کوردستان

یان کڵۆڵیی نەتەوەیەک

منتدى إقرأ الثقافي
الكتب (كوردي - عربي - فارسي)
www.iqra.ahlamontada.com

دوای ئەو هەموو زانیارییە، لێبوردنی چی؟

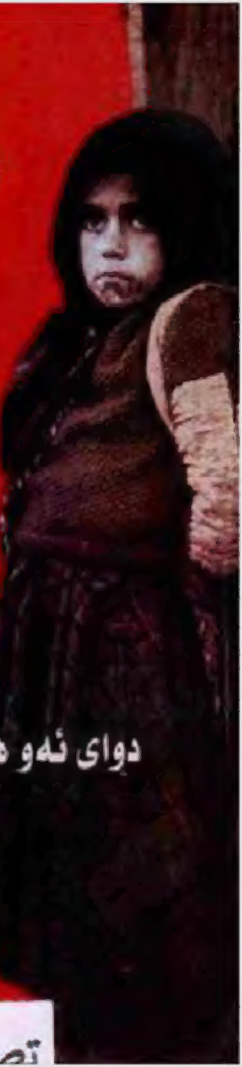

نووسینی

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە

تصوير أبو عبد الرحمن الكردي

حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی رۆشنبیری
بەڕێوەبەرێتیی گشتیی چاپ و بڵاوکردنەوە
زنجیرە (١٦٩)

کوردستان
یان کڵۆڵیی نەتەوەیەک

دوای ئەو هەموو زانیارییانە لێبوردنی چی ؟

نووسینی
جوناثان سی - راندال

وەرگێڕانی لەئینگلیزییەوە
د. خەسرەو شالی

داڕشتنەوەی کوردییەکەی و پێشەکی
سالح محەممەد ئەمین

سلێمانی ٢٠٠٢

کوردستان یان کڵۆڵیی نەتەوەیەک

- بابەت: سیاسی
- نووسینی: جۆناثان سی - راندال
- وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: د. خەسرەو شالی
- داڕشتنەوەی کوردییەکەی و پێشەکی: سالح محەمەد ئەمین
- نەخشەسازی و بەرگ: سۆزان عەبدوللا
- سەرپەرشتیاری چاپ: عەتا مەحمود
- چاپ: چاپخانەی بەرهەم
- تیراژ: (٧٠٠) دانە
- ژمارە سپاردنی (١٠٦)ی وەزارەتی رۆشنبیری ساڵی ٢٠٠٢ی پێدراوە

ناوەرۆک

ئا- ناوەرۆک

ب- جۆناتان سی ڕاندال

پ-لەبارەی کتێبەکەوە سەبارەت بەنووسەر

ج-کورتە پێشەکییەکی ڕێکخراوی KAW

ت- پێشەکی

ە- پێشکەشە بە:

گ- تی. ئیس. ئیلیوت/ پەندێکی پێشینان

-ئاگاداری کەس و کارتکردووە

-دوای زانیارییەکی وا چۆن لێبووردنێک!

- هەڵمەتەکەتو

-مردن و چوونە بەهەشت

-کیمیابارانی کۆن- یان زۆر بەدڵی ئاسن بوون

-کیسنجەر: کاری خێرخوازانەی ئەو عەقڵە تاکە جیهانییە

-سواڵکەرە کۆرەکە: چلۆنیەک بەبەشداریتی هەموو دونیا

- هەڵی کیمیاوی

-بوومەلەرزە کۆمەڵایەتییەکەی تورکیا

-بەرچایی سەگ

-ئەو کارەی بەئێوەمناچلی مەیەوە

-سەدەی بیست و یەکەم و کێشەی کورد

-سەرچاوەکان

- پێرستی ناوەکان

-سوپاس و پێزانین

جۆناتان سی. ڕاندال

زیاتر لەچارەکە سەدەیەک وەک پەیامنێرێکی جەنگ ناوی دەرکردبوو، کەمزانی کورد گەورەترین ڕەگەزی مرۆڤایەتی سەرلێشێواوی سەرتاپای دونیان و لەهەموو هەواڵ و ڕووداوە سەرەکییەکانی: ئێران، ئیسرائیل، تورکیا، لوبنان و عێراقدا ئاوێزانن، ویستی لەشێوەی گەشتێکی بەکارخۆی سەدەی نۆزدەیەم، سێ مانگێک لەناویاندا و سێ مانگیش لێیانەوە دووربێت و لەبارەیانەوە بنووسێت .. ئەمە هەر بیرۆکەیەک بوو، لەسەیرانێکدا بۆی هات. بەڵام ئەوکارە پێویستی بەزانیاریی زیاتر دەکرد .. چەندین شەڕو پێکدادان و بەگازی ژەهراوی شاڵاوبردنە سەریان و، دواتریش بەکۆمەڵ سەرەونگومکردنیان کاریاتێکرد و ئەم بەرهەمەی کەلەبەر دەستدایە، بەشێوەی ڕاپۆرتێک لەسەر کوردستان دەرکرد، کەمپۆتی لەلایەنی سەرسوڕهێنەرو کارەساتی دیپلۆماتیانەو ڕامیارییانەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست.. بەسەرهاتێکی سەیرو سەمەرەی پەیامنێرێکی جەنگی ساڵانی نەوەدە..

لەمێژووی کوردا، زلهێزەکانی دونیا هەمیشە بەڵێنی یارمەتیدانیان پێداون، هەموو جارێکیش بۆ گەیشتن بەسەربەخۆیی ناپاکیان لەگەڵدا کراوەو خۆشیان لەو پەڕەوە دەستی باڵایان هەبووە. ((ڕاندال))کەلەبارەی ئازایەتی و ویداوی شەڕی ناوخۆی کوردەوە دەدوێتەو باس لەناپەخ و دۆستایەتییەکانیان دەکات، لەناونیشانی کتێبەکە دووژمنان دەقاتەوە. جا چونکە بەشێوازی جۆراو جۆر خۆی گەیاندۆتە سەرکردەو دیپلۆمات و وەزیرو ئەندامانی دەزگا هەواڵگرەکان ((موخابەرات))و پێشمەرگەو پەیامنێرانی ڕۆژنامە، بۆیە بۆتە تەنیا نووسەرێک کەلەم کتێبەیە بدوێتەو ڕاستییەکانی ئاشکرا بکات.

لەبارەی کتێبەکەوە

لەم لاپەڕانەی پەیامنێرێکی کارامەی جەنگەوە، کەلەهەموو کەسێکی دیی زیاتر شارەزایی لەکێشەی کوردا هەیە، ڕاستی سەبارەت بەکوردستان دەخوێنینەوە ((ڕانـدڵ))کورد وریشیار دەکاتەوە. نووسینەکانی هەریەم لەئەنجامی هەست و دەستێکی ڕاست و دیاریکراوی ئەو کارانەوە دێن کەلەبارەیانەوە دەدوێت..

کریستۆفەر هیچنس: واشنتۆن پۆست بوک وۆرلد

گومانی تێدا نییە کەکێشەی کورد لەئاییندەیەکی نزیکدا جارێکی تر دەتەقێتەوە، ئەم کتێبە هێجگار تایبەتییە لەئێستاوە لەوە وریاماندەکاتەوە، بۆیە ناکرێ پشتگوێی بخەین.

ریچارد سی هۆلبروک

ڕێکخەری ڕێککەوتنی دایتۆنی بۆسنیا

سەبارەت بەنووسەر

"جۆناتان سی ڕاندڵ" ڕاگەیەنەرێکی سەرەکی هەواڵە دەرەکییەکانی "واشنتۆن پۆست" دەساڵی هەستەرەو لە"کۆنگۆ"وە لەبارەی گرنگترین ململانێکانی ئەم چەند ساڵەی دوایی بووە. نووسەری کەلێکی سەرتاسەری "کریستیان وارلۆردس" و "سەرەڕۆییەکانی ئیسرائیل" و "شەڕی لوبنان"ە. ئەگەر لەبەرەی جەنگدا نەبوویێت ئەوا لەپاریس نیشتەجێبووە..

کورتە پێشەکییەکی "ڕێکخراوی ویلز بۆ یارمەتیدانی کورد KAW

بەرهەمی "دوای ئەم هەموو زانیارییە لێبوردنی چی؟"ی "جوناثان ڕاندال" جیاوازی لەگەڵ هەموو ئەو بەرهەمانەی تردا هەیە کەلەبارەی کوردەوە خوێندوومانەتەوە. زانیارییەکی بێلایەنانەیە، لێکۆڵینەوەکانیش، چ ئەوانەی خۆی و چ ئەوانەی لەسەرچاوە باوەڕپێکراوەکانەوە وەریگرتوون زۆر نایابن. خوێنەر بۆ خۆی دەتوانێت بڕیار لەسەر چۆنێتی ڕووداوەکان بدات. ئەم چاپکراوە کارێکی وا دەکات کەئەو کەسانەی لەگەڵ ڕاستییەکانەوە دووربوون بۆچوونەکانیان لاڕوون بێتەوە.

نووسەر، بەدڵێکی فراوانەوە ڕێگای داین کەلەگۆڕینی بابەتەکەیدا بۆ زمانی کوردی ئازادبین، بۆیە ڕێزی زۆرمان بۆ ئەم هەڵوێستە جوامێرانەیەی هەیە، لەهێنانەدی ئەم بەرهەمەیدا، "KAW"بە قەرزاری هەوڵەکانی "جوناثان" دەمێنێتەوە.

سوپاسی زۆریشمان بۆ بەڕێزان "د.خەسرەو شالی"و "سالح محەمەد ئەمین" هەیە، کە بەبێ هیچ مەرجێک بەرهەمەکەیان کردە کوردی، ئەو بەرهەمەی کەبەبێ یارمەتیدانی پرۆفیسۆر "کەندال نەزان"ی ئەنستیتوتی کورد لەپاریسدا، کە هانیداین و بەشداری لەهەڵسوڕانی خەرجەکەیدا کردین، نەدەهاتەدی.

"کەی ئەی دەبلیو KAW" بە هیوایە وەرگێڕانی ئەم بەرهەمە بۆ کوردی، کەپێویستە ببێتە سەرچاوەیەک بۆ ئەو لاوانەی لەبڕیاری سیاسی دوارۆژی گەلەکەیاندا بەشداری دەکەن، جێی ڕەزامەندی گەلی کورد بێت. بڕوامان وایە چارەسەری هەموو ئەو کۆسپانەی دێنە سەر ڕێی ئارەزووە پرشنگدارەکەی ڕێککەوتن. بکات. بەهیوای دوارۆژێکی پڕبەرهەمترو لێبووردنتر.

د.شیروان موفتی	میرگلن فرانسس
سەرۆکی KAW	سکرتێری KAW

پێشەکی

کەدوا ڕشتنەوەی وەرگێڕانەکەی ئەم کتێبە نایابەی "ڕاندال"م تەواو کرد، وەک کابرای خاوەن مەکاڵا، بەدیار نووسینەکەوە بۆ حاڵی خۆمان دەگریام؛ چونکە دوای ئەو زۆرو ستەمەی لەسەرەتای مێژووەوە بەدەستەوە کڵۆڵەکەمان کراوە، ئەو هەموو دووچەڕانو گلاندنەی، ڕاندال وتەنی کە "هەموو خەتاکان لەکورد خۆیەوە نییە"، هێشتا کێشەکەمان نەک هەر چارەسەر نەکراوە بەڵکو بەرنامەیەکی ڕوونو ئاشکرای واش بۆ چارەسەرکردنی لەئارادانییە، جا بەرنامەکە چ لەلای زلهێزەکانی دونیاوە بێت یان لای کۆمەڵەو ڕێکخراوو پارتە سیاسییەکانی کورد خۆیەوە بێت، بەڵام کوردو ڕێکخراوە سیاسیی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییەکانی سوورن لەبەردەوامی هەوڵەکانیاندا بۆ بەرەوپێشەوەبردنی کێشەکەیانو ڕزگاربوون لەگرێی ژێر دەستەیی، کە کەم کورد هەیە لەهەموو بەشەکانی کوردستانو هەرکوێیەکی تری ئەم دونیایەدا بژی‌و هەستی پێنەکردبێت. کۆسپی گەورەش لەڕێی ئەو کڵۆڵییەماندا، وەک خۆمان دەرکمان پێکردووەو لێکۆڵەرەوە بیانییەکانیش گەیاندۆتە بڕوایەک کەبەشتێکی "بۆماوە-مورووث" ی دابێنێن لەخوێنو پێکهاتەی کرۆمۆسۆمەکانی کورد خۆیدا، دووبەرەکییە، ئەگەرچی ئەوانیش باوەڕیان بەوە هێناوە کەهۆکارێکی زۆری هەیە، بەتایبەتی کە کوردستان بووبێتە دوورگەیەکو بەدەوڵەتانێک گەمارۆ درابێت کەڕژێمەکانیان بەخوێنی سەری گەلەکەی تینوبنو، گەر لەناو یەکتریدا لەهەموو شتێکدا ناکۆک بوون ئەوا لەلێدانی کورددا هێند کۆکن موو بەنێوانیاندا ناچێتو، هەموو توانای خۆشیان بۆ نەهێشتن بەگەیشتنە ئاواتی ئەو نەتەوە کڵۆڵە بەگەڕخستووەو دەخەن تا پیسترین داوی بۆ بنێنەوە. لەوەش ئەگبەتیتر بەرووبوومی خاکەکەی خۆمان دەدرێت بەتۆپو فڕۆکەو نالەبارترین چەکی کۆکوژی دیو تیاماندا تاقیدەکرێتەوە، هەر ئەو بەرووبوومەشەکە دەسکەوتی زلهێزانی دونیای پێدەکرێتو لەپێناو پاراستنی بەرژەوەندی خۆیاندا لەئاست هەموو تاوانەکاندا دەبنە کەڕەی شەریعەتو دیزە بەدەرخۆنەی دەکەن.

ڕاندال کاتێک پرۆژەی نووسینی ئەم کتێبەی بەبیردا هات، لەزۆر لاوە مەترسی کارەکەیان بەگوێیدا داو ویستیان پەشیمانی بکەنەوە، بەڵام شەیدایی ڕۆژنامەنووسێکی کارامەی وەک ئەو

بۆ کارێکی وا بەئاسانی ملی پێنادرێت، بۆیە لەدڵی خۆیدا بەو پەندە کوردییەی کرد کەدەڵێت: "گۆم تا لووڵ بێت مەلەی خۆشە" و خۆی هاویشتەناو گێژاوەکەوەو بەدەیان کوێرەڕێو مینجاڕدا ملی نا، چۆنێتی هەڵگرتنەوەی زۆر لەو مینانەشی لەدووتوێی ئەم بەرهەمە بەنرخەدا بۆ باسکردووین.

نووسەرێک گەر بیەوێت شتێک سەبارەت بە، ڕووداوێک، بەسەرهاتێک یان کارەساتێک بنووسێتەوە کەلە، کەسانێکی بیستبێتی، لەدووتوێی کتێبێکدا خوێندبێتییەوە یان سەر بەلایەنێکی ململانێکە بێت، زۆر لەو کەسە جیاوازترە کەخۆی تیایدا ژیابێت و، مەرگەساتی ڕۆژگارەکانی بەچاوی خۆی دیبێت و تۆقاندبێتیان و مرۆڤێتییەکەی لێدەرچێت هیچ شتێکی دی بە بەسەرهاتەکەیەوەی نەبەستبێتەوەو لەناخیشەوە کاریان تێکردبێت. ڕانداڵ بۆ خۆشبەختی کورد لەڕۆژگارێکدا دەستی بە جێبەجێکردنی پرۆژەکەی کردووە کەئەکێشەی کورددا بە وەرچەرخانێک دادەنرێت. دوای کورەوڕانی کیمیابارانکردنی گوندو شارۆچکە کوردییەکان و لەنفالکردنی خەڵکەکەی، وەک پەیامنێری ڕۆژنامەیەک چۆتە سنووری تورکیاو، بەچاوی شارەزایەکی کارامە، ئەو جۆرە بەسەرهاتە جەرگبڕانەی لەدیدی هەزاران مرۆڤی تۆقیوی وادا دیوە کەبەرێکەوت لەدۆزەخی ناهەموارترین و بێ بایەخترین و سامناکترین جەنگی کۆکوژی قەدەغەکراودا دەربازبوون. جەنگی ئێران عێراق و لایەنگرێتی وڵاتانی خۆرئاوا بۆ عێراق، دەمی ئەو ڕاگەیاندنە ئازادانەی کەبۆ چەند ڕۆژێک میدیای دونیا لەڕێی ئێرانەوە دیمەنی زەهراویکردنی کەش و هەوای دەمەو بەهاری شاری هەڵەبجەو خنکاندنەکەیان ڕاگەیاند، داخست و کراسی گومانی داودامانیشی بەبەری ستەمکارییەکەی ڕژێمی عێراقدا کرد، ئەویش لەکاتێکدا هەڵەبجەیی و گەرمیانی و قەرەداغی و بالیسانی و بادینانی و خەڵکی سەرجەم ئەو ناوچانەی بەحاڵی هەڵەبجەیان بردبوون، لەشارە کوردییەکاندا وەک تلیاک و ماڵی قاچاخین کون بەکون بەدوایاندا دەگەڕان تا ئەمانیش بگرن و بەدەردی ئەنفالکراوەکانیان بەرن، زلهێزەکان لەپێناو بەرژەوەندی خۆیاندا دەنگی هەموو میدیای دونیایان کپکردەوە.

ڕاندال یەکێک بووە لەو پەیامنێرانەی کەبۆ ڕاگەیاندنی هەواڵی ڕاپەڕینەکەی کوردستانی عێراقی ١٩٩١، بەزووترین کات خۆی گەیاندۆتە ناوچە ڕزگارکراوەکان و بەدوای ڕاستی ڕووداوەکاندا چووەو ئاوانەکانی ڕژێم و کەلێک شتی گرنگی یەکلاکردۆتەوە. کاردانەوەی قینی پەنگەوە خواردووی کوردی ئەوبەشەی، بەرامبەر ڕژێمە دڕندە نامرۆڤانەکەی عێراق بینیوەو، بەشداری ڕەوە مێژووییەکەشی کردووەو، بەجۆرێکیش لەبارەیەوە نوسیووێتی کەدەستی خوێنەر دەگرێت و هەنگاو بەهەنگاوی ڕێگاکەی ڕەوی پیادا کردووە، بەشێوەیەک وا بۆی

باسەکات کەمەر لەخۆی بومشێتەوە. راندال کۆ لەباسکردنی هەڵەو خراپەکاری و تاوانی هیچ کەس و لایەن و رژێم و دەوڵەتێك ناکات کە دوورونزیك دەستیان لەبەسەرهاتەکانی کورددا هەبووبێت و زۆر بەڕوونی و بەبێ پێچوپەنا، ڕەخنە لەهەڵوێست و ڕەفتاری سەرجەمیان دەگرێت و تاوانبارێشیان دیاریدەکات.

پێدەچێ راندال ڕێنمایکەرانی (مەبەست لەو نووسەرو کوردناسانەیە کەپێشتر ئاڵیکردنەوەیان لەکێشە ئاڵۆزەکەی کورددا هەبووە) کاریان تێکردبێت، بەتایبەتی ئەوانەی وا بیر لەکورد دەکەنەوە، کەمێشە وەستاوێت و هەمیشە خەڵکی دی بڕیان بۆ کردبێتەوە، چونکە کورد گەرتووشی گرفتێك ببێت – کەبەردەوام هەیەتی – ئەوا ناتوانێت چارەسەرێکی بۆ ببینێتەوە. ئەوەتا سەرگوزشتەیەك دەگێڕێتەوە تیایدا خۆی لەبری کورد بیر لەچارەسەرکردنی گرفتێك دەکاتەوە کەخۆی وتەنی "بۆ یەکەمینجارە لەبری تێکدان و شێواندن، چارەسەریکات" ئەویش: کاتێك لەملیەکی باریکی چیایەکداو لەرۆژێکدا کەبەفر ڕێگای گرتووە دووپاس ڕووبەڕووی یەکتری دێن، دەفەرەکانیش لەبری دابەزن و بکەونە خاوێنکردنەوەی ڕێگا تەسکەکە، دەکەونە شاتەشات بەسەر یەکتریدا، پیاوانیان خۆیان بە کلاشینکۆفەکانیانەوە بادەدەن، ڕاندالیش بەو تەمەنەیەوە – کەئەوسا سەرو پەنجا ساڵ بووە – قۆڵی لێهەڵدەکات و بەخاکەنازێکی ناو جیپەکەی خۆیان دەکەوێتە ڕێگا پاککردنەوەو، کەلێدەبێتەوە ئەمجا بەسەریاندا دەقیژێنێت و بەزمانی ئینگلیزی (کەخۆی دڵنیایە کەسیان لێی تێ ناگەن)داوایان لێدەکات سەرکەون و بڕۆن ڕێگەکە چۆڵبکەن چونکە ئەم پەلەیەتی. لەشوێنێکی تریشدا، لەکاتی هێرشەکەی پارتیدا بۆ سلێمانی کەمەو برادەرێکی دەیانەوێت بەرەو قەڵاچوالان بۆلای مام جەلال بچن، هێزەکانی پارتی بەجۆرێك پەرش و بڵاو دەبن، برادەرەکەی ڕاندال دەڵێت گەر یەکێتییەکان لێرانین و ڕیزێك هاوەن بێرەوە بنێن ئەوا زۆر ئەمانە دەکوژن. وەك بڵێی بەنیحا پێشنیارەکەی بۆ کردبن، ئیتر هەر ئەوەندە دەزانن لەبەرزاییەکەوە یەك ڕیز هاوەن دەنرێت بەمانەوەو بەپەلەپەوزێ ڕاندال و برادەرەکەی دەرباز دەبن. دەمەشیان وا دەگەیەنێت کەکورد گەر بەنیحاش بێت دەبێ ڕێ نیشاندەرێکی هەر هەبێت ئەگینا خۆیان دەرك بەهیچ ناکەن. ئێمە لەپاریس، لەبارەگای ئەنستوتی کورد ئەو پرسیارەمان بەرەوڕووکردەوە، لەوەڵامدا پێیراگەیاندین کەمەبەستی وای نەبووە. ڕاندال لەیەك دوو شوێنی تردا ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە: خۆی و برادەرەکانی سەریان لەو کوردانە سوڕماوە کەلەعێراق و تورکیادا دەژین و، وەك عەرەب زمانی عەرەبی و وەك تورکیش زمانی تورکی دەزانن و کەچی سوورن لەسەر کوردێتی خۆیان. منیش لێرەدا سەرم لەو لەبرادەرەکانی سوڕدەمێنێ کەداوا لەکوردێك دەکەن هەر لەبەرئەوەی زمانی نەتەوە

سەربەستەکەی ئەو وڵاتەی تیایدا دەژی دەزانێت، ئیتر هەموو ئەو جیاوازی و بەسووک سەیرکردنانە لەبیر بکات کەلەلایەن ڕژێمەوە لەسەر کوردێتییەکەی پێدەکرێت و تەنانەت لەڕێزی مرۆڤیشی دانانێن، سەر سوڕمانەکەی ئەوان لە جێی خۆیدا دەبوو گەر ئەو ناڕەوایەتییە لەسەر کورد نەمایەو ئەوانیش وەک هەرکەسێکی تری نەتەوە سەربەستەکان هەستیان بەهاوڵاتێتی خۆیان بکردایە کورد لەو وڵاتانەی کەبەسەریاندا دابەش کراوە، هەر لەسەر کوردێتییەکەی نەک شتێکی دی ئەوەی پێدەکرێ کەڕاندال بینوێتی و تیایدا ژیاوە لەکتێبەکەیدا باسی دەکات چۆنچۆنی تەنانەت لەبەرهەمی خاکەکەشیان بێبەش دەکرێن، با گوێ لەڕاندال خۆی بگرین و بزانین چۆن لەوبارەیەوە دەدوێت: "لەپاڵ ئەو کوردە پەککەوتووانەشدا بووم کەهەروا چەند میلێک لەبەشێک لەدەوڵەمەندترین کانە نەوتی ئەم دونیایەوە دووربوون و کەچی لەتاو سەرماو سۆڵە ناچار وورده قیریان خڕکردبۆتەوە تا ئاگری تێبەردەن و خۆیانی لەبەردا گەرم بکەنەوە..." بەو جۆرە خێروبێری کوردستان بۆتە بەڵایەک و لەگەردنی کورد ئاڵاوە. هێزە چەکدارەکانی دەوڵەتانی داگیرکەری کوردستان بەڕەفتاری ئەم ساڵانەی دوای جەنگی جیهانی یەکەمیان کەتەمەنی هەندێکیشیان سەلماندوویانە داگیرکەر نەبێت هیچی دی نین، چۆنێتی هەڵس و کەوتی هێزەکانی ئاسایشی تورک لەگەڵ کوردی تورکیادا کە ڕاندال بینیوونی، هەر ئەو هەڵس و کەوتانەیە کەهێزە نازی و فاشییەکان لەناو وڵاتە داگیرکراوەکاندا کردوویانە، خۆلە عێراقیشدا ئەوە هەر لەدروستبوونی دەوڵەتەکەوە بیگرە تا ئەمڕۆی دەربەدەرکردنی کوردی ناوچەکانی کوردستانی ژێر دەستەڵاتی حکومەتی بەغدا، بەتایبەتی ناوچە نەوتینییەکانی وەک کەرکوک و خانەقین، کەبەئاشکراو بەبەرچاوی هەموو دونیاوە پاکتاوێکی ناژادیکردنی ڕوون و ئاشکرایەو پێشێلکردنی بنەما سەرەکییەکانی جاڕنامەی جیهانی مافی مرۆڤەو کەچی دونیا لەئاستیدا بێدەنگ و سەنگە. ئیسماعیل بێشکچی لەبەرهەمە نایابەکەیدا (کوردستان کۆلۆنێلێکی نێو دەوڵەتییە) کە دکتۆر نوری تالەبانی لەڕۆژنامەی- الحیاة-ی ژمارە ١٣٢٦٦دا باسیکردووە، بەمجۆرە لەو مەسەلەیە دەدوێت: "... کاتێک کوردەکان لەخاکی خۆیان دەردەکرێن و گوندەکانیان کۆمەڵانی تورک و عەرەب و فارسیان تیادا نیشتەجێدەکرێن و، دەزگا کشتوکاڵیەکانی سەربە دەوڵەت خاکە بەپیتەکەیان بەکاردەهێنن، یان سەربازگەیان تیادا دادەمەزرێنن، ئەوا بێگومان ئەوە ڕێبازێکی ڕامیارانەی نەخشە بۆ کێشراوە ...." ئیتر چۆن ئەو شتە سەیر نابێت کەکوردێک خۆی لەبیر بکات و نەزانێت چۆن و بەکام چاو سەیر دەکرێت. کلۆڵی کورد، کەزۆربەی هەرەزۆری موسوڵمانە، لەوەدایە بەسەر وڵاتێکدا دابەشکراوە کەهیچ شتێک بەشێوەیەکی ژیرانە چارەسەر ناکەن و دەوروو پشتەکانیشیان، کەزۆربەیان وڵاتانی عەرەب و موسوڵمانن بەهیچ جۆرێک گوێ بەو

سەرکوتکردنانەی کورد نائەمن و ئەماریان بۆی نابزوێت، تەنانەت بەکیمیابارانکردنەکەی هەڵەبجەشەوە، لەمەشیاندا ئەکرێت بۆ چەند دێڕێکی تری ئیسماعیل بیشکچی هەمان سەرچاوەی پێشوو بگەڕێینەوە. بیشکچی سەبارەت بەکۆنگرەی سەرۆکی دەوڵەتە ئیسلامیەکانی ١٩٨٨/٣/٢٠، واتە تەنیا چوار رۆژ دوای بۆردومانکردنەکەی هەڵەبجە، کە لەکوێت بەسترا، دەڵێت: "... کۆنگرەکەی سەرانی دەوڵەتە ئیسلامیەکان لەبارەی هەمووشتێکەوە دوان .... بەمەسەلەی بوونی تورکیشەوە لەبولگاریادا و چەوساندنەوەیان بەهۆی رەگەزیانەوە، کەچی یەک قسەیان لەبارەی ئەو بەکۆمەڵکوژییەی کوردەوە نەکرد، کەزیاتر لەپێنج هەزار منداڵ و ژن و پەمی کوردی تیادا کوژراو، ١٠ هەزار کەسێکیشی بەجۆرێک بریندارکرد کەمەترسی مردنیان لێدەکرا".

ئەوە حاڵی کوردە لەهەموو پارچەکانی کوردستاندا. جا لەبەرئەوەی رژێمی ئەو وڵاتانەی کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوە لەئاست کورددا باشیان نییە، بەڵکو خراپ و خراپتریان هەیە، کوردی هەر پارچەیەکی کوردستان بەدوێنی خۆی بە چەوساوەتر لەوانی دی دائەنێ، بۆیە حیزب و کۆمەڵانی هەربەشێک بەر لەرزگاربوونی خۆیان دەکەنەوەو هەر رێگایەکیشیان پەلاوە پەسەندبێت دەیگرن، بەپشتبەستن بەدەوڵەتانی دراوسێی دژ بە کوردیشەوە، کەلەدێر زەمانەوە هەموو پشتگیریکردنێکی ئەو دراوسێیانە باجی خۆی هەبووە، باجێک کەلەسەر کەڵی کورد هێجگار گران وەستاوەو دەوەستێت، خۆخستنە ناو ململانێی ئەو دەوڵەتە بەدرەفتارانەی ناوچەکەو زلهێزانی دونیاش دەرچوون لێیان ئاسان نیەو ئەوەتا کورد ئەمڕۆش بەو باجە بەخوێنی رۆڵەکانی ئەدات و، کەدواترینیان پاڵ پێوەنانەکەی ئۆچالانبوو لەسوریا. هەر ئەوەشە ئەو کلۆلیە -دووبەرەکییە- ی تیادا پەیداکردووین. نەبوونی قەوارەو دەوڵەتێکی سەربەخۆ بۆ کورد کەئەلەسەر هەموو کوردستان و ئەلەپارچەیەکی کوردستاندا هەبووە، خۆ ئەگەر لەشێوەی جۆربەجۆری وەک میرنشینەکان و کۆماری کوردستان لەمەهاباددا ...دا بشبووین، ئەوا بەجۆرێکی وانەبوون کەخاوەنی خۆیان بن بۆیە نەک هەر مێژووەکەمان دوژمن نووسیویەتیەوەو شوێن بڕوا نیە بەڵکو هیچ شتێکی راستیشیان لەبارەوە نەوتووین، خۆ ئەگەر وتبێتیشیان ئەوا شتێکیان دزکاندوە کەلەخزمەتی بەرژەوەندییەکانی خۆیاندا بووبێت، لەلایەکی تریشەوە ئەگەر سەیری هەر پارچەیەکی کوردستان بکرێت ئەوا ئەو بەشەی وڵاتەکە لەهەموو بەشەکانی دی دواکەوتووترو وێرانترە، ئەویش نەک بەهۆی شەڕو شۆڕەوە وەک خۆیان باسی لێوەدەکەن، بەڵکو ئەوە پلانێکی داڕێژراوی هەموو ئەو دەوڵەتانەن کەخۆیان وتەنی (میواندارێتی کوردیان کردوە).

خۆ ئەوە سیاسەتێکی نوێ نیە بەڵکو لەزەمانی ئیمپراتۆریەتەکانیشدا هەر ئەو بۆچوونەیان بەرامبەر بەکورد هەبووە، لەم کتێبەدا هاتووە کە: کورد هێندە بە گێچەڵ ناهێنێ ئیمپراتۆرەکان و

سوپا پێیانەوە هەڕیکین. باشتر وایە بەزۆرێنێت یان بەڕێککەوتن لەشوێنی خۆیان بهێڵرێنەوەو گرفتەکانیان نەمێنرێتە ئەفتاییەکان". کاتی دروستبوونی دەوڵەتی عێراقیش وەک لە- لمحات الاجتماعیة فی تاریخ العراق الحدیث-ی دکتۆر عەلی وەردیدا هاتووە، هەمان بۆچوونیان سەبارەت بە کوردو شیعە هەبووە.

سەرەتای ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٩١و دواتریش، ئەو کوردانەی کەبەهۆی بارە نائاساییەکەی عێراق بەگشتی و کوردستان بەتایبەتی هەڵاتبوون، بەئامەزرۆوە بۆ سەردانی کوردستانی دوور لە دەستەڵاتی بەعس دەگەڕانەوە. عومەر سندی یەکێک بووە لەوانەی لەگەڵ ڕاندالو چەند کەسێکی دیدابووە، شادییەکەی سندی بە جۆرێک ڕاندالی بزواندووە کەلەگەڵ گەلێ شتی سەمەرەی تردا بەراووردی دەکات و، ئەمیانی لە هەموویان بەلاوە سەیرتربووە. پێیوایە چونکە کوردو ئازادی تائێستا دەست لەملانی یەکترنەبوون، بۆیە دەکرێت شادبوونەکەی عومەر سندی و شەیداییەکەی کوردستانی، ڕێک بەشادی و شەیدایی مەجنون بۆ لەیلاو مەم بۆ زین، یان کەسێک بەراورد بکرێت کەدوای دابڕانێکی زۆر پێی وایە بەخۆشەویستەکەی دەگات، بەڵام شادبوونی ئازادیێک بەوڵاتە سەرپەستەکەی خۆی وناکەوێتەوە.

ڕاندال پێی وایە کە ئەو دەیان هەزار شیعەیەی لەشەڕی ئێران عێراقدا خۆیان بۆ سەدام حسێن بەکوشتداوە، بەڵگەی ئەوەیە کەشیعەی عێراق پشتگیری ئێران ناکەن، من شتێکم سەبارەت بەپشتگیری کردن و نەکردنی شیعەی عێراق بۆ ئێران نییە، بەڵام دڵنیام لەوەی ڕێژەیەکی زۆریان نەک هەر بۆ سەدام حسێن خۆ بەکوشت نادەن، بەڵکو لەئەنجامی زۆرو ستەمەکەی لەگەڵیاندا کراوە، وەک دەرکردنی ئەو ژمارەی زۆرەی کەناوی "تەبەعییە" ئاویبوی ئێران کران، بەگوێرە لەیلییە شیعە مەزهەبەکانیشەوە، ئەویش دوای زەوتکردنی هەموو شتێکیان، لەوە جگە لەگرتنی گەنجەکانیان بەناوی شیعەگەرێتییەوەو سەرەو نگومکردنی هەندێکیان، داخێکی وایان لەدڵدابوو کەبەدوای دەرفەتێکدا دەگەڕان بۆ تۆڵە سەندنەوە، ڕاپەڕینەکەی ١٩٩١ی باشووری عێراق، بەتایبەتی شارە شیعەکانی وەک نەجەف و کەربەلاو بەسرەو دیوانیەو عەمارەو ... هتد چاکترین بەڵگەن. لەلایەکی تریشەوە، عێراقییەکان بەچاوی خۆیان لەتەلەفزیۆنی حکومەتەوە بەئامادەبوونی سەدام خۆی بەسەرهاتی ئەو پیرە باوکەیان لەخودی باوکەکە خۆی بیست کەدەستی چووبوە خوێنی کوڕەکەی و کوشتبووی، ئەویش نەک لەبەر نیشتمانپەروەرێتی کابرا وەک لەتەلەفزیۆنەکەدا لەبەردەم سەدام حسێندا، بەڕەنگێکی هەڵبەزکاوەوە، لەکاتی خەڵاتکردن و دەستخۆشکەرییەکەیدا ڕاییەگەیاند، نەخێر بەڵکو لەترسی ئاکامی هەڵاتنی کوڕەکەی بوو کەباوکە چاکی دەزانی هەموو کەسوکارەکەی بەناخی ئەرزدا دەبەنەخوارەوە. ئەو زۆرو

ستەمەی ڕژێم بەرادەیەکی وابوو، هەرکەسێک لەسایەیدا بژیایە دەبوا بیزانیایە کەهەرخۆی لە ڕەفتارەکانی بەرپرسیار نیە بەیی ئەهەموو شتێك بکردایەتەوە نەوەك. ڕژێم خراپی بۆ لێکبدایەتەوە. مەلا گۆرون کابرایەکی کوێربوو لەگەل پیرەژنەکەیدا لە لەخانوویەکی گڵی پچووکی گەرەکی مەلکەندی سلێمانیدا دەژیان، کوڕەکەیان بەتاوانێك گرت و گوللەبارانیانکرد، بۆ ڕۆژی دوایش مەلا گۆرون و پیرەژنەیان کوشت و خانووەکەشیان بەسەر شتەکانیاندا ڕووخاند، لەدوای ڕاپەڕین بەڵگەنامەیەکی دەستگا بەدناوەکەی ئەمنی سلێمانی بەردەستکەوت، تیایدا بەڕێوەبەری ئەو دەستگایە سەبارەت بەجێبەجێکردنی بڕیاری کوشتنی کەس و کاری ئەوکەسانەی لەسەر تاوانێك گوللەباران دەکران، پرسیار لەعەلی حەسەن مەجیدی بەرپرس و بگرە بکوژی ناوچەی باکووری عێراق دەکات، دەرهەق بەو باوکە کوێرەو دایکە پیرە، ئەویش وا وەڵامی دەداتەوە کەئەوە باشترین هەلە بۆ چاوترساندنی خەڵکەکەو ئێوە نابێت کۆ لەهیچ شتێك بکەنەوە چیتان دلوالێکراوەپێویستە وەك خۆی جێبەجێی بکەن. ڕەوەکەی دوای ڕاپەڕین و گەڕانەوەی هێزە سەربازییەکانی عێراق لەخۆوە نەبوو، جەماوەری کوردستان ئەو نموونانەو گەلێك کێشەی جەرگبڕی دی، وەك سەرەونگوومکردنی هەشت هەزار نێرینەی بەرزانی و ئەنفالکردنی نزیکەی ١٨٢ هەزار ژن و منداڵ و پیری کوردیان لەیادبوو، کەهێشتا هێندەیان بەسەردا نەچووبوو، هۆیەکی سەرەکی ڕەوەکەی ساڵی ١٩٩١ بوون.

ڕاندال لەم بەرهەمەیدا، وەك ئەمریکاییەك دان بەوەدا دەنێت کە "زۆر کەم نەبێت هەستی بەبوونی ڕەخنەیەك لەئەمریکا نەکردووە، کەوەك ڕەخنەی ئەو ڕۆژەی کورد -مەبەستی ڕۆژی ڕەوەکەیە- لەجێی خۆیدا بووبێت". ئەمریکا ئەگەر جاران پاشگوێخستنەکانی خۆی لەڕێی پسپۆڕانی پاشگوێخستنی وەك کیسنجەرەوە شاردبێتەوە، ئەمجارەیان نەك هەرئەوەی بۆنەچووەسەر، بەڵکو سەرۆکە "بوش" خۆشی دانی بەو هەڵە گەورەیەدا نا کەئەوەی بەسەر گەلی عێراقدا بەگشتی و گەلی کورد بەتایبەتی هێنا.

لەم بەرهەمەو لەزۆر نووسینی تریشدا بەشێك لە کوشتاری ئەرمەنییەکان بەسەر کورددا دەهێنرێ، کەڕۆژێك چییە کورد خاوەنی دەسەلات نەبووە تا تاوانی کاری دەسەلاتدارێتی بەسەردا بسەپێنرێت، ڕاندال لەم نووسینەیدا ئاماژە بۆ شتێك دەکات کە وەك خۆی بۆی چووە بەلای خۆرئاواییەکانەوە شاراوەیە، ئەویش مردنی ئەو چەند سەد هەزار کوردەی لەو بەسەرهاتەدا، چ بەکوشتن و چ بەبرسێتی سەریان نابۆوە. سەبارەت بەشاڵاوەکەی تورکیای ئەتاتورکی سەر شاری دەرسیم و هەموو سەرکوتکەرەکانی تر، لەم نووسینەی ڕاندالدا ئاماژە بۆ ئەوە کراوە کە، "هەرچەندە زەحمەتە ڕووداوەکانی ئەوکاتە بزانرێت، چونکە ئەرشیفەکانی

کۆماری تورکیا بەمۆرکراوی مابوونەوەو دەشمێنەوە..." گرفتی گەورەی کورد باوەڕنەکردنی وڵاتانی دونیایە بە بەسەرهاتەکانی، چونکە لەبەڵگەنامەی ڕەسمییەوە نەهاتووە کەشوێنباوەڕی ئەوانە، خۆ ئەگەر ڕژێمەکەی ئەتاتورکیش وەک ڕژێمی عێراقی دوای ڕاپەڕینی بەسەر بهاتبایە ئەوا ئەویش ئەوا ئەویش وەک چۆن بەڵگەنامە سامناکەکانی بەعسیانی عێراق ئاشکرابوون و، چەندین تەن بەڵگەنامەی ئەگەمەن و سەرسووڕهێنی بەردەستکەوتن و خرانە بەردەم ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤ؛ بەتایبەتی ڕێکخراوی چاودێری مافی مرۆڤ -هیومان ڕایتس ووچ- کەبارەگاکەی لەئەمەریکایەو ئەویش بێجگە لەکتێبێکی قەوارە گەورەکە بەناوی کورد قڕان -جینوسایدەوە لێەکرد، وەک لەناوەڕاستی مانگی ئابی ٢٠٠٠یشدا لەبەرنامەی -لەئەمەریکاوە- ی تەلەفزیۆنی mbcەوە بڵاوکرایەوە، بەرپرسی فایلی عێراقی ڕێکخراوەکە خاتوو -هانیا موفتی- ڕایگەیاند تا ئێستا هەوڵیان لەگەڵ چەندین دەوڵەتدا داوە کەداوای دادگاییکردنی سەرانی ڕژێمی عێراق بکەن؛ لەمانیش فایلی تاوانەکانیان لەو ڕووەوە خستوونەتە بەردەست، بەڵام تا ئەو ڕۆژە هیچ دەوڵەتێک ئامادەنەبووە ئەو داوایە پێشکەش بە نەتەوە یەکگرتووەکان بکات. جابڵێی گەر پەردە لەڕووی زیندە بەچاڵکردنی دەرسیم و تاوانەکانی هەڵبماڵرایە، ئەویش لەڕۆژێکدا کەئەمەموولاییەک خەریکی خۆبردنە پێشەوەبوون لەکۆمارەکەی ئەتاتورک، کەس هیچی بە بەڵگەنامەکان بکردایەو ئەویشیان بەمەردی هەڵبجەی خنکاو نەبردایە؟!

که کێشەی بۆسنیٚ کلێپەی سەختوو موسوڵمانەکانی گەماڕۆدران، ئەمەریکا داوای لە تورکیا کرد، لەڕووی ئیسلامێتییەکەیەوە یارمەتیان بدات و مەشقی سەربازی بەلاوەکانی بکات. ڕاندال لەم ڕووەوە چاکی بۆچووە کەدەڵێت: "... بەڵام کەس هەر هیچ نەبێت باسی ئەوەی نەکرد کەتورکیایەک بەسەرینەوەی پێناسەی کەمایەتیەکی کوردییەوە تێوەگلاوە چۆن داوای یارمەتی موسوڵمانە گەماڕۆدراوەکانی بۆسنیی لێدەکرێت؟" بەلای ئەوانەوە گرفتەکەی کورد-هەروەک ڕاندالیش بۆی چووە- لەوەدایە کەموسوڵمانەو وڵاتەکەشی بەسەر چوار دەوڵەتی موسوڵماندا بەشکراوە؛ بۆیە ململانێ نەتەوەییەکەی لەگەڵ سێ نەتەوەی موسوڵمانی تردایە، خۆ ئەوانیش نابێ بۆ کورد ئەوسێ نەتەوەیەی دی لەخۆیان بکەن کە ئەوتێکی بێشومار لەو وڵاتانی دونیادا هەیەو سێیەمیشیان- تورکیا- خاوەنی ناوچەیەکی ستراتیژی ولیە کەلەدامەزراندنییەوە خۆرئاواییەکان کردوویانەتە سەنگەری پێشەوە لەڕووبەڕووبوونەوەکەی یەکێتی شۆرەوی جارانیاندا، بنکەیەکی سەربازی بۆ هەر کێشەیەک کەلەناوچە ئەوتییەکەدا بەرپابێن. لەلایەکی تریشەوە دەسەلاتدارانی نەتەوە سەردەستەکان چەندین بەربیانوو بۆ لێدانی کوردی موسوڵمان دێننەوە، وەک لەم کتێبەدا هاتووە تورک پەندێکی هەیە دەڵێت: "کورد بەڵەمەر کافرێک

موسوڵمانە". لەعێراقیشدا لە ٨ی حوزەیرانی ١٩٦٣دا، زەعیم سدیقی ئامیر لیوای سەربازگەی سلێمانی ئەو دەرمنگانێیە کەسەربازەکانی بۆ قەدەغەکردنی هاتووچۆی ڕۆژی دواتر ئامادەکردبوو، پێڕاگەیاندبوون، کە کورد ئاگرپەرستەو فەڕی بە سەر موسوڵمانەتیەوە نیەو، داوای لێکردبوون کەبەهیچ جۆرێک دەستیان لێ نەپارێزن و بەچاکی پێڕەوی فرمانەکانی بکەن.

ڕاندال لەشوێنێکی تردا لەمەڕ ڕێکخراوە جیهانییەکانی مافی مرۆڤدا دەنووسێت "... ئەم ڕێکخراوانە لەساڵی ١٩٩٦دا هەوڵێکی بێهوودەیان دا کەوەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا بەجێبەجێکردنی بەندی ٥٠٢ی یاسای پارمەتیدانی دەرەوەیان ئایلبکەن، کەتەنیا لەبارێکی تایبەتی نائاسایدا نەبوایە نەدەبوا چەک بەو وڵاتانە بدرێت کەمافی مرۆڤ پێشێلدەکەن..." بەداخەوە دەوڵەتان ئەو مافانە بەبەرژەوەندی خۆیانەوە دەبەستنەوە، هەرچییەک لەگەڵ نیازی خۆیاندا بلوێت بەپێشێلکردنی دانانێن، جا با بەهەزاران مرۆڤیشی تیادا لەناوبچێت، کاتێشیان وابێت ئەوا دەمەزلی پێشێلکردنی ئەو مافانەیان بۆ دەکوتن. گوناهی ئەوەش لەدەستەی ڕێکخراوەکاندا نییە، چونکە ئەوان تەنیا ئاشکراکردنی پێشێلکردنەکەو پێداگرتن بۆ پەسوالکردنی پێشێلکەرانیان لەسەرە، بۆیە دەوڵەتێک کەبەراستی بەرگری لەمافی مرۆڤ بکات، پێویستە هەموو توانای خۆی بۆ بەدەنگەوەچوونی ئەو ڕێکخراوە سەربەخۆیانە بەگەڕبخات. ئێستا چەندین ڕێکخراوی جیهانی هەن کەئاڕاستەیەکی باش سەربەخۆیی خۆیانیان سەلماندووەو ڕاپۆرتەکانیان لە دونیادا بایەخی خۆی هەیە. یەکێک لەبەندە سەرەکییەکانی جاڕنامەی جیهانی مافی مرۆڤ - یەکسانییە- "خەڵکی هەموو بەسەربەستی لەدایک دەبن و لەمافو سەربەرزیدا یەکسانن و، هەموو بیروهۆش و ویژدانیان پێبەخشراوە. بۆیە دەبێ بەگیانێکی برایانە ڕەفتار لەگەڵ یەکتردا بکەن". -بەندی یەکەم. جاڕنامەی جیهانی مافی مرۆڤ- کەواتە هەموو ئەو دەوڵەتانەی مۆری جاڕنامەکەیان کردووەو خۆیان پێوەست بەپاراستنی ئەو مافانە کردوە کە لەجاڕنامە جیهانییەکەدا هاتووە، گەر لەڕووی ڕەوشتیشەوەبێت، بەرامبەر بێدەنگییان لەئاست ئەو پێشێلکردنە زۆرانەی لەگەلانی چەوساوە ژێر چەپۆک دەکرێن، کەنەتەوەی کورد سەرتۆپیانە، بەرپرسیار نابن؟

ئەو هەموو قات و قڕییەی بەدرێژایی مێژوو لەکورد کراوە، کەس بەراستی لەسەری هەڵی نەدەوەتێ و، بێجگە لەدەوڵەتانی ناوچە، کەئەوانیش لەپێناو بەرژەوەندی خۆیاندا بۆ دووبەستنەوەی کێشەکە لەخۆیان "ئاگرەسووره لەخۆم دووره" و گەوزەکردنی دراوسێکانیان پێوەی، کەهەمیشە لەگەڵ یەکتریدا ناتەبا بوون، ژێربەژێر دەستیان خستۆتە کاروباری کوردەوە، ئەگینا ڕاندال وتەنی "بۆیەکەمجار لەم سەدەیەی مێژووی کورددا، هێزەکانی دەرەوە لەبری کورد

دەست لەکاروباری کوردستان وەردەن)) ئەم دەستێوەردانە ولبۆ ١٠ ساڵ زیاتر دەچێت لەئارادایەو، کورد سەرەتا، واتە لە ڕاپەڕین و دوای ڕەوەکەو گەڕانەوەو کشانەوەی دەزگاکانی ڕژێم، لەبەشێکی زۆری کوردستاندا بەرەی کوردستانی دەسەڵاتی گرتەدەست و بۆشاییەکەی پڕکردەوە، کورد بەهۆی ئەو چەکە زۆرەی سوپا بەزیوەکەی عێراق لەناوچەکەدا بەجێی هێشت، بەزۆری چەکداربوون و پارتە سیاسییەکانیش کەوتنە خۆسازدان و دروستکردنی میلیشیا، ئەگەرچی باری ئابووری و کوردستان لەو ڕۆژگارەدا ڕۆچووبوو. بەڵام کورد ئەوەندە دڵی ئەو بارەی دوور لەڕژێم تەباییەکەی نێوان حیزبە کوردییەکان خۆشبوو بەرگەی زۆر لەوە ناهەموارتریشیان دەگرت. خۆ کەمرباری هەڵبژاردنی پەرلەمان درا هێند بەپەرۆشەوەخۆیان بۆ ئەو ڕۆژە ئامادە دەکرد کەلەگەڵ ئەو کەمەو کورتیانەی تیاشیا ڕوویدا بووە ڕۆژێکی مێژوویی کوردی باشوور. بەوپێیە ڕاندال وتەنی کورد دەوڵەتێکی ژێر بەژێری هەبوو؛ دەسەڵات کەوتەدەست هەردوو لایەنەکەی کەزۆرترین دەنگیان لەهەڵبژاردنەکەدا بەدەستهێنا و ئاڕاستەیەکیش ژمارەی دەنگەکان لەیەکترییەوە نزیکبوون، بەهۆی ئەو ڕێژەی سەدی (٠٧)ی وەک سەرچێک بۆچوونە پەرلەمان دانرابوو نوێنەری هیچ حیزبێکی دی نەچووە، پەرلەمانەکەوە ئەوانیش دوای بگرەو بەردەیەکی زۆر بە پەنجا بەپەنجا پەرلەمانەکەو حکومەتیان بەڕێوەبردو پێنج نوێنەری لیستی ئاشووریش بۆ پەرلەمانەکە دەرچوون. شارو شارۆچکە کوردییەکان، بەبوونی ئەو هەموو چەکەشەوە تا پاش هەڵبژاردنەکەی ساڵی ١٩٩٢ تاڕادەیەک بەئارامی مانەوە، بەڵام ئاکۆکییەکان وورده وورده سەریان هەڵدا؛ سەرەتا چەند سووکە پێکدادانێکی نێوان میلیشیای حیزبەکان سەریان هەڵدا، کەهەمیشە یەکێک لەدوو پارتە سەرەکییەکە لایەنێکی شەڕەکە بووە. پاشان لەیەکەم ڕۆژی ئایاری ١٩٩٤ەوە شەڕی نێوان هەردوو لایەنەکەی خاوەن پەرلەمان و حکومەت دەستیپێکرد، بەوەش کۆنە برینی جەستەی کورد دیسانەوە دەمیکردەوەو ئاواتە مەزنەکانیشی شەڵتانی خوێنکران؛ بیانووی لەباریش بۆ دەستێوەردانە ناهەموارە هەمیشەییەکانی دەوڵەتانی ناوچە ڕەخسا، ئیتر لەو ڕۆژەوە هەریەک لەو دوولایەنە ئاتەمات لەیەکدی دوورو لەدەوڵەتانی ناوچە نزیکتر دەکەوتنەوە، ئەوانیش ڕاستەوخۆو بەئاشکرایانەتر کەوتوونەتە پیلان ئانەوەو گیانی ئەو کورده نەیارانەی کەپەنایان بۆ ئەو بەشەی کوردستان هێنابوو. هەموو خەڵکی کوردستان بەگشتی و پارتەو ڕێکخراوە سەربەخۆکان و زانار ڕۆشنبیرو نووسەرو دڵسۆزانی کوردی ناوەو دەرەشەوە بەتایبەتی، هەوڵی زۆریان بۆ ڕاگرتنی ئەو کلۆڵییەدا کەلەدێر زەمانەوە یەخەی کوردی گرتووەو لێی بۆتە شەڵی شەڕو بەهیچ جۆرێک یەخەی بەرنادا، بەڵام سوودێکی ئەوتۆی نەبوو، مێژووی براپانی بابان لەتاڵێکی ترو بەدارێکی

ترەوەو مۆدێرنانەتر دووبارەبوونەوە گۆڕیان بۆ زیندەبەچاڵکردنی ئەم هەڵەمەش خۆشکرد، بەڵام بارودۆخی ناوچەکەو دیمەنی پەلامارەو هاواری مەرگەساتی ڕەوە مێژووییەکەو چەند هۆیەکی دی کەلەم بەرهەمەدا باسکراون، ڕێی هێنانەدی گۆڕەوشارکردنەکەیان گرت. شەڕوشۆڕی نێوان ئەو دوولایەنە سەرەکییە بەرامبەرە ئامەدواربوو کە مەسعود بارزانی سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان، لەشوباتی ١٩٩٦دا لەچاوپێکەوتنێکی ڕاندا، کەخۆی لەم کتێبەدا باسیکردووە، وتوویەتی: ((شەڕوپێشێلکردنەکانی مافی مرۆڤمان زیانێکی وایان بەکێشەی کورد گەیاند کەئەباسکردن نایەن، من لەمیتینی دۆستە بیانییەکانماندا ئەوەندە شەرمەزارم لەپێشوازیکردنەکەی ئۆزدا دوودڵ بووم)). ((مانیا موفتی)) ش کەئەرکات لەڕێکخراوی لێبووردنی گشتی نێو دەوڵەتی –ئەمنستی ئەنتەرنەشیناڵ– بەرپرسی فایلی عێراق بوو، لە ٢١ی تەمووزی ١٩٩٤دا لەدوا سەردانی کوردستانیدا، لەبارەگای "لیژنەی سلێمانی – ڕێکخراوی مافی مرۆڤ لەکوردستان" لەو بارەیەوە وتی: "من پێموایە کارەکە زۆر پەر لەخراپبوونەوە ئەوەی لێرەکراوە بەبێیەدا ئەنجامدات ڕوویدا، هەر لەدیلکوشتنەوە بیگرە تا هەڵکوتانە سەر ماڵ و دەستگیرکردنی ئەندامانی یەکترو دەستبەسەرداگرتن و تاڵانکردنی بارەگای یەکتری و ... زۆرکەس هەیە بەراورد لەنێوان ئێستاو ڕژێمدا دەکەن و دەڵێن: ئێمە حاڵمان لەوانەی ژێر دەسەڵاتی ڕژێم باشترە، ئەوە ئێوە سەرپەستانە ڕای خۆمان دەربڕین– بەڵام ئەگەر حاڵ بەمجۆرەی ئێستا پیادەبکرێت، ئەوا من ئەپەرلەمان و ئەحکومەت بەدەستکەوت نازانم بۆیە بەرامبەر دوارۆژی کورد زۆر ڕەشبینم. من کە کورد نیم و ئەتەوەیەکی ترم ڕێزی کوردم زۆر لایەو لاشبووە، بەڵام سەرکردەکان بەرامبەر بەخۆیان گەلەکەشیان ئەوەی بەبێیدا ئەنجامدات کردیان... من لەگەڵ هەردوو سەرکردەکەدا دانیشتووم، کاک مەسعود نکوڵی لەوە دەکات کەهیچ دیلێکیان کوشتبێت، مام جەلالیش دەڵێت هەردوولامان کردوومانە .. پێموایە دەی کەواتە گەر بەکردەوە مافی مرۆڤ ناپارێزن پێویست ناکات ئەوەندە باسی بکەن، چونکە ئێوە سەری زمان و بنی زمانتان هەر باسی پاراستنی مافی مرۆڤەو کەچی بەکردەوەش وانییە ... ئێمە پێمانوایە ئەو پێشێلکردنانەی لەم دواییانەداکراون دەبێت بڵاوبکرێنەوە، ئەگەرچی هەندێکە بڵاوکردنەوەکە کار لەکێشەی کورد دەکات بەڵام هەربەبێت بکرێت چونکە سەرکردەکان هیچ بەڵێنێکی خۆیان نابەنەسەر، چەندین بەڵێنیان دا کە هەوڵی نەهێشتنی ئەو پێشێلکردنانە بدەن کەچی بێسوودبوو، بۆیە پێویستە ئێمە ئەوانە بڵاوبکەینەوە تا لەڕێی دۆستەکانیانەوە کاریان تێبکەین و ئەو شێوازەیان بگۆڕن". ڕێکخراوی چاودێری لەشوباتی ١٩٩٥دا ڕاپۆرتێکی ١٧٨ لاپەڕەی دەکردو لەئەیلولی هەمان ساڵیشدا کرا بەعەرەبی و لەکتێبێکی ١٧٨ لاپەڕەییدا بەناوی ((نقض العهود واهدار حقوق الانسان في كردستان

– العـــراق)دەركــــرد، تیایـــدا زۆربـــەی پێشـــێلکردنەکانی ئـــەو ماوەیـــەی تیـــابڵاوکرابۆوە. دەستەڵاتدارانی هەردوولای خاوەن پەرلەمان و حکومەت، هەروەها خۆشیان دانیان پێدا ناوە بەهۆی شەڕەکەیانەوە، کە وەك لەم بەرهەمەشدا هاتووە کورد ناوی- شەڕی خۆکوژی- لێنا، کەلێنە کاری ناڕەوایان بەرامبەر بەکێشەی نەتەوەکەیان کرد، بۆ یەکلاکردنەوەی ناکۆکییەکەی نێوانیان پەنایان بۆ لەشکرکێشی دەوڵەتانی ناوچە دەبرد، کەلەهەموویان ناهەموارتر پەنابردنە بەر ڕژێمی بەعسی بەغدا بوو. سەرئەنجام شەڕەکە بەدروست بوونی دوو پەرلەمان و دوحکومەت و دووبەڕێوەبەرایەتی لەو بەشەی کوردستاندا شکایەوەو کاولکارییەکی زۆریشی بەسەر ناوچەکانی شەڕدا هێنا. ناکۆکییەکەی نێوانیشیان تا ئەمڕۆشی لەسەربێت، بۆتە هۆی ئەوەی کەهیچ کامێکیان لەبەشەکەی ژێر دەسەڵاتی خۆیدا ناتوانێت بنەمای کۆمەڵگایەکی شارستانی دابمەزرێنێت و پێڕەوی یاسای تیادا بکرێت و کارێکی واشبکرێت کەمیلیشیاو چەکدار کەمبکرێتەوە، پارت و ڕێکخراوە سیاسییەکانیش، بەهەردوو لایەنە سەرەکییەکەشەوە بڕەو بەتێکۆشانی سیاسیانە بدەن و بەڕێگای دانوستان و ڕاگۆڕینەوە کێشەی نێوانیان چارەسەر بکەن و، لەماوەی دیاریکراوی یاساییاندا هەڵبژاردن سازبکرێت و سنووری دەنگدان ببێتە سەنگی مەحەك، ڕووی گەشی شارستانێتی ئەو نەتەوەیەش بکرێتە نموونەو نیشانی دونیا بدرێت کە کوردیش شایستەی هەموو ئەو مافانەن کەبەنەتەوەکانی دونیا ڕەوا بینراون.

لـەحوزەیرانی ٢٠٠٠دا بـۆ چـۆنێتی چـاپکردنی ئـەم وەرگێڕانـە، لـەپاریس سـەردانی نووسـەرمانکرد، لـەبارەگای ئەنستیتۆی کـورد، سـەبارەت بـەناوەرۆکی کتێبەکـەو زیـادکردنی بەشێکی نوێ بۆ ئەم چاپە کوردییە دواین. پاشان بەشە نوێیەکەی بەبۆنەی سەدەی نوێوە ئامادەکردبوو، ئێمەش ناوی " سەدەی بیستەو یەکەم و کێشە ئاڵۆزەکەی کورد"مان لێنا. لەم بەشەدا پاشان بەپێی ئەو گۆڕانکارییە گرنگانەی بەسەر باری ئەو دەوڵەتانەی کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوە دەچێتەوە، پاشانیش ئاقەموارەکەی ئۆجەلان لەلایەن هەواڵگرانی تورکیاو ئەمەریکاو چەندین دەستی تر، جێگانەبوونەوەو وەرنەگرتنی بەپەنابەرێکی سیاسی لەهیچ وڵاتێکی ئەورووپادای پێشانییەو گوشاری ئێستایان لەسەر تورکیا تا دان بەبوونی کورددا بنێت و بەستنەوەی وەرگرتنی لەیەکێتی ئەورووپا بەو مەرجەوە، هەڵوێستی حیزب و سیاسەتمەدارانی کورد لەئاست ئـەو کارەداو هەڵبـژاردنی سـەرۆك کۆمـاری نـوێی تورکیـا. سـەرکەوتنی ڕەوتـی چاکسـازان، بەسـەرۆکایەتی خاتـەمی لەئێرانـداو داواکاری کـورد لـەو وڵاتـەدا. مردنـی حـافز ئەسـەدی سـەرۆکی سـووریاو کـاری لـەبارەی کێشـەی کـوردی لەسـووریا، بەتایبـەتی دوای بەسـەرهاتەکەی ئۆجـەلان. لەکوردسـتانی باشووریشـدا خۆبەسـتنەوەی هـەردوو حیزبـی نـاکۆك

بەڕێکەوتننامەکەی واشنتۆنەوە نوێ نەبوونەوەی شەڕی نێوانیان، ئەگەرچی هێشتا هەنگاوی کردەی وا بۆ جێبەجێکردنی خاڵە سەرەکییەکانیش نەنراوە. ڕۆڵی ئەمەریکاو وولاتانی ئەورووپاش لەکێشەی کورددا. سەری دێر خوێنەری ئازیز، سەرەتای ساڵی ١٩٩٩، کاتێک برای بەڕێزم "دکتۆر خەسرەو شاڵی" پێزکەی وەرگێڕانی ئەم بەرهەمەی لێ دەرکاندم، بەڵێنمدایە لەو ڕووەوە هەر یارمەتییەکم پێبدرێت دریغی نەکەم، ئیتر لەشوێناتی ئەو ساڵەوە شادمانیە بەرو. دکتۆر بۆخۆی دەڵێت کە- وەرگێڕانەکەی بەپێی "ئەسمیرنۆف" کردووە ،منیش لەداڕشتنەوەکەیدا هەوڵمداوە هەر وەک ئەو بکەم، کاتێک هەمووشیم بەکۆمپیوتەر تایپکرد، بەم پێشەکییەشەوە، دامەوە تا پیایدا بچێتەوەو ڕای خۆیم سەبارەت بە داڕشتنەوەکە پێبڵێت، بێجگە لەچەند هەڵەیەکی چاپەر هەندێ ڕستە ئیتر بەهەمووی قایلبوو، لەگەڵ ئارەزوکی ئەم پێشەکییەشدا هاوڕابوو.

بەهیوام بەم کارەمان توانیبێتمان یەکێک لەو بەرهەمانەی پێویستبوو لەکتێبخانەی کوردیدا هەبێت خزمەتێکی پچووکمانکردبێت و، خوێنەری بەڕێزیش لەو هەڵە چاپانەی بەسەرماندا ڕەتبووەو دڵنیام کاتی خوێندنەوە بەئاسانی هەستی پێدەکات، بمانبەخشێت.

ساڵح محەمەد ئەمین

ئۆکتۆبەری ٢٠٠٠ – هۆڵەندا

پێشکەشە بە

جنیفیڤاو جولی‌و فەریدکیونی‌و ئەو برادەرانەی دی کە گیانیان لەدەست داوەو لەناوماندا نەماون‌و زۆربەیان کوردن، بە "کۆرت سخورە" کەلەساڵانی ١٩٩١ – ١٩٩٢ دا ڕووداوەکانی کوردستانی عێراقی بۆ ڕۆیتەر دەیناردن، لە ئایاری ٢٠٠٠دا کوژرا. (١)

جوناثان سی. ڕاندال

دوای زانینێکی وا چۆن لێبوردنێک؟ بیربکەرەوە، مێژوو گەلێک ڕاڕەوی جوانکاری تێدایەو بە چڕ پەو خواستەکانیشی دەمانخەڵەتێنێت‌و، هەر بە چۆڵەوانیمان دەگەیەنێت. بیربکەرەوە نە ترس‌و نە ئازایەتی ناماندپارێزن ...

ئەوانە ئارەواو ناڕاستەیەکانمان دەکەینە باوکی پاڵەوانێتیمان. ئەوانە پڕ لە شەرمەزارییەکان ئۆهەلگێڕانی بەسەرمانا سەپاندووین .. ئەمانە فرمێسکی درەختێکن بەرگەی سۆزێکی پڕ ستەمە ..

تی. ئێس. ئیلیۆت

پەندی پێشینان

(١) نوسەر لە ١٧ی حوزەیرانی ٢٠٠٠ دا ناوی ((کۆرت سخورە))ی زیاد کرد.

(١)

ئاگاداری کەس و کارت کردووە

جار هەیە سالانێکن بەخۆریەن، وەک یەکەم هەنگاوی گەشتی ناو بیابانێک بێ و هاتبێتە سەر ڕێی کەسانێک کە لەکۆنەوە لێکەی شارستانی پێشکەوتوودا چاویان بە دونیا هەڵێنابێت..

گێرترود بێل، بیابان و بێنراو ١٩٠٧

نیوەڕۆیەکی بێگەردی مانگی ئابی ساڵی ١٩٨٦ لەکەناری خولڕووی "مارتاس ڤاینیارد"ی تا ڕادەیەک چۆڵدا، کەلەگەڵ هاوسەرە بەکۆمانەکەم پەیتا پەیتا پێکە شەرابی بێ ڕەنگمان بۆ یەکتر پڕ دەکردەوە، بیرۆکەی نووسینی کتێبێکم سەبارەت بەکوردو کوردستان بۆهات، تا ئێستا ئەو قسەیەم لەگوێدا دەزرینگێتەوە کەپێم وت: بیرۆکەی تیشکخستنە سەر قەوڵێنێکی بیرکراوی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستم لەمێشکدایە، گەشتێکی لەسەرخۆی سەدەی نۆزدەیەم ئاسا بۆ وڵاتێکی نەبوو، سێ مانگێک بەناویدا بگەڕێم و سێ مانگێکیش لێوەی دوور ... ئەوە هەر بیرۆکەی سەیرانێک بوو .. ڕاستییەکەی دەبوایە زانیاریباشتم لەو ڕووەوە هەبوایە، چونکە بەداخەوە زۆر کەمم لەبارەی کوردەوە دەزانی، زانیاری واش لەناو خۆرئاواییەکاندا کەمن. دیارە یەکەم ئاشنابوونەوەم لەگەڵ کورددا زۆر دڵخۆشکەر نەبوو، چونکە کاتی پەیامنێریتی "واشنتۆن پۆست"م لەبێروت، چەند ڕووداوێکی توندوتیژی ڕاستەوخۆ ئارەزووی ئەو کارەیان بزواندم .. سەرەتای دەستپێکردنی شەڕی ناوخۆی لوبنان، واتە ساڵی ١٩٧٥، چەکدارانی کورد کەبەشێوەیەکی کاتی بەرگی "ماو"(*) یانەیان لەبەرکردبوو، بەزۆر نووسینگەکەمیان پێ چۆڵکردم. مەبەستی ئازاردانی منیان نەبوو، تەنیا لەبەرئەوەبوو کە من لەو دەوروبەرەدا کەوتبوومە ناو شەڕێکەوە. هەرچییەم هەبوو لەدەستمدا، لەوەوە ئیتر وام لێهات هەتا هەتایە

(*) مەبەست ماوتسی تۆنگی (١٨٩٣ - ١٩٧٦) سەرۆکی پارتی کۆمۆنیستی چینەو لەدوای ڕژێم سەرکردایەتی شۆڕشی کەلەکەیکرد لەساڵی ١٩٤٩دا، سەرکەوتنی تەواوی بەدەستهێنا (وەرگێڕ)

حەزیەبوونی هیچ شتێك بۆ خۆم نەکەم. هەر چەند مانگێکیش دوای ئەوە بەچاوی خۆم کوردو فەلەستینی و شیعە لوبنانیەکانم بینی کە میلیشیا دیانە مارۆنییەکان، بەزەبری چەك لەو خانووە پەڕپووتانەی کۆنە گەڕەکێکی ویرانەی بێروت دەریانکردن، ئەویش هەر بۆئەوەی کەس لەدەروبەری بارەگاکانیاندا نەمێنن .. دواتریش لەو ئێوارەیەی ساڵی ١٩٨٢ دا کە ئیسرائیل لوبنانی داگیرکرد، بەو کوردیە کە پێدەچوون پاسەوانی چەند دەتاسراوێکبن، ماڵی براگەورەکەمیان بە "ئار.پی.جی" کاولکرد، کەلەلای خۆی جێگەی بۆ دابینکردبووم، منیش سەبارەت بەکێشە ئاڵۆزەکەی لوبنان خەریکی نووسینی کتێبێك بووم.. تا قووڵتر قسە لەناسینی کورد بکەین، دەگەڕێن بۆ پوختەی چەند وتەیەکی ئاسایی بگەڕێینەوە: سەدەیەك بەرلەئێستا ئەورووپاییەکان کوردستانیان وەك خۆرئاوا دەرگەی ئەمریکا، بەچەپەڵەو ترسناك دادەنا ((ڕاستیەکەی "کارل مەی" کەنووسەرێکی بیەلکوو بەناوبانگی ئەڵمانیاو داهێنەری چیرۆکی سەرەڕۆیی بوو، سەبارەت بە گاوانەکان "کاوبۆی" و هندییەکان، وەك ئەو بە -جوانترین کوردستان- ناویان دێنێ و، لەسەر زاری "ئەنتۆنی ترۆلۆپ" ی پاڵەوانێکی رۆمانی "دەتوانی لێی ببووریت؟" دا کەساڵی ١٨٦٤ دەرچووە، باسی کوردستان بەشوێنێکی زۆر دوورو چەپەڵ دەکات).. یەکێك لەچواردە خاڵەکەی سەرۆك "وودرو ویلسون"ی سەردەمی یەکەم شەڕی جیهانیش، قسە لە پەیمانێکی ئەوەڕۆی دەکات کەوڵاتێکی سەربەخۆ لەجەستە داتەپیوەکەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بۆ کورد دابڕێت، بەڵام لەئەنجام، تورکیای نوێی مستەفا کەمال ئەتاتورك ڕەتیکردەوە. پێشتر هەر ئەوان کوردیان لەدژی یۆنانییەکان بەکارهێناو، کەچی دوایی سەرجەم ئاواتە نەتەوەییەکانیان لەگۆڕنان. ئینگلیزەکان کەلەلایەن کۆمەڵەی نەتەوەکانەوە ئەرکی ئاوسەنووری وڵاتی عوسمانییان بەسەرپەرکرابوو، لەپێناو بەدیهێنانی ئەو دەوڵەتەی کە "عێراق" یان پێدەوت، لەسەر بەرەنگاربوونەوەی ئاواتە نەتەوەییەکانی کورد سووربوونو بڕیاری دەستبەسەراگرتنی هەموو ناوچە نەوتینەکانیشیان دابوو کەکورد بەهی خۆی دادەنا، بەزۆرو بەخوێنڕشتن بەدەوڵەتی عێراقیانەوە، کەتازە لەژێر دەستەڵاتێکی کەمایەتی "سنی" عەرەبدا دامەزرێنرابوو لکاند.

ئەوکاتە هەموو دەوڵەتەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست ملکەچی بۆچوونەکانی خۆرئاوا بوون کەدەبێت بۆ لەناوبردنی شۆڕشە یەك لەدوای یەکەکانی کورد، دەوڵەتی نەتەوەیی ناوەندی مۆدێرنیان هەبێت و، هەرکاتیش پێویستیکردو مەترسی لەیەك نزیکبوونەوەی سەرکردە کوردەکان لەئارادابوو، ئەوا لەسنوورە دروستکراوەکانی نێوان خۆیاندا ئیشی بۆ بکەن.. جا لەبەرئەوەی کورد چوارەمین کۆمەڵەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست بوو هەروەشە، کەڕەنگە هەر

ئەوانیش خەڵات نەکرابن و، کەسیش نکوڵی ئەوەی پێناکرێت، کەکورد گەورەترین ڕەگەزی مرۆڤایەتییە دەوڵەتی سەربەخۆی خۆی نەبێت .. دەستەڵاتدارانی ناوچەکەش هەمیشە ترسیان لێیان هەبووە، بۆیە هیچ سەرژمێرێکی باوەڕپێکراویان نەکردووە، دەیان ساڵە ژمارەیان هەر دەخەمڵێنرێ و لەباشترین باریشدا بە ٢٥ ملیۆن دادەنرێن و، ڕێگەش بەدەرەوە نادەن کەلەوە بپرسنەوە. لەبنەڕەتدا خەڵکی دەری ناوچەکە، دەبوا لەقاست ئەو هەموو سامانە زۆرەی بەفیڕۆ بۆ نەتەوەییە فەلەستینییەکان خەرجکراوە، ئەویش لەکاتێکدا کە کورد لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، بەڕاستی دەستکورتەر لەنەوتی خۆی بێبەشکراوە، لەیەکێک لەو وڵاتانەی تیایدا دەژی بەڵانووقەیەکی کەم ژیان بەسەر دەبات و، لەیەکێکی دیاندا ڕێی بەکارهێنانی جل و بەرگی نەتەوەیی نادەن و، لەسێیەمیشیاندا، تەنانەت بەکارهێنانی زمانی خۆشیان لێ قەدەغە کراوە، بگرە کەم و زۆر لەهەموو شوێنێکدا بەشی هەرەزۆری ماڵ ەدەنی و مرۆڤایەتییان لێزەوتکراوە، سەرەسامین، کورد، سەرۆکی دەوڵەت هەرکەسێك بووبێت بەردەوام بەرگری لەماڵ خۆی کردووەیەکەم بۆردوومانی فڕۆکە لەجیهانی سێیەمدا لەوانکرا، ئەمە سەرەڕای بەکارهێنانی ژەهراوی لێدانیان و ڕیشەکێشکردنی ژیانی کۆمەڵایەتی ناو گوندەکانی عێراقیان، لەناو تورکیاشدا گوندەکانیان بەکۆمەڵ کاولکراون و خەڵکەکانیشیان بەلێشاو بۆشارەکانی خۆرئاوای ئەو وڵاتە ڕاگوێزراون؛ لەئێرانیشدا سەرۆکەکانیان خافڵگیر کراون و لەناوبرانبردوون. لەکانوونی دووەمی ١٩١٩ دا هێزی ئاسمانی شاهانەی "R.A.F" بۆردوومانی کوردی کردووە؛ کەوەك زانراوە ئەوە یەکەمجار بووە شۆڕش بە بۆردوومانکردن سەرکوت بکرێت؛ پێنجچی لەمێژشی پیادەیی سەربازیانە هەرزانتر کەوتبێتەوە بۆیە هەر لەو ساڵەدا، لەکۆتایی جەنگی بەریتانیای ئەفغانستاندا، هەمان هێزی شاهانەی بەریتانیا "R.A.F" کەبنکەکەی لەهندستان بووە، شارەکانی ئەفغانستانیان بۆردوومانکردوو میر "ئەمانوڵا" یان ناچارکرد داوای ئاشتی بکات. "ونستون چرچل" وەك وەزیری "وڵاتانی بندەست - مستعمرات" لەساڵی ١٩٢١ دا بەرپرسی "R.A.F"ی لەجێبەجێکردنی پاسایی و ڕێسایی ئەو بەشانەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی ژێر ئامۆژگاری بەریتانیا بەرپرسیارکرد. "ئارتەرهاریس" کەئەفسەرێکی هێزی "R.A.F" بوو لەعێراقدا، چونکە لەجەنگی جیهانی دووەمدا دڵڕەقبووەو بەخەستیش بۆردوومانی شوێنە مەدەنی و سەربازییەکانی ئەڵمانیای کردبووە، ناوی "هاریس بۆردومان"[٢] ی بەسەردا بڕا.

ئەو کوردانەی لەشارەکانی بەغدا و شام و ئەستەنبوڵ یان ئارانـدا دەژین، هەرچەندە ژیان بەگشتی لەم شارە جیهانیانەدا بەرەبەرە خەریکە ڕەونەقە تایبەتییەکەی خۆی نامێنێ، کەچی

---

[٢] وەك لەتۆنامی ھەشتاکاندا ناوی "کیمیاوی" بەسەر "عەلی حەسەن مەجید"دا دابڕا (وەرگێڕ)

ئەوان هەرێمێکیان باخچەیەکی کوردانەی لەدڵیدا پێکەوەناوەو یەکبینەش خەریکی پەروەردە کردنێتی. وەچەیەک لەمەوبەر رۆژنامەنووسێکی فەرەنسایی دۆستم، سەری لەوە سووڕمابوو، کەلەشەڕی کوردستانی عێراقدا وەرگێڕێکی گەنجی پەروەردەی بەغدای ناسیوە، کوردی زۆر کەم زانیوەو کەچی لەسەر کوردێتی خۆی سوور بووە، هەرچەندە وشەی پێوەدیار نەبووە، بەڵام بەشێوەیەک جەختی لەهەست بەکوردێتییەکەی خۆی رادەگەیاند کەچارنییەو دەشبێ وابێت. منیش بۆخۆم سەرم لەبەمێژەییو پتەوی بنەما نەتەوەییەکەی لاوێکی کوردی تورکیا سووڕمابوو، کەلەقسەکردنو نووسینو خوێندنەوەی تورکیدا هەرچی گرفت بێ نەیبوو کوردیشی بەڕاستەم دەزانی و کەچی لەپێناو کوردستاندا ئامادەبوو خۆی بەختبکات. کورد وایە جا بالەئوسترالیاشدا بێ..

دەڵێن مێژوو سەرکەوتووەکان نووسیویانەتەوە، ئەمەش وا دەگەیەنێت کەنەوژمنانی کورد مێژووەکەیانی نووسیبێتەوە. بەڵام لەچاکەی چیاو بەرەی دەشتاییەکانیانەوەیە کە کورد هێندە لەتاوەندی هێزە سەرەکییەکانی "قوستانتینپۆل - ئەستەنبوڵ" و تارانەوە دووربێت جارجارە هەست بەشادیو ئازادی بکاتو زۆر بایەخیش بەحێزی ئاغاکان ئەداتو پێشی وابێت کە گرنگییەکەیان روو لەنەمانە...

پێش شەڕی یەکەمی جیهانیو لەرۆژانی کەوتنە لێژی گلۆڵەی ئیمپراتۆریەتە لەرزۆکەکەی عوسمانیدا کەزۆرییەی کوردی تیادا دەژیا، هەستی نوێی نەتەوایەتی کوردو عەرەب بزوێو هەرچەندە پەرۆشی کورد بۆ سەربەخۆیی لەناخیدا چەسپیبوو بەڵام لەگەڵ بنەما ڕامیارییەکانی هاوپەیمانانندا نەدەگونجا، ئەمان لەسەر مەرجی مانەوەی کورد بەپەرتکراوی سووربوون. کێشەی کورد لەم سەدەیەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، گەر ترسو زۆرلێکردنو دابڵۆسینە بێوێنەکەشیان بەلاوە بنێن هاوتای نییە، شتەکە وا کەوتەوە ئازارو دەستێوەردانی هێزە دەرەکییەکان، کەهەر لەدراوسێ ڕاستەوخۆکانیانەوە بیگرە تا دەگاتە ئیسرائیلو بەریتانیاو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا زیادیکردو بەشدارییان لەوەدا هەبوو، کەچی کوردستان بەو هەموو سەرچاوە ئاوە زۆرەیەوەو، لەخۆرهەڵاتێکی تینووی وشکانیدا، بەو هەموو سەرچاوە ئاوە زۆرەیەوەو، لەخۆرهەڵاتێکی تینووی وشکانیدا، بەو هەموو سامانە نەوتەی تیایدایە، هەر بەپەرۆشی، یان وەک هەندێ کورد دەڵێن: هەر بەنەگبەت مارەکەوە..

تۆماری کورد سەرتاپا شۆڕشی ئەپساوەو سزای بێ وێنەی سەدەی ڕابردوو بووە. جێی داخە کەکورد جۆشی ڕێکخستنو سەرکردایەتی کاریگەری نەبووە. لەسەرەدەمی کۆتەرو جۆرە چەکی نوێی دژبە شەڕی پارتیزانیدا ئەوان هەر پەندە نایابەکەی خۆیان هەبوو کەدەڵێت: "کورد

لەچیاکانی بەولاوە دۆستی تری نییە"و زۆربەی هەرەزۆری توانا زێڕینییەکەی خۆشیان لەدەستدا، چونکە چیاکانیان ئەگەر لەڕۆژگارێکدا ئاوەدانگی کوردستانیان گەیاندبێتە لووتکەی لەئاستی وڵاتێکی وادا ئەلیان نابێت کەشانازی بە خۆیەوە کردبێت ئەوا ئیتر چیدی پارێزگاریان پێنەدەکرا..

بۆ من گەیشتنە کوردستان کەئەوسا پێم وابوو یان دەبێت لەعێراقەوە بێت یان لەئێرانەوە کارێکی سەخت و دژوار بوو. پێشتر گەیشتنە کوردستان گەلێ جار گەشتێکی دۆزخاییەنی ئۆتۆمبێل یان ئەوپەڕەکەی چەند رۆژێکی سواری وڵاغ بوو، بەڵام کاتێک کەمن دوو وڵات نزیکەی شەش ساڵ بوو لەگەڵ یەکتریدا شەڕیان دەکرد چارەی بیانییان نەدەویست، بۆیە تورکیا بووە تاکە ڕێگا، لەوێشەوە ئەگەرچی بەرەسمی ڕێگا نەبوو، بەڵام بەهۆی ڕاپەڕینی کوردەکانی ئاو خۆیەوە کەلەساڵی "١٩٨٤"ەوە بەرپابوو ئەنقەرەشی ناچاری ناردنی هێزی سەربازی بۆ سنوورە شاخاوییەکانی نێوان خۆیان و عێراق کردبوو، ئەو سنوورانەش بەرەسمی دابخات و پەڕینەوەشیان زەحمەت و پڕ مەترسی بێت. خۆ لە سووریاشەوە زۆری دەویست، چونکە تا خۆت لەپاسەوانانی عێراق و ئەو تەلە دڕکاوییانە دەرباز دەکرد، کەپێش گەیشتنە شوێنی پەڕینەوەکە بۆ بەئاگاهێنانەوەی خۆیان دایاننابوون و کەبەئاگاشدەهاتنەوە دەبووە تەقە، دەبوا شەو بەو کەلەکانەی لەکەوڵە مەڕی فووپێکراو یان چوویی پڕ لەهەوا دروستکرابوون بە ڕووباری دیجلەدا بپەڕیتایەتەوە ئەمجا دەگەیشتیتە مەبەست. ئەوکاتانە "٥٢" ساڵان بووم، ٣٠ ساڵێکیشبوو پەیامنێری جەنگ بووم بۆیە وام بەخۆدا ڕانەدەپەڕمو کەخۆم بخەمە کارێکی وائاڵۆزەوە.

سەبارەت بە ئێران، کاتی ڕووخانی شاو سەرەتای کۆماری ئیسلامی چەند جارێک بۆم ڕێکەوت و چووم، بۆیە لەگۆڕ، یان لیستی ڕەشی "ئایەتوڵڵا ڕووحوڵڵا خومەینی" درابووم. خۆ ئەگەر ڤیزەیەکی سێ ڕۆژەشیان بۆ پەیدا بکردمایە ئەوا بەپێی ئەو ڕۆژگارەی تاران و بەهۆی جەنگی عێراقیانەوە، ڕێ بەهیچ پەیامنێرێکی بیانی نەدەدرا بەرەو کوردستانی ئێران بڕوات. جا چونکە بیرۆکەی نووسینی کتێبەکەم لا چەسپی بوو، بەر لەجێهێشتنی "مارتان ڤاین پارە" و بەرەو بنکەی پاریس بوونەوەم، جووتە پۆستاڵێکی ئیتالیانەو چەند پێویستییەکی خێوەت هەڵدانم کڕی ... جاری وا هەیە ئەوەی پەیامنێرێک بیری لێناکاتەوە بێتەڕێی، بەخت دەیهێنێت و زۆریشی سوود لێدەبینێت، منیش هەر زوو شتێکی لەوبابەتەم هات بەپیرەوە، یان واسەدزانی کەهاتبێت، دوای گەڕانەوەی مانگی ئەیلولم بۆ پاریس، دەبینینی "عەبدولڕەحمان قاسملۆ"، کەبەڕاستی سەرکردەیەکی هەڵکەوتووی دیموکراتخوازی کوردی ئێران بوو، شادبووم، بەسەرەدانێکی چاوەڕواننەکراو هاتبووە ئەورووپا، پێشتر لە سەرەتای شۆڕشی ئێراندا، کەئەوسا

"ده" ساڵێك بوو، یەكترمان دەناسی، لەكاتی دۆستایەتییەكەمان دەستپێكردبوو، لە كوردستانی ئێرانیشدا پەرەی سەند، ئەو، لەكاتی قەدەغەكردنی خواردنەوە لەكۆماری ئیسلامی ئایەتوڵادا، كەڕیسكی بۆ خۆی و میوانەكانی دەدا شانازی پێوە دەكرد .. ڕێككەوتین لەقاوەخانەیەكی چەپەكی "لیفت بانك" چاومان بەیەكتر بكەوێت، كەگەیشتمە شوێنەكە، نوێنەرێكی پاریسی خۆی داوای لێبوردنی لێكردم‌و بەرەو ئۆتۆمبێلێكی "پیجۆ" ی كۆنی بردم، دوای ئەوەی خولێك بەو ناوەدا سووڕاندمییەوە ئەمجا بردمییە "كلوزیری دیس لیلاس" كە قاسملۆ بۆ خۆی لەوێ چاوەڕوانی دەكردم، ئەوسا ئەم بیركردنەوەیەیم بەلاوە سەیربوو، بەڵام زۆر پێش ئەو ڕۆژەی ساڵی ١٩٨٩ی ڤییەنا، كەئەوان ساویلكانە وازیان لەوجۆرە خۆپاراستنە هێنابوو، بەنهێنی هەردووكیان بەدەست سیخوڕی ئێران خافڵگیر كران، من لە بیركردنەوەكەی خۆم پاشگەزبوومەوە.

چونكە قاسملۆش، وەك زۆر نموونەی تری ئەگوونجاوی كێشەی كورد دۆستایەتی حكومەتی عێراقی دەكرد، بۆ وەرگرتنی ڤیزە پێشنیارێكی وای بۆ كردم، كەئەو حكومەتی عێراق قایل بكات من لە لیستە گەورە ڕەشەكەی "سەدام حسێن" دەربهێنێت، تا "لیزەپاس"ێكی وام بدەنێ، پێی بچمە بەغداو بەڵام تیایدا نەمێنمەوە، لەوێشەوە بۆ سنووری ئێران، كارێكی وایش بكا بەرەوڕووی تاقمە كوردێكی عێراقیم بكەنەوە كە "جەلال تاڵەبانی" سەركردەیانە، نێوانی لەگەڵ قاسملۆدا نەك بەغدا باشە، ئەوانیش لەڕێگەی خۆیانەوە بەرەوڕووی كۆمەڵێكی كوردی عێراقی دیم بكەنەوە، كەسەر بە مەسعود بارزانی پارتی دیموكراتی كوردستانە، قاسملۆ كەمێك لەمیان مەترسی هەبوو، چونكە لەجەنگی ئێران عێراقدا لایەنگری ئەو لایان بووەو شەڕی لەگەڵ كوردی ئێراندا كردبووەو خوێن كەوتبووە نێوانیانەوە، بەڵام پەیوەندی بەرزانی تاڵەبانی تۆزێك باشتر بوو..

لەبەرئەو هۆیانەو بێگومانی شوێن پێهەڵگرتن لەلایەن عێراقییەكانەوە، كەئەگەر بۆیان دەربكەوێت من لەو ڕێ‌و شوێنەی قاسملۆ بۆیداناوم لامداوە ئەوا لەكوردستان بەزەحمەت دەربازم دەبێت. قاسملۆ چاكی بۆ ڕوونكردبوومەوە كەدەبێت باش لەوە ئاگادارم كەهەواڵگرانی عێراقی و ئێرانی بۆ هەر كوێ بچم هەنگاو بەهەنگاو بەدوومەوەن، خۆزگەئەگەر ئەوسا بمانزانیبایە ئەم ڕوونكردنەوەیە چەند ڕاستە، كەبەڕاستی عێراق سیخوڕی وای هەیە ڕاپۆرتی تایبەتی وا سەبارەت بەهەموو ئەو شوێنانەی بیانییەكان بۆیاندەچن‌و لێی دەمێننەوە دەدەن، پارەیەكی زۆریش بۆ سەریان ئەرخانە، ئەوا ڕەنگە لەئێشەكەم دوودڵ بوومایە.

بەهەرحاڵ ڕۆژی دواتر چوومەوە بۆ "ئۆلیس"ەکەی قاسملۆ لەپاریس، چەند فۆڕمێکی بەڕێکوپێکی و بەوێنەی خۆم و برادەرێکی وێنەگریشەوە پڕ کردەوە. ئاگاداری ئەوەش کرام کە داواکارییەکەم بۆ دەزگای هەواڵگرانی عێراق دەنێردرێت و، هەر ئەوانیش بڕیاردەری ئەوە دەبن کەمنیە شایانی ئەو سەرکێشییەمین. دوای چەند ڕۆژێک، شەو بەشەمەندەفەر چوومە بەرلین، لەکۆنە دوتێلێکی شاری "گرووزبەرگ" نزیک ئەو دیوارەی شارەکەی بەشکردبوو، ئەو کاتە هێشتا دیوارەکە مابوو، ئامادەی کۆنفرانسێکی قوتابیانی کوردی کۆمەڵەکەی بەرزانی بووم، کەسیاسەتمەدارێکی لیبیایی نەبێت لەبەرلینی خۆرهەڵاتەوە هاتبوو، ئاکە کەس لەناویاندا کورد نەبووبێت من بووم. ئەو چەند دەرزەنە کەسەی ئامادەی بەشداربوونی کۆنفرانسەکە ببوون کەمیان خوار چل ساڵان بوون، هەندێکیان قەڵەو سەر ماش و برنج یان هەریەک بوو تووکیان بەسەریانەوە نەدەما. لەوێ دوو ڕۆژ گوێم لەو خەڵکە چالاکانەی سەربە بەرزانی گرت، باسی ئەوەیان دەکرد کە: بۆچی ئەمرت و ئەورو جیۆپۆلۆتیکە کوردیان لەپشتگیری ناوچەکەو خۆیانا بێهیوا کردووە؟ تەنانەت بۆ بەدیهێنانی مافە مرۆڤایەتییەکانیشیان چەجای ئۆتۆنۆمی و سەربەخۆیی، هەر یەکێتی شۆرەوی یارییەی کورد دەدات، ئەویش بەحاڵ ترووسکایی تیادایە. بۆ بەرزکردنەوەی وورەی خۆیان باسی خێرا تێپەڕبوونی کوردیان دەکرد، "فەلەستینییەکانیش هەرچەند لیشەکانیان خراپ بکەوتایەتەوە، هەمان قسەیان دەکرد".

باسی بیرۆکەی کتێبەکەم لای هەموو ئەوانە کرد کەگوێیان لێدەگرتم، بەو هیوایەی ئەم گەڕ کەڵەم گومانی چەسپاوی ئەم خۆڕشکێنە بەساڵاچووانەی، کەبەرلەبەر خۆرئاوای، بەتایبەتی ئەمەریکا هەیانە لەقێکات. کوردی هەمیشە بەڕەوشت، بەڵێنیان دامێ ئەگەر خۆم بگەیەنمە کوردستان ئەوا ئەوان یارمەتیم بدەن.

کە گەڕامەوە بۆ پاریس، لەئەنستیتوتی کورد کەوتمە خوێندنەوەی ئەو شتانەی لە بارەی کوردەوە هەبوو، چەند هەفتەیەک چاوەڕوانیمکرد، کەچی لەئۆلیسەکەی پاریسی قاسملۆوە هیچم بەر گوێ نەکەوت، ناچار خۆم پرسیارمکرد، ئەوانیش پێیانڕاگەیاندم کەهیچ داوایەکی وایان نەگەیشتۆتێ، ئەگەرچی سەریان لەنەزانینی شوێنی داواکەم سووڕمابوو، بەڵام خۆیان بەتەلەفۆنکردنێکیشەوە ماندوو نەدەکرد. خۆشباوەڕییەکەی خۆم بەدڵ نەبوو. بۆچوونی بەڕێوەبەرێتیی کوردم بەمجۆرە ناسی، جا لەبەرئەوەی قسەکردن لەوبارەوە بێسوود بوو، داوایەکی ترم دانێ. پاش بەسەربردنی مانگێکی دی، لەسەرەتای تشرینی دووەمدا چرای کەسکم بۆ هەڵکرا، بەڵام چەند برادەرێکی کورد لەگەشتەکەم ساردیانکردمەوە..

هەندێ جار زستانی کورد دوا دەکەوێت، جاری واش هەیە هێجگار سەختە، من بە هیچ جۆرێک نەمدەویست تا بەهاری ئایندە لەو شاخانەدا گیربخۆم. دڵیشم بەدووبارە وەرگرتنەوەی "لیزە پاس"ە عێراقییەکە خۆشبوو، پاشان دەرکەوت وانییە.

پێش کریسمس ویستم لەواشنتۆن "ولیەم ئیگلتۆن"، کەلەبەشی تایبەتی حکومەتدا شارەزایەکی پێشەنگی کاروباری کوردە، ببینم، زۆربەی کورد سەبارەت بەنووسینی مێژووی کۆماری مەهاباد، کەئەزموونێکی سەرنەکەوتووی هەوڵ و تەقەلای دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردییە لەئێرانی کۆتایی دووەم جەنگی جیهانیدا، خۆیان بە قەرزداری ئەو دەزانن. "ئیگلتۆن" چونکە برادەرێتییەکی کۆنم لەگەڵیدا هەبوو بەباشی گوێی بۆ شلکردم، بەڵام گومان لەناقابیلبوونییەکەی نەدەکرا، بۆیە تاکە قسەی: کەسوکارت ئاگادارکردووە؟" بوو. ئامۆژگارییەکەیم بەخۆشحاڵییەوە لێوەرگرت، بەتایبەتی کە دەمزانی بەو نزیکانە شتێکی وام پێناکرێت بمگەیەنێتە کوردستان.

وەک دەرکەوت چاوەڕوانکردنەکەم باشتر بوو. ژیانی پەیامنێرە بیانییەکان شتی وا سەیریان تیادایە کەبیری کەسدا نایەت، یەکێک لەوشتانە وای کرد کەمن هەواڵی بەسەرهاتی ساڵی ١٩٩١ی کورد، کەوڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا تیایدا سەرکردایەتی سوپایەکی هاوپەیمانانی کردو دوای حەوت مانگ لە داگیرکردنی کوێت، عێراقییەکانیان لێدەرپەڕاند، بەدونیادا بڵاوبکەمەوە. ئەوەش لەگەڵبوونی دوەاو نزایەکی زۆری مێی دەکرد، بەهەموو شیرینی و تاڵی ئەو وڵاتایەوە. دەریشکەوت کە کوردستان هەر خۆگرو بەشەوقە، جا ئیتر با جارجارەش وانەکەوتبێتەوە.

من چەند ساڵێک، بێئەوەی ڤیزەو پاسپۆرت، یان لەوڵاتێکی وا کێویدا چەکدارم پێویست بووبێت، هاتوچۆی کوردستان و چیاکانی زاگرۆسم کردووە، بە سنوورەکانیدا گوزەرمکردووە، هەر چەند رۆژێک پێش پەڕینەوەمیەکیانەم سێ پەیامنێری ئینگلیزی لەپێناو پارەو پوولەکانیاندا لەوتارەدا کوژرابوون. ئەمان بەخشانی کوردە پەنابەرە شەکەتەکان بەماندوێتی، ماوەی زۆر بەکەنار شەقامە خێراو سەرەکییەکاندا رۆیشتووەو بەچاوی خۆم بینیومە، باپەو ناپەو ئەوە وردەکانی خۆیانیان لەم بەرو ئەوبەری ئەم شەقامەدا تاشتووەو لەترسی مین مەگەر سەرەڕێیانکردبێت ئالەدووی گۆڕێکی باشتر، کەمێک لەشەقامەکە دوورکەوتبنەوە. بەکۆپتەر بەنێوان لووتکە سەختە بەفرینییە "١٢٩٤٠"پێ هەڵچووەکانی ئاسماندا، کە کێوەکانیان سنووری تورکیاو عێراقیان پێکدەهێنا فڕیوم، بێئەوەی ئەرکێکی ئەوتۆ ببینم بەشێکی وڵاتێکی راستەقینەی دابڕاوی دواساڵانی سەدەی بیستەمم پێواوە، بەدەشتە فراوان و بەرزتر لەڕووی دەریاو نشێوو

گاشەبەردی قووتەڵ و بەفراوی بێگەردی خۆیدا، ڕوانیومە، دواتریش بەدووی ڕووباری دیجلەی بەپێچ و دەورەو بەدەشتی بەرینی لەبن نەهاتوو، تا دیاریەکری پایتەختی ناڕەسمی کوردستانی تورکیا ڕۆیشتووم.. لەکوردستانی عێراقدا هەڵۆو چێرگەو داڵم بینیوە کەلەو قوچەی گەرمایەدا بەسەر داریەڕووە پچووکەکانەوە، یان بەسەر کێوو گردی ڕووتەندا فڕیون و بۆشاڵاوبردنە سەر نێچیرەکانیان چاوەڕوانی کاتی لەبارتریان کردووە.

هەرکاتێک بەشەقامە سەرەکییەکاندا هاتووچۆم کردبێت، گەلێک لەکوردەکان لەبەرخۆم زۆریان لێکردووم کەبەڕۆژ چاوساغێک بەکرێبگرم. لەناو تەپووتۆزدا تووشی کۆکە هاتووم و، هاوین لەپلەی "١٢٠"ی فەهرەنهایتیدا هەڵقرچاوم، لەپاڵ ئەو کوردە پەککەوتووانەشدا بووم، کەلەدووری هەروا چەند میلێک لەبەشێک لەدەوڵەمەندترین کانە نەوتی ئەم دونیایەوە، لەناو سەرماو سۆڵە ناچار ووردەڵیریان هەڵکردۆتەوە تا ئاگری تێبەربدەن و خۆیانی لەبەردا گەرم بکەنەوە.... "چا"و ویسکیشم لەگەڵ سەرۆک عەشیرەتە کوردەکانی ناو عێراق و ئێراندا خواردۆتەوە، لەتورکیاشدا گوێم لەچالاکییەکانی مافی مرۆڤی کورد گرتووە، کەبەردەوام ترسی کوشتنیان هەبووە، لەهەموو هەوارو شوێنێکدا لەگەڵ کورددا لەسیاسەت دواوم. لەعێراقدا بۆ ناو جوتیارانی واچووم کە بەچەند گەرەسەیەکی سەیری بەسەرچووی سەدە کۆنەکان و، لەشوێنی دیکاویدا دروێنەیان کردووە، لەگەڵ جووتیارانی خاوەن تراکتۆریشدا لەنرخی گەنم دواوم، خەڵەتی زۆریشم لەگەڵ چینە ناوەندییەکانی شاردا خواردووە، کەلێقەومانەکەیان بەڕادەیەکی وابووە، هەر لەپێناو ژیاندا، زەوی، خەڵە، ئۆتۆمۆبیل، ڕادیۆ، تەلەڤزیۆن، چرپا، دەرگاو پەنجەرەو خانوویان بفرۆشن.

کەگوێم بۆ بەسەرهاتی شێوەی دەمێشتنی ژیانی کۆمەڵایەتی کورد گرتووە گریاوم، بەسەرهاتی وا کەمتر لەو "ولفە" بەدەنگەستانەی هۆکاری ئەو وێرانکارییە لەبن نەهاتووەی، هەزاران گوندی بچووکی کورد کە ڕۆژگارێک گەوهەری کوردستان بوون، دڵتەزێنتر بوون، بەیانیان زووش لەخەوی ناو ئوتێلە هەرزان بەهاکانی شارە کوردییەکانی کوردستانی تورکیادا، لەدەنگی یەکبینەی تەقە بەئاگاهاتووم، کەهەرچەند سەد مەترێک لێمەوە دووربووە، لەو نزیکانەشدا هێزی ئاسایشی تورکم بینیوە، جۆرە زەبرو زەنگێکی وایان نواندووە، هەر ڕێک وەک سەربازی داگیرکەر بن و لەکەس بەرپرس نەبن. تا گوێ بۆ قسەی لاوە برسییە کوردەکانی تورکیا بگرم، کەبەمەزلوومیان لەپێناو بەدیهێنانی وڵاتێکی سەربەخۆدا ئامادەی مەرگ بوون، قسەی وایان بۆ دەکردم کەبێ بەزەییانە کاریان لەمێشک دەکرد، ماندوویی ڕۆیشتنی ناو بەفری زستانی قاچاخە ڕێگای قەدپاڵی چیاکان بووم. لەوەش گەیشتم کەبۆچی کوردەکانی عێراق و ئێران. دوای چەندین

خەونی پەرش و بڵاو دەیان ساڵ کارلێکاری، بەئۆتۆنۆمی یان فیدراڵییەکی دیاریکراوی سنووری خۆیان قایلدەبن.

لەگەڵ کورددا، لەئوتێلی خۆرئاواییانەی نایاب و لەبن خێوەت و کەپری زۆر سادەی بەلەق و پۆپی گەڵای درووستکراو ماومەتەوە، لەسەفەری دووورودرێژی ناو ئۆتۆمۆبێلی شەق و شڕدا مشتومڕم لەگەڵدا کردوون. لەهەموویاندا گەر دەمەتەقێکەش توندوتیژبووبێت، بەڵام لەڕێزو سەفاوەت و دۆستایەتی بەولاوە ڕەفتارێکی نەرم لەگەڵدا نەکراوە، ڕەنگە بەهۆی ئەمەشەوە بووبێت. من هەندێ جار سەرم لەوتێکەڵبوونە سەیرەی "بەئارامی" و "حەز بەخوێن ڕشتن"ەی لەناو کورددا هەیە سووڕدەمێنێت، بەتایبەتی کەئەو ڕووداوەی زستانی ساڵی ١٩٩٢ی ناو بەفرێکی ئەستوورم بەبیردێتەوە، دوو پاسی پڕ لەکورد ڕووبەڕووی یەکتر دەهاتن، لەشوێنێکی زۆر تەسکدا کەبەفر ماڵنی ناوچەکە ماڵیبوویان بەیەکگەیشتن، منیش لەلاندرۆڤەرێکدا بووم، هیچ پاسێکیان ڕێگەی بەوی دیان نەدەدا، بواری تێپەڕینی یەکێکیشان نەبوو، لەپڕێکا هەموو نەفەرەکان دابەزین و لەناو بەفرەکەدا بەجۆرێکی وا دەستەو یەخەی یەکدی بوونەوە، کە شەڕە بێسەروبەرە کۆنەکانی بەبیرهێنامەوە، تەنیا بەدەست لەیەکتریان دەدا، لەوە نەدەچوو ئەو شەڕە کۆتایی هەبێت، پیاوانیان وەک هەموو کوردێکی ڕێز لەخۆگر کڵاشینکۆفیان لەخۆدابوو، منیش تا مەترسی خوێن ڕشتنێکی زۆر نەبێت، خاکەنازێکم لەئوتومبێلەکە دەرهێناو کەوتمە ماڵینی بۆخی شەقامەکەو ڕێگەی ئەوەندەم چاککرد کەجێگەی ڕۆیشتنی ئۆتۆمبێلەکەی خۆم و پاسێکیشی تیادا بێتەوە بەنینگلیزی هاوارم لێکردن کەمن ڕۆژنامەنووسم، بەو زوانە چییە لێمتێنەگەیشتن، بێگومان من بەلای ئەوانەوە لەشێت دەچووم، ڕاستییەکەشی کەمێم لەوە دەکردەوە هەموو بەحەپەساوییەوە تا ڕادەیەکیش بەشەرمەزارییەوە، لەپڕێکدا شەڕەکەیان ڕاگرت و چوونەوە ناو پاسەکانیان، منیش ڕێگای ڕۆیشتنیانم بۆ دیاریدەکردن، پاسێکیانم بەرەو ئەولایە نارد کەخاوێنم کردبۆوەو ئەوی دیکەشیان بەڕێگای خۆیدا ڕۆیشت.

شاگەشکەبووم، چونکە بۆ تەنیا جارێکیش بێت بیانییەک لەبری گرفتێکی کورد بشێوێنێ بۆی چارکردن، جا با ئەو گرفتە زۆر بچووکیش بووبێت، کەئەوە بۆچوونێکی سەبارەت بەبوونی کرۆمۆسۆمێکی شەڕخوازانەی "بۆماوەی" ناو کورد دەردەخست، ئەویش وەک هیندییەکان کەخۆشیان بەقسەی ئەستەق دێت دەڵێن بەهۆی دابەشبوون و پەرتبوونەوە زیاد دەکات.[٨]

پەراوێزەکانی بەشی یەکەم

ئاگاداری کەسوکارتنکردووە؟

((لەمێژانیشدا سەرۆکەکانیان خەڵکوژ کردوون و لەناویان بردوون))

بڕوانە: سیامەند عوسمان

Contribution historique a l etude du-
Parti Demokrati Kurdistan –i- Iraq 1946 – 1970.

ئەمەی یەکێتی پێکراوە و:

David Frokin, A Peace to End all Peace: The Fall of Ottoman Empire and the creation of the Moderen Middle East New-York 1989 P.422.

(٢)

دوای زانیارییەکی وا چۆن لێبووردنێک؟

بەپێی جۆری سزادانی کۆنی ئارچەکە، عوسمانییەکان لەکۆتایی سەدەی نۆزدەیەمدا، تێکڕای عەشیرەتی هەمەوەندی کوردستانی عێراقی ئەمپۆزیان، لەسەر مل ئەدان و ناڵەبارێتی لەڕاهەبەرەدەرو جەربەدیی بەئاشکرای سەر ڕێگەو بانەکان، بۆ لیبیا کۆچپێکردن، کەچی لەماوەی حەوت ساڵدا بەهەموو خۆرەمەڵاتی ناوەڕاستدا ڕێگەیان گرتەبەرو گەیشتنەوە جێگەی خۆیان و هەروەک ئەبایان دیبێت و ئەبارانی چوونەوە سەر پیشە ناڕەوا شەڕانگێزییە کۆنەکەی خۆیان. زۆربەی کورد شتێکیان لەم هەمەوەندێتییە تێدایە، بەتایبەتی کەبەرنگاری کارەساتێک ببنەوە هێزە بیانییەکان بەسەری هێنابن، کە بۆ ئەگبەتی، لەچاوی بیانییەکانەوە ئەوە جۆرە برینێکی ئەتناغە ئەبەستووەو دیاری ئەولە بۆگوید ماوەتەوە. کورد لەسەر وتنەوەی شیعرێکی کۆنی خۆیان سوورن کەدەڵێت: بەطنی کوید هەزاران حەسرەت و هەزاران فرمێسک و هەزاران شۆڕش و هەزاران ئاواتی تێدایە.

لەیەکەم چاوپیاخشاندنی چەند بەرەنگاربوونەوەو پاڵەوانێتییەکی کورددا، باش بەرچاو دەکەون، بەڵام کەبەتووڵی لێیان ورد دەبینەوە، زۆرجار شێوە هەڵەیەکی وایان تێدایە کەلەهەمان بەسەرهاتی شۆڕشەکانی کورددا بەئاشکرا دووبارە بوونەتەوە، کەلەدەستپێکردنیانەوە لەناوچوونیان بۆ نووسراوە. ئەتەوەییە کوردەکان بەسەرسووڕمانەوە دەیسەلمێنن کەلەهیچ بەشێکی وڵاتەکەیاندا، لەیەکگرتنیاندا لەگەڵ کوردی بەشەکانی تریاندا هەرگیز سەرکەوتنیان بەدەست نەهێناوە، لەڕووی ڕامیاریشەوە گەلێکی یەکگرتوو نەبوون، ئەم یەکنەگرتن و پەرتبوونەشیان زیانی زۆر قورسی پێگەیاندوون، هەمیشە بەلای ناپاکێتی ناوخۆیانیدا بردوون، ئەگەرچی بەردەوام بەرەنگاری دەستەڵاتدارانی دڵڕەق و ستەمکارو پەرچەکی واشبوونەتەوە کەبەتازەترین چەک لێیانی داوە، کەچی وادیارە زۆرکەم سوودیان لەهەڵەکانی ڕابردوویان

وەرگرتووەو لێیانەوە فێربوون، ئەوەی بۆیان ماوەتەوە خەمو خەفەتی لەڕادەبەدەری ژیانی ئەو خەڵکییە کەلەئەنجامی شۆڕشدا بەسەریان دێت، بەتایبەتی لەعێراق و تورکیادا کەژیانی کۆمەڵایەتی دەشتەکیانەیان لەبن هەڵتەکێنراوە. کورد وەک باری کۆنی گەلانی دواکەوتوو، لەڕووی ڕامیارییەوە ئاڕادەیەک ساویلکەن، کاریگەرێتی سەرکوتکردنیان لەقەوارەیەکی یاساییدا پێوە دیارە. کورد بەتاقیکردنەوەی جۆراوجۆری سەرکردەکانیاندا ڕۆیشتوون، کەنەیانتوانیوە هەستی نەتەوەییان لەپێناو سەربەخۆیی یان تەنانەت ئۆتۆنۆمییەکی چەسپاو بەردەوامدا بگۆڕن، ئەویش لە سەدەیەکدا کەدورگەی وا لاف ئەندامێتی نەتەوە یەکگرتووەکان لێدەدات کەمێجگار بچووکە .. نەتەوەییە کوردەکان یارمەتی دەوڵەتانی بیانی دژیە دراوسێکانیان و تەنانەت کورد خۆشیان دەدەن و بوونەتە گورزی دەستیان.

ئاغاو حوکمدارانی بیانی لەمێژوودا ستراتیژی دەمکوتکردنی کوردیان بەکارهێناوە هەرکەسێکیش بۆنی لێهاتوێتی سەرکردەیەکی باشی لێهاتبێت ئەوا لەبنجەوە هەڵیانکێشاوەو لەناویانبردووە. ڕۆشنبیرانیشیان دیاریکردووە و، بەندکردوون و کۆچپێکردن و دوورخستنەوەیان بۆ لەناوبردنیان بەکارهێناوە، بەوەش کوردیان لەپێگەیاندنی سەرکردەی ڕامیاری و بەئەزموونکردووە. لەم سەدەیەدا چەند حاڵەتێکی کەمی نەبێت، ساویلکەو مێشک داخراوو دەستن و، وەک ئەوانەی دەوروبەریان نین، کەبەتەنیا هەر خۆیان نابینن و بۆ دوورتر دەڕوانن و خاوەن بڕیاری دوابڕۆژیش دەبینن، کورد هەندێ جار چاو لەوانەش دەکات کەلەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا پەنای زۆردارێتیان تووشدێت. جاروبار سەرکردە کوردەکان کۆنەپەرستن وەک لەعێراقدا بەرچاو دەکەون، جاری واش هەیە کەسی وایان لێهەڵدەکەوێت کەڕەگیان بۆ چینەکانی خوارەوە دەگەڕێتەوە وەک ئەوانەی تورکیای ئەم سەردەمە.

لەم دواییانەدا کورد لەیەک کاتدا شۆڕشیان لەعێراق و ئێران و تورکیادا بەرپاکرد، بێئەوەی هیچ هاوئاهەنگییەکیان لە نێواندا هەبێت، بەڵام هەر ئەوەندەی کوردی یەکێک لەو وڵاتانە، بۆ بەڕێوەبردنی شۆڕشەکەیان، وورییایی لەهەڵەکانی ڕابردوو، کە کارەساتی گەورەی بەسەردا هێنابوون ڕادەگەیاند، ئیتر کوردی دوو وڵاتەکەی دراوسێیان، بەدەمەزڵکوتانی دواوا ئابەجێ شۆڕشگێڕانەکانیان دەمکوتیاندەکردن و هەردوو قاچیشیان دەبڕییەوە. تەنانەت ئەو سەرکردانەی کارامەیی و کامڵێتی لە ڕۆژگارەوە فێربوون، لەپێناوی بەرژەوەندی و خواستی خۆیاندا، یان بۆ یەکلاکردنەوەی ناکۆکیە کۆنەکەی نێوانیان، وورییایی و خۆگرییەکانیان بەبادا دەدا.

دوای حەفتا ساڵ، لە ١٩٩١دا بۆیەکەمین جار کورد وەک نوێنەری راستەقینەی بەرژەوەندییەکانیان بەهەڵبژاردن چوونە پەرلەمانی تورکیاوە، بەڵام کەمژمێرتییەکی پلیاری وایان نەبێت خۆیان لە حکومەتێکی دەستکەلای سوپای تورکیا بپارێزن نەیانگرێت، سەرسامی پێناوێت. ئەم ناشارەزاییەیان بۆتە هۆی پشتگوێخستن و درێژە پێدانی کێشە گرنگەکەی کوردستانی تورکیا کەخۆیان مەبەستیان چارەسەرکردنی بوو.

سەرەڕای نەبوونی دەوڵەتێکی کوردو تۆماری پڕ پەژارەی شۆڕشە یەک لەدوای یەکە سەرنەکەوتووەکانیان، زۆربەی کورد کەمێشتا لەڕووی جوگرافیاوە لەپانتاییەکی بەرینی پێکەوە لکاو، بەدرێژایی پێنج دەوڵەت دەژین، بەیەکێک لەکۆمەڵگا ڕەسەنەکانی مرۆڤایەتی ناسراون، کەئەوە ڕاستییەکی گەورەیەو، ناسینەکەشیان پێویستی بەپەرە پێدانە، بەڵام کورد چاک خۆی دەناسێت.

هەرچەندە کۆمەڵگای کوردەواری فرە شێوە زمان و ڕەگەزو ئاینە، بەڵام خاوەنی مێژوویەکی دووروودرێژە، لەهەمووشی گرنگتر هەر لەسەرەتاوە تەنیا یەک ناوتیان هەبووە، ئەمە چاک تێگەیشتنی کوردە کە، ئەعەرەب و، ئەتورک و، ئەفارسن، باشیش دەزانن کوردستان کوێیەو لەسە چەوت و چەوێڵە لووسەکانی حکومڕانانیان کەبەمەبەستی کوێرکردنەوەی ناوەکەی بڵاویدەکەنەوە لەخۆناگرن.

تورکیای سەردەم، بەئامانجی ئەهێشتنی پێناسەی سیاسی و کولتووری کورد، جۆرە سیاسەتێکی لەوبابەتەی بەکارهێناوە، لەمارتی ١٩٢٤دا، واتە زیاد لەحەفتا ساڵ بەر لەتێپەڕبوونی تاکە ساڵێک بەسەر دامەزراندنی کۆماری تورکیای مستەفا کەمال ئەتاتورکدا، زمان و کلتور و تەنانەت ناوی کوردی شوێنەکان قەدەغەکران، بنەمای تواندنەوەی کوردیش بەلای حوکمڕانەکانەوە ببوە بڕوا، بەڕادەیەک کەدەبوایە سەرجەم کوردی کوردستانی دەرەوەی تورکیاش، کەلای ئەوان هەرناوە، ئایدۆلۆژێتی ناوەندی ڕژێم پەسەند بکەن و بەڕاستی دەست لەکوردێتی، یان ئەتەوەی کوردی خۆیان هەڵبگرن، کەئامانجەکەی بە "تورککردن"یانە. عێراق و ئێران، هەرچەندە ویستویانە ژمارەی کورد زۆر بەکەم دابنێن، بەڵام هەرگیز نکوڵیان لەبوونی نەکردووە. تەنانەت عێراق ئەگەرچی تاوانی زۆر گەورەی بەرامبەر کردوون و ئۆتۆنۆمیشی داونەتێ، کەچی ڕێی بەکارهێنانی وشەی کوردستان لەپاڵ پێدراوەکەیاندا، نادات و "ناوچەی ئۆتۆنۆم"ی پێبەوڵێت، تورکیان لەسەر ناونانی کورد بە "تورکی شاخاوی"ی خۆرهەڵات و باشووری خۆرهەڵاتی تورکیا نەک "کوردستان" سوورە، ئەم پێداگرتنە ناڕەوایەیان بۆ ماوەیەکی زۆر هەر بەرهەیوایەبووە، کەئەمیرپچنەوە، بۆیە هەرچەندە کوردستان لەسەدەی سیانزەمینەوە ناسراوە،

کەچی ئەمڕۆ لە ئێراندا کراوەتە ناوی شارێك کەپارچەیەکی هێجگار پچووکی وڵاتی کوردە، لەعێراقیشدا هەر لەناونیشانی ڕەسمیانەی ناوچەی دابڕاوی ئۆتۆنۆمیدا بەدیار دەکەوێت. بیرۆکراتییەکانی ناوچەکەی لێدەرچێت، بەلای هەموانەوە ڕووبەری کوردستان نزیکەی "٢٠٠,٠٠٠" دووسەد هەزار میلیکی چوارگۆشەیەو خۆی لەڕووبەری هەموو فەڕەنسا، یان هەردوو ویلایەتی کالیفۆرنیاو پنسلڤانیا پێکەوە دەدات، کەش و هەوای جۆراوجۆرە، لەمامناوەندێتی دامێنی گردۆڵکەو دەشتاییەکانی میزۆپۆتامیاوە بیگرە تا دەگاتە سەختی چیاکانی باکووری خۆرهەڵاتی تورکیا، کە ساڵ هەیە پێنج دانە مانگی بەفرە. بەپێچەوانەی بەشێکی زۆری خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی تێنووی بێئاوەوە، زۆربەی کوردستان ئەوپاراوەو ڕۆژگارێك بووە جەنگەڵ و دارستانێکی چڕبووە، بەڵام ئێستا داروبەرەختەکەیی لێداماڵراوەو بۆتە نموونەیەکی وێرانکاری شەیتانکارانەی ئاڵۆزی سروشت، چ لەکاتی جەنگدا بووبێت یان ئاشتی، جا بەناپاڵم ڕوشککرابێت یان بە کیمیاباران یان بەلەوەڕی بێ حساب لەناوبرابێت. لەناو لووتکەی چیا بەرزەکانی تورکیادا کوردەکان خۆیان بە خاوەنی دوو شوێن دەزانن، کە پێدەچێت جێگەی گیرسانەوەی کەشتییەکەی نووح بووبن، ئەوانیش، چیای "جودی"کە لەڕووبەڕووی سنووری نێوان هەر سێ وڵاتی تورکیاو تورکیاو سووریاو عێراقدایە، کێوی ((ئارارات))ی نزیك سنووری تورکیاو ئەرمینیاو ئێران کە "١٦٩٤٦"پێ بە ئاسماندا هەڵچووە.

لەهەموو نەخشە ئاساییەکاندا بەدیاردەکەوێت، کە زۆربەی کورد لە ناوچەیەکی سێگۆشەیی چێڵوچەوتی ئەنگەلوچی وادا دەژین، کە لاکانی لەباکووری خۆرئاوای ئێرانەوە، واتە لەسنوورەکانی نێوان تورکیاو ئازەربایجانەوە ڕووەو باشوور شان بەشانی زنجیرە چیاکانی زاگرۆس تا ڕێکی بەغدا دەبنەوە دەچن، واتە لەگەڵ بەغدادا لەسەر یەك پانە هێڵدان. لەعێراقیشدا لەلووتکەی گەرانەیەکدان کە بەدرێژایی سنووری ئێران و تورکیاو بەرەو سووچی باکووری خۆرهەڵاتی سووریاو بەشێکی زۆری باشووری خۆرهەڵاتی تورکیادا، بەرەبەرە شانەکانی لەباکووری خۆرئاوایەوە بەدرێژایی سنوورەکانی ئێران و ئەرمینیا، ڕووەو خۆرئاوای ڕووباری فورات پچووکدەبنەوە. کۆمەڵگەی گەورەی تری کورد لەکەنێك شوێنی دی وەك خۆرهەڵاتی ئێران هەن، لەخۆراسانەوە بەدرێژایی سنوور لەگەڵ تورکمانستان و لەبلوچستانەوە نزیکی پاکستان و لەباشوورەوە لەپانتایی ئەنادۆڵیای تورکیاو هەردوو خۆرئاواو باکووری خۆرهەڵاتی دەنقەرە، لەسووریاشدا لەباکووری حەڵەب و باشووری چیای "عەفرین" کەلەسنووری تورکیاوە نزیکەو مارەی چەند میلێکیش لەدەریای سپییەوە دوورە هەن.

لەژوورووی ئەم گیرفانەشەوە کۆمەڵەی گچکە گچکەی دی کورد لەشوێنە چەپەڵەو لێکدابڕاوەکانی تری کەوانەیەکی باکووری خۆرهەڵاتی تورکیادا بڵاوبوونەتەوە، چەند کۆمەڵە کوردێکی پچووکتریش لەئەرمینیاو جۆرجیاو بەتایبەتی ئازەربایجان و چەند ناوچەیەکی دی یەکێتی شورەوی کۆندا هەن، کەمەترسییە تایبەتییەکەی ستالین لەوەی ناپاکیبکەن پەرلوازەی کردن. دیسان لەبەشێکی تری ناو خاکی ئێراندا لەنزیک دەریای قەزویندا هەن. شارە گەورەکانی خۆرئاوای تورکیای وەک، ئەنقەرە، ئەدەنە، ئەنتالیا، ئەستەنبوڵ و ئەزمیر پڕن لەکورد، کەمێژەکانی تورکیا لەم دواییانەدا زۆرەمیانی بۆ ڕاگوێزکرابوون و تیایاندا نیشتەجێبوون، ئەوەش لە دوای بەرپابوونی ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٨٤، کەبووە هۆی وێرانکردنی زۆر شوێن و چۆڵکردنی زۆربەی گوندەکانیان و تێکچوونی باری ئاسایشی تورکیا لەو ناوچانەدا. لەدیمەشقی پایتەختی سووریاشدا چەند سەدەیە کەکورد ناوچەیەکی تایبەتی هەیە، کەبەسەر ناوەندی شارەکەدا دەڕوانێت، تاران و تەبریز و ئەو شوێنانەی ناوەندی نەوتن لەباشووری ئێراندا بەشێکی زۆری کەمایەتییەکانی کوردیان تێدایە هەروەها لەبەغداو هەر بەو جۆرەش لەئەڵمانیاو سویدو چەند وڵاتێکی دی ئەورووپای خۆرئاوادا هەن.

ئەم جۆرە گردی و پەرەی کورد پێویستبوو ببوایەتە هۆی سەرژمێریکردنێکی ووردیان، کەچی هیچ ئامارێکی موتمانەپێکراویان نییە. کوردە نەتەوەییەکان بۆ زیادبوونی ژمارەیان بیانووی خۆیانیان هەیە، بۆیە بەساڵداچووانیان پێیان وایە خاکەکەیان، وەک لەو نەخشەیەدا بەدیار دەکەوێت کەبۆ کۆبوونەوەی سانفرانسیسکۆی نەتەوە یەکگرتووەکانی ساڵی ١٩٤٥ تا سوودی لێوەربگیرێت ئامادەیانکردبوو، لەدەریای سپی ناوەڕاستەوە تا دووڕگەی فارس پارچەیەکی لێکدانەبڕاوە. کورد چونکە دەوڵەتێکی خۆیان نەبووە، بۆیە خاوەنی دەستگایەکی ئاماری خۆیان نەبوون، دەوڵەتانی تریش لە رابردوودا لەژمارەی کوردو کەمایەتییە نەتەوەییەکانی دی بەگومان بوون، بۆیە بەرە بەرە وایان بەچاکزانی کەئەمجۆرە کارانە رابگرن یان هەر بەنهێنی بیهێڵنەوە، بەوە زیادبوونی ژمارەی کوردیان حەشاردا. بەڵام هەمیشە ئەدراو چەرسارەی واهەردەبین کە جارو بار دژی ئاغاکانیان راستبنەوە، ئەو راستییەش کەکێشەی دیموگرافیانەی کورد تا رادەیەک هەر لەپەرەسەندندایە، بەڵگەیەکی ڕەوای هێنابووە ئاراوە کەلەبەشە دەستکەوتی نەوت و سەرمایەی تایبەتی بۆ پەرەپێدانی کاری ئابووریان بێبەش بکرێن. بەبێ شیکردنەوەیەکی وورد، دەوڵەتەکان دەتوانن بەردەوام زۆرینای توانەوەی کورد بەرەسمی بژمێرن. لەعێراقدا سەدام حسێن هەموو جارێک سەرژمێرکردنی نوێی ڕەتکردۆتەوە، ئەویش تایبەتە نەوتەکەی کورد، کەخۆیان بەخاوەنی زۆربەی هەرەزۆری نەوتی وڵاتەکە دەزانن،

زەوتیەکات. نکوڵی لێکردنی پێناسەی کوردیش لەتورکیا، جۆرێکە لەخەیاڵپڵاوی و درۆ لەگەڵ خۆکردن بەرامبەر بەڵگەی زیادکردن و پەرەسەندنی خێرای کورد بە بەراورد لەگەڵ نەتەوەکانی تری ناو تورکیادا. چەند ئامارێکی ڕەسمی ساڵی ١٩٨٩ وای نیشاندەدەن کەتێکڕای خێرایی زیادکردنی منداڵبوون لەناو کوردستانی تورکیادا خۆی لە لەسەدا ٢,٧٥ ئەدات، لەکاتێکدا لەبەشەکانی تری تورکیادا تەنیا لەسەدا (١,٤٩)ە، ئەوانەشیان کەتەمەنیان لەپەنجا ساڵ کەمترن سەدی پەنجایان لەکوردستان دان بەرامبەر سەدی ٣٥ی شوێنەکانی دی تورکیا.

پسپۆڕان و شارەزایانی خۆرئاوا، سەبارەت بەژمارەی کورد بەبێ سەرژمێرکردنیان گەیشتوونەتە باوەڕێك کە ٢٥ ملیۆن کورد، بگرە زیاتریش هەبن، یەك بۆچوونیشیان سەبارەت بەوەی کە کورد ئێستا، دوای عەرەب و فارس و تورك چوارەم کۆمەڵی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستن هەیە، خۆ ئەگەر کاری دیموگرافیانەی کوردی تورکیا لەسەر ئەم بارەی ئێستایان بەردەوامبێت، ئەوا وا خەملێنراوە کە کورد لەپەنجا ساڵی داهاتوودا، لەناوچەکەو بگرە لەتورکیاشدا ژمارەیان لەتورك زیاتر دەکات، ئەم پەرەسەندنەشیان دەرمان و وێرانکاری سەدەیەکیان بۆ پڕدەکاتەوە. بەشی زۆری هەموو کورد لەتورکیادا دەژین، ئەویش لەوەتەی ناوەندی دیموگرافیان بەرەو خۆرئاوا بزوێنراوە. کۆچپێکردنی کورد بۆ دەرەوەی کوردستان، کەبۆ یەکەمجار بیزەنتییەکان بەوئاوەوە دەریانکردن، لە چەند شارێکی خۆرئاوای تورکیادا بۆتە هۆی پەرەسەندنی قەوارەی کۆمەڵییان. ئەگەر وابێت وەك باوەڕ دەکرێت و بەڵام سەلمێنراونییە کورد لەسەدا ٢٠ی هەموو تورکیابن کەلە ٦٠ ملیۆن زیاترە، ئەوا ئێستا خۆ لە ١٢ ملیۆن دەدەن، پێدەچێت نیوەی ئەو ژمارەیەش کورد لەئێراندا هەبن کەنزیکەی سەدی ١٠ی دانیشتوانی ئێران دەبن، "٣و٤" ملیۆن کوردی عێراقیش دەیانگەیەنێتە سەدی "٢٣"ی خەڵکەکەی کەدەگاتە ١٨ ملیۆن، وەك لەمێژە زانراوە ڕێژەی کورد لەعێراقدا لەهەموو وڵاتەکانی تری ناوچەکە بەرزترە. ئەم ڕێژە بەرزییەی ژمارەی کورد لەپاڵ چیای سەختی ناوچەکەدا و دەستێوەردانی بیانیان لەکاروباری ئەوناوەو توندوتیژی نێوان موسوڵمانانی سنی و شیعە، کەشیعەکان لەم وڵاتە دروستکراوەدا زۆرترن، وەڵامی ئەو پرسیارەن کە: بۆچی شۆڕشی کورد لەم وڵاتەدا زۆرترەو بەردەوامیشە؟. لەسووریاش ژمارەی کورد لەملیۆن زیاترەو دەکاتە سەدا ٩ی دانیشتوانی کەخۆی لە ١٢ ملیۆن ئەدات. کوردی ئازەربایجان و ئەرمینیاش ٣٠٠ هەزارێك دەبن، ٧٠٠ هەزار کوردیش بە وڵاتانی ئەورووپادا بڵاوبوونەتەوە، هەر بەتەنیا لەئەڵمانیادا ٤٠٠ هەزار کەسێك دەبن.

ڕاستییەکەی کورد بەهەموو حسابێك خۆیان لەسەدی ١٥ی سەرجەم دانیشتوانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست دەدەن. بۆیە دەبێت لەمەودایەکی دووردا حسابێکی ووردی تایبەتی دیموگرافیانەیان

بۆ بکرێت. ژمارەی کورد تەنیا لەناوەڕاستی سەدەی هەژدەیەمدا خۆی لەژمارە تەلیسماوییەکەی سالانی بەر لەبەسەرکەردن کردنیان داوە، کەلەئەنجامی جەنگە یەک لەدوای یەکەکان و ڕەشەتاو لەزینەوەی ڕێگای دەریایی کەبە دەوری "راس الرجاء الصالح"دایە، کەسالی ١٤٩٧ "ڤاسکۆ دیگاما" دۆزییەوەو ئەورووپای بەخۆرهەلاتی دوورەوە گەیاندو بووەهۆی کۆتاپێهاتنی ڕێگە ئاوریشمییە زەمینییەکەی بەکوردستاندا ڕەتدەبوو، ئەو کارەساتانەو گەلێک ئەنجامەتی دی کاریگەرێتیان لەگۆڕینی ئەو ناوچە کشتوکاڵییە پڕ لەسامانەدا بەرامبەریەکی وا هەبوو، کردییە بۆگەناوێکی یەنگەوەخولاوەوی ئابووری و ڕامیاریانە. بە ئەمانی بازرگانێتی بەو ڕێگا زەمینییەدا، پێویستی بەو ڕێگاوبانانەی خەلکی بیۆکرات یان دەولەتەکان ئەرکی سەرپەرشتیو چاککردنەوەیانیان لەئەستۆ گرتبوو نەما، ئاکامەکەشی بەرپابوونی شەڕو شۆڕی زۆری ولبوو کەکۆمەلگەی جێگیرو خەریکبووی کشتوکالی کوردستان هەرەس پێبێنێت و بیکاتە کۆمەلگەیەکی ڕەوەند.. خۆ ئەگەر ئێستاش کورد بەسەرخۆکەوتبێتەوە ئەوا دەمێنێ لێکۆلینەوەو پرسیاریان لەبارە بکرێت، چونکە سالانی سەدەی نۆزدە هێندە دواکەوتووبوون کەپەیوەندیکردنیان بەئیمپراتۆریەتی ڕوسیاوە بەکارێکی پڕ هیواو گەیشتن بە کۆمەلگایەکی ژیاری و پێشکەوتوو دادەنا، بێگوێدانە دواکەوتوێتی ڕوسیا ئەگەر بەئەورووپای خۆرئاوا بەراوردبکرایە، چونکە ئەو ئیمپراتۆریەتە ئەوەندە پەرەی نەسەندبوو.

◻ دوای شەڕی جیهانی یەکەم کەکۆتایی بەئیمپراتۆریەتی عوسمانی هێنا، کوردستان وەک ناوچەیەکی شاخاوی دابڕاوی بێ سەروبەر هەریەرەو دواوە دەچوو، ئەوساش کورد نەک هەر مەلی گەیشتن بەسەربەخۆبوونی خۆیانیان لەکیسدا، بگرە بەبەشداربوونیان لەقەلاچۆکردنی زیاتر لەملیۆنێک ئەرمەنی، لەسالی ١٩١٥ دا ڕووزەردییان بۆ مایەوە، هەرچەند بەقسەی سەرچاوە کوردییەکان، خۆیان لە ٤٠٠ هەزار کەس زیاتریان هەر لەتورکیادا لێکوژراوە، کەئەمە ڕاستییەکە خۆرئاواییەکان بەتەواوەتی پشتگوێیانخستووە، لەخۆرهەلاتی تورکیاش نزیکەی ٧٠٠ هەزار کەسیان بەنیازی خۆدەرباز کردن لەمەترسی کەوتنە ناوباری ناهەموواری شەڕی سەربازانی ڕوسەوە لێیەڕەولاتە بووەن، زیاتر لەنیوەیان مردووەن و زۆری تریشیان بەهۆی شەڕەکەوە، لە ئێراندا کەبەبێ لایەن دادەنرا، یان لەچەند ولایەتێکی دی عوسمانیدا، کەدواتر عێراقی ئەمڕۆیان لێپێکهێنا، بەبرسێتی سەریان نایەوە. کەلەسالی ١٩١٨دا ئاشتی بۆ ناوچەکە گێڕرایەوە، کوردستان وولاتێکی ژێرخان داتەپیوبوو، ژیانی کۆمەلایەتی تیایدا ئالۆزو ڕۆشنبیرانی پەرش و بلاو کرابوونەوە سەرەک عەشیرەت و شێخەکانیش دەستیان بەسەر پاشماوەکەیدا گرتبوو.

دەوڵەتە تازەکان کەمەپێوەری لەدروەهای خۆیانا، لەئێرانو عێراقو بەتایبەتیش لەتورکیادا، لەسەر بنەمایەکی پتەوی وا دامەزرێنراوبوون، ڕێگە بەهەبوونی شێوازی ئیمپراتۆرییەتەکانی پێشوودا نەیەدەن. کەناوچەیەکیان دەخستە ژێر دەسەڵاتی ڕەگەزە جۆراو جۆرەکانەوە، بۆخۆشیان زیاتر شێوە ڕەشابەکی تەسکی نەتەوەییان گرتەبەر. کورد لەڕێی قەدەغەکردنی تەنانەت زمانو جلەو بەرگی نەتەوەییو کولتوری تایبەت بەخۆی، بەهۆی ڕەفتاری حکومەتەکاندا وەستایەوەو، هەڵوێستێکی بێ هاوتای واشی لە بەرەنگاربوونیاندا، وەک چۆن هەر توانی، کەوا بگەیەنێت ئەگەر هەزاران فرسەق زیاتریش لەوانە چەسپاوەکەی ناو خاکەکانیشیان دووربخرێنەوە، واز لەو تایبەتمەندێتییەی خۆیان نەهێنن.

سەرەرای پەرەوازەبوونیانو ڕاگواستنیان بۆ بلوچستانو تورکمانستان لەخۆرهەڵاتەوەو کەرەکە وێرانەکانی ئەستەنبۆڵو ئەکسارەکانی وڵاتانی سویدو ئەڵمانیا لەخۆرئاواوە، زەرەرمەندێتیان لەئەنجامی چەندین سەدە ڕاگواستنیان بۆ شوێنی دوورو هەندێ جاریش بۆ ناوچەی وا کەباری ئابووریان تەواو خراپ بێت، بەڵام کورد هەرگیز لەبوونی خۆیان بەگومان نەبوون. دەوڵەتانی ناوچەکەش بەپێی ئایدیۆلۆژیەتی هەمەچەشنەیان، وەک یەکێتی شورەوی سەردەمی ستالینو عێراقی سەدام حسێنو تورکیای ئەمڕۆو پارتی بەعسی سووریای شەستەکانو ئێرانی ساڵانی "١٩٢٥ – ١٩٤١"، یەکبینە کاریان بۆ پەشەکێشکردنیان کردووەو بەژمارەی کەم کەم بۆ چەندین گوندی پچووکو چەپەک، بەهیوای دوورخستنەوەیان لەکێوو دۆڵو دەشتەکانیان پەرشوبڵاویان کردوونەتەوە، تا هەستی نەتەوەیی کوردانەیان نەهێڵن، بەڵام بەدبەختانی ئەو ئاواتەیان لەڕاستییەوە دووربووە..

کورد وەک دانیشتوانی تری ناوچەکە، کەناڵی ئایدیۆلۆژیای زۆر گرنگی وایان نەبووە، جا ئەو کەناڵانە ڕاستی بووبن یان درۆ، تا بۆ مەزنیو گەشکردنەوەی ڕابردوو ئەمڕۆو دوایڕۆژیان، یەکبینە بۆیان بکەرانایەتەوەو پیاپاندا بچووناپەوە، کورد بەپێچەشنی نەتەوەکانی دی ناوچەکە هیچ کلتورێکی ژیاری وایان نەبووە تا ڕەگیان لەسەرچاوە کۆنەکانەوە ڕوون ئاشکرابێت، وەک چۆن جوولەکە لە "تەورات"دا، دیانو ئاسووری لە"ئینجیل" دا، ئەرمەنییەکان لەئەرشیفی دەوڵەمەندی کەنیسەکانیاندا هەیانە، کورد بەپێچەوانەی موسوڵمانانی دەوروبەریشیانەوە، خاوەنی شتێکی وەک "قورئان"ی عەرەب نەبوو، وەک فارسو تورکیش ژیارێکی گرنگو کەڵەکەدەوری خۆ بەڕێوەبردنێکی پێشکەوتووی وای نەبووە؟، تا هەستی مێژوویی خۆیی بخاتە پاڵ، بۆیە لە مێژوویاندا زۆر سەرکەوتو نەبوون، کورد پێویستە بەشێوەیەکی گونجاو بەماناو نەپساوە، ئەو چەند ڕەلە دەگمەنەی زەڵەکان بەسەریاندا بازیانداوە جیابکەنەوە.

ڕۆشنبیرانی کورد چینە لەو بەشە نادیارەی زیاردا دەکەن، کەئەگەر خەڵکانی دی بەدەوریشیا سوڕابنەتەوە، بەرچاویان نەکەوتووە تاپێناسەی کوردی پێ تەواو بکەن. داڕشتنی مێژووی کورد لەسەرەتاوە کارێکی مێجگار ستەمە، ئەمە بۆچوونی باسکارێکی کوردە کەزۆر بەنیگەرانییەوە دەڵێت: هەندێ جار کار دەگاتە پشکنین و دەرئەنجام و ڕێکخستن لەناو، یان بەناو سەرچاوەی هەمەجۆری ودا کەتەنیا کوردو نە سەبارەت بەئەوانیش نووسراون.

ئەگەر باسی ڕابوردووی کورد لەسەرچاوەیەکی کورد خۆشییەوە بێت ئەوا هەر جۆرە نادیارییەکی تیادا هەست پێدەکرێت. خەڵکی زۆربەی ئەفسانەی ڕابردووی خۆیانیان هەیە کەلەبنەچەیان بدوێت، کوردیش لایەنی کەم دوو ئەفسانەی لەو بابەتەی هەیە، یەکێکیان بۆ ئەو چەند ژن و پیاوەیان دەباتەوە کە کەلەدەست پاتشایەکی فارسی خۆسەپێنەری سەرتەختی شایانە، کەزۆردارێکی کەتەی وابووە مەگەر هەر لەچیرۆکدا ناوی بێت، دەربازیان بووە، "زوحاك" کەناوی پادشایەکە، دەبوایە ڕۆژانە مێشکی لاوانیان دەرخواردی ئەو ئەژدیهایانە بدایە کەلەسەر شانی پەیدا ببوون، بەڵام چەند وەزیرێکی ژیرو دڵسۆز ویستویانە توخمەکەیان لەنەمان ڕزگار بکەن، بۆیە بڕیار دەدەن مێشکەکان بەمێشکی گوێرەکە بگۆڕنەوە، بەوەش چەند کوڕو کیژێك دەرباز دەکەن و بۆناو چیاکانیان دەنێرن، ئەمانە لەوێ وەچەی کوردیان خستۆتەوە. ئەفسانەکەی دیشیان باس لەشا سلێمان دەکات، کەدوونیایەکی نائاسایی پڕ لەجنۆکەی بەڕێوە بردووە، شا فرمانی بەجنۆکەکانی داوە بفڕن بۆ ئەوروپا تا ٥٠٠ کیژی شۆخ و جوان بۆ بارەگاکەی بهێنن، بەڵام کەگەڕانەتەوە زانیویانە شا مردووە، کچەکانیان بۆ خۆیان گلداوەتەوەو، وەچەی کوردیان خستۆتەوە.

کورتە لەبۆچوونی جۆراوجۆری هەندێك لەوانەی بەکوردستاندا گوزەریانکردووە، یان تیایدا ماونەتەوەو جێگیربوون و بەشداریان لەدروستبوونی ئەم "حەوزی جینات"ەدا کردووەو، بەڵگەی هەستپێکراوی واشیان هەیە کەتەنیا بە کوردستاندا ڕەتنەبوون و زۆر لەخەڵکی دی زیاتر تیایدا ماونەتەوە، نیگەران نابن. ڕاستییەکەشی کوردێکی کورتەباڵای ڕەشتاڵە، لەخەڵکی ئەوروپای باشوور، یان خۆرهەڵاتییەکانی، یان عەرەب، یان فارس جوێنناکرێتەوە، بەڵام بەشە کوردێکی دیاری وایان هەیە، چەند کەمیش بن، بەژنی باڵابەرز و قژ زەردو چاوشین یان خۆڵەمێشین و، لەکەڵەمەرەوێکدا دەژین، کەلەگزماوی "ووڕمێ"ی خۆرئاوای ئێرانەوە بۆ باکووری عێراق و تا سنووری سووریا درێژ دەبێتەوە، کەبێگومان دەچنەوە سەر عەشیرەتە داگیرکەرەکانی باکووری چەند سەدەیەك لەمەوبەر. واش "ولیام لین ویسترمان" نیو سەدە پێش ئێستا وتوویەتی: کورد لە ٢٤٠٠ ساڵ پێش زاینەوە هەر شوان و ڕەوەند بوون. واشی دەردەخات کەکوردەکان دەتوانن

زیاتر لەو خەڵکانەی ئەمڕۆ لەئەورووپادا دەژین، لای توخم و ڕەگەزپاکی خۆیان و شێوەی کلتووری ئەپساوەیان بۆ ماوەیەکی دوورتر لێبدەن.

چەند پسپۆڕێکی شارەزا سوورن لەسەرئەوەی کە کوردە چیاییەکان لەسەردەمێکی زووی دوانزە هەزارساڵی پێش زایینەوە، بەهۆی مەڕو بزن و بەراز بەخێوکردنەوە پێشوەخت کشتوکاڵیان کردووە، دانەوێڵەی باوی وەک: گەنم، جۆ، کەتان، نیسکیان چاندووە، پێنەچێت لەهەزارەی حەوتەمی پێش زایینەوە، نزیک دیاربەکر لەکوردستانی تورکیادا بۆ یەکەمینجار "مس" دەرهێنرابێت، بەرلەسەدەی چوارەمی پێش زایینیش هەر لەوێوە شتومەکی پێویست لەبرۆنز دروستکرابێت، کەچی سەرەڕای ئەو بەشدارییە گرنگانەیان، ناوەندی ژیاری بەرەو دەشتاییەکانی باشووری میزۆپۆتامیا، کە بەپێچەوانەی ناوچە شاخاوییەکانەوەیە، شۆڕبۆتەوە، کەبەهۆی ئەختی زەوییەکەیی و پانتاییە زۆرەکەیەوە ژیان تیایاندا ئاسانترەو هیچ ئەرکێکی وای ناوێ و، بەردەوامی بەژیان و مانەوە ڕێکخستنی دەوڵەت، واتە باج دانان و دامەزراندنی لەشکری گەورەو ڕێکخستنی خۆبەڕێوەبردن و نووسین دەدات.

داگیرکەرانێکی زۆر کوردستانیان تەیکردو، بارکردنی کۆچەرە هیندو ئەورووپییەکانی ساڵانی ۱۲۰۰ – ۹۰۰ی پێش زایین بووەهۆی کاولکردن و لەکارخستنی کوردستان و ناوچەیەکی بەرینی باکووری خۆرئاوای ئاسیا؛ "کیسرای مەزن" ساڵی ٦١٢ی پێش زایین "نەینەوا"ی داگیرکردو کۆتایی بەئیمپراتۆریەتی ئاشووری و زەوتکردنە ۱٥۰۰ ساڵیەکەی ناوچە شاخاوییەکان هێنا کەمیزۆپۆتامیاییەکان داگیریانکردبوو. لەوکاتەوە کورد بەئازایەتی و چاپوکی لەئەرکە سەربازییەکاندا ناوبانگیان دەرکردووە، بەتایبەتی لەشەڕی پارتیزانیدا، کەماوەیەکی دوورودرێژ سوپای خۆیانی لێدەرچێت لەهەموو سوپایەکی تردا جێدەستیان دیاربووە، لەوانە فەوجێکی تایبەتیان لەناو سوپای سووردا هەبووە، لەدووەم جەنگی جیهانیدا شاری "منسک"یان لەنازییەکان سەندۆتەوە.

"زەینەفۆن" لە "ئەناباسس"ەکەیدا بەنەمر باس لەجەنگاوەرە بەساماکانی کوردو ملەمەکانی ئەو سەردەمەیان دەکات، یان بە کاردۆخی ناویان دەبات، کەچۆنچۆنی ملەمەکانیان دەیان هەزار بەکرێگیراوی ئیغریقیان پاشەکشە پێکردووە، کەساڵی ٤٠١ی پێش زایین بەرەو دەریای ڕەش بیوونەوە، گوایە ئەم ئیغریقیانە شەڕێکی خۆشیان بەخواردنێکی زۆرەوە بەسەر بردووە، کەڕاستیەکەشی تا وڵاتی کاردۆخیان بڕیوە، یەکێینە لەشەڕدابوون و لەزیەتێکی واشیان بەدەست کاردۆخییەکانەوە خواردبوو بە هەموو ئەو ناخۆشی و ئەشکەنجانە بووە کەشای ئێران و "کیاکیتیس" ژەنەراڵی دابوونی.

دوای ئەمیش بەماوەیەکی کەم مێژوونووسێکی تری ئینگلیز "هیو مورس" چووبووە سەرباوەڕی ئەو چەند کەسەی وەک خۆی بوون و بەدرێژایی تەمەنیان لەو باوەڕەدا بوون، کەکورد هێند بەگێچەڵە ناهێنێ ئیمپراتۆریەتەکان و سوپا پێیانەوە خەریکبن، دەشیووت: باشتر وایە بەزۆربێت یان بەڕێککەوتن کوردەکان لەشوێنی خۆیان بهێڵرێنەوەو گرفتەکانیان دەمێنرێتە ئەختاییەکان. بەڵام "ویستەرمان" دەڵێت: ئەمەش وا بەئاسانی ناکرێت، چونکە کورد زۆری حەز بەتەقیە کەلەشتێکی بکات بەئاسەرەم بجووڵێتەوە، جا ئەگەر ئەو شتە مرۆڤ بێت ئەوا دەیا چاکتر، لەکاتی زەینەفوونەوە لەمڕووەوە هیچ گۆڕانێک نەبووە، هەرئەمیش دەڵێت: کورد هەمیشە دژی باجدان و سەربازیکردن بۆ دەسەڵاتدارانی بووە.

چۆنێتی کورد زیاتر بە سەرکەوتنیانەوە بەندبووە، چونکە خۆیان لەزەبرو زەنگ دەپاراست، وەک لەسەردەمی زۆر زووی شا ئاشوورییەکان شالمانزری سێیەم لەسەدەی نۆزدەدا، سەرجۆنی دووەمیش، لەسەدەی هەشتی پێش زایندا کەبەمەبەستی مل پێدانیان هەڵمەتیان بۆ سەرهەموو کوردستان بردووە، ئەگەر کارەکەشیان بەباشی بۆ بچوولیەتەسەر، ئەوا بەدرێژایی کەنارەکانی دەریای سپیدا تا کەنارەکانی دەرگەی فارس دەمانەوە.

کورد هەندێ جار ڕۆژگاری نێوان سەدەی دەیەم تا سەدەی دوانزەیەمی زاینی بەسەدەی کوردە ئیسلامییەکان ناودەبات، چونکە حوکمداریتی رامیاری، یان پارێزگاری ئەو ناوچانەی لەناوەندی ئاسیاوە دەستی پێدەکات و بەرەو "هلالول خەسیب"تا یەمەن و لیبیا درێژ دەبووەوە، بەدەست سەربازانی کوردەوە بووە، ئابێ چالاکی سەربازی وبوونیان، لەئەنجامی بزوتنەوەی بەردەوامیان بۆ یارمەتیدان و پاراستنی ناوجەرگەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست لەداگیرکەران لەبیر بکرێن، کەبەناوبانگترینیان خاوەن خاجەکان بوون، ئەم ڕۆڵەیان هیچی لەڕۆڵی چەندین سەدەی سکۆتلەندییەکانی ناو سوپای بەریتانیا کەمتر نییە. کورد: ئەندازەی بیناسازی و، ئەستێرەناسی و، مێژوو، ماتماتیکەو، فەلسەفەو، مۆسیقایان گەشەپێداوە. سەلاحەدینی ئەیوبی، کەلەشاری "تکریت"ی سەر ڕووباری دیجلەی "شوێنی لەدایکبوونی سەدام حسێن"هاتۆتە دونیاوە، یەکێکە لەمیرە ناودارەکانی کورد لەو دەمەدا خێزانە ئۆرۆستکراتییەکەی سەلاحەدین لەخزمەتی ئەو بنەماڵە ناکوردانەدا بوون کەدەسەڵاتیان بەدەستەوەبووە، جا سەلاحەدین لەو ڕۆژگارانەدا خۆی بەکورد دانابێت یان هەر هیچ نەبێت خۆی بەکورد زانیبێت ئەوەیان لەلایەن مێژوو نووسانەوە جێگەی پرسیارە، چونکە ئەوان لەو باوەڕەدان کەسەلاحەدین ئەنانەت پێشی نەخستۆتە کوردستانەوە، بەهەرحاڵ خزمەتکردن لەدەرەوەی کوردستان، بۆ ئەو چینە وەک بەکرێگیراو، هەندێ جار لەناو کورددا پەسەند بووە، ئەگەرچی چەند مێژوو نووسێک لەو

باوەڕەدان، کە سەلاحەدین وەک سەربازێکی پارێزگاریکەری ئیسلام، کەمتر بیری لەکوردێتی خۆی کردبێتەوە، پێشتر سەلاحەدین و باوکی و مامی لە سوریادا، هەر لەبنەڕەتدا خزمەتی پاشاو بەگی تورکیانکردبووەو زۆربەی سەربازەکانیشیان تورک بوون، بنەماڵەی حوکمڕانانی ئەیوبی "ناوەکە لەناوی باوکی سەلاحەدینەوە هاتووە" سنی مەزهەب، لەمیسر کۆتاییان بەحوکمداریتی دوسەدەی فاتمییە شیعەکان هێنا، خەلیفەیەکی سنی مەزهەبیان لەبەغدا دانا. سەلاحەدین لەساڵی ١١٨٧دا لەشەڕی "حەتین" خاچدارەکانی شکاندو ساڵێکیش دواتر "ئۆرشەلیم"ی لێسەندنەوەو "ریشارد شێردڵ"ی بەزاند. سەلاحەدین بەهیچی سوارچاکان و چاوپۆشیکەرو باش هەڵسوکەوتکردن لەگەڵ دوژمنە دیان و جووە بەزیوەکاندا ناسراوبوو، بۆیە لەساڵی ١١٧٤ی زاینییەوە تا ١١٩٣ی زاینی حوکمیکردو پەرەشی بەحوکمداریتی ئەیوبی دا، کەمەرچۆنێک بووبێت تا کۆتایی سەدەی پانزەیەم بەردەوام بووە. لەهەمانکاتیشدا بنەماڵەی تری کورد لەقەوقاس و ناوەڕاست و باشووری کوردستاندا حوکمیانکردووە.

تورکە کۆچەرییەکان، لەسەرەتای سەدەی نۆزدەیەمەوە بەرەو ئاسیای خۆرئاوا بوونەوە، مەنگۆلییە داگیرکەرەکانیش کشتوکاڵی ئاوچەکەیان بەشێوەیەک تێکدا، کە کوردستان سەدەیەکیش دوای ئەو کارەساتە، تەنیا نەیەکی پێش ئەو وێرانکارییەی بەرهەم دەهێنا، ساڵی ١٣٩٢ کوڕی تەیمووری لەنگ، شارەکانی دیاربەکرو ماردین و گەلێ ناوچەی ئاوەدانی تری کورد، کەئێستا لەژێر دەستەڵاتی تورکیادان تاڵانکرد، تەیمووری لەنگ خۆشی ساڵی ١٤٠١، پاش بەرپابوونی شۆڕشێکی کورد، شارەکانی، هەولێرو موسڵ و جزیرەی تاڵانکرد.

سەدەیەک دواتر شەڕی نێوان ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و ئێران، بەتایبەتی دوای شەڕی چاڵدێرانی ساڵی ١٥١٤ ی زاینی، کەعوسمانییەکان لەنزیک گۆماوی "ڤان"ی خۆرهەڵاتی ئێستای تورکیا بەسەر سەفەوییەکاندا زاڵبوون، کوردستانیان کردە کەلاوە.

شەڕ کاولکاری زۆری بەخۆیەوە هێنا، بەردەوامبوونیشی بۆ یەک سەدە زیاتر کوردستانی وێران و کاولکرد. عوسمانییەکان زۆر دڵڕەقانە ئێرانییەکانیان زیاتر بەرەو خۆرهەڵات دەبرد، تادوای نزیکەی ٣ ساڵێک لەسەر دیاریکردنی سنورێک ڕێککەوتن، هەردوو ئیمپراتۆریەتەکە نەک هەر کوردستانیان کردە گۆڕەپانی جەنگی نێوانیان، بەڵکو تەکنیکی خاکی سووتاویان تیادا بەڕێوە دەبرد، هەریەکە لەوی تر لەتوانا مرۆڤانەکەی کوردستان بێ بەشبکات، کۆچیان بەکورد کرد.

ڕاگوێزانی زۆرەملە سزادانێکی توندی سەدەکانی ناوەڕاستی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستە. سوڵتان سەلیمی دڕندە، پاش سەرکەوتنی لەشەڕی چاڵدێراندا، سەرجەم عەشیرەتە کوردەکانی

بۆناوەندی باشووری ئەنادۆڵ، بەتایبەتی بۆ ناوچەکانی باشووری ئەنقەرە ڕاگوێزران، کەتا ئێستاش زۆر لەوەچەکانیان هەر لەو ناوەدا دەژین، تەنانەت بۆ شوێنی زۆر دوورتری وەک بولگاریاشی ناردن، بەڵام لەم ڕووەوە هەوڵەکانی بۆ ئەنجام نەچوو سەر، چونکە سەفەوییەکان بەسەدان هەزار کوردو ئەرمەن و ئازەری و تورکمانیشیان بەزۆر بەرەو ئیمپراتۆریەتەکەی خۆیان پەکێشکرد. لەساڵی ١٥٣٤ - ١٥٣٥ دا سەفەوییەکان، لەبەردەم شاڵاوی سەربازە سەرکەوتووەکانی عوسمانیدا، شارو گوندی کوردانیان بەدوای یەکدا وێرانکردو ئاگریشیان لەدەغڵ و دانیان بەردا، کانی و کارێزو بیرەکانیان کوێر کردنەوە، هەموو کارێکی پێکخستەوەشیان بەسەر یەکدا تێک و پێکدا، لەکۆتایی هەمان سەدەدا شا عەباسی یەکەم زیاتر پەرەی لەئێشەکەدا کردو، کورە هەڵگەڕاوەکانی جارێکی دی و بەزۆری بەرەو خۆرهەڵات نارد، سەرەتا بەسەر سنووردا بۆ ئازەربایجان و ئەمجا بۆ خۆراسان بەرامبەر بە تورکمانستان، لە دووری هەزار میلێکەوە دایمان، کە تا ئێستاش هەر لەوێن لەباکووری خانووەکانی پێشتری خۆیانەوە ماون. سەفەوییەکان بەمجۆرە جارێکی دی عەشیرەتە کەڵلەڕەقەکانی کوردیان، وەک پاسدار لەسەر سنوورێکی ئاڵۆزاوی خۆرئاوای خۆیانەوە جێگیرکرد، ئەمە کارێکی سەرسوڕهێنەر بوو. چەند عەشیرەتێکی تری کورد لەوەزیاتریش دوورخرانەوەو بۆ چیاکانی هندو کوشی ئەفغانستان، کەئێستا بەشێکە لەبلوچستان.

ئاڵبوونی ژیانی کۆچەریانە بەسەر ژیانی کۆمەڵایەتی و جێگیریاندا، بووە هۆی گۆڕینی شێوە زمان لەکوردستاندا، زمانی کوردی سەر بەتاقی ئاری زمانە هیندۆ ئەورووپییەکانەو لەزمانی فارسییەوە نزیکە، وەک شارەزایانی زمان دەڵێن: لەنزیکی زمانی دانیمارکی بۆ زمانی ئەڵمانی دەچێت. کورد لەکۆنەوە بەزمانێک دەدوا کەزمانی "پەهلەوانی" پێوتراوەو زۆر لەکوردییە ڕەسەنەکەی ناوچەرگەی شاخەکانی زاگرۆزەوە نزیکە، کە ئێستا بەشێکی سەرەکی سنووری نێوان عێراق و ئێرانە. دوای ئەم هەموو سەدەیەی کە بەرەو خۆرهەڵاتی باشوور تورکیا گوێزرانەوە، بڵاوبوونەوەی ئەم شێوە زمانە هۆی کۆچپێکردنیان بوو، بەڵام لەدوای سەدەی شازدەوە لەگەڵ تێکچوونی باری ژیانی کۆمەڵایەتی و جێگیربوونیان بەدرێژایی سنووری عوسمانی و فارسی، شێوە زمانی پەهلەوانی زیاتر کەلاکەوت و، کرمانجی، کەشێوە زمانی پێڵاڵاڵتی کۆچەرانی سەر بەناوچە شاخاوییەکانی هەکارییە، لەخۆرئاوای گۆمی وورمێ، جێگای گرتەوە، کرمانجی و پەهلەوانیش هەریەکەیان دوو دیالێکتێکی سەرەکی خۆیان هەیە، پەهلەوانی کەئێستا هەر لەم پەڕو ئەوپەڕی کوردستاندا قسەی پێدەکرێت، یەکەم شێوەی "گۆران"ە کەلە باکووری کوردستانی ئێراندا بەسەرەکی بڵاوەو نزیکەی ملیۆن و نیوێک کوردپێی

ئەدوێت، دووەمیان "زازا" یە کە لەتورکیادا چوار ملیۆن و نیو کوردو تورک، بەزۆری لەناوچەکانی دەوروبەری تونجیلی و بنگول و سیڤرێن چەند شوێنێکی گچکەتری دەوری مەلاتیاو ئەدیامان و مارائش پێی ئەدوێن. کوردو تورکە عەلەوییەکانیش کەبارەی ئیسلامیانەو چەند تەقوسێکی بەر لەئیسلامیان هەیە، لەگەڵ هەندێ کوردی سنی مەزەبدا بە "گۆران"ی دوارن، کە وەك مێژوو نیشانی ئەدات "گۆران" شێوە زمانی نووسین و ئەرکەسانەشە کە لەسەرتاپای کوردستاندا خۆیان پێ زانایە.

کرمانجی، کەئەمەشیان دووشێوەیە، یەکەمیان شێوەی باشووره کە "سۆرانی" پێئەوترێت، زۆربەی کوردی عێراق و ئێران پێی ئەدوێت، دووەمیشیان شێوەی باکوور "بادینانی" کە کوردی باکووری عێراق و ئێران و تورکیا قسەی پێئەکەن، بۆچوونێکیش هەیە کەئەڵێت، سێ بەشی هەموو کورد ئەمڕۆ بە کرمانجی ئەدوێن، ئەو کوردانەی بەکرمانجی ئەئاخافن لەگەڵ ئەوانەیاندا کەبەپەهلەوانی ئەدوێن، جیاوازی نێوانیان وەك جیاوازی نێوان زمانی فەرەنسایی و ئیتالیاییە، بەلایەنی کەمەوە هەر بەشەیان لەشێوەی شێوەکەی تریان ئەگەن.

لەئەدەبی نووسراوی پێش سەدەی شانزەیەمیشدا، کەهەر پاشماوەیەکی کەمی ماوەتەوە خۆی لەبەربەدەی شەقی زەمانەدا ڕاگرتبێت، کرمانجی لەکۆتایی سەدەی شانزەو حەڤدەدا هەر ئەوەندە خۆی پێگەیاوە کەئەنووسێنی سێ ئەحمەدەی پرشنگداردا بەکاربهێنرێت، "شەرەفنامە"ی ئەمیر شەرەفەدینی بەدلیسی، کە یەکەم مێژووی سەراپای کورد دائەنرێن داخی بەلای یەکنەگرتن ئەردەبڕێت، کەحەمەدی پێغەمبەری ئیسلام بەسەر کوردیدا هێناوە، تا لەڕووی سەربازیانەوە ئەوەندە چالاك ئەبن کە "سەرتاسەری زەوی بخەنە ژێر دەستەڵاتی خۆیانەوە، بەشی سەرەکی "مەم و زین"ی "ئەحمەدی خانی"ش، کەچیرۆکێکی درێژی کوردەو لە "رۆمیو جولێت"ی شکسپیر ئەچێت، تەرخانە بۆ یەك نەبوونی کورد، زیاتر پشووی بەهیوایی تێدا ئەچێنێت، دواتریش "دمدم" لەشێوەی قەڵای "مەساد"دا، بەرەنگاربوونەوەی "خانی لەپ زێڕین"ی میری "برادۆست" ڕێکئەخات، کەئێستا بەشێکیان لەخۆرهەڵاتی باکووری عێراقدا ئەژین، لەم سەدەیەدا سۆرانی بۆتە جەمسەری پەروەرەی کلتووری کورد، ئەویش لەئەنجامی بەکارنەهێنانی شێوە زمانەکانی دی کوردی. لەپێشدا دەستەڵات دارێتی بەریتانیاو دواتریش دەستەڵاتدارێتی زۆرینەی عەرەب، بە هەموو کەمو کورتییەکانی عێراقەوە، ئەگەرچی پێشیان خۆش نەبووبێت، بۆرە سەربەستییەکی کلتووریان بەکورد داوە، لێپرسراوانی بەغدا دوای یەکدانەوەیەکی وورد، بەرپرسیارێتی ئەو کارەیان لەئەستۆ گرتووە، لە رۆژنامەو گۆڤارو کتێب و رادیۆو تەلەفزیۆندا، ڕێگەی بەکارهێنانی زمانی کوردیان داوە خوێندن لەقۆناغی

سەرەتاییەوە تا زانکۆ بەکوردی بووە، لەئەنجامی ئەوەدا سەدی ٨٠ی کتێبی کوردی بەسۆرانی نووسراونەتەوە کەهیچ وڵاتێکی دی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست بەوجۆرە خۆی لەوکارە نەدەدا، تا لەساڵی ١٩٩١دا سەرۆک "تورگت ئۆزاڵ" گۆڕانکارییەکی لەیاسای تورکیادا کرد، هەر بۆ نموونە نزیکەی ٧٠ ساڵی ڕەبەق تەنیا ئەو کوردانەی لەئەورووپادا دەژیان بەزمانی کوردی نووسراویان دەردەکردو بەقاچاخ بۆ تورکیایان دەناردەوە.

خۆرئاوا پێویستە لەم ڕووەوە وەڵامی گەلێک پرسیار بداتەوە، لەتەمووزی ١٩٢٣دا ئەتاتورک لەبەرخاتری خۆرئاوا، تا هاوپەیمانەکان دەست لەئەستەمبوڵی داگیرکراو هەڵبگرن، لەپەیمانی لۆزاندا لەبەندی ٣٨یدا بەڵێنی دا کە: "هیچ کۆسپێک لەڕێی ئازادی خەڵکی تورکیادا دانەنێت و، بەهەر زمانێک خۆیان بیانەوێت، لەژیانی تایبەتی، بازرگانی، ئایینی، چاپ و چاپەمەنی، کۆبوونەوەی ئاشکرایاندا، بتوانن بەکاری بهێنن" بەڵام هێزە خۆرئاواییەکان کەمانەوەی شەڕبوون، بەتایبەتی بەریتانیاییەکان، لێیان لەخەرجی پارەی زۆرترو پشتگیری دیپلۆماتیانەی ئەتاتورک دەبزوە، کەساڵی پێشوو بەسەر یۆنانییەکانی ژێر دەستەڵاتی بەریتانیادا زاڵبیوو، لەئەنجامیش ناچارکرا کەئەم ژیانەی یەکێتی شۆڕەوی پشتگیری لەئەتاتورک بکات. بۆیە بەریتانیاییەکان سووربوون لەسەر دۆزینەوەی ڕێگاچارەیەکی سنووری نێوان تورکیاو عێراقی بن دەستی خۆیان، تا دەوڵەتدەنەکەی نەوتی موسڵیان مسۆگەر بکەن، لەبەرئەوە ئەتاتورک بێگومان بوو لەوەی خۆرئاواییەکان بەهیچ جۆرێک لە ڕوویدا ناوەستنەوە، هەربۆیەش لەئۆکتۆبەری هەمان ساڵدا کۆماری تورکیای ڕاگەیاندو دوای چەند مانگێکیش دەستەڵاتی خەلافەتی لابرد و قوتابخانەو ڕێکخراو چاپکراوی کوردی و هەموو قوتابخانەو پەیمانگا ئایینییەکان و هەموو دەستێکی یەکگرتووی ئایینیشی قەدەغەکرد، بەمجۆرە مافە کولتورییەکانی کوردی کۆتکرد. سوریا تا لەژێر ڕکێفی فەرەنسادا بوو پشتگیری چاپی کوردی تیادا دەکرا، بەڵام دوای سەربەخۆیی ساڵی ١٩٤٦ یان لەوێش چاپەمەنی کوردی قەدەغەکرا. دەستەڵاتدارانی ئێرانیش لەسەردەمی ڕەزاشاوە لەماوەی نێوان هەردوو جەنگی جیهانیداو دواتریش تا هاتنی سەرکردە ئایینییەکانی کۆماری ئیسلامی، دوو ماوەی کورتی لێدەرچێ: کۆماری مەهابادی ساڵی ١٩٤٦و، یەکەم چوارساڵی دوای شۆڕشی ئایەتوڵڵا ڕوحوڵڵا خومەینی ساڵی ١٩٧٩، ئەگینا زمانی کوردی لەخوێندن و چاپکردندا قەدەغە بووە. تا هەرسەهێنانی یەکێتی شۆڕەوی زمانی کوردی لەقوتابخانەو چاپەمەنی ناو کۆمەڵە زۆرەکانی کورد، لە ئەرمینیاو ئازەربایجان بەکار دەهێنران، بەڵام لە کۆمەڵە پچووکەکانی دی کورددا، کە ستالین کاتی جەنگی جیهانی دووەم بەئاسیای ناوەڕاستدا تۆزێکردبوون کەمتر بوو. جا ئەگەر ئەم شێوە زمانانەش بۆ هێنانەدی زمانێکی

یەکگرتووی ستاندەری کورد بەس نەبوون، ئەوا "ئەلف و بێ"ی هەمەجۆریش کوردی پەرتەپەرتکردبوو، "گۆران"ی ئێران پیتی ئێرانی بەکاردەهێنن و، سۆرانی بە "ئەلف و بێ"یەکی وەرگیراوی عەرەبی و فارسی، لەئێران و عێراق و بادینانی عێراقیشدا دەنووسن، بەڵام کوردی تورکیا لەدەرەوە بەشێوەیەکی دەستکاریکراوی پیتە لاتینییەکان دەخوێنن، کەمێ کامەران بەدرخان لەکاتی دەستبژێشتنی فەرەنسایییەکاندا لەسووریا دایناوە، ئەو کتێب و ڕۆژنامانەی لەدەرەوە دەردەچن و بەقاچاخ بۆ تورکیایان دەنێرنەوە بەهەمان "ئەلف و بێ" دەنووسرێن. کورد لەیەکێتی شۆرەویدا "سیریلی"یان بەکارهێناوە. ئەم فاکتەرانەو چەپەکی و دابڕان و سروشتیی وڵاتە شاخاوییەکەیان، وورەی بەکوردە نەتەوەییەکان بۆ گەیشتنە یەک زمان و یەک "ئەلف و بێ"ی وا، کەهەموو کورد لێی تێبگەن و بیبێتەهۆی یەکبوونیان نەهێشتووە، کەدەبینن عەرەب لەمێژووەوە یەک زمانی کلاسیکی، وەک زمانێکی یەکگرتوو بەکاردەهێنن، گرژ دەبن، ئەگەرچی عەرەبەکانیش جار هەیە زمانی قسەکردنی نێوانیان لەوڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر زۆر ڕوون نییە، بەڵام یەکگرتنی زمانەکەیان پلەو پایەی زمانی قورئان دەگەیەنێت.

ئەتاتورک بەنیازی بەرەوباش بردنی زمانەکەیان، لەساڵانی بیست و سییەکاندا دەستی لەو کارە وەردا و "ئەلف و بێ"ی زمانی تورکی کردە لاتینی، گەلێک وشەی عەرەبی و فارسی لێ وەدەرنا. لەئێراندا ئەدەبیاتی کلاسیکی فارسی تا ئێستاش خزمەتێکی گەورەی مەبەستی یەکبوونیان دەکات.

کورد تەنانەت لەکێشە ئایینییەکانیشدا بەش بەشن، تێکڕای سەدی ٧٥ی هەموو کورد بەناو موسوڵمانی سنی مەزهەب و بەکرمانجی دەدوێن، کەمایەتییەکی قەوارە دیاری شیعەی ١-٥و١ ملیۆنیش لەوپەڕی باکووری کوردستانی ئێراندا، لەهەمەدان و کرماشان و لووتێکی خۆرهەڵاتی خوراساندا هەن، چیاو دۆڵی سەختی کوردستان، وەکو "جبل لبنان" شوێنی پەنای کەمایەتییە خاوەن باوەڕە ئایینییەکان بووە؛ شارەزاکانیان لەچەپەکی و چاکی چیاکان گەیشتوون، چونکە دوورەدەستی دەستەڵاتدارە چەوسێنەرەوەکانی ئایینە سەردەستەکانەو، دەتوانن تیایدا ئەرکی تایبەت بە باوەڕەکەی خۆیان مەیسەر بهێنن، بەڵام ژێر ئاسمانی خۆرهەڵات کەم شت بەشاراوەیی بهێڵێتەوە، چەند تیرەیەکی ئایینی وەک عەلەوی و دورزییەکان شێلی وایانکردووە کەبە عەرەبی "تقیە"ی پێدەوترێت و بەلای بەشە سەرەکییەکانی ئایینی ئیسلامەوە، واتە سنی و تەنانەت شیعەش، مەترسی "داهێنان - بدعە" یان لێکراوە، خۆ ڕاهێنان لەگەڵ گۆڕانە کوتوپڕە ڕامیارییەکاندا. کەزۆر کەرەت حەزیان پێنەکراوە، بۆ پارێزگاریکردن لەخۆ، خەڵکیان فێری ڕەنگ یان ئایین گۆڕین، یان هەر بەهەڵسوکەوت وای نیشانبدەن، کردووە. کورد لەسەدەکانی پێشووردا

ژمارەیەکی زۆریان بوونەتە دیان و بێگومان موسڵمانیش (لەساڵی ١٩٤٨دا، دوای دروستبوونی دەوڵەتی ئیسرائیل بە) ماوەیەکی زۆرکەم، زۆربەی کوردە جوولەکانی کوردستان، کەبەزۆری لەعێراقدا بوون، ڕوویان لەو دەوڵەتەکرد، لەناوەڕاستی ئەوەدەکانیشدا چەند سەد کەسێکی تریشیان لێیڕۆیشتن، دیانەکان زیاتر ڕووەو خۆرئاوا کۆچیانکرد).

دوای ئیسلام گەورەترین کەمایەتی ئاینی کەلەناو کورددا هەیە، کۆمەڵێکی تا ڕادەیەک داخراون و نهێنی پارێزن؛ کە دەچنەوە سەر ئاینێکی مەزنی کۆن لەمێژوودا، ئێکرا بە "فریشتەپەرست" ناسراون کەئاینێکی گەورەتوونییەو زۆر پێش ئیسلام هەبووە، تا ئێستاش سێ بەشی زۆر لەیەکتر جیاوازیان بەناوی جیا جیاوە لەکوردستاندا ماون، ئەو سێ بەشەش بریتین لە "عەلەوی، حەقە، یەزیدی" ئەگەرچی هەر لە کەمبوونەوەدان، بەڵام چەند شارەزایەکی پسپۆڕ دەستنیشانیانکردووە، بەچارەک یان سێیەک هەموو کوردیان دەخەمڵێنن، ئەمەش وەک هەموو خەمڵاندنەکانی تری کورد دەبێ زیادەڕۆییەکی تیادابێت، ئەو سێ تیرەیە لەسەر باوەڕێکی سەرەکی کۆکن، کەهەندێ جار لەکتێبە پیرۆزەکانیاندا بەدیار دەکەونەوە هەندێ جاریش بەوتن ڕادەگەیەنرێنەوە، لای ئەوانەی کەباوەڕیان پێی نییە ئەرکێنراوەو بەنهێنی هێڵراوەتەوە، ئەویش ئەوەیە کە حەوت ڕووناکی خوایانەی یەک لەدوای یەک، گەردوون لەحەوت کاری ڕەشی ئەهریمانەی ماتریالیانەی بەهێز دەپارێزن.

کەزۆرجار ژیانەوە بۆ هێلکەیەک یان گەوهەرێکی چەسپیوی ناو گیانی گەردوونی دەبنەوە، بۆ نموونە بەپێی "مصحف" کە کتێبێکی پیرۆزی یەزیدییەکانە، (یەزدان سەرەتا بەنرخترین گەوهەری سپی دروستکردووە، ئەمجا هەڵێکی بەناوی "ئەنفار"ەوە دروستکردووەو گەوهەرەکەی ناوەتە سەرپشتی و تا چل هەزار ساڵ ماوەتەوە) ئەم تیرەیە لەو باوەڕەدان، کە گیان شێوەی جۆراو جۆری هەیەو هەر جارەش شێوەی خوداوەندێکی سەرەکی و ئاسایی وەردەگرێت، لەو باوەڕەشدان کەباشەو خراپە وەک یەکن و گرنگی هەردووکیشیان بۆ ژیانەوەو بەردەوامی گەردوونە ماتریالەکەیە.

هەموو ئەوانەی سەر بەم تیرە جیا جیا یەک لەدوای یەکانەن، بەدەستی کاربەدەستە سنی و هەندێ جار شیعەو جاروبارێش برادەرە کوردەکانیانەوە چەوسێنراونەتەوە، چەوسێنەرەکان کەسانی سەر بەم تیرانەیان بەشتی دزێو دەناسەو پیروپوچی وەک "عەریەدە"و لەتاریکیدا و بەدزییەوە ژن گۆڕینەوەش تاوانبار کردووە، ئەم تیرانە ئامادەی بەشداریکردنی مەزهەبی ئاینی دەستڕۆیشتووەکانی وەک جوولەکەو دیانە ناسراوەکان و موسوڵمان و زەردەشتی و چەندین کەسایەتی دیاری بەر لەئیسلام بوون کەلەڕێی "شاسانزم"ەوە داگیرکەرانی باکووری ئاسیا

هێنابوویان، ئەمجۆرە گونجاندنەی نێوان ئەو هەموو باوەڕە لەخۆوە نەهاتبوو، بەڵکو ڕاستییەکەی لەکاتی کێبەرکێی ئاینەکاندا، بۆ فریودان و گەیشتنە پلەوپایە بەکارهێنراون. بۆ نموونە، عەلەوییەکان لەسەدەی پازدەیەمەوە بۆ سەدەی حەڤدەیەم بەڕادەیەکی وا دەست ڕۆیشتووبوون، کە گوایە کاریگەرێتیان بەسەر شیعە موسوڵمانەکانی ئێران و تەنانەت یەزیدییەکانیشدا کە ئێستا پچووکترین تیرە ئایینین، بەڵام لەکاتی سەلاحەدیندا بەڕادەیەکی وا پەرەیانسەندووە، کەگەیشتبوونە ئەو چیایانەی بەسەر ئەنتاکیاو دەریای سپیدا دەیانڕوانی. لەسەدەی سیازدەو چواردەشدا دەسەڵاتیان ئەوەندە هەبووە، کەلە هەموو پانتاییەکانی خۆرهەڵات و دەریای سپییەوە تا ناوەندی تورکیاو کەرکوك لە عێراقداو گۆمی وورمێی ئێراندا هەبوون و، دیان و موسوڵمانانیان بەلای خۆیاندا وەرگێڕاوە. لە کۆتایی سەدەی پازدەیەمدا، وەك لەشەرەفنامەدا هاتووە، لە ۳۰ عەشیرەتە یەکگرتووەکەی کورد حەوتی ڕێکیان یەزیدی بوون.

عوسمانییەکان وەك سەرکردایەتییەکی دونیایی و گیانی سنی، بەبیانووی خۆپاراستن لە "بدعە - داهێنان"، هەرکەسێك سەر بەم تیرانە بوایە دەیانچەوساندەوە، سوڵتان سەلیمی ستەمکار، یەکەمجار پاش شەڕی چالدێران، کەناوچە فارسییەکانی خۆرهەڵاتی ئەنادۆڵی داگیرکردو خستییە سەر وڵاتەکەی، عەلەوییەکانی لەپەلوپۆخست و ٤٠ هەزار کەسی لێکوشتن، چونکە گومانی وای لێدەکردن کەسۆزیان بەلای فارسەکاندا هەبێت، بۆیە لەوانی دابڕین ... چوارسەد ساڵ دوای ئەوەش لەساڵانی ۱۹۲۷ - ۱۹۲۸دا حکومەتی عیلمانی ئەتاتورك هەمان شاڵاوی گەورەی، بەناوی پارێزگاریکردن لەخۆ، کردە سەریان تا ڕادەیەك کۆمەڵەکانی داهاتویان دەمارگیرتر لێبکات. ئەوەندەی کوردی عەلەوی هەن ئەوەندەو بگرە زیاتریش تورکی عەلەوی هەن، کەبەزۆری لەدەوروبەری تونجلی و مەلاتیای ئەنادۆڵ گردبوونەتەوە، چەند شارەزاو پسپۆڕێك پێیان وایە سەدی ۲۰ی هەموو ئەتەوەی کورد دەبن.

یەزیدییەکان کەزۆر چەوساوەن بەناوەوا "شەیتان پەرست" یان پێدەوترێت، دیسان ئەمانیش بەتێکەڵکردنی باوەڕی زەردەشتی و فارسی و بەبۆچوونی دووفاقانە ڕێگەی خۆگونجاندنیان لەگەڵ، جوولەکەو، دیان و، موسوڵماندا گرتۆتەبەر. لە چەند شوێنێکی پەرتپەرت و پەرش و بڵاو... بەشێوەیەکی سەرەکی لە باشووری تورکیای نزیك سنووری سووریاو عێراق و، لەباکووری سووریاشدا لەجزیرەو ناوچەکانی عەفرین و دەوروبەری چیاکانی شەنگار و ژوورووی موسڵ لەباکووری خۆرئاوای عێراقیشدا دەژین. عوسمانییەکان لەسەدەی حەڤدەیەمەوە بەردەوام تا کۆتایی سەدەی بیستەم، بۆ وەرگێڕان لەباوەڕەکەیان نزیکەی بیست کوشتاری ک...رەیان لێکردوون و، لەئەنجامدا زۆربەیانی ڕووەو باکوور بۆ قەوقاسی و ڕووسیا دەربەراند. لەم

سەدەیەدا گەلێکیان بۆ ئەورووپا بەتایبەتی بۆ ئەڵمانیا کۆچیانکردووە، ئەرشتانەی گەلاینەکەیان لێیانی حەرامکردووە، پۆشاکی شین ڕەنگ و پیتی "ش"ە ئەویش "لەوترسەوە کەنەکا گیانی شەیتان ئاماده‌بێت"، ئابێ کاهوش بخۆن. لە عێراقدا شەست هەزار کەس کەمترن، لەسەردەمی سەدام حسێندا ئازاری زۆر ناهەموار دراون. "ئەهل الحق" کە حەلەشیان پێدەڵێن، یان ووردتر بڵێین "گیانی" یان پێنەوترێت، بە زۆری لەناوچەمرەوێکی سەر هەردوو سنووری عێراق و ئێراندا، واتە لەباشووری کوردستاندان.

ئەم تایبەتمەندێتییانە بەتێکڕایی پێکهاتەی کۆمەڵگا جیاییە کەلاخراوەکانن، کەلەبارەی کورددا بەچاکی پێکەوە گونجاون ئەگەرچی ئەوانە لەلایەکەوە هەستی نەتەوەیی کوردیان بەهێز ئەکرد، بەلام لەلایەکی ترەوە ڕێخۆشکەری حکومەتە کانبوو کەدەست لەکاروباری وەردەن و بیخەنە ژێر ڕکێفی خۆیانەوە. ڕۆژ هات و ڕۆژ ڕۆیشت و ئارەزووی ململانێکردن و دوژمنایەتییە نابەرپرسیارانەکەی کورد وەک خۆی مایەوەو کێشەکەیانی ئاوازکردو، ڕێگەشی بۆ چەندین حکومەت خۆشکردو بەڵگەی چاکیشی بۆ بەرەنگاربوونەوەیان دانێ. کێشەی کورد هەرگیز شێوەیەکی خۆرهەلاتیانەی "هاتفیلدس و ماك کویس" [٤] نییە کەنموونەی ئەپەلاشییەکان بوو.

ململانێی نێوان عەشیرەتە کوردەکان هێند کاریگەر بووە، کەبڕیاری سەرۆکی عەشیرەتێکیان بۆ بەشداری لەڕاپەڕینێکدا وای لەوی دی کردووە دووره پەرێز بوەستێت و، ئامادەی وەرگرتنی چەک و پارەی مەجی بێت و شان بەشانی هێزەکانیشی بجەنگێت، بەرادەیەکی واشە کەلەناو عەشیرەتێکیشدا لێکدابڕان ڕوویدات و شەڕ لەگەڵ یەکتردا بکەن. لەم سەدەیەدا مەلا ستەفای بەرزانی زۆر نزیکبوو هەستی کوردە نەتەوەییەکان، بە کوردەکانی ئەودیو سنووری عێراقیشەوە یەکبخات، بەلام چەند کەسانێکی وای لەناو عەشیرەتەکاندا تووشهاتووە کەلەپاڵ میریدا بن و ژمارەشیان لە پشتگیریەکانی خۆی کەمتر نەبووبێت، بۆیە ناچاری شەڕ لەگەڵکردنیان بووە.

ناپاکێتی بابەتێکی کۆن و بەردەوامی خۆرهەلاتی ناوەڕاستە، لە مەلحەمە کۆنەکەی گەلگامێشی بابلییەکانی چوار هەزار ساڵ لەمەوبەردا "ئینکیدۆ"ی بێتاوانی چیاکانی زاگرۆز، دەکەوێتە داوی کارەکەرێکی سووکی پەرستگای خولوەندی خۆشەویستییەوە، قایلی ئەکات

لەسەدەی پێشوودا لەسنووری نێوان ڕلایەتی فرجینیای خۆرئاوا و کەنتاکیدا، ململانێیەکی خراپ لەنێوان هاتفیلدس و ماك کویسدا بەرپابوو، کەلەمارەی شەڕی ناوخۆی وولاتە یەکگرتووەکانی شەستەکاندا هێجگار پەرەی سەندو لە دوا دە ساڵی هەشتاکانیشدا بەشێوەیەك بێلەزمتبوو کەهەمیشە بەسەر زاری خەڵکەوە بێت (وەرگێڕ)

هەموو دارستانە سیدەرەکانی (*) ئەو دەشتانە بپۆشنەوە، کەئەویش ناپاکییەک بوو دژ بەکۆنە خاوەنەکانی، واتە ئەو ئاژەڵانەی لەچیاکاندا دەژیان، کردی. سەرگوزشتەیەکی تری ناپاکیتی لەم جۆرە، لەکۆتایی ژیانی فەرهاد، کەبەردتاشێکی کوردەو حەز لەشیرینی ژنی شا خوسرەوی پەروەزی پاشای فارسی حەوت سەدە پێش زایین دەکات، دەمرێت، ژنە فەرهاد ئاگادەکات ئەو کێوە تیایدا دەژی بڕوخێنێت، بەڵام دوایی وەک نەریتێکی دەشت نیشینەکان ناپاکی لەگەڵدا دەکات و، فەرهادیش لەو داخەدا خۆی لەسەر ئەو چیایەی کەدەبوا بیڕوخاندایە بەردەداتەوە.

مێژووی کوردیش پڕیتی لەناپاکیتی بەرامبەر بەخۆیان، تەنانەت جۆرە دەستڕۆیشتنی هەندێکیان لەجەنگدا بۆئەوەی خۆڕێکخستنی سەرەک عەشیرەتە نەخوێندەوارەکان دژ بە ڕۆشنبیرانی ناو شار، هەروەهاشیان ئەوەندە ساویلکەییان تێدایە کەبەجێبەجێکردنی چەند پلانێکی کاتی و کورتخایەن ئامادەن بەدەنگی دەهۆڵی هەری هەڵپەڕن. لەم سەدەیەدا سەرۆکی عەشیرەتە جیاجیاکان، کەلەپێناو حەزو ئارەزووی خۆیاندا دەکەونە ماڵبڕینی خەڵکی، تا لەناوچە بەرتەسکەکەی خۆیاندا ناوبانگ دەربکەن و بایەخیان پێبدرێت و، وادەبینرێتەوە کەئەم ئەوان توانای لەشکر ڕێکخستن و سەرکردایەتیکردنیان هەیە، بە ڕووی پوختە خوێندەوارەکەی ناو شارێشدا دەوەستنەوە، کەنوێنەرایەتی هەستو هۆشی نەتەوایەتی دەکەن، بەڵام بازووی بەرگەگرتنیان نییە. ئەم بەربەرەکانییە توندوتیژانە، ڕۆژانی زووی شەڕی نێوان جەنگاوەرانی چیاو جووتیارە کوردە ژیارییە دەشتەکییەکانیان وەبیر دەهێنایەوە. وەک ئەم سەدە پڕ لەکارەساتەگران و سەختانەی کورد دەریدەخەن، بەربەرەکانی کردنی کوردو حکومەتەکان، بەتایبەتی بەربەرەکانی کورد لەگەڵ خۆیدا هەر لەپەرە سەندندا بووە، کەلاخستنیان و گوێ پێنەدانیان و دەست تێوەردانی سەری لەکاروباریانەدو جۆرە دەمکوتکردنێکی وای، کەپێشبینیکردنیشیان زۆر ئەستەمە، بەدبەختی و خۆشباوەڕی و ناپاکیتی گەورەو گران، هەموو لە حسابەکەدان، لەسەرو هەموو ئەمانەشەوە، کۆچکردنی خەڵکەکەی لەبەر باری ئابووریان و دوورخستنەوەی سیاسیانەو دواکەوتوویتیان، پەیوەندییە کۆنەکانیانی لاوازکردووە. ئەگەرچی کورد بەهۆی جێگیربوونیان لەشارەکاندا و خوێندن و پەروەردەوە، تیرەگەریتی لەناویاندا کەم بۆتەوە، بەڵام لەساڵانی هەشتاو نەوەدەکاندا حکومەتەکانی عێراق و تورکیا سەرزارەکیانەش بێت، بۆ بووژاندنەوەو دروستکردنەوەی، تۆڕێکی کۆنی پڕ لەساختەو پووچەڵیان، کەبەناوی پەیوەندی بوونیان بەهۆزیی و زارەوە خستەگەڕ، تا میلیشیای کورد دژ بەپێشمەرگە چەکدار بکەن.

(*) "سیدەر" ناوی درەختێکە لەچیاکانی لوبناندا زۆرە، وێنەکەشی لەناوەڕاستی ئاڵای وڵاتەکەدا هەیە

موعجیزەکەی ساڵی ١٩٩١ عەشیرەتەکانی سورچی و برادۆست، کەلەکۆنەوە لەریزی حکومەتی عێراقدا بوون، ولیکرد هەموو هێزەکانی خۆیانیان خستەوە پاڵ برا نەتەوەییەکانیان. ئاشکرایە کەئەوە شتێکی بەدەرەو ڕێساکە یەکالا دەکاتەوە، چونکە لەرابردوودا لەناو بەشێک لەگۆڕەپانی ئاکادیمیاییەکاندا، وابلاو بوو کەباسی بەرزانییەکان و پارتی دیموکراتی کوردستان بەلادێیی و شەڕانی و دەرەبەگ بکەن و لێیان بپێچەوابن، جەلال تاڵەبانی و یەکێتی نیشتمانیش بەشاری و مۆدێرن و ئاشتیخواز لەقەڵەم بدەن. بەڵام سەدام حسێن، ژیانی کۆنی کۆمەڵایەتی کوردی بەجۆرێکی وابرد کە بەراستییەکی زۆر کاریگەرێتی ئەم جیاوازیانە پووچەڵبکاتەوە، گەورەترین دوو کۆمەڵی کوردی عێراق لەکاتی جەنگی کەنداوی ١٩٩١دوا بەهاری دواتری، سوودیان لەناوچە پارێزراوەکەی باکووری عێراقی هاوپەیمانان وەرگرت و هەڵبژاردنێکی ناوچەییانکرد، خۆئەگەر هەڵبژاردنەکە کەمو کورتییەکەی تەکنیکیشی تیابووبێت، بەڵام بەراستی ئازادانە بووە، دوای ئەنجامی دەنگدانەکە دەرکەوت PDKو PUK زۆر لەیەکەوە نزیک بوون، بۆیە ڕێککەوتن دەسەڵات لەنێوانیان خۆیاندا بەشبکەن. لەتەموزی ١٩٩٢دا پەرلەمانێکی هەرێمایەتی و بەڕێوەبەرایەتییەکیان لەناوچە ئۆتۆنۆمییەکەی پێشتردا دامەزراند، کەبەراستی لە" دەوڵەتێکی ژێر بەژێر" دەچوو، بەڵام واش کوردەکان ووریایانە، تا سەبارەت بەدامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ ڕەخنەی وولاتانی دەرەوە لەخۆیان دووربخەنەوە، ئالای عێراقیان بەشەکاوەیی هێشتەوەو جلوبەرگی پۆلیسیشیان وەک خۆی بەکارهێنا.

بەڵام سەرەتای ١٩٩٤ عەشیرەتەکان پێشمەرگایەتی هیچ کام لە PUKو PDK یان نەدەکرد، چونکە دوژمنایەتی نێوانیان دەستی پێکردەوەو ئەنجامێکی کاولکارانەشی هەبوو، کەسیش پێی سەیر نەبوو، چونکە گرنگترین سێ چەوتەمێڵ؛ جوگرافیا، زمانی ئاخافتن، باری کۆمەڵایەتی، لەئارادابوون. یەکێتی دەستی بەسەر شارەکانی هەولێر و سلێمانی ناوچەی خۆرهەڵاتی ڕووباری زێی گەورەدا گرت کەبەسۆرانی دەدوان، لەکاتێکدا پارتی بەدرێژایی سنووری تورکیای لەژێر دەستدابوو کەبەکرمانجی قسەیان دەکرد، کەبەزۆری ناوچە دەشتییەکانی باکووری خۆرئاوای ڕووباری زێی گەورە بوون، سیاسەتی هاوپەیمانانیش، بەهۆی گەمارۆی نەتەوە یەکگرتووەکانی سەر عێراق و دابڕانی "سەدام حسێن" لەشۆڕشگێڕانی کورد، سی خۆرئاواییەکان لەیارمەتیدانی ئابووریان و، نەبوونی دەستکەوتێکی وا کە کاربەدەستانی ناوچە کوردییەکە کاری خۆیانی پێهەڵبسوورێنن و مووچەی فەرمانبەرانی پێدابینبکەن، بەتوندوتیژییەکەدا ڕۆڵی هەبوو. هیچ هێزێکی دەرەکی تریش بەرژەوەندی لەیارمەتیدانی کورددا نەبوو، ئەگەرچی وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بڕیاری لابردنی سەدام حسێنی دا، پارەی بۆ

کۆنگرەی نیشتمانی عێراق دابینکرد کەلەناوچە کوردییەکەدا جێگیربیوو. کورد دەیزانی لەخۆی بەولاوە نابێ گازاندە لەکەسی دی بکات، خەڵکی ئاسایی بەبێزەوە ناویان لە شەڕەکە نابوو "شەڕی خۆ کوژە". بێز کردنەوەکەشیان تا دەهات زیادی دەکرد.

سەرەتای ١٩٩٥ "سی. ئای. ئەی" پێشەکی هانی کۆنگرەی نیشتمانی عێراقی دا، کەهەردوو حیزبە ناکۆکە کوردییەکەی عێراق، بەنیازی ڕاپەڕینێکی ڕێکخراو لەناو سەربازەکانی کەرکوک و موسڵی سەدام حسێندا، بزووتنەوەیەکی سەربازیانە بۆ بە سوپای عێراق ڕێکبخەن، کەچی کە چەند هەواڵێکی ئێران زانران، بەوەی گوایە واشنتۆن بەنیازە چاو لەچوونە پێشەوەیەکی ڕێکخراوی سەربازیانەی ئێران بۆ سەر ناوچە زەلکاوییەکانی باشووری عێراق بپۆشێ، لەدوا ساتەکاندا کاتێک هێرشی کۆنگرەی نیشتمانی عێراق بەرەوپێش دەچۆیشت و دوو فەوجی عێراقی هەڵتەکاندبوو، وولاتە یەکگرتووەکان لەبڕیارەکەی خۆی پاشگەز بۆوە، جگە لەوەش بەهۆی بەشدار نەبوونی حیزبەکەی بەرزانییەوە ڕووخاندنی سەدام حسێن نەهاتەدی. ڕاستییەکەی ئەو سەرنەکەوتنە نیشانەی هەنگاوێکی شووم بۆ کردنەوەی دەرە چێژراوەکەی نەتەوەی کوردی عێراق بوو. ساڵی دواتر، بەرزانی لە دژی تاڵەبانی داوای یارمەتی لەسەدام حسێن کرد، کەبووە هۆی نەگبەتییەکی گەورە بۆ دروستکەرانی سیاسەتی ئەمریکا و ڕامانێکی نوێی دۆستەکانی کورد لەهەندەران.

پەراوێزەکانی بەشی دووەم

دوای زانیارییەکی وا چۆن لێبوردنێک؟

"هەزاران حەسرەت و..." بڕوانە:

Rene Mauries, Le Kurdistan ou la mort, Paris, 1967 P.1

"ژیانبوونی ژمارەی دانیشتوان" بڕوانە:

David Me Dowall, A Moder History of the Kurds, London 1996 P. 441.

- ئەم خەمڵاندنانە تێکڕایەکی نزیکەی سەرژمێری چەند حکومەتێکەو کراوە دەکەومییەکان خۆیان دەتوێنێتەوە، بۆیە پێویستە زۆر بەوریاییەوە لێیان بڕوانین. هەروەها بەراورد، لەساڵی ۱۹۲۵دا کاربەدەستەکانی کۆمەڵەی نەتەوەکان ژمارەی کوردیان بە ۲ ملیۆن خەمڵاندبوو، کە نیوەیان لەتورکیادابوو ۷۰۰۰۰۰ لەئێرانو ۵۰۰۰۰۰ لە عێراقداو ۳۰۰۰۰۰لەسوریادا. لەخەمڵاندنێکی زیادکردنی ژمارەی دانیشتوان، کە کراوە بە پاشکۆیەکی ئەمخشتەکە لا ۹ ملیۆنی ئێستا لەسەر خەمڵاندنە کەمەکاندا
- William Lynn Westerman, in Foreign- Affairs- July. 1949) هەر بە ۲,۴۱۹,۰۰۰ کوردی دانابوو ۷۰۰۰۰۰ هەزار

کەس لەوانە لەئێرانو لەتورکیادا ۱۹ ۰۰۰و۴۱۹ لە عێراقداو ۰۰۰و۱۲۵ لەیەکێتی شورەویو ۱۰۰۰۰۰ لەسوریادا (کۆی ئەم ژمارانە دەکاتە ۰۰۰و۱۱۹و۲ —وەرگێڕ) کوردی دانابوو،

Martin van Bruinessen کەسەرچاوەیەکی باوەڕپێکراوە، لەساڵی ۱۹۷۰دا کوردە یەکگرتووەکانی بە ۷و۵ ملیۆنی لەتورکیاو ٤-٥و٤ ملیۆن لەئێرانو ۲-۲۵و۲ ملیۆن لەعێراقداو ۵۰۰ هەزار کەس لەسوریاداو ٦٠-١٠٠ هەزار لەیەکێتی شورەویدا خەمڵاند.

David Mc Dowal, The Kurds ANation Denied London 1992, P.12 ش

کۆی دانیشتوانی کوردی بە ٦٥و٢٢ ملیۆن دەخەمڵێنێت:

۸و۱۰ ملیۆن لەتورکیادا کەسەدی ۱۹ی ۵۷ ملیۆنی هەموو دانیشتوانەکەیەتی ۱و٤ ملیۆن لەعێراقدا کە سەدی ۲۳ی ۱۸ ملیۆن دانیشتوانەکەیەتی ۵و٥ ملیۆن لەئێراندا کە سەدی

۱۰ی ٥٥ ملیۆن دانیشتوانەکەیەتی و وا لەسوریادا ٨٪ دوانزە ملیۆن دانیشتوانەکەیەتی (٠,٥)و ملیۆن لەیەکێتی شۆرەوی پێشوو و ٧٠٠٠٠٠ لەشوێنانی دی بەتۆزی لەئەورووپای خۆرئاوادا.

**"ناوچەیەکی شاخاوی دابڕاوی پێشەرویەر" بڕوانە:

Mehrdad R.Izady, The Kurds: Aconcise Handbook, Washington and London 1992, P.41.

- "نزیکەی ٤٠٠ هەزار کوژراو" هەمان سەرچاوەی پێشوو.
- "٧٠٠٠٠٠ نیومیان مردوون" بڕوانە:

The Kurdish Case Against Turkey, Princeton 1929P. 33-34.

لەنووسینی سورەیا بەدرخان کە ئاڕشاە سافراستەیین لە:

Kurds and Kurdistan, London1948 P.76

ئاماژەی بۆ کردووە، بەڵام چەند سەرچاوەیەکی دی ژمارەی کوردەی کوژراوی شەڕ بە ٧٠٠٠٠٠ خەمڵاندوە، بڕوانە کەندال نەزان لە "گەلێکی بێ وڵات"دا

Gerard Chaliand, A People without country

- "کوردستان وڵاتێکی ژێرخان داتەپیو بوو" بڕوانە: The Kurds, Izady, P.59.
- "دابڕشتنی مێژووی کورد" هەمان سەرچاوە: P.59
- "کوردەکان دەتوانن زیاتر لەو خەڵکانەی ئەمڕۆ لەئەورووپادا دەژین لای تۆخمەو ڕەگەزایەتی لێبدەن" بڕوانە: Westerman, in foreign Affairs (july,1946)پ
- ئەگەرچی هەر لەکەمبوونەوەدان،بەڵام چەند شارەزایەکی پسپۆڕ..." Foregn Afatstjuk 1946 بەشی ٤ لاپەڕە ٣١ بڕوانە: The kurds, Izady P.P. 145-158

* دوژمنایەتی وەک Feuding بڕوانە: Middle Est Report (Juli- Auguost, 1989) by Martin van Bruinessen.

(٣)

هەڵخەڵەتاو

سەرلەبەیانی جەژنی "نیسئەر"ی ١٩٩١، کاروانە بچوکە ڕۆژنامەگەرییەکەمان گەیشتبووە سەرەتای پێچەپێچەتیژەکانی ڕێگا پڕ لەکۆسپەکەی ڕووەو هاوینە هەواری سەلاحەدینی ناو چیاکانی عێراق، کەبنکەی سەرکردایەتی کوردەو لەوێ بەدوا بەشوێنێکی سەلامەت دادەنرێت، لەپێشیشمانەوە تا چاو بڕکات، بەسەدان ئۆتۆمۆبێل، لەتایبەت و پاس و لۆری و تەکسی و تەنانەت تراکتۆری بەعەرەبانەشەوە، بەدرێژایی هەموو دۆڵەکانی خوارمانەوە، لەگەڵ گەلێکی دی کەبەرەولای ئێمە دەهاتن، لەتیس مابوون و بەستنی ڕێگاکە پەنگی پێ خواردبوونەوە. گرفتی سەرەکیشمان هەر ئەو ڕێگا بەستنە نەبوو، بەڵکو ئەو کۆپتەرە سەربازیانەی سوپای عێراقیش بوون کەبەچاو دیاربوو لەودیو سەلاحەدینەوە خەریکن و بەگرمەشیاندا دەزانرا، خۆیان ئاسایی مووشەک و گوللەبارانی ئەو ئۆتۆمۆبیلە جۆراو جۆرانەدەکەن کەیەک دوو سەعاتێک لەهەڵاتنەکەی هەولێریاندا دواکەوتوون و گەریان خواردووە. داخۆ کەی نۆرەی ئێمەش دێت و لەسەر تەپۆڵکەکانەوە تفەنگی کۆپتەرەکان بەدیار دەکەون؟.. بەمجۆرەو دوای پێنج ساڵ هەوڵی بەردەوامی گەیشتنە کوردستانم بەمەبەستی دانانی کتێبەکەم، کەوتبوومە ئەم شوێنەوەو دەمویست لەگەڵ ئەو برادەرانەی لەتەکمدا هاتبوون دەربازبین. بەهیچ شێوەیەک بیرم لەهیچ شتێکی نابەجێ و ناژیرێتی ئەم کارە ساویلکەییەم نەکردبۆوە کەبەتەنیا خۆم تیایدا خاوەن بڕیاربووم. کە خۆم بیردەکەوتەوە چۆن چوار ساڵ پێشتر لەزستانی "ئۆزگیس"دا پێلاوی ئیتالیانەی تایبەت بە ڕۆیشتنی سەر بەستەڵەکیم تاقی دەکردەوە، چۆن چۆنیش لەواشنتۆن دەستەی نووسەرانم بەباسکردنی کورد، وا جاڕسکردبوو چاویان پەڕیبووە پشتی سەریان، چۆنیش لەکاتێکی وادا دەوروخولی سەرکردە کوردەکانم دەدا، تا یارمەتیم بدەن بگەمە کوردستان کە ئەوان دەبوا بەکاری باشترەوە خەریکبوونایە، هەر ئەوکاتەش زانیم، کەچۆن لەم

کاتی سەرقاڵیتییەمدا، ساریلکانە باری سەختی کوردستانم پشتگوێ خستووە، جا ئەگەر تۆش وەکو کورد ئەوەندە بەدبەختی کە لەوڵاتەکەی خۆت هەڵێی لەوا پێت سەیرنەبێت کەشۆڕش و جەنگ و ڕاپەڕین و هەرەسی ئیمپراتۆریەتەکان، هەمووی بەهەوڵی خۆش بەسەرتا بشکێنەوە، وەک چۆن پۆڵەندییەکان لەکۆتایی سەدەی هەژدەوە تا بەلاداکەوتنی یەکەم جەنگی جیهانی وڵاتەکەیان لەلایەن سێ ئیمپراتۆریەتەوە داگیرکرابوو، بەپەوونی پەویدا، ئەگەرچی پۆڵەندییەکان چەند ڕاپەڕینێکی یەک بەدوای یەکیان بەرپاکرد، بەڵام دراوسێ دزو چاو برسییەکانیان وڵاتەکەیانیان هەر بەتەواوەتی لەسەر نەخشە سڕییەوە. کوردیش، کەهیچ کاتێک بەدەوڵەتی خۆی شاد نەبووەو، چەندە توانیبێتیان خۆیان بە دژتۆنژمییەکی پاشکۆیەتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و فارسییەوە بەستۆتەوە، جاروبارێش بەرلەوەی هێزێکی سەختی مل پێدانیان لەپایتەختەوە بۆ ڕێکخرابێت و چۆکیان پێدابێنێتەوە، چەند بەشێکی وڵاتەکەیان بەسەرکردایەتی میرێک یەکیگرتووە، بەڵام بیری نەتەوایەتی نوێ و بەشێوەیی دامەزراندنی دەوڵەت، لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە، لەسەر داروپەردووی داڕماوی ئەو ئیمپراتۆریەتانەوە سەری هەڵدایەوە، یەکەم جەنگی جیهانی بەڵێنی سەربەخۆیی بۆ کورد لەئیمپراتۆریەتی عوسمانی لێتەکەوتەوەو بەهیچی نەگەیاندن، بگرە زیاتر دەمکوتکران و لەبوارێکی تەسک نران، حکومەتە ناوەندییەکانیش بەهۆی زیادبوونی دەسەڵاتیانەوە، هەرواش بیرکردنەوەیان تائەمات تەنگتربەبۆوەو ستەمیان بەرامبەریان زیادیەکردو بۆ نەتەوەکەی خۆیان دەمارگیرتر دەبوون.

کوردستان وڵاتێکی دابڕاوە، سەرەڕای بوونی سامانی نەوت و ئاو بەڵام لەڕووی ئابوورییەوە دواکەوتووە، بەسەر دوو جۆرە ئیسلامدا دابەشبووە، پێنج سنووری سێ زمان و سێ "ئەلفوبێ"، کەچی واش هەریەکەی کوردەوە داوەتەوە. ئەگەرچی کورد بەکەللەڕەقی خۆیان ماون، چونکە هەمیشە هەر دۆڕاو بوون، بەڵام واش بەهۆی خوێن گەرمی و ڕووخۆشی و ئازایەتی و ڕۆح سووکی و دڵڕەقی چاوەڕوان نەکراو بەڵام کورتخایەنیانەوە هەر خۆشەویست بوون. ناوی کورد لەچەند نووسینێکی سەربازییە بیانییەکانی وەک زەینەفۆن لەسەدەی چوارەمی پێش زایندا و "هیلموت فۆن مولتکە"ی لە ١٨٣٠دا، کە دواتر بۆتە فیلد مارشاڵ لەپروسیا، هاتووە. مۆلتکە هێشتا گەنج بووە، بۆی دەرکەوتبوو کە هەردوو نەتەوەکەی کوردو عەرەب حەز بەجەربەیی دەکەن، زیاتر عەرەب وەک دزو کوردیش بەزۆری وەک جەنگاوەر.

بەڵام دەگونجێت سەربازێکی گەنجی پروسی بەهەڵە لەشتەکان گەیشتبێت. سەدەو نیوێک دوای ئەوە کۆمەڵە ڕۆژنامەنووسەکەی ئێمە، بەچاوی خۆیان سزادانی کوردیان بەدەست عەرەبەوە بینی، کە سوپا تێکشکاوەکەی سەدام حسێن، هێشتا کوشت و بڕی لەتوانادا مابو

کـردی. کۆمەڵەکـەی ئێمـە نزیکـەی دەرزەنە ڕۆژنامەنووسـێک دەبووین و شـارەزایی ئەمۆمان، بەتایبـەتی لەجۆری ئـاوانی سوپایەکی بەزیودا هـەبوو، چونکە بەچاوی خۆمـان بینیبوومـان. وەچەپەڵە پێشتر لەگەڵ وێنەگر "دون ماك کوولن" و "مارتن وولاکوت"ی ڕۆژنامـەی "گاردیان" کەلـەمجارەش لەگەڵمانـدا بوون، "جـولی فلنـت"ی ئوبزێرڤـەرو "مـارك گرافتـز"ی لیبراتیـۆن و "چارلس گلاس" و تیمەکـەی "ئـەی. بی. سی" کە هـەموویان لـە وورده شەڕە بەرەبەواسەکانی ساڵانی حەفتاو هەشتاکانی لوبناندا سەلامەت دەرچووبوون. "کولینی ڕوبرتس" کەبیست ساڵ لەوەبـەر لـەڕۆژیدا دەسـتی بـە بڵاوکردنـەوەی هـەواڵی کـورد کردبوو، تـا ئێسـتاش خـەریکی دەرهێنـانی فیلمێکـی تەلەفیزۆنیانـەی وایـە کـە بێلایەنانـەو پڕ بەڵگـە بێت، نوێنـەری وەچـە گەنجترەکانی، وەك "جیرالدین بروکس"ی "وولستریت جورنال" وەیلا هارتی"ی "سود ئوست"ی شاری "بوردۆکس" و "سکوت پیتەرسون"ە "دیلی تیلگراف" لە ئاوردا هەبوو.

کەمێکی تەقەی کۆپتەرەکانم دەبیست، ترسێکم لێنیشتبوو، بیرە کۆڵەوارە شومەکەم باسە دڵتەزێنەکەی "لەندریە مارلوکس"ی بەگوێمدا دەدایەوە، کەساڵی ١٩٤٠ چاوەڕوانی ئەوساتە بووە ئەڵمانییەکان گوللەبارانی دەبابە فەرەنساییەکەی بکەن کە کەوتبووە ناو جۆگەیەکەوە .. لە نزیکمانـەوە پیاوێك دەستی بەسـەری منداڵێکدا دەهێنا کەموشـەکێکی کۆپتـەرە جەنگییـەکان خراپ سووتاندبووی. چوار پێشـمەرگە "سڵ لەمـەرگ ئەکـەمەوە" وەك پارتیزانـەکان بـەخۆیان دەڵێن، ئەخشـەیەکی لـەپاش بەجێماوی سـوپای عێراق بەلوولکراوی لـەبن باڵی یەکێکیاندابوو بەڕاکردن بەبەردەمماندا تێپەڕین، پێدەچوو هەڵاتنەکەیان کوتوپڕ بووبێت، چاوەڕوانی ئەوەش دەکرا کەزیاد لە یەك ملیۆن کورد لەڕیانەوە بێت. جارێکی تریش وولاتە یەکگرتووەکان پشتی لەکورد کردبوو؛ شۆڕشێکی تری کوردیش پەڕ لەنەمان بوو. ڕۆژی ٢٩ی ئازار لەشاری سلێمانی گوێم لەهەواڵە جیهانییەکانی سەعات پێنجی دەموبەیانی بی.بی.سی دەگرت، کە پەخشـکەرەوەکە لەزمانی دەزگای حکومەتی ئەمەریکاوە هەواڵی گرتنەوەکەی دوێنێ ئێوارەی کەرکوکی گەورەترین ئێوەندی نەوتی باکووری وڵاتەکەی یەکلا دەکردەوە. بۆ یەکەم جار هەستم بەبڕوودانی کارەساتێککرد کەبەکەس نەگێڕدرێتەوە. هەرچەندیش دەمهێناو دەمبرد گومانم لە لەبەئاگایی ئەمەریکاو گرتنی وێنـەی ئاوچەکە بەفڕۆکەکانی دەکرد، کەبۆ بەدواوا چوون و خۆئامادەکردنی سوپای عێراق، ڕۆژی پێنج شەممە بە چاوی خۆمان بینیمان بەسەر کەرکوکدا هاتوچۆیانەبوو. هیچ ئاماژەیەکیش لەبانگەوازەکەی ١٥ی شوباتی سەرۆك "جۆرج بۆش"دا نەبوو، تا سلەدبوونەوەی ئەمەریکا بەڕادەیەکی وا بگەیەنێ کەبەتەواوەتی دەستبەرداریان بووە، تیایدا داوای لەسوپاو گەلی عێراق دەکرد هەموو کارەکە بگرنە دەست، لەکاتێکیشدا کەمێشتا

ئیزگەکەی رادیۆی "CIA" کە لەعەرەبی سعودییەوە دژی بەغدا دەدوا، بانگەوازی بۆ عێراقییەکان بڵاودەکردەوە کە سەدام حسێن لابەرن، تا ٣ی ئازار، واتە ٣ رۆژ دوای ئاگربەست و بەتەواوی کۆتایی هاتنی شەڕی گەردەلوولی بیابانی هاوپەیمانان هەربەردەوامبوو. چۆن چۆنی ئەو ووشانەی کەبۆش زۆر بەوردی هەڵبژێردرابوون و، قسەکانی ئەو ئیزگەیەی کارە ئاڕەواکانی دادەپۆشی لەبیرەدەچنەوە. ساڵی ١٩٥٦ سەربازێکی تایبەتبووم لەئەوروپا، کاتێک واشنتۆن بەرپرسی بەکارهێنانی ئیزگەی رادیۆی "ئەورووپای ئازاد"ی CIA بوو، هەرچەندیانە هانی خۆپیشکردنی هەنگارییەکانی دەدا، کەچی دوایش کەتانکەکانی شۆرەوی ئیزگەکەیان لەبنوبینخدا هەڵتەکاند دەستەپاچە مانەوە، ئەوە وانیەکی وانەبوو کەئەمریکاییەکانی هاوتەمەنی من لەبیریان بچێتەوە، بەڵام ئەمجارەیان هاندانە بێسەرو بەرەکەیان لەئیزگەیەکی ناو ئەوڵایی جەنگی ساردەوە نەبوو، بەڵکو لەسەرۆکی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاوە بوو، کەبەپێی شارەزاکانی خۆی تاکە زلهێزی ئەم دونیایەیە.

ئەوەی زیاتر ئیشەکەی ئاڵۆزاندبوو دەستگرتنی کورد بوو بەسەر ناوچە ئازادکراوەکاندا، کەلەخۆیاندا پڕ مەترسی بوون، ئەگەرچی هەر یەك هەفتە بەسەر گەیشتنەکەماندا تێپەڕیبوو، بەڵام هەمەجۆر راستیمان بینیبوو، تەنانەت لەو ١٠ رۆژەشدا کە کوردەکان دوای ٧٠ ساڵ تێکۆشان بۆ یەکەم جار دەستیان بەسەر شاری کەرکوکدا گرت و، هێشتا بەتەواوی هەر ٩ هێڵە بەرگرییەکەی بنکەی ستراتیژی "خالد ابن ولید"ی زەمینی و ئاسمانیان نەگرتبوو، چوار شەممە شەوەکەی، "گلاس"و تیمەکەی و "ماك کولن" لەکەرکوکەوە بۆ هەولێر گەڕابوونەوەو بەچاوی خۆیان لە نزیك ڕێگاکەوە شەڕیان بینیبوو، رۆژی دواتریش تانکی عێراق شاری ئاڵتونکۆپری، کەلەناوەندی سەر ڕێگای کەرکوك هەولێردایەو دەکەوێتە سەر زێی بچووك گرتووە. کەرکوکیش بەئۆتۆمۆبیل و بە ڕێگا ناپایەکەیدا هەر سەعاتە ڕێیەك لەسلێمانییەوە دوورە، بێگومان سوپای عێراقیش، ئەوەندە بەبەرەوە مابوو کەهەر کاتێك بیەوێت بەرگریکردنی کورد تێکبشکێنێت. هێشتا مانگێکی تەواو بەسەر کۆتاییپێهێنانی حەوت مانگ داگیرکردنەکەی کوێتی سەدام حسێندا تێنەپەڕیبوو، کەلە ٢٨ی شوبات و، لەئەنجامی شەڕێکی ١٠٠ سەعاتەی زەمینی هێزە هاوپەیمانەکاندا، بەسەرکردایەتی ئەمریکا هێنرایە دی، سوپا زەلیلکراوەکەی جارێکی دی بۆ تێکشکاندنی راپەڕینەکەی کوردستانی عێراق بەخۆیدا هاتەوە، چونکە چەند رۆژێك پێشتر شیعەکانی باشووری کۆنترۆڵکردبوو.

لە ئوتێل "ئاشتی" سلێمانی، بەهۆی دیزانترییە ناهەموارەکەی چەند ساڵێك پێشترەوە، بەناچاری لەناو جێگادا مابوومەوە، بەووردی بیرم لەو قەیرانە دەکردەوە کە کوردو ئیمەشی

تێکەوتبووین، دەرفەتی پەیوەندیکردنی برادەرەکانم نەبوو کەلەناو شاردا خەریکی کۆکردنەوەی هەواڵ بوون، تا لەمەترسی ئەوبارەی کەخۆم زۆر بە چاکی دەرکم پێدەکرد ووشیاریانبکەمەوە، هەر سێ رۆژ پێشتر لەهەواڵی ئەو سێ رۆژنامەنووس و وێنەگرەی کەلەسووریاوە لەگەڵماندا هاتبوون و لێکدابڕابووین هەواڵیانمان بوو [٦] دوای پاڕانەوەو تکایەکی زۆر لێیان، کەچی هەر لەسەرمانەوەی خۆیان لەکەرکوکدا سوور بوون، کە "وولا گزت" هاتەوە ئوتێل لەگرتنی کەرکوک ئاگاداریکرد، وتی: "چاک ئاوڵتی چوونمان لەگەڵ چەکدارە کوردەکان بۆ بەغدا هاتەدی!" برادەرانمان ووریاکردەوەو بەپەلە بەئۆتۆمۆبێل ڕووەو سەلاحەدین، کەهەر سێ سەعاتێک بەئۆتۆمۆبێل بۆلای باکوورەوە دوورە، کەوتینەڕێ؟. ئێوارە دونیا خەریکبوو تاریکدادەهات، لە دەرەوەی سلێمانی بۆ قسەکردن لاماندا، پەنابەرە تۆقیوە ماندووەکان، کە لەکەرکوکەوە نزیکەی ٧٠ میلێکیان بەپێ بڕیبوو، دەیانوت: کۆیتەرە جەنگییەکان لەناو کەرکوکدا بەخۆسەڵێ لێیداون و دواتریش بەمووشەک و گوولـە تەقەی لێکردوون و، لەسەر ڕێگا سەرەکییە کۆنتڕۆڵکراوەکەش، چی دیناری عێراقی لەگیرفانیاندا بووە لێیان سەندوون. ئەوان بێ ماڵ و حاڵ مابوونەوەو پارەیان پێویستبوو، ئێمەش بۆ گیانی خۆ دەرباز کردن و گێڕانەوەی بەسەرهاتی کەسانێک کە ناپاکیان بەرامبەر کرابوو، دەبوا بەزووترین کات لەعێراق دەرچووبنایە.

راپەڕینی کورد لەدەستپێکردنییەوە گومانێکی زۆر لەسەرکەوتنی دەکرا، بەڵام چۆنێتی هەرەسهێنانەکەی و را بەخێرایی چاوەڕوان نەدەکرا. دەمانزانی چوونمان بۆناو باکووری عێراق لەهەموو ڕوویەکەوە پڕە مەترسییە، ڕەشبینییەکەمان لەوهەواڵە زۆرە گوماناوییانەوە بوو کەلامان گردببوونەوەو بەتەواوی دڵگرمییان کردبووین و زیاتر لەهاندانی خەرنێکی نیمچە بەئاگایانەیەکرد. ئامادەبوانی تیمەکانمان ووریاکردەوە، چونکە زۆریەمان هێنده ئەرکی هەواڵنێرێتی جەنگمانکردبوو بۆیە کاری زۆری وەک؛ بەسبەختێتی، درۆ، بەتەمای چەوتکاری، دواکەوتن و ئاژەرتی، کەش و هەوای خراپ، نەخۆشی کتوپڕ، پێ لەسەر بیرۆکراتییەت داگرتن، کشانەوەی کتوپڕ، جێوەناسا جێگۆڕکێکردنی کاربەدەستە رەسمییەکان، لێکدانەوەو شیکردنەوەی نابەجێی کارە سەربازییەکان، ئامۆژگاری ناپەسندانەو هەندێ جاریش بۆ دڵگرمێکردنمان، ڕێنیشاندەرانی کەمتەرخەم، لەقبوونی بڕوا، شۆفێری تەمەڵ، کەرەسەی ناتەواو بەتایبەتی ئۆتۆمۆبێلی بێکەڵکی وا کەموتمانە بەئەستۆیە نەفرەتییەکەی نەکرێت، کەم بەنزینی، تایەی بێفەڕ ویسکی خراپ؛ لێکدابزوە.

---

[٦] "جادگرۆس" تازە لەزانکۆی "هارڤەرد" دەرچووبوو ئەمەش یەکەمجاریبوو لەکارێکی وادا بەشداریبکات، کاتی گرتنی کەرکوک، بەدەستی سوپای عێراق کوژرا، دوو برادەرەکەشی گیران و پاشان ئازادکران

ئێمە تا ڕادەیەک لەو دوو ئامێری تەلەفۆنە بێزار ببووین کە لە ڕێی سەتەلایتەوە بەکاردەهێنران و بەپێی ئەو پڕوپاگەندە زۆرەی بڵاوکرابوو، ئەگەر هاوپەیمانەکانیش گشت هۆیەکی پەیوەندیکردنی عێراق لێکەو پێکە بدەن هەرکاری خۆیان دەکەن و پێوەندیکردنمان بەدونیای دەرەوە مسۆگەر دەبێت، کەچی هەر لەسەرەتاوە بەهیچ شێوەیەک ئیشیان نەکردو نەکرد. ئەوەی تەواو ئێمەی پەشۆکاندبوو، بەردەوامی ئەو هەواڵانەبوون کە لەبەردەمماندا کەڵەکە دەبوون و هەرزمان پێیان نەبوو. بەرگریکردنەکەی شیعەی خوارووی عێراق تا دەهات زیاتر هەرەسیدەهێنا، گردبوونەوەی هێزی سوپای عێراق لەخوارووی کەرکوکدا، ناپاکیتی هەندێ لە هێزە ناتیزامییەکانی کوردو کشانەوەیان، ئەگەرچی بەشداری ڕاپەڕینیشیانکردبوو بەڵام چووبوونە پاڵ بەغدا، بەرەوپێشەوە چوونی "موجاهیدینی خەلق" کە ئۆپۆزسیۆنی ئێرانین و دژ بە دەسەڵاتی ئیسلامی ئێرانن و کوێرانە فرمانی بەغدا بەجێدێنن و بەچەکی قورسەوە،بەرامبەر دەست بەسەرا گرتنی بنکەو پارە کاریان مەیسەر دەهێنا. سەردانێکی وێستگە نوێیەکەی شەمەندەفەری کەرکوکی بەرەی پێشەوەی شەڕ، ئەو هێڵە سوورە ستاندەرەی دەگەیاند؛ شەقامی کەپ و خامۆشی پێ منداڵ و بگرە هاتوچۆکەرانیش، دەگمەنی ئۆتۆمۆبیل و بەدزییەوە هاموشۆکردنیان، خامۆشییەک کەناوە ناوە تەقەی دوژمنکارانەی تفەنگی دووربکوژی ئار. بی. جی. شەقیدەکرد.

بەدرێژایی هەفتە کەم پچڕ پچڕیش بووبێت ئێمە هەرباسی دەربازبوونی بەپەلەی خۆمانمان لەعێراقدا دەکردەوە، ئەویش کەڕاپەڕینەکەی کورد شکستهێنانی پێوەدیار بوایە، بەڵام هەر قسەبوون و بەبێ ئەنجام مانەوە. عێراق، تەنانەت لەکاتی زۆر باشیشدا، ناوبانگی توندوتیژێتی لەگەڵ ئەو بیانیانەی بێگیرە دەگیران دەرکردبوو، کەبێگومان ئێمەش هیچمان ڤیزەمان نەبوو. گەڕانەوەمان بۆ سوریاو بەو ڕێگایەی پیایدا هاتبووین ئەگەری زۆری تیادابوو. لەهاتوچۆی هەولێر – کەرکوکیشماندا، بۆماوەی سێ ڕۆژ لەناو لیتاودا گیرمانخوارد، تاچاربووین بەنشێویدا، بەناو دۆڵ و ئاوو قاچاخە ڕێی لیتاو ئەگرلوی ئەو دەشت و کێوە سەوزە ئاوداراندا بڕۆین کە زۆر دەڵتای "میکۆنگ" ی ڤیتنام دەچوون، کورد تەنانەت کەمەسوو ئارچەکەشیان بەدەستەوەبوو ڕێگا سەرەکییەکانیان هەر وەک ئێستا بەناتەواوی بۆ کۆنترۆڵکرابوو؛ بۆیە کەبەرەو باکوور دواتریش ڕووەو خۆرئاوا، ڕێگی سنووری تورکیا بوونەوە، ڕێگاکە ڕێی بەرزانی پێدەوتراو ئەمیش هەر لەئاسان نەدەچوو، ئاگادارمانکردین کەئۆتۆمۆبیلی دەبڵ ئەکسل نەبێت لەو ڕێگایە دەرناچێت، ئێمەش ئوتومۆبیلی وامان نەبوو. بەدرێژایی ٢٠٦ میل سنووری بەتورکیاوە، تاکە شوێنی پەڕینەوەی ڕەسمیان پردی دۆڵی سەر ڕووباری خاپور بوو، کە لەگۆشەی باکووری

خۆرئاوایەوە نزیك بەشاری زاخۆ، بەناو ناوچەیەكی شاخاوی و مینڕێژكراوی ناهەمواریشدا دەڕۆیشت، نزیك ئەو شوێن پەڕینەوەیەی زووتر لەسووریاوە، بەكەڵەكی چووپی تایە، بەدیجلەی بەبارانار هەستاودا، نزیكی فیشخاپوور، لەمەودای هاوەنی سەربازە عێراقییەكاندا لێی پەڕینەوە، چونكە سەرەتای ئازار عێراقییەكان لەكشانەوەیاندا پردەكەیان تەقاندبووە. توركەكانیش تەقەیان لەو كەسانە دەكرد كە هەوڵی پەڕینەوەیان لەعێراقەوە بۆناو توركیا بدایە. پێدەچوو ئێران باشترین شوێن بێت، چونكە نزیكترین سنووری، بەڕێی لیتاریشدا هەروا دووسەعاتێك دوورە، لەوێشەوە فڕۆكەخانەیەكی لێبوو، كە ڕۆژانە دوو سەفەری تارانی لێوە دەكرا، هەروا سەعات و نیوێكیش دوور نەبوو، بەڵام هیچ كامێكمان ڤیزەی ئێرانمان نەبوو، ئێرانیش سام و مەترسییەكی وای دژ بە خۆرئاوایی و بەتایبەت ئەمریكاییەكان هەبوو، كەئەگەر چەند پاسدارێكی شۆڕشی دڵگەرمێی سنوورەكە لەگێڕانەوە خراپتریان بەسەرنەمێنایە ئەوا گێڕانەوەكەمان مسۆگەر بوو.

ئێمە لەگێژاوێكی وادا بووین، هەستمدەكرد كەدەبوا سەرزەنشتێكی زۆری من بكرایە. بەرلە ١٦ی كانوونی دووەم تەقاندنی یەكەمین گوللەی ڕزگاركردنی كوێت، من هەر بەدوای كوردەكانەوە بووم، بەتایبەتی مەسعودبەرزانی سەرۆكی پارتی دیموكراتی كوردستانی كۆنترین پارتی نەتەوایەتی كوردستانی عێراق و، یەكێكیشە لەدوو سەرۆكەكەی "بەرەی كوردستانی" كەهەشت حیزبەكەی كوردستانی عێراقی تێدا كۆبووەوە، دواجار لەپێناو یەكگرتنی ڕیزی نەتەوەییەكانی كورددا بەسەر كۆنە ململانێكەیاندا زاڵبووبوون. من هێند بەختەوەربووم، سەرەتای شوبات ڤیزە ئێرانییەكەی پێشتر بەڕێكەوت و خۆوبەخت وەرمگرتبوو نوێمكردبووەوە، بەڵام وەك لەبیرم بێت، هەر بۆ ئەوەندەبوو كەلەتارانەوە پێی بگەمە ناو چیاكانی نزیك ورمێی نێوان عێراق و ئێران كەبنەكەی مەسعود بەرزانی لێبوو.

ئەگەر بەفڕۆكە بچوومایە تا ڕادەیەك كارەكەمی ئاسانئەكرد، بەڵام كۆمەڵەكەی بەرزانی نەیانتوانی بلیتی فڕۆكەم بۆ دابینبكەن، بۆیە لەكاتی دیاریكراوی نێوانمان تاقێك دراكەوتین، دووشۆفێری هەرزەكاری كوردو وەرگێڕە بەڕێزەكەی بەرزانی "سیامەند بەنا" بەئوتومۆبیلێكی پەیكان كە كۆكردنەوەو پێكەوەنانی پارچەكانی ئیشی ئێرانییەكان خۆیانبوو، دەركەوتن بەهەرحاڵ تا ئەوكاتەش نەمتوانی پاشكەز ببمەوە نەچم، بەڵام خوا ئاگادارە ئەو كاتە بەڕادەیەكی وا لەسەرخۆم نەبووم كە ئەرزگاری زووی ناو ئێران و نەتەنگبەری و ناڕەحەتی ئەو ئوتۆمۆبیلانەی كەتەنیا بۆ هامووشۆی ناو شار دەستدەدەن بەهیەبێتەوە، كەچی كەلەسەر بەفری ڕێگایەكی گردۆڵكاوییدا خزا، ئەمجا زانیم خۆم خستۆتە ناو چییەوە!" ١٦ سەعاتی ڕەبەق

ڕێکردن، ٣ سەعات نووستن، ٢ سەعاتی تریش چاوپێکەوتن لەگەڵ بەرزانیداو ١٦ سەعاتیش بۆ تاران گەڕانەوە. لێدانەوەی یەکبینەی کاسێتێکی گۆرانییە کوردییەکانی شیڤانپەروەر، بەردەوام ووشیاریمەکردینەوە، بۆیە سوپاسی هەڵدەگرت، بەتایبەتی لەرینەوەی ئەو ئاوازە بەسۆزەی بەسەر هەزاران کوردی مەدەنی شاری هەڵەبجەدا هەڵیەدا، کە سەدام حسێن لەئازاری ١٩٨٨ دا بە گازی ژەهراوی لەو شارەدا لەناوی بردبوون، ئەوە یەکەم جار بوو لەمێژوودا حکومەتێک بەوڕادەیەو بەکۆمەڵ دژ بەمەدەنی خۆی گازی ژەهراوی بڕێژێت، (عێراق ساڵێک پێشتر بەچەند کارێکی سەربازیانەی بەرودوای گچکەتر دەستی بەگاز پیاداکردنی کوردە مەدەنییەکان کردبوو، هەرچەندە کۆمەڵگەی نێو دەوڵەتی ئاگاداربوون، بەڵام پشت گوێیان خستن. مشت و مڕە زۆرەکەمان کەمەندێ جار تووڕەیی و گرژیشی تێدەکەوت، بە "ئاو" لێکۆڵینەوەیەکی لەبنەماتوومان دەکرد، جا با بۆچوونی جیاوازیشمان لەبارەی کێشەی نەتەوەی کوردیشەوە هەبووبێت، بەڵام وادەستپێکردو دەرچوو کە باسێکی زۆر بەنرخە. زۆر ڕاگرتنمان بەهۆی ئەو هەموو پازگایەی دانرابوون وایکرد ئەو ڕێگا دوورو درێژە بەبێ گرژی و بێ پەستبوون بڕین. برادەرە کوردەکانیش، کەدەیانبینی هەواڵگرە ئێرانییەکان بەدەست گومانکردنە "پاقلۆژ" یانەکەیان لەپاسپۆرتە ئەمریکاییەکەی من و، "بەرگە" تایبەتییەکەی پاسدارانی باڵادەستی شۆڕشەوە پەشۆکاوو داماون، زۆر کەیفخۆشدەبوون.

چاوپێکەوتنەکەی بەرزانیم لەژێرزەمینێکی ناوچەیەکی شاخاوی بن بەفردا کرد، کە سەبارەت بە کاری تایبەتی و، زۆربەشی بۆ هێورکردنەوەی مەترسییەکانی تورکبوو لەوەی گوایە ئێستا کورد لەبری داوا کۆنەکانیان کەتەنیا ئۆتۆنۆمی ناو عێراقێکی دیموکرات بوو، سەربەخۆییان دەوێت. بەرزانی وتی، کورد لەوە گەیشتووە کەئەگەر زۆربەی دونیا بۆ پاراستنی سنووری کۆنت جەنگابن، ئەوا هەر ئەو هۆیان وادەکەن کە هیچ کەسێک بەدامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ ڕازینەبێت، جا ئەو دەوڵەتە لەعێراق یان لەئێران یان لەتورکیا دابڕێت. ئەوە پەیامێکی وابوو کەبەرزانی و سەرکردە کوردییەکانی دی یەکبینە، بۆ هەوڵە سەرنەکەوتووەکانیان و دڵنیاکردنەوەی لێپرسراوە دڵگرمێکانی ئێران و سوریاو تورکیاو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، کە بەردەوام دەهۆڵی پاراستنی یەکپارچەیی خاکی عێراقیان دەکوتا، دەیان وت و دەیانوتەوە. بەڵام وەک بەرزانی دەرکی پێکرد، دەبوا ئەوە بەشێوازی ڕامیاریانە بهێنرایتەدی نەک بەخەباتی چەکدارانە، وتیشی ڕەنگە بەهۆی باری ڕامیاریانەوە دواکەوتوو، هەندێ جاریش بەهۆی توندوتیژی نالەبارەوە کەئێستا لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا پێڕەودەکرێت، سەدەیەک یان زیاتریشی بوێت.

سالانێك بوو بەرزانیم نەبینیبوو، قاچە پچووك و بالوكە وردەكانی دەموچاویم لەبیر چووبوونەوە، بەلام ئەو تاوان و بەسەرهاتە ناهەموارانەی خەڵكەكە بەدەست هەستەرلووانی وولاتە یەككگرتووەكانی ئەمریكا بەتایبەتی و كۆمەڵی نێودەوڵەتی و هێزە ناوچەییەكان بەگشتی چەشتبوویان و بەرزانیش لێیان بەئاگابوو، لەبیر نەدەچوونەوە. وێنەیەكی گەورەی خوالێخۆشبوو ژەنەراڵ مەلا مستەفا بەرزانی باوكی، وەك نموونەیەكی بەرجەستەبووی نیوسەدەی نەتەوایەتی نوێی كورد، لەدیوارەكەوە تیژ بۆ خوارەوە دەیڕوانی، بەرزانی گەورە كەبەئادگارە هەڵۆ ئاساییەكەیدا، كاری لەبەبیرهێنانەوەی ڕۆڵی وولاتە یەككگرتووەكانی ئەمریكای لەمەسعوددا دەكرد، بەتایبەتی گەر بەناو بوترێت "هێنری كیسەنجەر"، كەوتبوی گوایە واشنتۆن گرەنتی ئاسەر یارمەتیدانی ئێرانی بەكورد داوە، درۆ بوو لەگەڵێدالكردن و، كەمحەممەد ڕەزا پەهلەوی شای ئێران لەساڵی ١٩٧٥ دا بەعێراقی گۆڕینەوە، دەستە پاچەیانە هیچی نەكرد.

بەڕێوەبەرێتییەكەی "ڕیگن"یش هیچی لەو باشترنەبوو، وەك مەسعود بەرزانی وتی: كەلەئۆگستۆسی ١٩٨٨دا عێراق گازی ژەهراوی لەدژی كورد بەكارهێناو، كۆنگرێسی ئەمریكاش بەزۆرینەی دەنگ بڕیاری دانانی گەمارۆی ئابووری لەسەر عێراق دا، ئەو بەڕێوەبەرایەتییە دژ بەو بڕیارە وەستاو پشتگیری عێراقیكرد، هەرئەویش بوو، لەكاتێكدا ڕژێمی بەغدا نزیكەی چوارهەزار گوندی لەگەڵ زەویدا تەختكردو، بەسەدان هەزار كەسی ئەو گوندانەو كوردی تریشی بۆ شارۆچكە دروستكراوەكان، ڕاپێچكرد، كەناوی شاری سەركەوتنیان لێنابوون، ئەوە سەرەڕای تۆقینی هەموو كورد لە هێرشی گازە ژەهراوی ڕژێم، كەچی ئەو یارمەتی ڕێی قەرزپێدان و تەكنەلۆژیای چەكی بۆ بەغدا خۆشدەكرد. بەرزانی بەئاشكرا وتی: كاتی جەنگی كوێت هیچ نیازێكی نییە كە بەرمیەكی دووەمی جەنگ لەدژی سەدام حسێن بكاتەوە.

بەهەرحاڵ لە ٢ی ئۆگستۆسی ١٩٩٠ەوە كە عێراق كوێتی گرت، بەڕێوەبەرێتی سەرەك بۆش بەهیچ جۆرێك نەك هەر نیازی هاریكاریكردنی كوردی نەبوو، بەڵكو تەنانەت، نە وەك كورد بەجیاو نەوەك بەشێكیش لەئۆپۆزسیۆنی گشتی عێراقی دژ بە سەدام حسێن پرسێك چییە پێیەنەكردوون. جەلال تاڵەبانی سەركردەكەی تری بەرەی كوردستانی و سەركردەی (سكرتێری گشتی – وەرگێڕ) یەكێتی نیشتمانی كوردستانی، دوای گرتنی كوێت، لەوباوەڕەوە كە سەدام حسێن بۆ دواجار وەفاتنامەی خۆی بەدەستی خۆی مۆركردبێت و ئیتر هێزە جیهانییەكانیش پێشوازی لەكورد دەكەن، بەهەڵەداوان ڕۆیشت بۆ واشنتۆن، كەچی بەڕێوەبەرێتی ئەمریكا ساردیان كردەوە. جا كەواتە كورد ئیتر بۆچی خۆی لەوە زیاتر بخاتە تەنگو چەڵەمەوە" بەرزانی كەهەر ئەو زستانەو دوو هەفتە پێشتر خۆم گوێم لێی بوو، هەمان بۆچوونی تاڵەبانی دووبارە

کردەوە، کە وتی، سەدام لاوازە بەڵام ئێمە لاوازترین. کورد مەردانە وەستان، سوێندیان خوارد کەجارێکیدی هەتا عێراق بەرەنگاری دوژمنە بیانییەکانی بوەستێتەوە، کە ڕاستییەکەی ئەمجارەیان هەموو کۆمەڵگەی نێو دەوڵەتی دەگرتەوە، لەدژی سەدام حسێن نەجوڵێنەوە. ئەوە لەجێی خۆیدابوو، چونکە سەرکردەکانی بەرەی کوردستانی بۆیان ئاشکرابوو کەدیتر چیدی نەدەمێنێت و نەدەشتوانن لەوەزیاتر، بەبێ بەڵێننامەیەکی خۆرئاوا، داوای خۆخستنە مەترسی لەکوردی عێراق بکەن. سەرکردایەتی کورد، لەمەڵە گەورەکانی ڕابووردوویانەوە، کە کوردستانی پێ کاولکرا لەبەتوانایی قایلکردنی جەماوەرەکەیان کەوتبوونە گومانەوە. لەوکاتەدا پاشماوەی شوێنباوەڕییەکەشیان لەمەترسیدابوو ڕۆژگاری پێوەندییە نهێنییەکان لەگەڵ هەواڵگرەکاندا بەسەرچووبوو، پێوەندی ڕاستەوخۆی ڕامیاریانەشیان بەهێزە دەرەکییەکانەوە شوێنپێڕوا نەبوون، بەڵکو هیوایەکی پڕ مەترسی بوون، ئەوەش ڕاستییەکە هێجگار زۆریان لەسەر کەوتبوو. دەساڵێك دوای نوشستەکەی مەلا مستەفا، مەسعودی کوڕی و تاڵەبانی بەئەولەوەتی ڕوویان لە مەلاکانی کۆماری ئیسلامی ئێران کردبوو، ئەوانیش لەساڵانی ١٩٨٠-١٩٨٨دا بەهۆی شەڕی عێراقیانەوە کاری نابەجێیان پێکردبوون، کەعێراقیش لەسەر ئەو کارانەیان سزایەکی لەڕادە بەدەریدان.

سەرەتای ساڵی ١٩٨٧ لەمەڵبەجەو ساڵی ١٩٨٨ یش، دوای بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لەدژی مەدەنی و پارتیزانە کوردەکان بێ جیاوازی، ڕاونان و کاولکارێتی درێژایی شەش مانگی تریشی بەناوی "ئەنفال"ەوە چووەپاڵ، کە ئەوە شێوازێکی سەدام حسێنی وابوو هەرگیز ئەنجامەکەی لەبیر ناچێتەوە، ناوی تێکدەرو ناپاکیشی لێ نابوون. داخۆ گەر بوش بانگەوازی بۆ ڕاپەڕین نەکردبا کورد چەنێکیان بەدەنگ دووپاتکردنەوەی شەڕکردنی سەدام حسێنەوە بچونایەتەوە؟. هەروەك کورد پێویستی بە هەژاندن بوبێت تا شتەکانی وەبیر کەوێتەوە، لە پایزی ١٩٩١ دا "عیزەت ئیبراهیم دووری" جێگری سەدام حسێن، بۆ ئاگادارکردنەوەی کورد چووبووە سلێمانی و، وتبوی: "ئەگەر ئێوە هەڵەبجەتان بیرچۆتەوە ئەوا پێمخۆشە بەبیرتانی بهێنمەوەو پێتان بڵێم ئێمە ئامادەی دووبارە کردنەوەیین".

لەناو چیاکاندا چاوپێکەوتنەکەی مەسعودم کۆتاییهات، هەستام بڕۆم بەڵام خواردنی نیوەڕۆ خرایە بەردەممان و داوام لێکرا بمێنمەوە، ئیتر شێوە وتو وێژەکە گۆڕاو، بەدەم پاروی برنج و مریشك گلاندنەوە، بەرزانی لەگفتوگۆکەیدا بەوردی سنووری بۆ قسەکانی دادەناو، وای ڕوونەکردەوە کە بێلایەنییەکەی بەو ڕادەیە نییە نەگۆڕێت، بەئاشکرا دەریخست، ئەگەر ئەمەریکا لەکاتی قەیرانەکەی کوێتدا لەپشتەوە لەعێراق بدات، ئەوە هەر تەکتیکەو، مەترسییە

سەرەکییەکەشی لەتۆڵە بەزەبرەکەیان بوو، ئەمە جگە لەوەی واشی لەعێراق دەکرد جبەخانەو سوپاکەی ڕووەو کوێت بنێرێت. مەسعود ئەوەشی دەرنەخست کەھەرچەندێکی بۆ بلوێت، لەو زانیاریانەی ھەواڵگرانی خۆی دەستیاندەکەوێت، کەبەزۆری لەکوردستانەوەن و سەبارەت بە زیانی تۆپ و کاروباری تەکنیکین و، سەرچاوەی ھەندێکیشیان کوردەکانی ناو سوپاکەی عێراقن، کە لەسەنگەرەکانی پێشەوەی بەرەی جەنگی کوێتدا، کراونەتە خۆراکی جەنگەکەو لەبەردەم تۆپەکانیان ناون، بێئەوەی داوای لێبکرێت بۆ ھاوپەیمانانی تێدەپەڕێنێت.

بەسەرنجی چاوپێکەوتنەکە تۆپەڵە کاغەزێکی پچوکی قەدکراوی سەر قاڵییەکە سەرنجی ڕاکێشابووم، بۆیە کەپرسیم، ئەوانە چین؟ مەسعود بۆی باسکردم کەلە کاربەدەستانی پارتی بەعسی سۆسیالیستی خاوەن دەسەڵات و سەربازانی پلەدارو "جاش"ەکان، واتە "بەچکەی کەر" کەپارتیزانەکان بۆ گاڵتەپێکردن بەو کوردە ھاوڕەگەزانەی خۆیانیاندەوت کە لەڕیزی یەکە ئانیزامییەکانی سوپادا بەکرێگیرابوون، ھاتووەو بەخەتی خۆیان نووسیویانن، وایاندەگەیاند کەھیچ نەبێت جاشەکان، لەترسی ئەوەی ئەوەك سەدام حسێن بکەوێت و ئەوانیش ڕووبەڕووی ڕکی پێشمەرگە ببنەوە، ھەوڵی خۆدەرباز کردنیانە. کاغەزەکان ھەمووی بەڵێنی وابوو کەلەخزمەتی پێشمەرگەدابن و لەکاتی پێویستدا ھاریکارێتی تەواویان بکەن، قسەکانی مەسعود ولیاندەگەیاند کەئەم لایەنگیرییەیان ئەگەر شوێنپێوای تەواویش نەبن بەڵام ئاساییە، چونکە کوردەکان حسابی خۆیانکردووەو پلانیشیان بۆ کاتی ڕوخاندنی سەدام دلناوە، جا ئیتر کەوتنەکەی بەھەر شێوەیەك بێت. ڕاستییەکەی ئەو کاغەزو تێبینیانە ئەنجامی جێبەجێ کردنی کاری ووردو نھێنی چەند مانگێکیان بوو. لەو ڕۆژەوە کە عێراق کوێتی گرتبوو، چەند ئەندامێکی کارامەی کورد، کەبەتایبەتی بۆ گەیاندنی ڕاسپاردە دڵنەواییکەرەکانی کاربەدەستان ڕاھێنرابوون و بەشارە کوردییەکاندا بڵاوکرابوونەوە. کاری پڕمەترسی و سەرسەختانەی ئەو ئەندامە کارامانە بوو کە بوڕامکردنی بەرنەوامی جاشەکان، لەو پایزو زستانەی بوونەوەی دلنانی شانۆیەکی شەڕی ھەڵگێڕانەوەی ئەو کوردانەی سەر بەمیری بوون، وەك دەریشکەوت بەبێ ھیچ ئەزێتێکی ئەوتۆ دەستیان بەسەر بنکەو قەڵای سەربازی و شارو شارۆچکەکاندا گرت، کە جێگەی سەرسوڕمانی تەنانەت بەرزانی خۆی و ئەو سەربازانەش بوو کەپلانەکەیان داڕشتبوو، چونکە ئەوی ڕاستیبێت سەرکەوتنەکە دەگمەن و بێ سەرنێشە بوو، چەند کارێکی نھێنیش ڕۆڵی تیادا ھەبوو، کە ھێشتا لەئاست ئەو ھەموو ئاگریارانە زۆرو کوتوپڕەی لەڕاپەڕینەکەدا دەستپێکرد ڕوون نییە. شتێکی تریش کەبێگومان ڕۆڵی بینی "ئاشتبوونەوەی نەتەوەیی" بوو، کەھەنگاوێکی زیرەکانەی ئاڵەبانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان بوو، بەجۆرێك کاری لە

جاشەکانکرد شوێنی سەرسوڕمانبوو، ئەوەش زیاتر وایدەگەیاند ئەگەرچی تاوانبارێتییەکەیان لەسەر لانابرێت بەڵام بەڵێنی سەر سەلامەتیاندرابێتێ. هەردوای ئەوەی لەپێنجی ئازاردا لەشارۆچکەی ڕانیەی خۆرهەڵاتی نزیک سنووری ئێرانەوە ڕاپەڕینەکە دەستیپێکرد، ئیتر هەروا دە ڕۆژێک زیاتری بردو کەمترین شەڕو پێکدادانی قوربانی، دەستبەسەر ئەوەندەی کوردستاندا گیرا کەزۆر زیاتر بوو لەوەی هەر کاتێکی تری ئەم سەردەمە بەدەستیانەوە بووبێت. جاشەکان هەربۆخۆیان دەستیان دایە چەک و ڕانیەیانگرت دوا بەدوای ئەوە جاش لەسەرتاپای کوردستاندا هەمان ڕێگەیانگرت، بەڵام هەرچۆنێک بێت پێشمەرگە وریایانە پلانی ڕاپەڕینەکەیان بۆ ١٠ – ١٥ی ئازار کێشابوو چاکیش حسابی کەش و هەوای ئالەباری وەرزەکەیانکردبوو.

چەند شتێکی دیارو تایبەتی لێدەرچێت، تەنانەت لەو شارانەشدا کەشەڕیان تیاداکرا شتەکە زۆر لەوە ئاسانتر بوو کەبیریان لێکردبووەوە. سلێمانی، کە پایتەختی ڕۆشنبیریی کوردستانی عێراقە هەر بۆخۆی ڕاپەڕی، ئەگەرچی پێشمەرگەو خەڵکەکە دوو ڕۆژیان ویست بۆ ڕامالینی چەکدارانی "موجاهیدینی خەلق"، کەبێلەزەت شەڕیان بۆ عێراق دەکرد، پاشان جەماوەرەکە لەشەڕێکی دەنگەستدا نزیکەی ٤٠٠ کەسێکیان لە ئەندامانی حیزبی بەعس و کاربەدەستانی هەواڵگران و پۆلیسی ئاسایش کوشت [٢]، کەلەبارەگای بەدناوە سەرەکییەکەی ئەمندا گیرابوون. دوای کۆتاییهاتنی هەمووشت، بەسەدان پۆلیسی ئاسایش و ئەندامانی حزبی بەعس کەنەیانتوانی بوو دەربازبن، لەلایەن کوردە داخ لەدڵەکانەوە گەمارۆ دران و گیران. یەکلاییە کەسلێمانی تەنیا شارنەبوو کورد تیایدا، بەم جۆرەو وابەزۆری تۆڵەی خۆیان لەئازاردەرانی پێشوویان بسەندنەوەو لەناویانبەرن، بەڵکو لەشارەکانی هەولێرو دهۆکیشدا، دوای ئازاد کردنیان شتی وا کرا.

سەردانێکی بنکەی ئاسایشی سلێمانی ڕوونیدەکاتەوە، کە کوردەکان بۆچی کارە دڵەوەرییەکانیان بەخۆیان سپاردبوو. دەروازەی چوونە ژوورەوە سامناکەکەی لەدوورەوە دیاربوو، بەدیکۆری هونەریانەی ئاسنینی وا ڕازێنرابۆوە کەتا هەتایە، لەشێوەی پەیکەرێکی

[٢] یەکێک کە خۆی لەسلێمانی بووەو بەچاوی خۆی دیوێتی، لەنامەیەکییدا ڕایگەیاندووە کەلە (٨)ی ئازاری ١٩٩١دا لاشەی قوربانییەکانیان لەتۆڵەی هەڵبجەو شوێنەکانی دی لەت و پەتکرد، هەرچەندە هاواری ئەو ترسنۆکانە دەگەیشتە کەشکەلانی فەلەک، بەڵام کەس بەزەیی بەم پیاوە خوێنڕێژ و بێنرخانەدا نەدەهاتەوە هێرشەکەی سەربارەگای بنکەی ئاسایش، بە کوژرانی ٧٠٠ کەسێک لەئەندامانی حیزب و ئاسایش کۆتاییهات، ئەوانەشیان کەلەدوای شەڕ هێشتا گیانیان تیادا مابوو، دادگاییکران و هەر لەوێدا، بەدەستی کەسانێکی چەقۆو مشاری ئاسن بەدەست سزای مەرگدران.

شەیتانانەی پاڵ زیندانێکی بێپەنجەرەی بەئاسن قایمکراودا، کەقوڵاپی ئاسن و کێبڵی لێدان و خوێنی وشکەوەبوو بەدیوارەکانییەوە، ئاسەواری کەرەسەیەکی زۆری ئازارو ئەشکەنجەدانی دیدا، لەتەك خانوویەکدا بمێنێتەوە کە وەك باسی لێوە دەکرا بۆ خراپکردنی کچانی کورد تەرخانکرابوو. دەرگای بێسەرو بەری واشی تیادابوو کە بە جێگەی نهێنی وایانەگەیاندین، وەك ئەو کەسانەی دواجار بەندیخانەکەیان ئازاد کرد ڕایانگەیاند، ژنی ڕووت و منداڵی خنکاو و چەند گیاوێکی وایان تیادا دیبۆوە کەبەئاستەم نووزەیان تیادا مابوو، هەندێکیان ١٠ ساڵ زیاتر بوو گیرابوون و بەبێ دادگاییکردن لەوێیان ئاخنیبوون.

دواتر بەرزانی ئەوەی بەبیرهاتەوە کەچۆن کاتێك باسی چۆنێتی گرتنی هەولێریاندەکرد، یەکێکیان هەڵیدایە وتی: جا خۆ هەولێرمانگرتووە.! ئاکامی سەرکەوتنە کتوپڕەکان، کەپێشتر لەکارە سەربازییەکانی کورددا ڕوویان نەدابوو، ئاواهات، ڕاستییەکەی پێشمەرگە هەرلەکەرکوکدا ناچاری شەڕکردن هاتبوو، ئەو شارە نەوتینەی کەزۆر لەمێژە ناکۆکی لەسەرە، لە ٢٠ی ئازاردا بەشەڕو بەخوێنی ٢٠٠٠ کەس گیرا، ئاوایە شەڕی هەستانەوەو سەیریش نییە تەنانەت کەسێکی وەك مەسعودی هەمیشە هێمن و لەسەرخۆ، لە لوتکەی سەرکەوتنەکەدا هێندە شادو دڵخۆشبێت، دڵگەرمانە لەبەردەم جەماوەرێکی دڵخۆشی کۆبسنجەقدا بڵێت: "یەك هەناسەی ئەم ڕۆژە هەموو سامانی دونیا دەهێنێت"، دوای ئەوەش بەچەند ڕۆژێك، کەهێشتا خۆشی و دڵگەرمییە کەبەری نەدابوو، بەمنیشەی وت:" ئێستا ئاکامی ٧٠ ساڵی خەباتمان لەمشتایەو ئەوەش مەزنترین شەرمەزارییە بۆ من و بەرپرسیاریی ژیانم چاوەڕوانی ئەمڕۆژەمکردووە".

ئانی نیوەڕۆکەی شەویاتی ئاوچیا دەرگایەکی لەڕوومداکردەوە کەلەمێژبوو ئاواتم پێدەخواست، داوام لەمەسعود کرد، داخۆ کەشەڕی زەمینی دەستپێکرد پارمەتی گەڕاندنەوەم بدات تا پەیام لەبارەی کوردەوە بنێرم؟ دەمزانی کوردی عێراق، بەتایبەتی پارتی دیموکراتی کە بەرزانی سەرکردایەتی دەکرد بۆ یارمەتیدان و پاراستنی پەیامنێران ناوبانگی خۆیان هەیەو، تەنانەت گەر ژیانی پیاوی خۆشیان لەسەر دانابێت دەیکەن، بەڵام واش، داواکەی من لەناوەڕاستی زستاندا کارێکی ئاسان نەبوو، زۆر خۆشحاڵبووم بە "بەڵێ"کەی، هەرچەندە لێشم نەپرسی بۆچی؟ بەڵام دڵنیابووم کەئەمەی لەبری سوپاسی هاتنە پێ لەگێچەڵەکەی ئێستامبووە کورد هەر ڕەخنەیەکی لێبگیرێت، من بەهۆی شارەزاییەکەم لێیانەوە، دەمزانی هەڵسوکەوتێکی تایبەتیان لە دۆستایەتیکردندا هەیەو لە ئاستی ئەو کەسانەدا نەرمن کە لەگەڵیاندان، یان لەپێناویاندا خۆیان تووشی سەرئێشەو گێرەکێشەل دەکەن.

بەمجۆرە کەلە ٢٤ی شوباتدا شەڕی زەمینی دەستیپێکرد، من بەفڕۆکە بەسەر هەموو تورکیادا، ڕووەو خۆرهەڵات بۆ ڤان چووم، لەوێ یەکێک لەپیاوەکانی بەرزانیم بینی، پێدەچێ ئەویش وەك پۆلیسی تورکیا لەهەموو شوێنێك خەڵکی خۆی هەبێت، ئەوشەوە لەئوتێلێکی هەرزان بەها مایەوەو سەرلەبەیانی ڕۆژی دواتر بەفر بەباوە دەباری، بەپاس بەرەو باشوور ڕۆیشتین، پۆلیس وەك ئەرکی هەمیشەیی خۆی سەیری پاسپۆرتەکەی من و ناسنامەی ئەوانی تری دەکرد، ئێمە لەناوچەیەکی گرنگی نزیك سنوورەکانی نێوان ئێران و عێراقدا بووین، کەپارتیزانە جیاخوازە گەورەکانی تورکیا، پارتی کرێکارانی کوردستان، کەزیاتر بە (PKK) ناسراوە لەو ناوچانەدا بنکەی مەشقکردن و سەنگەرەکانی دراوەیانی لێبوو. من تاکە بیانی ناو پاسەکە بووم، بۆیە ترسی پرسیار لێکردنم لێنیشتبوو، پێموابوو لەوانەیە هێشتا کاتی نەهاتبێت و بیانەوێ تەواو نزیکببمەوە ئەمجا پرسیارم لێبکەن، خۆ ئەگەر خراپترم پێبکەن ئەوا هەر هیچ نەبێت بۆ ئەنقەرەم دەگێڕنەوە. تاکە هیوام ئەوەبوو هەمیشە هەنگاوێك لەپێش پۆلیسی تورکەوە بم، چونکە گومانیان لەو پەیامنێرانە هەبوو کەدەچوونە ناو کوردستانی تورکیاوە. کاتەکەشی چلەی زستان بوو، منیش لەخۆ بەکەشتیار یان خاوەنکار دانان زیاتر هیچ بیانوویەکی ترم بۆ خۆ دەربازکردن نەبوو. پاش سێ سەعات لە "یوکسیکوڤا" کەشارۆچکەیەکی غەمناکەو بە مەڵبەندی قاچاخچییان بەناوبانگە، چەند پیاوێکی تری بەرزانی بردیانمە ئوتێلێکی گچکەوە خواردنیان دامێ و لەژوورێکیان کردم و دەرگایان لێ داخستم، وتیان: پشووی خۆت بدە چونکە هەر کە تاریکداهات ئێرە جێدەهێڵین و بەرەو چیاکانی عێراق دەڕۆین، من خۆم باوەڕم وابوو کەبەدوامەوەبن، بۆیە هەموو دوگمەوتنێك دەیپەشۆکاندم. دوای نیوەڕۆ پیاوەکانی بەرزانی گەڕانەوەو هەواڵی ناخۆشی بەفرو بارینێکی ئەوەی دوێنێ شەویان پێبوو، وتیان لەچیاکانی زاگرۆس نزیکەی حەوت پێ بەفری تێکردووە، بۆیە چارێ ناکرێ بڕۆین، منیش چونکە هەستم بەسەرنێشەی پۆلیس دەکرد چاوەڕێی پاسی دواترم نەکردو یەکسەر تەکسییەکم گرت و بۆی دەرچووم، دەرکەوت کارێکی باشمکردووە، چونکە لەگەڕانەوەمدا بۆ "ڤان" نزیکەی هەر نیو سەعات جارێك ئۆتۆمۆبیلەکەیان ڕادەگرت و سەبارەت بەوەی کەمن پەیامنێرەکەی "تایمس"بم لێیان دەپرسیم، منیش واخۆم لێگێلدەکردن کەنەونەبم، ئیتر ئەوانیش ڕێی ڕۆیشتنیان دەدام. دوایی بەرزانی بەڵێنی حەق بۆکردنەوەی دامێ، ئەویش بەوەی لەگەڵ چەند هاوڕێیەکمدا کە بۆخۆم دیاریانبکەم بچینەوە، بەڵێنەکەشی بەباشی بردەسەر، ئێمە یەکەم پەیامنێر بووین کەلە سووریاوە بچینە ناو کوردستانەوە، ئەو بەڵێنەکەی خۆی بردەسەر، بەڵام دوای ئەوەی ڕاپەڕینەکە بەرەو هەرەسبردن بۆوەو گەیشتبووە ئەوەی گومان لە دەورووپشتیشمان بکەین. پێش هەواڵەکەی

"بی بی سی" کە لەسلێمانی گوێم لێی بوو، چوونی سلێمانی بەلای هەر یەکێکمانەوە لەهەموو کارەکانی پێشترمان گرنگتربوو، چونکە تێکەڵەیەکبوو لەمەترسیو هەست بەخۆشیو ئازادی پێموابوو من هۆگری هەموو ئەو شتانە ببووم کەلەخۆرهەلاتی ناوەڕاستدا ڕوودەدەن. وەچەیەك پێشتر ژنە سعودیەم لەناو فڕۆکەدا بینیەوە کەبەرەو خۆرئاوا چوون، بەپەچەو کراسی ڕەشی ئاودامانی بەریانەوە چوونەتە ناودەستی فڕۆکەکەو لەوسەرەوە بەتەنوورەیەکی زۆر کورتو بلوزێکی تەنکی ولوە هاتوونەتە دەرەوە کەهەموو لەشیانی لێوە دیاربێت. بەلام ئەوە بەراورد ناکرێت لەگەڵ ڕادەی شادی کاتی سەردانەوەی "عومەر سندی"، کە هەرزەکارێکی شەرمن بوو لەنزیك واشنتۆن لەچێشتخانەیەکدا کاریدەکرد، کاتێك کراسە خاکیو بۆینباخە ئاوریشمەکەیو چاکەتە شینەکەی داکەندو شەرواڵێکی فشی لەبەر کردو مشکییەکی ڕەشو سپی بەسەرییەوە پێچاو پشتێنێکی لەکەمەر بەست، کەهەمووی لەکارەساتەکەی ۱۹۷۵ دا لەماڵەوە بەجێیهێشتبوو، کەبەگەنجێتی لەکوردستانەوە هەڵدێ. دڵخۆشییەکەی سندی بەجۆرێکی وا کاری تێکردبووین، لەپەڕینەوەکەی سووریامانەوە بۆ عێراق، ترسی هاوەڵی عێراقو ئەو دوبانەشمان لەبیرچووبۆوە کە لەکێشی خۆیانیان زیاتر لەسەر بارکرا بوو، بەناو شەپۆلی توندو خوڕو زەبەلاحی ئاوی بەهاری دیجلەشدا، لەبری سەوڵی ئاسایی، دوو دارنیشانی هاتووچۆی سەر شەقامەکانمان بەکاردەهێنا.

دەبێت چی لەو بەکوردستان شادبوونەوەیەیان تەلیسماوی تر بێت. یەکەم بەیانیمان لەژاخۆ لەماڵی ئاغایەك یان سەرەك عەشیرەتێك بووین، لەدەنگی دەهۆڵو گۆرانی ئاهەنگی ساڵی نوێی کوردی "نەورۆز"، کە بەرەولای ئێمە دەهات، بەئاگاهاتین، ئەوە تقوسێکی کۆنی بەر لەهاتنی ئیسلامەو بۆ گەڕانەوەی بەهارو بەهیوایی دەگێڕرا، کەزیاتر تێکەڵ بەکاری فریشتەی سروشتی کوردوسووربوونی سەر مانەوەیانکراوە، خانە خوێکەمانو کورد بەیەکجۆر دەریاندەبڕی، ئەو پیاوێکی کەتە بوو، بێپێوەمانو زلکردن ۱۲۱ گوندی هەیەو کوڕێکی لەناو سوپای عێراق دامەزراندووەو یەکێکیشیانی جاشەو سێیەمیشیانی پێشمەرگەیە. هەموشیان لەو ژوورە گەورە پڕ فەرشکراوەدا بوون کە لەماڵی کوردە دەستڕۆیشتووەکاندا، بۆ نانخواردنو دەمەتەقێی کاری ڕامیارانەو میواندارێتیو شەوماندەوەی کەسانێکی وەك ئێستای ئێمە، تەرخانن.

بوونی کوڕەکانی لەوێدا باشبوو، یارمەتی تێگەیشتنی هۆی بوونی ئەو سەدان کوردە چەکدارانەی دەدا، کەزۆربەیان جاش بوونو لەڕاپەڕینەکەدا بەشداربوونو بەهۆیانەوە سەرکەوتن بەئاسانی بەدەست هاتووە. یان کلاشینکۆفیان لەخۆدابوو، یان هەر هیچ نەبێت بەدەمانچەوە بەووڕی دەسوڕانەوە، چونکە ئەگەر وانەبوایە سەرکەوتنەکە هێندە ئاسان نەدەبوو، لەهۆی ئەو

پێشوازییە گەرمەی خۆشمان گەیشتین کە لەدیوی دەرەوەی "قوتابخانەی دەرتاوەندی زاخۆ"ی کرابووە بنکەی پێشمەرگە کوردەکان، جا ئەگەر ئەوە لەسەنگ بدەیت، کارێکە چارەنووس و دواڕۆژی "الانتفاضة"، کە وشەیەکی عەرەبییەو، واتا کوردییەکەی "ڕاپەڕین"ەو بەڵام کورد بەکاری نەدەهێنا، چونکە وشە عەرەبییەکەیان بەلاوە گرنگتربوو. ڕاپەڕین بەیەک کەرەت عەرەبی بە سیاسەتە سەرەکییەکەی "فرق تسد"ی سەدان ساڵەی ئیمپریالیزم هێنا. کوردو مێژوونووسان دەڵێن کە بەڵای کوردیان بەدووبەرەکییەکی زۆر قووڵەو، ئارەزووە وێرانکارییەکەی خۆ بردنە پێشەوە لە دوژمنە بیانییەکان دیاریکردبوو. دەگێڕن کورد هەموو بۆ شیعرە ملحەمییەکەی "مەم و زین"ی ئەحمەدی خانی سەدەی حەڤدەیەمین بگەڕێنەوە، کەلە بەشێکدا ئەفرەت لەبەڵای ئەم دووبەرەکییە دەکات و دەڵێت:

((ئەم کوردەی بەتوورەیی خەنجەر سەربەرزیی بەدەستهێناوە،
چۆن دەبێت لەئیمپراتۆریەتی دونیا بێبەشبکرێت و ژێردەستەی خەڵکی تر بێت؟
کورد بوونەتە شوورەی تورک و فارس و عەرەب،
"بەڵام" هەرچەند عەرەب و تورک جوداوازبێتەوە، کورد لەخوێنی خۆیدا گەوزێنراوە.
هەموو کات پەرت و ناکۆکن، کەسیشیان مل بۆ ئەوی تریان نادات.
خۆ ئەگەر یەک بین، ئەوا تورک و عەرەب و فارسیش دەبێت نۆکەرمان بکەن.

هەر لەکۆنەوە ڕاپەڕینە نەتەوەییەکانی کورد بەدەستی حکومەتانی دراوسێ سەرکوتکراون و، بەهۆی سەرکەوتنی ئەوانیشەوە، ڕادەی کینە کەوتۆتە نێوان عەشیرەتەکانیانەوە دژایەتی یەکتریانکردووە، بۆیە ئەم حکومەتانە دەبێت هەر سەنووری پارەو چەکی لایەنگرە ڕامیارییەکانیان بن. ئەم بەرەبەرەکانیانە لە کوردستانی عێراقدا هێند بەهێزن لەناو ئاپۆ و بەردەوامیشن، بۆیە لەناو خێزانە دەستەڵاتدارەکانیشدا زۆر ژنخوازێتی دەکەنە پناهەی پێکهاتنەوەیان، بۆ نموونە، دایکە زۆر بەڕێزەکەی مەسعود بەرزانی خۆی زێبارییە، کەئەم عەشیرەتە هەندێکیان ئەبێت، ئەوانی دی بەردەوام لەسەر دوژمنایەتیکردنی بەرزانییەکان و سووربوون و، هەروەها چۆن لەپێشدا پشتگیری بنەماڵەی شایانەی عێراق و بەریتانییەکان و کۆمەڵەی نەتەوەیی و، پێشتریش عوسمانییان کردبوو، هەر بەو جۆرەش پشتگیری سەدام حسێنیان کرد.

بەرزانی و ئەندامەکانی دی بەرەی کوردستانی عێراق دەیانزانی لەمەڕ باری جاشەکانن و دەبێت لەسەر ئەم تورلە ڕاستە ڕێیە بهێڵرێنەوە. هەر لەو ڕۆژەوە کە هێرشی عێراق بۆ گرتنەوەی کەرکوک دەستپێکرد، بەرزانی لەباشترین ئوتێلی ناو هاوینەهەواری شەقڵاوەی شاخاویدا،

ڕۆژێکی تەواوی بۆ سیمینارێکی تایبەتی، بۆ بەرزکردنەوەی ئاستی ووشیاری نزیکەی ١٠٠ سەرۆک عەشیرەتێک تەرخانکرد، پێشوازی لەسورچی و برادۆستی و هەرکی و عەشیرەتە چەکدارەکانی تری سەر بە بەغدا کرد، کە لەوێدا وەستابوون و، چاویان لەتاوانەکانی ڕابردوویان پۆشی و، ڕێزی دوا هەڵوێستیان گیراو داوایشیان لێکرا هاریکاریان لەبەرگریکردنی کەرکوکدا هەبێت و لەمەودواش لەبری جاش "خۆبەخشکێرە چەکدارەکانیان" پێبوترێت، عومەر سورچی کە لەبەر قیشەکدان سەنگی بەدەرەوە نەبوو، لەوێدا بەڵێنی پێشکەشکردنی هەر شەش هەزار تفەنگەکەی داو، وتی: "من، هەموو پیاوەکانم و لەپێشیشیانەوە کوڕەکەم دەنێرم". ئیمە لێمانپرسی، ئەو هەر لەم دواییانەدا پیاوەکانی لایەنگیرێتی تەواوی سەدام حسێن بوون و بۆ بەدووگەڕان و لەناوبردنی پێشمەرگە چاوو گوێی سوپای عێراق بوون، چۆن هێنجگار بەو جۆرە گۆڕا؟ لە وەڵامدا تا ڕوونیبکاتەوە خۆی خستە گێژاوێکی واوە کەبەشەڕی سارەدەوە بەند بوو، پێدەچوو ئەو هێشتا دەرکی بەوە نەکردبێت، کەئەگەر یەکێتی شۆڕەوی بەو جۆرەی، وا بەتەواوەتی شەڕی ساردی نەدۆڕاندایەو بەڕاستیە یەکی نەکەوتایە کەپێویستێتی خۆرئاوای ئاچاربکات دەست لەعێراقی کۆنە هاوپەیمانی خۆی بەربدات، ئەوا گەلە کۆمەکییەکەی "کوێت"ی رزگارکرد سەری نەدەگرت.

وەڵامەکەی وابینیشاندەدا، کوردە دەشتەکییەکان (بەجاش و پێشمەرگەیانەوە)زۆربەی کاتیان لەناوچیاکاندا بەسەربردبەن و، بەهۆی پەشۆکاویانەوە ئاراستەیەک لەبەدواداچوونی گۆڕانکارییەکانی دەرەوە بێبەشن. پێدەچوو عومەر سوورچی هەستی بەوە کردبێت کەمن باوەڕم پێنەکردووە، بۆیە کەوتە لێکدانەوەی خاڵێکی دی، وتی:" ئێمە دەزانین کێ لەگەڵ کورددایە، خۆرئاوامان لەگەڵدایە نەک خۆرهەڵات، بۆیە جارێکی دی هەمان هەڵە دووپات ناکەینەوە"، کەهەستیکرد ڕوونکردنەوەکەی هێشتا ڕوون نییە، لەگەڵ پیاوێکی بەشان و شەوکەتداو بەدەم هەنگاوی گەورە گەورەوە، دەنگیشی کەمێک بەرزتر کردەوە تا گوێمان لەقسەکانی بێت: وتی" ئێمە پێویستیمان بەیارمەتی وڵاتە یەکگرتووەکانە"، کەهەرچەند دەقیقەیەکیش بوو، مەسعود داوای لەبەرهەڵستکارە عێراقییەکان کردەوە تا بەرەو کوردستان بگەڕێنەوە، واشنتۆنی بەلێنەدانی کۆپتەرەکانی عێراق تاوانبار کردبوو.

بەدرێژایی ئەو بەهارەی کورد، ئەم جۆرە قسانەو بۆچوونی ناکۆک بەوانەش بەبیرەوەشی سەرجەم خەڵکە ئاساییەکەی تریشدا دەهات. لەبەختی خۆمان، شاعیرێکی دەوکی بەنێوی ماچکردنی سەرۆک بۆشی دەدا "لەبیرخی قژمەوە"، کەرەنگە دەربڕینێکی هەستبزوێن بێت و لەوەرگێڕاندا بەشێکی بزربێت. نووسەرێکی تێکەیشتوو لەسلێمانی ڕوونیکردەوە کە،

بەرژەوەندی هاوبەشی نێوان ئەمەریکاو کورد ڕێک وەک "شایییەکی بەهەشت" وایە چونکە ئێمە ئەوتمان هەیەو دیموکراتییەتمان پێویستە، ئێوەش لەئەمەریکا دیموکراتییەتتان هەیەو ئەوتتان پێویستە. لەشەقامەکانی سلێمانیدا عەشاماتێکی زۆر لەو وێنە بێشوومارەی پاڵەوانە نەتەوەییەکانی کورد کۆببوونەوە کەلەشوێنی شووشەبەند دانرابوون، وێنەی ژەنەراڵ بەرزانی بارکی مەسعودیش شوێنێکی دیاری بۆ تەرخان کرابوو، ئەوشتانە لەمێژ بوو قەدەغە بوون. لەڕۆژێکدا شەش کەرەت فیلمێکی زۆر سادەی گازبارانکردنەکەی هەڵەبجە، کەتارمێرومەندێک بە کامێرایەکی ڤیدیۆ گرتبووی، لەهۆڵی سینەمایەکی هەولێردا پیشاندەدرا، کەچی واش هێشتا هەر بەر نەدەکەوت. لەسەدەی ڕێنەدا کەئێستا خۆمانی تیادا دەژین، بەڵگەی ستەمکاری و شەیتانێتی کاربەدەستان، بیستنی شتێکەو بینینیشی بەچاوی خۆت شتێکی ترە، چونکە هەر بینینەکەی ئەوە دەسەلمێنێت کە بەوتن نەدەوترێت و نە پێشبینیشدەکرێت. بەڵام درێژەپێدانی دووبارەکردنەوەی فیلمەکە تینەکەی ئامێنێت.

لەو ڕۆژانەدا ڕاستکردنەوەی کارە نابەجێکانی ڕابردوو، لەپێناو "مان" دا، دژ بەو شتانەی بۆنی ناهەموارترین کارەساتیان لەمێژووە دووروودرێژە پڕ نوشوستییەکەی کورددا لێدەهات، پشتگوێخرابوون، ڕاستییەکەی لەو سێ هەفتەیەی ڕابردوودا بەجۆرێک لە ئازادی ووریابوونەوە، بێڕوویییەکەی پێشتریان لەپێشوازیکردنی پەیامنێرە بیانییەکاندا و هەڵای "حاجی بۆش" لێدانیان بۆ سەرۆکی لەڕاهبەدەر خۆشەویست نەما، چونکە داوای لابردنی سەدام حسێنی لێکردن و دواییش هیچ یارمەتییەکی بۆ سەرکەوتنی ڕاپەڕینەکەیان نەدا، بۆیە ئەو "حاجیە"تیەش هەر تا ئەوەندە بەمەککە موشەڕەف بوو. دواتر کوردەکان وایانلێهات کەزۆر بەتووڕەیییەوە، بیانییە بێلەڕەکان؛ ئەوانەی جارێکی تریش لەناو بەرداشی تۆڵەی بەغدادا دەستبەرداریانبوونەوە، تاوانبار بکەن. لەپڕێکدا حەزیانبکردبایە یان نا، قسە نابەرپرسەکانی ١٥ی شوباتی "بوش"، کە چۆنچۆنی بۆ شۆڕش هانیدەدان، ووشە بەووشە وەک خۆی بەبیر دێنایەوە. تیمەکەی "ئەی.بی.سی" کەدوای ئەوەی میری کەرکوکی گرتەوە، ئەوان خۆیان لێنزیک دەخستەوە، ڕایاندەگێڕایەوە کە ڕەفتاری پێشتری پێشمەرگەو پووی خۆشی جارانیان نەماوەو، ئێستا لەئاستیاندا گرژن، کەبێگومان لەوەدا ئامەقیان نەبوو.

تەنانەت ئەگەر کوردەکان خۆشیان هیچیان پێنەوتینایە، پێویستمان بە بلیمەتی "کلاوز ویتز" نەدەکرد تا تێبگەیشتینایە کەپێشمەرگە ڕووبەڕووی دوژمنێکی بێووردەو ڕووخاری عێزێکی جەنگاوەری زەبەلاح ببوونەوەو هیچ جۆرە چەکێکی دژە تانک و زرێپۆش و فڕۆکەشیان نەبوومو، گوللەو پێویستی ئەوچەند تانک و زرێپۆشەشیان نەبووە کەدەستیان بەسەریاندا

گرتبوو، کەسیش نەیدەزانی عێراقییەکان لەکشانەوەیاندا ئەو شتانەیان لەکوێدا حەشار داوە، چونکە یەکێك لەخەسڵەتە باشەکانی کورد ئەوەبوو، کە هیچیان لێمان نەدەشاردەوە. تۆپچییە عێراقییەکان دەرزی تەقاندنی تۆپەکانیان دەرهێنابوو، بۆیە لەبەرنگاربوونەوەی تانکەو زرێپۆشەکانیاندا ناچاربوون هەر "ئار.بی.جی"یە بەجێماوە کۆنەکان بەکاربهێنن، لەچەند "سام حەوتێك"ی بێهێزشانیش بەولاوە هیچ شتێکی تری وەك "ستینگر"ە ئەمریکاییەکانیان نەبوو، کەئەمریکا بۆ بەگژداچوونەوەی فڕۆکەو کۆپتەری یەکێتی شۆرەوی بەئەفگانییەکانی دابوو. ئەو هێزە زەمینییەی هەشیان بوو هیچ شارەزاییەکی ئەوتۆیان لەبەکارهێنانی ئەو چەکە قورسانەدا نەبوو کەلەعێراقییەکانیان گرتبوو، ئەوەش دەرئەنجامێکی سیاسەتە هەرە کۆنەکەی بەغدایە کەهەمیشە کوردی دوور لەتەکنەلۆژیا سەربازییەکانەوە ڕاگرتبوو. سەرکردەیەکی سەربازی کورد، ئاڕاستەوخۆ پێیڕاگەیاندین، کە مەشقپێکردنی پارتیزانەکان بەو چەکانەی دەستگیریان بووە، مەگەر بەو سەربازە عێراقیانەی هاتوونەتە پاڵ کورد بکرێت. بەڵام هیچ بایەخێکی ئەوتۆیان بەوە نەداو نەیانکردە یەکێك لەپێشکارەکانی خۆیان. جگە لەوەش کورد شارەزاییەکی ئەوتۆیان لەئەرکە سەرکردایەتی و دەسەڵاتدارێتییەکاندا نەبوو، بۆخۆشیان دانیان بەوەدا دەنا کەپێشمەرگەکانیان تەنیا لەشەڕی ناو چیا شارەزان و هیچ مەشقێکی شەڕی ناوشارو سەر شەقامەکانیان نییە، بۆیە نەیاندەتوانی لەوەچاکتر دەست بەسەر ئەوشارانەی ناوچە تەختاییەکاندا بگرن کە بەبێ هەوڵێکی ئەوتۆ بەئاسانی گرتبوویانن. بەڵام هۆی سەرەکی تێکشکاندنی پێشمەرگە شتی تربوو، لەسەرکەوتنەکانی سەرەتایانەوە، قەوارەی دوژمنیان بەکەمتر لەخۆی دادەنا. بەشە ئاساییەکانی سوپای عێراق تێك و پێك دڕابوون، ڕاستییەکەی چەند یەکەیەکی هەڵبژاردەی گاردی کۆماریش هەر لەڕۆژانی یەکەمی ڕاپەڕینەکەوە پەرتەوازە ببوون، کورد ڕایدەگەیاند کە پەنجا هەزار کەسێکیان بەدیل گرتووە، زۆربەشیان سەرباز بوون و بەچەکی سەرەوخوارکراوەوە بەرەولای پێشمەرگە هاتبوون، لەناو ئەوانەدا هەرچەند ئەفسەرو پلەدارێکیان وەك دیل گلدابۆوە، ئیتر وەك پیشەی هەمیشەیی خۆیان لەبری ئەوەی خواردنێکی کەمیان بۆ دابینبکەن و گلیانبدەنەوە، زۆربەی هەرەزۆریان بەردابوون، خۆ کەخۆشییەکەی سەرتایان نەماو لەخەڵکانێکی مەدەنی ناوشاری کەرکوکیان بیست، کەبەرەو باکوور دەهاتن و، چوار ڕۆژ بەر لەگرتنەوەی کەرکوك، لەبرادەرە سەربازییە شارەزاکانیانەوە جەژنێتی خۆئامادەکردنی عێراقییەکانیان بیستبوو، ئەمجا قسەی مەدەنییە دەست ڕۆیشتووەکانیان بۆ دەرکەوتبوو، کە لەوباوەڕەدابوون نزیکەی بیست هەزار سەربازێکی عێراقی، کەهەندێکیان گاردی

کۆماری بوون، بۆ بەدەنگەوە چوونی ئەو چوارە هەزارەی کەمێشتا بەرگریان لەچەند بەشێکی بنکەی "خالید ابن ولید" کردووە بەرێوەبوون.

هەر ئەو شەوە لەبنکە کوردییەکانی سەلاحەدیندا "نەوشیراون مستەفا ئەمین"ی جێگری سەرۆکی سەربازی کورد هیچ حسابێکی بۆ ئەو بۆچوونانەی مەدەنییەکان دانەناو، بەرەشبینییەکی زۆری داناو، سووربوو لەسەر ئەوەی، کە ئەگەر کەرکوکیشیان لەدەستبچێت ئەوا پێشمەرگە، عێراقییەکان لەناو گوندەکانی باکووری شارەکەداو لەرێگای رێگاکەی هەولێردا رادەگرن، کەتیایدا جێگیرن، "دواتریش هەر ئەو خۆی لە لەندەن پێی وتم: بەئاسانی پێشبینیم نەدەکرد کە سەدام حسێن توانای ناردنی فەیلەقێکی هەبێت"، ئەمەریکاییەکان وتیان هێزی چەکداری عێراقیان هەر بەهارێن هاریوە. کوردیش لەرێی دەستگاکانی دەرەوەیانەوە، چەندیان پێکرابێت چێکی هەمووشتێکی؛ ئێرانی، سووریایی، سعودی، بەریتانیایی و ئەمەریکاییەکانیان کردووە، نەوشیروان هەموویانی بەسەرکردبۆوە، پێیان وتبوو: هاوپەیمانەکان ٤٢ تیپی سەربازیان تێکوپێکداوە، کەگاردی کۆماری و هێزی ئاسمانیشیان لەناودایە، تۆڕی زانیاری پێشمەرگەش لەناو هێزەکانی سوپای عێراقدا زۆریان بە هەرەسهێنانی سوپاوە دەنا، راستیەکەشی سەدام حسێن هیچکام لەهێزە سەرەکییە گومان لێنەکراوەکانی خۆی، وەك پۆلیسە هەمەجۆرەکانی ئاسایش و هەواڵگران و بەشی زۆری گاردی کۆماری نەناردبووە ناو کوێتەوە، سێ رۆژ بەر لەگرتنەوەی شارەی کەرکوك، کاربەدەستە سوپاییەکانی ئەمەریکا ئەوەیان سەلماند کەژمارەی ئانەو زۆرێپۆشە دەربازبووەکان زۆر لەوەزیاتربوون کەلەسەرەتای شەڕەکەدا بڵاوکرابوونەوە. ژەنەراڵ "نیچ نورمان چوارزکۆف"ی سەرکردەی سەربازی ئەمەریکای ناو هێزەکانی هاوپەیمانان، دووڕۆژ دواتر وتی: ئەگەر شەڕەکە ٢٤ سەعاتی دی لەسەربوایە ئەوا دەمانتوانی زیانی زۆر گەورەیان لێبدەین. خۆ ئەگەر تێکوپێکدانی هێزە چەکدارەکەی عێراقیش مەبەستی راستەقینەی "پنتاگۆن" بووبێت یان نا، ئەوا ئەوەش قسە هەڵدەگرێت. بەوبیانووی بەرێوەبەرایەتی ئەمەریکاش لەپشتگوێخستنی رووداوەکانی کوردستانی مانگی ئازاردا هەرچییەك بووبێت، راستی قسەی ئەو کەسانەی دەسەلماند کەپێیان وابوو واشنتۆن سیاسەتە کۆنەکەی پێش ئۆگستۆسی ساڵی ٩٠ی سەبارەت بە عێراق، کەدەبێت سەدام حسێن چاوگی ئارامراگری ناوچەکە بێت، بگرێتەوە.

رێك وەك چۆن مەسعود بەرزانی بۆی چووبوو، کەسەدام حسێن لاواز بووەو بەڵام کورد لەو لاوازترە، تەنانەت هەر کە راپەڕینە چەکدارەکەی شیعەی باشووری عێراق بەرپابوو، یەکسەر ئاگر بەستە یەك لایەنیەکەی ٢٨ی شوباتی بەدوادا هات و ئەویش بەچاکەی سەدام حسێن و

ـخراپەی خۆیان شکایەوە. لەئاست خۆدەرباز کردن لەهێزەکانی بەعس، کەئەمانە دەستبەسەرە عێراقییە شیعەکانی جەنگی نێوان عێراق‌و ئێران بوون‌و، لەو ماوە زۆرەی بەگیراوی لای ئێرانییەکان مابوونەوە، ببوونە ئیسلامی ئوسوڵی‌و بەشێکی زۆریان لەسنوورەوە بەرەو عێراق زەیانکردبوو، مەترسییەکی واشی خستەناو سوپاوە کە بۆ تێکشاندنی ڕاپەڕینەکەی، زیاتر ـخۆوە لەبەسرەو شارەکانی تری باشووردا بەرپابوو، پشتگیری "سەدام حسێن" بکەن. ـەریشکەوت هەر بینینی هێزی داگیرکەری بەعس، ڕاوەشاندنی پۆستەری خومەینی کارێکی وایکرد، کە بەتایبەتی ئەفسەرانی عێراق‌و وا لێبکات سەربازەکانی ژێر دەستەڵاتی خۆیان، کەزۆربەیان شیعەبوون‌و پێشتر هەڵگەڕابوونەوەو پاشان لە گێرەشێوێنییەکەی باشووردا بەشداریانکردبوو، هێوربکەنەوە. بێ قووڵبوونەوەی زۆر، دیارە کەهەموو شیعەی عێراق بۆ موسوڵمانە ئێرانییە هاو مەزهەبەکانیان دڵگەرم نین‌و پشتگیریان ناکەن، کە ئەوەشیان بەشێوەیەکی سەرەکی لەساڵی ١٩٨٠دا سەلماند، کاتێک بە دەیان هەزاریان لەجەنگی دژ بە ئێراندا خۆیان بۆ سەدام حسێن بەکوشت دەدا، دواتریش زۆر لە عێراقییەکان، ئەگەرچی سەربەکەمایەتی عەرەبی سوننەی دەستەڵاتداریش نەبوون‌و حەزیشیان پێنەدەکردن، کەچی هەر پشتگیری ڕژێمیانکرد، چونکە زۆر لەڕاپەڕین‌و ئەو گێرەشێوێنییە چاوەڕوانکراوەی بەدوایدا دەهات دەترسان. بۆیە لەناوەڕاستی مانگی ئازارەوە ئیتر سەدام حسێن بێباکانە ڕووبەڕووی کورد بۆوە، پاشماوەی هێزە چەکدارییەکەی عێراق، بەشی زۆرەی کوردستانیان، لەماوەیەکی کەمتر لەوەی کورد تیایدا ئازادیکرد، گرتەوە.

کورد تێکشکاندن‌و ڕەوەکەی بەسەر بڕیارەکەی ئەمەریکادا دەهێنا، کەتیایدا بەووردی هەمایان بۆ بەرنەدانەوەی کۆپتەرە جەنگییەکان کردبوو. (پێنج ساڵ دوای ئەوە جورج بوش لەچاوپێکەوتنێکی تەلەفزیۆنیدا، کەمتاوی ڕەخنە لەخۆگرتنی لێدا، بەڵام ڕەخنەیەکی نەرمونگومەخت، ڕایگەیاند کە ئەگەرا هاوپەیمانان سەدام حسێنیان لاوازتر بکردایەو، بەتایبەتی وڵاتە یەکگرتووەکانیش دەبوا بەو جۆرە ڕێی فڕینی کۆپتەرە جەنگییەکانی عێراقیان نەدایە). ئەگەرچی سەرەتا گازانەکەی کورد لەڕووی سەربازییەوە بەجۆرە بیرکردنەوەیەکی ساکارانە دادەنرا، بەڵام دوایی ئیشێکی ڕاسیاریانەی شوێنبارەری لێدەرچوو، ژەنەراڵ چوارزکۆف بۆخۆی وتی عێراقییەکان سەرەتای گفتوگۆکەی دوای ئاگربەست، بەو ئاوایەی کە کۆپتەرە بێچەکەکانیان تەنیا بۆ پێوەندیکردنی نێوان خۆیان ڕێی هەستانیان بدرێت "خەڵەتێندرا". کوردیش دەپرسی: لەی بۆلەوەی سەرکردایەتی سوپای هاوپەیمانان هەڵنەخەڵەتێنرایە، بۆچی ئەو کۆپتەرە جەنگییانەی بەبێجیاوازی لەمەدەنی‌و پێشمەرگەیان دەدا،

بەرنەدەدایەوە؟ داخۆ ئەگەر ئەم هەڵە بێمەبەستییەیان، "ئەویش ئەگەر وابێت" نەکردایەو لەکاتی خۆیداو بەزوویی عێراقیان لێ بەئاگا بکردایەتەوە چی دەبوو؟ ئێمەی پەیامنێری لەجیهان دابڕاو، هەرئەوەندەمان پێدەکرا کەئیشەکانی واشنتۆن و پایتەختە سەرەکییەکانی تری هاوپەیمانان بخەمڵێنین و، پەیامەکانیشمان بەدەستی بەکەسێکدا بناردایەتە ئێران، بەو هیوایەی لەوێشەوە بەجێگای خۆیان بگەیشتنایە.

ئێمە ئەو شتەی بەلامانەوە پێدەچوو ئاشکرابێت، ئەوەبوو کەئەگەر ژەنەراڵ چوارزکۆف یان هەرکەسێکی دی لەواشنتۆن، بایەخی بەکورد بدایە، دەبوا بیزانیبایە کە کۆپتەر بەئالەبارترین چەکی کوشتن ناسراوەو، توانای لێدانی کوشندەی مەدەنی و شارێپچۆڵکردن و پەشۆکاندنی خەڵکی هەیە. کورد پێیوایە، کۆپتەر وەك چەکێکی بێ هاوتای دژ بەشەڕی پاتیزانی، شوێنێکی تایبەتی لەئەرکە شەیتانییەکاندا هەیە. لەکاتی جەنگی عێراق ئێران و دواتریشدا کۆپتەر لەپاڵ فڕۆکە باڵچەسپاوە مووشەك هاوێژەکاندا، گازیان بەسەر کورددا ڕشتووە. بەکورتی "بفڕیت بمریت" واتە قەدەغەکردنی فڕۆکەی باڵچەسپیو لەلایەن ئەمەریکاوە، بیرەوەرییە تاڵ و ناهەموارەکانی لەبیر کورد نەبردەوە. چوارزکۆف ژەنەراڵانی دی هاوپەیمانان یەکبینە ترسی ئەوەیان هەبوو کەعێراقییەکان، دژ بە هێزەکانی هاوپەیمانان چەکی کیمیاوی بەکاربهێنن، کەبێگومان بەرگی تایبەت بەخۆپاراستن و ڕووپۆشی گازیشیان هەبوو، کەچی لەئاستی کورددا توشی بەڵا سەمەرەکەی لەبیرچوونەوە هاتبوون. بەلای نەخشە کێشە مەدەنی و سەربازییەکانەوە، دەبوا دیمەنە ناشیرین و دزێوەکەی بەگاز کوژراوانی هەڵەبجەو بەڵگەی زیاتر لە ٦٥ هەزار کوردی هەڵاتووی هێرشە کیمیاوییەکانی ساڵی ١٩٨٨، کە بۆ خۆدەربازکردن ڕوویان لە تورکیا کردبوو، لەبەرچاو نەمێنرایە. هەر لەو ڕۆژانەشدا کۆمەڵگەی نێو دەوڵەتی هەموو ئەو هەوڵانەی کپکرد کە بۆ ڕاگرتنی کوشتاری کورد، یان بەرپرسیارێتی سەدام حسێن دەدران، (کەچی کاتی پروپاگەندەی هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی ئەمەریکای ساڵی ١٩٨٨، جۆرج بۆشیان لەبەدڵڕاوشاندنی وێنەکانی هەڵەبجە نەخست). بێگومان ئەم دەستەپاچەییەی خۆرئاواش پێش ئۆگستۆسی ١٩٩٠، کە بوش دەیویست بە (لەمدا هێڵ) بۆ ئەوتەکەی کوێت رابکێشێت و بڕیاریش بدات کەشتێك بەرامبەر سەدام حسێن بکات، کە ئێمە لەناو کوردستانەوە ئاگاداربووین. تەنانەت ئەگەر هەستیشمان بەمەترسی کۆپتەر نەکردایە ئەوا کورد لەو ڕۆژەوەی پێمان نابووە کوردستانەوە یەکبینەمەترسییەکەی خۆیان دەوت و دەوتەوە. ئێمە لەناو دهۆکدا بەچاوی خۆمان کوردمان دەبینی بە "ئار.بی.جی" و چەکی دی تەقەیان لەکۆپتەر دەکرد، وتیشیان هەر چەند سەعاتێك بەر لەگەیشتنمان کۆپتەرێکیان خستووە. لە کەرکوکیشدا بەچاوی خۆمان چوار

کۆپتەرمان بینی شاڵاویان بۆ هێزە کوردییەکان دەبرد. پێش ئەوەی عێراق دژە هێرشەکەی بکات، ئەوشیرانو سەرکردە سەربازییەکانی دی کورد، پێیان وتین کە کۆپتەر خەڵکی مەدەنی دەشلەژێنێت، بەڵام خۆگری پێشمەرگە لەجێگاکانی خۆیانداو، تا دوا هەناسەش چۆڵنەکردنیان دووپات دەکردەوە، ئەویش بەرلەوەی بەدوای ڕەوە زۆر بەپەلەو خێراکەی ئەم چەرخە بکەون، کورد وایان دەردەخست کە ئیتر دونیایان بۆ تەختبووە، یان هەر هیچ نەبێت وایان نیشاندەدا. لە چەند سەعاتی بەر لەهەرەسەکەشدا، هێشتا کوردستان بەجۆرێکی وا سەیر بەرچاو دەکەوت کە باوەڕ بەو ساویلکەییە لەڕادەبەدەرەیان نەکرێت، یان ئەو کوردانەی چاومان پێیان دەکەوت، پێیان وابوو کە دەبێت ئازایانە خۆیان لەلای ئەو خۆرئاواییانە دەربخەن کەچەندین ساڵە بۆ یەکەمجار سەربەستی لەگەڵیاندا بن. ئەوەیە ئەدامەتی لەئازادی دابڕانو ژینی ژێر دەستەڵاتێکی پۆلیسیانە کە وات لێبکات هەمیشە ووریاو بەئاگابی. کە گەیشتینە زاخۆ کورد بەهەموو بەشو چینەکانییەوە پەشۆکاوان، هەڵسو کەوتی کەسانێکیان لەگەڵدا دەکردین کەلەئاسمان هاتبنەوە، یان گۆرانیبێژی بەناوبانگو ناسراوبین، یان پاڵەوانانی دیاری وەرزشیانە بین. "خۆتان سەرپشک بن بۆ هەرکوێیەک دەتانەوێت بچنو پرسیاریش لەکێ دەکەن بیکەن"، بە خۆشحاڵییەوە ناوی "پرۆسترۆیکای ئیمەی کورد"یان لێنابوو.

ئیمە ٢٨ی ئازارو واتە یەک ڕۆژ بەر لە "هەینی مەزن" گەیشتینە سلێمانی، نیوە دەرزەنێکمان میوانی ئەو ئەندازیار و بازرگانانە بووین، کەلەوڵاتی خۆرئاوا خوێندنیان تەواوکردبوو، زۆر گوێشیان بەمەترسییەکانی هەرەسهێنانی ڕاپەڕینەکە نەدەداو، ئاهەنگێکی وایان سازکردبوو کەژنو کچیان بەنایابترین جلوبەرگو جوانترین خشڵەوە تیایدا ئامادەبن، چی قووتووە بیرەی شارەکەش هەبوو کۆیانکردبۆوە. ویستمان ووریایانە لەهاتنی ئەو هێزە گەورەو سامناکەی عێراق بدوێین کەلەکەرکوک زانیمان ڕووەو باکوور دەبێتەوە، لەوەشمان دەپرسی کەداخۆ کورد بەهاتنەخوارەوەیان لەرچیایانەی کەتاڕادەیەکی باش دەیپاراستنو گرتنی شارە گەورەکانی وەک دهۆک و هەولێرو کەرکوک سلێمانی ئاو تەختاییەکە کارێکی بەجێیان کردبێت؟

لەکاتێکدا خانەخوێکانمان چاکیان دەزانی کەسەدام حسێن شۆڕشی شیعەکانی باشووری سەرکوتکردووەو لەناویبردووە، کەچی بە زەنگێکی ئاگادارکردنەوەیان دانەدەنا، لەبری ئەوەی خۆ بەهێرشەکەوە خەریکبکەن، زیاتر خۆیان بەڕێکخستنەوەی ئاوو کارەباو باری ئابووری شارەکەوە خەریکدەکرد، میوانێک لەسەر خواردنەکە هەر بۆ جەختکردن، وتی: "ئەگەر کەرکوک شکست بهێنێت ئەوا کوشتو کوشتارێکی زۆر سامناک ڕوودەدات"، بەڵام ڕوودانی شتی لەو جۆرەی بەدوور دائەناو بەشتێکی ئامارانەی لەقەڵەم دەدا. ئەخێر ئەم کوردانەی چینی ناوەنجی

بەرلەدیەکی وا کارامەو بەڕوا بەخۆبوون، کەهیچ هەوڵێکی وایان بۆ شاردنەوەی ڕۆڵە دیارو ئاشکراکەی ناو کۆمەڵیان نەدەدا، جا بۆچی بیشارنەوە؟ خۆ ئەوان پێش هەموو شتێك براوەن و جارێکیدی وولاتیان ناکەوێتەوە بن چنگی عێراقی دڵ پڕ لەقین. یەکێکیشی ئەوەیان لێ دووبارە کردینەوە کەدەبێت بەچاوی خۆمان ڕیزە تانکی زنجیر پچڕاوو زرێپۆشە سەربازییە هەڵوەشاوەکان و لۆری لیدو بنکەی بەعس و ئەمنە سووتاوەکانمان ببینیێت!!

ڕاستییەکەی وایە لەوەش زیاتر، زۆرنەبوو لەو ڕێگایەی پیایدا هاتبووین، هەر چەند لەرسەقێڵدو قەڵایەکی بەردینی زەبەلاحی بەدووکەڵ ڕەشداگەڕاوی چۆڵ و هۆڵمان، لەوانە دەبینی کەسەدام حسێن لەپاڵ ڕێگا سەرەکییەکاندا دروستیکردبوون، نزیکەی هەر نیو میل جارێکیش ڕەبایەی چیمەنتۆی کچکەترمان بەرچاو دەکەوت. ئەگەرچی ئەم قەڵایانە شێوەی ئاسا دروستکرابوون، بەڵام داگیرکردنە کۆلۆنیالزمەکانی بەبیر دەهێنامەوە، کەمەر لە جەزائیرەوە بیگرە تا ڤێتنام خۆم دیبوومن. بەڵام ئەوەی تەنیا بە کوردستانەوەتایبەتبوو بێت، کاولکاری و وڵاتتەختکردن و داڕووخانە زۆرەی شوێنانێك بوو کەلە ڕۆژگارێکدا گوندو ئاوەدانی بوون، کەچی ئێستا تا چاو بڕیکات تۆپەڵە ئاسەواری بێکۆتایین، ئەو ڕەزو بێستانانەش کەلەسالی "١٩٧٥"موە ڕۆژانە سەدام حسێن، بۆ نەهێشتنی ژیان لەو ناوچانەدا هەڵیدەپاچین. کوردیش بۆ دوورخستنەوەی گیانە شەرخوازانەکەی کەپێشتر بەناڕەواترین شێوە ڕەفتاری لەگەڵدا کردبوون، شێوازێکی زۆر تایبەتیانگرتبوو هەرچی وێنە دیوارییەکانی سەدام حسێن هەبوون لەم پەڕ تائەوپەڕی کوردستان، هەر لەسەرەوە تا خوارەوە بەچوار چێوەی کۆنکرێتییەکانیشیانەوە بەکلاشینکۆف بەئاسماندا بردبوون و بەگوللە هەرچی ئەدگاری سەدام حسێن هەبوو. کە بەتەپلەیەك و بەرهەڵبێنەیەکی سپی چێشتلێنانەوە وەك چێشتکەرێك، یان بەجلك و بەرگی سەربازییەوە وەك سوپا لاسارێك ڕازێنرابۆوە، یان وەك بازرگانێك لێو بەخەندەو لەقاتێکی سپی تایبەت بەلۆمارچییەکان و شەپقەیەکی پووشی پەنەماییانە لەسەردار، لەهەموو شێوەو بەرگی جۆراو جۆردا کە هەشارگەی فیلْ و درۆو ساختەکانی بن، بەتایبەتی وێنەیەکیان کەلەهەر هەموویان زیاتر سووکایەتیکپێکردنی پێوەدیار بوو، کە بەجل و بەرگی تەواوی کوردانەوە، شەرواڵێکی فش و پشتێن و جەمەدانییەکی چوارگۆشەیی، دەیانسڕییەوە. لەهەمووشی ناخۆشتر، خانەخوێکانی دواشەوی سلێمانیمان هەر هەموو لەوباوەڕەدا بوون کەئیتر لەمەولا ڕێز لەماف مرۆڤ دەگیرێت و ڕەفتاری دیموکراسیانەش لەسەرو هەموو شتێکەوە دەبێت، زۆریش بەوکارەی سەرکردەکانیان سەربڵند بوون کەلەبەر باری ئاسایش ڕێگەیان بەزۆربەی بەکرێگیراوەکانی بەغدا دا بوو، بێگرفت لەناویاندا بسووڕێنەوەو بیرشیان لەجۆری سزادانەکەی خۆیان

نەدەکردەوە کاتێک کە سەدام حسێن بگەڕێتەوە. کورد هەر وەک چۆن ئەو بەهەزاران سەربازە عێراقیانەی یان بەردا کە لایان دەستبەسەربوون، هەر واش بڕیاریاندا کەهەر کەسێک بەشداری نەکردبێت دژایەتیان نەکات ئەوا لەگەڵیانە، ئەم کە وریایەنییەیان گەر لەگەڵ هەموو ئەو کارە ترسناکانەی بەیان سالبوو بەغدا سزای کوردی پێدەدا بەراورد بکرایە شتێکی سەیرو سامناک، لەخەون نەچوو، بەڵام ئەم جۆرە لێکدانەوە ساکارانە، لەکەوتنی کەرکوکدا بوونە هاندەرێک بۆ کۆڕەوەکە کەعێراقییەکان کەرکوکیان گرتەوە یەکسەر خانە خۆی دڵگەرمەکانو ئەوانەی تریشیان، بۆچوونە نابەجێکانی ئەو چەند هەفتە ئازادییەی خۆیانیان بەلاوە ئاشکرابوو، بە شێوەیەکی ترسناکی واش بەئاگایهێنانەوە کەسی لێ نەبووێرێت، ئەو ترسو نەبوونی هاریکارییەکی نێوانیانی لەناخدا بەهێزکردن کە لەسالانی دەستەلاتدارێتی بەعسو ئاکامە کاولکارییەکانی کۆمەڵگەی کوردەوارییەوە هاتبوو.

سەرکردە بەناوبانگەکانی پێشمەرگە لەبابەخی پێوەندییە خێزانییەکانیان کەمدەکردەوە، ڕەنگە ئەوەش لەبەرئەوە بوو بێت کەخێزانی خۆیانو خێزانی ئەندامە کاراکانیان لەدەرەوەی عێراق بووبن. بۆیە کەرەوەکە دەستیپێکرد هیچ کوردێک، جا پێشمەرگەبێت یان جاش یان مەدەنی، ماڵو منداڵی خۆی لەبەر گورزی تۆڵەی سەدام حسێندا جێ نەدەهێشت. چینە ناوەنجییەکانیش سەرسام مابوونەوەو درەنگانێک هەستیانکرد کەبەرپرسانی بەعس لەهەموو هەڵسوکەوتێکیان بەئاگان. بۆ ئەگبەتی ڕێز لەبەکرێنگیراوەکانی بەعسیش نرابوو. جاشەکانیش لەپێناو سەر سەلامەتی خۆیاندا کەوتبوونە پەلەقاژە چونکە بەهەزارانیان وازیان لەسەدام حسێن هێنابوو بەخۆیانو هێزەکانیانەوە چووبوونە ڕیزی نەتەوەییە ڕاپەڕیوەکان، چەکداران و خێزانی عەشیرەتە هەڵاتووەکانیش. دیمەنی سزادانەکەی خۆیانیان وەک لەڕژێم هەڵگەڕاوەیەک لەبەرچاوبوو، کەپێیدەچوو چارەنووسیان وابێت. هیچ کوردێکیش پێویستی بەوە نەبوو کە ووشە هەرە ئازدارەکەی سەدام حسێن "ئاپاک"ی بەبیر بێننەوە، کەئەو ووشەیەی نەک هەر بەپێشمەرگە نەتەوەییەکان دەوت بەڵکو یەک کوردی لێ نەدەبوارد.

لەسەرکردە بالادەستەکانی پێشمەرگەشدا، کە پلەیەکی باڵای سەربازێتیشیان نەبووبێت، بەڵام دەبوا لەخەڵکی دی ڕێکوپێکتربوونایە، ئەوانیش ڕووخانو بێووڕەییان پێوەدیاربوو هاوەڵێتیکردنی خێزانەکانیان کردە بیانوو بۆ جێهێشتنی ئەرکە دیاریکراوەکانی خۆیانو خۆدەربازکردن رووەو تورکیاو ئێران بوونەوە. چەند سەرکردەیەکی پێشمەرگە کە لەرۆژانێکدا ڕێبەرایەتی هەزاران کەسیان دەکرد، دواتر بە ڕەخنەوە دانیان بەوەدا نا کەهەچەند پاسەوانێکی خۆیانیان بەدەورەوە مابوو. دیانە کەمایەتییەکانیش، ئەگەرچی پێوەندیان بەڕژێمەوە زۆر خراپ

نەبوو، کەچی ئەوکاتە هەڵاتن، پێدەچوو لەسەرێکەوە لەو ترسە کوێرانەیەوە بووبێت کەئەوەی سەدام حسێن بەهاریکارێکی ڕەمەکی ڕاپەڕینەکەیان دابنێت، لەسەرێکی تریشەوە بۆئەوە بووبێت کە هاریکاریکردنی کورد بکەن ئەوەکو گەر لەشاردا بمێننەوە کورد بەپیاوی بەغدا تاوانباریان بکات.

ترسی کۆپتەرو گازی ژەهراوی، بەجۆرێك لای کورد بەرجەستەببوو کەڕەوینەوەی زەحمەت بێت، ئەگەرچی سەدام حسێن ئەمجارەیان نەپێویستی بە بەکارهێنانی بوو نەلە ترسی تۆڵەی پڕ لەکینی هاوپەیمانانیش دەیوێرا شتی وا بکات، بەڵام کورد شێوازێکی وایان بۆ زانینی ئەو ڕاستییە نەبوو. ڕێك وەك چەند هەفتەیەك دواتر "نزار حەمدون"ی باڵوێزی پێشووی عێراق لەواشنتۆن، لەچاوپێکەوتنێکی بەغدادەدا پێی وتم، هێزە چەکدارەکانی عێراق باش دەیانزانی چییەکەن. شڵەژاندنی مەدەنییەکان تەکتیکێکی بەمەبەست بوو تا یارمەتی سەدام حسێن بدات بەزووترین کات و بەمەرزانترین نرخ، گەر تەنیا خاکەکەی باکوور بگرێتەوەو هیچ کەسیشی تیادا نەمابێت هەرباشە. کەهاوپەیمانان فڕۆکەی باڵ چەسپیویان لەفڕین قەدەغەکرد، عێراقییەکان پشتیان بەکۆپتەرەکانیان بەست، کەبۆ شڵەژاندنی کورد یەکاو یەکە. کورد کەرکوکیان لەدەستداو بەرایی پەنابەرانی شارەکەش گەیشتنە ناو هەولێرو سلێمانیو زاخۆ، ئەمجا ڕەوێکی وا دەستپێکرد کەهیچ کەسێك نەلە واشنتۆنو نەلە لەندەنو نە لەپاریسو تا ڕادەیەکیش دامودەزگاکەی چوارزگۆڤیش کەبۆچوونیان لەوان کەمتربوو، بەبیریاندا دەهات. هێندە بەڵگەش لەسەر ڕۆڵی بەڕێوەبەرایەتییەکەی بوش گردببوونەوە، کە نەیدەویست مێشکی خۆی بەدەستخستنەناو ئاڵۆزی کۆمەڵگەی عێراقی پێشو کاتی گرتنی کوێتو دواتریش خەریك بکاتو، هەموو جۆرە پەیوەندییەکی بەجێو گونجاویش لەگەڵ بەرهەڵستکارە عێراقییەکانی، شیعە یان سنی یان کورد، ڕەتبکاتەوە. لەمێژووی دووبەرەکیانەی نێوان مرۆڤدا، زۆر کەم بووە ئەو هەموو هێزە زۆرەی هاوپەیمانان، پڕچەكو ئامادەبنو ئەو هەموو پێویستیانەشی بۆ تەرخانکرابێت، کەچی سروشتی کۆمەڵایەتیو مێژووی خوێناوی دوژمنەکە وا بەئەنقەست پشتگوێخرابێت. لەسەرەك بوش خۆیەوە بیگرە تا خوارەوە کەسێك لەبەڕێوە بەرایەتییەکەیدا نەبوو، کەڕاستی گرنگترین ئامانجی دوای ئازادکردنی کوێت بدرکێنێت، کەئەویش ڕاگەیاندنی سەرکەوتنو بەپاپۆڕ بەرەوماڵبوونەوەی سەربازەکانبوو. ئەوکاتەی بوش کتوپڕ شەڕەکەی ڕاگرت، ژەنەڕاڵ "کۆلن ئیل پاوڵ"ی سەرۆکی دەزگای ئەرکانی هاوبەش، ڕوونو ئاشکرا سووربوونی خۆی لەوەدا ڕاگەیاند کەنەمێڵێت هێزەکانی ئەمەریکا بەهیچ جۆرو ڕێگایەك بکەوێتەناو گێژاوی گرفتەکانی عێراقەوە، ئەوەشی کەلەبەغداو جێگاکانی تری عێراقدا ڕوویاندا

یان نەدا، وەك خۆی بەپێچراوەیی هێڵرایەوە، ئەگەرچی بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریكا ئاماژەی بەباشزانینی پایەگایەكی سنی مەزەبی بەدەستەڵات دەكرد، ئەویش هەر كاتێك سەدام حسێن بەبێ خۆتێهەڵقورتاندنی ئەمریكا لابرایەو، ژەنەراڵێكی بەتوانا جێگەی بگرتایەتەوە. لەساتی یەكەمی ئاگر بەستەكەوە، مانەوەی هێزەكانی ئەمریكا لەدوورگەی فارسدا گرفتێكی رامیارانەی ناوخۆیی لەناو ئەمریكادا بەرپاكرد، تەنانەت لەوكاتەشدا كە لەئەنجامی ئازادكردنی كوێتدا لەوپەڕی بڕەودابوون، بوش هەستیكرد، لەگەڵ خراپبوونی باری ئابوورییاندا دەرفەتی دووبارە هەڵبژاردنەوەی ساڵی ١٩٩٢ی بەسیاسەتی دەرەوەوە بەنددەبێت، ئەگینا وەك سەرۆكێكی كارامە لەسیاسەتی دەرەوەدا كۆتایی پێدێت، بۆیە شەڕ راگرتنەكە، كەمەترسییەكی هێجگار زۆری تیادابوو زۆر بەدڵی پاوڵ بوو، پاوڵ یەكبینە لەسەر ئەوە سوور بوو، كەبەهەر نرخێكبێت لەكاروباری عێراقی دوای جەنگ دووربێت، چونكە ترسی دووبارە زەلیلبوونەوەی سوپای ئەمەریكای ڤێتنامی ساڵانی شەست و حەفتاكان و ١٠ ساڵ دواتری بیرۆتی هەبوو.

بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریكا، كەئەم هەموو ڕاستییە سەربازی و ڕامیاریانانەی لێببووە كۆڵی شێر، بەجۆرێكی لێهاتبوو كە ئەگەر كۆڕەوەكەی كوردستانی عێراق ناوزڕاندنی سەركەوتنە بەناوبانگەكەی كوێتیشی لەدوابێت ئەوا هەر گوێی پێنەدات، بەوەش بەڕێوەبەرایەتییەكەی خۆی و ئەوی دوای خۆشی خستە تەڵەوە، چونكە لەئەنجامدا تووشی بوو بەتووشی ئەو عێراقەی كە دەیویست خۆی لێ دوور بگرێت، خۆئەگەر پێش دەستپێكردنی هێرشەكە، چەند لێكۆڵینەوەیەكی زەمینەخۆشكەری بۆ بكردایە ئەوا بەڕێوەبەرێتییەكەش تووشی ئەو بارە سەیرە نەدەهات، دەبوو ئەو بۆچوونە نەشیاوەی "خۆ لەسیاسەتی عێراقی دوای جەنگ بە دووورگرتن"ەی بكەوتایەتە ڕوو.

لەكانوونی دووەمی ١٩٩١ دا، چەند رۆژێك بەر لەدەستپێكردنی جەنگی كوێت، دیاردەی روون و ئاشكرا هەبوون، هەر بۆ نموونە بەسەدان هەزار كوردی توركیا ماڵ و حاڵی خۆیانیان لەباشووری خۆرهەڵاتی توركیاوە بەجێهێشت و، هەر لەبەیانی زووەوە تا نیوە شەوێكی درەنگ و ویستگەی پاسەكانی دیاریەكرد، كە ئەگەر ئۆتۆمۆبێل بەخێراش بڕوات ئەمجا بەچوار سەعات دەگەیشتە نزیكترین خاڵی خاكی عێراق، بەخێزانە پەشۆكاوەكان سیخناخ بوو، كۆمپانیای پاسەكان بەردەوام پاسی زۆرتریان دەخستە گەڕ كەچی واش دەرەقەتی هاموشۆكەرانی ئەنقەرەو ئەدەنەو ئەزمیرو ئەستەنبوڵ و شارەكانی تری توركیا، كە كوردێكی زۆریان تیادا جێگیربووە، نەدەهاتن، شەو درەنگ پیاوی وامدەبینی هەڵپەی ڕەوانەكردنی ژن و منداڵەكانی بوو بەرەو هەرشوێنێك، هەر بەو مەرجەی لەناوچە كوردنیشینەكان نەبوایە، كەڕەنگە گومان

لەمەرجەکەشیدا بووبێت. تەنانەت بەسادەیی و ساویلکەیی ناوچەکەش بگرێت ئەم پەشۆکاوی و جموجووڵییە لەجۆرە شێتییەکی دەکرد. لەهەمان کاتیشدا حکومەتی تورکیا بە دەیان هەزار سەربازی بەتانك و زرێپۆشەوە ڕووەو عێراق بزواندبوو، کەبەناسایی بەرامبەر سنوورەکانی ڕووسیا جێگیر ببوون، چونکە ئەنقەرەو بەغدا ڕیانگەیاندبوو کە هیچکامیان نایانەوێت بەرەیەکی دی لەوناوەدا بکەنەوە، بەڵام هیچکامێك لەوانە شوێنباوەڕی کوردی تورکیا نەبوون، بەتایبەتی کوردە نزیکەکانی سنوور، کە هەژارترین کەسیان لەو شارە سنوریانەدا مابوونەوە، چونکە هەر کوردێك لەسەر کوێیەك بژیایە ڕووداوەکانی ساڵی ١٩٨٨ لەبیرنەدەچۆوە. لەم کاتەدا وشەی "هەڵەبجە" زۆر لە تەنیا ناوی شارێکی کوردستانی عێراقی نزیك بەسنووری ئێران زیاتربوو، بەڵکو ببووە هێمایەکی تەواوی ئەو جینۆسایدەی ڕووی لەکورد کردبوو، چونکە هەڵەبجە ئەو جێگایە بوو کە ڕژێمی عێراق بەگازی ژیانکوژ شاڵاوی بۆسەر کوردە مەدەنیەکان کردبوو.

ڕاستییەکەی لەوچەند ڕۆژەی پێش دەستپێکردنی جەنگی کوێتدا، وەك ئەوانە دەیانوت کە لەدەرمانخانەکانی باشووری خۆرهەڵاتی تورکیادا کاریانەدەکرد، کوردەکانی تورکیا هێندە ترسابوون، داوایەکی هێجگار زۆری "ئەترۆپین"یاندەکرد، کەمەتریالێکی "ئەنتی دوت"ە، واتە دژ بەژەهرەو بەتایبەتی بۆ حاڵەتە پیسخۆرییەکانی "لیتاڵ" بەکار دەهێنرێت، کەئەمیش مەتریالێکی بکوژەو "سارین"ی پێدەوترێت، لەو ناوەشدا هیچ شتێکی وای لێنەبووە جێگەی ڕووپۆش بگرێتەوە، بۆیە کوردەکانی ناو تورکیا تونێڵی پلاستیکیان بەکارهێناوە. ڕاستییەکەشی بەرلەوەی هاوپەیمانان یەکەم بۆمبیان بهاوێژن، یەکەم قوربانی شەڕی کوێت دایکێکی کوردی کوردستانی تورکیاو منداڵەکانی بوون، کەلەئەنجامی بەکارهێنانێکی هێجگار زۆری ئەو پلاستیکانەدا خنکا بوون، سیاسەتمەدارەکانی خۆرئاوا لەئەنقەرە ئەوەیان دەخستە پاڵ نابەرپرسیارێتی و شۆرەتی خراپی ڕۆژنامەگەرێتی تورك، کە بەهیچ جۆرێك ئەندازەی ترسی کوردیان لەچەکی کیمیاوی، نەك هەر لەعێراقدا بەڵکو لە تورکیاشدا نەخەمڵاندبوو.

هیچ شتێك لەوە ترسناکتر نییە، کە گەلێك بگاتە ئەو باوەڕەی ناپاکی لەگەڵدا کراوە، چونکە هەر شتێکی خراپ و شووم کە بەبەردەمیاندا گوزەری کردبێت و کوێیان پێنەدابێت یان گاڵتەیان پێی هاتبێت، یان کەئیشیان باش بوایە گەر پێشتر تووڕەبوونایە خۆیان وانیشان نەدەدا پێیانەوە دیاربێت، بەڵام کەکار وەرگەڕاو گلۆڵە کەرتە لێژی ئەوسا ئەمیش بەدیوی تۆڵەدا دەکەوێتەوە. من و "وولاکوت" شەوی هەینی مەزن گەڕاینەوە بۆ سەلاحەدین، تیمەکەی "ئەی.بی سی." بۆیانگێڕاینەوە، لەدووڕۆژی ڕابردوودا، کەویستویانە لای خۆرئاواوە لەکەرکوك نزیکببنەوە، پێشمەرگەی تووڕەو دەم بەهەڕەشە خراپێ پێکردبوون. دوای چل و هەشت سەعاتی

ناو عێراقمان تەواو کرژی کردبووین‌و زۆر بەهێواشیش لێمانەدەڕۆیشت، چونکە خۆمان بۆ نیمچە هەڵاتنێك لەدەست کوردە تووڕەکان‌و سەربازە تۆڵە سێنەکانی عێراق ئامادە دەکرد. چەند برادەرێکمان لەناو هەولێردا بۆ دەرباز نەدەکرا گەر بەرپرسێکی پێشمەرگە ئۆتۆمۆبیلێك‌و چەند پاسەوانێکی لەسەلاحەدینەوە بۆ هەولێر فریا نەخستنایە، کە تادەهات ئاڵۆزتر دەبوو بەئۆتۆمۆبێلی خێراش هەر نیو سەعاتێکمان لێوە دووربوو.

ئەو تەکسییەش کەبۆ هەموو هەفتەکە بەکرێمانگرتبوو، لای خۆی چووبوو ئەوبرادەرانە لەهەولێرەوە بێنێتەوە، کەچی سووك‌و باریك خۆی لێوونکردبووین. ڕۆژی شەممە تیمەکەی "ئەی.بی.سی" هەموو تواناو زۆربەی کاتەکەیانیان بۆ ئۆتۆمۆبیل‌و شۆفێر پەیداکردن بەسەر برد، بەو هیوایەی سەرلەبەیانی زووی ڕۆژی جەژنی ئێستر خۆ دەرباز بکەین، ئەگەرچی چەند پەیامنێرێك زووتر تێپەڕیبوون، لەدوا ساتدا شۆفێرەکانی "ئەی.بی.سی" ویستیان بکشێنەوەو دەیانوت ئۆتۆمۆبێلەکانیان بۆ دەربازکردنی خێزانەکانیان پێویستە، بەڵام زەبری مەسعود بەرزانی خۆی بیرەکەی پێگۆڕین‌و هەر ئەویش بەشەبەترینی پێویستی سەفەرەکەمانی لە بەنزینخانەی خۆیان بۆ دابینکردین‌و نامەیەکی دەستنووسی ئیمزاکراوی ڕێلێنەگرتنیشی داینێ‌و، خۆشی بەتەنیا لەکاتێکدا تکای لەکوردەکان دەکرد کە "لەکوردستاندا بمێننەوەو نەبنە پەنابەر تا وەك ئەرمەنییەکانیان لێ بەسەر نەیەت" چونکە مەسعود رای وابوو کەئەرمەنییەکان گەلێکن لەخاکی خۆیان دەرکراین، خواحافیزییەکی تایبەتیشی لێکردین.

دوای جێهێشتنی مەسعود بەرزانی‌و بەپێی ئەو ڕێ لەتیسمانەی تێیکەوتبووین، دیاربوو کەس بە بەگوێی نەکردبوو. هێشتا ماندووی دیزەنترییەکەمبووم، لەئۆتۆمۆبێلەکە هاتمە دەرەوەو پشتم بەدیوارێکی نزمەوەناو لێیدانیشتم، چونکە پێم وابوو ئەمەیانم بۆ خۆ پاراستن لەو کۆپتەرە جەنگیانەی لابرێت کەلەودیوی چیاکەوە ناوچەکەیان پاکدەکردەوە، لەدانیشتنی ناو ئوتۆمۆبێلەکە چاکترینت، تاترسیش لەمێ خۆم بەرمەوە کەوتمە هەڵدانەوەی ئەو پەڕانەی تێبینییەکانم تیادا نووسیبوون، لیستە ووشەیەکی کوردی‌و چەند دەربڕینێکیانم بەرچاو کەوت کەبەر لەهاتنە کوردستانم لەلەجەندەیەکەوە کۆپیمکردبوون، بەڵام تا ئێستا کاتی بیر لێکردنەوەمیانم نەبووە، لەپاڵ ژمارە سەرەکییەکان‌و چەند ووشەیەکی بەرامبەر بەنان‌و ئاوو هەرچوارلاو شتی لەو بابەتانە، ووشەی "دۆست"م بەرچاو کەوت کەبۆ برادەرە،دەربڕینی "دۆستی مەی" کەبۆ "تۆ برادەرمانی"ە، لەچوارگۆشەکیشدا بەپیتی گەورە "تەکە نەکەم بۆ تەقە مەکە" نوسیبوو، ووشەی بەرامبەر بە "یارمەتی"ش بەپێی ئەو نەخشەیەی کێشابووم "هاریکاری" دەگەیاند. چاك لەسەرنجەکانم ووردبوومەوە بەخۆممووت: نابێ ئەمانە ڕاستبن، بەڵام

پێدەچوو واشبێ، بۆ نموونە "هاریکاری" زۆرلە "هاراکیری"ەوە نزیکە کەجۆرە خۆکوشتنێکی یابانیانەیەو بۆ خۆپاککردنەوە لەبێئابڕوێتی خەنجەرێك بەورگیانا ئەکەن. لەکاتی نووسینەوەیدا ئەو شتە سەیرەم نەدیبوو، کەچی ئێستا تۆزێك بەوە پێکەنیم و هەستیشمکرد کەمێك باشتربووم. من لەبارێکی وادا نەبووم کە ئاگام لە کات بێت، ئیودەرزمنە پێشمەرگەیەك وەك ڕێکخەرانی سوپا بەدیار کەوتن و کەوتنە فەرمان بەسەرا دەرکردنی ئەو شۆفێرانەی لەو خەڵکە یاخیببوون، ئیتر زۆر بەئاسانی ئەومەندەی پێدەچوو، بەپەلە بەشەقامی هامڵتۆندا بەرێکەوتینەوە، کەشەقامێکی سەرەکی سەربازیانەیەو بەریتانیاییەکان لەساڵای ۱۹۲۰-۱۹۳۰ دا کە لەهەولێرەوە تا سنووری ئێران بەرەو خۆرهەڵات بیوونەوە رایانکێشابوو تا بەئاسانی سەرکوتی عەشیرەتەکان بکەن. "نازانم ئەگەر ئەمە باشترین هەل کوردبێت، بەڵام چاکدەزانم کە ئەمە دوا هەلمان نییە، بەتایبەتی چەند مانگێك پێش ئێستا کێ پێشبینی ئەم بارەی ئەمڕۆی دەکرد؟" ئەوە قسەی بەرزانییە کەلەرایات و لەمانگی شوباتدا پێیوتم، زۆرم بیر لەکورتبینی ئەم قسەیەی بەرزانی کردەوە، چونکە پیاچوونەوەیەکی مێژووی کورد ئەم تێکەوتنەی ئێستایانی دەردەخست بۆیە دەبوا زۆر بەچاکی رووداوەکەی بزانرایە. بەهەرحاڵ میل بەمیلی ڕێگاکە، تا دەمات لانکە تەختەکانی منداڵان، کەبەسەر چەمچەی ئۆتۆمۆبیلەکانەوە بەسترابوونەوە، زیاتر سەرنجیان ڕادەکێشام، دواتریش پێش لۆرییەکی تەنکەر کەوتین، کەدروشمێکی دەستنەخەتی بەرەنگاربوونەوەی بەپشت بۆدییە بەقورساغدراوەکەیدا بەئینگلیزی لێیەڵکۆڵرابوو "کەس نەڵێت کورد مردووە"، ئەگەرچی حونجەی ئینگلیزییەکەی هەڵەبوو بەڵام پەیامێکی بەئاگاهێنانەوەی رابوو کەزۆر لەجێگای خۆیدا بێت.

سەعاتێکی نەبرد گەیشتینە دیانا، نامەبەپەلە نووسراوەکەی مەسعودیش ئیشی خۆی لەگەڵ عەبدولموهەیمنی خزمی کەلەوێ بەرپرسی بنکەی K.D.P بوو، کرد. هێشتا بڕیاری ڕووەو تورکیا یان ئێران بوونەوەمان نەدابوو، ئێران بەلای خۆرهەڵاتدا و بەئۆتۆمۆبیل، هەر سەعاتە ڕێیەك دەبێت، دەشبوا بەواپێکراوێکی "ئەی.بی.سی" لەوێ ئامادە بوایەو لەسەر سنوورەکە چاوەڕوانی بکردینایە، بەڵام ئەدەبوو ئەکاربەدەستە ئێرانییەکان جێی متمانەمان نەبوون، بۆیە عەبدولموهەیمن، بڕیارەکەی بۆ داین: "ئێمە هیچ بوارێکمان نییە" عەبدولموهەیمن وای وت، چونکە تازە ئێرانییەکان سنووریان داخستبوو. ئەو شۆفێرانەش کەبەکرێمانگرتبوون، بۆ دەربازکردنی خێزانیان لۆتۆمۆبیلەکانیان بەرەو سەلاحەدین ئاژووت، عەبدولموهەیمن پیکابێکی داینێ و ئێمەش کەلوپەلەکانمان لێبارکردو خۆشمان لەگەڵیدا بەرەو باکوور بۆ "کانی ڕەشت" ڕۆیشتین، کەلەسەر نەخشە لەدیوی ئاوەوەی سنووری تورکیا تەنیا خاڵێکی ڕەشە، هەر کە

گەیشتینە ناو باخێکی سەرتاپاکەسک، لاماندا تا شەوی تیادا بکەینەوە، چونکە خەریکبوو دونیا تەواو تاریك دەبوو، پیکابەکە گەڕایەوە، ڕووناکی هێشتا نەوەندەی بەبەرەوە مابوو کەبتوانین لەگەڵ قاچاخچییەکی وولاخداری ناوچەکەدا ڕێکبکەوین و نانێکبخۆین هەگبەکانیشمان بۆ نووستن رابخەین و تا بەیانی زووی ڕۆژی داهاتوو لێی بخەوین.

جیرالدین بروکسی "دی ووڵ ستریت جورناڵ" لەپڕێکا بەدەنگی بەرز رایگەیاند، کە گوایە دەترسێت و لەو باوەڕەشدایە هەموومان لەخەودا بکوژرێین، ئێمە زۆر لەوە ماندووتربووین کە گوێ بەو قسەیە بدەین و بەراستی دابنێین، بەتایبەتی کە لەمافرەتێکی لاوازو لەهەمووشمان نازاترەوە دەربچێت، نازایەتییەکەیی بەوەسەلماند کە شەوێك لەناو کەرکوکدا، هەربۆئەوە مایەوە کاردانەوەی خێزانێکی کورد لەکاتی تۆپباران کردنێکی خەستی عێراقدا ببینێت بەڵام هەموو تا رادەیەك بەختەوەرو سەلامەتبووین، واشنەکەوتەوە کەبیرمان لێدەکردەوە ڕێگا سەختە شاخاوییەکەی تورکیا یەکێك بوو لەو ڕێگا دەگمەنە مینڕێژنە کراوانەی نێوان هەردوو وڵات، ئەگەرچی باران نەدەباری بەڵام لە بەرزایی چیاکانداو بەهۆی شەونمی زۆرەوە هەموو خەریکبوو دەیبەستین.

مانگ چوارەم شەو بوو، چەند جارێك بۆ سەیرکردنی ئەو پەنابەرانە، کەجۆگە ئاسا، بەڕێگا سەختە شاخاوییە بڵندەکەی بەدەربەندێکی هەشت هەزار پێ بەرزی دەگەیاندن و بەو دیویا تورکیا بوو ڕێچکەیان بەستبوو، لەخەو هەڵدەستام.

لەبەرەبەیانیشدا ڕەوە بەرازە کێوییەکەم بینی بەسەر لوتکەیەکی چیاکەوە سەیری خەڵکەکەیان دەکردو واقیان وڕمابوو، "بی.بی.سی"ش گرتنەوەی هەواڵێرو دەوڵەو زاخۆ لەلایەن رژێمی عێراقەوە یەکلا دەکردەوە، ئەوەش چاکی بڕیاری رێگا هەڵبژاردنەکەمان و دڕەوستانەوەی هەموو ئەوهەموڵانەی سەلماند کەبۆ پەشیمانکردنەوەمان دەدران. وولاخدارەکان لەکاتی دیاریکراودا نەگەیشتن، کەوتینە خۆپێچانەوەو پێشمان وابوو کەدەبێت جانتاو چی شتی قورسی تریشمان هەیە بەجێیبهێڵین. بەرەوخوار بۆسەر جۆگە ئاوێك چووم، خۆم شت و ریشم تاشی، هەرچەندە لاوازبووم ۱۰ پاوەنێکیشم کەمکردبوو، بەڵام لەو هەفتەیەدا ئەوە یەکەمجاربوو هەست بەئەخۆشی نەکەم.

دواجار دووکوڕی گەنج بەسێ وولاخی بەرزەو گوێدرێژێکەوە گەیشتن و بەڕێکەوتین، جیراڵد هەگبەی نووستنەکەمی بۆ هەڵگرتبووم، لەسەرخۆ بەبارێکە ڕێیەکی سەڵتەزەلامدا بەرەو ژوور هەڵکشاین، ئەوناوە پڕ لەپێڵاوی شاریانەو جانتاو شتی قورسدەستی دی بوو کە کەمەڵاتووەکان تووڕیاندابوون، ناوەناوەش بۆ پشوودان دەوەستاین تا بەخۆشییەوە سەیری

خاکی بەگوڵی بەهارە پۆشراوو ئەو لوتکە نزمکانە بکەین کە بەفر گرتبوونی و لێیان ووردببینەوە. گوێش لەڕەخنەی ڕووبەڕووی پڕ گومانی ئەوانە جۆرج بوش و سەرجەم کارەکانی بگرین و پرسیاری "بۆچی سەدامی لەناو نەبردا؟"یان دەکردو دەشیانوت بۆش دۆستی سەدامە. ئەمانە پوختەی ئەو کوردانە بوون کە هەروو هەستیان بەتێکشکاندنەکە کردبوو هەڵاتبوون، فەرمانبەرانی مەدەنی، خانەنشینی، قات سێ پارچەپۆشەبەر، بازرگان، ئەندازیار، دایکانی منداڵ لەئامێزی چینە ناوەنجییەکان.

بەدرێژایی ماوەی پێشەکەم ئەمە یەکەم گەرمت ئەبووە وەک ئەمەریکاییەک هەست بەبێزاری بکەم، بەڵام زۆر کەم هەستم بەبوونی ڕەخنەیەک کردووە کە وەک ئەمیان لەجێگای خۆیدا بووبێت. پاش پێنج سەعات بەنیشانەیەکی کۆنکرێتی گەیشتین کەسنوورەکەی دیاری کردبوو، چل و پێنج دەقیقە دواتر لەبنکەیەکی بچووکی پێشمەرگەی تورکیا، لە "یەسیلوڤا" لەبن پەیکەری "مستەفا کەمال ئەتاتورک"ی دامەزرێنەری تورکیای نوێ و چەوسێنەری کورد، کەلەهەموو شوێنێکدا قیتبۆتەوە، خۆمان گەرمدەکردەوە.

مولازمێکی گەنجی چاک ئینگلیزی زان، کەبەراددەیەک سەری لەناوی ئەو هەمە جۆر ڕۆژنامەو تەلەفزیۆنە ئەمەریکایی و بەریتانیایی و فەرەنسییانەی ئێمە کارگێڕیانبووین سووڕمابوو. بەڕادیۆ بارەگاکانی سەرو خۆی ئاگادارکرد، پاشان کۆپتەرێکی "هیوی" کە کاتی شەڕی ڤێتنام بەکاردەهێنران نیشتەوە، هەردوو سەرکردەی سوپای جەندرمەی ناوچەکەی تیابوون.

عەمیدی سوپاکە بەساردییەکەوە چاوی بە تیمە فوڕاوییەکەی ئێمەدا گێڕا و باسی ئەوشتانەی کرد کە لەتوانایدایە بیانکات: دەتوانم وەک کەسانێک کە بەقاچاخ هاتبێتنە ناو تورکیاوە تەڵەتان لێبکەم، یان دیاریبوی سنوورتان بکەمەوە. ئەمجا بەئەسپایی وتی: دەتوانم ڕێی هاتنەژوورەوەشتان بدەم... پاشان بەپێکەنینێکەوە کە وورگە زلەکەی لەگەڵیدا دەلەرییەوە، ڕێیداین و کۆپتەرێکی دی و پزیشکێکی دوو برینپێچی ئافرەت و بە سەدان پارووە نانیشی بۆ داواکردین. نان و یارمەتییە تەندروستییەکان بۆ ئەو چەند سەد پەنابەرانە بوون کەلە ٣٦ سەعاتی ڕابردوودا گەیشتبوونە بنکەکەی، لەو دەشتەشدا. تا ماوەیەک بەڕووتی و ماوەیەکیش لەبەر باراندا بێ پەناو خۆراک مابوونەوە، بوونی ئێمە شەرم بەخۆکردنی لەسەربازە هەمیشە بەگومان و جارجارەش دڵڕەقەکاندا پەیداکرد، تا بەشێوەیەکی وا ڕەفتاریان لەگەڵدا بکەن، کەهەر هیچ نەبێت تۆزێک لەڕەفتاری ئاسایی مرۆڤانەوە نزیکببێت. تورکەکان دەرکیان بەوە نەکردبوو کە ئەوانەی گەیشتوون پێشەنگی نزیکەی دوو ملیۆن کوردی تری هەڵاتووی تۆڵە ترسناکەکەی سەدام حسێنن.

پەراوێزەکانی بەشی سێیەم

٣- هەڵخەڵەتاو

* ئەندریە مالروکس – Malraux Les Noyers de l ale burg paris- 1945 38

* "ئەگەر ئێوە هەڵەبجەتان بیرچۆتەوە .."

Post, January 25,1991 The Washington

- "نزیکەی ٤٠٠ کەسیان لەئەندامانی حیزبی بەعس..."، لەچاوپێکەوتنێکی ووشیار زێباریدا لەسەلاحەدین، لە ٢٠ شوباتی ١٩٩٢دا؛ لەوە زیاتر لەکتێبەکەی کەنعان مەکییەدا هەیە: Crulty and Scieleuce: War, Tyranny, Uprising and the Arab world- New York, 1993.
- پەراوێز "ئەوەی لەهەڵەبجەو شوێنەکانی تردا کرا" بڕوانە: لاپەڕە٨٩ی سەرچاوەکەی پێشووی کەنعان مەکییە.
- "بەخوێنی ٢٠٠٠ کەس گیرا" لەچاوپێکەوتنێکی ٢٣ ئەیلولی ١٩٩١ی نەوشیروان مستەفا ئەمیندا لە لەندەن.
- "یەکەم هەناسەی ئەم ڕۆژە" "خەونێکی ناپاکی بەرامبەر کراو" فیلمێکی بەڵگەی کەناڵی ٤ی تەلەفیزیۆنی بەریتانییە کەلەنیسانی ١٩٩١دا نیشاندرا. کەنعان مەکییەش لە لاپەڕە ٨٩ی ئەو کتێبەیدا کەپێشتر ناوی هاتووە پەنجەی بۆ ڕاکێشاوە.
- "ئێستا ئاگامی ٧٠ ساڵ خەباتمان..." کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەنووسی کەلە شاری هەولێر لە ٢٤ی مارتی ١٩٩١ بەسترا بڕوانە:

The Washington Post, March 27, 1991.

- "بەئاسانی پێشبینیم نەدەکرد" لەچاوپێکەوتنێکی ٢٣ی ئەیلولی ١٩٩١ی نەوشیروان مستەفا ئەمین. لەندەن.
- "ژمارەی تانك و زرێپۆشەکان" The New York Times, March 25, 1991
- "دەمتوانی زیانی زۆر گەورەیان ."

The New York Times, March 27,1991

- "ئەوا ئەوەش قسە هەڵدەگرێت.." لەژمارە ٨ی کانونی یەکەمی ١٩٩١ ی ڕۆژنامەی " The Independt on Sunday" دا هاتووە کە "جون بۆلوش" بۆخۆی لە٥ی ئۆکستۆسی ١٩٩١دا گوێی لێبووە کەژەنەڕاڵ "کولن پاوڵ"ی سەرۆکی دەزگای ئەرکانی هاوبەشی هێزی چەکدارانی هاوپەیمانان بەیەکێك لە هاوڕێ ژەنەڕاڵەکانی خۆی وتووە "من هەر بیر لەچۆنێتی کۆتایی گەمەکە دەکەمەوە، کەچۆن لەئەنجامدا هەڵوێستمان بەرامبەر بە عێراق چۆن بێت؟ ناتوانین بەبێ هیچ بەجێیان بهێڵین هیچمان نییە کە هاوسەنگی ئێرانی پێڕابگرین.بۆیە من وای دەبینم کە سوپایەکی ١٠٠هەزار سەربازیو هەزار تانکێکیان بۆ بهێڵینەوە".
- "٥ ساڵ دوای ئەوە ..." لەچاوپێکەوتنێکی دەزگای گشتی ئێزگەی PBC لەگەڵ "دیڤید فروست"دا وەك لە Los Angles Time دا بڵاوکراوەتەوەو لە International Harold Tribune لە١٦ای کانونی دووەمی ١٩٩٦دا دووبارەکراوەتەوە، کەبوش دەڵێت دەبوا هەوڵی لابردنی سەدام خۆی بدرایەو، دەشڵێت "بەچاکی حسابم بۆ نەکردبوو -چونکە- پێموابوو کەهەر نامێنێت" دان بەوەدا دەنێت.
- "بەسەدان هەزار کوردی تورکیا" کۆلۆنێل "فرانسوا بو چوالتر"ی مولحەقی سەربازی فەرەنسا لەتورکیادا، لەچاوپێکەوتنێکی ١١ی تشرینی دووەمی ١٩٩١ای نووسەردا ژمارەی هەڵاتوانی بە ٤٠٠ تا ٧٠٠ هەزار خەمڵاند.

(٤)

مردنو چوونە بەهەشت

ئێمە هەمووشتێك لەبارەی كوردەوە دەزانین

... ئێمە وا راهاتبووین كەهەموو هاوینێك سووكە شەڕێكیان لەگەڵدا بكەین

فریا ستارك

گەشتیارو نووسەری خزمەتگوزاری مەدەنی لە "گەشتێك بۆ دیجلە"دا

"جگە لەچیاكان دۆستی ترمان نییە" ئەمە پەندێكی كۆنی كوردە، كەچی لەنیسانی ١٩٩١دا شاخەكان بەهەزارانی لێ لەناوبردن. كوردیش بۆیان دەركەوت كەلەكاتی پێویستداو لەشوێنی دەسەڵاتی، واشنتۆنو لەندەنو پاریسو شوێنانی تریشەوە دڵسۆزیان هەیە؛ سەرۆكی توركیاو، هاوسەرەكەی سەرۆكی فەرەنساو یەكێك لە وەزیرە لەپێشەكانیو، باڵادەستێكی ئەنجومەنی پیران لە واشنتۆنو، ئەندامێكی ئەنجومەنی لۆردەكانی ئیرلەنداو، دیپلۆماتێكی پێشكەوتووی خاوەن جێو ڕێی گرنگ لە، ئەمەریكاو بەریتانیاو فەرەنساو شوێنانی دی، نووسەرانی خاوەن سنووری تایبەتی رۆژنامەكان، كەلەبری كوردی عێراق، هەریەكەو بە جۆرێك رۆڵی گرنگی خۆیان بینی. كورد لەو رزگاركردنەیاندا بەتایبەتی زۆر قەرزاریاری تەلەفزیۆنن، ئەو ئامێرە بێهەستەی زۆر بە زوویی رای گشتیی خەڵكی فەرەنساو بەریتانیای بەلای كێشەكەیاندا، كەپێشتر زۆر نەناسرابوو هەژاندو، زۆریان بۆ هەردوو حكومەتی لەندەنو پاریس هێنا كەلە ئاستیدا دەستبەكاربن. نیشەكەی تەلەفزیۆن لای دیپلۆماتە ئەوروپییەكان كارێكی كوتوپڕی چاوەڕواننەكراوی وای لەسەر زەوی هێنایە كایەوە، وەك برادەرێكی ئەمەریكایی بەسەر سامییەوە تێبینی كردبوو، كەوای لەئەوروپاییەكان كرد، گەر بۆ تاكە جارێكیش بێت بۆ خەڵكی رەفتار بكەن. یەكێك لەیاریدەدەرە حەپەساوەكانی "فرانسۆ میتران" بەشارەزاییەكەی خۆی

لەمێژوودا، لەوە ڕامابوو چۆن خەڵکی پشتگیری کێشەیەکی وایانکرد کە هێشتا "بۆچی هەڵەدەگرت؟ ئەو دڵگەرمییە بۆ کورد کە نەجوونەکەو نە دیانن و لەیەکەم جەنگی جیهانیشدا کوشتاری دیانە ئەرمەنییەکانیان پێکرابوو، بۆچی؟ هەرچەندە حکومەتەکانی بەریتانیاو فەڕەنسا نیشەکەیان توند گرتبوو داوای کۆششیان بۆ دەکردن و، ئەگەرچی دیموکراتییە بەرهەڵستکارەکانی واشنتۆنیش ڕۆژانە ڕەخنەکانیان زیادیدەکرد، بەڵام بەڕێوەبەرایەتییەکەی بوش لەئاست هەمان دیمەنی تەلەفزیۆنەکانی ئەمریکادا دوو هەفتە زیاتر ئاڵەی لەخۆی بڕیبوو.

بەختی کورد لەوەدابوو هەر رێك وەك بۆ تەلەفزیۆن دروستکرابن و، دەشیان زانی چۆنچۆنی بۆی بدوێن، خۆشیان ئەوەیان بەلاوە سەیربوو، بەڵام شایانیانبوو چونکە زیرەکانە جۆرێتی خۆیانیان سەلماندو لەکاتێکیشدا هەستی ئەوروپاییەکانیان بەرامبەر بە ئێرانەکەیان بزواند کە ئەوان بەبۆنەی سەرکەوتنیان و دەرپەڕاندنی عێراقی کوێتیانەوە خەریکی پەنزبابیکردن بوون لەیەکتری. سیاسەتمەداران و دەزگا سیاسییەکانی دەرەوەی خۆرئاوا، کاتێك ئازارو دەشکەنجەکەی کورد تێشکیان خستەسەر ئەو مێژووە خەڵەکراوەی سیاسەتی حەفتا ساڵەیان بەوەی کە ئەوروپا بەدوروچاو سەیری کێشەکەیانی کردبوو، تەریق و شەرمەزاربوون زۆربەی بەریتانیاییەکان لەئاست کورددا هەستیان بەگرێیەك دەکرد کە دیپلۆماتێکی بەریتانیایی ناوی "کرێی تاوانی مێژوویی" لێنابوو، گرێکە زۆر قوڵبوو، دەگەڕایەوە بۆ جێبەجێکردنی پەیمانە نەتەوەییەکانی دوای جەنگی جیهانی یەکەم و دواتریش، بۆ نۆتۆنۆمی ناو عێراقێکی ژێر دەستەڵات و ڕکێفی بەریتانییەکان، چونکە ئەوان زیاتر بایەخیان بەپاسەوانێتی نەوتی کەرکوك دەدا، کە بۆخۆیان و بێت؛ وەك لەوەی پاسەوانی هەست و هیوای کوردە نەتەوەییەکان بکەن لەفەرەنساش وەچەیەکی حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی چەپ و ڕاست لەپێناو سوودی خۆیان و گەیشتنیان بەو تاکە سەرە پردە سەرەکییەی کە فەڕەنسای بەنەوتی خۆرهەڵات دەگەیاند، هەر خەریکی خۆبردنە پێشەوەو مامەحەمەیی سەدام حسێنی خاوەن دووەم گەنجینە نەوتی دونیا بوون. ئێستا خەڵکی ئەو وڵاتە دانایی و ڕەوشتی ئەو سیاسەتەیان بەرپرسەدەکرد کەشیوعییەکانی لێنەرچێت، سەرجەم سیاسەتمەدارانیان ببوونە سەروکە زۆرنایەکی پڕوپاگەندەی بەغداو بوونەهۆی ئەو لیستە پێنج بلیۆن دۆلارە ئەدراوەیەی کە زۆربەی پارەی چەك بوو "بەشێکیشی دژ بەکورد بەکارهێنرابوون".

لەسەرو هەموو ئەوانەشەوە، جیهانێك کەهەمیشە گۆڕانکاری لەدیمەنی ڕووداوەکانیدا هەبێت، بەڵام دوای ئەو دەیان ساڵەی کە پەنابەرانی ئەفریکایی و عەرەب و ئاسیایی تەلەفزیۆنیان گرتبوو کورد جۆرێکی نوێ و نامۆبوون. بینەرانی تەلەفزیۆنی هەموو دونیا کە بەبینینی

کارەسات و ئەشکەنجەی ناوچە گەرمەکان راهاتبوون، ئێستاکە کورد لەچیا سەهۆڵبەندەکاندا دەبینن لەسەرماندا هەڵدەلەرزن و بەناو بەفرو قوڕو لیتەدا بۆدارو چیلکەو چەواڵی چاوگی ئاگر، بەناو میندا ململانێیان لەگەڵ مەرگدا دەکردو لەپێناو ئەو یارمەتییانەی کە لەسەر لۆرییەکانەوە بۆیان هەڵدەدرا بەگژ یەکتریدا دەچوون و، سەربازە مێرییەکانیش - کەلەم بارەدا سەربازانی تورکیا- هەندێ جار بۆ بەدەستهێنانی شتێك لەو یارمەتیانە تا لە برساندا نەمرن، کەئەوەش شتێکی زۆر ئاساییە، لێیانەدەدان. وەك زۆربەی دانیشتوانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، پیاوانیان جامەدانەیان بەسەریانەوە بەستبوو، بەڵام پشتێنی پان و شەرواڵی دەلب و بەرگی رەنگاوڕەنگی دڵگەرەوەو دەرەنگی ژنانیان کارێکی زۆر سەیرو تایبەتیان لەبینەرە ماندووەکانی تەلەفزیۆن دەکرد. ئەو هۆیانەی وای لە"ئالان پیزی"ی هەواڵنێری "CBS" کرد کە بیست و یەك دانەرۆژ بەرلەدیۆ هەواڵی کوردی ناو چیاکان رابگەیەنێت؛ منداڵانی جوان، پیاوانی سامناك و بەخۆنان، ژنانی ڕوونەپۆشراو و جوان، کەئەوە بەگشتی خەڵکی دونیای دەرەوەی وور کردبوو. کورد هەندێکیان کەژاڵ و چاوشینن، لەچینی ناونجیش ئەوەندە هەڵاتبوون کە بتوانن کێشەکەیان بەڕوونی و جوانی بەزمانی ئینگلیزی و بەجۆرێکی وا رابگەیەنن، وەك "پیزی" دەیبینی، بهێنێت لەتەلەفزیۆندا بڵاوبکرێنەوەو بەئاسانیش ئەوە بگەیەنێت کە "کورد بوونەتە قوربانی سیاسەتی ئەمەریکا، چونکە داوای ڕاپەڕینی لێکردبوون، بۆ سەلماندنی قسەکەشیان بەیاننامەی مۆرنەکراوی عەرەبیان پێبوو کە فڕۆکە ئەمەریکاییەکان بەسەر سەربازە عێراقییەکاندا بەریانداوەو تیایدا داوای هەڵاتنیان لێکردبوون" (۸) هەزار ساڵ رابورد، کەچی وەك بەڕاستی گەل نەبن، خەڵکانێکی نموونەیین و کەچی وڵاتی سەربەخۆی خۆیانیان نییە، کورد لە پڕێکاو بۆماوەی پانزە دەلیقە ئاوڕیاندەرکردو کەس ئەما لێیان بەئاگا نەبێت. وەك "ئەندی وا رۆل" یش

(۸) "ئەریك رۆلیە"ی بڵاوێزی فەرەنسا گێڕایەوە، کە سەرەتای نیسان "بێرنار کۆشنەر"ی وەزیری باڵادەستی کارە مرۆڤایەتییەکانی فەرەنسای بردەسەر سنوور تا قسە بۆ نزیکەی چوارسەد کوردێکی ئاوارە بکات و بەگەڕانەوەیان بۆناو عێراق قایلیان بکات. ئەوانیش دوای ئەو کەوتنە قسەو، باسی ئەو بەیاننامانەیانکرد کە وەك بەڵگەیەکی ئاوانبارکردنی هاوپەیمانان نیشانیاندا، بەدەنگە پڕ لە سۆزەکەیان وەك "رۆلیە" بیرێتی، وا بووە "سوپاس بۆ ووشە جوانەکان، بەڵام ئێوە چەکتان بە سەدام دا، داوای هەڵاتن و راپەڕینتان لەسەربازەکان کرد لەدژی سەدام، کەچی لەو دوو دوا هەفتەیەی کوشت و کوشتارەکەدا پشتتان تێکردین و پەنجەتان بەرز نەکردەوە، تەنانەت کۆمەڵەی SPCA بەزەیی بەئاژەڵهاتنەوەدا باشتر رەفتار لەگەڵ سەگی خوێڕیدا دەکات وەك لەوەی ئێوە لەگەڵ ئێمەدا کردتان، بۆیە ئێمە بڕواتان پێناکەین داوا دەکەین ماڵی پەنابەرێتی سیاسیمان لەفەرەنسا بدەنێ کە کۆشنەر وتی: قسەکەتان لەبەنەڕەتدا، ڕاستەو ئێمە یارمەتی سەدامەمان داوە "رۆلیە پێی وتبوو: ئەو قسانە مەکە چونکە تۆ ناتوانی پەنجا هەزار پەنابەر لای خۆت وەربگریت

رایگەیاند، لەم سەردەمەی تەلەفزیۆندا دۆستە بیانییەکانیان بەهەموو لایەکدا بڵاوبوونەوەو هەوڵی زۆریشیاندا کە ئەو پانزە دەقیقەیە درێژتر بکەنەوە، هەر هیچ نەبێت تەوسپێکردنەکەی باڵوێزە داناکەی!! دونیای سێی بەغدا بەدرۆبخەنەوە، کەوای بۆ دەچوو گوایە کورد هەر بەقەدەر ماوەی یارییە هیلاهۆپەکەی لاوێتی خۆی بەدڵی خۆرئاوا دەبێت.

دانیال میتڕانی هاوسەری سەرۆکی فەرەنسا، کەبەدڵ و بەگەرمی پارێزگاری لەکوردو کەمایەتییە چەوساوەکانی دی دەکرد، هیچ پێویستییەکی بەوە نەبوو کە سەرنجی مێردەکەی بۆ کارەساتەکەیان رابکێشێت. ئەو ساڵی ١٩٨٢ یارمەتی "کەندال نەزان"ی دابوو، کە فیزیاوییەکی باڵادەستی کوردەو لەتورکیا دوورخراوەتەوە، تا ئەنستیوتی کورد دابمەزرێنێت. دانیال میتران لەدوا رۆژەکانی مانگی مارتدا، کەدژە هێرشی عێراق رێکدەخرا، شارەزایان و پسپۆڕانی لەناوەوەو دەرەوەی حکومەتدا، بۆ ئامادەکردنی پلانێکی کتوپڕانە ووریاکردەوە. لەگەڵ بەتێپەڕبوونی یەکەم هەفتە زۆر ناخۆشەکەی مانگی نیسانی ڕەوکەراندا، توانی مێردەکەی بەوە قایلبکات کە لەتەلەفزیۆنەوە سەیری ئەو پانتاییە بەرینەی چیاکان بکات کە کوردە چەوساوەکانی تیادا کۆبوونەتەوە. خاتو دانیال میتران لەسەردەمی لاوێتیاو لەوناوچانەی فەرەنسادا کەنازییەکان دەستیان بەسەردا گرتبوو، چالاکی بەرەنگار بوونەوەی هەبوو، بۆیە لە رێی شارەزایی خۆیەوە، مەدەنی و سەربازییەکانی "ئەلیزیە"ی لەبێسوودی بەردلنەوەی یارمەتی بەپەرەشووت ئاگادارکردبۆوە. کارەساتەکەی کورد بەجۆرێکی وا کاری لەسەرۆک فرانسۆ میتران کردبوو، کە فەرەنسا بەپەلە داوا لەسکرتێری نەتەوە یەکگرتووەکان بکات کارێک ئەنجام بدات، ئاگاداریشی کردەوە کەئەگەر ئەو هیچ نەکات ئەوا پاریس لەلای خۆیەوە شتێک دەکات. پشتگیریکردنێکی زۆر بەسەر باڵوێزخانەو کۆنسولیەتەکانی فەرەنسادا بەجۆرێکی وا داباریـن کەوڵاتە یەکگرتووەکان و بەڕێوەبەرێتییەکەی بوشیان لەکەدار کردبوو، کەچی واش هەر لەسەر هیچ نەکردن سووربوو.

پێوەندی و قووڵ و دوورو درێژی دانیال میتران بە کوردەوە، نموونەیەکی نەریتە کۆنەکەی فەرەنسای کاتی شانشین نەبوو، کە لەڕێی کێشەیەکی لاوەکی و نەناسراوەوە هەوڵی راکێشانی تەواوی کەسە نزیکەکانی تەختی بێت. یەکێك لەو شتانەی هەستی دانیال میترانیان بەلای کورددا بزواندبوو "برنارد دۆرین"ی دیپلۆمات بوو کەلە پرێکا دەستی لەکار کێشایەوەو، بێنەوەی شتێکی وا لەبارەی کوردەوە بزانێت بۆیان کەوتەکار. لەساڵی ١٩٦٤ دا "کەوای د. ئۆرسای- وەزارەتی دەرەوە-"ی بەتووڕەیی جێهێشت، ئەویش دوای دەمەقاڵێیەك لەگەڵ "ئەریك دی کاربۆنێل"ی بەڕێوەبەری گشتی لێپرسراویدا، چونکە فرمانی ئیمزاکردنی یاداشتێکی

شێوەکاری بەریتانیای پێکردبوو، کە تیایدا فەرمانی لەفرۆشتنی فڕۆکەی(هاوکەر هەنتەری) بەریتانیایی بەعێراق ئاگادارکردبوو، دۆرین بڕیاریدابوو کە زیاتر خۆی بۆ خەڵکێکی تر شارەزابکات، کە بەبۆچوونی خۆی پیشە دیپلۆماتییەکەیی بەقوربانکردبوون، بۆ ئەوەش زمانی کوردی خوێندو لەساڵی ١٩٦٨ دا پێی لەسەر بینینی ڕووداوەکانی کوردستانی عێراق داگرت، ئەوساکە دۆرین لەدەزگایەکی وەزیری "توێژینەوە زانستییەکان"دا کاری دەکرد، ئەویش بەناسانی مۆڵەتی تایبەتی دایەو بەڵێنیشی پێدا "ئەگەر نەکوژرێت" بیگێڕێتەوە سەرکارەکەی، ڕاستییەکەشی لەو شەش مانگەی لەگەڵ مەلا مستەفای بەرزانیدا بوو، کەدیسانەوە لەپێناوی ئۆتۆنۆمیدا لەگەڵ سوپای عێراقدا کەوتبۆوە شەڕکردن، زۆر دوور نەبوو گیانی لەدەستبدات.
لەساڵی ١٩٧١ دا، دۆرین لە وەزارەتی دەرەوەدا وەک باڵوێز لە؛ هایتی، ئەفریکای خواروو، بەرازیل، تایوان، دواییش، لەبەریتانیا دانرایەوە، لە لەندەن لەو ڕۆژگارە ئاسکانەی نیسانی ١٩٩١دا هاریکاری بەریتانیای دەکرد، تا لەگەڵ فەرەنسادا کارێك بۆ سەرفرازکردنی کورد بکەن و وڵاتە یەکگرتووەکان وا لێبکەن کە یەك تۆزقاڵ لەبەرپرسیارێتی خۆیان بنوێنن، کەئەو جۆرە هاریکردنە لەڕۆژگاری ئاشتیدا دەگمەنە.

ئەوی ڕاستبێت "پیتەر گالبرێت"ی ئەمەریکایی ئەندامی باڵادەستی لیژنەی پێوەندییەکانی دەرەوەی ئەنجومەنی پیرانی ئەمەریکا، کەلەکاتی هەرەسی ڕاپەڕینەکەی کورددا لەگەڵ جەلال تاڵەبانی لەشاری دهۆك بوو، یەکەم دۆستی بیانی کوردە کە جێدەستی دیارێت. گالبرێت، بەدڵ بەرگری لەکورد دەکرد، لەو سەفەرە ڕەسمییەی ساڵی ١٩٧٨ییەوە کە بۆ باکووری عێراق کردی و، ئەو ڕاپۆرتە ڕەسمییەی لەبارەی ڕیشەکێشکردنی ژیانی گوندو دێهاتەکانەوە خستبویە بەردەم ئەنجومەنی پیرانی ئەمەریکا، ببووە سیخێکی هەمیشەیی و لەقەبرغەی سەدام حسێن و بەڕێوەبەرایەتییەکەی "ریگن" و "بوش"یش هەڵچەقیبوو. ڕۆژی یەکشەممەی نیستر یەکێك بوو لەو دوا کەسانەی، بەرلەوەی سوپای عێراق ڕێگای دەربازبوون دابخات، لەڕووباری دیجلەوە بەژێر ئاگربارانی هاوەندا بۆ سوریا پەڕییەوە. گالبرێت بە گەیشتنە دیمەشقی یەکسەر تەلەفۆنی بۆ باڵوێزخانەی ئەمەریکا کرد لەئەنقەرەو، لەلێشاوە بەکۆمەڵەکەی پەنابەران کە بەرەو سنوور دەهاتن و، ڕۆژنامە نووسانی ئەمەریکایی و بیانیشیان تیادایە ئاگاداریکرد، ئەم بەئاگاهێنانەوەیە باڵوێزخانەی لەڕووی کارەساتەکەدا وورپاکردەوەو بووەهۆی دەستپێشخەریان.

کاسێتە ڤیدیۆکانی گالبرێت، کە دیمەنی ڕەوەکەی لەسەر گرتبوون، لەناو ئەو یەکەم فیلمانەدا بوون کە تەلەفزیۆنی ئەمەریکایی نیشانی دەدان و هەموو دونیایان لەمەزنی ڕەوەکە بەئاگاهێنا. گالبرێت بە گەیشتنەوە واشنتۆنی ئیتر یەکبینە لەتەلەفزیۆندا سەبارەت بەکورد دەدواو، هەوڵی

چاکیشی بۆ ڕێکخستنی ئەو هەڵمەتە سەربەستانەی بۆ کارکردنە سەر دەستەکۆتراوەکەی بەڕێوەبەرێتی بوش دەدوان، تا ڕێی چاوپێکەوتنی نوێنەرانی کورد لەوەزارەتە دەستبەسترابوەکەی دەرەوەی نەگرێت، ئەوانەشی کە ڕکی تەواویان لەسەر ڕەفتاری بەڕێوەبەرایەتییەکەی ئەمەریکا بەرامبەر بەکورد هەستابوو، دووانیان خاوەن خەڵاتی "پۆلیتزەر"و، دووانی تریشیان نووسەرانی ستوونی ڕۆژنامەکان. "جیم هۆگلاند"ی واشنتۆن پۆستو "ولیام سافیری.ی.دی" نیویۆرک تایمس بوون کە هەردووک ماوەیەکی زۆر بەرگریان لەکورد کردبوو.

لەسێی مانگی نیساندا سەرۆک میتران "بێرنارد کوشنەر"ی وەزیری کاروباری مرۆڤایەتی کەوەزیرێکی کارامەی بالادەستی فەرەنسایە، نارده ئەنقەرە تا لەگەڵ تورکەکاندا بنەمایەکی یاسایی بۆ داڕشتنی بڕیارێکی ئەنجومەنی ئاسایشی سەربەنەتەوە یەکگرتووەکان، لەسەر پارێزگاریکردنی کورد لەناو عێراقدا دەربکات. لەحەفتاکاندا کوشنەر ئەندامێکی دەستەی دامەزرێنەری کۆمەڵەی یارمەتییە پزیشکییە ناحکومەتییەکان بوو، کەبەناوی پزیشکانی بێسنوورەوە دامەزرێندرا، دواتریش لقێکی پچووکتریان بەناوی پزیشکانی جیهانییەوە، بۆ کۆمەککردنی پزیشکانەی کاتی ڕووداوە کوتوپڕەکانی دونیای سێ، دامەزراند.

کۆشنەر سیاسەتمەدارێکی ئەگەمەنی خاوەن شارەزاییەکی چاکی کێشەی کوردبوو، ئەوەندەش بەتوانابوو کەکارەکە بەئاسانی ڕاپەڕێنێت، بۆیە بەڕاستی ببووە شوێنبارەڕی بینەرانی تەلەفیزیۆن. پزیشکانی جیهان بۆ چەند ساڵێک لەیارمەتیدانی کوردەکانی سەر سنووری ئێران عێراقدا بەردەوامبوون. کۆشنەر بەڕادەیەک قینی لەپێشێلکەرانی مافی مرۆڤی دونیابوو، کەزۆر لەمێژبوو داوای لەکۆمەڵگەی نێودەوڵەتی دەکرد لەپێناو بنەماو کێشەکەی "مافی دەستتێوەردان"دا، تەنانەت دەست لەکاروباری ئەو دەوڵەتانەش بخرێت کە لەمێژەوە سەربەخۆیەتیان بەلاوە پیرۆزبووە. ئەو لای وابوو کە کارەساتەکەی کورد دەرفەتێکە بۆ جێبەجێکردنی تیورە خۆشەویستەکەی.

مرۆڤ بە شارەزایەتی پێشتری وایدەزانی تورکیا ئەو دەست تێوەردانە بەڕەنساشکاندن دادەنێت و یەکسەر دەیداتە دواوە، چونکە تورکە نەتەوەییە لەهەموو شت بەگومانەکان، ڕسواییخۆزیانیان بەهۆی خۆتێهەڵقورتاندنی هێزە بیانییەکانەوە، لەبیرچوبووەو ئەلێشی خۆشبوون، بەتایبەتی لەو ڕۆژگارانەدا کە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی گلۆڵەی لەلێژیدا بوو، "مبشر"ینە خۆرئاواییەکان، لەبری دیانە کەمایەتییەکەی ناو تورکیا کەیاندەکرد، خۆ هەوڵ و تەقەلای بەریتانیاو فەرەنساو یۆنانیش بۆ پەرتکردنی وولاتی ئەنادۆل لەولاوە بوەستێ، کەوا

هەستیانئەکرد دڵیان لەت و پەت ئەکەن بۆ ئەوەش ئەو دەوڵەتە نوێیەی ناوەند سەرەڕۆیانە بەڕێوەی ئەبرد و کەمال ئەتاتورك بۆ ئەوێ دامەزراندنەوەی لەبەشە کاولکراوەکەی ئیمپراتۆریەتەکەدا مابۆوە، نکوڵیشی لەجیایی و بوونی کورد ئەکرد، کە گەورەترین کەمایەتی ناو وڵاتێکن و، بەلەسەدا بیستی دانیشتوانی تورکیا مەزەنەدەکران. لەمێژنییە حکومەتی تورکیا هەستی بەوەکردووە کە حکومەتەکانی ئەرەوە، لەسەر جۆری رەفتارکردنی لەگەڵ ئەو هەزاران کوردە عێراقیانەی مانگی ئابی ١٩٨٨، کە سوپای عێراق لەخوارووی سنووری وڵاتەکەیانەوە گازبارانی کردن، ئەمی رەخنەیان لێکردوونەتەوە، چونکە ئەمان گەر لەڕووی مرۆڤایەتیشەوە بوایە ئەبوا رێی هاتنەناوەوەیان بدانایە، کەچی نەیانکرد و سنووریان بە ڕوودا داخستن.

لەلایەکی تریشەوە فەرەنساییەکان هەستیان بەوەکردبوو کەسەرۆك "تۆرگت ئۆزال"، دواشت کە لەکردنیبێت، جێکردنەوەی نیو ملیۆن کوردی عێراقە لەتورکیادا، چونکە دەرئەنجامەکەی، وەك نێردراوانێکی خۆرئاوایی وتیان "لە خۆکوشتنێکی سیاسیانەی حکومەتی تورکیا ئەچێت". ئۆزال لەسەفەرێکی کۆتایی پشووی هەفتە شووەکەی ئیستەردا، کەلەئەمەریکاوە بۆ ئەنقەرە گەڕایەوە، یەکسەر داوای کۆبوونەوەیەکی ئەنجومەنی ئاسایشیی نەتەوەییکرد، کە بەتواناترین دەزگای وڵاتەو سەربازییاکان دەستی باڵایان تیایدا هەیە. لێشاوی پەنابەران ئادەمەت گرفتی باشووری وڵاتی ئاڵۆزتر ئەکرد، چونکە سەدو بیست هەزار سەباز و پۆلیس، بەهۆی شەڕێکی ناوخۆوە، کەلەساڵی ١٩٨٤ەوە دژ بە جیاخوازە کوردەکانی ناو تورکیا هەڵگیرساوەو تا بێتیش زیاتر کڵپە ئەسێنێت، پەنگیانخواردبۆوە. لەم کاتەدا ئەنقەرە تووشی بەزمێکی خراپ هاتبوو، سەربازەکان بەئاشکرا رێی ئاوارەکانیان نەئەدا تا بگەنە شوێنێکی وا کەبۆ هەواندنەوەیان باشتربێت، بگرە جاروبار بەزەبری تفەنگ ڕووەو لووتکە ڕووتەن و بەفرگرتووەکان ئەیگێڕانەوە.

دیپلۆماتێکی فەرەنسایی لەپاریس، ڕێکەوتنەکەی کۆشنەری بە "رستەی تەلیسمی" ناودێنا، چونکە تورکیا بۆ یەکلاکردنەوەی گرفتە بێچارەکەی خەونی پێوە ئەبینی. تورکیا لەئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکاندا نەبوو، بۆیە بۆ پشتگیری پرۆژەکەی پێویستی بەیارمەتی ئەندامێکی هەمیشەیی ئەنجوومەنەکە هەبوو، فەرەنساش کە هەرلەوکاتەدا خەریکی پرۆژەیەك بوو، ئەوەی زۆر پێخۆشبوو ڕێکەوتنەکەیان لەگەڵ لانەی تایبەت بە "بەهەڕەشەکردن لەئاشتی و ئاسایشی جیهان"دا ئەگونجاو، ڕەوایی بەتورکیاشدەدا کەڕێ بەکوردی عێراق نەدا بچنە ناو خاکی وڵاتەکەیانەوە، لایەنگری ناردنی هێزیش بکات کەبچنە ناوخاکی عێراقەوە، تا گێڕانەوەی کورد بۆ ناوماڵ و حاڵی خۆیان بەسەر سەدام حسێندا، بیەوێت یان نا، بسەپێنرێت کاربەدەستانی نەتەوەیەکگرتووەکان بەتووڕەییەوە ناوی "دوورخستنەوەیان" یان لەمە نابوو. کە

ووشەیەکی تەکنیکیانەی رەتکردنەوەی پەنابەرێتییە، راستییەکەشی تورکیا، دوای دووەم جەنگی جیهانی کەبەڵگەنامە نێودەوڵەتییەکەی لەمەڕ وەرگرتنی پەنابەری سیاسی مۆرکرد، قایلنەبوونی خۆیی لەوەرگرتنی پەنابەرانی دراوسێی خۆرهەڵات و باشووری، کەبەناو ناوبردن راگەیاند، لەگەرچی ئەمە لەدوای شۆڕشە ئیسلامییەکەی شوباتی ١٩٧٩ ی ئێران، کە کۆتایی بەڕژێمی شاهەنشایانەی پەهلەوییەکان هێنا، رێی دڵنەدانی نزیکەی یەك ملیۆن ئێرانی نەگرت و، لە ١٩٨٨یشدا بواریان بەکوردی عێراق دا کەلە کەمپەکانی باشووری خۆرهەڵاتی تورکیادا، لەبارێکی زۆر ناهەمواردا بمێنەوە، تا ساڵی ١٩٩١ بیست و هەشت هەزار کەسیان لەوێ مابوون، دواتر زۆربەی هەرە زۆریان بۆ عێراق گەڕانەوە.

لەمڕووەوە چوونەکەی کۆشنەر رێزو سوپاسی هەڵدەگرت، چونکە بووەهۆی پێشکەشکردنی پرۆژەیەکی شۆڕشگێڕانەی دووقۆڵی فەرەنسا و تورکیا، کەبەلای زۆر لەدیپلۆماتە کارامەکانەوە گرنگ و جێی سەرسوڕمانبوو، ئەوان پێیانوابوو "سین" یان "شورەوی" ماق ڤیتۆی لەدژ بەکاردەهێنێت، کەچی لەئەنجامدا ئەنجومەنی ئاسایش، لەپێنجی نیساندا پەسەندیکرد. لەماوەی حەفتا ساڵدا بۆ یەکەمین جارە کورد لەبەڵگەنامەیەکی جیهانیدا کەبڕیاری ٦٨٨ی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکانە، بەناو ناویان بێت، ئەویش لەڕووییاساییەوە کەبەکارێکی زۆر گرنگ دادەنرێ و تورکیاش ناچاربوو پێی قایلبێت راستییەکەشی نەتورکیاو نەبەڕێوەبەرایەتییەکەی بوش، لەوەزیاتر شتێکی دیان پێنەدەکرا بەڕێوەبەرایەتییەکەی بوش حەپەسابوو پێشیخۆشنەبوو بەپرۆژەیەك قایلبێت کەناچاری بکات سەربازەکانی بۆ باکووری عێراق بنێرێت، چونکە لەگەڵ ئەو بەڵێنەیدا نەدەگونجا، کەدەبوا بەزووترین کات لە کەنداوی فارسەوە بۆ شوێنی خۆیانیان بگێڕێتەوە.

بەڵام جۆرج بۆش بۆ یارمەتیدانی "ئۆزاڵ"ی بێچارە زۆر بەپەرۆشبوو، چونکە لەیەکەم رۆژی کوێت گرتنەکەی عێراقەوە، ئۆزاڵ بەگەرمی ئامادەیی بۆ داخستنی بۆرییەنەوتەکانی عێراق نیشاندا، کەبەخاکی تورکیادا دەڕژیشتن و بووەیەکێك لە هاوپەیمانە سەرەکییەکانی دامەزرێنەرانی ئەو یەکگرتنەی دژ بە سەدام حسێن کرا. جگە لەوەش، دوای هەرەسهێنانی راپەڕینەکانی شیعەو کوردو قەڵاچۆکردنیان لەلایەن عێراقییەکانەوە، کە یەکبینە لەتەلەڤیزیۆنەوە پەخشەکران، شانازیکردنەکەی بوشی بە سیستمی نوێی جیهانەوە لەقکرد. وەك یەکێك لەپشتگیریکەرانی "ماق دەستێوەردان" سەرنجی بڕیاری ٦٨٨یبە: "بڕیاری ناردنی یارمەتییە مرۆڤایەتییەکان بۆ کوردو هاوڵاتییە عێراقییەکانی دی، با حکومەتی بەغدا لەدژیشی بووبێ، ئەوە ناگەیەنێت کەئەنجومەنی ئاسایش هیچ گرەنتییەکی یەکلاکەرەوەی وای بەدەستهێنابێت،

که لەسەرولا هەر حکومەتێك خراپەکاری یان تەنانەت هاولاتیانی خۆی قەڵاچۆ بکات. بتوانن بەو ئاسانیەو بەڕێگەیەکی یاساییانە یارمەتییە مرۆڤایەتییەکان رەتبکەنەوە" دابوو.

کوردی عێراق دۆستێکی بەدەستی تریان لەئەنقەرەدا هەبوو، "ئیریك رۆلیە"ی باڵوێزی فەرەنسا، بەرلەوەی دیپلۆماتکاری لەئامێزی بگرێت، دەیان ساڵ لەرۆژنامەی لۆمۆندی دەست و دەنگ رۆیشتوودا، شارەزاو پسپۆڕی کاروباری خۆرهەڵاتی ناوەڕاستبوو، رۆلیە بەدەرز دادانی ((مۆرتون، ئای، ئەبرامۆڤیتز))ی باڵوێزی ئەمریکاوە خەریکبوو سیاسەتە هەرە ئاسکەکەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، بەتایبەتی "سروشتی کۆمەڵگەی عێراق"ی بۆ ڕوونەکردەوە، ناکۆکی و ئاڵۆزی زۆری بۆچوونەکانی بەڕێوەبەرایەتییەکەی بوشی بۆ یەکلانەکرەوە.

پێشتر "ئەبرا مۆڤیتز" هیچ ئیشی لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا نەکردبوو، بەڵام لەحەفتاکاندا کەلەتایلاند باڵوێز بووە، لەمەڵوێستی ئازایانەو سیاسەتی ژیرانەو بەڕێوەبەرێتییە بێهاوتاکەیداو، لەبەئاکامگەیاندنی لێشاوی ئەو ئاوارانەی بە "خەڵکی پاپۆڕ" ناسراوبوون و لەڤێتنامەوە بەرەو تایلاندا هاتبوون، جێپەنجەی دیاربووە. کرژبوونی حکومەتی تورکیا بەو سەردانانەی دیپلۆماتە بیانییەکان بۆ شوێنە گرنگەکان دەیانکرد، بەتایبەتی سنوورییەکانیان ئاسایی بوو، بەڵام پەرۆشی دۆزینەوەی ڕێگەی هەڵاتنی ئەو چەند رۆژنامەنووسە ئەمریکاییەی لەعێراقدا بوون، کردە بیانوو بۆ بەگەڕخستنی ژمارەیەکی زۆرلە فەرمانبەرانی باڵوێزخانەکەی، تا هەواڵی نوێی لەبارەی ئەو سەدان هەزار پەنابەرە کوردە بەسەربەکترشاوانەی سنووری تورکیای دەستگیربێت.

بێ ووچان و ماندوبوون، پەیتاپەیتا بروسکەی بۆخەبەر کردنەوەی بەشە رەسمییە خەوتووەکەی واشنتۆن دەناردو، تەلەفۆنێکی بێشوماریشی بۆ دۆست و هاوڕێ دەستڕۆیشتووەکانی ناو دەرەوەی حکومەت دەکرد، تەنانەت نامەشی بۆ کۆشکی سپی دەناردو لەسەری دەنووسی "بۆ گرنگی پێدانی بوش"، چونکە شارەزابوونی زۆری لەکێشەی "خەڵکی پاپۆڕ"دا، بڕوایەکی تەواوی بە "ئەگەر بتەوێت سەربکەویت ئەوا دەبێت لەووریاکردنەوەی خەڵکیدا جێگە بەخۆت نەگریت و هەمیشە لەجووڵەدابی" پەیدا کردبوو. ئەبرا مۆفیتز وتی. "لەهەلو مەرجێکی وادا من پێموایە کەدەبێت بیر لە ڕووداوی زۆر خراپ بکرێتەوە"، "برینت سکۆ کرۆفت"ی راوێژکاری ئاسایشی نەتەوەیی سەرۆك، لەچالاکییەکانی تایبەت بەپەنابەرانی باڵوێزی رۆژانی "خەڵکی پاپۆڕ" ئاگاداربوو، بۆیە هەستیکرد ئەو ووریا کردنەوانە قەومانی کارەساتێکی گەورەی بۆ تورکیا یان بۆ وولاتە یەککگرتووەکانی ئەمەریکا هێجگار نزیکخستۆتەوە. بەپێی ڕوونکردنەوەی یەکێك لەدیپلۆماتە ئەمریکاییەکان، کەلەبروسکە ناردن و

وەرگرتنی ئەبرا مۆڤتیز ئاگاداربوو، ئەبرا مۆڤتیز لەئەنقەرەوە پەیوەندی بە یەکبینە دەنگی لیهەندەستاو، لۆزالیش بە تەلەفۆن لەگەڵ بۆشدا پێی لەسەر کارێکی گونجاو دادەگرت.

باڵوێز پشتگیری ئەوەی دەکرد کەخۆراک و پێویستی لەچیاکاندا بەپەرەشوت بەربدرێنەوە، لەحەوتی نیسانەوە هێزی ئاسمانی ئەمەریکا دەستی پێکرد، زۆری نەبرد کە تورکیا بڕیاری دا فڕۆکە لەبنکەی ئەنجەرلیکی ئەدەنەوە هەستێ و، هێزی ئاسمانی ئەمەریکاش لەوێ هەرچی فڕۆکەیەکی بارهەڵگری هەبوو لەباری ئامادەباشدا داینان، ئەمجا بەریتانیاو فەرەنساش فڕۆکەکانیان بۆ هەمان مەبەست خستەگەڕ، بەلام واش سەربازە ڕەسمییە باڵادەستەکانی واشنتۆن، بەکارێکی سەرکەوتوویان نەدەزانی و، کاریگەرێتییەکەیان وەك "دان بۆ کوتر ڕۆکردن" دادەنا؛ لەوێش خراپتر هەندێك لەو یارمەتیانەی بەپەرەشوت بەردەدرانەوە خراپ دەهاتنە خوارەوەو بەرسەری خەڵکی دەکەوتن و ئیشی دەکوشتن، چەند کوردێکیش کەبەدوای پەرەشوتەکاندا ڕایاندەکرد "مین" لەبن پێیاندا دەتەقییەوە. بەلام هەرچۆنێك بێت پێدەچوو یارمەتی بەردانەوەکە لەبەرنەدانەوەی باشتربێت، چونکە فیلمی دەگیراو، هیچ نەبێت وایدەگەیاند کە هاوپەیمانان بەڕاستی خەریکن، بۆشیش دەیویست بەشێوەیەك بەرچاو بکەوێت کەلەدوای کارە بێسوودەکانی یەکەمجاری، ئیشێکی والەکات کێشەکەی پێبنبڕبکات.

پاداشتی "ئەبرا موفیتز"ی باڵوێز، قایلکردنی "جێمس .ئەی. بەیکەر"ی وەزیری دەرەوەبوو تا سەردانی هێومتگایەکی گەورەی ئاوارەکان لە "چوکورکا"ی ناو چیاکانی نزیك سنوور بکات: لەحەوتی نیساندا ئەوێك کەلەجیهاندا، بە خۆپارێزو بایەخدەر بەهەندام و جل و بەرگ ناوی دەرکردبوو، بەجوورتێك جزمەی کاوبۆیانەوە، کە کەڕاگەیاندنە جۆراو جۆرەکان زیاتر خەیاڵیان لەوەی دابوو، لەکۆپتەرەکەی دابەزی، تا بەچاوی خۆی کارەساتی ئەم بەدەیان هەزار کەسە دەگبەتە لێقەوماوانە ببینێت و، کەمتر لەچارەکێکیش مایەوە. خۆ ئەگەر سیاسەتمەدارێکی دڵڕەقی وەك بەیکەر، کەهەر لەسەرەتاوە لەڕووداوەکان بەگومانبوو، لەگەڵ بەجێهێشتنی "چکورکا" کارەساتەکە بەجۆرێکی وا کاری تێبکات، پەرۆشی ئەو کەسانەی بێت کە بەچاوی خۆی بینیبوونی، دەکرێت بە "باشترین ١٢ دەقیقە لەمێژووی کاری پەنابەرێتیدا" دابنرێت کەئەوپەڕی قایلێتی بەباڵوێز بەخشی

بەیکەر ئەوسا هەستیکرد چارەسەرکردنی ئەو قەیرانەی لەمێژووی جیهانی نوێدا، بۆ یەکەمجار کوردی گەیاندە ناو ئەجەندەی دونیاوە، پێویستی بەئیشێکە لەوئاستەدا، هەرکە گەیشتەوە دیاریەکرو بەفڕۆکە تایبەتییەکەی بەرەو ئیسرائیل بۆوە، دەست بەجێ تەلەفۆنی بۆ بۆش و "ریچار چینی" وەزیری بەرگری و "خافیر پیریز دی کوێلار"ی سکرتێری گشتی نەتەوە

یەکگرتووەکان کرد. ئەوسا سەرۆك بوش ناچار ولزی لە رەتکردنەوەی هەڵسوکەوتکردن لەگەڵ کوردو کەللەڕەقیتییەکەی خۆی هێنا، چونکە هەرخۆشی هۆیەکی ئەو کارەساتە گرانەبوو کەبەسەر کورد هاتووە، بەیکەریش یەکێك لەجێ باوەڕەکانی بوو.

هاوپەیمانانی بوش ڕۆژ لەدوای ڕۆژ زیاتر لێی پەستدەبوون، ئەشدەکرا لەوەزیاتر چاوەڕوانییەکەن، "جۆنمێجەر"ی سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا، لەمەشتی ئیسانو لە لۆکسیمبورگ پشتگیری سەرجەم ئەندامانی کۆمەڵەی ئەورووپای بۆ ئەو پرۆژە نایابە بەدەستهێنا، کەسوپای هاوپەیمانان لەتەختاییەکانی باکووری عێراقەوە، ناوچەی ئارام بپارێزن، تا هانی پەنابەرەکانبدەن چیاکانیان بەجێبهێڵن. ڕای گشتی لەبەسەرهاتەکەی کورد زۆر بێزارو ناڕازی بوو، "مارگرێت تاتچەر"ی سەرەك وەزیرانی پێشووی بەریتانیا هەرەشەیدەکردو مێجەریش پەیویست ئازادی خۆی لەئێشە باشەکانیا بۆ کورد بسەلمێنێت، ئەوەش کارێکی سیاسیانەی مێجگار گرنگبوو، چونکە لەوکاتەدا چوارمانگ بەسەر گەیشتنە خانووی ژمارە "١٠"ی "داونینگ ستریت"یدا تێپەڕیبوو، بۆیە دەبوا چاك هەڵسووڕاندنی ئەوئیشەی بەباشی نیشانبدایە.

تەنانەت فەرەنساییەکان، کەلەو ساڵانەی دواییدا لەگەڵ ئینگلیزەکاندا زیاتر ناکۆك بوون وەك لەوەی هاوپەیمانیانبن، ئەم لەسەرسووربوونەیانیان بەدڵبوو، لەڕێی کەناڵە دیپلۆماتییەکانیانەوە، تا ئیشەکەی بەریتانیا بەچاك دەربڕن، ولزیان لەخۆ بەخاوەنی بیرۆکەی ناوچەی ئارام هێناو جەختیان لەو ئامادەییە نائاساییەی مێجەر کرد، تا بێنەوەی گوێ بەڕای واشنتۆن بدات بڕیارێکی گرنگ دەرکات و ئیشە ناپەسندەکەی حکومەتی فەرەنسای دوای جەنگ، کە چەند مانگێك بۆ پێناسەکردنی کورد پاشکۆیەتی ڕێبازی ئەمریکای دەکردو، ئەوەش سیاسەتمەدارە نەتەوەییە فەرەنساییەکانی ڕێزی پێشەوەی تووڕە کردبوو دەبوا پارمەتیدانەکەشیان بەشێوەیەك بوایە، وێنەی فەرەنسای وەك دابینکەری سەرەکی چەکی خۆرئاوا بۆ سەدام حسێن بسڕیایەتەوە، یان هیچ نەبێت ڕێکی بکردایەتەوە.

بەڵام لەگەڵ هەموو ئەو پەرۆشییەی بەریتانیاو فەرەنساو وڵاتە ئەورووپییەکانی دی بۆ یاریدەدانی کوردو بایەخپێدانیان، کەچی پەشۆکابوون، چونکە خۆیان بەتەنیا نەیاندەتوانی هیچ شتێك لەسەر زەوی بکەن، لەمێژبوو لەوەش گەیشتبوون کە ناوچەیەکی چەپەکی پڕ گرفتی پەنابەران، بەکارێکی سەربازیانە نەبێت چارەناکرێت و،ئیشی واش هەربە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا باش بەڕێوە دەچێت، خۆ بەبێ ئەمەریکاش هیچیان بۆ بڕیاری ٦٨٨و بیرۆکەی ناوچەی ئارام پێناکرێ، بۆیە وەك یەکەم هەنگاو بۆ قایلکردنی پەنابەران کەبۆسەرماڵ و حاڵی

خۆیان بگەڕێنەوە، دەبوا حکومەتەکانی بەریتانیاو فەرەنسا ئەمریکا قایلبکەن، تا بەبیانووی پارێزگاریکردنی فڕۆکە بارهەڵگرە زەبەلاحەکانی "هیرکیولیس C-130) یانەوە، کە هاتوچۆیان ئاسان نییەو بۆ بەردانەوەی یارمەتی بەکاریدەهێنرێن، لەسەرووی پانەهێڵی ٣٦ەوە فڕین لە عێراقییەکان قەدەغەبکات.

بەردانەوەی یارمەتی لەو فڕۆکانەوە بۆ پەنابەرەکان شتێکی ئەوتۆ نەبوو، کوردی تورکیا لەناوچەکەدا، ڕۆژانە یارمەتی زۆر لەوانو لەمانگی سووری تورکیاش، کە دەزگایەکی یامەتیدەری جیهانییە، زیاترو کاریگەرتریان دەگەیاندنێ. بەڵام واش "C-130" یەکان بۆ بەجیهانیکردنی کێشەکە شتێکی پێویستبوو، چونکە فڕۆکەو کۆپتەری جەنگیان بۆ هاوڵیکردنیان هێنایە بنکەی ئەنجەرلیکو، فڕۆکەی A-10 یشیان بۆ پشتگیریان هێناو، تا بەردەوام ئاڵەو گرەیان پەیامێکی دیارو ڕوون بێت بەسەر سەربازە عێراقییەکانەوەو، هەرکاتێك سەربازەکانی هاوپەیمانان بێنە ناو باکووری عێراقەوە ئەوان پاشەکشە بکەنو، کوردە ئاوارەکانیش بە بەجێهێشتنی چیاکانو گەڕاندنەوە قایلبکەن، مانگ لەدوای مانگو ساڵ لەدوای ساڵ فڕینی فڕۆکەکانی هاوپەیمانان بەسەر کورددا دڵنیاییەکی دەدانێو بە ئاگاکردنەوەیەکی عێراقییەکانیش بوو تا چیتر بەرەو سنوورەکانی عێراق ئێران ڕەو بە کەس نەکەن.

ئەفڕینانەی (کە تورکیا ئابەڵ ڕێیدەدان)، دەبوایە سەرەتا هەموو شەش مانگ جارێكو دواتریش هەموو سێ مانگ کەرەتێك نوێ بکرایەتەوە، کەئەمەش تاکە کۆسپی ڕاستەقینەی هەوڵی عێراق بوو بۆ گرتنەوەی ناوچە بەرینەکەی باکووری وڵاتەکەی کە کورد وەك "ئەمرێکی واقیع" بەڕێوەی دەبرد. پانەهێڵی ٣٦ هەرەمەکیانە دانرابوو سەدی شەستی دانیشتوانی کورد، کە زۆریەیان لەهەڵاتووانی بەرەو سنووری ئێران بوون، بێپارێزگاریکردن هێڵرابوونەوە، بەڵام زۆریەی ئەو ٤٠٠-٥٠٠ هەزار ئاوارەیەی سەر سنووری تورکیای دەگرتەوە (تا مەترسی نهێنییە زۆرەکەی دراوسێکانی عێراق، لەوەی کەگوایە هاوپەیمانان ئارەزووی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆیان لە باکووری عێراقدا هەیە) نەهێڵێت، ناوچە نەوتییەکانی کەرکوکیشی نەدەگرتەوە.

هاوپەیمانان دەبوایە ئەو بیرۆکە فەرەنسایییەی ناوی "ڕێڕەوی مرۆڤایەتی"لێنرابوو، لەوێستگەی سەرەڕێی بەخواردنو ئاوو بەنزینو پێویستی پزیشکی دابینکراو پێکهاتبوو، تا ببوایەتە ڕێگە هاتنە خوارەوەی ئاوارەکانی چیا بۆناو ئەو خێوەتگایانەی لەتەختایی ناوچەی ئارامدا دادەمەزرێنرا.

ئەم ڕارەوانەی کەلەجنێڤ لەگەڵ نەتەوە یەکگرتووەکاندا دەستبەڕێکخستن و داڕشتنیان کرا، هۆیەکی تری بۆ نەتەوە یەکگرتووەکان مسۆگەرکرد، تا وەڵامی ئاوڵنیارکردنی خۆهەڵقورتاندنەکانی کاروباری ناوخۆی عێراقی پێبداتەوە.

بەڕێوەبەرایەتییەکەی بوش هێندە پەرۆشی ڕزگارکردنی سەربازە ئەمریکاییەکانبوو، بۆیە یەکبینە پێی لە دەستێوەردانە کەبەدەستەڵاتەکەی نەتەوە یەکگرتووەکان دادەگرت و بەڕووی کارە مرۆییەکانی ناو عێراقیشدا دەوەستایەوە، بەشانازیشەوە باسی پێوەندی و هاریکارە زەرباییە بێسوودەکانیان دەکرا کە لەجەنگی ڕزگارکردنی کوێتدا، لەنێوان بەریتانیاو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بەردەوامبوون. لە کاتێکدا پەرلەمانتارو ڕۆژنامەنووس و خەڵکە ئاساییەکەی تری بەریتانیا، هەر لەسەرەتای نیسانەوە ڕۆژانە تووڕەیی و بێزاری خۆیانەدەربڕی، کاربەدەستێکی گەورەی هەڵسوڕێنەری کاروباری دەرەوەی بەریتانیا بیری کەوتەوە، کە بەبڕوایی "ئەو هەفتە سەختە پڕ مەترسییانە"، لەسەری تەلەفۆنەکەی واشنتۆنەوە کەسی لێنەبوو، دەشێوت: خۆ ئەگەر یەکێکیش وەڵامی بدایەتەوە، دواتر تەلەفۆنێکیان بۆ نەدەکردەوە.

ماندوێتی و بێبەرگی و کەمی خۆراک و ئاوی پاک و شوێنی خۆخاوێنکردنەوە لەناو کورنەڵاوارەکاندا چەندین نەخۆشی کوشندەی وەک؛ مەلاریا، دیزەنتری و، نەخۆشییە لەیەکترگرەوەکانی تریان تیادا بڵاوکردنەوە، لەپڕێشا بەجۆرێک تەشەنەیانکرد کەهەر لەباسکردن نایەت، بەڵام هێشتا بەو رادەیە نەبوو کەکاربەدەستە ئەمریکاییەکان و قسەکەرێکی نەتەوە یەکگرتووەکان لەئێران بیریان لێکردبێوە، گوایە لەمانگی نیساندا وای لێدێ کەرۆژانە یەک دوو هەزار کەسێک بمرن. زۆری قوربانییەکان یان منداڵی خوار پێنج ساڵان بوون، یان پیرو پەککەوتە، لەسێ هەفتەی ڕەوەکەدا کاربەدەستانی تەندروستی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، تەنیا مردووەکانی سەر سنووری تورکیایان بە ٦٧٠٠کەس خەمڵاندبوو، کە ٦٢٠٠ کەسی لەمردنی ئاسایی باشووری عێراق زیاتربوو. قۆمیسەرێتی باڵای سەربە نەتەوە یەکگرتووەکان UNHCR وای بۆچووبوو کەهەر لەناو ئێراندا ١٢٦٠٠ پەنابەر مردبن، کەسیش نازانێت چەنێکی دی لەناو عێراق و سەر ڕێگاوبان و ئەو تورلە ڕێیانەدا مردوون کەبەناو چیا سنوورییەکاندا درێژدەبنەوە، چونکە ژمارەیەکی بێشوومار وورنە تەلەبەرد، کەپێنەچوو گۆڕبن و ژمارەیەکی زیاتریش کێلی گۆڕی تەواو لەو ناوەدا بەرچاودەکەوتن.

ئەم مردنە زۆرەی کورد، ڕەخنە دەروونییەکەی هاوپەیمانان و، ناوخۆییەکانی ئەمریکا، بۆ بوش ببوونە پەڵەیەکی شەرمەزاری و، بەزۆڵ و ترسنۆکیش دادەنرا، ئەوانە بۆ دواجار کاری

خۆیان لە بەڕێوەبەرایەتی و کاربەدەستە باڵادەستەکانی سوپاو مەدەنی کرد، بوش لە ١٦ نیساندا، واتە دوای زیاتر لەدوو هەفتە بەسەر دەستپێکردنی کۆڕەوەکەدا، کەهەردووسەعاتێک بوو "دیڤید ماک"ی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی،بەنێردراوێکی ئۆپۆزسیۆنی عێراقی وتبوو، وڵاتە یەککگرتوەکانی ئەمریکا "ئەیەک تاکە دۆلارو ئەتەنیا سەرباز"ێکیش بۆ ڕزگارکردنی کورد تەرخان دەکات، کەچی یەکسەر هەڵگەڕایەوەو، ناچار سەربازی ئەمەریکای بۆ "پرۆڤایت کۆمفۆرت" واتە "شوێنی حەوانەوە"، کەسەربازانی بەریتانیاو فەرەنساو هۆڵنداو ئیتالیاو ئیسپانیاش تیایدا بەشداریانکردو، بە هەر هەموویان پتر لە ٢١٧٠٠ کەسیان بۆ تەرخانکرد. دوای بڵاوبوونەوەی سەربازەکان، کوردیش کەوتنە خۆو بۆسەر ماڵ و حاڵیان گەڕانەوە، زۆرجار بەلای ئەو خێوەتگایانەدا گوزەریاندەکرد کەلە پانتاییەکی دەرەوەی شارۆچکەی "زاخۆ"ی سەر سنوور، پشت ئەستوور بەهێزی تایبەتی ئەمەریکاو توانای پزیشکی و پێوەندی پێکەوەیی تایبەتی خۆیان، پیرەو چیاکان دامەزرێنرابوون و زۆر بەزوویش ووزەی پەنابەرانیان لەشارەوە بۆ شارۆچکەو گوند بەرزکردەوە. جێگەی نیشتنەوەی کۆپتەرە کەتەکانیان دیاریکردو، ئەوانیش بەوپەڕی وورياییەوە، تا لەبەردانەوەی کارتۆندا، کەدیارە خۆ لێلادانیان زەحمەتە، کەس بەرنەکەوێت و بەرێت، کەوتنەخوارەوەی خۆراک و خێوەت و پەتۆ گەیاندن. سەرکەوتنی خێرای کارەکەوناژیریەتییەکەی پێشتری، کە پێداگرتن و سستیان هێنابووە ئاراوە، ئاشکراکرد. بەڵام راوێژکارانی کۆشکی سپی سووربوون لەسەرئەوەی کەسیستەمە جیهانییە نوێکەی بوش هەر چەسپیوەو کەل نەبووە، ئەگەرچی سەرۆکی ئەمەریکاش لەم بڕیارە گرنگەدا زۆر دواکەوت و، کاتێک بڕیارەکەشی‌دا لای خەڵکی تا ڕادەیەک واکەوتەوە کەلەناچاریدا هەنگاوەکەی نابێت و ئەو رۆڵە تایبەتییەشی نەبوو. راستییەکەی ئەو دواکەوتنە بوشی تووشی رەخنەیەکی توندوتیژ کردو تۆمەتی "هیچ هەلێک بۆ لادان لەو بنەماکانی لەدەست نادا" یان هەوڵدانی بۆ "واز لە لەسەرتنەکان هێنان و گەڕاندنەوەی بۆ ووڵات" ئەدرایە پاڵ.

خەڵکی بەدەر لەئەڵقە سەرەکییەکەی بەڕێوەبەرایەتی، نەیانئەزانی گۆڕانکارییە پڕلە شەرمەزاری و پەژارە لەڕادەبەدەرەکەی بوش، کەبیست و چوار سەعات بەسەر زاری تەلەفزیۆنەوە بوو، بۆچی وانزۆری خایاند، بەڵام کە دەرکەوت پێوەندیان بەسیاسەتی بن لێڤەی ئەمەریکاوە هەیە، بەو زامە کۆنە قەتماغە بەستووانەی شەڕەکانی پێشووی پەنتاگۆن و سیاسەتە گشتییەکانی ئەمەریکا، کەلەگەڵ سیاسەتی دەرەوەیدا و گیژاوی بەڕێوەبەرایەتییەکەی بوشدا، بەتایبەتی بەشی رێکخستنی ڕێکخراوە سیاسییەکانی دەرەوەی، ئەدەگونجا، هەمووشیان لەخۆ بەدوورگرتن و کارنەکردن لەگەڵ بەرهەڵستکارە عێراقییەکاندا، بەتایبەتی لەگەڵ هەرە

گرنگەکەیاندا کە نەتەوەییە کوردەکانە هاوڕابوون. بەرهەڵستکارە عێراقییەکان خاڵی لاوازییان هەرچییەك بووبێت، کەمزۆریشن، بەڵام هەر بێزوویان بەیارمەتیدانی هاوپەیمانانەوە دەکرد. بەرهەڵستکاران کە لەلایەکەوە لەسەرکردایەتییەکی شارەزای پارتیزانە کوردەکان و لەو سیاسەتمەدارە سنی مەزهەبانەی کەلەپارتی بەعسی جیابوونەوەو، لەلایەکی تریشەوە لەپیاوانی ئاینی شیعەوە بیگرە تا دەگاتە سیاسییە کارامەکان پێکهاتبوون، کەس گومان لەوە ناکات کە زانیارییەك، هەرچۆنێك بێت لەم هەمە جۆر خەڵکەوەبێت لەهیچ باشترەو، هەر پێوەندییەکیشیان لەگەڵدا بکرێت گەلێك لەو تیۆرییە هەرەمەکییە ووشکە دروستکراوانە بنیاتنەرتر دەبن.

بەڕێوەبەرایەتییەکەی بوش، بەرلەجەنگی کوێت و تەنانەت لەحەوت حەفتەی دوای کۆتایی هێنانیشیا، قایلنەبوو لەگەڵ بەرهەڵستکارە عێراقییەکاندا لەگیروگرفتە سیاسییەکان بدوێت، کەئەوەش مەترسییەکی زۆرو ئەگەری بێسەروبەری دەگەیاند. پلاندڕێژانی ئەمەریکا لەو باوەڕەدابوون کەئەم بەرهەڵستکارانەی ماوەیەکی زۆرە لەڕووداوەکانەوە دوورن و لەمێژیشە بەکرێدەوە لەبواری سیاسەتی عێراقدا جێدەستیان نییە، هیچ ڕۆڵێکی ووردو بەسوودیان نابێت. وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا باوەڕی هیچ بەعێراقییەکان نەبوو،ترسی ئەوەشی لێیانبوو، گەر لەهەر زانیارییەك ئاگاداربکرێن ئەوا بە بەغدا دەگاتەوە. ئاساییە کە پلاندڕێژە سەربازییەکان ئارەزووی دەستێوەردانی کاروباری ناوخۆی کۆمەڵە بیانییەکانیان نەبێت.

نە وڵاتە یەکگرتووەکان و نە هاوپەیمانەکانی هاوبەشی، هیچ هەرفکرییەك و سەرچاوەیەکی مەدەنی و سەربازیانەی گرنگیان لەناو ئەو وڵاتە داخراوە دەگمەنەی "سەدام حسێن"دا نەبوو، ئەمەش هیچ سەر ئێشەیەکی بۆ وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا پەیدا نەکرد، کەهەموو لێکۆڵینەوەکانی لەنگەر قووچەدەکردەوەو، واشی ڕادەگەیاند کە کوێت هەرلە ئاسمانەوە ڕزگار دەکرێت و پێویست بەهیچ زانیارییەکی کۆمەڵگەی عێراق و مێژووە هەرە ئاڵۆزو پڕ ستەمەکەی ناکات، چونکە وەختێك لەوانەی دەویست کە خاکگرتن لەئارادابوایەو هێزی زەمینی بۆ بنێردرایە. جەنگی ئاسمانیش بەمانا شەڕی "خاوێن"، کە هەر هیچ نەبێ لەناو ڕیزەکانی هاوپەیمانانا کەمترین قوربانی تیادا دەبێت.

وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا لەو بنەما ڕاستەقینە سەربازییە کۆنەوە، کە دەڵێت: "سەرباز حەزی بەوەیە کەشەڕی دڵهاتووشی وەك شەڕی ڕابەڕووی بکات" لایەندا، بۆیە ناچارە هێزی دوژمن بەزیاتر لەوەی کەهەیە مەزەندەبکات. ژەنەراڵ "کۆلن پاول" کەمێشتا سوکایەتییەکەی سوپای ئەمەریکای لەڤێتنام و بێرووتدا پێوە دیاربوو، داوای دەکردو "بۆشی چووەسەر" کەزۆرترین سەربازو کەرەسەی جەنگی بۆ کەمترین ئامانج هەبێت کوێت، بێئەوەی هیچ کام لەو

گرێیانەی "دەستێکمان بەپشتمانەوە ببەستێتەوە"ی ڕۆژانی جەنگی کۆریا بێنێتەوە ئارلوە، کەمێکیشتا لەناو وەزارەتی بەرگریدا دانەمرکابۆوە، ڕزگارکرا.

پڕوپاگەندەی هاوپەیمانان، تا بەڵگەی لەناوبردنی توانا ئۆتۆمی و بایۆلۆجی و کیمیاوییەکەی باسیان لێوە دەکرد، بەوهێزە سوپاییە زۆرەی لەژێر سایەی ئەمەریکادا خڕکرابۆوە بەدەستەوەبێت، زۆریان بەهێزە چەکدارەکانی عێراقەوە دەناو بەچوارەمین هێزی دونیایان دادەنا.

شەڕەکە دەستیپێکردو "پاوڵ"یش سەبارەت بەسوپای عێراق دەیوت: "لەپێشدا لێکی دادەبڕین و ئەمجا لەناوی دەبەین". ئەمەریکا لەبەر چەند هۆیەکی سیاسی، پەلەی کۆتاییهێنانی ناڕایەتییەکەی بوو، بۆیە وای لە "پاوڵ" کرد پشتگیری "سەد سەعاتی شەڕی زەمینی"یەکەی بوش بکات و ئەوبەڵێنەی بۆ لەناوبردنی دابووی نەیباتەسەرو، لەخولرووی وولاتەوە ئەو ئەڵقەیە نەیمێنێتەوەیەکە کەبەدەوری سوپای عێراقدا دروستیکردبوو. هێزە چەکدارەکانی سەدام حسێن هەر بەقەبارە پچووککرانەوە، ئەگینا وەکوتر، تا ڕژێم بەسەر عێراقییەکاندا بەزاڵی بمێنێتەوە، بەشە گرنگەکانی سوپاو پۆلیسی ئاسایش وەك خۆیان هێڵرابوونەوەو، دەکری بڵێین هەر دەستیشیان بۆ نەبرابوو، توانایشی بەڕادەیەك مایەوەکە ئێران ناچاربێ حسابی بۆبکات، بەڵام بۆستە کەندوویەکانی خۆرئاوا مەترسییان نەمابوو(٩). بوونی هێزە سەربازییەکانی هاوپەیمانان، تەکتیکی و تەنیا بۆ کارێکی دیاریکراو، کەڕزگارکردنی کوێت بوو، وەك پاوڵیش دەیویست هێزەکانی ئەمەریکا بەزووترین کات کەندوا جێبهێڵێت و لە ناوچەکەدا نەمێنێ، کەلەخۆ خستنە ناو ئەو بارە تایبەتی و ئاسکە ناوخۆییانەی کۆمەڵگەی عێراق ئاساتترەو بەرهەڵستکارە عێراقییەکانیشی پێ پشتگوێ دەخرا.

بەڕێوەبەرایەتی بوش لەداگیرکردنەکەی کوێتەوە، ڕێگەیەکی بۆ خۆکەڕکردن لە ئاست پرسیاری ناپەسەندی: "چۆن هەڵس و کەوت لەگەڵ بەرهەڵستکارە عێراقییەکاندا دەکرێت؟" دۆزییەوە، بەرپرسیارێتی ئەوەیان بە "بەریتانیای مەزن" سپارد کەڕزگارێك ناغاو داگیرکەریان بووەو ئارەزووی بەهەڵس و کەوتکردنیان بووەو لەواشنتۆنیش بەتواناترن، چونکە هەرچۆنێکبێ بەرهەڵستکارە عێراقییەکان لە لەندەن خڕبوونەتەوەو، کاربەدەستانی بەریتانیاش چالاکانە

---

(٩) دەرکەوت ئەوەش گێژاوێکە، چونکە چەند سالێك دوای جەنگ سەدام حسێن لەچەند بۆنەیەکدا سوپاکەی بەرەو سنووری کوێت بزواند یان وای نیشاندا کە دەیکات، کەئەوەش پێویستی بەبڵاوکردنەوەی هێزی ئاسمانی و دەریایی و زەمینی ئەمەریکایە لەناوچەکەداو زۆر گرانیشی لەسەر دەکەوت

لەگەڵیاندا پێوەندییان دەکردو، لەو بڕوایەشدا نەبوون کەبەڕێوەبەرێتییەکەی بوش بایەخی زۆر بەو زانیارییە تایبەتییانە بدات کەدەیانداتێ.

پلاندارێـژەرانی واشـنتۆن، لـەم بارەیـەوە خۆگێلکردنیـان لەڕاپـەڕینو سـەرکەوتنی سـەرەتاو پەرەسـەندنی تـەواو و بڵاوبوونـەوەو تێکشـکانی کوتـوپڕو دووریـیـەکانی ڕەوەکـەی کوردیـان پەراستیبوو. بـەڵام خۆ گێلکردن کامـەرانی نابەخشـێت، بەڵگـەش "گـۆڕ"ەکانی هـەردوو بـەری ڕێگاوبانەکەبوو کەبۆ داپۆشینی ئاوارەکان هەڵکەنرابوون.

ئەمـەش سیاسـەتێکی نابـەجێو چـاوەڕوانەنەکراوی بـەڕێوەبردنی کارەکـەبوو. پلانەکـەی ئەمەریکا ساوێلکانەو تێکەڵ بەسیاسـەتێکی زیاتر تەکتیکیانەی پشتبەست بەڕووداو بوو وەك لەوەی ستراتیژیانە بێت، رەنگە هەر لەو کاتانەشدا خۆیبگرێتو بەردەوامبێ کە شتە سەیرەکانی بۆیاندانەوە ڕاستەوەچن. ئەگەر یەکێك هەربۆ لێتێگەیشتن نەك بۆ کارلەگەڵدا کردنی، لەبارێکی ئاساییداو لەناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، کە ناوچەیەکە حەزی بەگۆڕانی کوتوپڕە، ئاسایی بینرخێنێـت، ئـەگینا نـەدەبوو کـەس لەهـەموو ئەوشـتانەی دوای سـاڵی ١٩٩٠ ڕوویانـدا، وەك گرتنەکەی کوێتو مانەوەی عێراق تامانگی ئازار لەئاویاو سەرکوتکردنی هەردوو ڕاپەڕینەکەی کوردو شیعەی دواتریش لەلایەن "سەدام حسێن"ەوە، سەرسامبێت.

واش سیاسـەتەکەی ئەمـەریکا هـەر بەتاکـە دوورییەکـەی خۆیـەوە مایـەوەو هـیچ لێکۆڵینەوەیەکیش لەسەر ئەگەری رەنگدانەوەی جەنگەکە بۆسەر ڕژێمی سەدام حسێن نەکرا. زۆرپێش یەکەم تەقەی جەنگەکە دەرکەوت کەئەمە بۆچوونێکی ساوێلکانەو نازیرانەیە. بۆنموونە ئەمەریکاو بەریتانیا چوونە ژوورەوەی هێزەکانیان بۆناو خاکی عێراق بەمەبەستی دانەناو هیچ جـۆرە لێکۆڵینەوەیەکیشـیان لـەبارەوە نـەدەکرد. بەهـەرحاڵ سـەرنجدانێکی نەخشـە بەئاسـانی دەریدەخات کەئەوە تـەنیا کارێکی تـەکتیکی سـوپاییەو لـە هـەموو ژیرێك ئاشکرابوو کـە "٣٠" هەزار سەربازی ئەمەریکایی بچنە ناو قووڵایی عێراقەوە، با بۆ بەغدای پایتەختیش نەبێ، هەر کاردانەوەیـەکی وای لێدەکەوێتـەوە کـە رەنگـە بـیری لێنەکرابێتـەوەو زۆر بـەقووڵیش بەسـەر سیاسەتی عێراقدا بشکێتەوە.

پـێش جـەژنی کریسمسـی ١٩٩٠و لـەکاتی کورتـە سـەفەرێکی واشـنتۆندا، هەسـتمکرد کارەساتێکی هێجگار خراپ نزیکە، خۆ کە یەکێك لەپسپۆڕە بڕیاردەرو کارامەو بەناوبانگەکانی خۆرهەڵاتم بینی، هەستەکەمی هێندەی دی لاچەسپاندم. دیاربوو بەڕێوە بەرایەتییەکەی ئەمەریکا تائەو کاتە بەزینێکی سەربازیانەی ئاسانی وای سەدام حسێنی دەویست کە ڕسوای بکات،

هیوای زۆربوو کە بۆخۆی لەکوێت نەکشێتەوە، دوای چەند قسەیەکی کەم لێم پرسی: داخوا لەدوای جەنگ چۆن عێراقێک لەخەیاڵی ئەمریکادا بێت؟.

ئەوەی من و ئەوبرادەرەی سەرسامکرد کەقسەم لەگەڵدا دەکرد، ئا تەنیاییەکەمانبوو، کاربەدەستێکی دی لەولامانەوە تێبینییەکانی خۆی دەنووسی، بۆیە لێکۆڵینەوەکەمان زۆر ساکارانە مایەوە. دوای پرسیارەکەم ماوەیەکی باش بێدەنگبووین، ترسام پرسیارەکەمی لاپوون نەبێت، خەریکبوو بەجۆرێکی دی دووبارەی بکەمەوە، بەڵام ئەو بەشێوازی خۆی، کاتێک کەوتە چاوگێڕانێکی لەسەرخۆ بەدیوارە بڵندەکەی کۆنەمەڵبەندی بەڕێوەبەرایەتییەکەی تەنیشت کۆشکی سپیداو، تا بنمیچەکەی هەر چاوی بەرزکردەوە، وەڵامێکی بێدەنگی دامەوە کە بەئاشکرا وایدەگەیاند، نەک هەر جەنگەکە بەڵکو دوای جەنگەکەش ڕوون نییەو تەم بەری گرتووە.

تەنانەت ساڵێکیش دوای شەڕەکە، کاربەدەستە گەورەکانی بەڕێوەبەرایەتی بەرگریان لەو هەڵوێستە دەکرد. "ریچارد هاس" بەرپرسی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست لە ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەییدا، ئەگەرچی شارەزایی زەمینی نەبوو، بەڵام ڕۆڵێکی سەرەکی هەبوو، لەوتنەوەی راستییە کۆنە بیرۆکراتییەکەی کەدەڵێت "سیاسەت گۆڕین بۆ حکومەتەکان کارێکی وا ئاسان نییە" هیچی دی پێنەدەکرا، هاس کەلەمانگی کانوونی یەکەمی ١٩٩١ دا قایلبوو بمبینێت، نەک لەو کارە هەر پەشیمان نەبوو بەڵکو پێشی بایی بوو، دەیوت: بەڕێوەبەرایەتی ئەمریکا مافی رەوای خۆی بووە سەبارەت بە یاریدەدەرانی پەنابەرە کوردەکان دووربێت. سەرەتا زۆری بۆهێنرا کەتا کوردەکان لەبرسا یان لەسەرمادا ئەمرن یارمەتییان بۆ بەرداتەوە، ئەمجا تا بۆ گەڕاندنەوەی سەرماڵ و حاڵیان هانیانبدا ناوچەی ئارامی بۆ دابینکردن. وەک ئەو دەیوت، بەڕێوەبەرایەتی ئەمریکا بەردەوام لە کەوتنە ناو زەلکاوی عێراق ترساوە، چونکە عێراق ئەوەندەی هەبوو کەبتوانێ وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەئامانجە دیاریکراوەکانی جەنگەکە بەزیادەوە بگلێنێت.

چەند داڕێژەرانێکی هاوپەیمانانی دی لە واشنتۆن و دەری ئەمریکاش، زۆر پێیان لەسەر خۆبەدوورگرتنی "دووەم کەرتی غەزە"، کەدەربڕینێکی دیپلۆماتیانەیەو بۆکەوتنە ناو گێژاوێک یان گرفتێکی بێچارە بەکاردەهێنرا، دادەگرت. زۆری دیش "هەمان تێڕوانینی پڕ لەشادمانیتی کورد" یان هەبوو، وەک چۆن هاس لەدرێژەی قسەکانیدا وتی، بەتێوەگلانی وڵاتە یەکگرتووەکان خۆشحاڵ دەبوون. هەربەتەنیا هاس نەبوو کە گازاندە لەقوربانیدان بکات، فەرمانبەرێکی ماماوەندی بیرۆکرات لەوەزارەتی دەرەوە، پێی وابووکە دەبوا سەرۆک بوش داواکەی ١٥ی شوباتی و ئەو بەیاننامانەی پشتگوێ بخستایە کەبۆ هەڵاتنی سەربازە عێراقییەکان دەرکرابوون.

قسەی لەوەشدەکرد کە "کوردەکانیش دەبوا پێش ئەوەی ڕاپەڕین دەستپێبکەن ئامۆژگاریان لەئێمە وەربگرتایە، نەک دوای تێکشکاندنەکەیان باس لەوەبکەن کەیوش بۆ ڕاپەڕین هانیداون". "فیبی مار" کەزاناتایەکی سیاسەتمەدارو مامۆستایەکی بەناوبانگی "زانکۆی بەرگری نەتەوەیی" بوو، لەداڕشتنی سیاسەتی بەڕێوەبەرایەتییەکەدا ئامۆژگارییەکانی ڕۆڵی خۆیان هەبوو، دەیوت: پێویستە لەپلاندا ترسی ئەوە دابنرێت کەسەرپازە ئەمریکاییەکان بەرپەست "دوژمنانێکی دڵ پڕ لەقین" بکەون، بەتایبەتی لەو بەشەدا کە عەرەبە سنییەکانی تێدایە. هەرچەندە ئەم بۆچوونەی لایەنگری زۆری هەبوو، بەڵام بەکارهێنانی بۆ بەرگریکردن لەو چارە سەربازییەی بەڕێوەبەرایەتی دایناوبوو، زۆر سەیر دەکەوتەوە، چونکە لەو ڕێکخراوانەوە هێنرابوو کەدژی بەشەڕگرتنەوەی کوێت بوون، ئەم قوتابخانەیە پێی وابوو بەتەنیا گەمارۆی ئابووری وا لەسەدام حسێن دەکات هۆشی بەبەردا بێتەوە، شەڕ هەڵگیرساندنیش مەترسی زنجیرە کاردانەوەیەکی دژ بەخۆرئاوای تیادایەو هەڕەشە لەڕژێمە ئارامەکانی جیهانی عەرەبیش دەکات[15]. بەکارهێنانی هێزیش بۆچوونە ناو بەغدا یان هەر شوێنێکی عەرەبە سنییەکان کەلەعێراقدا کەمایەتیین، بەرەنگاربوونەوەکەی ڕژێم بەهێزتر دەکات، خۆ ئەگەر لابردنی حکومەتی عێراقیش لەتوانادابێت ئەوا ڕژێمێکی دی جێگەی بگرێتەوە پەلەی سەر بەئەمریکا بوونی پێوە دەلکێنرێت و لێکشانەوەی ئاڵۆزتر دەبێت و واشنتۆنیش بۆ زۆر ئیشی ناخۆش و ناپێویست ڕاپێچیدەکات. جگە لەوەش "مار" وتی: ئێمە وەک بڕیارێکی خۆمان کوردستانێکی سەربەخۆمان نەویستووە. پێدەچێ ئەمەو نە هیچ یەکێکی دی بەڕێوەبەرایەتییەکەی ئەمریکا، بایەخیان بەو بەدروخستنەوە یەک لەدوای یەکانەی کورد دابێ کەلەپێش و کات و پاش جەنگەکەشدا، پایان دەدەگەیاند کەئامانجیان سەربەخۆیی بێت. ئەوەش وایلێشاندەدا کەدەبێت کورد یان دروژن بێت یان هیچ لۆژیکێکیان نەبێت یان هەردووکیان نەبێت.

لەگەڵ دەستپێکردنی ڕاپەڕینەکەدا، عێراقییەکان زۆربەخۆشییەوە خۆپیشاندانی پڕسۆزیان بۆ پشتگیریکردنی هاوپەیمانان سازدەکرد و پەرۆشی دووبارەستنەوەی سەدام حسێنیشیان بوو، کەچی بەڕێوەبەرایەتییەکەی ئەمریکا، نەهیچ ئامادەییەکو نەحەزیشی بەوەدەکرد کە وەک پێویست شتێکیان لەگەڵدا بکات. لەبەدبەختی بەڕێوەبەرایەتییەکەش ئاسەواری هاندانەکەی بوش و، ئەو بەیاننامانەی فڕۆکەکانی ئەمریکا بەرپاندەدایەوە، ئێزگەکەی "سی.ئای.ئەی"

---

[15] ئەو مەترسییە تەنیا لەزنجیرە کاردانەوەیەکدا نەمانەدی، ڕاستییەکەی تا وڵاتەکە لەناوچەی کەنداوەوە دوورتر بووبێ، بۆ نموونە بابڵێن لەباکووری ئەفریکادا بوایە، زیاتر پشتگیری حکومەتی بەغدای دەکردو. حکومەتی ئەو وڵاتە زیاتر دەکەوتە ژێر گوشاری ڕاپەڕینی خەڵکی وڵاتەکەیەوە.

لەخاکی سعودییەوە پەخشدەکردن، کەتیایاندا داوای هەڵاتن‌و چۆڵکردنی ڕیزەکانی سوپایان لەسەربازە عێراقییەکان دەکرد، بۆ دادگاییکردنیان ئاشکرابوون. پێداچوونەوەیەکی ساڵانی حەفتای هەڵسوکەوتی حکومەتی ئەمەریکا لەگەڵ کورددا، کەئەوسا هینری کیسنجەر هەڵسوڕێنەری بوو، میراتی ئەو خیانەتەو (ئەمەش مێژوویەکەو لەبەشی شەشەمدا دەگەڕێینەوە سەری) ئەو قسە دروستکراوانەن، کە گوایە کورد چالاکانە خەریکن هەوڵ بۆ خەڵەتاندنی ژیرانی سیاسەتی ئەمەریکا دەدەن، پشتگوێخستن‌و بێنەمەکی، یان هەست بەئاوانبارێتییەکی بێوێنە نەبێت هیچی دی نەدەگەیاند. مەگەر هەر پشکنینێکی تاقیگەیی بتوانێت ئەو هەستەو نکوڵی لێکردنە هەمیشەییەی بەڕێوەبەرایەتی ڕاڵفبکات، کەلەوڵاتە یەکگرتووەکاندا هەر لەبوشەوە بیگرە تا خوارەوە، هیچ یەکێکیان بەخراپەیان نەزانیوە.

مەترسی "ڤێتنامکلان" قسوانێکبوو، لەمارت‌و نیساندا یەکبینە لەکۆشکی سپی دەوترایەوە، ئەو وانە تاڵەشی بەبیردێنانەوەکە دروستکەرانی سیاسەتی ئەمەریکا لە ڤێتنام‌و بێروتدا تووشی ببوون[١١].

مەترسی چوونە جەنگ، بێ پشتگیریکردنی ڕای گشتی‌و پانزەیەمین ئامۆژگاری وەزارەتی دەرەوە، کۆشکی سپیش ترسی قوربانیدان‌و، یاریدەدانی کوردیش گیانبەخشینی سەربازە هاوپەیمانەکانی دەگەیاند. بەڵام مەزنەکانی بوش ڕاست دەرنەچوون چونکە چەند زیاتر بەڕووی پارمەتیدانی کورددا بوەستایەتەوە، وەك ڕاوەرگرتنی خەڵکەکە نیشانیاندەدا، ئەوەندە زیاتر حەز بەپارێزگاریکردنیان دەخرۆشا. ئەمەریکاییەکان سەبارەت بەشتە ڕەوشتییەکان

---

[١١] دروستکەرانی سیاسەتی ئەمەریکا هەمیشە پەشۆکاوی کوشتنی ئەو ٢٤٣ سەربازە دەریاییە بوون، کەساڵی ١٩٨٣ بەدەستی شیعەکان، ئەوانەی ئێران لەبێروتدا پشتگیریدەکردن کوژران. بەڵام ئەو کوشتارە بۆناتەواوی دیاریکردنی ئەرکی مارینەکانی لوبنان دەگەڕێتەوە، کەئەوی ڕاستیبێ ئەوانی بۆناو گێژاوە سیاسیەکەی لوبنان‌و دواتریش هەموو ناوچەکە بەکێشکرد. کەساڵی پێشوتر ئیسرائیل لوبنانی داگیرکرد، مارین‌و سەربازانی هاوپەیمانیش بۆچاودێریکردنی کشانەوەی ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستین لەبێروت بڵاوبیوونەوە. کە ئەویش تەواو بوو مارینەکان ئەوناوەیان بەجێنەهێشت، بەڵام ئیسرائیل کەبەڵێنەکەی خۆی، داگیرنەکردنی خۆرئاوای بێروتی نەبردەسەر، هانی هاوپەیمانەکانی خۆیدا، واتە میلیشیا دیانە لوبنانییەکان، کە لەکەمپی سەبراو شاتیلای پەنابەرەکاندا، بەسەدان فەلەستینی مەدەنی بکوژن. بۆیە مارینەکان گێڕرانەوە بۆ ئەوێ کارەساتی پەنابەرە کوردەکان بەپێچەوانەوە، لەئەنجامی ڕاستەوخۆی ئەو کارە سوپاییانەبوو کەئەمەریکا سەرکردایەتیدەکردو، ئەمەریکاییەکانیش ئەو جیاوازییەیان دەزانی

دیدێکی ڕوونتریان هەبوو، دەشیانزانی عێراقییەکان بەئەنجامی ئەگەرە چەواشەکەرانەکەی ئەمریکا، جالەبەر هەر هۆیەک بێت شەڕی زیاتریان ناوێ، چونکە بێتاوانانی تیادا دەکوژرێن.[12]

"مار" ڕێک لەبەرەنگاربوونەوەیەکی دژ بەبیانییەکان دەترسا، کەبەزۆری دیدی سیاسەتی نەتەوەییە عەرەبییەکان بوو بەگشتی‌و حیزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی عێراقی بەتایبەتی، چەندین ساڵی پێشووی‌و توندوتیژی‌و گۆڕانکاری یەک بەدوای یەکی حکومەتەکانی بەغدای دوای ڕووخانی دەستەڵاتە شایانەکەی ساڵی ١٩٥٨ی هەرگیز لەبەرچاو نەئەبوویەوە. "مار" بەتاسانی لەگەڵ بیروڕای عێراقییەکان نەدەگونجا، کە یارمەتییەکانی دەرەوە بۆ کۆتاییپێهێنانی ١٧ ساڵ دەستەڵاتدارێتی بەعس کۆیدەکردنەوە، ئەو دەسەڵاتدارێتییەی بەچەندین جەنگی دەرەوەو چەوساندنەوەی گەلی عێراق ناسرابوو، چونکە پێدەچوو پروپاگەندەکانی بەعس، کەلاک گۆڕین‌و نوێکردنەوەو بەهێزکردنی عێراقیان بەپشت بەخۆبەستن‌و عیلمانیکردن لێیەدا، کاریان لەمار کردبێت.

بەهەرحاڵ ئەگەر عێراقییەکان خۆشیان بەعسیان بڕوخاندایە، ئەوا هەردەبوا حسابی ئەو پشێوی‌و ناهەمواریە بکرایە کەڕەنگە بەدوای ئەو ئارامییە زۆرەدا بهاتبا. هەر مار بەتەنیا نەبوو کەلەتاخەوە گوێ بە خەڵکە توندڕەوەکەی عێراق نەدلو پیاچوونەوەیەکی تری بارودۆخەکەی نەکات. کاربەدەستانی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا یەکبینە باسی مەترسییەکانی خۆیانیان، لە" بەرگریکردنێکی شۆڕشگێڕانە"ی دژ بەبوونی هێزەکانی هاوپەیمانان لەعێراقدا دەکرد. هەرچەندە لەسەرکەوتنەکەی ئیسرائیلی شەڕی شەش ڕۆژەی ١٩٧٦ەوە، هەستی نەتەوەیی عەرەبە سنییەکان‌و خاڵە سەرەکییەکەی بۆ یەکێتی عەرەب، لەهەموو خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا بەرەو لێژی دەچوو، بەڵام کارگەرێتییەکی دیاری بە بەڕێوەبەرانی سیاسەتی خۆرئاواوە هەبوو، کەبەهۆی پەرەسەندنی ئیسلامییە ئوسوڵییەکانەوە، توانای پشتگیریکردنی دەزگا دیموکراتییەکانیان لا زەحمەت ببوو. لەدیدی نەتەوەییە عەرەبەکانی ساڵانی شەست‌و حەفتاکانەوە، هیچ کام لەو هێرشانەی کەئیمپریالیزم‌و زایۆنیزم دەیانکردە سەر بیروڕاو بنەما سەرەکییەکانیان، ئەوەندەی نەتەوەی کورد، کەزەمینەیان بۆ تێکۆشانی کەمایەتییەکی نەتەوەیی ناعەرەب خۆشدەکرد، ئەوکاتە لەلایەن ئێران‌و ئیسرائیلەوەو دواییش لەلایەن وڵاتە

---

[12] بەپێی لێکۆڵینەوەیەکی گالوپ کەلەرۆژنامەی "ئینتەرناسیناڵ هێراڵد ترایبیون"ی ١١ نیسانی ١٩٩١دا بڵاوکرابۆوە، سەدی ٩٥ی ئەو کەسانەی پرسیاریان لێکرابوو لەوبارەڕەدابوون کەدەبوایە هاوپەیمانان تا ڕووخاندنی سەدام حسێن لەشەڕەکەیاندا بەردەوامبوونایە. سەدی ٥٧یشیان پشتگیری لەوەیاندەکرد کەدەبوا ئەو لەزکە جەنگیانەی کوردەکانیان پەشۆکاندبوو بخرانایەتە خوارەوە

یەکگرتووەکانی ئەمەریکاوە یارمەتی دەدران، بەلاوە گرنگ نەبوو. کوردی عێراق، نەك لەبەر سـنیەتییەکەیان حەزیان لەبەهێزی شیعە نەبوو، بەڵکو چونکە پەرۆشی دەزگایەکی دیموکراتیانەی جیهانی خۆرئاوایانە بوون، بۆیە بەتوندی بەرووی هەموو هەوڵە یەك لەدوای یەکەکانی ئایەتوڵا روحوڵا خومەینی وەستانەوە، کە دەیویست بۆناو ئیسلامی ئوسوڵی ئێران بەکێشیان بکات.

هەرچۆنێك بێت، ئەردی خۆبەزلزانینە نائاسایی و لەرادەبەدەری حوکمی سەدامیش، کەلەسەر بناغەی کەمایەتییەکەی خۆی لەناو کەمایەتیی عەرەبی سنی دامەزرێنرا بوو، لەبیرچووبوو. سالانێکبوو ئەندامانی عەشیرەتە پەرش‌وبڵاوەکەی ناو تکریتی کە بەردەوام لەزیادبوون و پەلهاویشتندابوون، بەراستی شانۆگەرییەکەیان بەرێوە ئەبرد نەك کۆمەڵگەی عەرەبی سنی کە رەنگە خۆ لەسەدی بیستی دانیشتوانی عێراق بدا.

بەمجۆرە گشت فاکتەرە سیاسی و سەربازییەکانی داڕێژەرانی سیاسەتی ئەمەریکا لەبوارێکی تەسکدا قەتیسمابوەوە، لەناوەڕاستی کانونی دووەمی ۱۹۹۱دا، زۆر پێش دەستپێکردنی شەڕ لەو بوارە تەسکەداو لەواشنتۆن، داڕێژەرانێك بیریان لەکودەتایەکی سپی سەربازیانە دەکردەوە، کەدیارە ئەوەش بۆ رێکخستنەوەی عێراقی دوای جەنگ، عێراقییەکان پێشبینی خراپیان بۆی دەبێت، بەلام ئەنجامەکەی سەرکەوتنی وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکای تیادایە، بەتایبەتی پسپۆرو شارەزایانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست کە لەوەزارەتدا بالادەست بوون و لەلیژنە پلاندارێژەرەکاندا، سیاسەتی وەزارەتیان دادەنا.

هێمای گیروگرفتەکانی وەزارەتی دەرەوە ئەوەبوو: "بەیکەر"ی وەزیر بایەخی بەخۆرهەڵاتی ناوەڕاست نەدەدا، چونکە ماوەیەك بەیەکگرتنەوەی ئەڵمانیاو مەرگی کۆمۆنیستەوە خەریکبوو، کەهەموو ئەورووپای خۆرهەلات و یەکێتی شۆرەوی گۆتبۆوە دانوستاندی کەمکردنەوەی چەکی ئۆتۆمی دەکرد. بۆیە لەدوای ۲ی ئوگوستۆسی ۱۹۹۰ەوە کەمتر بایەخی بەخۆرهەڵاتی ناوەڕاست دەدا، چەند هەفتەیەك هەربە سەر رۆخی بابەتەکەوە مایەوەو زۆر بەئاشکرا نائارامی خۆی لە "ئیسحاق شامیر"ی سەرۆك وەزیرە کەللە رەقەکەی ئیسرائیل، کەببوە هۆی بێزاری ناوچەکە دەردەخست. بەلام بەهەرحاڵ "بەیکەر"ی کارامەی یەکلاکەرەوەی ناکۆکییەکان، کەمتر گرنگی بەکێشە سیاسییەکانی دەرەوە دەدا، تەنیا مەگەر شتێك راستەوخۆ بە واشنتۆن و بەهاوڕێ نزیکەکەی خۆی "جۆرج بوش"وە بەندبوایە. یاریدەدەرێکی سەرۆك دەڵێت: ئەگەر لەڕووی دووربینێتی بەیکەرەوە، پرسیاری ئاکامی یەکگرتنەوەی ئەڵمانیا، یان هەرەسەکەی یەکێتی شۆرەوی لەدوای سەدەیەك چی بەسەردا دێت؟ لە بەیکەر بکەیت ئەوا هەردوو چاوی خێڵدەکات،

بەلام ئەگەر ناسیاوی زۆرت لەگەڵیدا هەبێت ئەوا بەوجۆرە دەربنابڕێت. بەیکەر دەستێکی بەوەزارەتەکەیدا هێناو وای ڕێکخستەوە کەلەگەڵ خۆیدا بیگونجێنێت، بەزوویش پشتی بەو چەند کاربەدەستانەی خۆی بەست نەك بەتیمی شارەزایان و پسپۆڕانی وەزارەتەکەی.

ئەگەر بەڕێوەبەرایەتی وەزارەتەکە بەدەست یەکێکی ترەوە بوایە ئەوا دەزگای خۆرهەڵاتی نزیك و خوارووی ئاسیا NEA دەبوا لەناو جەرگەی دەمەزرێنەرانی واشنتۆندا بوایە، بەتایبەتی کەشتەکە بەو پێوەندییە ئاڵۆزانەی نێوان کوردی عێراق و عەرەبی شیعەو عەرەبی سنی دەستەڵاتداری حوکمەتەوە هەیە، بەلام ئەم دەزگایە بە ئاستەم خۆی لەکێشەکە دەدا. خۆ کە عێراق کوێتی گرت، کاردانەوەی بەیکەر تەنیا خۆپەستکردنبوو، هەستیشی بەهەڵەو پشت تێکردن و دۆڕاندنی دەزگاکەی کرد.

"ئەپریل گلاسپی" باڵوێزی ئەوسای ئەمریکا لەعێراق، بەخۆ گێلکردن لەکێشەکە تووشی لێپرسینەوەیەك هات، کەبەیکەر خۆی و داو دەزگاکەی و بەرپرسی ڕاستەوخۆی دەزگاکەی و "جۆن شیج کیلی"یاریدەدەری وەزیری دەرەوە، زۆر توندوتیژانە لەگەڵیاندا کردو، کردیانە سووڕەی بەر لەشکری ئەو سیاسەتە دۆڕاوەی، کە ڕەگەکانی زۆر لەساڵی ١٩٨٨ کۆتربوو کەئەوی تیادا چوبووە بەغدا. بەپێی پێوەندارێتی بوایە دەبوا هەموو دەزگاکە لەلایەن نزیکترین ئەڵقە لەبەیکەرەوە تاوانباربکرایە، خۆ ئەگەر ئەوەشیان نەکردبا، دەبوا شوێن گومان بونایە. وەك یاریدەدەرێکی پایەبەرز وتی: هەر کەبیر لەپسپۆڕێکی شارەزا بۆ ناوچەی خۆرهەڵات و عێراق بکرایەتەوە، بەیکەر یەکسەر ئەپریل گلاسپی بەبیردا دەهات، کەئەویش لەو کەسانە نەبوو دڵیپێخۆشکرێت.

ڕاستییەکەی، بەڕێوەبەرایەتیی ئەمریکا بەگشتی و بەیکەرو کاربەدەستانی ئەڵقە نزیکەکەی خۆی بەتایبەتی، لەکۆنەوە باجی ویستێکی فیکری کەڵەکەبوویان دەدا، کەلەرۆژانێکی مانگی تشرینی دووەمی ١٩٧٩دا شۆڕشی ئیسلامی ئێران، دەستی بەسەر باڵوێزخانەی ئەمریکادا گرت و بۆ ٤٤٤ڕۆژ کردنییە بارمتە، دەزگای NEAو هەموو سەرۆکە یەك بەدوای یەکەکانی ئەمریکا،ڕاستتر هەر هەموو وڵاتەکە، زۆر بە توندی دژ بەئێران وەستانەوە، بۆیە بەڕێوەبەرایەتییەکەی بوش، سەڵی لەخراپ کاردانەوەی هەر ئیشێك دەکردەوە، کە هەڵسوکەوتکردنی لەگەڵ شیعە ئوسوڵییەکانی تاراندا پێوەدیاربوایە. زۆربەی ئەمریکاییەکان ئەوەندە لەئێرانییەکان ترسابوون و بەرامبەریان ڕك ئەستووربوون، کە سەرجەم شیعەی دونیای گرتبۆوە ئیتر لەهەر کوێبوونایە

سەردەمی شانشینێتی عێراق، شیعەکانی ئەوێ تا ڕادەیەك علمانی بوون و، زۆربەی کارگێڕانی حیزبی شیوعی عێراق شیعەبوون، دواتریش خومەینی، ئێرانی بەتایبەتی و شیعەی بەگشتی، وا لەبەرچاو ئەمەریکییەکان خست، کە شیعەی "باش" لەکاروباری سیاسییانەی ناوخۆی ئەمەریکادا هەر لەئارادا نەبێ. ئەی هەر ئێرانییەکان نەبوون لەناوەڕاستی ١٩٨٠دا، کاتی شەڕیان لەگەڵ عێراقدا "ڕۆناڵد ریگان"یان بەدەستناشکراکردنی "چەك بەرامبەر بارمتە" فریودا؟ کەمەر خۆشویستێتییە بێوێنەکەی ڕیگان بوو خۆی لەبەرئەو شتە نائەمولرانەی دواتردا گرت، کەپێوەندییەکانی ئێران- کۆنترایان پێدەوترا سەرۆکایەتییەکەی پاراست. پرۆژە هەڵەشەکەی ساڵی ١٩٨٦، کەئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی و CIA و ئیسرائیل، بۆ گۆڕینەوەی ئەو ئەمەریکاییانەی لوبنانییەکانی سەربەئێران ڕفاندبوویان و لەناو لوبناندا بەندیانکردبوون، بەفرۆشتنی چەك و پارچەی سپێر بەئێران کەبۆ شەڕەکەی عێراق پێویستی بوون، پارەکەشی شەڕی کۆنترای پێبەڵسووڕێنری، کە کۆمەڵەی کۆنترا دژیە حکومەتە مارکسییەکەی نیکاراگوا بەرپایانکردبوو، چونکە بەڕووی یاسا بەرهەڵستکارییەکاندا وەستابۆوە.

ئەمجۆرە ئیشە گەمژانەیەش تەنیا بە چاکەی عێراق شکایەوە. لەواشنتۆن، دوای لابردنی ئەدمیرال یاریدەدەر "جۆن پۆیندیکستر" و جێگری کۆلۆنێل "ئۆلیڤەر نۆرت"، پسپۆڕو شارەزایانی لێهاتوو کارامەی سیاسەتی دەرەوە، بۆ چارکردنی زیانەکانی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی دانرانەوە، بەڕێوەبەرایەتی پێیوابوو کاتی ئەدانەوەی عێراق هاتووە، لەساڵی ١٩٨٧دا ئالای بەدەستێرەو هێڵ ڕازاوە، بەسەر پاپۆڕە کوێتیە زەبەلاحە نەوت گوێزەرەوەکانەوە ئەنرایەوە، کەمژایەتیکردنی ئێران و دڵهێنانەوەی عێراقی ئەگەیاند. واشنتۆن بەمجۆرە هەنگاو بەهەنگاو خۆی لەبەغدا نزیکدەخستەوە، ساڵی ١٩٨٢، هەردووساڵ دوای پشتگیریکردنەکەی ئێرانی، بێلایەنێتییەکەی پێشووی کەلاخست و ڕێیدا کەعێراق بۆ کڕینی بەرهەمە کشتوکاڵییەکان قەرزی بدرێتێ، ساڵی ١٩٨٣ هەڵمەتێکی دەستپێکرد کە چەك بەئێران نەفرۆشرێت، ساڵی ١٩٨٤یش پێوەندی دیپلۆماتیانەی لەگەڵ عێراقدا دەستپێکردەوە، ساڵی دواتر لایەنگیریتی عێراقی ڕاگەیاند، تا لەدوارۆژانی جەنگی عێراق ئێراندا، بەڕێوەبەرایەتییەکەی ڕیگان و هاوپەیمانە ئەوروپاییە سەرەکییەکانی، بەناوی ڕێگرتن لەشۆڕشی ئیسلامییەوە کە دەیەوێت ڕژێمە نارامەکانی سەربەئەمەریکا بگۆڕێت، یان هێرش بۆ ئیسرائیل بەرێت، زۆر زیاتر بەلای بەغدادا دایانشکاند. واشنتۆن لەڕێی سەتەلایتەوەو بەوێنە سیخوڕییەکانی شوێنەکانی، سوپای ئێرانی

بەرێکوپێکی بەعێراق دەدا [١٣]. ئەو زانیارنەش بۆ وێرانکاریان بەکاردەهێنران، چونکە زۆر بەووردی شوێنە گرنگەکانی شارەکانی تیادا دیاریدەکراو، ئەمجا بەمووشەکی سکۆد کاولدەکران، ئەنجام لەبەهاری ١٩٨٨دا ئێران بەوە تێکشکێنرا. لە ئۆگستۆسی ١٩٨٨یشداو دوای کۆتاییهاتنی جەنگی عێراق ئێران، وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا تەنیا هەرخۆی، پشتگیری عێراقی وەك بەتواناترین هێزی سوپایی ناوچەی کەنداوی فارس دەکرد.

داڕێژەرانی سیاسەتی ئەمەریکا لەواشنتۆن، بوونی "سەدام حسێن"یان لەڕووی ئێراندا بەدیواری قەڵایەك دادەنا کە کوێت و سعودییەو وولاتە لاوازەکانی تری خاوەن سامانی نەوتی ناوچەکە پێویستیانبێ. گرفت لەبەجێهێنانی ئەم بۆچوونەدا، سەدام حسێنێکی لات و نەدلرا، بێئەوەی گوێ بەو پشتگیریکردنە بدات کەلەدوای جەنگەوە وولاتە یەکگرتووەکان دڵیان پێدەدایەوە، بەبلیۆن دۆلاری خەرجدەکرد بۆ دابینکردنی کەرەسەی پێویست تا هێزەکانی پڕچەك بکاتەوە، هەڵوێستەکەی ئەمریکاشی والێکدەدایەوە کەگرتنی کوێتی بۆ دەچێتەسەر، گەر پێویستیشبێ ئەوا بەچاوی نەرم سەیری ئەمەریکا بکات، چونکە وەك لەسەر زاری سەدام خۆی دەوترا: ئەمەریکا ئامادەنییە لەشەڕێکدا "دە" هەزارکەس بەکوشتبدات، ئەمەچییە ئەو لەجێی خۆیدا ڕادەگرێ. بەتاقیکردنەوە دەرکەوتبووکەئەوە یەکێك لەتەکتیکەکانی سەدام خۆبووەو سەرسوڕمانیشی ئاوێت. بەڵام پێدەچوو لەبەرێوەبەرایەتییەکەی بوشدا کەسێك بیری لەوە نەکردبێتەوە، کەڕەنگە سەدام حسێن باشی کارە بەجێ و خۆشەکەی ساڵی ١٩٧٠ی دووپاتکردبێتەوەو، پشت دەستوور بەئەمەریکا هەر ئەو دەوڵەتە ئەوتیانەی کەدەبوا ئێستا لەبن باڵیدا بحەوانایەتەوە بشڵەژێنێتەوەو بیانخاتە بەر هەڕەشەو گوڕەشەی خۆیەوە. ڕاستییەکەشی ئەو هیچ کاتێك دەستی لەو تەکتیکەی خۆی هەڵنەگرتبوو، چونکە بەدرێژایی شەڕەکەی لەگەڵ ئێراندا، ئەدلوای هیچ ئامۆژگارییەك و ئەئاگاداریشی کردبوون، بەڵام تۆزێك کەمی کردبۆوە خۆ هەرکە شەڕەکە کۆتاییهات ئیتر هیچی لەبەرچاو نەماو، بەو بیانووی لەنێرانی پاراستوون و نەیهێشتووە لەناویان بەرێت، خۆی لەدانەوەی قەرزە زۆرەکەی دابوویانێ دەپەڕاندەوە.

لەواشنتۆندا کەس نەبوو گومانی لەسروشتە خۆسەپێنەرەکەی ڕژێمی بەعسی عێراق نەبووبێت، بەڵام ڕژێمە بکوژەکەی بەغدا دژ بەڕژێمە خوێنڕێژەکەی تاران بەکارهێنرا.

حکومەتە بەسامەکەی بەغدا تۆماری لەپێشێلکردنی مافی مرۆڤ و مل پێکەچکردنی ڕژێمە عەرەبییەکانی تردا، هەر وەك تۆمارە پڕ لەکارەساتەکەی مافی مرۆڤی تاران وابوو، ئەمە جگە

---

[١٦] لەئازاری ٢٠٠٠دا "مادلین ئۆلبرایت"ی وەزیری دەرەوەی ئەمەریکا دانی بەو ڕاستییەدانا و داخی لەو یارمەتیدانەی سەدام حسێن خوارد کە لەکاتی شەڕی عێراق ئێراندا دابویان (وەرگێڕ)

ئەوەی کەئەمیان بەردەوام پێی لەسەر ڕسواکردنی وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو ناردنی هێزە ئیسلامییە ئوسوڵییەکانی خۆی بۆهەر لایەك دادەگرت. بەهەرحاڵ ئەم سیاسەتە گەر لەکاتی شەڕەکەی ئێران عێراقدا بەڕاست زانرابێت، ئەوا نابێ دوای شەڕەکەو، تەنانەت دوای زۆر بۆهاتنەکەی خومەینیو ژەهر نۆشینەکەیو ڕاگەیاندنەکەشی بەوەی وازلەسەدامو مانەوەی دەستەڵاتەکەی دەهێنێت بەڕاست بزانرێتو بەهیچ جۆرێك پیایدا نەچنەوە. هەرچەندە خومەینی کە لە ٢٠ی ئابی ١٩٨٨دا، بەم ووشە جوانانە، ئاگر بەستی شەڕەکەی کرد، کۆتاییشی بەخەونی ناردنی ئیسلامییە ئوسوڵییەکەی بۆ دەرەوەی ئێران هێناو، تەنانەت پاراستنی کۆمارە ئیسلامییەکەی ناو ئێرانیشی زۆر لەسەرکەوت.

کۆتاییهاتنی شەڕی عێراقو ئێران، هانی سیاسەت داڕێژەرانی ئەمەریکای نەدا، تا بەڕاستی بە سیاسەتەکەیاندا بچنەوە، گۆڕانکاری بەرامبەر بە عێراق تیادا بکەن، خۆ مەگەر خوابزانێ کەسەدام حسێن بۆ ئەوکارە چۆن ڕێی بۆ خۆشکردن: هەر پێنج ڕۆژ دوای چەسپاندنی ئاگربەست، بەپیلانێکی چاك داڕێژراو، فڕۆکەی جەنگیو هێزە چەکدارەکانی عێراق، زۆر بەخەستی کیمیابارانی کوردە عێراقییەکانی کرد کەبەدەیان هەزار کەسی ناچارکرد لەسنوورەوە بۆناو تورکیا هەڵێنو، ئەوەندەشیان لێبکوژێ کە تا ئێستا ژمارەیان نەزانراوە. لەئەنجامدا ئەم کیمیابارانە وەزیری دەرەوەی ناچارکرد ووریاکردنەوەیەکی توندو تیژ دەربکات، بەڵام زوو لەبیر برایەوە، قسەکەرێکیش بەناوی وەزارەتی دەرەوە ڕایگەیاند، کە هیچ بیانوویەك بۆ ئەم دووبارەکردنەوەیەی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی نییەو کارێکی ناهەموارەو، دونیای شارستانیی پێی قایل نابێت. من خۆم لە کوردستانی تورکیاوە هەواڵی ئەو پەنابەرە تۆقیوانەم دەگەیاندو، بیم دێت کەچەندێك دراوی ئاسنم کردۆتە ناو ئەو تەلەفوونە بەتەلیسمانەی، لەناو ئەو چیایانەدا کاریاندەکرد، هەربۆئەوەی لەواشنتۆن والعبرلەمرێکم بکەم لای وەزارەتی دەرەوە شتێك بۆ کارەساتەکە بکات. داخۆ ئەو کارەساتەی کورد بۆ بەڕێوەبەرایەتییەکەی ئەمەریکا دەرفەتێکی لەبارنەبوو تابە قووڵایی کارەساتەکە سیاسەتێکی دادوەرانە دژ بەعێراق دابڕێژێ؟ (چەند ساڵێك دوای ئەوە کاتێك هاوکێشەکەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست جارێکیدی گۆڕدرا بەڕێوەبەرایەتییەکەی کلینتۆن) سیاسەتی گرتنەوەی دوولایەنەی بۆ بەلاوازی هێشتنەوەی هەردوو ڕژێمە نالەبارەکەی بەغداو تاران هێنایەکایەوە، گەر لەساڵی ١٩٨٨ەوە ئەوە پیڕەوبکرایە ڕەنگە شەڕەکەی کوێت ڕووینەدایە، بەڵام لەناوەڕاستی ساڵانی نەوەدا ئەو خزمەتەی پێنەکراو سیاسەتی ئەمەریکای زیاتر ئاڵۆزاند.

هەرچەندە نەمتوانی خۆ ماندوونەکەم، بەڵام شادم بەوەی ئەوکاتە وتوومن یان نووسیومن، چونکە قسەکان بەکردار ئەنجامێکی باشیان هەبووە. بەهەرحاڵ کۆتایی شەڕەکەی عێراق ئێران حکومەتەکانی خۆرئاوایان بەرەو زەلکاوی مامەحەمەیی وڕیاییکردنی سەدام حسێن برد، بەو هیوایەی لەبیناکردنەوەی عێراقی دوای شەڕدا قەپاڵی گەورەیان بەربکەوێ. بەمجۆرە چاوبرسێتییە ساویلکەییانەیان، راستییە حەشاردراوەکەی عێراق، کە ٤٠ بلیۆن دۆلار کەوتبووە ژێرباری قەرزەوە (هێندێ سەرچاوە باسی ٨٠ بلیۆن دەکرد) بەلاوە نابوو، بەتایبەتی قەرزەکانی وڵاتانی عەرەب و یەکێتی شۆرەوی و بەواپێبوونەکانی خۆرئاوا. شتومەک ناردنی ئەمەریکا بۆ عێراق پەرەی سەند، لەساڵی ١٩٨٨یشدا بەڕێوەبەرایەتییەکەی بوش بەڕەسمی زیاتر پشتی عێراقی گرت و، هەرچی کۆسپێکیش کەلەڕێزگاری شەڕدا لەبەردەم ناردنی شتومەکدا دایاننابوو، بەرەبەرە سووککران. سەرەداوی چەند ڕیسواییەکی نهێنی تایبەت بەکۆمپانیاکانی ئەمەریکاو فەرەنساو بەریتانیاو ئەڵمانیا، کە چەکیان بۆ عێراق دەنارد، کەوتنەڕوو، بەڵام نەتەوە یەکگرتووەکان ئێستاشی لەسەربێت ناوی ئەو کۆمپانیانەی مادەی کیمیاوی وایان بەعێراقەدا، کە لەدروستکردنی چەکی کیمیاویدا بەکاریهێنرێن، دەشارێتەوە.

هەرچەند ڕۆژێک دوای کیمیابارانەکە، ئەنجومەنی پیرانی ئەمەریکا، لەسەر پێشێلکردنی ڕێکەوتننامەی ١٩٢٥ ی جنێڤ [14]، کەتیایدا بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی قەدەغەکراوە، بەزۆرینەیەکی باش، دەنگیان بەپێشنیاری دانانی ئابلوقەیەکی ئابووری سەخت لەسەر عێراق دا. چالاکەکانی ماڵ مرۆڤ کەوتنە گرنگیدان بەو داوایانەی لەمێژبوو کوردە پشتگوێخراوەکان، کە بەڕاستی قوربانی جینۆسایدن، دونیایان تەیکردو هاواریان لێهەستابوو. کەچی پێشنیارەکەی ئەنجومەنی پیران لە ڕووبەڕووبوونەوەیەکی داوەریانەدا، لەکۆنگرێسی ئەمەریکادا، کەلۆبییەکانی گەنم و برنج و لۆبیە بەهێزەکانی دی ئەوانەی لەگەڵ سەدام حسێندا خەریکی بازرگانی بوون، لووتیان تێژەن و خۆینەگرت، بەڕێوەبەرایەتییەکەش بەبینینی ئەم بازاڕە ئایابەی خۆراکی ئەمەریکای بۆ دەنێردرێ، زۆر شادبوو، ئیتر بێئەوەی گوێ بەهیچ ئەنجامێکی چاک یان خراپی جدی بدات، کەلەتاکامی ڕێگەپێدانی ئەو لۆبیانەی ناوەوە دەهات، بەوەی بڕیاری چۆنێتی سیاسەت بەرامبەر بە وڵاتێک بدرێت کە ئەو هەموو مشت و مڕەی لەسەربێت

---

[14] ناوی ڕەسمیانەی پرۆتۆکۆلەکەی ساڵی ١٩٢٥ی جنێڤ، کەتیایدا بەکارهێنانی گازە خنکێنەرو ژەهراوی و جۆرەکانی دی لەجەنگدا قەدەغەکرد:

The 1925 Geneva Protocol for the Prohibition of the use, in war, of Asphyxiating, Poisonous or other Gases

هیچ کەسێک لەبەرپرسە بەرایەتییەکەی پارتی کۆماری گومانی بۆئەوە نەدەچوو کە سەدام حسێن لەم دەستبلاوییەیدا مەبەستێکی تری هەبووبێ، تا پاش چەند ساڵێک دەستە چەپەڵەکەی لەقی ئیتالیای بانکی شاری ئەتلانتای ئەمریکادا "بانکا نازیونالی لالڤورۆ" کەوتەڕوو، هیچ بەرپرسێکی ئەمریکایی بەلایەوە سەیر نەبوو، بۆچی دەبێ وڵاتێکی وا، بایی چەندین بلیۆن دۆلار خواردەمەنی بکڕێت و، بەتەنیا وڵاتێکی عەرەبی واش ناسراوبێت کە بەرهەمی کشتوکاڵی خۆی هەبێت؟ وەڵامەکەی زۆر ئاسان بوو: چونکە دەستکەوتی نەوتی عێراق و بڕواپێکردنە (ئیعتمادات)ئاسانەکانی ئەمریکا، وایانکرد کە ڕژێمی بەغدا بتوانێ دەست لەو زەوی و زارە کشتوکاڵییە بەپیتانەی کوردستان هەڵبگرێت و، هەمووشی بەڕووی خەڵکەکانیدا خڕاپخات و، وەک سزایەکیش، بەبێ جیاوازی مەدەنی و چەکدارە کوردەکانی لێدووربخاتەوە. ڕژێمی عێراق مەترسی زۆری بەرامبەر بەلەدەستدانی ئەو دەستگیرەوەییە هەرزانەی ئەمریکا هەبوو، بۆیە لەبەغداو لەبەردەم باڵوێزخانەی ئەمریکادا، لەخۆوە خۆپیشاندانێکی ناڕەزا دەربڕین سازکرا، لەوکاتەدا سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراوی بانکی ناوەندی عێراق رایگەیاند، کە ئیحتیاتی پارەی بیانی بەڕادەیەک کەم بۆتەوە، کەبەغدا تەنانەت خۆی لەبەر گەمارۆیەکی کورتخایەنیشدا بۆ ڕاناگیرێت.

سەرنەکەوتنی پێشنیاری گەمارۆکە، بەشی خۆرهەڵاتی نزیکی وەزارەتی دەرەوەی زۆرشادکرد، کە بەردەوام بەرهەڵستی خۆی نەدەشاردەوە، ئەویش بەهۆی ئەو مەترسییەی، لەدوارۆژەکانی ۱۹۹۱دا وەک براادەرێکی کۆنی خۆم کەلەوەزارەتی دەرەوەدا کاریدەکرد، بۆیدەچوو "کڕیاریۆ لەوروپاییەکان زۆر دەبێت و سەرئەنجام ئێمەش دەستمان لەبنی هەمانەکەوە دەردەچێت" ئەوسا وەک براادەرەکەم دەیوت: گەمارۆکە وای لەسەدام حسێن دەکردگرتنەکەی کوێتی دووساڵ دواتری پێشبخات. "ئەوەی ئێمە بیرمان لێدەکردەوە هێشتنەوەی پێوەندییەک بوو لەگەڵ عێراقدا، چونکە هێزێکی سەرەکی ناوچەکەیەو گەر وەک پەیکەرێکیش بوایە پاسەوانی کەنداوی پێدەکراو، لەلایەکی تریشەوە تا ڕێی سەرکێشییە سەربازییەکانی تری لێبگیرێت و لەکارە شەڕانگێزییەکانیشی دووربخرێتەوە". بەڵام سەرئەنجام خۆ بەدەمەوەدانێکی وابوو بە کارەسات شکایەوە، چونکە "ئێمە هیچ حسابێکمان بۆ ئەو شێتییە تەواوەی سەدام حسێن نەکردبوو". باشە ئەی کیمیابارانکردنەکەی کوردی عێراقی دوای ئاگربەستی جەنگ، لەخانەی ئەوجۆرە شێتییەدا دانانرێت؟ کەبۆ تۆڵە سەندنەوەیەکی ناپەسەند بەجێهێنراو بەزۆریش مەدەنی تیادا بەرکەوتن، خۆ دەکرا گەر بڕیارێکی وەختی جەنگیش بوایە لەبیرخۆبرایەتەوە.

ئەو گومانە کورتخایەنەی ساڵی ١٩٩٠ی لێبەرچن، کە پیلاندانەرە مەدەنییەکان هەستیان پێکردو، بەڵام زۆری نەخایاندو هەر زوو لەبیرچووەوە، تاکە کاریەدەستی ئەمەریکایی، کەلەدوای ئاگربەستی ١٩٨٨ەوە سەدام حسێنی بەزۆردار دانا، ژەنەراڵ چوارزکۆف بوو کەساڵی ١٩٩١ بۆ رزگارکردنی کوێت سەرکردایەتی هێزی هاوپەیمانانیکرد. لەهاوینی ١٩٨٨دا ئەم ژەنەراڵە سەربازییەی کەلەبواری سیاسەتیشدا چالاکی هەبوو، کۆماندی سوپای ناوەندی ئەمەریکای پێسپێردرا کەلە ١٩٨٣ەوە بۆ بەرەنگاربوونەوەی هەرەشەکانی شۆرەوی لەکەنداوی فارس دامەزرێنرا. بەزوویی بەو پلانە کۆنانەدا چووەوە کەرێک بە بەموتەکە ئەچوون و بەبوونی هێزێکی خێراو هەڵگیراوی باکووری عێراقیشەوە بەندبوون. بەهەرحاڵ جەنگی ساردلە تەواو بووندابوو، بەڵام چوارزکۆف لەسەرکردایەتییەکەیەوە چەند خاڵێکی وەرگرت و، چالاکانە ئاگربەستی جەنگی عێراق ئێرانی هەڵسەنگاند، کە "عێراقی کردۆتە خاوەنی سوپایەکی یەك ملیۆن کەسی و ئابوورییەکی داتەپیوی وا ئەتوانێت ئەو هەموو چەکدارە بۆ ژیانی مەدەنی و ئاسایی بگەرێنێتەوە".

دیارە وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا، کە بەدرێژایی شەڕی عێراق ئێران جاروبار ناڕەزایی بەرامبەر بەبەکارهێنانی گازی ژەهراوی دەربڕیوەو، لەناو وەزیرەکانی دەرەوەی خۆرئاوادا تەنیا ئەو بەبێ هیچ پێچەوپەنایەك گازبارانکردنەکەی ئابی ١٩٨٨ی تاوانبارکردووەو بەڵێنی لەحکومەتی عێراقیش وەرگرتبوو کە جارێکیدی چەکی کیمیاوی بەکارنەهێنێ، بەڵام حکومەتی عێراق بەپەیمانشکێن ناوی نراوە.

هەرچۆنێك بێت رێکەوتننامەی جنێف هیچ ئاماژەیەکی بۆ بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی دژبە هاوولاتیانی ناوخۆی وولاتێك تیادانییە، عێراق لەدواییدا بەبەشداربوونی لە کۆنفڕانسێکدا، کەمێزە خۆرئاواییەکان لەمانگی کانونی دووەمی ئایندەدا لەپاریس سازیانکرد، قایلبوو، ئەویش دوای ئەوەی فەڕنسا بەڵێنی بەشداری نەکردنی کوردی، تەنانەت وەك چاودێریش پێدا.

بەشی خۆرهەڵاتی نزیکی وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا، کەبۆ کۆتکردنی سەدام حسێن سیاسەتە هەمیشە سەرنەکەوتۆکەیەوە داەابوو. ساڵی ١٩٩٠ لاوازی رێکخستنەوە هێندەی دی بێزاری کردبوو، چونکە لەوەتەی هەیە شتی وای بەخۆیەوە نەدیبوو. لەناو ئەو چەند باڵادەستەی بەیەکەر ئەرکی وەزارەتەکەی لەگەڵدا بەڕێوەدەبردن و، بەپەنجەی دەست دەژمێردران، هیچکامێکیان گرنگی "دەینس ڕۆس"یان پێنەدەدرا، کە کاتی ریگان بۆ ئەرکی سیاسی دامەزرێندرابوو، لەم کاتەدا سەرپەرشتیکردنی کاروباری بەڕێوەبەرێتی پلاندانەرێتی پێسپێردرابوو چونکە بەپێی بۆچوونی ناوخۆی وەزارەتی دەرەوە، خەڵکی کارامەو خاوەن

کەسایەتی لەبەشە سەرەکییەکانی تری وەزارەتەکەدا کەمتربوون، بەڵام بەلای بەیکەرەوە ناوە ڕەسمیانەکەی فەرمانبەر بایەخێکی ئەوتۆی نەبوو. ڕۆسیش لەبەرئەوەی لەکاتی پڕوپاگەندەی هەڵبژاردنی ١٩٨٨دا ڕاوێژکاری سیاسەتی دەرەوە بوو بەئاسانی دەگەیشتەلای بوش، بەوەش باڵادەستییەکەی خۆیی بەکاردەهێنا.

هەرکە بەیکەرو دەوروپشتەکەی ئیشیان پێی نەما، ئیتر بەشی خۆرهەڵاتی نزیک NEA کەوتە کەمەی "ڕوبی گولدبێرگ"ی لێهاتبوو، دانیال کورتزەریش، کە دیپلۆماتێکی کارامەو پێشتر لەقاهیرەو تەلئەبیب بووە، سەرپەرشتی دۆسیە پڕ گرفتەکەی عەرەب ئیسرائیلی دەکرد، بەڵام وەك یاریدەدەری بەڕێوەبەر هیچ خۆی بەلێپرسراوێکی بەردەم سەرۆکەکەی دادەنا و ڕاستەوخۆ پێوەندی بەبەڕێوەبەرایەتی سیاسەت داڕێژەرانەوە دەکرد. چی پێوەندی نێوان بیست دەوڵەتەکەی دونیای عەرەب هەیە بەرەو ڕووی ئەم بەڕێوەبەرایەتییە کرابۆوە، ئیتر وەك خۆی بەزامەکەوە بکرێ، بێکەر ئاوا ((جۆن کێلی)) بە بەڕێوەبەری نوسینگەکە دانا، ئەوەش پێدەچوو ڕێکەوتنێکی گشتی بێت تا NEA سەرپێچیکەرترین و لاوازترین بەڕێوەبەری هەبێت، بەدوای ئەوانەشدا هاتبوو کە شارەزایی مەیدانی تەواویان لەبارەی عەرەبەوە هەبوو، وەك ڕیچارد فورمی پێش ئەم، یان لەناوچەکەدا پسپۆڕبێت وەك ((ئەلفرێد لیروی ئەتیرتون))، یان وەستایەکی کارامەی ململانێکانی ناو واشنتۆن بێت وەك ((جۆزیف سیسکۆ)). لە کاتێکدا تاکە شارەزایەکی کێلی لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا باڵوێزیتیەکەی لبنان، ڕاستتر بڵێین ماڕۆنستانی بوو، کە بەشێکی دابڕاوی دیانەکانەو لە هەشتاکانیشدا تاکە شوێنی هاموشۆی بێگرفتی دیپلۆماتە ئەمریکاییەکان بوو. کێلی، پیاوێکی ئەوەندە لووت بەرزو خۆبەزلزان بوو، هەموو ئەو کەسانەی لەگەڵیا کاریاندەکرد، بەوانەی واشنتۆنیشیانەوە ڕکیان لێی دەبۆوە، بۆیە ئەو بەڕێوەبەرایەتییەی کەپێشتر بە کارامەو چاك بەڕێوەبردنی ئەرکە تایبەتییەکانی و یەکگرتوویی و کارگێڕەکانی ناسراوبوو، بەدرێژایی مێژووشی بەلایەنگیرێتی عەرەب[١٥] ناسرابو، شێواندو، خەونی لۆبە سەهیۆنزمەکانیش هاتەدی و، کۆتاییەکەشی بۆ بەشەکە کارەساتبوو.

لەدائیکرێدنی کوێتدا، NEA جێ باوەڕ نەبوو، لەشتی واشدا بێتواناو دەستەپاچە دەرەستا، ئەگەر حسابی هەڵسەنگاندنیش لەمەڕ پاشماوەی سیاسەتە نالەبارەکەی بۆبکرێت و بتوانرێت لەو بوارەدا ڕای نوێ گرنگی لەبارەوە بدرێ، ئەوا بەکورتییەکەی NEA ، پلاندارێژەرو دیپلۆماتێکی ئەمەریکایی وتەنی: وای لێکرابوو دەمی بۆ هەڵنەمێنرێتەوەو کەسیش داوای هیچ ئامۆژگارییەکی لێنەکات. دیسان دەیوت بەڵام کە ((هاس)) بەڕێوەی دەبرد چونکە هیچ پسپۆڕو

---

[١٥] زیاتر مەبەست حکومەتە ئەوتییە عەرەبییەکانە

شارەزایەکی کارامەی تیادا نەمابوو، بڕیارە سیاسییەکان، ئەگەر هیچ پێوەندییەکیشیان بەئەرکە سەربازییەکانەوە نەبوایە، هەر لەکۆشکی سپی و ئەنجومەنی ئاسایشەوە دەردەکران.

سەرباری ئەم هەموو فاکتەرو ژێرکەوتن و ڕەخنانە، گازاندەی کوردیشی هاتەپاڵ، کەهیچ ڕۆڵێکیان لەسەر وەزارەتەکانی دەرەوەی ئەمەریکاو وولاتانی تری خۆرئاوادا نەبووە. هەموو ڕەخنەگرەکان وایان دەزانی، ئەو بایەخە زۆرەی لایەنگرانی عەرەب هەیانە، بەتەنیا لەبەر پارێزگاریکردنی دەستپۆیشتنی خۆیان و ئەو قۆنتەراتە چەورانەیە کە لەوناوچە پڕ لەنەوتەکاندا هەیانبووە؛ بۆیە بەردەوام پشتگیری ئەو ڕژێمە دەستەڵاتدارانەیان کردووە؛ بەولاشیانەوە کەلەڕووی پارێزگاریکردنی مافی مرۆڤەوە لێپرسینەوەیان هەڵدەگرت. بەکارە ناڕەواکانیشیانەوە ئەدەوەستان و چی پێویستی سەرەتایی و شارەزایەتی تەکنیکیانە هەیە، بەتەکنیکارەکانیشیانەوە دەدا بەعێراق تا لەکارگەی چەکە کیمیاوییەکانیدا کەئەو هەموو کوردەیان پێکوشت، بەکاریانبهێنێت.

کورد دەکرا لەخوێندنەوەی ڕۆژنامە ئەورووپییەکانەوە بە بەشێك لەو نووسراوو دەربڕینانەی چەند کۆمپیانیایەکی دەست بەخوێنی کورد سووربووی ئەم بازرگانییە سووکەو ئەوماوە زۆرەی چاوپۆشینی حکومەتەکانیشیاندا بچوونایەتەوە. لەو ڕەخنانەی لەناو ئازارو ئەشکەنجەدا نقوم ببوون و بەردەوامیش ڕوویان لەزیادی بوو، بڕوایەکی وا هاتبووە گۆڕێ، کە خۆرئاواییەکانی لایەنگری عەرەبن و بەو پەڕی ڕەزامەندێتی خۆشیانەوە چاویان لەو کارەپۆشیوە، یان هەر هیچ نەبێ لەڕووی ڕەوشتییەوە دوورین نەبوون، یان هۆی ڕەفتاری خۆسەپێنەرانەی حکومەتەکانی خۆرهەلاتی ناوەڕاست، کەئەمیان کرۆکی کاری دیپلۆماتیانەو ناسینی تەواوی خەڵکییە، جا چ لەدەرو چ لەناو بازنە گشتییەکەدا بن، ئاڵۆزاندبوو. کاربەدەستانی خۆرئاوا وەك ڕەخنەکان باسیان لێوەدەکەن، هەوڵیاندەوە بەهەر ترخێك بێت خۆ لەسەرکردەوە نزیکبخەنەوەو ڕیایی یان بۆ بکەن و، دانیشیان بە زەحمەتی و بەردەوام خۆ دوورگرتنیان لەگەلانەوە ئەدەنا.

دیپلۆماتە ئەمەریکاییەکان بەرگریان بەوە لەخۆیاندەکرد کەدرەنگ عێراقی بەعسیان ناسیبێت [16]؛ چونکە لەساڵانی ١٩٦٧ - ١٩٨٤دا پێوەندی دیپلۆماتیانەیان لەگەڵیدا نەبووەو، تەنیا بەشێکی بچووکی بەرژەوەندییان، وەك نوێنەری گشتی لە بەغدادا سابۆوە. ڕاستییەکەشی حکومەتە پۆلیسییەکەی سەدام حسێن زۆر لەپێش کوێت گرتنەکەدا، خۆی هێنابۆوەیەك و

---

[16] بەهەرحاڵ لەمێژە وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو بەریتانیای مەزن گومانی پەسەندکردنی کودەتا سەرەکییەکەی ١٩٦٣ی بەعس و یاخیبوونە چەکدارییەکەی ١٩٦٨یان، لەبەر چەند هۆیەکی ئاشکرا لێدەکرا، چونکە بەعسییەکان لەهەردوو کاتەکەدا، کەهەوڵی دەستەڵاتگرتنە دەستیانبوو دژ بەشیوعی و ناسرییەکان بوون

دیپلۆماته بیانییەکانیشی بەهۆی تۆقاندنی خەڵکی وڵاتەکەیەوە، بەجۆرێك کەلاخستبوو، کە باڵوێزخانەی ئەمەریکاو هەمووکارە دیپلۆماتییەکانی هێندە بەلاوە نرابوو، کەلەهەموو زانیارییەکانی پێوەند بەدەستەڵاتدران بندەستانەوە دووربن ((دەیڤید نیوننی)) باڵوێزی پێشووی ئەمەریکا دەڵێت ((ئێمە هەر بەپێی بۆچوون و تەقلیدی خۆمان کامانەدەکرد، زۆرکەم سەرچاوەمان لەبەر دەستدا بووە، هیچ کاتێك ئاگامان لەڕووداو نەبووە، تەنیا ئەو پڕوپاگەندەمان دەبیست کە تەلگراف فریشتەمان لێنابوون". دەتوت مۆتەکەیەو لەدووباره بوونەوەی هەرەسهێنانەکەی شای ئێران دەچوو، کەبێئاگایی بەڕێوەبەرایەتییەکەی ئەمەریکای لە بەرهەڵستکارە ئێرانییەکان خەستبوومەوە. لە هەردووکیاندا سەرژمێرە خۆرئاواییەکان دەستخەرۆی قسەو پڕوپاگەندەی دەزگاکانی راگەیاندن و جۆرەکانی دی سەدام حسێن و شای ئێران بوون، کە بەخواست و ئاواتی "نوێکەرەوە"یان و چالاکی و بۆچوونی "چارسازان"ەوە بەندبوون.

ئەمڕووەوە "نوێکەرەوە"و "چارسازان" جیاوازییەکی زۆر کەمیان لەگەڵ پێشخۆیاندا هەبوو، کەلەنێوان هەردووجەنگی جیهانیدا لەناخی دڵەوە پشتگیری ئەتاتورکی تورکیاو رەزاشای ئێرانیان دەکرد، ئەو دووپیاوە سەربازییە خۆسەپێنەرانەی بەزۆر دەستەڵاتیان لەدەستگرت و بەبیانووی "نوێکردنەوە"ی وڵاتە کۆنەکانیانەوە، کە گوایە دەیانگەیێنە ڕیزی وڵاتە ئەوروپاییەکان، واتە وڵاتێکی نەتەوەییانەی نەریتە کۆنەکەی یەعقوب ئاسای شۆڕشی فەرەنسا، کەناوەندێتییەکی توندی هەبێت و چاریش لەهیچ نەپۆشێت هەردوو ڕژێم زۆرکەم نەبێت حسابیان بۆ کەمایەتییە نەتەوەییەکان نەکردبوو. پێش داگیرکردنی کوێت، کورد و بەشەکانی تری بەرهەڵستکارانی عێراق بڕوایان وابوو کە عەرەبە سەربەخۆرئاواییەکان هیچ حسابێکیان بۆ نەکردبن بەڵام دوای گرتنەکەی کوێت عەرەبەکانی دۆستی ئەمەریکا، چونکە شوێنێکی وا گرنگیان نەبوو کار لە سیاسەتی ئەمەریکا بکات، شەرمەزار مانەوە.

ئەندامە ئاکادیمییەکانی قوتابخانەی "نوێکردنەوە"ی وەك: "مار"و "کریستین"و "مۆسی هێلمز"، کەپێشتر لەناو بەڕێوەبەرێتییەکەدا بوون و بەباشە باسی بەغدای بەعسیان کردبوو، بۆش بۆخۆشی سەبارەت بەچۆنێتی رەفتارکردن لەگەڵ عێراقی دوای ڕزگارکردنی کوێتدا پرس و رای وەرەدەگرتن، خەڵکی پێیان وابوو کەئەوان مانەوەی ڕژێمەکە، با "سەدام حسێن" یشی تیادا نەبێت بەباش دەزانن. چونکە گەر هەوڵی دابەشکردنی دەستەلات بدرێت ئەوا دوورنییە تەقینەوەیەکی سەرتاسەری لە وڵاتەکە ڕووبدات، کەئەویش جۆرە سوور بوونێکە بۆ هێشتنەوەی دەسەلات. بەدەست عەرەبی سنییەوە، ئەویش بەڕژەنەرالێکی وا کەهەم مل بدات و

هەم لەو ڕەگەزەشبێتەو، تا بشکرێت لەخزمە تکریتییەکانی "سەدام حسێن" بێت. بەڵام داخۆ دوای ئەم هەموو شەڕانگێزیەتیی و چەندین ساڵ خۆسەپاندنەی، هاوکێشە سەرنەکەوتووەکەی چاری هێجگارەکی دەکرد، یان هەر نووسینی سەرکاڵەمز دەبێت؟. هیچ شتێکی وا بۆ گەیشتن بەو بنەمایەی کە عێراق خۆی وڵاتێکی دروستکراوە، دوای جەنگی جیهانی یەکەم بەریتانیاییەکان لەسێ ویلایەتی عوسمانی؛ موسڵ، کەزۆریەی زۆری خەڵکەکەی کوردن و نەوتی تیادایە، بەسرە، کەبەشێکی ڕەوای زۆرایەتی شیعەی وڵاتە نوێیەکەیە، بەغدای پایتەخت، کەنیوەندی کەمایەتی عەرەبی سنی خاوەن دەسەڵاتە. جانەک هەر بیر لە هەڵوەشاندنەوەی دەوڵەتەکەی بەعس نەدەکرایەوە، بگرە لە کانونی دووەمی ١٩٩١دا دیپلۆماتێکی ئەمریکایی کەلەباڵوێزخانەی وڵاتەکەیدا لە لەندەن، ئەرکی بە دواداچوونی کاروباری خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی پێسپێردرابوو، هەر لەبەر ئەوەی هەوڵی بینینی سەرکردەیەکی نەتەوەیی کوردی دابوو، کەبەسەردان چووبووە بەریتانیا، گلەییەکی زۆر توندوتیژی لێکرا.

داخۆگەر بەشی خۆرهەڵاتی نزیک NEA کەمێک ڕێکوپێکتر بوایەو چاکتر بچوایەتە دڵەوە، نەیدەتوانی لەکاریگەرێتی خۆی بۆ ڕووداوەکان بپرسێتەوە؟ لە مانگی ئەیلولی ١٩٩٠ەوە بوش ناچار نەبوایە نەیدەویست هیچ شتێک لە بڕیاری شەڕکردنەکەی دووری بخاتەوە، تاکەشتێک ئەوەی زیاتر لای دەچەسپی. بەوجۆرە "ڕاڕاییەکەی بوش" پێویستی بەیەکلابوونەوە هەبوو، کەنزیکێکی خۆی ناوی "جۆرەشۆوڕێکی دڵخراوی ناو کۆشکی سپی" لێنابوو. بەهەمان شێوە ئەو پێشنیارانەش، کە ئەگەر کوێت ئازادبکرێ ئەوا تەفرەستێنی عێراق کەمتردەبێتەوەو باریدەی دامەزراندنی دەسەڵاتێکی دادوەرانەی فرەلایەنیش دەبێت، پشتگوێ دەخران. پێدەچوو دروشمی "پشتگوێخستن لە دیزۆکراسییەی بەچەواشە باشتربوویێت". بوش خۆی بەچارەسەرێکی سەربازیانەوە گرێدابوو، کە لەگەڵ بۆچوونی خۆ بەهێز قایمکردنەکەی "پاول"دا، بگونجایە. (خەڵک سەری لەوە سوڕدەمێنێ و هەموو دونیاش لەبارەی ئەو هێزە مەزنە ئاگرینەی هاوپەیمانانەوە دەپرسن کە پاول لەناوچەکەدا پێکەوەینا، کەچی بەڕێوەبەرایەتییەکەی ئەمریکا لەکردنی شتێک بۆ ڕاپەڕینەکانی عێراق پاشکەزبۆوە).

پێدەچوو ئەرکی دیپلۆماتیانە هەر بۆئەوە تەرخانکرابێت کەزۆرترین وڵات لەکەمترین کاتدا بۆ ڕیزی هاوپەیمانان ڕابکێشێت. ئەوەی بەیەکەر لەگەڵ "ئەدوارد شیڤەر نادزە"ی وەزیری دەرەوەی شورەویدا کردی و، بووەهۆی پەرەسەندنی پێوەندییە ئاسایشییەکانی ئەورووپا، هەم بەلای بەڕێوەبەرایەتییەکەی خۆیەوەو هەم لە دونیای پڕ گومانیشدا جێگەی سەرسوڕمانبوو، ئیشێکی نهێنی وا بوو کە سەدام حسێنی لەو پشتگیرییە مسۆگەرەی ڕوسیا بێبەشکرد. ئەم کارە

گرنگەی بەیکەرو چالاکییە تایبەتییەکانی تری لەبواری ڕێکخستنەوەی لایەنە ناکۆکەکاندا، زانیاری وردو قووڵی بوشیش لەبواری سیاسەتی نێودەوڵەتیدا، یاریدەدەری یەکخستنی هاوپەیمانیەتییەکەو پەڕزاییکردنەکەی نەتەوە یەکگرتووەکان بوون.

بەڵام واش ئەم هاوپەیمانێتیە، وەك هەموو نەریتێکی ڕێزلێنراوی تری هەر هاوپەیمانێتییەك، کەمترین فاکتەری هاوبەشی پێوەدیاربوو؛ بۆ نموونە، وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لە هاوپەیمانێتییەکەدا بوونی هەردوو وڵاتی میسرو فەرەنسای بەپێویست دەزانی، یەکەمیان چونکە گەورەترین دەوڵەتی عەرەبییەو، وایدەگەیاند کە ئەمەی هاوپەیمانان هەڵمەتێکی خاچدارانەی تری خۆرئاواییەکان نییە دژ بە وڵاتێکی موسوڵمان بکرێت، دووەمیشیان وڵاتێکی گەورەی خۆرئاوایەو، ترسی لەکاردانەوەیەکی بەسۆزی وڵاتانی ئەوبەری دەریای سپی باکووری ئەفەریقای موسوڵمانی کۆنە بندەستی خۆی و لایەنگرانی بەغدای هەبوو هەردووکیشیان زیاتر لەدڵشکاندنی ئەو عەرەبە نەتەوەییانە دەترسان کە نابەڵێندیان لێدەرکەوتبوو، هیچکام لەقاهیرەو پاریس نەیاندەویست سوپای هاوپەیمانان بچێتە بەغداو سەرۆکی وڵاتێکی عەرەب، چەند دڕندەیش بێت، لابەرێت؛ کەواشنتۆنیش هەرئەوە خواستیبوو.

بوش، هەرچەندە سەدام حسێنی بەهیتلەر بەراورد دەکردو دیموکراسییەتی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستیشی بەلاوە مەبەستبوو، بەڵام بۆ خۆدان لەحوکمی کەمایەتییە سنیە چەسپاوەکە، بەبێ بەشداریکردنی بەشی خۆرهەڵاتی نزیك، ئەگەرچی ڕۆڵێکی واشی نەبوو، بەڵام بەرێوەبەرایەتی زانیارییەکی زۆرکەمی لەبارەی دانانی چوارچێوەیەکی نوێی حوکمەتی بەغداوە هەبوو؛ خۆ ئەگەر لەکردنیشی بوایە لەهیچ نەکردنەکەی، وەك هەر نەشیکردو ئەو کارەساتە چاوەڕواننەکراوەی بەدوادا هات، باشتربوو. هەموو هاندانەکەی خانەنشینە کۆنە باڵادەستەکانی خۆرهەڵاتی نزیکی لەمەڕ مەترسی کاری سەربازیانەی نیوەوتاچڵ و مانەوەی سەدام حسێن و پارتی بەعس لە دەسەڵاتدا خرابووە سەرشانی "ولیام ئیگلتۆن" کەخانەنشینێکی شارەزای باروبۆخی کوردەو؛ زۆر لەپێش شەڕ ڕاگرتنە کوتوپڕەکەی بوشدا کەدوای ۱۰۰ سەعات شەڕی زەمینی وەستانی، ئەم دەیزانی کارەسات ڕوودەدات و، هەستیشیکردبوو کە سەدام حسێن سەرجەم یەکە چاپوکەکانی گاردی کۆماری و ٢٤تیپی ئاسایی جۆراو جۆرو پۆلیسی ئاسایش، کەمێزێکی تایبەت بوون بۆ هێشتنەوەی لەحوکمدا، نەخستبووە ناو شەڕەکەوە. ئیگلتۆن سڵی لە بەبیرهێنانەوەی برادەرەکانی ناو بەشی خۆرهەڵاتی نزیك نەدەکردەوە. دوای ئەوەی واشنتۆن لە ٢٨ی شوباتی ۱۹۹۱دا بڕیاری ڕاگرتنی شەڕەکەیداو، وەك چۆن پێشبینیش دەکرا ئەهامەتی کوردو شیعەی لێکەوتەوە. باڵادەستێکی وەزارەتی بەرگری ئەمەریکا مانەوەی سەدام حسێنی

لەهوکمدا بەوە کورتکردەوە کە "ئەو هیچ هەڕەشەیەکی بۆ ئێمە نەبووەو ئێمەش هیچ حسابێکمان بۆ هەڕەشەی خەڵکی وڵاتەکە نەکردبوو". بەشێك لەبۆچوونە ژیرانەکەی بەڕێوەبەرایەتی پارتی کۆماری، ڕۆتینەکەی واشنتۆنی بەرامبەر جیۆپۆلیتیکی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست دەربەخست، بەتایبەتی عەرەبی سعودی، کەهاوبەشە سەرەکییەکەی خەلیجیتی، لەوبڕوایەدابوو کە حوکمە شایانە سنی مەزهەبەکەی عەرەبی سعودی زۆر ڕکی لەبیرۆکەی تاکە پیاو وتاکە دەنگەو، دەشترسا زۆرایەتییەکەی شیعەی عێراق ببنە نموونەیەکی کۆپیکراوی کۆماری ئیسلامی ئێران، کە تاکە دەوڵەتی شیعەیە لەدونیادا. بەڵام ئەم هاوکێشە ڕامیاری و ماتماتیکیانە ئەوەیان لەبیرکردبوو کە شیعەی عێراق، هەر لەکۆنەوە سەربە ئێران نەبوون و لە ساڵانی شەڕی ١٩٨٠–١٩٨٨ یشدا زۆر بۆ بەغدا دڵسۆزبوون. بەڵام بنەماڵەی شایانەی سعودی، کەلەسەر گەورەترین کانە نەوتی ناوخاکی تیرە شیعەکانی پارێزگای خۆرئاوا دانیشتوون، لەژێر هەموو جۆرە سەرەڕۆییەکبوون، بۆشیش کەلەئابی ١٩٩٠دا هێزی ئەمریکای بۆ کەنداوی فارس دەنارد، بۆ ڕزگارکردنی کوێت نەبوو بەڵکو بۆ پاراستنی نەوتی سعودییەی بوو. (بەو مەبەستەش کەئێران، کوێت، عەرەبی سعودی و، ڕاستییەکەشی زۆربەی حکومەتەکانی ناوچەکە ڕکێکی هاوبەشیان لەحکومەتە دیموکراتییەکان هەبوو) کەئەمەیانیان لەبەر ڕای گشتی بوو.

لەچەند مانگی پێش ڕزگارکردنی کوێتدا، بەریتانیا، فەرەنسا، وڵاتە یەکگرتووەکان، هەریەکەیان بەجیا لێکۆڵینەوەی خۆیانکرد. سەیرەکە لەوەدایە هیچ کامێکیان بیریان لەوە نەکردبۆوە کەسەدام حسێن بەرگەی شەڕ بگرێت و بکەوێتەوە گیانی زۆرایەتی شیعەو کورد. ئاکامی لێکۆڵینەوەکانیش هەر بەهیوایی بوو، چونکە هیچ لایەکیان بەجێهێنانی ئەرکە پۆخڵەکەیان مەبەست نەبوو، ئەوەش بە تەنیا هیوای ئەمریکا نەبوو، "مار" وتەنی کەمڵێ "ئەگەر بەختەوەرین ئەوا سوپای عێراق ڕووەو بەغدا دەکشێتەوەو سەدام حسێن لەناو دەبات".
کەچی واش هەرسێ حکومەتەکەی خۆرئاوا لەیەك کاتدا بەبۆچوونی: خۆ ئەگەر دوای ئازادکردنی کوێت سەدام حسێن مایەوە، ئەوا بێگومان لەبەردەم ئێراندا وەك قەڵایەکی هەرەسپێنەهێنراو دەوەستێت، بەڵام هەرچۆنێك بێ قەڵایەکی بەسوود دەبێت.

ئەمە بیرکردنەوەیەکی تەم و مژاوییەو بەئاشکرا دوو مەبەستی دژبەیەکتری تیادا بەدی دەکرێن، یان سەدام حسێن پچووك دەکرێتەوەو بەنێنۆککراوی دەمێنێتەوە، یان ئەوەتا لەکاتی هەرای کوردو شیعەدا لادەبرێ و، بەڵام دواجار ئەو عەرەبە سنی مەزهەبانەی کارە سەرەکییەکانی سوپایان بەدەستە، بەسەر ئەو ئەوانەشدا زاڵدەبن کە دژایەتیاندەکەن، بەهەرحاڵ بڕوابوونیان بەپارێزگاریکردنی هێزی کەمایەتی سنی عەرەب و ڕێسا شاراوە بێبناغەکەی کە گوایە عێراق

وەك وولاّتێکی پیشەسازیانە دروستکراوەو، عەرەبە سنیەکانیش هێندە پێوەی مانەوبوون، ئەگەر زۆرایەتی شیعە یان کەمایەتی کوردی سنی دەستیان لەبەڕێوەبردنیا هەبێت ئەوا وولاّتەکە بەشبەش دەبێت، کە ئەمە ڕاست نییەو شتێکیش کە باسی لێوە نەکرابێت پێویستە تاقیبکرێتەوە، خاڵی هاوبەشیانبوو ئەوەی لەتۆماری ٧٠ ساڵانەی پڕ ئێشو ئازاری حکومەتی عێراقدا دیارە، سووربوونە لەسەر هێشتنەوەی یەکپارچەیی خاکی عێراق، کەدیارە مەرایکردنی مانەوەی ئەو سنوورە دروستکراوانە، با دەوڵەتانیش دانیان پیادانابێ، پێویستییەکی زەق و ئاشکرای بوونی هێزێکی سوپاییە لەڕووی ئێراندلو ختوکەدان و دڵدانەوەی دراوسێکانی عێراقیشە.

ئێران و سوریاو تورکیا لەقسەکانیاندا یەکبینە دڵسۆزی خۆیان بۆ سەروەری و یەکپارچەیی خاکی عێراق دووپاتدەکرنەوە، کە لەووشەی دیپلۆماتیانە بەولاوە هیچی دی نەبوو کرابوونە حەشارگەی بەرهەڵستیکردنی شتێك کەبۆنی ئارەزووی سەربەخۆیی کوردی لێبهاتبایە بەئۆتۆنۆمییە ڕاستەقینەکەی ساڵی ١٩٧٠ی سەدام حسێنیشەوە کە بەڵێنی بە کورد دابوو بیانداتێ. شتێکی نوێی تیادا نەبوو: تەنیا لێدانەوەی قەوانە کۆنەکانی ڕێککەوتننامەی سەعد ئاباد نەبێت، کەساڵی ١٩٣٧ لەکۆشکێکی تاراندا، لەنێوان ئەفگانستان و ئێران و عێراق و تورکیادا، بەناوبەوە دەرکراو، تیایدا بەڵێنی پشتگیریکردنی یەکتریان بۆ دامرکاندنەوەی هەر کارێکی گرنگی ڕوخێنەرانەدا، ئەفگانستانی لێدەرچێ کاری گرنگ بەلای بەڵێندەرەکانی ترەوە کەلەو دەمەدا دەمۆڵی لەیەکچوونی حکومەتەکانی خۆیانیان بەمۆدێرنەکانی خۆرئاوا دەکوتا، نەتەوەی کورد بوو، بەپەتایەکی وایان دادەنا کەمەترسی زۆری بۆ حکومەتەکانیان هەبێت. هەرئەو "گرنگ"انە دوای وەچەیەك سەریان هەڵدایەوە، بەلاّم ئەمجارەیان لەپەیمانی بەغدای ساڵی ١٩٥٠دلو بە پشتگیریکردنی بێپێچوپەنای خۆرئاوا، ناوەکەشی لە ١٩٥٨دا کە بەغدا لێدەرچوو، گۆڕا بەپەیمانی سێنتۆ.

پلان داڕێژە بالادەستەکانی سیاسەتە مەدەنییەکەی بەڕێوەبەرایەتی بوش، بەرهەڵستکارە عێراقییەکانیان بەکۆنە بووکە سەماکەرێیەکی دەست ئێران و سوریا دادەنا، کەهەرچۆنێك بیانویستایە وا هەڵیاندەپەڕاندن، ڕاستە سوریا بۆماوەیەکی زۆر پێوەندی بە بەرهەڵستکارە عێراقییەکانەوە هەبووەو، ئێرانیش باهەر لەگەڵ چەند کۆمەڵێکی تایبەتیدا هەیبووبێت، بەلاّم (لێپرسراوانی عەرەبی سعودی بەڕادەیەکی وا لەڕوداوەکانەوە دووربوون کەلەپاییزی ١٩٩٠دا بۆناوی چەند کەسایەتییەکی بەرهەڵستکاری وا گەڕابوون کەپێشتر ناویان بۆ هێنابوون).

بێگومان ئێران بەلای واشنتۆنەوە جێی بڕوا نەبوو، سوریا ئەگەرچی بەشداریشی لەگەڵ

هاوپەیمانانەدا کردبێت، بەڵام بەهۆی کەللەڕەقێتی "حافز ئەسەد"ی سەرۆکییەوە، لەبارێکی باشدا نەبوو، چونکە بەڕووی ئەوشتانەدا دەوەستایەوە کە ئەمەریکا بەچاکی دەزانین، کەهەر لە جیاکردنەوەی ئاشتی ئیسرائیل لوبنانەوە بیگرە تا بەگازاندەی پشتگیریکردنی حوکمەتەکەی لەتیرۆر دەگات. بەڕێوە بەرایەتییەکەی بوشیش بەردەوام دڵەڕاوکێی ئەوەی بوو کە دراوسێکانی عێراق بەجۆرێك پێوەندییەکانی ئەمەریکاو بەرهەڵستکارە عێراقییەکان لێکبدەنەوەو لەهاوپەیمانییەکەدا بیکەنە بیانووی کشانەوەیان.ڕاستییەکەی بوش تەنیا حسابی بۆ تورکیای تاکە هاوپەیمانی NATO ی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدەکرد. لەسەردەمی چەندین حکومەتو بەڕێوەبەرایەتی ئەنقەرەو واشنتۆن‌و بە درێژایی چل ساڵ مەراییکردن، کەزۆرجار شتێکی واگرنگ دەهاتە ئاراوە، نەدەبوا وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بەهیچ جۆرێ لەهیچ شوێنێکیشدا کارێکی بکردبا کە دڵشکاندنی بەلای خواستەکانی کورددا بگەیاندایە، ئەمەریکا لەڕووەوە ئەوەی لەتوانایدا بوو کردی بەکۆتایی جەنگی سارد ڕۆڵی تورکیاش وەك پارێزەرێکی باڵی خوارووی ناتۆی دژ بە یەکێتی شۆرەوی کۆتایی پێهات، بۆیە زۆر خەمی بوو کەلەدوا ڕۆژدا خۆرئاواییە هاوبەشەکانی کەلایبخەن. دڵگیرکردنەکەی کوێت شتێکی نوێ بوو ڕۆژگار بۆئەوی نارد، بەڵام ئەوەی سەرودڵی ئەنقەرەی گرت، ئەو بایەخپێدانە زۆرەی کێشەی کوردبوو، کەماوەیەکی زۆر خەفەکراو، کەچی بەهۆی ڕووداوەکانەوە تا دەهات پەرەی دەسەند. نزیکەی چل ساڵێکیش هاوکارانی ناتۆی، چاویان لەئاست پێشێلکردنەکانی مافی مرۆڤو کەموکورتییەکانی تری جێبەجێکردنی دیموکراسی، بەتایبەتی لە کوردستانی تورکیادا، نوقاندبوو. لەساڵی ١٩٢٣یی دامەزراندنی کۆماری تورکیاوە، ئەنقەرە لەترسی هاندانی کەمایەتییە کوردە زۆرەکەی خۆی، نەیویستووە پێوەندییەکی باشی لەگەڵ کوردی عێراقدا هەبێت. تورکیا لە ١٩٨٤ەوە لەشەڕێکی ناوخۆی فراوانی کوردەکانی خۆیدایە، ئێستا لەنەبوونی پێوەندی خۆی لەگەڵ کوردی عێراق‌و بگرە سەرجەم بەرهەڵستکارانی عێراق، کەبەپێچەوانەی ئێران‌و سوریایەو، بەخراپەش بەسەریا شکاوەتەوە، بەئاگاهاتۆتەوە.

سەرۆك ئۆزال بە شێوازە تایبەتییەکەی، ئەتاتورك ئاسا، خۆی بەنەریتە کۆنەکانەوە نەبەستەوە، ئەگەرچی ئەویان لەبەرامبەر پتەوکردنی پێوەندیان بەهێزە ئەوروپاییەکانەوە وریایانە ئاڕەزایی خۆی دەردەبڕی، ئۆزالیش لەکاتی شەڕی ئێران عێراقدا سوودی چاکی لەپێوەندی ئابووری بە هەردولایانەوە بەدەستهێنا، لەساڵی ١٩٨٢وە سەدام حسێن، کە سوپاکەی بەدەست بەرەنگارییەکەی ئێرانەوە گیری خواردبوو، ڕێی بەهێزەکانی تورکیادا کەلەباکووری عێراقدا هەڵکوتێتە سەر کوردەکانی خۆی، چونکە لەدژایەتیکردنی ئەنقەرەیاندا

ناوچەیەکیان بۆحەواندنەوەی خۆیان بەکاردەهێنا کەمترین سۆزی بیانی بەرامبەر بەکورد تورکیای دڵگراندەکرد، لەکاتێکدا پێناسەی نەتەوەییانی بەجۆرێك لێ قەدەغەکردبوون کەبەدەیان ساڵ وەك یەکێك لەشتە سەیرەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، ناوی تورکی شاخاویان لێنابوون [١٧].

ڕاستییەکەی بەلای تورکەوە پێوەندیکردنی بیانی لەگەڵ کورددا، جا کوردی هەر لایەك بێت بەڕادەیەك بێزەبوو، کەجارێك حکومەتی تورك نارەزایی بەرامبەر چاوپێکەوتنی بەرپرسێك دەربڕی ، کەساڵی ١٩٨٨بۆ فەرمانبەرێکی مامناوەندی وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکاو جەلال تاڵەبانی ڕێکخرابوو،تا سەبارەت بەگازبارانکردنەکەی هەڵەبجەی سەدام حسێن کەبیزارییەکی زۆری لێچاوەڕواندەکرا، باسی دەردی دڵی خۆی بۆبکات، هەرئەوەش وڵاتە یەکگرتووەکانی والێکرد نامەیەکی نارەزایی توند دژ بەبەکارهێنانی چەکی کیمیاوی بۆ عێراق بنێرێت بەڵام دیپلۆماتە ئەمەریکاییەکە ئەژیرو ئەبەختیشی هەبوو، چونکە تاڵەبانی کەبەوە ناسرابوو شانازی بەخۆیەوە دەکات و زۆریش لەسەر قسە دەڕوات، کاتی بەفیڕۆ نەدلو قسەی بۆ رۆژنامە کرد، بەوەش (پەردە لەڕووی هەموو سیاسەتە توندەکەی وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا، کەفێزەی لەسەرکردە کوردەکان قەدەغەکردبوو دامالی[١٨]. لەسەرو ئەوانەشەوە لێپرسراوە ئەمەریکاییەکە نەیدەزانی هەر لەوکاتەدا "کنعان ئیڤرین"ی سەرۆکی تورکیا لە واشنتۆنەو نارەزایی توندی لەوبارەیەوە پیشاندداوە.

---

[١٧] ساڵی ١٩٦٠ کەتورکیا نارەزایی خۆی دژی بەرنامەی کوردی، کەلەڕادیۆی "صوت العرب"ەوە بڵاودەکرایەوەو، زۆر بەپەرۆشەوە لەسەرتاپای خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا گوێی لێدەگیرا، دابە جەمال عەبدولناسر، ناسر کارە دیپلۆماتیانەکەی زۆر لەگوێتی و بەپرسیارێك لەدیپلۆماتە تورکەکان بڕییەوە: باشە داخۆ کورد هیچ لەوڵاتەکەی ئێوەدا هەیە؟. چونکە دەیزانی بەڕەسمی ئەبوونی کورد لەو وڵاتەدا بڵاوکراوەتەوە، کەواتە نارەزاییتان لەچییە؟

[١٨] تا رادەیەك سەرکردەکانی کورد پێزیان لێنەدەگیرا، زۆر لەباڵوێزخانەکانی وڵاتانی یەکگرتووی ئەمەریکا، لەڕووی دیپلۆماتیانەوە ئەوەندە دوورە پەرێزلێیانەوە دەوەستان، لەشارێکی وەك دیمەشقدا، کە کوردی عێراق و هێزە بەرهەڵستکارەکانی تریان دەزگای خۆیانیان تیادا هەبوو، کەچی نەیدەویست هەڵس و کەوتیان لەگەڵدا بکات، ئەوەش راستی ئەو لاقلێدانەیانی پووچەڵ دەکردەوە کەگوایە هەموودلاولایەك بەڕێنسای حاڵەت بەحاڵەت لێیدەکۆڵرێتەوە، چوونکە سەرکردە کوردەکان کەبەپاریسدا ڕەتدەبوون، بۆچوونە ناو باڵوێزخانەی وڵاتە یەکگرتووەکان، ئەویش نەك بۆ ڤیزە وەرگرتن بەڵکو هەر بۆئەوەی باسێکی کێشەکەیان لەگەڵ واشنتۆندا بکەن پەنایان بۆ یەکێکی وەك نووسەری ئەم کتێبە دەهێنا، کەئەویش بەهەمان ئەنجام دەگەیشت

جۆرج شولتزی وەزیری دەرەوەی ئەوڕۆژگارەی ئەمریکاش بەهەمان شێوە ڕەفتاریدەکردو بەشێوەیەکی گشتی زۆری پێناخۆشبوو کەشتێکی لێبشاردرایەتەوە بەتایبەتیش گەر ئەو شتە بەهاوپەیمانێکی ناتۆوە بەندبوایە. لەوپەڕی تووڕەبوونیا، خۆی لەبەرپرسەکەی دەرەوەی ئەمەریکاو چاوپێکەوتنەکەی تالەبانی بەدەرتا، کەهەر لە بنەڕەتا بۆ سەرنجڕاکێشانێکی دیپلۆماتیانەی عێراق داڕێژرابوو بەڵام خراپ شکایەوە، سەرەڕای ئەوەش بەغدا لە ئۆگستۆسدا دیسانەوە بەخەستی گازی ژەهراوی لەدژی چەکدارو بێچەکەکانی کورد بەکارهێنایەوە. هەندێک لەبالادەستانی وەزارەتی دەرەوە لەوبڕوایەدا بوون، ئاکامی ئەو ڕووداوە سەدام حسێنی گەیاندە ئەو بڕوایەی کەپێی وابێت زۆرشتی بۆ دەچێتەسەر، بۆیە هەر دوای ئەوە بەچواردەمانگ کوێتی داگیرکرد.

بۆلەو خوتەو بێزاری تورکیا، کەیەکبینە لەوەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا درێژدادڕیان سەبارەت بەپێوەندی ڕەسمی لەگەڵ کورددا دەکرد وەك دواتر دیپلۆماتێکی ئەمەریکایی دەربڕی وای لێهاتبوو لەگەڵ هەموو ئەو گۆڕانکاریانەی بەسەر باروبۆخەکەدا هاتبوو، کەس پرکێشی نەدەکرد بیکات. لەڕۆژانی کێشەکەی کوێتدا کوردو سەرچاوە بەئاگاکان لەندەن، ڕەفتارەکانی دەرەوەی ئەمەریکا بەڕادەیەك سەرسامی کردبوون، تەنانەت بڕوایان بەو پڕوپاگەندانەش دەکرد گوایە لە ١٩٨٨دا فەرمانێکی سەرۆکایەتی دەرچوو جێبەجێشکرا، کەتەنیا CIA بۆیان هەبێت وەك بەرپرسێکی ئەمەریکا لەگەڵ بەرهەڵستکارە عێراقییەکاندا بدوێن.

لەهاوینی ١٩٩٠دا کە عەرەبی سعودی ڕێیدا سوپای وڵاتە یەکگرتووەکان لەسەر خاکیابێت، تورکیا بەهاندانی سەرۆك ئۆزال، بڕیارێکی گرنگی دەرکردو دەستبەجێ بۆرییە گەورەکان کەبەناو خاکی تورکیادا نەوتی خاوی عێراقیان دەگەیاندە دەریای سپی داخست، بەوە تورکیا بووە یەکەم وڵاتی ناوچە کەبچێتە ناو ئەو هاوپەیمانێتییەی کە ئەمەریکا دژبە سەدام سەرۆکایەتیدەکرد. هەرچەندە تورکیا دەبوا ملکەچی جێبەجێکردنی بڕیاری نەتەوە یەکگرتووەکانی تایبەت بەگەمارۆی ئابووری سەر عێراق بوایە، بەڵام هەڵبژاردنی کاتی داخستنەکە یارمەتیدەرێکی چاکی ئەمەریکابوو بۆ هێنانەدی هاوپەیمانێتییەکە. ئۆزال پێی لەسەر ناردنی یەکەی سەربازی، گەر ڕەمزیش بێ دادەگرت هێزە ئاسمانییەکەی ناتۆو ئەو یەکە سەربازیانەی تورکیا کە بەرامبەر یەکێتی شۆرەوەی ڕاگیرابوون، بۆ سنووری عێراق گوێزرانەوەو، ڕێگەشی بەهێزە ئاسمانییەکانی وڵاتە یەکگرتووەکان دا بنکەی ئەنجەرلیك بۆ بۆردومانکردنی عێراق بەکاربهێنێ. تەنانەت تورکیا ئارەزووی ناردنی یەکەی سەربازی بۆ سعودییەی عەرەبیش هەبوو، تا بەشداری لەشەڕی زەمینیشدا هەبێت بەڵام ڕێکخراوە بالادەستەکەی ژەنەڕاڵانی

تورکیا رایانگرت. ئۆزال بەمجۆرەو بەتوندی بەسەر هەردوو دەزگا سەربازیی و مەدەنییەکەدا زاڵبوو، کە ڕەتکردنەوەی دەستخستنە کاروباری ناوخۆی وڵاتانی ئیمپراتۆریەتە کۆنەکەی عوسمانی، بەتایبەتی عەرەبییەکانیان بەپیرۆز دادەنا. ئامۆژگارییەکەی ئەتاتورکی لەسەر بێلایەنێتی لەگەڵ خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا "ئاشتی ناومالّو دونیا"، کە تورکێکی زۆری والێکردبوو "قژی عەرەب" بەمەسەل بۆ ئیشی نابەجێ و گاڵتەکردن بەکارێکی شەپڕە بهێننەوە، گوایە لەمێشە ئاڵۆزەکانی دراوسێیانی خوارخۆیان دەچێت، تووڕدایە زبڵخانەی مێژووەوە.

لەکاتێکدا واشنتۆن لەترسی زوێرەوونی تورکیا خۆی لەپێوەندیکردن بەکوردی عێراقەوە دەپاراست، چونکە هیچ حکومەتێکی خۆرئاوا بەبیریا نەدەهات ئۆزال بنەما پیرۆزەکانی ئەتاتورك پشتگوێ بخات، کەچی بۆ سوودی هاوپەیمانانو هەڵسوکەوتکردن لەگەڵ کورددا، ئەوەی بەتەواوەتی هێنایەدیو بیری لەپێوەندی توندتر بەکوردەوە کردەوە.

ئۆزال گەر ژیرانە بیری نەکردایەتەوە هیچ نەبوو، هەر لەدەستپێکردنی کێشەی کوێتەوە بەئاشکرا وتی، دەبێ سەدام حسێن نەهێڵرێ. تورکیا وەك تاکە دراوسێیەکی عێراق کەهیچ پێوەندییەکی بە بەرهەڵستکارە عێراقییەکانەوە نەبوو، نەیدەتوانی وەك واشنتۆنێکی دوور لەعێراق بکات، بەپێویستیشی نەدەزانی کەوا بەبێئاگایی لەهەواڵی سیاسەتی عێراق بمێنێتەوە، چونکە عێراقی بێ سەدام حسێن قسەی زۆری هەڵدەگرت، شتێکی زۆر ئاساییە، ئەوەی زیاتر "خزمەتی تورکیا دەکات پێوەندییەکی باشو کۆکە لەگەڵ هەر لایەنێکدا کەدەستەڵاتی بەسەر ٢٠٦ کیلۆمەتری سنوورەکەیاندا هەبێت، دیاربوو کەئەو لایەنەش کوردەکانی عێراقن، بەتایبەتی مەسعود بەرزانیو "پارتی دیموکراتی کوردستان"ەکەی، ئەوەش وایەکەیاند کەدەبوا چاوپێکەوتنی لەگەڵ سەرکردایەتی کوردی عێراقدا ببێت.

لەدوایڕۆژەکانی کانوونی دووەمی ١٩٩١دا، من بەبێنەوەی مەبەستم بێ کەوتبوومە ناوگێژاوی دژایەتی دەزگا ئاساییەکانی ئۆزالەوە. ئۆزال لەچاوپێکەوتنە ڕۆژنامەگەرییە یەك لەدوای یەکەکانییەوە، کە وەك هێڵێکی بەرهەمهێنانی تەکنۆلۆژیا، تەنیا چارەکە سەعاتێکی بۆ هەر ڕۆژنامەنووسێك تەرخاندەکردو، بەدەم کەمترین هەواڵی گرنگەوە کەڕۆژنامەنووس منەی بکەن ناوی نرابوو، قسەکانی خۆی دەکردو ئاکامیش هەر ئەو هەواڵە سەرەکییانەی دەدرکاند کەلەسەرکردایەتی وڵاتەوە دەردەچوونو ڕۆژنامە تورکییەکانی پێ شاددەکرد. لەکاتی چاوپێکەوتنێکی کوتوپڕی نیوەناچڵدا هەرچۆنێك بوو پرسیارەکەمەکردو، لێم پرسی، بۆچی یەکبینە ڕێگرتنی تورکیا لەئاست دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ بۆ کورد، لەباکووری عێراقدا دووپات دەکاتەوە من تازە لەشام گەڕابوومەوە، لەوێ جەلال تاڵەبانیو چەند کوردێکی

دیش بەتووڕەییەوە تکوڵیان لەنیازێکی وادەکردو، پێیان لەسەر ئۆتۆنۆمی ناو عێراقێکی دیموکرات دادەگرت و هێنانەدی ئەوەیان بەباشترین هیوا دادەنا. لەئۆزالم پرسی، ئەگەر حکومەتێکی ناوەند لە عێراقی دوای سەدام حسێندا بەئۆتۆنۆمی کوردی عێراقی قایلبێت و لەناو خۆشیاندا هێند کۆکبن کە سنوور بەچاکی دابخەن، داخۆ بۆ دەبێ ئێوە بەئەنجامەکەی ناقایلبن؟ ئۆزال وەڵامەکەی بەئاماژەکردنێکی نادیار دایەوە، بەوەی کەلەگەڵ کوردی عێراقدا یەکدەگرن. کاتەکەی بۆیان دیاریکردبووم کۆتایی هات و بێ هیوا رۆیشتم.

رۆژی دواتر "کایا تۆپێری" قسەکەری ئۆزال و سەرۆکی پێشووی رۆژنامەی وەزارەتی دەرەوە لەدووم هات و باشترین رێزی لێگرتم کەپەیامنێرێك بەهیوای بێت، وتی: پرسیارەکانت لەوەڵامەکانی سەرۆکیان باشتر هەڵدەگرێت. بەڕای تۆ، داخۆ ئێمە پێویستە چاوپێکەوتن لەگەڵ کوردەکانی عێراقدا بکەین؟ منیش رەخنەم لێگرت و پێمڕاگەیاند کەمن پەیام نێرم نەك دیپلۆمات. زۆر چاك لەوە بەئاگابووم کە برادەرێکی کۆن و ژیری وەك تۆپێریش دەبێ گومانی لێپەیدابووبێت کردنی رۆژنامەنووسە بیانییەکانی لێبکرێت، چونکە ئەوە ئەتواری خەڵکی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و، ئەو لایەنەسەکە ئەو کاریان بۆ دەکات، من دوور لەبەرپرسیارێتی قسەکەی خۆم، پێشنیارم بۆکرد کەرەنگە ئەو چاوپێکەوتنە هیچ خراپەیەکی بەدوودا نەیەت و، بەڕاستی پێشبەچین چاکەی لەدوابێت. لەگەڕاندنەوەمدا بۆ ئەورووپا، کەدەمویست لەوێوە بەفڕۆکە بۆ تاران بچمەوە، کورتەیەکی وەڵامدانەوەکەیم، لەسەر ئامێرە وەڵامی تەلەفۆنی نوێنەرێکی کوردی عێراق لە لەندەن تۆمارکرد. هەر ئەوەش هۆیەکی سەرەکی بوو، کە هەفتەی دواتر بەرزانی لەناوچەیەکی شاخاوی "ڕایات" دلو لەچاوپێکەوتنێکماندا، دووبارە تۆمارگەی حیزبەکەیم، لە شۆڕشەکەی ١٩٦١ی باوکییەوە بۆ بکاتەوە، باس لەوەبکات کەسنووری عێراق تورکیا هەمیشە لەئاژاوە پارێزراوە.

خۆ ئەگەر ئۆزال دوای خوێندنەوەی ئامۆژگارییە کورتەکانی بەرزانی کەلەواشنتۆن پۆستدا بڵاوکرابۆوە شتێکی کردبێت، ئەوا قسەلێکردن هەڵدەگرێت. (واش سەبارەت بەڕوونکردنەوەکەی ١١ی مارتی ئۆزال، کە کارتی چاوپێکەوتنی کوردەکانی بەرزکردەوە، رۆژنامەی تورکیا، کەلەئاست ڕووداوەکاندا بەنەرم ناسراون ڕایانگەیاند، کە رۆژنامە نووسێکی ئەمریکایی سەربە CIA دەستێکی رۆزی لەوەدا بووە، بەڵام شانسی خۆم ناوم نەمێنرابوو). دوای دوو هەفتە، کەمێشتا هەفتەیەکی بۆ شەڕی زەمینی مابوو، ئۆزال لەگەڵ چەند رۆژنامە نووسێکدا بەشەمەندەفەرێك ڕووداوەکانی بەسەرکردەوە، بەو هۆیەوە ڕێگای بۆ بانگهێشتکردنی سەرکردە کوردە عێراقییەکان، کە بەنهێنی چووبوونە ئەنقەرە، خۆشکرد. ئۆزال تەواو خۆی بۆ

چارپێکەوتنەکە ئامادەکردبوو. زۆر لەپێش گەیشتنی ئەواندا بۆ ئەنقەرە، فەرمانی بەوەزارەتی دەرەوەو توێژەری دابوو، زۆر بەقووڵی بەهەموو سەرچاوە پێوەندیدارەکانی کێشەکەدا، کەلە ئەرشیفی دەوڵەتدا هەبوون بچنەوە. هەرخۆشی بۆی باسکردم کە "سێ سەد تا چوارسەد لاپەڕەم، لەبەسەرهات و ئەرشیفی عوسمانی و لێکۆڵینەوەکانی کۆمەڵەی نەتەوەیی و پەیمانی لۆزان، خوێندۆتەوە" ئەمەی دواییان وەك باسمكرد، بەهۆی پێداگرتنی ئەتاتورکەوە، ناوی کوردی لەکۆلەکەی تەریشدا نەهێنابوو، دیسانەوە گێڕابوونییەوە بۆ ئەو ساڵە دوورو درێژانەی کە بەرەسمی لەبیر کرابوون.

"جەنگیز چاندار"ی ڕۆژنامەنووسی تورك، لەشەڕی بەیروتی ساڵانی حەفتاوە ئاگاداری دونیای عەرەب بوو. پێشتر لەگەڵ ئۆزالدا یەکتریان نەدەناسی، بەڵام دوای داگیرکردنی کوێت هەردوو ناوە یەکتریان دەبینی. چاندار، کەلەنووسینەدا توانایەکی لەڕادەبەدەری هەیە، سەرۆك ئۆزال پێی ڕاگەیاندبوو "ئەو شتانەی کەمێشتا من بیریم لێنەکردۆتەوە" بەتایبەتی ئەو دوولەی بەچاوی خۆیان دیویانە، دەبێت وەك میراتێکی ئۆزال کەبایەخی زۆری پێدابوون هەوڵی پەیوەزی پاکڕاگرتنیان بۆ بدرێت، چارەسەرکردنی کێشەی کوردی تورکیاو، پێوەندییە ڕاگیراوەکەیان لەگەڵ عەرەبە دراوسێکانیاندا.

چاندار هەرئەوکاتە چاوی بڕیبووە ئەو شوورەیەی بەدەوری کەسانێکدا هەڵچنرابوو، کە پێدەچوون جێگرەوەی سەدام حسێن بن، ئەویش بووە هاندەرێکی تری گفتوگۆکردن لەگەڵ کوردی عێراقدا. ئۆزال بڕوای زۆری بەوەزارەتی دەرەوە نەبوو، چونکە زۆر بەزەقی ملکەچی بنەماکانی ئەتاتورك بوو. چاندار لەبارەی ڕاوەرگرتنی کوردەکانی لەندەنەوە، بۆ سەردانی ئەنقەرەو لێکۆڵینەوە لەدوایڕۆژ، ناوی هاتە پێشەوە.

ئەو لە لەندەن کەسی نەدەناسی، بەڵام لە ١٦ی شوباتدا کۆبوونەوەیەکی لەگەڵ سەرۆکی بەرهەڵستکارە عێراقییەکان "ئەحمەد چەلەبی" دا ڕێکخست، کەمەلاتوومیەکی شیعەی شارەزای کاروباری بانکەو، دۆستێکی ڕاستەقینەی کوردەو لە لاوێتییەوە، لە حەفتاکانەوە بۆ چەند کەڕێن یارمەتی ژەنەڕاڵ بەرزانی داوە.

چاندار کەناوی ئۆزالی لای چەلەبی هێنا، بەرێکەوت تاڵەبانی لە لەندەن بوو، بۆیە چەلەبی تەلەفۆنی بۆکرد. بۆ ڕۆژی دوایی چاوی بە تاڵەبانی و نوێنەری بەرزانی لە لەندەن، موحسین دزەیی، کەوت. لەسەردانە هیوا بڕەکەی ئابی ڕابردووی واشنتۆنی تاڵەبانییەوە، سەرکردەکانی کورد بەڕادەیەك لەبەرهەڵستکردنی تورکیا دڵنیابوون کەبەهیچ جۆرێك بیریان لەنزیکبوونەوەی

ئۆزال نەدەکردەوە، بەڵام کەخەریکبوو شەڕی زەمینی دەستپێبکات، تاڵەبانی و مزەیی قایلبوونی خۆیان بۆ سەردانێکی تورکیا دەربڕی.

ئەم گۆڕانکارییە کوتوپڕ نەبوو، چونکە شەوی پێشتر لەدەستەنبولەوە، کامەران قەرەداخی کە کوردێکی عێراقەو نووسەرێکی کاروباری دەرەوەی رۆژنامەی "الحیاة"ی لەندەنی سعودی خاوەنە، تازە لەچاوپێکەوتنێکی نائاسایی ٩٠ دەقیقەیی سەرۆك ئۆزال ببۆوەو، تەلەفونێکی بۆ تاڵەبانی کردبوو. لەو هەموو پرسیارانەی ئۆزال سەری سووڕمابوو، کەبەزۆری گوێی دەگرت و کەمتر قسەی دەکرد، تا سوود لەزانیارییەکانی قەرەداخی وەربگرێ و، بەتایبەتی قوڵتر لەباری کوردە عێراقییەکان بکۆڵێتەوەو بشزانێ سەرکردەکانیان کێن و کێ نین؟ بەو بۆنەیەوە نەخشەیەکی کوردستانی عێراقی لەبەردەم خۆیدا دانابوو. ئۆزال سەرسامێتی خۆی لە؛ بەزمانی خۆدوان و، بەکوردی نووسین و بڵاوکردنەوەو، بوونی زانکۆی تایبەتی، کوردە عێراقییەکانی پێنەدەشاردرایەوە.

تکایە، تکایە، تکایە بەکوردە عێراقییەکان بڵێ دەبێ بڕوام پێبکەن. ئۆزال ئەوەی بە قەرەداخی دەوت و، راشی دەگەیاند کەدەکرێ تورکیا کوردی عێراق بپارێزێت. ئۆزال لەدەمی دەرچووبووکە گوایە ئەنکی کوردەو، دەریشیخستبوو کەپلانی داناوە بەزووترین کات یاسا "زۆر خراپ"ەکەی تورکیا، کە لەڕژێمە سەربازییەکەی ١٩٨٠-١٩٨٢ەوە بۆی ماوەتەوەو قەدەغەی بەکارهێنانی زمانی کوردی کردووە، لابەرێت. کاتێك ئۆزال لەبارەی پێوەندیی کوردی عێراق بە کوردە یاخییەکانی پارتی کرێکارانی کوردستانی تورکیاوە پرسیاری کرد، قەرەداخی بەبەرپرسیارێتی و دەستپێشکەری خۆی وەڵامی دابۆوە "سەرۆکی بەڕێز بۆ چاوپێکەوتنێك لەگەڵ سەرکردەکانی پێشمەرگەدا ناکەیت؟ من زۆر دڵنیام کەئەوان حەز دەکەن ڕوو بەڕوو بتانبینن".

ئۆزال لەوێدا هیچی نەوتبوو، بەڵام بێگومان دەستپێشخەرییەکەی چانداری لە مێشکابوو، بەدەنگەستیش چاوێکی بڕیبووە تۆڕێری، کە خەریکی نووسینەوەی سەرنج و تێبینی بوو. قسەوباسەکانی دانیشتنەکە هەر هەمووی نووسرانەوە جگە لەو بەشەی بەکوردەوە پەندبوو قەرەداخی پێشتر لەتشرینی یەکەمدا چاوپێکەوتنێکی تری لەگەڵ ئۆزالدا کردبوو، ئەو پێشنیاری بۆ کردبوو کە سەرکردەکانی کورد لەتورکیاو نزیکببنەوە، ئەوانیش لەوبڕوایەدا بوون کەتورکیا دوژمنێکی دڵڕەقەو جێی هیوانییە، بەڵام چاوپێکەوتنی دووەمی ئەوەی بڕییەوە. قەرەداخی راست دەگەڕێتەوە بۆ ئوتێلەکەی و تەلەفۆن بۆ تاڵەبانی دەکات لە لەندەن: "داوام لەئۆزال کرد پێوەندیتان لەگەڵدا دابمەزرێنێت، داخۆ ئێوە ئەوە پەسەند دەکەن؟" تاڵەبانی

پەسەندیکردو بەقەرەداغی وت، کە بەڕەسمی بە ئۆزال رابگەیەنێت خۆی و بەرزانیش (ئەگەرچی پاشان دەرکەوت کەموحسین دزەیی نوێنەری بەرزانییە) دەیانەوێ چاوپێکەوتن لەگەڵ حکومەتدا بکەن. سەرلەبەیانی زووی ڕۆژی دواتر قەرەداغی، تا بەر لەگەڕانەوەی لەندەنی هەواڵەکە بگەیەنێت تەلەفۆن بۆ تۆپێزی دەکات، بەڵام تۆپێزی لەجێگەکەی خۆی دەرچووبوو دوای حەفتا ساڵ بەسەر یەکەم نامە گۆڕینەوەی ڕەسمییانەی نێوان کوردو حکومەتی تورکیا، ئاسایی بەنامەیەکی کورتی قەرەداغی بۆ تۆپێزی دەستپێکردەوە، نامەکە چەند تێبینییەکی بەزمانی ئینگلیزی تیادابوو، خرابووە زەرفێکەوەو "تایبەتی و نهێنی" لە پشتەکەی نوسرابوو.

هێشتا هەفتەیەکی پێنەچووبوو، تۆپێزی جەختی لەقەرەداغی کردەوە کەحکومەتی تورکیا چاوپێکەوتنی کوردە عێراقییەکانی مەبەستە، گەر ڕێك بکەوێت لە لەندەن یان ستۆکهۆڵم بەڵام هەرچۆنێك بێت با پێش ١١ی مارت بێت، چونکە ئۆزال لەو ڕۆژەدا سەفەری مۆسکۆی لەبەرە هەدوولا واپێکهاتن لە ٨،٩ی مارتدا لە ئەنقەرە چاوپێکەوتنەکە بکەن. ئەگەرچی بۆ کورد واباشتربوو یەکسەر داوای کۆبوونەوەکەیان بکردایە، تا هانی ئۆزالیان بدایە کارێکی وابکات لەواشنتۆن بەڕەسمی پێشوازیبکرانایە، چونکە پەسەندکردنێکی لەم بابەتەی واشنتۆن بۆ کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی پێویستبوو. خۆ ئەگەر زووتر، پێش ڕاپەڕین هەنگاویان بنایەو لەوەی مارتدا کۆبوبوونایەتەوە، ئەوا ئەو هەموو تەموموژو ئەشکەنجەو ئازارە ڕووی نەدەدا، کەچی تاڵەبانی لەبری وای بکردایە بەو نیازەی ئەمریکاییەکان قایل بکات وازلەئەبینینی کورد بێنن، ئەوسا پەیوەندی لەگەڵ ئەنقەرەدا دەستپێبکەن، ڕووەو واشنتۆن بووەوە. لەوەدەچێ دیسانەوە گوێیان پێنەدابێ، یان جارێکی تریش کورد دارەکەی لەسەرە چەوتەکەیەوە گرتبێ. سەرکردە کوردییەکان هیچ حسابێکیان بۆئەوە نەکرد کە دەبوا ڕاپەڕینەکەی کوردستانیان لەدوا ڕۆژەکانی شوباتدا بکردایە، کەهێشتا شەڕی زەمینی هەر بەردەوامبوو، ئەگەرچی هەنگاوێکی زۆر پڕ مەترسی بوو، بەڵام وەك دیپلۆماتێکی ئەمریکایی بەناوبانگ دەرکی پێکرد، ڕەنگە لەبەرژەوەندیان بوایە چونکە "ئەوسا سوپای عێراق هەڵیدەکوتایە سەر کوردو، چوارزکۆڤیش لێدانیانی بەئەرکی خۆی دەزانی" دیپلۆماتەکە درێژەی بە بۆچوونەکەی داو "ئەوکاتە بڕیاری جیهانیشی ئەدەویست و هێزی ئاسمانی ئەمریکاش بەخۆشییەوە نیشەکەیانی مەیسەر دەکرد" دوور نەبوو شتەکان هەموو جێگای خۆیان بگرتایە، دیپلۆماتەکە وتی: "کورد دەبوا ئەوەندەیان لەچۆنێتی کارکردنەکەی ئەمریکا بزانیبا" بەڵام خۆبەدوورگرتنی ئەمریکا لێیان وایکرد ئەوە نەیەتەدی و "دەرفەتی گۆڕانکارییە بنەڕەتییەکەی عێراقیش لەدەستچێ".

کارێکی بنەڕەتی وا لەئارادا نەبوو، بۆیە بەڕێوەبەرایەتییەکەی بوش هەر لەسەر بیروڕا کۆنەکەی مابۆوە، هەرچەندە لە دواساتەکاندا ترووسکاییەك بەدیارکەوت، کاتێك ئەبرا مۆفیتزی باڵوێزی ئەمەریکا بەئاسمانی ئەنقەرەوە بوو هەستی بە جووڵانەوەیەك کردو یەکسەر بروسکەیەکی بۆ وەزارەتی دەرەوە ناردو تیایدا پێشنیاری کرد، کە ئیتر کاتی ئەوەهاتووە قسە لەگەڵ کورددا بکرێت، بەتایبەتی ئەگەر بەشێکبن لە نێردراوێکدا کەنوێنەرایەتی سەرجەم بەرهەڵستکارە عێراقییەکان بکەن و، تورکیاشی لێئاگادار بکرێت. ئەبرامۆفتیز دەڵێت: ئەوەی پەیوەندییم پێوەکردبوو "پێدەکەنی و دەیپرسی دەبێ بۆچی واملێهاتبێ؟" ئەوسا بەرهەڵستکردنەکەی خۆی بیرکەوتبۆوە، کە لەترسی زویربوونی تورکیا، زۆر بەتوندی دژایەتی ئەوجۆرە پێوەندییانەی دەکرد. بەدەنگەوەنەچوونی بروسکەکە کوتبینێتی خاڵێکی چەواشەکردنی تری واشنتۆن بوو لە بەرپابوونی کارەساتەکەدا.

لەو ۱۰.۹ی مارتدا، کە "تۆنگای ئۆزچیری" یاریدەدەری وەزیری دەرەوەی تورکیا، لەمیوانخانەیەکی سەر بە "رێکخراوی هەواڵگرانی تورکیا- MIT" پێشوازی لەتاڵەبانی و دژەیی دەکرد، تورك و کوردە عێراقییەکان ئەوەی بیریان لێنەدەکردەوە هەرەسهێنانی ڕاپەڕینەکە بوو. ئۆزچیری گوێی بۆ سەرۆکە کوردەکان گرتبوو، کەبەدەنگێکی دلێر باسی دەستکەوتی پێشمەرگەی ناو عێراقیان دەکردو، چۆنێتی هێنانەدی هاوکاریکردنی دوای ئەو ئاشتییان لەگەڵ تورکیاشدا شیدەکردەوەو، داوای یارمەتی مرۆڤانەو سەربازیانەیان لە تورکیا دەکردو، ئەوەشیان لێیدەویست کەمەولی لای کۆمەڵگە دەوڵەتییەکان، بەتایبەتی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکایان بۆبدات تا هاریکارێتی بکەن.

لەوەدەچوو کاتی پشتگوێخستنی ئەو شتانەی ئەتاتورك هاتبێت کەببوونە کۆسپ لەڕێگەیاندا، بەتایبەتی کەشەڕی سارد لەکۆتاییهاتنابوو، تورك لەگەڵ کۆنە دوژمنەکانی ئەرمینیایان کەوتبوونە وتووێژ. ئۆزچیری تێبینییەکانی ئۆزالی بەدڵبوو! "کاتێك خەڵکی هەموو پێکەوە وتووێژ دەکەن، دەبێ ئێوەش لەکەوڵەکەی خۆتاندا نەمیننەوە"، ئۆزال ئەمەی بۆ هاوڕێ دیپلۆماتە بیرتەسکەکانی وەزارەتی دەرەوەی باسدەکرد کە زۆربەیان بڕوایان پێینەبوو.

دوای چاوپێکەوتنە چاوەڕواننەکراوەکەی یەکەمی ئۆزچیری و کورد، ئۆزال کۆبوونەوەیەکی بەئەنجومەنی وەزیرە باڵادەستەکان و سەرۆکی ئەرکانی سوپاکردو، شتێکی خستەڕوو کەزۆر کەم باسی لێوەکرابێت. لەو کۆبوونەوەیەدا کارێکی وایکرد کەزیاتر ئەوان قسەبکەن، تا بۆ جەختکردن لە دەستپێشخەرییەکەی یارمەتیدەرین، ئەتەوەییە توندڕەوەکانیشی بەڕەوایی پاراستنی کوردی بەردەم هەڕەشەی عێراقییەکان بەو بەڵگەیە قایلکرد کە لەگەڵ کوردەکانی

خۆیاندا هاوڕەگەزن و، وەك چۆن بەرژەوەندی پاساییان لەپارێزگاریکردنی کەمایەتییە تورکەکەی ناو بولگاریاو قوبروسدا هەبوو، لەپارێزگاریکردنی ئەمانیشدا هەیانە. واش کە ئۆزال شتەکانی بۆ خەڵکی خستەڕوو، رۆژنامەو ڕێکخراوە تورکییەکان مەترسییان بەرامبەری پیشاندا، کەچی چەند هەفتەیەکی نەبرد ئۆزال بەئاشکرا پێشوازیی لەسەرکردەکانی کوردی عێراق کرد، راستییەکەی سیاسەتمەدارانی حوکمەت و بەرهەڵستکارەکانیشیان پێشوازییان کردن. ئۆزال لەپەیمانەکەیدا راستگۆبوو، گورج پێشنیاری بۆ بەڕێوەبەرایەتییەکەی بوش کرد کە گفتوگۆ لەگەڵ کورددا بکات.

سەرەڕای زیرەکی و کارامەیی ئیبراماویتز، نەیتوانی پەی بە هەنگاوە خێراکانی ئۆزال بەریێ و جێبێنیی هەڵگرێت، تا رادەیەك دڵگرانبوو لەوەی ئۆزال پێشەکی لەهیچ ئاگاداری نەکردبوو، تەنانەت کۆبوونەوەیەکی لەگەڵ تاڵەبانی و دژەییدا لەڕۆژنامە تورکییەکانەوە زانیبوو. سەرجەم هەوڵ و مەبەستەکان بەلای وەزارەتی دەرەوەوە هیچ گرنگییەکیان نەدەدا، کاردانەوەکەشی لەڕێزی پایەخێبێنەدلەکەی وەزارەتی بەرگری "پێنتاگۆن" دەنرا کە بەرامبەر بەو هەوڵە سەربازییە تەکتیکیانەی کورد لە کاتی جەنگەکەدا پێیان دەگەیاندن. بۆیە یەکەمجار کوردەکان ئەم هەواڵە نوێیەیان بە ئەندازیارێکی کوردی ئەمەریکایی گەیاند کە لەشاری میشیگەن دەژیا، ئەویش بە "پیتەر گالبرەیت"ی ئەنجومەنی پیران و لەوێشەوە بۆ پێنتاگۆن.

٢٨ی شوبات، کە کۆتوپڕ شەڕەکەی کوێتی تیادا ڕاگیرا، کاربەدەستە ئەمەریکاییەکان پێشوازیکردنی نێردراوێکی سەرکردایەتی کوردیان ڕەتکردەوە، کە بەداوای "کلەیبۆرن پیل"ی سیناتۆری دیموکراتی ولایەتی رود ئایلاندی سەرۆك لیژنەی پێوەندییەکانی دەرەوەی ئەنجومەنی ئەوسابوو، گەیشتبوونە واشنتۆن. سەرکردە بەرهەڵستکارەکان، لە لێکۆڵینەوە رەسمی و ناڕەسمییەکانیاندا، زۆر بەڕوونی باسی ڕوودانی ڕاپەڕینێکی جەماوەریان لەماوەیەکی کورتدا دەکردو جەختیشیان لەوەدەکرد کە عێراقییەکان زۆر لەسەدام بێزارن و لایەنگری ئەمەریکا دەکەن، کەچی هیچ لێپرسراوێکی بالادەستی ئەمەریکا نەیدەویست گوێیان لێبگرێت، تەنانەت "ریچارد چینفتەر"ی یاریدەدەری وەزیری دەوڵەت بۆ کاروباری مرۆڤایەتی کەبەڵێنی بینینی دابوونێ، لەبەڵێنەکەی خۆی پاشگەزبۆوە. کاتێکیش ٣ ئەندامی نێردراوێکی کورد بەپێی بەڵێنێك گەیشتنە هۆڵەکەی وەزارەتی دەرەوە، فەرمانبەرێکی ئاسایی پێشوازیکردن، ئەویش هەر پێشنیاری قاوە خواردنەوەیەکی لەدەرەوەی وەزارەت بۆ کردن کەبەپێی ڕەفتاری دیپلۆماتیانەی ئەمەریکا ڕێز لێنەگرتنی دەگەیاند، کوردەکانیش بەمشتانە ڕاهاتبوون. پێشتر لێپرسراوانی بەشی خۆرهەڵاتی نزیك NEA بیانووی تۆماری مافی مرۆڤی بەغدایان بەدەستەوەبوو تا

بەموزیەوە لەگەڵیاندا قسەبکەن و، ئەمجا بۆ دەزگایەکی چیلتەریان بنێرن. تەنیا "زاڵوەی خالد زادە" کەبەرپرسێکی بەشی جێبەجێکردنی پلانە سیاسییەکانی وەزارەتی دەرەوە بوو، بەڕووی ئەم بارەدا وەستایەوەو، لەسەردانێکیا بۆ واشنتۆن بەرپرسێکی کوردی لەبەڕێوەبەرایەتی دەزگای بیروکینز بینی و، رێکەوت چاوپێکەوتنێکی سەرپێیانەی لەگەڵدا بکات، بەڵام کەپێیانوت ئەوە پێویستی بە بڕیارێکی NEA هەیە، داوایکرد خۆی لەوەدا سەرپشکبکرێت، کە داواکەیان ڕەتکردەوە، رایگەیاند "بەر لەڕزگارکردنی کوێت هەر بیانوویەک لەئارادا بووبێت، ئابێ دوای جەنگیش هەر هەمان بالۆرە لێبدرێتەوە، بۆیە تەواو وەڕیکردبووم".

چەند رۆژێک دواتر کەلەکوردستان و خوارووی وڵاتدا ڕاپەڕین دەستیپێکردو چەوتی ئەم سیاسەتە گەمژەییە بەدیارکەوت. لەیەکی مارتدا ئەندامێکی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی وتی: "سیاسەتەکەمان لابردنی سەدام حسێنە نەک رژێمەکەی"، کەوادیارە ئاکامی سەرەکی گەمەکەی ئەمریکا لەعێراقدا ئەوە بوو. کۆتاییەکەش واکەوتەوە کەدەبێت عێراق و کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی، تا دوارۆژێکی دیار خۆ لەبەردەم سەدام حسێن و رژێمەکەیدا بگرن، ئەم بەئاشکرا گوێ پێنەدانەی وەزارەتی دەرەوە، دامەزراندنی رژێمێکی سەربازیانەی بۆ عێراق لەدەستدا، کەپێدەچوو ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی نیازێکی وای هەبووبێت، چونکە ڕەنگە سەرکردە سەربازییەکانی عێراق ویستبێتیان بزووتنەوەیەک دژ بەسەدام حسێن بکەن، بەڵام شتێکی ئەواویان لەخواستی واشنتۆن نەدەزانی و، سروشتی داخراوی رژێمە خۆسەپێنەرەکانیش وایانکردبوو، هێزی شاراوەی بەرهەڵستکارە سەربازییەکان دەبوا ئاماژەیەکی ڕوون و ئاشکرای پشتگیری واشنتۆنی بکەیشتایەتی کەدژ بە عێراق سەرکردایەتی هاوپەیمانانی دەکرد. خۆ کە ڕاپەڕین بەرپاکراو تەشەنەی کرد، سەرکردە سەربازییەکانی عێراق لەکاری بەرهەڵستکاران ووردە دەبوونەوە تا بزانن بەچیدەگات، کە زانیان واشنتۆن بایەخی پێنادا ئیتر ئەمانیش بێدەنگیان لێکرد.

زۆری نەبرد خۆدوورگرتنی هاوپەیمانان لەبەرهەڵستکارانی عێراق، کۆمەڵە گرفتێکی لێبۆوەو مەترسی زۆرتریشیان لەئەنجامی پشتگوێخستنە بەئەنقەستەکەی ئەمریکا بۆ پەیدابوو، کە تا مانگێک لەئاست ڕووداوەکانی عێراقدا خۆیان کردبووە کەڕەی شەرپەت، وەک بڵێی ڕووداوەکان هەرچۆن و چییەک بن، هیچ پێوەندییەکی بەوانەوە نەبێت دووراودوور سەریاندەکرد، تا لەمانگی نیساندا بەسەدان کورد لەچیاکاندا گیانیان لەدەستداو بووە زەنگلێدانێک بۆ بەئاگاهێنانەوەیان و، بەدوایدا کێشەی بەپەلەترین پەنابەرێتی لەمێژووی سەردەمدا تەنییەوەو تێیانئالاو، ئەمجا ووشیاریکردنەوە.

"فرددریك كیونی" دەڵێ: سەرەتای نیسان واشنتۆن كەوتبووە ناو گێژاوێكی تەواوەوە، هیچ كەسێكیش لەوەزارەتی دەرەوەدا نەیدەزانی چیبكات، هەریەكەو بەرپرسیێتییەكەی دەخستە ئەستۆی یەكێكی دی.

كیونی، كەخەڵكی تەكساسەو پێشتر شارەزاو پسپۆڕی كارەساتبووەو،دەیان ساڵ بیرۆكراتە بەتەمەنەكانی ترساندبوو، دواتر وازی هێناو ئیشی بۆ خۆی دەكرد، شێوازێكی زیرەكانەو سەرسوڕهێنەری هەبوو شتەكەی بەلاوە سەیرنەبوو، چونكە لەمانگی كانونی یەكەمدا سیناریۆیەكی لەبەردەم نووسینگەی كاروباری پەنابەرانی سەر بە وەزارەتی دەرەوە دانابوو: ڕاپەڕینێكی بەهێزی كورد، تێكشكانێكی گەورەی كورد، ڕەوێكی زۆر مەزنی كورد. كاتێكیش وەك ڕاوێژكارێك ئامۆژگاری بەحكومەتی دوور وڵاتی كوێت دەدا، تا دوای ڕزگاركردنی وڵاتەكەیان بزانن دەبێت چی بكەن و چی نەكەن. بیرۆكراتیەكانی وەزارەتی دەرەوە گوێیان لەبۆچوونەكانی گرت بەڵام هیچیان بۆ نەكرد، پێیان وابوو گەر پلانێكی وا دابنێن تیایدا حساب بۆ ڕەگەزێكی وەك كورد بكرێت، ئەوا ڕەنگە بەوەلێكبدرێتەوە كەدەیانەوێ ڕاپەڕینێكی وا بەرپابكەن كە پەرتكردنی عێراقی بەدوادا بێت. پێش ئەوەی بۆ كوێت بكەوێتە ئیش، لەپاشملە زۆریان گاڵتەپێدەكرد، بەڵام ئەو تا خۆشگوزەرانی بۆ خۆی دابینبكات چاوی لەسیناریۆی كارەساتەكە بڕیبوو، لەكاتێكدا بەڕێوەبەرایەتیی ئەمەریكا گاڵتەی پێدەهات، بەڵام واكەوتەوە وەك ئەو وتی.

بەهەرحاڵ بیرۆكراتییەكان لە خێرایی و بەربڵاوی ڕاپەڕینی كوردستان و شیعەی خوارووی عێراق (كە لەنزیك هێزە سەربازییەكانی وڵاتانی یەكگرتووەوە، یەكە سەربازییەكانی عێراق ڕاپەڕینەكەیان دادەمركاندەوە)و حەپەسابوون، چونكە هەر بیریان لەپەنجا- سەد هەزار پەنابەرێك كردبۆوە، وەزارەتی ئەمەریكا خۆی دڵنیا بەوەدانا، ڕێنەدان بەگفتوگۆكردن لەگەڵ بەرهەڵستكارانی عێراقدا وای لێكردبوون كە ئەو پەلامارە گەورەیەو ڕەوەكە زۆر لێكنەدەنەوە. پلاندارێژەرانی بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریكاش لەكاتی لێكۆڵینەوەكانیاندا یەكبینە كەمی زانیارییەكانی خۆیانیان دەكردە بیانوو، كە گوایە هەموو كارە گرنگەكانی خۆیانیان بەرپێیە داڕشتووە.

ئێمە بەشداریكردنی شارنشینەكانمان لەو ڕەوەدا بەلاوە سەیربوو. ئەوە قسەی پسپۆڕێكی بەشی خۆرهەڵاتی نزیك بوو، چونكە ڕۆژگاری ساڵی ١٩٧٥ی هەر لەیادبوو كەشارنشینییەكی زۆركەم تیایدا بەشداربیبوون، بەڵام ئەوەی لەبیرچووبوو كەدواتر سەدام حسێن بەپلانێكی داڕێژراوچی بەكورد كرد، ژیانی كۆمەڵایەتیانی لەبن و بێخەوە دەركێشاو بۆ مەبەست و

ئامانجەکانی خۆی هەموو کوردی کردە شارنشین، جا ئیتر لەشاردا بژیایایە یان بەزۆرەملە لەخانووی پەرپووتی بەپەلە پێکەوەلکاو بنیاتنرانایە کەبە پێی پرۆژەیەکی نیشتەجێکردن لەنزیک شەقامە سەرەکییەکانەوە دروستەکران، تا چاودێریکردنیان ئاسان بێت. کوردەکان هەموویان ترسی ئەوەیان هەبوو کەسەدام حسێن بەچەکی کیمیاوی تۆڵەیان لێبسێنێتەوە، لای هەمووان ئاشکرایە کەساڵی ١٩٨٨ئەوکارە ناهەموارەیکرد، بالاَدەستێکی وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا کەزۆر دڵپاکانە وتی: "هەر هیچمان لەبارەی ڕووداوەکانەوە نەدەزانی" ئەوەی سەلماند.

ئەمجارەش وەک چۆن لەهەشتاکاندا، بەڕێوەبەرایەتییەکەی ئەمەریکا لەبەر گوشاری توندی بارە ئابوورییەکەو کاتە ئاسکەکەدا دەستەپاچە وەستا. بەڵام کەبەهۆش هاتەوە، ناچار کیونی بەکرێگرت تا چارەسەرێک بۆ کێشە ئاڵۆزەکەی کورد بدۆزێتەوە، لە ناوەڕاستی نیساندا کاتێک کێونی پێی نایە کوردستانەوە، ئەویش لەو "پشتگوێخستنە بێ ئەندازەیە"ی کاربەدەستە مەدەنی و سەربازییە ئەمەریکاییەکان حەپەسا. وەک کێونی دەڵێ: هیچ کەسێکیان تەنانەت بیرێکی لێڵی واشی نەبوو بزانێت دەبێ لەگەڵ کێدا بدوێت و داخۆ کوردیش کێبێت؟ کەمێجەر ژەنەڕاڵ "جەی. ئێم. گارنەر"گەیشت و لە عێراقدا وەک سەرکردەی هێزی هاوپەیمانان کەوتە کار چەند کورتە زانیارییەکی پرسی، کەس نەیدەتوانی وەڵامی ئەو پرسیارانەی بداتەوە کەبەکێشەی نەتەوەیی و بزووتنەوەو سەرکردەو ڕێکخراوو هیوا و ئامانجەکانی کوردەوە بەندبوون، ئامیلکەی کورتە زانیارییەکان زیاتر بەقسەی ئەستەق دەچوون، وەک کیونی بیری کەوتەوە تێکەڵ و پێکەڵەیەک بوو دەربارەی سەرۆکایەتی پارتەکان و ئەوانەش کەپێوەندییان لەگەڵیاندا بووە، دووماتگ دولتریش ئەو زانیاریانە هەر ڕێک نەخرا. کۆمارییەکان دەبوا ڕەخنەیان هەر لە خۆیان بگرتایە، چونکە بەڕێوەبەرایەتییەکەی "ڕیگان" هەموو پسپۆڕو شارەزایانی شوێنە چەپەکانی وەک کوردستانی دوورخستبۆوە. پێویستە پێوەندییە بەردەوامەکەی حکومەتی بەریتانیاو بەرهەڵستکارە عێراقییەکان بەرخێنەدرێ. کاتێک هێزی دەریایی شایانەی بەریتانیا چەند کاربەدەستێکی هەرمیزانی کارامەی بەگەڵ ئەفسەرێکی پلەبەرزخست کەزانیارییەکی زۆری لەبارەی، پێشمەرگەو، جۆری ژیانی عەشیرەتیان و، داب و نەرتیانەوە هەبوو، هێزی دەریایی هۆڵندەش چەند لاوێکی کوردی پەنابەری سیاسی خۆیی، بەجل و بەرگی ڕەسمی هۆڵەندیانەوە، بۆ ڕێنماییکردن و وەرگێڕان برد.

بۆچوونە ئاساییەکانی بەڕێوەبەرێتی ئەمەریکا، لەڕووی سیاسییەوە سەبارەت بە خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، بەهۆی چەند ئاماژەکردنێکی چەواشەو نادیاری، وەک دیموکراتی و کارە ڕووخێنەرەکانی شیعە، ناکۆکبوون، چونکە عەرەبی سعودی بەڕەسمی ئەو کۆنە ترسەی لەوانەی

هەبوو بەلاوەی نا، سەرکردە دیارەکانی شیعەی ناو بەرهەڵستکارە عێراقییەکانیش بەئاشکرا دڵنیایانکردبوو کەهیچ کارێکی تێکدەرانە لەکانە نەوتی پارێزگاکانی خۆرهەڵاتی ئەودا ناکەن، بۆیە دەبوا بۆ پڕوپاگەندەش بێت ئەوانەی ڕەچاو بکردایە. ڕۆژانی ڕاپەڕینەکە "لێپرسراوانی سعودییە پێشنیاریانکرد کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو سعودییە هەردووك پێکەوە یاریدەی شۆڕشگێڕە شیعەو کوردەکان بدەن". بەڵام وەك دواتر لە ڕاپۆرتێکی ئەنجومەنی پیرانی ئەمەریکادا بەدیارکەوت، پێشنیارەکە پێوەندی بە "دەرئەنجام"ی هەواڵگرانی سەرۆکایەتی ئەمەریکاوە هەبووەو داوای یارمەتیدانی بەرهەڵستکارە عێراقییەکانی کردووە.

بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکا دەستی بەسەر ڕاستییەکانی بەردەمی خۆیدا گرت، ئەمجا سعودییەو کوێت کەپارە خەرجکردنیان پێسپێردرابوو، مەترسیان لەسەرئەنجامی کارەکە پەیدا کرد کە "گێژاوی ناوچەکە هەر بەعێراقەوە ناوەستێتەوەو ئێران و سوریاو تورکیاش دەگرێتەوە" ئەمە بەقسەی لێپرسراوێکی باڵای خاوەن زانیارییەکی زۆری هەواڵگران، لەسەر قسەکەی دەڕوات و "بۆیە بڕیاریاندا ئەو پشتگیریکردنەی بەپارە دەیکەن، رایبگرن". پێویستە سعودییەکان پرسیاری: "دەبێ ئەمەریکاییەکان بەنیازی چیبن؟" یان لەخۆکردبێت، ئیتر تا نزیك کۆتایی مانگی مارت، بەڕێوەبەرایەتی وەڵامی یارمەتییە سەربازییەکانی پێنەدرایەوە، بۆیە لە سێیەم هەفتەی مانگی مارتدا سعودییەکان "ووشیار زێباری"یان، کە یەکێکە لەنزیکە ناسراوەکانی بەرزانی، بۆشاری "ریاز" بانگکردو سەبارەت بە هاوکاریکردنی نێوانیان کەلە ئاستێکی بەرزو کۆکدایە، دەستیان بە لێکۆڵینەوە کردبوو. بەڵام کە "هاس" لەگەڵ "برینتسکۆکرۆفت" کەپسپۆڕێکی شارەزای خۆی بوو لەکاروباری خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، بەشێوەیەکی چاوەڕواننەکراو لە واشنتۆنەوە بەفڕۆکە، بۆ کارێکی نهێنی گەیشتبوونە ئەوێ، ئیتر سعودییەکان و کوردەکانیش هەرزوو لەمەبەستەکە گەیشتن و دوای گەڕانەوەی سکۆکرۆفت و هاس بەپەلە بلیتێکی فڕۆکەیان دایە دەست "زێباری" تا پێی بگەڕێتەوە بۆ "لەندەن" کە لێوەی هاتبوو، پێشیان ڕاگەیاند کەئیتر پێویستناکات لەوەزیاتر بمێنێتەوە.

کارەکەی سکۆکرۆفت بەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستەوە بەندبوو، دوا بەدوای کۆبوونەوەیەکی بوش و حەوت ڕاوێژکاری باڵادەستی هاتبوو کەلە ٢٦ی مارتدا دوا بڕیاری نەمانی ڕاپەڕینەکەی کوردیان تیادا دابوو. عێراق هەڕەشەی لێکرا کەنابێت دژ بە کوردە شۆڕشگێڕەکان کۆپتەری جەنگی بەکاربهێنێ، بەڵام کەس نییە لەمل نەدانی عێراق بەو هەڕەشانە بەئاگا نەبێت، کەچی دواتر بڕیاردرا هیچ بۆ ڕاگرتنیان نەکرێت. ڕاپەڕینەکەی خوارووش لەبەرچەند هۆیەك تێکشکێنرا، کەخۆگێلکردنی هاوپەیمانان یەکێکیان بوو. بەگاردی کۆماری و کۆپتەرو سوپاو

موجاهیدینی خەڵقی بەتاران دژی هەوارەی لای سەدام حسێن کەتانك و زرێپۆشی دابوونێ، هەموو دایان بەسەر کەرکوکداو گرتیانەوە. بڕیارە لەسەرخۆکانی ئەمەریکا بەوجۆرە دەماتنەدی، کورد چەکی باشی دژ بەتانك و فڕۆکەی زۆر کەمبوو، سەرکردایەتی و دەستپێشتنێکی باشی نەبوو (ئەوەش شێوەیەکی زمانی سەربازیانەیە بۆچاك بەکارهێنانی هێزەکانیان). کەلەمەلوەرجێکی وادا، وەك قسەکەرێکی بەڕێوەبەرێتی رایگەیاند، ئەو داوایەی کوردیش هاواری بۆی لێهەستابوو ئاندەهات پەرەی دەسەند، گوایە هێزی چەکدار لەفڕۆکەوە بەربەدرێتەوە، شتێکی "بێکەڵك و ڕەمزیە" و ڕەنگە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو هاوکارەکانی، بۆ خۆبەستنەوەیەکی لەبن نەهاتوو بەکێشبکات. دوای کۆبوونەوە بنبڕەکە کاربەدەستێکیان، دیسانەوە هەر بەدەنگەست داوا پڕوون و ئاشکراکەی بوشی پشتگوێخست، وتی: "ئێمە هەرگیز هیچ بەڵێنێکمان بەم خەڵکە نەداوە" و "درێژەپێدانی ئەرکە سەربازییەکانیش هیچ بەرژەوەندییەکی هاوپەیمانانی تێدا نییە". بێگومان تا دەستەپاچەیی هاوپەیمانان زیاتری بخایاندایە ئەوەی سەبارەت بەسەرنەکەوتنی کورد دەوترا ئاشکراتر دەبوو، بەڵام دەستێوەردان تێکشکانە مسۆگەرەکەی دواخست.

چەند رۆژو هەفتەیەك بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکا لەرێی چەندین راگەیاندنی بەربڵاوەوە دەستەکەی خۆی سەبارەت ڕێپێدان بەپاشماوەی سوپاکەی عێراق تا راپەڕینەکانی سەروو و خواروی وڵات تێکبشکێنێ، خستەڕوو. ژەنەڕاڵ چوارزکۆف بەزمانی خۆی دانی بەیەکەم هەڵەی تەکتیکی کۆبوونەوەکەی "سەفوان"ی سێی مارتدا نا، تا مەرجەکانی ئاگربەست بخاتە بەردەم سوپا تێڕاوەکەی عێراق، بەداوایەکی فەریق سوڵتان هاشم ئەحمەد قایلبوو، هاوپەیمانان وەك لەبڕیارەکەیاندا بەناوی "بڵەی دەمریت"یان لەسەر فڕۆکە باڵچەسپاوەکان دانابوو، بەڵام ڕێگایان لەفڕینی کۆپتەرو چالاکی "هێزی چەکدار" نەگرت، دەڵێت: دەبوایە چاکتر بیرم لێبکردایەتەوە. بەهەر حاڵ زۆری نەبرد بۆی دەرکەوت کەئەو "کوڕی قەحبەیە هەڵی خەڵەتاند"، چونکە لەبری ئەفسەر پێکواستنەوە، لەوڵاتە بەشەڕکاولبوەکەیدا، وەك ئەحمەد داوایکردبوو، ڕاپەڕینەکانیان پێ دامرکاندەوە. هەرچەندە بەیەکەر ڕێك دوای دووهەفتە رایگەیاند کەهێزی چەکداری عێراق هێند لاوازبووە "دەتوانم بڵێم دەماتنوانی بگەینە بەغدا". کەچی ئەچوارزکۆف و نە کەسێکی دی فرمانی دەستبەجێ لەکارخستنی کۆپتەرەکانیان بەعێراق نەدا. ڕاستییەکەی چوارزکۆف بەوەی کە "ئەوکاتە-واتە کاتێك خراپ بەکارهێنانی کۆپتەرەکان ئاشکرابوو- دەبوا کۆشکی سپی بڕیاری بدایە، کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا دەیەوێت تا چ رادەیەك دەست لە کاروباری عێراق وەربدات"، بەرپرسیارێتییەکەی لەخۆی لادەدا

ڕۆژانە لیلایی دیاردەیەکی نوێی کارە ناڕەواکان لەواشنتۆن بەرچاودەکەوت، کە زۆر کەڕەت بەهۆی گوشارو تووڕەیی ڕای گشتییەوە چارەسەر دەکرا، بەڵام ناڕەواییەکی دی بەدوادا دەهات و ئەوی پێشووی لەبیر دەبردەوە. لە٩ی مارتدا بەیکەر حکومەتی عێراقی لەبەکارهێنانی چەکی کیمیاوی دژ بە ڕاپەڕیوان بەئاگا هێنایەوە. ڕۆژی دواتر ژەنەڕاڵێکی پنتاگۆن دەرکاندی، کەلەو باوەڕەدایە هاوپەیمانان بەرهەڵستی بەغدا نەکەن، گەر ئەو زیاتر لە ١٣٠ فڕۆکەیەی لەپێناو سەلامەتیاندا بۆ ئێران فڕێنران، تەنیا بۆ هێنانەوەیان بەکاربهێنێت، ئەویش ئەگەر ئێران بیاندەنەوە، کەپێناچێت بیکات. کاربەدەستێکی باڵادەستی ئەمەریکایی، ئەو قسە دەستەقەی بەدرێژایی مێژوو بیرۆکراتییەکان شانازیان پێوەدەکرد هاوکاریکردن لەگەڵ سەدام حسێنێکی رامدا باشترە وەك لەیەکێکی نەناسی دی" دەوتەوە.

بێزاری دەربڕینی خەڵکیش بەڕادەیەك پەرەیسەندبوو، کەبوش لەکۆنگرەیەکی ڕۆژنامەنووسی ڕۆژی ١٣ی مارتی شاری ئۆتاوادا ناچاربێت بڵێ "نابێ کۆپتەر لەناو عێراقدا بۆشەڕ بەکاربهێنرێت" بە کارهێنانیان دژ بە یاخیبوان پێشێلکردنێکی ڕێکەوتننامەی هاوپەیمانان و بەغدایە. کەلە ١٧ی مارتدا ئەفسەرە پایەدارەکانی هاوپەیمانان، جارێکی دی لە سەفوان لەگەڵ هاوکارە عێراقییەکانیاندا کۆبوونەوە، بەبیریانهێنانەوە کە بەردەوامبوونیان لەبەکارهێنانی فڕۆکە جەنگییەکاندا هەڕەشەیە لەهێزەکانیان. هەرچەندە وریاکردنەوەکەیان دووپاتکردەوەو دوو فڕۆکەی جەنگیشیان بۆیەکلاکردنەوەی مەترسی فڕۆکەی باڵچەسپ، خستەخوارەوە، بەڵام بەهیچ جۆرێك خۆیان لەتێکشکاندنی کۆپتەرە عێراقییەکان نەگەیاند.

لەچەند ڕۆژی داهاتوودا، دواگیرفانی بەرگریکردنی شیعەی خواروو ڕامالرا، بەڵام کورد لە ٢٠ی مارتدا کەرکوکیان گرت، ئەویش سەرکەوتنێکی بەمەترسی دەبوو کە پێدەچێت لەواشنتۆن تەرازووی دژ بەکوردی لاسەنگکردبێت. لە ٢٦ی مارتدا بۆچوونێکی نوێ بۆ کۆپتەرە عێراقییەکان هاتەکایەوە "کۆپتەر هەر ئەوکاتە بەردەدرێنەوە کە هەڕەشەیان بۆ هێزی هاوپەیمانان هەبێت". لەهەوڵێکدا بۆ ڕەواییدان بەم پاشگەزبوونەوە ڕەوشتییەی، قسەکەرێکی کۆشکی سپی "مارلین فتزواتەر" ڕایگەیاند کەڕێکەوتنەکەی سەفوانی چوارزکۆڵ "زارەکی بووەو، هیچ شتێکی نووسراو لەئارادا نەبووە" ئەفسەرێکی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا کەنەیدەویست ناوی خۆی ئاشکرا بکات، لەبارەی سیاسەت داڕێژەرانی واشنتۆنەوە وتی "هیچ شتێکی سەدام حسێنیان پێباش نییە، بەڵام بەکارە ناڕەواکانیشی دڵگران نابن".

"کریستین مۆس هێلمز" بەڕادەیەك ترسی لەو ڕەخنانەبوو، کەهاوپەیمانان بەگەرمکەری شەڕی ناوخۆی عێراق تاوانبار بکرێت، سوپای هاوپەیمانانی لەدەستێوەردانی ڕووداوەکان

بەئاگا دێنایەوەو دەیوت لەوانەیە بەرەو کردنەوەی "قووتووی پاندۆرە"کە ببێتەوە. ئەفسەرێکی ئەمەریکایی دی دوای دڵنیابوون لە لەناونەبردنی، بەتەوسەوە زۆر بەپەرۆنی وتی:" بێ پێچو پەنا ویستمان چاوەڕێی کۆتاییهاتنی شەڕی ناوخۆ بکەین تا دەستێوەردانەکەمان بەو چاوە سەیرنەکرێت کە بڕیاری یاریدەدانی راپەڕیوەکان بێت، بەڵکو بەبڕیارێك دابنرێت کە یارمەتییە مرۆییەکان دابینەکات". دوای گرتنەوەکەی کەرکوك‌و بەرپابوونی ڕەوە جەماوەرییەکە، بەرزانی‌و تاڵەبانی لەبانگەوازێکی مەینەتباریدا بەسەرۆك بوشیان وت: "تۆ خۆت داوات لەگەلی عێراق کرد کەدژ بە رژێمە دیکتاتۆرییەکەی سەدام حسێن ڕاپەڕن، کەچی بۆشەوەزەنگی دەستەڵاتە خۆ سەپێنەرەکەی سەدام حسێنت بەجێتهێشت"

لەو شەوە ئەنگوستە چاوەی "پێشمەرگە"ی تیادا شکاو سەرکردەکانی خۆیانیان لەو بەزینە ناهەموارە مێژوویەدا بەجێهێشت، بەرزانی‌و تاڵەبانی مانەوەو هەریەکە لەشوێنی خۆی پێی لەسەر بەرگری‌و شەڕکردن نەك هەڵاتن داگرت. لەوکاتەدا تاڵەبانی‌و "هێزە"ی هاوسەری، لەگەڵ دەستەیەکی سەربەخۆیاندا، کەبەتەنیا پێنج کەسیان بەدەورەوە مابوو بەرگریان لێبکەن، بنکەیەکی بچووکی بەدووری چەند میلێك لە خۆرهەڵاتی سلێمانییەوە بۆ ڕووبەڕووبونەوە پێکەوەنا، کەلە ڕەقانە داوای خۆگەیاندنە شوێنێکی ئەمین‌و دوورە شەڕی رەتکردەوە. هەر ئەوەش وایکرد هێزێکی بچووك خڕبێتەوەو سەرکەوتووانە بەڕووی هێرشێکی عێراق ڕابووەستن کەبۆ ڕێگایەکی شاخاوی گرنگ دەیانکرد.

هەر بەهەمان شێوە بەرزانیش لەباکوورەوە چەکدارەکانی بەجێیانهێشتبوو، بە نیمچە دڵنەوایی‌و نیمچە هەڕەشە هەندێك لەماوەڵە تایبەتییەکانی خۆیی گلدابۆوە، کە بەشێکیان لەو جەنگاوەرە بەناوبانگانە بوون کە کاتی خۆی لەگەڵ باوکیا بەشداری کشانەوە ئەفسانەییەکەی ١٩٤٧ی مەهابادو ١١ ساڵ ئاوارەبوونی یەکێتی شورەویان کردبوو. (تا چەند ساڵێکیش بەدرێژایی بەشێك لەڕێگا شاخاوییەکەی نێوان سەلاحەدین‌و شەقڵاوە پاشماوەی یەك تابوور زرێپۆشی عێراقی، کەلەئەنجامی تێکشکاندنی هەموو هێرش‌و هەوڵەکانی عێراق بۆ زیاتر بەرەوپێشچوون، شایەتحاڵی سەرکردایەتییە نازایانەی مەسعود بوون. ئەگەر ئەوە لەکلتوورێکی تردا بوایە ئەوا دەپارێزران‌و بەردەوامیش یاددەکرانەوە تا بۆ هەتاهەتایە پاڵەوانێتی خۆیانیان لەبیرنەچوایەتەوە، کەچی هەرچەند بەلای پاشماوەکانی لای دەربەندی کۆڕێدا ڕەتدەبووم دەمبینی تابێت کەم دەکەن، ئیتر یان دەدزران یان هەر نەدەمان، بەهەرحاڵ کاری ولئازایانەیان پەرشوبلاوە).

ڕۆژانی ڕاپەڕین پزیشکێکی گەنجی پێشمەرگە بەناوی "سامیرخان گرنگ"[19] دەست بەسەر خەستەخانەی کەرکوکدا دەگرێت، کاتێک چاوپێکەوتنم لەگەڵدا دەکرد و ناوەناوە تۆپی عێراق بەسەر خەستەخانەکە دەکەوت، ئەو خۆی تا سەرلەبەیانی ڕۆژی ٢٨ی مارت لەوێ مابۆوە، ئەو بەیانییە لەپەنجەرەیەکەوە چوار زرێپۆشی عێراقی بەدەوری خەستەخانەکەوە بەدیدەکات، چار چارەش گوللە تۆپ دەکەوتە ناو خەستەخانەکەوە، بۆیە تەواو ترسی لێدەنیشێ و لەگەڵ پێشمەرگەکاندا کەپاسکردنی خەستەخانەکەیان پێسپێردرابوو دەست بە نزیکبوونەوەی گرتنی ناوچەکە دەکەن، هەموو بەعەڵەداوان بۆی دەردەچن، پێشمەرگە برینداڕەکانیش لەگرنگ دەپاڕێنەوە تا بەجێیان نەهێڵێت، یەکێکیان بەبرینێکی سەخت و لاقێکی بڕاوەوە، لەناو جێگاکەیەوە خۆی بەکێشدەکات و پانتۆڵی گرنگ دەگرێت، بەو هیوایەی ڕایبگرێت و هاواری لێدەکات: "یارمەتیم بدە". گرنگیش پاڵێکی پێوەدەنێت و دەڵێ: "من یارمەتی خۆم پێنادرێ ئیتر چۆن یارمەتی تۆ بدەم؟". پزیشکێکی کورد تووشی هیستریا دەبێت و بۆهێنانەوە سەرخۆی و هێورکردنەوەی، گرنگ شەپازلەیەکی لێدەدا، لەکاتێکدا ژنە برینپێچە عەرەبەکان لەخۆشی گەڕاندنەوەی دەسەڵاتی بەغدا خەریکی تلیلی کێشانبوون، ئەمان ڕادەکەن و لەبەردەم خەستەخانەکەدا گوللە تۆپێک شەوقدەداتەوەو بەلای سەری گرنگدا گیڤە دەکات.

نزیکەی مانگێک دواترکە بەئاچاخ خۆم گەیاندبۆوە کوردستانی عێراق لەڕانیە ڕێکەوتەکرد و ئەو بەسەرهاتەی بۆ گێڕامەوە. لەسەر سنوور سەدان هەزار پەنابەر چاوەڕێی پەڕینەبوون تا بەو نزیکەی ملیۆن کەسە بگەنەوە کەناودیوی ئێران ببوون، من لەدیوی ئێرانەوە خەریکی ڕاپۆرت ناردنی کێشەی کورد بووم، نووسەری ڕۆژنامەکە داوای چوونەوە عێراقی لێکردم، تا بزانم داخۆ بۆچی خەڵکەکە لەدەستپێکردنەوەی وتووێژکردنی کوردو بەغدا حەپەسابن، بەتایبەتی ئالبومانی بۆ دەبێت ماچکردنەکەی سەدام حسێنی بەلاوە باشبووبێت کە لەتەلەڤیزیۆندا نیشاندرا؟

دواوی وا ڕەنگە لەواشنتۆن بەجێ و تا ڕادەیەکیش ئاسان بێت، بەڵام من لەو باوەڕەدا نەبووم چوونەوەی ناو عێراقم بۆ بکرێت. چونکە دەبوا پێوەندیم بەنوێنەرانی کوردەی ئەوروپاوە بکردایەو ئەوانیش ئاگاداری سەرکردەکانی پێشمەرگەی ناو عێراقیان بکردبا تا ڕێی چوونەکەمیان بۆ خۆشکردمایە، بەڵام لەوکاتەدا ئەوان زۆر بەتووڕەییەوە چووبوونە واشنتۆن و دۆزینەوەیان زەحمەت بوو. بەهەرحاڵ زۆر لەوە بەگاتر بووم کەبیر لەدوای ڕێپێدانی کەسێکی بیانی بۆچوونە ناو عێراق لەپاسەوانانی سنوور بکەمەوە، بە تایبەتی ئەو کەسەش پەیامنێرێکی ئەمەریکایی بێت، نیازی سنوور بڕینی نایاسایشم نەبوو، بۆ ڕێگەیەکی یاسایی دەرچووم

[19] وەک دوایی دەرکەوت ئەم ناوە پزیشک (گرنگ ساحێبقڕان)ە، وەرگێڕ.

لەئێراندا دەگەڕام تا دوارۆژ هیچ گرفتێکم لەگەڵ ئێرانییە بیرۆکراتییەکاندا تووش نەبێت. لەئێرانیشدا ڤیزە وەرگرتن کارێکی وائاسان نییە، نەمدەویست ناوی ڕۆژنامەکشم بخەمە لیستی ڕەشەوە.

بەگومانی لێپرسراوە ئێرانییەکان لەوکەسانەی بۆچوونەناو و دەرچوون لەئێران ڕێی زەمینیان بەکاردەهێنا، گرفتێکی ڕاستەوخۆبوو. منیش وەک بڕیاردەرەکانی دیم پێمڕاگەیەنرا، ڕێک وەک چۆن لەفڕۆکە دابەزیووین هەروایش لەفڕۆکەخانەی تارانەوە دەرچین، بەڵام من نەمویست ڕێگای سنووری ئێران تورکیام بدەن، چونکە لەوێوە دەمتوانی جارێکی دی خۆم بگەیەنمەوە کێوە سەختەکانی نێوان تورکیاو عێراق و بەو هیوایەی لەوێشەوە، بەخۆدزینەوە بگەمەوە لای بەرزانی و تاڵەبانی و سەرکردەکانی دی. ئەو هەلومەرجە باشەشم بۆ ڕێکدابووە کەبەهۆی یارمەتییە مرۆییەکانی هاوپەیمانانەوە پەیدابیوو، تا بتوانم بەئاسانی بەناو پاسەوانە تورکە بەگومانەکانی سنوورە داخراوەکەدا ڕەتبیم

جگە لەوەش نەمدەویست لەتارانەوە بەفڕۆکە بچمە ئەورووپا، چونکە ئەوسا دەبوا هەر بەفڕۆکە بەدرێژایی هەموو تورکیادا بۆشاری "ڤان" بگەڕامایەتەوە، بەوەش لە ماوەی دوومانگدا بۆدووەم جار لەوشوێنە دەردەکەوتمەوە، کەئەوەش تەنانەت بۆ دەبەنگترین پۆلیسەر تورکیا دەبووە زەنگێکی بەئاگاهێنانەوەی نیازەکەم. لەتاران چەند ڕۆژێک نەگبەتی گرتبوومی بەڵام دواجار بەریدام و ئێرانییەکان ڕێیاندام لەسنووری تورکیاوە ئێران جێبهێڵم. ئەوسا بەفڕۆکە چوومە شاری وورمێی خۆرئاوا و لەوێش چوومە دەزگا ناوچەییەکەی بەرزانی و تاماوەیەکی وا چاوەڕوانیمکرد کەپیاو تەواوێک پێی تێکدەچوو، نامەیەکیان دایە دەستم ناوی کۆمەڵەکەی خۆیانی لەشاری "یۆکسێکۆڤا"ی تورکیای لەسەر نووسرابوو، کە بەقاچاخچێتی ناوی دەرکردبوو، لەنامەکەشیاندا داوای یارمەتیدانمیان لێکردبوون. یوکسێکۆڤا ئەو شارەیە کە لەشوباتدا لێیبوومەو لەیەکەم هەوڵدانی گەیشتنم بەپێشمەرگە پاشگەزبوومەوە.

ئەمجارەیان پێدەچوو کۆمەڵەکەی بەرزانی لە یوکسێکوڤادا ئیش بۆ پۆلیسی تورکیا بکەن، هیچ یارمەتیان نەدام، ڕاستە خۆیان نیشاندام و نامەکەشیان خوێندەوە، بەڵام دوای ئەوە سووک و ئاسان بۆی دەرچوون و ئیتر چارەیانیانم نەدییەوەو وەڵامی تەلەفۆنیشیان نەدەدامەوە. ڕۆژی دواتر چوومەشاری هەکاری کەشارێکی شاخاوی پڕ لەقوڕو لیتەی ژێر چەپۆکی سوپای تورکە، چونکە هەڕەشەی چەکدارە کوردەکانی تورکیا لەوێ هێندە توندوتیژبوو، لەکاتی زۆر باشیشدا نەک ئەم ڕۆژگارە، پۆلیس و کۆماندۆی سوپا و هێزی تایبەت و جەندرمەو ئەوانەش کەلەبەرگی مەدەنیدا خۆیان حەشاردابوو بیست و چوار سەعاتە خەریکی پاسەوانی بوون.

چەند کوردێکی باشم بەڕێکەوت لەوێ ناسی و ڕێزم بۆیان هەبوو، دوای دوو ڕۆژ کارێکیانکرد کەلەشارەوانی چا لەگەڵ لێپرسراوێکی شارەکەدا بخۆمەوە، تا تەلەفۆنێکمان بۆ دەرەوەی تورکیا لەگەڵ یاریدەدەرێکی بەرزانی لەواشنتۆن بۆ بەدەستبهێنێت، بڕیاردرا لەکاتێکی دیاریکراو لەتەلەفۆنێکی خۆیەوەو لەدەرەوەی بینای شارەوانی پێم بگاتەوە. بەڵام من بەوکارە ڕەشبین بووم‌و پێموابوو زۆر بەئاسانی دەستیان بڕیوم، بەخۆشمم دەوت، هەر قسەکردنم سەبارەت بەو کارەسەمەرەیەم بۆ لێپرسراوێکی تورك زیاتر لەشتێکی سریالیانە دەچێت، بەهەرحاڵ چارێکی ترم نەبوو.

ئەوپاش نیوەڕۆیە درەنگ گەڕامەوە بۆ شارەوانی و لەسەر چاخواردنەوە پێیان ڕاگەیاندم کەیارمەتیم نەدرێت، بەڵام هەر ئەو ئێوارەیەو بەرلەوەی لێپرسراوەکە دەرفەتی ڕاگۆڕینی هەبێت بەئۆتۆمۆبێل گەڕامەوە یوکسیکوڤاو لەوێشەوە بۆ سیمیدینلی کەلەسنوورەوە نزیکتربوو. شەوی ئاییندەم لەگەڵ چەند کەسێکدا بەسەربرد کە دڵیان بە بەرزانی خۆشبوو پێدەچوو شتێکیش لەبارەی منەوە بزانن، ڕۆژی داهاتوو بە ئۆتۆمۆبێل بەچەند ڕێگایەکی پڕ چاڵ و چۆڵ و جۆگەلەی پیسدا بەخێراییەکی بەتەنیشت چەند پازگەیەکی سوپا بە گومانەکەی تورکدا ڕەتبووین کەس .گ. ئەلساتییە زنجیرکراوەکانیان پێکدا هەڵدەپڕان.

نزیك سنوور لە خێوەتگایەکی پەنابەراندا ئینگلیزی زانێکی شارەزام هەڵبژارد، پاسەوانە تورکەکانی سنوور لەرۆژنامەنووسێتییەکەی من بێگومان بوون، بەڵام خۆم گێلکردو لەوەشدا بەختەوەربووم کەلەناو ئەوکەسانەدا بووم لەیارمەتییە مرۆڤایەتییەکاندا کاریاندەکرد لەگەڵ ئەو چەند کەسە بەجەرگ‌و ئازایانەش کەلەخزمەتی هێزە ئاسمانییە تایبەتەکەی ئینگلیزدا کارگێڕبوون. لەناو ئەو جیهانییە نەناسراوانەی بەئاسایی لەمجۆرە کارانەدان، تاکە کەسێکی بیانی نەبووم بەو سنوورە قەدەغە کراوەدا بپەڕمەوە. ئیتر بێئەوەی بۆ مۆرکردن داوای پەساپۆرتەکەم لێبکەن (کەئەمەیان بۆهاتنەوە ناو تورکیا کێشەی مۆرکردنی چوونە ناوەوەمی بۆ پەیدا دەکردم، چونکە پاسپۆرتەکەم مۆری چوونە دەرەوەی تورکیای بەسەرەوە نەبوو).

لەدوالگوندی ناو تورکیادا ئێسترێکم بۆ هەڵگرتنی کەلوپەلەکانم پەیداکرد، کابرای وڵاخدار کە لە دەلیلەکەمی بیست من بۆلای بەرزانی دەچم، کرێکەیی لێوەرنەگرتم. زۆری نەبرد دەلیلی زل‌و شەپڕە لەتەمەڵیا خۆی دواخست، پێمووت سواری ئێسترەکەبێت چوارلدانە سەعات بەڕێگایەکی سەختی شاخاوییدا، بەناو ئەولوتکە بڵندانەی هەرکامێکیمان دەبڕی لەو بەرزترمان لێبەدیارەکەوت و، هی واشیان هەبوو هێشتا بەفریان لێنەچووبۆوە، کە بەقەدپاڵیاندا ڕەتدەبووین هەمەجۆر پەڵەی گوڵاڵەسوورەو لالەو وەنەوشەی شین و، خوارتریش لەدۆڵەکاندا

گوڵە بۆکانەی سوورو سەوسەنی شین و جووری زەردو بەیبوونمان دەبینی. ڕۆژەکەشی هەوربوو کە بۆ ڕۆیشتن زۆر لەبارە، چونکە خۆر بەخت نەباران دەباریی و نەگەرماش بوو. پاش نیوەڕۆیەکی درەنگ کاتێك ڕێگا سەخت و ئاڵەبارەکەمان جێهێشت و کەوتینە سەر کۆنەڕێیەك کە لەدیوی عێراقییەوە ئاسەواری قیرتاو چاڵوچۆڵێکی بێشوماری پڕ لەبارانئاوی پێوەدیاربوو، بەرێکەوتێکی سەیر بەرزانی لەوێ چاوەڕوانیدەکردین.

ڕۆژی دوایی بەرزانی بە ئۆتۆمۆبیل ناردمی بۆ ڕانیە تا تاڵەبانی ببینم، کەلەوکاتەدا بەهۆی ماچەکەی سەر تەلەفیزیۆنی سەدام حسێنییەوە، کەوەك خۆی وتی تەنانەت جێی ڕەخنەی هاوسەرەکەشی بووە بەرگری لەخۆیدەکرد. چۆن هێمایەکی وای بۆ دونیای دەرەوە نارد، کەتازە پەیوەزی هەوڵەکانی کوردیان لاپەڕونبەوەو بڕیاری پشتگیریکردنیان دابوو؟ خۆ ئەگەر وتووێژکردن لەگەڵ عێراقدا هەر لەکردن بوو بۆچی سەرەڕای ئەو هەموو شوێنە لەبەغدا کراو لەشوێنێکی بێلایەن و، لەهەموو حاڵەتێکیشدا بۆچی بەبێ چاودێریکردنی نێودەوڵەتی بێن، بۆچی نەتەوە یەکگرتووەکان سەرپەرشتی نەکردبا؟. داخۆ ئێستا ئەو لیژنەی کارە هاوبەشەی بەرهەڵستکارە عێراقییەکان لەکانوونی یەکەمی ڕابردوودا مەگەر خوا بۆخۆی بزانێت بەچ زەحمەتێك پێکهێنرا، چی بەسەرهاتبێت.

کارەکەی تاڵەبانی بیەۆکەیەکی وای بەمێزکرد کەهەموو دونیا بێزی لێدەکردەوە، گوایە سیاسەتمەدارانی کورد لەڕووی ڕامیارییەوە کامڵ نین و، ئەو چەند دەرفەتەی مێژوو پێی بەخشین لەدەستیان داوە. تەنانەت سەرۆکێکی وەك مێتران کە سەرۆکی وڵاتێکەو ئاساییە بۆی پشتگیری عێراق بکات، لە"کەندال نەزان"ی ئینستوتی کورد، کەئەوەندە بەساردیەوە هەموو میواو ئاسۆکانی کوردەی هێنابۆوە سەر ئۆتۆنۆمی، لێی تووڕەببوو بەسەریشیا نەڕاندبووی "ڕۆڵە کەی ئەوە داوای ماڵ کوردە". کوردەکانی عێراق لەدوای هەرەسی ئیمپراتۆریەتی عوسمانییەوە باشترین دەرفەتی نێودەوڵەتیان لەدەست خۆیان دا. لە ڕەخنەگرانی ناوو دەری کوردستان هەرچییەکیان بوتایە، تاڵەبانی لەسەربوونی دەستکەوتی گرنگی دانوستان سووربوو: پێویستبوون بەکات تا کێشەکەی تیادا بنبڕبکرایە، بەرزکردنەوەی وورەی پێشمەرگە هەڵاتووەکان تا بەهەمزانیان بۆ جێگەکانی خۆیان بگەڕایانەتەوە، دیسان "وەك وتی" گەڕاندنەوەی بەکۆمەڵی خێزانەکان. گفتوگۆکانمان سەرەڕای گەشبینێتی لەنێوان تاڵوتیژی و بەهیواییدا دەهات و دەچوون، بەڵام سەبارەت بەرێککەوتنی گشتی لەگەڵ بەغدادا هەر بەقسەو بەشێوەیەکی تایبەتی وای ڕایگەیاندبوو، کە سەدام حسێن تەنیا هەوڵی کات بەسەربردنێتی، سەبارەت بەو داوایەی کورد بۆ دابەشکردنی نەوتی کەرکوك و ئەو شوێنانەی تری سەر ناوچەی

ئۆتۆنۆمی، وای پێشنیارکرد کە لەگەڵ مانی بەردەوامبوونی ئەو پێوەندیانەی کورد لەگەڵ خۆرئاوادا هەیانەو تایبەت لەپەرەسەندنایە، ناگونجێت. سەدام حسێن لەهەموو دانوستانەکانی رابردوویدا هەرگیز بەم مەرجانە قایل نەبووە، ئیتر بۆدەبێ ئێستا پێیان قایلبێت؟.

تاڵەبانی لەدرێژەی قسەکانیدا وتی: کورد بەدەم داوای بەڕێوەبەرێتییەکەی بوشەوە چوو، واشنتۆن یەکەم کەڕەت هانی ڕاپەڕینیدایین، کەچی دواتر بەنەخستنی کۆپتەرە جەنگییەکان تیشکی کەسکی بۆ عێراق هەڵکرد تا هێرش بۆ کوردستان بێنێ.

جا ئەگەر ئەوە وانەبووبێت ڕاپەڕین ڕەوە جەماوەرییەکەی دەهێنا کەسەرگی ئەو هەموو خەڵکەی بەدواداهات کە کەس نازانێت بەژمارە چەندن؟ بەتایبەتی کە سەرکردایەتی کورد هەر لەبنەڕەتدا گازندەی زۆریان لەخۆگرتنداته پڕکارەساتەکەی جەنگی عێراق ئێران لێدەکرێت.

تاڵەبانی لەوەڵامدا وتی: بەڵێ، دەکرێت بڵێی هەموو ئەو مردن و دەربەدەرییانەی دەهێنا، چونکە رای جیهانی هەژاندو گوشار خرایە سەر حکومەتە خۆرئاواییەکان و، بۆ یەکەم جار گرفتی نەتەوەی کورد بکەوێتە بەردەم جیهان و، بڕیاری ٦٨٨ی ئەنجومەنی ئاسایش بەناو ناوی کورد بەرێت، لەم حەفتا ساڵەدا، یەکەم کەڕەتە ئەو بەگرنگی لەبەڵگەنامەیەکی نێودەوڵەتیدا ناوی بێت تەنانەت لەم دواییەدا وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا ڕایگەیاند کەبەتەنیا گرفتێکی مرۆڤایەتی نییە، بەڵکو بەکێشەی مافی سیاسی ناو چوارچێوەی کارەکانی عێراق دادەنرێت، بۆ یەکەمجارە تورکیا پێشوازی لەنێردراوی کورد دەکات و بەڵێنی پشتگیرێتیکردنیان دەدا، بۆ یەکەمجارە کۆمەڵگەی ئەورووپا...

تاڵەبانی دوور لەڕەفتاری تایبەتیانەی خۆی بێدەنگ بوو، سەرم بەسەر کۆمپیوتەرە دەستییەکەمەوە بوو تێبینییەکانم تیا دەنووسی، وتی: ئێستا تۆ ئەوە دابخە ((سەری کۆمپیوتەرەکەمی دادایەوە تا نەتوانم چی تر بنووسم)) ئێمە کەسمان نییە، پارەو زەخیرەو چەکی بۆ بەتانەو فڕۆکەمان نییە، کەس پشتمان ناگرێت، دەی کەواتە بێ پشتگیریکردنی دەرەوە پیاوەکانی خۆمم پێ تێر دەکرێت؟ ئەو پارەمەتیانەی بۆمان دێت ئێرانییەکان هەڵیەلووشن، ئۆتۆمبێلەکانمان دەدزن و چەکەکانمان لەسەر سنوورەکە دەگرن.

قسەکانی هیچ بەرژەوەندییەکی خۆی تیادا نەبوو، بەڵام بەداخەوە ڕاستبوون و ناوەڕۆکەکەشی بۆ واشنتۆن و ئەورووپاییەکانی هاوبەشی، کە لەبەدیهێنانی ناوچەی ئارامدا "Operation Provide Comfort" ڕۆڵیان هەبوو، گەورەو بەمانا بوون. بەڕێوەبەرایەتی واشنتۆن دەیویست کەمترین شت بۆ پەنابەرەکانی سەرسنوور بکات و بۆیدەرچێ و کوردیش بخاتە بەردەم رۆژگارەوە. شتەکە وارێکخرابوو کە کەمترین پێویستی بۆ نەهێشتنی ئازارو

ئەشکەنجەو گەڕاندنەوەی پەنابەران بوێت. یەکێك لەڕەخنەگرەکان بەبێزارییەوە هەستیدەکرد، کێشەکە زیرەکانەو بەووردی لەواشنتۆن داڕێژرابوو، ئەو ناوچە کەمەی بەناوچەی ئارامیان دادەنا تەنانەت دهۆکیشی نەدەگرتەوە، کەلە سووچی باشووری ئەو سێگۆشەیەی بەناگاداری کیونی و لەو سەرژمێرە سەرپێیەی هێزە تایبەتییەکانی سەر سنووری تورکیا وەرگیرابوو، کە زۆربەی هەرەزۆری پەنابەرەکانیشی تیادا خڕبیۆوە.

زۆربەی کورد بە بەجێهێشتنی چیا قایل نەبوون و هاتنی سەربازی هەرپەیمانیان بۆناو دهۆکی نێوەندی ناوچەکەی بارەگای ئاسایش و بەندیخانەکانی بەعسی شوێن چەوساندنەوەو ئازارو ئەشکەنجەدانی تێدایە کردە مەرجێکی گەڕاندنەوەیان. ژەنەراڵ "پاوڵ" لەترسی شەڕو بەرەنگاربوونەوە سەربازە هاوپەیمانەکانی لەدهۆکدا راگرت، بەوەش سەروڵی بەریتانیایی و فەرەنساییەکانیگرت، بەڵام عێراقییەکان لەوترسەی پێشتر چووبووە دڵیانەوە، بەفڕینی فڕۆکەی A-10 بەسەریاناو ئاڵەو گرمەی دوای دیواری دەنگ بڕینیان، دهۆکیان جێهێشت، بەڵام پاشتر گەڕانەوە ناوی.

دواجار راوێژکارە مەدەنییە ئەمەریکاییەکان بەناچاری ڤێڵێکیان بۆچوونە ناو دهۆك دیت. وە کەلەگەڵ هێزێکی رەمزی کاتیدا بچن، ئەگەرچی دەستبەستراوی بەرهەڵستکارانێك بوون کەووریایانەو زۆر بەووردی رێکیانخستبوو. راوێژکارێکی مەدەنی وتی: "دوای گەڕانەوە بۆ واشنتۆن دەیانویست بەڕێساکانی - مارکیزی.کوینزبێر-ی کارەکە بەڕێوەبەرین، بەڵام سەدام حسێن ئەو پیاوچاکە نەبوو بۆیە دەبوا بیرمان لەوڕێیانە بکردایەوە کە لەیەك کاتدا بەغداو واشنتۆنمان پێ هەڵبخەڵەتاندایە".

کۆلۆنێل "ریچارناب"ی ئەفسەر پەیوەندیکردنی نێوان ئەمریکاو هێزە عێراقییەکان کەلەکاتی خۆیدا لە ئەڵمانیای خۆرهەڵات هەر لەو بوارەدا لەنێوان سوپای ئەمەریکاو هێزەکانی یەکێتی شۆرەویدا کاریکردبووەو چەند فرتوفێڵێکی لێوە فێربوو. یەکەم: زۆری بۆ عێراقییەکانی بەرامبەری هێنا کەڕێی هێزێکی بچووکی بێ چەکی ئەمەریکا بدەن بچێتە ناو دهۆکەوە، واشی پێخۆشبوو بە دانوستانکردنی هێتلەری بچووکاندایە. دووەم: ئەمەریکاییەکان بەواشنتۆنیان راگەیاند کەزۆر لەچوونە ناو پایتەختی ستراتیژی ئەو ناوچەیەی کەئەوەندە بەووڵاتێکی چەپەك دەزانرا دڵنیان، ئەو قسەیە لەواشنتۆن بەجۆرێك دەنگیدایەوە کەچەند برادەرێك لەپەنتاگۆن بەترس پێکردنەوە پێشنیارێکی وایان بۆ برادەرەکانی باکووری عێراقیان کرد کە "جا ئێوە گەر بتوانن وا لەعێراقییەکان بکەن رێی چوونە دهۆکتان بدەن، ئەی بۆ بەهێجکاری شتێکی وا ناکەن بچنە بەغداشەوە؟". کێشەکە لەوەوە بەرپابوو، ئیتر بێنەوەی پێوەندی بەواشنتۆنەوە بکەن

سەربازە مەدەنییەکان و بەرپرسانی دیشە مرۆییەکان چوونەناو دھۆکەوەو هێزەکانی عێراقیش بەجێیانهێشت، هێشتا واشنتۆن پەستی ئەو کارە بەری نەدابوون کەلە حکومەتە هاوپەیمانەکانەوە نامەی پیرۆزبایی گەیشتە واشنتۆن پنتاگۆن.

رۆژی ٣٠ی مایس پاوڵ بەفڕۆکە چووە زاخۆو رایگەیاند کەهێزەکانی هاوپەیمانان "زۆر لەوە زووتر ناوچەکە جێدەهێڵن کەبیری لێدەکرێتەوە"، لەو کاتەدا تەنیا هەشت هەزار پەنابەر لەسنووری تورکیا مابوون، بەڵام قسەکە کوردو بەریتانیاو فەرەنساییەکانی دڵگرانکرد، هەرئەوەش وایکرد گەر سەدام حسێن رێککەوتنیشی لەگەڵ کورددا بوبستایە ئەوا قسەکانی پاوڵ بوونە بیانوو بۆ دەستی بەدەستی پێکردنیان. لەندەن و پاریس هیوایان بەبوونی هێزە ئەورووپاییەکان بوو کەهانی دانوستانەکە بدەن بەدواشیا کشانەوەیەکی بێئارەقی شەرمەزارێتی عێراقییەکانیش بکرێت، کەچی چەندیانکرد، لەترسی شەرمەزاربوونیان واشنتۆن لەدوو هەفتە زیاتر بواری مانەوەیانی نەدا. لە ١٥ی تەمووزدا دوا سێ هەزارو سەدوحەفتا سەربازو ژەنەڕاڵ "گارنەر"ی سەرکردەیان لەسنووری تورکیاوە گەڕانەوە، ژەنەڕاڵ دڵی کوردە بەگومانەکانی بە "ئێمە هەر هێندەی قسە بە تەلەفۆنکردنێک لێتانەوە دوورین"، دەدایەوە، کەتاڕادەیەک واشبوو، چونکە فڕۆکە جەنگییەکانی ئەمەریکاو بەریتانیاو فەرەنسا لەبنکەیەکی تورکیادا پارێزگاری ئاسمانی باکووری پانەهێڵی ٣٦و کوردی دەرەوەی ناوچە ئارامەکەیان پێسپێردرابوو.

هاوپەیمانان کوردیان لەهێرشبردنەسەر عێراقییەکانی ئەو ناوچانە وورپاکردەوە کە لەکۆتایی هێرشەکەیاندا گرتبوویانەوەو تیایاندا جێگیرببوون، پێشیان راگەیاندبوون گەر شتی وابکەن ئەوا بەتەمای هیچ یارمەتییەکی ئەوان نەبن. چەند رۆژێکی نەبرد کوردە چەکدارەکان زنجیرەیەک سووکە شەڕیان لەگەڵ سەربازە بێوورەکانی عێراقدا نایەوە، لەمانگی تشرینی دووەمیشدا چەند شەڕێکی قورستریان بەرپا کردو زۆر بەئاسانی شارەکانی سلێمانی و هەولێریان گرتەوەو بەهەزاران سەربازی بێدەستەڵاتیش خۆیان بەدەستەوەدا، چونکە ئەوەیان لەمردن بەباشتر دەزانی. سەدام حسێن زۆر پەشۆکا، لە کۆتایی مانگی تشرینی دووەمدا مووچەی فەرمانبەرە مەدەنییەکانی بڕی و زۆر بەپەلەش سووتەمەنی و خواردنی لێکەسکردنەوەو، سەرەڕای گەمارۆی ئابووری نەتەوە یەکگرتووەکان کە وەک سزا لەسەر هەموو وڵاتەکە دانرا، گەمارۆیەکی توندی لەسەردانان. لەترسی ئەوەی بەغدا لابردنی ئەم دوو گەمارۆیە بکاتە بەڵگەیەک و داوای لابردنی لەسەر هەموو وڵاتەکە بکات، واشنتۆن بەردەوام دواکاری کوردی بۆ رێپێدانی هێنانی کەرەسەی سپێری ئەو چەند کارگەیەی لەناوچەکەدابوو، تا بەهۆیەوە کەمێک قازانج بکەن و پارەی بیانیشی پێ دابینبکەن، رەتدەکردەوە. بەڵام لەبری ئەوە وڵاتە یەکگرتووەکانی

ئەمەریکاو هاوبەشەکانی ناچاربوون بەسەدان ملیۆن دۆلار لە شێوەی یارمەتیدا بدەنە کورد تا پێی بژین، لەهەمان کاتیشدا چاو لەقاست لۆری و تانکەرە توورکییەکاندا بنووقێنن، کەبەئاشکرا گەمارۆی بازرگانیکردنی سووتەمەنی و گازی عێراقی لەسنووری ناوچە کوردییەکانەوە دەشکاند. گازۆیل هەر لەبنەڕەتدا بەنرخێکی ئەوەندە هەرزان دەفرۆشرا کەلەسەری ڕێکدەکەوتن، بەڵام بەدرلوی قورس کەم بەغدا بۆی تامەزرۆبوو هەم وەك داهاتی گومرگێکی نایاسایی سەرچاوەیەکی ژیانەوەی کوردبو، باری ناوخۆی ئەو ناوچەیەی دیوی ئەو تورکیاشی باشتر دەکرد، کە پێشتر نەبوونی هاتوچۆ بێبەرەتانی کردبوو. شێوازە خواروخێچییەکەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستیش، کەلیتاوێکی لەناوچەکەدا دروستکردبوو کەوتەڕوو.

هێزە ناوچەیی و خۆرئاواییەکان ئەوەندە بایەخیان بەلەقاڵپدانی باری کوردو دەرنەچوونیان لەسەر سنووردابوو، تا لەکاردانەوەی داناني گەمارۆی سەر عێراق کەئەوانیشی دەگرتەوە بەهەڵەداچووبوون. هەروەك چۆن سەدام حسێنیش کەوتە هەمان هەڵەوە، چونکە لەبری ئەوەی گەمارۆ ئابوورییەکانی وورەیان پێنەهێڵێ، ئەنجامەکەی بە رادەیەك پێچەوانەکەوتەوە تەنانەت مەسعود بەرزانی، کەتا تشرینی دووەمیش پێی لەسەر ووتوێژکردنی بەغدا دادەگرت، باوەڕی بەبێسوودی ئەوهێنا، بۆیە داوای هەڵبژاردنی پەرلەمانێکی بۆناوچەی ئۆتۆنۆمییە کۆنەکە کرد. لەمایسی ئاینەدا کوردی عێراق یەکەم هەڵبژاردنی خۆی بەسەربەستی کردو پەرلەمانێکیان بۆ ناوچەکە هەڵبژارد، کەئەوەش بەغداو ئەنقەرەو شام و تارانی هێجگار دڵگرانکرد، چونکە ئەوان سڵیان لەهەموو نیشێکی نەتەوەیی کورد دەکردەوەو بەنەفرەتیشیان دەکرد.

بمانەوێ یان نەمانەوێ، بەوە واشنتۆن کەوتە تەڵکەوەو ناچاربوو سیاسەتێکی نوێ بگرێتەبەر، دەکاتی بەڕێوەبەرێتی کلنتۆندا، دابینکردنی لایەنی یەکەمی یارمەتی بەرهەڵستکارە عێراقییەکان و، تا رادەیەکیش بۆ سوپای عێراق دابنێت، دەبوا زۆر بەووردی و بێ هەڵبکرایە. کوردو سەرکردەکانی تری بەرهەڵستکارانی عێراق کەوتنە بارودۆخێکی باشترەوە، بەڵام بەو رادەیەش نا کەواشنتۆن پێ لەسیاسەتێکی ئاشکرای وا بکاتەوە، کەئەوانیش بەگوشارێکی تری پاڵ مانەوەی گەمارۆکەی سەر عێراق دابنێ و، تا سەدام حسێنیش بمێنێ گەمارۆکە لانابرێ، یەکێك لە رەخنەگرانی ئەم سیاسەتە چەند ساڵێك دواتر وای ڕوونکردەوە کەواشنتۆن بەدەست "سیاسەتێکەوە داماوە بەڕێوەبردنێکی بەردەوام و هەمیشەیی دەوێ"، سیاسەتەکە ژیرانەش نییە چونکە "لەبری چاککردنەوە شتەکان هەربەڵەت و پەتکراوی دەمێڵرێنەوە" و پارەیەکی زۆریشی دەوێت. کوردە عێراقییەکان دژ بەکارەکەو زۆرتێچوونەکەی بوون، کەمزیاتر نەبووی دەکردن و نەشیاندەتوانی لەڕووی ئابوورییەوە خۆ بەڕێوەبەرن و، هاندەری کۆچکردنی چینی

ناوەڕاست و رۆشنبیرانیش بوو. بەراوردکردنی کوردی عێراق بەو پشتگوێخستن و ڕێزنەگرتن و یاریپێکردنەی بەدەیان ساڵ پێوەی دەتلانەوە، ئەگەرچی مابێتیشن بەڵام هەربەسەر تەختەی شەترەنجی جیهانییەوەن.

ساڵی ۱۹۹۱ لەمەڕلێکدا بۆ دیاریکردنی ئەو شتە، یەکێک لە NEA چاوێکی بەناو زنجیرەی هەموو فاکتەرەکاندا گێڕا، لیشێکی قورس و گرانبوو ڕۆژانە بۆ دۆزینەوەی ئامانجە دیاریکراوەکان و ئەو شتانەش کەبۆ ئەو شەڕەی خۆی بۆ ئامادە دەکرا خراپ لێکدرابوونەوە، بەتایبەتی کەسانێک کە لەوریاکردنەوەی بەڕێوەبەرایەتیدا کەمتەرخەمبوون، جا چ لەناو کاربەدەستانی ڕێکخراوەی سیاسەتی دەرەوەدا، یان ڕۆژنامەنووس یان شارەزاو پسپۆڕاندا بوون، ۱٤ سەعات کاریدەکرد. کارگێڕەکە لەسەر قسەکانی دەڕوات و بۆ ڕوونکردنەوەی زیاتر دەڵێ: "لە ٤٠ ساڵی رابردووی مێژووی وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا، لە ـگی گۆڕیاوە بۆ جەنگی کەنداوی بیست ساڵ دوای جەنگی ڤێتنام، دروشمی سەرەکی سەرجەم ڕۆژنامەنووسان و پسپۆڕان- سنووری خۆت بزانە- بووە".

واش کارەساتەکە سەرتاسەری نەبوو. دوای تێپەڕبوونی ماوەیەک بەسەریا پێناچێ ئەو بەشە سەرلێشێوێنەرەی "نەشیش بسووتێ و نە کەباب" لە "تفەنگ بەتاریکی نانەوە" بکات. ڕاستە بەرزانی و تاڵەبانی لەگەڵ یەکدی بەشەڕهاتوون و بەهەزاران کەس گیانیان لەدەستداوە [20] و بێزارییەکی زۆری لەناو کورد خۆیداو دۆستەکانی دەرەوەیاندا بەرپاکرد، بەڵام واش ئێستا کورد دەسەڵاتیان بەسەر خەڵەو خاکدا لەهەموو ڕۆژگارێکی تری مێژووی سەرلەمیاندا زیاتر هەیە، لەحوزەیرانی ۱۹۹۱دا زاناییەکی بیانی لە کاروباری ناوچەکەدا، پاشنیوەڕۆیەك لەدەمۆك کە لەکۆبوونەوەی چەند سەرکردەیەکی کورد هاتبووە دەرەوە، لێیپرسی: داخۆ هیچ دڵەڕاوکێیەکی لەکشانەوەی سەربازە هاوپەیمانەکاندا هەیە؟ ئەی ئەگەر ناڕەحەتییەکی دی بێتە ئاراوە کورد ڕوو لەچیاکان دەکاتەوە؟. لەوەڵامدا وتی:

---

[20] لە۱۲ی شوباتی ۱۹۹۶دا، چاوپێکەوتنێکم لەگەڵ دیپلۆماتێکی بەریتانیایدا کرد، کوژراوەکانی بە ۰۰۰٤کەس خەمڵاند. سەرژمێری باوەڕپێکراو لەئارادا نییە، لەمنیستی ئەنتەر ناسیونال کە سەراپای مانگی تشرینی دووەمی ۱۹۹٤ی بۆ ئامارکردن تەرخانکردبوو، هەموو کوژراوە مەدەنی و سەربازییەکانی بە ٦۰۰-۲۰۰۰ خەمڵاندبوو بەڵام شەڕی قورسترو قوربانی تریش بەدوای ئەوەداهات لەناو ڕێکخراوێکیشدا ژمارەی کوژراوەکان جیاوازی تیادایە ووشیار زێباری پارتی دیموکراتی کوردستان کوژراوەکانی بە ۲۰۰۰کەس مەزەندەکرد کەچی سامی عەبدولڕەحمان کەهەر لەپارتی دیموکراتی کوردستاندایە بەدەرووپشتی دوو هەزار کوژراو، کە زۆربەشیان پێشمەرگەبوون خەمڵاند. بەڵام ئەوەی کەزۆر ڕاستە هەزاران کورد لە شەڕی بەرامبەربوونەوەی یەکتریدا کەتا ناو ساڵی ۱۹۹۸ درێژەی کێشا مردن

-نەخێر ، هەرگیز.

سەرسامی خۆم لەوەڵامەکەی نیشاندا.

-باشە نەتبینی لەکارەساتەکەدا بەهیچ جۆرێك بیریان لەمانی خۆیان نەکردەوەو، واپێدەچوو مردنیان بەلاوە چوونە بەهەشت بێت.

بۆیەکەم جارە لەم سەدەیەی مێژووی کورددا، هێزەکانی دەرەوە لەبری کورد دەست لە کاروباری کوردستان وەردەن.

پەراوێزەکانی بەشی چوارەم

مردنو چوونە بەهەشت

* بۆچی؟ "ئەو دڵگەرمییە بۆ کوێ" چاوپێکەوتنێك لەگەڵ کاربەدەستێکی کۆشکی ئەلیزیە لەپاریس کەسووربوو لەسەر ئەناوبردنی، ١٣ی تشرینی دووەمی ١٩٩١.

* "گرێی تەوانی مێژوویی" چاوپێکەوتنێکی ٢٨ی تشرینی دووەمی ١٩٩٢ لەگەڵ "دیڤید گۆر بوت"ی کاربەدەستی وەزارەتی دەرەوەی کۆمونوێلت/ لەندەن.

* "منداڵەکان جوانن..." لە ١٤ی تەموزی ١٩٩١دا بە تەلەفۆن لەگەڵ "ئالان پیزی" لەڕۆما.

*"فرۆشتنی فڕۆکەی هەوکەر هەنتەر". لەریك رۆلیە، چاوپێکەوتنێکی رۆلیە لە ١٦ حوزەیرانی ١٩٩٤ لەپاریس ٢٧ تشرینی دووەمی ١٩٩١ی باڵوێز بێنارد دورین، لەباڵوێزخانەی فەرەنسا لە لەندەن.

* "دەربازبوونەکەی گالبریت رۆژی یەکشەممەی ئیستر" چاوپێکەوتنێکی پیتەر گالبریت، لە ٢٩ی تەموزی ١٩٩١دا لەواشنتۆن دی.سی.

* "لەخۆگوشتنێکی سیاسیانەی حکومەتی تورکیا دەچێت" ٨ی ئابی ١٩٩١لە واشنتۆنی دی.سی. بەتەلەفۆن لەگەڵ "مورتون ئەبرامو وتیز" ی باڵوێزی وڵاتە یەکگرتووەکان لەئەنقەرەدا.

*"رستەی تەلیسمی" چاوپێکەوتنێکی ٢ی تشرینی دووەمی ١٩٩١ی "پاتریس پاولی" لە "ئەلکی دورسیە- بارەگای وەزارەتی دەرەوەی فەرەنسا" لەپاریس.

* "هەڕەشەکردن لەئاشتیو ئاسایشی جیهان" چاوپێکەوتنێکی ٢٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١ی "تۆنگای ئۆزچەری" باڵوێزی تورکیا لەبارەگای ناتۆ لە برۆکسیل.

* "دوورخستنەوە" ٥ ساڵ دواترو دوای وریشیاربوونەوە لەئەنجامی گێڕانەوەی پەنابەرە "هیوتو"ەکان، کەبەزۆرو بەبێ رەزامەندی خۆیان لە "تەنزانیا"و "زائیر"ەوە بۆ "رواندا"ی وڵاتی

ئەسڵی خۆیان. پسپۆڕێکی کاروباری "پەنابەران"دا ئەو بڕیارەی ساڵی ١٩٩١ی هێنایەوە بیر تا کورد لەعێراقدا بهێڵرێنەوە نەك وازیان لێبهێنن کە بچنەناو تورکیاوە، نموونەیەك بوو بۆ دەست بەکۆتاییهێنانی پەنابەرێتی، بەو شێوە کۆنە ئاساییەی کە بۆ بەشی زۆری نیوەی دووەمی سەدەی بیست ئیشی پێدەکرا، واتە ئەو بۆچوونەوەی، کەکەمو زۆر، لەجەنگی جیهانی دووەمو کاتی جەنگی ساردەوە پشتی پێدەبەسترا. لەو ماوەیەدا پەنابەران لەوڵاتێکی سێیەمدا هەلسوکەوتێکی جیهانیان لەگەڵدا دەکرا نەك لەووڵاتەکەی خۆیاندا بپارێزرێنو یارمەتی بدرێن.
بڕوانە
The New York Times, December 22, 1996.

- "بەرێوەبەرایەتییەکەی بوش حەپەسابوو پێشیخۆش نەبوو بە پرۆژەیەك قایل بێت". چاوپێکەوتنێکی ٢٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١ی "ئوزچیری" کەتیایدا وتی: "ئۆزاڵ بۆ یەکەمجار بیرۆکەی ناوچەی ئارامی بە -بەیکەر- راگەیاند، بەیکەر تووشی ژانەسەرهاتو پەنجەی بۆ ئەوە راکێشا کە وڵاتە یەکگرتووەکان خۆی ناخاتە ئەو کارەی، کەئاوی پلانێکی سامناكەو لێڵە. بە تەواوی روونیکردەوە کە واشنتۆن بیر لەکێشانەوەی سەربازەکانی دەکاتەوە نەك هێزەکانی لەکاروباری باکووری عێراقەوە بگلێنێت".
- "بڕیاری ئاردنی یارمەتییە مرۆییەکان" "ماریو بیتاتی"، پرۆفیسۆری پێوەندییە نێو دەوڵەتییەکان لەزانکۆی پاریس- ساوز. بڕوانە وتارەکەی لە:
Washington Post April 14,1991دا.
- "رۆلیە بەدەرز دادانی -ئەبرا موڤیتز- خەریکبوو لەگەڵ سەرلێدانی دیپلۆماتی ئەمەریکایی بۆناوچە سنوورییەکان"، چاوپێکەوتنێکی ٢ی تشرینی یەکەمی ٩٩١ی "مارك گروسمان" لەباڵوێزخانەی وڵاتە یەکگرتووەکان لەئەنقەرەدا.
- "دەبێت هەمیشە لەجووڵەدا بێت"، ٨ی ئابی ١٩٩١ بەتەلەفۆن لەگەڵ "ئەبرا موڤیتز"دا.
- "لەچالاکییەکانی تایبەت بە پەنابەرییەوەی باڵوێز ئاگاداربوو" چاوپێکەوتنی ٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١ی "گروسمان".
- "دان بۆ کۆنتر ڕۆکردن" -ئانا دیڤووی-و-مۆلی مۆر- وەك لە Washinton Post دا بڵاوکراوەتەوەو لە Heral Tribune ی ١٥ی نیسانی ١٩٩١دا دووبارە بڵاوکراوەتەوە
- "گرنگی سەردانەکەی بەیکەر"، چاوپێکەوتنێکی ٨ی ئابی ١٩٩١ی "ئەبرامۆ ڤیتز"ە.

- "باشترین ١٢ دەقیقە لەمێژووی کاری پەنابەریدا". وەك "دۆن کروم"ی سەرۆکی ڕێکخەری پەنابەریتی لەبالوێزخانەی ئەمریکا لەئەنقەرەدا، لە چاوپێکەوتنێکی نووسەری ٣١ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١ی جنێڤدا ڕوونی کردەوە
- "بەکارێکی سەربازیانە نەبێت چارە ناکرێت". چاوپێکەوتنێکی ٢١ی تەموزی ١٩٩١ی "جەین هولرد"، وەزارەتی دەرەوەی کومونوێلت/ لەندەن.
- بەکارهێنانی "هێرکیولیس C-130" کە لەڕاپۆرتێکی "ڤیکتۆر تانەر" دا لەژێر ناوی "کارێکی بێ هاوتاو ڤێربوونی وانە لێی، لە ١٩٩١دا" لەبڵاوکراوەکانی دەزگای ڕاوێژکاری –ئەنتێرتیك فریدریك کەنی– بۆ هێزە چەکدارەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی کاتی "پرۆڤاید کومفورت".
- "ئەو هەفتە سەختە پڕ مەترسیانە". چاوپێکەوتنێکی ٢٨ی تشرینی دووەمی ٩٩١ی لەندەنی گۆر–بوت.
- "ژمارەی مردووەکان" سەرچاوەکان ڕاپۆرتی هەفتانەی "نەخۆشی تووشبوون و مەرگ" بەرگی ٤٠، ژمارە ٢٦ی ٥ی تەموزی ١٩٩١ی بنکەکانی دەست بەسەر نەخۆشی گرتندا، سەبارەت بەسنوورەکانی تورکیا، سەبارەت بەژمارەکانی ئاوێرانیش بەتەلەفۆن قسەکردن لەگەڵ U.N.H.C.R دا لەجنێڤ، ١٤ کانونی یەکەمی ١٩٩٣. بەڵام ئەو ژمارانەی کەمزیاتر کاریان لەمرۆڤ دەکردو بەئاگایان دەهێنایەوە، کاربەدەستێك کەنەیدەویست ناوی بهێنرێت، لە سەرەتای نیساندا بەرۆژنامە نووسانی ڕاگەیاند: "ڕۆژانە هەزار کەس دەمرن و ئێمەش هەر هەموومان لەوە بەرپرسیارین" کاربەدەستێکی نەتەوە یەکگرتووەکان لەئێران، ژمارەی مردووانی ڕۆژانەی ئەوێی بە ٢٠٠٠ کەس دەخەمڵاند. بەڵام وەك "بنکەی دەست بەسەر نەخۆشیگرتندا CDC " ڕایگەیاند، مردن لە کەم بوونەوەدابوو چونکە پیرو منداڵ زوو مردن. دەشبێت ڕێژی دەستێوەردانە خێراکەی تەپلە سەوزەکان لەڕووی ئەرکی تەندروستییەوە، کە بەدابینکردن و دابەشکردنی ئاوی پاك و خوێنی دژی سکچوون گرنگیان بەو بوارە دا، دابنرێت.
- "لە یەك تاکە دۆلار " چاوپێکەوتنێکی ١٠ی نیسانی ١٩٩١ی جەلال تالەبانی لەهەولێر.
- "لەنانەت هیچ هەوڵێك لەدەست نادا". چاوپێکەوتنێکی "دیڤید برۆدەر"ی "واشنتۆن پۆست" Ienternational Herald Tribune ١٠ی نیسانی ١٩٩١.

- "وازهێنان لەسەرکەوتنەکانی‌و گەڕانەوەی بۆ وڵات" لەووتارێکی ولیام سەفاری "نیویۆرک تایمس"دا، لە Ienternational Herald Tribune ی ٢ی نیسانی ١٩٩١دا.
- "کاربەدەستانی بەریتانیاش ... لەو بڕوایەشدا نەبوون"، چاوپێکەوتنێکی ٢٣ی تەموزی ١٩٩١ی چەند دیپلۆماتیکی بەریتانیایی – کەنەیاندەویست ناویان بێنرێ- لەوەزارەتی دەرەوەی کومنویلث.
- "کاتێك کەوتە چاوگێڕانێکی"، چاوپێکەوتنێکی ٢١ی کانونی یەکەمی ١٩٩٠ ی کاربەدەستێکە کە نەیدەویست ناوی بێنرێت.
- "سیاسەت گۆڕین بۆ حکومەتەکان کارێکی وا ئاسان نییە" چاوپێکەوتنێکی ١٩ی کانونی یەکەمی ١٩٩١م لەگەڵ "ریشارد هاس"دا لە "واشنتۆن دی. سی. دا، پێنج ساڵ دواتر کەهاس لەحکومەتدا نەمابوو، لە ٢٠ی کانونی یەکەمی ١٩٩٦داو لە چاوپێکەوتنێکی دی واشنتۆن دی. سی. دا، بەشەرمەزارییەوە وتی:"من کاتێك کورد پەنای بۆ شاخەکان دەبرد، هانی بەڕێوەبەرایەتیم دەدا بکشێتە دواوەو بیرم لەچارەسەرێکی سیاسیانە بۆ ئەو کارانە نەدەکردەوە کەلەدوای ئازادکردنی کوێت لەناو عێراقدا ڕوویدەدا، کەبەرپاکردنی ڕاپەڕینی کوردیش دوورنەبوو، هەڵەم سەنەکوتووبووم.
- "کوردەکان دەبوا پێش ئەوەی ڕاپەڕین دەستپێبکەن" چاوپێکەوتنێکی ٢٨ی تەموزی ١٩٩١م لەوەزارەتی دەرەوە لەواشنتۆن دی. سی. لەگەڵ کاربەدەستێکی بیروکراتیدا کە داوایکرد ناوی نەبرێت.
- "دوژمنانێکی دڵ پڕ لەقین" چاوپێکەوتنێکی ٢٨ی تەموزی ١٩٩١ ە لەواشنتۆن دی.سی. لەگەڵ "فیبی مار"دا.
- "لەبوارێکی تەسکدا ئەتیس مایەوە" لەوتارێکی "دیڤری مووری" واشنتۆن پوستدا کەتیایدا دەڵێت: بڕیارەکە لەپایزی ١٩٩١دا درابوو، ووتارەکە لە ١٥ی نیسانی ١٩٩١دا لە Ienternational Harold Tribune دا دووبارە بڵاوکراوەتەوە.
- "ئەگەر پرسیاری ئاگاسی ... لەبەیکەر بکەیت" لەچاوپێکەوتنی دیپلۆماتیکی پایەبەرزی وڵاتە یەکگرتووەکان، کەزۆر لە بەیکەرەوە نزیك بوو بەمەرجی ناو نەبردنی کەوتە قسەکردن
- "١٠ هەزار کەس بەکوشت بدات" سەرئەنجام تەنیا ٢٨ سەربازی هاوپەیمانان لەشەڕەکەدا کوژران، ئەویش بەقسەی ژەنەراڵ "نیج نورمان چوارسکۆف"کە لەکتێبەکەیدا " It doesn't Take a Hero - کارەکە پێویستی بەپاڵەوانێك نییە" نیویۆرکو لەندەن

١٩٩٢ لاپەرە ٥٤٦. بەلام "تیودور درایەر" لە کورتەی کتێبەکانی نیویۆرکدا- The New York Review of Book- لە ٣٠ کانونی دووەمی ١٩٩٢دا، لاپەرە ٤٢، دەڵێت کوژراوانی وڵاتە یەکگرتووەکان ١٤٨ کەس بوون لەوانە ٣٨ یان بەر گوللەی خۆیان کەوتوون .Friendly fire

- "سەرەداوی چەند رسواییەکی نهێنی.." ئاژانسی نێودەوڵەتی ووزەی ئەتۆمی لە١٣ی شوباتی ١٩٩٦دا رایگەیاند کەزیاد لەدوانزە کومپانیای ئەورووپا لەنێو خۆیاندا پێشبڕکێی چەك دابینکردنیان بۆ عێراق دەکرد، کە رەنگە ئەو چەکانە لەجەنگی ١٩٩١دا لەدژی خۆرئاوا بەکارهێنرابن. ئەم راگەیاندنەش هەروەك راپۆرتەکەی "سکۆت" بوو "بەئەنقەست ئەچووبووەسەر راپۆرتەکەو" لەنیشەکانی حکومەتی بەریتانیا ئەدوا کەدوای کۆتاییهاتنی شەڕی ئێران عێراق پەرلەمانی خۆیانی لەفرۆشتنی چەك بەعێراق ئاگادار نەکرد، ئەویش لەوترسەی ئەوەك ئەم چەك فرۆشتنە لە "ڕووی سیاسییەوە لەبار نەبێت". بەهەمان شێوە ساڵی ١٩٩٢ دەزگای لێکۆڵینەوەی ووزەو بازرگانی بەشە کۆمیتەی چاودێری لەشایەتی ئەو کاربەدەستانەی بەڕێوەبەرایەتی کەلە سیاسەتی ئەمەریکای بەرامبەر بە عێراق وورد دەبوونەوە، لە٨ی ئازاری ٩٩٢دا، "دی نیویۆرك تایمس" لەزمانی "کاری میلهوڵن"ی بەڕێوەبەری پڕۆژەی دەست بەسەر چەکی ئۆتۆمی ریسکونسدا بوو" وتی: "لەنێوان ١٩٨٥و ٩٩٠دا وەزارەتی بازرگانی وڵاتە یەکگرتووەکان بڕیاری ڕێدان بەناردنی کەرەسە هێجگار ستراتیژییەکانی بۆ عێراق دا کە بایی ٥و١ بلیۆن دۆلار دەبوو". زۆر لەو کەرەسانەش یەکسەر بران بۆ شوێنی دروستکردنی چەکی ئۆتۆمی و کیمیاوی و موشەك. ئەم زانیاریانە هەمووی لە Middle East International No.520 ی ١ ئازاری ١٩٩٦ەوە وەرگیراون.

* "سەرچاوەیەکی باوەڕپێکراوی بانکی ناوەندی عێراق". کوردێکی ناسراوی دوورخراوە کەپێوەندی چاکی بەو بانکەوە هەیە، لەچاوپێکەوتنێکی ٢٥ی ئەیلولی ١٩٨٨دا لەپاریس ئەم زانیاریانەی بەو مەرجە بەنووسەر داوە کە ناوی نەبرێت.

* "کرێکار بۆ ئەورووپاییەکان زۆر دەبێت" کاربەدەستێکی وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا کە لەدەشتاکاندا لەناوچەی کەندلو کاریکردووە، لە٢١ی کانونی یەکەمی ١٩٩١دا بەو مەرجە چاوپێکەوتنی لەگەڵدا کردم کەناوی نەهێنم.

* "عێراقی کردۆتە خاوەنی سوپایەکی یەك ملیۆن کەسی". چوارتسکۆ لە کتێبەکەیدا "کارەکە پێویستی بەپاڵەوانێك نییە" پێشتر ناوی سەرچاوەکە براوە

*"NEA – بەشی خۆرهەڵاتی نزیك وای لێکرابوو دەمی بۆ هەڵنەهێنرێتەوە" لە چاوپێکەوتنێکی ٢٢ی کانونی یەکەمی ١٩٩٢دا لەواشنتۆن دی.سی. لەگەڵ کاربەدەستێکی NEA دا بەو مەرجە قسەی کرد کەناوی نەبرێت.

* "ئێمە هەر بەپێی بۆچوون و ئەقڵبڕینی خۆمان کارماندەکرد" لە کتێبەکەی "روبرت دی کاپلان":
The Arabists: The Remance of an American Elite, New York, 1922, p.27.

*"خرابووە سەرشانی خانەنشینێکی شارەزای باروودۆخی کورد" "ولیام ئیگلتون" لە ٢ی کانونی دووەمی ١٩٩٢دا لەتیپیمنا.

*"ئەوەیچ هەڕەشەیەکی بۆ ئێمە نەبووە"لەوروتارێکی دیفری و مۆزی واشنتۆن پۆست لە International Herald Tribune ی ١٥ی نیسانی ١٩٩١.

*"وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکاو جەلال تاڵەبانی"چاوپێکەوتنێکی دیپلۆماتیکی "بەشی خۆرهەڵاتی نزیك- NEA" لە ٢١ی کانونی یەکەمی ١٩٩٢دا لە واشنتۆن دی سی بەمەرجێك ناوی نەبرێت قسەی کرد.

*"بڕوایان بەو پڕوپاگەندانەش.... کەفەرمانێکی سەرۆکایەتی . ." لەگفتوگۆیەکی تەلەفۆنی لەگەڵ شبلی مەلات- پرۆفیسۆر لە Soas قوتابخانەی توێژینەوەی خۆرهەڵاتی و ئەفەریقی،
Schoolof Oriiental and African Studies.
لە١٥ی شوباتی ١٩٩٥دا لە لەندەن.

*"پرسیارەکانت لەوەڵامەکانی سەرۆکیان باشتر هەڵدەگرت" گفتوگۆیەکی "کایا توپەری" ٣٠ کانونی دووەمی ١٩٩١لە ئەنقەرە.

*"سێ سەد تا چوارسەد لاپەڕەم لەبەسەرهات .. خوێندۆتەوە" چاوپێکەوتنێکی "تورکوت ئۆزال" لەکۆشکی سەرۆکایەتی لەئەنقەرەدا، لە ٣٠ کانونی دووەمی ١٩٣٠دا.

*"ئەو شتانەی کەمن هێشتا بیرم لێنەکردوونەتەوە" گفتوگۆیەکی تەلەفۆنی لەگەڵ کامەران قەرەداخی دا، ٢ی شوباتی ١٩٩٤ لەندەن.

*"شاندار کەچاوی بەتاڵەبانی و نوێنەری بەرزانی لە لەندەن، موحسین دزەیی کەوت" گفتوگۆیەکی تەلەفۆنی لەگەڵ شاندلردا، ١٥ تشرینی یەکەمی ١٩٩١ ئەستەنبوڵ.

*"تکایە،تکایە،تکایە" چاوپێکەوتنێکی کامەران قەرەداخی، ٢٩ی تشرینی دووەمی ١٩٩١، لەندەن.

*"ئەوسا سوپای عێراق هەڵیدەگوتایە سەر.." چاوپێکەوتنێك لەگەڵ "پات تیموس"ی جێگری سەرۆکی کاروبار لە باڵوێزخانەی وڵاتە یەکگرتووەکان لە عەمان ١٤ی نیسانی ١٩٩١ عەمان.

*"پێنمەکەنی و دمیرمس بۆچی وام لێهاتبێ؟"، چارپێکەوتنێکی ئەبراسو ڤیتز. ٨ی ئابی ١٩٩١.

*"کەیەکە مجار کوردو تورك کۆبوونەوە، دوایی تاڵەبانی وتی" دیارترین سەرئەنجام – ئەوەبوو– کە تورکیا وازی لەبەرهەڵستیکردنی پەیداکردنی پێوەندی راستەوخۆی لایەنی کوردیو وڵاتە یەکگرتووەکان هێنا. بڕوانە کتێبەکەی "میخائیل ئیم گونتەر" The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope New York 1992 p.51.

هەروەها ئۆزچیری لەچارپێکەوتنی ٢٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١یدا، گێڕابوویەوە: ئەزگای ژەنەراڵانی تورك لەو بۆچوونەیاندا، کەپاشماوەکەی سوپای عێراق دەتوانێت کوردەکان کەتەنیا چەکی سوکیان هەبوو، بشکێنێت راستبوو، بەڵام ئەك "بەیەك لیوا زرێپۆش" وەك حسابیان کردبوو.

*"ئەم هەواڵە نوێیانەیان بەئەنئازیارێکی کوردی ئەمەریکایی گەیاند"، لە چارپێکەوتنێکی "پیتر گالبرایت"ی ٣٠ حوزەیرانی ١٩٩٣دا لەزەغریب.

*"ریهتارە چیفتەر ... لەبەڵێنەکەی خۆی پاشگەزبووە"، چارپێکەوتنێکی "کەندال ئەزانی" سەرۆکی ئینستیوتی کوردی پاریس، لە ١٨ شوباتی ١٩٩٤ دا.

"ئەزان" لەکۆبوونەوەکانی وەزارەتی دەرەوەدا.

*"بەر لەرزگارکردنی کوێت هەر بیانوویەك لەئاراد بوویێت" گفتوگۆیەکی تەلەفۆنییە لەگەڵ زالوەی خالید زادە لەواشنتۆن دی. سی رۆژی ٢١ی کانونی یەکەمی ١٩٩٣ دا کەدەڵێت:لەشایەتیدانەکەی "جون کیلی" بەردەم لیژنەی پێوەندییەکای دەرەوەی ئەنجومەنی پیرانی ئەمەریکای ٢١ی تشرینی دووەمی ١٩٩١ی تایبەت بەلێکۆڵینەوەی کەسایەتی، پێش دامەزراندنی بە باڵوێز لە فنلندا، سەرەتا کیلی سووربوو لەسەر ئەوەی کەوەزارەتی دەرەوە بەنهێنی پێشوازی لەنوێنەری کوردەکان کردووە، بەڵام کەسیناتۆر "کلەی بورن پیل"و "ئالان کرانستون" پێیان لەسەر پرسیارلێکردنی داگرت، ناچار بووکە بڵێت: کوردەکان لە ٢١ی نیساندا، ئەك پێشتر لەوەزارەتی دەرەوە پێشوازیان لێکرا. بۆ زیاتر زانیاری سەبارەت بە سیاسەتی وەزارەتی دەرەوە بڕوانە "

"Civil War in Iraq لەراپۆرتی کۆمیتەی پێوەندییەکانی دەرەوەی ئەنجومەنی پیرانی ئەمەریکادا

* سیاسەتەکەمان لابردنی سەدام حسێنە ئەك رژێمەکەی" بڕوانە سەرچاوەی پێشوو Civil war in Iraq

*"هەربیریان لە ٥٠ – ١٠٠ هەزار کەسێك کردبوّوە" لەچاوپێکەوتنی کاربەدەستێکی "بەشی خۆرهەلاتی نزیك – NEA" لەواشنتۆن دی. سی، ٢٨ی تەموزی ١٩٩١، بەمەرجێك قسەیکرد کەناوی نەهێنرێت.

*"هەر هیچمان لەبارەی رووداوەکانەوە نەدەزانی" لەچاوپێکەوتنی کاربەدەستێکی "بەشی خۆرهەلاتی نزیك – NEA" لەواشنتۆن دی. سی، ٢٢ی کانونی یەکەمی ١٩٩٢، بەمەرجی ناونەبردنی قسەیکرد.

*"لێپرسراوانی سعودیە پێشنیاریانکرد" سەرچاوەی پێشووتر "Civil War in Iraq" .

*"ئیتر پێویست ناکات لەوەزیاتر بمێنینەوە" گفتوگۆیەکی تەلەفونی لەگەل کامەران قەرەداخی، ٨ی شوباتی ١٩٩٤.

* "ئێمە هەرگیز هیچ بەلێنێکمان بەم خەلکە نەداوە" بروانە دیفوری و مووری: International Heorald Tribune Apil 15 1991.

*"کۆبوونەوەکەی سەفوانی ٣ی مارت..." بروانە سەرچاوەیەکی پێشوتر "کارەکە پێویستی بەپالەوانێك نییە" کەپێشتر ناوی هێنراوە.

*"دەتوانم بلێم.." بەیکەر لەپرۆگرامی "چاوت بەرۆژنامەنووسان بکەوێت"، ١٧ی ئازاری ١٩٩١، رۆژی دواتریش لەرۆژنامەکاندا بلاوکرایەوە.

*"هیچ شتێکی سەدام حسێنیان پێ باش نییە": جۆزیف فیچەر کەلە International March 27/1991 دا بلاوکراوەتەوە.

*" کردنەوەی تۆتوی باندورە..." – کریستین مۆس هیلمز- کەلە International Heorld Tribune March 20,1991دا بلاوکراوەتەوە.

*"بێ پێچوپەنا ویستمان چاوەڕێ کۆتایی شەڕی ناوخۆ بکەین" بروانە دیڤرویو مووری International Heorld Tribune April 15,1991 دا بلاوکراوەتەوە.

*"لەو شەوە ئەنگوستە چاوەی.." قسەی بەرزانی و تالەبانیە سەبارەت بە هەرەسەکە. نیسانی ١٩٩١ کوردستانی عێراق.

*"سەرکوزەشتەکەی کرنگ ساحێبقران"، چاوپێکەوتنێکی "کرنگ"ی ١٩ی نیسانی ١٩٩١، لەرانییە.

*"رۆلە کەی ئەوە مالی کوردە؟"، چاوپێکەوتنی "کەندال نەزان". پاریس.

*"ئەمکرێت بلێین ئەو هەموو مردن و دەردیسەریانەی دەمێنا..." چاوپێکەوتنی تالەبانی. ٢٩ی نیسانی ١٩٩١. رانیە، کوردستانی عێراق.

*"دوای گەڕانەوە بۆ واشنتۆن دەیانویست..." چاوپێکەوتنێکی "دون کرۆم" ٣١ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١. جنێڤ.

*"جا ئێوە ئەگەر بتوانن وا لەعێراقییەکان بکەن ڕێی چوونە دەۆکتان بدەن". چاوپێکەوتنی "کەمێ". پاریس، ١٠ی کانونی یەکەمی ١٩٩١.

*"بەدەست سیاسەتێکەوە داماوە بەڕێوەبردنێکی بەردەوام و هەمیشەیی دەوێ" چاوپێکەوتنێکی ٢٢ی کانونی یەکەمی ١٩٩٢ لەی کاربەدەستێکی بەشی خۆرهەڵاتی نزیک NEA، لەواشنتۆن دی سی، بەمەرجی ناو نەهێنانی قسەیکرد.

*"لە چل ساڵی رابردووی ..." هەمان سەرچاوەی پێشوو.

*"باشە نەتبینی..." چاوپێکەوتنێکی ٢٢ی حوزەیرانی ١٩٩١ی دیپلۆماتێکی ئەمریکایە، تکای ناو نەبردنی کرد، عێراق، زاخۆ.

*" خەملاندنەکان زێباری و سامی عەبدولڕەحمان کردوویانە چاوپێکەوتنی ١٠ و ١١ی شوباتی ١٩٩٦ لەگەڵ زێباری و سامی عەبدولڕەحمان، لە سەلاحەدین.

(٥)

كیمیاگەریی كۆن - یان زێتر بەناڵی ئاسن بوون

ساڵی ١٩٩٣ وێنەی چەند ئاودارێكی ئەم سەدەیەی كێشەی نەتەوەیی كورد، كە شانازیان پێوەدەكرا، لەشاری سلێمانیدا بەدیوارێكی بەرزی ڕووەو شەقامێكی بازنەییەوە هەڵواسرابوون، وێنەی بەشێك لەو شەهیدە شكۆدارانەبوون كەلەشەڕەكانی ناوچەكەدا ببوونە قوربانی كێشەی كوردستان، لەگەڵ وێنەی هەندێ پێشەوای سیاسەتمەداری بەدبەختی نەتەوەكەیان، كەبەهۆی بەشداریانەوە لەبزووتنەوەكانی ئێران، عێراق، توركیا، بەو ئاكامە گەیشتبوون، هیوایان تیادابوو كاتی گیانبەخشینی پۆستاڵەكانی هەر لەپێدابووە. ئەم جۆرە پێشانگایە لاساییكردنەوەیەكی پرۆژە بێگیانەكەی ئەو بەهەزاران وێنەیەی سەدام حسێن بوو كەبەهەمەجۆر جل و بەرگەوە، لەشێوەی بڵاوكراوەدا بۆ چەندین ساڵ بەدیوارەكانی سەرتاسەری عێراقەوە بە جۆرێكی وا لكێنرابوون كە كەس نەتوانێت شتێك بكات و چاوی لێیان نەبێت یان هەر هیچ نەبێت خۆی لێیان بپارێزێت، هەر هەمووشی وێنەی زەیتی و بریقەداری هونەری بازرگانانەی هیچ و پووچی گۆترەكاریبوو. بەڵام وێنە كوردییەكان زۆر ئاسایی و بەشێك لەكۆنە نەریتەكەی جیهانی سێیەمی پێش سەردەمی وێنە ڕەنگاو ڕەنگە هونەرییەكان و هاتنەكایەی پڕوپاگەندە تەلەفزیۆنییەكان بوون.

بەم بەخۆڕایی دڵبەڕابردوو خۆشكردنەو بەم شێوە سەیرە، بمانەوێ و نەمانەوێ تیشكێكمان بۆنەخاتە سەر دەستەڵاتە ناتەواوە لەڕابردوو گرنگترەكەیان، بەڵام گرنگ ئەوەبوو لە بیرەوەری كورددا یەكەمجارە لەشوێنێكدا سەربەستانە یادی سەركردە بەدبەختەكانیان بكەنەوەو، هەستبكەن نەتەوەكەیان ئەو سنوورە دەستكردانەیان شكاندووە كە حكومەتەكانی ناوچەكە سەپاندبویان، ئاودارێ وایان هەیە دوور لەوناوچانەی چاویان تیا هەڵهێنابوو بەچالاكی وارە خەریكبوون، كەهەندێ جار سەرنجی زلهێزەكانی دونیایان بەلای خۆیاندا ڕاكێشاوە، ئەگەرچی ئەوان هەمیشە خۆیان لەهەمووی گێلكردووەو گەر ئێوە دەرفەتێكیشی بۆیان تیادابوایە هەربە پشتگوێخراو دەیان هێشتەوە، بەڵام ئێستا سەیرەكە لەوەدایە ئەم وێنانەی بەمجۆرە لەشوێنێكی

واگشتیدا دانراون، چاکەی پارێزگاریکردنەکەی بۆ ئەو خۆرئاواییانە کە کردویانەتە ئەمریکی واقع.

وێنەی: "شێخ سەعید" کەپیاوێکی ئاینی و سەرکردەی شۆڕشێکی کورد تەمەنی جیاخوازی تورکیابوو و ساڵی ١٩٢٥ کۆتایی پێهاتووە، "قازی محەمەد" کە ئەمیشیان سەرکردەیەکی ئاینی بوو و "محەمەد ڕەزا پەهلەوی" شای ئێران، لەسەر دامەزراندنی کۆمارە تەمەنکورتەکەی "مەهاباد" لەسێدارەی دا، "عەبدولڕەحمان قاسملۆ"ی ئێران کە ساڵی ١٩٨٩ پۆلیسی نهێنی کۆماری ئیسلامی لەشاری ڤیەنا تیرۆریانکرد، "مەلا مستەفای بەرزانی" کەباڵی بەسەر هەرسێکیاندا کێشابوو، نیو سەدەی ژیانی تێکەڵ بە کێشە نەتەوەییە یەک لەدوای یەکەکانی کورد ببوو، بەرزانی، ئەگەرچی هەڵەی زۆری هەبوو، بەڵام لەناو ڕێزلێگیراوەکاندا شایانی ئەو شوێنە دیارەبوو.

لەناو هەموو شەهیدە پاڵەوانەکانیاندا تەنیا وێنەی بەرزانی لەهەموو شوێنێکە بەرچاودەکەوت، هەر لەماڵی کوردە ئاساییەکانی ناو تورکیا یان ئازەربایجانەوە بیگرە تا دەگاتە دامو دەزگای ڕۆژنامە نووسە بەناوبانگەکانی واشنتۆن. ژیانی دوورودرێژی بەرزانی ببووە ئەفسانەو کورد شانازی بە چاپوکێتی و هەڵمەتە کەم هاوتاکانی شەڕکردنەکانییەوە دەکرد و تا دەیان ساڵ وەک باوەڕێکی ئەمری نەتەوەییان، لەمەرکوێ بژیانایە بەسەدان جار بۆ یەکتریان دەگێڕایەوە. بەرزانی مەرجی سەرەکی سەرکردایەتی، کەبەدەستهێنانی هەست بەگوێڕایەڵیتی خەڵکەکەیە بەڕادەیەک بەدیهێنابوو کە بەژن و پیاوانەوە دەست لەهەموو کارێکی خۆیان هەڵبگرن و بەدوایکەون، تەنانەت لەو شتانەشدا کە هێنانەدییان مەحاڵبێت.

لەکاتی بالادەستی خۆیدا، جەنگاوەری بێسەوادی عەشیرەتەکانی لەگەڵ هەزاران پزیشک و ئەندازیارو مامۆستاو پۆلیس، کەژیانی ئارامی شاریان بە ئەشکەنجەیەتی خەباتی ناو چیا گۆڕیبوو، یەکخست، بەڵام واش دەبوا یەکبینە لەبەریەرەکانی عەشیرەت و هێزە سیاسییە ناحەزەکانی خۆیدا بوایە، جاشەکانیش کەبەردەوام ویستویانە تۆڵەی کۆنە قین و دوژمنایەتیان بەچەک هەڵگرتن و پارەی میری و چوونەپاڵی نوێ بکەنەوە. لە لایەکی تریشەوە بەلای کەمەوە خۆسەپێنێکی کەم سەودای قنج و ڕەستاو دەچەماوەی وابوو کە هەرگیز ڕێی نەدەدا ئەو کوردانەی لەخۆی ڕۆشنبیرتربوون بەشداری دەستەڵاتداریتی بکەن، باوەڕی ساویلکانەشی بەهێزە بیانییەکان وای لێکردبوو کۆ لەدانەوەی کوردە ئێرانییەکان بەڕژێمە دوژمنەکەیان نەکاتەوەو کارەساتی گەورە بۆ کورد بێنێتەکایەوە، ئەم ناکۆکیانە هەندێ لە دڵڕەقیتی ئەم پیاوەی دەردەخست، کەژیانی لاوێتی لە دونیایەکی بێ یاسار پۆلیسدا بەسەربردو لەمجا

بەرەبەرە ڕووەو هێزە پۆلیسیو داپڵۆسێنەرەکانی حکومەتە نیوەندییەکان بزووەو، دواتریش وەك سەرکردەیەکی کامڵ هەڵسوکەوتی لەگەڵدا کردن. لەڕابردوودا وەك عەشایەرو دەرەبەگ بیریدەکردەوە، کەهەموو هیوایەکی ڕووخاندنی حکومەتە ناوەندەکانە، چونکە وەك سروشتێکی کۆنی چیاییەکان پارێزگاریتی ئەو سنوورەی بۆ نەدەکرا کەبۆی دیاریدەکرا، هەرئەوەش زیاتر کاری لەبەرزانی کردبوو کەوەك ئیشە ئارامو ڕێکخراوەکانی دی هەر بزووتنەوەیەکی ئازادیخوازانەی نەتەوەیی پێویستیتی. شتەکە بەباش بگەڕایە بەرزانی دەبووە سەروەری کوردستانو بەسەرکردەی سوپایەکی مۆدێرن لەقەڵەم دەدراو، بە بەناوبانگترین سەرکردەی کورد "سەلاحەدین" کەسەرکردەی لەشکرێکی ئیسلام بوو خاچدارەکانی شکاند بەراورد دەکرا، خۆ ئەگەر ئیشەکەش خراپ بکەوتایەتەوە ئەوا بەجۆرێکی وای لێدەهات کەتەنانەت یەکێك لەکوڕەکانی خۆی گومانبکات و بپرسێتو بزانێت باوکی ئەو قوربانیانەی لەعێزی عەشایەرەکانو تەنانەت لەوانەی خۆشی دەیدات بەڕاستی بۆ هێنانەدی ئامانجە نەتەوەییە ڕاگەیەنراوەکانێتی. باسکارانی کوردو بیانی کە لەبەرزانییان دەکۆڵییەوە دەگەیشتنە بڕوایەکی وا کەدژە ناوەندییەك لە بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورددا بەدیبکرێت، نووسەرێك دەڵێت: "خەباتی نەتەوەی کورد بەدرێژایی سەدەی بیست هەر لەنێوان کوردو دەستەڵاتدارە ناکوردەکاندا نەبووە، بەڵکو لەنێوان چەمکی عەشایەریانەو حکومەتە مۆدێرنەکاندا، ژیانی توندڕەوو ژیانی ڕوو لەڕۆشنبیریتی، (ژیانی ئەو خەڵکە چیاییانەی پێیان ناگەیتو ئەوانەی لە پانتاییەکاندا دەژینو ملدەرن) ئەمجۆرە ناڕێکییە بۆتەهۆی پەرتبوونی بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورد"، کەتائێستاش بەشێوەی جۆراو جۆر زیاتر هەر پەرتپەرتە.

مەلا مستەفای بەرزانی ساڵی ١٩٠٤ی زایینی هاتۆتە دونیاوە، سەرەتای بیرکردنەوەی؛ تایبەتمەندێتی هەردووخێزانەکەی، چ وەك ئاغاو موڵکداری ئەوکاتەو چ وەك لایەنی گیانی شێخانی ئاین پەروەر کاریان تێکردبوو، کەبەجورتە سەرچاوەی زۆربەی ئەو هێزانەن کەبەسەر دەرەوەی شارەکانی کوردستاندا زاڵبون. ساڵی ١٩٧٩ بەدەم ئەشکەنجەیەکی دەروونی زۆرەوە کۆچی دواییکرد. ئەوەندەی هێز خەرج کردبوەو سنووری بزوتنەوە نەتەوایەتییەکەشی وا پێشخستبوو کەلەناو ئەو حکومەتە دڕندەو خوێنڕێژە بێشەرمانەدا، تواناى بەرگریکردنو مانی هەبێت. کەئەم خەریکبوو هەراش دەبوو بەرزانییەکان بەوە ناسرابوون کەلەهەموو ئەوانی دی دلێرەترین، عەشیرەتێکی پچووکی هەژاری ٧٥٠ماڵ، وەك خێزانێك لەسەر پارچە زەوییەکی چەپەکی ناو چیاکانی ئەوبەری باکووری خاکێك بڵاوببوونەوە کە بەعێراقی بوونیان لەچارە نووسرابوو، لەسەردەمی عوسمانیکانیشدا ناویان بەوە دەرکردبوو کە سڵ لە سەرۆخۆیان

ئاگەنەوەو "ئاوبانگەکەشیان لەجۆری شەڕکردنەکەیانەوە هاتبوو" ئەویش بەهۆی ئەو دەسەڵاتەی وەک میراتگرێکی سەرکردایەتیی ئایینیی تەریقەی نەقشبەندی لەناو دەروێشە سۆفییە ئیسلامەکاندا بۆیان مابۆوە.

ئەوسا هێشتا خەڵک ڕەوەندبوون و گەرمیان و کوێستانیان دەکرد، "بەرزان"یش "شارۆچکەیەکی بچووکی بادینان بوو کە ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی لەچیاکانی هەکاری جونکەرەوەی عێراق و تورکیای ئەمڕۆدا بۆی ڕام نەکرابوو، چونکە ئەو ڕەوەندانە بووە بەکۆمەڵگەیەکی سەیرو خاوەنی بیروڕایەکی باشی وا کەبۆ پەرەسەندن ئەملاو، جوتیارو موسوڵمان و دیانی پەناهەندەیان تێدابوو کەسەربە هیچ عەشیرەتێک نەبوون. عوسمانییەکان بەهۆی ئەو ملنەدان و بەڕوودا وەستانەوەو یاخیبوونانەیانەوە باپیرو باوک و برایەکی مەلا مستەفایان لەسێدارەدا، مەلا مستەفا شانازی بەوەوە دەکرد کە بە شیرەخۆری لەبەندیخانەدابووە، بەڕاستیش ئەو هەر نۆ مانگان بووە کەدایکی و چەند ئەندامێکی تری خێزانەکەیان لەموسڵ بەندکرابوون. وەک برا بچووکێک لەناو کۆمەڵگەیەکی دەرەبەگانەدا کە سەرداریتی خێزان تیایدا هەردەبێت بۆ بەتەمەنترین نێرینەیان بێت ڕێگەی بوونە سەرداریتی لێگیرابوو.

مەلا مستەفا کە"مەلا" کەی (هیچ پێوەندییەکی بەمەلایەتیی ئایینییەوە نییە) پەروەردەی دەستی "شێخ ئەحمەد"ی برای بووە، کە ١٢ ساڵ لەو گەورەترو زۆریشی کارتێکردبوو. لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەمدا، باپیریان کەلەڕێی تەریقەی نەقشبەندییەوە کۆنفیدراڵییەتی بەرزانی خستبووە سەر نەخشەو ئەو بۆشاییەی پڕکردەوە کە عوسمانییەکان بەڕووخاندنی میرنشینە کوردییەکان هێنابوویانەکایەوە. شێخ ئەحمەد ئەگەرچی بەبڕوای کۆنیشی نەبووبێت بەڵام هەر ڕێزی سەرکردەیەکی ئایینی لێگیراوە، لەسەر پارێزگاریکردنی سروشتیش سووربووەو نەیهێشتووە بەرزانییەکان ڕاوەکەو و بەرانە کێوی و ئاسک بکەن و فرمانیشی پێکردبوون کەدار نەبڕنەوە، ئەوەش گەڕانەوەیە بۆ پێش ئیسلام، دوژمنەکانیشی پڕوپاگەندەی ئەوەیان بۆ دەکرد کەوتاری نوێژی هەینی بەناوی خۆیەوەیەو لەبری ڕوو لە "مەککە"کردن ڕوو لەبەرزان دەکەن، فرمانی بەوانەش دەکرد کەلەسەر ڕێ و شوێنی دەرزیشتن گۆشتی بەراز بخۆن و شەرابیش بخۆنەوە، ئازادی سێکسیشی بەلاوە ئاسایی بووە. جا ئەوانە ڕاستبوون یان درۆ ڕۆڵیان لەناوبانگڕاندن و لەنێوەند دەرچوونیا هەبووە. کەمەلا مستەفا لەناو خێزانەکەیاندا ناوی دەرکرد، لەحزووری شێخ ئەحمەددا بەرپەڕی ڕێزەوە هەر بەپێوە دەوەستا، پێشی لەسەر ئەوە دادەگرت کەدەبێت لەسەرخوان پێش هەموو کەس خزمەتی ئەو بکرێت.

خێزانی شێخ ئەحمەد خۆیان وا دادەنا کەنیمچە پەرستنێك بپەرسترێن، گەلێك لە کوردەکانیش پێیان وابوو لەکاتی تەنگانەدا دەستێکی نهێنی یاریدەدەری بەرزانییەکانە، ڕەنگە کەمی زەوی و زاریان و بێ پیتی خاکەکەشیان وای کردبێت کە لەشەڕدا زۆر بەتەنگ زەرەرو زیانەوە نەبن، کوردیش پەندی وایان هەیە کەدەڵێت:"شەڕ لەبەتاڵی باشترە" و "بەرخی نێر بۆ سەربڕینە". بەرزانییەکان لەکاتی شەڕدا دیسپلینێکی بێهاوتایان هەیە، یەکگرتنەوەی ئاین و دەسەڵاتدارێتی دونیایان سەرکردایەتییەکی سەرکەوتووی وای لا بەرجەستەکردوون کە هێند ملکەچی شێخەکانیان بن، تەنانەت لای ئەو بیانیانەی دەچوونە ناویان دەیان وت، پیاوانی عەشیرەتی بەرزان هەر کەداوای خۆ بەکوشتدانیان لێکرا ئیتر بێئەوەی لەموکەی بپرسن خۆی بۆ دەکوتن.

مەلا مستەفا کورتەباڵایەکی تێکسمڕاوی بەهەڵپەبوو، لەشێکی بەتوانای وای هەبوو بەرگەی زۆر شتی دەگرت، برۆ پڕو چاوە ڕەشە تیژەکانی بەجۆرێکبوون ڕێزی بەسەر بەرامبەرەکەیدا دەسەپاند، کەسایەتییەکی هێند بەهێزیشی هەبوو کە کوردەکان چەند لێی دووربوونایە هەستیان بە کارتێکردنەکەی دەکرد. سەرکردەیەکی نزیك لە بەرزانی خۆیەوە دەیوت:" ئەندامانی خێزانەکەی بەرزانی هەریەکەو خۆی بەمیرێك دادەنێ"، کەمەڵس و کەوتی بەرزانی بیر دەکەوتەوەو دەیانگێڕایەوە بۆ ساڵانی زووی بەرزان، دەیوت:"لەو شاخ و بن داربەڕووانەدا دەکرێت پێشبینی هەموو شتێك بکەیت و خەیاڵ و خەونی دوور لەوالیمیش ببینی" بەڵام ڕۆژێك بێت و خەیاڵەکەت ڕاست دەرچێت و بێتەدی، خەونەکانی مەلا مستەفا هاتنەدی ئەگەرچی ماوەیەکی خایاند. جارێك مەلا مستەفا لەتەمەنی ٢٦ ساڵیداو لەنێوارەیەکدا کەسەرکردایەتی یەکەم شۆڕشی دەکرد دەرکی بەشتێکی والکرد کەدەبێت "سەرکردایەتی لەدەستبگرێت".

مەلا مستەفا بەهرەی خێرابۆچوون و تێگەیشتن و توانایەکی سروشتی لە لێکدانەوەو شیکردنەوەدا هەبوو، زۆر بەدەستوبردانەش بڕیاری دەدا، هەرچەندە تەنیا قۆناغی سەرەتایی و- شەش ساڵێك خوێندنی تایبەتی و چوارساڵێکی لەحوجرەیەکی ئاینی چەپەکی ناو دارستاندا خوێندبوو- بەڵام ئەوانە جێی سەرسوڕمان نەبوون. (ئەگەرچی سیستەمی دەرەبەگایەتی کورد کەبەرزانی تیادا پەروەردە ببوو لەگەڵ حکومەتەکانی دژیان، تاماوەیەکی زۆر پێکەوە گومانیان لەخوێندن و ئەو سەربەستیانەش هەبووکە بەدوایدا دەهاتنە ناو چینەکانی خوارەوە). بەرزانی جگە لەزمانی-نەتەوایەتی خۆی، شێوەی کرمانجی ژوورو، بە عەرەبییەکی تا ڕادەیەك ڕەوان و فارسی و ڕووسیش دەدوا، قسەکانی بەکورتە چیرۆکی کوردی و فارسی خەرافیانەی وا دەڕازاندەوە کە کەسایەتییەکانیان ئاژەڵ بوون. لەساڵانی دوایشدا بەردەوام لە ڕوودلوە

دەرەکییەکانەوە نزیکبوو یەکبینە رادیۆیەکی "بەراون"ی ئەلمانیایی، کە یەکێك بوو لەشتە نازدارەکانی خۆی، بە گوێوە دەناو لەسەر شەپۆلی کورت هەواڵەکانی دونیای بەعەرەبی لێوە دەبیست.

مەلا مستەفاش وەك زۆر لەسەرکردەکانی جیهانی سێ حەزی بە ڕووبەڕووبوونەوە نەدەکردو نادیموکراتیش بوو؛ هەمیشە لە پیاهەڵدەران و خۆنزیککەرەوەکان بەگومان بوو هەستیشی بەفرت و فێڵەکانیان دەکرد، لەدونیایەکی واشدا دەژیا کەلەناست هەڵسوکەوت کردنە ئاساییەکەی خۆیدا دەبوا دەست و پێوەنی، ئەگەر ئەوە بۆ وتن بشێت، بەدەورەوەبن. بەخەنجەرە درێژە چەماوەکەی ناو پشتێنی سەر شەرواڵە پان و پۆڕەکەی و، سیغاری بەتووتنی خۆماڵی پێچراوەی بەسەری دارجگەرەیەکی درێژەوە دەکرد کەهەمیشە بەچەقۆکەی لەدار گێلاس دایەتاشین و بەچوار مەشقییەوە پێشوازی لەمیوانەکانی دەکرد، لەکاتی چا خواردنەوەشیدا بەردەوام کڵۆ شەکرێکی ڕەقی لەنێوان ددانەکانی دادەنا، جاروبارێش لەکاتی پشوودانیدا شەترەنجی دەکرد. ڕوودلوەکان هەرچەنێك ناخۆشبوونایە بۆ ئەو جیاوازی نەبوو چونکە هەمیشە کاتی بۆ پێشوازیکردنی میوانی بیانی و پێشمەرگەی ئاسایی و سەرکردەکانیانی دەدییەوە.

بۆ لەش سووکی خۆی، لەکاتی کارکردنیا جل و بەرگی قورس و ئەستووری لەبەر نەدەکرد، ئەزموونی ڕۆژگاریش وای لێکردبوو شەوانە، بۆ چەواشەکردنی ئەو سیخوڕانەی کەپێی وابوو لەنزیکەوە ئۆتۆماتیکیانە بەدوای هەموو جووڵەیەکییەوەن؛ خۆی و پارێزەرەکانی لەگوندێکەوە بۆ گوندێکی دی جێگۆڕکێیان دەکرد. ناپاکیکردن لەناو کۆمەڵگەی کوردەواریدا بنجی داکوتابوو بۆشیان مابۆوە. ئازووقەو کەلوپەلە ئاشکراکانیان ئەوەیان ئەدەمێنا تۆماربکرانایە، بەڵام بەنهێنی لەناو ئەشکەوتە زۆرو زەبەندەکەی لەکاتی بۆردومانی فڕۆکەدا خۆیانیان تیادا حەشاردەدا، چاو برنج و شەکریان دەشاردەوە. لەنوستنی سەر زەوی و ئاسمان بەخۆلاندا هاوبەشی پیاوەکانی خۆیی ئەکرد. ئەگەرچی پەندێکی تورکی هەیە دەڵێت:"کورد بەقەدەر کافرێك موسوڵمانە" بەڵام مەلا مستەفا ئەگەر پێنج فەرزە فریای نوێژکردن نەکەوتبێ ئەوا نوێژەکانی بەیانی و ئێوارەی بەڕێکوپێکی کردووەو کاتی بۆ دەدۆزینەوە. ئازایەتییەکەشی بەڕادەیەك بووە لەگەرمەی بۆردومانی خەست و چڕدا واناسرابوو کە هەستیشی پێناکات. بڕیاری تەکنیکی سەربازیانەی بۆ سەرکردەی لەشکرەکان جێدەهێشت، کەپیاوانی هەڵبژاردەی عەشیرەتەکەی بوونو، یەکبینەش وای حەز دەکرد کەبڵێت:"دەتوانم بەهەزارو پێنج سەد بەرزانییەوە بەرگری لەپاشماوەی وڵاتەکەم بکەم" زۆرجار ئەوقسەیە کوردە نەتەوەییەکانی لەوە دڵگران دەکرد کە بۆئەو بەرزانی لەکورد گرنگترە

هەندێک بێرەحمێتیشی هەبوو، "مارگرێت جۆرج" ئافرەتێکی گەنجی دڵگەرمی دیان بوو لەریزی پێشمەرگەدا، لەسەرەتای شەستەکانەوە وەک سەرلقێکی سەرکەوتوو، کەهەموو پێشمەرگەکانی پیاوبوون، خۆی سەپاند. پڕوپاگەندەی کورد کردیانە جاندارکی خۆیان و، پێشمەرگەکان لەکاتی شەڕدا وەک تەلیسمێک وێنەکەیان بە بەرۆکی خۆیان دەدا. بەڵام کە چوونە پێشەوە لەکەللەی داو ویستی لەئەنجومەنی باڵای سیاسەتدا دەنگ بەدەست بهێنێت، کارەکەی لەخۆی تێکداو دەستێوەشی کەوتە گەزی، هەرچەندە بەسەرهاتی سێکسیانەی لەگەڵ "عوبێدوڵا"ی کوڕە گەورەی بەرزانی و زۆری تریشدا هەبوو بەڵام چاوی لێپۆشرابوو. گەیشتە ئەوەی کەرۆژنامەنووسە بیانییەکان لەسەردانی کوردستانیاندا داوای کۆبوونەوەیان لەگەڵدا دەکرد، وایان پێ ڕادەگەیاندن کە گوایە تووشی نەخۆشی گەڕی هاتووەو چۆتەوە گوندەکەی خۆی. ڕاستییەکەشی مەلامستەفا وەک ڕێسایەک لە بەڕێوەبردنی ژیانی پێشمەرگەکانی، ووریایانە فرمانی کوشتنی دابوو.

بەرامبەر نەریتە تیەگەرییەکانیش زۆر دڵڕەق بووە، ڕۆژنامەنووسێکی ئیسرائیلی گێڕایەوە کە مەلا مستەفا چۆنچۆنی لەگەڵ پێشمەرگەیەکدا ڕەفتاریکردووە، کاتێک لە ئاشتبوونەوە، ڕێککەوتنەوە، یان لە خوێندنەوەی تاوانێکی شەرەفدا ملی ئەداوەو لەسەر کوشتنی پیاوەکە سووربووەو ویستوێتی بەدەستی خۆی تۆڵە بستێنێتەوە، بەرزانی دەستی درێژکردووەو لەژێر پەتۆیەکەوە لەجانتاکەیدا، کەخۆی ناوی دەزگای لێنابوو، قەڵەمێکی پارکەری زێڕ کەبەدیاری بۆی هاتبوو لەگەڵ دەفتەرێکەو چاویلکەیەکی چوارچێوە زێڕینی لێدەرهێناو فرمانێکی نووسی کە دەستدرێژیکەر بگیرێت و دادگایی بکرێت و بەکوشتن تاوانباربکرێت و بەرلە خۆرهەڵاتن بکوژرێت. کەئیسرائیلییەکە لێیپرسیبوو داخۆ بۆچی خۆی بەنووسینی ئەم کاغەزەوە خەریککرد؟ بەرزانی بە توندی وەڵامی دابۆوەو، وتبووی: ئەی دادوەری چۆن دێتەدی؟.

ئەم ڕادەربڕینەو بەوجۆرە گاڵتەجاڕێتییە، ئەو دوورییە دەردەخات کەبەرزانی لە کەسایەتییەکی ناسراوو ناوداری چیاوە بڕیوێتی تا گەیشتۆتە سەرکردایەتیکردنی نەتەوەکەی، کە ئەم هاتۆتە دونیاوە بیرو باوەڕی نەتەوایەتی کورد هێشتا زۆرکەم ناسراوو بڵاوبووە. ڕاستییەکەشی زۆر لەمێژە نووسەرانی کورد شێوەی نوێی نەتەوەیی کوردیان تەنیا بە پەرەسەندنی ڕۆشنبیری و خوێندەوارییەوە بەندکردووەو، کوردستانیشیان بەیەکێک لەو دوا بەشانەی عوسمانییەکان داناوە کەئەوشتانەیان بگاتێ. فرمانەکانی بابی هالیش لەگەڵ ئەو سەرەک عەشیرەتە کوردانەی بەڕوویا دەوەستانەوە زۆر ئاشکرابوو، یان لەلاوە دەیکوشتن یان

دیلی دەکردن یان بە بەرتیل و بەرتیلکاری و شەرەف لەدەستدان ڕسوای دەکردن و کۆتایی پێدەهێنان.

لەسەرەتای سەدەی نۆزدەیەمەوە کوردەکان هەوڵە یەک لەدوای یەکەکانی خۆیانیان بۆ بەرەنگاربوونەوەی ڕاستەوخۆی عوسمانییەکان، لەپێناو یەکگرتنەوەی کوردستاندا دەستپێکرد، هێزەکانی عوسمانی خۆیان هۆی بەرپابوونی ئەوشۆڕشانەبوون کە لەدژیان کرا، سووربوون لەسەر ڕاگرتنی ئەو ئەمەت و تێکشکانانەی کە لەگرتنی ڤییەنای ساڵی ١٦٨٣و بەرەنگاریکردنەکانی دواتری بەلقان، لەشێوەی شۆڕشی هەمەجۆردا دژیان دەکرا مەترسی دەستگرتنی. ڕووسەکانیش بەسەر ماڵ و حاڵیاندا، وای لێکردن زیاتر بایەخ بە کۆنترۆڵکردنی تەواوی ئەو ناوچە میرنشینە نیمچە خودموختاریانە بدەن کەلەبەشە بەرینەکەی کورددا بڵاوبیوونەوە.

چاکسازییەکانی ساڵی ١٨٣٩ ی عوسمانییەکان کەبەناوی "تەنزیمات"ەوە بۆ کۆتایی پێهێنانی سێ سەدە لەو شێوە حوکمڕانێتییە ناتەواوەیان دایانڕشتبوو، وەک میراتی پاش شەڕی چاڵدێرانی ١٥١٤و سەرکەوتنە درندانەکەی سوڵتان سەلیم بەسەر شا ئیسماعیلی ئێراندا بۆیان مابۆوە، بەردەوام بەرەو ناڕوونتر دەبۆوە، کەلەو شەڕەدا بابی عالی عەلی زۆربەی عەشیرەتە کوردەکانی بەلای خۆیدا ڕاکێشابوو. کەچی لە ساڵی ١٦٣٩دا هەردوو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و فارس نەخشەی سنووری نێوانیان بەدابەشکردنی کوردستانی سەروو ڕێکوپێک کردەوەو ئێستاشی لەسەربێت ئەو سنوورانە وەک سنوورێک بۆ دەوڵەتە مۆدێرنەکانی ئەمڕۆی عێراق، ئێران، تورکیا، ماونەتەوە. عوسمانییەکان وەک پاداشدانەوەیەکی لایەنگرێتی ڕەسمیانەی کورد بۆیان ١٦ حوکمەتۆڵکەی کوردی خاوەن دەسەڵاتی خودموختاری دانێ، بەمەرجێک ئەوانیش دەستکەوتیان لەباج وەرگرتنیان و چەکدار لەکاتی پێویستدا بنێرن و خۆشیان دابینی لایەنی کەمی ڕێکخستن و یاسا بکەن.

بۆچاکردنی ئەوبارە چل ساڵییە، عوسمانییەکان چەند پەلامارێکی سەرلەنێوی یەک بەدوای یەکیان بۆ ڕێکخستن و چۆکیان بەزۆربەی ئەو میرنشینانەی کوردستان کە دەیانویست بارەکەی خۆیان بپارێزن دادا. هەندێ کوردی ناو هەردوو دەوڵەتی عوسمانی و ئێرانی هاریکاری یەکتریان لەدژی گەورە دوورەدەستەکانی کونستانتینۆپڵ و تارانی خۆیان دەکرد، بەڵام زۆرجاریش کورد لەو سێ جەنگەی نێوان عوسمانییەکان و ڕوسیادا شەڕیان بۆ عوسمانییەکان دەکرد، لەکاتێکدا چەند کوردێکی ناسراو بێلایەن مانەوە. عەشیرەتە دیانەکان هەندێ کەرەت پشتگیری شۆڕشگێڕەکانیان دەکردو جارجارەش ملیان بۆ نێوەند کەچدەکرد عوسمانییەکان هەمیشە لە

راکێشانی چەند عەشیرەتێکی کورد بەلای خۆیاندا دڵنیابوون، بەڵام شۆڕشگێڕانی کورد منەی یارمەتیان لەڕووسیاو بەریتانیا نەکردو جاروباریش دەستیان دەکەوت. عوسمانییەکان بەپارەپرشتن و تەڵەنانەوە پاشقوڵیان لە کورد دەگرت، خۆ ئەگەر جاروبار کورد لەجەنگێکدا سەرکەوتنیان بەدەستبهێنایا ئەوا لەدانوستانە یەك لەدوایەکەکانی دوای جەنگەکە بێگومان بەفێڵ سەرکردە کوردەکانیان دووردەخستەوە یان دیلیان دەکردن یان لەلاوە دەیانکوشتن.

بەرامبەر بە دڵساف و خۆشباوەڕی کورد دوژمنەکانیان هەمیشە فێڵبازو پاشقوڵگربوون. ساڵی ١٨٨٥ میر نیزار کە سەرتیپێکی سەربازیی ئێران بووە، سەرکردەیەکی کورد "هەمز ئاغا"ی قایلکرد کە "تا پێت لەسەر زەوی بێ هیچ خراپەیەکت لەگەڵدا ناکرێت" بیباتە ناو چادرەکەیەوە، کەچی هەر کە قاچی نایە ناو خێوەتەکەوە کابرای فارس فرمانی کوشتنی بەچەند سەربازێك دا کەلەناویا خۆیان قایمکردبوو، ئەوانیش تەقەیان لەمیوانەکەی کردو کوشتیان، هێشتا لاق دەومشی لێدەدا کەڕێزی بۆ لسەکەی خۆی داناوە" چونکە شەیتانانە پێشتر فرمانی هەڵکەندنی زەوی ناو چادرەکەی داوەو بەڕەیەکیشیان لەسەر چاڵەکە دانابوو تا هەرکاتێك لەنێچیرەکەی دەدرێت لەسەر زەوی نەبێت. بەرامبەر بەوە کوردیش دەبێت دڵڕەق و پاشقوڵگربێت: ئیسماعیل سمکۆ ئاغای سەرۆك عەشیرەتی شوکاك لەیەکەمین ٣٠ ساڵی ئەم سەدەیەدا چەند چەکدارێکی هەڵاتووی بە بەڵێنی سەرسەلامەتی و ئازادکردن بەدیل گرت، دوایش پیاوەکانی مەچەکی دەستی راستیانی تاسەر ئێسك بڕیوەتەوەو دەمارەکانی ملیشیان قرتاندووەو سەریان بەسەر شانیانەوە کەوتۆتە تەکە تەك ئەمجا بەرەڵایانکردوون.

بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد جاروبار بەکۆرپەیی لەدایك دەبوو دەکەوتە جموجوڵ و باڵەفڕە. شێخ عوبەیدوڵای شەمدینان هەردووساڵ پێش سەرکردایەتیکردنی شۆڕشەکەی ساڵی ١٨٨٠ی نزیك سنووری عوسمانی و ئێرانی، کەلەسەرەتادا سەرکەوتنی بەدەستهێنابوو، سووربوو لەسەر "کورد گەلێکن تایبەت بەخۆیان، ئاینی جیاوازو یاساو دابونەریتیان ئاشکرایە" دواتر لەنامەیەکیدا کەبۆ جێگری کۆنسڵی بەریتانیای ناوچەکەی ناردبوو، رایگەیاند کەسەرەك عەشرەت و کاربەدەستانی کوردستان چ تورك بن یان فارس و دانیشتوانی سەراپای کوردستان خۆشی، رێکن لەسەر ئەوەی ئەم حاڵەتە لەگەڵ هەردوو حوکمەتەکەدا تاسەر بەڕێوە ناچێت سوپای عوسمانی و فارسیش بۆلەناوبردنی شۆڕشەکەی عوبەیدوڵا یەکیانگرت و دایانمرکاندەوە، کەلە مێژە هێزەکانی ناوچەکە لاریان لەوە نییە پێکەوە بۆ هاریی هەر راپەڕینێکی بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورد کەهەڕەشەیەکی راستەقینەی لەسەلامەتی سنوورەکانیان هەبێت، کاربکەن. ئەمجۆرە رێکەوتنەش هیچ رێگایەکی لەوە نەدەگرت کە حکومەتەکانی ناوچە، تەنانەت لەم

سەدەی بیستەمەشدا ڕاپەڕینی کوردان بۆ کارکردنە سەر ڕژێمەکانی دراوسێیان بەکاردەهێنن. حکومەتانی ناوچە هەرلەکۆنەوە لەوکارەیاندا وەستایانەو زۆر وریایانە کەم کەمەو بە باشی لەدەستخستنە ناو شۆڕشەکەیانیان دەکۆڵییەوە ئەمجا ڕێگایان پێدەدان کەلەتاو خاکیانەوە دەستپێبکەن و تەنانەت پشتگیری ئابووری سوپایشیان دەکردن. شۆڕشگێڕانی کورد لەهەریەکێك لەم وڵاتانەوە دەرسێکی وایان وەرگرتووە کەلەیەك کاتدا ڕاپەڕین لەدژی تەنیا یەك هێزی ناوچەکە بکەن، پشتگیریکردنی تەواوی حکومەتێکی ناوچەکە یان هەر هیچ نەبێت بێلایەنییەکی پۆزەتیڤانەیان هەمیشە پێویست بووەو ئەوەش دەرئەنجامێکی ئاساییە.

لەگەڵ پتەوکردنی چارەسەرو ڕێکخستنەکاندا "تەنزیمات" کۆنە هاوسەنگییەکەی کوردستان لەچارەسەر دەرچوبوو، لەبری ناکۆکی هەمیشەیی نێوان عەشیرەت و تیرەکانیان بەپێی بوون و نەبوونی یاسای ئاسایش، سامانیان زیاتر کەمیدەکرد، ئەو یاسای ئاسایشەی کەلەسەرەتای سەدەی بیستدا "بەهیچ جۆرێك لەدەری شارە گەورەکاندا نەمابوو". بەهۆی دەسەڵاتی برایانەو دەروێشانەی ئەلشبەندی و قادری کەعەشیرەتەکانی لەیەکتر نزیك کردبۆوە، ڕاهیەکی بۆ پشێوییەکەی نێوانیان دانابوو، ئەگەر لەوەنەبوایە دوژمنایەتییە کۆنەکە زۆر کەرەت شەیتانی دەخستە نێوانیانەوە. بەڵام لەسەرو ئەوانەشەوە کۆمەڵانی کورد بە دواکەوتوویی مابوونەوەو سەرکردەکانیشیان دوورخرابوونەوە یان حکومەت لەکۆنستانتینپول کڕیبوونی. بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد سەریهەڵداو، لەپاڵ هەمان هەستی کۆمەڵانی عەرەب و بلقانەکانی عوسمانیدا کەوتە دەشونماکردن، بەڵام دواتر هەموویان بەدەست "ترکیا الفتاة" وە، کە ساڵی ١٩٠٨ هێزیان کەوتە دەست دەمکوتکران.

ئەم ڕۆچوون و لێژبوونەوەیە پێشوێەکی وای هێنایە کایەوە کەهەرگیز کاتی لەوە باشتری بۆ هەڵنەکەوتبێت. یەکەم جەنگی جیهانی ئیمپراتۆریەتەکانی عوسمانی و نەمساوی و هەنگاری و ڕووسی ڕامالی و بەهیوایی مافخوراوانی ئەو خاکە بەرینەی گرتەوە. لەم جەنگەدا کورد کەلە قەلاچۆکردنەکەی ساڵی ١٩١٥ی ئەرمەنییەکانی دراوسێیاندا بەشداربوون زۆریان لەسەرکەوت و، تورکیا کوردیشی وەك ئەرمەنییەکان، لەترسی ئەوەی نەچنە پاڵ ڕووسە دوژمنەکانیانەوە لەناوچەی شەڕەکەو لەباکووری خۆرهەڵاتی دوورخستبوونەوە، کەبەکاروان لەبەر سەرمای زستانی ١٩١٥ – ١٩١٦دا ڕووەو خۆرئاوا ڕادەگوێزران بەدەیان هەزار کەسیان لێ ڕەقبۆوەو مردن.

بەمجۆرە کورد لەچاکترین دەرفەتدا کەبۆ نەتەوەکەی ڕەخسا، نەیتوانی چاك خۆی ئامادەبکات کەئەوەش سەیر نییە. دوانزەیەمین خاڵی پەیمانی سەرۆك وودرۆ ویلسون کە لەچواردە خاڵ پێکهاتبوو، پەنجە دەخاتە سەر "دەرفەتی بێ چەن و چوونی ئۆتۆنۆمییەکی پەرەسێن" بە

سەرجەم کەمایەتییە نا تورکەکانی دەوڵەتی عوسمانی، بەڵام بەریتانیاو فەڕەنساو ڕوسیای قەیسەری کە پەیماننامەی سایکس بیکۆی ١٩١٦یان مۆرکردبوو، لەسەر دابەشکردنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەنێوان هاوپەیمانانی شەڕدا ڕێککەوتن.

لەو بارودۆخەدا چەند کۆمەڵە کوردێك سەربەخۆیی تەواویان بۆ کورد دەویست، لەکاتێکدا بەشێکی تریان داوای مانەوەی ناو تورکیایان دەکرد، کەمێنە پچووککرابۆوە تەنیا ناوچەی ئەنادۆڵی مابۆوە. ڕوو لەئایین و پێوەندی کۆنیان بە خەلافەتەوە، ئاغاو شێخە بەدەستەکانی والێکردبوو کە لەبیروبۆچوونی چاکخوازە ڕۆشنبیرە شارنشینەکان بسڵەمێنەوەو ترسیان لێیان هەبێت، چونکە داوای ئەوان کەسەربەخۆیەتی بوو، لەمێژو توانای ئەمانی کەمدەکردەوە. "لۆرد کارزۆن"ی بەرپرسی نێردراوی بەریتانیا بۆ دانوستانی ئاشتی دیاریکردنی "خواستەکانی کورد"ی پێسپێردرا، وتی: " دوای پرس و ڕا لە کونستانتینپۆل و بەغداو شوێنانی دی، بۆم دەرکەوت کە دیتنەوەی نوێنەرێکی کورد مەحاڵە...." وەك دەڵێت "هیچ کوردێك نییە جگە لەعەشیرەتەکەی خۆی نوێنەرایەتی شتێکی تر بێت".

واش دانوستانی پەرتکردنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەنێوان هاوپەیماناندا (بێجگە لە ڕوسیای سۆڤیەتی کە وازی لەداواکانی ١٩١٧ی ڕوسیای قەیسەری هێنا، هێمایەکی زۆر گرنگ بوو بۆ کورد، چونکە یەکەمین جاربوو بەڕەسمی لەپەیماننامەی سیڤەردا، کە شارۆچکەیەکی دەوروبەری پاریسەو بەدروستکردنی ناسکە فەرفوری بەناوبانگە، دان بەمافی کوردا بنرێت و پێ لەسەر ئەوەش دابگیرێت کەڕێ بەدامەزراندنی حکومەتێکی کوردی بدرێت، بەڵام دەرکەوت ئەویش هەر ناسکە بوو. پەیماننامەکە لە ١٠ی ئابی ١٩٢٠دا مۆرکرا، دوای سێ ساڵ مرداربۆوە، بەڵام بڕگەکانی ٦٢و٦٣و٦٤ی لە یاسای نێو دەوڵەتیدا، سێ بەڵگەن بۆ ڕەچەکانی داهاتووی کورد کە مافەکانیان و ئەو ناپاکیتییەی زلهێزەکانی دونیا لێیانکردن، بزانن).

بڕگەی ٦٢ کۆمیتەیەکی بۆ چاودێریکردنی بەدەستهێنانی ئۆتۆنۆمییەك بۆ کورد دیاریدەکرد کەلەڕێی کۆمەڵەی گەلانەوە سەرپەرشتی بکرێت، بەڵام تەنیا ناوچە چیاییەکانی کوردستان بگرێتەوە کەئێستا لەخۆرهەڵاتی تورکیاو خوارووی ڕووباری فوراتدان و بەشێکی بەرینی خۆرئاوای ئەو ڕووبارەشی لێدادەبڕا. فەڕەنساو بەریتانیاش دەستیان لە ئینتیدابەکەی خۆیان هەڵنەدەگرت کە کۆمەڵەی گەلان دابوونی و ناوچە کوردییەکانیشیان تیادابوو (دواتر بەدوای یەکدا سوریاو عێراقیان لێپێکهێنرا). دەبوا باکووری سنوورەکانی کوردستان بۆ حکومەتێکی ئەرمەنی نەخشە بکرابایە. سەرەڕای بیرە پیرۆزو دڵسۆزانەکەی ویلسون سەبارەت بە چارەی خۆنووسین، بەڵام وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا نەچوو بەپیریا کەهەردوو دەوڵەتی

کوردستان و ئەرمینیای دواڕۆژ ئینتیداب بکات و بیانخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە، کاتێکیش ئەنجومەنی پیرانی ئەمەریکا تەنانەت ڕێی نەدا وڵاتە یەکگرتووەکان بەشداری لەکۆمەڵەی گەلانیشدا بکات، پرۆژەکەی ویلسون هەرەسی پێهات.

برگەی ٦٢ ڕژێمی عوسمانی ناچارەکرد کە بە بڕیارەکانی کۆمیتە کەفایل بێت. برگەی ٦٤یشیان دیپلۆماتییەتێکی نایاب بوو: ئەگەر ساڵێك دوای جێبەجێکردنی سیڤەر، کورد بیتوانیایە ئەوە بسەلمێنێت کە "زۆربەی خەڵکی ناوچەکە زیاتر حەزیان بەسەربەخۆییە وەك لەوەی لەگەڵ تورکیا بن، کۆمیتەکەش بگاتە ئەو باوەڕەی کە ئەوان توانای بەڕێوەبردنی سەربەخۆیەتی خۆیان هەیەو، رابسپێرێت کە سەربەخۆییەتییەکەیان بدرێتێ، ئەوا تورکیا بەوە قایلدەبێت و وەك ئێستای ملکەچی جێبەجێکردنی راسپاردەکە دەبێت و هەموو مافەکانیشی لەناوچەکەدا راەگەیەنێت" دیسان برگەکە ئەوەش دەردەخات کە "هێزە سەرەکییەکانی هاوپەیمانان نابێت بەهیچ جۆرێك بەڕووی ئەوەدا بووەستنەوە کەئەگەر کوردی ئەو بەشەی کوردستان کە ئێستا لەناو ولایەتی موسڵدایە بیانەوێت لەناو دەوڵەتە کوردییە سەربەخۆ نوێکەدا بن". هەموو "ئەگەر"ەکان نکوڵیان لەبوونی دەوڵەتێکی کوردی دەکرد.

سەربەخۆیەتی "کوردستانی بەپیت و بەرەکەت" گەرمنگە ببوایە، ولایەتی موسڵی بەنەوت دەوڵەمەندو کانە نەوتەکانی دەوروبەری کەرکوك بەجۆرێکدەبوو کەپشت بەتورکیای دواڕۆژ ببەستێت. واتاکەشی زۆر ئاشکرابوو: بەریتانیا کەچوار ڕۆژ دوای راگیرانی ڕەسمی هێرشەکانی مانگی تشرینی یەکەمی ١٩١٨موسڵی داگیرکردو دەیویست کۆنترۆڵکردنەکەی بەسەر ولایەتەکەداو ئەو کانە نەوتانەشدا بەردەوامبێت کەمێشتا بەگەڕ نەخرابوون. (کە لەبنەڕەتدا هەر هەموو ولایەتەکە بەرەو ڕووی فەڕەنسا کرابۆوە، بەڵام پاریس بەسەدی بیست و سێی نەوتی کەرکوك دەستبەرداری داواکارییەکانی بوو). زمانحاڵی برگەی ٦٤، بەکردەوە وای دەگەیاند کە لیژنەی کۆمەڵەی گەلان، داوا لەبەریتانیا بکات ئینتدابی خۆی بەسەر موسڵ و نەوتەکەشیدا مسۆگەر بکات.

لەساڵانی دواییدا، بەریتانیا پێی وابوو لەڕووی سیاسییەوە وای بۆ باشتر دەبێت کەلەکانە نەوتەکانی ولایەتەکەدا بەشداری کۆمپانیاکانی هۆڵنداو فەرەنساو ئەمەریکا بکات. لەدەربڕینێکی ڕەوانبێژیانەی زمانێکی بێپەردەی ئابووبەرانەدا، بەڵگەنامەیەکی CIA، کەساڵی ١٨٧٩ دەرچووەو شۆڕشگێڕە ئیسلامییەکانی ئێرانیش هەر لەوساڵەداو لەکاتی دەستبەسەراگرتنی باڵوێزخانەکەی ئەمەریکادا دەستیانکەوت و بڵاویانکردەوە، کەلەساڵی ١٩٢٧ کاتێك نەوت لە نزیك کەرکوکەوە دۆزرایەوە ڕێدرا بە ئەمەریکاو ئەورووپا نەوت لە کانەکاندا دەربێنن. سۆزی

خۆرئاوای بەرامبەر بە بزوتنەوەی سەربەخۆیی کورد کەمکردەوە" لەناوەڕاستی حەفتاکاندا کانە نەوتەکانی کەرکوك، کە "لەساڵی ۱۹۲۰ دا شارێك بوو تێکەڵاو خەڵکی تیادا دەژیا، دوو کەمایەتی تورکمان و عەرەب و ژمارەیەکی زۆری کورد" ئەو کانە نەوتانەی تری ناو ئەو زەویانەی کە کورد بەشی خۆیانی دادەنێن و، ڕاستیشە کەوایە، نزیکەی سەدی ۷۵ی بەرهەمی نەوتی عێراقیان دابیندەکرد.

پەیماننامەی سیڤەر کە هەرگیز دانی پێدا نەنراو ئەنجامەکەشی واکەوتەوە کەلەناو هەموو ژێردەستەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانیدا تەنیا کورد مایەوە دەوڵەتی سەربەخۆ بۆخۆی دانەمەزرێنێت، بەڵکو خاکەکەشیان بەسەر تورکیاو سوریاو، عێراقدا دابەشکراو، تا ئەمڕۆش هەروا ماوەتەوە.

مستەفا ئەتاتورك چارەنوسی کوردەکانی تورکیای دیاریکرد سەرۆکی نەتەوەیی تورك، لەکاتێکدا پلانی بۆ ملپێدانی کورد دادەنا؛ بەوە هەڵیخەڵەتاند کە هاوکاری لەگەڵدا بکەن. سەرەتا بۆ ڕزگاربوونی لەهەموو دوژمنەکانی؛ بەتایبەتی هێزەکانی فەرەنساو یۆنان کە خۆرئاوای تورکیایان داگیرکردبوو، لەگەڵ ئەوەی لە هێزی ئەمەرنییەکان لەباکووری خۆرهەڵاتی وڵاتەکەیەوە مابوونەوە؛ کوردەکانی کردە سەرباز لەڕیزی هێزەکانی خۆیدا دایینان و، بە "برا"ی تورك و "یەکسان" پێیان باسیدەکردن. کاتێك لەساڵی ۱۹۲۲ دا ئامانجەکانی بەدیهێنا، لەهاوپەیمانە کوردەکانی هەڵگەڕایەوەو خواستە نەتەوەیەکانیانی تێکوپێکدا. فەرەنساو بەریتانیاش بەهۆی یەکەم جەنگی جیهانی یەکەمەوە تەواو شەکەت ببوون، حەزیان نەدەکرد بۆ بەگژاچوونەوەی ئەتاتورك و دامەزراندنی دەوڵەتێك بۆ کورد هێزبنێرن و پارەش بەفیڕۆ بدەن. دڵیان بە دەستەڵاتگرتنە دەستی ولایەتە عوسمانییەکانی عەرەب خۆشبوو، واشیاندەکرد کە تورکیا بکەنە سەنگەرێك بەڕووی هەر هەوڵێکی یەکێتی شورەویدا گەر بیەوێت لە باشوورەوە باڵ دربژێکات.

مێژوونووسی کورد "کەندال نەزان" وای بۆدەچێت کە "پەیماننامەی سیڤەر سەرشۆڕی تورك و بێئینسافیتی بەرامبەر بەکورد" تێدابوو. بەڵام لەسەر قسەکەی دەڕوات و دەڵێت "پەیماننامەی لۆزان"، کەلە ٢٤ی گەلاوێژی ۱۹۲۳دا مۆرکرا، لەسەر حسابی ئەو کوردانەی کە "سەردەمێکی نوێی کۆیلایەتی"ی بەسەردا سەپاندن، دانی بە دەوڵەتی تورکیای نوێدا نا. چونکە ئەم پەیماننامەیە هیچ ئاماژەیەکی بۆ کوردو مافەنەتەوەییەکانی نەکردبوو، هیچیشی لەوشتانەی کەبۆ کەمایەتییە ناموسڵمانەکانی وەك جولەکەو ئەرمەنو گریکە یۆنانییەکان مسۆگەریکردبوو، بۆکوردی نەکرد.

لەماوەی چەند مانگێکدا ئەتاتورک ئیمپراتۆریەتی عوسمانی پووچکردەوەو کۆماری تورکیای دامەزراند. ساڵی دواتریش سیستمی خەلیفایەتی، کەخەلیفەی لەڕووی ڕۆحی و سیاسییەوە بەموسوڵمانانی دونیا دەبەستەوە لابردو، بەزمانی کوردی ئاخافتن و بەرگی کوردی لەبەرکردنیشی قەدەغەکرد، کۆمەڵەو بڵاوکراوەو برادەرایەتی ئایینی کوردانەش لەولاوە بوەستێنێت. بەوەش پێناسەی کوردی نەهێشت، ئیتر لەوساوە ناوی "تورکی چیا"یان لێنرا. دروشمی کەمالییەکان، "ئای لەبەختەوەری ئەوکەسەی دەڵێ من تورکم" بەپیتی گەورە گەورە، لەسەر بەردی چیا هەڵدەکۆڵراو بەبۆیەش لەسەر دیوارەکان دەنووسرا. بەڵام هەموو ئەو کارسازیانە زەبری گەورەیان بەکورد گەیاند، سەرەتای ١٩٢٥ شێخ سەعیدی سەرۆکی تیرەی پیران، بۆ بەرگریکردن لەنەتەوەی کوردو بێزاریدەربڕین لەبڕیاری ساڵی پێشووی پووچەڵکردنەوەی خەلافەت، شۆڕشێکی کورت تەمەنی لەکوردستانی تورکیادا بەرپاکرد، ئەگەرچی شۆڕشەکە سێیەکی کوردستانی تورکیای گرتەوە، بەڵام ئەتاتورک بەئاسانی تێکی شکاند.

کۆمارە کۆرپیلەکە زۆر بەئاسانی دڵنی بەشتێکدا نا کەعوسمانییەکان بەدرێژایی چەند سەدەیەک نەیانەویست بەئاشکرا دانی پێدا بنێن، ئەویش پەرۆشی کوردبوو بۆ دامەزراندنی وڵاتێکی سەربەخۆی خۆیان، دادوەری گشتی سەربازیانەی یەکێک لە "دادگا سەربەخۆ تایبەتییەکان" کەبڕیاری تووندوتیژی دەردەکرد، بەپەلە لەشاری دیاربەکر دانرا، ڕووی لەدەمی شێخ سەعیدو نزیکەی پەنجا کەس لەچەکدارەکانی کردو، پێی وتن:"لەپێناو ئامانجێکی دیاریکراودا، با بڵێین لەخۆتان بەولاوە کەسی دی هاندەرتان نەبووە، کەئەویش کوردستانێکی سەربەخۆیە، هەر لەبەرئەوەشە کەدەبێت نرخەکەی لەسەر سێدارە بدەن". داشیان.

پاش دووساڵ کە "دادگا سەربەخۆ"کان هەڵوەشێنرانەوە، ٧٤٤٠ کوردی ترگیران و ٦٦٠یان لێ لەسێدارە دران، بەسەدان گوندی کوردیش سوتێنران و لەئەنجامی کارە دڕندانەکەی تورکیاشدا، کە "ئارام" کردنەوەی پێدەوترا، چل هەزار تا دووسەدو پەنجا هەزار جووتیاری کورد مردن. بەدرێژایی نزیکەی دە- دوانزە ساڵی ئایندەش، ڕەنگە یەک ملیۆن پیاو و ژن و منداڵی کورد لەجێی خۆیان هەڵکەنرابێتن و بۆ خۆرئاوای ئەنادۆڵ ڕاگوێزرابن. هەموو ئەوکارانەش نەیانتوانی ڕێ لەهەڵگیرساندنی شانزە شۆڕشی کورد لە تورکیادا بگرن کە لەپانزە ساڵی ئایندەدا بەرپابوون و هەمووشیان بەدڕندانەترین شێوە تێکشکێنران. هەر کورد تاکە قوربانی شۆڕشەکەی شێخ سەعید نەبوو ئەتاتورک کردییە دەرفەت بۆ لەناوبردنی

بەرهەڵستکارانی سیاسی و ڕۆژنامەگەریتیی ئازاد کە لەتورکیادا خەریکی گەشەکردن بوون بەڵام سەرکەوتنەکەی زۆری نەخایاندو هەردوو دیاردەکە، تەنیا دوای یەك وەچە سەریان هەڵدایەوە.

بەریتانیا و تورکیا، لەسەر نەوتی موسڵ کەوتنە کێبەرکێ و، هەریەکەیان خۆی وا نیشاندەدا کە پارێزەری کوردی و ولایەتەکەیە، کەچی خواستە ڕوون و دیارەکانی کوردی عێراقیان، کەلە ١٩٢١دا بۆ دامەزراندنی وڵاتێکی سەربەخۆ دەربڕیبوو، پشتگوێخست. بەریتانیاییەکان ڕاپرسییان بۆ میر "فەیسەڵ"ی برادەری "لورنس العرب" و هاوڕێی شەڕی لەشۆڕشی عەرەبدا، کەبەر لەوەی فەڕەنساییەکان لەساڵی ١٩٢٠دا لایبەرن ئاماوەیەکی کەم شای سووریاش بوو، بۆ کردنی بەشای عێراق ڕێکخست، بەڵام هەستی کورد لەدژی لکاندنیان بەمیراتی عەرەبییەوە، بەڕادەیەکی واتوندبوو کە کوردی سلێمانی بەشداری ڕا وەرگرتنەکەیان نەکرد، لەکاتێکدا کوردەکانی کەرکوك لایەنگیری دواخستنیانکرد، ئیتر کوردی موسڵ و هەولێری لێدەرچێت ئەوانی دی بەشداریان لەڕاپرسییەکەی فەیسەڵدا نەکرد.

لەڕووی سیاسییەوە بەریتانیاییەکانیش ڕێچکەی عوسمانییەکانیان گرت و کەمایەتی عەرەبی سنییان لە زۆرینەی شیعە، کە بە لەسەدا پەنجاو پێنجی سەرجەم دانیشتوانی عێراق مەزەنەدەکران و، لەسەر حسابی کەمایەتییە کوردە سنیەکەی کە بەلەسەدا بیست و سێی دانیشتوانی عێراق دادەنرێن، بۆ بەڕێوەبردنی دامودەزگاکانی عێراق بە پەسەندترزانی. بەلام لەناو هەموو کوردەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، کوردەکانی عێراق، هەر هیچ نەبێت لەئاستی تیوریدا، بەهۆی تا ڕادەیەك ژمارە زۆری و باڵادەستیان لەشەڕداو چیا سەخت و دوور دەستەکانیانەوە باشترین دەرفەتی بەدیهێنانی ئامانجە سیاسییەکانیان لەبەردەمدا بوو. خۆ ئەگەر پشت بەڕاپۆرتێکی سەربازیانەی "هەواڵگران – ئیستخبارات"ی بەریتانیا ببەستین کەلە ١٩٤٥دا دەرچووە، ڕەنگە لەهۆکانی ئەم دەرفەتەی کوردی عێراق تێبگەین. ڕاپۆرتەکە جەخت لەسەر ئەوەدەکات کەمێژووی دوورو درێژی عێراق وادەگەیەنێت عێراقییەکان ڕۆژێك نەبووە بۆ ماوەیەکی زۆر حکومەت و گەورەکانی خۆیانیان بەدڵبووبێت. هیچ شتێکی واش لەئارادا نییە کەوا بگەیەنێت ئەم ئادگارە نیشتمانێتییە نەمابێت... لەدونیادا کەم وڵات هەیە، وەك عێراق بەدەست گرفتی ئاسایشی وا پڕ مەترسییەوە توشهاتبێت. جا دابینکردنی ئاسایش لە سایەی ئەم ململانێ و گرفتە زۆر ئالەبارانەدا، بۆ وڵاتێکی زۆر پێشکەوتووش زەحمەتە، ئیتر دەبێ بۆ وڵاتێکی وەك عێراق چۆن بێت؟.

بەریتانییەکان زۆریان لەسەرکەوت تا بەم پوختەو دەرئەنجامانە گەیشتن. بەڵام ئاوە ئاوە، بەنووساندنی کورد بەو دەوڵەتەی دروستیانکردو ناوی "عێراق"یان لێنا، هەستیان بە

تاوانبارێتی و ئازاری دەروونی دەکرد، بۆیە هەرچەند بکەوتنایەتە تەنگەژەیەکەوە، لایەنگیری داواکارییەکانی کوردیان دەکرد، لایەنی کەم ئەوانەیان کە بە بەکارهێنانی زمانی کوردی لەقوتابخانەو بەڕێوەبەرایەتییە حکومەتییەکانەوە بەند بوونایە، ئەویش تا ئەوەندەی کەمەڕەشە لەدەسەلات و هێزیان نەکات. راستییەکەی هیچ شتێکی تریشیان پێنەدەکرا، چونکە پێیان لەسەر پارێزگاریکردنی ئاسایشی عێراق دادەگرت، جا تا ئەو پارێزگاریکردنە کەمترین نرخیان لەسەر بکەوێت، دەبوا لەبری ناردنی هێزی پیادە، هێزی ئاسمانی شایانەی بەریتانیا بنێرن. لەو رۆژگارانەشدا، چەند بۆمبێك بنرایە بەنیشانێکی دیاریکراوەوە، کوردی پێدەتۆقێنراو، گەر شۆڕشێکیش لە ئارادابوایە پێی دادەمرکێنرایەوە.

لەبەرامبەر گوشاری ئەتاتورك و سووربوونی لەداواکردنەکەی ولایەتی موسڵیاو، بۆ دەرپەڕاندنی ئەو هێزە سەربازیەی لەرەواندوزی باکووری عێراقدا جێگیرببوو، بەریتانیاییەکان لەسالی ١٩٢٢دا، بەو هیوایە شێخ مەحمود بەرزنجیان هێنایەوە، کە بوونی پشتگیری یادداشتە ئامادەکراوەکەیان بێت، بەوەی کە کورد دەستەلاتدارێتیی تورکیان لەناوچەکانیاندا ناوێت، هەرچەندە سێ سال پێش ئەوە شێخیان کردبووە دەستەلاتداری شاری سلێمانی و هەر زۆر زووش لێی پاشگەز ببوونەوە. چونکە لەنیسانی ١٩١٩دا شێخ مەحمود سەربەخۆیەتی کوردستانی راگەیاندو، ئالایەکی کوردی تەخت کەسکی هەلکرد کە کەوانەیەکی مانگ ئاسایی بەسوور لەسەرکرابوو، ئەو هێزە بەریتانیاییەشی تێکشکاند کە بۆ سەرکوتکردنی نێردرابوو، بۆیە بەریتانیاییەکان تا فڕۆکەی جەنگی شایانەی موشەك هاوێژیان بەکارنەهێنا نەیانتوانی دەستبەسەری بکەن. حوکمی لەسێدارەدانیان دا، ئەمجا کەمیانکردەوە بۆ تا هەتایی و ڕەوانەی هندستانیان کرد. بەلام هەرکە شێخ مەحمود گەیشتەوە سلێمانی، ئەو ڕێوشوێنانەی بەزاند کە بەریتانیاییەکان بۆیان دیاریکردو، خۆی بەمەلیکی کوردستان راگەیاندو ناوی "مەحودی یەکەم"ی لەخۆی نا، یەکەم حکومەتێکی کوردی تەواوی سەدەی بیستەمی پێکهێنا کە هەشت وەزیری تیادابوو، باج و ڕەسمی دانا، پولی پۆست و رۆژنامەیەکیشی بەناوی "رۆژی کوردستان"ەوە دەرکرد، داوای "مافی ژیانی بۆ گەلێکی مەزنی سەربەخۆ لە وولاتێکی سەربەخۆدا کرد".

لەبەیاننامەیەکی هاوبەشدا، کەلە ٢٢ی کانونی یەکەمی ١٩٢٢دا پێشکەش بە کۆمەڵەی نەتەوەکان کرا، هەردوو حکومەتی بەریتانیای مەزن و عێراق بەڵێنی "ڕێزگرتنی مافی کوردەکانی دانیشتوانی ناو عێراقیان دا، کەحکومەتێکی کوردی لەچوارچێوەی سنووری عێراقدا دابمەزرێنن" و "بەهیوایی خۆشیان بۆ هەموو کوردنیشاندا، تا بەزووترین کات لەناو خۆیاندا

لەسەر شێوەی حکومەتەکەیان و ئەو سنوورەی کاری تیادا بەڕێوە دەبات ڕێکبکەون و نوێنەری خۆشیان بۆ بەغدا بنێرن تا لەشێوەی پەیوەندی ئابووری و سیاسی، کە لەداهاتوودا لەنێوان کورد و حکومەتی خاوەنشکۆی بەریتانیاو حکومەتی عێراقدا بەڕێوەدەچێت، بکۆڵنەوە". ئەم پەیاننامەیە بووەهۆی دامرکاندنەوەی قەیرانی کوردستان. لەبەهاری ١٩٢٣دا هێزە تورکییەکە ناچارکرا ڕەواندوز بەجێبهێڵێت. بەڵام دواتر بەریتانیاییەکان کەوتنە هاندانی سەرەلە تیرە نەیارەکانی شێخ مەحمود، تا لەموسڵ و کەرکوک بەرەنگاری بکەن، کاتێکیش ئەم، فرمانە حکومەتییەکەی سەبارەت بەچوونە بەغدا ڕەتکردەوە، هەڵمەتێکی سەربازیانەی بە بەشداری چەند یەکەیەکی پیادەو فڕۆکەی مووشەک هاوێژی هێزی ئاسمانی شایانەی بەریتانیای لەمێژ ڕێکخراو دیسانەوە کەوتنەوە بۆردومانکردنی هێزەکانی. لە سێی ئازاری ١٩٢٣دا، شێخ مەحمود پەنای بۆ کوردستانی ئێرانی هاوسێیان برد، بەڵام زۆری تیا نەمایەوەو گەڕایەوە بۆ عێراق چونکە بەهۆی هێزی ئاسمانی بەریتانیاوە هێزە سەربازییەکەی عێراقەوە، کە تازە بە دەوری سلێمانیدا بڵاوبیبۆوە، شارەکەیان لەمەترسی ئەو دوورخستبۆوە.

لەوماوەیەدا ئەتاتورك دانوستانێکی دەکرد، لەمانگی تەممووزی ئایندەدا ناوی "پەیماننامەی لۆزان"ی لێنرا. ئەم پەیماننامەیە نکوڵی لەهەموو مافەکانی کوردی تورکیا کرد، پاشەکشەی لەبەڵێنەکانی "پەیماننامەی سیڤەر"یش کرد، بەریتانیای وەك دەوڵەتێك کە عێراقی بەدەستەوە بوو واڵێکرد بواز بە کوردەکانی ولایەتی موسڵ بدات بچنە ئەو دەوڵەتە کوردییەی کەڕەنگە لەدواڕۆژدا لەتورکیادا دابمەزرێت. دوای گۆڕانکارییەکەی تورکیاو، کەلاخستنی شێخ مەحمود لەکوردستانی عێراق چی بەڵێندرابوو سەبارەت بە ئۆتۆنۆمییەکی بەرفراوان بۆ کورد، کە حکومەتی عێراقیش دانی پیادانابوو پشتگوێخران، بەریتانیاش بەوە خۆشحاڵبوو. کۆمیسەرێتی باڵای بەریتانیا، پێی وابوو کە "بەهۆی کەمی ئەو پڕوپاگەندەیەی لەکاتی دەرچوونی پەیاننامەکەی هەردوو حکومەتی بەریتانیاو عێراقدا کران، کەس باسی مەسەلەی ئۆتۆنۆمییەکەی نەکرد". خۆ ئەگەر کوردەکانیش مەسەلەکەیان ووروژاندەوە، ئەوا کۆمیسەری باڵا پێشنیاری وابوو، بەکوردەکان ڕابگەیەنرێت کە پرۆژەی ئۆتۆنۆمییەکە "بەسەرچوو چونکە زۆری بەسەردا ڕۆیشت".

تا ١٦ی کانونی یەکەمی ١٩٢٥، ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان قایل نەبوو. عێراق ماوەی ٢٥ ساڵ لەژێر ڕکێفی بەریتانیادا بێت، بەڵام ئەوکاتە ولایەتی موسڵیان بەڕەسمی خستە سەر بەغدا. پاش حەوت مانگ ئەتاتورك پەیمانێکی لەگەڵ بەریتانیادا بەست و تیایدا بەرامبەر سەدی

دەی بەشداری لە "کۆمپانیای نەوتی عێراق" وازی لە هەموو داواکارییەکانی تورکیای ولایەتەکە هێناو بەریتانیاش بەڵێنی دا، بەیارمەتیدانی کوردو ئەرمەن دەست لەکاروباری تورکیا وەرنەدات.

لیژنەیەکی لێکۆڵینەوەی سەر بە کۆمەڵەی نەتەوەکان پشتگیری سەربەخۆیی مافی کوردی ولایەتەکەی کرد، چونکە پێنج لەهەشتی دانیشتوانەکەی بوون، گەر تورکمان و یەزیدییەکانیشیان بۆ زیاد بکرابایە ئەوا دەبوونە حەوت لە هەشتی دانیشتوانەکەی، وە لیژنەکەش سۆزی بۆ دەوڵەتی عێراق نەبوو. کەچی ئەنجومەنی کۆمەڵەی نەتەوەکان بە هەڵوێستەکەی بەریتانیا قایلبوو، کەمەر لەبەرهۆی ئابووری دەیویست موسڵ بخرێتە سەر عێراق و داواشیکرد کە رێبدرێت لەقوتابخانەو بەڕێوەبەرێتییەکانی ناو خۆیاندا، زمانی کوردی بەکاربهێنرێت. ئەوەش نابەدڵانە جێبەجێکرا، هەر بۆ نموونە زمانی کوردی تەنیا لە پۆلەسەرەتاییەکانی پارێزگای سلێمانی و هەندێ شوێنی پارێزگای هەولێردا دەخوێنرا. جگە لە "عەبدولموحسین السەعدون"ی سەرەک وەزیرانی عێراق کەسی دی لەم سیاسەتە لایان نەدا، بەڵام ئەو لە واقیع مەترسی شۆڕشە سەرتاسەرییەکەی ساڵی ١٩٢٥ی تورکیا گەیشتبوو بۆیە کەساڵی ١٩٢٦ دەستیکێشانەوە حکومەتەکەی پێشکەشکرد، تیایدا وەک ووریاکردنەوەیەک وتبووی: پێویستە دەرز لەڕووداوەکانی تورکیا وەربگرین .. کورد چ مافێکیان هەیە بیانەینێ". بەڵام ئامۆژگارییەکەی هیچ گرنگییەکی پێنەدرا، ئەگەرچی "بێ ئارامی بەریتانیا بەرامبەر" بووە تێکەیشتبوو کەزاڵبوونیان بەسەر باکووری عێراقدا بەهۆی چەند فرۆکەیەکی کۆن و ئۆتۆمۆبیلی زرێپۆش و هێزە ناوخۆییەکانەوەیە، چەندین جار لەبەردەم حکومەتەکانی بەغدادا کەعەرەب دەستی بەسەردا گرتبوو، قسەکەیان دووپاتدەکردەوە، کەچی دەستەڵاتدارانی عێراق بەدرێژایی ئەو ساڵانە هیچ دەرزێکیان لەڕاپەڕینە یەک لەدوای یەکەکانی کورد وەرنەگرت. لەکۆتایی ئەو دە ساڵەدا، بەرپرسە بەریتانیاییەکان لەوە بێزاربوون کە "عێراق هێشتا هەر زاراوەیەکی جوگرافیانەیە".

لەبەرامبەر گوشاری نەتەوەییە عەرەبەکاندا، کە تادەهات لەزیادبووندا بوو. لە حوزەیرانی ١٩٣٠ دا و بەپێی پەیماننامەی "پۆرتسمۆس" کە دوای دووساڵ جێبەجێکرا، لەپڕ بەریتانیا دەستبەرداری عێراق بوو، سەربەخۆیەتییەکیشیان دایە کە هەر بەناو سەربەخۆیی بوو. ئەمیش رێک وەک پەیماننامەی لۆزان"، دوورو نزیک ئاماژەی بۆ کوردو مافەکانی نەکرد. هەردوو حکومەتی بەریتانیاو عێراق داواکارییەکانی کوردیان بەلاوەنا، چونکە وەک لەراپۆرتێکی بەریتانیادا هاتبوو "یەکێتی سیاسیانە، کە پێویستییەکی ئۆتۆنۆمییە لەنێو کوردا نییە". بۆیە

هەردوو حکومەتەکە بەخاوەن داواکارییەکانیان ڕاگەیاند، کە "لەکوردستانی عێراقدا بواری دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی وانییە کە کۆمەڵەی نەتەوەکان چاودێریبکات".

لەساڵی ١٩١٩ەوە، بۆ سێیەمین جار شێخ مەحمود سەرکردایەتی شۆڕشێکی لە سلێمانیدا کرد. نامەیەکی بۆ کۆمەڵەی نەتەوەکان نارد، تاڵاوی لێدەباری، تیایدا جەختی لەسەر ئەوەکردبوو کەدەستهەڵگرتنی بەریتانیا دەبوا زیرانە ئازادی بە کوردی ولایەتی موسڵ ببەخشیایە، داوایکرد "هەموو پێوەندییەکانی لەگەڵ بەغدادا، بەهەر شێوەیەك بێت" دەبێ بپڕێت، لەدرێژەی نامەکەیدا دەڵێت: "ناکرێت بەوە قایلبین کەچەند گەلێکی سەرەتایی وەك - لیبیا - حاڵ چارەی خۆنووسینی بدرێتێ و نیمەشی لێ بێبەش بکرێت. گەر حکومەتی عەرەبی بەغدا، بەهێزو فڕۆکەی ئینگلیز، کە کۆمەڵە بەرێزەکەتان بەڕێوەبردنی ئەم وڵاتەی بەناوی ئێوەوە پێسپاردبوو؛ یارمەتی نەدرایە، ئەوا دووبارە بوونەوەی مێژوو کەبەرەو بەغدا کشان و داگیرکردنی بوو هەر چەند ڕۆژێکی دەویست".

شێخ مەحمود بۆچوونەکەی ڕاستبوو، چونکە دیسانەوە فڕۆکەکانی هێزی ئاسمانی شاهانەی بەریتانیا هەر وەك چۆن پێشتر لەتێکشکاندنی شۆڕشەکانی پێشوویدا یارمەتیدەری هێزە عێراقییەکان بوون، ئەمجارەش بۆ لەناوبردنی شۆڕشەکەی یارمەتیان دایەوە. بەڵام شاری سلێمانی مانگرتنێکیان کرد کەتا ئەوکاتە مێژووی کورد شتی وای بەخۆیەوە نەدیبوو، چونکە بۆ یەکەمین جار، کرێکارو بازرگان و دانیشتوانی شارەکە، هەستی نەتەوایەتی خۆیانیان بەئاشکرا دەربڕی. هەر کە لەمانگی نیسانی ١٩٣١دا و دوای شەش مانگ بەسەر هەڵگیرساندنیدا، شۆڕشەکەی شێخ مەحمود کوژێنرایەوە لەمانگی تشرینی دووەمی ئایندەدا، ئەمجارەیان لە "بادینان" کەناوچەیەکی دوور، لەو ڕۆژگارانەدا و لەئاکامی بێزاری دەربڕین بەرامبەر بەوەرگرتنی عێراق لەکۆمەڵەی نەتەوەکاندا، ئاژاوە سەرتاسەری گرتبووە؛ شۆڕشێکی دی سەریهەڵدا. بەڵام ئەمجارەیان داواکاریی کورد چەند مەسەلەیەکی دیارو کۆنی گرتبووە. پەلپیان لەو پلانانەی حکومەت هەڵگرت، کەئەو دیانە دەستووریانەی لەناوچە سنوورییەکانی هەکارییەوە هاتبوون و، پێشتر لەهێزە بەریتانیاییەکانی ناو عێراقدا کاریانکردبوو لەناوچەکانی لای خۆشیانەوە دەستیان لەزۆربەی سەرکوتکەرییەکانی کورددا بووە، لەناوچەکانیاندا جێنشینبکەن. هەروەها کورد بەدانانی پۆلیسخانە عێراقییەکان و چەسپاندنی وەرگرتنی باج لەکوردستاندا ناڕازیبوون.

لەبەهاری ١٩٣٢دا، هێزەکانی عێراق بەیارمەتی چەکی ئاسمانی شاهانەی بەریتانیا، ئەم شۆڕشەیان دامرکاندەوە، کەبەسەرهەڵدانی دەستێرەی شێخ ئەحمەد بەرزانی و مەلا مستەفای برا بچووکی ئەوی هەڵگری ئاپیرانیان، ئەوانەی بەڕووی حکومەتی نێوەندی عوسمانییەکاندا

راپەڕیبوون. هەرئەوەندەی جووتەبرا بۆ تورکیا هەڵاتن، دەستەڵاتدارانی تورک گرتیان و دایاننەوە بەکاربەدەستانی عێراق. بۆجارێکی تریش حکومەتەکانی ناوچەکە بەرژەوەندی نێوانیان وای لێکردن لەڕوو بەڕووبوونەوەی کێشەی کورددا هاوکاری یەکتریبکەن و، جووتە براش جۆرە سزایەکی باوی ئەو سەردەمە دران، واتە بەدوورخستنەوەیان بۆ خوارووی عێراق کەعەرەب تیایدا زۆرینە بوو، ئەویش بەرلەوەی دوورخستنەوەکەیان بگۆڕرێت بۆ نیشتەجێکردنی زۆرەملەی ناو شاری سلێمانی لە سلێمانی پایتەختی ڕۆشنبیری کوردستانی عێراقدا، مەلا مستەفا لەتاقیکردنەوەیەکدا دەژیا، کەلەپاشییەکی ناوچەیەکی دووردەستەوە ببێتە سەرکردەی بزوتنەوەیەکی ڕزگاریخوازی نیشتمانی کورد. لەو ماوەیەشدا کوردستانی عێراق چەند شۆڕشێکی وای بەخۆیەوە بینی کە لەمەودوا بەرینی و بەهێزیا جیاوازیان هەبوو، یەکبینەش دەستەڵاتدارە عێراقییەکان لەسەرکوتکردنیا سەردەکەوتن.

ئەو نەتەوەییە کوردانەی مەلا مستەفایان لەوکاتەدا ناسی کەلەسلێمانی دەژیا، جەختیان لەسەرئەوە دەکردەوە کە گۆڕانکارییەکەی مەلا مستەفا زەحمەت و لەسەرخۆ بوو، بەڵام هەرچۆنێك بوو هاتەدی. ئەو نەتەوەییە کوردانە، چەپە شارنشینەکانبوون (کورد ڕۆڵێکی دیاری لەناو پارتی کۆمۆنیستی عێراق و گەلێك ڕێکخراوو پارتی نەتەوەیی نهێنی تردا دیوە)، سەرەتا بەرزانیان زۆر بەخۆپارێز دادەنا، بەڵام سووربوون لەسەرئەوەی کەلێیانەوە فێربێت، دواجار بەلای بۆچوونە سیاسی و نیشتمانییەکانیاندا دایشکاند. بەڵام پێوەندی بەرزانی و ئەو نەتەوەییە کوردانە هەمووکات ئاسان نەبوو، کاتێك باسەکە بەلای ئەرکی پراکتیکی سیاسیاندا دەچوو، بەرزانی خۆسەپێن و خاوەن ڕۆشنبیرییەکی کەم، هەستی بەبێزارییەکی زۆر دەکرد لەئاست ئەو پوختە شارنشینانەی سەرسەختترین بەرهەڵستکاری بەریتانیا بوون و بەهۆی دەستەڵاتگرتنە دەستی ئەوانیشەوە، لەدواناوەندی و زانکۆکانی دەمی ئینتدابدا، زانیاریان بەدەستهێنابوو. یەکێك لە یەکەمین کوردناسان، پێی وابوو کە "کاڵتەی ڕۆژگار وایکرد بەرزانییە دواکەوتووەکانی، پێگەیشتووی ژێر سایەی سیستمی دەرەبەگایەتی، ببنە پێشەنگی بزووتنەوەی نەتەوەیی چەپڕەوی کورد، بەتایبەتی کە نەتەوەییە شارییەکان ڕکیان لەشێوە ژیانی تیرەگەریتی دەبۆوەو ترسیشیان لەهێزی تیرەکان هەبوو، هەوڵی لەناوبردنی ئەم سیستمە دەرەبەگایەتییەشیان دەدا".
بەڵام کوردە شارییەکان دەیانزانی هیچ هێزێکی سەربازیانەی تایبەت بە خۆیانیان نییەو، بەرزانیش لەڕێی تواناو کاریگەریتی بەسەر تیرە گوند نشینەکاندا، دەتوانێت هێزی پێویست بۆ هێنانەدی خەونەکانیان، کە دامەزراندنی ئۆتۆنۆمییە لەکوردستانی عێراقدلو، کۆششکردنیشە بۆ سەربەخۆیی، دابینبکات بە درێژایی دەیان ساڵی ئایندە بزووتنەوەی کوردی عێراق، بەهۆی ئەم

پێکهاتە سەرەکییەی کۆمەڵگەکەیانەوە لاوازتر دەبوو. ئەویش لەئەنجامی دوژمنایەتی چەکدارانەی نێوان بەشە سەرەکییەکانی کۆمەڵەکەیان، کە لەبنەڕەتدا پێکهاتەکەشیان وەك یەك وابوون. سەیرەکەش لەوەدایە کەدەستەڵاتدارێتی مەلا مستەفا تەنیا لە کاتی شەڕە یەك لەدوای یەکەکانی لەگەڵ حکومەتی عێراقدا گەیشتە لوتکە، چونکە بەهەزاران کوردی خوێندەوار، لەشوێنی دووری وەك بەغداوە ڕوویان تێدەکردو، لەترسی سەرکوتکردنەکەی عێراق و خزمەتی سەربازی و، شەڕکردن لەپێناو کێشە نەتەوەییەکەیاندا پەنایان بۆ چیاکان دەهێنا.

دوای دە ساڵ دەستبەسەرێتی مەلا مستەفا دەرفەتی لەو سووکە چاودێرییە بینی کە بەرتانیا بەهۆی ڕۆڵی لە جەنگی جیهانی دووەمدا گرتبووی و لەساڵی ١٩٤٣دا هەڵات. بەپێی گێڕانەوەیەك کەهێشتا ڕاستییەکەی یەکلا نەکراوەتەوە، بەرزانی بۆیە لە سلێمانییەوە بەرەو چیاکانی لایخۆیان چووبوو، چونکە ئەو مووچەیەی لە حکومەتی وەردەگرت بەهۆی هەڵئاوسانی جەنگەکەوە، هێندە کەم ببۆوە بەشی خواردنی خێزانەکەیی نەدەکرد، دەشڵێن ڕۆژێك کەدەست بەقۆڕی ژنەکەیدا دەهێنێت و لەبری ئەو لیرانەی خێزانەکەیان گلیاندابۆوە ئاڵچەی ئاسنی بەقژییەوە کردبوو ئەوسا هەستی بەو کەم دەرامەتییە کردبوو، چونکە هاوسەرەکەی لەبەرئەوە لیرەکانی بۆ دابینکردنی خۆراکی خێزان فرۆشتبوو. بەرزانی پەستی دایدەگرێت، لەپێشدا بەسنووردا چووبووە ناو ئێران و ئەمجا هاتبۆوە ناو عێراق و یەکسەر ڕووەو بەرزان ببۆوە. هەر بەگەیشتنەوەی و کەوتە ڕێکخستنەوەو یەکگرتنەوەی عەشیرەتەکانی باکوور کە (عەشیرەتەکانی "دۆڵەمەڕی" و "شیروانی" و "مزووری" و "باروشی" دەگرێتەوە)، کە بەتیرەی بەرزانییەکان ناسراوەو سەرۆکایەتی شۆڕشەکات، حسابە کۆنەکانی خۆی لەگەڵ عەشیرە کێبەرکێکانی کەپارەیان لەحکومەت وەردەگرت و پێش دە ساڵێك ناپاکێتیان لەگەڵدا کردبوو یەکلاکردەوەو هێزە عێراقییە نە شارەزاکانیشی تێکشکاند کەبۆ سەرکوتکردنی نێردرابوون.

ڕاست کاربەدەستە بەریتانیاییەکان، لەڕێبازی ئەم "سەرکردە عەشایەرییە گێرەشێوێنە، فێڵبازە بێنابەڕووە" تووڕەبوون و بە "جەردەو بەخۆنازو دیکتاتۆر"یش باسیاندەکرد. ڕاپۆرتێکی هەواڵگرە سەربازییەکانی بەریتانیا لەبارەیەوە دەڵێت "لاف لێدەرێکی تێنەگەیشتووی بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورد لێدەدات؛ بەڵام ڕاستییەکەی بۆ مسۆگەرکردنی دەستکەوتی خۆی بەپێی کۆنە شێوازی تیرەگەرێتیی لەدرێتی و جەردەیی هەوڵدەدات". بەڵام "سێر کیناهان کۆرنوالیس"ی کۆمیسەری باڵای بەریتانیا، دەڵێت، بەداخەوە حکومەتی بەغدا بەپاشگەزبوونەوەی لەو "پەیمانانەی جەختیان لەسەر کرا" و "دواخستنی بەدەنگەوە چوونی داوا ڕەواکانیان" خۆی خستە گێژاوەوە ئاماژەش بۆ ئەوە دەکات کە بەچۆکهێنانی مەلا مستەفاش، جگە لە "شوێنقایمکردنی لە ناو

کوردداو سەرئەنجام بەشەهیدکردنی" شتێکی تر ناکات. بەهۆی نەبوونی هێزو فڕۆکەی جەنگی بەرتانیاوە کەبۆ شەڕی کورد پێویستبوون، نوری سەعیدی سەرۆك وەزیرانی عێراق، کە کوردێکی لیێنبازەو لەرێزەکانی سوپای عوسمانیدا کاریکردبوو، وای بەباشدەزانی کە لەگەڵیاندا رێك بکەون. لەمانگی نیسانی ١٩٤٥دا لێبوردنێکی گشتی بۆ بەرزانی و هەموو ئەو یاخیانەی لەگەڵیدا بوون دەرکرد، بەڵام سەرکردە کوردییەکە ئەمەی بەنیشانەی لاوازی دانا.

رەخنەگرێکی ئەمەریکایی توندو راستگۆ، گومانەکانی بەرتانیاییەکانی پەسەند نەدەکرد کە لەبارەی هەستی نەتەوەیی بەرزانی دەیانکرد، بەڵام ئاماژەی بەوە دەکرد کە "ئەگەر بەرزانی بە توانایی و نەترسییەکەی ناسرابێت" ئەوا "شتی خراپی وەك لەخۆبایی و خۆویستی و پلۆڕایی و کورتبینی و کەللە رەقیێتیشی هەیە". بەڵام ئەو کوردانەی ئەم کەموکورتیانەیان دیارنەکردبوو، هەر هیچ نەبێت لەو رۆژگارانەدا کەمبوون و ئەوساش مەلا مستەفا کاریگەرێتییەکی زۆری لەسەر کورد هەبوو. موحسین دزەیی، کە لەوەتەی بیریکردۆتەوە لەخزمەتی بنەماڵەی بەرزانیدایە، باسی ئەو خۆشحاڵییەی خۆی دەکات کە لە١٩٤٣دا، کاتێك لەشاری هەولێر قوتابی قۆناغی سەرەتایی بووە، بیستوێتی مەلا مستەفا لەسلێمانی هەڵاتووە. جەخت لەسەر ئەوەشدەکات کە "ئەوکاتە هەستی نەتەوەیی لەوپەڕیدا بوو"، ساڵێك دواتر، بەرزانی بەهاوەڵی دوانزە پاسەوانی تایبەتی خۆیەوە کە بەفیشەکدان و تفەنگی چیکی لوولە درێژی "برنەو"و، بە جامەدانی سوورو سپی تایبەت بە بەرزانییەکانەوە، هاتەناو شاری هەولێرەوە. دزەیی دەڵێت:"ئێمە هەموومان بۆ بینینی لەقوتابخانە هاتینەدەرەوە، هەرچەندە خۆی کورتە باڵابوو بەڵام بە بەرگە کوردییەکەیەوە بەپیاوێکی بەشان و شەوکەت دەهاتە بەرچاوم". وەچەیەك دوای ئەوە یاریدەدەرێکی تری بەرزانی بەبیریدێت، کەمێژێکی بەهار، کاتێك بۆ یەکەمین جار مەلا مستەفا دەبینێت بەسەر ئەسپە سپییەکەیەوە پێش "کۆمەڵێك لە پاسەوانە تایبەتییە شکۆمەندەکانی خۆی" کەوتووەو لەدەشتاییەکی پڕ لەگوڵە کێویلەوە هاتۆتە دەرەوە، ئەم چۆن دڵی کەوتۆتە پەلەپەل.

بەکۆتاییهاتنی دووەم جەنگی جیهانی، لەئابی ١٩٤٥دا مەلا مستەفا شۆڕشێکی سەرتاسەری راگەیاند. لەگەڵ ئەو سەرکەوتنە گرنگانەی سەرەتا بەرزانی دژ بەهێزە ساواکەی حکومەت بەدەستی هێنا، دیسان تێکشکێنرایەوە. وەزیری ناوخۆی عێراق کەوتە هاندانی ئەو تیرە کوردیانەی کێبەرکێی بەرزانیان دەکرد تا بەرەنگاری ببنەوەو پارەی پێویستیشی دانێ، ئەوانیش پەرۆشی شەڕکردنی کۆنە دوژمنەکەیانیان و، خۆشحاڵی ئەوپارە زۆرەبوون کە حکومەتی عێراق وەك خەڵاتێك لەپێناو هەوڵەکانیاندا دلیووینێ. زۆری نەبرد بەرزانی ناچاربوو هەڵێت و، لەناوەڕاستی تشرینی یەکەمدا لەگەڵ دە هەزار کەسی خۆیدا، کەهەرسێ یەکێکیان

جەنگاوەربوون و، هەمووشی لەتیرەکەی خۆی نەبوون، لەسنووری ئێران پەڕینەوە بەڵام ئەمجارەیان هەڵاتنەکەیان ئاسانبوو، چونکە سنووری ئێران کراوەبوو هاتنیشی بۆ کوردستانی ئێران خۆریمیەکی خۆشبوو بۆ نەتەوەییە کوردەکان و بەڕێوەبردنی کۆڕپەلەکەی مەهابادیان هێزەکانی ئێران ڕێیان لەبەرزانی و جەنگاوەرەکانی نەگرت، چونکە زۆربەی کوردستانی ئێران ناوچەی لێکدابڕانی هێزە داگیرکەرەکانی بەریتانیاو شۆرەوی بوو هیچ هێزێکی ئێرانیشی تیادا نەمابوو. لەساڵی ١٩٤١ەوە کەسوپای سوور چۆتە ئەوێ و، کاتێکیش شۆرەوی و بەریتانیاییەکان دەستیان لەکاروباری ئێران وەرداو ڕەزا شایان لابردو لەترسی لایەنگرێتییەکەی ئەڵمانیای دوریانخستەوە، شۆرەوی و بەریتانیاییەکان ناوچەیەکیان لەنێوان ئەو هێزانەیاندا دابڕی ئایارمەتییە سەربازییەکانی خۆرئاوا، کە لەکەنداوی فارسییەوەو بەکوردستاندا تا سنووری شۆرەوی-ئێران و، لەوێشەوە بۆ مۆسکۆ کە هێجگار پێویستی بوو، بگەیەنێت.

شۆرەوی و کوردەکانی ئێران سوودیان لەو بۆشاییە بینی کەنەبوونی دەسەڵاتی ئێران لەکوردستاندا جێیانهێشتبوو. بەتایبەتی بۆ کوردی ئێران کەلەساڵی ١٨٧٨ەوەو لەوەتەی ئێران "میرنشینی ئەردەلان"ی لەناوبرد کە دوامیرنشینی کوردبوو، باری واچاکیان بەخۆیانەوە نەدیبوو. بەرزانی لەنزیک سنوورەوە چاوی بە ژەنەراڵێکی شۆرەوی کەوت، داوای لێکرد هێزە پەککەوتەکەی خۆی لە مەهاباد بخاتە ژێر دەسەڵاتی قازی محەمەدەوە. قازی محەمەد کەئەوسا پەنجا ساڵ تەمەنی بوو، سەرکردەیەکی ئاینی ئیسلامانەی خاوەن زانیارییەکی زۆرو قازییەکی شەرعی وابوو کە گەلێك ڕێزی لێدەگیرا. بۆ دامەزراندنی ئەوەی بە "کۆماری مەهاباد" ناسراو خۆی سەرۆکایەتییەکەیی گرتەدەست، لەلایەن شۆرەوییەوە یارمەتی دەدرا قازی کەسایەتیەکی خاکی و لەخێزانێکی گرنگی مەهابادی وابوو کە لەهەموو خێزانەکانی دی ناودارتربوو، هەبۆیەش کاتێك دەسەڵاتدارانی ئێران لەناوچەکەدا نەمان، ئەو بەڕاستی بووە بەرپرسی ناوچەکە. هاتنی بەرزانی و جەنگاوەرەکانی بۆ قازی محەمەد، کە لەسوپای کەمبوو، خەڵاتێکی چاوەڕواننەکراوی یەزدان بوو، چونکە جگە لەلایەنگرێتی دانیشتوانی شاری مەهابادو چەند کەسێکی تیرە کوردییەکانی ئێران هیچی تری نەبوو. بەڵام بەرزانییەکان بەهۆی سەرنەرچوونیان لەمونەری شەڕی ناوچەیادا، بەپێچەوانەی ڕۆڵە تازە چەکدارکراوەکانی ئەو تیرانەی هەرکەلەناوچەکانی خۆیان دوورخرانەوە ئەژنۆیان دەشکێت، سەلماندیان کە هێزێکی بەزەبری چالاك و کاریگەرن.

"کۆماری مەهاباد" وێنەیەکی کالبۆوەی "کۆماری ئازەربایجانی دیموکراتی" خاوەن ئۆتۆنۆمی بوو کەهاوپەیمانە ناوخۆییەکانی شۆرەوی بەیارمەتی سوپای سوور، لەکانونی

یەکەمی ١٩٤٤دا تەبریزی پایتەختیانگرت و دایانمەزراندبوو. لە١٦ی ئابی ١٩٤٥دا قازی محەمەد، بەهاندانی شۆرەوی "حیزبی دیمۆکراتی کوردستان"ی پێکهێنا. هەرچەندە قازی محەمەد دوودڵبوو، بەڵام ئەویش وەك ئازەرییەکانی کردو، لە٢٢ی کانوونی دووەمی ١٩٤٦دا لەگۆڕەپانی "چوار چرا" کەتاکە دووشەقامە قیرتاوەکەی شارەکەی پێك دەگەیاند، "کۆماری گەلی کورد"ی ڕاگەیاندو، بەئامادەبوونی سەرۆك عەشیرەتەکانی کوردی ئێران و، بەرپرسانی حیزبی دیموکراتی کوردستان و، سێ ئەفسەری شۆرەوی کە بەجێبێکی سەربازیانەی چەکە لەسەر دامەزراوەوە هاتبوون و، بەرزانیش کەبەرگی ژەنەڕاڵیانەی سەرشان پانی شۆرەویی چەکمەیەکی درێژ لەپێ هەڵکێشراوەوە ئامادەبوو، قازی ئاڵای کوردیشی هەڵکرد.

دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان و حکومەت راگەیاندنەکەش، لەئەنجامی سەردانێکی کوتوپڕی "باکۆ"ی پایتەختی ئازەربایجانی شۆرەوییەوە هات، کە لەئەیلولی ١٩٤٥دا قازی محەمەدو چەند سەرەك عەشیرەتێکی کورد بەبانگهێشتێکی شۆرەوی کردبوویان. چونکە لەو ماوەیەدا ستالین هەوڵی ئەوەی بوو کەباکووری خۆرئاوای ئێران بخاتە سەر وڵاتەکەیی و کوردیش بەشێکی پلانەکەی بوو. لەباکۆ کوردەکان بەڵێنی پارەو، چاپخانەیەك تا ڕۆژنامەیەکی پێدەرکەن، چەکی قورس و، بەخشینی چەند کورسییەك لەئامۆژگا سەربازییەکانی شۆرەویان پێدرا. وەك ئەوکاتە حیزبی دیموکراتی کوردستان رایگەیاند، هەول بۆ "بەدیهێنانی ئۆتۆنۆمی (کوردستان)لەچوارچێوەی دەوڵەتی ئێران"دا دەدا نەك سەربەخۆیی تەواو. بەڵام لایەنگرانی حیزب و "هەندێك لەمێژوونووسان"یش، تا ئەمڕۆ پرسیاری ئەوە دەکەن کە، ئاخۆ کۆماری مەهاباد بەڕاستی هەوڵی سەربەخۆیی تەواوی بوو؟. ئاڵای کورد لەهەرسێ ڕەنگی سووروو سپی و کەسك پێکهاتبوو، واتە کۆپییەکی هەڵگەڕاوەی ئاڵای ئێران بوو، وەك کورد نەتوانن بەتەواوەتی خۆیان لەئێران جیابکەنەوە. ئەو دەمە ئەم ووردەکاریانە بەلای حکومەتە شایانە لاوازەکەی ئێران و ئەمەریکاو بەریتانیای دۆستیانەوە بایەخی نەبوو. محەمەد ڕەزا پەهلەوی کەشایەکی گەنجی بێتاقیکردنەوەبوو، لەسەر تەختی تاووس جێگەی باوکی گرتبۆوە، دەرکی بەوەکردبوو کە کوردو بلوش و ئازەرو تورکمان و عەرەب، هەموویان پێکەوە لەنیوەی دانیشتوانی ئێران زیاترن،ن هەر ئۆتۆنۆمییەك چەند کەمیش بێت بەدەست بهێنن، بەرەنگاربوونەوەیەکی راستەقینەی دەسەڵاتە ناوەندییەکەیەتی. تا دەهات دنەڕاوکێی هاوپەیمانانیش، لەزۆربوونی ڕۆڵی کورد لەناو چوارچێوەی پلانەکانی شۆرەویدا زیادیدەکردو یەکەمین پێکدا هەڵپڕژانی پەلەی ناو جەنگی ساردی هێنایە ئاراوە.

لەسەرەتاوە شۆڕەوی حەزی بەهەڵسوکەوتکردنی سەرکردە کۆنەکانی کوردی وەك قازی محەمەدو سەرەك عەشیرەتە پارێزگارەکان کردووە، نەك ئەو ڕێکخراوە نەتەوەییانەی دەستیان لەدامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستاندا هەبوو، وەك "کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد"و هەندێك لەکۆمۆنیستەکان و نوێنەرانی حیزبێکی نهێنی کوردی عێراق "هیوا". "کۆمەڵە"کە ساڵی ١٩٤٢ بەنهێنی دامەزرابوو، لقی لەزۆربەی شارە گەورە کوردییەکانی عێراقی وەك: هەولێرو کەرکوك و ڕەواندوزو شەقڵاوەو سلێمانی و، لەسوریاو تورکیاش دامەزراندبوو. چونکە لەهەڵسو کەوتە دیموکراتیانەکەی کۆمەڵە پەیڕەویدەکرد بەگومانبوون، بۆیە شۆڕەوییەکان سوور بوون لەسەرئەوەی قازی محەمەد، کە لەگەڵ زمانشیرینیەکەیدا بەخۆسەپێن ناسرابوو، لەنیسانی ١٩٤٥دا بچێتە حیزبەکەوە.

کۆماری مەهاباد دەستی بەسەر سێیەکی خاکی کوردستانی ئێراندا بۆ گیرا، دەسەڵاتیشی بەدەوری مەهاباددا، کەدەکەوتە ناوچە دابڕاوەکەی ژێر دەسەڵاتی شۆڕەوییەوە، هەر تادووری ٦٠ میلێك بڕیدەکرد. بەڵام ئەم کۆمارە کوردی هەموو شوێنەکانی بەلای خۆیدا ڕاکێشا، بەتایبەتی ئەو لاوانەی پارتە کۆنەکان بێهیوایکردبوون. بەگەرمی پێشوازی نوێنەرایەتی کوردی سوریاو تورکیاو عێراق دەکرا. لەگەڵ ئەوەی ئەم کۆمارە یارمەتی لەیەکێتی شۆڕەوییەوە دەگەیشتێ، بەڵام (بەپێچەوانەی ڕژێمە ئازەرییە سەرکوتکەرەکەی باکووریان)ەوە، هەوڵی دەرزدادانی مارکسیانەو، شۆڕشی کۆمەڵایەتی و، بەڕاستی دابەشکردنی زەوی و زاریان نەدەداو، پۆلیسی نهێنیشیان دانەمەزراند. کتێبی خوێندنی قوتابخانەو ڕۆژنامەیەك و بڵاوکراوەیەکی ڕامیاریانەی مانگانەو دوو گۆڤاری ڕۆشنبیری یان دەردەکرد، کەهەمووی بۆچاکەی ئەو چاپخانەیە دەگەڕێتەوە کە سوپای سوور دابوویێ. ڕاستییەکەی کۆمار بەڕادەیەکی دیار ئازادو کراوەبوو. کۆمار لە ماوەی تەمەنە کورتەکەیدا، وەك ئێوەندێکی کلتووری کوردانەو بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورد کێبەرکێی دیمەشق و سلێمانی دەکرد.

بەڵام کۆمار، دوای پشتتێکردنی دۆستە شۆڕەوییەکانیان، ڕووخا. ستالین لەژێر گوشاری بەردەوامی بەریتانیاو ئەمەریکاو، بەجێهێنانی ئەو بەڵێنەی کاتی جەنگ دابووی و، کشانەوەی لەئازەربێجانی مانگی ئایاری ١٩٤٦داو، دەمشیرینکردنی مۆسکۆش بۆ کێشانەوەکەی سوپای سووری، بەڵێنی ئێران بوو کە ڕێبدات پشکنینێکی گرنگی نەوت بکات، ئەوەش هاندەربوو تا دەست لەدۆستە ئازەری و کوردەکانی هەڵبگرێت. ئیتر هەر ئەوەندەی هێزەکانی شۆڕەوی کشانەوە، ئێران کەلەبەرێکی یاسایی بۆ ئەو مافە نەوتییەی بەشۆڕەوی دابوو، دییەوە زۆری نەخایاند کوردو سەربازە ئێرانییەکان دەرکیان بەنەگەڕانەوەی سوپای سوورکردو، مەهابادیش

کەپشتگیری کردنەکەی شۆڕەوی لێبڕا، ئیتر وەك بەرێکی گەییوی درەختێك بەربۆوە. کوردەکان کەمەر لە کۆنەوە لەهەموو حکومەتێك بەگومانبوون، نەیاندەزانی ئەمجارە ئەوانەی حوکمیاندەکەن وەك خۆیان کوردن و، پێویستە بەرگری لەمیانبکەن کەچی لەقازی محەممەد، کەپێوەندی لەگەڵ شۆرەوییەکاندا کردبوو، دووردەکەوتنەوە، چونکە بەردەوام ڕاووڕووتەکەی سوپای ڕوسیای قەیسەری بەبیردێنانەوە کەلەکاتی جەنگی جیهانی یەکەمدا لەکوردستان کردبوویان.

لەبەرامبەر کۆکردنەوەی هێزە ڕوو لەزیادبووەکەی ئێراندا، قازی محەممەد هەوڵێکی بێهوودەی بۆ بەدەستهێنانی پشتگیریکردنی سەرەك عەشیرەتە کوردییەکان دا، کەبەپێی ئارەزووی تایبەتی خۆیان کاریاندەکردو، گوێیان بەچارەنووسی کۆمارەکە نەدەدلو، سەرپێچیشیاندەکرد. بێجگە لەهێزەکەی بەرزانی، قازی محەممەد تەنیا لایەنگرێتی عەشیرەتێکی بچووکی مەهابادو، بەشێکی کەم بایەخی عەشیرەتێکی تری بەدەستهێنا. بەرزانییەکان لەلایەکەوە بۆ سەرکوتکردنی چەند عەشیرەتێکی بەرهەڵستکاری قازی محەممەدو بەرەنگاربوونەوەی بەرێوەبەران، یان لە لایەکی تریشەوە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی سوپای ئێران و ئازەرییەکان، بەکاردەهێنران. بەڵام بەڵێنەکانی شۆرەوی کەلەباکۆ، سەبارەت بە دانی زرێپۆش و تۆپ و چەکی قورسی دی بەکورد دابوویان، هەر بەمەرەکەبی سەر کاغەز مایەوە، قازی محەممەدیش پلەی وەزیرەکانی بۆ بەڕێوەبەری بەش دانگرت و، خۆشی وازی لەنازناوی سەرکۆمار هێناو هەر بەسەرۆکی حیزبی دیموکراتی کوردستان خۆی دەناساندو، لەبەردەم میوانەکانیشیا پێی لەوە دادەگرت کەئۆتۆنۆمی تاکە ئامانجی بووە.

قازی محەممەد هەوڵی بێهودەی بۆ قایلکردنی دەستەڵاتدارانی ئێران دا، تا بیکەنە دەستەڵاتداری ناوچەیەکی بەرینی نوێ، کەلەسنووری شۆرەوییەوە تا باشووری کرمانشا بگرێتەوەو، شێوە ئۆتۆنۆمییەکیشی هەبێت. لەئایاردا شەڕی پچڕ پچڕ لەگەڵ هێزەکانی ئێراندا، لە ئاکامی کشانەوەی هێزەکانی شۆرەویدا دەستپێیکرد. لە ناویشەوە بازرگانێتیان لەگەڵ هەموو ئێراندا پچڕاو، بەروبوومی کوردستان، لەدانەوێڵەو تووتن بەسەریەکدا کەڵەکەبوون کەزیاتر بێووردەیکردن. کوردستان خۆرکی کەمبۆوە، ئەویش کاتێك قازی محەممەد ناچاربوو تانی هێزەکەی بەرزانی بدات و، ئەو پێشوازییەگەرمەی سەرەتا بۆیانکردا بۆ ئەو مەبەستە بەکاربهێنێت، لەمە جگە لەنانی خەڵکە هەژارەکە بەرزانی خانەخوێکەیی بەدڵ نەبوو، بەدرێژایی ساڵانێکی زۆر بە "پیاوی خراپ"و، جگە لە "گیرفانی خۆ پڕکردن"هیچ ئامانجێکی تری نەبوو، باسی دەکرد. ئەگەرچی بەرزانی دانی بەوەدا نا کەقازی محەممەد ۱۲۵۰ تفەنگ و ۳۰

رەشاشی بەهێزەکەی دلوە، بەڵام هەربە ((ناپاك))و لەبەر چەند هۆیەکی نادیاریش بە "بازرگانی بەکوردستان"ەوە کردن، دانەنا.

لە ١٠ی کانونی یەکەمی ١٩٤٦دا، هێزەکانی ئێران هێرشیان بۆ دەربەندێکی سەرەکی کرد، کەئازەرە دیموکراتییەکان دەستیان بەسەرداگرتبوو، بیست و چوار سەعاتی نەبرد ئازەرییەکان بەرگرییەکەیان و لەگەڵیشیا کۆماری ئازەربایجانی دیموکراتی تێکشکێنرا. یەکسەر قازی محەممەدیش خۆی بەدەستەوەدا. بەپێچەوانەی سەرکردایەتییەکەی ئازەر کەبۆ سەلامەتی خۆیان پەنایان بۆ یەکێتی شورەوی برد، قازی لەکوردستاندا مایەوە تا بەرووی چارەنووسی خۆیدا بووەستێتەوە. بەپێی کولتوری شەرەفمەندانەی خۆبەدەستەوەدانی کوردانە شەڕی نەکرد، کەبووەهۆی ئەوەی لاوە کوردە نەتەوەییەکان رەخنەی لێبگرن. بگرە قازی لە ١٧ی کانوونی یەکەمدا کاتێك سوپای ئێران بێ تەقە چوونە مەهابادەوە، پێشوازیکردن. دوو رۆژ دواتر قازییان گرت و، لەگەڵ برایەکی و ئامۆزایەکی، لەسەر رۆڵی سەرەکی هەر یەکەیان بۆ دامەزراندنی کۆمار، لەگۆرەپانی "چوارچرا"داو لە سەعات سێی بەرەبەیانی رۆژی ٣١ی ئازاری ١٩٤٧دا، لەسێدارەیاندان. سەرجەم شارەکانی کوردستانی ئێران شەپۆلی لەو جۆرە سێدارەدانەیان بەخۆیانەوە بینی و، بەوەش یەکەم کۆماری کوردی مێژووی نوێیان لەناوبرد.

بەرزانی ئەو ئازنازەی قازی محەممەد پێی بەخشی شایانی بوو، رۆژ لەدوای رۆژ، کۆمار زیاتر پشتی بەهێزەکانی دەبەست تا بەرگری لێبکات، لەکاتێکدا بەرگری عەشایەرە کوردییە ئێرانییەکان، کەلایەنگرێتییەکەیان بەردەوام دەگۆڕا، لەکەمبوونەوەدابوو. ئەو گرفتەی لەپێوەندی قازی محەممەدو عەشایەرەکانەوە بەرەورووی قازی دەبۆوە، نموونەیەکی کۆنی ئەو ناکۆکییانەی نێوان پوختە سیاسییە شارنشینەکەو هێزە سەربازییەکە بوو کەگاڵتەی بەو سەرکردایەتییە سیاسییە دەکردو لەسیاسەتەکانیشی نەدەگەیشت. زۆری نەبرد ئەو عەشایەرانەی لایەنگری کۆماربوون، دەستیان بەنەریتە خراپە کۆنەکەیان کردەوەو کەوتنەوە پلوپۆتکردنی گەشتیاران و سەرانە سەندنی جوتیاران.

بەرزانی رۆژێك چییە بێزاری خۆی لەکوردی ئێران نەشاردەوەو بووەهۆی ژەهراویکردنی پەیوەندی دەیان ساڵی داهاتووی پێیانەوە، کەپێدەچێ تەنیا رۆژێکیش بیری لەمەترسی پشتبەستنی کورد بەهێزە دەرەکییەکان نەکردبێتەوە. نەیتوانی لەو دەرزە ئاشکرایەی ئەزموونەکەی کۆماری مەهابادیش سوود وەربگرێت و، بگرە ئەو رووداوە باوەڕی بەڕاستی بۆچوونەکانی خۆی و داواکردن لەهەموو کورد کەکوێرانە دوای بکەون، چەسپاند. هەرئەوەش وای لێکرد لەسەر حسابی کوردی ئێران ئەو رێکەوتنانە لەگەڵ شادا بکات چەندین کەرەت

ئەوەی دووبارە دەکردەوە کەخەباتی کوردی عێراقی پێپێشدەخرێت‌و، ڕۆژێك چییە لەو باوەڕەی، کە پێویستە کوردی ئێران‌و سوریاو تورکیا لەپێناو هێنانەدی خواستە سیاسییەکانی ئەودا، قوربانی بەمەبەستە رامیارییەکانی خۆیان بدەن، ئەفاتە خولرەوەو هەرواش ڕەفتاری دەکرد.

ساڵی ١٩٦٨، لاوانی کوردی ئێران شۆڕشێکیان لەدژی شا بەرپاکرد، ئەویش لە کاتێکدا بووە کە بەرزانی فرمانی پێکردبوون شتی وانەکەن، بۆیە خراپ هەڵچوو، سەرکردەیەکی کوردی ئێرانی بەناوی "سلێمان مەعینی"کوشت‌و لاشەکەشی دایەوە بە پیاوەکانی شاو ئەوانیش بەناو هەموو شارەکانی کوردستانی ئێراندا گێڕایان، لەنێوان ١٩٦١و ١٩٧٥یشدا ٤٢ ئەندامی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران کەممونی پەنا بۆ عێراق بردنیاندەدا، بەفرمانی بەرزانی گیران یان کوژران‌و دراندەوە بەئێرانییەکان. کە بەرزانیش پێویستی بەیارمەتی ئەوان بوو، کوردەکانی ئێران بەڕادەیەك لاوازبوون‌و ژیانیان لێ تاڵکرابوو کە نەتوانن یارمەتی بدەن. ئەم کرژیانە لەنێوان کوردی ئێران‌و عێراق‌و تورکیادا بەدرێژایی ساڵانی دواتر بەردەوامبوون‌و بنجیشیان داکوتا.

دوای وەچەیەکیش کوردی عێراق کە بۆ پێوەندیکردنی دونیای دەرەوەیان دەبوا بەتەواوەتی پشتیان بەئەنقەرە ببەستایە، شەڕیان لەگەڵ کوردی تورکیادا کرد، چونکە ئەمان پێیان وابوو کە گرنگیدان بەخەباتی دژ بەتورکیایان دەبێت لەپێش هەموو شتێکی ترەوەبێت.

مانەوەی بەرزانی وەك لایەنگرێکی کۆماری مەهاباد، تەنانەت دوای ئەوەش کە هەموو عەشیرەتەکانی کوردستانی ئێران لێی تەکینەوە، شتێکە نابێت لەبیربکرێت چونکە لەوەزیاتر هیچی تری پێنەدەکرا، هیچ شوێنێکی تریش نەبوو ڕووی تێبکات. لەو قۆناغەدا بەرزانی دانی بەقەیرانی خۆی‌و ئەو قەیرانەشدا نا کە کۆمارەکەی تێکەوتبوو، کە وتی: "سوپای ئێران بەسەر کورددا زاڵ نەبوو، بەڵکو وڵاتە یەکگرتووەکان‌و بەریتانیای مەزن بەسەر یەکێتی شۆرەویدا زاڵبوون". چەند ڕۆژێك دوای کەوتنی مەهاباد، بەرزانی پاسێکی درایە کەبەئێراندا گوزەربکات، مانگێك زیاتریش لەتاران مایەوە، هەوڵێکی بێهوودەشی بۆ رازیکردنی بەریتانیادا تا بۆ بەرزان بگەڕێتەوە، لەهەڵوێستی ئەمەریکاش بگات ئەگەر داوای وەرگرتنی وەك پەناهەندەیەکی سیاسی بکات. شا پێشنیاری نیشتەجێکردنی بەرزانییەکانی لەنزیك شاری هەمەدان باکووری خۆرئاوای ئێران بۆکرد، کەناوچەیەکی زۆر دوورە لەسنووری عێراقەوە مەلا مستەفا هەستیکرد، (هەستەکەشی راستبوو) شا هەوڵی تواندنەوەی بەرزانییەکانێتی لەناو ئێراندا.

مەلا مستەفا، بەر لەوەی پێشنیارەکە بەهێنجگاری ڕەتبکاتەوە، بڕیاری لێکۆڵینەوەییدا چونکە لەو سەختی زستانەدا دەیویست کات بەسەربەرێت، بەرزانییەکان دوای ئەوەی چاکترین چەکی کۆماریان دەستگیربوو (نزیکەی سێ هەزار تفەنگ‌و ١٢٠ رەشاش‌و نارنجۆك‌و دوو تۆپی

مەیدان)، لە "نەغەدە"ی باکووری مەهابادەوە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی چارەنووسیان خۆیان ئامادەکرد. دولکاگ سوپای ئێران ئارامی لێبڕاو، بەیاوەری عەشایەرە کوردەکان کە پێشتر هاوپەیمانێتی لەگەڵدا کردبوون و تاران بەڵێنی لێخۆشبوونی دابوونێ، کەوتە ڕاونانی بەرزانییەکان.

لە١١ی ئازاردا بەرزانییەکان، بۆ کشانەوە ئەفسانەییەکەیان کەوتنە شەڕەوە، "سەلماندیان کەدوژمنێکی سەرسوڕهێنەرو فێڵزانن و لەکاتی خۆشیداو، لەشوێنێکی گونجاودلو لەوکاتانەشدا کەخۆیان دیاریدەکەن، شەڕی چاک دەکەن". لەکاتی پێکهەڵپڕانی ڕۆژانەیاندا، زیانی زیاتر لەوانەی لە خۆیان ئەکەوت بەدوژمن گەیاند. بەڵام ئەوبۆردومانە بەردەوامەی دولنزە کۆنە فڕۆکەی جەنگ و، گوشاری بەردەوامی مەیدانی ئێرانییەکان، بەرەبەرە کاری لەوورەی جەنگاوەرو ژن و منداڵ کرد، بۆیە بەرزانییەکان هێزەکانی خۆیانیان کرد بەدوو بەشەوە. لەسەرەتای نیساندا، شێخ ئەحمەدو چوار ئەفسەری هەڵاتووی سوپای عێراق و زۆر لەجەنگاوەرو خێزانە ئاساییەکان، بڕیاریان دا هەرچۆنێك بکەوێتەوە بچنەوە بۆ عێراق، خۆیان دا بەدەست هێزێکی عێراقەوە، کەلەسەر سنوور چاوەڕوانیەکردن عێراقییەکان شێخ ئەحمەدیان بەپانزە ساڵ و، دوورخستنەوەی برادەرەکانیشی بۆ بۆ خوارووی عێراق سزادا. ئاگاداریکردنەوەکانی مەلا مستەفا، سەبارەت بە ئەنجام خراپی خۆبەدەستەوەدانی چوار ئەفسەرەکە ڕاستدەرچوو، چونکە عێراقییەکان لەسێدارەیاندان.

پاش چەند ڕۆژێك، مەلا مستەفاو ٤٩٢ جەنگاوەرەکەی لەگەڵیا مابوونەوە، ڕێگەیەکی پڕ مەترسیان گرتەبەر. پێش هێزەکانی ئێران کەوتن و، شەوی ١٢ی نیسان لەسنوورەوە خۆیان بەخاکی عێراقدا کردو، بەرەو چیا دووردەست و سەختەکانی باکووری بەرزان بوونەوە دوو هەفتە دواتر، کەنەیتوانی لێبوردنی بەغدا بەدەستبهێنێ، ڕەوەکەی دەستپێکردەوە، کە ڕەنگە هیچ ڕێکەوتنێکی لەگەڵ ئێران و تورکیادا بیر لێنەکردبێتەوە، کۆبوونەوەیەکی لەگەڵ پیاوەکانیدا کردو، باسی ئەوەی بۆکردن کە بێجگە لەڕووکردنە یەکێتی شوورەوی هیچ شتێکی تریان بۆ نەماوەتەوە. وتەیەکی بۆدان وتی: "ماندوو، برسی و، پێخاوس دەبن"، ئەمجا لای ئەوەی لێدا کەقسەیکردووە "لەگەڵ ڕووسەکانداو، ئەوانیش وتوویانە ڕەنگە پێشوازیبکرێین". بێئەوەی باس لەوە بکات، کەچۆن و کەی و لە کوێ پێوەندی بەشوورەوییەکانەوە کردووە. ئەمیش وەك زۆربەی ئەفسانەکان، مەلا مستەفا ملی بە ڕۆژگارەکەی خۆی داو، ئەفسانە تایبەتییەکەیی دروستکرد، چونکە هیچی تری لەبەردەمدا نەبوو لەم قۆناغەی کشانەوەکەدا سێ هەفتەی خایاند، بەرزانی لە٢٧ی ئازاردا، بۆ ماوەیەکی کەم چووەناو خاکی تورکیاوە، ئەمجا دوای دوو

ڕۆژ چووەناو خاکی ئێرانەوەو، لەوێشەوە ڕووەو باکوور بڕوە. لەکاتی کشانەوەکەیدا، بەرزانی چەند جارێک، بۆ ماوەی کەم کەم پێش ئەوەی بێتەوە ناو ئێران، کەوو لیوای ئێرانی بەدولوە بوو، ناچاربوو بچێتە ناو خاکی تورکیاوە. کوردەکان جگە لەچەند ووڵاخێکی پێویست بۆ هەڵگرتنی برینداران و ئەو پێویستییە کەمەی پێیانبوو، هیچی تریان نەبوو. بۆیە بەرزانی و پیاوە ساغەکانی، ناچاربوون ٣٥٤ کیلۆمەتر بەناو چیاکانی "زاگرۆس"دا، کەجار هەیە ١٢ پێ بەفری لەسەرە بەپێ بچن.

"ئەناردا دۆڵەمەڕی" یەکێک بوو لەوانەی بەشداری کشانەوەکەیانکردبوو، تاساڵی ١٩٩١یش هەر پاسەوانی تایبەتی بنەماڵەی بەرزانی بوو، جەختی لەسەر ئەوە دەکرد کە مەلا مستەفا "پیاوێکی هێجگار خاکی بوو، قایل نەدەبوو هیچ کەسێک شتو مەکەکانی بۆ هەڵبگرێت و، گاڵتەی لەگەڵ هەموانیشدا دەکرد، سووریش بوو لەسەرئەوەی کە لەناوجەرگەی ڕووداوەکاندا بێت". ئەمجا بەشانازییەوە دەیوت:" بەدرێژایی ژیانم بۆ مەلا مستەفا شەڕمکردووە، نەک بۆ کوردستان". لەترسی ئاشکرانەبوونی شوێنی هێزەکانی، بەرزانی و پیاوەکانی شەوانە بەناو چیاکاندا جێگۆڕکەیانەدەکرد نەک بەڕۆژ، پێڵاویشیان لەکۆنە تایەی لاستیک دروست دەکرد، چونکە "زیاتر بەرگەیاندەگرت و دەنگیشیان لێوە نەدەهات،"، لەبەر قورسی چەکە ئۆتۆماتیکییەکان وازلێهێناو پیشتیان بە تفەنگە کۆنە برنەوە هاوڕ بەدەستەکان بەست؛ کەلەپۆزانی خۆشی رابردوویاندا شا پێی بەخشیبوون، فیشەکەکانیشیان لەناو خۆیاندا بەشکردو هەریەکەو ٥٠٠ دانەی بەرکەوت. کوردی ئەو ناوچانەی بەرزانی پیایدا ڕەتدەبوو، "دەترسان" نان و پێڵاو بەپێشمەرگەکان بدەن، هەر لەبەرئەوەش مەلا مستەفاو پیاوەکانی، دەگەمەن ئەبوایە لەو گوندانەی پیایدا گوزەریان دەکرد نەدەنوستن، بەرد یان بەفریان رادەخست. ئەو گرفتە سەرەکییانەی بەهۆی کەمی ئاوەوە تووشیانهاتبوو، ((لەشمان دەخورا))و بەهۆی ئەوان ئاوەوە فرنۆڵپرنۆڵی جل و بەرگیشیانەوە، "چونکە زۆرجار ناچاردەبووین لەسەرچۆک بڕۆین، تاکەس نەمانبینێت". خۆ زۆرجار ڕێگەکە هێندە سەختبوو کە "ئێسترەکانمان نەیاندەتوانی پیایاندا بڕۆن" ناچاری دەکردین، "بریندارەکانمان جێبهێڵین". لەو پاشە کشەیەدا، بەرزانی ٢٨ کەسی لەشەڕدا لەدەستداو، زیاتر لە ٢٠ کەسیش بەهۆی برینەکانیان یان زۆر ماندووبوونیانەوە مردن. بەرزانی ناچاربوو سێ شەڕی قورس و نزیکەی شەش سووکە پێکدادەهەڵپڕژان بکات بەڵام ئەو هێزە ئێرانیانەی بۆ ڕاوتانی نێردرابوون، هێزەکانیانی بۆ تێکنەشکێنرا.

دوای چل و چوار ساڵ لەهۆی سەرنەکەوتنی ئێرانییەکان تێگەیشتم. ساڵی ١٩٩١ کە لەدەست هێزەکانی عێراق هەڵدەهاتم، چاوساغەکەی ڕێگام جۆگەلەیەکی پچووکی لە سنووری عێراق

تورکیا نیشاندام، کەبەهاران بەهۆی تواندنەوەی بەفرەوە ئاوەکەی بە شێوەیەکی ترسناک زیادیدەکرد، بەرزانی و جەنگاوەرەکانی لەهەڵاتنیاندا لەوێوە پەڕیبوونەوە. ئەو جۆگەیە هیچ شتێکی تایبەت بەخۆیی نەبوو کەلەوانی دی جوێی بکاتەوە، بەلام وەک پێیان وتم، بەهاران کاتی توانەوەی بەفر، لەناوچەکەدا ئەوی بەدرێژایی چەند میلێک تاکە ڕێی بێترسی پەڕینەوەیە. بەرزانی شارەزاییەکی چاکیشی لەڕووەک و ئاژەڵی کوردستاندا هەبوو، شانازی بەوەشەوە دەکرد کە هەموو ئەو ڕێگایانەی ئەسکەندەری گەورە بۆ چوونە سەر هندستان، لەناوچەکەدا گرتوێتی دەزانێت. بەرزانی چونکە ڕێوبانی کوردستانی بە وردی دەزانی، ئەوانەی چەواشە دەکرد کە دوای دەکەوتن. ئێرانییەکان تا ١٨ی حوزەیران پێیڕانەگەیشتن و، "گەیشتنە کەناری ڕووباری "ئاراس" کە سنووری نێوان ئێران و ئەرمینیای شوورەوی دیاریدەکرد، کاتێکیش گەیشتن لەلاشەی دوو پیاو کەلەپەڕینەوەی ڕووبارەکەدا خنکابوون و چەند تفەنگێکی خراپ و هەندێ زەخیرە بەولاوە هیچی دیان نەدۆزیبۆوە، بەلام بەرزانی و جەنگاوەرەکانی، هەشت ڕۆژ پێشتر گەیشتبوونە ناوچەیەک کە ٢٥ میل لەباشووری خۆرهەڵاتی چیای ئاراراتی بە بەفر داپۆشراوە دووربوو، ڕووبارەکەشیان لێوەوە دیاربوو، بەرزانی دوو کەسی نارد تا شوورەوییەکان بەپێشوازیکردنی خۆی و جەنگاوەرەکانی قایلبکەن، لە ١٥ی حوزەیراندا لە ڕووبارەکە پەڕینەوە و، یانزە دانە سالی ڕەبەق لە ئاوارەییدا مانەوە.

شوورەوی، کوردەکانی کرد بەچەند کۆمەڵەیەکی پچووکەوە، بەپێی تەکتیکی هەڵس و کەوتکردنی ستالین، لەگەڵ کەمایەتییە نەتەوەکاندا، بەسەر وولاتە بەرینەکەیاندا پەرش و بلاویکردنەوە. لەزستانی ١٩٤٩ – ١٩٥٠دا بەرزانی خانە خوێکانی، بە ڕەتکردنەوەی دامەزراندنی حکومەتێکی دووره وولات، بەسەرۆکایەتی خۆی، وەک سەرەتایەک بۆ دەستپێکردنەوەی شۆڕشی کورد، تووڕەکرد. ئەوەش هەڵوێستی ئایدۆلۆجی نەبوو بەڵکو هەڵوێستێکی کەسێتی خۆی بوو. بەرادەیەک قینی لەقازی محەممەد بوو کەگومان لەهۆی سووربوونی شوورەوی بکات بۆ دانانی "رەحیم"ی ئامۆزای سەرکردەی خوالێخۆشبوو بە وەزیری دەرەوەی ئەو حکومەتە پێشنیارکراوە. شوورەوییەکانیش هەڵس و کەوتی مەلا مستەفایان بەدل نەبوو، بۆیە گرتیان و دووریانخستەوە، ئەویش ناچار لە لەباخێکی مێرسدا وەک میوەکێشێک ئیشیدەکرد. لە باکۆی پایتەختی کۆماری ئازەربێجانی شوورەوییەوە بۆ "تاشقەند"ی ئاسیای ناوەڕاست گوێزرایەوە، ئەویش بەرلەوەی، جارێکی دی بەفەرمانی ستالین بۆ مۆسکۆ بگوێزرێتەوە. کار وای لێهات شوێن دیاریکردن بۆ بەرزانی ستەمبێت. جەلال تالەبانی کەئەوسا لاوێک بوو بەرزانی زۆر بەدڵبوو، گێڕایەوە کەچۆن بەهۆی بانگهێشتکردنی بۆ میهرەجانی لاوانی

کۆمۆنیستی ساڵی ١٩٥٧ەوە، بوونی خۆی لەپایتەختی شوورەویدا بۆچاوپێکەوتنی نموونە باڵاکەی خۆی تەرخانکرد. خۆی لەیادەوەرە شوورەوییەکانی دزییەوەو دوای هەوڵێکی زۆر بەرزانی لەفلاتێکی بچووکی مۆسکۆدا دییەوەو، چەند وێنەیەکی خێزانەکەی و هەواڵیانی پێگەیاند بەدووقۆڵی و لەکاتی بێکاری تاڵەبانیدا، سەبارەت بە داهاتووی کوردستان قسەیانکردووە. لەو رۆژانەدا تاڵەبانی مارکسی بوو، زوو هەستیکرد کەبەرزانی مارکسی نییە، بەڵکو خۆی (دڵنی بەوەدا نا کەلەو بارەیەوە ئەوەندە زانیاری کەمە، وازی لەقوتابخانەیەکی سەر بە پارتی کۆمۆنیستی شوورەوی هێناوە، چونکە لەتاقیکردنەوەیەکیدا، بیری چووبۆوە کە لێنین دامەزرێنەری شوورەوییە).

بەڵام هەموو ئەم شتانە ڕای خۆرئاوا بەگشتی و وڵاتە یەکگرتووەکان بەتایبەتی نەگۆڕی کە بەرزانی دەستکەلایەکی شوورەوی نەبێت. هەر بۆ نموونە، لە ڕاپۆرتێکدا کە ساڵی ١٩٥١ ڕاوێژکاری ئاسایشی نەتەوەیی سەرۆک کۆمار ئامادەیکردبوو، جەخت لەسەرئەوە دەکات کە "شوورەوی بەڵێنی بە کورد داوە پشتگیری داواکاری ئۆتۆنۆمیان لەعێراقدا بکات و لەڕێی مەلا مستەفای بەکرێگیراویشیانەوە، کە ئێستا لە ڕووسیا دەژی، چاودێرییەکی تایبەتیان بکات". ئەم بۆچوونە لەبەر دوو هۆ هەڵەبوو: بەرزانی نەتەوەییەکی ئەوەندە توندڕەو بوو شوورەوییەکان هیچ حسابێکیان بۆ نەدەکردو، کرملنیش لەو جۆرانە نەبوو بەڵێن بەو پەنابەرانەی لای خۆی بدات و جێبەجێکردنیشی لەئەستۆ بگرێت. بەرزانی زۆر لەنازناوی "مەلای سوور"، کە ئەو ڕۆژنامە خۆرئاواییانەی حەز بە نازناو بەخشینەوە دەکەن لێیان نابوو، پەستدەبوو، ئەم نازناوەش لەبەر هەمان ئەو دوو هۆیەی سەرەوە هەڵەبوون. بەرزانی دواتر لەبەردەم میوانە خۆرئاواییەکانیا پێی لەسەرئەوە دادەگرت کە "کۆمۆنیست نیم و، کەپەنابەرم بردەبەر ڕووسیا، ئەوکاتە هیچ چارێکی ترم نەبووە".

بەدرێژای ساڵانی ئاییندە، بەرزانی میوانەکانی بەوە قایلدەکرد کە ئاوارەییەکەی ڕووسیای وا چاک نەبووە. بەڵام ئەوانەی گومانیان لە ڕاستگۆییەکەی دەکرد، پێیان وابوو بەرزانی دوای ئەوەی لە شەستەکاندا چارەنووسی خۆی بەئێران و ئیسرائیل و، لەدوای ١٩٧٢ شەوە بە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاوە بەستەوە، ئەمجۆرە هەڵوێستانەی ئاساییە. ڕاستییەکەشی بەرزانی ساڵانێکی زۆر پێش ئەوە، ڕاستی هەڵبژاردەکانی خۆی ئاشکراکردبوو، لەو سەردەمەی وڵاتە یەکگرتووەکان، بەهۆی شەڕی ڤێتنامەوە لە نوشوستیدابوو، ئارەزووی کوردستان کردنە "پەنجاو یەکەمین ولایەتی ئەمریکا"ی بەمیوانە خۆرئاواییە هەپەساوەکانی ڕادەگەیاند. ئەوی ڕاستی بێت گۆڕانی هاوپەیمانێتییەکانی بەرزانی، لەنێوان دوو زلهێزەکەو لەکاتی جەنگی

ساردا، ئادگارێکی سەرەکی سەرکردەی بزووتنەوە ئازادی نیشتمانییەکانی جیهانی سێیەم بوو. بەرزانی بەپێی رەفتاری کۆنی دەرەبەگایەتی ئەو قسانەی بۆ میوانە بیانییەکانی دەکرد، چونکە پێی وابوو بەدڵی ئەوان دەدوێت. تاڵەبانی ئەوەی باسکرد، کەلەسەرەتای شەستەکاندا کاتێك وەك وەرگێڕێکی بەرزانی کاری دەکرد، ژمارەیەك لەرۆژێکدا چەند چاوپێکەوتنێکی رۆژنامەنووسییان لەدوای یەکی جیاوازی لەگەڵ چەندین رۆژنامەنووسی بیانیدا دەکرد بەسەردان هاتبوونە کوردستان. بەرزانی بە ئەمریکاییەکی وت، ئامادەیە کوردستانی عێراق ببێتە "ولایەتی پەنجاو یەکەمین" و، لای رووسیەکیش ئامادەیی کوردستان کردنە "شانزەمین کۆماری شۆرەوی" نیشاندابوو.

پێدەچوو بەرزانی هیوای بەدوورگرتنی رۆژنامەنووسەکانی، لەجەنگی سارد مەبەستبووبێت. بەهەرحاڵ ئەوانەی کەدەیانناسی رێزیان لەگومانە غەریزەییەکەی دەگرت، بۆئەو سەغاوەت و دڵخۆشکردنەی لەکاتی باسکردنی قووڵی کێشەی کورددا هەیبوو.

"جۆن فۆستەر دالاس" کە ١٩٥٢ – ١٩٦٠ وەزیری دەرەوەی ئەمریکا بوو، گومانی لەهەموو سەرکردەیەکی دونیا دەکرد گەر بەتەواوەتی لایەنگری سەربازگەی خۆرئاوا نەبوایە. بەڵام دواتر جەمال عەبدولناسر سەلماندی کە سەرکردەکانی جیهانی سێ بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانیان ئامادەن هاوپەیمانێتی شەیتانیش بکەن، چونکە هەستیانکرد لە چوارچێوەی گەمەی گەلاندا لاوازن. بەرزانیش لەسەرکردەکانی جیهانی سێ جیانەدەکرایەوە، لەگەڵ ئەوەی لایەنگرێتییەکی توندی وڵاتە یەکگرتووەکانی دەکرد (ئەمیش لەبەرهۆی ئادیان) هەندێ جاریش پڕۆژەی پشتگیریکردنی شۆرەویشی ئامادە دەکرد. بێجگە لەکوردستان لایەنگرێکی هەمیشەیی هیچ لایەکی تر نەبوو، هەرچەندە رەخنەلێگرانی پێناسەی کوردستانەکەیان وا یەکلا دەکردەوە کەلەسنووری عەشیرەتە پچکۆلەکەی خۆی تێناپەڕێت. خۆبەستنەوەی بەسامانی کوردستانەوە کەنەوتەکەی کەرکوك پێشەمووریان دەهات، یەکێك لەو دیارترین کەمە چەکانەی بەرزانی دەتوانێ کە لەخەباتیا بۆ نیشتمانەکەی، بەدەستییەوەبوو.

پێدەچێ بەرزانی لەروسیا، جگە لە فێربوونی زمانی رووسی، کە لەگەڵ ئەو برادەرانەی لەئاوارەیی شۆرەویدا لەگەڵیابوون، یان لەگەڵ ئەو میوانانەی روسیان دەزانی، بەتایبەتی ئەگەر بیورستایە یاریدەدەرەکانی، یان هەموو ئەندامانی خێزانەکەی، کەروسیان نەدەزانی لەقسەکانیان نەگەن پێیدەدوا، هیچی تری نەکردبێت واش راهاتبوو کە بەر لەمەی خواردنەوە، نان و کەرە بخوات، ئەویش فێڵێك بوو تا زۆر خواردنەوەی پێوەدیارنەبێت، لەروسیاوە فێری بوو. بەرزانی تا ساڵی ١٩٧٢، کە مۆسکۆ رێکەوتننامەی دۆستایەتی و هاوکاری بۆ ماوەی ١٥

ساڵ لەگەڵ ڕژێمی بەعسیدا مۆرکرد، کەئەوکاتەو تا ئەو ڕۆژە بەگرنگترین دەستکەوتی کرەملین لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا دادەنرا، پێوەندی چالاکی بەڵێپرسراوانی شۆڕەوییەوە هەبوو. ئەو پەیماننامەیە مۆسکۆی خستە ناو ڕاڕەوی دەستەڵاتی گەورەترین وڵاتی بەرهەمی نەوتی ناوچەکەو بازاڕێکی گەورەی بۆ پیشەسازی چەکی شۆڕەوی و، گۆڕەپانێکی فراوانیش لەبەردەم شارەزایانی سەربازی و مەدەنییاندا کردەوە. بەڵام پێوەندی کۆنی مۆسکۆ بەکوردی عێراقەوە بەلاوەنرا. بۆ نموونە لەساڵی ١٩٦٣ دا شۆڕەوی لەنەتەوە یەکگرتووەکاندا بەتوندی بێزاری خۆی بەرامبەر بەوە دەربڕی کەناوی "لەناوبردنی بەکۆمەڵ"ی لێناو عێراق بەرامبەر بەکورد دەیکات، وەك گوشارێکیشن لەسەر ڕژێمە یەك لەدوای یەکەکانی بەغدا بەکاریدەهێنا. دەبێ ئەوەش بوترێت کە شۆڕەوی، لە ساڵی ١٩٧٤دا هەوڵێکی ڕاست، بەڵام بێسوودی بۆ هەڵنەگیرسانەوەی شەڕی نێوان کوردو هێزەکانی بەغدادا.

یەکلاییە دوای ڕووخانی ڕژێمی شایانەی عێراق کە بەریتانیای لەپشتبوو، شۆڕەوی هانی گەڕاندنەوەکەی تشرینی یەکەمی ١٩٥٨ی مەلا مستەفای لەدەربەدەرییەکەیەوە بۆ عێراق دا کە پشێوییەکی زۆری بۆ عێراق هێنایەکایەوە. چونکە بڕیاری ئاسانکردنی هاتنەوەکەی مەلا مستەفا بەلای عێراقەوە، وەك بڕیارەکەی ئەڵمانیای جەنگی جیهانی یەکەم، کەسەبارەت بەگەڕانەوەی لنین بۆ ڕوسیا دای و لەشەمەندەفەرێکی لۆککراودا ناردییەوە، چارەنووس سازبوو. لەکاتی ئەبوونی بەرزانیدا، عێراقی نوێ و کوردستان بە "قۆناغێکی گەشەدار" دا تێپەڕیشت و ئارامی و خامۆشی و گەشەکردن، لەسایەی نوری سەعید دا، کە ئەوسا چی لەعوسمانییەکانەوە فێربوو جێبەجێیدەکردن. لەو ماوەیەدا ئەفسەری کورد دووکەڕەت سەرۆکایەتی ئەرکانی سوپای عێراقیان گرتە دەست و، سەرکردایەتی هێزی ئاسمانیشیان کرد، یەکێك لەدووتیپە پیادەکەی سوپاش زۆربەی کورد بوو. زۆر لەسەرکردە عەشایەرە کوردییەکانیش، ئەگەرچی حەزیان بە ئۆتۆنۆمی کوردستان دەکردو هەستیانکردبوو کە خوێندن و بەڕێوەبەرایەتییەکانی میری، دەستیان لەپەرتکردنی بنەمای دەستەڵاتە عەشایەرێتییەکانیاندا دەبێت، بەپێوەندی و هاوکاریکردنیان لەگەڵ حکومەتی عێراقدا بەختیاربوون. دیپلۆماتانی بیانیش بینەرەوەی کەسیان بۆ پارێزگاریکردن لەگەڵدا بێت هەموو کوردستانیان تەیدەکردو سەریشیان لە چیا هەرە دوورەکان دەدا. بەڵام گەڕانەوەی بەرزانی دەستی لە بەرپاکردنی شۆڕشێکی ڕاستەقینەی سەختترین ناوچەی دونیاو، هەڵگیرساندنی پێنج شەڕی دژ بەکورد لەماوەی حەڤدە ساڵدا هەبوو، کە ژمارەیەکی بێشومار قوربانی لێکەوتەوەو زیانێکی زۆریشی بەکوردستان گەیاند.

عەبدولکەریم قاسمی دایک کورد کەهێشتا مەستی سەرکەوتنەکەی بوو دانی بە "مالی نەتەوەیی" کورددا ناو بە"هاوبەش" لەدەوڵەتی عێراقدا دایىنان سەردەمی ئەو، خۆرە زەردە هەوت تیشک سوورەکەی کورد وەک هێمایەکی هاوبەشێتییان لەئاڵای عێراقدا بوو. شێخ ئەحمەدیش، کەلە ۱۹٤٧ەوە لەبەندیخانە خزێنرابوو بەرداو پۆڵێکی زۆری قایلکردنی قاسمدا هەبوو لەبانگهێشتنکردنەوەی مەلا مستەفادا. مۆسکۆ سەفەرەکەی مەلا مستەفای وا رێکخست، کەلەپێشا بچێتە پراگ، ئەمجا تا بایەخی ئەو مانەوە زۆرەی یەکێتی شۆرەوی کەمکاتەوە بۆ قاهیرە. هەتا ئەمڕۆ، ئەو کوردانەی بەسەر فڕۆکەخانەی بەغدادا دابارین، ئەو بەپیرەوە چوونە راتسکۆیانەو پڕ سۆزەیان لە بیرە کە بۆ مەلا مستەفا کرا. زۆری نەبرد پاپۆڕێکی شۆرەوی هاوڕێکانی بەرزانی لە بەندەری ئۆدیسای شۆرەوییەوە بۆ وڵاتی خۆیان هێنابۆوەو لەبەندەری بەسرەدا لەنگەریگرت

هەرکەمەستی سەرکەوتن بەریدا، قاسم هەستیکرد رژێمەکەی بنکەیەکی پتەوی نییە، بۆیە هەوڵی مانەوەی دەستەڵاتەکەیی، لە رێی سوود وەرگرتنی ناکۆکی نێوان پارتە شۆڕشگێڕە سیاسییە جیاوازەکانو، بەگژ یەکتر کردنیاندا دا. ئەوسا بەڕاستی دەستەڵات لەشەقامەوەبوو، ۱۰ساڵێکی پڕ لەپشێویو گێرەشێوێنی لەبەغدا دا دەستپێکردو، هەر لەسەرەتاشەوە کوردی تێوەگلا. قاسم لەدەستەڵات وەرگرتنییەوە تا ئەو ساتەی لە نووسینگەکەیداو[21]، لەکودەتا خوێناوییەکەی شوباتی ۱۹٦٣ی بەعسییەکاندا کوژرا، لەپڕاو لەزنجیرەیەک کاری سەرکوتکەرانەی توندوتیژدا، کەوتە گیانی بەرهەڵستکارانی. بەرزانی لەیەکەم پانزەمانگی دەستەڵاتەکەی قاسمدا، کاریگەرترین هاوپەیمانو دەستە بەزەبرەکەی بوو.

بەو پێیە، ساڵی ۱۹٥۹ جەنگاوەرانی بەرزانی وەک هێزێکی بەزەبر بۆ سەرکوتکردنی موڵکدارە گەورەکانی کورد (ئەو سەرەک عەشیرەتانە بوون کەلەسەردەمی شانشینیدا شەڕیان لەگەڵ مەلا مستەفادا کردبوو)،ئەوانەی دژ بە چارەسەرکردنی کشتو کاڵ بوون کە عەبدولکەریم قاسم هێنابوویە ئاراوە، بۆ سەرکوتکردنی یاخیبوونێکی شاریستانو نەتەوەییانەی عەرەبی، کەلەهەمان ساڵدا لە موسڵ بەرپابیوو کۆمۆنیستەکانیش بۆ سەرکوتکردنیتورکمانەکانی کەرکوک بەکارهێنران کوردەکان بەدەنگ قاسمەوە چوونو، کۆمۆنیستو بەعسییەکانیشیان داپڵۆست، بەعسییەکان ئەمەی بەرزانیان لەبیر نەچۆوەو بەهیچ جۆرێک چاویان لەو کارەی نەپۆشی

---

[21] عەبدولکەریم قاسم لەنوسینگەکەی خۆیدا نەکوژرا، بەڵکو لەوێ لەگەڵ چەند ئەفسەرێکی ناسراوی تری ئەوکاتەدا خۆیان بەدەستەوەداو لەئێزگەی رادیۆو تەلەفزیۆنی "ساڵحییە"دا دوای رێتو رێزێکی سەرپێیانەی دادگا لەگەڵ برادەرەکانیا گوللە بارانکرا (وەرگێڕ)

لەکانونی دووەمی ١٩٦٠دا قاسم بەرێدانی پارتی دیموکراتی کوردستان و ڕەوانەسینی، کەدەسال بوو ڕژێمی شایانەی عێراق ڕێی لێگرتبوو، پاداشتی بەرزانی دایەوە، ئەمەش ئەوپەڕی هاوپەیمانێتی لەنێوانیاندا هێنایە ئاراوە. لەوماوەیەدا بەرزانی حسابە کۆنەکانی خۆی لەگەڵ عەشایەرە بەریەکەرەکانیا پاککردەوە، سەرۆکی عەشیرەتی زیباری کوشت. بەڵام قاسم ئەرکی بەوە کردبوو کەبەرزانی سەرۆکایەتی ڕێکخراوێکی سیاسییانەی ڕەوای وادەکات کەتەنیا ڕێکخراوبێت هەڕەشە لەدەسەڵاتەکەی بکات. بۆیە ڕێگای گەڕانەوەی بۆ سەرۆک عەشیرەتە کوردییەکان خۆشکرد کە لەڕابردوودا بەرزانی بەگژدا کردبوون و کردبوونی بە دیوی ئێراندا.

بەڵام جیاکردنەوەی لایەنگرییە سیاسییە تێکئاڵاوەکەی ڕۆشنبیرە نەتەوەییەکانی کورد بەلای بەرزانییەوە بەرەنگاربوونەوەیەکی زەحمەتتربوو لەوەی کەدەسەڵاتی خۆی بۆ ناوچە عەشایەرییەکانی باکووری عێراق بگێڕێتەوە. لەکاتی دەربەدەرییەکەیەوە ژمارەی خوێندەوارانی کورد چەند قات زیادیکردبوو، کەهاتەوە کوردستانی عێراق زۆر لەکاتی جێهێشتنەکەی جیاوازتربوو. لەو ماوەیەدا کەبەرزانی دوورخرابۆوە گەلێک لە کوردە شارنشینەکان چووبوونە ڕیزی پارتی کۆمۆنیستی عێراقەوە، کەلقێکی تایبەتی لە کوردستاندا پێکهێنابوو لەپارتی دیموکراتی کوردستانیش جەماوەری زیاتربوو، هەرچەندە پارتی لەبەیاننامەی دامەزراندنیدا، خۆی وەک پارتێک ناساندبوو کە "سوود لە مارکسیزم – لینینزم دەبینێت" ئەوە تاماوەیەکی زۆر تۆوی ناکۆکی لەناو پارتەکەدا بڵاوکردەوە.

کاتێک بەرزانی بەرەو دەربەدەری شۆرەوی بۆوە پوختەیەکی دڵسۆزی لێدەرچێت لەبیر هەموو کورد چۆوە، ئیبراهیم ئەحمەدی ئەمینداری گشتی پارتی دیموکرات، لەپەنجاکاندا پارتە نهێنییەکەی بەزیندوێتی هێشتەوەو نهێنیانە چالاکییەکانی بەڕێوەدەبرد. کە مەلا مستەفا گەڕایەوە، ئیبراهیم ئەحمەدی بەپیشە پارێزەر، ملی بۆ ئارەزووەکانی بەرزانی نەدا و دەستی لەسەرکردایەتی پوختە شارییەکە هەڵنەگرت، بەرزانیش لایبرد و حەمزە عەبدوڵای کۆنە کۆمۆنیستی خستەجێ کەپێشتر بەرلەگەڕانەوەی بەرزانی، ئیبراهیم ئەحمەد لەپارتی دەریکردبوو. بەڵام زۆری پێنەچوو بەرزانی ڕایگۆڕی، چەکدارەکانی خۆی نارد تا بارەگای مەڵبەندی سەرکردایەتی پارتی بگرن و، حەمزە عەبدوڵاو لایەنگرەکانی دەربکەن.

ئەوان لەسەر کێشە رامیاری و کەسێتییەکان ناکۆکبوون. لەسەرو هەموویانەوە لە کاتی ڕووخانی "کۆماری مەهاباد"دا، حەمزە حەزیدەکرد لەگەڵ عەشیرەتە پارێزگارەکاندا ڕێکبکەون، کەپێی وابوو هەر ئەوان توانای دابینکردنی هێزە پێویستییەکانی بزووتنەوەی نەتەوەییان هەبێت، هەرچی ئیبراهیم ئەحمەدیشە وای پێباشبووە لەکاتی بڕیاردانیدا کوردە شارنشینەکان

ڕۆڵێکی زیاتریان هەبێت، بەرزانیش گومانی لەوەداپەیمانێتییەك دەكرد كەلەنێوان هەمزە عەبدوڵاو كۆمۆنیستەكاندا هەبێت. كاتێك بەیاننامەكانی پارتی دیموكراتی كوردستانی ئەوسا دەخوێنینەوە، كە قسە بە "ئیمپریالییەت"و "دەرەبەگ" و "بورژوازی" دەڵێن، پیاو ئەو كۆمەڵە ئایدۆلۆژیانەی پەنجاكانی بەبیردێتەوەو، دەرك بەوەشدەكات كە چۆن یەكتریان بە شتێك تاوانباركردووە كەزۆربەی كورد، بەتایبەتی نەخوێندەوارەكانی ناو عەشیرەتە شاخاوییەكان لە ماناكەی نەگەیشتوون.

پێوەندی نێوان ئیبراهیم ئەحمەدو بەرزانی بەرادەیەكی وا گرژبووە كەلقەكانی پارتی لەوشارانەی سەربە ئیبراهیم ئەحمەدبوون، كاتێك شەڕی توند لەنێوان هێزەكانی حكومەت و چەكدارانی بەرزانیدا لەئەیلولی ١٩٦١داو لەباكووری عێراق هەڵگیرسا، دەیانویست بێلایەن بووەستنەوە. شەڕی نێوان هێزەكانی میری و كورد تا ساڵی ١٩٧٥ بەردەوام دەبێت، ئەگەرچی ناوەناوە لەگەڵ یەكتریدا دەگەیشتنە ئەوەی شەڕ ڕاگرن. بەڵام كە قاسم لەكانونی یەكەمی ١٩٦١دا بڕیاری قەدەغەكردنی پارتی دیموكراتی كوردستانی دا؛ پارتی ناچاربوو بەشداری شەڕەكە بێت. ئیبراهیم ئەحمەدو زاوا بەهرەدارو خوازیارەكەی، جەلال تاڵەبانی؛ هێزێكی تایبەتیان لەناو پارتی دیموكراتدا، لەقەڵەمڕەوی سنووری ئێران باشووری خۆرهەڵاتی سلێمانیدا پێكهێنا؛ ئەوەش سروشتی لێكدابڕانە دوورو درێژەكەی كوردی نیشاندەدا. ڕاستییەكەی بەرزانی و ئیبراهیم ئەحمەد هەریەكە خۆی بەسەركردەی بزووتنەوەی كورد دادەنا. بۆیە ئەو لێكترداب‌ڕانەی ئەم بزووتنەوەیە، لەنێوان بەرزانی كەبەسەر ناوچەی باكووردا زاڵبوو، ئیبراهیم ئەحمەدیش كەلەباشووری خۆرهەڵاتی كوردستانی عێراقدا دەستی دەڕۆیشت بەهێنجگارەكی بنبڕ نەكرلو تا ناوەڕاستی نەوەتەكان كەمەسعود بەرزانی كوڕی مەلامستەفا لەناوچەكانی باكووردا دەستەڵاتی بەدەستەوە گرت و؛ جەلال تاڵەبانیش دەستەڵاتی بەسەر ناوچەی هێزی خەزووری و مەڵبەندە بنەڕەتییەكەیدا گرت، ناوە ناوە سەری هەڵدەدایەوە.

لەگەڵ تێهەڵكێشبوونی هەموو ئەم گرفتانەدا گرفتی سەرەكی، كە بەرەو ڕووی كوردو دوژمنەكانیشیان ببۆوە وەك خۆی مایەوە. لەوەتەی لقی عێراقی پارتی دیموكراتی كوردستان، لەئابی ١٩٤٦ەوە دامەزراوە، ئامانجە ڕامیارییە ڕاگەیەنراوەكان، كە بەرزانی بۆ هێنانە دیان تێدەكۆشا، وەك خۆیان ماونەتەوە بەرزانی وا ڕاهاتبوو كە بڵێت كورد سەربەخۆیی ناوێت بەڵكو "دیموكراتی بۆ عێراق و ئۆتۆنۆمیشی بۆ كوردستان" دەوێت. لەو ڕۆژگارانەدا ئەم ئامانجانە تەنیا لەسەر كاغەز بەجێبوون. بەڵام ڕاستییەكەی كارەكە بەو ئاسانییە نەبوو، بۆیە دوژمنە

یەکبەدوای یەکەکانی بەرزانی، شاویستبووبن یان نەتەوەیی عەرەب یان بەعس یان کۆمۆنیستەکان، بڕوایان پێنەدەکرد.

بەلای بەربەرەکانێکەرە سیاسییەکانیانەوە کورد دەیویست بەشتێك لەعێراق و گەر بتوانێت چەند بەشێك لەتورکیاو ئێرانیش، کەبەخاکی خۆی دەزانی، بپچڕێت بەدیهێنانی ئامانجەکانی کوردیش قەوارە فشەڵەکەی عێراقی هەڵدەوەشاندەوە. دوژمنانی کورد لەم شیکردنەوەیەیاندا هەڵەنەبوون، چونکە دوای شەڕ هەڵگیرسانەکەی ساڵی ١٩٦١و کوردێکی زۆر بەڕاستی وایاندەزانی شەڕەکەیان لەپێناو بارێکی تایبەتی کوردستان و ڕەنگە سەربەخۆیشا بێت، جا بۆ نەبێت؟ یەکێك لە دیارترین یاریدەدەرانی بەرزانی، جەخت لەسەر ئەوەدەکات و دەڵێت: "تەنانەت لەو ڕۆژانەشدا دەمانزانی بەرزانی هەوڵ بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی دەدات".

لەخۆرهەلاتی ناوەڕاستدا بەگشتی و، لەوناوچەیەی ئیغریقییەکان ناوی "میزۆپۆتامیا"یان لێنا، دەستەلات وەك یاری بە "سفر" کردن وابووە، بەشناکرێت، یان بەخۆتە یان بەخۆت نییە. خۆ ئەگە دەستەلاتت بەدەستەوە نەبێت ئەوا بەدەست یەکێکی ترەوەیە کەلایەنی کەم ئەویش هەمان بۆچوونی تۆی بۆ دەستەلات هەیە بیرۆکەی دابەشنەکردنی دەستەلات، جێبەجێکردنەکەی لەهیچ شوێنێکی دونیادا، بەقەدەر عێراقی نوێ دروست نییە، کە گەمەی قەوارەیەکی دروستکراوی بەریتانیاییەو لە ناوچەیەکدا دروستکراوە هەر لەکۆنەوە شوێنی دەستەلاتە زۆردارو خوێنڕێژەکانە، هەندێ جار دەستەلاتی خۆسەپێنەری واشی تێکەوتووە کە خوێنڕێژێتییەکەی کەمتر بێت. سەبارەت بەمەسەلەی دابەشکردنی دەستەلات لە عێراقدا، ئەوەندە بەسە کەسەیرێکی بەپەلەی پەیکەرە کەتەو مۆنە ترسناکەکانی شا ئاشوورییەکان بکەین کەلە مۆزەخانەکانی لۆڤەرو، بەریتانیاو، مترۆپۆلیتانی شاری نیویۆرك دانراون، تا هەر گومانێکمان سەبارەت بە دابەشکردنی دەستەلات لەعێراقدا هەبێت بیڕەوێنێتەوە.

بەهەرحاڵ هیچ کام لەزلهێزەکانی دونیا، ئامادە نەبوو پشتگیری دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ بۆ کورد بکات، یان تەنانەت ئاماژەیەکی واشبدات کە ئامادەیی پشتگیریکردنی ئۆتۆنۆمی کورد بگەیەنێت. خۆ دەوڵەتەکانی ناوچەش، گومانێکی زۆریان لەسیاسەتی عێراق هەبوو،چونکە بەغدا لەهاوسێکانی زیاتر تێپەڕاندبوو، ڕێی بە کورد دا بەرگی کوردی خۆیان لەبەربکەن و لەقوتابخانەکانیاندا بەزمانی خۆیان بخوێنن و لەبەڕێوەبەرایەتیەکانیشیاندا بەکاربهێنن و ڕۆژنامەو کتێبیشی پێدەربکەن.

لەم گومانەی هەموو لایەکیان بەسەرەکیان دادەناو لەسیاسەتی هەریەکێکیاندا بەکردەوە کاری پێدەکراو لە "پەیماننامەی سەعدئاباد"ی ساڵی ١٩٣٧یشدا، ئێران و تورکیاو عێراق،

بەڵێنیان دابوو لەکاتی پێویست دا پێکەوە شاڵاویان بۆ بەرن، لەبەڵێننامەی "پەیمانی بەغدا"شدا، کەلەساڵی ١٩٥٥دا ئەمەریکاو بەریتانیا ئاڕەوایانە بەبیانووی دژایەتی کۆمۆنیستەوە بەسەر وڵاتانی ناوچەدا سەپانیان. گەر سەرنجێکی ڕووداوەکانی دواوە بدەین، ئەوا بۆمان دەسەلمێت کە هەوڵە راگەیەنراوەکانی بەرزانی بۆ دەرچوون لەیاری سفر، واتە مەحاڵی دەرچوون لەدابەشنەکردنی دەسەڵات لەعێراقدا، هەرلە سەرەتاوە سەرنەکەوتنی بۆ دانرابوو. خۆ ئەگەر کورد بەڕاستی جەخت لەوەبکات کە ڕژێمی بەغدا بەتەنیا بەو ئاوڕوخێنرێت، ئەوا دەستەڵاتدارانی عێراقیش بزووتنەوەی نەتەوەیی کوردیان پێ لەناوناربرێت. بەهەرحاڵ، ڕژێمە یەک لەدوای یەکەکانی بەغدا، کەبەرزانی تەنیا هەوڵی لاوازکردنی دەدان، بەهۆی دەستکەوتی نەوتی کەرکوکەوە کە کورد بە بەشێک لەسامانی زەوتکراوی خۆیی دادەنێت، تا دەهات دڕندەتر دەبوون و چاکتریش خۆیان ڕێکدەخست. بەرزانی تەنانەت لەوپەڕی باشیا کە کوردی هەموو دونیا گوێیان لەئێزگەیەکی نهێنی کوردی سەر شەپۆلێکی کورت دەگرت، تا لەدەستکەوتەکان ئاگادارین، دیارە گەر پشتگیری دەرەوەی نەبووایە، کەبەغدای تەواو پەستکردبوو، زۆربەی ئەو سەرکەوتنانەی بۆ بەدەست نەدەهێنرا.

لەشێوازی شەڕی کورداو ئەو ئامانجانەی لێیانکەوتنەوە، ڕەنگە سەرزەنشتکردنی بەرزانی و تاوانبارکردنی، بە بەفیڕۆدانی دەستکەوتی جەنگ لەسەر مێزی دانوستان، کە بەدەردێکی بنەرەتی و کۆنی کورد دادەنرێت، کارێکی ئاسانبێت. هەندێ جار لەبری ووردبوونەوە لە هۆی ڕەتکردنەوەی ئۆتۆنۆمییەکی دیاریکراو کە حکومەت بە کوردستانی دەداو، دەکرا بەخاڵی چوون بەرەو دەستکەوتی زیاتر دابنرایە، شانازیدەکرد کەڕۆڵی لەخستنی حکومەتە یەک لەدا یەکەکانی عێراقدا هەبووە. بەڵام کاتێک بەرزانی لەدەربەدەرییەکەی گەڕایەوە، کەسێک پێشبینی ئەوەی نەدەکرد کە دوژمنەکانیان ئەو کارە دڕندانانەیان لەگەڵدا بکەن. بەرلەوەی ساڵی ١٩٦١ ئاوابێت، لەسەردەمی عەبدولکەریم قاسمدا فڕۆکەی عێراق، ١٢٧٠ گوندی کوردی، لە شێوازی کاری تۆڵەسەندنەوەو ملپێدان، وێرانکرد، کە وڵاتانی دونیا تا ڕادەیەک بەلایانەوە پەسندبوو.

بێئەوەی هەوڵی بیانوو دۆزینەوە بۆ هەڵەکانی بەرزانی بدەین، پێویستە ئاماژەی ئەوە بکرێت کە لە کەشێکی وادا کاربدەکرد وتەی "زلهێزەکان" دەستەڵاتی سیاسی کۆتدەکرد، پیاوێکی شەرەفمەندو ڕێز بۆ قسەی خۆ دانەربوو، بڕواشی بەبەڵێنی خەڵکانی دی هەبوو. بەپێی ئەو کەشەی تیاشیا ژیابوو، بەرزانی پێی وابوو دەرفەتێکی باشی بۆ پارێزگاریکردنی ئەو قسە بنەڕەتییەی کورد بۆ هەڵکەوتووە، کە جەخت لەسەر جیاوازی کورد لەگەڵ هەموو گەلانی

ناوچەکەدا دەکات، بەوەی ئەوان نە عەرەبو، نەتورکو، نەئێرانین[٢٢]و، شایانی چارەنووسێکی باشتریشن لەوەی کەهەیانە. بەڵام هەڵسوکەوتەکانی دونیا، بەپێی یاسای "گریشام"، گۆڕاوەو، ڕەوشتیش لەسەرحسابی کوردو خەڵکانی دی تا بێت ڕوو لەکەمبوونەوەیە.

یەکەم جەنگی کورد، تا شوباتی ١٩٦٣ کە بەعسییەکان عەبدولکەریمیان کوشت نەوەستا. هەرئەوکاتە بەعسییەکان ئارەزووی ستەمکارانەی خۆیان ئاشکرا کردو، بەهاندانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، کەبەپێی چەند سەرچاوەیەك، ئەوکاتە هەوڵی لاوازکردنی بەهێزترین پارتی کۆمۆنیستی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی ئەدا، حەوت هەزار کۆمۆنیستیان کوشت. قۆناغێکی نوێ دەستپێیکرد، کەچەندین دانوستانی پچڕپچڕی نێوان بەغداو کوردی بەخۆوە بینی. وەك هەموو ئەو دانوستانانەی سالانی ئاینده، ئەمیش بەهۆی کەرکوکەوە، کە کورد بە بەشێکی کوردستانی دادەنێت نەگەیشتنە ئەنجام. حکومەتە یەك لەدوا یەکەکان داواکاری کوردیان سەبارەت بە کەرکوك و نەوتەکەشی ڕەتدەکردەوەو، ئاماژەیان بۆ ئەوە دەکرد کە شارەکە لە سەرەتای ئەم سەدەیەداو بەرلەوەی نەوتی لێدەربهێنرێت، لە بنەڕەتدا شارێکی تورکمانی بووەو، لەگەڵ کۆمەڵگا گەورەکانی کوردو عەرەبیشی تیادا ژیاوە. لە حوزەیراندا بەعسییەکان شەڕیان لەکوردستان دەستپێکردەوە، وەزیری بەرگری سالح مەهدی عەماش خۆی وا هەڵدەکێشا، کە ئەمجارەیان سوپا ئامادەیەو پەلامارەکەش لە "گەشتێکی سەربازی یان سەیرانێکی ناو چیا" بەولاوە هیچی تر نییە. بەڵام سوپای عێراق دوبارە زیانێکی زۆری لێکەوتەوەو لە ١٨ی تشرینی دووەمی ئەو ساڵەشدا دەسەڵات لەبەعسییەکان سەندرایەوەو، فەریق عەبدولسەلام عارف دەسەڵاتی گرتە دەست. دانوستان دەستی پێکردەوەو، لە ١٠ی شوباتی ١٩٦٤دا شەڕ وەستایەوە.

دووەم جەنگی کورد کۆتایی پێهات، بەڵام لێکدابڕانێکی هەمیشەیی لەنێوان ڕیزەکانی بزووتنەوەی نەتەوەیی کوردا هێنایە ئاراوە. کۆمەڵی ئەحمەدو تاڵەبانی، بەرزانیان بەوە تاوانبارکرد کە ئاگربەستنەکەی لەگەڵ بەغدادا ناپاکییە لەگەڵ کوردا کردویەتی، بەتایبەتی بێپرسی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستانیش بڕیارەکەی داوە. بەرزانی زۆر بەتوندی وەڵامی دانەوە، ناچاریکردن کە لەمانگی تەموزی ئەو ساڵەدا، لەگەڵ چوار هەزار کەس لەلایەنگرەکانیان بۆ ئێران هەڵبێن. بەڵام حکومەتی عێراق ڕێی گەڕاندنەوەی دان و بۆ دژایەتیکردنی بەرزانی، کەململانێکەیان پەرەی لەبەر بڕیبوو، کۆیکردنەوە. ناوهێنانی تاڵەبانی

---

[٢٢] لێرەدا ئێرانی مەبەست (فارس)ە، چونکە گەر وانەبوایە دەبوا بۆ دواەکەی تریش عێراقی و تورکیایی نەك عەرەب و تورك دابنرایە (وەرگێڕ)

بۆ هەڵچوون و تووڕەبوونی مەلا مستەفا بەسبوو، کەلەو لاوە کێبەرکێکەرەیدا کەسێکی بەهرەمەند لەسەرکردەیی و سەربازیانەی وای دەبینی خۆ لەکارامەیی ئەم بدات، بەتایبەتی کەهەردووک سەرکردایەتیکردنیان مەبەستبوو.

لەنازاری ١٩٦٥دا شەڕ لەکوردستاندا دەستپێکردەوە، عەبدولسەلام عارف لەکارەساتێکی تەمومژاویدا، کەتووشی کۆپتەرە سەربازییەکەی هات کوژرا، لیوا عەبدولڕەحمان عارفی برای دەستەڵاتی گرتەدەست. لە ئایاری ١٩٦٦دا عێراقییەکان هێرشێکی گەورەیان کرد، تا بەرەی کورد کەرتبکەن و بەرزانی لەو یارمەتییە گرنگەی ئێران بێبەشبکەن. لەگەڵ ئەوەی سوپای عێراق یارمەتی لە "جاش"ەکانی تاڵەبانی وەردەگرت، بەڵام پیس دۆڕاندی و بەرزانی لەچیای "هەندرێن" کەبەسەر ڕەواندوزدا دەیڕوانی گەورەترین سەرکەوتنی بەدەستهێنا، بۆیە مانگی دواتر عەبدولڕەحمان بەزازی سەرۆک وەزیرانی عێراق بەئاشکرا دانی بە "دووهاوبەشی نەتەوەیی عێراق"دا نا. بەڵام سوپای عێراق پێشێلی ئەو وتووێژەی کرد کەلەگەڵ بەرزانیدا دەکرا، ئەویش دوای دەستپێکردنی وتووێژێکی لەوجۆرە لەگەڵ تاڵەبانیدا. بۆیە بەرزانی هەڵوێستی توندتری نواند، وتی: "جەلال تاڵەبانی ناپاکە من ناچمە هیچ جۆرە وتووێژێکەوە کە ئەوی تیادابێت". بەرزانی تاڵەبانی بەوەش تاوانبارکرد کە "بەکرێگیراوی هەموو لایەکە". تا ئەمڕۆشی لەسەربێت لایەنگرانی بەرزانی ناوی "شەست و شەشەکان"یان لە لایەنگرانی تاڵەبانی ناوە، لەبری ئاشتی هەر بڕیار لەسەر ئاگربەستێکی دی درا.

لەتەموزی ١٩٦٨دا بۆ جارێکی دی پارتی بەعس دەستەڵاتی گرتەوە دەست، ئەوەندەی ئەبرد سەدام حسێن وەک بڕیاردەری ڕاستەقینەی ڕژێمە نوێیەکە بەدیارکەوت، ئەگەرچی ئەحمەد حەسەن بەکریش سەرۆک کۆماربوو. سەرەتا بەعسییەکان، لەگەڵ کورددا هەوڵی کات وەدەستهێنانیان بوو، چونکە بەڕادەیەک خەریکی پاککردنەوەی سوپابوون لەهێزە نەیارەکانیان کەشەڕیان لەدژی بەرزانی پێنەدەکرا، بۆیە لەوماوەیەدا "کۆمەڵەکەی ٦٦" لەبری پارتی بەعس شەڕی بەرزانیان دەکرد. لەسەرەتای ئەیلولی ١٩٦٩دا عێراقییەکان شەڕی دژی کوردیان دەستپێکردەوە. سوپا زیانێکی وای لێکەوت کە لەکانونی دووەمی ئایندەدا سەدام حسێن ناچاربکات بۆ دانوستانکردن لەگەڵ بەرزانیدا بەرەو کوردستان بیێتەوە. لە ١١ی ئازاری ١٩٧٠دا ئەحمەد حەسەن بەکری سەرۆکی عێراق لەئێستگەی بەغداوە، بەشە ئاشکراکراوەکەی ئەو ڕێکەوتننامەیەی کە لەگەڵ کورددا لەسەری ڕێککەوتبوون و، دانی بە "بوونی نەتەوەی کورد"دا دەنا، پێشمەرگەی دەکردە پاسەوانی سنوور، دانی بەماڵی زانستیانەی کوردو گرتنەدەستی فەرمانبەرایەتی کورددا دەنا، جێگرێکی سەرەک وەزیران و چەند وەزیرێکی لەحکومەتی

نێوەنددا لێدوانانو، ناوچەیەکی ئۆتۆنۆمیش کەپایتەختەکەی هەولێربێت لەکوردستاندا دادەمەزرێند، خوێندەوە. ئەمڕۆشی لەسەربێت، کورد چوار ساڵی دوای ئەو ڕێکەوتننامەیە، بە سەردەمی زێڕین دادەنێت، کە تیایدا ئاشتیو گەشەکردنو داهێنانی ڕۆشنبیری پەرەی سەند.

بەڵام جارێکی تریش دەرکەوت کورد زیرەکتر نەبوون. بەرزانی بڕیاری عێراقییەکانی لەبارەی کێشە سەرەکییەکانی، کەرکوکو، پانتایی ناوچەی ئۆتۆنۆمیو، مەرجو کاتی سەرژمێری پێویست بۆ دانیشتوانەکەی بەدی نەهێنا، تا داواکارییەکانی کورد لەسایەی ڕێکەوتنێکی یەکجارەکیدا بچەسپێنێت. بگرە بەرزانی بە پاشکۆیەکی نهێنی گشتی قایلبوو،کەماوەی ساڵێکدا سەرژمێری کورد، بۆ دیاریکردنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی بکرێتو، ئەم ڕێککەوتنەش لەچوار ساڵدا تاقیبکرێتەوەو، لەکۆتایی ئەو چوار ساڵەدا بەتەواوەتی ناوچەی ئۆتۆنۆمی دابمەزرێنرێت کوردە عێراقییەکان جەخت لەوەدەکەن، کە حکومەتی عێراق چی فرتوفێڵ هەبوو، بۆسەرژمێرنەکردنی کوردستان کردی، لەهەمانکاتیشدا بەپەلە کەوتە نیشتەجێکردنی عەرەب لەناوچە کوردییەکاندا بەگشتیو، دەوروبەری کەرکوکو ناوچە نەوتییەکانیتر بەتایبەتی، هەرچی کرێکاری کوردی کانە نەوتەکانی کەرکوک هەبوو دەریکردن. لێکۆڵەرەوە کوردەکان ئەوە یەکلایەکەنەوە کەمیری عێراق، لەماوەی گواستنەوەکەدا، تەنیا لە سەدی حەوتەوە تا سەدی دوانزەی بوودجەی عێراقی بۆ ناو ئۆتۆنۆمییەکە تەرخانکردبو، هەرچوار پرۆژەی پیشەسازیشی تیادالکردەوە، ئەو زەمالانەی بۆ قوتابییانی کوردی زانکۆو ئەو کورسیانەش کە لەئەکادیمییە سەربازییە عێراقییەکاندا بۆیان دانەنرا هێجگار کەمبوون.

لەکاتێکدا دانوستان لەگەڵ کورددا پچڕپچڕبوو، بەغدا ڕایگەیاند کە یەکلایانە، ئەرکی ئۆتۆنۆمییەکەی لەسەرێتی لەیادی چوارەمین ساڵڕۆژی مۆرکردنی بەیاننامەی ١١ی ئازاردا جێبەجێدەکات. چونکە بڕوایان بەیەکتر نەمابوو (سووکە شەڕی چەکدارانەش هێندەی دی نێوانیانی تێکدابوو)، ئەم جۆرە تەکتیکانە ئاراملێبڕاویو خۆئامادەکردنی بەعسی بۆ شەڕکردنەوە دەگەیاند، ئەویش ئەگەر کورد بەوەی پێیدەدرێت قایل نەبێت. بەڵام دواتر هەندێک لە کوردەکان گومانیان لەوە پەیدا کرد کەدەبێت بەرزانی ڕێککەوتنەکەی بەڕاست بووبێت (مەلا مستەفا خۆشی دەستی لەوبۆچوونەدا هەبوو، چونکە دەیوت، ئەم ڕێککەوتنە "لەفێڵ بەولاوە هیچی دی نەبوو. تەنانەت پێش ئەوەی مۆریشیبکەم ئەوەم دەزانی).

عوبەیدوڵای کوڕە گەورەی مەلا مستەفا، لەوانەبوو کە گومانی لەهەڵوێستی باوکی دەکرد، هەڵات بۆ بەغداو لەوێ ڕایگەیاند، کە بەرزانی "گەر کەرکوکو هەموو نەوتەکەیشی بدرێتێ، ئۆتۆنۆمی جێبەجێ ناکات، چونکە ئەگەر یاسای ئۆتۆنۆمی جێبەجێبکات هیچی لەبن دەستدا

ئامێنێت و، ئەویش دەیەوێت هەرخۆی خاوەن دەسەڵات بێت". بەهەرحاڵ سەدام حسێن سێ ڕۆژ بەر لەیادی مۆرکردنی ڕێککەوتنەکە، بەیەکسانی دابەشکردنی نەوتی کەرکوکی بۆ بەرزانی پێشنیارکرد، بەڵام بەرزانی ئەم پێشنیارەشی ڕەتکردەوە. یەکەمجار ڕەنگە ڕەتکردنەوەکەی بەرزانی بیانووی هەبێت و ئاشکراش بێت. چونکە دوای ئەو هەموو توندوتیژییەی هەردوولایان بەرامبەر بەیەکتری کردیان (کەچەند هەوڵێکی بەعسییەکانی بۆ کوشتنی بەرزانی تیادابوو) هیچ لایەکیان بڕوای بەلاکەی تریان نەمابوو، وەکوتر ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ دواوەو سەرنجێکی ڕێککەوتنەکەی ١١ی ئازار بدرێت، بریتییە لەپشوویەکی نێوان دووشەڕ.

عەبدولڕەحمان قاسملۆ، کەسەرکردەیەکی کوردی ئێران بوو، بەدرێژایی ساڵانێکی دوورودرێژ هۆی بەجێی بۆ گومان لەسەرکردایەتیکردنەکەی بەرزانی هەبوو، بەڵا بەتی لەو ڕەتکردنەوەیەی سەبارەت بەکەرکوکی زۆر دوودڵبوو ١٠ ساڵ دوای ئەو ئاکۆکییە، قاسملۆ لەڕەتکردنەوەی ئەو چارەسەرەی بەرزانی کە دەستکەوتێکی زۆری بۆ بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد لەدونیادەو لەزۆر ئاستدا تیادابوو، زۆر بەداخبوو، چونکە بەهۆی هەڵوێستی بەرزانییەوە لەدەستچوو. بەبڕوای سەرکردە کوردەکەی ئێران، بڕیارەکەی مەلا مستەفا هەڵەیەکی بۆچوونەکانی بوو، پێشی لەسەرئەوە دادەگرت کە ڕاکەی لەئێمانەوە هاتووە نەك لەپشتبەستنییەوە بە یاریدەدانەکەی بەغدا، کە لەملمانێ سیاسییە تێکچڕاوەکانی ناوچەکەدا دەیداتێ. قاسملۆ دەڵێت "کوردی عێراق تا ئێستا هیچی بەدەست نەهێناوە، چونکە لەسیاسەتدا لەبری ئەقڵ پشتی بەسۆز بەستووە. یان دەبێ هەموو شتێکیان دەستبکەوێت یان هیچ، شتەکان بەلای ئەوانەوە یان دەبێت ڕەش بێت یان سپی، هەر بۆیە هیچیان بەدەست نەهێنا. چونکە لەسیاسەتدا ناکرێت بەپێی ڕەش و سپی کاربکەیت. ئەوەی ئەمڕۆ بۆت بەدەست نایەت، ڕەنگە سبەینێ بەدەستهێنانی ئاسان بێت. وادەزانم ئەبوا بەرزانی بەو چارەسەرەی کەرکوك قایلبوایە، ناوچە ئۆتۆنۆمییەکەی بچەسپانایەو، دواتر شەڕی بۆ گشت دەستکەوتەکانی تری بکردایە، لەگەڵ ئەندا بیربکەرەوە، لەساڵی ١٩٧٩دا کە شۆڕشی ئێران هەڵگیرسا، ئەگەر ناوچەی ئۆتۆنۆمی ئامادابوایەو چەکدارەکانی بەرزانی لەبارودۆخێکی باشتردا بوونایە چی دەبوو. لەوکاتەدا تەنیا بیر لەگرنگی ئەو دەرفەتە بکەرەوە کەبۆ کوردی ئێران دەڕەخسا".

بەهەرحاڵ، لە ١١ی ئازاری ١٩٧٤دا بەغدا لەناوچەیەکدا ئۆتۆنۆمی بۆ کورد ڕاگەیاند کەنەختێك لەنیوەی ئەو ٢٩ هەزار میلە چوارگۆشەیەی کورد داوایدەکرد زیاتربوو، کەرکوکیشی نەگرتبووە. بۆیە دەستپێکردنەوەی پێنجەم شەڕی کورد لەگەڵ دەرچوونی بڕیارەکەدا کوتوپڕ نەبوو. بەرزانی و لایەنگرەکانی لەبەتوانایی خۆیان دڵنیابوون، ٤٠٠٠٠ جەنگاوەریان لەبەرەکانی

شەڕدابوون و ٦٠٠٠٠ میلیشیاش پشتگیریاندەکردن. لەشوێنە دوورەکانی کوردستانەوە وەک بەغداو جێگەیدی کوردی بەسەردا دابارێ. ٦٠ پزیشک و ٤٥٠٠ مامۆستای قۆناغە جیاجیاکانی خوێندن بەزانکۆشەوە، ٥٠٠٠ پۆلیس و ١٦٠ ئەندازیار و ١٠٠ ئەفسەریش ڕیزی سوپای عێراقیان بەجێهێشت و هەرهەموویان چوونە پاڵ هێزەکانییەوە.

بەڵام دواتر دەرکەوت شەڕکردنەکە بۆ کورد کاولکاریبوو لە وورەشیانی هێنایە خوارەوەو ناکۆکی ڕوخێنەرو درێژخایەنیشی لەڕیزەکانیاندا بەرپاکرد. هەر لەسەرەتاوە "پێشمەرگە" لەبەردەم هێزە عێراقییەکاندا پاشەکشەیکرد، ئەوانیش لە شەش مانگدا دەستیان بەسەر ناوچەیەکی بەرینی وادا گرت، کە پانتاییەکەی لەپانتایی هەموو ئەو ناوچانە بەرینتربوو کەلەساڵی ١٩٦١ەوە بەدەست بەغداوەبوون. ماوەیەکی زۆر بەرلەوەی بەفر بتوێتەوە، نەتەوەییە کوردەکان هەموو ئەو شوێنانەیان لێسەندرایەوە کە بەدەستیانەوەبوو، تەنیا قەڵەمڕەوێکی باریکی پاڵ باکووری خۆرئاوای ئێران نەبێت کە بەسوودوەرگرتن لەپارێزگاریکردنەکەی تۆپە دوورهاوێژو مووشەکە دژ بەفڕۆکەکانی ئێران مابوونەوە، هیچی تریان بەدەستەوە نەمایەوە. ڕاستییەکەی کوردی عێراق بەڕادەیەک پشتیان بە شا ئەستووربوو، کە خۆراک و تەنانەت جگەرەی ئەمریکاییشی بۆ دابین دەکردن، تا وایان لێهات دەستبەرداری کشتوکاڵکردنی خاکەکەی خۆشیان بن. لە٦ی ئازاری ١٩٧٥دا، شا لەپڕێکا هەرچی یارمەتی هەبوو لێیبڕین، بەرزانیش بەوە زەبرێکی وا جەرگبڕی خوارد کەتامرد پێوەی دەتلایەوە. بەڕادەیەکیش پەشۆکا فەرمانی بەپیاوەکانی دا دەست لەشەڕ هەڵبگرن و هیچ بەرەنگارییەک نەکەن، چونکە بەڕای ئەو شەڕکردنیان لەگەڵ ئێران و عێراقدا لەیەک کاتدا کۆمەڵکوژییەکی کوردی لێدەکەوتەوە. بەڵام ئەم بڕیارەی قەوارەی بزووتنەوەی نەتەوەیی کوردی لەڕەگو ڕیشەوە هەژاند.

دواتر پارتی دیموکراتی کوردستان دانی بە کوژرانی ٢٠٠٠ پێشمەرگەدا نا کەلەشەڕدا کوژرابوون، بەڵام پێدەچێت زۆر لەوەزیاتر کوژراو هەبووبێت، تەنانەت گەر قوربانیانی خەڵکە مەدەنییەکانیش حساب نەکرێن. نەتەوەییەکی کورد کە ئەوکاتە بیست ساڵان بووە، گێڕایەوە کەچۆن بەکوڵ گریاوەو لەبڕیارەکەی مەلا مستەفاش پەستبووە، دەیوت: "بەرزانی بەلای ئێمەوە وەک خوا وابوو، ئێمەی خستەسەر نەخشەی ناوچەکە" لەسەر قسەکانی دەڕوات و دەڵێت، گەر بڕیاری بەردەوامبوونی شەڕەکەی بدایە ئەوا "لەنین بۆ شۆڕەوی و جۆرج واشنتۆن بۆ ئەمریکا چۆنبوون، ئەویش بۆ ئێمە والەبوو".

دوای ئەم زەبرە، وێنەی کوردی فرەلایەن بەڵام یەکگرتوو لەڕووی چەوسێنەرانیاندا خۆی بۆ نەگیرا، زۆر لەکوردە بەرهەڵستکارەکانی بەرزانی (بەتایبەتی لاوانیان)، باوەڕیان وابوو کە "ئەو"

دەستبەرداربوونی شەڕەکەی بەباشتر زانیوە وەك لەوەی سەرکردایەتییەکەی بەیەکێکی دی بدات. بڕیارەکەی مەلا مستەفا کەلەبەرێکی قووڵی خستەناو کوردی عێراقەوە، بەڕادەیەکی وا کەدیسانەوە کەوتنەوە یەکتر کوشتن، دەساڵێکی تری برد تا ڕیزەکانی خۆیانیان لەدژی سەدام حسێن ڕێکخستەوە.

ژەنەڕاڵ بەرزانیش دواساڵەکانی تەمەنی بەڕیسوایی لەو دوو وڵاتەدا، ئێران و وڵاتە یەکگرتووەکان کەناپاکیان لەگەڵداکرد، بەسەربرد کاتی تەواویشی بۆ بیرکردنەوە لە دانایەتی رەتکردنەوەی پێشنیارەکەی سەدام حسێن لە هاوبەشێتیکردنی کەرکوکیدا، گەمژەیی بڕوا کردنی بەو بیانیانەی کاریان تێکردو ئەو بڕیارەیان پێدا، دەگمیاند خۆهەڵواسین بەهێزی بیانیدا ئەو ئەنجامە راستەوخۆیەی دەبێت کە ڕێبا ە دووروودرێژەک . بەرزانی، یەکەمجار لەسەرەتای شەستەکانەوەو دوای گەڕاندنەوەی لە تاراوگەی شۆڕەوی گر ،ورپایانە گرتی و، دواتریش بێ هیچ سلکردنەوەیەك،کە رەخنەگرانی والد ،رد پرسیا . لە چاکییکردنەوەی و نەتەوە پەروەرییەکەشی بکەن.

پەراوێزەکانی بەشی پێنجەم

کیمیاگەری کۆن - یان زێڕ بەنالی ئاسن بوون

*"خەباتی نەتەوەی کورد بەدرێژایی سەدەی بیست، بڕوانە دیڤید مەک دوال:

The Kurd   A Nation Deniel, London 1992 p.20.

*"ئاوبانگەکەشیان لەشێوەی شەڕکردنەکەیانەوە بوو" بڕوانە نووسراوەکەی:

The Kurdish Tribes of the: Sir mark Sykes Ottoman Empire

- The Journal of the Royal Anthropologecal Institute of Great Britain and Irland vol. XXX V III, January 28, 1908.

*"بەشیرەخۆری لەبەندیخانەدا بووە" بڕوانە کتێبەکەی دانا ئادەمس شمت:

Journey Among Brave Men, Boston, 1946,p.138.

*"ئیتر بێ ئەوەی لەمۆکەی بپرسن خۆی بۆ ئەکوتن"، بڕوانە کتێبەکەی مارتن ڤان برونسن:

Agha, Sheikh and State Utreth University, 1978, p.311;

*"ئەندامانی خێزانەکەی بەرزانی" چاوپێکەوتنێکی ١٠ی تشرینی یەکەمی ٩٩١ لەگەڵ سامی عەبدولڕەحمان لە ڕەواندوز.

*"ئەتوانم بەهەزارو پێنج سەد بەرزانییەوە بەرگری لەپاشماوەی... بڕوانە ڕینی مۆریس" Le Kurdistan ou la mort, Paris 1956 p.158.

*"ئەی دادوەری چۆن دێتەدی؟" لەچاوپێکەوتنێکی حاییم لیڤاکۆڤ تشرینی یەکەمی ١٩٩١ تەلئەبیب.

*"فێڵبازی پاشگولگرتنی میر ئیزار. باسیل نیکیتین

it h storigue1956, p.188. Les Kurdes: Etude sociologique, Paris.

*"دڵڕەقی سمکۆ: بڕوانە کتێبەکەی ئارشی ڕوزڤێلت I or lust of knowing

Memories of an Inteelligence office, Boston.1988p.251.

هەروەها بڕوانە کتێبەکەی میهرداد ر ئیزادی:

The Kurds: Aeonise Handbook, Washington and London 1992 p.57

کەتیایدا هاتووە: لەڕۆژانی جەنگی جیهانی یەکەمدا سمکۆ ناپاکانە، کەمینێکی بۆ سەرۆکی ڕۆحی فەلەو ئاشورییەکان- "مار شەمعون بنیامین" کە ئەوکاتە نەوەت ساڵان بوو، داناو کوشتی و لەمەڕو تووڕەییشدا کوێرانە خوێنەکەی خواردەوە ستەمکاری و نارەوایی سمکۆ بەنێوی کوردی شەرمەزارکردبوو. مێژوو نووسێکی کورد دەڵێت: تۆمارگە دڕندایەتییەکەی دەمیخاتە خانەی خوێنمژە ڕسواکانی مێژوو، وەك ئەتیلای مەگۆلی کەلای تورکەکان لەمڕۆشی لەسەربێت هەر پاڵەوانە، جا با بەلای کوردو خۆرئاواییەکانەوە بەپێچەوانەی ئەوەشەوە بێت.

*"نامەکەی شێخ عوبەیدوڵلای شەمدینان" وەك لەکتێبە شینەکەی حکومەتی بەریتانیا، تورکیا، ٥، لەساڵی ١٨٨١دا هاتووەو کینانی لەکتێبەکەیدا:

The Kurds and Kurdistan, London 1964, p.24 گەڕاوەتەوە بۆی.

*"بەهیچ جۆرێك لە دەری شارە گەورەکاندا". بڕوانە کتێبەکەی ئیلی بانیستەر سون:

Kurdistan in Disguise, London 1926 p. and To Mesopotamia

*"لۆرد کارزون"، لە "ویلسون ئیبن هویل" لە:

The Soviet Union and the Kurds: Astudy of a Natieonal Minority,- unpublished Ph.D. thesis: Universty of Virginia, 965, p.143.

*"کاتێك نەوت لەنزیك کەرکوکەوە دۆزرایەوە" لە:

CIA document, Den of Spise: The Kurdish Problem in Perspective, research paper, June 30, 1979.

وەرگیراوە.

*"کەرکوك شارێك بوو تێکەڵاو خەڵکی تیادا دەژیا" کەببوە هۆی کێبەرکێ: چەند سەرچاوەیەك، تورکمانەکان ئەگەر زۆرایەتیش نەبن بە بەشی گەورەی کەرکوك لەقەڵەم ئەدا، کوردیش بەچارەکی دانیشتوان و بەش بەشی کەمتری عەرەب و فەلەو جوو

*"نزیکەی سەدی ٧٥ی نەوتی عێراقیان دابیندەکرد" Financial Times ٢٠ی ئۆگستۆسی ١٩٧٤. گیرلرد شالیاند لەکتێبەکەیدا:

Apeople Without a Country- London 1980, Brooklyn 1993, p161.

گەڕاوەتەوە بەهۆی زیادبوونی بەرهەمی بیرەکانی بەسرە نەوتی کەرکوك تا رادەیەك کەمی دەکرد

*"پەیماننامەی سیڤەر سەرشۆڕی تورك و بێ ئینساف بەرامبەر بەکورد تیادابوو" لەکتێبەکەی شالیاند Apcople Without aCountry- London 1980, Brooklyn 1993, p.45 کەپێشتر ناوی هاتووە، وەرگیراوە

*" چل هەزار تا دووسەدو پەنجا هەزار جوتیاری کورد مردن" ماك دوال:

The Kurds: A Nation Denied, London 1992 p.37 پێشتر ناوی هاتوە.

*" رەنگە یەك ملیۆن پیاوو ژنو مندالی کورد" باسیل نیکیتین Les Kurdes p. 134 دا دەلێت: هەر دوای تێکشکاندنی شۆڕشەکەی شێخ سەعید، یەك ملیۆن کورد راگوێزران.

*"هەستی کورد ... بەرادەیەکی وا توندبوو ...". بڕوانە شاندریال:

Apeople Without a Country، London 1980, p. 191. کەپێشتر ناوی براوەو تیایدا هاتووە کە Sir Arnol Wilson ی کەسالی ۱۹۱۷ – ۱۹۲۰ کاربەدەستی سەرەکی بەریتانیا بوو لەبەغدا. لە:

Mesopotamia 1917-1920 دا دەلێت: "کوردەکان نە حەزیان بەمانەوەی ژێر دەستەلاتی حکومەتی تورکەو نەبەخستنە ژێر دەستەلاتی حکومەتی بەغدایە ... لەباشووری کوردستاندا لەهەر پێنج کەسێکدا چواریان بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ پشتگیری پلانەکەی شێخ مەحمود دەکەن."

*"راپۆرتێکی سەربازیانەی هەوالگرانی – ئیستخبارات-ی بەریتانیا" بەناوی :

Public Record Office, Kew, England, 453340 e 199, July 14, 1945.

*"حکومەتی مەحمودو دوا بەدوایدا بەیاننامەی بەریتانی..." بڕوانە سی.جەی.

ئیدمونس Kurds, Turks, and Arabs: Politics, Travel and Research in Northeast Iraq, 1919 – 1925London 1957, p.301.

*" کۆمیتەی بالای بەریتانیا" لە نامەیەکی ۱۰ی شوباتی ۱۹۲٦ یدا لەگەل وەزیری موستەعمەراتدا، دیسان کۆمیتەی بالای بەریتانیا دەلێت: "دلن بەوەدا دەنێم کە پێدەچوو تا بەهاری ۱۹۲۳، پێویست بێت جۆرە ئۆتۆنۆمییەکی ناوچەیی بە بەشە کوردییەکەی عێراق ببەخشرێت. بەلام دەرکردنی ینکە سەربازییەکەی تورکەکان لەڕەواندوز، لەنیسانی ۱۹۲۳دا گومانکارییەکی مەزنی لە بارودۆخەکەدا هێنایە ئاراوە. سەرچاوەی پێشتر:

Public Record Office, Kew, England, Fo 371/1146 132 121

- پەیمانەکەی ئەتاتورك لەگەل بەریتانیادا بڕوانە ((ئاغاو شێخو دەولەت)) نووسینی ڤان براونسون پێشتر ناوی هاتووە.
- *ووریاکردنەوەکەی سەرۆك وەزیرانی عێراق ماك دوال،

the Kurds A Nation Denied London 1992 p. 84 کەپێشتر ناوبرا،

- بێ ئارامی بەریتانیا

Public Record office, kew, England secret report , cabinet 24/201, copy 28. p 338, February 1929.

لەئەنجامدا بەریتانییەکان، هەر بۆ پشتگرتنی ئەو یاسا چەوتە ستەمکارانەو "دلو"مکانی دی لەقاوەخانەکانی بەغداوە دادەنران بە بۆردومانکردنی عەشیرەتەکانی فورات یان کوردستان لەلایەن فڕۆکەکانی بەریتانیاوە، زەبریان دەچەشت.

*"نامەکەی شێخ مەحمود کەلە ۲ی ئازاری ۱۹۳۱دا بۆ کۆمەڵەی نەتەوەکانی نارد. سەرچاوەی پێشتر "نیکیتین" Les Kurdes, p. 300

* "بەرزانییە دواکەوتووەکانی" Wiliam Eagleton Jr, the Kurdish Republic of 1946 London 1963 p. 50.

*"بە هەزاران کوردی خوێندەوار" عیسمەت شەریف وانیلی ژمارەی ئەو کوردانەی کەلە ۱۱ی ئازاری ۱۹۷٤دا بۆ ناو کوردستانی ئازاد گوێزرانەوە بە ۱۰۰۰۰۰ کە دەخەمڵێنێت. شالیاند:- Apeople Without a Country p. 165.

*"کەم بوونەوەی مووچەی حکومەت". رۆزفێلت For Lust of knowing p.140 دا دەڵێت:" ئەگەر بهاتایەو حکومەتی عێراق لەو تاکە بارەدا زیاتر گونجاولە دەستبڵاوانەتر کاری بکردایە ئەوا ژیانو پارەو شکۆی حکومەتەکەشی دەپاراست، کە هەزاران جار لەزیادەی مووچەکەی مەلامستەفا بایەخدارتر دەبوو.

*"رەخنەگرێکی ئەمەریکایی". William Eaglet on, Jr, The Kurdish Republic of 1946 لاپەرە ٥٠ - ٥٤ی سەبارەت بە بەرزانییەو لاپەرە ۱۰۲ - ۱۲٦ی لەبارەی کشانەوەکەیەتی.

*" ئەوکاتە هەستی نەتەوەیی" چاوپێکەوتنێکی موحسین دزەیی لە لەندەن. ۲۸ی تشرینی دووەمی ۱۹۹۱.

*"لەدەشتاییەکی پڕ لەگوڵە گێوێلە هاتوتە دەرەوە" چاوپێکەوتنی سامی عەبدولڕەحمان. ۱۰ تشرینی یەکەمی ۱۹۹۱ رەواندوز.

*" بەدوورو درێژ مەهاباد" The Kurdish Republic ئیگلتون و. The Middle East Jornalvol. No, 3, July, 1947.ی روزفێلتدا هاتووە

*"بەرزانی خانەخوێکەیی بە پیاوی خراپ.." چاوپێکەوتنێکی عەبدولڕەحمان قاسملو لەپاریس ۳۰ ئەیلولی ۱۹۸۸.

*"ئەندامانی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران درانەوە بە ئێرانییەکان" سەرچاوەی پێشوو.

*"…. بەسەر کورددا زاڵ نەبوو".
William Eaglet on, Jr., The Kurdish Republic p. 113 ff

* کۆبوونەوەیەکی بەرزانی لەگەڵ پیاوەکانی چاوپێکەوتنی سامی عەبدولڕەحمان ۱۰ تشرینی یەکەمی ۱۹۹۱ رەواندوز.

*"بیرەوەری تێکۆشەرێك لەوانەی بەشداری کشانەوەکەیان کردبوو" میخیل مینگەر لە (NRC Handelsblad) ی ٢ی ئۆگوستۆسی ١٩٩١دا دەڵێ ژمارەی تەواوی کشاوەکان‌و ماوەی کشانەوەکەش ڕوون نییە، بەرزانی خۆی بەهانەمس شمدتی وتبوو کە ٤٩٦ پیاو بۆماوەی ٥٢ ڕۆژ بەشداریان تیادا کرد.

*"تاڵەبانی‌و بەرزانی لەمۆسکۆ". چاوپێکەوتنی جەلال تاڵەبانی. هەولێر. ١٩ی کانونی دووەمی ١٩٩٢.

*"ڕاپۆرتێك کە ڕاوێژکاری ئاسایشی نەتەوەیی سەرۆك کۆمار ئامادەیکردبوو

:00229 – 1951.بڕوانە Den of SpiesP. 92

*"کۆمۆنیست نیم" لە Mauries ,Le Kurdistan 1967 p. 135. دایە کە بەرزانی لەساڵی ١٩٦٢ دا هەمان قسەی بەهانەمس شمیدت ڕاگەیاندووە.

*"بەرزانی‌و میوانەکانی" چاوپێکەوتنی تاڵەبانی. هەولێر ١١ی شوباتی ١٩٩٦.

*"قۆناغێکی گەشەدار" چاوپێکەوتنی باڵوێز ئەنتونی پارسون. ٢١ی تشرینی دووەمی ١٩٩١. لەندەن.

*"پشتگیری دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ بۆ کورد" چاوپێکەوتنی عیسمەت شەریف وانلی. ٣١ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١. لۆزان. چاوپێکەوتنێکی سامی عەبدولڕەحمان. ١٠ تشرینی یەکەمی ١٩٩١. ڕەواندوز.

*"١٢٧٠ گوندی کوردی وێرانکرد":

Robert D. Kaplan, The Arabists: The Romance of an Amrican Elite. New York, p. 251.

*"حەوت هەزار کۆمۆنیستیان" بڕوانە: Marion Faouk – Sluglet and Peter Sluglet: Iraq Since 1958, From Revolution to Dictatorship, London 1987. وەك لە John Bulloch and Harvy Morris, No Friends but the Mauntains: The Tragic History of the Kurds, New York 1992, p. 124. شدا ئاماژەی بۆ کراوە.

* "گەشتێکی سەربازیانە" بڕوانە Mauris, Le Kurdistan, 1967 p. 167.

*"جەلال تاڵەبانی ناپاکە" بڕوانە ئەو بروسکەیەی سوپای عێراق کەلە Mauries, Le Kurdistan, p.141. دایە.

*"بەکرێگیراوی هەموو لایەکە" بڕوانە ئیدمۆند غەریب:

The Kurdish Question in Iraq, Syracuse, 1981 p.181.

*" ئاماری ئابوری بودجەی عێراق" بڕوانە:

Chaliand, A People Without aCountry pp. 159-160.

*"فیلی" بڕوانە: Izady, The Kurds. p.68.

*"عوبەیدوڵا" قسەکردنی لەگەڵ "غەریب"دا. ١٩ی تەموزی ١٩٧٤. بڕوانە:

ئیدموند غەریب The Kurdish Question in Iraq, p 155. سەرەتای جەنگی عێراق ئێران، دوای دەمە قاڵێیەک لەگەڵ سەدام حسێندا عێراقییەکان عوبێدوڵا یان کوشت چونکە نەفامانە بەرگری لەمەلا مستەفا کردو وتبووی: هیچ نەبێت ئەو دەزانێت کێ باوکێتی (لەناو ناحەزانی سەدام حسێندا، قسەوباس لەسەر باوکی سەدام حسێن دەکرێت.)

*"کوردی عێراق تا ئێستا هیچی بەدەست نەهێناوە" چاوپێکەوتنێکی قاسملو ٣٠ ئەیلولی ١٩٨٨. پاریس.

*"هێزی کوردەکان" بڕوانە: McDowa' The Kurds p. 95

*"بەرزانی بەلای ئێمەوە وەک خوا وابوو". چاوپێکەوتنێکی ئەحمەد بامەرنی نوێنەری تاڵەبانی لەپاریس. ٢٥ی ئەیلولی ١٩٨٨. پاریس.

(٦)

((کیسنجەر: کاری خێرخوازانەی ناو عەشیرەتێکی جیایی))

گەشتە فڕۆکەییەکەی ٣٠ ئایاری ١٩٧٢ ی نێوان مۆسکۆو تاران، بۆ "ڕیچارد م. نیکسون"ی سەرۆکی ئەمەریکا پشوو بەخشبوو، وەک دوکتۆر هەنری کیسەنجەری ڕاوێژکاری ئاسایشی نەتەوەیی ئەوسا دەریبڕی، بۆ سەرۆک و خۆشی لە "دەومن دەربازبوون"ێک دەچوو. چونکە لە کرملین هەشت ڕۆژیان بەدانوستانێکی سەخت، سەبارەت بەمەرجەکانی پەیماننامەی "سالت - ١-" لەگەڵ یەکێتی شورەویدا بۆ کەم کردنەوەی چەکە کۆکوژە ستراتیژییەکان بەسەر بردبوو، کەنیکسون بە "خاوێنکەرەوەیەکی تەرلو"ی دەربەبڕی. بەڵام ئەو بەهارە هەرچەندە هێرشەکەی جەژنی "ئیستەر"ی هێزەکانی "هانۆی" دژ بەڤێتنامی باشوور کراو، بەو بۆردومانکردنە چڕوخەستی ڤێتنامی باکوورو مینڕێژکردنی بەندەرەکانی ئەبوایە، کەئەمەریکا کردنی، ڕاگرتنی هەروا ئاسان نەبوو، بەڵام دەرئەنجام بەسەرکەوتنی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا شکایەوە. بڕیارەکانی نیکسون "بوونەهۆی شەرمەزارییەکی زۆری یەکێتی شورەوی پشتگیریکەری سەرەکی هانۆی" و مقۆمقۆیەکی واشی وورووژاند کە تا دواسات سەفەرەکەی مۆسکۆی سەرۆک یەکلایی نەبۆوە.

بەرامبەر بەوە، سەفەرە ٢٢ سەعاتییەکەی تاران تا ڕادەیەک بێئەزییەتبوو، بەتایبەتی کەپێداچوونەوە ستراتیژییە دوورییەکەی کیسنجەر پێیخۆشبوو لەگەڵ شادا بکرێت و پێدەچوو ئەمەریکاییەکانیش تاڕادەیەک پێیانخۆشبووبێت، لەبەرنامەیاندا بوو. بەڵام شا شتەکانی بەجۆرێکی دی دەبینی. بۆیە هەروەک ئیشەکە بەپەلامارێکی سەربازیانەوە بەندبێت، زۆر بەچاکی سەفەرەکەی ڕێکخستبوو بایەخی بە وورددترین شتیش دەبوو. بەرنامەکەیان جگە لەمێوانەخوانێکی ڕەسمیانەو نیوەڕۆژەیەکی بچووککراوە، دوو زنجیرە دانیشتنیشی بۆ وتو وێژ تیادا دیاریکرابوو نیکسون و شا هەردووک دەیانزانی چیاندەوێت، دەرکیشیان بەئارەزووە

چوون یەکەکانیان کردبوو. نیکسون پێی لەسەر وەدەرخستنی وڵاتە یەکگرتووەکان لەمیندیٚ چینی دادەگرت و، لەئاسیاشدا بۆ دیتنەوەی ئەو هێزە ناوچەییانە دەگەڕا، کەلەبەرامبەر کۆمۆنیستدا بتوانن بەرگری لەبەرژەوەندی خۆیان و واشنتۆنیش بکەن، بێئەوەی هێزەکانی ئەمەریکا ناچاربێت لەناوچەکەدا بڵاوبێنەوە.

ئەوکاتە، وادیاربوو ئەوەی کەدواتر بە "بنەمای نیکسون" ناسرا، ڕێك بەسەر شادا جێبەجێدەکرا. بەریتانیا کەخۆی هێنابۆوەیەك و دەستی لەبوونە مێژووییەکەی کەناڵی سوێسی هەڵگرتبوو، ئێرانیش خۆی پێیوابوو کەئەو بۆشاییەی پڕبکرێتەوەو ئارامی کەنداوی فارسیش، کەدوو لەسێی داهاتی نەوتی دونیای لێهەڵدەقوڵێت، بپارێزێت. بە ڕاستی زۆر ڕوونتر دیاربوو کەخواستی تاران لەوەدا بێزاری عەرەبی سعودی، گەورەترین بەرهەمهێنەری نەوتی کەنداو دەوروژێنێت، جگە لەعێراقیش، کەدەوڵەتێکی رادیکاڵیانەی لەخۆبایی و دووەمین مەزنترین ئیحتیاتی نەوتی دونیاشی هەیەو هەوڵی ڕۆڵێکی ناوچەیی واشبوو کەلەگەڵ گرنگی نەوتەکەیدا بگونجێت. وتارێکی زۆر وردبینانەی گۆڤاری "هارپر" بەناوی "شا هەرچییەکی بوێت بیدرێتێ"، ئاماژەی بۆ ئەم سیاسەتەی نیکسون کردبوو، کەئەوەی بەڕێوەبەرایەتییەکانی پێشووی ئەمەریکا بە شا یان نەدەبەخشی و تیایدا وریاتربوون، ئەمان بەخشیان (واتە چی لەچەکی پێشکەوتوو مەشق ویست دایانێ). نرخی نەوتی خام دوای ئەوەی ماوەیەکی زۆر لەکزیدابوو بەرزبۆوە، شا ش هێندەی پارە هەبوو کە گشت ئارەزووە سەربازییەکانی خۆیان پێ جێبەجێبکات.

کاتێك "ئەمیر ئەسلان ئەفشار"ی باڵوێزی ئێران لە ئەمەریکا لە شای پرسی، داخۆ ئەوەی دەیویست نیکسون لەسەفەرەکەی تارانیدا داوێتێ؟، وەڵامەکەی "بەڵێ، لەوە زیاترم دەستکەوت کەدەمویست و کەبیریشم لێدەکردەوە". ڕاستییەکەی ئەم سەردانە ئاماژەیەکی ترسناکی بەدیهێنانی خەونەکانی شاو مەلا مستەفا بەرزانی سەرکردەی کوردە عێراقییەکان بوو. نیکسون بەهاندانی ئارەزووە خۆسەپێنەکەی شا و، چاوبرسێتییە هەمیشەییەکەی ئەمیش بۆ چەك و پێویستییە سەربازییەکانی ئەمەریکا، بێئەوەی خۆی بیەوێ دەستی لە ڕوخاندنی شاو نا ئارامییە بەردەوامەکەی کەنداودا هەبوو. چونکە یەکگرتنی ئەو دوو فاکتەرە یەکی ئابووری ئێرانیان خست و بڕواشیان بەشا لەقکردو، بوونەهۆی ڕێخۆشکردنی شۆرشە ئیسلامییەکەی ئایەتوڵا ڕوحوڵا خومەینی حەوت ساڵ دواتریش.

سەرۆکی ئەمەریکا، بێئەوەی بەچاکی بیر لە ئاکامی ئەم سیاسەتەی خۆی بکاتەوە، بڕیاریدا لەسەر سیاسەتی قایلکردنی شا بەردەوامبێت. بەهاوکارییەکی پچووکی دەستگیرۆوەکردنی

شۆڕشە بەرەوڵەمەکەی بەرزانی و بەهۆی وەستانەوەی بەغدای قایلبوو، ئەم بڕیارە پاشە کشەیەکی کوتوپڕی سیاسەتێکی کۆنی وڵاتە یەکگرتووەکان بوو کەتاماوەیەکی زۆریش بەتوندی بەرگریان لێدەکرد. نیکسون کوردەکانی بۆ ناهەموارترین تێکشکان لەمێژوویاندا بەکێشکردو کۆتاییشی بەدەستەڵاتدارێتی دەیان ساڵەی بەرزانی لە ناو بزووتنەوەی نەتەوەیی کورددا هێنا.

"جۆرج دەبلیو. بال"، کەیاریدەدەرێکی پێشووی وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکابوو، لەکۆشکی سپییەوە بۆ بەشداربوون لەدوا هەوڵدانە سەرنەکەوتووەکەی رزگارکردنی شا لەو گرفتەی ساڵی ١٩٧٨ تێیکەوتبوو بانگکرا. بال لە راپۆرتێکی نهێنیدا نووسیبووی: لەسەردانەکەی نیکسوندا بۆ تاران "هەرئەوەندەی لە کەنداوی فارسدا کردمانە- مەبەست شا یە- پارێزەری بەرژەوەندی خۆمان، ئیتر بەتەواوەتی پشتمان پێبەست و، واش رەفتارمان دەکرد کە ئێران زلهێزێکی وەک ئەمەریکا بێت". راستییەکەی "کاریگەریتی هاو... مانەکەمان لەسەر سیاسەتی ئەمەریکا هێندە بەهێزبوو کە ئەو- مەبەست شا یە- هیچ خۆی ئەزییەت نەدەدا ئەمەریکای لەخۆ کەمتری هاوکاری، لە نزیکبوونەوەی کۆتاییهاتنی پرۆژەکەمان ئاگاداربکاتەوە". ئەمە ئەو دەربڕینەبوو کە "لیژنەی لێکۆڵینەوە لە چالاکییەکانی دەزگا هەواڵگرەکان"ی کۆنگرێسی ئەمەریکا کە "ئوتیس.جی. پایک"ی سناتۆری دیموکراتی شاری نیویۆرک سەرۆکایەتی دەکرد، بەکاری هێناو، کەلەساڵی ١٩٧٥دا لەهەندێ بەڵگەنامەی نهێنیدا دەرکەوتن کە پێوەندییان بەکارە نهێنییەکانی نیکسون و فۆردەوە هەبووە، ئەوکارە نهێنییانەی لێکۆڵینەوەی کارە ڕسواییەکەی ووتەرگێتی لەسەر کراو ئەنجامەکەی نیکسونی ناچارکرد لەمانگی ئابی ١٩٧٤دا دەست لەسەرۆکایەتی ئەمەریکا هەڵبگرێت.

راپۆرتە نهێنییەکەی پایک کە زۆر بەوردی کارە نهێنییەکانی ئەمەریکای، لە ئەنگۆلاوە تا دەگاتە کوردستان گرتەوە خستە ڕوو. ساڵی ١٩٧٦ دزەیکرد، دەریخست کە چۆن شا بەچاوپۆشینی ئەمەریکاو، لەکاتێکدا مەبەستی بوو کورد لەپێویستییەکانی سەرکەوتن بێبەریبکات، بەرزانی بۆ دژایەتیکردنەوەی عێراق هاندەدایەوە. دوایش "بێنەوەی ئەمەریکا دەمهەڵبێنێتەوە"، شا لە ئازاری ١٩٧٥دا، دوای ئەوەی هەرچییەکی لەعێراق ویست بەدەستیهێنا، کوتوپڕ دەستی لێبەردان و بەدەم مەزەییە پوچەڵەکەی بەغدایەوە دان. راپۆرتی لیژنەکە بەو دەنجامە گەیشتبوو کە کورد بەلای تاران و واشنتۆنەوە لە "کا ئەزێکی یاری" بەولاوە هیچیدی نەبووەو کەرەسەیەکی دەگمەن و نایابیشبووە بۆ لاوازکردن و نەهێشتنی "توانای عێراق، تا سەرکێشیکردنە سیاسییە نێو دەوڵەتییەکەی نەهێڵێت". سەرەڕای ئەو زەبرە

گەورەیەی دزەکردنی ئەم راپۆرتە هێنایە ئاراوە، بەڵام خۆی لەباسکردنی هاندانە ناکۆکەکانی لایەنە جیاجیاکان‌و، لێتێکچوون‌و بۆچوونە هەڵەکان نەداو، وایان لە کێشەی کورد کرد کەببێتە حاڵەتێکی نموونەیی لەناپاکێتی‌و دەستبڕیندا.

بڕیارە بنەڕەتییەکانی نیکسونی تاران، پاشگەزبوونەوەیەکی گرنگی سیاسەتی ئەمەریکابوو، کەبەردەوام ڕێگەی لەخواستە سەربازی‌و جیوپۆلەتیکەکانی دەگرت. شای ئێران سەبارەت بە یارمەتیدانی شۆڕشگێڕە کوردە بەرزانییەکان بۆ دژایەتیکردنی حکومەتی عێراق، ڕای بەواشنتۆنیش گۆڕی. راپۆرتە پوختە "٤٢ لاپەڕەییە" کەی خوێنەری مانەوو نەکردو ئەنجامی سەردانەکەی نیکسونیشی بۆ تاران تیادابوو، گەیشتە وەزارەتی دەرەوە، هیچ پێشنیارێکی بۆ یارمەتی دانی بەرزانی تێدا نەبوو، (هەرچەندە کیسنجەر لەوە نەدەچوو بەهیچ جۆرێک ئەو پێشنیارەی بە "ولیام.پ. ڕوجەرز"ی) وەزیری دەرەوە وتبێت، چونکە بەردەوام بەچاوی سووک سەیری دەکردو، ساڵی دواتریش خۆی جێگەکەی گرتەوە). کیسنجەر بەپێی عادەتەکەی خۆی هەموو شتێکی بە نهێنی هێشتەوە، ئێستاشی لەسەربێت ئەو کاتەی دیاری نەکردووە کە وڵاتە یەکگرتووەکان بیری لەیارمەتیدانی کورد کردۆتەوە. بەڵام "دیڤید کەمەی" کە ئەو کاتە ئەفسەرێکی گرنگی هەواڵگرانی ئیسرائیل بوو شتێکی لەوبارەیەوە درکاندووە کە کیسنجەر "بەردەوام لەهەوڵەکانی" ئیسرائیل‌و ئێران "بۆ هاندان‌و بەهێزکردنی بەرزانی" ئاگادارکراوە، ئەویش بەرلەوەی "بۆهاتنە ڕیزمان قایلی بکەین"، ئەگەرچی وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا بەرهەڵستی ئەو هاتنەڕیزەی بەرزانی دەکرد. ئەو بەڵگەنامە رەسمیانەی کە تا ئێستا ئاشکراکراون، هەرئەوە دەردەخەن کە شا داوای لەنیکسون‌و کیسسنجەر کردووە پێوەندی لەگەڵ بەرزانیدا دابمەزرێنن، ئەوانیش فرمانی بەجێهێنانی کارەکەیان داوە. ئەم وەرچەرخانە سیاسییە بڕانەیەکی وا گرنگبوو کە کیسنجەر زۆر بەنهێنی بیگرێت‌و لەوەزارەتی دەرەوەشی بشارێتەوە، چونکە وەزارەت‌و بەرپرسانی "سی.ئای.ئەی"یش، لەماوەی سێ ساڵی رابردوودا سێ کەرەت رایانسپارد کە بۆ یاریدەدانی کورد، بەدەنگ پێشنیارەکانی شاو ئیسرائیلەوە نەچن، "راستییەکەی هەرسێ مانگ بەر لەکۆبوونەوەکەی تاران، کیسنجەر بۆخۆی بەبڕیارێکی وەزارەتی دەرەوە قایلبوو کە ئەو پرۆگرامەی ڕەتدەکردەوە". بەرزانی لەبەدیهێنانی پێوەندیکردنی بە "تۆماس کارولان"ی ئەفسەری سەرەکی باڵوێزخانەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەبێروت، کەلەمانگی تشرینی دووەمی ١٩٧١ەوە دەستیپێکردبوو، سەرکەوتنی بەدەستهێنا، ئەگەرچی واشنتۆن بێی لەسەر ئەوە دادەگرت کە کارولان تەنیا گوێیان لێبگرێت‌و ئەهیچ پێشنیارێکیان بۆبکات‌و نەهیچ بەڵێنێکیشیان بداتێ. دوای ڕێکەوتنەکەی تاران پێوەندییەکەی بێروت، بێئەوەی

کاریگەرێتییەکی وای هەبێت، هەروامایەوە. گۆڕانکارییە کوتوپڕو گشتییەکەی نیکسون هێندە بەنهێنی گیرا کە "ریچارد هیلمز"ی بەڕێوەبەری "سی.ئای.ئەی" وا لێبکات لەمانگی ١٩٧٢دا بەڕێوەبەری مەڵبەندی تارانیان "ئارتەر کەلەهان" ئاگادارێکات کەلەلای "جوزێف فارلەند"ی باڵوێزی خۆیان باسی نەکات. هیلمز لەوەدا باشی بۆچووبوو، چونکە "روجەرز"ی وەزیری دەرەوەی لێ ئاگادار نەکرابوو.

بۆچوونە کۆنەکەی واشنتۆن، بەوەی کە عێراق دەوڵەتێکی دروستکراوە، بنەمای ئەم گۆڕانکارییە سیاسییە بوو. دوای کۆتاییهاتنی یەکەم جەنگی جیهانی، بەریتانیا بۆ پاراستنی بەرژەوەندییە نەوتییەکانی خۆی لەکەرکوکدا، ولایەتی موسڵی عوسمانی، کەکورد زۆرینەی دانیشتوانێتی بەست بەخوارووی عێراقی زۆرینە عەرەبەوە. سەرەتا واشنتۆن تا دەساڵی ڕەبەق دانی بە دەوڵەتی عێراقدا نەدەنا کە بەریتانیا دایمەزراندبوو، دوای ئەوە دانی پیادانا، ئەویش کاتێك لەندەن ڕێی بە کۆمپانیا نەوتییە ئەمریکاییەکان دا کە لەکانگا نەوتینەکانی کەرکوکدا بەشیان هەبێت. لەو دەمەوە، ڕێزگرتنی تەواوی سنوورە نێودەوڵەتییەکان بوونەتە بەشێکی سەرەکی سیاسەتی ئەمەریکا لە بەرگریکردنی سەربەخۆیی دەوڵەتان و سەروەریی یەکێتی خاکیاندا. بەوەش وای لێهات واشنتۆن گومان لەهەرشتێك بکات کە لەناوچەکەدا ببێتەهۆی جۆرە ئۆتۆنۆمی دانێك بەکورد. بەڕێوەبەرایەتییە یەك لەدوای یەکەکانی ئەمەریکا پشتگیری حکومەتەکانی، ئێران و تورکیاو عێراقی لەڕووبەڕووبوونەوەی کوردەکاندا دەکرد، چاوی لەو هەولانەش دەپۆشی کە بۆ سەرکوتکردن، یان تواندنەوەی کەمایەتییە کوردەکان دەدران (ئەو پشتگوێخستنە بیروکراتیانەیەش، بەتایبەتی وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا کە ڕۆژێك لە ڕۆژان سیاسەتێکی گشتی بۆ سەرنجدانە کورد، کە کۆمەڵێکی گەورەی یەك ڕەگەزو جیاوازو خاوەن شێوە دیموگرافیایەکی خۆیانن، نەهێنایە ئاراوە. بەڵکو ئەویش و سەرجەم وەزارەتەکانی دەرەوەی وڵاتە خۆرئاواییەکان، تورکیایان بە بەشێك لەئەورووپاو عێراق و ئێرانیشیان بەبەشێك لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاست دادەنا، کوردەکانی ئەو وڵاتانەشیان بەکەمایەتییەکی چەوساوە نەبێت، کەناوە ناوە پشێوی دەخەنەوە، بەهیچی دی دانەدەنا).

لەمڕۆشی لەسەربێت، هێشتا نەزانراوە نیکسون و کیسنجەر تا چ ڕادەیەك بیریان لە ئاکامی دەستبەردانی ئەم سیاسەتەیان کردبۆوە، بەڵام تێبینییەکەی کیمحی ئەوەی دەگەیاند کە هەرچەندە وەزارەتی دەرەوە بەرهەڵستیانکردبێت، بەڵام پێش بەیەکگەیشتنەکەی مانگی مایسی ١٩٧٢ی تارانیش ئەوان بەڕاستی بیریان لەم کارە کردبۆوە. هەرچەندە هیچکام لەنووسینەوەی کۆبوونەوەکانی سەرۆکی ئەمەریکاو شای ئێران نەخراونەتە ڕوو، پرسیار سەبارەت بەوە

دەكرێت كە داخۆ نیكسۆن و كیسنجەر هیچیان لەبارەی كوردەوە دەزانی؟ یان پێش چوونە تارانیان بایەخیان بەزانینی دابوو؟. دوای بیست ساڵ نیكسۆن شتێكی وای دركاند كە دڵن بە پشتكوێخستن و پەشیمانی بگەیەنێت، "زۆرمان لەبارەی كوردەوە نەدەزانی. پێمان وابوو یەكێكن لەعەشیرەتە چیاییەكان". هیلمزیش، كەنیكسۆن لەسەرەتای ١٩٧٢دا لە "سی.ئای.ئەی" لایبردو كردییە باڵوێز لەتاران، پێی وایە ئەم هەڵسەنگاندنە لەڕاست دەچێت. ئەوپێ لەسەر ئەوەش دادەگرێت كە (سی.ئای.ئەی" بەهۆی "كالەهان"ی بەرپرسی بنكەی تارانییەوە كەشارەزاییەكی كاروباری خۆرهەڵاتی ناوەڕاستیش بوو، زۆری لەبارەی كوردەوە دەزانی). ئەگەرچی سەرۆكایەتی ئەمەریكا سوودی لە زانیارییەكانی دەزگا هەواڵگرییەكانی وەرنەگرت بەڵام سەرچاوەیەكی كۆنی شكستی "سی.ئای ئەی" بوو. هیلمز وای بۆدەچێت كە "ڕاستییەكەی نیكسۆن و كیسنجەر مەبەستیان دڵڕاگرتنی شا بووە، زۆریش لەئاكامی كارەكە وورد نەدەبوونەوە". بەلای "مۆریس دراپەر"یشەوە كە ئەوسا بەرپرسی بەدواداچوونی كاروباری عێراق بوو لەوەزارەتی دەرەوەی ئەمەریكادا، "كیسنجەر كوردی بە بەشێك لەبەڵێنی چەكفرۆشییەكەی" ئێرانی دادەنا.

سێ ڕووداوی گرنگ وای لەوڵاتە یەكگرتووەكان كرد كە سیاسەتەكەی بەرامبەر بەكورد بگۆڕێت. یەكەمین ڕووداو ئەو ڕێككەوتننامەیە بوو كەبەرزانی لەگەڵ سەدام حسێندا لە ١١ ئازاری ١٩٧٠دا مۆریكردو بۆ یەكەمین جار لەمێژووی نوێدا ناوچەیەكی ئۆتۆنۆمی بەكورد بەخشی و كۆتایی بەنۆ ساڵ شەڕی پچڕ پچڕ هێنا. كە هەر ئەوەش شای پەستكردو بۆ ماوەیەكی زۆر، بۆ لاوازكردنی عێراق بەئەنقەست چەك و پارەی بە بەرزانی نەدا. كەچی بەمەبەستی كودەتایەكی پشێو كە بەكارەسات كۆتاییهات[٢٣]، یارمەتییەكەی ڕاگرت. هەرچەندە كوردەكان بەر لە ڕێككەوتننامەكە سەبارەت بەبڕیاری ئەو ئۆتۆنۆمییەی كۆتایی بەشەڕەكە هێنا، بەهیچ

---

[23] یەكێتی شۆرەوی ناوبژیكەری ئەم ڕێككەوتنەبوو. لەتشرینی یەكەمی ١٩٦٩دا كوردێكی چەپڕەو "دارا تۆفیق" ناوی بە نامەیەكەوە لەبەراگەوە نارد بۆلای بەرزانی، كەتیایدا داوای لە بەرزانی دەكرد دانوستان لەگەڵ پارتی بەعس دەستپێبكات. بەرزانیش یەكسەر ژەنەڕاڵ "نیعمەت الله ناسری"، سەرۆكی دەزگا ئاسایشییەكانی ئێران "ساڤاك"ی ئاگاداركرد، كەهات بۆلای بەرزانی پێیووت، بەرامبەر بەسووكە یارمەتییەكی ئێران دەست لەدان و ستانەكە هەڵدەگرێت، ئێرانیش هەرچەندە بەڵێنی ناردنی یارمەتییەكەی دا بەڵام نەیبردەسەر. هەمان كات، شا بەبێ ئاگاداركردنی كوردەكان، پشتگیری هەوڵێكی سەرنەكەوتووی ڕووخاندنی ڕژێمی بەغدای كرد. كەئەویش پیلانێك بوو بەعسییەكان تێكەڵی بیوون و دەرئەنجامەكەشی بەكارەسات شكایەوە، دریكەی ٧٠ ئەفسەری عێراقی تیادا گیراو لە ٢٠ی كانوونی دووەمی ١٩٧٠دا گوللەبارانكران. ڕێك بەدوای ئەوەشدا دانوستانی ئۆتۆنۆمی دەستپێكرد.

جۆرێک بەڕەسمی ڕاوێژی شایان نەکردبوو، بەڵام ئەوەی پێ سەیر نەبوو. تەنانەت بەرلەوەی بەڕەسمی ڕێککەوتننامەکە ببەستن، شا بە نهێنی بەگوێی "ئەسەدوڵا علم"ی وەزیری تەختی شایانەیدا دابوو، کەترسی لەعێراقە "هێزەکانی خۆی لەسەر سنووری ئێران خڕبکاتەوە".

کاتێک شا بەرزانی بۆ شەڕکردنەوەی عێراق لەپێناوی بەدیهێنانی ئۆتۆنۆمییەکی ڕاستەقینەی چەسپاو بۆ کوردی عێراق هاندەدا، سەرکێشی بەوەوە دەکرد کەهەمان خواستی پڕمەترسی کوردەکانی تورکیاو ئێرانیش بووروژێنێت. شا ئەم ناکۆکییەشیانی باش لێکدەدایەوەو، وای بۆ دەچوو کەپشتگیریکردنەکەی بەرزانی کوردەکانی خۆی قایل‌و هێوردەکاتەوە. ڕاستییەکەشی شا دەیویست عێراقی دوژمنی سەرەکی بشڵەقێنێت، بۆ ئەوەش کوردی عێراقی لەبەردەستدابوو دەیتوانی بۆ هێنانەدی ئامانجەکەی بەکاریان بهێنێت‌و، لەکاتی پێویستیشدا دەستبەرداریان ببێت. شا کوردەکانی عێراقی بۆ لاوازکردنی بەغدا دەویست، ئەوەشی لەئازاری ١٩٧٤دا، تا ڕادەیەکی زۆر بەهۆی نیکسۆن‌و کیسنجەرەوە بۆهاتەدی.

ئەم مەبەستەی شاو مەبەستێکی ئەو بابەتەی ئیسرائیل، کە بەردەوام لەناکۆکییەکانی عەرەب‌و ئیسرائیلدا چاوی لە دوورخستنەوەی عێراق بڕیبوو، یەکیان دەگرتەوە. بەڵام شا دەیزانی بەرزانی بڕوای پێی نییە، بەتایبەتی ئەوان لە زووەوە یەکتریان دەناسی، لەمانگی کانوونی یەکەمی ١٩٤٦دا، هێزەکانی ئێران کۆماری مەهابادی کورت تەمەنیان تێکدا کە بەرزانی بەرگری لێدەکرد، هەر ئەو هێزانەش لەکشانەوە ئەفسانەییەکەیدا، لە ئێرانەوە بۆ عێراق‌و تورکیا و هەمیسانەوە بۆ ئێران‌و دوا جاریش بۆ یانزە ساڵ ئاوارەگەیی پڕ ئەشکەنجەی ناو یەکێتی شۆرەوی بەدولوەیبوون. شا ئەوەشی دەزانی کە بەرزانی بڕوایەکی کوێرانەی بەووڵاتە یەکگرتووەکان هەیە، بۆیە بەو هیوایەی گومانەکەی بەرزانی بڕەوێنێتەوە، هەوڵی بەدەستهێنانی پشتگیریکردنی ئەمەریکای بۆ شۆڕشی کورد دەدا. بەڵام بەرزانی بەوەی کەلەڕاوە بەدەم داوای لەشاو ئیسرائیل دەکرد، تا کەناڵێکی ڕاستەوخۆ لەنێوان کوردو کاربەدەستە ئەمەریکاییەکاندا بکەنەوە، بەدەستی خۆی تەڵەکەی بۆخۆی نایەوە. شا، سەرەڕای ڕەتکردنەوەی بەردەوامی ئەمەریکا، بۆ ئەو مەبەستە دەستبەرداری ئەمەریکا نەبوو.

با بۆ ساڵی ١٩٤٦ بگەڕێینەوە، کەجارێکی تریش شەڕی سارد شای لەگرفتەکەی ڕزگارکردو ئەمەریکا لە یەکەمین قەیرانی ئەو ململانێ جیهانییەی نیو سەدەی خایاند، بۆ ڕاگرتنی مەترسی بڵاوبوونەوەی شۆرەوی لەگێڕانەوەی دەسەڵاتی شا بۆ ئازەربایجان‌و کوردستان پشتگیری شایکرد، چونکە بە پشتگیریکردنی مۆسکۆ لە هەریەکەیاندا کۆمارێک دامەزرێنرابوو. دووەم ڕووداوی گرنگ کە ڕۆڵی لەگۆڕینی سیاسەتی ئەمەریکادا بەرامبەر بە کورد هەبوو، "پەیماننامەی

برایەتی و هاوکاری"یەکەی یەکێتی شۆرەوی و عێراق بوو، کەلە ٩ی نیسانی ١٩٧٢دا لە بەغدا بۆ ١٥ ساڵ مۆرکرا. لەوێرا شا بەئاسانی کەوتە گەمەکردن بەپەرەی کێبەرکێی نێوان دوو زلهێزەکەوە بەتایبەتی کەشۆرەوی پێشتر، پەیماننامەی لەم جۆرەی لەگەڵ هەریەک لەمیسرو سوریادا مۆرکردبوو. واشنتۆن ترسی لەوەشی لێنیشتبوو کە مۆسکۆ گوشار بخاتەسەر وڵاتی عەرەبی سعودی کەم دانیشتوان و ئەو میرنشینە نەوتینانەی کەنداو، کەتوانای خۆپاراستنیان نییە. بۆیە کیسنجەر پشتگیریکردنی شاو کارکردن بەشێکردنەوەکانی ئەو لەبارەی شەڕی سارد بەپێویست دانا.

رۆژێک دوای گەڕانەوەی نیکسون لەتارانەوە بۆ وڵاتەکەی خۆی، شا دای بەگوێی "عەلەم"دا کە کیسنجەر "گرنگی و رێز بەئارامی باروودۆخی ئێران و ئەو بەرپرسیاریەتیانەی لەکەنداوی فارسدا هەمانە دەدات". دیسان وتی کیسنجەر پێی وایە کە "شۆرەوی لەپێوەندیکردنی بەعێراقەوە تەواو پێی لێهەڵبڕیوە، بۆیە پێویستە شتێک بۆ راگرتنی بکرێت...". وەک کیسنجەر خۆی دوای چەند ساڵێک وتی "ستراتیژمان روون و ئاشکرابوو، ئەویش هەرووڵاتێک پێوەندی بەیەکێتی شۆرەوییەوە هەبێت دەبێ لاوازبکرێت". هەربۆیە کە "شۆرەوی پێوەندی سەربازیانەی لەگەڵ عێراقدا بەست، ئیتر یارمەتیدانی کوردیش بۆ ئێمە لە جێی خۆیدابوو".

ئەمە رێک ئەوەبوو کە شا ئاواتی بۆ دەخواست. لەماوەی دە ساڵی رابردوودا ئەو یارمەتیانەی بەشێوەیەکی نهێنی لەرێی ئیستخباراتی ئیسرائیل "مۆساد"ەوە بەکورد دەدران، رۆڵی لەهاندانی بەغدای بێچارەدا هەبوو کە بڕیاری بەستنی ئەم بەڵێننامەیە لەگەڵ شۆرەویدا بدات "(لەلایەکی ترەوە ئەو یەکگرتنەوەیەی مۆرکردنی ئەو پەیمانەو سەفەرێک لەسەرەفەرە نهێنییە یەک لەدوای یەکەکانی "گۆڵدا مائیر"ی سەرەک وەزیرانی ئیسرائیل بۆ تاران بەمەبەستی چاوپێکەوتنی شای ئێران هەروا رێکەوت نەبوو، چونکە لەچەند ساڵێکدا کاریگەرێتی ئیسرائیل بۆسەر وڵاتە یەکگرتووەکان و ئێران، بێحساب و بەجۆرێک پەرەی سەند، کەپێشتر رووی نەدابوو، مائیریش لەبەرچەند هۆیەکی خودی ئیسرائیل خۆی زۆری حەز بە یاریدەدانی بەرزانی دەکرد. مۆسکۆش بەرامبەر بەپەیماننامەکە، دەستی لەیارمەتیدانە نهێنییەکەی کورد، بۆ هێنانەدی ئۆتۆنۆمی هەڵگرت و، شاش بەشێوەیەکی ناڕاستەخۆ سوودی لێوەرگرتبوو. بەڵام شای ئێران لەو بەسەرهاتانەی کە رەنگە لەئەنجامی پەیماننامەکەی نێوان عێراق و یەکێتی شۆرەویدا بهاتنایە کایەوە زۆر راڕابوو، دانیشی بەوەدا نا کەزۆر لایەنی چوون یەک لە نێوان کاریگەرێتی ئەمەریکا لە ئێراندا و (لەو بەهەزاران راوێژکارە سەربازی و تەکنیکییە ئەمەریکاییانەی ناو ئێران)

لەگەڵ گەیشتنی ژمارەیەکی بێشوماری راوێژکارانی شۆرەوی بۆ عێراق، کە گومان لەگەیشتنیاندا نییە، کاریگەرێتییان لەسەر دراوسێکەی دەبێت.

بەدرێژایی سالانی شەڕی سارد، ئیسرائیل ئەو دەمانە ئەبێت کە ئەمریکاییەکانی پارێزەری‌و کرملین ناکۆک دەبوون، ئەگینا هیچ کاتێك ئەوەندە شادنەبووە. بەلام بەلای نیکسون‌و کیسنجەرەوە، پشتگیریکردنی سیاسەتی شا، "بنەمای نیکسون"ی لەناوچەی کەنداودا، کە ناوچەیەکی وایە چاوەڕوانی تەقینەوەی لێدەکرا، بەجێ دەهێنا، ئەمە جگە لەوەی دەرگای فرۆشتنی چەکی ئەمریکای بەبڕی بلوێنان دۆلار بۆ ئێران والاکردەوە. هەموو یارمەتییەکانی ئەمریکاش بۆ کورد لەسالانی نێوان ۱۹۷۲ و ۱۹۷۵دا لە ۱٦ ملیۆن دۆلار تێپەڕی نەکرد کە زۆربەشی بۆ کڕینی ئەو چەکە شۆرەویانە بوو کە ئیسرائیل لەشەڕی شەش رۆژەی ۱۹٦۷دا دەستی بەسەردا گرتبوون. دەستگای هەوالگری ئێرانی "ساڤاك"یش زۆر بەووردی سەرپەرشتی ئەو یارمەتیانەی بۆ بەرزانی تەرخانکرابوو دەکرد "بەڕادەیەك مووچەی پێشمەرگەکان ریالی ئێرانی دەدران"و هەموو مانگێکیش یارمەتییەکانی ئەمریکایان بەکوردی عێراق دەگەیاند.

سەرکردەکانی کوردی عێراق ژەنەراڵ "نعمت الله ناسری" بەڕێوەبەری "ساڤاك"و چەند ئەفسەرێکی پایەبەرزو چاوچنۆکی ئێرانیان بەوە تاوانبارەکرد کە بەشێك لەو یارمەتیانە لووشدەدەن کە بۆیان تەرخانکراوە[24]. هەرچەندە بەشداریکردنەکەی ئەمریکا گرنگ نەبوو، بگرە لەچاوئەوەی کە شا خۆی بەپارەو خواردەمەنی‌و چەك‌و تەقەمەنی‌و سەرباز دەیدا شتێکی هێچکار کەمبوو، بەلام گرنگییەکەی لەو باوەڕەی بەرزانیدا خۆیدەنواند کە زەمانەتێکی راستی ئەمریکا بۆ کورد هەیە، ئەم خەیالە ترسناکەش تا دەمات زیاتر لەمێریا دەچەسپی.

سێیەم ڕووداو کەوای لەواشنتۆن کرد سیاسەتەکەی بگۆڕێت، بەدوای گەڕانەوەی نیکسون‌و کیسنجەر بۆ واشنتۆن ڕوویدا. بەغدا "کۆمپانیای نەوتی عێراق – ئای.پی.سی" خۆمالیکرد کە لەمێژبوو کۆمپانیاکانی نەوتی بەریتانیاو هۆلەندەو ئەمریکاو فەرەنسا خاوەنداریتیاندەکرد. ئەمە لەکاتێکدا خەریکبوو ناوی "رێکخراوی ولاتانی نەوت بەرهەمهێن –ئۆپێك–" لەسەرتاپای جیهاندا دەنگی دەدایەوە، هەنگاوێکی گرنگی ئەهێشتنی بالادەستێتی کۆمپانیا نەوتییە خۆرئاواییەکانبوو لەخۆرهەلاتی ناوەڕاستدا. بەم پێیە خۆمالیکردنی "کۆمپانیای نەوتی

---

[24] تاوانبارکردنی ئێرانییەکان بەدەستپێس، بۆلەو خوتیەکی بەردەوامی کوردبوو، لەبەهاری ۱۹۹۱دا دووبارە بۆوە، ئەویش کەسەرکردەکانی پێشمەرگە، ئەفسەرە ئێرانییەکانیان بەوە تاوانباردەکرد کە خۆراکی چاك‌و ئەو جلوبەرگەی لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتییەوە بۆ کورد تەرخانکرابوو، ئەوان بۆ خۆیان دەخستەلاوە، لەبەریان هەمانجۆر شتی خراپیان دەدانێ.

عێراق"، بیانوویەکی دی ڕێککەوتنەکەیانی بۆ هەریەک لەئێران و بەریتانی و وڵاتە یەکگرتووەکان هێنایە ئاراوە، بەتایبەتی هەریەکە هۆی تایبەتی خۆیانیان هەبوو کە لەسەرکەوتن و چوونە ناوەوەی یەکێتی شۆرەوی بۆ ناو یەکێک لەگەورەترین وڵاتی بەرهەمهێنی نەوت لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا بترسن.

لەسەرو هەموویەوە ئەم سیاسەتەی ئەمەریکا ئەمەندە شوێن گومانبوو کە بەرەهەڵستکارانی بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکا، زیاتر لەوەزارەتی دەرەوەشدا بەشداریکردنی مادی ئەمەریکایان بەزوویی لای ڕۆژنامەکان دەرکاند، (ئەمەش وەزارەتی دەرەوەی نەگەیاندە ئەو ئاستەی کەلای دیپلۆماتە واقیعەوەکانی خۆی نکوڵی کردنەکەیان سەبارەت بە هەرپەیوەندییەک کەلەگەڵ کورددا هەیانبێت ولەلێبهێنێت. بۆ نموونە واشنتۆن "تۆماس کارولان"ی بەرپرسی سیاسی ئەوسای سەفارەتی ئەمەریکا لە بەیروت دەمکوتکرد، کەسەرەتا -بەرلەهەڵچوونی و بێزهاتنەوەی- تەواو پەشۆکابوو، بەتایبەتی کەسەرچاوە ئاگادارەکانی خۆی بەڵگەو زانیاری تەواویان سەبارەت بەدەستتێکەڵکردنی "CIA" ی ئارانیان لەگەڵ کورددا خستبووە بەردەمی). خواستی نیکسون لەبەنهێنی گرتنی ڕووداوەکان بە رادەیەکبوو کە "جۆن.ب.کونالی" وەزیری خەزێنەی بەناوێکی نهێنییەوە لەواشنتۆنەوە نارد بۆ تاران تا شا لەدەستپێکردنی بەردەوامی پرۆژەکە دڵنیا بکات. بەپێی ڕاپۆرتەکەی "پایک" کۆبوونەوەکەی مانگی حوزەیرانی شاو ئەو دیپلۆماتە تەکساسییە لەنێوان دوو بازرگانی نەوت دەچوو.

دوای گەڕانەوەی "کونالی"بۆ ئەمەریکا، ئەوەی هەبوو بەکورتی بە "کۆمیتەی چل"ی کۆنگرێس، کەچاودێریکردنی ئەرکە سیخوڕیتییە نهێنییەکانی پێسپێردرابوو، ڕاگەیاند. هەرچەندە کۆمیتەکە داوای نەکردبوو گرنگیشی پێنەدابوو، تەنانەت ئەو کورتەیەشی کە ئاسایی لەدوو سێ لاپەڕەیەکدا بۆ قسەلەسەرکردن ئامادە دەکرێت نەدرایە ئەندامەکانی واتە هیچ مشتومڕێکی لەبارەوەنەکراو نەشخرایە دەنگەوە. لەبری ئەوە، بەگوێرەی "ڕاپۆرتەکەی پایک" (پێیان ڕاگەیەنرابوو کەدان بەوەرگرتنی تەنیا پەرەگرافێکی زۆر کورت، کەچەند زانیارییەکی پەرشوبڵاوی تێدابوو بنێن، هەرئەوەندەشیان لەئەندامانی کۆمیتەکە دەویست کەبزانن کارێکی وا هەیە). چوار ساڵ دوای ئەوە لێکۆڵەرەوەکانی کۆنگرێس لەکاتێکدا ناو ئەو فایلە سیخوڕییە تایبەتانە دەگەڕان کە بەو کارە نهێنیانەوە بەندبوو، بەڵگەنامەتایبەتییەکانی ئەم کارەیان دییەوە کە یاداشتێکی نهێنی سەرەکی بە نیمزای کیسنجەریان لەناودابوو.

هەر لەسەرەتاوە بەریتانی دەیویست بۆ باسکردنی ئەم کارە لەگەڵ لێپرسراوانی سەرەکی بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکادا، بچێتە واشنتۆن. هەرچەندە باوەڕێکی کوێرانەی بەوڵاتە

یەکگرتووەکان هەبوو، بەڵام لەژیان و ناسینی خەڵکیشدا ئەوەندە شارەزایی هەبوو کە چاوی بەهەرکەسێك بکەوتایەو راستەخۆ لەگەڵیدا بدوایە رای خۆی لەبارەی ئەوکەسەوە لادروستدەبوو. بەڵام کیسنجەر، بەربیانووەی ئەوەك سەفەرەکەی ئاشکرابێت و کارەکە تێك بدات، داواکەیی رەتکردەوەو ڤیزەی نەدایە، ئەمە یەکەمین رەتکردنەوەی زنجیرە داوایەکی تری لەویابەتەی بەرزانی بوو کە بەرێوەبەرایەتی ئەمەریکا لەبەرئەو هۆیە بەچاوپێکەوتنی بەرزانی قایل نەبێت. هەرچەندە بەرزانی لەکاری نهێنی و باروودۆخەکەیاندا شارەزایی تەواوی هەبوو، بەڵام چاوی لەم سوکایەتیپێکردنەپۆشی و بەبێ هیچ مشتومڕێك پێی قایلبوو لەتەموزی ئەوساڵەدا، "ئیدریس"ی کوڕی و دکتۆر مەحمود عوسمان، کەبەوەزیری دەرەوەی دادەنراو، نزیکترین کەسی دەری خێزانەکەی بوو نارد بۆ واشنتۆن و، لەبارەگای ((سی ئای ئەی)) لەلانگلی – ڤرجینیا– لەلایەن هیلمز و ژەنەڕاڵ ئەلیکساندەر ئێم هەیگ جونیوری سەرۆکی ئەرکانی کۆشکی سپی و کۆلۆنێل ڕچارد کندی یاریدەدەری سەرەکی کیسنجەر لەئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی پێشوازیکران.

هیلمز چەپکە گوڵی ئەخستە بەردەممان، وەك دکتۆر عوسمان دەیگێڕێتەوە "زۆر بەپەرۆشی پێیوتین کەئەو هەرلەبەر ئەوەی شادەیەوێت حکومەتی ئەمەریکا یارمەتیمان بدات بۆیە پێشوازیمان دەکات" و "هەر لەبەرئەوەبوو واشنتۆن یارمەتیدەداین وتا شاش لەسەر ئەو سیاسەتە بمایە وڵاتە یەکگرتووەکان لەیارمەتیدانماندا بەردەوامدەبێت. من خۆم هیچ بەوە خۆشحاڵ نەبووم، هەرلەبەر ئەوەی بەرزانی ناردبوومی چووبووم بۆ واشنتۆن و، ئەوەی پێم سپێردرابوو بردمەسەر. بەڵام پێموانەبوو پێوەندیکردنیان پێمانەوە بەڕاست بووبێت، چونکە دەمزانی بەلای ئەمەریکاییەکانەوە شا کلیلی کارەکەیەو خۆیان بەتەواوەتی نەکەوتوونەتە ناوی.

هیچ گرەنتییەکمان نەبوو، من خۆم زۆر گەشبین نەبووم)) بەڵام بەرزانی هەر هیچ نەبێت سەرەتا گەشبینبوو، چونکە دوای ١٠ دانە ساڵی ڕەبەق پێوەندی لەگەڵ کاربەدەستە ئەمەریکاییەکاندا کرد، کەپێی وابوو ئەو ئەمەریکاییانەی لەگەڵیاندا کۆدەبوونەوە، بەرۆژنامەنووسەکانیشەوە کاریەدەستن و بە بەرگێکی ترەوە خۆنیشاندەدەن[٢٩]، پێوەندییەکە چەند لاوازیش بوایە پێی گرنگ نەبوو.

[٢٩] ئەم گومانەی بەرزانی لەخۆوە نەبوو، لەساڵانی شەستدا ئیسرائیلییەکان ...وسکردنی پێوەندی لەگەڵ بەرزانیدا، رۆژنامەنووسیان بەکارهێنا لەوەریاتر "سی ئای ئەی"ش بو ...رکردن لەگەڵ حوردی ئێراندا رۆژنامەنووسی ئەمریکایی و بیانی بەکارهێنا.

ڕۆژنامەنووسە خۆرئاواییەکان‌و میوانەکانیشی، لەو باوەڕەدابوون کە بەرزانی هیچ بایەخێکی بەکەوتنە زەلکاوی ئەو جەنگە ئایدۆلۆژییە جەرگبڕەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ناو ڤیێتنام، کەببووە جێی بێزاری‌و ناڕەزایی زۆر لەنەتەوەییەکانی دونیای سێیەم‌و زۆربەی دانیشتوانی ئەمەریکا خۆشی، نەدابێت. دوکتۆر سامی عەبدولڕەحمان کەیاریدەدەرێکی سەرەکی ژەنەڕاڵ بەرزانی بوو دەڵێت "مەلا مستەفا لەناخییەوە ئەمەریکاییەکانی خۆشدەویست". ئەم ئەمەریکا پەسەڵبوونەشی بەوەوە بەندبوو کە ٣٠ ساڵ لەوەبەرو لەشەوی سەری ساڵی ١٩٤٧دا، چاوی بە "ئارچی ڕۆزڤێلت"ی یاریدەدەری پاشکۆی سەربازی ئەوسای سەفارەتی ئەمەریکا لەتاران کەوت. تا ئەمڕۆشی لەسەربێت کوردەکان لەو هۆیانە دەپرسنەوە کەبەرزانی والێکرد بەتەواوەتی بەلای وڵاتە یەکگرتووەکاندا بکەوێتەوەو بگرە بەڕادەیەکی واش پێی شادبێت کەخۆی‌و گەلەکەی بەوە قایلبکات کە واشنتۆن زەمانەتێکی تەواوی ڕاستێتی پلانەکانی شایە، ئەگەرچی نزە بەڵگەکانی ئەم بۆچوونەش ئاتەمات پەرەی دەسەند.

پێدەچێ بەرزانی قوربانیی بۆچوونە لاوازەکانی‌خۆی بووبێت، چونکە پیاوێکی هێندە ڕۆشنبیرنەبوو کەئاسۆیەکی فراوانی هەبێت، مەودای بیروبۆچوون‌و زانیارییەکانیشی لەبارەی سروشتی گەلەکەیەوە ئەوەندە بەرتەسکبوون، کەوای لێبکەن چارەنووسی گەلەکەی بەسیاسەتی دەوڵەتێکی زلهێزی وەوە ببەستێتەوە کەهەرچی بایەخ بێت پێیدادات‌و دوای بیرکردنەوەیەکی زۆریش بڕیارێکی وا بدات کە خزمەتی یەکێك لە هاوپەیمانە سەرەکییەکانی خۆی لەسەر حسابی کورد بکات. بەچاوپۆشین لەهەموو هەڵەو ئاڕەواییەکانی بەریتانیاو تورکو عەرەب‌و ئێرانییەکان، مەلا مستەفایان فێری ئەوە کردبوو کە ماوەی دەیان ساڵ بزانێت چۆن چۆنی ڕەفتاریان لەگەڵدا بکات‌و، شتە ئاڕەواکانیشیان هەرچۆنێك بووبێتن، ئەدەگەیشتنە ناهەموارییەتەکانی ئەو ئەمەریکایەی کەبەدرێژایی ئەو هەموو ساڵە وێنەیەکی نموونەیی لەبارەیەوە پێکهێنابوو. بەم پێیە هەڵە سەرەکییەکەی بەرزانی، لەکامڵ نەبوونی سیاسیانەو کەم تێگەیشتنی لەسیاسەتی نێودەوڵەتیدا خۆی دەنواند، ئەویش لەکاتێکدا کە کیسنجەر لەساڵی ١٩٦٨ەوە وەك کۆپییەکی هاوچەرخانەی سیاسەتی واقعی مێتەرنیخ بوو - کە کرپار دەبێت لە چاکی شتەکەی وردبێتەوە[٢٦] بەڵام ئەو پرسیارەی هەر بەکراوەیی دەمێنێتەوە چۆن سەرکردەیەکی کارامەی خاوەن تاقیکردنەوەی وەك بەرزانی، کەبەسەر چەندین ناهەموارێتیدا زاڵبووە، کە دەربەدەرییەکەی بۆ یەکێتی شوڕەوی یەکێکیانە، وا بەئاسانی‌و، بێئەوەی وەك دەربکەوێت،

---

[26] میتەرنیخ لەسەدەی نۆزدەیەمدا ڕاوێژکاری نەمسا بوو، ڕۆڵێکی باڵای لەسیاسەتی ئەورووپادا بینی- (وەرگێڕ).

بزانێت کە زلهێزەکە لەوانەیە لەسەر حسابی ئەم بەرژەوەندی تایبەتی خۆی بپارێزێت، کەچی بڕوا بەزلهێزێکی تر بکات؟. بەڵام تاقیکردنەوەی بەرزانی، گەلێک پرسیاری لای ئەو خەڵکە دەوروژاند کە باوەڕیان نەدەکرد کە چۆن دەبێت بەرزانی لەم پیلانەی ئەمەریکا تەواو وورد نەبووبێتەوە؟ ئەو بیانیانەی سەردانی بەرزانیانکردبووەو باشیان ناسیوە، باوەڕیان نەدەکرد کەبەو جۆرەی خۆی نیشاندەدا ئەوەندە ساویلکەبێت، ئەوان وایان پێشبینیدەکرد کە، هەر بۆ نموونە کاتێک پێشنیاری ئەوەی دەکرد کوردستانی عێراق ببێتە پەنجاویەکەمین ولایەت یان نیوەی بیری نەوتی کەرکوک بەکۆمپانیا نەوتییە ئەمەریکاییەکان بدرێت، هەڵوێستێکی تەکتیکی بەکاردەهێنا بەڵام ئاشکرایە کەسەفەری زۆری نەکردووەو، بێجگە لە یەکێتی شوورەوی، رۆمانیا، ئێران، ئیسرائیل هیچ شوێنێکی دی نەدیوە، کۆرسی سەبارەت بەجیۆپۆلیتیک وەرنەگرتووە، کەچی دوای دانیشتنیان لەگەڵ بەرزانیدا، بە یەکێک لەڕەقترین سەرکردە نەتەوەییەکانی دونیایان دادەنا کەبینیبێتیان و، بەخاتوو مائیر"مائر"یان دەشوبهاند، کەوەک ئەو بۆ ماوەی نیو سەدەو لەبارودۆخی زۆر نامەموڵردا بەسەر گەلێک چەرمەسەریدا زاڵبیوو.

خۆنەگەر واشی دابنێین کەبەرزانی لەو مەترسیانەش بەئاگابوایە کەلەئەنجامی تێکەڵبوونی بەوولاتە یەکگرتووەکانەوە سەرییهەڵدەدا، بەڵام خۆ بەهاتنی ساڵی ۱۹۷۲ دەکرێ بڵێین دەبوا بەناچاری ملی بۆ ئەم سیاسەتەی بدایە چونکە هیچ چارێکی تری نەمابوو. ئەو بارودۆخە چاکەی مۆرکردنی رێککەوتننامەی ساڵی ۱۹۷۰ی ئۆتۆنۆمی هێنابوویە ئاراوە، زۆری نەخایاند. لەگەڵ بەهاری ۱۹۷۲دا و لەو هەوڵەوەکەبۆ کوشتنی بەرزانی درا، ئیتر مەلا مستەفا بڕوا بەوە بێنێت کە پارتی بەعسی خاوەن دەسەڵات نایەوێ رێز لەرێککەوتننامەی ئۆتۆنۆمییەکە بگرێت. بۆیە لەبری ئەوەی دەست بە سەرژمێری دانیشتوان بکەن کە لەدەڵی رێککەوتنەکەدابوو، دەستەڵاتدارانی عێراق کەوتنە راگوێزانی کورد لەکەرکوک و شوێنە نەوتینە گرنگەکانی دی و، لەبریان خێزانی عەرەبیان تیادا نیشتەجێکردن و بەپیتترین خاکی کشتوکاڵی کوردیشیان دانێ.

بێگومان رێکی بەرزانی لەگەڵ شاو ئەمەریکاییەکاندا رۆڵی خۆی لەبەدەنگەوە چوونەکەی عێراقی ساڵی ۱۹۷۳دا هەبوو کەپێشنیارێکی نوێی بۆ بەشکردنی داهاتی نەوتی کەرکوک لەنێوانیاندا کرد، بەرزانی یەکسەر ئەم داوایەی رەتتنەکردەوە، بەتایبەتی کەچەند کوردێک هەوڵیان لەگەڵدا دا تا سوود لەو دەرفەتە ببینێت، دواییش ئەوانە پێیان وابوو کەڕێککەوتنەکە بەهەموو کەموکورتی و کەلەبەرەکانیشییەوە لە شکستەکەی ئازاری ۱۹۷۵ دەیپاراستن و لەشەڕەکەی عێراق و ئێرانیشدا دوورە پەرێز دەبوون. بەڵام بەرزانی فشاری زۆرو بەردەوامی شای لەسەربوو تا بەو پێشنیارە نوێیەی عێراق قایل نەبێت، ئەگەرچی چەند داوایەکی کوردیشی

هێنابووە دی‌و بەرزانیش تا دواسات لەڕەتکردنەوەیدا دوودڵ‌بوو. بەڵام بەغدا کەلەمانزاری ١٩٧٤دا ڕێککەوتنامە ئۆتۆنۆمییەکەی بەرتەسک کردەوەو بڵاویشیکردەوە کە کورد بییەوێت یان نا لەماوەی دوو هەفتەدا جێبەجێدەکرێت، بەوە بۆ بنبەستکردنی کارەکە زارەکە هەڵدرا، ئیتر لەوساتەشەوە هەردوولا کەوتنەخۆ، چونکە دەیانزانی شەڕەکە لەهەڵگیرسانەوەدایە.

بەرزانی ئەلەپێش‌و ئەیەکسەر لەکاتی هەرەسی ڕاپەڕینەکەی ١٩٧٥داو نە دوای ئەویش، نەیدەهێشت هیچ کام لەیاریدەدەرەکانی خۆی لەبڕیارداندا بەشداری بکەن. بەرزانی بەو هیوایەی بەڕێوەبەرایەتییەکەی جیمی کارتەر بۆ پشتگیریکردنی کێشەی نەتەوەکەی ڕابکێشێ، تا کانوونی دووەمی ١٩٧٧ کە ئاهەنگی دانانی سەرۆکی نوێی ئەمەریکای تیادا کرا بەبێدەنگی مایەوەو بەئاشکرا بەرگری لە کێشەکەی نەدەکرد. بەرزانی لەمانگر سوباتی ئەو ساڵەدا، کەلەدوای هەرەسەکەو ڕسوابوونی خۆی، لەئاوارەگەی ناوچەیەکی نزیک واشنتۆن بوو، بەدەم شێرپەنجەی سییەوە دەیناڵاند کە تەواو زەبلی لێسەندبوو، دەکبینە نامەی بۆ سیناتۆرەکان‌و ئەندامانی کۆنگرێس دەنارد، تیایاندا ئەوەی یەکلادەکردەوە، گەر یاسادانەرانی ئەمەریکا لەو پاشقولە ئاگاداربوونایە کەلە ڕێککەوتننامە سەرەکییەکەی ساڵی ١٩٧٢ی نێوان بەڕێوەبەرایەتی ئەمریکاو خۆی گیرا ئەوا یان دژی دەوەستان، یەوەش لێدەگەڕان کە ئێمە سەربەستانە یەکێک لەو ڕێگایانەی بەردەستمان بگرتایە، یان ئەوەتا پەسەندیاندەکردو ئەوساش نەیاندەهێشت ئەو ناپاکییەی لەکورد کرا ڕوویدات. لەنامەیەکی تری هەمان مانگیدا بۆ کارتەر دیسانەوە جەختی لەسەر تەنیا بەڵێنانەی ئەمەریکای ساڵی ١٩٧٢دا بۆیانی دەکرد کە وایان لێکرد ڕێککەوتن لەگەڵ بەغدادا نەکات، چونکە ڕێککەوتنەکە "لەبەرژەوەندی ئەمەریکادا نەدەبوو گیروگرفتی بۆ دراوسێکانی عێراق بەرپا دەکرد .. ئەوسا گەر بڕوام بە بەڵێنەکانی ئەمەریکا نەکردایە، دەمتوانی گەلەکەم لەو ئەهامەتییە بپارستایە کە بەسەریهات" دەشڵێت پەیمانەکانی باڵادەستانی ئەمەریکا ڤایلیانکردنی ئێران‌و وڵاتە یەکگرتووەکان ئۆتۆنۆمی بۆ کوردو دیموکراتییەت بۆ عێراق دابیندەکات. ئەم قسانەی بەرزانی، ڕاستبن یان نا، لای زۆربەی کوردە عێراقییەکان ببوونە ڕاستییەکی تەواو.

گەر بەووردی سەرنجی ڕووداوەکان بدرێن، ئەوا دەکرێ مۆرکردنی پەیماننامەی ١٩٧٢ی دۆستایەتی نێوان یەکێتی شوورەوی‌و عێراق بەوەرچەرخانێکی گرنگ‌و بنبڕ دابنرێت بۆ یەکەمجارە بەغدا بەپێی پەیماننامەکە، دەستی لەو چەک‌و پێویستییە سەربازییە گرنگانە گیردەبوو کەپێشتر نەیبوون. پەیماننامەکە بەرزانیشی بەرەو تەڵەکەی ئێران‌و وڵاتە یەکگرتووەکان بۆیان نابۆوە پەکێشکرد. هەر کە ڕێککەوتننامەکە مۆرکرا ئیتر مۆسکۆ یارمەتی

خۆی لەبەرزانی بڕیو ژمارەیەکی زۆریش فڕۆکەی جەنگی مووشەك هاوێژو تۆپی دوورهاوێژو کۆپتەرو چەکی تری نوێی بەعێراق دا. یەکێتی شۆرەوی کەسالی ١٩٦٣ کێشەی "کورد قڕان- جینۆسساید"ی ناو عێراقی لە نەتەوەیەکگرتووەکاندا ووروژاند، ئێستا پێوەندییەکانی خۆی بەدونیای عەرەبیەوە بەگشتیو بەوڵاتێکی عیلمانی بەنەوت دەوڵەمەندی وەك عێراق بەتایبەتی پتەوکردبووە. شیوعییە عێراقییەکان کوردێکی زۆریان تیادا بوو، بۆیە کەپشتگیریی دەستەڵاتدارانی عێراقیانکرد ئیتر تەریکبوونەکەی بەرزانی هێندەی دی زیادیکرد. پێدەچوو هەر کەبەغدا دەستی لە کۆپتەری سەربازیانەگیربوو، ئیتر شەڕی پارتیزانی برەوی نەمێنێت

پێدەچوو لەم هەلومەرجەدا یاریدەدانەکەی ئەمەریکا بۆ کورد لەوەیان باشتربێت کە بەتەنیا پشت بەشای ئێران ببەستن. بەهەرحاڵ، بەرزانی بەهۆی پارەتییەکانی رابردووی شا وەو لەسالی ١٩٦١ەوە تاوەناوە دەستی بەسەر ناوچەیەکی بەرینی باکووری عێراقدا دەگرتو، خۆی وتەنی لەبەردەم پێنج ڕژێمو حەوت حکومەتی یەك لەدوای یەکی بەغدادا رادەوەستا. بەڵام هەندێ لە کوردەکان پێیان وایە کەبەرزانی لەسالی ١٩٧٢ەوە وەك قومارچییەك، تەنانەت گەر بۆ پیاوێکی تەمەن شەستو هەشت ساڵانی لەش ساغو بیرتیژی وەك ئەویش بێت، هەستی بە کۆتاییهاتنی یارییەکە کردبوو. جا ئەگەر شتەکە بەڕاستی وابووبێت ئەوا بەهەموو ئەو کەموکورتیانەی دوکتۆر عوسمانیشەوە، کەلەکاتی سەفەرەکەی واشنتۆنی تەموزی ١٩٧٢دا بەبیریا هاتبوون ڕەنگە سەرئەنجام ڕۆڵی ئەمەریکا بە بەرژەوەندی کورد بشکایەتەوە. لەسالی ١٩٧٣دا بەرزانی بە "جیم هوگلاند"ی پەیامنێری "واشنتۆن پۆست"ی ئەمەریکایی وتبوو: "ئێمە بڕوا بە شا ناکەین" بەڵام "من بڕوام بەئەمەریکا هەیە، چونکە ئەمەریکا وڵاتێکی لەو گەورەترە کەناپاکی لەگەڵ گەلێکی پچووکی وەك کورددا بکات".

لەمانگی ئازاری ١٩٧٥دا دانی بەقسەیی هەڵەکەیدا نا، ئەو هەڵە گەورەیەی کە سەرجەم دەستکەوتەکانی ژیانیان بۆکردە سووتو. کاتێك "هۆگلان" بۆ گەیاندنی هەواڵی هەرەسی کورد سەردانی کوردستانی کرد، بەرزانی پێیراگەیاند "حکومەتی ئەمەریکا هیچ زەمانەتێکی رەسمی نەدایینێ، بەڵام ئێمە لەو بڕوایەدابووین کە هەرگیز دەستمان لێبەرنادات". لەقسەکانیدا بەردەوامبوو "ئێستا هەستدەکەین چەمێك هەڵسبووین". بڕوای زۆری بەرزانی بەووڵاتە یەکگرتووەکان، لە سەرێکەوە بەهۆی ئەو هەموو ئەشکەنجەو ئازارەی یانزە ساڵی ئاراوگەیی یەکێتی شۆرەوییەوە، کەهیوای بەهیچ شتێکی ڕووس پێنەمێشتبوو، لەسەرێکی تریشەوە، کاریگەریتی شێخ ئەحمەدی برا گەورەی، کە ئامۆژگاری زۆری دەکرد تا هەوڵی پێوەندیکردن بەئەمەریکاوە بدات. موحسین دزەیی یاریدەدەرێکی گەورەی بەرزانی ئەوەی یەکلاەکردەوە کە

"بەرزانی لەو بڕوایەدابوو کەلەخۆرهەڵاتی ناوەڕاست، یان زۆربەی دونیاشدا، هیچ شتێك بەبێ پشتگیریکردنی وڵاتە یەکگرتووەکان ناکرێت". دوکتۆر عوسمانیش جەختی لەسەر ئەوەدەکردەوە کە "ژەنەڕاڵ بەرزانی، پێی وابوو وڵاتە یەکگرتووەکان زلهێزە سەرەکییەکەی دونیایە. دەریشکەوت لەو ڕووەوە ڕاستیکرد".

تادواکات، باسکردنی تەواوی ڕادەی خۆبەستنەوەی ئەمەریکا بە کوردەوە زۆر بەنهێنی مایەوە، ئەندامانی خێزانی بەرزانی و چەند یاریدەدەرێکی گەورەی لێبەرچێ کەسی دی نەیدەزانی. بەڵام لەناوەندە کوردییەکاندا وابلاوبوو کە جۆرە پێوەندییەك لەگەڵ ئەمەریکادا هەبێت. مێژوونووسێکی کورد پێی وابوو "ئەوی ڕاستی بێت، هیچ سیاسییەکی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست، پێشبینییەکی وای بۆنەدەکرا، کەشا بێپرس و ڕاوەرگرتنێکی پێشەکی وڵاتە یەکگرتووەکان، لەکوردستاندا خۆی بخاتە ژێرباری پرۆژەیەکی ماڵی و سەربازیانەی وا گرنگەوە". لەیەکەم ئێوارەی شەڕەدەستپێکردنەوەکەی ئازاری ١٩٧٤ی نێوان کوردو هێزەکانی بەغدا، هەتا ڕۆژبوزوە چەند کادرێکی کوردی پارا، سەبارەت بەزەمانەتکردنە دەرەکییەکان، وتوێژێکی زۆریان لەگەڵ بەرزانی و نزیکەکانیدا کرد. بەرزانی و ئیدریسی کوڕی و دوکتۆر مەحمود، لەدووپاتکردنەوەی زامنێتەکە بەولاوە هیچ شتێکی تریان بەدەستەوە نەدەدا. هیچ کامێکیشیان خۆی بەگوێ لێگرتنی ئەو داوایانەوە ماندوو نەدەکرد کەبۆ وریابوون و بەئاگاییان لێیان دەکرا. بەرزانی، تا بەتەواوەتی کات بەسەرچوو، هەر لەو بڕوایەدا بوو کەوڵاتە یەکگرتووەکان "وەك زلهێزێك، کەبەپێوەندیکردنمان قایلبووە، ناتوانێت دەستمان لێبەردات".

لەو نامەیەی ساڵی ١٩٧٧یشیدا کەبۆ کارتەری نووسی، بەرزانی ناڕاستەوخۆ دانی بەوەدا نا کەهیچ زەمانەتێکی نووسراوی ئەمەریکا بۆ کورد نەبووە. لەبڕگەیەکیدا دەڵێت، کەکورد "خۆیان بەو بەڵێنە زارەکیانەی وڵاتە یەکگرتووەکان و ئێران دابوویاننی، بەستەوە". لە بڕگەیەکی تریشیا وتبووی، کورد "بڕوایان .. بەپتەوی بەڵێنەکانی ئەمەریکا هەبوو، جا بەزارەکی بوونایە یان بەنووسراوی".

بەڵام بەرزانی زۆرچاك دەیزانی کە ڕێککەوتنی زارەکی وەك بەڵێنی نووسراو نییە. لەکۆمەڵگەیەکی وەك وڵاتە یەککگرتووەکاندا کە بڕوایان بەپارێزەرە. خۆ بەستنەوەیەکی نووسراو ڕەنگە ئەوەندە هانی بەڕێوەبەرایەتییەکەی بدایە، کە هەر هیچ نەبێت، تاخۆی لەئاشکرابوونی بەڵێن نەبردنە سەرەکەی و، شەرمەزارێتییەکەی بپارێزێت، دوورنەبوو بەڕاستی خۆی بەڵێنەکەیەوە ببەستێتەوە. بەڵام واش، کارەکە هەر چەنێکیش تەواو بوایە، بەتایبەتی لەم سەدەیەی کەزۆر گەورە پیاوانی ئەم دونیایەمان بینیوە، چاکترین پەیماننامەی لەئاستی

وردترین یاسادا شەڕ وەرکردووە، بۆیە پرسیاری داخۆ بەڵێننامەیەکی نووسراو، شای لە کوردەکان ڕادەگرت؟ دێتەکایەوە، نەبوونی هیچ پەیماننامەیەکیش کەلایەنەکان پێوەی بەندبن، لەلایەك بۆ ئارەزووە "مێتەرنیخ"ییەکانی کیسنجەر دەگەڕایەوە، تا کارەکانی خۆی پێداپۆشێ و، لەلایەکی تریشەوە، بۆ ئەوپەڕی خۆشباوەڕی بەرزانی دەگەڕایەوە، کەوایدەزانی هاتنەدی خواستەکانی بوونەتە ڕاستییەکی چەسپاو. بەڵام بەرزانی لەوەدا هێندە بەهەڵەداچووبوو کەبەسەرئەنجامێکی دڵتەزێن شکایەوە، ئەوەندەش ژیا کەدان بەناهەموارترین هەڵەی ژیانیدا بنێت. تووشی ڕسوایییەکی زۆرهات، ناچاربوو دواساڵەکانی تەمەنی بەتاراوگەیی لەئێران و وڵاتە یەکگرتووەکاندا بەسەربەرێت و، نەشتوانێت پەردە لەڕووی ناپاکیکەرانیدا هەڵماڵێت و تاوانبارییان بکات. لەدواڕۆژانی ژیانیشیا لەوەندە زیاتر کەبەتەوسەوە بڵێ:" بەهیوام دواڕۆژانی تەمەنم لەپەکێن بەسەربەرم، تائەوسا چیم هەیە لەبارەی شۆڕەوی و ئەمریکاوە بیانڵێم"، هیچی تری بۆ نەمابۆوە. بەهەرحاڵ بەرزانی، وەك تاکە سەرکردەیەك، کە ١٠ ساڵی ڕەبەق لەیەکێتی شۆرەویدا بەسەربەرێت و، ناوی لە سەر لیستی موورچەی "سی.ئای.ئەی"هەبێت و، هەریەك لەستالین و شای ئێران، بەر لەدەست لێبەردانی، سوودیان لێوەرگرتبێت، جێگەیەکی تایبەتی لەکتێبی "گینیس"ی ژمارە نموونەییەکانی دونیای سێدا هەیە.

بەڵام کەسێتی بەرزانی و حوکمدانی ئەو حکومەتانەی بۆ مەرامی خۆیان بەکاریان دەهێنا، بەشێکی سەرەکی گەمەیەکی نموونەیی زلهێزەکانە بەکەمایەتییەکی تەریك و بێچارە. تێڕوانینە ساویلکەییەکەی بەرزانی بۆ وڵاتە یەکگرتووەکان، واشنتۆنی سەرسامکردبوو، بۆیە واشنتۆن پێی وابوو یان گومان لێکراوە یان بایەخی پێنەدەن. بیست ساڵ دوای ئەوە، کیسنجەر کەبەرگری لەخۆی دەکردپێیوتم: "تێناگەم چیدەگۆڕا"خۆ ئەگەر بیزانیبا بەرزانی چەند لایەنگری وڵاتە یەکگرتووەکان بووە وای نەدەووت، بەڵام دیارە هەرگیز لەوە نەگەیشتووە. هیلمز، ڕەنگە هەر لەسەرەتاوە هەستیکردبێت کە لەگەڵ کورددا ڕاستگۆیە، بۆیە لە جۆرو ئاستی پێوەندیی وڵاتە یەکگرتووەکانی تێگەیاندبوون، وتی هەرکەسێك پێوەندییەکی بەمەسەلەی کوردەوە هەبووبێت، لەگەڵ بەرزانیدا، کەهەموو ژیانی لەپیلانگێڕی و شۆڕشدا بەسەربردووە، وەك "گەنجێکی کامڵ" ڕەفتاری کردووە. لەبەرامبەریشدا نەتەوەییە کوردەکان "ئەوانەیان نەبێت کەلە مەلا مستەفا خۆیەوە نزیکن"، پێیان وابوو بەرزانی بەبێ زەمانەتێکی ڕەسمی ئەمریکا نەدەکرا لەئازاری ١٩٧٤دا شەڕبکاتەوە جا با زەمانەتەکانی ئەمریکاش لەوپەڕی بەهێزی و جێگای خۆیاندا بونایە، خۆ گیروگرفتی وا دەهاتنە ئاراوە، کەهیچ حسابێکیان بۆ نەکرابێ.

رێبازێکی وا لەئارادانەبوو کەبەرزانی رابگرێتو، واشی لێبکات هەڵوێستی پێبگۆڕێت.
هەرمنەوەندەی شەڕی نێوان کوردو هێزەکانی بەعس هەڵگیرسایەوە، ئیتر ژەنەڕاڵ ئەندریە گریچکۆی وەزیری بەرگری شۆرەوی، کە لەرۆژگاری تاراوگەییەکەیدا بەرزانی ناسیبوو، هەرکەمەستی بەنزیکبوونەوەی ڕوودانی کارەساتێکی راستیکرد، تا یارمەتی حکومەت بدات لەدۆزینەوەی چارەسەرێکی نێوان حکومەتی بەعسو کوردا، بەفڕۆکە بەرەو بەغدابۆوە. بەلام بەرزانی بەهاندانی تارانو واشنتۆن نەچوو بەدەنگییەوە، سەدام حسێن لەشەری دەستپێکردنەوەی شەڕداو، لەکۆبوونەوەیەکی بەغدایدا، بەشکردنی نەوتی کەرکوکی دووپاتکردەوە. بەلام ئیدریسی کوڕی بەرزانی. ئەوەی رەتکردەوەو وتی:"ئێمە لەوە بەهێزترین کەبیری لێدەکەیتەوە، ناچاریشتدەکەین بەهەموو داواکانمان قایلبی" سەدام حسێنیش پیاوی ئەوەنییە لەهەڕەشەی کەس بێدەنگ بێت، بەهەڕەشە وەلامیدایەوە" "ئەگەر شەڕ بێتەوە ئەوا ئێمە دەیبەینەوە". ئەوساکە سەدام هەرتەنیا چەکی پێشکەوتووی شۆرەوی شکەنەدەبرد، بەڵکو دەشیزانی کەشا پێ لەسەر دەستبەسەرداگرتنی "شەتولعەرەب"، کەبەندەری نەوتی جنوبی ئێرانو بەندەری بەسرەی عێراق بەکەنداوەوە دەبەستێتەوە، دادەگرێ.
لەساڵی ١٩٣٧دا، چونکە بەریتانیاییەکان لەئیمپراتۆرییەتی عوسمانییەوە ماڵی سەروەری ئەولویان بەسەر دەریاکەدا بۆمابۆوە، عێراقیان قایلکردبوو کە لەبەندەری خوڕەمشەهرو عەباداندا هەڵکردنی ئاڵای ئێرانو چەند مافێکی کەم بەو کەشتیانە بدات کەلێیان رادەوەستان. بەریتانیاییەکان لەوەدەترسان پێداچوونەوەی ئەو بارە، ببێتەهۆی رێگرتنی کەشتییە سەربازییەکانی خۆیانو نەهێڵن بگەنە پاڵاوتەکانی عەبادانیان، کە دەکەوێتە بەری ئێرانی ناوچەی تێپەڕینەکەوە. تا ساڵی ١٩٦٩ش هەموو ئەو پاپۆڕانەی دەچوونە بەندەرەکانی ئێرانەوە، دەبوا پاپۆڕەوانانی عێراق بیانبەرنایە. شا رێکەوتننامەی ١٩٣٧ی، بەسووکایەتییەک دەزانی کە بەسەر شا محەممەد ڕەزا پەهلەوی باوکیا سەپێنرابێت، بەتایبەتی کەملیان بەئێران دابوو، سنووری نێودەوڵەتی لەگەڵ عێراقدا لەبەری ئێرانی شەتولعەرەبەوە بێتو، کەشتییە ئێرانییەکانیش ناچاریکرێن بۆچوونەناو شەتولعەرەب ئاڵای عێراق هەڵبکەن. سەدامیش لەبەرامبەر ئەوەدا ئاگادارکردنەوەی رابوو کە "گەر لەسوچێکدا قەتیسیان کردین، ئەوا لە دەستهەڵگرتنی نیوەی شەتولعەرەب، یان هەموو عێراق بەولاوە شتێکی دیمان لەبەردەمدا نامێنێتەوە، بێگومان ئەوساش بۆ پارێزگاریکردنی تەواوی عێراق، وەک چۆن خۆمان بمانەوێ سێو دوو لەدەستهەڵگرتنی شەتولعەرەب ناکەین". لەچەند مانگێکدا سەدام بەڕاستی کەوتە لێکدانەوەی ئەو بۆچوونەوە "بۆ سی.ئای.ئەی دەرکەوتبوو کەسەدام حسێن لەمانگی تشرینی

یەکەمی ١٩٧٢ەوە دەستی بەرکارە کردووە" لەمانگی ئابی١٩٧٤یشدا، جەزائیر کۆبوونەوەیەکی لەنێوان هەردوو وەزیری دەرەوەی ئێران و عێراقدا، لەئەستەمبوڵ سازکرد، کەتارادەیەک بۆ ناکۆکی نێوانیان بێت و لەهەمانکاتیشدا "نزیێک"ی پێ بەمێزبکات، کێشەی شەتولعەرەب خاڵێکی سەرەکی کۆبوونەوەکەبوو بەرزانی کەبەوەی زانی، "لەجارێک زیاتر" لەگەڵ نزیکەکانیاو، لەبارەی ئەگەری رێککەوتنێکی نێوان ئێران و عێراقدا کەوتەوە وتوێژ. بەڵام "پێشبینی تەواوی جێبەجێکردنەکەی نەدەکرد" بەبیریشیدا نەدەهات کەرەنگە شا هەموو جۆرە یارمەتییەکانی لێببڕێت و بگرە لەناچارکردن و خۆ بەدەستەوەدانی کوردیشدا هاوکاری بەغدا بکات. بەرزانی هەرچەند ئەو ترسەی لای ئێرانییەکان باسبکردایە، دڵنیایان دەکردەوەو پێشیان دەوت، پێویست ناکات لەوبارەیەوە ئەوەندە دوودڵ بێت و لەبیر خۆتی بەرەوە. بەڵام لەهاوینی ١٩٧٤ەوە، کەئێریک رولیەی نووسەری کاروباری خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی رۆژنامەی "لۆمۆند"ی فەرەنسایی، بە کوردەکانی راگەیاند، کە شا لەچاوپێکەوتنێکی نوێی رۆژنامەییدا، بە شانازییەوە وتوویەتی، بوونی کورد وەک شاوی بۆرییەک وایە کەی بیەوێ بەریدەداتەوەو کەیش بیەوێ دەیگرێتەوە. دەبوا کورد لەناوەڕۆکی ئەو هەڕەشەی شا بگەیشتنایەو ووریاتر بوونایەتەوە ڕولیە کە کورد هیچ بایەخێکی ئەوتۆیان بەلسە ناهەموارەکەی شای ئێران نەدار دەرکیشیان بە دوولاهاتنەکانی نەکرد، سەری لێیان سوڕماو گومانێکی زۆریشی لەلێکدانەوەی سیاسیانەیان پەیدالکرد. گێڕایەوە وتی: "کەزانیارییەکانم بەرامبەر بە ڕووداوەکان چاوی پێنەکردنەوە، پێموابوو لەکەم شارەزایی سیاسەتی نێودەوڵەتییانەوە بێت". راستییەکەشی، زۆربەی ئەندامانی سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان "بەتایبەتی نزیکەکانی بەرزانی"یان، تا دواساتیش دەستخەڕۆی ئەوەبوون کە ئێران هیچ رێککەوتنێک لەگەڵ عێراقدا ناکات. جا کەوابێت، واشنتۆن دەتوانێت ڕێی لەمجۆرە رێککەوتنە لەشا بگرێت ئەمە ئەو پرسیارەیە کەتائێستا نەتوانراوە وەڵامی بدرێتەوە.

کورد بەهیچ جۆرێک گوێی بەزیادبوونی دیاردە بەمەترسییەکان نەدەدا، کەئەوەش ستەم و کاریگەربوو. وایاندەزانی ئۆتۆنۆمی و، ئەوی راستبێت سەربەخۆیشیان، لەبەر دەمدایەو، لەچەند ساڵێک یان چەند مانگێکدا دێتەدی. ئەگەرچی هەر کەسێکی ژیر دەیتوانی بە زۆرەوە ووریایانبکاتەوەو ئەم خۆشباوەڕی و پێدالگرتنەیان دابمرکێنێتەوە. بەڵام لەبەرکەم ووشیاری سیاسیانەی کورد نەکرا. پێیان وابوو ئێرانییەکان باشدەناسن. واش ڕەفتاریاندەکرد هەروەک گومان لەنیازەکانی ئێرانیان بۆمابێتەوە. بۆیە رەنگە هەر ئەم گومانە، ڕێی لێونکردبن و بەرەو تێڕوانینێکی سادەی کارەکانیشی بردبن و، گوێشیان بەکۆکردنەوەی بەڵگە پەرشوبڵاوەکان

نەدابێت، تا لەڕووداوەکان بگەن و وەڵامی خۆیانی بۆ ئامادەبکەن. ڕاستییەکەی بەرزانی تا دەرەنگ نەیدەزانی، شای ئێران سوود چۆن لەکات وەردەگرێ و، چەنێکیش ئارەزووی لەخوێنی سارد ڕشتن و دڕەفڵێتییە. هەر لەسەرەتاشەوە، گەمەکە تەنیا بە دەست شای ئێرانەوە بوو.

باری کورد لەڕووی سەربازیشەوە لەوەباشتر نەبوو خۆشیان لەبەردەم هێرشی هێزە ئامادەو پڕ چەکەکەی ئەمجارەی عێراقدا نەدەگرت. لەسەرکاغەز کورد لەهەموو کاتێکی تری بەهێزتربوو، چونکە شارەزایانی ئەمەریکایی و ئیسرائیلی و ئێرانی مەشقیانی دادەدا. بەپێچەوانەی ساڵانی شەستیانەوە، کەهەر چەکی سووکیان هەبوو، ئەمجارەیان چەکی نوێ و چەند تۆپێکیشیان هەبوو، کەهەمووی چەکی شۆرەوی بوون و ئەمەریکاییەکان لەڤێتنام، یان ئیسرائیلییەکان لەشەڕی عەرەبدا گرتبوویانن، بەوەش هەموو ئەو لایەنانەی چەکیان بەکورد دەدا، نکوڵی پێوەندیبوونیان بەڕووداوەکانی ناو عێراقەوە دەکرد. جگەلەوەی کەلەناو عێراقیشدا دوو کەتیبەونیو تۆپی ئێرانی "واتە لە سەد تۆپ زیاتر" و مووشەکی فڕۆکەشکێنی "ڕاپیەر"ی بەریتانیاییش کەلەسنوور جێگیرکرابوون و سەربازانی خانەنشینی بەریتانیایان لەسەربوو، پشتگیری کوردیانەدەکرد. ئەگەرچی کورد هەموو ئەو چەکانەشی هەبوو، کەچی زۆر بەپەلە ناچارکرا لەدەشتاییەکان بکشێتەوە، بەپشتگیری ئێرانیش نەبوایە لەشوێنە قایمە شاخارییە کۆنەکانی خۆشیا خۆی بۆ نەدەگیرا.

بەڵام خراپترین ئەنجامی گۆڕینی تەکتیکە سەربازییەکان، پشتبەستنی تەواوی کوردبوو بە هێزە دەرەکییەکان، بەتایبەتی شا. بەرزانی لەنامەکەی بۆ کارتەری نارد، بێزاری لەوە دەربڕی، وتی:"درەنگ" زانیمان ئێمە کەڕووبەڕووی هەشت تیپی سوپای عێراق بووینەتەوە، کەبەسەدان زرێپۆش و زیاد لەسەد فڕۆکەی نوێی جەنگیان بەکاردەهێناو، هەندێکیشیان فڕۆکەوانی ڕووس و هندیان لەسەربوو، کەچی یارمەتی دۆستەکانمان، لە جۆرو ژمارەشیاندا لەوەکەمتربوون کەلەسەریان ڕێککەوتبووین". هەرکاتێکیش کورد سەربکەوتنایە، تا عێراقییەکان زاڵ نەبوونایەتەوە ئێران یارمەتییەکەی لێدەبڕین، ئێرانییەکان نەیاندەهێشت کورد لەبەشی سێ ڕۆژ زیاتر گوللە تۆپیان لابێت. دوایی هەستمانکرد کە هاوپەیمانەکان کوردیان هەربۆ لاوازکردنی سوپای عێراق ویستووە نەك بۆ سەرکەوتن بەسەریا

بەسەیرکردنێکی ئەم ڕووداوانە، وادەردەک ـێت کورد بەلای چ ـ ـێرد ـیانییەکانەوە، یان گێلبووە یان بەڕادەیەکی زۆر بڕوایان بەقەدەر کردووە. کوردە ، ـراقیـ ـکان کە بەرگریان لەبەرزانی دەکرد، لاوازکردنی سوپای عێراقیان بەپێی ستراتیژە کۆنەک ـیان بە حـ ـریکی نا ماقووڵ یان نەگونجاو دانەدەنا. بێ دوودڵیش دەیانوت، لەشێواندنی حکومەتەکانی عێراق بەولاوە

شتێکی تریان پێنەدەکراو نەشیاندەتوانی لە بەغدادا دەسەڵات بگرنەدەست. لە ١٩٦١ەوە کەمو زۆر لەخۆگرتن و هەڵوێستپارێزیدا سەرکەوتوون. هەر ئەم تەکتیکەشیان ڕێککەوتنی ئۆتۆنۆمی ساڵی ١٩٧٠یانی هێنایەدی. ڕێککەوتنەکە بەهەموو کەموکورتییەکانیشیەوە، یەکێکە لەو بەرهەمانەی کەتا ئەمڕۆش کورد بەسەربەمێکی زێڕینی دادەنێت.

بەهاتنی مانگی ئەیلولی ١٩٧٤، عێراقییەکان دەستیان بەسەر ناوچەیەکی بەرینا گرت، شکستییەکانی کوردیش ئەوەندە بەمەترسیبوون کە ئێرانییەکان ناچاربن تۆپی دوورهاوێژو مووشەکی دژە زرێپۆش بە بەرزانی بدەن. بەڵام لەسەرەتای ١٩٧٥دا، کورد کەوتە بارێکی سەربازیانەی ترسناکەوە. لەو یادداشتانەی "عەلەم"ی وەزیری تەختی ئێرانیدا، کەلەدوای مردنی خۆی بڵاوکرانەوە، لە ٣ی کانونی دووەمی ١٩٧٥دا هاتووە، کە شا زۆر بەو ڕاپۆرتانەی گەیشتبوونێ شادبوو، چونکە سەربازەکانی شەڕێکیان کردبووەو کوردیان لە ڕۆژێکی وادا ڕزگارکردبووە کەبەهیچ جۆرێك خۆیان لەبەر شەڕەکەدا بۆ نەگیراو لەمەڵاتندابوون، بە "شەڕی شێران"یش لەڕاپۆرتەکەدا ناویرابوو. ئەگەرچی شای ئێران شانازی بەو "خراپ تێکشکانەی" عێراقییەکانەوە دەکرد، بەڵام بەرزانی لەوە تەواو دوودڵبوو، دەبوایست چاوی بە شا بکەوێت کەچی چەند هەفتەیەك، لەتاران گلدرایەوەو جار لەدوای جار چاوپێکەوتنەکەی دوادەخرا. پڕوپاگەندەی دەستپێشخەری دەکرا، کەخەریکن لەسەرحسابی کورد ناکۆکی نێوان ئێران و عێراق نامێڵن، یەکەمیان جەزائیری ئەوی تریشیان ئەرەمەنی. لەو نامەیەی ساڵی ١٩٧٧یدا بۆ کارتەر، بەرزانی نوسیبووی کە عێراقییەکان ناڕاستەوخۆ چەند ئاماژەیەکی وایان بەواشنتۆن دا، کەئامادەن ئاستی پێوەندییەکانیان بە مۆسکۆوە کەمبکەنەوەو، خۆ "ئەگەر" شاش دەستبەرداری کورببێت ئەوا لەگەڵ ئێرانیشدا ڕێکبکەون. جا ئەگەر ئەمەی لەکاتی خۆیدا زانیبێت ئەوا ئەویش پرسیارێکی بێ وەڵامە. بەچاوپۆشین لەوەی کەمەلا مستەفا ئەوسا بەم کارە خشکەییەی زانیبێت یان نا، بەڕاتەیەکی وا تووشی دڵەڕاوکێ ببوو کە لەدوا سەعاتدا، پرۆژەیەکی ڕێککەوتنی بە بەغدا دا. بەڵام سەدام حسێن پێی قایلنەبوو، چونکە دانوستانی لەگەڵ شادا قۆناغێکی باشی بڕیبوو.

شای ئێرانی کەڵەکچی، کەوتە هەڵخەڵەتاندنی کوردە ساویلکەکان، سەبارەت بە دامەزراندنی حکومەتێکی تاراوگە، بەهاوکاری بەرهەڵستکارە عێراقییەکانی دی، بەدرۆوە هانیدان ڕای شا حسێنی ئەردەن و وەربگرن. بەڵام لە کانونی یەکەمی ئەو ساڵەدا هەرنەوەندەی نێردراوانی کورد گەیشتنە عەمان، بەرلەوەی پێیان بڵێن شا حسێن نایەوێ بیانبینێت یەك هەفتەی تەواو گلیان دانەوە لەمانگی شوباتی دوایشدا، ئەنوەر ساداتی سەرۆکی میسر نامەیەکی بۆ بەرزانی ناردو

دوای لێکرد کەسامی عەبدولڕەحمان بۆ قاهیرە بنێرێت. لەکاتی چاوپێکەوتنەکەدا سادات عەبدولڕەحمانی قایلکرد کە میسر دواییەکی کورد بۆ ڕێکخستنەوەی کوردو عێراق لەباتی کوردەکان بگەیەنێتە سەدام حسێن. بێئەوەی نوێنەرەکەی کورد ئاگادار بێت، سادات دانیشتنەکەی تۆمارکردو، شریتە تۆمارکراوەکەشی نارد بۆ شا، ئەویش یەکسەر گوێی تووڕەبوو.

نوێبوونەوەی هەوڵی بەرزانی بۆچوونە واشنتۆن، بەو هیوایەی پشتگیری پێویستی بۆ باشکردنی بارە ناهەموارە سەربازیی و دیبلۆماتییەکەی دەستبکەوێت، شتێکی کتوپڕ نەبووە ئەگەرچی وڵاتە یەکگرتووەکان لەساڵانی رابردوودا چەند جارێك ئەوەیان رەتکردبووەوە بۆیە پێکانەکەی مسۆگەر نەبوو، بەڵام هەوڵدانەکەی دەهێنا. بۆئەم مەبەستەش خۆیەتە پێشتر لەواشنتۆن، لەپێشەوە بەرزانی، بەبۆنەی ژنهێنانی کیسنجەرەوە، کەسێتی مالیکیری هێندە سێ فەرشی بۆناردو، ملوانکەیەکی زێڕو گەوهەریشی بەدوادا چوو. بەڵام هەمووی بێسوودبوو، کیسنجەر کەمبووە وەزیری دەرەوە، کەوتبووە کەمکردنەوەی ئەو یارمەتیانەی کەلەساڵی ١٩٧٢وە بەکوردیان دەدا. لەگەڵ هەموو ئەو رووداوانەدا، بەرزانی لەونامەیەی ٢٢ی کانونی دووەمی ١٩٧٥یدا کەبۆ کیسنجەری نارد، مەسەلەی سەردانی واشنتۆنی دووروژاندەوە. موکتۆر عوسمان وتەنی، کیسنجەر لەمێژبوو "لەوکارە بەئاگابوو هەموو شتێکیشی لەبارەوە بەدووری دڕێژی دەزانی" بەڵام کیسنجەر تا یەك مانگی رەبەق، وەڵامی نامەکەی "ژەنەراڵی بەڕێز"ی نەدایەوە. دوای ئەوە نامەیەکی بۆ بەرزانی نارد تیایدا "خۆشەویستیمان بۆ خۆت و گەلەکەت و ئەو هەوڵە جەسوورانەیەی دەیدەیت" یەکلا دەکردەوەو، لە ستایشدا نوقمیکردبوو، کەچی بەدەنگ داواکەیەوە نەچوو. کیسنجەر لەنامەکەیدا دەڵێت: "ئەوستەمانەی بەرەو ڕووتان بوونەتەوە هێجگار سەختن و" دەڵێت:

> ڕێزی زۆرم بۆ هەڵسەنگاندن و شیکردنەوەی بارەسیاسی و سەربازییەکەتان هەیە، دەشتوانم دڵنیاتان بکەم کە نامەکانت لەبەر ئەو گرنگییەی کەبەلای ئێمەوە هەیەتی بایەخی دڵسۆزانەی لەباڵاترین ئاستی حکومەتی ئەمەریکادا پێدەدرێ. گەر حەزتان کرد نوێنەرێکی شوێن باوەڕی خۆتان بۆ واشنتۆن بنێرن، تا زانیاری تر بەحکومەتی ئەمەریکا بگەیەنێت ئەوا زۆر خۆشحاڵدەبین و شانازی بەپێشوازیشییەوە دەکەین. من دڵنیام کەبەنهێنی کار ڕۆڵێکی زۆر گرنگی لەوەی کەتائێستا کردومانە بینیوە. هەر لەبەر

ئەوەو-ترسی سەلامەتی خۆشتان- لەپێشنیاری پێکگەیشتنەکەی
خۆتان دوودڵبوم. ئەوەش بزانە کەمن هەمیشە پەرۆشی بیستنی هەواڵتانمە.
تکایە ڕێزو باشترین ئاواتم قبوڵ بفەرموون.

ڕاستییەکەی ڕەتکردنەوەی بینینەکەی بەمشێوە بەڕەوشتییە، وای دەگەیاند کە کیسنجەر هەرگیز پەرۆشی بیستنی هەواڵی بەرزانی نەبووە. لەنامەیەکی تری دوای دوو هەفتەی بەرزانیدا، لەڕێی "کالەهان"ی سەرۆکی بنکەی "سی.ئای ئەی" تارانەوە، کەبەڕاستی بەرامبەر بەڕووداوەکە تووشی دڵەڕاوکێ هاتبوو، بنێردرێت، مەلا مستەفا بێوورەیی خۆی تیادا دەربڕیبوو. ئەم نامەیەی کاتێك نارد، کە شاو سەدام حسێن، لە پێکگەیشتنێکی تایبەتی پەراوێزی کۆبوونەوەی سەرۆکی دەوڵەتانی ڕێکخراوی "ئۆپێك" لەجەزائیر، کە لەسەعات دوونیوی بەرە بەیانی ڕۆژی ٦ی ئازاردا بەستراو، وای لە شای ئێرانکرد لەپڕێکا دەست لە کورد بەربدات. ئەویش لەبری سەروەری ئێران بەسەر نیوەی شەتولعەرەب و، دەستهەڵگرتنی عێراق لەداواکردنی خوزستان کە دەوڵەمەندترین ناوچەی نەوتی ئێرانە. بەغداش یارمەتی یاخیبوونەکەی بلوشستانی ئێرانی، بەدرێژایی سنووری پاکستان ڕاگرت. چونکە عێراق، هەروەك چۆن ئێران یارمەتی بەرزانی دەدا ئەویش ساڵانێکی دوورودرێژ پشتگیری ئەو یاخیبوونەی خوزستانی دەکرد کە بەعسییەکان ناوی عەرەبستانیان لێنابوو، دەیانوت بەناحەق لەنەتەوەی عەرەب زەوتکراوە، بەوجۆرە بەغدا دەستی لە پشتگیریکردنی یاخییەکانی بلوشستانی ئێرانیش هەڵگرت کە لەڕێی پاکستانەوە بۆی دەناردن.

کیسنجەر هیلمز و ولیام کۆلبی بەڕێوەبەری "سی.ئای.ئەی" و هەموو ئەو بەرپرسە ئەمریکاییانەی بەکێشەی کوردەوە خەریبکوون، دیاریکردنی کاتی ڕێککەوتننامەکەیان بەلاوە سەیربوو، نەك ناوەڕۆکەکەی. خۆ بەلای "سی.ئای.ئەی"ەوە ئەم ڕێککەوتنە کولبی وتەنی، هەمیشە "یەکێك بووە لەهەڵبژاردنەکانی شا". سەرەڕای زۆربوونی بانگەوازەکانی کورد کەچی بەڕێوەبەرایەتی ئەمریکا هیچی نەکرد هیچیشی نەوت. کولبی دواتر وتی: ئەوە "جوان نەبوو بەڵکو کارەساتبوو"، وتیشی "ئەو بەهارەدا لە باشووری خۆرهەڵاتی ئاسیادا بەسەرهاتی تری دڵتەزێن ڕوویاندا، کەبەلای ئێمەوە بایەخیان زیاتربوو"، مەبەستی کەوتنی کەمبۆدیاو ڤێتنامی باشووربوو.

ئەگەرچی وڵاتە یەکگرتووەکان ئەوکاتە چەند دەلاقەیەکی تێکرابوو، بەڵام هەر بەزلهێزێتی خۆی مابۆوە. هەر ئەو بەهارە کیسنجەر لەناوچەی هیندی چینیدا لەوەدابوو ملبدات، بەڵام سەرقاڵی دانوستانی جوێکردنەوەی هێزەکانی میسرو ئیسرائیلیش بوو. خۆ نەدەکرا ئەمریکا

وەك ئیسرائیل خۆی بەوڵاتێكی بچووك دابنێ بڵێ بەرگری لە هاوپەیمانێكی ژێر چەپۆك پێناكرێت، بەڵام لەو بەڵگەنامانەی كە تا ئێستا ئاشكراكراون، یەكێكی وا بەردەست نەكەوتووە كە وابگەیەنێت رۆژێك لە رۆژان بەڕێوەبەرایەتی سەرۆك فۆرد بیرلەوە بكاتەوە. هێلمز دوای چەندین ساڵ وتی: "وابزانم واشنتۆن بە رێككەوتننامەكەی جەزائیر خۆشحاڵبوو"، چونكە ئێرانی هاوپەیمانی بەسەر عێراقدا زاڵبیبوو كە چاكترین دۆستی شووەوییە. كیسنجەریش لەیادداشتنامەكەیدا دەڵێت: شا "بەلای ئێمەوە، یەكێكە لەو سەركردە دەگمەنو هاوپەیمانە بێمەرجانەی، كەتێگەیشتنو شیكردنەوەیان بۆ بارودۆخی دونیا، تێگەیشتنو تێڕوانینی رووداوەكانمانی بەهێزدەكرد".

بەپێی بروسكەی ٢٢ی ئازاری ١٩٧٤ی "سی.ئای. ئەی" واشنتۆن دەیزانی كە شا ناوەرۆكی ئەو رێككەوتننامەیەی ساڵی ١٩٧٢ی پێشێلكردووە كەلەگەڵ كیسنجەردا بەستبووی. لەساڵی ١٩٧٦دا بروسكەیەكی CIA كەلە ٢٢ی ئازاری ١٩٧٤دا لەراپۆرتەكەی پایكدا خرایەڕوو، خاڵە سەرەكییەكانی بەمجۆرە دیاریكردبوو، "ئێرانیش وەكو ئێمە، بەوەی زانیبوو كەدەكرێت سوود لەم قەیرانە وەربگیرێت ... كە نە ئێمەو نە ئێرانیش حەزمان نەدەكرد ئەم گرفتە بەم یان بەو شێوە چارەسەربكرێت". بەڵام وەك دەردەكەوێت، بێئاگاداركردنەوەی كورد یان ئیسرائیلو وڵاتە یەكگرتووەكان، ئەویش ئەگەر بڕوا بەلێپرسراوانی ئەو دوو دەوڵەتە بكەین، شا هەرخۆی ئەم قەیرانەی كۆتایی پێهێناو چارەسەری گرفتەكەشیكرد. دواتر كیسنجەر وتبووی، كەبەرێككەوتننامەكەی جەزائیری زانی وەك لەسەربانێكەوە بەربدەنەوە وابوو وتبووشی هەربۆیە ئەم رێگەم گۆڕیو بەرەو زیوریخی سویسرا بووەوە تا شای ئێران ببینم، كەبەرەو وڵاتەكەی خۆی دەبۆوە. كیسنجەر بەرگری لەخۆی بەوە دەكرد كە شای ئێران "كەم رێككەوتنەیدا رای ئێمەی نەپرسیوە". بەڵام پێدەچێت بیركردنەوەكەی راستی لەگەڵدا نەكرابێت، چونكە چاوپێكەوتنەكەی زیوریخی شای پێش جەزائیربوو، بۆیە تەنانەت گەر شای ئێرانیش بەچەند ورشەیەك لای باسنەكردبێت، دەبێت بۆنی شتێكی هەر كردبێت[٢٧]

---

[27] ئەحمەد چەلەبی كەئەوسا لاوێكی ئاراوگەی شیعەی عێراقو، بنكەی لەبێروت هەبوو، دۆستی كوردیشبوو، پێش رێككەوتنەكەی جەزائیر بەهێزكە بۆ تاران چووبوو تا بەرزانی ووریابكاتەوە، چونكە "بۆنی مشكە كوێرەكەی كردبوو" بەلای چەلەبییەوە كۆبوونەوەكەی زیوریخ تاكە نیشانەیەكی سەرەكی ئەوە نەبوو كە بەشارداراوەیی رووبدەدا، بەڵكو لە كورتە سەردانەكەی شا بۆ تاران، تا بەر لەچوونی بۆ جەزائیر، لێپرسراوە سەرەكییەكانی حكومەتەكەی لەئەنجامی كۆبوونەوەكە ئاگاداربكاتەوە نیشانەیەكی گرنگتربوو شا حسێنو ساداتیش لەنزیكبوونەوەی رێككەوتنەكە بەئاگابوون "ناسری" فرمانی بەچەلەبی دا كەهیچ گیرەنێتو بۆ بێروت بگەڕێتەوە

بەگوێرەی سیاسەتی راستەقینە، ئاگرێت بوتری، شا ترسی نزیکبوونەوەی تێکشکاندنێکی سەربازیانەی هەبوو، بۆیە ئەو رەفتارەی کرد، ئەگەرچی هێزەکانی پەنگیان خواردبۆوەو کوردیش ئەو چەند مانگەی زستان، کە کەمبوونەوەی شەڕ تیایدا ئاساییە، کەمتر توانای بەرەنگاربوونەوەیان مابوو، یەکەمجاریشە عێراقییەکان لەناو چیاکاندا بمێننەوەو نەچنەوە بنکە زستانییەکانیان. شەڕی راستی، بەهەموو چەرمەسەریو مەترسییەکانییەوە بەهاران گەرم دەبێت. بۆیە شاو کەسانی دیش گەیشتبوونە باوەڕێك، کە شا دەبێت بیر لە رێککەوتنێك بکاتەوە ئەگینا هەڵگیرسانی شەڕێکی راستەقینە لەگەڵ عێراقدا دەکەوێتە ئەستۆی ئەوەوە. راستییەکەی شا لەپێناو بەرژەوەندی خۆیدا ئەوەی کرد، هاوکارە بیانییەکانیشی نەیاندەتوانی، یان نەیاندەویست رایبگرن. ئەوەی لەکەللەی دیپلۆماتو سیاسەتمەدارە کەللەڕەقەکانی ئەوسای دابوو، دەستبەرکردنی سەدام حسێن بوو لەو هەموو شتانە، بەتایبەتی سەرلەنوێ دیاریکردنەوەی سنوورەکەی شەتولعەرەب، کە وای لێهات بەدرێژایی هێڵی "تالوك"بێت، واتە ناوەندە هێڵی قووڵایی ئاو. شا لەبەرهۆی تەکتیکیو خێزانی، رێك ئەوەی لە هەموو شتێکی دی زیاتر مەبەستبوو.

کیسنجەر تا ساڵی ۱۹۹۱لە یادداشتنامە رەسمییە قەبەو گرانەکەیدا، بێئەوەی بەهیچ جۆرێك ناوی شەتولعەرەب بەرێت، تەنیا بە بڕگەیەکی کورتو پەراوێزێك بەرگری لە خۆی کردو بەڵێنیشی دا لەبەرگێکی تردا بۆ "کێشەی کوردو کۆتاییە جەرگبڕەکەی" بگەڕێتەوە کەهەر نەشیکرد. لەپەراوێزەکەیدا، کە دیاریوو بۆ رەوادان بەبڕیارەکەی شابوو دەڵێت:"بڕیارەکەی شای ئێرانی ۱۹۷۵ بۆ چارەسەری گرفتی کورد لەگەڵ عێراقدا، کەپێدەچێت راستی پێکابێت، لە نزیکبوونەوەی هەرەسی کوردەوە هاتبوو؛ رزگارکردنیشیان بێ بەشداریتی دووتیپی سەربازیی ئێرانو ۳۰۰ ملیۆن دۆلار یارمەتی ئەمەریکا مەحاڵبوو". لەمەجا مەسەلەی نزیکبوونەوەی هەرەسی ئەوکاتەی هێزەکانی بەرزانیش تا ئەمڕۆ لەگوماندایە. پێش کۆبوونەوەکەی جەزائیر، کە چەلەبی چووبوو بۆلای بەرزانی تا لەو شتە نهێنیانەی لەدژی دەکران ئاگاداری بکاتەوە، بینیبووی بەرزانی "پەستو خەمبارەو، پێشی وتم کەتەنیان سەدی ۲ێی پێشمەرگەکان شەڕ دەکەن". بەڵام کوردە عێراقییەکان تا ئەمڕۆش لەو باوەڕەدان، شا هەر هیچ نەبوا دەیتوانی

"ئەگەر بەرژەوەندی خۆت بزانی" بەڵام چەلەبی هەر چاوی بە بەرزانی کەوت، ئەگەرچی لەناو خانووبەکی "ساڤاك"یشدا کە سەرکردە کوردەکەی تیادا میوان بوو.- جا چونکە خانووەکە ئامێری گوێگرتنی تیادا چەسپکرابوو، لەباخچەکەیدا گفتوگۆیانکرد- بەرزانی هەرداخی هەڵدەکێشاو ئەفرەتی لەکاربەدەستە ئێرانییەکاندەکرد کە نەیاندەهێشت چاوی بەشا بکەوێت

مەرجی شەرەفمەندانەتر لەوانەی کە لەڕێککەوتننامەکەی جەزائیردا هەبوون بۆ کورد دابین بکات کیسنجەر لەیادداشتنامەکانیدا ئەوەی هیچ ڕووننەکردۆتەوە کە "چی" قایلیکرد "بۆچوونەکەی شا زۆر لەڕاستییەوە نزیکبووە"و، چۆنچۆنیش ۳۰۰ ملیۆن دۆلارەکە دیاریکرا، یان وڵاتە یەکگرتووەکان، دوای کەمە بەشداریکردنێکی چەند ساڵە، چۆنچۆنی ئەو لیستە گەورەیە دەخاتە سەرخۆی. کیسنجەر بێئەوەی هیچ ڕەخنەیەک لە بڕیارەکەی شا بگرێت کەمەر بۆخۆی دابووی، ئاماژە بۆ دەست لەکورد بەردانەکەی دەکات کە بڕیارێکبوو هەر لەسەرەتاوە تا کۆتایی، شای ئێران خۆی وەک "وڵاتێک کەخاوەنی سەروەری خۆی بێت دابووی" هەر لەبناغەشەوە شەڕەکە شەڕی شا بووە نەک واشنتۆن.

بەڵام کوردەکان وایاندەبینی کە پەراوێزەکەی کیسنجەر ناتەواوەو لەخزمەتی خۆیدایە. کیسنجەر تالەکاتی چاوپێکەوتنێکی ڕۆژنامەنووسی ساڵی ۱۹۹۲دا تەنگی پێهەڵچنرا، دانی بەوەدا نا کە شا "پێش نزیکەی چوار یان شەش هەفتە" لە ڕێککەوتننامەکەی جەزائیر، باسی ۳۰۰ ملیۆن دۆلارەکەی لەگەڵدا کردووە. ئەمجا کیسنجەر درەنگانێک دانی بەوەدانا کە قسەکانی شا لەبارەی پێویستی ئەوبڕە پارە زۆرەوە بۆ کورد، ڕەنگە هەر بۆکردنە بیانوویەکی باشی ڕێخۆشکردنی ڕێککەوتنە تەنیاییەکەی جەزائیر بووبێت. جا ئەگەر کیسنجەر "بۆنی مشکە کوێرەکەشی کردبێت" ئەوا نەیویستووە بیخاتەڕوو، هەرچەندە ئەو ژمارە گەورەیەی شادلوایکردبوو، لەسەرەتای ساڵی ۱۹۷۵دا نیشانەیەکی ڕوونی شێوەی نیازەکانی بوو. ئەوەش بەئاشکرا بێزاریی شای بەرامبەر بەکوردو گەڕان بەدوای بیانوویەکدا دەگەیاند تا دەستیان لێبەرداو دەستە چەورەکەی خۆشی بە خەڵکی تردا بسوێت، بۆ نموونە واشنتۆن.

داواکردنی بڕێک پارەی وازۆر- بەردی زل نیشانەی نەهاویشتن-ی دەگەیاند، کە شا بەوە دەیویست خۆی لەبەردەوامبوونی یارمەتیدانی کورد بکێشێتەوە. شا لە نزیکەوە چاوی لە سیاسەتی واشنتۆن بڕیبوو، لە ۱۹۷۵دا هەستی بە تا ڕادەیەک پیسبوونی ڕێنەی کیسنجەر، وەک سیاسەتمەدارێکی سوپەر، کردبوو. کارە نهێنییەکان کە وەک وەزیری دەرەوە ملیانگرتبوو، خەریکبوون لەدەستیا دەشکانەوە. ڤێتنامی باشوور لەکەوتندابوو، ئیسرائیلیش لەوەدابوو کشانەوەکەی سینای، کە لەگەڵ میسردا هەیبوو ڕێکبدات. شا وەک هەر کەسێکی دی، تێبینی کرد، کیسنجەر کۆنگرێسی بۆ تەرخانکردنی ئەوەندە پارە قایلپێنەدەکرا کە سایگۆنی لەکەوتن پێ ڕزگاربکرێت، جا ئیتر چۆن بۆ ۳۰۰ ملیۆن دۆلاری پشتگیریکردنی کورد پیی قایل دەکرێت؟ بەرامبەر بەوە شا خۆی هیچ ڕێگرییەکی دەستووری و مالی لەسەر بڕیارەکانی نەبوون، بەتایبەتی کەنرخی نەوت، بەو ڕۆژانەی لەکاتی شەڕی عەرەب ئیسرائیلی ساڵی ۱۹۷۳دا، لەڕێکخراوی

"نۆپیک"دا بینیبووی، چوار قات زیادیکرد، بەوە ئێران هێجگار دەوڵەمەندبوو. ئیتر پارە سیاسەتی ئێرانی دیاری نەدەکرد.

لەیەکەم نامەی ١٠ ئازاری ١٩٧٥ی بەرزانیدا بۆ کیسنجەر، واتە دوای ڕێککەوتنەکەی جەزائیر، ڕاستەوخۆ باسی گەوهەری بابەتەکەی کردبوو کەدەڵێت:

"... کە دەبینین یەکەم ئاماژەی لاوەکی ڕێککەوتنەکەیان – لە جەزائیر
–تێکشکاندنێکی وای گەلە بێتواناکەمانە کەپێشتر ڕووی نەدابێت،
خوێن لەدڵمان دەچۆڕێت. لەکاتێکدا – عێراقییەکان–
هێرشێکی گەورەی وایان کردۆتە سەرمان کەلەوەتەی هەن
نەیانکردبووەو تا ئێستاش بەردەوامە، ئێران سنوورەکەی خۆی
بەتەواوەتی بەڕووماندا داخستووە. ڕووداوەکەی ئێستا، لەئاست
قڕوقەپکردنی تەواوی هەموو لایەنەکاندا، لەناوبردنێکی نابەجێی
بزووتنەوەو گەلەکەمانە لەناوبردنێکی وا کەباوەڕناکرێت. بەڕێز
ئێمە وایدەبینین وڵاتە یەکگرتووەکان بەرامبەر بە گەلەکەمان،
کەپابەندە بە سیاسەتی وڵاتەکەتانەوە، لێپرسینەوەیەکی
ڕەوشتی و سیاسیانەی لەئەستۆدایە ... وەزیری بەڕێز ئێمە بە دڵەڕاوکێیەکی زۆرەوە
چاوەڕوانی وەڵامتانین".

دوای دوانزە ڕۆژ، کەلەهانی سەرۆکی بنکەی "سی.ئای.ئەی" لەتاران بروسکەیەکی بۆ کۆلبی ناردو، بۆی نوسیبوو کە کیسنجەر هێشتا وەڵامی نامەکەی بەرزانی نەداوەتەوەو، ئاگاداریشیکرد کە ئەگەر واشنتۆن بیەوێت "هەنگاو بۆ ڕوونەدانی قڕکردنێک بنێت، ئەوا پێویستە دەستبەجێ ڕوو لە ئێران بنێ" بەڵام واشنتۆن هیچی نەکردو، وتەکانی بەرزانیش بۆ چەندین ساڵ لەگوێی کیسنجەردا دەزرنگانەوە. لەم بەهارە کیسنجەر گوێی بەداوایەی لەدوایەکەکانی کورد، بۆ یارمەتیدانی بەپەلەی ئەو دەیان هەزار کوردە ئاوارەیە نەدا، لەبری ئەوە بەرگرییەکی بێئابڕوانەی لە خۆیکردو بڵاویکردەوە، بەڵام پاشتر بەدڵ لێی پەشیمانبوو. کیسنجەر کە ڕاپۆرتەکەی "پایک"بە "لێپرسراوێکی پایەبەرزی نەناسراوی ئەمەریکای دادەنا" دەڵێت "کارە نهێنییەکان و کارە خێرخوازییەکان –مەبەستی– ناکرێ تێکەڵبکرێن".

بەرزانی داوای هیچ زەمانەتێکی ڕەسمیانەی لەئەمەریکا نەدەکردو تەنانەت لەوپەڕی تووڕەییشیا هەڕەشەی سەبارەت بەخستنەڕووی هەمووشتەکانی دیلی نەدەکرد، ئەگەرچی یەکبینە پێی لەسەر ناپاکیکردن و پاشقول لێگرتنی کورد دادەگرت، بەڵام پەردەی لەسەر

ڕووداوەکە لانەدەداو بێزاری خۆی بە دونیا ڕانەدەگەیاند. دەیزانی هەڵوێستی زۆر لاوازەو، ترسی ئەوەش هەبوو کە ئاشکراکردنی ڕووداوەکە شا والیبکات سنوورێک بەتەواوەتی بەڕوودا دابخات. بەڵام کەلەمان زیاتر لەوە دوو دڵبوو کە کورد هەر بەوەوە نەوەستێت لەڕێی کەناڵەکانی پشتەوە ناڕەزایی خۆی دەربڕێت و کارەساتەکەشیان بەهەموو دونیا ڕابگەیەنێت. کەلەمان داوایکرد کە:

> ئایا بنکە سەرەکییەکانی "سی.ئای.ئەی"لەم بارەیەوە پێوەندیان
> بە بەڕێوەبەرایەتیی کیسنجەرەوە هەیە؟ ئەگەر
> حکومەتی وڵاتە یەکگرتووەکان بەچاکی هەڵسوکەوت لەگەڵ
> ئەم بارو دۆخەدا نەکات و، شتێکی واش نەکات کە کورد
> وابزانێت پشتمان تێکردوون، ئەوا پێدەچێ ئەوان هەموو شتێک
> بخەنەڕوو. ئەوەی ئێران کردی، نەک هەر خواستە سیاسییەکانیانی
> لێک هەڵوەشاندن، بەڵکو ژیانی هەزارانیشیانی خستبووە مەترسییەوە.

هەموو نامەکانی بەرزانی، کە بۆ "سی.ئای.ئەی"و، سەرۆک جیراڵد فۆردو، کیسنجەری ناردن وەڵامیان نەبوو. لەناو سەرجەم ئەو شتانەی ڕاپۆرتەکەی "پایک" ئاشکرایکرد، بێدەنگییەکەی بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکای دوای ڕێککەوتنەکەی جەزائیر لەهەموویان دڵتەزێنتربوو. ناوەڕۆکی ئەم ڕاپۆرتە، بۆ یەکەمجار "دانیال سخور" کە پەیامنێرێکی گەورەی تەلەفزیۆنی "سی.بی.ئیس"بوو، ئاشکرایکرد، ئەمجا لەگۆڤاری "ڤیلج ڤۆیس"دا، کەهەفتەنامەیەکی لیبرالییەو لەشاری نیویورک دەردەچێت، تەواوی دەقەکەی لەژمارەیەکی تایبەتدا، کە لەمانگی شوباتی ١٩٧٦دا دەرچوو، بڵاوکرایەوە، ئەمەش تاماوەیەکی زۆر "ولیەم سافایر"ی پارێزگارخواز، کە نووسەری ستوونێکی "نیویورک تایمس" بوو، تووڕەکرد. سافایر کەیەک ڕۆژ چییە دەستی لەبەدڵ بەرگریکردنی کوردەکانی عێراق هەڵنەگرت، داوای لێپرسینەوەی ئەو "ناپاکێتییە بێویژدانییە"یدەکرد کە لەبەرزانی کرابوو، داواشی لە "فۆرد" کرد کە کیسنجەر لەسەر کارەکەی لاببرێت، چونکە بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکای تووشی "ئەم ئابڕوچوونە" کردوە. پەستبوونە زۆرەکەی سافایری بەتەنیا لەسەر بێدەنگییەکەی بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکاو فشارخستنە سەر شا نەبوو کە "ڕێککەوتنێکی پیاوانەی بۆ ئۆتۆنۆمی کوردی عێراق نەهێنایەدی"، یان پێنەدانی "بڕە پارەیەکی کەم بۆ یارمەتی مرۆڤانەی پێویست" یان نەبوو. ئەوەش بەکورتی لەڕاپۆرتەکەی "پایک"دا هاتووە:

> هەریەک لەسەرۆک و دوکتۆر کیسنجەرو شای ئێران، هەرلە

سەرەتاوە بەهیوای سەرنەکەوتنی دۆستەکانمان- کەمەبەست کوردە بەرزانییەکانە-بوون، بەڵکو مەبەستیان بەردەوامبوونی یاخیبوونەکەیان بوو، تا داهاتی سروشتی وڵاتەکەی دراوسێی دۆستەکەمان - عێراق- یەکبینە لەداچۆڕاندا بێت. ئەوانەی لە گەڵیشماندا بوون لەم سیاسەتە ئاگادارنەکرابوونەوە. هەربۆ بەردەوامبوونی شەڕ هاندەدران. جا ئەوەش گەر بەپێوەری کارە نهێنییەکانیش بێت، بەڕەفتارێکی بەدو بێشەرمانە دادەنرێت.

دیسانەوە راپۆرتەکەی پایک دەڵێت، چەند بەڵگەنامەیەك لەوانەی "خراپبوونە بەردەستی کۆمیتەکە" بە رۆژو کات دەریاندەخست، کەچۆن بەڕێوەبەرایەتی ئەمریکا وەك "هاوبەشێکی بچووك" رەفتاریکردبووەو لەم پیلانەی شادا پشتگیریکەری بووە، "راستییەکەشی دەستبەرنەدانی شای لە یاخییەکان -واتە کورد- یەکلاکردبۆوە، کەچی واش، دوای سێ ساڵ، کە بەهەزاران کەس کوژراو، واشنتۆنیش بە ١٦ ملیۆن دۆلار یارمەتی کوردیدا، شا وازی لەکورد هێنا". راپۆرتەکە لەسەر باسەکە دەڕوات و گرنگترین دەرئەنجامی دەخاتەڕوو "ئەگەر وڵاتە یەکگرتووەکان نیازپاکی شای لەخۆ نەگرتایە، ئەوا دووربنەبوو، کوردو حکومەتی ناوەندی - عێراق- بەیەك بگەیشتنایەو، هەر هیچ نەبوایە شێوە ئۆتۆنۆمییەکیان وەربگرتایەو ئەو هەموو خوێنەشیان نەڕژایە. بەڵام کوردەکان لەشەڕەکەدا بەردەوامبوون و، هەزاران قوربانیان داو ٢٠٠ هەزار کەسیشیان لێدەربەدەربوو".

لەوانەیە راپۆرتەکە، لەبارەی رێککەوتنی ١٩٧٢ی نێوان کوردو بەغداوە هەندێك زیادەڕۆییکردبێت. بەڵام یەکلاییە کە شەڕ بوونەوەکە کاولکارییەکی زۆر بەسەر کوردستانی عێراقدا هێناو، زیانێکی زۆریشی بەکێشەی کورد گەیاند. یەکلاییشە کە شا بەڕووداوی ١٩٧٥ زۆر خۆشحاڵبوو. چونکە کە لەجەزائیر گەڕایەوە، دیاربوو لە خۆشی ئەم دووڕووییە میکافیلییەی، کەلەسەر حسابی بەرزانی کردبووی لەڕادەبەدەر شادمانبوو. "عەلەم" وەزیری تەختی ئێرانی، ئاماژەی بۆ ئەوەکرد، کاتێك پێیانوون گەشتەکەی جەزائیری "سەرکەوتووترین گەشتیبووە". شای ئێران هەستیکرد دوو گرفتی وای چارکردووە "کەلەباوکمەوە بۆم مابۆوەو، پێیان شەرمەزاربووم- واتە باوکی ناچارکرا چۆك بۆ کۆمپانیای نەوتی ئێران، کەبەریتانیا خاوەنیبوو بداتو، عێراقیش دەستی بەسەر هەموو شەتولعەرەبدا بڕوات-".

کەلەبارەی کوردی عێراقیشەوە پرسیاری لێکرا، شا بەساردییەکەوە وەڵامی دایەوەو وتی: ئۆتۆنۆمییەکەی هەوڵیان بۆیەدا "هەر لەسەرەتاوە خۆهەڵخەڵەتاندن"بوو. ئەگەرچی ئەم جۆرە

قسەکردنە توندوڕەقەی شا پێش بینینی بەرزانی بوو، بەڵام "عەلەم" تێبینی "پەشۆکاریتی و بێگومان لەڕووبەڕوو بوونەوەی ئەو پیاوەشدا، هەستی بە هەندێك شوورەییەکرد". شای ئێران، بۆ بەرگریکردن لەسیاسەتەکەی خۆی، لای باوەڕپێکراوانی خۆی درکاندبووی، کە کورد لەتێکشکاندنێکەوەبۆ تێکشکاندنێکی دی دەچوو، خۆ "ئەگەر پشتگیرییەکەی ئێمە نەبوایە ١٠ رۆژ چییە خۆیان لەبەردەم عێراقییەکاندا نەدەگرت". بۆ قایمکردنی هەڵوێستەکەشی، قسەیەکی سەدام حسێنی دەهێنایەوە، کە کاتی چارپێکەوتنەکەی جەزائیریان کردبووی، وتبووی: "هێزەکانمان و تۆپەکانمان زۆر کەڕەت، تاکە ڕێگری عێراقییەکانبوون بۆ سەرکەوتنی تەواو بەسەر کورددا". عەلەم دەیگێڕێتەوە: چۆن پار، شا بەرزانی ماندا[ی] قایلبوونەکەی عێراق، کە داواکانی کوردی پەسەندکردبوو، رەتیکا[تەوە] "عەلەم" لەیاددا[شـ]تنامەکەیدا نووسیویتی هەردوولایان دەیانزانی عێراق ڕێزی بەڵێنەکانی خۆی ناگر[ێ]ت ..... بۆیە شتەکە بە خەڵەتاندنێکی هەرزان دەچوو وەك لەوەی پەیما[نێ]ك بێت .."

جالەوە هەڵخەڵەتاندن بووبێت یان نا، کورد پێشەکی لەڕێککەوتننامەی جەزائیر ئاگادار نەکرابۆوە، ئێوارەی ٦ی ئازار بۆ یەکەمجار لەو میوانخانەیەی کە "ساڤاك" لە تاران بەتایبەتی بۆ بەرزانی تەرخانکردبوو،بیستیان. هەرکە ئێزگەی "بی.بی.سی" بەریتانیایی، هەواڵەکەی بەعەرەبی و فارسی بڵاوکردەوەو "بەرزانی و موحسین دزەیی و دوکتۆر عوسمان، بەپەرۆشەوە گوێیان بۆ راگرتبوو". دزەیی گێڕایەوە کەئەوکاتە وتبووی "کۆتاییمان راگەیاند"، لەکاتێکدا دوکتۆر عوسمان بایەخی بەراپۆرتەکان نەداو دەیوت: ئەوە جگە "لەگەمەیەکی دیپلۆماتیانە شتێکی دی نییە"، بەڵام بەرزانی، دوای بیستنی ئەم هەواڵانە پەستبوو هیچی نەدرکاند. هەر ئەو شەوە، دوای ماوەیەك تەلەفزیۆنی ئێران وێنەی گەیشتنەوەی شای ماندوو، بەڵام سەرکەوتووی، لەفڕۆکەخانە نیشانداو پێش جێهێشتنی فڕۆکەخانەی، سەرەك ئەرکانی سوپاکەی لێدەرچێت لەگەڵ هیچکام لەپێشوازیکەرانیدا نەدوا. دزەیی دەڵێت:"نەمانزانی چی پێدەوت، چونکە هەر چاومان لەقسەلەگەڵ کردنەکەی بوو. ئەوکاتە وتم "پێموایە باسی ئێمە دەکەن". دیسانەوە دوکتۆر عوسمان لەگەڵ بۆچوونەکەمدا نەبوو، بەرزانیش هیچی نەوت

رۆژی دوایی لەکاتی بەرچاپیکردندا، نوێنەری کورد لەتاران، کە بڕووسکەیەکی پشتشکێنی، شەوی رابردووی ئیدریس بەرزانی ناو کوردستانی عێراقی پێبوو، گەشت هەر ئەو شەوە کوتوپڕ، بێئەوەی پێشەکی کەس ئاگاداربکەن هەموو هێزەکانی ئێران، بەگشت و تۆپ و تفاق و تەقەمەنی و، تەنانەت خواردنیشیانەوە، بۆناو خاکی ئێران کشاونەتەوە. رێك لەگەڵ کشانەوەکەی ئەوانیشدا هێزەکانی عێراق هێرشێکی گەورەیان بۆسەر کورد کردبوو. دزەییش بەدوکتۆر

عوسمانی وتبوو:"دوێنێ پێم ئەوتی شا باسی ئێمە ئەکات؟". هەر ئەو بەیانییە ژەنەراڵ ((عەبدولعەلی مەشووڕەی)) کە ئەفسەرێکی کوردی ئێرانەو یاریدەدەری ژەنەراڵ"نەسیری" بەڕێوەبەری "ساڤاک"ە، نکوڵی ناپاکی کردنی لەگەڵ کورددا ئەکرد، زۆر بەتوندی ناڕەزایی بەرامبەر بەو قسەیە نیشاندەدا کە "شا ڕۆژێک لەڕۆژان ناپاکیتان لەگەڵدا بکات". ماڵی جێهێشت و دوای نیو سەعات بەشەرمەزارییەوە گەڕایەوەو ڕاستی ترسەکانی کوردی یەکلاکردەوە، ئەمجا لەگەڵ بەرزانیدا چوونە لاوە، دوای چەند دەقیقەیەک بەدەمگریانەوە ڕۆیشت، دواتریش تەلەفۆنی بۆ کردبوون و لێیان پاڕابۆوە کەمێک لەبارەی گریانەکەیەوە نەدرکێنن.

بەرلەچاوپێکەوتنەکەی شا، ژەنەراڵ نەسیری خۆی کوردەکانی هێورکردبۆوە. وایپیشاندابوو کە هەرشتێک تووڕەیی و چاوپرسێتییەکەی شای ئێرانی پێدەرئەکەوێت، وتنی خراپ نابێت. بۆ ئەو مەبەستە نەسیری وتی، کاتێک شا شریتە تۆمارکراوەکەی ساداتی دووبەرووی پێگەیشت بەجۆرێک تووڕەبوو، کە پەلە لە ڕێککەوتننامەکەی جەزائیردا بکات، فشارێکی توندی ساداتو، وڵاتە یەکگرتووەکانو، لایەنی تریشی لەسەربوو، تا دەست لە کورد هەڵبگرێت، سەدام حسێنیش سیاسەتی دەرەوەی بگۆڕێت و دژایەتی شۆڕەوی بکات و پێوەندییەکی باشیش لەگەڵ ئێراندا ببەستێت. پارەمەتیدانی کورد، تەگەرەیەکی سەرەکییە لەڕێی کۆتاییهێنانی پشتبەستنی هێجگارەکی عێراق بە مۆسکۆوە.

دژمیی وای بەبیردێتەوە کە بەرزانی "بەڕاەیەک تووڕە ببوو ئەلەرزی". ئەمجا لە بەڕێوەبەری "ساڤاک"ی پرسی، ئەی بۆ ئاگادارتان نەکردین؟ چۆن بڕوا بەسەدام حسێن ئەکەن و لێی دڵنیائەبن کەهەر شۆڕشەکەی کوردی لەکۆڵبۆوەو لەجارانی بەهێزتربوو پەشیمان نابێتەوە؟ زۆر لەوە پەشیمانئەبنەوە کە کردتان". نەسیری وەڵامی دایەوەو وتی، کورد لەبەردەوامبوونی شەڕەکەدا سەربەستە، بەڵام بەبێ هیچ پشتگیرییەکی ئێران، ئێرانیش وەک پەنابەر پێشوازیانئەکات. یەکسەر دژمییان بۆکوردستان ناردەوە، تا لەنزیکەوە بارەکە هەڵسەنگێنێت. هەر کە گەڕاشەوە بەبەرزانی ڕاگەیاند، هەرچەندە پێشمەرگەو سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان هەست بەبێزارییەکی زۆر ئەکەن و بێهیواشن، بەڵام ئەیانەوێ لەشەڕدا بەردەوامبن. بەرزانی ئەیدەزانی کە شا لەچاوپێکەوتنەکەی جەزائیردا بەڵێنی تری بەسەدام حسێن دابێت، پێی وابوو کە بەرمیەرە خۆکشانەوە لەکورد بۆ شا باشتربێت

شای ئێران چاوپێکەوتنەکەی بەرزانی تا ١١ی ئازار دواخست، "کەمەندێک لە کوردەکان پێیان وابوو بەئەنقەست ئەوەی کردبێت، تا لەگەڵ یادی پێنجەمی ڕێککەوتنی

ئۆتۆنۆمییەکەیاندا یەکبگرنەوەو، نرخی گوێ پێنەدانی بەرهەڵستیە یەک لەدوای یەکەکانی شای کاتی ڕێککەوتنەکەشیان بدەن". کۆبوونەوەکەی کۆشکی "نیاڤاران"، نموونەیەکی ئاسایی شێوازە بەپێچوپەناکەی هەرباسێکی شا بوو، بێجگە لەوەش بەرزانی دەیزانی شا ڕسوابوونەی خۆی بەسەر کورددا هێناوە، ئەوەندە پێخۆشە بۆی ئەشاردرێتەوە. شا وتی تەنیا کورد خۆی لە ڕێککەوتننامەی جەزائیر بەرپرسیارە، چونکە یەک ساڵ دوای شەڕبوونەوە، نەک هەر سەدام حسێنیان پێنەڕووخا، بگرە ناوچەیەکی بەرینی واشیان لەدەستدا کەبۆ دەربازکردنیان دەبوا ئێران هێزی خۆی بە ڕادەیەک لە شەڕەکەدا زیادبکردایە، کە لەگەڵ عێراقدا بکەوتایەتە شەڕێکی سەرتاسەرییەوە. شا ویستی زیاد بە بیانووەکانی پێشتری ژەنەڕاڵ نەسیرییەوە بنێت، بۆیە وتی: هاوپەیمانانی ئێران نزیکبوونەوەی عێراق و یەکێتی شورەویاز لەئێران دەناسی. ئەوکاتە بەرزانی مشتومڕەکەی بۆ بارێکی ڕەوشتیانە بردەوەو، بەشای وت: دەستمان خستەناو دەست تانەوەو، لەوبڕوایەشدا نەبووین بیبڕنەوە؟ دوکتۆر عوسمانیش لێی پرسیبوو "ئێمە بەئێران پشتئەستووربووین، ئێستا چی بە گەلەکەمان بڵێین؟، شا زۆر تووڕەو کرژبوو، ئەمجا سەرزەنشتی کوردی بەوەکرد کە درێژ دادڕە. دزەیی پێیوت، کوردی عێراق تاقیکردنەوەیەکی دووروودرێژی لەگەڵ سەدام حسێندا هەیە "کە بەڵێنەکانی ناباتەسەرو هەرئەوەندەی لەئێستای بەهێزتربێت ئیتر پاشگەز دەبێتەوە". ئەمجا دزەیی نمونەی تاقیکردنەوەی خۆیی وەک باڵوێزێکی عێراق هێنایەوەو وتی:" من دەزانم، بەڵگەنامەی ڕەسمی عێراقم سەبارەت بەکەنداوو خوزستان بینیوە"، عێراق دانیشتووە بەرەچەڵەک عەرەبەکانی خوزستان، هەرچەندە بە بەراوورد لەگەڵ سەرجەم دانیشتوانەکەیدا زۆر کەمن، بۆچوونە سەر عێراق هانەدا.

شا زۆر لەسەرئەوە ڕۆیشت کە کورد لەشەڕ بەردەوامبوونیدا ئازادە، بەڵام بەبێ یارمەتیدانی ئەو، ئێرانیش پێشوازی لەو پەنابەرە کوردانە دەکات کە سوود لەو ئاگربەستە دوو هەفتەییەی لەمێکی نیساندا کۆتایی دێت وەردەگرن، "بەڵام عێراق هەرزوو پێشێلیکرد" وڕووژمیان بۆ ئێران هێناوە. یاداشتنامەکانی "عەلەم"یش باس لەوەدەکەن کە شا زۆر لەو ڕەخنە نێودەوڵەتیانە پەستبوو، کە لەسەرجۆری هەڵسوکەوتی لەگەڵ کورددا لێیاندەگرت "کۆمەڵگای نێو دەوڵەتی ئێمەیان بە خیانەتکار تاوانبارەکرد- بەڵام- هەرچۆنێک بێت کوردستانێکی سەربەخۆ هیچ باشییەکی بۆ ئێمە تیادانەبوو". کارەساتی دەیان هەزار پەنابەری کوردی عێراق ڕۆناو ئێران، بەرادەیەک ویژدانی "عەلەم"یان بزواند، کە لە ۲۰ی ئازاردا سەبارەت بەداوا یەکبەدوا یەکەکانی بەرزانی، تا کاتی زیاتریان بۆ ئەمدیوکردنی خێزانی پێشمەرگەکان بداتێ، قسە لەگەڵ شادا بکات. بەڵام شا خۆی بەدەقی ڕێککەوتننامەکەوە بەستەوە، کە مافی پەنابەرێتی تەنیا

بەپێشمەرگە ئەدلو ئەو باوەڕەشدابوو بەغدا هیچ لەژن و منداڵانیان ناکات. :منیش لەوەڵامدا وتم، تەنانەت ئەگەر واشبێت، زەحمەتە کوردەکان باوەڕبێبکەن و خێزانەکانیان لەدوای خۆیانەوە جێبهێڵن". کەچی تەنیا کاردانەوەیەکی شا بۆ قسەکەم پێشنیاریکرد کە باخاچی سووری نێو دەوڵەتی ئەرکی پاراستنی خێزانە کوردەکان لەئەستۆ بگرێت. پێدەچوو ئەوە تەنیا ئاکامی بەدەنگەوەچوونی واشنتۆنی بەدەنگ پاڕانەوەو داوا بەدوای یەکەکانی بەرزانی بووبێت، کەبۆ دەستێوەردان و نەرمکردنی هەڵوێستی تاران دەیکرد

لە١٢ی ئازاردا، لە حاجی هۆمەرانی ناو کوردستانی عێراقدا، سەرکردایەتی پێشمەرگە، ئەو شەوە تا درەنگەو ڕۆژی دواییش باسیان لەوە دەکرد کەچیبکەن. سەرەتا بەرزانی بەشێوەیەکی گشتی پشتگیری بۆچوونی توندڕەوەکانی دەکرد، کە هەرچەندە هێزەکانیشیان کەم بووبنەوە، بەڵام پێیان لەسەر شەڕکردنەوە دادەگرت. شای ئێران بەپەلە ژەنەڕاڵ مەنسوور پوری بە هەواڵی ناخۆشەوە بۆلای بەرزانی نارد. شا بیریکردبۆوە کە لەچاوپێکەوتنەکەی جەزائیردا بەڵێنی بەعێراقدداوە، چیدی چاولە کورد نەپۆشێ و ڕێگا بەهێزەکانی عێراقیش بدات کەبۆ جێبەجێکردنی ڕێککەوتننامەکە بێتەناو خاکی ئێرانەوە. ئەگەرچی لەم دواییەدا بۆ ڕێگادان بەکوردە دووردەستەکانی بادینانی باکووری خۆرئاوای عێراق کە بەپێ ڕێیانەدەکرد تا بگەنە ناو ئێران، ئاگربەستەکە هەر بەناو بوو، بەڵام بەهیچ جۆرێک درێژ نەکرایەوە. وەک مەنسوور پوریش ڕایگەیاند، "ئێوە بێجگە لەخۆ بەدەستەوەدان هیچ ڕێگەیەکی دیتان لەبەردەمدا نەماوە، جا خۆتان سەرپشکن خۆ بەدەست عێراقەوە دەدەن یان نییە".

بەرزانی هەستی بەبێهوودەیی و نائومێدی خۆی کرد، بۆیە بروسکەیەکی بۆ بەغدا ناردو تیایدا پێشنیاری دانوستانێکی نوێی لێکرد. بەڵام عێراق یەکسەر وەڵامی بە بروسکەیەک دایەوەو تیایدا داواکەی بەتەواوەتی ڕەتکردەوە. لەو شەوەدا، لەکاتێکدا چەند دادوەرو پارێزەرێک کۆببوونەوە تا گوێ لە بەرزانی بگرن، مەلا مستەفا وتەیەکی بۆدان کەتیایدا، مێژووی ڕاستەقینەی پاڵەوانێتی و خەباتی خوێنی بزووتنەوەی کوردی بەبیرهێنانەوە، دیاربوو کە "نامەیەکی خوداحافیزی ئاشکرا"یە، لەپڕێکا فەرمانی ڕاگرتنی شەڕی بۆ سەرجەم کورد دەرکرد. هیچ ڕاوێژکارییەکیش لەگەڵ دەری خێزانی بەرزانی و نزیکەکانی، یان کۆمیتەی ناوەندی یان مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتی کوردستاندا نەکرا. بەرزانی پێی ڕاگەیاندن کە، لەو دوو بەڵایە، شەڕ ڕاگرتنەکەیان لەوی دی باشترە، ئەوەی دەیەوێ بڕوات بۆ تاران بابڕوات. چەند کوردێک هەوڵیاندا بەرزانی قایلبکەن کە هەڵوێستەکەی بگۆڕێت و پێشیان ڕاگەیاند، کە ئەوان دەزانن بەساڵاچوونەکەی وای لێکردووە بەرهەڵستی درێژەپێدانی شەڕەکەبێت، تکایان لێکرد تا

"ڕێگا بە یەکێك لە کوڕەکانی بدات بەرگریکردنەکەی لەدەستبگرێت". ڕۆژی بواتر کادری بارەگای سەرکردایەتی "شۆڕشەکە تەواو" یان دەوتو دەوتەوە.

تا ئەمڕۆشی لەسەربێت بڕیارە چاوەڕواننەکراوو کوتوپڕەکەی بەرزانی، باری دۆخی سیاسیانەی کوردو وێنەی مەلا مستەفا خۆیشی شێواندووە. سەرەتا بڕیارەکە زۆربەی ئەو کوردانەی خێپکرد کە ئاگایان لەودیوی کێشەکە نەبوو،وایاندەزانی لەئاسمانەوە بەسەریاندا داباریوە. بۆ ڕاگوێزینی هەوڵی نوێی لەگەڵدا درایەوە، بەڵام "بێسوود بوو"، بەقسەی سامی عەبدولڕەحمان کە دەیوت: "دەبێ لەبیرمان نەچێت، ئێمە ئومان بەنیوە خوایەك دەزانی. پێشم وایە گەر بەرزانی گەنجترو خێزانەکەشی هەژارتر بوایە، شەڕی ڕانەدەگرت. بەڵام پیربوو، ئێرانییەکانیش چەندین ملیۆنیان دابویە"[28] دەرکەوت سێ پارێزگاریکردنێکی ئەمەریکا، کەنزیکەکانی بەرزانی باسیان لێوەدەکرد هەر لەئارادانەبوود هات هەستکردن بە زەبرو ناپاکی، لەناو پێشمەرگەو خەڵکی سادەی کورددا زیاتر پەرەی دەسەند، نکوڵیکردن و باوەڕنەکردنیشیان بەساویلکەیی سەرکردەکانیان لێنێچەوانەدەبووە. هەر دوو هەفتە دوای فرمانەکەی بەرزانی، هێزەکانی پێشمەرگە، کە ژمارەیان پەنجا هەزار کەسێك دەبوو،نەمان. ئەمڕۆ هەندێك لەدڵسۆزترین کەسی بەرزانی، وەك موحسین دزەیی، ئەوە یەکلا دەکەنەوەهەرنەوسا پێیان لەوەکردبۆوە کە "بەرزانی بەدەم ئەم بڕیارەیەوە زۆر دەتلێتەوە" بەڵام کەسانێکی دی هەمن بڕوایان بە نیازپاکی بەرزانی نەدەکرد. کادیرێکی شارەزای کورد وتی "ئەگەر بەرزانی لەخاکی کوردستاندا بەسەرکردەی کورد بمایەتەوە، یان خۆی بکوشتبا، ئەوا دەبووە پاڵەوانێك و کەسیش بیرکێشی ڕەخنەلێگرتنی نەدەکرد".

مەلولی بەدەست بەست لەسەکردایەتی شتنەکەیەوە تەواو پێوەدیاربوو، تەنانەت پەرلەوەی بۆدواجار وەك پیرێکی نەخۆش و داماو دڵشکاو کوردستان بەجێبهێڵێت و بەسنووردا ئاودیوی ئێران ببێت، ئەم جۆرە کۆتاییەی بەرزانی هەموو شتێکی گرتەوە، هەر لەدۆستایەتی و خۆشەویستێتی پۆلەکانی عەشیرەتەکەی و خێزانەکەی خۆی و نهێنی پارێزییەکەیەوە بیگرە تا ئەگاتە خۆسەپاندنی و بڕوای لەئەندازە بەدەری بەهاوپەیمانە بیانییەکانی. خەڵکە سادەکەش لەپڕێکا بۆی دەرکەوت کە سەرکردایەتییەکەی زیاد لەپێویست و بەڕادەیەك بەخۆی نازیوە، کە چارەنووسی بزووتنەوەیەکی ڕزگاریخوازی نیشتمانی بخاتە دەست شایەکی موخەنەتیەوە، ئەویش بەو خەیاڵەی پشتگیری زلهێزێك بەدەستبهێنێت کە بەدژایەتیکردنی خواستەکانی کورد

---

[28] ڕەخنەگرە کوردەکان، لەڕووی پارەوە، دەیانوت بەرزانی بە ٧٠ ملیۆن دۆلارەوە کوردستانی بەجێهێشت

ناسرابوو. ئەم ئەنجامە، بەتایبەتی کەلەسەردەمی زاڵێتی ئایدۆلۆژیای چەپڕەوو، ناھەموارترین باری دەستگای ئەتەوە یەکگرتووەکانیشدا بوو کەبەھۆی تێکشکانەکەی ڤێتنامەوە تێیکەوتبوو، کوردی ھێجگار بێزارکرد، چونکە نەیتوانی رای گشتی دونیای سێی بەلای خۆیدا رابکێشێت و، کارێکی واشیکردبوو کە چەوسێنەرەکانیان بەپشتگیریکردنی "سەربازگەی سۆشیالیزم" و "ھێزە پێشکەوتووەکان" شادبن، بۆیە بێجگە لە سەرزەنشتکردنی خۆی ھیچیتری بۆنەمابۆوە. بەلای زۆر کەسەوە، پشتگیریکردنەکەی بیانییە پارێزگارخوازەکان، تەنیا کۆسپی بەردەم بەرزانی نەبووە. کەپشتگیریکردنی چەپڕەوەکانی دونیای بەدەستنەھێناوە. بگرە لەو "مەلای سوور"ەیەش بێزاربوو کە رۆژنامە بەریتانیاییەکان لەدوای مانەوە دووروودرێژەکەی یەکێتی شۆرەوی بەسەریاندا دابڕی.

کورد کەمەستیکرد بۆ شەرێکی پارتیزانانەی زۆرخایەن تەنیایەو چەک و کەرەستەی پێویستی واشی نییە، تۆڵی ھەرەسە سەربازییەکەش، بۆ گەلێکی شاخاوی وا کەشانازی بەشۆرەت و ئازایەتی خۆیەوە بکات لەھەموو شتێکی دی زیانبەخشترە. کورد بەرادەیەکی وا پشتی بەو تۆپە قورسانەی ئێران، کەلەپڕا کێشرانەوە، بەستبوو، کە بەرزانی والێبکات بۆ قایلکردنی شا چەند سەرکرنەیەکی پەنابەری کوردی ئێرانی بداتەوە. شۆرشەکەی کورد بەئاسانی لەدوو ھەفتەدا تواپەوە.کشانەوەشیان بۆناو ئێران وای لەمێژوونوسێکیانکرد، پەستی خۆی بە: "ھیچ شۆرشێکی ترم بەبیردا نایەت، بەم شێوە دڵتەزێنەو لەکاتێکدا گەل ھەموو شێوازێکی پێویستی شەرکردنی ھەبێت و بەردەوامی شەرەکەشی بوێت، ئاوا بەبڕیارێکی سەرکردایەتییەکەی کۆتایی پێھاتبێت" دەربڕێت. کەمتەرخەمی کورد بەرادەیەکی وابوو کەلەبری خەریکی کشتوکاڵێن ھەر بەتەمای ئەوشتانەبوون کەلەئێرانەوە بۆیان دەنێردن. ئەمە لەو کێشە سەرەکیانە بوون کەدواتر، لەناو بزووتنەوەی نەتەوەیی کورددا شەڕو ناکۆکی لەسەر کەوتەوەو لاوازیانکرد. لەوساکەوە، لەسەر ئەم شتانەو ھەر دەمەو بەجۆرێک ناتەبایییەکەیان درێژەی بووە، دەوڵەتانی دراوسێش، بێگومان، ئەو ناکۆکیانەیان پێخۆشبووە.

ئەوکاتە زۆربەی کوردی عێراق فرمانەکەی بەرزانیان بەجێھێنا، چونکە چارێکی تریان نەبوو جا کورد پێیخۆشبووبێت یان نا، شا راستیکردبووە، چونکە ئێران تاکە پەنجەرەی سەر دونیایانبوو‌ەو شاش بەتوندی بەڕوویاندا دایەخست. چەند پێشمەرگەیەک چەکیان دانەناو لەسەر شەڕ بەردەوامبوون، ھەندێکی تریشیان خۆیانکوشت، بەشێکیان، بەرلەوەی رێگای سەختی دەربەندە شاخاوییە بەبەفر گیراوەکانی بەرەو سنووری ئێران بگرنەبەر، تا بەو چارەکەملیۆن کوردە پەنابەرە لەشەڕ ھەڵاتوانەی چەند مانگێک پێشتر بگەنەوە، بێزاری خۆیان

لەو کارەساتەی تێیکەوتبوون، بە ئاگرتێبەردانی ئەو شتە کەمانەی هەیانبوو دەربەبڕی. هەرچەندە کشانەوەکە بەڕێکوپێکی کراو بەدەیان هەزار کەس، کەمەندێکیان پێخاوس و جلوبەرگی سووکی لۆکە یان نایلۆنیان لەبەردابوو، بەڵام هەرچۆنێک بێت هەرکشانەوەبوو تورکیاش، بەبیانووی یاساکەیانەوە کەتەنیا ڕێ بەپەنابەری ئەورووپایی دەدات، سنووری لەبەردەم کوردە عێراقییەکاندا واڵا نەکرد.

هەوڵە یەکبەدوا یەکەکانی بەرزانی، بۆ قایلکردنی ئەمەریکاو ئێران کەماوەی ئاگربەستەکە درێژبکەنەوە، تا پێشمەرگەو خێزانەکانیان لەشوێنە دوورەکانەوە خۆیان لەتۆڵەی سەدام حسێن دەرباز بکەن، بێسوودبوون. هەموو ئەوەی کەمەلا مستەفا لەدەستی هات، ئۆتۆمبێلێکی بۆ عیسا سواری سەرلەشکری پێشمەرگەی ناوچەی بادینان و خێزانەکەی نارد تا پێی دەرچن. بەڵام کەپێشمەرگە ئاساییەکان هەستیان کرد بەرزانی گوێیان ناداتێ، داخی دڵی خۆیان بەعیسا سوار ڕشت و کوشتیان. بکوژەکان چاکیان دەزانی کەلای سەدام حسێنی بەتۆڵە ع چارەنووسێکی ڕەش چاوەڕوانیانە. ڕاستییەکەشی هێزەکانی عێراق بەهەزاران کوردیان کوشتبوو، کەزۆربەشیان چەکدار نەبوون و، دەیان هەزاریشیان ناچاری هەڵاتن کردبوو.

زۆربەی کورد باوەڕیان بەبێسوودێتی خەباتی چەکداری هێنا، بەو لێبوردنە گشتییەی عێراق قایلبوون و، لەچەند مانگێکدا بەریستی خۆیان گەڕانەوە، لەکاتێکدا ئێران ئەوانی تری بەزۆر ئاودیوی سنوور کرد. لەماوەی چەند هەفتەیەکدا، بەغدا بەپێی سیاسەتێک، تا وا دەریانبخات کەئەوانە هەر لەناخەوە دوژمنی دەوڵەتی عێراقن، کەوتە ڕاگوێزانی بەکۆمەڵی زۆرەملانەی کورد. نێوان ١٢٠ هەزار تا ٣٠٠هەزار کەسی لەو کوردانەی کەبەپێی لێبوردنە گشتییەکە لەئێران گەڕابوونەوە، بۆ ناوەڕاست و خوارووی عێراق گواستەرەو، تا ساڵێکیش دەبوا لەوێ نەبزواناییە. بەڵام کوردە چالاکەکانیان بەگشتی و قوتابیان و مامۆستایانیان بەتایبەتی، سزایەکی جیاواز دەدران، کە لەبەندکردن و ئازارو ئەشکەنجەدانەوە تیایدا بوو تا دەگاتە لەسێدارەدان.

عێراق دەستبەجێ بەدرێژایی ئەو ٦٠٠ میلە سنوورەی تورکیاو ئێران و سووریای، بە قوڵایی ٥ تا ١٥ میل ناوچەیەکی حەرامی دیاریکرد، تا کوردەکان نەتوانن ئیتر هەروا بەئاسانی پێوەندی بەبراکانی دەرەوەیانەوە بکەن. نزیکەی ١٥٠٠گوندی لەو ناوچەیەدا. کەناوی "ناوچەی ئاسایش"ی لێنرا، بەبلدۆزەرو ئارنجۆک تەختکردو، ڕەزەکانی بڕینەوەو، کانیاوەکانیشیان بەچیمەنتۆ پڕکردەوە. دانیشتوانی ئەو گوندانەش کە ٧٥٠ هەزار کەس بوون، بۆ ئەو کۆمەڵگایانەیان ڕاگوێزان کە بەپەلە لەنزیک سەربازگەو بنکە پۆلیسییەکانەوە دروستکران، تا

بەئاسانی چاودێریبکرێن و "گوندی سەرکەوتن" یشیان ناولێنان. هانی عەرەبیشیان ئەدا کە دەست بەسەر زەوییە کشتوکاڵییەکانی کوردا بگرن، جا زەوییەکان لەناوچە سنوورییەکاندا بن یان لە ناوەندە نەوتییەکانی، وەك کەرکوك و شوێنەکانی تر، کەلەگەڵ کوردا ناکۆکیان لەسەری هەبووە، ئەویش بەناوی "ئاسایشی ستراتیژی"پارتی بەعسەوە، کە ڕێی ڕاگوێزانی کورد ئەدات بەمجۆرە تۆوێکیان چاند کەدواتر بە "جینۆسایدی کەلتور"ی ناسرا، واتە وردە وردە و بەپێی بەرنامەیەکی زۆر کاریگەرانە، ڕیشەکێشی ژیانی گوندیانکرد، کەشادەماری کۆمەڵگەی کوردەوارییە. دەمەو پایزێکی درەنگی ١٩٧٥، دوای ئەوەی کوردەکان سەردانی "ڕێکخراوی لێبوردنی نێودەوڵەتی- ئەمنستی ئەنتەرناسیناڵ-"یانکرد، ئەویش لەراپۆرتەکانیدا کەسەبارەت بە پێشێلکردنی ماف مرۆڤ دەریدەکردن، ڕایگەیاند کە ٣٨٩ ئافرەت و منداڵی کورد گیراون، لەسەر ئەوەنا کە شتێکیان کردبێت، بەڵکو هەر لەبەرئەوەی مێردیان یان باوکیان یان برایان پێشمەرگەن.

وەك دواتر ئاشکرابوو، کەلەمانی بەرپرسی "سی.ئای.ئەی"ی تاران، داوایکردبوو، باشترین شتێك کەوڵاتە یەکگرتووەکان بیکات کەمکردنەوەی ئازارەکانی کوردە. بەلایەنی کەمەوە لە ١٠ی نیساندا ڕۆژێکی تایبەتی هەبووکە ئەمەریکای لەگرنگی مەسەلەیەکی سەرەکی ووریایکردبۆوە، کەئەگەر "گەورە لێپرسراوانی ئەمەریکای وەك کیسنجەر هیچ نەکەن ... هەرشتێك بێت، کەلە کارەساتەکەی ئێستایاندا یارمەتیانبدات، ئەوا دەبێ بزانن کە ئەوان زیندەبەچاڵ بکرێن دەستەوەستان ئامێننەوەو بەسەرهاتەکەیان بەهەموو دونیا ڕادەگەیەنن...". کەچی بەرزانی تا چەند ساڵێك بەسەرهاتەکەیی هەرباس نەکرد. بێدەنگییەکەی ئەو کوردو بیانییەکانیشی سەرسامکردبوو. ئەم لەسەنەکردنەش بۆ کۆنە شۆڕشگێڕێکی پیری وەك ئەو، کەلەساڵانێکی دوورودرێژی ژیانیدا، تێکشکانەکانی لەسەرکەوتنی زیاتربوون، فێریانکردبوو، شتێکی وانەکات سۆزی بەسەردا زاڵبێت و کار لەدواڕۆژی بکات و لاوازییەکەی ئێستاشی لێگەورەبکات، ئەمەشی لەجێگای خۆیدابوو. دەشیزانی کە نابێت چاوەڕوانی زۆرشت لەشا بکات، بەڵام لەو قۆناغەدا هێشتا بەواشنتۆن پشتئەستووربوو. لەکۆنگرەیەکی ڕۆژنامەنووسی مانگی ئازاری حاجی هۆمەرانیدا، کە چەند هەفتەیەکی کەم بەسەر ڕێککەوتنەکەی جەزائیردا ڕابوردبوو، بەرزانی "هۆگلاند"ی، کەلەسەفەرێکی پێشتریا ناسیبووی، بردەلاوە. بەرزانی لەو بڕوایەدا بوو کەهۆگلاند لێپرسراوێکی ئەمەریکاییەو، بۆ چاوبەست خۆی بەڕۆژنامەنووس دەردەخات، ئەگەر چی ئەم هەردوو جار نکۆڵی لەوەکردبوو. مەلا مستەفا پێیوت، دوای

پەنابەرێتی سیاسیانە بۆ خۆیی و دابینکردنی پاراستنی کوردیش بەحکومەتی ئەمەریکا بگەیەنێت.

بەرزانی کەبەدرێژایی تەمەنی جگەرەکێشێکی خراپبووە، بەدەم ئازاری شانو ملییەوە پەرێشانبوو "پاشان دەرکەوت شێرپەنجەی سییەتی"، بڕیاریدا بۆ باری تەندروستی و سەلامەتی خۆی، هەوڵی چوونە وولاتە یەکگرتووەکان بدات. هەلی خۆشیبوو کە لەکوشتن بترسێت. بەرزانی دەرکی بەوەکردبوو کەمانەوەی لەئێراندا وایەگەیاند کە ئەو پارمەتییە کەمەی دەزگای "ساڤاک" بە پەنابەرانی کوردی دەدات لەبری بێدەنگی و تەریکییەکەی ئەم . ـت. بۆیە بەرزانی لەگەڵ هۆگلاندو سەرجەم رۆژنامەنووسەکانی تر ـدا زۆر زوو ـەو د ـێوەیەکی گشتی باسی "ناپاکی- خیانەت-"مکەی دەکردو، دەیوت وولاتە یەکگرتووەکان "پشتیان تێکردین و بەقوربانکردن- جینوسایدـیاندین. ئێران بەئاشکرا هانی داین و بەهەمە جۆر شێوەش پشتگیریکردین و بەڵێنی زۆریشی دایێنی و ئەی بردەسەر". بەلام پرسیارە دڵتەزێنەکەی پووشتربوو کە وتی "دەبێت تاوانەکانی گەلی کورد چیبن وا هەموو گەلانی دونیا لە دژین؟".

بەرزانی ئازار هێندە زەبەی لێسەندبوو، کەلەمانگی حوزەیرانی ۱۹۷۵دا وولاتە یەکگرتووەکانی ناچارکرد بۆچارەسەر رێی چوونە ئەمەریکای بدات. بەلام کە ساڤاک ئەفسەرێکی خۆی لەگەڵدا نارد، تەواو تووڕەبوو. کەلەفڕۆکەخانەی کەنەدیش ئەفسەرێکی "سی.ئای.ئەی"و "موریس درایپەر"ی سەرۆکی نووسینگەی عێراق لە وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا، هاتبوون بەپیریەوە تا بیبەنە خەستەخانەی "مایو"ی شاری "روچستەری" ولایەتی "مینیزوتا"، تووڕەییەکەی بەرینەدابوو. پزیشکە ئەمەریکاییەکان بۆیاندەرکەوت شێرپەنجەی سییەتی و چاری نییەو رەنگە شەش مانگ زیاتریش نەژی. بەرزانی ویستی یەکسەر بەرەو واشنتۆن بێتەوەو پچێت بۆلای محەمەد دۆسکی کونە دیپلۆماتی عێراق. کەببووە نوێنەری بەرزانی لەئەمەریکاو، پشتگیریکردنی هەردوو ئەندامی ئەنجومەنی پیران "هنری ر. جاکسون" و "ریچارد ستون"و، "جورج مینی" سەرۆکی یەکێتی کرێکارانی ئەمریکا "A.F.L, C.I.O"ی بۆ کێشەی کورد راکێشابوو، بەرزانی بەهیوابوو ژێر بەژێر کاریگەرێتییەکیان هەبێت. بەلام دوو یاوەرە ئەمەریکاییەکەی رێیان پێنەدا. ساتێک وای ەدـدا هات کە بەسینی بڵ ـ. فرۆکەیەکی بچووکی بۆ بەکرێبگرێت و بۆ واشنتۆنی "بفڕێنێ"، بەلام دوو فریشتەکەی پاسەوانی پلانێکی تریان بۆی هەبوو. کاتێک دۆسکی بیری لەهۆی نەگەیشتنەکەی ـ زانی و دوو ـ ـەکـ ـدکردەوە، چونکە بڕیاربوو بگەنە واشنتۆن، ئەوان تا ئەهێڵن مەلا مستەفا بەبەرچاوەوە ـێت، بردیان بۆ گەشتێکی ولایەتەکانی خۆرئاوا، کە دەریاچەی تاهوو کالیفورنیای گرتەوەو یەد مانگی رەبەقیشی خایاند.

بەهەرحاڵ، پاریەدەرێکی بەرزانی، کە بیانوویەکی لەباری بۆ خۆدزینەوە لەو خانووەی "سی ئای ئەی"ی شاری "ماکلاین"ی ویلایەتی "ڤرجینیا"، کە مەلا مستەفایان تیادا لەدونیا دابڕیبوو، دیبۆوەو بەنهێنی تەلەفۆنێك بۆ دۆسکی دەکات، تا چاوپێکەوتنێکی لەگەڵدا رێکبخات. بەپەلە سەبارەت بەڕووکردنە سویسرا، کە مەسعود بەرزانی- کوڕی مەلا مستەفا باسیکردبوو، هەرچۆنێك بێت "لەو دەست بەسەرییە"ی وڵاتە یەکگرتووەکان باشترە، قسەیانکرد. دۆسکی بەڵاعیەکی واتووڕە ببوو کە سەرپێچی فرمانە راستەوخۆکەی بەرزانی بکات و، بۆ رۆژنامەنووسان بدوێت. نوێنەرە کوردەکە سووربوو لەسەرئەوەی بەڕێوەبەرایەتی ئەمریکا ناچاربکات رەفتاری لەگەڵ سەرۆکەکەیدا چاکبکات، بۆیە پێوەندی بە "دانیال سخۆڕی" "سی.بی.ئیس"ەوەکرد. سخۆڕ ویستی چاوپێکەوتنێك لەگەڵ بەرزانیدا بکات، تا ناپاکییەکانی واشنتۆن بەرامبەر بەکورد ئاشکرا بکات. بەڵام مەلا مستەفا بەوە قایلنەبوو، چونکە دەیویست لەوڵاتە یەکگرتووەکاندا بمێنێتەوە، دەشیزانی هەڵوێستی لاوازەو نەشیدەویست مانەوەکەی هیچ مەترسییەکی تیادابێت.

بەرزانی هەستیکردبوو، لەبەرئەوەی پروپاگەندەی هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی لەدەستپێکردنایە، سەرۆك فۆرد دەیەوێت ناچاری گەڕانەوەی ئێرانی بکات. واشبوو لە تشرینی دووەمی ١٩٧٥دا بەشی شەش مانگ دەرمانیان دایەو، لێپرسراوە ئەمریکاییەکانیش دڵنیایانکرد کە دوکتۆرە ئێرانییەکان لەوانەی خەستەخانەی مایو کەمترنین، ڕەوانەی ئێرانیانکردەوە. ئەوسا راستی بۆچوونەکانی دراپەر، کەئەویش وەك خەڵکانێکی دی بەرزانی بەدڵبوو، دەرکەوت. سەرەتا کە داوایان لێکرد پێوەندی بەمەلا مستەفاوە بمێنێت و، رایانسپارد تا بزانێت بەرزانی بەئاشکراکردنی ڕووداوەکان بۆ دونیا پشێوی بۆ ئەمریکا دروستدەکات. هەرزوو بۆ دراپەر دەرکەوت کەبەرزانی هیچ گرفتێك بۆ بەڕێوەبەرایەتی ئەمریکا ناهێنێتە کایەوە.

زۆری نەبرد، کۆنگرێس لەبری بەرزانی، کەئەوکاتە لەئێران بوو، گرفتەکانی خستەڕوو. راپۆرتەکەی پایك دزەیکرد، بەڵام مەلا مستەفا هەر بەبێدەنگی مایەوە. کۆلبی وتی "گەر بەرزانی لەمانگی ئازاری ١٩٧٥و دواتریدا نیازی خستنەڕووی هەمووشتێکی ببوایە، ئەوا کارێکمان دەکرد رایبگرین". بێگومان چاودێریکردنە زۆرەکەی "سی ئای.ئەی"، کاتێك بەرزانی لەوڵاتە یەکگرتووەکاندا بوو، بەو مەبەستەبوو کولبی دوای ساڵانێکی دووروودرێژ وتی، بەڵام لەبەهاری ١٩٧٦دا "ئێمە ئەوکاتە تا بنا گوێمان لەتوێژینەوەکەی کۆنگرێسدا نوقمببوو"، کەسەبارەت بەکارە نهێنییەکانی "سی ئای ئەی"ی ئەنگۆلاو هەرمسەکەی هندی چینی دەکران

"حەزمانەدەکرد لەو تاوانانە بەدووربین کە بەرزانی ئاشکرای دەکردن"، دەشڵێت "هەرچەندە ئەوکاتە زۆریش بەلامانەوە گرنگ نەبوو".

بەهەرحاڵ، بەڕێوەبەرایەتییەکەی فۆردی ساڵی هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی ئامادەی هیچ سەرکێشیکردنێك نەبوو. بەرزانی چارەسەرە کیمیاییەکان زەمیفیان لێسەندبوو، دەرمانەکانیشی لەتەواوبووندابوو، بۆیە ویستی بۆ وڵاتە یەکگرتووەکان بچێتەوە، کەچی زۆر بەتوندی داواکەیان رەتکردەوە. ئەوسا دۆسکی تەلەفۆنی بۆ نووسینگەی "جوزیف سیسکو"ی یاریدەدەری وەزارەتی دەرەوەی کاروباری سیاسیکرد، داوای ڤیزەی بۆ بەرزانی کرد تا بۆ نەخۆشی سەر لەوڵاتە یەکگرتووەکان بدات. دوای دواخستنێکی زۆر، یەکێك لەیاریدەدەرەکانی سیسکۆ پێشوازی دۆسکی کردو پێیڕاگەیاند کە بەڕێوەبەرایەتی ئەمریکا هیچی پێناکرێت، چونکە بەرزانی پاسپۆرتی ئێرانیانەی هەیەو، تارانیش ڕێی سەفەرکردنەکەی نادات. دۆسکی هەڵچوو، واشنتۆنی تاوانبارکرد کە دەستی لەکورد شتبێتو بەتووڕەییەوە وتی "بەرزانی سیاسەتمەدارتان کوشتو ئێستاش دەتانەوێ بەرزانی مرۆڤ بکوژن".

سەرئەنجام دۆسکی لەمەیاندا سەرکەوتنی وەدەستهێناو، وەزارەتی دەرەوە ڤیزەی بە مەلا مستەفادا، بەڵام پێشیان ڕاگەیاند کەئەوە بێسوودە چونکە ئێرانییەکان ڕێی دەرچوونی نادەن. دۆسکی لەخۆدزینەوەکانی وەزارەتی دەرەوە زۆر تووڕەبوو چونکە دەیانویست بەبیانووی شاوە ڤیزە بە بەرزانی نەدات، کەوتە هەڕەشەی وا کەبەرزانی لەبنی دەهۆڵ دەداو هەرچی هەیەو نییە بەدونیای ڕاگەیەنێت. جا ئیتر بەڕێوەبەرایەتییەکەی ئەمریکا لەهەڵوێستی خۆی پاشگەزبۆوەو، داوای لەو لێپرسراوە کوردە کرد بچێت بۆ وەزارەت تا لەسەر ئەو مەرجانە ڕێکبکەوێت کە بۆ سەردانی وڵاتە یەکگرتووەکانی دادەنرێن. مەرجەکانی وەزارەت، دەبوا بەهۆی هەڵبژاردنەوە مەلا مستەفا بۆ ڕۆژنامە نەدوێت، بەپێچەوانەی جاری پێشووشەوە کە هەموو سەفەرەکەی لەسەر "سی.ئای.ئەی"بووە ئەمجارەیان هەمووی لەسەرخۆی دەبێت، بەڵام بەڵێنی پارێزگاریکردنیان دا. بەرامبەر بەوە دۆسکی مەرجی ئازادی هاتوچۆکردنی بەرزانی، وەك خۆی چۆنی دەوێتو، هەرکەسێکیشی بوێت پێوەبکاتو هیچ چاودێریکردنێکیشی لەسەرنەبێت، لەحکومەتی ئەمریکا داواکرد.

کەچی بەرزانی کە لەحوزەیرانی ١٩٧٦دا گەیشتە نەخۆشخانەی کندی، دەرکەوت دەزگای ساڤاك چاودێری دەکاتو دراپەرو ئەفسەرێکی دی "سی.ئای.ئەی"ش بردیان بۆ خەستەخانەی مایو کلینك. دوای فەحسکردن مەلا مستەفا لەواشنتۆن جێگیربوو، لەئوتێلەکەیەوە بۆ ڤلانێکو لەوێشەوە بۆ خانویەکی ناو شارو ئەمجا بۆ خانویەکی دی شاری ماکلین. کەپێنج ژووری

نوسەتنی تیادابوو لەسەر تەرزی کۆلۆنیالیانەش دروستکرابوو. ئەمجارەیان بەرزانی بەراستی لەهاتوچۆکردنیا ئازاد بوو، بەدڵی خۆی دەهات و دەچوو، هەرکاتێکیش بۆلای مینوسوتا، بۆ چاوپێکەوتنی پزیشکەکانی بچوایە، فڕۆکەیەکی تایبەتی بەکرێدەگرت. هەرچەندە ئازارێکی زۆری هەبوو، بەڵام دانی بەخۆیدا دەگرت و لەبەردەم خەڵکیدا خۆی بەلاواز نیشان نەدەدا، ئەگەرچی ئەشکەنجەو ئازار بە ئاشکرا بە ئاسایەکەیەوە دیاربوو.

هەموو ئەو بیانیانەی بەرزانیان لەکوردستانی عێراقەوە دەناسی، بەو دەمامەتییەی زۆر پەست و دڵگیربوون. هوگلان کەلەیەکەم چاوپێکەوتنی مەلا مستەفاوە، وێنەیەکی لە نوسینگەکەیدا دانا بوو، چەندیان پێ وت سەری نەدا. دواتر وتی: "چاوم بەرایی نەدەهات ئەو هەڵۆیە لەناو قەفەزدا ببینم" و "هەرچەند گوێیشم بەخۆم نەدا دەمزانی توانای بینینی ئەو دیمەنەم نییە". حاییم لیڤاکۆڤی کۆنەپیاوی "موساد" لە کوردستان، هەوڵیدا لەوخانووەی بەرزانی تیایاندا دانابوو سەرێکی بدات، بەڵام ئەمەریکاییەکان ڕێیان نەدابوو، وتی ئەگەر بەرزانی منی بدیبایە ئەوا بێگومان دەیوت "با پێکەوە بمرین". بەرزانی لەکاتی واشنتۆنیا، سووربوو کەخۆی لەباشترین شێوەدا نیشانبدات.

بەرزانی خۆی بەتاراوگە دانەدەنا، پێی لەسەر دروستکردنی پێوەندی بەئەمەریکاوە دادەگرت، هەربۆیە میواندارێتی هەموو ئەوانەی دەکرد کە پێوەندیان بە بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکاوە هەبوو، بەڵام دەستەپاچەیی لەزماندا کۆسپێکی تەواوی سەرڕێی هەوڵەکانی بوو. ئەگەرچی هەوڵێکی زۆری بۆ فێربوونی زمانەکەدا، بۆئەو مەبەستەش پەنای بۆ فەرهەنگێک برد کەبەدەوزمان نووسرابوو، بەڵام فێربوونەکەی لەسنووری "خواردنێکی خۆشە" و "سوپاستدەکەم" تێنەپەڕی. بەرزانی زۆر کەرەت بۆ نانخواردنی ئێواران میواندارێتی، جاکسون و وستون و، درایپەر، کەهەردووک ئەندامی ئەنجومەنی پیرانبوون و، ڕۆژنامەنووسانی وەک، جاک ئەندرسون و سمت هیپستونی دەکرد. بەرزانی لەبەردەم میوانەکانیدا بێپەردە قسەیدەکرد، بەڵام هەرگیز بەتۆمارکردن و نووسینی قسەکانی قایلنەدەبوو، هەموو ئەو هەوڵانەشی ڕەتکردەوە کە برادەرەکانی بۆ نووسینەوەی یادداشتەکانی لەگەڵیان دەدا، یان هەر هیچ نەبێت ڕێبدات کە بیرەوەرییەکانی لەسەر کاسێت تۆمار بکرێت. درایپەر پێی وابوو کەبەرزانی، بەرامبەر تۆمارکردنی بیرەوەری و گێڕانەوەی بەسەرهاتی ژیانی ڕەشبینبێت، چونکە پێی وابوو ئەوە پەلە لەمردنی دەکات. دوای چەند مانگێکی کەم، دەرکەوت ووریاییەکەی بەرزانی لەقسەنەکردنەکەیدا لەجێگای خۆیدابووە، چونکە دیسانەوە هەوڵی دوورخستنەوەیی و ناردنەوەی بۆ ئێران، درایەوە. سەرەتای پایز بەرزانی بروسکەیەکی لەشای ئێرانەوە پێگەیشت، کە ڕەنگە بەدوای

ئەمەریکا خۆی بوویێت، داوای لێدەکات تا بەڕێوەبەرایەتییەکەی فورد لەو دوا مانگانەی هەڵمەتی هەڵبژاردنی سەرۆکایەتیدا لەمەترسی هەڵچوونێکی پڕ سۆزی بەرزانی بەدووربێت، بگەڕێتەوە بۆ تاران. بەڵام ئەمجارەیان مەلا مستەفا دەیزانی پشتی بە بڕیارەکانی ئەنجومەنی پیران و بزووتنەوەی کرێکاریانەی ئەمەریکا قایمە، بۆیە گەڕانەوەکەیی ڕەتکردەوە.

بەرزانی بەسەرهاتە ناماقوولەکەی ژیانی خۆی، کەپڕبووە لەناپاکێتی بەردەوای، ئێران و عێراق، تورکیا، یەکێتی شوڕەوی، ئیسرائیل و، دواجاریش ئەمەریکاو، ڕووبەڕووبوونەوەی هەلومەرجی وا کەهیچ میوایەک نەمێنێ، بەتایبەتی لەکاتی شەڕدا، لەسەر خوانی ئێواران و بەدەم خواردنی کوردانەوە بۆ میوانە ئەمەریکاییەکانی دەگێڕایەوە. لەو ڕووەوە درایپەر وتی: "زۆر لەگێڕانەوەی چیرۆکانی دەکرد کە بەسەرهاتی ڕێڕەوە مەزنەکەی خۆیان باسبکەن". بەرزانی زۆر بەئاسانی دانی بەهەڵەو حسابە ناتەواوەکانی خۆیدادەنا، بەڵام لەخۆی زۆر پێداگرتنی سیاسەتی ئەمەریکای خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و خۆبەستنەوەی بەململانێی عەرەب-ئیسرائیل، کەلەهەموو شتێکی ناوچەکە زیاتر بایەخیان پێدەدا، نەدەگەیشت. بەرزانی درایپەری سەرسامکردبوو، بۆیە بەمجۆرەی باسدەکات:

بەگشتی پیاوێکی زۆر وورییایە، دوای هەموو ئەو تێکشکان و سەرکەوتنانەی لەو ساڵانەدا بەسەری هاتووە، ڕاست و ڕەوان و، سووریشبووە لەسەر هەر شتێك کە مەبەستی بوایە. چاوپێکەوتنی زۆرم لەگەڵیابووە، پێی زۆر لەسەر ئەوە دادەگرت، کەئەگەر ئەمەریکاییەکان نەبوونایە، لەساڵی ١٩٧٢دا بەهیچ جۆرێك هاوپەیمانێتی لەگەڵ ئێراندا نەدەکرد. پێی وابوو کە ئێرانییەکان زۆر لەعێراقییەکان خراپترن و، هەرگیز بڕوای بەتورك نەکردووە.

بەرزانی یەکبینە جەختی لەسەر تاکە ئەنجامەکەی "ئۆتۆنۆمییەکی دیاریکراو" بۆ کورد، کەزمان و کلتووری کوردی تیادا بپارێزرێت و بەشێکی ماقولیشی لەداهاتی نەوت پێببەخشرێت، دەکردەوە. درایپەریش هەرئەوە یەکلادەکاتەوەو دەڵێت "ئەو قسەیەیم نووسی و بەئەمانەتەوە گەیاندمە دەستەڵاتداران". بەڵام زۆر ئاشکرابوو کەهێنری لەو نەهۆمی حەوتەمینەی وەزارەتی دەرەوەدا چیدەکات، کارەکەی هەر شەرمەزارێتی بوو کیسنجەر هێند پێی لەسەر چاکڕاگرتنی پێوەندی بە ئێرانەوە دادەگرت کە ئەویش و شای ئێرانیش، لەکۆنگرەیەکی ڕۆژنامەنووسی هاوبەشی مانگی ئابیانداو، لەکۆشکی ئیمپراتۆریانەی سەر دەریای قەزویندا، هیچ بایەخێکیان بۆ ڕاپۆرتەکەی "پایك" دانەنا. وولاتە یەکگرتووەکان تا دەهات چەکی زیاتری بەئێران

دەفرۆشت، شا بەلێزێکەوە بەکیسنجەری وت :جا هیچی ترتان هەیە بیکەن؟". لەتێبینییەکی تریدا، کە کیسنجەر حەزی بەدووپاتکردنەوەی بوو، شای ئێران وتی "ئەگەر وڵاتە یەکگرتووەکان یارمەتی دۆستەکانی نەدات، ئەوا جەنگی نەوەوی و کۆکوژی ڕوودەدلو، لەزۆرلایەنی تری دونیاشدا ڤیێتنامی تر دێتەکایەوە". وەك چەند جارێکیش بەڕوونی دەرکەوت کیسنجەر کوردی بەدۆست دانەدەنا. لەبەرامبەر ئەوەشدا، کوردەکان لەداخی دڵیان هەرچەند نەیانبیست، کە کیسنجەر هەر بەناوهێنانیان هەڵدەچێت، زۆر خۆشحاڵدەبوون. بەناو سەرجەم کارگێڕانی وەزارەتی دەرەوەدا بڵاوبۆوە کە هەرکەسێك لەبەردەم کیسنجەردا ناوی کورد بهێنێت، ئەوا وەزیر تووڕە دەکات و خۆشی بەدەرکردن دەدا.

لەهەڵبژاردنی سەرۆکایەتییەکەی تشرینی دووەمی ئەو ساڵەدا، کە جیمی کارتەر بەسەر فۆرد دا سەرکەوت و، کیسنجەر لەشوێنەکەی لادرا، بەرزانی هەستی بە خۆشییەکی لەڕادەبەردەرکرد. جالەبەر ئەوەی کارتەر پارێزگاریکردنی مافی مرۆڤی لە سیاسەتی وەزارەتی دەرەوەیدا لەڕیزی پێشەوە دانا، بەرزانی بەوەی کەئەوانەیە بەڕێوەبەرایەتییە نوێکەی ئەمەریکا بایەخێکی زیاتر بە کوردی عێراق بدات هیواکانی زیاتر دەبوون. بەڵام زۆری نەخایاند هیوا بڕاوبۆوە. چونکە بۆ چاوپێکەوتنێکی "دۆستانەو چاخواردنەوە" بۆ وەزارەتی دەرەوەیان بانگکردو، لەوێش یاریدەدەرەکانی کارتەر لەکاروباری خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا، بەڕوونی تێیانگەیاند، کەهیچ گۆڕانێك لەسیاسەتی ئەمەریکای ئەو ناوچەیەدا ڕوونادات و، سەرۆکی نوێش ناتوانێت پێشوازی بکات. بەرزانی دوای دڵەڕاوکێیەکی زۆر بەو چارە نووسەی خۆی قایلبوو. دراپەر دەڵێت: "بە هەموو ئەو دۆستانەی ناو کۆنگرێس و ئەو ڕۆژنامەنووسانەی هەیبوون، کەچی هێشتا بەرزانی نەیتوانی پێوەندی لەگەڵ باڵادەستانی دەستەڵاتی جێبەجێکردنی ئەمەریکادا دابمەزرێنێت" لەسەر قسەکەی دەڕوات و دەڵێت: "من لەگەڵ کورددا زۆر لەڕوو قسەمدەکرد، پێموتن مەحاڵە ئەوە ڕووبدات". بەرزانی لەگەڵ میوانە بیانییەکانیا هەمیشە هێمن و بەڕەوشت و دڵ و دەروون باش و، لەبەردەمیاندا دانی بە خۆیدا دەگرت و هیوا براوییەکەیی دەرنەدەخست. بەڵام لەناوەڕاستی کانوونی دووەمی ١٩٧٩دا، کە شۆڕشگێڕان شای ئێرانی نەخۆشی شێرپەنجەیان بەزەبر لەئێران دەرپەڕاندو ڕووەو تاراوگەیانکردەوە، بەرزانی شادمانبوو، بەخۆشحاڵییەوە دەیوت: "سەیرکەن بزانن ئەو پیاوەی ناپاکی لەگەڵدا کردم چی بەسەرهات!".

لەو ماوەیەدا بەرزانی زۆر بەخێرایی دەتوایەوە. دراپەر دانی بەوەدانا کەنەیتوانی ئەو سەرۆکەی کەهەمیشە ڕێزی لێگرتووە بەو حاڵە هەرە لاوازیەوە ببینێت: بۆیە لەبری خۆی ماری نان کەیسی نارد،کە کاربەدەستێکی کاروباری عێراق بوو لەوەزارەتی دەرەوەدا. کاتێك کەیسی

چووەلای، بەرزانی هەناسەی زۆر بەگران بۆ دەدرا، دەشیزانی ئەمە دوا دەرفەتێتی تا هەرچییەکی لەدڵدایە دەریببڕێت، کەبەڕاستی دەیویست بۆیەکێک لەبالادەستانی ئەمەریکای باسبکات. هەرچەندە پێشتر نزیکەکانی خۆی زۆریان دڵوالیکردبوو کەلەبنی هەمانکە بدات، نەیکرد، بەڵام بەدووروودرێژی کەوتە قسەپێوتنی ئەمەریکا. هیچی تیادا نەهێشتەوەو هەرچی هەبوو نەبوو سەبارەت بەو زۆرستەمەی بەرامبەریکراو، چەنێك ناپاکی لەگەڵدا کرابوو دەرکاندنی، دەشیوت نابێت بەهیچ جۆرێك بڕوا بەئەمەریکا بکرێت و پشتی پێببەسترێت. دۆسکی دەیوت "بەرزانی، هەروەك بزانێت مەرگی نزیکبۆتەوە، بەدەم قسەکردنەکەیەوە تاتەمات هەناسەی قورس دەبوو". تا ئەمڕۆشی لەسەربێت کەیسی هیچی سەبارەت بەو چارپێکەوتنەی نەدرکاندووە.

دوارۆژانی شوباتی ۱۹۷۹ بەرزانی بەبێهۆشی لەخەستەخانەی زانکۆی جۆرج تاون کەوتبوو. کەسوکارەکەی بیست و چوار سەعاتە نۆرەیان لێدەگرت و بەسەرییەوەبوون. ڕاسپاردەی بەرزانی، ناشتنی بوو لە "بەرزان"ی شوێنی لەدایکبوونی، ئەو بەرزانەی کەلە مێژوو هێزەکانی عێراق لەتۆڵەی ئەو سەلماندنی نەهێشتنی بەرد بەسەر بەردی کوردستانەوە، ڕووخاندبوویان. جا چونکە دەیزانی ڕەنگە عێراق ڕێگا بەهاتنەدی ئاواتەکەی نەدا، دڵوایکرد لە "شنۆ"ی کوردستانی ئێران، کە ۳۰ ساڵ پێشتر شەڕێکی گرنگی لەبەرگریکردنی کۆماری مەهاباددا تیاکردبوو، بنێژرێت. گەورەترین ئاواتیشی ئەوەبوو لەکوردستان و لەکۆشی کەسوکارەکەیدا بمرێت. بەڵام نەخۆشییەکەی زەیفی لێسەندو باری تەندروستیشی وانەبوو کە سواری فڕۆکەیەکی ئاسایی بکرێت، بۆیە فڕۆکەیەکی تایبەتی بە بوتڵە ئۆکسجینەوە بۆ بەکرێگیرا تا یارمەتی هەناسەدانی بدات و، لەمووی ئازاری ۱۹۷۹دا بۆ کوردستانی بیەنەوە. ڕۆژی یەکی ئازار بەرزانی ویستی دایبنیشێنن. دۆسکی بەپەلە خەریکبووە پشتییەکەی بۆ دابنێ، وتوویەتی نا، ویستبووی لەسەر کورسی دایبنیشێنن. دۆسکی وتی " لەپڕێکا سەری بەپێشدا کەوت و مرد".

سی و دوو ساڵ لەوەوپێش، بەرزانی بۆ سزادانی بەرگریکردنەکەی کۆماری مەهابادی، کە پێش ماوەیەکی کەم تێکشکێنرابوو، هێنرابووە تاران، لەوێ چاوی بە ئارچی ڕۆزڤێلت کەوتبوو، کەیەکەم لێپرسراوێکی ئەمەریکاییە دیبێتی، بەرزانی پێیوتبوو "من لەمەرگ باکم نییە" لەسەری دەڕوات و دەڵێت:"تەنیا دووشتم بەلاوە گرنگە، شەرەفم و بەڵێن بردنەسەر". کەچی ئەوەشیان پێ ڕەوا نەبینی. خۆنەگەرچی ئاواتی ناشتنەکەی کوردستانی هاتەدی. بەڵام ئەوەش بەسەرهاتێکی تاڵی بەخۆوە بینی. بەیارمەتی حکومەتی نوێی شۆڕشی ئێران، لاشەکەی لەتارانەوە بەفڕۆکە بۆ ئورمێ برایەوە. وەك پێشتریش لەسەری ڕێککەوتبوون، دەبوا لەوێوە تەرمەکەی بەڕێگای

زەمینیدا بۆ شنۆ بگوێزرایەتەوە. کەچی دەستەڵاتدارانی شۆڕشی ئیسلامی ئێران، لە دواساتدا بڕیاریاندا کە بەکۆپتەرێکی سەربازیانە بگوێزرێتەوە، ئەوەش لەنێوان لایەنگرانی بەرزانیو چەند کوردێکی ئێرانیدا، کەمەرگیز لێیخۆش نەدەبوون پێکدادان ڕوویدات، چونکە پێشتر بۆ دڵنیاکردنی شا، سەرکردە سەربازییەکانیانی گرتبوونو کوشتبوونیشی

لە شنۆ دە هەزار کوردێلە، کەلەناوچە دوورەکانی وەك شاری سنەی باشووری کوردستانی ئێرانو، ناوچەی بادینانی باکووری خۆرئاوای کوردستانی عێراقەوە، بۆ بەشداریکردن لەناشتنی بەرزانیدا گردببوونەوە. تەرم ناشتنەکەی هیچ شتێکی وای تیادا ڕوونەدا کە باسکردن هەڵبگرێ. بەلام سەرەتای ١٩٨٠ کۆمەڵێکی مارکسی ڕادیکاڵیانەی کوردی ئێران، گۆڕە ئاساییەکەیان لەکەدار کرد. بەرزانیەکان لاشەکەی مەلا مستەفایان هێنایەوەو لەناوچە شاخاوییەکانی ناوچەی ڕایاتیو ناو خاکی ئێرانی نزیك سنووری عێراق، ناشتیانەوە. لەپایزی ١٩٩٣دا، کۆپتەرێکی ئێرانی لاشەکەیی بۆسەر سنوورەکەی خۆیان گێڕایەوە، لەوێشەوە جەلال تاڵەبانی کۆنەدۆستی و دوژمنی سەرسەختی دواتریو، ئەمجا مەسعودی کوڕی، بەڕێگەی زەمینیدا تەرمەکەیان بۆ بەرزان بردەوە، لەوێش وەك خۆی ویستبووی نێژرا. لەکاتێکدا دوو کۆپتەر بەسەر مەردمەکەدا دەسووڕانەوە، دوو فڕۆکەی مووشەك هاوێژی جەنگی "ئێف ١٦"ی ئەمەریکاییش بۆ ڕێزلێنان بەنزمی دووکەڕەت هاتنو چوون. بۆدواجار وڵاتە یەکگرتووەکان ویستی بەوە ناپاکێتیەکەی ١٩٧٥ی بسڕێتەوە.

ئەمەریکاییەکان لەناو ئەو بیانییە زۆرانەدابوون کەدەستیان لەپیسکردنی شەرەفی بەرزانیو، ڕێنەدان بۆ بەسەربردنی بەڵێنەکانیدا هەبوو. وڵاتە یەکگرتووەکان پێش چارەکە سەدەیەك، لەساڵی ١٩٧٢دا بڕیاری کیسنجەر بۆ پشتگیری لەپلانەکانی شا، خۆیان لەکێشەی کورد هەڵقورتاند. ئەگەر بۆ ساڵی ١٩٤٧ بگەڕێینەوە، ئارچی ڕوزڤێلت دووربینییەکی تەواوی بۆ خواستە نەتەوەییەکانی کورد هەبوو، کە وای لێکردبوون سەرکێشی دامەزراندنی کۆماری مەهاباد بکەن، لەکاتێکدا زۆربەی چاودێران هەر بەشی یەکەمی جەنگی ساردیان دەبینی، کە مۆسکۆ پشتگیری کوردو ئازەربایجانییە یاخییەکانی لەدژی شا دەکرد، شاش بە پشتیوانی هێزەکانی بەریتانیاو ئەمەریکا سەرکەوتنی بەدەستهێنابوو. بەلام ڕوزڤێلت هەرکەزانی لە٢٣ی کانونی دووەمی ١٩٤٧دا فرمانی لەسێدارەدانی سێ کەس لەدیارترین سەرکردەکانی کۆماری مەهاباد دەرچووە، بەپەلەداوان چوو "جورج ئەلن بو"ی باڵوێزی ئەمەریکا قایلبکات، کە دەبێت لەگەڵ شادا هەوڵی ڕاگرتنی جێبەجێکردنی فرمانی لەسێدارەدانەکە بدات. ئەگینا "گەر ئەو حوکمانە جێبەجێکرێن، ئەوا هەموو نەتەوەییەکوردەکانی دونیا ئێمە بەهاوکاری ئەو تاوانە

ئەم دیمەنە، دواجار کیسنجەری ناچارکرد زمان هەڵبێنێتەوەو، بەشێوە تایبەتییەکەی خۆی دان بەوەدا بنێت، کە ئەو وای لەکورد کرد بڕوا بەوڵاتە یەکگرتووەکان نەکات. لە٥ی ئاياری ١٩٩٥دا و لە ستوونێکدا کەلەچەند ڕۆژنامەیەکدا بڵاویکردەوە، نووسیبووی "کەس چاوی بەرایی نایەت سەیری ئەو دیمەنە جەرگبڕو پڕ لە ئازارو نەشکەنجانەی سەر سنووری تورکیاو ئێران بکات و خوێن لەدڵی نەچۆڕێت و، بە شتێکیش خۆشحاڵنەبێت کە کارەساتی پەنابەرە کوردەکان نەمێنێت". بەڵام کیسنجەر کارەساتەکەی ١٩٧٥ی کورد، کەلەمە کەمتر نەبوو، بەم شێوەیەکاری تێنەکرد، ئەگەرچی ئەوکاتە تەلەفزیۆنەکان بڵاویان نەکردبۆوە. وەک ڕاپۆرتەکەی پایک دەڵێت، ئەوسا هیچ یارمەتییەکی مرۆڤایەتیانەی ئەمریکای بۆ پەنابەرەکان دابین نەکرد. بەڵام ئەمڕۆ بۆ یەکەمجار دان بەوەدا دەنێت و دەڵێت:"ئەوسا بڕیارەکە بەسووێبوو، بگرە بۆ ئێمە وەک حکومەتی ئەمریکا، بەئازاریشبوو"، بەرلەوەی بەتەواوەتی لەگەڵ سەرنجە کارییەکەی بەرژەوەندی نەتەوەیی ئەمریکادا بگونجێت، دەڵێت:"ئەو دەرزەی لەو تاقیکردنەوەیەوە فێربووین بەدوا ئاکامی تاقیکردنەوەکەوە بەندنەبوو، بەڵکو بەو بەڵێنەوە بەندبوو کە دابوومان. وڵاتە یەکگرتووەکان دەبوا هەر لەسەرەتاوە سەودای یاریدەدانی کوردی دیاریبکردایەو، دەشبوا بەر لەیارمەتیدانەکان، زۆر بەڕوونی دیاریکردنەکەی نیشانبدایە".

لەمانگی ئابی ١٩٩١دا، نوێنەرایەتییەکی کورد لەسەردانی ئەمریکایدا، بەدەستپێشخەری خۆی داوای سازکردنی چاوپێکەوتنێکی کیسنجەریکرد. دەرکەوت ئامانجی ئەم دەستپێشخەرییە لێخۆشبوونی ڕەسمیانەی کۆنە وەزیر بوو، دەربارەی ئەو هەڵانەی بەرامبەر بەکورد کردبوونی و لەبەرپرسیاریەتییەکەی ساڵی ١٩٧٥یشی خۆشببوون. کەچی ئەو چاوپێکەوتنەیان لەنوێنەرایەتییەکە پرسی، یەکێك لە ئەندامانی وەڵامی وا دایەوە، "هەر دۆستایەتییەکمان پێبکرێت پێویستمان پێیەتی". ساڵێك دواتر و دوای چاوەڕوانییەکی زۆر کیسنجەر بەچاوپێکەوتنی خۆم ڕازیبوو، تا باسی کێشەی کوردی لەگەڵدا بکەم. ئەو پسپۆڕە کەلەسیاسەتی دەرەوەدا بەمەێنەو دانبەخۆگر ناسرابوو، پەشۆکانی پێوەدیاربوو. هەر یاری بەکاتی چاوپێکەوتنەکە دەکرد، ئەمجا لەبەر چوونە فڕۆکەخانەو سەفەرکردنی، تەنیا بیست دەقیقەی بۆ من هێشتەوە. بەدرێژایی چاوپێکەوتنەکە کیسنجەر هەر لەسەعاتەکەی دەستی وردەبۆوە، وەڵامەکانیشی بەڕستەی "ئەگەر پێویستبێت ئەمڕۆ سەرزەنشتی خۆم بکەم، یان ((کاتێك لەو ڕووداوەی ئەوسا ورد دەبمەوە، وادەزانم کە دەبوا زۆر وریاتر بوومایە)) یان "زۆر بەووردی بارەکەم شینەکردبۆوە". بەڵام سەبارەت بەڕەفتاری شا بەرامبەر بەکورد، دەیوت "ئەوساکە ڕەفتاریم بەڕەق دەزانی و، زۆر دڵڕەقانەو بەشێوەیەکی سامناکیش ڕەفتاری لەگەڵدا

دەکردن". ئەمجا بەرگری لەخۆی دەکردو دەیوت" خۆ شای ئێران پێش مۆرکردنی ڕێککەوتنامەی جەزائیر، ڕای ئێمەی نەپرسی".

سەبارەت بەو نامەیەی کەخۆی نوسیبووی و "هێشتا لای دۆسکی ماوە"، لێمپرسی، بۆ داواکارییەکەی بەرزانی سەبارەت بەسەردانی واشنتۆنی لەمانگی کانونی دووەمی ١٩٧٥دا ڕەتکرابۆوە؟ وای وەڵام دامەوە کە، بیری نایەت، پێیوابوو نووسینی ئەو جۆرە شتانە بۆئەو "کەم وورپایی" دەگەیەنن. ئەی بۆ ئەو سەرنجەی لەڕاپۆرتەکەی پایکدایە، لەتێکەڵ نەکردنی کاری نهێنی و، تەبشیری، چی دەڵێت؟ ئایا قسەی خۆیەتی. وەڵامی دامەوە "ڕەنگە وتبێتم"، ئەمجا پرسیاریکرد: "جا بەڕاستی وتوومە؟"، ئەی دوای ساڵانێکی دوورودرێژ، دوای چاوپێکەوتنی کوردەکان، دەبێ گرنگترین شت بەلایەوە چی بێت؟ وتی:" ویستم ئەوەیان بۆ ڕوونبکەمەوە کە پێموابووە ئەوەی کردوومە دەبوا بمکردایە".

پەراوێزەکانی بەشی شەشەم

کیسنجەر- کاری خێرخوازیەکەی ناو مەشیرەتێکی چیلی

*"خاوێنکەرەوەیەکی تەواو" بڕوانە "ئەسەدوڵا عەلەم" من و شا

The Confidential Diary of Iran`s Royal Court, 1969-1977 London and New York, 1992 p. 224.

*"کاتێک ئەمیر ئەسادن ئەفشار" بڕوانە: William Shaweross, The shas Last Ride: The Fate of an ally, New York and London, 1988,p.164

*"هەر ئەوەندەی لە گەندەوی فلۆریدا -مەبەست شایە- بە پارێزەری بەرژەوەندی خۆمان" بڕوانە:

George W. Ball, (Issues and Implications of the Iranion Crisis, December 1978.

*"ئەمە ئەو دەربڕینەبوو کە": The Pike Committee ReportNottingham, 1977 p.195-198- 212-216.

*" راپۆرتە پوختە ١٢ لاپەڕەییەکەی" بڕوانە: "سەرلێدانەکەی ریتشارد نیکسون ی مایسی ١٩٧٢ بۆ ئیمپراتۆریەتی ئێران" دوکومێنتی ژمارە ٠٠٧٦٧ی ئەرشیفی ئاسایشی نەتەوەیی واشنتۆن، وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا. نزیکەی چوار لاپەڕەیەکی ئەم دوکیومێنتە سڕاوەتەوە کاتێک کە بەشێکی بە "نهێنی"و بەڵام بەشی زۆری بە "هێجگار نهێنی" رێکخراوە. بەهەرحاڵ پێناچێ بڕاوەکەپێوەندی بەکوردەوە هەبێت.

*" ئەفسەرێکی گرنگی هەواڵگرانی ئیسرائیل" دیڤید کمحی:

The Last Option, After Nasser, Arafat, Saddam Hussein: The Quest of Peas in the Middle Eest, London 1991 p. 1194.

*"بەرزانی لەبەدیهێنانی پێوەندیکردنی بە- تۆماس کارولان-" چاوپێکەوتنێکی ئەحمەد چەلەبی. ١٠ی ئابی ١٩٩٦. لەندەن.

*"گۆڕانکارییە کوتوپڕە گشتییەکەی نیکسۆن" بڕوانە: Tad Szulc, The Illusion of Power, Foreign Policy in the Nixon Years, New York 1978 pp 582-585.

*"زۆرمان لەبارەی کوردەوە نەدەزانی". چاوپێکەوتنێکی هێنری کیسنجەر. مارتا ڤاینیارد/ ماشاسوتس. ٢٣ی حوزەیرانی ١٩٩٢.

زۆری لەبارەی کوردەوە دەزانی ((چاوپێکەوتنێکی)) ریتشارد هێلمز واشنتۆن دی سی ٢١ی کانونی یەکەمی ١٩٩١.

*"کوردی بەبەشێک لەبەڵێنی چەک فرۆشییەکەی دادەنا". چاوپێکەوتنێکی موریس دراپەر. واشنتۆن دی سی. ١٨ی کانونی یەکەمی ١٩٩١.

*"پەراوێزەکە بەچاوپێکەوتنێکی "ئەحمەد چەلەبی"یەوە بەندە کەلە ١٠ی ئابی ١٩٩١دا لە لەندەن لەگەڵیدا کراوە.

*"ئەنانەت بەرلەوەی بە رەسمی رێککەوتنامەکە ببەستن" بڕوانە ئەسەد عەلەم، من و شا. لاپەڕە ١٢٩.

*"رۆژێک دوای گەڕاندنەوەی نیکسۆن" هەمان سەرچاوە لاپەڕە ٢٢٥.

*"ستراتیژمان روون و ئاشکرابوو" چاپێکەوتنێکی کیسنجەر. ٢٣ی ئاب ١٩٩٢.

*" سەفەرێک لە سەفەرە نارەسمییە یەک لەدوای یەکەکانی گۆڵدواتەر"، بڕوانە ئەسەد عەلەم "من و شا" لاپەڕە ٢١٥.

*"هەموو یارمەتییەکانی ئەمەریکاش بۆ کورد ... لە ١٦ ملیۆن دۆلار تێپەڕی نەدەکرد". کەمحی: The Last Option p.194. کە دەڵێت: "یارمەتییەکانی ئەمەریکا بۆ کورد لەڕێگای تارانەوەبوو، با بەو شێوە زۆرەش نەبووبێت کە بە تەمای بوین.

*"بەشێک لەو یارمەتیانە لوشدەدەن" لەنامەیەکی سیامەند عوسمانی ٢٧ی کانونی دووەمی ١٩٩٣دا بۆ نوسەر.

*"واشنتۆن .... دەمکوتکرد". چاوپێکەوتنێکی تۆماس کارولان ئەستەنبوڵ. ٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*"زۆر بەرووتی پێیوتین"، چاوپێکەوتنی دکتور مەحمود عوسمان. سلێمانی. ٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*"لەناخییەوە"، چاوپێکەوتنێکی سامی عەبدولڕەحمان. ١٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١ ڕەواندوز.

*"کەبەرزانی چاوی بە ئارچی رۆزڤێلت کەوت"، بڕوانە: Archie Roosevelt For Lust of Knowing: Memoirs of an Intelligence Officer, Boston 1988, p. 284.

*"چەند کوردێکی کە" چاوپێکەوتنێکی عەبدولڕەحمان قاسملو. ٦ی تەموزی ١٩٨٩. پاریس.

*" ئەوا یلن دژی دوستان.."، نامەیەکی بەرزانی بۆ کۆنگرێس و سیناتۆرەکان ٢٤ی شوباتی ١٩٩٧.

*"لەبەرژەوەندی ئەمەریکا نەئەبوو.."، نامەیەکی بەرزانی بۆ جیمی کارتەر. ٩ی شوباتی ١٩٩٧.

*"هیچ زەمانەتێکی نەدایێ"، لەچاوپێکەوتنێکی جیم هۆگلاندی ٥ی تشرینی دووەمی ١٩٩١ وەرگیراوە.

*"کاریگەریتی شێخ لەحمەدی برا گەورەی"، چاوپێکەوتنێکی ١٠ی تشرینی یەکەمی سامی عەبدولڕەحمان، لە ڕەواندوز.

*"لەو بڕوایەدا بوو ... کە هیچ شتێك ... ناگۆڕێت"، چاوپێکەوتنێکی موحسین دزەیی. لەندەن. ٢٦ی تشرینی دووەمی ١٩٩١.

*"ژەنەراڵ بەرزانی پێی وابوو وڵاتە یەکگرتووەکان"، چاوپێکەوتنێکی دکتۆر مەحمود عوسمان ١٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١. سلێمانی.

**"ئەوی ڕاستی بێت هیچ سیاسیەکی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست پێشبینییەکی وای بۆ نەدەکرا" نامەیەکی سیامەند عوسمان بۆ نووسەر. ٢٧ی کانونی دووەمی ١٩٩٤.

*"لەیەکەم ئێوارەی دەستپێکردنەوەی شەڕدا"، چاوپێکەوتنێکی سامی عەبدولڕەحمانی ١٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١. ڕەواندوز.

*"خۆیان بەو بەڵێنە زارەکیانەی ... بەستەوە" نامەیەکی بەرزانی ٩ی شوباتی ١٩٧٧ بۆ جیمی کارتەر.

*"بەهیوام دوارۆژانی تەمەنم لە یەکێن بەسەربەرم". چاوپێکەوتنێکی محەممەد دوسکی ٢٧ی تەموزی ١٩٩١. لەواشنتۆن دی سی دا بڵاوکراوەتەوە.

*"نیناگەم چی دەگۆڕا" چاوپێکەوتنێکی کیسنجەر. ٢٣ی ئابی ١٩٩٢.

*"لە نجیکی کامل" چاوپێکەوتنێکی هێلمز لە واشنتۆن دی سی. ٢١ی کانونی یەکەمی ١٩٩١.

*"گرێچکۆ لەبەغدا" بڕوانە: William Safire, Safires Washington, Times Backs 1980 p. 85. کەتیایدا سافیر بۆ قسەیەکی خۆی دەچێتەوە، کە لەنیویۆرك تایمسی ١٢ی شوباتی ١٩٧٦دا لە ستوونێکدا بڵاوی کردبۆوە.

*"ئێمە لەوبەهێزترین کەبیری لێدەکەیتەوە" و "شەڕبێتەوە ئەوا" بڕوانە: لە کتێبەکەیدا: Elaine Sciolino, The Outlaw State : Saddam Husseins Quest for Power and the Gulf Crisis, New York 1991,pp

*"بریتانییەکان‌و شەتولعەرەب ... بەریتانیەکان لەوە ئەترسان کە ئەگەر ئێران لە شەڕێکی دوا ڕۆژدا بۆ لایەن بمێنێتەوە ئەوا ئەشێ نەیەڵێت پاپۆڕە جەنگییەکانی بەریتانیا بگەنە بەسرە. بڕوانە کەممی: The Last Option p.193.

*"ئەگەر لەسوچێکدا قەتیسیان کردین" بڕوانە: Sciolino, The Outlaw State, pp. 277-278

*"لەجارێک زیاتر قەرەداغی لەکتێبەکەی:

Gererd Chaliand, A People Without a Country p. 226.

*" بوونی کورد وەک شاوی بۆرییەک وایە" چاوپێکەوتنێکی ئیریک رولیە لە پاریس. ٢٣ تشرینی یەکەمی ١٩٩٣.

*"تۆپی ئێرانی لەگەڵ موشەکی راپێری بەریتانی لەسەر سنوور". ئەسەدولعەلەم. من‌و شا. لاپەڕە ٤١٨.

*"ڕەنگ زانیمان" نامەی ٩ی شوباتی ١٩٧٧ بەرزانی بۆ سەرۆک جیمی کارتەر.

*"بەهاتنی مانگی ئەیلولی ١٩٧٤". ئەسەدولعەلەم. من و شا. لاپەڕەی ٣٨٧و ٣٩١.

*"شەڕی شێوان" هەمان سەرچاوە لاپەڕە ٤١١.

*" کەچی چەند هەفتەیەک ... چاوپێکەوتنەکەی دوادەخرا". چاوپێکەوتنی موحسین دزەیی ٢٨ی تشرینی دووەمی ١٩٩١. لەندەن.

*"تەلە لەعەمان‌و قاهیرە" چاوپێکەوتنی موحسین دزەیی ٢٨ی تشرینی دووەمی ١٩٩١ لە لەندەن، و چاوپێکەوتنی چەلەبی ١٠ی ئەیلولی ١٩٩٦.

**"نامەکەی ٢٢ی کانونی دووەمی ١٩٧٥ی بەرزانی بۆ کیسنجەر" چاوپێکەوتنی دوسکی لەواشنتۆن دی سی ٢٧ تەممووزی ١٩٩١.

* کیسنجەر لەمێژوویوو لەوکارە بەتەواوی بەئاگابوو چاوپێکەوتنی((دوکتۆر مەحمود عوسمان ٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١ سلێمانی)).

*"نامەکەی ژەنەڕاڵی بەڕێزم-". چاوپێکەوتنی دوسکی لەگەڵ واشنتۆن دی سی. ٢٧ی تەموزی ١٩٩١.

*"یەکێک بووە لەهەڵبژاردنەکانی شا" و "هەندێ قسەی کەش". چاوپێکەوتنی "ولیام ئی کوڵبی" لە واشنتۆن دی سی. ٢١ی کانونی یەکەمی ١٩٩١.

*"وابزانم واشنتۆن بە ڕێکەوتننامەکەی جەزائیر خۆشحاڵبوو". چاوپێکەوتنێکی هیلمز لەواشنتۆن دی سی. ٢١ی کانونی یەکەمی ١٩٩١.

*"بەلای ئێمەوە یەکێکە لەو سەرکردە دەگمەنە..." بڕوانە:

Kissinger, White House Yeers, New York 1975 p. 1261.

*"ئێرانیش وەکو ئێمە..." بڕوانە ڕاپۆرتەکەی کۆمیتەی پایک.

*" وەک لەسەرباینیکەوە بەرێدەنەوەخوارێ وابوو" و "لەم ڕێککەوتنەیدا ڕای ئێمەی نەپرسیوە". چاوپێکەوتنێکی کیسنجەر. ٢٣ی ئابی ١٩٩٢.

* پەراوێزەکە، چاوپێکەوتنێکی ئەحمەد چەلەبی. ١٠ی ئابی ١٩٩٦.

*"ئاو کەسانی دیش": ئەنتۆنی پارسونس باڵوێزی پێشووی بەریتانیا لە ئێران و لەناوەڕاستی حەفتاکاندا جێگری وەزیری دەرەوە بوو بۆ کاروباری خۆرهەڵات و بیانی، دەڵێ: لەزستانی ١٩٧٤ – ١٩٧٥ دا بەرگریکردنی کورد بەتەواوەتی کۆتایی پێهاتبوو، بۆیە شا دەبوایە ڕێکبکەوتایە یان لەگەڵ عێراقدا بکەوتایەتە شەڕێکی ڕاستەقینەوە. چاوپێکەوتنێکی "پارسونس. ٢١ی تشرینی دووەمی ١٩٩١. لەندەن.

*"کێشەی کورد و کۆتاییە جەرگبڕەکەی". بڕوانە:

Kissinger, White House Yeers, New York 1975 p. 1261.

*"بڕیارەکەی شای ئێرانی ١٩٧٥". هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ١٢٦٥.

*"کەچەلەبی چوو بۆلای بەرزانی ... ئاگاداری بکاتەوە". چاوپێکەوتنی چەلەبی ٤ی کانونی یەکەمی ١٩٨٦.

*"بڕیارێک بوو .. وەک وڵاتێک کەخاوەن سەروەری خۆی بێت دەبووی".

Kissinger, White House Yeers, New York 1975 p. 1261.

*"پێش نزیکەی چوار یان شەش هەفتە" چاوپێکەوتنێکی کیسنجەر. ٢٣ی ئابی ١٩٩٢.

*"خوێن لەدڵمان دەچۆڕێت": ڕاپۆرتەکەی کۆمیتەی پایک لاپەڕە ٢١٥-٢١٦.

*"گلەو ئەێنییەکان و گلەو..." بڕوانە ڕاپۆرتەکەی کۆمیتەی پایک لا ١٩٨.

*"دەیزانی هەڵوێستی زۆر لاوازە". چاوپێکەوتنی موحسین دزەیی ٢٨ی تشرینی دووەمی ١٩٩١. لەندەن.

*"ئایا بنکە سەرەکییەکان ... پێوەندییان؟". بڕوانە ڕاپۆرتەکەی کۆمیتەی پایک.

*"سەرکەوتووترین گەشتبووە". بڕوانە: عەلەم: من و شا، لا ٤٢٧-٤٢٨.

"کۆتاییمان ڕاگەیاند" چاوپێکەوتنێکی موحسین دزەیی. ٢٨ی تشرینی دووەمی ١٩٩١. لەندەن.

*"بەرادەیەک تووڕە ببوو دەلەرزی". چاوپێکەوتنێکی موحسین دزەیی. ٢٦ی تشرینی دووەمی ١٩٩١. لەندەن

*"شای ئێران چاوپێکەوتنەکەی تا ١١ی ئازار دواخست". کامەران قەرەداخی، لە

Chiliad, S People Without a Country, The Kurds and Kurdistan p.215.
خراوەتە بەرچاو.

*"ئێستا چی بەگەڵەکەمان بڵێین!" چاوپێکەوتنێکی دوکتۆر مەحمود عوسمان. سلێمانی ٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*"من دەزانم بەڵگەنامەی رەسمی عێراقم سەبارەت بە کەنداو بینیوە". چاوپێکەوتنێکی دزەیی. لەندەن، ٢٧ی تشرینی دووەمی ١٩٩١.

*"منیش لەوەڵامدا وتم" عەلەم "من و شا" لاپەرە ٤١٩.

*"خۆ بەدەست عێراق یان ئێمەوە دەدەن". لەچاوپێکەوتنێکی جید هۆگلاندی ٥ی تشرینی دووەمی ١٩٩١دا لەپاریس، دەرکەوت.

*"هەستی بەبێوریی و قەتیسماوی خۆی کرد" عیسمەت شەریفی وانیلی لە: کتێبەکەی
Chaliand, A People Without a Country, p.173n.

* "نامەیەکی خواحافیزی ئاشکرا، قەرەداخی لەکتێبەکەی
Chalind A people whithout acouttry, p. 198n.

*"ڕێگا بەیەکێک لەکوردەکان بدات، چاوپێکەوتنێکی سامی عەبدولرەحمان ١٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١. ڕەواندوز.

*"بەڵام بێسوود بوو، عیسمەت شەریف وانیلی لە:
Chalind A people whithout acouttry, p..ıı

*"بەرزانی بەدەم ئەم بڕیارەوە زۆر دەتلێتەوە" چاوپێکەوتنێکی موحسین دزەیی ٢٨ی تشرینی دووەمی ١٩٩١. لەندەن.

*"ئەگەر بەرزانی ... بمایاتەوە" چاوپێکەوتنی سەرکردەیەکی کوردی باڵادەست کە نەیدەویست ناوی ببرێت. ١١ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١. شەقڵاوە.

*"هیچ شۆڕشێکی ترم بەبیردا نایەت" عیسمەت شەریف وانیلی، لە:
Chaliand, A People Without a Country, p. 177.

*" مردنی عیسی سوارە" چاوپێکەوتنێکی وەشبار زێباری. ١٨ی، کانونی یەکەم ١٩٩٢. سەلاحەدین.

**"سزاکە عێراق بەدووری درێژی"، قەرەداخی:
Chaliand, A People Without a Country, p. 216

*"جینۆسایدی کەلتور" چاوپێکەوتنی ویلیام ئیگلتون. ٢ی کانونی دووەم ١٩٩٢ ڤیەننا

*" ئەگەر گەورە لێپرسراوانی ئەمەریکا". بڕوانە ڕاپۆرتەکەی پایک.

*"ئەو باوەڕەدابوو هۆگلاند لێپرسراوێکی ئەمەریکاییە"، چاوپێکەوتنێکی هۆگلاند. ٥ی تشرینی دووەمی ١٩٩١. پاریس.

*"تەواو تووڕە ببوو"، چاوپێکەوتنێکی دوسکی لەواشنتۆن دی سی. ٢٧ی تەموز ١٩٩١.

*" ئەوا کارێکمان دەکرد کەرابگرین"، چاوپێکەوتنێکی کۆلبی لەواشنتۆن دی سی. ٢١ی کانونی یەکەمی ١٩٩١.

* حاییم لیڤاکۆڤ- چاوپێکەوتنێکی حاییم لیڤاکۆڤ لەواشنتۆن دی سی ٢٠ تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

**"بەرزانی سیاسە تەمەدارتان گوشت"، چاوپێکەوتنێکی دوسکی لەواشنتۆن دی سی ی٢٧ تەموزی ١٩٩١.

*"دراپەر پێی وابوو"، چاوپێکەوتنێکی دراپەر لەواشنتۆن دی سی. ١٨ی کانونی یەکەمی ١٩٩١.

*بەرزانی بروسکەیەکی لەشای ئێرانەوە پێگەیشت، چاوپێکەوتنێکی دۆسکی ٢٧ تەموزی ١٩٩١.

*رێک لەگێڕانەوەی چینییەکانی دەکرد چاوپێکەوتنێکی دراپەر لەواشنتۆن دی سی ٨/ی کانونی یەکەمی ١٩٩١.

*"کیسنجەر هێند پێی لەسەر ... دادەگرت"، James A. Bill, The Eagle and the Lion, New Haven, Connecticut, 1988, p.219.

*"چاهیچی ترتان هەیە بیکەن". بڕوانە: Kissinger, White House Yeers, p. 1265.

*" بەرزانی هەستی بە خۆشییەکی لەڕادەبەدەر دەکرد"، چاوپێکەوتنی دزەیی. ٢٨ی تشرینی دووەمی ١٩٩١. لەندەن.

*"بەهەموو ئەو ئۆستانەی ..." چاوپێکەوتنێکی دراپەر. ١٨ی کانونی یەکەمی ١٩٩١.

*"سەیرکەن بزانن ئەو پیاوەی ئاپانگی لەگەڵدا کردم بزانن چی بەسەرهات" چاوپێکەوتنێکی دوسکی ٢٧ی تەموزی ١٩٩١.

*"من لەمردن باکم نییە". بڕوانە: Roosevelt. For Lust of Knowing, p.284.

*"ترسی گوللە بارکردنیان هەیە!" هەمان سەرچاوە لاپەڕە ٢٨٨.

*"ئەو پسپۆڕە لەسیاسەتی دەرەوەدا کەبەهێنزو دان بەخۆگر ناسرابوو". چاوپێکەوتنی کیسنجەر لەگەڵ نووسەردا. ٢٣ی ئابی ١٩٩٢.

*"چلەکە بەدووڕو دڕیژی"، لەچەند چاوپێکەوتنێکی ١٧ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١دا، لەگەل، حاییم لیڤاکۆڤ، مەناحیم ناڤوت، ئسووری ساگای لە تەلئەبیب.

*"باڵادەستیکی مۆساد"، چاوپێکەوتنێکی ئەلوف هاریڤین. ئورشەلیم. ١٧ تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*"ئەنگلۆ ساکسۆنییەکان هەمیشە کەیفیان بەگەلە سەیرەکان هاتووە"، بڕوانە کتێبەکەی Archie Roosevelt Jr. For Lust of Knowing: Memoirs of an Intelligence Officer Boston 1988. p.205.

*"کوردێك بەتفەنگیکەوە ... لەسەر شاخێ دابنێ" چاوپێکەوتنی ساگای. تەلئەبیب. ١٨ی تشرینی یەکەم ١٩٩١.

*"بەڵام چار چار دابڕاوە کەلە ڕەقەکان"، بڕوانە:

I an Black and Benny Morris, Israel s Secret War: The Untold Story of Israel Officer, Boston, London 1991 , pp. 77-78.

*"سیاسەتی دووڕوبەر" بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو لەگەل:

Dan Raviv and Yossi Melman, Evry Spy a Prince, The Complete History of Israils Intelligence Community, Bosten, 1991, p.21.

*"هەردوو ... ترسی زۆریان ... هەبوو"، بڕوانە:

David Kimche, The Last Option, After Nasser, Arafat and Saddam Hussein, The Quest of Peace in the Middle East, London 1991. p. 190.

*"کامەران عەلی بەدرخان"، بڕوانە سەرچاوەی پێشتر:

Blach and Benny Morris, Israel s Secret War و چاوپێکەوتنێکی Joyce Blau. پاریس ١ی کانونی دووەمی ١٩٩١. و یادداشتەکانی Dairy of Mayor Noel on Speear Duty in Kurdistan بەدرخان دەڵێ: بنەماڵەکەی لای عوسمانییەکان بەڕانەیەك بەئاژاوەچی ناسرابوو کە لەشفرە تورکییەکاندا کۆمەڵێك شفرەی تایبەت بە بەدرخان هەبووە.

*" ڕۆژنامەنووسیکی بیانی ... ئارد"، چاوپێکەوتنی ئیبراهیم ئەحمەد. ٢٥ی تشرینی دووەمی ١٩٩١. لە "سەتن. سەری" ئینگلترە. جۆرێکی کەی سەرگوزشتەکە ئەوەیە کە دوو سیخوڕی ئیسرائیلی بەناوی ڕۆژنامەنووسی ئەڵمانییەوە لەشتەکەدابوون: بڕوانە نامەی دکتۆرای سیامەند عوسمان:

Contribution historique a l etude du- Parti Demokrati Kurdistani – Iraq 1946 – 1970, Eccole des Hautes Etudes en Seinces Sociqls: Paris 1985.

*"ئیسرائیلییەکان پەتاتەی بچووك بوون"، چاوپێکەوتنێکی سیامەند عوسمان. لەندەن ٢٤ی تشرینی دووەمی ١٩٩١.

(٧)

سواڵکەرە کوێرەکە: چلەیەک بەبەشداریتی هەموو دونیا

ئەو ئێوارەیە، تەنانەت گەر بەمێژووی لێڵی کارە نهێنییە "هەواڵگرییەکان- ئیستخبارات"ی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستیش حسابی بۆ بکرێت، ئێوارەیەکی سەیربوو. لەیانەی فەرمانبەرانی شاری تەلئەبیب، بە سەدان ئیسرائیلی، کە بە بانگەوازێکی نووسراو بۆ ئامادەبوونی کۆڕێک بانگهێشتکرابوون، "ئیسحاق ڕابین"ی سەرۆک وەزیرانی پێشوو، هەروەو سەرۆکی پێشوو ئەو سەرۆکەی دەزگای "مۆساد"و چەند ئەفسەرێکی دەزگاکەیانی لەئامادەبوو، ئەمە جگەلە چەند ئەفسەرێکی سوپای ئیسرائیل کە لە شتێکدا بەشدارییانکردبوو ئیسرائیل هەمیشە بەکاری نهێنی ناوی دەمێنا و پێشی لەسەر ئەوە دادەگرت، ئەگەرچی لەزۆربەی نهێنییەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستیش ئاشکراتربوو[٢٩]. لەو کۆڕە ٤٥ دەقیقەییەی، کە بەدەم سروودی مەرگی تیپی مۆسیقای سەربازییەوە، چەند وتەیەکی کورت و بەسۆزی وا کە لەدڵ کاریان دەکرد تیادا خوێنرایەوە، ئاڵای ئیسرائیل هەڵکراو، بەڵام بۆ ڕێزگرتن و یادی هاوڕێیەکی چەک ئاڵاکە نەویکرا. بێهاوتایی ئەم کۆڕە لەوەدابوو کە دوای چل ڕۆژ بەسەر مردنی ئەو پیاوەدا بەسترا، بەتایبەتی "چلە"ش لەئیسلامدا یادی مردووی پێدەکرایەوە، ئیسرائیلییەکانیش حەزیان بە یادکردنەوەی مردووی موسوڵمانان نەدەکرد.

بەڵام ئەوکەسەی ئەو شێوە کۆڕی ڕێزگرتنەکەی بۆ سازکرا مەلا مستەفای بەرزانی بوو، کە بەدرێژایی دە ساڵێک ڕەخنەی لێدەگیرا، چونکە بۆ لاوازکردنی حکومەتە یەک لەدوای یەکەکانی

---

[٢٩] مناحیم بێگنی سەرەک وەزیران یەکەم باڵادەستی ئیسرائیلبووە، کە لە ٢٩-٩-١٩٨٠دا دابینکردنی پارەو چەکو مەشقکردنی ئیسرائیلی بۆ کورد ئاشکرا کرد، بەوەش کاربەدەستانی مۆسادی تووڕەکرد. بۆ ڕۆژی دوایی ڕۆژنامەکانی ئیسرائیل سەردانەکانی بەرزانیان لە ١٩٦٠ەوە تا ساڵانی حەفتا، کە چەند جارێک بەنهێنی بۆ ئیسرائیل هاتبوو، ئاشکراکرد

عێراق هاوپەیمانێتی ئیسرائیلی دەکرد. لەنەخۆشخانەی زانکۆی جۆرج تاون بۆ یەکجارەکی چاوی لێکنا، لەئاوارەییە پڕ سوێکەی ئەمەریکایدا، تەسکینی بەوەدەدات کەهەموو ئەو سەرۆکە دەوڵەتانەی نەخشەی ناپاکێتییە ناڕەواکەی ١٩٥٧ی جەزائیریان داڕشتبوو بەسزای خۆیان گەیشتن. ریچارد نیکسۆنی سەرۆک کۆماری وڵاتە یەکگرتووەکان، بەهۆی رسواییەکەی واترگەیتەوە ناچاربوو خۆی دەست لەکاربکێشێتەوە. هێنری کیسنجەری وەزیرە پیسەکەی دەرەوەی ئەمەریکاش بەهەڵنەبژاردنەوەی جێراڵد فۆرد لە ١٩٧٦دا، لەکارەکەی دوورخرایەوە "هواری بۆمیدیەن"ی سەرۆکی جەزائیریش کەلەکورد لەرزشییەکەی ١٩٧٥دا دەستی هەبوو، تا ماوەیەکی زۆر بەدەم ئازارو ئەشکەنجەیەکی زۆرەوە تلایەوەو لەکانونی ١٩٧٨دا سەری نایەوە. هەر دوو هەفتەش پێش ئەو شۆڕشی ئیسلامی، محەممەد رەزا شا پەهلەوی بەرەو ئاوارەیی دەرپەڕاند.

وەک کۆڕی چلەکەی بەئاشکرا دەریخست، هیچ کام لەو ئیسرائیلیانەی کە بەشداری چلەکەیانکردبوو، لەتێکشکاندنەکەی بەرزانیدا هەستیان بەهیچ ناپاکێتییەک نەدەکرد، بەڵام واش وەک دوایی بالادەستێکی مۆساد درکاندی، هەرچەندە ئەو رێزە ئاسایی و راستگۆییەیان بۆ بەرزانی و کێشەکەی هەبووە بەڵام "پەیوەرییەکانیان نەئاسایی و نە ئاسانیش بووە" تا لەبیریان بچنەوە. ئەوانەشیان کە دەستیان لە کاروباری کورددا هەبووە، بەدەم رۆژگارەکەوە دڵی خۆیان بەوە دەدایەوە کە ئیسرائیل بەهیچ جۆرێک دەستی لەو ناپاکییەی ئێران و وڵاتە یەکگرتووەکاندا نەبووە کە لەگەڵ کورد دا کردیان. ئیسرائیلییەکانیش وەک چەندین ئەفسەری دەزگا هەواڵگرەکانی دی، کەلە هەر شوێنێکی ئەم دنیایەدا بەشداری کارێکی نهێنیانکردبێت، حەزیان دەکرد کەیادی سەرکەوتنەکانی رابردوویان و دەستکەوتە بەدیهێنراوو ئەو دۆستایەتیانەشیان بکەنەوە کەلەدووروڵات بەدەستیان هێنابوو.

لەناوەڕاستی شەستەکاندا و بەدرێژایی دوو ساڵی رەبەق، یارمەتییەکانی ئیسرائیل بزووتنەوە تاڕادەیەک نەناسراوەکەی بەرزانیان لەتیاچوون، ئیمچە سەربەخۆیەتییە ١٠ ساڵییەکەی زۆربەی باکووری عێراقی ژێرسایەیدا رزگارکرد. مۆساد پێی وابوو هەموو پشتگیریکردنەکەی کورد، کەهەر بەچەکی سووک چەند تیپێکی سەربازیانەی عێراقیان بەتەواوەتی خەریک و ماندووکردبوو، نەدەگەیشتە نرخی فڕۆکەیەکی مووشەک هاوێژی "میراج"ی فەڕەنسایی. بەدوور لەئاکامی کارەساتەکە، دوا مەبەستیشیان کە خەریککردنی سەرجەم تیپەکانی سوپای عێراقبوو، چونکە ئەگەر وانەبوایە، ئەوا بەپێی بۆچوونەکانی مۆساد سوپای عێراق لەهەردوو شەڕی ١٩٦٧و ١٩٧٣ی عەرەبدا، لەدژی ئیسرائیل بەشداریاندەکرد، بۆ

ئەچووەسەر. ئەو ئیسرائیلیانەی بەشداری سەرکێشیکردنەکانی کوردیانکردبوو، دوای ١٠ ساڵ زیاتر لەچاوپێکەوتنێکمدا نەیانتوانی پەرۆشیان بۆ ئەو ڕۆژگارە بشارنەوە، ڕێی کاریگەرێتی سەرنجەکانیان بۆ دونیایەکی وا ئاڕەوا بگرن، بەشانازییەوە ئەو وێنانەیان نیشاندەدا کە لەپاڵ سەرکردەکانی کوردەوە گرتبوویان، لەسەر قاوە خواردنەوە بەیان لەو شەڕانە دەکردەوە کەبەشداریان تیادا کردبوو، ڕەخنەشیان لەو تەکتیکە نوێیە دەگرت کەلەم دواییەدا کوردی تێکەوتبوو، لەچاوەڕوانی بەرادەرە کۆنەکانیشیان دەپرسییەوەو ئاواتی لەمنوێ پێکگەیشتنەوەیانیان دەخواست. باڵوێزێکی بەریتانیایی، کەلە چلەکاندا لەعێراق بووەو چارەی کوردی نەوێستووە، دەیوت، "ئەنگلۆساکسۆنییەکان هەمیشە کەیفیان بەگەلە سەرپەڕەکان هاتووە ئەو ئیسرائیلیانەش دڵیان بەکوردە چیاییەکانو، گرلوەییانو، ئازایەتییان لەشەڕداو، خۆگرییان لەبەر کارەساتو ناخۆشیدا چووە". ئەفسەرێکی مۆساد بەپێداگرتنەوە دەیوت: "کوردێکە بەتفەنگێکو سەلکێپیازێکەو لەتە نانێکەوە لەسەر شاخێک دابنێ، جا بزانە چۆن یەک تابووری تەواو سەربازت بۆ ڕادەگرێت". ئیسرائیلییەکان ڕاپانەدەگەیاند کە کوردیش وەک خۆیان بە کەمایەتییەکی چەوساوە دەبینن، ئەگەرچی ئەم کەمایەتییە پشتگیرییەکی سیاسیانەی نێو دەوڵەتیو، هیچ دەروازەیەکی سەر دەریاو، کۆمەڵێکی کوردی ڕۆشنبیری وڵاتیان نییە کەبە هەموو دونیادا بڵاوبووبنەتەوەو پشتگیری پێویستیان بۆ دابینبکات. بەڵام چار چار دەبڕاوە کەلە ڕەفتەکان، ئەوەیان یەکلادەکردەوە کەئیسرائیل کوردی بۆ بەدیهێنانی ئامانجە تایبەتییەکانی خۆی بەکاردەهێنا.

وەک دواتریش دەرکەوت، ئەزموونە کوردییەکە بۆ ئیسرائیل میوەیەکی تاڵو تاڵ بوو، کەبەردەوام ئارەزووی ترسناکی کارە نهێنییە بەگومانەکانی لا پەیدا دەکردن. دواتریش دەرکەوت کەئەو ئیسرائیلیانەی لەکوردستاندا کاریاندەکرد، لەچەندین کاری نهێنی زۆر شوێنی دونیادا، هەر لەباشووری سودانو ئەسیوبیاوە بیگرە، تا دەگاتە لبنانو ئەمەریکای لاتینی، کەلەماوەی بیست ساڵی دواتردا ئاوبانگی ئیسرائیلیان زڕاند، بەشداریانکردبوو. هەندێکیشیان کەوتنە داوی پێوەندییە ئەشیاوەکانی مارۆنییەکانی لبنانو، چەتەی موخەمەراتو، دیکتاتۆرانی وڵاتانی ئەمەریکای ناوەڕاستی وەک ئەناستاسیو سوموازو دیبەیلی ئیکارا گواو، مانویل ئەنتۆنیو نوریگای پەنەماوە.

لەڕۆژانی شەڕی ١٩٥٦ی سویسی عەرەب ئیسرائیلدا، کەلەوکاتە ئیسرائیل هێشتا وڵاتێکی تەریکبوو "سیاسەتی دەوروبەر"ی بۆ دەمێشتنی تەریکییە ناوچەییەکەی دەخستبووەگەڕ، پێشبینی ئەو چالاکییە فیلاویانەی لەچەند شوێنێکی دونیادا لێنەدەکرا. بنجی ئەو سیاسەتەش

هی "ڕۆڤین شلیوا"ی بەڕێوەبەری گشتی ئەوسای مۆساد بوو، چالاکییە سیخوڕییەکانی سەردەمی لاوێتی شلیوای ناو عێراق، کەبۆ "وەکالەتی جولەکە"ی دەکرد، وەکالەتەکە لەکاتی ئینتدابی بەریتانیای فەلەستیندا بەنیمچە دەوڵەتێکی سەهیۆنی دەچوو. شیلوا لەسەرەتای سییەکاندا بۆماوەی ٣ ساڵی بەردەوام خۆی وەك مامۆستایەکی قوتابخانەو ڕۆژنامەنووسێك ناساند. بەناوی کۆکردنەوەی زانیاری پێویست بۆ نووسینی چەند وتارێك کەهەر بڵاونەکرانەوە، بەناو عێراقدا دەسووڕایەوەو، پێوەندییەکی فراوانیشی لەگەڵ کوردو هەموو کەمایەتییە ناعەرەبییەکاندا پەیداکردبوو.

بەستنی پێوەندی نهێنیانەی مۆساد بە کەمایەتییە ناعەرەبییەکانی ناو وڵاتە بەناو عەرەبییەکان،و وڵاتە موسوڵمانە ناعەرەبییەکانی دراوسێیان. بەپێی ئەو پەندەکۆنەی: "دوژمنی دوژمنم دۆستمە" بەهەموو کارەکانی مۆسادەوە دیاربوو. ئەم سیاسەتەشیان لەلایەکەوە بەمەبەستی هێنانەکایەی گرفتبوو بۆ ڕژێمە عەرەبییەکان،و، لەلایەکی تریشەوە تا ئیسرائیل لەناوچەکەدا کەلەبەرێك بۆ خۆی بدۆزێتەوە، بۆ ئەوەش پشتی بە ڕێکخستنە نهێنییەکانی نێوان هەوالگرانی ئیسرائیل،و وڵاتە ئیسلامییە ناعەرەبییەکانی وەك ئێران،و تورکیاو، دواتریش ئەسیوبیای ناوچەی "قۆچی ئەفەریکا- القرن الافریقی"، بەستبوو. هەربۆیەوەش مۆساد لەساڵی ١٩٥٨دا بەشی پێوەندییەکانی دەرەوەی، بۆ کەمکردنەوەی کاریگەرێتییە پڕو لەزیادبوونەکەی جەمال عەبدولناسری سەرۆکی میسر، کە ئیسرائیل بەهاوپەیمانی کۆمۆنیستی نێودەوڵەتی دادەنا، دامەزراند.

ئەو ڕێکخراوەی بەڕێکخراوی "سی لکی- ترایدانت"ناودەبراو، ئیسرائیل،و تورکیاو ئێرانی تیادابوو. لەساڵی ١٩٥٨ەوە کۆبوونەوەی بەردەوام لەنێوان دەزگا هەواڵگرییەکانیاندا، لەسەر بنەمای پێوەندی هەریەکەیان بە وڵاتە یەکگرتووەکانەوە لەلایەکەوەو، لەترسی بزووتنەوە نەتەوەییە دەم بەهاوارەکەی عەرەب،و بزووتنەوەی کۆمۆنیستیش لەلایەکی ترەوە، دەکرا. ئێران بەلای ئیسرائیلەوە تا لابردنی شاو بیست ساڵ دواتریش گەوهەری تاجەکەی بوو، بەتایبەتی کە ئیسرائیل چی بویستایە، لەنەوتی خامەوە بیگرە تا دەگاتە پێویستییەکانی چەکی نوێی خۆرئاوا، بۆی دابیندەکرد، چونکە ئێران بەبیانوی خۆقایمکردن،و بەرەو ڕوو وەستانەوەی یەکێتی شۆرەوییەوە، لەکاتێکدا ئامانجی سەرەکی ئەوکارەی تۆقاندنی عێراقبوو، چەکێکی زۆری دەکڕی. دەرکەوت ئیسرائیل،و ئاریە شیعەکانی ناو ئێران، کەزۆر لەمێژە دژی عەرەبن، بەرژەوەندییەکی هاوبەشیان لەپشتگیریکردنی کوردی عێراقدا هەبوو

دیڤید کمحی ئەفسەری باڵادەستی مۆساد پێی وابوو کەهەردوو حکومەتی ئێران و ئیسرائیل ترسی زۆریان لە بەهێزی و پێکەوە گونجانی عەرەبی سنی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست هەبووە. "ئیسرائیل نەیدەویست سوپای عێراق لەهیچ جەنگێکی نوێدا یارمەتی سوریاو ئەردەن بدات". ئێرانیش نەیدەویست سوپای عێراق خەریک بکات و لەناوچەی "شەتولعەرەب" کەلەگەڵ عێراقدا لەسەری ناکۆکن و، "خوزستان"ی بەنەوت دەوڵەمەند، کە پروپاگەندەی عێراق، بەهۆی بوونی زۆرینەیەکی عەرەب تیایدا ناوی "عەرەبستان"ی بەسەردا بڕیوە، دووربخاتەوە. جا چونکە عێراق تاکە وڵاتێکی شەڕکەبە، کەلەدوای جەنگی ١٩٤٨ەوە ڕێککەوتنی ئاگربەستی لەگەڵ ئیسرائیلدا مۆرنەکردووە، بۆیە ئامانجی ژیوستراتیژی پشتگیریکردنی کوردی عێراق بەلای دەوڵەتی عبریەوە، هەوڵدانیبوو بۆ خەریککردنی زۆرترین ژمارەی تیپە سوپاییەکانی عێراق و ماندوکردنیان. ئیسرائیل پارسەنگی کەمی دانیشتوانی، بەوە پڕدەکردەوە کەچەند بتوانێت زۆرترین پشێوی بۆ عەرەب بنێتەوە.

ئیسرائیل بەبیانووی ئەوەی کەعێراق، هەمیشەو لەسەردەمی ڕژێمە جیاوازو یەکبەدوای یەکەکانی بەغدایدا، هەرلە پروپاگەندە دژی سەهیۆنیزم دەکات، ڕەوایی بەسیاسەتەکەی خۆی دەدا ئیسرائیل چاک دەیزانی کەئەم پروپاگەندانەی بەغدا بە رادەیەکی زۆر لەبێتوانایی کۆتاییهێنان بەپێوەندییەکانی نێوان کوردو ئیسرائیلەوە هاتبوو. کەچی هەموو ئەم فاکتەرانەش ڕێیان لەعێراق نەگرت کەبەشێکی سوپاکەی بۆ یاریدەدانی عەرەب لەهەردوو شەڕی ١٩٦٧و ١٩٧٣ دا بنێرێت، ئەگەرچی لەبەرەی لای کوردیشەوە وا لاوازبوو کەڕۆڵی گەورەی لە کێشەی فەلەستیندا بۆ نەبینرێت.

ڕووخانی ڕژێمی پاشایەتی لەتەمووزی ١٩٥٨دا، کۆتایی بەسایەی بەریتانیای سەر عێراق هێنا، کە لەکۆتایی جەنگی جیهانی یەکەمو دامەزراندنی ئەم دەوڵەتەوە بەردەوامبووە. لەشۆڕشەکەی ژەنەڕاڵ "عەبدولکەریم قاسم"ەوە، بۆماوەی ١٠ ساڵێك نائارامی سیاسی دەستیپێکردو، بارێکی گونجاویش بۆ خۆتێهەڵقورتاندنی ئیسرائیل هاتەکارەوە. ئیتر پشێوی عێراق بووە ئامانجێکی هەمیشەیی هاوبەشی هەریەك لە ئیسرائیل و ئێران و کوردی عێراق، ئەگەرچی هیچ هاوسەنگییەکیش لەنێوان ئەم سێ لایەنەدا نەبوو. لەساڵی ١٩٥٠دا ئێران بە ڕەسمی دانی بەئیسرائیلدا نا و ڕێگای بە فڕۆکەکانی "ئەلعال"دا کەلەفڕۆکەخانەی تاراندا بنیشنەوە، بەڵام هیچ کاتێك ڕێگای بە دەزگا دیپلۆماتییەکەی ئیسرائیل نەدا ئاڵای ئەستێرەی داود لەسەر بارەگاکەیان هەڵبکەن، یان تابلۆی مسینی ناسینەوە بەدەرگاکەیانەوە هەڵواسن. جا چونکە پێوەندییەکەی ئێران بۆ ئیسرائیل زۆر گرنگبوو، نەیدەتوانی لەسەر هیچ شتێك،

چەندێکیش گرنگبوایە بەڕووی ((شا))دا بوەستێتەوە. بەهۆی ئەم لاسەنگییەی نێوان تاران و تەلئەبیبەوە، کورد لەپێوەندییەکانی دەرەوەی ئیسرائیلدا هیچ گرنگییەکی سەرەکی نەبووە، هەرچەندە هەندێك ئیسرائیلی خواستێکی ڕۆمانتیکیانەی واشیان هەبووبێت کە پێوەندییەکەیان بەکوردەوە بەپارمەتی کەمایەتییەکی چەوساوە لەکەمایەتییەکی تری چەوساوەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستەوەبەندە کەباری ژیانیان چوون یەکە. لە بەرامبەریشدا بەرزانی هەژارو تەریك، لەساڵی ١٩٦١ەوە کەشۆڕشەکەیی دژی بەغدا ڕاگەیاندووە چەك و تفەنگی کەمی هەبووە، بۆیە ناچار بەتەواوەتی پشتی بە ئێرانی تاکە پەنجەرەی سەر دونیای دەرەوەی و ڕێگای ژیانی بەستووە.

بەدرێژایی ١٠ ساڵێك ئێران یارمەتییەکی چاکی کوردەکانی عێراقی دەدا، بەڵام ئەم یارمەتیانە بەپێی هەڵوێستی شا لەڕژێمی عێراق لەهەڵچوون و داچووندا بوون. بۆ نموونە، ئەم یارمەتیانە لەدوای هاتنی عەبدولسەلام عارف لایەنگری عەبدولناسر کەلە ١٩٦٤دا دەستەڵاتی گرتەدەست، کوتوپڕ زۆری زیادکرد. شا دەستتێوەردانەکەی ئیسرائیلی پێخۆشبوو، چونکە ئەوکاتە ئیسرائیل دەوڵەتێکی پچووك بوو، وەك ئێرانیش ناوبانگی ئەزرابوو، کەلەلایەکەوە مێژوویەکی دووروودرێژی پڕ لەفرتو فێڵی لەگەڵ کورددا هەبوو، لەلایەکی تریشەوە یەکێکبوو لەگرنگترین لایەنی کارە هەواڵگرییەکان، واتە دەیتوانی نکوڵی لەڕووداوەکانیش بکات.

لەبەرهەموو ئەو شتانە، ئێران لە شەستەکاندا ڕێی بەئیسرائیل دا کەپێوەندی بە بەرزانییەوە بکات. ئەگەرچی تا ئێستا ڕوون نییە کام لایان دەستپێشخەری پێوەندییەکەبووە، بەڵام ئەوەی تەواو یەکلایە "کامەران عەلی بەدرخان" کەلەبنەماڵەی میرەکانی کوردی تورکیایە، کەلەناوەندی سەدەی نۆزدەیەمەوە هەر بەشۆڕشگێڕ ناوبانگیان دەرکردووە، ئەتەومییەکی توندڕەوە، ڕۆڵێکی سەرەکی لەم پێوەندییەدا بینیوە. لەو ماوەیەدا بەدرخان قسەکەری ڕەسمی بەرزانی بوو لەپاریس، ئەگەرچی تەمەنی ٧٠ ساڵ زیاتربوو بەڵام بەناونیشانی مامۆستایەتی زمانی کوردی لە" قوتابخانەی نیشتمانی زمانە خۆرهەڵاتییەکان-
"Ecole National des Langues Orientalis Vivante" کەزیاتر بە Langues ناسرابوو. بەدرخان بەچالاکییە هەواڵگرییەکان ئەناس بوو، پێشتر لەجەنگی جیهانی یەکەمداو هەر دوای تێکشکاندنی عوسمانییەکان، وەك ڕابەرو وەرگێڕی بەناوبانگترین پسپۆڕی بەریتانیایی کاروباری کورد، ڕائید "ئیدواردو.س.نۆئێل" کە نێردراوەکەی نیسانی ساڵی ١٩١٩ی بۆ کوردستانی تورکیا، دەستەڵاتدارانی تورکیای بەڕادەیەکی وا پەستکرد ش.ن.ئە لەئەدەن بکەن بیگێڕنەوە. تورکەکان لەسەر چالاکی لەڕاپەڕینەکانی کورداو بینەوەی بەدرخان خۆی لە دادگاکەدا ئامادەبێت، حوکمی لەسێدارەدانیان دا پاشان لەنێوان بیروت و دیمەشقدا، کەئەوکاتە

لەژێر سایەی فەرەنسای کۆمەڵەی نەتەوەکاندابوون، لەوێشاو چەندین گۆڤاری کوردی دەرکردو پارێزەریش بوو. لەساڵی ١٩٤٧دا، بەدرخان بەداوای ڕوجەر لیسکۆت و چەند خۆرهەڵاتناسێکی فەرەنسایی دی، کەئەوانیش هەر لەبواری هەواڵگرتنی لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا کاریاندەکرد، چووە پاریس. کاتێک "لیسکۆت" بۆ بەرژەوەندی هەواڵگرتنی فەرەنسا، کەوتەکاری هەواڵگریانەوە، ئیشەکەی خۆی وەک مامۆستایەکی قوتابخانەی زمانە خۆرهەڵاتییەکان دا بە بەدرخان. بەدرخانیش مەڵبەندێکی بۆ توێژینەوەی زمانی کوردی دامەزراند، بەڵام ئەوەندە هەژاربوو، نەیدەتوانی لێکۆڵینەوەکانی خۆی چاپ بکات، بۆیە بە میمۆگراف هەر لەبەری دەگرتنەوە.

بەدرخان لەمێژووەوە زۆر بەهێز پێوەندی بە سەهیۆنییەکانەوە هەبووە، چەند مانگێک دوای ئایاری ١٩٤٨ کە دەوڵەتی ئیسرائیلی تیادا دامەزرێنرا، ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی تەیکردو سەری لە: میسر، سووریا، لبنان، میرنشینی شەرقی ئوردن دا. لە هاوینی ئەو ساڵەدا، بەدرخان مەرجەکانی شا عەبدوڵای، سەبارەت بەچارەسەرکردنی گرفتە گەورەکانیان لەگەڵ ئیسرائیلدا، بۆ ئیسرائیل برد. لەڕێی چەند کەسێکی دورزی و مارۆنی و سەرکەشییەوە، کەشوێنی گرنگیان لەدەزگاکانی هەردوو دەوڵەتەکەو هێزی چەکداریاندا، کەتازە فەرەنسا پێکیهێنابوون و مەشقیشی دادابوون هەبوو، ئەگەرچی زۆریشی نەمابوو ماوەی ئینتیدابەکەی فەرەنسای کۆمەڵەی نەتەوەکان بەسەربچێت، هەوڵێکی بێهوودەی لەگەڵ ئیسرائیلییەکان دا کەپشتگیری پرۆژەی ڕووخاندنی هەردوو حکومەتی لبنان و سووریا بکات. بەدرخان پێی وابوو کەئەم پرۆژانە لبنان و سووریا لەشەڕی ئیسرائیل دووردەخاتەوەو، دەشبێتە نموونەیەک و چاولێکەری بۆ پەیدا دەبێت.

ئەوە بەلای ئیسرائیلییەکانەوە بیرێکی نوێ نەبوو. سەرکردە زایۆنییەکانی وەک داڤید بنگۆریۆن و ئەوانەی دواتریش بۆچوونی وایان بۆ ڕاهێنانی دونیای عەرەب هەبوو، کەداوای دامەزراندنی "دەوڵەتۆکەی مۆزاییکیانە" بۆ کەمایەتییە ڕەگەزییە جۆربەجۆرەکانی ناوچەکە بکەن، بەڕادەیەک کەچاو بەسنووری ئەو دەوڵەتانەدا بخشێنرێتەوە کە لەسەر پاشماوە داڕووخاوەکەی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی دامەزرابوون. دواکات ئیسرائیل ملی بۆئەوە داو، لەساڵانی حەفتاو هەشتادا هاوپەیمانێتیکی ژێربەژێری لەگەڵ مواڕنە لبنانییەکاندا بەست و، بووەهۆی ئەو کارەساتانەی ڕوویاندا، ئەو ئیسرائیلیانەش بەشداریان لەجێبەجێکردنەکەیدا دەکرد کەلە کوردستاندا کاریانکردبوو

بەپێی بۆچوونی برادەرە فەرەنساییەکانی، حەزی بەدرخان بەو کارە نهێنیانە لەو باوەڕە پڕ ئەندێشانەیەوە سەری هەڵدا، کەلەدوای تێکشکانە خێراکەی شۆڕشی ١٩٢٠دژ بە تورکیا،

کەکوردو ئەرمەنییەکان بەچاکی خۆیان بۆ ئامادەکردو، بەدرخان خۆشی یەکێك لەسەرکردەکانی بوو، ئیتر سەرکەوتنی شۆڕشی چەکدارانە مەحاڵبێت.

دوای جەنگی جیهانی دووەمیش، کەخۆرهەڵاتی ناوەڕاست بەهۆی جەنگی ساردەوە بووە جەمسەرگەرێتی و، زەبری دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسرائیل و، کەوتنەناو گێژاوی رادیکالی و ئایدۆلۆژیای جیهانی سێ و، گەرمەی جۆشی نەتەوە پەروەری عەرەب، ئەوانە هیچیان رایان پێ نەگۆڕی. چونکە لەمبارێکی وادا، بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد زەحمەتە لایەنێکی گرنگی نێودەوڵەتی بۆ پارمەتیدانی خۆی بدۆزێتەوە، بەتایبەتی کە داوا نەتەوەییەکانی کورد هەریەك لەعێراق و ئێران و تورکیاو سوریاش بگرێتەوە، کە ئەوە لەخۆیدا و لەکاتی هاتنەدی ئەو ئاواتەیانەدا، دەبووەهۆی پیاداچوونەوەی سنوری ئەو دەوڵەتانە. بۆیە بەدرخان هەستیکردبوو، کە کورد ئەوپەڕەکەی دەتوانێت لەرێگای بەشداری ژێربەژێرانەی کارە نهێنییە شاراوەکانی دونیاوە دەستیان لەچەند شتێك گیربێت. کورد بەگشتی و کوردی عێراقیش بەتایبەتی نرخێکی زۆری ئەو میراتییەیان دا، کەنەیاندەتوانی بەتەواوەتی خۆیانی لێدەربازبکەن، کەزۆر نەهامەتی بۆ دروستدەکردن.

مۆساد لەبەهاری ۱۹٦۳دا، ئەزموونەکەی "شلیوا"ی بەرلە ۳۰ ساڵی دووبارەکردەوە، رۆژنامەنووسێکی بیانی دانیشتووی پاریسی بۆ کوردستانی عێراق نارد. رۆژنامەنووسەکە چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ بەرزانی و ئیبراهیم ئەحمەدی سکرتێری گشتی پارتیدا کرد. پێشنیاری بۆکردن کە نوێنەرێکیان بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ ئیسرائیلییەکاندا بنێرن و، بە چاوپێکەوتنەکەشیان لەپاریسداو، لەئوتێلێکی بەری ڕاستی ڕووباری "سێن" بێت کەنزیك باڵوێزخانەی ئیسرائیلە؛ باڵوێزخانەکە لەکۆشکێکی کۆنی حێزانی رۆچیلدە لەشەقامی واگرام. لەگەڵ توندی ئەو هێرشانەی هێزەکانی عێراق لەوکاتەدا دەیانکردە سەری، کەچی مەلا مستەفا کە بەپێشنیارەکە قایلبوو هیچ پەرۆشییەکی پێوە دیارنەبوو، چونکە حەزیدەکرد لەگەڵ وڵاتە یەکگرتووەکان یان عەرەبدا رێکبکەوێت. بەڵام هیچ کام لەم دوولایەنە کەمترین بایەخیان بەرێککەوتن لەگەڵیدا نەدەدا. ئەگەرچی هەر کوردێکی نەتەوەیی چەند ڕقی لەچەوسێنەرەکانیشی بێت، جا عەرەب، ئێرانی، یان تورك بێت، بەڵام میەکەیان تێکەڵ بەرێزێکی دروست و بەهێزی دەوڵەتە ناوەندییەکانیانە، حەزیشیان بەو دەستکەوتانە بوو کەلەئەنجامی دانوستان کردنیانەوە بێت نەك لەشەرێکی سەرتاسەریانەوە

بەرزانی رۆژێك چییە بیری لەدەستەڵاتگرتنە دەستی بەغدا نەکردۆتەوە. بەڵکو هەموو خواستێکی ئەوەبوو کە ئەو پارمەتییانەی لەدەرەوە پێیدەگەیشت، لەباکووری عێراقدا بەکاریان

بهێنێت، بەمەرجێك لەژێر دەسەڵاتی خۆیدا بمێنێتەوەو راستەخۆ نەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی عێراقەوە. مێژوونووسێکی کورد لەم ڕووەوە دەڵێت: "ئیسرائیلییەکان پەتاتەی بچووك بوون، مەلا مستەفا دەیتوانی لەچاوتروکاندنێکدا دەستبەرداری بێت" و دەشڵێت: "ئەویش دەگەر عەرەبەکان شتێکیان بدایەتێ!" بەڵام نەیانکرد. بەرزانیش وەك فەلەستینییەکان هەستیکرد، جگە لەوەی گرەو لەسەر هەموو ئەسپەکانی پێشبڕکێکە بکات، بەڵکو یەکێکیان بیگرێت، هیچ شتێکی تری بۆ نەماوەتەوە. راستییەکەی جارێك وەڵامی رەخنەیەکی دایەوە کە نێردراوێکی ئافرەتانی فەلەستین سەبارەت بەپەیوەندی بە ئیسرائیلەوە لێیانگرت، وتی: "من وەك سواڵکەرە کوێرەکەی بەردەمی مزگەوتی گەورەی سلێمانی وام کەدەستی راگرتووە، نازانێت کێ پارەی بۆ تێدەخات".

لەپایزی ۱۹٦۲دا ئیبراهیم ئەحمەد چوو بۆ پاریس و لەوتوتێلەی کەلەسەری رێککەوتبوون دابەزی و ژوورێکی گرت، ئەمجا تەلەفۆنی بۆ رۆژنامەنووسەکە کرد، ئەویش بەپەلە ئیسرائیلییەکانی ئاگادارکرد، ئەوانیش لە یەك کاتدا سەرسام و شادمانیشبوون.

چونکە دڵنیا نەبوون کەبەرزانی پێشنیارەکە بەجێدەهێنێت، یان بایەخێکی وای پێدەدا کە کەسێکی وەك ئیبراهیم ئەحمەد بنێرێت. سەناحیم "ناحیک" ناڤوت کەلەوسا لە مۆساد کاریدەکردو (دواتریش بووە یاریدەدەری بەڕێوەبەری دەزگاکە)، یەکەم ئیسرائیلی بوو کەلەگەڵ ئیبراهیم ئەحمەددا کۆبێتەوە، کەئەوکاتە ٤٩ ساڵبوو، بەڵام وەك هەموو ئەوکەسانەی لەژیانیاندا تەنیا ناخۆشی دەچێژن پیرتر دیاربوو. دواتریش ئیبراهیم ئەحمەد چاوپێکەوتنێکی دووروودرێژی لەگەڵ "والتر ئیتان"ی بالوێزی ئیسرائیلیدا کردو، بەسەرهاتی کەلەکەیی بۆ باسکردو داوای پشتگیری -١٥٥- ریشی لێکرد، دەشیزانی چۆن دەست بەدوگمە راستییەکاندا دەنێت. بەراوردی باری کوردی بە جوولەکە دەکردو دەیوت پێشمەرگەی کورد پارەی شەکرو چای نییە، خنوکەی هەستی دایکایەتی گۆڵدا مائیری وەزیری دەرەوەی دەدا. هەرچەندە بەرپرسە ئیسرائیلییەکان بە بەزەیی نەناسرابوون، کەچی "ناڤوت" چەند ساڵێك دواتر رایگەیاند کە ئەو قسانەی ئیبراهیم ئەحمەد زۆر کاری لەوو ئیتان کرد. هەرئەوەندەی رووداوەکەیان بۆ مائیر باسکرد، ئەوش گورج رایسپارد کەپەیوەندییە شوومەکەیان لەگەڵدا بکرێت. ئیبراهیم ئەحمەد چونکە زیرەکانە رەفتاریکردبوو کارەکەی بەلاوە سەیرنەبوو.

ئەوەشی بەلاوە سەیرنەبوو کەبەدرخانی بێناگا لەچاوپێکەوتنەکەی ئیسرائیلییەکان، چونکە بەئەنقەست نەیهێشتبوو بەشداری تیادا بکات، بردی بۆ مەلهای لیدوی شەقامی شانزلیزیە، خۆی وانیشاندا کەقسەی لابەلا لەگەڵ یەکێکی سەرمێزەکەی تەنیشتیا دەکات، دواتر دەرکەوت

بەقسەی ئەکادیمیایەکی ئیسرائیل، کەپەیوەندییەکی نایابی لەگەڵ مۆساددا هەبووە، مۆساد لەهەموو شتێکدا گەر پاراستن ویستبێتی ئامۆژگاری کردووە. مۆسادەکان کەمێ کوردستان بچوونایە، سووربوون لەسەر ئەوەی جل و بەرگی ئێرانی یان کوردی، بەپشتێن و جامەدانە بەستنەکەشیەوە لەبەربکەن و، هەندێجار تا سەرنجی ئەو کەسانەی لەهەمووشت دەکۆڵنەوە رابکێشن، ناوی بارەگاکەیان "بەخێوەتی رۆژنامە" دەبرد.

هیچ کاتێك لەچەند ئیسرائیلییەك زیاتر لەناو کوردستاندا نەبووە، ئەوانیش هەرگیز لەناوچە سنوورییەکەی ئێران دوور نەکەوتونەتەوە، چونکە تا ڕادەیەك ئەمین بووە. سەیرەکەش لەوەدایە مۆساد پەنای بۆ ئەو دەیان هەزار ئیسرائیلیانە نەبردووە کە لەکوردستاندا لەدایك ببوون، بەڵکو ئەو ئیسرائیلیانەیان بەباشتر دەزانی کەعەرەبی دەزانن. یان وەرگێڕێکیان بۆ راوێژکارە سەربازییە ئیسرائیلییەکان دەهێنا کەعەرەبی بزانیایە[٢١]. هەرچەندە عێراق یەکبینە تۆمەتی یارمەتیدانی بەرزانی دەدایە پاڵ ئێران و ئیسرائیل، بەڵام رۆژنامەنووسە بیانییەکان و ئەوانەش کە سەری کوردستانیان داوە هیچ تیمێکی مۆسادیان نەدیوە. "ئیریك رولیە"ی پسپۆڕی کاروباری خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی رۆژنامەی لوموندی فەرەنسایی، بەرێکەوت لەسەردانێکی کوردستانیدا شارەزایانی ئیسرائیلی بینیبوو کە مەشقی چۆنێتی بەکارهێنانی چەکیان فێری کوردەکانکردبووە.

---

(٢١) بەر لە بەکۆمەڵ رۆیشتنەکەی ١٩٥٠ یان بۆ ئیسرائیل، سی چل هەزار جولەکەیەك، کە لە؛ زاخۆ، ئاکرێ، ئامێدی، دهۆك، هەولێر، سلێمانی گردببوونەوەو وەك بیانەکان بەئارامی لەگەڵ کوردا دەژیان، لال چوونەوە سەر جولەکەکانی ژێر دەسەڵاتی بابلییەکانی سەردەمی نەبوخود نەسری ٦٠٥ - ٥٦٢ی پێش زایینیان لێدەدا، بەکوردستانیان دەوت نیشتمان. ئەگەرچی سەدی نەوەدیشیان نەخوێندەواربوون، بەڵام بازرگان و دوکاندارو خەڵکیان بەسەر پووبارى خاپوردا بەکەڵەك پەڕاندۆتەوەو، کاری وەك مۆڵکداری و جوتیاریشیان کردووە کە لەگەڵ سروشتی خۆیاندا نەگونجاوە زۆربەی جوولەکە دێهات نیشنەکان، لەگوندی تێکەڵ لەگەڵ کوردە موسوڵمان و بیانەکاندا دەژیان "سەندور" کە گوندێکی چوارسەد خێزانی بوو دەکەوتە نێوان ئامێدی و زاخۆوە، تاکە کۆمەڵگایەکی کوردستانی عێراق بوو کە سەراپای جوولەکە بێت. زۆر لەکوردە جوولەکەکان تا دوای دوور وەچەش هێنگار ئامەزۆری هەموو شتێکی کوردانەبوون. بەپەرۆشیشەوە پشتگیری حکومەتیان لە لەهاریدەدانەکەی کوردەکانی عێراقدا دەکرد. تا ئەم ساڵانەی دوایش پاسی گەشت و گوزاری ئیسرائیلییە بەبنەچەکوردەکان، کەپێیان بە جەرگی خۆیاندا دەنا، بۆ گەشتی غوربەتیان و نوێکردنەوەی کەسایەتیان. لەسنووری تورکیا نزیکدەکەوتنەوە

ئەفسەرێکی مۆساد پێشنیاری کوشتنی کردبوو، دواتریش بڵێن بەکارەساتێکی ناخۆش مردووە. بەڵام کوردەکان پێشنیارەکەیان رەتکردبۆوەو واشیان لێکدابۆوە کە رۆلیە ئیسرائیلییەکانی هەر نەبینیبێت، دواتریش دەرکەوت بۆچوونەکەیان راستبووە

بەهەرحاڵ، لەچەند گەورە لێپرسراوێکی کورد بەدەر کەسی دی لەبوونی ئەفسەرەکانی مۆسادی ناو کوردستان بەئاگا نەبوو (هەرچەندە لە دانوستانێکی کوردو عێراقییەکاندا، نوێنەرایەتییەکەی کورد ئەفسەرێکی ئیسرائیلی تیادابوو، بەئەنقەست و پێدەچێت بەرەزامەندی بەرزانیش بووبێت، خۆی ئاشکرا کرد). مەشقە سەربازێتییەکەش لەکوردستانی عێراق و ئێران و ئیسرائیلدا دەکرا. بەنیشیلە کەناوی "ئومۆنێت تۆڤا" واتە "پەروەردەکەرێکی جوی باش"ی لێنا کوردەکانیان بۆ مەشقکردن، دەتارانەوە بەفڕۆکە برد بۆ حەیفا. سەرەتا تەکتیکێکی ئاسانی پیادەییان فێرەکردن، کە چۆنێتی بەکارهێنانی هاوەن و ئەو چەکانەی لەتەقاندنیاندا بەدوادا ناگەڕێنەوە، دواتر موشەکی دژەتانک و فڕۆکەی دەستکردی شۆرەویشی گرتەوە، کەئیسرائیلییەکان لە سوپا عەرەبییەکانیان زەوتکردبوو.

ئیسرائیلییەکان نەیاندەویست شێوە سەرەکییەکەی شەڕکردنی کورد بگۆڕن، "گۆڕینی پێویست نەبوو"، وەك "حاییم لیڤاکۆڤ"ی ئیسرائیلی بەعەرەب بووکە خاوەن ئەزموون، کەلەماوەی نێوان ١٩٦٦و ١٩٧٣دا لەنێوان ئیسرائیل و کوردستاندا هاتوچۆی دەکرد وتی، چونکە "کورد شارەزای ناوچەکەیە و دەزانێت چۆن شەڕ دەکات". لیڤاکۆڤ ئەزموونی کوردی بەئەزموونەکەی سەردەمی لاوێتی خۆی بەراورد دەکرد، کە لەکۆتایی سییەکاندا لەو یەکە جوولەکەییانەدابوو کە "ئوردی وینگەیت"ی ئەفسەری بەریتانیایی لایەنگری زایۆنیزم، خاوەنی ڕۆڵی دیاری جەنگی جیهانی دووەمە کەلەبورمادا دژ بەیابانییەکان کردوێتی، هونەری شەڕی چەتەگەریانەی فێرکردبوو. ئەفسەرەکانی مۆسادیش، کوردەکانیان بەبەکارهێنانی "کلاشینکۆڤ"ی رووسی و "کارل ڤۆستاڤ"ی سویدی، کەتفەنگی تایبەتی هێرشبردنن مەشقدا دەدان، ئەو کوردانەشیان زۆر بەدڵبوو کەبەو تفەنگە بڕنەوە ماوزەڕە لوولە درێژە چیکیانەی پێشتر شا دابوونی، لەدووری ٥٠٠ یاردەوە نیشانیان دەپێکا. کۆنە مەشقپێکەرێکیان دەیوت: "هەریەکەیان نیشانگرەوەیەکی کارامەیە، کورد باشترین نیشانپێکە کەلەژیانما دیبێتم". ئیسرائیلییەکان و هەموو ئەو بیانیانەش کەسەردانی کوردستانیان دەکرد، سووربوونی کوردیان لە کێشانەوەی بریندارانی شەڕ، بێئەوەی کۆ لەهیچ مەترسییەك بکەن، بەلاوە سەیربوو، ئەوانیش وەلاّمی ئیسرائیلییەکانیان بەوە دەدایەوە، کەهەر بۆ "شەڕکردن دروستبوون".

ئامۆژگاری ئیسرائیلییەکان، لە ١٢ ئایاری ١٩٦٦دا گەورەترین سەرکەوتنی سەربازیانەی سالانی شەستی لەچیای هەندرێنی نزیک ڕواندوز بۆ کورد بەدەستهێنا، یەک لیوای تەواو سەربازی عێراقی تیادا لەناوبرا. ئیدریسی کوڕی مەلا مستەفا سەرکردایەتی شەڕەکەی دەکردو پێشمەرگەی تێکۆشەر "فاخر مێرگەسووری"ش لەمەیدانی شەڕەکەدا یارمەتیدەریبوو، ئەویش یارمەتی چاکی لەئەفسەرە عەرەبە کۆمۆنیستو چەپڕەوە هەڵاتووەکانی سوپای عێراق وەرەگرت [٣٢]، شەڕەکە دەستکەوتێکی پوختی کوردانەبوو. لەبەرئەوەی چەندین کەس سەرکەوتنی ئەو شەڕەیان بۆ خۆیان رادەکێشا، نەدەتوانرا راستیو لا ـلێدان لێک جوێبکرێتەوە. راستییەکەشی، زۆر لەئەفسەرەکانی مۆسـ ' . لـە ر. دی بایـ ـی رۆـی ئیسرائیلی شەڕەکەدا ئاگۆکبوون، بەتایبەتی ئەو ڕۆڵەی کۆلۆنێل تسوری ساگای، ـە راوێژکاری سەربازیانەی کورد بووەو ڕۆڵی سەرەک ئەرکانیانی بینیوە، تا ئەمڕۆ ساغ نەبۆتەوەو قسەی لەسەرە. ساگای لەبروسکەکانی سوپای عێراقەوە، لەوەگەیشتبوو کە ئەفسەرانی سەر تۆپەکانی عێراق، کەلاق چوونە پێشەوەی تۆپەکانیان لێدەن، درۆیان لەگەل سەرکردەکانیاندا دەکردتا لێیان ڕازی بن. ساگای سروشتی ناوچەی شەڕەکەی لێکدایەوە، مەشقی سەرکردە سەربازییە کوردەکانی لەتاران و ئیسرائیلدا لەئەستۆگرت. ئەو ئامۆژگاریانەی پێی راگەیاندبوون، جەختی لەسەر ڕێسا کۆنەکانی کورد خۆیانکردبۆوە کەزۆر لەمێژبوو ڕەچاویانکردبوو، نەچوونە دەرەوەو خۆ لەهێزەکەو تانکی عێراق شاردنەوەو، دروستنەکردنی هیچ شوێنێکی خۆقایمکردن نەکا لەئاسمانەوە رەچاوبکرێت، لەبری ئەوە بۆ خۆ حەشاردانی خۆیان، پەنا بۆ خۆخستنە پال درەخت و گاشەبەرد بەرن.

هەرکە هێزە زۆرەکەی عێراق، چیاکانی دەوروپشتی شاری رەواندوزی بەدوای یەکدا دەگرت، بەرزانی و ئیسرائیلییەکان تەواو تەنگەتاو دەبوون. بەرزانی دەیزانی لەم جۆرە شەڕانەدا، هێزەکانی پێویستیان بەچەک و شێوازە سەرکردایەتییەکان هەیە،تا سەرکەوتن بەدەستبهێنن لەو رۆژەداو لەساتێکی گرنگدا، سەرکردەیەکی کوردی ئازا، لەو باوەڕەیەوە کە پێشمەرگەکانی دەتوانن هەموو هێرشێکی عێراق، چەند بەهێزیش بێت تێکبشکێنن، بەپاشە کشەکردنی هێزەکانی قایلنەبوو. ناچار مەلا مستەفا بـۆ خـۆی فرمانی ـ ـ ـکردنەکەی دلو. سەرکردەکەشی بەکشانەوەو قایمکردنی ئەو تەڵەیەی دژ بەعێراقییەکان نابوویانەوە قایلکرد، ئەوەی کەدواتر بەکەمینێکی ئەفسانەیی دانرا کوردەکان بەسەر چەند کۆمەڵەیەکی کەم کەمی

---

[٣٢] دواتر پاراستنی مێرگەسووری و هەموو خێزانەکەیی، بەتۆمەتی -گەورەترین ناپاکێتی- کە زۆر پووچیش نەبوو، بەبێ دادگاییکردن و گوللەبارانیکردن

نیشانپێکی تفەنگو سووکە هاوەندبەدەست، کەنزیکەی ٢ بەتالیۆنێکیش پشتگیرییەکردن دابەشبوون. لێگەڕان عێراقییەکان بێنە پێشەوەو بێنەوەی تەقەیان لێبکەن بەسەر چیاکاندا سەربکەون. هەر ئەوەندەی عێراقییەکان گەیشتنە بەرزایی نزیکەی ٦٠٠٠پێ، ئیتر کوردەکان لە هەموولاوە گوللەبارانیانکردن و، لیوای چواری ١٨٠٠کەسی تیپی دووی عێراقیان، لە ماوەی تەنیا سێ سەعاتدا تەفروتونا کرد. بەوەش کوردەکان کارامەیی خۆیان لەجێبەجێکردنی ئەو تەکتیکەدا سەلماند کە ڤیتنامییەکان پێیاندەوت "خۆ بەپشتێنی دوژمنەوە هەڵواسین"، واتە نزیکبوونەوەیەکی وا کەدوژمنی پڕچەکتر، لەترسی پێکانی سەربازەکانی خۆی نەتوانێت فڕۆکە یان تۆپەکانی بخاتەگەڕ. زیانی کورد لەبیست کوژراو کەمتربوو، لەکاتێکدا لەلیوایەکی عێراقی ١٢٠٠ سەرباز کوژران و، لە شارۆچکەی دیانای تەنیشتیان نێژران و، شووشەی بەتاڵی "سێڤن ئەپ"یان بۆ نیشانکردنی گۆڕەکان دانا، ئەویش بەپێی ئەو راپۆرتەی سەرتیپی لیواکە دواتر دابووی. دوای ١٠ ڕۆژ شەڕکردن لەدەوروبەری شاری ڕەواندوز، زیانی عێراقییەکان لایەنی کەم ٢٠٠٠سەرباز بوو، ئەمە جگە لەکوشتاری جاشەکان.

پێش شەڕەکە بەرزانی بەڕادەیەکی وا ترسی کوژرانی زۆری لە لەشکرەکەیدا هەبوو، کەناچار بەو پلانەی لەتێکەڵەیەکی شەڕی ئاسایی و پارتیزانی پێکدەهات و توانایەکی زۆریشی دەویست، ڕازیبێت. کەئەنجامی شەڕەکەی پێگەیشت هێنجگار تووڕەبووە، بە ساکای وتبوو "٣٠- یان ٤٠ کەس لەعێراقییەکان بکوژرێت بەجێیە، بەڵام ٢٠٠٠یان لێبکوژرێت، کەواتە لەمەولا چۆن قسە لەگەڵ سوپای عێراقدا بکەم". ساکای هەوڵی بێ ئەنجامی لەگەڵداو پێی وت، عێراقییەکان هەڵدەگرن ئەو زیانەیان لێبکەوێت چونکە دەستپێشخەری هێرشکردنە سەر کوردن، بەڵام بەرزانی گوێی لێنەدەگرت. کاتێک نێردراوە عێراقییەکان، بەسواری دوو جیپەوە، ئاڵای سپییەوە گەیشتن و داوای چاوپێکەوتنی بەرزانیان کرد، ساکای بە بەرزانی وت گەر پێنج لیوایەکەی تری لەناو ببرێن ئەوا پێشنیارەکانی عێراق باشتر دەبن، بەڵام بەرزانی پێشنیارەکەی ڕەتکردەوەو وتی: "بەداخەوە، من بەدرێژایی تەمەنم چاوەڕێی ئەوساتەبووم کەناچاربن قسەم لەگەڵدا بکەن". دەستێرە بەشانەکانی ئیسرائیل، کەهەواڵەکەیان بیست و قەوارەی زیانەکانی عێراقیان بەرگوێ کەوت باوەڕیان نەدەکرد. ژەنەڕاڵ "ئەهارۆن یاریڤ"ی سەرۆکی "هەواڵگران – ئیستخبارات"ی سەربازیانەی ئیسرائیل بەساکی وت: "شتی وا مەحاڵە ئەمە شەڕی پارتیزانییە ، تۆ باسی چی دەکەیت؟". بەهەموو ئەم گومان و پرسیارانەشەوە ئەو سەرکەوتنەی لەشەڕی چیای هەندرێندا بەدیهات، حکومەتی عێراقی ناچارکرد لە٦ی حوزەیراندا ئاگربەست ڕابگەیەنێت و بۆ دووساڵیش بەردەوامبێت.

ئیسرائیل دەستکەوتی چاکی لە پێوەندیکردنەکەی کورد بەدیهێنا، لە١٥ی ئابی ١٩٦٦دا کوردەکان لەهەڵاتنی "مونیر ڕەدفا"ی "دیان"دا، کە فڕۆکەوانێکی عێراقی بوو فڕۆکەیەکی "میگ ١٢"ی بەتاوبانگی هێزی ئاسمانی عێراقی بۆ ئیسرائیل فڕاند، یارمەتی موسادیان دا. بەکرێگیراوانی مۆساد ئەندامانی خێزانەکەی ڕەدفایان بەناوی سەیرانەوە لە بەغدا دەرکردو دایاننە دەست کوردەکان، ئەوانیش بەسەلامەت لەسنوور ئاودیویان کردن و گەیاندیاننە ئێران. مۆساد کەبەڵێنی بە ڕەدفا دابوو یەک ملیۆن دۆلاری ئەمەریکایی و مافی پەنابەریتی سیاسیش بەخۆی و ئەندامانی خێزانەکەی بدات، پێیان وابوو پارەکەیان بەفیڕۆ نەچوویێت. چونکە ئەم کارە بۆ مۆساد زۆربوو، لەواشنتۆنیشدا هێندەی دی دەنگی دایەوە، بەتایبەتی کەئەمەریکاییەکانیان بانگکرد تا لەنزیکەوەو بەوردی سەیری فڕۆکە شۆرەییەکە بکەن، ئەمەریکاییەکانیش کارەکەیان زۆر پێخۆشبوو.

کوردیش کارامەیی خۆیی لەفڕاندنی ئەو جوولەکانەدا نواند کە لەناو عێراقدا مابوونەوە، لەڕێی ئێرانەوە دەربەدەکردن، ئەوەش بۆ ئیسرائیلییەکان کارێکی زۆر تایبەتبوو، جوولەکە بەر لەو کۆچکردنەی ساڵی ١٩٥٠یان کەبە ئاشکرا بەڕەوایی کردیان، لەناو عێراقدا نزیکەی سەد هەزار کەسێک دەبوون. کوردەکان لەم کارەیاندا سوودیان لەئاگربەستی هاوینی هەردوو ساڵی ١٩٧٠و ١٩٧١ بینی، ئۆتۆمۆبیلی کوردیان لە گواستنەوەی جوولەکەکانی بەغدادا بۆ باکووری عێراق بەکاردەهێنا.

ئەوەشیان ڕا ڕێکدەخست کە بکەونە کاتێکەوە خەڵکی سەرجەم شارەکانی عێراق لەتاو گەرمای هاوین ڕوو لەچیاکانی ناوچە کوردییەکان بکەن. هەرچەندە ژمارەی ئەو کەسانەی ئاودیوکران زۆربوون – نزیکەی ٢٠٠٠- دەبوون، بەڵام دەستەڵاتدارانی عێراق لەبەر هەندێ هۆی تایبەتی خۆی چاوی لێدەپۆشی. بەلای کۆنە ئەفسەرانی مۆسادەوە، سوودوەرگرتنی ئیسرائیل لەپێوەندییەکەی بەکوردی عێراقەوە، هەرئەو جوولەکە فڕاندنە بەسە.

لەئازاری ١٩٦٩دا، بە قایلبوونی شا، ئیسرائیلییەکان تا بەدونیای دەرەوەی بگەیەنن کەبەرزانی و پیاوەکانی توانای لەکارخستنی ئابووری عێراقیان هەیە، یارمەتی کوردیان لەدانانی پلانێکدادا تا هێرش بکەنە سەر بیرە نەوتەکانی کەرکوک، بە تایبەتی ئەوکاتە ئەم کانە نەوتانە لایەنی کەم سەدی ٦٥ی بەرهەمی عێراقبوون. لەو وێنە ڕەش و سپیانەی لیفاکۆڵ هەڵیگرتوون، ئەندامانی یەکێک لەو دوو کۆمەڵە بەرچاو دەکەون کە دەمامکیانکردووەو ڕێدەکەن و چوار ووڵاخیش لەتەنیشتیانەوە بەتۆپی هاوەندو تۆپی بێجووڵە بارکراون. سامی عەبدولڕەحمان کە ئەندازیارێکی دەرچووی بەریتانیایەو، ئەستێرەیەکی گەشی ئاسمانی کوردایەتییە،

ڕاستییەکەی کۆسپی زۆرهاتە بەردەمی ئیسرائیل و نەیانهێشت پێوەندی تەواو لەنێوان بەرزانی و خاوەنی بڕیار لەواشنتۆن پەیدا بکات، هەرچەندە ئەوە ئامانجی سەرەکی و ئەگۆڕی بوو. لەساڵی ١٩٦٢دا ئیبراهیم ئەحمەد بەبێ هیچ پێچوپەنایەک داوای ڤیزەی لەوولاتە یەکگرتووەکان کرد تا بچێت. کەچی بەرپرسە ئەمریکاییەکان بەساردییەکەوە ڕەتیانکردەوەو پێشیان ڕاگەیاند کە واشنتۆن هیوای چارەسەرکردنی پێوەندی نێوان ئێران و عێراقە، پشتگیریکردنی هەر ئیدارەیەکی بەرزانیش کاری خراپی بۆ ئەم هەوڵەی دەبێت. بەڵام بەرزانی بۆ کردنەوەی ئەو دەرگایە بەئیسرائیلییەکان پشت ئەستووربوو بەڵام ئەوەندەش سەرکەوتوو نەبوو.

"عیسمەت شەریف ڤانلی" کە کوردە و لەسوریا لەدایکبووەو لەئەورووپاشدا ئیشی بۆ بەرزانی دەکرد، ساڵی ١٩٦٤، دوای ئاڕێکێتییە ڕاستییەکەی نێوان بەرزانی لەلایەک و ئیبراهیم ئەحمەدو جەلال تاڵەبانی و چەند ئەندامێکی تری پارتی دیموکراتی کوردستان لە لایەکی ترەوە، سەردانێکی ئیسرائیل دا، لەوێ چاوی بە "یاکۆڤ هێرزۆگ"ی بەڕێوەبەری گشتی وەزارەتی دەرەوە کەوت، دواتریش "شیمعون پێرس" کەلەوە دەچوو یاریدەدەرێکی هەمیشەیی وەزیری بەرگری بێت، "لیڤی ئەشکۆل" سەرۆک وەزیرانیشی بینی، لەگەڕانەوەیدا گەشبینبوو دەشیوت: "هەموو ئەو لێپرسراوە ئیسرائیلیانەی چاوم پێیان کەوتووە، دەڵێن کوردستانی عێراق بەرەو، وەک ڤانیلی دەیگێڕایەوە، بەرزانی دڵنیایی و بڕوای تەواوی پەیداکردبوو دەیوت: "هاریکاریکردنی وڵاتە یەکگرتووەکانمان لەچنگدایە"، چونکە بڕوای تەواوی بەدانایی و توانایی ئیسرائیل هەبوو. ساڵی دواتری ڤانیلی چوو بۆ وڵاتە یەکگرتووەکان و لەوێش سەردانی باڵوێزخانەی ئیسرائیلیکرد، ئەوانیش بەرەو ڕووی دەزگایەکی لایەنگری خۆیانیانکردەوە "دەزگای پێوەندییە گشتییەکان"ی سەر شەقامی مادیسۆن، لەیانەی نیشتمانی ڕۆژنامەنووسان لەواشنتۆن قسەیکردو چاوی بەچەند سیناتۆرێکیش کەوت، بەڵام دواتر وتی:" زوو زانیم ئیسرائیلییەکان ئەمریکاییەکانیان بۆ قایل نەکراوەو ئەمریکاییەکانیش نایانەوێت تێکەڵ بەکارەکە بن". ولیام ئو دوگلاسی دادوەر، کە پێشتر لەبەرژەوەندی کورد شتی نوسیبوو نەیویستووە بیبینێت، دەشڵێت:"بۆ هەر کوێیەک بچوومایە بەساردییەکەوە دەیانبینیم، هەر هیچ شتێکیش نەبوو".

کاربەدەستەکانی وەزارەتی دەرەوەش نەیانویستووە چاوپێکەوتنی لەگەڵدا بکەن، بەڵام ڕۆڵێکی سەرەکیان لەڕێکخستنی کۆڕێکدا بۆ دیوەو هەموو پسپۆڕانی کاروباری خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی وەزارەتەکەیان لەکۆڕەکەیدا ئامادەبوون. (وەزارەتی دەرەوە لەماوەی ٣٠ ساڵی داهاتوویاندا، ئەوەیان کردبووە چاکترین شێوازی خۆیان)

کاتێک ڤانیلی ئەنجامی سەفەرەکەی وڵاتە یەکگرتووەکانی بە بەرزانی ڕاگەیاند، "سەری سوڕمار تووشی بێ هیوایی بوو"، بەڵام تا ئاپاکییەکەی ١٩٧٥هەر لەو بڕوایەدابوو کە ئیسرائیل توانای کارکردنە سەر وڵاتە یەکگرتووەکانی هەیە. بەرزانی بەردەوام داوای لە ڕاوێژکارە مۆسادییەکانی دەکرد کە "یەکبینە بە گوێی سەرۆکی ئەمریکادا بچرپێنن". لەدوا سەردانی ئیسرائیلیدا بەرزانی کەچاوی بە چەند وەزیرو ژەنەراڵێکیان کەوت، بەشەمعون پێرسی ڕاگەیاند، ئەگەر ئیسرائیل ڕژێمی سوریا بڕوخێنێت ئەوا کوردیش ئامادەیە ڕژێمی عێراق بخات. کاتێک پێرس بەوە پەلێی لەقسەکەی گرت کەپەیمانەکەی نێوان ئەم دوو دەوڵەتە عەرەبییەو یەکێتی شۆرەوی ڕێ بەم سەرکێشییە نادات، بەرزانی وەڵامی دایەو وتی:" منتان پێهەڵداخەڵەتێت. ئێوە دیگۆلو نیکسونتان ڕووخاند". هیچ شتێك ڕای پێ نەدەگۆڕی

ساڵی ١٩٧٢ بەرزانی بەختی سواربوو -یان خۆی وای بیرلێدەکردەوە- مانگێك بەر لەسەردانە دووقۆڵییەکەی نیکسون و کیسنجەر، کەشای ئێران وای لێکردن واز لەو پەلپگرتنە کۆنەی پێوەندی ئەکردن بە کوردەوە بهێنن، گۆڵدا مائیری سەرەك وەزیرانی ئیسرائیل سەری لەتاران دا تا کارێك بکات شا یارمەتی زیاتری کورد بدات.

لەئەنجامی پەیمانی دۆستایەتی تازە مۆرکراوی نێوان شۆرەوی و عێراقدا، چەکێکی زۆری شۆرەوی بەسەر بەغدادا داباری، کەئەوەش ئاکامێکی ڕاستەوخۆی کاریگەرێتی یارمەتییە سەربازییەکانی ئێران و ئیسرائیلی بەرزانی بوون، شا زۆر لەوە دوودڵبوو، سیاسەتی ئەمریکا لەئاست کورددا گۆڕا. هەرچەندە کەمێ مۆساد چاکەی گۆڕانی سیاسەتی ئەمریکای بەرامبەر بەکورد بۆ ئیسرائیل دەگێڕایەوە، بەڵام گۆڕینی سیاسەتی واشنتۆن بەهۆی شاوەبوو. سەیرەکە لەوەدابوو کەهەرچەندە ئیسرایل لەو هاوینەدا یارمەتییەکەیی زیادکردبوو، کەچی بەهۆی یارمەتییەکانی واشنتۆن و تارانەوە ئیسرائیل لە کوردستاندا کەمتر دەستی دەڕۆیشت.

ئیسرائیل لەیارمەتیدانی کورددا بەردەوامبوو، بەرزانیش ناوە ناوە پرس و ڕای بەو ئەفسەرە ئیسرائیلییانەی لەتاران بوون دەکرد. لەجەنگی عەرەبی ئیسرائیلی ١٩٧٣دا، قسەیەکی نهێنی وادەبوو کە کورد بەرەیەکی تر لەعێراقدا بکاتەوە، تا نەهێڵن بەغدا هێزەکانی خۆی بۆ پشتگیریکردنی سوپای سوریا دژ بەسوپای ئیسرائیل لەبەرزاییەکانی جۆلاندا بەکاربهێنێت تا ئەمڕۆشی لەسەربێت ئاشکرا نەبووە کە ئیسرائیلییەکان ئەو پێشنیارەیانکردبوو- پێدەچێت وابووبێت- یان لەکورد خۆیانەوە بووە. یەکێك لەیاریدەدەرە نزیکەکانی بەرزانی جەختی لەسەرئەوە دەکرد کە ئیسرائیلییەکان داوایان لەکورد کرد تا "پشێوی بۆ عێراق دروستبکەن"

بەرەیەکی دی بکەنەوە، بەلام بەرزانی "زۆر گرنگی بەو پێشنیارە نەدا" بە تایبەتی ئامۆژگارییەکی ئەمەریکای پێگەیشتبوو کە خۆی لەقەرەی ململانێی عەرەب و ئیسرائیل نەدات.

بەرزانی پشتی بەئەمەریکا ئەستوربوو وەك بەئیسرائیل. بەپێی راپۆرتەکەی پایك دەڵێت، ئەوە ئامۆژگاری کیسنجەری وەزیری دەرەوەی ئەو کاتە خۆی بوو. کیسنجەر لەیادداشتەکانی خۆیدا "لە ئاڵیش ئەدلو لەبزماریش" واتە بەهەردوولادا دەیشکێنێت، وای دەگەیەنێت کە هانی کوردنەوەی بەرەیەکی دی نەداوەو کەپۆڵی کورد لەوەدا دەرکەوت عێراق تەنیا تیپێکی بۆ بەشداریکردنی شەڕەکە مابۆوە. کەچی پاش پانزە ساڵ، ئەمجا کیسنجەر جەختی لەسەر ئەوە دەکات کەئەو لەگەڵ پلانەکەی ئیسرائیلدا نەبووە، چونکە ترساوە لەوەی هێزەکانی عێراق "ئەگەر کوردەکان لەچیاکانیان بێنەخوارەوە بەئەمراوی لەناویان بەرن" بەتایبەتی کە کورد لەچەکی سوك بەولاوە هیچی تر شك نابات، حەزیشی نەدەکرد ئەمەریکا لەوە زیاتر یارمەتی بەرزانی بدات و ئەوەندەی بداتێ کە بۆ هێرشێکی سەرتاسەر پێویست بێت، ئەویش لەترسی تۆڵەی عێراقی دوای شەڕەکەی "یۆم کیپور". لێپرسراوانی هەواڵگرانی ئیسرائیل، لەبەر چەند هۆیەکی خۆیان جەختیان لەسەر ئەوە دەکرد کە کورد خۆی پێشنیارەکەی کردووە، ئیسرائیلییەکانیش پێشنیارەکەیان رەتکردۆتەوە چونکە کوردیان لەتۆڵە چاوەڕوانکراوەکەی عێراق بۆ نەدەپارێزرا.

بۆ لێکدانەوەی هۆی ئەو ناکۆکییە دیارە، دەکرێ پەنا بۆ قسەیەکی کیسنجەر ببرێت "من بۆچوونێکی وام لا گەڵاڵەبوو کەلێپرسراوانی ئیسرائیل دەتەڵەبیب لێم تێگەیشتبوون، کەچی ئەوانەی کوردستان کارەکەیان لاپەسەندبوو". بەلام هیچ نەکرا، عێراق هێزێکی ٣٠ هەزار سەربازو ٦٠ فڕۆکەو ٤٠٠ زرێپۆشی بۆ جۆلان نارد. سەدام حسێن بەڕادەیەك وا دوودڵبوو کە بەڵێن لەشا وەربگرێت سوود لەوبارە نەبینێت. راستییەکەشی شا لەو رۆژانەدا دەیوت: "من حەزناکەم کورد بەوە لەکەداربکرێن کە پیاوی ئیسرائیل و وڵاتە یەکگرتووەکانن". بەلام شای ئێران بە بەڵێن بردنە سەرەکەی، دەستپێکردنەوەی پێوەندی دیپلۆماتیانەی نێوان ئێران و عێراقی بەدەستهێنا. (بەشداری کردنەکەی عێراق بووەهۆی کوشتنی ١٢٥ سەربازو کەوتنی ٢١ فڕۆکەو تێکشکانی ٨٠ تانکی عێراقی لەشەڕی ئیسرائیلی جۆلاندا)، دوای کۆتایی شەڕەکە ئیسرائیل بڕێکی باشی چەکی شۆڕەوی و تۆپ کە لەسوپا عەرەبییەکانی زەوتکردبوو بۆ کورد نارد، لەگەڵ مووشەکی "ستریلا"ی دژە فڕۆکە کەبەسەر شانەوە دەتەقێنرێت و "دەریشکەوت بێکەڵکن" لەگەڵ مووشەکی ((ساگر))ی دژە تانکیشیان تیادابوو.

هەر کە لەئازاری ١٩٧٤دا شەڕی کوردو عێراق دەستیپێکردەوە، ئەمجا مۆساد پەشۆکاو دەرکیکرد کە ڕۆڵی ئیسرائیل بە بەراورد لەگەڵ شاو ئەمەریکادا مامناوەندییە. ئێران بۆ پاراستنی کورد لەو هێرشە بەربڵاوەی عێراق، بەتارییەیەک تۆپی ١٢٠ ملیمەتری دەستکردی شۆرەوی و یەکێکی تری ١٣٠ ملیمەترو، ژمارەیەکی زۆری تریشی بەدوای یەکدا کرد بەناو عێراقدا. لەسەر سنوورەکانیش مووشەکی فڕۆکە شکێنی "ڕاپیەر"ی بەریتانیانەی دامەزراند. بەڵام یەکێتی شۆرەوی چەکێکی بێشوماری هەمەجۆرو پێشکەوتووی بەعێراق دا، هەر لە کۆپتەرو فڕۆکەی جەنگییەوە بیگرە تا دەگاتە تانک.

هێزەکانی عێراق بەپشتیوانی تانک و فڕۆکە، بە خێرایی کوردەکانیان لەدەشتاییەکانی هەولێرەوە بەرەو چیا سەختەکانیان کردەوە. نەگەر ی کورد پرد ی سەرێکی ڕێگای چیای سەختی "گەلی عەلی بەگ"یان تەقاندەوە. بەڵام کاری لەئەندازیارانی سوپای عێراق نەکردو ڕێگایەکی تریان بەچیاکەدا ڕاکێشا. عێراقییەکا[ن] پشت بەهێزی تانکەکانیان لووتیان بەدامێنی چیای کۆرەک و دەشتاییەکانی دەوروبەری شاری دیانا"[٢٤] وەنا. لەکاتێکدا لەڕیزی پێشمەرگەکاندا پڕوپاگەندەی ناپاکێتی بڵاو بۆوە. "زڵمی زامیر"ی بەڕێوەبەری گشتی مۆساد کەشارەزایی تەواوی لەکوردستاندا هەبوو، جارێکی تر ساگی ناردەوە، هەرئەوەندە گەیشتە کوردستان و بۆی دەرکەوت بەرزانی و کوڕەکانی لەسروشتی فرمانی شەڕکردنەکەی سەرکردایەتی عێراق تێناگەن، دەستێکی کەوتە ئەملاو دەستێکی کەوتە ئەولا. وەک دەیوت "دەستەڵاتیان لەدەستدا نەمابوو".

لەئەشکەوتێکی نزیک چیای زۆزکی لای شاری ڕەواندوز، ساگی کۆبوونەوەیەکی لەگەڵ فەرماندەی هێزەکانی کورددا کرد، بۆی دەرکەوت کورد لەڕووی تەکنیکییەوە لەهەلومەرجێکی ترسناکدان. ساگی چەند کەمینێکی نایەوە کەپێشمەرگەکان بە مووشەکی ساگرو ئاسن و ئەو تۆپە ١٠٦ ملیمەترانەی لەتەقاندندا بەدواوە نایەن، تیایاندا بەشداریکرد. ساگی کەزانی تانکە عێراقییەکان لەسەر ڕێگای قیر لانادەن، کەمینێکی بۆنانەوە لەنێو سەعاتدا ١٠٠یانی تێکشکاندن، لە کەمینەکانی تریشدا عێراقییەکان زیانێکی زۆریان لێکەوت. کەچی عێراقییەکان ئەوە ڕاینەگرتن و لەهێرشەکانیاندا بەردەوامبوون و چیای زۆزکیان گرت، هەرچەندە هەردوولا لەشەڕەکەدا چەند جارێک چیاکەیان دەگرت و بەریاندەدایەوە، پاشان بەهۆی بەفرباریینەوە

(٢٤) لەڕیزی پێشمەرگەدا دەنگێک هەبوو کە گوایە ناپاکێتی لەئارادایە، چونکە لەکاتێکدا دەستە پێشمەرگەیەک شەو کشاونەتەوە هەر لەوکاتەدا کۆمەڵە تۆپێکی عێراق لەچیاکەوە بەرەو هەمان شوێنی پێشمەرگە لەپاشتاییەکاندا شۆڕ بوونەتەوە، ئەویش پرسیار هەڵدەگرێت دەستە پێشمەرگەکە لەناو خۆیاندا دەمەقاڵێیەکیان بووە - جا ڕاستبێت یان درۆ- گوایە گەڕاونەتەوە بۆلای سەرکردایەتییەکەیان تا ناکۆکییەکەیان بۆ چارەسەربکەن

شەڕەکە خاوبۆوە، بەڵام بەبێنەوەی بەهێجگارەکی بووەستێت. هێزە عێراقییەکان بۆ یەکەمجار لەمێژووی ململانێیانـدا لەگەڵ کورددا، لەزستاندا شەڕی ناو چیایان کردو، بۆ دەشتاییەکان نەکشانەوە. ساگای لەمەترسی بارودۆخەکە زۆر ڕاڕابوو، ڕۆیشتەوە بۆ ئیسرائیل تا بە دوای کاردانەوەیەکی لەباردا بگەڕێت.

لەکاتێکدا ساگی هێشتا بیری لەکاردانەوەیەکی بەجێنەکردبەوە کە کورد لەوچەڵەمەیە ڕزگاربکات، ڕێککەوتننامەی جەزائیر لە ٦ی ئازاردا بڵاوکرایەوە. شا بەرامبەر گۆڕانکارییەکی گەورە کە لەسنووری نێوان عێراق و ئێراندا کرا، دەستی لە کورد بەردا. لەپڕێکا دوو لیواو نیوی تۆپهاوێژو تۆپی دژە فڕۆکەی، لەعێراقەوە بەرەو سنور، دەبەردەمی کوردو ئیسرائیلییە هەڕەساوەکاندا کشانەوەو ئاودیوی سنووریکردنەوە، "شتو، کەکانیان کۆکردەوەو ئەو ئاوەیان بەجێهێشت". ئەفسەرە ئێرانییەکان هەستیان بە شەرمەزارییەکی زۆر دەکردو ڕاستیشیان بەکوردەکان دەوت و کشانەوەکەیان بەگۆڕینی هێزەکان لە قەڵەمدا. ئەمجا لەپڕێکدا ئەفسەرەکانی مۆسادیش فرمانیان لەدەستگای سالاکەوە پێگەیشت کە یەکسەر خۆیان بپێچنەوەو ئەو ناوە بەجێبهێڵن. ئەوەش کۆتاییەکی تاڵی سەرکێشییەکەی کوردبوو.

بەڵام لەتاران، "ئوری لوبرانی" سەفیری نارەسمیانەی ئیسرائیل، کە یەکێکبوو لەو کارگێڕە هەرە کۆنانەی دەزگای مۆسادی جێبەجێکەرانی "سیاسەتی دەوروبەر"، هەر لەئەسیوبیاوە بیگرە تا دەگاتە لوبنان، سەری لە "ئەرندایەتی و ئەڕەقی" شا سوڕمابوو. بەڵام گەورە لێپرسراوێکی ئێرانی گوێی خۆی لەئاستی ئاڕەزاییەکانی ئیسرائیل خەواندو ڕەخنەشی لێگرت کە "سیاسەت و سۆز تێکەڵ بە یەکدەکات"، سەبارەت بە ڕێککەوتننامەی جەزائیریش پێیوابوو "یارمەتیدانی کەمایەتییەکان خۆی لەخۆیدا ئامانج نین، بەڵکو شێوازێکن بۆ سەندنی دەستکەوتی زیاتر لەزۆرینە" و"سیاسەتی چاک"یش ڕاگرتنی یارمەتیەکانە لەکاتی خۆیاندا، تا زۆرترین دەستکەوت لە زۆرینەکە بە دەستبهێنێ، شاش هەر ڕێك ئەوەیکرد. لوبرانی زانی کە ئیسرائیل لەوەدا بەهەڵەدا چووبوو گوایە دژایەتییە مێژووییەکەی فارس و عەرەب ناگۆڕێت و تاهەتاشە بەردەوامدەبێت، هەر ئەو بۆچوونەش پاڵی بەئیسرائیلەوەنا کە هانی کورد بدات هاوکاری ئێران بکات، کەسیش لەوە کردەوە هەرکات شا بە خەیاڵیدا بێت، ئەوا چارەنووسی پێوەندییەکەی ئیسرائیلیش بەئێرانەوە لەچارەنووسی ئەوەکەی کورد باشتر نابێت، موچڕکە بە لەشیدا دەهات.

بەڵام لوبرانی وای یەکلا دەکردەوە کەدەیوت:"هەرگیز شتێکی وام بۆ نەهاتووە کەمشتومڕ لەگەڵ شادا بکەم و بەرگری لەکورد بکەم یان داوای یارمەتیدانی مرۆڤایەتی ئەو دە هەزاران

پەنابەرەی لێبکەم کە بەسەر ئێراندا دادەبارین". وتیشی: "بێگومان لەبەرئەوەی ئیسرائیل راستەخۆ لەکارەکەدا بوو، هەستمان بە گوناهباریدەکرد" چونکە وەك رایگەیاند لەسەربڕینی سەدانیان و سەرگەردانکردنی هەزارانیشیان بەناو ئێران و بیابانەکانی خوارووی عێراقدا بەئاگابوو. دوای چەند ساڵێك لوبرانی دەیوت "ئەگەر ئیسرائیل وڵاتێکی بچووکی چوار ملیۆن و نیوی نەبوایەو، بۆ نموونە وڵاتێکی گەورەی بیست و پێنج ملیۆنی بوایە، ئەوا بێگومان بەجۆرێکی تر رەفتارمان دەکردو، دەمانکێشا بەمێژەکەدا بەڵام ئەم قسانەش هەر بۆ بیانوو هێنانەوەی خۆیانبوو. ئەگەرچی ئیسرائیل لاف چوارەم بەهێزترین سوپای دونیایان" لێدەدا، بەڵام ئیسرائیل لەمێژێکی ئاوچەیی تاڕادەیەك بچووك بەولاوە کەلەدووری بنکە خۆرهەڵاتییەکەی ناوەڕاستی خۆی بەولاوە نەیتوانیوە پەلبهاوێت هیچی تر نەبووە. هەر رێك لەبەر ئەوەشبوو لەسەرتاوە شا ئیسرائیلییەکانی بۆ تێوەگلان لەکێشەی کورد هاندەدا، چونکە دەیزانی ئیسرائیلییەکان بەتەواوەتی پشت بەو دەبەستن و ناشتوانن هیچ هەڕەشەیەك لەسیاسەتەکەی بکەن.

ساڵی دولتر لوبرانی شای ئێرانی بەتەنیا لەدورگەی کیش کەندلوی فارسدا بینی و دەیتوانی زۆر لەڕوو قسەی لەگەڵدا بکات. لەشای پرسی ئەو هاوپەیمانێتییەی لەگەڵ ئیسرائیلدا هەیەتی، بەڕاستی چی دەگەیەنێت. شا زۆر بێپێچوپەنا وەڵامی دایەوە، کە گرنگی ئیسرائیل خاڵێکبوو لەبەکێشکردنی رووزەو قینی عەرەبدا، ئەوەش کاتی پێویستی بۆ ئێران دابیندەکرد تا خۆ بۆ ئەو بەرەنگاربوونەوەیە ئامادەبکات کە دەبوا ڕووی بدایە. لەسەری رۆیشت، پێوەندییە پەتینەکەی نێوان تەلئەبیب و واشنتۆنیش یارمەتی تێگەیاندنی هەڵوێستی راستەقینەی ئێرانی لای ئەمەریکا دەدا، هەر لەو رێگایەشەوە هەڵوێست و سیاسەتی ئەمەریکای بۆ ڕووندەکاتەوە. ئەگەرچی شا لە قسەکانیدا باسی کوردی نەکرد، بەڵام ئەوانیش کاتیان بۆ رەخساند.

گەورە لێپرسراوانی کورد دڵنیان بەوەدا دەدا کە، نزیکەکانی بەرزانی لەو کۆبوونەوە نهێنیانەی هەردوو وەزیری دەرەوەی ئێران و عێراقی ناوەڕاستی ١٩٧٤ بەئاگابوون، کە هەرچی کۆسپی بەردەم رێککەوتننامەکەیان بوو نەیهێشت. بەڵام پێشیان لەسەر ئەوە دادەگرت کەهیچ شتێکی وایان سەبارەت بەنزیکبوونەوەو سەرکەوتنی رێککەوتننامەی جەزائیر نەدەزانی و هەر بەبیریشیاندا نەدەهات. بەهەرحاڵ، بەڵام کورد لە ئیسرائیلییەکان تووڕەبوون. چونکە لە نزیکبوونەوەی دەستبەرداربوونەکەی ئێران ئاگاداری نەکردبوونەوە، پێیان وابوو مۆساد لەهەموو شتێك بەئاگایە، ئەویش بەهۆی ئەو گەشێتییەی بەمۆساد درابوو. بەڵام مێژوونووسە ئیسرائیلیەکان، ئەوەیان رەتدەکردەوەو، دەیانوت ئەوانیش وەك هەموو کەسێکی دی

هەڵەدەکەن، بێئاگاییشیان لەڕوودانی شەڕەکەی عەرەبیان بەنموونە دەهێنایەوەو، دەیانوت ئەی حکومەتی ئیسرائیل هێرشەکەی ١٩٧٣ی میسرو سوریای بەلاوە کوتوپڕ نەبوو؟

کەمی نکوڵی لەوە دەکرد کەئێران لەناپاکێتییەکەی جەزائیردا، پێشەکی هیچی لای ئیسرائیل دەرکاندبێت. بەڵام مێژوونوسێکی ئیسرائیلی کە لەتاقیکردنەوەکەی هاوپەیمانێتی ئیسرائیل و کوردی کۆڵییەوە، دڵنیە بەوەدا نا کەناتوانێت جەخت لەسەر ئەوەبکات کە حکومەتی ئیسرائیل سەبارەت بەنزیکبوونەوەی ناپاکێتییەکە زانیاری لە کورد دەشاردبێتەوە ئەگەر کۆنە هەوڵەکانی ئیسرائیل بۆ لاوازکردنی عێراق لێکبدرێنەوە، ئەوا بەدڵنیاییەوە راگرتنی شەڕی کورد زیانیان پێدەگەیەنێت و هیچ سوودێکیشی بۆیان نابێت، بەتایبەتی کەئیتر عێراق لەناردنی هێزەکەیدا بۆ خۆرئاوا بەرەنگاربوونەوەی ئیسرائیل دەستی بەرەڵا دەبێت لەو ماوەیەدا "جۆزیف کرافت"ی رۆژنامەنووس کە نووسینەکانی لەیەك کاتدا لە چەند رۆژنامەیەکدا بڵاودەکرێنەوەو لەکیسنجەرییشەوە نزیکە، لەو مەترسیانەو باسکردنی رێککەوتننامەی جەزائیر، وای دانابوو کە ئەوانە "زەبرێکی توندە بەڕووی وڵاتە یەکگرتووەکاندا" کە پارێزەرێکی سەرەکی ئیسرائیلە.

دوواتر لووبرانی لەقسەیەکی تریدا وتبووی "با وەك کورد تەنیا گازاندە لەو هاوپەیمانانە نەکەین کەهەر رۆژەی لەسەر پەتێك یاریەکەن، بەرپرسێتی رێککەوتننامەی جەزائیریان بەسەردا نەهێنین" لەمەدا راستبوو. شەڕ لەبەرژەوەندی کورددا نەبوو، بەغداش، بێئەوەی ئێران زیاتر لەڕێگای سەربازیانەوە لەکوردستانی عێراقدا تێوە بگلێت سەرکەوتنێکی دیپلۆماتیانەی گرنگی بۆ شا رەخساند. بەڵام بەرزانییەکان هەرگیز لەئیسرائیل خۆشنەبوون. بەرزانی تا دوارۆژی ژیانی لەئاوارەییەکەی ئەمریکایدا، وەڵامی هیچ پرسیارێکی نەدەدایەوە سەبارەت بەوەی پێوەندی لەگەڵ ئیسرائیلدا هەبێت، هەر بەئەنقەستیش باسەکەی دەگۆڕی.

مەسعوودی کوڕیشی لەو پرسیارانە زیاتر کرژ دەبوو، لەتشرینی یەکەمی ١٩٩١دا، لەسەردانێکی کوردستانی عێراقمدا، بەمەسعودم وت دەمەوێ بچم بۆ ئیسرائیل بەڵکو چاوم بەیەکێك لەو ئەفسەرانەی مۆساد بکەوێت کەلەکێشەی کورددا کاریانەکرد. کەچی لێهاتووترین و پارێزگارترین کوردم لێبووە کەسێکی دی و، پێی راگەیاندم کە هەرگیز ئەو لەوباسە نادوێت و، بێزارییەکی زۆریشی لەبارەیانەوە دەرببڕی. ڕوونیشیکردەوە کە هەر پێوەندییەکی ئیسرائیل ئەو سەرگەردانییەی بەسەر باوکی و، بنەماڵەکەی و، عەشیرەتەکەی و، پارتەکەی و، هەموو کوردی عێراقدا هێنا. ئەو پێوەندییە چاکانەی پێشتر لەگەڵ هێزە دەرەکییەکاندا هەمانبوو بشبووینە جێگەی باوەڕیان، بەهۆی ئەوانەوە هەموویمان لەدەستدا[٣٥]. جا بۆچوونەکەیان راستبێت یان

---

(٣٥) بەهەرحاڵ لەگفتوگۆیەکی ساڵی ١٩٩٢یدا لەگەڵ کامەران قەرەداخی رۆژنامەنووسی "الحیاە"دا ئاماژەی بەوە دابوو کەرەتکر ەوەی کارکردن لەگەڵ ئیسرائیلدا، هەر لەسەر بنا ی دەرزەکەی رابردوو نییە. چونکە دەیزانی کەئەندامە عەرەبەکانی کونگرەی نیشتمانی عێراق ئەوەندە حەز بەو جۆرە پەیوەندیانە ناکەن

ئا، بەدەم ڕۆژگارەوە کوردەکان گەیشتبوونە ئەو بڕوایەی کەئەگەر بەرزانی ئەو پێوەندییەی لەگەڵ ئیسرائیلدا نەبەستایە ئەوا لەگەڵ واشنتۆن و شادا وا ساویلکە نەدەبوون.

واش ڕای گشتی ئیسرائیل، بە درێژایی سالانی ئاینده، بەراستی پشتگیری کێشەی کوردی دەکرد لەبەهاری ۱۹۹۱دا کاتێك کورد لەدژی سەدام حسێن ڕاپەڕی و،ئەمجا کە ڕاپەڕینەکەیان تێکشکاو بەرەو ئێران و تورکیا هەڵاتن، کورتە ئیسرائیلییەکان لەبەردەم بارەگای حکومەتدا خۆپیشاندانیانکرد و دواییان لەئیسحاق شامیری سەرەك وەزیرانی ئیسرائیل کرد یارمەتی کوردی عێراق بدات. هەندێ یارمەتی مرۆڤانەیان نارد، بەڵام بۆچوونە ڕاستییەکانی سیاسەت بەسەرئەوانی تردا زاڵبوو. "ولیام سافایر"ی نەوسەری نویۆرك تایمز، کە بەلایەنگری تەواوی ئیسرائیل ناسرابوو، بەرامبەر بە بێبایەخ[...]ەکەی بەکورد سەرز[...]تی ئیسرائیلی کرد، کە لەخۆپەرستیانبووەو ترساون لەوەی ئەوەك [...]ربەخۆیی کورد بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دامەزراندنی دەوڵەتی فەلەستین ئاسان بکات، بۆیە گوێیان پێنەدان.

هەر ئەفسەرێك کاری هەواڵگری کردبێت دەزانێت، بڕوابوونی تەواو ئەو بۆچوونانەی کە زیادیان پێوە دەنرێت و تۆمەتی ناڕەوایانە، بەشێکی ناخۆش و جارسکەری ئەو نرخەیە کەلەهەر کارێکی نهێنی دونیای سێیەمدا دەبێت بدرێت. جا کەمێزە دەرمکییەکان لەگەڵ گەلێکی هەژارو ژێردەستی وەك کوردا کاریکەن، ئەوا نرخەکە زۆر گران دەوەستێتەوە. وەك چەند ساڵێك دوای ناپاکێتییەکەی لەکورد کرا ولیام کولبی بەڕێوەبەری ئەوسای "سی.ئای.ئەی" پێی ڕاگەیاندم "تا زیاتر لەم کارانەوە نزیك بی، مەترسی سۆز زاڵبوون زیاتر دەبێت بەتایبەتی بۆئەوانەی ڕاستەوخۆ لە کارەکەدان[٣٦]. کۆلبی کەدەستێکی باڵای لەکارەکانی ئاسیادا هەبوو، باش دەیزانی لەچی دەدوێت. بەڵام بۆ ئیسرائیلییەکان ناخۆشییەکە زیاتربوو. هەر وەك لویرانی دەیوت، لەمانگی ئازاری ١٩٧٥ەوە "خەڵکە ساویلکەکانی ناوچەکە، کوردو ئێرانی و ئەوانی تریش، بڕوای تەواویان بەوەهێنابوو کە جوولەکە بۆپارە هەمووشتێك دەکەن". بەلای ئەوەوە "ئەمەش برەوی بیری پێشوەو، نیشاندانی وێنەی جوولەکەی کت[...]ی – پرۆتۆکۆلاتەکانی دانایانی زایۆنییەکان-ە" واتە ئەو بڵاوکراوە کۆنە دژەسامییەی کەپۆلیسی نهێنی قەیسەری لەڕوسیا، لەسەرەتای ئێستای ئەم چەرخەی ئێستادا دایان نابوو.

---

[٣٦] پێوەندی "سی ئای.ئەی" و کوردی عێراق بەدرێژایی ساڵانێکی زۆر بو[...]بوەندییەکانی ئە[...]ریکاو ئێران شوێنی مەترسی بوو. هەر لەگەڵ کەوتنی شادا، "ڕای کەیف"ی سەرۆکی بنکەی پێشووی "سی ئای ئەی" لەتاران بانگکرایەوە تا ژێر بەرژێر لەگەڵ حکومەتە نوێکەی ئێرامدا، کە زۆر لەپێوەندی نێوان کوردی ئێران و ئیسرائیل دەترسا، گفتوگۆ بکات. کەیف وتی ئەوەندەی سی ئای ئەی ئاگاداربێت هیچ شتێکی وا لەئارادا نییە

پەراوێزەکانی بەشی حەوتەم

سوالکەرە کوێرەکە

چاوپێکەوتنێکی کامەران قەرەداغی نووسەری کاروباری دەرەوە لەرۆژنامەی ((الحیاة)) ی لەندەنی. لەندەن تشرینی دووەمی ١٩٩١.

*"پیرتر دیاربوو"، چاوپێکەوتنی "ئالۆت" تەلئەبیب ١٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*بیست هەزار دۆلار ((چاوپێکەوتنی ئالۆت)) تەلئەبیب ١٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*"رۆژنامەنووسێکی بیانی کە بەسەردان هاتبوو"، چاوپێکەوتنی "ئەلیکس ئیفتی"ی ئەسوشیەیتدپریس. نیکوسیا. ٢١ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*"ئامۆژگاری پاراستنی کردووە کەی ویستبێتی"، گفتوگۆیەک بەتەلەفۆن لەگەڵ "ئەماتزیا بارام". ١٥ی تشرینی یەکەم ١٩٩١.

*"ئەفسەرێکی ئیسرائیلی ... خۆی ئاشکرا کرد"، رۆژنامەی "النور"ی ئەحمەد تاڵەبانی کەلەو رۆژانەی لەبەرزانی جیابوونەوە لەبەغدا دەردەچوو، لە ٢٩ی کانونی دووەمی ١٩٦٩دا بە دووروودرێژی ئەمەو پێوەندییەکانی تری بەرزانی ئیسرائیلی خستەڕوو.

*"کورە شارەزای ناوچەکەیە..."، چاوپێکەوتنێکی لیڤاکۆڤ. تەلئەبیب. ٢٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*"هەر یەکەیان نیشانگرووپێکی کارامەیە"، چاوپێکەوتنێکی ساگای. لە "رامات گام" ئیسرائیل. ١٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*"هەر بۆ شەڕکردن دروستبوون"، چاوپێکەوتنی ساگای. ١٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*"چەندین کەس سەرکەوتنی ئەو شەڕەیان بۆ خۆیان رادەکێشا"، لەنامەیەکی سیامەند عوسماندا بۆ نووسەر. ٢٧ی کانونی دووەمی ١٩٩٣.

*"بۆچوونەکانی بەرزانی لەبارەی شەڕەکەی هەندرێنەوە"، چاوپێکەوتنەکەی ساگای. ١٨ تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*"قەوارەی زیانەکانی ..." بڕوانە:

Rene Mauries. Le Kurdistan ou la mort. Paris, 1967.

*"گفتوگۆکەی ژەنەراڵ ئەهارون یاریف لەگەڵ ساگای"، چاوپێکەوتنی ساگای تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*"هەلاتنی فرۆکەوان...." بروانە Raviv and Yossi Melman, Evry Spy a Prince, pp. 141-143.

*"ڤایلیونی شا"، بروانە کتێبەکەی عەلەم کەپێشتر ناوی هاتووە.

The Shah and I, The Confidential Diary of Iran s Reyal Court: 1969 – 1977, London 1991 and New York 1992 pp. 41,83, and 84.

*"پیلانی هێرشبردنە سەر کەرکوک"، چاوپێکەوتنەکانی، لیڤاکوڤر سامی عەبدولرەحمان، رەواندوز، ٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*"ئێمە بۆ ولاتە یەکگرتووەکان گرفتێکین"، چاوپێکەوتنی ناڤوف تەلئەبیب، ١٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*"هەموو ئەو ئێپرسراوە..."، چاوپێکەوتنی عیسمەت ڤائیلی، لوزان، ٣١ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*"ئێوە دیگول و ئیکسونتان رووخاند"، بروانە:

Matti Golan, Shimon Peres, London p. 150 بەرزانی لەم سەردانانەیدا بەتایبەتی بەنوێکردنەوەی دۆستایەتییە دێرینەکەی لەگەڵ ئەو جولەکە کوردە کۆچکردوەی، کەلە کشانەوەکەی ئێرانی ساڵی ١٩٤٧یدا بەرەو یەکێتی شورەوی ئانی بۆ چەکدارەکانی کڕیبوو، زۆر خۆشحاڵدەبوو.

*"کەمێ مۆساد چاکەی .... ئیسرائیل دەگێڕایەوە"، بروانە: The Last Option, p.144 کە کەمێ لەگۆڕانکارییە سەرەکییە سیاسییەکەدا ئاماژەیەکی بچووک بەرۆڵی ئیسرائیل دەکات. "بەردەوام کیسنجەر لەهەوڵەکانی ئێران و ئیسرائیل بۆ هاندان و بەهێزکردنی راپەڕینی کورد ئاگادار دەکراو، قایل کرا کە بێتە پاڵ ئێمەو پشتگیری کورد بکات و بەرەنگای بۆچوونی سیاسەتمەدارانی وەزارەتی دەرەوە بێتەوە کە موریس دراپەر سەرۆکایەتی دەکردو لەو بروایەدابوون کە ئەمەریکا لەم کێشەیەدا هیچ سوودێکی نابینێت." بەلام کیسنجەر بریارەکەی لەدرێانەبوو.

*"قسەیەکی نهێنی واهەبو" ولیام سەفیری لەکتێبەکەیدا کەپێشتر ئاماژەی بۆ کراوە: William Safire. Safiers Washington, New York 1980 لاپەرە ٨٣دا، کە پێشتر لە ٥ی شوباتی ١٩٧٦ دا لە ستوونێکدا بلاوکرابۆوە، دەڵێت: "کوردەکان هەر بۆ خۆیان حەز دەکەن هێرشێک بکەن بۆ ئەوەی دەریخەن هەم لەبریارەکانیاندا سەربەستن و هەم گوشاریش لەسەر

ئیسرائیل کەم بکەنەوە" بەڵام کێسنجەر بەمە قایل نەبوو، لە "١٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٧٣ دا فرمانی بە ولیام کولبی سەرۆکی هەواڵگران دا کە کوردەکان لەوە ئاگاداربکاتەوە کە
-ئێمە دووپاتی ناکەینەوە، کاری سەربازیی و هێرشبردن، کە حکومەتێکی دی پێشنیاریکردووە، (ڕاپۆرتەکەی پایک دەڵێ مەبەست ئیسرائیلە) بە هیچ جۆرێك لەبەرژەوەندی ئێوە نییە.
*"زۆر گرنگی بەو پێشنیارە نەدا"، چاوپێکەوتنێکی دکتۆر مەحمود عوسمان. سلێمانی. ٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.
*"لەیادداشتەکانی خۆیدا"، بڕوانە کیسنجەر:
White House Years, New York 1975 p.1265
*" ئەگەر کوردەکان ... بەتەواوی لەناویان بەرن"، چاوپێک ـکی کیسنجەر. مارتا ڤاینیارد. ٢٣ی ئابی ١٩٩٢.
*"من بۆچوونێکی وام لا گەڵاڵە ببوو کە ئیسرائیلییەکان"، هەمان سەرچاوە.
*"من حەزناکەم بەوە لەکەدار کرێم"، ئەسەدوڵەعەلەم.
The Shah and I, p. 327.
*"دوریشکەوت بیکەڵکن"، ساگی. ١٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.
*"ساگی .. دەستێکی کەوتە ئەم لاو دەستێکی کەوتە ئەولا" هەمان سەرچاوە .
*"لەریزی پێشمەرگەدا ... ناپاکێتی لەئارادایە"، گفتوگۆیەکی تەلەفۆنی لەگەڵ کامەران قەرەداخیدا. ٢٨ی کانونی دووەمی ١٩٩٤.
*"لەپرێکدا دوولیواو نیوی تۆپهاوێژ ...و کشانەوەکەیان بەگۆڕینی هێزەکان لە قەڵەمدا"، بڕوانە The Last Option ی کەمپ، لاپەرە ١٩٥.
*"فرمانیان لەدەستگای مۆسادەوە پێگەیشت کە یەکسەر خۆیان بپێچنەوە؟"، چاوپێکەوتنی -نوری لوبریانی- وەزارەتی بەرگری لە تەلئەبیب. ١٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.
*"سەری لەدڕندایەتیی و دڵرەقی شا سوڕمابوو"، هەمان سەرچاوە
*"گەورە ئێپەرسراوێکی ئێرانی" بڕوانە: کەمپ The Last Option p.195.
*"گەورە ئێپەرسراوانی کورد دانیان بەوەدا نا"، لە گفتوگۆیەکی ٢٨ی کانونی دووەمی ١٩٩٤ی تەلەفۆنیدا کامەران قەرەداخی وتی، دوکتۆر مەحمود عوسمان، کە ئەوسا نزیکترین ڕاوێژکاری ژەنەڕاڵ بەرزانی بوو، دانی بەوەدا ناوە کە سەرکردایەتییەکەی لەپێکگەیشتنەکەی هەردوو وەزیری دەرەوەی عێراق و ئێران بەئاگابووە، هەڵەکەی ئێمە لەوەدابوو کە ئەدەمات بەبیرماندا ئەو پێکگەیشتنانەی چەند مانگێکیان خایاند، گەیشتبێتە سەر ڕۆخی بەدیهێنانی ڕێککەوتنێکی چەسپاو.

*"کەمی نکوڵی لەوە دەکرد" ، بڕوانە کەمی: The Last Option, p.195.

*"بەڵام مێژوو نووسێکی ئیسرائیلی"، گفتوگۆیەکی تەلەفۆنی – نوفرا بینگیو- لە سەنتەری دایان، زانکۆی تەلئەبیب. ئیسرائیل. ١٧ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

*"بەرزانی هەر بەئەنقەستیش باسەکەی دەگۆڕی، چاوپێکەوتنێکی موریس دراپەر لەواشنتۆن دی سی. ١٨ی کانونی یەکەمی ١٩٩١.

*"ولیام سافایری لە ستونێکی International Herald Tribune ی ٢ی نیسانی ١٩٩١. هەمان بێبایەخی لەلایەن "مارلین فتز واتر" قسەکەری کۆشکی سپی، ٧/٦ی نیسانو "جوزیف فلچر"، کە لە ١٠ی نیسانی ١٩٩١ی هەمان ڕۆژنامەدا بڵاوکرابۆوە.

*"تا زیاتر لەم کلرانە نزیك بێ"، چاوپێکەوتنی ولیام کۆلبی لە واشنتۆن دی سی ٢٠ی کانونی یەکەمی ١٩٩١.

*"کاری هەواڵگری"، لەگفتوگۆیەکی تەلەفۆنی کامەران قەرەداخی ٢٨ی کانونی دووەمی ١٩٩٣دا، وتی فریدریك کیونی ڕاوێژکاری سەربازی ئەمەریکاییەکان بۆ گێڕانەوەی کوردە ئاوارەکان بۆ شوێنەکانی خۆیان، چاوپێکەوتنێکی ١٣ی کانونی یەکەمی ١٩٩١، ڕایگەیاند کە لەنزیك شاری دیانای کوردەکانەوە ڕووبەڕووی سێ کەس بۆتەوە کە بەزمانی عیبری دەدوان، بەڵام بۆی ڕوون نەبۆوە کە داخۆ لەوێدا چیانەکرد.

*"خەڵکە ساویلکەکان ناوچەکە"، چاوپێکەوتنی -لیوبرانی- ١٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١.

(٨)

عەلی كیمیاوی [٣٧]

"بۆ سەركەوتنی شەیتان ئەوەندە بەسە كەخێرخوازەكان هیچی لەدژ نەكەن"

ئەدموند بورك

لەهاوینی ١٩٩٤دا "سیمون ڤیزنتاڵ" بەهەمان ئەو گەشی و ڕووخۆشییەی یەكەم پێكگەیشتنی چارەكە سەدەیەك كەپێشترمان كوێنلۆڤەمبوو. ساڵی ١٩٦٨كە بۆ یەكەمین جار لەنووسینگەكەی ڤییەننای خۆی سەردانمكرد، لەوكاتە من لەوارشۆ هێشتا پەیامنێری ڕۆژنامەی "نیویۆرك تایمز"ی ئەمەریكایی بووم، ئەویش لەڕاوانانی ئەو نازییانە كۆڵی نەدەداو بێزاریش نەدەبوو، كەگوایە بۆ ڕزگاركردنی ئەورووپا لەجوولەكە "دوا چارەسەرەكەی كێشەی جوولەكە"ی هێتلەریان جێبەجێكردبوو. من لەبارودۆخی ئەورووپای خۆرهەڵاتەوە دووربووم، پێویستیم بەیارمەتی ئەو هەبوو، تا لەكارە داینەمیكییە دژە سامییەكانی ناو ئەو وڵاتە بگەیشتمایە كەمێتلەر بەرنامەیەك جوولەكە قڕانی تیادا كردبوو ڕەنگە كەس وای تیادا نەمابێت. ئەوساڵە هەڵمەتی دژە سەهیۆنیزمی بەرزتر تیادا دەبینرا، كە لەملمانێی گەرمی ناو بیوكراتییەكانی پارتی كۆمۆنیستی پۆلۆنیاوە هاتبوو. ڤیزنتاڵ زۆر بەهێمنی داواكارییەكەمی جێبەجێكرد.

لەمجارەیان هاتبوومەوە بۆ ڤییەننا تا هۆكاری ئەوسزا سامناكەم تێبگەیەنێت كە سەدام حسێن لەكوردی عێراقی كردبوو، چونكە زۆر لەو سزایانەی "شەرداغ"و "میشاخ"و "ئەییدینگۆ" بەسەرویتربوو، كەبەپێی "سەردەمی كۆن"، "ئەبوخودنەسر" فڕێدرابوونە

---

[٣٧] وەك لەكۆتایی هەشتاكاندا "كیمیایی" بەسەر ((عەلی حەسەن مەجید)) دا بڕا (وەرگێڕ)

مەنجەنیقێکەوە، (ڕەنگە مەنجەنیقەکە چاوە تیرێکی سەرکانە نەوتە نوێکانی ئەمڕۆی کەرکوکی کوردستان بووبێت). جا ئەگەر کەسەکانی ناو تەورات ڕزگارکرابێتن، ئەوا وەکو کوردە عێراقییەکان بەرچەکی کیمیاویان دانەبەن و گوندەکانیشیان تەختکرابن و، ڕاگوێزرابن و بەدەیان هەزاریشیان لەگۆڕە گوللەبارانکران و کۆمەڵکوژکران و، بەچەندین شێوەی تریش لەناوبران، بەرادەیەک تاوانی "هونەرنواندن"[٣٨] لەشێوەی کوشتنەکەیاندا خراپە پاڵ سەدام حسێن.

بەمیوانبووم لیزنتال ئەو هۆیانەم تێبگەیەنێت کە دیکتاتۆرە هاوچەرخەکان، جا ئەڵمانیایی بن یان خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی، چۆنچۆنی ئەم تاوانە ترسناکانە وا بەوردی دادەڕێژن و هونەری تیادا دەنوێنن و پشت بەشێوازی کۆمەڵکوژی دەبەستن ئەی دەبێت هۆی گوێپێنەدان و ڕێنەگرتنی دونیای دەرێشەوە لە ڕوودانی ئەو کارەساتە ناهەموار پێبێت. ئەمدەزانی لیزنتال هیچ شتێکی وا لەبارەی کوردەوە دەزانێت و لەکارەساتەکەشیان ئاگایە. بەڵام دەمزانی خاڵێکی لاوازی بەرامبەر ڕۆژنامەنووسان هەیە. بۆیە کە بارەی شتی گرنگەوە پرسیارم لێدەکرد هیچ دوودڵییەکم نەدەکرد، خۆشم وانیشاندەدا کەبەلامەوە گرنگنەبن. زۆرشت هەبوو لێی تێنەدەگەیشتم، بۆیە لەچاوپێکەوتنەکەیدا خۆم بەبێ ویژدان نەدەزانی. پێموابوو یەکێک کەلەمێژووی دامەزراندنی دەزگایەکی کۆمەڵکوژی ئەم سەدەیەدا پسپۆڕبێت، دەبێت چەند وەڵامێکی بۆ بەسەرهاتەکەی کوردیش هەبێت، هەرچەندە لەگەڵ گەورەیی و کاریگەرێتی "کوورە مرۆڤ سووتێن"ەکەی نازییەکاندا، کەجوولەکەکانیان تیادا سووتاند بەراوورد ناکرێت.

من لەکردنەوەی ئەم باسەدا تارادەیەک وریابووم. چونکە ئەو دەیان ساڵەی لە ئەفەریکاو ئاسیاو خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا بەهەواڵی جەنگ و پێشێلکردنەکانی مافی مرۆڤەوە خەریکبووم، وا قاڵبانکرابووم کە دەبێت بەرامبەر بەو تۆمەتە گەورانەی دەخرێنەپاڵ هەرلایەک، کەخراپترینیان و تەنانەت قەڵچۆکردنە گەورەکانیشیان کە هەندێکیان دەگەیشتنە جینۆساید، یان کەلایەنی کەم کوورەی مرۆڤ سووتاندنی نوێ، وریایانە ڕەفتاربکەم. ئەم بەراوردە بەمجۆرە ئاسانە، جیاوازییە

---

[٣٨] لەعێراقدا لەسێدارەدان و گوللەبارانکردنی بێ دادگایی بەجۆرێکی وا پەرەی سەندبوو ببووە هونەر نواندن. لەو شێوانەی بەکاردەهێنران: کیمیابارانکردنی خەڵکی مەدەنی، بەکۆمەڵ گوللەبارانکردن، زیندەبەچاڵکردن، یان هەر بەزیندوێتی شتی قورسیان بەلاقیانەوە دەبەست و تووڕیان دەدانە ناو ڕووبارەکانەوە. بە تالیۆم - "کەمێز مشک کوشتن بەکاردەهێنرێت" یان ژەهری تر دەرمانخوارد کردنیان. بریندارکردنی دڵ و دەستەمەسەرەکانی دی بۆئەوەی تا مردن خوێنیان لێبڕوات، خاڤڵکوژی، کوشتن بەکارەساتی ئۆتۆمۆبیل یان بەرادەوردیان لەکۆپتەرەوە لەمە بێجگە لەوەی کەلە هەلومەرجێکی نادیاردا دەگیرێن بەشێوەیەکی نەزانراو بەدەم ئازارو ئەشکەنجەدانەوە دەکوژران (سەرچاوە: سەرەونگومکردن و کوشتن لەسەر سیاسەت قەیرانەکانی مافی مرۆڤ لەنەوەتەکاندا/ ئامیلکەیەکی ئەمنستی ئەنتەر ناسیۆناڵی ١٩٩٤).

سەرەکی و بنچەکانی نێوان کوردو هەموو کۆمەڵکوژییەکانی دی پشتگوێنەخات. جوولەکەکانی ئەورووپا دژایەتییەکی وایان نەکردبوو، تەنانەت هیچ کاتێك چەکیان بەڕووی دوژمنەکانیاندا بەرز نەکردبۆوە. بێگومان هیچ بەرپرسیارییەکیان لەهیچ شتێکدا نەبووە بۆیە ناکرێت لەوورووشەوە بەچەك دەستدانەکەی کورد بەراورد بکرێت، یان بزووتنەوەی نەتەوەیی ئەرمەنیی دژ بەعوسمانییەکان، کەلەکاتی جەنگی جیهانی یەکەمدا گڕی لە پلیتەی یەکەمین قڕکردنی مرۆڤی سەدەی بیستەم بەردا، بەراورد بکرێن کوردیش لەڕشتنی خوێنی ئەو ملیۆن ئەرمەنییەدا بێتاوان نییە. ئەوەی مێژووی کوردی لەکەدار کرد رۆڵی سەرەکیانبوو لەو قەڵاچۆکردنانەدا، چا تاکە تاك بەشداریانکردبێت، یان کۆمەڵە خەڵکی عەشیرەتەکانیان، یان وەك ئەندام لە "سوارەی حەمیدییەی عوسمانییەکان"دا بووبن (کەبەهەمان شێوەی سوارەی قەوقازە ڕووسییەکانی ڕوسیای قەیسەری دامەزرابوون). ئەوەش هەر زیانی زۆری بەکورد گەیاند. والش لێکۆڵینەوەکانی لیژنەی کاروباری دەرەوەی ئەنجومەنی پیرانی ئەمەریکاو، ڕێکخراوی لێبوردنی نێو دەوڵەتان "ئەمنستی ئەنتەر ناشیۆناڵ"و دەستگای چاودێری مافی مرۆڤو چەند دەستگایەکی ترو کورد خۆشی، دەریانخست کە عێراقی سەدام حسێن بە جینۆساید تاوانبارە، ئەویش بەپێی ناوەڕۆکی بەڵگەنامەکەی ١٩٤٨ی نەتەوە یەکگرتووەکان بە "هەوڵی قڕکردنی تەواو یان بەشێك لەو کەسانەی لەسەر نەتەوە، یان ڕەگەز، یان بنەچە، یان ئاین، دەدرێن" پێناسەکراوە.

لەئەنجامدا بۆم دەرکەوت کە گومانو ترسەکە لەجێگای خۆیاندا نەبوونو، ڤیزنتاڵ پرسیارەکانی بەلاوە سەیرنەبوو، چونکە ئوتابیانی کورد پێشم کەوتبوونو چەند ساڵێك پێشتر، تا تێبگەن ئەو کارەساتانەی بەسەر کورددا هاتووە چ جێگایەکی لەناو زنجیرە کارەساتەکانی سەدەی بیستەمی ئاهەمواردا دەبێت، پرسیارەکانیان لێکردبوو.

مێژوونووسی ئەو جوولەکە قڕکردنەی نازییەکان، پێی وابوو کە میکانیکییەتی کوورەی مرۆڤ سووتاندنەکەی هیتلەر نموونەیەکی هەمانشتی دادگا پشکنەرەکانی ئیسپانیا بێت. بناغەی لێکۆڵینەوەکەی ڤیزنتاڵ لەوەوە هاتبوو کەتاکە جیاوازی نێوان ئامێری "تورکیمادا"کەبەبادانی پەنجە توورتەوە بەندە تا دەیشکێنێت وەختا کوورەکانی گرتووخانەی "ئوشڤیتز"، هەر کاری تەکنۆلۆژیا بووبێت. دەشڵێت، خۆ ئەگەر دادگا پشکنەرە ئیسپانییەکانی سەدەی پانزە، ئەو شێوازە پیشەسازییە پێشکەوتوانەیان لەبەر دەستدا بوایە ئەوا بستی یەك جوولەکەیان بەقەرز نەدەدا.

پێدەچێت چەند فاکتەرێکی تر کاری خۆیان لەعێراقدا کردبێت و هیتلەر تەنیا کەس نەبووبێت بەو قەڵاچۆیانەی جێبەجێبیکردن، لەدادگای پشکنینی ئیسپانیاوە شتی بەبیردا هاتبێت. "هنری

مۆرگنتاو"ی باڵوێزی ئەمەریکای کاتی کۆمەڵکوژییەکەی ساڵی ١٩١٥ی ئەرمەنییەکان لەئیمپراتۆریەتی عوسمانیبوو، باسدەکات، ((بەدری بێگی)) بەڕێوەبەری پۆلیسی ئەستانە پێی ڕاگەیاندبوو، کەحکومەتی تورکیا "زۆر بەووردی و بە پەرۆشەوە، لەڕاپۆرتەکانی دادگای پشکنینی ئیسپانیاو چەند دەقێکی تری سەبارەت بەجۆری ئازاردانە کۆنەکان کۆڵییەوەو، بڕیاریشی دابەو شێوازانە بەکاریهێنێت کەلێیان دەرهێنابوو". بەلای ڤێزنتاڵەوە، بازنەکە بەهاتنی هیتلەر تەواوبوو، کەبنچی دژایەتیکردنەکەی سامییەکانی بۆ کاتۆلیکییە ڕۆمانییەکان و دادگا پشکنینەکانی ئیسپانیا دەگێڕایەوە، ڕۆژێکیش چییە بەدڵبوونییەکەی تورکی نەدەشاردەوە (یەکلایەنە کە بنبڕکردنە هێجگارەکەی ئەڵبێنییە جیاخوازەکانی باشووری خۆرئاوای فەڕەنسای سەدەی سیانزەش، کە "سیمون دومونتفۆرن" بەداوای ڕۆما کرد؛ ئاریان تێکردبوو). لەگەڵ هەڵگیرسانی جەنگی جیهانی دووەمدا، لەئابی ١٩٣٩و لەکاتی داگیرکردنی پۆڵەندادا، هیتلەر فرمانی بە ژەنەڕاڵەکانیدا "کەبێڕەحمانە هەرچی پیاو و ژن و منداڵی پۆڵەندییەکان هەیە بیانکوژن". ئیتر دەبێ ئەمڕۆ کێ باسی لەناوبردنی ئەمەرنییەکان بکات؟

هیتلەرو سەدام حسێن، لەوەدا کەهەرچییەک دەکەن دەبێت بنووسرێتەوە، هەردووکیشیان دڵنیابوون کەڕۆژێک لەڕۆژان لەسەر کردەوەکانیان هیچیان لەگەڵدا ناکرێت، وەک یەک وابوون. ڤێزنتاڵ دەڵێت: "نازییەکان تۆمارگەکانیان لای خۆیان دەپاراست، چونکە پێیان وابوو کارەکانیان بۆ دەچێتەسەرو شانازیشیان پێوە دەکرد" دەشڵێت: "هیچ ئەڵمانییەک تەنانەت بیریشی لەوە نەدەکردەوە کەبەڕووی هیتلەردا بوەستێتەوە. بواری لێپرسینەوەی کارەکانیشی هەر لەئارادا نەبوو". دوای ئەوەی ئارەزووی دەستگا ئاسایشییە پێشکەوتوو کێبەرکێکانی سەدام حسێنم بۆ باسکرد، کە تۆمارگەی چالاکییە ووردو ترسناکەکانیان پاراستووە. لەم دەستگایانە هەر بەوەشەوە نەوەستاون بەڵگەنامەو سەرچاوەو وێنە تایبەتییەکان بپارێزن، بەڵکو زانیاری نهێنیشیان سەبارەت بەکارە نهێنییەکانیان، لەکۆمپیوتەرو شریتی تۆمارکراوی دەنگ و ڤیدیۆدا پاراستووە. کە وتیشم هەواڵگرەکانی "ستازی" ڕژێمی کۆمۆنیستی ئەڵمانیای باکوور، بەدرێژایی ساڵانی ڕابردوو، یارمەتی تەقەنی گرنگیان بەهەواڵگرانی عێراقی داوە، ڤێزنتاڵ هەر هەناسەیەکی ئاگاداربوونی لەکارەکە هەڵکێشا.

ڕژێمی عێراق ئەوەندە باوەڕی بەخۆبوو کە سەرکردەکانیان هەرگیز بیریان لەوە نەکردبۆوە بەڵگەنامەو دەلیلی تاوانیان بکەوێتە دەست قوربانییەکانیان. لەسەر هەموو شتێکی تریشەوە ئەو بەڵگەنامەو دەلیلانە ڕاستی قسەکەی ڤازینتاڵیان دەگەیاند بەوەی کەڕژێمی عێراق هەوڵی بەدەستهێنانی تەکنۆلۆژیای پێشکەوتووی بووە.

هەرچەندە تێبینییەکانی ڤێزنتال گرنگو بەسوودیشبوون، بەڵام هەستمکرد شێوە خۆرهەڵاتییە ناوەڕاستییەکەی شێوازی عێراقییەکانی بەسەردا ڕەتبووبێت. لەو پاش نیوەڕۆ سەرماو سۆڵەیەی شوباتی ١٩٩٢دا هوشیار زێباری لەبارەگای شاری سەلاحەدینی پارتی دیموکراتی کوردستان شتێکی لەبارەی شریتێکی ڤیدیۆوە بۆ باسکردم، سەبارەت بەوەی کەسەدام حسێن بەکوردی کردووە، بەتەواوەتی پەشۆکاندمی. ئەو ڕۆژە گەرەدەلوولی بەفرو ڕێی لەمیوان دابارینە ئاساییەکەی گرتبوو، زێباری بۆ یەکەمجار جۆرە بەڵگەنامەیەکی نیشاندام کە بەچاکی وردە کارییە ئیقلیمگیرێتییەکەی هەواڵگرانی عێراقم لادەرخات بەسەرهاتی خێزانەکەی خۆیی بۆ گێڕامەوە[39]. پێش ئەیلولی ساڵی ١٩٨٠ کە سەدام تیایدا ئێرانی داگیرکردو بەهۆیەوە ئاگری شەڕێکی هەشت ساڵەی هەڵگیرساند، هەرسێ براکەی زێباری لەشاری موسڵی ژێر سایەی حکومەتی عێراقدا دەژیان. هیچ کام لەو برایانەی سیاسەتیان نەدەکردو لەچالاکەکانی بزوتنەوەی کوردیش نەبوون، ئەگینا نەیاندەتوانی لەناو شاردا بژیانایە. بەڵام ئەوساکە هوشیار ببوە یەکێك لەیاریدەرە نزیکەکانی مەسعود بەرزانی سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان.

ئەوەش بەسبووە بۆئەوەی کەژیانیان لێ تاریك بکات، هەرسێ برا لەهەواڵگری عێراقەوە یەك جۆر نامەیان پێدەگات: "هوشیار دەبێت هیچ چالاکییەکی لەپارتی دیموکراتی کوردستاندا نەمێنێت". هەرسێ براکەش وایان وەڵام دابۆوە کەئەوان هاوڵاتین و ڕێز لەیاسادەگرن و، هیچ پێوەندییەکیشیان بەهوشیارەوە نییەو، ناشتوانن کاری تێبکەن. هەواڵگرانی عێراق ناردی بەدوای یەکێکیاندا و، ناچاریانکرد پەرداخێك لیمۆ، کەدوایی دەرکەوت تێکەڵ بە "تالیۆم" کە "ژەهری مشك"ی پێدەوترێت، بخواتەوەو دەشیان هێشت پزیشکە عێراقییەکان چاری بکەن. بەڵام پزیشکێکی پارتی دیموکراتی کوردستان ڕزگاریکرد. کەچاکبۆوە دیسانەوە ناردیانەوە بەدوایدا. کاریکیانکرد کە برینپێچێك دەرزییەکی کوشندەی لێبدات. ئەمجا دووبراکەی تریشیان بانگکردو دیسانەوە چالاکیەکانی هوشیاری ناو پارتیان لەگەڵدا باسکردنەوە، لە گەڕانەوەیاندا هەردووکیان بە"کارەساتی ئۆتۆمۆبێل کوژران.

---

[39] بەرزانییە نەتەوەییەکانو زێبارییە جاشەکان هەر لەکۆنەوە دوژمنایەتیان هەبووەو هەر واشدەبن. یەکێك لەژنەکانی مەلا مستەفای بەرزانی کچی سەرکردەیەکی زێباریبوو، ئەویش بەپێی دەستووری عەشایەریانەو بەو هیوایەی برینی ناکۆکییەکەیان سارێژ بکات. ئەم ژنهێنانە کەلەمەموو ڕوویەکەوە سەرکەوت و مەسعودو بەرزانی بەرهەمێکی بوو بەختیاری لێکەوتەوە. هوشیار زێباری لە ڕێساکە لایدابوو چونکە لەنزیکەوە پشتگیری بەرزانی دەکرد.

ئەمجا هوشیار هاتە سەرباسی ئەو شریتە ڤیدیۆیەی کەپێشمەرگە، لەو یەك مەفتەیەی مانگی ئازاری ۱۹۹۱یدا کەدەستیان بەسەر کەرکوکدا گرتبوو، لەماڵی کۆنە سەرکردەیەکی هێزە عێراقییەکانی ناو کوردستاندا چنگیان کەوتبوو. لەم شریتەدا گوللەبارانکردنێکی تیادابوو کە بەئاشکراو بەئامادەبوونی ئەندامە گرنگەکانی بەعسی دەستەڵاتدارو لێپرسراوانی حکومەت و، قەڵەباڵغییەکی زۆرو بەدەم هەلهەلەکێشان و هاندانی ئامادەبووانەوە دەکرا. سەرەتا گوللەبارانکەران تەقەیان لەپێنج قوربانی کورد کرد کەبەدارەوە بەسترابوونەوەو بەجەمەدانییەکانی خۆشیان چاویان پێچرابۆوە. گوللەبارانکەران بەتفەنگی کلاشینکۆڤ "ئا.ك.٤٧"ی شۆرەویانە تەقەیانکرد، تاماوەیەکی زۆری واى مردنیشیان هەر تەقەیان لێدەکردن. ئەمجا ئەفسەرێکی عێراقی بە دەمانچەکەی خۆی گوللە‌ ‌‌ ‌زەیی بەهەر یەکێکیانەوە نا. بەڵام ئەوەی تەواو سەرسامی کردبووم، ئەفسەرێکی تریش گوللەی تری بەلاشەکانەوە دەنا. ئەگەرچی شریتەکە لەپڕێکدا کۆتاییهات، بەڵام هیچ گومانی تیادا نییە کەچی ئەفسەری عێراقی لەوێدابووە، یەك بەدوای یەك لەگوللە بارانکردنی ئەو پێنج کوردەدا بەشداریانکردبووە.

دووبارەبوونەوەی ئەمجۆرە کوشتنانە، قسەیەکی "فریا سترك"ی بەبیرەخستمەوە، ئەو ژنە بەریتانیاییە شارەزاو ڕەخنەگرەی کاروباری ناوچەکە، کەباسی گوللە بارانکردنی نوری سەعید ی سەرۆکی وەزیرانی پێشوتری عێراقی دەگێڕایەوە. کاتێك شۆڕشی ۱۹۵۸ کۆتایی بەڕژێمە شایانە پشت بە بەریتانیا قایمەکە هێنا، نوری پاشا ویستبوی بە بەرگی ژنانەوە خۆی دەرباز بکات، بەڵام حەشاماتە هەڵچووەکەی بەغدا گرتبوویان و کوشتبوویان. شەوی دواتر دوژمنەکانی چواردە گۆڕیان هەڵدایەوە تا تەرمیان دۆزییەوەو فڕێیاندایە سەر شەقامەکان و زۆریشیان لەشۆفێرەکانیدەکرد کە بە ئۆتۆمۆبێلەکانیان بەسەریا بڕۆن و بڕۆنەوە. سترك کەدۆستایەتییەکی توندی لەگەڵ نوری سەعیدا هەبوو، سەبارەت بەو "دڕندایەتییەی عێراقییەکان بەدرێژایی مێژوو ناوبانگیان پێدەرکردبوو" وتی "هاتوچۆی دزلابی سەعاتی مەرگ لەزۆر کۆنەوە بەم وڵاتە نامۆ نییە، هەر لەکوشتنی "ئیمامی عەلی"خوای لێ ڕازی بێت، کەئامۆزاو زاوای "محەمەد – سڵاوی خوای لێ بێت"و خەلیفەی چوارەمیشبوو، لە ٦٦١ی زاینیشدا مەزەبی شیعەی دامەزراندبوو، لەشاری کوفەدا کوژرا، بۆتە بەشێك لەئادگاری. پێدەچێ زۆر لەکۆنەوە ئەوە پیشەیان بووبێت، چونکە ئەو قەڵاچۆکردنەی کەس و کاری پێغەمبەریش بەم حاکە نوێ نەبووە"

داخۆ لەپاڵ ئەو سامناکییەی شریتەکەدا، شتێکی ترمابێت من بەتەواوەتی لێی تێنەگەیشتبم؟ باشە گوللەئان بەو لاشە کەوتووانەو پڕکردنیان لەفیشەك بۆ؟. لەوەڵامی ئەو پرسیارەمدا وتیان، پۆلیسی نهێنی عێراق خۆشییان لەوە دەبینی کەپارەی فیشەکی

گوللەبارانکردنەکە لەکەسوکاری قوربانییەکان بسەننەوە، -ئەمە جگە لەنرخی کفن و گواستنەوەشیان- هەموو ئەوانە پێش ئەوەی لاشەکانیان بدەنەوە تا بیاننێژن. پرسیم، داخۆ جگە لەمردن هیچ کارێکی ئەوتۆی تر دەمێنێت بیکەن؟ هوشیار بەپشێوی و سەرلێتێکچوونەکەم پێکەنی. چونکە ئەوەی بەلای منەوە شتێکی دەگمەن و لەڕادەبەدەربوو، بەلای عێراقییەکانەوە ئاساییبووەو لەگەڵ هەڵسوکەوتی ڕژێمی سەدام حسێندا گونجاوە. هەموو دەیانزانی کاتێک لەساڵی ١٩٧٩دا دەسەڵاتی گرتەدەست، وێنەی لەناوبردنی سەرکردە گەورەکانی حیزبی بەعسی گرتبوو. بەسەدان سەرکردەی بەعسی بۆ کۆبوونەوە لەهۆڵێکی گەورەدا کۆکرانەوە، تا گوێ لەدانپیانانی پلانگێڕێک بگرن کە هەڵگەڕابۆوەوبووە هەواڵدەرێکی وا کەئامادەبێت ناوی هەموو ئەو تاوانبارانەی لەپیلانی دەستەڵاتگرتنە دەستەکەدا بەشداریانکردووە ئاشکرا بکات. ئیتر هەرچەند ناوی کەسێکی بهێنایە، سەدام حسێن بەچاوی پڕ لەفرمێسکەوە فرمانی بردنەدەرەوەی کەسەکەی دەدا، دەبووە چەپڵەو بەشان و باڵی سەرۆک هەڵدان، پاسەوانەکانیش یەکە یەکە تاوانبارەکانیان دەگرت و بەپەلە دەیانبردنە دەرەوە، ئەمجا سەدام حسێن ئەو وەزیرو سەرکردە بەعسیانەی ناچارکرد کە مابوونەوە لەو تیپانەدا بەشداری بکەن کەتاوانبارەکانیان گوللەبارانەکرد.

ئەمە شێوازێکی شێوێنراوە بۆ پتەوکردنی پێوەندی نێرینەکان، لەئاستە جیاجیاکانی حیزب و دەوڵەتدا بەکاردەهێنرا. هەرچی لێپرسراوانی دەوڵەت هەیە، لەنزمترین پۆلیسی دەزگانهێنییەکانی عێراقەوە بیگرە تا دەگاتە گەورەترین لێپرسراو، بۆ دەرخستنی لایەنگیریی سەدام حسێن و ملکەچکردن بۆی، بەشداری گوللەبارانکردنەکانیانکرد. جگە لەوانەش، ئەو شریتە ڤیدیۆیەی بەلای منەوە سەیربوو، وای بە سەرکردایەتی عێراق دەگەیاند کەوەک پێویست فرمانەکانیان جێبەجێدەکرێت، ولە ئیتر هیچ کەسێک گومانی لەکاریگەرێتی ئەو کەسانە نابێت کە جێبەجێکردنەکەیان بەرەو ڕووکرابۆوە. هەروەها ئەم شریتە تۆمارکراوانەو شریتی ڤیدیۆکانیش باشترین شت بوون بۆ تۆقاندنی ئەوکەسانەی حەزیان بەستەم و کوشتن و تیرۆر نەبوو. دەسەڵاتدارانی عێراق ئەو شریتە ڤیدیۆ تایبەتەی گوللەبارانکردنی بەرهەڵستکارانی ساڵی ١٩٧٩ی سەدامیان دەشتەوەو، بۆ جەماوەرێکی دیاریکراویان لێدەدایەوە، کە بەووردی هەڵدەبژێردران و، جگە لەکوڕنە بەرپرسیارەکانی ناو حیزبی بەعس، ئەوانەشیان تیادابوو کەسەر بە بەغدابوون و ناوی "جاش"یان بەسەردا دابڕابوو، یان لەسوپا هەڵاتبوون و لەڕیزی جاشەکاندا بوون. ئەم کارە چەپەڵانە بەتەواوەتی لەگەڵ پەرەسەندنەکەی دەستەڵاتداریتی بەعس و، ڕژێمێکی ستەمکاری وادا دەگونجا، کە سەدام حسێن و عەشیرەتەکەی بەناوی کەمایەتی سنی عەرەبەوە

کەلەشارەکانی سەر هەردوو رووباری دیجلەو فوراتدا جێگیربوون. وەك شاری تکریتی شوێنی لەدایکبوونەکەی خۆی، وولات بەڕێوەبەرن. جگە لەوەی خاوەنکەی نێرلنیش خولیا زۆرەکەی سەدامی بۆ ئەو شێوازانەی خۆی هەڵبژاردبوون پتەوترکردو، تا دەهات دڵڕەقانەو سەرکێشانەو دڕندانەتر دەبوون، بەڕادەیەك گەیشتە ئەوەی کە گازی ژەهراوی بەکارهێنان و کۆمەڵکوژی. شێوازی ماقولێن بۆ یەکلاکردنەوە، ئەویش نەك لەگەڵ دوژمنانی دەرەوەدا، بەڵکو لەگەڵ هاو وڵاتییە کوردەکانی عێراق خۆشیدا.

ئاکری شێوازی زۆرداری و ستەمکارییەکانی سەدام حسێن، کەبەردەوام لەزیادبووندابوو کوردیان سەرسام کردبێت، چونکە ئەو هیچ کاتێك توڵە سەندنەوەی خۆی لێنەشاردوونەتەوەو،دوژمنایەتییەکەشی شەخسی بوو کەبەلایەنی کەمەوە بۆ دوا بیست ساڵی رابردوو دەگەڕایەوە. ئەگەرچی لەدوابڕۆژدا پێویستە مێژوونووسان، نیازی بەعس، لەدەستەلاتگرتنە دەستەوە بەرامبەر بەکورد دیاری بکەن، چونکە ئەوانەی لەگەڵیاندا ناکۆك بوون، پێیان وایە هەر لەسەرەتاوە لێدان و لەناوبردنی سەرجەم پارتە سیاسییەکانی عێراقیان مەبەستبووە، کەچی لایەنگرەکانی رژێم وایان دەردەخست کەدوای دەستەلاتگرتنەوە دەستی ١٩٦٨، بەڕاستی ویستوێتی دەستەلاتی سیاسیانەو سامانی نەوت لەگەڵ کورددا بەشبکات. راستییەکەی لەو رۆژانەدا رێککەوتن لەگەڵ هەموو لایەنە عێراقییەکان -سنی عەرەب و کوردو شیعەی عەرەبی زۆرینەتی- لەووڵاتێکدا کەلە دوای ڕووخاندنی رژێمی شاهانەو ١٠ ساڵی ڕەبەق بەردەوام پشێوی سیاسیانەی تیادا بووە، دەگونجا. لایەنگرانی رژێمی بەعس لەوبڕوایەدابوون کە حەزکردنی کورد بە هاوپەیمانێتی دەرەوە، بەتایبەتی بەئێران و ئیسرائیلی شەستەکانەوە، وای لێکردن زیاد بە دڵوکارییەکانیانەوە بنێن، هەرئەوەش دواجار وای لەبەعس کرد، لەبری رێککەوتن لەگەڵیانداو دانانی سیستمێکی فیدراڵیانە بۆ عێراق، لەناوبردنی بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد بەپێویست بزانێت.

بەهەرحاڵ سەدام حسێن هەرگیز لاوازییە زۆرەکەی ساڵی ١٩٧٠ی بەعسی لە بیرناچێتەوە، کە بەڕادەیەکی وابوو ناچاربێت خۆی لەگەڵ کورددا دانوستان بکات و بۆ چارەسەرکردنی کێشەکەشیان ئۆتۆنۆمییەکی چاوەڕواننەکراوو فراوانیان بداتێ. بەڵام وەك زانراوە عێراق و سەرجەم وڵاتانی خۆرهەلاتی ناوەڕاستیش تێکەیشتن و گونجانی سیاسیانەو پشت بەڕای جەماوەر بەستنیان کەمە، بۆیە دەستەلاتدارانی عێراق بەدڵ هەوڵی جێبەجێکردنی رێککەوتننامەکەیان نەدەدا. لەبری ئەوە هەرکە رژێمەکەی هێزی تێکەڕا، سەدام حسێن لەمەرجەکانی پەشیمانبۆوەو، ویستی ناوچە ئۆتۆنۆمییەکە بێنێتەوەیەك و بەشێکی زۆری ئەو

شوێنانەی لێدابڕێت کەبەڕاستی کورد بەهی خۆیی دادەنێت. جگە لەوەش شێوازی سزادانی، کوشتنی لابەلایی سەرکردەکانیان و، کاولکردنی گوندیان و، راگوێزانیان بۆ خوارووی وڵات هەڵبژارد کە ئەوەشیان وەك نەریتێك لەعوسمانییەکانەوە بۆمابۆوە.

هەر بۆ نموونە، چەند مانگێك دوای رێککەوتننامەکە، رژێم بەمەبەستی کوشتن تەقەی لەئیدریسی مەلا مستەفا بەرزانی کردو شوفێرەکەی بەرکەوت. دوای ماوەیەکیش قەفەزێك پرتەقاڵی زۆر نایابی بۆ بەرزانی نارد، کە لەناوچەی "شەتولعەرەب"دا لەبن سێبەری دارخورمادا روێنرابوون، بەڵام بەرزانی ئەوەندە بەئاگابوو کە پێشخواردنی، دانەیەکی لێبدات بە بزنێك، ژەهری ناو پرتەقاڵەکە دەست بەجێ بزنەی کوشت.

لە ٢٩ی ئەیلولی ١٩٧١یشدا، دیسانەوە بەپلانێکی زۆر سەیر، کە دواتر بەکێشەی تەقینەوەی مەلاکان" ناوی دەرکرد، هەوڵێکی تری کوشتنی بەرزانی درا. رژێم تا بزانێت بیروڕای تەواوەتی بەرزانی چۆنە، داوای لەکۆمەڵە پیاوێکی ئایینی کرد کەنیازی سەردانی بەرزانیان هەبوو، بەبیانووی "هەرچییەك دەڵێت تۆمار بکرێت" چەند کەسێکیان قایلکردن کەئامێری پچووکی قسەتۆمارکردن لەژێر جلەکانیانەوە دابنێن، ئەویش بێئەوەی ئەوان لەمینکردنی ئەو ئامێرانە بەئاگابن. وەك هەواڵگرە عێراقییەکانیش بۆی چووبوون، مەلا مستەفا چونکە رێزی زۆری بۆ پیاوانی ئاینی هەبوو نەیهێشت پاسەوانەکانی بیانپشکنن. هەر کە کۆبوونەوەکە دەستیپێکرد، بەکرێگیراوە عێراقییەکان کەرەك شۆفێری ئۆتۆمۆبیلەکانیان لەگەڵیاندا چوبوون، بەهۆی چەند سویچێکی ناو ئۆتۆمۆبیلەکانەوە مینەکانی ناو لەشی مەلاکانیان تەقاندەوە. پیاوە ئاینییەکان چوونەوە بۆلای خوای خۆیان و، تا چەند رۆژێکیش پارچە گۆشتیان بە بنمیچ و دیواری ژوورەکەوە مابوو. بەڵام بەرزانی کە بەرێکەوت هیچی لێنەهات و رزگاری ببوو، تۆقیبوو، لەکاتی تەقینەوەکەدا چایچییەکە لەبەردەمیدا چای دادەنا و کەوتبووە نێوان ئەو و تەقێنراوەکانەوەو کوژرا. لەو بگرەو بەردەیەدا پاسەوانەکانی مەلا مستەفا وایانزانی سەرۆکەکەیان کوژراوە بۆیە کەوتنە کوشتنی هەموو ئەوکەسانەی لەنێردراوەکەدابوون و لەتەقینەوەکە دەربازببوون، هەر بۆنموونە بەشوێنی ئەو هەموو گوللانەی بەدەرگای ناوەستەکەوە بوو دیاربوو یەکێك لەو میوانانەیان لەناودا کوشتبێت کەخۆی تێدا حەشاردابوو.

بەدرێژایی ساڵانی ئاییندە، بەغدا سنوورە ئیدارییەکانی وڵاتی دەستکاریدەکردو، کوردی لەو ناوچە ستراتیجیانەی دەوری کانە نەوتەکانی کەرکوك و خانەقین، یان نزیك سنووری ئێران و شاری کەرکوك خۆیەوە دەردەکردو، بۆ گۆڕینی هاوسەنگی دانیشتوانی ناوچەکە عەرەبی لەسەر زەوی و زارە بەپیتەکانیاندا جێگیردەکرد. دوای هەرەسی شۆڕشەکەی بەرزانی لەساڵی ١٩٧٥،

دەست بەیەکەمین کاولکردنی گوندە کوردییەکان کرا، کە ٤٢٤٠ی تا ئەمڕۆ لێتەختکراوە. دوای هەرەسەکەش سەدام حسێن سێ کوڕی بەرزانی "لوقمان،عوبێدوڵا،سابیر"ی کوشت، هەر کە پەناهەندەکانیش لەئێرانەوە گەڕانەوە، دەستەڵاتدارانی عێراق ئەیانهەزاریان بۆ بیابانی باشووری وڵات ئیتاوارەکردن. لەپێش ساڵی ١٩٧٨دا ٢٠٠٠گوندی کوردیان زیاتر وێرانکردبوو ئەوساڵە هەوتەمین ساڵی جەنگی نێوان سەدام حسێن و ئێران بوو، سەدام بڕیاریدا ڕووی سوپاکەی بۆلای کورد وەرچەرخێنێت و بۆ تۆڵە سەندنەوە شاڵاوێکی توندو تیژیان بکاتەسەر. کوردیش تا بەهێجگاری کار لەکار نەترازا هەستیان بەراستی ڕووداوەکە نەکرد. ساڵی ١٩٧٨دا کەبۆ جارێکی تر چاوم بە مەسعود بەرزانی کەوتەوە، پێیوت:"ئەگەر کار وابڕوات ئەوا کورد لەکوردستاندا نامێنێت، چونکە سەدام حسێن پلانەکەی بۆئەوەیە ک وەك گەل لەناومان بەرێت، جا ئیتر یان ئەو یان ئێمە، چونکە لەوەزیاتر هیچ شتێکی ترمان بۆ نەماوەتەوە".

ساڵی ١٩٨٠ کەشەڕەکەی عێراق و ئێران دەستیپێکرد. زۆربەی کوردی عێراق کارەساتە کوتوپڕەکەی پێنج ساڵ پێشتریان بەتەواوەتی هەرس نەکردبوو. تەمەنی یەك وەچەی تەواویان لەزنجیرە شەڕێکدا بەسەربردو کەچی هێشتا لەمەترسی و کاریگەرێتی ئەو چەکە کوشندانەی بەغدا تێگەیشتبوون، کەهەر لەفڕۆکەی جەنگی "هوکر هانتەر"ەوە بیگرە، کە توانای مناوەڕاتی لەڕادەبەدەرەو، بەناپاڵمیشەوە تا دەگاتە کۆپتەرە سەربازییەکان هەیانبووە. ئەم جۆرە چەکانە ڕادەی ئەو خۆپارێزییەی هێجگار کەمکردبۆوە کەچیاکان بۆ کوردیان دابیندەکرد. مەترسی گەورەی کورد لەوەدابوو، لەشێوازی ئەو مەترسیانە نەدەگەیشت کەبەرەو ڕوویدەبۆوە. بۆیە کورد بەگشتی و، لایەنگرانی کوڕانی بەرزانی بەتایبەتی، هەڵگیرسانی شەڕی عێراق ئێرانیان بەهەلی تۆڵە سەندنەوە لەعێراق دادەناو، خۆیان ئاسایی بەئاگایی و وریاییان لەبیرچۆوە. ئەو پەندەی هەڵچوونی کوردو خۆبەدەست قەدەرەوەدانیان دەگەیەنێت ئەوەیە: "یەك ڕۆژ ژیانی هەڵۆیانە، لەژیانی تاهەتایی مریشك ئاسا باشترە". بەم پێیە لاوە بەرزانییەکان، بیئەوەی بیر لەو سەرکوتکردن و داپڵۆسینە بکەنەوە، کە کاتێك ئێران لەشەڕەکەدا بدۆڕێت و سەدام حسێنیش لەدەستەلاتدا بمێنێتەوە، تووشی کورد دێت، جارێکی تر چەکیان لەدژی بەغدا هەڵگرتەوە. ڕاستییەکەی هیچ سەرکردەیەکی کورد لەوانەی چاوم پێیانکەوتبێت و بۆماوەی چەند سەعاتێکی زۆر قسەم لەگەڵدا کردبن، بەجۆرێکی وا بیریان لەکۆتاییهاتنی شەڕی نێوان ئێران و عێراق نەکردبۆوە کە بەپێچەوانەی ئارەزووی خۆیان بشکێتەوە، جا با ئەوە لاوازکردنی هەردوولاشیانبێت. تاقیکردنەوە تاڵەکەی خۆیانیان لەگەڵ شای ئێلبارزدا لەبیرچووبۆوەو، هاوپەیمانێتیان لەگەڵ کۆماری ئیسلامی ئێراندا دەکرد کە ئایەتوڵا ڕوحوڵا خومەینی ڕابەرایەتی

دەكردو، ستەمو دەستدرێژیكردنەكەی ساڵێك پێشتری سەركوردی خۆشیان دەنگی دابۆوە. لەماوەیەكی دوای شۆڕشی شوباتی ١٩٧٩دا حكومەتە نوێیەكەی ئێران داواكارییەكانی كوردی بۆ ئۆتۆنۆمی رەتكردەوەو زۆر بەتوندی لێیدان.

لەهیچ كاتێكی شەڕی ئێران عێراقدا، سنووری كورد بایەخێكی سەرەكی بۆ جەنگەكە نەبووە، كەچی كەشەڕ لەباشووری عێراقدا گەرمبوو، پێشمەرگەكان خۆیان بەوە دەخەڵەتاند كە لەماوەیەكی كەمدا بەدرێژایی سنوورەكانی توركیاو ئێران پانتاییەكی بەرینیان ئازادكردووە. كوردستانیش بەسەبەتەی خۆراكی عێراق دادەنراو، زۆربەی ئەو ڕووبارانەی دەڕژانە فوراتەوەو چەند ڕووبارێكی تریشی تیادابوو كەعێراقی كردبووە یەكێك لەو وڵاتە عەرەبییە كەمانەی بەشی خۆی خواردن و ئاوی هەبێت. هاریكاریكردنی كوردو ئێران ژمارەیەكی زۆری لەسەربازە عێراقییەكان گیرۆدەكردبوو، كەبەرەی شەڕی باشوور زۆر پێویستی پێیانبوو، هەڕەشەیەكیش بوو بۆسەر كانە نەوتەكانی كەركوك و هەردوو بەربەستی "دەربەندیخان" و "دوكان" كە ئاوو ووزەی كارەبایان بە بەغدا دەدا.

ئەم رەفتارەی كوردیش سەرتاپا بۆچوونەكانی رژێمی عێراقی گۆڕی و وای لێكرد كە بەچاوێكی تر سەیری كورد بكات، ئاكامەكەشی زۆر خراپ بەسەر كورددا شكایەوە، بەلای سەدام حسێنەوە هەرچی پێشمەرگە هەیە "گێرەشێوێن" بوون. لەفەرهەنگی بەعسیانیشدا ئەم ناوە بەسەریاندا دابڕا،بێئەوەی كورد بەخۆی بزانێت لەهەموو مافێكی هاو وڵاتیتی عێراق بێبەریكرا، واتە بەبەشێك لەگەلی عێراق دانەدەنران. پێشمەرگەو كوردە مەدەنییەكانی بە یەك چاو سەیر دەكرد، لەو شێوازە هەرە دواكەوتووەی كە نكولی لەبوونی دوژمنەكەی بكات و حسابی مرۆڤیان بۆبكات. رژێم هەموو خۆگرتنێكی تایبەت بە شەڕی نوێی لەشەڕی كورددا رەتكردەوە. كاتێكیش سوپای عێراق كەوتە لێدانی یاخیبوونەكەی كورد تا دایمركێنێتەوە، وەك پاشان دەركەوت لەنیسانی ١٩٨٧ەوە دەستپێكردو بەدرێژایی ١٩٨٨یش بەردەوامبوو، شانازی بەبەكارهێنانی چەكی كیمیاوییەوە دەكرد، واشی باسدەكرد كە "جەنگێكە هەموو دونیا ڕێزی لێدەگرێت" ئەو دونیایەی كە "هەموو ئەو ناپاكانەی خۆیان بە دوژمنە چاوبرسییەكانی دەرەوە دەفرۆشن رەتدەكاتەوە".

وەك دواتر بۆم دەركەوت، ئەم زمانە پیسەو شوومە لەمێژووی ناوچەكەدا پێشینەی هەبووە. لێكچوونێكی سەیر لەنێوان سەرنجی بەغدا بۆ كورد، كە بەمنا مرۆڤو خۆ فرۆش و چوونەپاڵ ئێرانی پیلانگێڕی دادەنان و، هەڵوێستی سەركردایەتی تورك لە ئەرمەن، كەلەساڵی ١٩١٥داو لەجەنگی جیهانی یەكەمدا بەتاوانی هاوكاریكردنی ڕووسەوە لەناوی دەبردن. ئەنوەر پاشای

وەزیری جەنگی تورکیا بەمۆرگەنتاوی وتبوو "دەبێ تێبگەن، کاتێک ئێمە لەدەردەنێل شەڕی مان و نەمانمان دەکردو، بەهەزاران قوربانیمان لەپێناودا دەدا، نەدەکرا ڕێگە بەوجۆرە کەسانە بدەین لەپشتەوە لێمانبدەن". دواتر هەواڵگرانی بەریتانیا، دەقی بروسکەیەکی شفرەنووسیان بڵاوکردەوە، کەدەیانوت لەکاتی گرتنی سوریادا بەردەستی هێزەکانی بەریتانیا کەوتووە، لەکاتی جەنگی جیهانی یەکەمدا لە ١٥ی ئەیلولی ١٩١٥دا تەلعەت پاشای وەزیری ناوخۆ دەریکردبوو، دەقەکەی بریتی بوو لەوەی کەحکومەت "بڕیاری قڕکردنی تەواوی هەموو ئەرمەنییەکانی تورکیای داوە" پێشی لەسەر ئەوە دادەگرت کە"دەبێت بنبڕبکرێن و گوێ بەشێوازی دڕندەیەتی جۆری بنبڕکردنەکەش نەدرێت ... پێویستە گوێ بەتەمەن و تۆخم و ویژدان و هیچ دوودڵییەکیش لەجێبەجێکردنەکەیدا نەدرێت".

عەلی حەسەن مەجیدی ئامۆزای سەدام حسێن و باڵاترین سەرکردەی هێزەکانی لەکوردستاندا، بەهەمان شێوە بیری دەکردەوە. هەرئەوەندەی لە٣ی ئازاری ١٩٨٧دا بووە سکرتێری گشتی نووسینگەی ڕێکخستنی باکووری پارتی بەعس، ئیتر کاریگەریتی و دڵڕەقیتی لەبەجێهێنانی کارەکەیدا بەجۆرێک دیاریدا کەبۆ کورد خۆشی شتێکی کوتوپڕبوو. چونکە بەدرێژایی ململانێی دووردرێژیان لەگەڵ بەغدادا، ئەخرابوونە بەر ڕەحمەتی تاکە کەسێکەوە کەبگرێ‌وبکوژ هەر خۆی بێت. سەدام و ئەوانەی پێشتریشی، لەترسی ئەوەی هەر بەرپرسێک جۆرە دەسەڵاتێکی وای بدرێتێ ڕەنگە ببێتە کێبەرکێیان و هەوڵی دەسەڵاتگرتنەدەست بدات، دەسەڵاتی لەو جۆرەیان بەهیچ لێپرسراوێک نەدابوو. بەڵام مەجید بەو دەسەڵاتەیەوە بووە کەسی دووەم و دوای ئامۆزاکەی دەهات و، هەمو دەسەڵاتێکی مەدەنیانەو سەربازیانەی لەئاسایشی باکووری عێراقدا بەدەستەوەبوو. ئیتر کوردەکان ئەو هیوایەشیان نەما کەلەپێناو مانەوەی خۆیاندا سوود لە ناکۆکییەکانی ناو سیستەمە گشتییەکە ببینن، یان پشت بەو کێبەرکێیانە ببەستن کە ئاساییە لەناو حکومەتێکی دیکتاتۆری وادا، لەنێوان دەزگاکانی، ئاسایش و هەواڵگرە جۆراوجۆرەکان و، پارتی دەسەڵاتدار و هێزە چەکدارەکان و، جاشەکاندا هەبن. مەجید، تا ای نیسانی ١٩٨٩ بەپەرۆشەوە دەسەڵاتە ڕەهاکەی خۆی لەباکووری عێراقدا بەکاردەهێنا. ڕۆشنبیرێکی کوردی عێراق دڵگەرمانە باسی ئەو ماوەیەی دەکردو دەیوت:"هەردوو ساڵی ١٩٨٧و ١٩٨٨، لەداگیرکردنەکەی ئەسکەندەری گەورەی ساڵی ٣٣١ی پێش زایینییەوە، کە لەڕێی چوون بۆ هندستانیدا کردی، ناهەموارترین دوو ساڵ بووە لەمێژووی کوردستاندا". تێگەیشتنی هۆی ئەوەش، تەنیا بەگوێگرتن لەو شریتە تۆمارکراوانە دەردەکەون کەبەردەستی پێشمەرگە کەوتوون و تیایدا مەجید بەدەنگە تیژ و زمانە پیسەکەی و شێوە

ناوچەییەکی وا نەدوێت کە یەکسەر دەناسرێتەوە، پڕن لەمەڕەشەی ناهەموارو ویستی خۆشی بۆ لەناوبردنی کلتوری تەواوی گەلێك و شێوازی ژیانیان بەپێی بەرنامە یەکلا دەکاتەوە.

مەجید شێوازێکی نوێی بۆ بنەما کۆنەکانی لەناوبردنی پارتیزانی زیادکرد، ئەویش بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی بوو بۆ کوشتن و تۆقاندنی گوندنشینەکانی باکووری عێراق، ئیتر کورد ناوی عەلی کیمیاویان بەسەردا دابڕی. ئەم تەکتیکانەش خێراتر بەرنامەی چۆڵکردنی گوندە کوردییەکانی بەدیهێنا، ئەو کەمە پێشمەرگەیەی ماشبوونەوە، لەوە کەوتن خواردن و هەواڵیان لەگوندەکانەوە پێبگات. ریشەکێشکردنی گوندنشینەکان لەشوێنەکانی خۆیانەوەو راگوێزانیان بۆ "شارەکانی سەرکەوتن" کە بەدرێژایی ڕێگا سەرەکییەکان و، نزیك شارە گەورەکان دروستکرابوون، تا بەئاسانی پۆلیس و ئاسایش بتوانن بیانخەنە ژێر دەستەڵاتی خۆیانەوە، بەرلەماڵتنە کوردستانی مەجید دروستکرابوون. هەموو ئەوەی مەجید کردی، پەلەکردن بوو لەو کارەدا، کاولکردنی ئەو دێهات و گوندە پ۰چووکانەشبوو کە لە درێژەمانەوە بناغەی کۆمەڵگای کوردیان پێکدەهێنا. دواتر و هەر لەهەمان ساڵدا، مەجید بە دەیان هەزار کوردی گوندنشینی گرت و کوشتنی. بەپێی شریتێکی تۆمارکراوی ساڵی ١٩٨٨، مەجید بیانووی کاولکردنی ئەو گوندە کوردیانەی لەناوچە "حەرامکراوە"کەدابوون، کەپانتاییەکەی، نیوەی پانتایی هەموو ناوچەی نیو ئینگلاند دەبوو، دەڵێت: "ئەگەر وانەکەین چالاکی یاخییەکانمان تا یەك ملیۆن ساڵی تریش بۆ راناگیرێت".

مەجید سەبارەت بەچۆڵکردنی بەپیتترین زەوی کشتوکاڵی عێراق و گوێنەپێنەدانی بەو چۆڵکردنەو زەرەرو زیانەی لێیدەکەوتەوە، دەڵێت: "من گەنمی ئەوانم ناوێت، بیست ساڵە گەنم لەدەرەوە دێنین، با پێنج ساڵی تریش بەزیادەوە بیهێنین". ناخ شییەکەی کوردیش لەوەدابوو داهاتی نەوت، کەبەشی زۆر لەمیرە نەوتەکانی کوردستانی عێراق هەڵدەهێنجرێت، پارەیەکی مۆڵی بۆ سەدام حسێن دابینەکرد، ئەو گەنمەی پێدەهێنا کەئەمەریکای چاوبرسی کرینەکەیی بۆ ئاساندەکرد. زۆربەی گەنمەکە ئەمەریکایی بوو بەڕێوەبەرایەتییەکەی ریگن و بووش بێپەردە بۆ عێراقیان دەناردو، عێراقیش بەلای لۆبی بەرهەمهێنەرانی گەنمی ئەمەریکاوە باشترین بازاڕبوو. بەهۆی پشتگیریکردنی نرخی گەنمەکەوە لەلایەن حکومەتەوەو، ئەو زەمانەت و پشتگیری بازرگانیکردنی شتومەك CCC و، ناردنی بۆ عێراق کەلەساڵی ١٩٨٩دا دوو ئەوەندەی جارانی لێهات و، عێراق لەسایەی بەڕێوەبەرایەتی ریگن و بۆشدا، بایی ٢و٨ بلیۆن دۆلاری ئەمەریکایی گەنمی کڕی.

عەلی کیمیاوی لەشریتێکی تۆمارکراوی تردا، کە قسە بۆ ئەندامە پێشکەوتووەکانی بەعس دەکات، بەرگری لەبەکارهێنانی چەندین جارەی گازی ژەهراوی دژ بەکورد دەکات و دەڵێت: "کێ بەرهەڵستی ئەوکارە دەکات؟ کۆمەڵگای نێودەوڵەتی؟ دەی با کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی و هەموو ئەوانەی بایەخ بە قسەکانیشی دەدەن هەر بۆخۆیان بلێن". لەکۆبوونەوەیەکی تری فکریدا، لەسەرەتای ١٩٨٩دا کەبۆ یاریدەدەرەکانی خۆی و ئەوانەی خولی خۆی دەدوا، جارێکی تریش بەرگری لەوشتانە دەکرد کە ساڵی ١٩٨٨بەرامبەر بەکورد کوردبوونی بە کۆمەڵکوژیی کوردیشەوە، جا پیاو بووبایە یان ژن یان منداڵ، تا بەوەش پێشەکی ڕێ لەهەر ڕەخنەیەک یان بەرهەڵستییەک بگرێت، وتی :"بۆ دەبوا خۆشگوزەرانم بکردنایە"... "نەخێر هەردەبوا بە بلدۆزەر لەچاڵم بنانایە".. وەک مشتومڕی چارەسەری دواڕۆژی کوردەکانی ...یکەوتنییەتەوە، وتی: "چیم لەو هەمووە بکردایە؟ بەسەر پارێزگا جۆربەجۆرەکاندا دابەشمکردن و، ناچاریشبووم کە بلدۆزەر بۆ ئەملاو ئەولا بنێرم".

ئەو قسانە هەر خۆهەڵکێشانێکی پووچ نەبوون. دەیان هەزار کورد، کە ژمارەیەکی زۆریان ژن و منداڵبوون، بەفرمانی ڕاستەوخۆی مەجید کوژران. دواتر هەندێک لەوانەی لەو کورد قڕانە ڕزگاریان ببوو گێڕایانەوە، کەچۆن بە بلدۆزەر چاڵی قووڵ قووڵیان بۆ هەڵکەندبوون و بۆیان کردبوونەتە گۆڕی بەکۆمەڵ. لەبەهاری ١٩٩١یشدا کە کورد لەگەڵ بەغدادا کەوتنە زنجیرە دان و ستانێکی بێ ئەنجام، مەجید لەنوێنەرایەتییەکەی عێراقدابوو. هەرچەندە مەسعود بەرزانی و هەموو دان و ستانکەرە کوردەکانی دیش کە چاویان پێی کەوت، دانیان بەخۆیاندا گرت و دەمارگرژ نەبوون، کەچی مەجید زۆر پەشۆکابوو. لەدانیشتنێکیاندا کوردەکان پێیان وت، بەپێی ئەو سەرژمێرییەی ئەوان، لە زنجیرە شاڵاوی تۆڵە سەندنەوەی "بگرەو بکوژی" ساڵی ١٩٨٨دا، کە لەبنەڕەتدا دژ بە خەڵکی مەدەنی کران و ناوی "ئەنفال"یان لێنرا، ١٨٢هەزار کورد سەرەو نوگمکراوەو زۆریەشیان بەمردوو دانراون. مەجید ڕادەپەڕی و دەقیژێنێ: "ئەم ژمارەی ١٨٢ هەزارە زۆرتان پێوەناوە لەکوێتان هێناوە؟ ژمارەی تەواویان لە١٠٠ هەزار کەس زیاتر نییە"(٤٠).

جا تا پەردە لەسەر ئەو تۆمارگە هەرە نهێنییانەی بەغدا لانەبرێت، بۆئەوەی ژمارەی ڕاست و

(٤٠) عەدنان موفتی بۆی گێڕامەوە کەلەماوەی ٤٢ ڕۆژەکەی دانوستانەکەدا جارێک خۆی بەشداریکردووە. وتی: "کەباسی وێرانکارییە بەکۆمەڵەکەی گوندەکان و بەکارهێنانی چەکی کیمیاویم هێنایە پێشەوە، کەبەفرمانی خۆی عەلی کیمیاوی کرابوون، زۆر گرژ توورەبوو وتی -ئەگەر باسی کوردستان دەکەیت پێویستە لەسەرتاوە دەستپێبکەیت، نەک لەکاتی دەستەڵات وەرگرتنەکەی منەوە". ئەمەی بەجۆرێک وت وەک مێژووی دوورودرێژی پێوەندییەکانی کورد و عێراق کارەکەیان پێکردبێت

دروستی قوربانییەکانی ئەم هەڵمەتانە دەرکەوێت، ئەوا باسکارەکانی ئەم بوارە قسەکەی مەجیدیان بەلاوە پەسەندترە. شۆڕش ڕەسوڵ کەباسکارێکی وردی کوردە، دوای چەندین چاوپێکەوتنی زۆرو قووڵ لەناو کوردستاندا، دوای لێکۆڵینەوەیەکی چڕوپڕی هەموو ئەو بەڵگەنامە عێراقیانەی بەردەستکەوتوون، لەساڵی ١٩٩٤دا ژمارەی لەناوچوانی کاتی دەستەڵاتەکەی مەجیدی بە ٦٠ هەزار تا ١١٠هەزار خەمڵاندووە. ڕێکخراوی لێبوردنی نێو نەتەوەیی "ئەمنستی ئەنتەرناشناڵ" وای داناوە، کە لەکوردستان و هەموو عێراقدا، جگە لەو ماوەیەی مەجید دەستەڵاتی لەدەستدابووە، "لەمەشتاکاندا بەسەدان هەزار کەس، بەبێ دادگاییکردن گوللەبارانکراون و بوونەتە قوچی قوربانی". ڕاپۆرتێکی نەتەوە یەکگرتووەکانیش سەرنجی بۆ ئەوە ڕاکێشاوە کە "دڕندایەتی سەدام حسێن دژ بەکورد بەڕادەیەکی وا کوشندە بووەو هێند کۆمەڵە خەڵکی گرتۆتەوە، کەلەدوای جەنگی جیهانی دووەمەوە کەم هاوتابووە".

ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێ حکومەتانی وڵاتانی خۆرئاوا، بەرلە گرتنی کوێتی ساڵی ١٩٩٠ کە هەرەشەی لەو هاوسەنگییە نەوتییەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست دەکرد، دەڵێن ئاگایان لەو پێشێلکردنانەی ماڵی مرۆڤ نەبووە کەسەدام حسێن کردوونی. تا داگیرکردنەکەی کوێتیش دەزگا جۆراوجۆرەکانی نەتەوەیەکگرتووەکان هیچ بەیاننامەیەکیان دەرنەکرد، تیایدا ڕەخنە لەو پێشێلکردنانەی ماڵی مرۆڤ بگرێت، یان گوشار بخاتەسەر بەغدا تا ئەو کارە ناهەموارانەی رابگرێت. لەکاتدنە کوتوپڕەکەی کوێت بەعێراقەوە، کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی، کەپێی لەسەرمانەوەی دەستەڵاتی بەسەر نەوتی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا دادەگرت، والێکرد لەڕێی کۆمەڵە بنەمایەکی شکۆدارەوە، ڕووبەڕوو و بەتوندی بێزاری لەو پێشێلکردنانەی ماڵی مرۆڤ بگرێت کە بەغدا پیادەی دەکرد. بەڵام دڵنیان بەوەدا نەدەنا کەچاوپۆشینەکەی کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی وایان لەسەدام حسێن کرد ئەو هەموو تاوانە بەرامبەر بەهاووڵاتیانی عێراق بەگشتی و کورد بەتایبەتی بکات و، هانیشیدا ترسی لە ناکامی کوێت خستنەسەر عێراقەکەی نەبێت و، پێشی وابێت بۆی دەچێتەسەر.

هەر کە کوێتیش ئازادکرا، زۆر بەخێرایی چاو لەو پێشێلکردنی ماڵی مرۆڤەی بەغدا پۆشرا، ئەم مەسەلەیە نەخرایە ناو "دایکی بڕیارەکانەوە" کە نەتەوە یەکگرتووەکان لەنیسانی ١٩٩١دا مەرجی ئاگربەستەکەیان پێدیاریکرد. بەڕێوەبەرایەتی بووشیش، لەسەر تاوانی جەنگ و قڕکردنە بەکۆمەڵەکەی، هیچ بەتەنگ دادگاییکردنی سەدام حسێنەوە نەبوو، هەرچەندە ئەو ڕێکخراوانەی بەڕاستی بەرگری لەماڵی مرۆڤ دەکەن، ١٠ دانە ساڵی ڕەبەق خەریکی کۆکردنەوەی زانیاری و

بەڵگەی کاولکردنی گوندەکانی کوردو، لەسێدارەدانی هەڕەمەکیانەو، سەرجەم زیانە ڕۆییەکانی تری ڕژێمی بەعس بوون.

سەدام حسێن کە چەکی کیمیاوی دژ بەمەدەنییە کوردەکان بەکارهێنا، چەند فرسەتێکی لەپێوەرە دڕندانەییەکەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستیش تێپەڕاند. چونکە سەدام بۆ یەکەمین جار، لەشەڕە بەرفراوانەکەی ساڵی ١٩٨٣دا، یەکێک لەگرنگترین چەکی سەربازیانەی قەدەغەکراوی سەرتاسەری دونیای، بۆ ڕێگرتن لەشاڵاوی شەپۆلی ئێرانییەکان لەبەرەیەکدا بەکارهێنا کەسوپاکەیی تیادا بڵاوکرابۆوە. هەروەها بەبیرهێنانەوە، عێراق یەکێک بوو لەو زیاد لە ١٠٠ وڵاتانەی کەپەیماننامەی جنێڤی تایبەت بەقەدەغەکردنی چەکی کیمیاویان مۆرکردبوو، کەئەوەش لەئاکامی ئەو بەکارهێنانەی کاولکارییەکی زۆری لەجەنگی جیهانی یەکەمدا بەرپاکرد هاتە ئاراوە.

بەڵام بەلای سەدام حسێنەوە خۆبەستنەوە بەپەیماننامەیەکی ولوە هیچ مانایەکی نەدەگەیاند، بەتایبەتی کەئەو بەرەنگاری دوژمنێکی ناوچەکە ببۆوەوە.[4] ئەوکاتە نەتەوە یەکگرتووەکان ناڕەزایی خۆی بەرامبەر بەعێراق نیشانداو تاوانباریکرد – کەچی سێ ساڵ دواتر عێراق و ئێرانی هەردووک بە بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی تاوانبارکرد– لەوەش زیاتر هیچی دی نەکرد. پێدەچوو ڕژێمی عێراق وایبکاتەوە، کەلەبەشی ناوەڕاست و باشووری بەرەی جەنگدا، بەکارهێنانی هەموو جۆرە چەکێکی بەردەستی بۆ ڕەوابێت.

نەبوونی هیچ شتێکی ڕاستەوخۆلەکوردستاندا، سەدامی لەبەکارنەهێنانی چەکی کیمیاوی دژ بەکورد ڕانەگرت. بەهاتنی ساڵی ١٩٨٨ ، کە بەکارهێنانی ئەو جۆرە چەکەی لەدژی کوردە مەدەنییەکان تیایدا چڕترکرایەوە، ئاشکرا دیاربوو شەڕەکە بەهێجگارەکی بەلای عێراقدا کەوتبۆوەو، کوردستانیش هیچ بایەخێکی ئەوتۆی نەبوو، کەچی سەدام حسێن بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی دژ بە کوردەکان ڕێگە پێدا، ئەویش نەک هەر بۆ تەنیا جارێک، بگرە جار بەدوای جار بەکاریهێنراو، هیچ بەرهەڵستییەکی ڕاستەوخۆش بۆ ڕاگرتنی سەدام حسێن نەبوو. یەکەم هێرشی کیمیاوی لەنیسانی ١٩٨٧دا کرا. بەدرێژایی ساڵ و نیوێک، عێراق بێئەوەی هیچ

---

[4] کینێت تیمەرمان، لە "نیویورک ڕیپەبلیک"ی ٢٠ کانونی دووەمی ١٩٩٦دا نوسیبووی، کە بەپێی سەرچاوەکانی پنتاگۆن و بەڵگەنامە دەستبەسەرداگیراوەکانی عێراق، سەدام حسێن فرمانی بە هێزەکانی پس- ەی کردبوو، ئەو چەکە کیمیاوییەی پێشتر بەکارهێنرابوو، لەجەنگی دوورگەی ١٩٩١دا لەدژی هاوپەیمانانیش، کەئەمەریکا سەرکردایەتیان دەکات، بەکاربهێنن بەڵام سەرکردە سەربازییەکانی نەیانکرد

ترسێکی لەئاکامی کارەکەی هەبێت، لایەنی کەم ٦٠ گوندی گازبارانکرد، هیچ ناڕەزاییەکی توندو ئاشکراش لەتاکە پایتەختێکی وڵاتە گەورەکانەوە نەکرا.

کە لەمانگی ئابی ١٩٨٨دا، ٦٠ هەزار کوردی عێراق لەتاو کیمیابارانکردنەکەی عێراق، پەشۆکاوانە بەرەو سنووری تورکیا هەڵاتبوون و پەڕیبوونەوە ناو تورکیا، حکومەتە خۆرئاواییەکان ناچاربوون کارێك بکەن. بەڵام ئەوساش ئەو حکومەتانەی بەرژەوەندی بازاڕی خۆیانیان لەعێراقدا بەلاوە گرنگبوو، بەرگریان لەسەددام حسێن و فێڵیشیان لەناوەڕۆکی رێککەوتننامەکەی جنێڤ دەکرد، کە گوایە لەدەقی رێککەوتننامەکەدا شتێکی وای تیادا نییە رێی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی لەو وڵاتانە بگرێت کەئیمزایان کردووە، واتە کورد بۆی نییە داوای تاوانبارکردنی بەغدا بکات. ئەم کاردانەوە نێو دەوڵەتییەش لەگەڵ هەڵوێستی خۆرئاوای پشتگیریکەری عێراق، لەبەرەنگاربوونەوەی ئەو هەڕەشەیەدا کەشۆڕشی ئێران لەبەردەوامێتی نەوت و ئارامی سیاسییانەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی دەکرد، دەگونجا، وڵاتە عەرەبییەکان و خۆرئاواییەکان، کە عێراقیان بە قەڵایەك لەبەرامبەر فوسوڵییە ئێرانییەکاندا دادەنا، ئەوە بیانوویەکبوو بۆ چاوپۆشین لە تاوانە چەپەڵەکانی سەدام حسێنی ماوەی شەڕەکە. هەر لەبەر ئەوەشبوو کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی ناڕەزایی توندیان سەبارەت بەو هەموو پێشێلکردنانەی مافی مرۆڤ نەدەکرد کە لەعێراقدا دەکران، بە بەکارهێنانی چەکی کیمیاویشەوە دژ بەهێرشەکانی ئێران.

ئەو دیپلۆماتانەی بایەخیان بەکاروباری عێراق دەدا، لەمێژبوو گەیشتبوونە باوەڕێك، کە ئەگەر سەدام حسێن لەشەڕەکەدا سەربکەوێت ئەوا لەسەر هاوپەیمانێتی کورد لەگەڵ ئێراندا سزایەکی قورسی کورد، بەمەدەنی و چەکدارییانەوە دەدرێت. "ولیام ئیگلتون" کە یەکێکە لەو کەمە پسپۆڕانەی ئەوسای وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکاو، زانیارییەکی باشی لەبارەی کوردەوە هەیە، لەساڵی ١٩٨٦دا کەسەدام حسێن بەدڕندانەترین شێواز ژیانی کۆمەڵایەتی کوردی لەعێراقدا لەناودەبرد، زاراوەی "جینۆسایدی کلتور"ی بۆ دواهێڵی ڕەشی کورد بەکارهێناوە، چونکە سەدام حسێن گاز بەکارهێنانی دژ بەئێرانییەکان بۆچووبووە سەر، بۆیە زیاتر ڕێی تێدەچوو کەلەسزادانی کوردەدا لەهەلومەرجی گونجاودا "گاز" بەکاربهێنێت. بەم پێیە دەبوا ئەوەی دواتر سەدام کردی کەس بەلایەوە سەیر نەبوایە. کوردەکان هەر کەسێك بیویستایە گوێیان لێبگرێت پێیان دەوت، کە کومپانیاکانی، بەریتانیا، هۆڵەندە، فەرەنسا، ئەڵمانیا، ئیتالیا، یابان، سویسرا هەر هەموویان تەکنەلۆجیاو ماددەی کیمیاوی پێویست و کارمەندی تەکنیکیان

بەعێراقـداوە، تـا ئـەو کۆمپانیایانـەی بەرواڵـەت بـۆ بەرهـەمهێنانی ئافـاتکوژی کشـتوکاڵ بەکاردەهێنران، بگۆڕێن بۆ کۆمپانیایەك کە چەکی کیمیاوی پێ بەرهەم بێنێت.

جگە لەو نەخۆشیانەو تۆقاناەی چەکی کیمیاوی بەسەر کوردیا دەهێنا، کاریگەرو هەرزانیش بوو. لە دەیان ساڵەی رابردوودا لەشەڕی پچووك و گەورەدا، چونکە کورد شەڕێکی ڕێکوپێکی دەکردو هەمیشە زیانی چاکیشی بەسەربازە عەرەبەکان دەگەیاند، ئاوێکی سامناکی دەرکردبوو. بـەڵام پێشـمەرگەکان خۆیـان لەبـەردەم بـەکارهێنانی چـەکی کیمیـاوی، دژ بەمەدەنییـەکانیان بـۆ نەگیرا. چەند ڕۆژێك دوای گازبارانکردنەکەی ئابی ١٩٨٨ مەسعود بەرزانی فرمانێکی جەرگبڕی وای دەرکرد، کە ئاسەوارەکەی وەك ئاسەواری ئەو فرمانەی ١٢ ساڵ پێشتری باوکی وابوو، کە بۆ چەك دانان دەریکرد. بانگەوازێکی بۆ پێشمەرگە دەرکرد کەئەگەر چەك فڕێدان و خۆدان بەدەست هێـزە عێراقییەکانـەوە، ژیـانی مەدەنییـەکانی پێـدەپارێزێ، ئـەوا بایبکـەن. لەبانگەوازەکەیـدا دەڵێت: "هـەموو شـتێك کۆتاییپێهات، شـۆڕش تـەواو" کەئـەوەش خۆبەدەستەوەدانی دەگەیانـد، هـەروەها دەشـڵێت: "ئێمـە بەدەسـتی بەتاڵـەوە شـەڕی کیمیاویمـان پێناکرێت، بەکورتییەکـەی، ناتوانین لەسەر شەڕ بەردەوامبین"[42]. بەمجۆرە گاز سەلماندی کەو بۆ دامرکاندنەوەی بزووتنەوە کورد، بێئـەوەی هێـزە عێراقییـەکان تووشـی مەترسـی و زیـانی گـەورەبێن، شێوازێکی هـەرزان و کاریگەرە، بەتایبەتی کەشەڕی ئێران خەیکبوو کۆتایی پێدەهات، هیچ سەربازێکیش حەزی بەوە نەدەکرد لەدوا قوربانییەکانی ئەو شەڕەبێت (C.I.A کوژراوە عێراقییەکانی شەڕەکەی بە ١٥٠تا ٢٤٠ هەزار کەس خەمڵاندبوو، بەڵام کوژراوە ئێرانییەکانی بە ٤٥٠ تا ٧٢٠ هەزار کەس دانابوو. جا ئەگەرچی وەك دەردەکـەوێت زیـانی عێراقییـەکان کـەمترە لـەزیانی ئێرانییـەکان، بـەڵام گـەر ڕەچـاوی دانیشـتوانی عێـراق بکـەین، کەلەسـێیەکی دانیشـتوانی ئێـران کـەمترە، ئـەوا بۆمـان دەردەکەوێت کەزیانی عێراق لەزیانی ئێران زیاترە).

سەدام حسێن حسابی ئەوەشی کردبوو (ڕاستیشبوو)، کە وڵاتە بیانییەکان بۆ دەستکەوتنی بەڵێنی ئاوەدانکردنەوەی عێراق، کەدوای عەرەبی سعودی گەورەترین ئیحتیاتی نەوتی لەدونیادا هەیە، لیك بەدەمیاندا دەهاتەخوارەوە، ئـەوەش کارێکی وای دەکرد کـەمتر پەرۆشـی کوردیـان هـەبێت. ڕاستییەکەشـی حکومـەتی تورکیـا، لـەئابی ١٩٨٨دا بەڵگەیـەکی زۆری سـەبارەت

---

[42] کاربەدەستانی پارتی دیموکراتی کوردستان ئەوسا وایان خەملاندبوو، کە ٤٣٠٠ کورد لەئەنجامی هەوڵدانیان بۆ گەیشتنە سنووری تورکیا کوژراون، ٢٤٠٠یان بەزۆری ژن و منداڵی لای "کانی ماسی"بوون من خۆم قسەم لەگەڵ کوردە ...ا کرد، دەیانوت، سوپای عێراق ناوچەیەکی بەرینی نزیك سنووری تورکیایان گەمارۆداوە، بۆیە تەنیا دانیشتوانی ناکووری ئەوناوچە گەمارۆدراوە دەربازبوون

بەگازبارانکردنی کورد لەناو خەستەخانەکانیدا دەستکەوت کە کوردە پەنابەرەکانیان تیادا چارەسەردەکرا. بەڵام حکومەتی ئەنقەرە لەترسی وروژاندنی بەغدا نەیخستەڕوو، چونکە نەیزانی بەرژەوەندی لەدەرخستنی ئەو زانیارییانەدا نییە. تورکیا چەندین ملیار دۆلاری عێراق قەرزدارەو لاوازیشە، بۆیە نەیدەوێرا ڕقی سەدام حسێن هەڵبستێنێت، لەو چەکە زۆرەش دەترسا کەهەیبوو، بەتایبەتی مووشەکی دوورهاوێژی زەوی- زەوی.[42] لەئاست زۆربوونی ئەو بەڵگانەی کە عێراق چەکی کیمیاوی دژ بە کورد بەکارهێناوە، (جامعەی عەرەبی) "پشتگیری تەواوی عێراقی دەکرد، کەئەوەش لە یەک کاتدا ئاحەزی ئەندامەکانی بەرامبەر کەمایەتییە نا عەرەبییەکان و، ترسیشیان لە سەدام حسێن دەردەخست.

هەر بەتەنیا وڵاتە یەکگرتووەکان قرکردنەکەی ئابی بەتوندی تاوانبارکردو، "جورج شولتز"ی وەزیری دەرەوەی ئەمەریکا، بەکارهێنانی ئەم جۆرە چەکەی لەدژی خەڵکی مەدەنی بە "کارێکی ناهەموارو بێ بوونی هیچ بیانوویەک" باسکرد. بەپێی بروسکەی سەربازییە عێراقییەکان، بەڕێوەبەرایەتی ریگن ڕێک باسی ئەو قوربانیانەی دەکرد کە بەدەست دیاردە ئاساییە زانراوەکانی چەکی کیمیاوییەوە دەتلانەوە، وەک برینی پێست و هەوکردنی بەئازارو گێژبوون و قسە هەڵبڕکانن.[44] بەڵام بەڕێوەبەرایەتییەکەی ریگن دژی پرۆژەیەک وەستا کە چەند ئەندامێکی ئەنجوومەنی پیران، لەسەر ئەم " شەڕی جینۆسایدە"، بۆ سزادانی عێراق پێشنیاریانکردبوو، ئەویش بە بڕینی ئەو سەدان ملیۆن دۆلارەی وەک قەرزێکی ئاسایی بە بەغدا دەدراو لەگەڵ زۆر زەماناتی مالیشدا، کەدیارە ئەمەش وایدەکرد چەند دەوڵەتانێکی تری ئارچەکە سوودی

---

[42] سێ پزیشکی ئەمەریکایی سەرکەوتوو لەپشکنینی پەنابەرەکانی دیاربەکرو ماردیندا، رایانگەیاند کە "ئەخۆشی پێست و سنگی تایبەتیان" بۆ دەرکەوتووە (دی وۆڵستریت جورناڵ ٢٠ی ئەیلولی ١٩٨٨)، بەڵام دەسەڵاتدارانی تورکیا، تا ئەمێڵن نوێنەرانی "ئەمنستی ئەنتەرناشناڵ - رێکخراوی لێبوردنی گشتی"و سێ ئەمەریکایی بگەنە لای پزیشکەکان (سێ پزیشکەکە نوێنەری ماڵ مرۆڤ بوون)و کاربەدەستانی حاجی سووری تورکیا، کە ئەوانیش بەپەتابەرانی ترەوە خەریکبوون دەیانویست بیپەڕێنەوە، چیان لەدەست هات کردیان. هێشتا دەسەڵاتدارانی تورکیا هەوڵیان دا کە نەمێڵن رۆژنامەنووسە تورکەکانیش قسە لەگەڵ پزیشکەکاندا بکەن و، زانیاری ساختەیان سەبارەت بە شوێن و رێگای پەنابەرەکان دەدا، ئەشیان دەهێشت راپۆرتی پزیشکانە لەسەر ئەو پشکنینانەی سەرسنوورییان بدەن. "ئەمنستی ئەنتەرناشناڵ - رێکخراوی لێبوردنی گشتیی بەیاننامەیەکی سەبارەت بەو رەفتارەیان دەرکرد.

[44] شیلا نوسترپان، کەئەوکاتە قسەکەری باڵوێزخانەی وڵاتە یەکگرتووەکان بوو لەئەنقەرە، لەچاوپێکەوتنێکی تەلەفزیۆنی کانونی یەکەمی ١٩٩٢دا، لە واشنتۆن مەلۆنستە بەمێزو توندەکەی وڵاتە یەکگرتوەکانی پێوەم ئەویش رێک پشتی بەو وتووێژانە بەستبوو کە "میشیل نوسترپان"ی مێردی - کەئەوسا کاربەدەستی سیاسی باڵوێزخانەکە بوو - لەنزیک سنوور لەگەڵ رۆژنامەنووسە بیانییەکاندا کردبووی

بازرگانێتی دوای شەڕەکەی لێوەربگرن. بەڵام کە پڕۆژەکە لەناو بەردەمی کۆنگرێسدا هاپڕا، بەڕێوەبەرایەتییەکە هەناسەی سەرفرازی هەڵکێشا.

زۆرجاریش لەخۆم دەپرسی، بڵێی ڕۆژنامە خۆرئاواییەکانیش لەو پیلانەی حکومەتە خۆرئاواییەکان و عەرەبییەکان سەبارەت بە کیمیا بارانکردنەکەی کورد چنیبوویان و، دەکرێت ناوی پلانی بێدەنگی لێبنرێت بەرپرسیار نەبن" زۆریش بەوە دڵتەنگبووم کە ڕۆژنامە خۆرئاواییەکان لەوئاستەدا نەبوون کاردانەوەیەکی زیاترو بەهێزتر سەبارەت بە بەسەرهاتەکەی کورد بووروژێنن. دوای چەند هەفتەیەک لەهێرشە کیمیاوییەکەی ١٩٨٧، لێپرسراوە کوردەکان، من و برادەرەکانمیان لەڕووداوەکە ئاگاداركردو، ئێمەش لەکاتی خۆیدا وەك پێویست بڵاومانکردەوە. دێتەوەیادم کە چۆن گازاندەیەکی زۆرم لەسەرنو سەری ڕۆژنامەیەکی عەرەبی کرد، کەباوەڕی بەشتەکە هەبوو دانیشی بەگرنگییەکەیدا هێنا کەچی نەیویست باسی بکات. لەوەڵامدا وتی خاوەنی ڕۆژنامەکە ئایلنابێت ئەم هەواڵانە بڵاوبکرێنەوە. ئەوە ئەو کۆتانییە کە لەئەستۆی پیشەیەکی نامۆونەییدا دەبێت.

کوردەکانیش نەیانتوانی وەك پێویست کێشەکەیان لەمیدیای خۆرئاوادا بووروژێنن. لەکاتێکدا سەدام حسێن، دەمێك ڤیزەی بەڕۆژنامەنووسە بیانییەکان نەدەداو، دەمێکی تریش ڕێی بەوانە نەدەدا کە دەچوونە ناو عێراقەوە بگەنە کوردستانی عێراق، بەداخەوە کوردەکانیش ئەوەندە چاپووك نەبوون و هیچیشیان نەکرد. مەسعود بەرزانی و جەلال تاڵەبانیش، هەوڵی بێهودەیان بۆ تاوانبارکردنی دابارینی ئەو چەکە کەوڕانەی لەیەکێتی شوورەوی و وڵاتە خۆرئاواییەکانەوە بۆ عێراق دەهاتن و، ئەو کۆمپانیا ئەوروپاییانەی "ئالماتکوژی کشتوکاڵ"یان بەرهەم دەهێنا،دا. ئەو کۆمپانیایانەی "بۆدرووشت بەکاردەهێنران"، ڕێگای بە بەغدا دەکە؛ گازی "خەردەل" و "پەیپرایت"و، گازی تری دەمار کوژی، کە بە چڕوپڕی دژ بەکورد بەکاردەهێنران، بەرهەمبهێنێت. بەڵام سەرەك نووسەری ڕۆژنامە خۆرئاواییەکان، ئامادەنەبوون هیچ شتێك بڵاوبکەنەوە، تا پەیامنێرەکانیان نەچنە کوردستان و ڕاستی ڕووداوەکە نەسەلمێنن. ڕۆژنامە نووسە بیانییەکان توانای هیچیان نەبوو، کوردەکانیش دە ساڵێك پێشتر بە ڕێگەی قاچاخ چاپوکانە ڕۆژنامەنوسیان دەگەیاندە کوردستان، بەڵام دواتر دەستە پاچ..ن و نەیاندەتوانی لەسنوورەکانی؛ تورکیاو، ئێران و، سوریاوە ئاودیویان بکەن.

هەر خواش بۆخۆی دەزانێت، من و کەسانی تریش لەم ڕووەوە چ..دمان قسە لەگەڵ لێپرسراوە کوردەکاندا کردووە، کەئەوکاتە گرفتێکی زۆرو سەختیان بەرەوڕوو ببووە. هەر بۆ نموونە لەساڵی ١٩٨٧دا لە پێشنیاری سەفەرێك زیاتر، کە لەوپەڕی باکووری خۆرهەڵاتی

سووریاوه بەناو تورکیادا بچم و ئەمجا لەوێشەوە بۆ ناو عێراق، هیچ شتێکی جدی تریان بۆ نەکردم. لەشام کە پیاوەکانی بەرزانی بۆ پەڕینەوەی ڕووبارو شوێنە مینڕێژکراوەکان و مەترسی کەوتنەناو تەقەی ڕەشاشەوە، کەمەمووشی بەشەو بکرێن، نەخشەیەکی تەواویان بۆدانام. کاتێک نابەدڵیم نیشاندا. وتیان سەرزەنشتت ناکەین چونکە لەدوا هەوڵی خۆماندا سێ پیاومان لێکوژرا.

کەزانیم ناتوانم خۆم بچمە ناو کوردستانەوە، پێشنیاری کڕینی چەند کامێرایەکی پچووکی سینەماییانەی هەرزانم (یا بەکاریش هاتبن) بۆ پێشمەرگەکانکرد، تا وێنەی ڕووداوەکانی ناو کوردستانی پێبگرن و، فیلمەکانی بەدونیای دەرەوەدا بڵاوبکەنەوە. پێشنیارێکی وا، بۆ بزووتنەوەیەکی ڕزگاری خوازی نیشتمانی هێجگار هەژاری وەك کوردکە تفی قووتدەداو ئێرەیی بەو سامانە زۆرەی ڕێکخراوی ڕزگاری فەلەستینی دەبرد، چارەسەرێکی نمونەیی و خەیاڵپڵاوانەبوو، کە لەکەسێکی نیازپاکی بێئاگای خۆرئاواییەوە دەرچووبێت، بۆیە بەقسەیان نەکردم. لەئازاری ۱۹۸۸دا، ئێرانییەکان بەکۆپتەر ڕۆژنامەنووسە بیانییەکانیان بۆ بینینی هەزاران کوردی مەدەنی برد، کەلەشاری هەڵەبجەی عێراقی ژێر دەستەڵاتی تەواوی ئێراندا بەگازی ژەهراوی کوژرابوون، وێنەی یەکەم دیمەنی گرنگی قوربانییەکان گیراو، میدیا خۆرئاواییەکان بڵاویانکردەوە. (دوای ڕاپەڕینەکەی کوردی ۱۹۹۱، چەندین شریتی ڤیدیۆ لەدەزگا هەواڵگرییەکانی- ئیستخبارات- عێراقدا کەوتنە بەردەست، وێنەی لاشەی بەگاز کوژراوان و زۆر شتی تریشیان تیادابوو. ئەم شریتانە بەتەواوەتی بڵاونەکرانەوە، ڕەنگە لەبەر ئەوەبووبێت کە هەندێ کورد -جاشەکان- دەستیان لەوکارانەدا هەبووبێت و نەیانویستبێت بزانرێت).

لەچەرخی "گوندی گەردونی"دا کەئێستا تیایداین، ڕەنگە وێنە سامناکەکانی قوربانانی "هەڵەبجە"وا لەو کەسانەش بکات کە چارپۆشییەکی زۆریان بۆ عێراق هەیەو، بێزاری توندیش دەربڕن. ئیتر دوای قەلاچۆکردنەکەی هەڵەبجە، ئەدەکرا دونیا گوێی خۆی لە بەسەرهاتی کورد کەربکات. بەلام هەر بەتەنیا ئەو دیمەنە سامناکانە، سەدام حسێنیان لەبەردەوامبوونی لەلاچۆکردنی کورددا ڕانەدەگرت و، وڵاتانی خۆرئاواشی قایلنەدەکرد کە هەڵوێستێك یان شتێکی وا بکات لەتاوانبارکردنە سەرزارەکییەکەی تێپەڕێنێت. ئەو کەمە کوردانەی دەرکیان بەقەبارەی کارەساتە جرگبڕەکەی "هەڵەبجە" کردبوو، هیوایەکی ساویلکانەی وایان هەبوو کەئەو بێزارییە جیهانیانە ببێتە هۆی پارێزگاریکردنی ئەو کوردانەی لەعێراقدا مابوونەوە، ئەوانە کاردانەوەکەی دەرەوەیان لەقەوارەکەی خۆی زۆر گەورەتر کرد. بەلام سەدام هەر پێی لەسەر ئەوە دادەگرت کە

هەڵەبجە ئیشی ئێرانبووە. دوای نزیکەی پێنج مانگێك عێراق دواهێرشی کیمیاوی، لەدوای ئاگربەستە ڕەسمیانەکەی ٢٠ی ئابی ١٩٨٨ی نێوان بەغداو تاران، دژ بەکورد کرد. ئەم پەلاماردانانە لە٢٥ی ئابەوە تا ٩ی ئەیلولی ئەو ساڵەی خایاندو بەڕادەیەکی وابوون هەنگی ناو تورکیاشی کوشت و، پێدەچوو سەدام حسێن گاڵتە بەهەستی کۆمەڵگەی نێو دەوڵەتی بکات، کە بەدەستپێشخەری دیپلۆماتانە هەوڵی تەواویان بۆ کۆتاییهێنانی جەنگەکە لەبەرژەوەندی عێراق بوو بەنهێنییش چەکیان بۆ دەنارد.

کاتێکیش بۆ یەکەمجار چەند قوربانییەکی گازەکە دەربازبوون و، دوای پەڕینەوەیان بۆ ناو تورکیا، بەسەرهاتی خۆیان گێڕایەوە، کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیش. کە ڕووبەڕووی شایەتییەکانی ئەو کوردانەبوونەوە شەرمەزاربوون و، ناچار لە کانونی دووەمی ١٩٨٩داو لەپاریس، کۆنگرەیەکیان سەبارەت بەچەکی کیمیاوی سازکرد و، لەنوێ پێویستی ڕێزگرتنی پەیماننامەی جنێفیان بۆ دواڕۆژ بەبیرهێنایەوە. لەئەنجامی پێداگرتنی سەدام حسێن خۆیدا، فەرەنسا بەو ناوەوە کە کۆنگرەکەی تیادا دەگیرا، هەر بەتەنیا وڵاتە سەربەخۆکانی بۆ بانگهێشتکرد. ئەوەش کورد لەبەشدارێتی کۆنگرەکە، کەلە تشرینی دووەمی ١٩٨٨دا بەسترابو پەرچدانەوەی قسەکانی "تەها محیدین مەعروف"ی جێگری سەرۆك بێبەش بوون، دانی بەوەدا نابوو کە وڵاتەکەی گازی ژەهراوی لەهەڵەبجەدا بەکارهێناوە، بەڵام بەکارهێنانەکەی دوای ئاگربەستی ئابی ١٩٨٨ی رەتکردبۆوە. بەدرێژایی دانیشتنەکانی کۆنگرەکەی پاریس، کەلەبارەگای "ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانی پەروەردەو زانست و ڕۆشنبیری، یۆنسکۆ"ی بەری چەپی ڕووباری سین بەسترا، لێپرسراوانی فەرەنسا هەمووشتێکیان بۆ هێشتنەوەی خۆنیشاندەرە کوردەکان لەشوێنێکی دووری ئەوبەری سین کردبوو.

لەئەیلولی ١٩٨٨دا بەپەلە خۆم گەیاندە تورکیا تا سەبارەت بەو دەیان هەزار کوردە تۆقیوو گێژانە لەکیمیاباران دەربازبوون ڕاپۆرتی ڕۆژنامەنووسی بنووسم. زۆربەی قوربانییە ڕاستییەکان، یان ئەو هێزە عێراقییەی ڕێگاکەی داخستبوو گرتبوونی، یان لە ئەنجامی گازبارانەکەدا بەجۆرێکیان لێهاتبوو نەگەنە شوێنی سەلامەت، بەڵام هەرچۆنێکبوو هەندێکیان گەیشتبوونە ناو تورکیا. وێنەیەکی زۆر دانسقەی ڕزگاربوویەکی کیمیابارانەکەم دەستکەوت، بەڵام کەسەرۆکی بەشی کاروباری نێودەوڵەتی ڕۆژنامەکەم قایلنەبوو ٢٠٠ دۆلاری نرخەکەی بدات هیوابڕاو بووم، پێموایە هەر بەو تەلەفۆنکردنەی لەکۆشکێکی ناوەڕاستی کوردستانی تورکیاوە بۆ قایلکردنی کردم، ئەوەندەی نرخی وێنەکەم خەرجکردبوو ئەو پێی وابوو کەشایەتی دەربازبووەکانی زۆرو چڕن و بۆ پەرچدانەوەی عێراق و قسە پووچەڵەکانی بەسن. چونکە بۆ

سەرۆکی بەشێك کە لەواشنتۆن دانیشتبێت ئەوەندە بەسە، ئەگەرچی ئەو بەلای منەوە پیاوێك بوو گەرماوگەرمی بەسەرهاتەکانی بەلاوە مەبەستبوو، حەزیشی بەو شێوازە دڕندەیی و بەپێچو پەنایانەی لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا باویانە، نەبوو. بەڵام ڕاستییەکەی دەبێ سەرزەنشتی خۆم بکرێت، چونکە گەر زیرەکانەتر کارمبکردبا دەبوا یەکسەرو بێئەوەی پێشەکی ئێرن وەربگرم وێنەکەم بکڕیایەو بۆم بناردنایە بۆ واشنتۆن، ئەوسا وێنەکە خۆی کاری لەسەرۆك بەش دەکردو، کەبێ هیچ گومان و دوودڵییەك پێویستایە یان نا لەڕۆژنامەکەدا هەر بڵاودەکرایەوە.

کاتێك حکومەتی عێراق، وەك لێی چاوەڕواندەکرا، نکوڵی لەکیمیابارانکردنی کوردەکان کردو، بایەخی بەو داوا نێودەوڵەتییە نەدا، کە لیژنەیەکی زانستی بێلایەن بۆ لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانی دابمەزرێنرێت، تووڕەییەکی زۆر جێی هیوا بڕاوییەکەمی گرتەوە. بەغدا ڕێگادان بەو پسپۆڕو شارەزا بیانییانەی لێکۆڵینەوەکان دەکەن بە پێشێلکردنی سەروەری خۆی دەزانی، بۆیە بەمناوەرەیەکی دیپلۆماتیانە بەڕووی ڕەخنەگرەکانی وەستایەوەو هاواری لێهەستا کە ئەگەر تەنیا بەڵگەیەکی گازباران کردنەکەیان پێیە بائاشکرای بکەن. سەدام حسێن خەریکبوو ئەمەشی بەتەواوەتی بۆ بچێتەسەر. نزیکەی ٢٠٠ ڕۆژنامەنووسێکی بیانی بۆ سەردانی کوردستانی عێراق بانگکران و بەچاودێریکردنی بەرپرسانی عێراق چەند گەشتێکیان بۆ سازکرا، وەك چاوەڕوانیشدەکرا هیچ بەڵگەیەکیان بەردەست نەکەوت کە بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی بکەیەنێت. ڕژێمی عێراق وای نیشاندەدا کە تۆڵینی خەڵکی لەقەلاچۆکردنەکەی "هەڵەبجە" (کەعێراق هەمیشە ئێرانی پێ تاوانبار دەکرد) بەڕادەیەکی وابوو، کاتێك هێزی ئاسایشی عێراق گازی فرمێسکڕێژی بۆ بڵاوەپێکردنی حەشامەتێك بەکارهێناوە، بەگازی ژەهراوییان تێگەیشتوون و بەرەو تورکیا هەڵاتوون. بەڵام واش سەردانەکەیان حکومەتی تووشی سەرئێشە کرد، ئەویش کاتێك کۆمەڵێك لەپەیامنێرە بیانییەکان ڕێکەوتی یەکەیەکی سەربازیانەی عێراقیانکرد هەر هەموویان لەتەوقی سەریانەوە تا نوکی پێیان بەرگی تایبەتی شەڕی کیمیاویان پۆشیبوو. بەڵام چەند ساڵێکی خایاند تا بەڵگەیەکی زانستیانەی وا بەردەستبکەوێت کەهیچ گومانێك بۆ بەکارهێنانی گازی ژەهراوی، وەك گازی خەردەل و دەمار کرژی نەهێڵێتەوە.[45] ئەو

---

[45] نموونەی گڵ و هەندێ بابەتی تریش، ساڵی ١٩٩٢لە دێی "بڕنی" کە گوندێکە لە ١٩٨٨دا گازبارانکراوە، کۆکرایەوەو تیوای شیکردنەوەی لەتاقیگەکانی "پورتون داون"ی چەکە کیمیاوییەکانی هێزی چەکداری بەریتانیادا، بەرماوەی گازی خەردەل و چەند گازێکی دەمارکرژی تواوەی تیادا دەرکەوت. لەتشرینی دووەمی ١٩٨٨دا خاتو "گواینی ڕوبرتس" کەڕۆژنامەنووسێکی سەربەخۆیەو پسپۆڕێکی ناسراوی کاروباری کوردە لەگەڵ چاوساغێکی کورد، بەنهێنی لەسنووری تورکیاوە چووبوونە عێراق تا نموونەی خۆڵ کۆبکەنەوە. بەڵام شیتەڵکردنەکەی "پورتون داون" لەوکاتەدا زۆر وورد و یەکلاییکەرەوە نەبووە

ڕێکەوتەی بۆ پەیامنێرەکان هەڵکەوت، کە ڕێیاندابوون یەکە سەربازییە عێراقییەکە ببینن، بەڕاستی هەلێکی زۆر لەوە دەگمەنتربوو کەئەو ڕۆژە لێی چاوەڕوانەکرا. چونکە ئەو چەند باڵوێزخانە خۆرئاواییانەی لەبەغدابوون، هیچ کاتێک بەڵگەیەکی وا گرنگیان بەدەست نەهێنابوو. ئەویش نەك لەبەرئەوەی بەڕاستی هەوڵیان بۆ نەدابوو، وەك چۆن کوردەکان بیری لێدەکەنەوە لێپرسراوانی عێراق زۆرنای سەرکەوتنی کارە سەربازییەکانیان لێدەدا. هەربۆنموونە ناوی "ئەنفال"یان لە پۆستەخانەیەك و ناوچەیەکی گازی سروشتی نابوو، بێگومان بێئەوەی بەدووروودرێژی کارە ناهەموارەکەی خۆیان ئاشکرا بکەن، یان ڕێی دیپلۆماتە بیانییەکان بدەن سەردانی باکوور بکەن تا بەچاوی خۆیان هەموشتێك ببینن. . وەشان بەناوی پارێزگاریکردنی سەلامەتی دیپلۆماتەکان خۆیانەوە دەکرد. گوایە چونکە بەمەنی . ڕنی هێزەکانی ئێران یان پێشمەرگەوە کوردستان مەترسی لێدەکرێت. بەمجۆرەو تەنانەت لەهەلومەرجی باشتریشدا، بەعسییەکان نەیاندەهێشت عێراقییەکان بەگشتی و کوردەکانیش بەتایبەتی هیچ پێوەندییەکیان بە بیانییەکانەوە هەبێت. لەو هەلومەرجەدا "سی.ئای ئەی" سەرچاوەی هەواڵی کەمبوو، بگرە دەستەپاچەشبوو، لەکاتێکدا دەزگا هەواڵگرییەکانی تری خۆرئاوا لەو باشترنەبوون. دیپلۆماتەکان نەدەبوو بەتەنیا سەردانی گوندە کوردییەکان بکەن. کاتێکیش وەزارەتی دەرەوەی عێراق ناچاربوایە ڕێ بەچەند سەردانێکی دەگمەن بدات، ئەوا دەبوا بەسەرپەرشتی "ئیستخبارات"ە سامناکەکەی بوایە "ئەپریل گلاسپی" باڵوێزی ئەمەریکاو "هایوود ڕانکن" کە فەرمانبەرێکی باڵوێزخانەکەیەو، زمانی عەرەبی بەچاکی دەزانێت، لەهاوینی ١٩٨٨داو لەکاتی دواشاڵاوی کیمیابارانەکەی ئەنفالدا، تا لەوروودلوەکان بکەن چیان لەدەستهات بۆ سەردانی کوردستان کردیان. دوای ساڵانێك گلاسپی لەواشنتۆن بۆیگێڕامەوە کەچۆن دواجار بەزۆرو، بەبیانووی سەردانی چەند ئەمەریکاییەك، کە لەگەڵ کۆمپانیایەکی ئەندازیاری تورکی و یۆگۆسلافی هاوبەشدا کاریانکردووە، تا بەربەستە گەورەکەی "بەخمە" دروستبکەن. ئەو بەربەستە ٢٨٤پێ بەرزەو بۆ بەرهەمهێنانی کارەباو دابینکردنی ئاوی ئاودێری کشتوکاڵ تایبەتە، هۆیەکیشە بۆ بن ئاوخستنی گوندی "بەرزان"ی شوێنی لەدایکبوونی بەرزانییەکان و گوندو زەوی و زارەکانی دەوروبەری و، دابڕینی تەواوی ناوچەی "بادینان"ی بەرزانییەکان لەناوچەی ناوەندو خۆرهەڵاتی کوردستانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان. جا گلاسپی بۆ ناچارکردنی بەغدا، بێزارانە هەڕەشەی وای دەکرد کە ئەگەر ڕێگای سەفەرەکەی کوردستانی نەدەن ئەوا ئەوانیش لەواشنتۆن ڕێ بەکاربەدەستانی باڵوێزخانەی عێراق نادەن کە بەسەربەستی بەناو وڵاتە یەکگرتووەکاندا بێن و بچن. گلاسپی دەیزانی قسەکەی وا دەگەیەنێت کەئیتر

بەکرێگیراوانی هەواڵگرانی عێراق تۆقاندنی عێراقییە نیشتەجێکانی ناو ئەمریکایان پێناکرێت و ناشتوانن چیتر هەڵسوکەوتی خراپیان لەگەڵدا بکەن.

بەتەنیا گەیشتنە کوردستان ئەوەی نەدەگەیاند کەمێتر هەر زانیارییەکی بتەوێت دەستتدەکەوێت، تەنانەت ئەگەر دیپلۆماتیش بیت وکەسانی سەربەڕژێمی عێراقیش ببینێت. بەلای بەغداوە "ڕانکن" یەکێکبوو لەوانەی حەز بەچارەی ئەمان ناکات، چونکە سەری لە سەرۆک عەشیرەتێکی کورد دابووکە لایەنگری تەواوی حکومەتیش بووە. حەز کوردێکی وەك ئەو سەرۆك عەشیرەتە نەبێت هەر کوردێکی تر قسە لەگەڵ دیپلۆماتێکدا بکات وارەیلا بەحاڵی. گلاسپی لە سەردانێکیا خۆی لەهەواڵگرە عێراقییەکان ووندەکات و زۆر بەخێرایی ئۆتۆمۆبیلەکەی دەئاژوێت، زۆرنابات ئاشکرا دەبێت تا ئەمڕۆشی لەسەربێت ئەو ترسەی لەبیرناچێتەوە کەلەناوێنەی ئۆتۆمۆبیلەکەیەوە، هەواڵگرە عێراقییەکانی دیبوو کەئەو کوردەیان دەگرمێنابوو کەئەم پرسیاری شوێنی کرینی هەنگوینی خۆماڵی لێکردبوو، حار جارەش لەئۆتۆمۆبیلەکەوە ئەو سەرنجە وورد لەی لەکتێبەکەی "ئەی.ئێم،هامیلتۆن" ی ئەندازیاری نیوزیلەندایدا هەیە، کەباس لەدروستکردنی یەکەمین ڕێگای سەربازیانەی ئیستراتیجی کوردستانی سەردەمی ئینتدابی بەریتانیای عێراقی ساڵانی بیست و سییەکان دەکات و، ئەو وێرانکارییەی گوندە کوردییەکان ڕەچاودەکات.دەکرێت تەنانەت چاودێرە شارەزاکانیش گێلبکەن. عەبدولڕەحمان قاسملۆ، کە سەرکردەیەکی کوردی ئێران بوو، لەعێراقدا بەئازادی دەسووڕایەوەو، ماڵ پێوەندیکردنیشی بە باڵوێزخانە بیانییەکانەوە هەبوو، دوای چەندین چارپێکەوتنی کوردە عێراقییەکان، بەتەواوی بڕوای بەوە هێنابوو کەئەو گازانەی لەئابی ١٩٨٨دا بەکارهێنران ژەهراوی نەبوون و، ئەو گازانەبوون کەلەکاتی پێویستدا هەشاماتێکی بڵاوەپێدەکرێت. حکومەتی عێراق تەواو دەستی بەسەر بارەکەدا گرتبوو، بەڕادەیەك قاسملۆ لەحوزەیرانی ١٩٨٩دا چووەناو قووڵایی کوردستانەوە تا ئەو ڕاپۆرتە یەکلابکاتەوە کەلەڕۆژنامەی "تایمز"ی بەریتانیایدا بڵاوکرایەوەو، دەڵێت سوپای عێراق "ڕانیە"ی تەختکردووە. دەرکەوت ڕاپۆرتەکە ڕاست نییەو دەست بۆ "ڕانیە" نەبراوە، بەڵام شاری "قەڵادزە"ی نزیکی، کە ٧٠ هەزار کەسی تیادا نیشتەجێبوو، تەختکرابوو.

گلاسپی دەڵێت، لەو چەند سەردانەی کوردستانیدا ئەو کوردانەی چاوی پێیانکەوتبوو، کە بەپەلەش قسەی لەگەڵیاندا دەکرد، ئەو هەوڵو تەقەلا بێهوودانەی خۆیان بو باسکردبوو، کە بۆ وێران نەکردنی گوندەکانیان لەگەڵ کاربەدەستە عێراقییەکاندا دابوویان لەهاوینی ١٩٨٩دا، ژنە باڵوێزەکەی ئەمریکا "گلاسپی" ڕێگای شاری ئامێدی کە بەشاخێکەوەیە بری، کارێکی

واشیکرابوو کە ئێوارەی پێنج شەممەی بکات، چونکە دەیزانی دەستەڵاتدارە عێراقییەکان پرکێشی شکاندنی ئیسلامییانەی رۆژی هەینی ناکەن تاناچاربکەن بۆ بەغدا بگەڕێنەوە. هەرچەندە هیچکام لەوانەی دیبوونی شتێکیان لا نەدرکاندبوو، کەچی لێپرسراوێکی عێراقی لەکاتی نانخواردنی ئێوارەدا وتبووی: "دووساڵ لەمەوبەر ملوانکەیەک رووناکی گوندە نزیکەکانت لێرەوە دەبینی دەبریسکانەوە". بەڵام گلاسپی تەنیا ئەو رووناکییەی بەدی دەکرد کەلەکۆشکێکی سەدام حسێنی شارۆچکەی سەرسەنگەوە شەوقی دەدایەوە. ئەو تۆزە رِوونکردنەوەیەی لێپرسراوە عێراقییەکە بۆ ئەو بەسبوو.

گلاسپی وتی:" سەیرەکە لەوەدابوو، هەموو ئەو کوردانەی چاوم پێیانکەوت، بەهیچ جۆرێک بەلای کۆمەڵکوژی یان کیمیابارانکردنەکەدا نەدەچوون". بڕوانەدەکرا کە لەوە بێئاگابووبن. بڵێی ئەوانەی قسەی لەگەڵداکردبوون بەڕادەیەکی وا ترسابێتن نەوێرن ئەو باسەی لەگەڵدا بکەن؟ یان لە "جاش"ەکانی سەربە رژێم بووبن؟ یان شارنشین، یان لەو کەسانە بووبێتن کەلە کوختەکانی "شاری سەرکەوتن"دا دەژیان، واتە کیمیاباران و گرتن و بڕینەکەی دێهاتە کوردییەکان نەیگرتوونەتەوە؟ چونکە بڕیارە سەرپێییەکەی بەعس ئەو کوردانەی کەبەزۆریان بەخوایشت لەو جێگایانەدا نیشتەجێکرابوون، لەو کاولکاری و کۆکوژییەی کاتی ئەنفال بەرامبەر ئامۆزاکانیان کرا بەدووربوون. خاتوو گلاسپی گێڕایەوە کە لەسەرەتای ئەیلولی ١٩٨٨دا کاتێک ئەنفال کۆتاییهات، حکومەتی عێراق وەک پێشەیەتی لێبووردنێکی گشتی دەرکردبوو، ئەمیش کەبەتاوچەی خۆرئاوای شاری سلێمانیدا گوزەریکردبووە، ژمارەیەکی هێجگار زۆر ژن و منداڵی تۆقیوی لەمبەرو ئەوبەری شەقامەکەدا دیبوو کە بەدیار کەلوپەلە بێکەڵکەکانییانەوە وەستابوون. "بەئاشکراش دیاربوو کە پیاویان لەگەڵدا نییە، هەستمکرد دەستەڵاتدارێتی عێراق بەئەنقەست ئەم دیمەنەم نیشاندەدا"، چونکە سەدام حسێن لەوانە نییە شتی وا بۆ رێکەوت جێبهێڵێت. هەر بەئەنقەستیش هیچ شتێکیان سەبارەت بەچارەنووسی پیاوەکانی ئەم خێزانانە نەدەدرکاند، هیچیشیان سەبارەت بە چارەنووسی گیراوەکان لاباس نەدەکردن، بۆیە پەرۆشی ئەو خێزانانە دەربارەی کەس و کاریان هەر بەتاریکی مایەوە. ئەوەشیان لەو بنەما نازییەتەوە هەڵهێنجابوو کە بەناوی "شەو و تەم" ناسراوەو، بەمەبەستی تەم و مژ خستنەسەر چارەنووسی گیراوەکانە. لەبەڵگەنامەیەکی عێراقی دەستبەسەرداگیراودا کەلە ٢٠ی ئەیلولی ١٩٩٠دا دەرچووە، واتە دوای زیاتر لەدووساڵ بەسەر کۆتاییهاتنی ئەنفالدا، وای راەگەیاند کەرستەی "هیچ زانیارییەکمان لەبارەی چارەنووسیانەوە نییە" بخرێتە جێی ڕستەی "لەکاتی هەڵمەتی ئەنفالی سەرکەوتوودا گیراون و، هێشتا لامان دیلن".

بەرپێیە، دەکرێ بوترێت ئەوساکە، سەبارەت بەڕووداوەکانی عێراق زانیارییەکی زۆرو لەهەمان کاتیشدا دەگمەن هەبووە. هیچ کوردێکی عێراق ئەگەر ڕێزی خۆی بگرێت، ناشێ ئەمڕۆ باوەڕ بە حکومەتە خۆرئاواییەکان بەگشتیو وڵاتە یەکگرتووەکان بەتایبەتی بکات، بەوەی کەلەڕووداوەکان بێئاگا بووبێتن، تەنانەت گەر هەر ئەو زانیاریانەشیان بووبێت کە کورد دابوینێ جەلال تاڵەبانی، لەسەردانی حوزەیرانی ساڵی ١٩٨٨ی واشنتۆنیدا، سوێندیخوارد کە ئەوەندەی زانیاری لەسەر بەکارهێنانی گازی ژەهراوی دژ بەکوردو بەکۆمەڵ وێرانکردنی دێهاتەکانیانو هۆی سەرنەکەوتنی دانوستانەکانی پێشتریانی ئەمریکا، بە سێ لێپرسراوی وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا دابوو، کە بێجگە لە بەڕێوەبەرایەتییە بێڕەوشتەکەی ئەمریکا، هەموو حکومەتێکی تر والێبکات کە پەرنە لەڕووی کارە ناهەموارەکانی بەغدا ڕاماڵێتو تاوانباریشی بکات. لەو ماوەیەدا باڵوێزخانەی ئەمریکا لەبەغدا، ئەو ڕاپۆرتو بروسکانەی بۆ وەزارەتی دەرەوەی دەنارد (کە لەم دواییەدا ئاشکرا کران) بەزمانێکی ئەوەندە ساکارو ئاسایی نوسیبوونی، کەوای دەردەخەن بێجگە لە زانیارییە بڵاوکەرەوەکانی حکومەتو چەند زانیارییەکی ڕەقو تەقی تر هیچی دەست نەکەوتووە. لەبروسکەی ١٩نیسانی ١٩٨٨یدا، ژمارەی ئەو کوردانەی بەزۆر بۆ "شارانی سەرکەوتن" ڕاگوێزرابوون بەیەک ملیۆنو نیو خەمڵاندووەو، ژمارەی ئەو گوندانەی خەڵکەکانیان لێوە ڕاگوێزراوە بە ٧٠٠ تا ١٠٠٠ دێ داناوە. ئەو وێنانەی مانگە دەستکردە ئەمریکاییەکان، کاتی گوزەرکردنیان بەسەر عێراقدا گرتبوویانن قەوارەی ئەو وێرانکارییەیان دەردەخست (لەکاتی جەنگی ڕزگارکردنی کوێتی ساڵی ١٩٩١یشدا، کە سەرکردایەتی سەربازی ئەمریکا نەخشەی عێراقیان بڵاودەکردەوە، زیاتر یەکلابۆوە، چونکە نەخشەکێشەکان ئاماژەیان بۆ کاولکاریی گوندە کوردەکان کردبوو، ووشەی "وێرانکراو"یان لەسەر هەموو ئەو دێیانە نوسیبوو کە دەستی ڕقی سەدام حسێنیان گەیشتبوێ). لەنزیک سنووری ئوردونو عەرەبی سعودییەوە "ژمارەیەکی دیاری نەکراو،بەڵام بەپێی قسەی کوردەکان کوردێکی هێجگار زۆریان تووڕدابووە ناو خێوەتگای تایبەت بەدیل"ەوە. ئەو کاربەدەستە کوردانەی لەو ماوەیەدا لەسووریاو فەرەنسا دیمن، هیچیان لەبارەی چارەنووسی گوێزراوەکانەوە نەیدەزانی. بروسکەیەکی ڕۆژی ١٥ی ئابی ١٩٨٨ی باڵوێزخانەی ئەمریکا لەبەغدا، واتە هەر دەرۆژێک بەر لەدوا شاڵاوی کیمیابارانکردنی کورد دەڵێت: "ئێرانو کورد، لەبەکارهێنانی چەکی کیمیاوی ئەرکە سەربازییەکاندا عێراقییەکان تاوانباردەکەن". تا ئەوکاتە ئەنفال زۆربەی وێرانکارییو زیانەکانی ئەنجامدابوو، بەڵام چۆن زیانێک!! من سەرم لەزۆر ناوچەی شەڕی تر داوەو، ئەوەندەی بیرم بێت یان بەهۆی بەبیرخۆمیان بێنمەوە، ڕادەی کاولکارییەکەی کوردستانی عێراق لەبیرەوەرییەکانمدا

وێنەی نییە. زۆر بەڕوونی و وا دەزانم ئەمڕۆیە، لەمانگی تشرینی یەکەمی ١٩٩١دا، بەدزیی حاڵەتی کوردستانی عێراقدا ئۆتۆمۆبێلێکم دەبرد، بەڕێگایەکی قیرتاودا گوزەرمکردو. گوێشم بۆ کوردە چاوساغە لەخۆ بێزارەکەم هەڵخستبوو، کەبەجۆرێکی وا بیریدەکردەوە هەر وەک وێنەکەشیان بگرێت، بیرەوەرییەکانی ئەو ناوچەیەی دەگێڕایەوە، کەخۆی تیایدا پێشمەرگەبووە، چۆنچۆنی جارێکیان لەسەر ئەم گردە بەگازی ژەهراوی بۆردومانکراوە، چۆن دیسان لەو شەڕەشدا زەندەقیان چووەو کشاونەتەوە، بەڕێی حەیوانە کێویدا بەچیاکاندا هەڵزناون. تا بگەنە گردی سێیەم گوایە لەوانی دی چەپەکترە، پەنجەشی بۆ درێژدەکرد. لەو بەهارەدا کوردستانی عێراق، لەشارە گەورەکانی وەک هەولێرو، دهۆک‌و سلێمانی بەدەر ناوچەیەکی کاکی بەکاکی بوو، سەدان خێوەتی ئەو پەناهەندانە نەبێت کەلەبەهاری رابردووەوە گوندو ماڵ‌و حاڵی خۆیانیان جێهێشتووەو تاکو ئێستاش ژیانێکی نائارام بەسەردەبەن‌و یەکبینەش بۆ هەڵاتنێکی تری ڕووەو سنوور لەسەرپێن، هیچ شتێکی تری لێنەبوو.

بەدرێژایی ساڵانێك، بەشە ئەندازیارییەکەی سوپای عێراق، بە بلدۆزەرو تەقەمەنی خانووە بەردینەکانیان کاولکردووەو بۆرییە ئاوەکانیان لێککردۆتەوەو، بیرەکانیان بە چیمەنتۆ پڕکردۆتەوەو، ڕەزو بێستانەکانیشیان هەموو بڕیوەتەوەو، چی ئێستگەی ناوەندیی ووزەی کارەباش هەبووە تەختیانکردووە، تا بەدرێژایی و پانایی کوردستان هەرچی شتە نەمێنێت. جا ئیتر نەك بەچاوساغێك بەڵکو بەفەرجە چاوساغێکی کوردیش، چەنێك بیرتیژبن و بیرەوەری گرنگیشیان هەبێت، دەتوانن بەدرێژایی و پانتایی کوردستان، کەخۆی لەبنەڕەتدا کۆمەڵگایەکی جوتیارانەبووە، بەدەشتایی و ڕووبارییەوە، بەگردو چیا کاکی بەکاکییەکانییەوە، بژێننەوە؟ چۆن داروپەردووی گوندێك لەداروپەردووی ئەوان دێی دی جویدەکرێتەوە؟ ئەی باشە چۆن قەڵایەکی بەردینی زەبەلاحی بەتەرزی شێوەی ئاساییانە، لەگەڵ قەڵایەکی تری وەك خۆیداو لەسەرهەمان ڕێگاو لەدووری چەند کیلۆمەترێکەوە، جویدەکرێتەوە؟

بەدبەختی حکومەتی عێراق لەوەدابوو، هەرخۆی وەڵامی ئەم پرسیارانەی دایەوە. لە ڕاپەڕینی ئازاری ١٩٩١دا، کورد لە بارەگاکانی حیزبی بەعس‌و سەرجەم دەستگا هەواڵگرییە کێبەرکێکانیا، دەستیان بەسەر هەزارەها تەن بەڵگەنامەی عێراقدا گرت، بەڵگەی هێجگار زۆرو پڕمەغزای وا کەنیازەکانی ڕژێم‌و، پلانەکانی‌و، هەموو کارەکانی تیادابوون. سەیربوو پێدەچوو هەندێکیان هەر دەستیان بەرنەکەوتبێت، زۆری چرچ‌و لۆچ‌و بەپێ شێلراوو قوڕاویشیان تیادابوو، یان پارچەیەکی بەدەستی ئەو کوردانە سووتێنرابوو کە لەکاتی ڕاپەڕینەکەدا بەقینەوە هەڵیان کوتابووە سەر خانووەکانی "ئەمن" و "ئیستخبارات" و گرتبوویانن. بەچاکەی لیژنەی

پەیوەندییەکانی دەرەوەی ئەنجوومەنی پیرانی ئەمەریکاو، ڕێکخراوی "چاودێری مافی مرۆڤ - هیومان رایتس ووچ" و هێزی ئاسمانی وڵاتە یەکگرتووەکان، هەموو ئەو بەڵگەنامانە بۆ وڵاتە یەکگرتووەکان گوێزرانەوە تا لە"ئەرشیفی نەتەوەیی ئەمەریکا"دا وەك بەڵگەنامەی ڕەسمی تایبەت بە کۆنگرێس بپارێزرێن و، وەربگێڕدرێن و شیبکرێنەوەو بەراورد بکرێن. ئەوەی لەم بەڵگەنامانەدا سەرنجڕاکێشبوو، هەموو ئەوکارانەی "ڕێکخراوی لێبوردنی گشتی- ئەمنستی ئەنتەر ناشناڵ)) یان تێدا بوو کەچەند ساڵێکبوو باسی دەکردن و ئەو حکومەتە بیانییەکان هیچیان ئامادە نەبوون گوێیشی لێبگرن، ئەو چاوپێکەوتنە بەریتانیانەشیان لەخۆگرتبوو کە کوردو، ڕۆژنامەنووسان و، ئەندامانی ڕێکخراوی ((چاودێری مافی مرۆڤ - هیومان رایتس ووچ))و " و کەسانی تریش لەکوردستاندا کردبوویان. بۆیەکەم جارە لەمێژوودا تۆمارگەی ڕەوشی مافی مرۆڤی ژێر سایەی ڕژێمێك بخرێتە ڕوو کە هێشتا ڕژێمەکە خۆی لەدەسەڵاتدابێت. بەغدا بە نقەنق و پەشۆکاوانە نکوڵی لەوە دەکرد کە ئەو بەڵگەنامانە هی خۆی بن و، پەیتاپەیتا ڕایدەگەیاند کەئەوانە هەڵبەستراون و لەسەر پەڕە ڕەسمییە دزراوەکان چاپکراون. ئەمجۆرە نکوڵیکردن و وەڵام دانەوانەی عێراق، بەرامبەر بەوشتانەی سەبارەت بە پێشێلکردنی مافی مرۆڤ لە بەردەستدان بێهوودەبوون و ئەمجارەیان کەس باوەڕی پێنەدەکرد. چونکە ئەوبڕە بەڵگەنامە زۆرەی کەلەچوار ملیۆن لاپەڕە زیاتربوون، وێنەیەکی تەواوی میکانیزمی کارە بیرۆکراتییەکانی دەزگا داپڵۆسێنەرە لەڕادەبەدەرەکەی حکومەتی عێراقی بەجۆرێکی وا دەردەخست کەهەموو نکوڵیکردنەکانی پووچەڵ بکاتەوە.

تیپی پسپۆڕانی پێشێلکردنی مافی مرۆڤ کەلەم بەڵگەنامانەیان دەکۆڵییەوە، بڕوای تەواویان پەیداکردبوو کە دەستیان بە کێشەیەکی کۆمەڵکوژی ڕاستەقینە گەیشتووە (نەك کاری دڕندانە، یان تاوانی جەنگ، یان تاوانی دژ بەمرۆڤایەتی). بەڵام بەپێی ووردەکارییەکان یاسای نێودەوڵەتی، تا حکومەتێکی دی بەڕەسمی شکات لە سەدام حسێن نەکات، ناکرێت ئەو بەتاوانی کۆمەڵکوژی- جینۆساید- بەدادگای نێودەوڵەتی لە "لاهای" بدرێت و دادگایی بکرێت. بێگومان ئەوولاتە یەکگرتووەکان و نەهیچ وڵاتێکی خۆرئاوایی تریش، داوایەکی وایان نەکرد کە بەندێکی وا بخرێتە ناو بڕیارەکانی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە داوای پێکهێنانی ئەمجۆرە دادگایە بکرێت، جگە لەوە لایەنگرانی سەدام حسێنی ناو عێراق و سەرجەم دونیای عەرەبیش ئەوە بەکارێکی گومان لێکراو دادەنێن و، بە "دادوەری سەرکەوتوو"ش بەرجەستە دەبێت. بەڵام مێژووی ناوچەکە پێشتر شتێکی لەو جۆرەی تیادا کراوە، کەدادوەریکردنی لێپرسراوانی قڕکردنی ئەرمەنییەکان بوو لە ١٩١٩دا، دادگایەکی سەربازیانەی عوسمانییەکان، دوای

ژێرکەوتنی تورکیای جەنگی یەکەمی جیهانی، دادگایی ئەو بەپرسە سەرەکیانەی کرد کە بەئەرمەن کوژان و تاوانی تری جەنگ تاوانبارکرابوون. هەرچەندە ئەو دادگاییکردنە بەفشاری بەریتانیا کرا، بەڵام ئەوەی "ئەریفست کەئەکرێ دادگای وڵاتێکی دۆڕاوی جەنگ، سەرکردە سەربازییەکانی خۆی لەسەرئەو تاوانانە دادگایی بکات کە لەکاتی جەنگەکەدا دژ بەرۆڵەی گەلەکانی دی کردوویانە". چەند مانگێك دواتر، دۆستەکانیان کە لەکاتی شەڕدا خۆیان بۆ بەدەستهێنانی پلەو پایە دەکوتا، کێشەی دادوەریان پشتگوێخست و، دوای چەند دادگاییکردنێك بڕیاری لێبوردنی گشتی بۆ تاوانبارەکان دەکرا.

ئەو بەڵگەنامانە شتێك نەبوو ڕژێمی عێراق بتوانێت نکوڵی لێبکات. زۆر کەمەت بەڵگەنامەی وا دەکەوتنە بەردەستی لێکۆڵەرەوەکان. کەمزۆر بەولانەی باردکا سەرکردەییە هێجگار لێکدوورەکان دەچوون. هەندێ جار چەند بەڵگەنامەیەك لەگەڵ دەستپێکردنی ناهەموارترین و دڕندانەترین کاریاندا دەرکراوە. بەکارهێنانی گازی ژەهراوی کەبۆ یەکەمین جار لەنیسانی ١٩٨٧دا دژ بە پێشمەرگەو خەڵکی مەدەنی کرا، نموونەیەکی زەقی ئەوانەن، بەتایبەتی بەکارهێنانی ئەو چەکە، کە تیشکدانەوەی ڕووداوەکانی مەیدانی جەنگی نەگەیاند. ڕژێمی عێراق لە قەیرانەکەی دڵنیابوو. خۆ ئەگەر کەللە ڕەقی ئایەتوڵا خومەینی نەبوایە، کەبەرگرتنی جەنگ قایلنەبوو شەڕەکەشی لەکوردستاندا گەرمکرد، ڕەنگە "عەلی کیمیاوی" ئەو دەستەڵاتە ڕەهایەی نەدرایەتێ. چونکە وا لەسەدام حسێن نەزانرابوو، کە لەهەلومەرجێکی کەم مەترسی تری عێراقدا، دەستەڵاتێکی ڕەهای وا بەهیچ کەسێك بدا، جا ئیتر با ئەو کەسە یەکێك لەئامۆزا تکریتییەکانی خۆشی بێت.

دوای ڕاپەڕینەکی زۆر جەلال تاڵەبانی کە لەسەردەمی ژەنەڕاڵ مەلا مستەفا بەرزانیدا جاشبوو، چارەنووسی خۆی بەنێرانەوە بەستەوەو لەسەرخۆڵەمێشە دامرکاوەکەی هەرەسی پڕ سوێی ئازاری ١٩٧٥ی مەلا مستەفادا یەکێتی نیشتمانی کوردستان PUKی دامەزراندو کەوتە شەڕی خوێناوی لەگەڵ کوڕەکانی بەرزانیداو بەسەدان لەهەردوولا کوژرا، بۆیە بۆ ڕێککەوتنەوە لەگەڵ PDKیدا کاتی زۆرتری پێویستبوو. سەردەمی شەڕی عێراق ئێران یەکێتی نیشتمانی کوردستان تا ٦ سالیش قایل نەدەبوو لەدژی بەغدا هاریکاریتی سەربازیانە لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستاندا بکات (ڕاستییەکەی سەرکردایەتی یەکێتی نیشتمانی کوردستان لە ١٩٨٤دا دانوستانی لەگەڵ بەغدادا کرد).

سەرەتا هەڵوێستی تاڵەبانی ووریایی پێوەدیاربوو کەبەشی زۆری بۆ لەقکردنی شوێنی پارتی دیموکراتی کوردستانی کێبەرکێی بوو. تاڵەبانی هەمیشە وای ڕادەگەیاند کە نوێنەری کۆمەڵە

شارییە ڕۆشنبیرترەکەیەو، خەباتیشی بۆ جێگرتنەوەی سەرکردایەتییە عەشائیرییەکەی بەرزانییە، تاهەموو کوردی عێراق بخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوەو، جارێکی دی هاوپەیمانێتی لەگەڵ ئێراندا نەکرێتەوە.

هەوڵە بێئاکامەکانی تاڵەبانی لەگەڵ ڕژێمدا بۆ بەدیهێنانی ئۆتۆنۆمییەکی فراوانتربوو، بەرهەڵستیکردنی تورکیا لە هەر ڕێککەوتنێکی سیاسییانەی وڵاتێکی دراوسێی لەگەڵ کورددا، کەوای دەگەیاند هەر ئەو بەتەنیا دەمێنێتەوە لەگەڵ کوردی خۆیدا ڕێکنەکەوێت، بۆیە بەپەلە وەزیری دەرەوەی بەڕاسپاردەیەکی بێ گرێو گۆڵەوە ناردە بەغدا، ڕاسپاردەکە بریتیبوو لە: دەبێ حکومەتی بەغدا گفتوگۆ نوێیەکەی تایبەت بە ئۆتۆنۆمی لەگەڵ کورددا ڕابگرێت، ئەگەرنا تورکیا بۆرییە نەوتەکەی کەبەناو خاکەکەیدا دەڕوات، دادەخات. لەو ڕۆژگارەدا ئەو بۆریانە تاکە سەرچاوەی پارەی بیانی بوو بۆ عێراق (لەهەمان کاتدا سێ یەکی نەوتی تورکیاو ساڵانەش ٣٠٠ ملیۆن دۆلاری وەک کرێی ڕەتبوون بە وڵاتەکەیدا، بۆ ئەنقەرە دابیندەکرد).

دەرکەوت وورياييەکەی تاڵەبانی بۆ دانوستانکردن لەگەڵ سەدام حسێندا لەجێی خۆیدابوو. چونکە سەرۆکی عێراق سزایەکی توندی پارتی دیموکراتی کوردستانی لەسەر ئەوەدا کەلەتەمووزی ساڵی ١٩٨٣دا، بۆ گرتنی شارۆچکەی حاجی هۆمەرانی سەر سنووری یارمەتی ئێرانی دا. پێنج تا هەشت هەزار نێرینەی بەرزانی گرت (هەندێکیان خوار ١٠ ساڵان و، زۆریەشییان ١٥ ساڵییان تەواوکردبوو)، ٤٢ خزمی نزیکی مەسعود بەرزانیشیان لەناودابوو. مانگێک دوای ئەم ڕەشبگیرییە، سەدام حسێن ڕایگەیاند کە: "بەتوندی سزای ئەوانە دراو، ڕەوانەی دۆزەخکران". ئەمە سەبارەت بەچارەنووسی دەیان هەزار کوردی "وونبوو"، بە بەیاننامەیەکی ڕەسمی دادەنرێت تۆڵەسەندنەوەی سەدام لەبەرزانییەکان شتێکی نوێ نەبوو.

لەمجارەیان قوربانییە بەرزانییەکان جەنگاوەرە عەشایەرییە ئەفسانەییەکان نەبوون. ئەو ژن و منداڵە بەرزانییە دەستەپاچانەش کەمابوونەوە، خزێنرانە ئەو چەند "موجەمەع"انەی سەر ڕێگا سەرەکییەکان، وەک شارۆچکەی قوشتەپەی سەر ڕێگا خێراکەی نێوان هەردوو شاری کەرکوک و هەولێر. هەندێک کورد پێیان وابوو گرتنی ئەو هەموو بەرزانییە بێ چەک و دوور لەسیاسەتە وا بەئاسانی، نیشانەی ئەمانی توانای ئازایەتی جارانیان بێت. بەڵام سووکایەتیپێکردنی لەوەش ناهەموارتر، بەشێک لەو ژنانە، بۆ بژێوی خۆیان و منداڵەکانیان کەوتبوونە لەش فرۆشتن. لەکۆمەڵگایەکی مسوڵمانانەدا کەبڕوا بەشەرەف و بێنابڕوویی شوێنێکی سەرەکی خۆی هەیە، ئەم چارەنووسەی ژنە بەرزانییەکانی تێکەوتبوو، بەتایبەتی کەلەساڵی ١٩٨٣وە منداڵی زۆڵیان خستەوە، بەشێک لەناهەموارترین تۆڵەی سەدام حسێن بوو کە لەبەرزانییەکانی کردەوە. ئەو

بەرزانیانەی بەزیندوویتی مابوونەوە، لەشەرماندا جەمەدانییە سوورو سپییەکانی خۆیانیان لەسەریان نەدەبەست و گۆڕییان بەو جامەدانە ڕەش و سپیانەی کەعەشایەرەکانی دی بەسەریانەوە دەبەست. ئەوە شتێك بوو کەبەلای هەموو کوردەوە بێتوانایی دەگەیاند.

بەڵام خراپتر بەرێوەبوو، ڕژێم ڕەوایی زۆرداریەکەیی کوردە ئاساییەکانی ناچاردەکرد لەتاوانەکانیدا بەشداربن. کوردێکی هەڵاتووی سوپا کەلەساڵی ۱۹۹۱ بینیم، باسی ئەو ناخۆشی و هەستە بەگوناهبارێتییەی بۆ دەگێڕامەوە کە سێ ساڵبوو پێوەی دەتلایەوە کەبەسەرهاتەکەی خۆیی، تەنانەت بۆ بیانییەکی وەك منیش گێڕایەوە بەشێوەیەکی سەرفرازی پیادەهات. لەساڵی ۱۹۸۸دا لە یەکەیەکی سەربازیدا خزمەتیکردووە، بەچەکی کیمیاوی عەبرا گروپەکانی خۆییداوە لەبەرئەوەی منداڵ ئەوەی یەکلاکەرەوە کەهیچ چارێکی تری نەبووەوە یەکبینەش دەبوو، گەر ئەوساکە فرمانەکانی جێبەجێ نەکردبا ئەو "یەکسەر بەتۆمەتی یاخیبوون گوللەبارانیان دەکردم، یەکێکی تریشیان دەمێناو کارە ناڕەواکەشیان هەر پێدەکرد".

خۆ ئەگەر "جاشەکان"یش بەو ڕادەیە هەستیان بەگوناهبارێتیکردبێت، ئەوا بەدەگمەن دەریانبڕیوە. چەند عەشیرەتێك کە زێباری و سوورچی و برادۆستییان تیادابوو بەتووندی و بۆماوەی زۆر ناویان لەجاشایەتیدا هاتووەو لەدێر زەمانەوە دەستەڵاتداران، جا عوسمانی بووبێتن، یان فارس، یان مۆدێرنەکانی دوای ئەوان، وەك بەریتانیایی، یان عەرەب، کوردە لایەنگرەکانی خۆیانیان بۆ لێدانی کوردە شۆڕشگێڕەکان بەکارهێناوە "بەڵام ئەو شتانە عەلی کیمیاویان لەمێژشکردنە سەرکورد ڕانەگرت کە لە وتەیەکی تۆمارکراویدا بڵێت، ئەگەر واشیدابنێین کە هەندێك کەسی باش لەناو کورددا هەبن، ئەوا ئێمە هیچ کوردێکی باشمان نەدیوە "ڕاستییەکەی ئێمە تا ئێستا تاکە یەك کوردی باشمان نەدیوە"). سەدام حسێن سەرەکە جاشەکانی بەپارەیەکی زۆر هەڵدەسووڕان، هەرکوردێکیش لەترسی بەرەی شەڕی ئێران لەخزمەتی سەربازی هەڵاتبا ئەوا دەبوا بۆچوونە ڕیزی جاشەکان بەرتیلی بدایە هێزەمێرانییەکان جاشەکانیان بۆ ئەوەبوو، کەلە هەڵسوکەوتی پێشمەرگە بەئاگابن و، بەیکرینە ئەڵقان و خۆراکی تۆپەکانیان، بەوەش خەڵاتیدەکردن کە لەکاتی گوند وێرانکردندا هەرچییەکیان دەستکەوت بۆ خۆیان بێت. بێگومان جاشگرتنەکە لەلایەکی تریشەوە سوودی بە بەغدا دەگەیاند، چونکە خەڵکی لە پێشمەرگە دادەبڕی و ئەوەندەیان جەنگاوەری نوێ لەدەور گردنەدەبۆوە. هەریەو پێیە دانوستانە دوورو درێژەکەی بەغدا لەگەڵ تاڵەبانیدا کردی خزمەتی بەرژەوەندییەکانی بەغدادی کرد، چونکە یەکێتی نیشتمانی کوردستان کەلەناوچە ستراتیژییەکانی سنووری ئێراندا بەهێزبوو بێلایەن وەستان.

کە دانوستانەکە هەرەسی هێنا، تاڵەبانی لەگەڵ ئێراندا هاوپەیمانێتی بەستەوە، ئەویش یەکسەر بەناوی شەڕبڕینەوەوە، فشاری خستە سەر کەمەست لەشەڕکردنی پارتی دیموکراتی کوردستان هەڵبگرێت. ئێران لەپێناو سووککردنی فشاری سوپای عێراق لە بەرەی باشووری عێراقدا، پەرۆشی کردنەوەی بەرەیەکی کوردی هەبوو. لەتشرینی یەکەمی ١٩٨٦دا پێشمەرگەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان و سەربازانی ئێران، هێرشیان کردە سەر دەزگا نەوتییەکانی کەرکوک، بەوەش ئەو ناوچە ستراتیجییەیان خستە مەترسییەوە، بەغدا ئەوکارەی بە بەزاندنی هێڵی سوور دانا. لەکانونی دووەمی ١٩٨٧دا، ئێران لە خوارووی عێراقدا هێرشێکی نوێی بۆسەر "دەریاچەی ماسی" کرد، تیایدا پشتی بە شەپۆلە سامناکەکەی شاڵاوبەران بەستبوو. هەرچەندە ئەوە دواهێرشی لەوبابەتە بوو (بەڵام ئەوساکە کەس نەیدەزانی وایە) ئەوکاتە کوردستان بەڕادەیەک پڕ لەسەربازی هەڵاتووبوو کەخۆیان لەئەشکەوت و دۆڵەکاندا حەشاردابوو، "عەلی کیمیاوی" لەوە وایەستبوو، دەیوت: "بە ئۆتۆمۆبێلی زرێپۆش نەبێت کەس ناتوانێت لە کەرکوکەوە بچێت بۆ هەولێر". راستییەکەشی لەمانگی مارتی ئەوساڵەدا پێشمەرگەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان و پارتی دیموکراتی کوردستان و چەکدارانی ئێران هەر میلێک لەڕەواندوزەوە دووربوون، کەشارێکی گەورەی کوردی عێراقە پێشمەرگەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان لەدۆڵی جافەتی خۆرهەڵاتی سلێمانییەوە تەواوێک هاتبوونە پێشەوە.

هەرکە سەدام حسێن، لە٢٨ی شوباتی ١٩٨٧دا مەرسومی ژمارە ١٦٠ی مۆرکرد، کە دەسەڵاتێکی رەهای بە عەلی کیمیاویدا، ئیتر ئامۆزاکەشی ئەوپەڕی دەسەڵاتەکەی خۆی بەکارهێنا. یەکسەر دووبڕیاری سەرەکی و هەمیشەیی بۆ خستنەگەڕی مەرسومەکە دەرکرد. یەکەمیان لە٦ی حوزەیراندا بەژمارە ٢٨/٣٦٥٠ دەرکرد، گەمارۆیەکی تەواوی لەسەر هێنانی شتومەک و هاتوچۆکردنی خەڵکی لەناوچە حەرامکراوەکان- ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی پێشمەرگە- دانا و لەهەموو عێراقی دابڕین. بەپێی ئەم بڕیارەش پێویستبوو گوندەکانیان وێرانبکرێن و دانیشتوانەکانیشیان بۆ "شارەکانی سەرکەوتن" رابگوێزرانایە، کەلەسەر شەقامە سەرەکییەکان و نزیک شارەکان بوون، دەشبوا هێزە چەکدارەکان، هەموو مرۆڤ و ئاژەڵێکی ناوچە حەرامکراوەکانیان بکوشتایە، بڕیارەکە دەڵێت "ئەم ناوچانە بەتەواوەتی حەرامکراون". بەڵام بڕیاری دووەمیان، لە٢٠ی حوزەیراندا بەژمارە ٤٠٠٨دەرکرد، فرمانی بەسەرکردە سەربازییەکان دەدا کە: "دەبێت شەو رۆژ بەتۆپ و کۆپتەرو فڕۆکەی جەنگی بۆردومانێکی کوێرانەی ناوچەکە بکرێت، تا زۆرترین ژمارەی تیادا بکوژرێت"، لەو ناوچە حەرامکراوانەی ئازادانە تەقەی تیادا دەکرا نزیکەی ١٠٠٠ گوندێکی تیادابوو. بڕیارەکە پێویستی ئەوەشی

ڕاده‌گه‌یاند كه‌ "ده‌بێت ئه‌و كوردانه‌ی له‌ناوچه‌كه‌دا ده‌گیرێن، ده‌زگا ئه‌منییه‌كان لێكۆڵینه‌وه‌یان له‌گه‌ڵدا بكه‌ن و له‌ژێر ئازاردا چی زانیارییه‌ك بزانن لێیان ده‌ربكێشرێت و، ئه‌وانه‌شیان كه‌ته‌مه‌نیان له‌نێوان ١٥ تا ٧٠ ساڵه‌ گولله‌بارانبكرێن".

هه‌روه‌ها ڕێ به‌سه‌رۆك جاشه‌كان، كه‌ "ڕاوێژكار"یان به‌سه‌ردا بڕیون، بدرێت چییان له‌ ناوچه‌ قه‌ده‌غه‌كراوه‌كاندا ده‌ستگیرده‌بێت، به‌مه‌ڕو ماڵات و ژن و چه‌كه‌وه‌، ته‌نیا چه‌كه‌ ماماناوه‌ندی و قورسه‌كان نه‌بێت، هه‌مووی به‌ن بۆ خۆیان.

مه‌جید سه‌رقاپی گه‌نجینه‌ی مه‌رسومه‌كانی، به‌بڕیاری سه‌نده‌نه‌وه‌ی ناسنامه‌ی عێراقی له‌ هه‌ر كوردێـك كه‌به‌شـداری له‌ئاماركردنه‌كـه‌ی تشـرینی یه‌كـه‌می ١٩٨٧دا نـه‌كردبێت، ناپـه‌وه‌، چالمبه‌رنه‌وه‌ی ئه‌و ئاماره‌ ته‌نیا بۆ شارنشین و "موجه‌مه‌عات"ه‌ میرییه‌كان سازكرابوو، هه‌موو ئه‌و گوندنشـینانه‌ی نـه‌گرتبۆوه‌ كـه‌ له‌ناوچـه‌ حه‌رامكراوه‌كانـدا مابوونـه‌وه‌؛بۆیـه‌ بڕیـار درا "كـاری پێویسـت"یان به‌رامبه‌ر بكرێت، واته‌ به‌پێی زمانحاڵی ڕژێم به‌مێنجكاره‌كی ته‌طروتونا بكرێن، چـونكه‌ "نه‌هاتبوونـه‌وه‌ ڕیـزی نیشـتمانی". (هـه‌ردوو كه‌مایه‌تییـه‌ بچـووكه‌كه‌ی: فطـه‌ ئاشووریه‌كان و، یه‌زیدییـه‌كان، نه‌یانـده‌زانی گـه‌ر لـه‌م ئاماركردنـه‌دا قایلنه‌بن به‌عه‌ره‌ب دابنـرێن، ئه‌وا به‌لای ڕژێمه‌وه‌ به‌نه‌بوو داده‌نرێن و، ئه‌و بیرۆكراتیانه‌شیان زۆر له‌سه‌ر ده‌كه‌وێت. هه‌رچه‌نده‌ یه‌زیدییـه‌كان زۆر لـه‌میری پاڕانـه‌وه‌و لالانـه‌وه‌، بـه‌ڵام بـه‌كوردیان دانـه‌تان چـونكه‌ بـه‌دیهێنانی ئامانجێك له‌و ئاماركردنه‌دا هه‌بوو. به‌م پێیه‌ ژێر به‌ژێر ئه‌وان له‌ "لێبووردنی گشتی ته‌واو"ه‌كه‌ی به‌غدا بێبه‌ریكران، كه‌ له‌ئه‌یلولی ١٩٨٨دا بۆ "هه‌موو كورد"ی ده‌ركردو، ئه‌ویش فێڵێك بوو بۆ خه‌ڵه‌تاندنی كورده‌ ساویلكه‌كان تا له‌توركیاوه‌ بۆ عێراق بگه‌ڕێنه‌وه‌. خـه‌ڵكانی سـه‌ر بـه‌م دوو كه‌مایه‌تییـه‌ كه‌وتنـه‌ داوه‌ بیرۆكراتییه‌كانـه‌وه‌و، هه‌ربه‌گه‌یشـتنه‌ سنووریان و به‌سـه‌دان ئاشـووری و یه‌زیـدی گیـان و كه‌له‌پچـه‌كران و بـه‌ره‌و شـوێنێكی نادیاركرانـه‌وه‌و، تـا ئه‌مڕۆشـی له‌سـه‌رێت چاره‌نووسیان دیارنییه‌).

دوای تێپه‌ڕبوونی شه‌ش هه‌فته‌ به‌سه‌ر كاره‌كه‌یدا، مه‌جید نازناوی "عه‌لی كیمیاوی" پێبڕا كه‌ پڕ به‌پێستی خۆی بوو. لـه‌ ١٥ی نیسـانی ١٩٨٧دا، فڕۆكـه‌ی جـه‌نگی هـه‌ردوو باره‌گـای سـه‌ركردایه‌تی یـه‌كێتی نیشتمانی كوردستان و پارتی دیموكراتی كوردستانی كیمیابارانكرد، هه‌رچه‌نده‌ هێجگار دووریشبوون له‌ یه‌كترییه‌وه‌. ڕۆژی دواتریش، فڕۆكه‌و كۆپته‌ر، له‌هێرشێكدا كه‌ به‌یه‌كه‌م هێرشـی ئـه‌و ٦٠ شاڵاوه‌ كیمیاوییـه‌ی هـه‌ژده‌ مـانگ به‌رده‌وام ده‌كرانه‌سه‌ر شوێنه‌ مه‌ده‌نییه‌كان ده‌ژمێردرێت، گازی ژه‌هراویان به‌سه‌ر هه‌ردوو گوندی "شێخ وه‌سه‌ن"و "بالیسان"ی باكووری شاری سلێمانیدا ڕشت. ئه‌و كوردانه‌ یه‌كه‌مین كه‌سانێكبوون كه‌ به‌ر په‌له‌ هه‌وری گازی

ژەهراوی هەمەجۆر ڕەنگو بۆن بکەون، کەهەندێکیان بۆنی، سیر، یان سێوی بۆگەن، یان گوڵ، یان نەعنا، یان شەمامە، یان خەیار، یان عەتریان لێدەهات. قوربانییەکان هاواری ئەوەیاندەکرد کە ئازارێکی زۆریان هەیەو گوێ، یان هەمکیشیان ئاوساوە، هەندێکیشیان خوێنیان لەمیزیاندا دەبینی. زۆریشیان تا ماوەیەکی کەم چاویان نەدەبینا، یان لێڵو پێڵبوو، یان زەرداوێک بەچاوو لووتیاندا دەهاتە خوارەوە، هەندێکی تریش پێستی لەشیان هەویدەکرد یان ڕەش دادەگەڕا. بەشێکی قوربانییەکان دوای لەرزلێهاتن یان ڕەقدان یان پێکەنینێکی هێستریانە، یەکسەر دەمردن. ئەو دیاردانەو مردنە کتوپڕییەکە لەگازی خەردەلەوە نەبوو کە عێراقییەکان بەزۆری بەکاریان دەهێنا، بەڵکو هی گازی "سارین"بوو، کەئەویش گازێکی ژەهراوییە کاتی خۆی نازییەکان دۆزیانەوە، بەڵام لەشەڕدا بەکاریان نەهێنابوو.

یەکەم کیمیابارانکردنی ئەو دوو دێ کوردە، لەتەنیا سەعاتێکدا، زیاتر لە ١٢٠ کەسی کوشت و نزیکە ٢٠٠ ژن و پیاوو منداڵیش ئەمردبوون و بۆچارەسەر بۆ ڕانیەو، دواتر بۆ هەولێر گوێزرانەوەو ناچاریشکران کە بڵێن ئێرانییەکان گازبارانیانکردوون. بەڵام کارەساتەکەیان هەر بەوە نەبڕایەوە، هەواڵگرە عێراقییەکان بەزەبری چەک زامدارەکانیان لەخەستەخانەی هەولێر، کەسووتاویی و کوێرییەکانیان تیادا چارەدەکردن، دەرهێناو بۆ یەکێک لەگرتووخانەکانی خۆیانیان گواستنەوەو لەوێ بەبێ خواردن یان چارەسەر هێڵرانەوەو پیاوەکانیان لەژن و منداڵان جودنکرانەوە، بەو هۆیەوە ٦٤ تا ١٤٢ کەس بەهۆی تیمارنەکردنی زامەکانیانەوە مردن، "موخابەرات"ی عێراقی نزیکەی ٧٠ پیاوێکیانی بەپاس، وەک بەزانییەکان بۆ شوێنێکی نادیار بردن، تا ئێستاش چارەنووسیان نەزانراوە، لەکاتێکدا ژن و منداڵەکانیان لەدەشتاییەکی نزیک هەولێرەوە تووڕدایە سەر ڕێگاو، بۆ چارەنووسی خۆیانیان جێهێشتن. فەرمانبەرێکی مەیتخانەی شارەوانی هەولێر، کە فەرمانی کۆکردنەوەی لاشەی کوژراوەکانی پێکرابوو، گێڕایەوە کەئەفسەرێکی هەواڵگرە عێراقییەکان پێی وتبوو: "ئەوانە یاخییەکانن، هەرهەموویان لە یاخییەکانن. کیمیا بارانمانکردن".

ئەم ڕاستگۆییە، بەهۆی قەدەغەکردنی ڕەسمیانە باس نەکردنی چەکی کیمیاوییەوە ئاسایی نەبوو. بەڵام هەڵەی زۆر ڕوویدا، بەڵگەنامەی دەگمەنی عێراق بەردەستکەوت کەبێ پەردە باسی کیمیاباران، یان "زەخیرەی تایبەت"ی تیادابوو کەئەوە ناوی ڕەسمی گازی ژەهراوی بوو. لەوتەیەکی تۆمارکراودا عەلی کیمیاوی باسی یەکەمین شاڵاوەکانی کیمیابارانی مانگی نیسانی ١٩٨٧ی کورد دەکات. گاڵتە بەپێشنیارێکی جەلال تاڵەبانی دەکات، کەلەڕێی دوو ئەفسەری عێراقی پلەداری دیلەوە کردبووی و، پێی وتبوون کە پێشنیارەکەی بەسەدام حسێن خۆی بڵێن.

لەو پێشنیارەیدا تاڵەبانی ڕایگەیاندبوو ئەگەر عێراق واز لە کاولکردنی دێهاتە کوردییەکان بهێنێت، ئەوا ئەمیش دەست لەهاوپەیمانێتییەکەی ئێران هەڵدەگرێت. عەلی کیمیاوی لەشریتە تۆمارکراوەکەیدا دەڵێت: "تاڵەبانی داوای کردنەوەی کەناڵێکی تایبەتی لێکردم".. "منیش هەر ئەو ئێوارەیە چوومە سلێمانی و، بەزەخیرەی تایبەت تۆپبارانمکردن". لەشریتێکی تۆمارکراوی تردا، لەکۆبوونەوەیەکی جاشەکاندا، زۆر بەناشیرینی دەڵێت: "ناتوانم گوندەکانتان بهێڵمەوە، خۆ ئەگەر کیمیا بارانیان بکەم ئەوا خێزانەکانتان دەمرن. بۆیە دەبێت هەرئێستا چۆڵی بکەن، چونکە ناکرێ ڕۆژی کیمیابارانکردنەکەیتان پێبڵێم".

لەنێوان ۲۱ی نیسان و ۲۰ی حوزەیرانی ۱۹۸۷دا، مەجید زیاد لە ۷۰۰ گوندی کوردی وێرانکرد، کەزۆربەیان لەسایەی مەیدانو لەسەر ڕێگا سەرەکییەکاندا بوون. هێرشی سەر ناوچە حەرامکراوەکان کەلەژێر دەستەڵاتی پێشمەرگەدا بوون بەردەوام بوو، هەرگەر لەبەر هەلومەرجێکی ناهەموارو فشاری سەربازیانەی ناوچەکانی تربوەستایە. عەلی کیمیاوی چەکە کیمیاوییەکانی بەسەر کوردە مەدەنییەکاندا تاقیکردبۆوەو، شێوازە تایبەتییەکانی خۆشی، کەهەر لەسەرەونگومکردنی پیاوانی کوردەوەو، ڕاگوێزانی بەکۆمەڵو، جیاکردنەوەی ژن لەپیاوو، بێبەشکردنی کورد لەخۆراکو بایەخ نەدان بەتەندروستیانەوە بیگرە، تا دەگاتە گوللەبارانکردنو گۆڕی بەکۆمەڵ، بەجێهێنابوو. لەکۆبوونەوەیەکی ئەندامە پێشکەوتووەکانی بەعسی ئەو ساڵەدا، عەلی کیمیاوی "پلانێکی بە بەرنامەی سەربازیانە"ی بۆ قەتیسدانی پێشمەرگە لەناوچەیەکی بچوکدا دانا، تا کیمیابارانیان بکات وتی:" هەر بەڕۆژێك کیمیاباران دەستیان لێ هەڵناگرم، بەڵکو پانزە ڕۆژ لەسەریەك دایاندەگرمەوە".

بەمجۆرە هەموو شێوازێکی سەرکوتکردنی سەربازیانەو بیرۆکراتیانە ئۆزرایەوەو، لە دوا هێرشی سەر کوردیشدا تاقیکرایەوە، لەشوباتی ۱۹۸۸دا دەستیان پێکردو ناوی "ئەنفال"یان لێنا، ئەویش هەوڵێکی ڕژێمی عێراقیبوو کە کۆن بەعیلمانییەکی توندڕەو ناسرابوو، تا لەکاتی جەنگی ئێرانیدا لەئاینی ئیسلام بۆ خۆشەویستکردنی خۆی بەکاربهێنێت. "الانفال" هەشتەم سورەتی قورئانی پیرۆزەو، بەسەرهاتی ئەو ۳۱۹ موسڵمانانە دەگێڕێتەوە، کەلەساڵی ٦٢٤ زایینیدا لەشەڕی بەدردا بەسەر سێ هێندەی خۆیاندا زاڵبوون. ووشەی "الانفال" دەستکەوت یان زەوتکردن دەگەیەنێت. بۆیە ناوەکە لەگەڵ کارە سەربازییەکانی عەلی کیمیاویدا، کەئامانجەکەی لەناوبردنی کوردو زەوتکردنی شتەکانیانبوو دەگونجا بە یەکەی جاشەکان ڕاگەیەنرابوو کە کوردەکان هەرچییەکیان هەبێت با تالانی بکەن، جا بزن بێت، یان مەڕ، یان

وولاخ، یان پارە، یان چەك (تەنیا چەکی ناوەنجی و قورس نەبێت) تەنانەت ژنیشیانتان پێدەلاڵ بێت.[٤٦]

ئەنفال پلانی بۆ دانرابوو، جێبەجێکردنی یەکەم قۆناغی، لەکاتێکدابوو کەڕژێم ترسی چارەنووسی خۆی هەبوو، پێیان وابوو ئێران لەزستاندا هێرشێکی نوێیان بۆ دەکات. هەروەها وەك پێشتر بۆمان دەرکەوت، لەڕێککەوتنەوەی کوردەکان و، دەستهەڵگرتنی دووبەرەکییە هەرە کۆن و قرخنەکەیان ڕاپرابوو. ڕاستییەکەشی تاران لە تشرینی دووەمی ١٩٨٧دا پێکی هێنانەوە، کارێکی کرد پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان ڕێککەوتنێك مۆربکەن و ڕیزەکانی خۆیان یەکبخەن و، هەردوولایان کەوتنە هەوڵی پێکهێنانی بەرەیەکی کوردستانی عێراق، کەسەرەتا سێ حیزبی بچووکتریشیان لەگەڵدابوو. بەڵام هەر لەو کاتەدا سوپای ئێرانی تێکشکا. لەزستانی ١٩٨٨دا، هێزە ئێرانییەکان، خۆی لەبەر تەکت ـە ترسناکەکەی عێراقدا کەلە(جەنگی شارەکاندا) بەرجەستەببوو، خۆیان بۆ نەگیراو پاشەکشەیانکرد، چونکە عێراقییەکان هەرەمەکیانە تاران و شارەکانی تری ئێرانی بەمووشەکی زەوی – زەوی تەمزی "سکۆد"ی شۆرەوی بۆردومانەدەکرد. لەگەڵ ناوەندی نیسانی ئەو ساڵەدا، هێزەکانی ئێران لەبەندەری فاوی عێراقی سەر شەتولعەرەب، کەبەندەرێکی بازرگانیتی نەوت بوو، گرتنەکەی کاتی خۆی گەورەترین سەرکەوتنی سەربازیانەی ئێرانبوو لەناو خاکی عێراقدا، کشایەوە، تێکشکاندنی ئێران لەجەنگەکەدا یەکلایی ببوو.

ئەنفال کە بەمانامانجی چۆڵکردنی دێهاتە کوردنشینەکان، لە چەکدارو بێچەك وەك یەك، کرا، لە ٢٣ی شوباتی ١٩٨٨دا بە هێرشێکی سەربازیانەی گەورەی سەر بارەگای یەکێتی نیشتمانی

---

[٤٦] بادانەوەی عێراق بۆ ئیسلامو پاڵپێوەدانی شتێکی نوێنەبوو. ئەو بیانییانەی پێش جەنگەکەی ئێرانی سەری عێراقیان دابوو لەوەیانە کەمیووبارەوو خەباتی بەعس دەچووەوە سەرچەند شتێکی عیلمانی بەنرخ. بەشێك لەسیاسەت شیکەرەوەکان لەو باوەڕەدابوون "میشیل عەفلەق"، کە بیانێکی خەڵکی سووریایەو حیزبی بەعسی لەپەنهاکاندا دامەزراندبوو، پەتابەرێکە لەبەغداو ڕێزێکی زۆری لێدەگیرێت.
ئایدۆلۆژیای بەعسی لەسەر بیروڕایەك دامەزراندبوو کەپێویستە ڕێگا بەکەسایەتییە ئامووسوڵمانەکان بدرێت لەکاروباری خۆرهەڵاتدا ڕۆڵیان هەبێت. بەڵام کەشەڕ لەگەڵ ئێرانی شۆڕشدا درێژەی کێشا، سەدام حسێن کە لەترخە ئایدیۆلۆژییەکان بەگومانبوو، زۆر بەلایەوە ئاسانبوو خۆی بەوەچەی پێغەمبەر دابنێت. کارێکیشیکرد کە ڕێنەی هەمەجۆری، بەجیبەو بەرگی حەجکردنەوە لەمەکە بگیرێت. خوای گەورە لەسورەتی ئەنفالدا دەفەرموێت:
"اذ یوحي ربك الى الملائكة اني معكم فثبتوا الذين امنوا، سالقي في القلوب الذين كفروا ...رعب فاضربوا فوق الاعناق واضربوا منهم كل بنان. ذلك بانهم شاقوا الله ورسوله، ومن يشاقق الله ورسوله فان الله شديد العقاب، ذلكم فذوقوه وان للكافرين عذاب النار)

کوردستان لەدۆڵی جافەتی خۆرهەڵاتی شاری سلێمانی، نزیك سنووری ئێران دەستیپێکرد. بەر لەیەکەمین کارەکانی ئەنفالی ١٩ی ئازار، سەرجەم ئاگاداری هەڵمەتەکە لەسەر زەوی، لەبڵاوبوونەوە چڕوپڕەکەی ژمارەیەکی زۆر لەسەربازو زرێپۆش و فڕۆکەو کاولکردنی گوندو، بەکارهێنانی گازی ژەهراوییو، ڕاگەیاندنی لێبووردنی گشتی بۆ ڤایلکردنی کوردە ساویلکەکان تا خۆیان بەدەستەوە بدەنو سەرەو نگومبکرێن وەك دەریشدەکەوێت بیانکوژن، بەدیارکەوت. لەماوەی سەرجەم ئەنفالەکاندا (لەهەشت مانگدا هەشت ئەنفال بەجێهێنرا)، ڕەفتاری نوێی وایان بۆکارە جوانەکانی تریان زیادکرد کە خێزانیش بگرێتەوەو، کاتی پشکنین لەبگرەو بکوژەکانیاندا، وەك تۆڵە ژنو منداڵانیان دەگرتن و فەوتیانەدەکردن. کوردیان بۆ گۆڕەپانە سەربازییە چواردەورگیراوەکان گواستەوەو، پیاویان لەژنو منداڵ جوێکردەوە. پیاوانیان بەتوێنی ئەرییو فانیلەو، بەبرسێتی دەمێنشتەوەو یەکبینەش لێیان دەدان، ئەمجا کۆتیانەدەکردنو ئەومەنەی ئەدەبرد وونەکرانو بە کاروانە ئۆتۆمۆبێلی پیس بەرەو گۆڕەپانی مەرگ دەکرانەوە کەبەسەدان میل لەشوێنی ئەرکە سەربازییەکانەوە دووربوون. ژنو منداڵانیش هەمان چارەنووس چاوەڕوانیدەکردن، بەڵام هێمنانەتر. ئەو چەند کەسە کەمەی دەربازبوون هەمان بەسەرهاتیان دەگێڕایەوە. بە کاروانە زیلی قەپاتکراو، بەبرسێتیو تووێتی بۆ بیابانەکانی باشووری وڵاتیان بردوون. سەر لەبەیانی زوو یان لەگەڵ زەردەپەڕدا دەگەیشتنە ئەو شوێنانەی پێشتربۆیان دیاریکرابوو، هەموویانیان بەزۆر لە زیلەکان دادەگرتو، کۆلەکانیان بۆ بەکارهێنانەوەیەکی دی لەدەستدەکردنەوەو بەگوریس دەبەسترانەوەو، لەسەر ڕۆخی چاڵە نزمەکان ڕادەگیرانو، بەرلەوەی سەربازەکان گوللەبارانیان بکەنو بلدۆزەریش گڵیان بەسەردا بکات، دەدرانە بەر لایتی ئۆتۆمۆبێلو ماشینی دی، ئەمجا بە ڕەشاش گوللەڕێژن دەکران.

ناهەموارترین شت کە عێراقییەکان بەکوردیانکرد لەئەنفالە ڕەسمییەکاندا نەبوو، بۆ بەدبەختی کورد نەبوو، بەرامبەر بەشاری هەڵەبجەی ژێرسایەی عێراقو نزیك سنووری ئێرانو بەربەستی ئاوی دەربەندیخانی ستراتیژی کرا، کە لەپەنابەرانی جەمەی دەمات. لەناوەندی مانگی ئازاردا، پێشمەرگەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان یارمەتی "پاسدارانی شۆڕشی ئیسلامی "یان دا بۆچوونە ناو شارەکەو، ترسێکی زۆریان خستە دڵی دانیشتوانەکەیەوە کەزۆربەیان لایەنگری حکومەتی عێراقبوون. ڕادیۆی تارانیش شانازی بەسەرکەوتنەکەوە دەکردو، وای باسدەکرد کەلەتۆڵەی کیمیا بارانکردنەکەی لەمدواییەی کوردەکاندا کرابێت. لە١٥ی ئازاردا ڕادیۆی تاران ڕایگەیاند کەپاسدارانی شۆڕشو پەنجا هەزار کەسی دانیشتوانی شارەکە ئاهەنگی سەرکەوتن سازدەکەن. هەر لەهەمان ڕۆژدا عێراق فرمانی بەمووچەخۆرەکانی

خۆیدا لەهەڵەبجە دەرچن، ئەوەش ترسی زیاتری بۆ ئەو خەڵکە پەیداکرد کەتیایدا مابوونەوە. راسپاردەی ١٥ی ئازاری ئیستخباراتی عێراق کە دواتر دەستیان بەسەردا گیرا، وابوو کە "با ئەرکە سەربازییەکان توندترو دڵرەقانەترین".

هەر ئەو بەیانییە، چەندین پۆلە فڕۆکەی جەنگی عێراق پەیتا پەیتا بۆردومانی کردو ناپاڵم و فۆسفۆری سپی بەشارەکەدا کێشا. خەڵکەکە بۆ خۆپاراستن و خۆ حەشاردان، بەرەو ناو "مەلجەئە" گەورەو کۆنەکان بوونەوە. دوای نیوەڕۆی هەمان ڕۆژ فڕۆکە عێراقییەکان، جارێکی تر هاتنەوەو شارەکەیان بەچەکی کیمیاوی بۆردومانکردەوە. خۆڕاگرانی ناو مەلجەئەکان بێهوودە خەریکبوون بەپەڕۆی تەڕ کون و درزو کەلەبەری مەلجەئەکان بگرن و پەڕۆی تەڕ بەدەم و چاوەوە بگرن و، بۆ سووتاندنی گازەکانیش ئاگر بکەنەوە، بەڵام دادی نەدەدان و گەلێکیان لەناو مەلجەکاندا لێمرد. دواتر کارمەندانی فریاگوزاری ٤٠٠ لاشەیان لەتەنیا مەلجەئێکدا دییەوە، بەڵام کە زانیان لاشەکان داڕزاون و لەکاتی گواستنەوەیاندا پارچەیان لێدەبێتەوەو دەستێک لەوێ و لاقێک لەولا دەکەوێت، کارەکەیان فەرامۆشکرد. ئەوانەی لەو مەرگەساتە ڕزگاریانبوو، کاتێک لە مەلجەئەکان هاتنەدەرەوە دیمەنێکی هاوچەرخانەی تری کارەساتەکەی شاری "پۆمپێی" ڕۆمانیان بەرچاوکەوت. بەهەزاران لەبرا کورتەکانیان بەمردوویی ڕەقببوون، هەندێکیان مەرگ لەبەردەم ئەو خانووانەدا دەستی لێگیرکردبوون کەدەیانویست خۆیانی تیادا حەشاربدەن، بەشێکیشیان بەرلەوەی خۆبگەیەننە شوێنێکی بێوەی بەسەر سوکانی ئۆتۆمۆبیلەکانیاندا کەوتبوون؛ هەندێکی تریش بەشێوەی زۆر سەیرو سەمەرە بەسەر شەقامەکانەوە ڕەقببوون، چەند کەسێکی تریشیان لەکاتی گیانەڵادابوون و، بەدەوری خۆیاندا دەتیان دەداو پێدەکەنین و تووشی هستریا هاتبوون، کە ئەوەش دیاردەی گازی سارین بوو.

شۆڕش ڕەسوڵ، کەباسکارێکی وردەی کوردە، بەلایەنی کەمەوە قوربانییەکانی کارەساتی هەڵەبجەی بە ٣٨٠٠ کەس داناوە، لەکاتێکدا هەیە بە ٧٠٠٠ قوربانی لە قەڵەمداوە. بەهەزارانیشیان بەرەو ئێران ڕێگای کێوەکانیان گرتبووەبەر، لەوێش تیمە پزیشکییە چاپوکەکان کەپێشتر ئاگادارکرابوون بە "ئەترۆپین"ەوە، کە بۆ نەهێشتنی کاریگەرێتی گازی "سارین" بەکاردێ، چاوەڕوانیان بوون. چەند ڕۆژێک دواتر، ئێرانییەکان بەکۆیتەرە جەنگییەکانیانەوە هاوڵی کۆمەڵە ڕۆژنامەنووسێکی بیانیانکرد، تا هەواڵی قەلاچۆکردنەکە ڕابگەیەنن. سەرەتا بەغدا نکوڵی لەبەکارهێنانی چەکی کیمیاویکردو، ویستی لەوەدا سەرزەنشتی ئێرانییەکان بکات. بەڵام ئەو بەڵگەنامانەی دواتر گیران بەهیچ جۆرێک ئەو قسەیەیان نەدەسەلماند. بگرە یەکێک لەو بەڵگەنامە دەگمەنانەی کەلە ١١ نیسانی ١٩٨٨دا لەئیستخباراتەوە دەرچووە، هەموو

ئەو رێنسایانە پێشێلدەکات کەباسکردنی گازی ژەهراوی قەدەغە کردبوو، لەشریتێکی ڤیدیۆدا کەلەشاری سلێمانی دەفرۆشرا، چەند دیمەنێکی کیمیابارانکردنەکەی عێراقی شاری هەڵەبجەی تیادابوو. سەرەڕای ئەو بەڵگەیەی کەهیچ گومانێکی نەدەهێشتەوەکەچی هێشتا کۆلیژی جەنگی سوپای وڵاتە یەکگرتووەکان لەکارلایلی ولایەتی پنسلڤانیا، ئەوکاتە پێی لەسەر ئەوە دادەگرت کەلە ١٦ی ئازاری ١٩٨٨دا هەردوو وڵاتی شەڕکەر لەهەڵەبجەدا گازیان بەکارهێنابێت.

بۆ سەرکردایەتی پێشمەرگە هەڵەبجە زەبرێکی سامناکبوو، بەرەی کوردستانی عێراقی لەباربرد کە ئەوکاتە تازە خەریکبوو لەدایک دەبوو، نەتەوەییە کوردەکانیشی لەناو هەموو کورددا لاوازکرد، چونکە ئەوە یەکەم جاریان نەبوو کەهاوپەیمانێتی ئێرانیان کارەساتیان بەسەر بهێنێت. دوای کارەساتەکەی هەڵەبجە بەماوەیەکی کەم سەرد .ی شامم کردو چاوم بە سەرکردەکانی کورد کەوت. کەش و هەوایەکی پەست و ناخۆشی هەبوو چاوپێکەوتنەکە بەدانپیانانی ناەمولرترین هەڵەیان و شیکردنەوەی بارە سیاسییەکەی کەپێدەچێت ئێران شەڕەکەی لەگەڵ عێراقدا بدۆڕێنێت، دەستپێیکرد، دکتۆر مەحمود عوسمانی سەرکردەیەکی گەورەی کوردە سۆشیالیستەکان و پارێدەدەرێکی سەرەکی ژەنەڕاڵ بەرزانی، پێیوتم: "خەڵکەکە دەترسن و لێشمان تووڕەن، هەقیشیانە". ئەمجا پێدەچوو ئەویش و سەرجەم سەرکردەکانی کورد بەناچاری، ملیان بۆ تۆڵە سەنگەرەکەی ڕژێمی عێراق دابێت، چونکە بەشێوەیەکی گشتی و تەمومژاویانە لە شەڕی پارتیزانی ئاوشاری دژ بەڕژێم دەدوان. عوسمان درێژەی بە قسەکەیداو وتی:" وادیارە بەرەوڕووی هەلومەرجێکی وەك هەرەسەکەی ١٩٧٥بووبینەتەوە". وتیشی لەدوای قەلاچۆکردنەکەی هەڵەبجەوە هەر لێپرسراوێکی ئێرانی لەتاران دیوە، پێی وتبووە کە هاوپەیمانێتیکردنی ئێران بۆ کورد "شەڕکردنمانە تا بە هێجگارەکی قڕ دەکرێین" بێگومان قسەکەمیان پێناخۆشبوو. لەهەموو سەرکردە کوردەکاندا تەنیا ئەو بەڕوونی دەرکی بەوە کردبوو کەئەگەر سەدام حسێن لە شەڕەکەیدا سەربکەوێت ئەوا "دەکەوینە بارێکی زۆر ناهەموارەوە، چونکە دەستی بۆ لێدانمان بەتاڵدەبێت و ئێمەش بە مەگەز دادەمێنێت".

سەرکردەکانی کورد پێیان لەسەرئەوە دادەگرت، کەلەهاوپەیمانێتی ئەمجارەی ئێرانیاندا هیچ دوودڵییەکیان نەبووە، چونکە نەدەبوو بەتەمای هیچ یارمەتییەکی وڵاتانی خۆرئاوا، یان بەرەی کۆمۆنیستی، یان وڵاتە عەرەبییەکان بوونایە. سەرکردەیەکی پێشمەرگە سەردانێکی ئەورووپای کردبوو، دەیوت:"هەرچەندە سەرنجدان لەدیمەن وێنەکانی کوشتارەکەی هەڵەبجە، بەسەرهاتی جوولەکەی ٤٥ ساڵ لەمەوبەر بەیاد دێنێتەوە" کەچی واش "کەسێك یارمەتی نەداین"، پێدەچوو ئەو پەندە باوەی خۆرلاهەتی ناوەڕاستی بیرکەوتبێتەوە کەدەڵێت:" دوژمنی دوژمنم دۆستمە"،

ڕاستییەکەشی کورد هەر ئەوە بیرکردنەوەی بووە. ستراتیژە نوێیەکەیان لەوەدا چڕببۆوە، کەهیچ کارێکی سەربازیانەی هاوبەش لەگەڵ ئێراندا نەکەن تاپەیماننامەیەکی سیاسیانەی ڕوون و ئاشکرایان لەگەڵیاندا نەبێت.

بەڵام هەموو قسەکانیان بۆشبوون، زیاتر لە خەونی دەکرد، واشپێدەچوو کە سەرکردایەتی کورد خۆی ئەوەی باش زانیبێت. چونکە هەر کەیەکەم کیمیاباران کران جەلال تاڵەبانی لەنیازەکەیان گەیشت و داوای ئاگربەستی لێکردن، بەڵام عەلی کیمیاوی گوێی بەداواکەی نەداو درێژەی بەشەڕەکەدا. ڕاستییەکەی عێراقییەکان چەند جارێك هێرشی کیمیاویان بۆ کردبوون، تەنانەت دوای ئەیلولی ١٩٨٨یش کەبەڕەسمی ئەنفالەکانیان کۆتایی پێهێنابوو. لەبەهاری ئەو ساڵەداو دوای کوشتارەکەی هەڵەبجە کە سەرلەنی شامم کرد، ئەمدەزانی بۆچی پێشمەرگە لەپێناو سەلامەتی خۆیدا ئەکشاوەتەوە ناو ئێران. بەڵام ئەوسا ڕەسوڵ پێیوتم:"کورد هەمووی دەیزانی چەند ناوچەیەك کیمیاباران کراوە، بەڵام ئێمە ترسی ئەوەمان هەبوو گەر شەڕەکە ڕابگرین گەلەکەمان زۆرلەوە خراپتری بەسەربێت، بۆیە ئەرکی پێشمەرگە لەهێرشکردنە سەر هێزە عێراقییەکانەوە بووە پارێزگاریکردنی گەلەکەمان".

بێگومان پاشان دەرکەوت ئەو خواستانە لەجێی خۆیاندا نەبوون و لەڕاستییەوە دووربوون. بەگرتنەوەی "فاو" ئیتر ڕۆژ بەڕۆژ ئێرانییەکان لاوازتردەبوون. عێراقیش هێزی سەربازیانەی لەناوەندو باشورییەوە بۆ کوردستان دەبردەوە تا بەشداری ئەنفالیان پێبکات. لەقۆناغێکدا وای لێهات ٤٦ تیپی سەربازی بەشداریان دەکرد، لەکاتێکدا تیپە سەربازییەکانی ساڵانی حەفتا، کەبەڕووی بەرزانیدا وەستابوونەوە لە هەشت تیپ تێپەڕی نەدەکرد. لەتەموزیشدا کەتایەتوڵا خومەینی بە "نۆشینی پیاڵە ژەهرەکە" قایلبوو، بڕیاری ئەو ئاگربەستەی نەتەوە یەکگرتووەکانیدا کە ساڵێك بوو دابوی، ئێران خۆی ئەڕەتان و ئەو بەڵێنەشی ئەبردەسەر کەبەیەکێتی نیشتمانی کوردستانی دابوو؛ گوایە بەبێ لەئاگادارکردنەوەیان ڕێککەوتنی یەکلایەنانە ناکات.

کارەساتەکەی هەڵەبجە ئاکامی ترسناکی تری بۆ کوردی هەموو خۆرهەڵاتی ناوەڕاست و ئەو شوێنانە هەبوو کەتیایدا بڵاوببوونەوە. لە کاتێکدا کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی ڕووداوی کارەساتەکەی پێڕانەگەیاو، نەشیویست بەرپرسیارانی کارەکە بدرێنە دادگا، ئیتر کورد هەستیکرد نابێت لە خۆیان بەدەرپشت بەکەسی دی ببەستن و، ئەو پەندەی باوو باپیرانیشیان بیرکەوتەوە، کەدەڵێت: "کورد بێجگە لەچیاکانی هیچ دۆستێکی تری نییە" و ئیتر، گشت بەڵێننامەو، هاوپەیمانێتی و، پشت بەدەرەوە بەستن و، تیۆری بەمەرج کارکردنی ناو ڕژێمیان

تووڕەیە سەرانگوێلکی مێژووەوە. تووڕەیی و داوای توندڕەوانەی پشت بەخەباتی چەکداریانە لەناو؛ جوتیارو، ئەندازیارو، پارێزەرو، شۆفێری لۆری و، پزیشک و، مامۆستایانی قوتابخانەدا تەشەنەیکرد.

کورد ئاگای لەوەنەبوو کەبایەخ پێدانی ئێستای فەلەستینیەکان و قایلبوونی دونیا پێیان، لەوکاتەوەیە کە دەستبەرداری چەک و تووندڕەوێتی بوون و، گۆڕیویانە بەخۆرکە بەردی ڕاپەڕین و ئامادەییان بەچارەسەری سیاسیانە. ڕۆشنبیرانی کوردیش تێبینی ئەوەیان نەکردبوو کەفەلەستینییەکان بەدرێژایی ئەمەنی دوا دوو وەچەیان، ڕێک لەوکاتانەدا گرنگترین وەرچەرخانی سیاسیانەیان بەدیهێنابوو، بەلای ئەوانەوە، ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی بایەخی هەر لەوەدابوو کەمەشقی بە گاریلاکانی پارتی کارێکارانی کوردستان کردبوو، کە ئەوەیان لەگەڵ کەلێک لەڕێکخراوە ڕادیکالییەکانی تریشدا کردبوو؛ بێگوێدانە بایەخی سیاسیانەی هەریەکێکیان. هەموو زانیاری و داناییەکی سیاسیانەی کورد، کە بەدرێژایی سالانی ئەم سەدەیە هێجگار زۆریان لەسەر کەوتبوو، وەک پارەی کاغەزی سەردەمی هەڵئاوسان گومانی لێدەکرا. کارەساتەکەی هەڵەبجە بەلای کوردەوە هاندەرێکی بێوێنەی ولبوو، کە- تا گۆم قوول بێت ملەی خۆشترە-.

ئەگەر دوو دڵییەکیشم لەوەدا بوو بێت، ئەوا لەو شەوە درێژەی کانونی یەکەمی ١٩٩١ی شاری قامیشلی سوریای نزیک سنووری تورکیاوە، کەزۆریش لەسنووری عێراقەوە دوورنییە، لەگەڵ چەند ڕۆشنبیرێکی کورددا، کەبرادەرێکی کوردی عێراقم میوانداریتی کردبووین، بەسەربرد، ئەو دوودڵییەشم نەما. هەرچەندە ئەو پزیشک و ئەندازیارانە هێجگار ڕەوشت بەرزبوون، بەڵام وەڵامی هەموو پرسیارو ڕەخنەیەکی منیان سەبارەت بەکارە ناڕەواکانی پارتی کرێکارانی کوردستان، بەتەنیا ووشەیەک دەدایەوە: هەڵەبجە. بەتەواوەتیش بۆیان یەکلاییکردەوە کەزۆرچاک دەیانزانی، پارتی کرێکارانی کوردستان تاکە لایەنە ڕاستەوخۆ سوود لەسووربوونی تۆڵە سەندنەوەی کورد وەربگرێت.

ڕەنگە ئەوە بەڕووکەش سەیربێت. چونکە "عەبدوڵڵا ئۆچلان"ی سەرۆکی پارتی کرێکارانی کوردستان کە کوردێکی تورکیایە، ئەوەندەی لەڕیشەکێشکردنی کلتووری چەشتووە کە کوردی نازانێت و بەزمانی تورکیش دەدوا نەک بەکوردی.[47] ئۆچلان پێی خۆشبوو "ئاپۆ" واتە "مام"ی

---

[47] "هارڤی موریس"ی ڕۆژنامەنووسی "دی لیندرپێندت"ی لەندەنی دەیگێڕێتەوە، کە لە سەردانێکی شاری قامیشلیدا، دوای چەند مانگێکیش بەچاوی خۆی وێنەی ئۆچلانی لەتەنیشت وێنەی "حافز ئەسەد"ی سەرۆکی سوریاوە بینیوە.

پێبوترێت، خۆی بەتیۆرییەکی ئایدۆلۆژی دادەنا. بەڵام من لە١٦ی ئازاری ١٩٩١دا، لەخانوویەکی بێترسی دیمەشقدا، دوای چوار دانە سەعات کۆبوونەوە لەگەڵیدا، لەو بنەما ئایدۆلۆژیانە تێگەیشتم کە پارتی کرێکارانی کوردستان خەباتی بۆ سەربەخۆیی کوردستانی تورکیا پێدەکرد. خۆی بە مارکسیزم ناساند، بەڵام بێگومان کۆمۆنیست نییە. خۆی وتەنی کۆمۆنیستی ((کلاسیکیانە))یان کۆمۆنیستی تەرزی شۆرەوی نییە. دژی شێوازی کارکردنی موسوڵمانانە بوو، بەڵام دانی بەوەدا دەنا کەئایین بایەخێکی زۆری بۆ کۆنە گوندنشینەکان هەیە. (لەبواری پراکتیزەکردندا، پارتی کرێکارانی کوردستان لە بەگەڕخستنی لایەنگرەکانیدا کارامەبوو. لەگەڵ شارنشین و رۆشنبیراندا باسی مارکسیزمی دێنایە کایەوە، لەگەڵ دێهاتنشینەکان و کۆنەپەرستەکانیشدا باسی بیروباوەڕی ئیسلامی دەهێنایە ئاراوە). بۆ کورە جوتیارێکی بێپوول و پارەیوا کەبەچاوی سووک سەیربکرێت، ئەم جۆرە بیرکردنەوە یەکلایەنییەو حەز بەتوندڕەوییە، کەمەردووکیان شێرپەنجەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستن، بەدرێژایی ئەو ساڵانەی لەوناوچانەدا بەسەرمەبردن، زۆر لەجوولەکە توندڕەوە ئیسرائیلییەکان و، میرانی جەنگی لوبنانی ناو دیانەکان و، موسوڵمانە ئوسوڵییەکانی ئێران، توشیبوون. ئەگەرچی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاو تورکیاو سەرجەم وڵاتانی ئەورووپای خۆرئاوا، ئاپۆ بەتیرۆرست دادەنێن، کەچی بەتاقی تەنیا یۆنان ئەو هەڵوێستەی نەبوو.

یۆنان پشتگیری هەموو شتێك دەکات کە کۆنە دوژمنەکەیی پێ لاوازبکرێت. دیپلۆماتێکی یۆنانی لەدیمەشق کەئاپۆی چاك دەناسی وتی: "راستە ئاپۆ بیروباوەڕێکی یەکلایەنی هەیە بەڵام لە تورك کوشتندا هێجگار کارامەیە".

لەکاتی چاوپێکەوتندا، ئاپۆ بلوزێکی ئینگلیزیانەی رەنگ کاکی لەبەردەکردو، قسەکانیشی بەچەند وتەیەکی پەلەی؛ مارکس و، ئەنگلز و، فریدریك نیتچەو، مێژوونووسی بەریتانیایی ئەرنۆڵد تۆینبی و، فەیلەسوفی فەرەنساوی هنری برگسون و، زانای کۆمەڵناسی ئیمیل دورکهایم دەڕازاندەوە. دەیوت هەموو کتێبەکانی ئەوانەی ئەوانەی کاتێك خوێندووە کەلەزانکۆی ئەنقەرە، لەسەر حسابی حکومەتی تورکیا زانیاری سیاسیانەی وەرگرتووە. راستییەکەی منداڵێك کە لەکێڵگەیەکی هەژاری نزیك شاری ئورفەوە لەدایکبووبێت و، ئەوەی بۆ رەخسابێت کە ئوچلان لەژیانیدا بەدیهێناوە، بە خاڵێکی گەشی رژێمی تورکیا دادەنرێت کە ئاپۆ نەیویست بیبڕخێنێت. ئەوانەی لەزانکۆوە دەیناسن دەڵێن:ئەو تا پاچە رادیکالییەکان لەسەر ململانێی توندو هەڵچوونە سیاسییەکانی کۆتایی حەفتاکان، کە بزووتنەوەی قوتابیانی تورکیای تێکەوتبوو، لێی بێزار نەبوون، پێوەندی بە بزوتنەوەی نەتەوەیی کوردەوە نەکردبوو.

دوودڵێتی ئاپۆ بۆچوونە ناو بزووتنەوەی کورد، بەرهەمی نیو سەدەی سیاسەتی تواندنەوە بوو کەکۆماری تورکیا، یەکبینە نکولی لەبوونی زمان، یان کلتوور، یان پێناسەی کورد دەکرد ئۆچەلان ئەنجامەکانی ئەوەی باسکرد، وتی: "تورك وایان لێکردین کە لەئاژەڵ کەمتر بین"، راستییەکەی، تا کوشتارەکەی سەددام حسێن نەکرابوو، زۆربەی کورد بەو داپڵۆسینە لەڕادەبەدەرانەی تورکیا دژ بە شۆڕشەکانی کورد کردبوونی و، بنەمای راستەوخۆی سیاسەتی تواندنەوەیانی دانابوو، تورکیایان بە دڕندەترین دوژمنی خۆیان دەزانی. ئاپۆ پێیوتم: "کەدەمرم کوردم دەبێت ئامادەی سەختترین کۆسپی ئەم دونیایەبێ، بەچاوی خۆشم یەك بەیەکی دەرگاکان ببینم کە بە دوای یەکدیدا بەڕوومدا دادەخرێن".

پێدەچێ ئەم گرفتانەی کۆن بن و ئێستا دوای ئاپۆ کەوتن- ‌ ن هێشتا پاشماوەی کۆنی تیادا مابێتەوە- چونکە زۆر بەدڵ پێیوتم: "من بەهێزترین پیاوی کوردستانم" و بەبێ هیچ سێ و دوو کردنێکیش، دەیوت: "گەلی کورد بەپێغەمبەرم دادەنێت". لای ئەوەشی لێرەدا کە پارتەکەی ئەو گرنگترین پارتی سیاسیانەی کوردەو، تەنیا پارتێکیشە کە کورد باوەڕی پێهێنابێت، چونکە سەربەخۆیی تەواو دەبێت لەتورکیای ئاوێت و، خۆی بە قەرزاری هیچ هێزێکی دەرەکیش نازانێت. بەلای ئاپۆوە، خراپترین هەڵەی پارتە کوردییە پێشبڕکێکەرەکانی پارتەکەی ئەو، جا لەتورکیادا بن، یان لەعێراق، یان لە ئێران، یان پەرتوبڵاوەکانی دونیا، پشتبەستنیانە بە هێزە دەرەکییەکان.

بەڵام دۆستایەتییە نزیکەکەی ئاپۆو "جەمیل ئەسەد"ی برای "حافز ئەسەد"ی سەرۆکی سووریاش شاراوە نەبوو، بۆیە کەلەبارەی جۆری پشتگیریکردنەکەی سووریاوە پرسیارم لێکرد شەرمەزاربوو- سەیرەکە لەوەدابوو کە یارمەتی لەسەددام حسێنیش وەرەدەگرت ویستی بەتووڕەبوونێکی زۆر خۆی لەپرسیارەکە بدزێتەوە. ئەمجا بەبێمەبەست لەدەمارێکی تریەداو، پرسیاری ئەوەم لێکرد کە داخۆ ژنی هێناوەو، ئەگەر واشە ژنەکەی چ رۆڵێك لەپارتەکەیدا دەبینێت؟ پرسیارەکەم وانەبوو، چونکە ئاپۆ بەلایەنگری یەکسانی نێوان ژن و پیاو ناسرابوو، چەندین ئافرەتیش لەناو پارتەکەیدا هەبوون. پرسیارەکەم هەر بۆئەوە بوو کەباسە ئایدۆلۆژییەکەی بە باسێکی دی بپێچێنم، کەچی لەبری ئەوە، پرسیارەکە وای لێکرد هێرشێکی توندو دوورودرێژی بێسەروبەری وابکاتە سەر ژنەکەی، کەواپێدەچوو لەچینی ناوەند بێت، کەمن تاڕادەیەکی زۆر هەر لەهیچی تێنەگەم. وای تاوانبارەکرد کە بۆ دەستەڵاتدارانی تورك ناپاکی لەم دەکات و، دەستی لەچەند کارێکی دڕندانەی واشدا هەبووە، کەخراپ بەسەر پارتی کرێکارانی کوردستاندا شکابێتەوەو کێشەی بۆ پەیداکردبێت.

بەلای منەوە هەموو ئەو وردکردنەوانە مانایەکیان نەبوو. چونکە هیچ شتێکم لەوانە نەدەزانی کە ئەو باسیدەکردن، لای من وادەکەوتەوە کە قسەکانی بوونی گرێیەکی چەوساندنەوە لەڕەفتاریدا بگەیەنێت، من جۆرە شتێکی وام وورووژاندبوو کە ئەو حەزیدەکرد لەبیر خۆیی بەرێتەوە، هاوسەرەکەی هەر رۆڵێکی لەژیانی ئەمو پارتەکەدا هەبووبێت، بەئاشکرا دیاربوو کە لای ئاپۆ سڕابوونەوە. کەقسەکانی تەواو کرد، بۆچەند ساتێك مەترسیم لێنیشت. کەچی لەپڕێکدا باسەکەی گۆڕی‌و، وائیشی رەفتار دەکرد هەروەك هیچ ڕووی نەدابێت. تووڕەیی‌و پەشۆکانەکەی، سەرنجیان بۆ شتێك بردم کە بەدرێژایی دانیشتنەکە دەمویست دیاری بکەم: ئەم پیاوە تێکسەڕاوە، بەم دووچاوە ڕەشانەو موو ڕەشیی‌و سمێڵە پڕەیەوە ستالینی بەبیردەهێنایەوە، کە ئەو زۆر وورد ئەو شانۆگەریانە، بایەخی بەو شتانە دەدا کەپێوەندیان بەکەس پەرستییەوە هەبوو.

ئاپۆ زۆری باوەڕ بەڕێکخستنی ئایدۆلۆژی‌و دەرزپێدانی سیاسییانە هەبوو. لەو بنکەیەی پارتەکەی دەشتی "بقاع"یاندا کە بۆ مەشقکردنی سەربازیانە دایانمەزراندبوو، وانەی ئایدۆلۆژی لەبەرنامەی مەشقکردنەکەیاندا شوێنی گرنگی گرتبوو. بەفێزەوە سەیری ئەو خۆبەختکەرە نوێیانەی پارتەکەیی دەکرد کە لە: تورکیا، عێراق، ئێران، سوریا، یان پەرتوبڵاوەکانی ئەورووپاوە دەهاتنە ناو پارتەکەیەوەو بەئەمارەبزی دادەنان. هەربۆیە مێشکی ئەو جوتیارە لاوو قوتابییە زانکۆیانەی لەتورکیاوە دەهاتن‌و، ئەو کیژە رۆشنبیرانەش کە لەتارچەو وڵاتە دوورەکانی وەك ئوستڕالیاو بەلجیکاوە دەهاتنە ڕیزەوە، زاخاو دەدرانەوە. هەرچەندە ئاپۆ لەکاتی قسەکردنەکەیدا وای نەوت، بەڵام زۆر بەڕوونی ئەوەی ئاشکراکردەوە کە خۆئامادەکردنە سیاسی‌و ئایدۆلۆژییەکان کەچەند مانگێکی پێوە خەریکدەبن، بەلایەوە زۆر لەمەشقکردنی بناغەی تەکتیکی شەڕی پارتیزان‌و فێرکردن‌و، خۆگرتن لەبەردەم کۆسپی ژیان‌و، بایەخدان بەتوانای وەرزشیانەیان باشترە، هەرچەندە بایەخی بەمانەش دەدا. پێدەچوو ئەم پێ داگرتنەی لەبارەی ئایدۆلۆژیاوە جێگای بایەخدانی بووبێت، چونکە زۆر بەئاشەرینی پێی وتم: "ساڵێك دوای مەشقدانیان، گەر گەریلاکانمان لەشەڕدا زیانی سەدی حەفتایان هەبێت بەلامانەوە باشە"، ئەگەرچی هەرگیز خۆی ناخاتە ئەو مەترسییەوە. با ئاپۆ خۆی وەك پیاوێکی پتەوو خۆگریش نیشانبدات بەڵام لەو کەسانە نییە کەلەشەڕدا سەرکردایەتی جەنگاوەرەکانیان دەکەن. ئەو هەر ماوەیەکی کەم لەدوای سێیەم کودەتا سەربازییەکەی ئەو چەند دەساڵەی دوایی تورکیاوە، وڵاتەکەی بەجێهێشتووەو تا ئەمڕۆشی لەسەربێت نەچۆتەوە.

بەڵام سووربوونی ئەو گاریلا لاوانەی تا کۆتایی بۆ بەگژداچوونەوەی تورکیا دوای کەوتوون، ئەو پزیشك و ئەندازیارانەی لەشاری قامیشلی چاوم پێیانکەوت و لە پیشەکانی خۆیاندا کارامەو لێهاتوون، والێکردووە کە ئاپۆ یان بەدڵابچێت. لەکاتێکدا بەرپرسانی توورك دەیانوت شەڕەکەیان دژی تیرۆرستە، پارتی کرێکارانی کوردستانیش شێوازی دڕندانەو سەرکێشانەی گرتبووەبەر. کارەکانی بەتەنیا هێزەکانی سوپاو دەرەك و یەکە تایبەتییەکانی "کۆنترا" و "پاسەوانانی گوند" یان "جاش"ەکانی تورکیایان نەگرتبۆوە. بەڵکو مەدەنییەکانیشی بەرنەکەوت. لەوەتەی پارتی کرێکارانی کوردستان، لەساڵی ١٩٨٤ەوە، لەپێناوی سەربەخۆیی کوردستاندا دەجەنگێ، پیاوەکانی کۆیان لە ژن و منداڵ کوشتن و سووتاندنی قوتابخانەو کوشتنی ئەو مامۆستایانەی منداڵانی کوردیان فێری زمانی تورکی دەکرد نەکردبۆوە. ئەپۆ، بێئەوەی لەمەوڵەکەیدا سەرکەوتنی باشی بەدەست هێنابێت، دەیویست ئەو کارە دڕندانانەی بەرامبەر مەدەنییەکان دەکران، بەسەر ناپاکاندا بهێنێت، بەوەی کە دەیوت گوایە ئەو ناپاکانەی هاتوونەتە ریزەکانمانەوە کردویانە. هەرچەندە ئەو کوردانەی لەشاری قامیشلی چاوم پێیاندەکەوت و (کوردی شوێنانی تری دونیا)ش بڕوایان بەو پاکانانە نەدەکرد، بەڵام گوێشیان بەزیانە رۆییەکان نەدەدا.

لەوەش دەچوو ئەوەندە گوێ بەتوندوتیژییەکانی هێزی سەربازی تورکیاش نەدەن ساڵ لەدوای ساڵ شەڕی پەکەکە لەدژی تورکیا سەختتردەبوو، تادەشهات هێزەکانی تورك تۆڵە تۆڵەی خراپترین لەکورد دەسەندەوە. لە یەکەم ١٠ ساڵی ئەم جەنگەدا زیاتر لە ١٦ هەزار کورد کوژراو[48]، زیاتر لەهەزار گوندیش تەختکرا یان بەزۆر پێیان چۆڵکراو بەسەدان هەزار کوردی دێهاتەکانیش ناچارکران پەروولە،دیاربەکر، ئەدەنە، ئەنقەرە، ئەستەنبوڵ، یان ئیزمیری خۆرئاوای تورکیا بکەن. ئاپۆ پێیوتم:"لەدوای قەڵاچۆکردنەکەی هەڵەبجەوە، لەجاران بەهێزتربووین و، ریزەکانیشمان زۆریان پەرەسەندووە".

لەشوباتی ١٩٩٣دا، دووساڵ دوای چاوپێکەوتنەکەی ئاپۆ، لەرۆژێکی ورشکەسەرمادا چوار دانە سەعات بەرێگایەکی شاخاوی تەسکدا رۆیشتین، کەسووکە بەفرێك دایپۆشیبوو، تا بگەینە سەربازگەیەکی پارتی کرێکارانی کوردستان، کەلەبەری عێراقی سنووری ئێرانیدابوو، لاوانی کورد بۆشەڕکردنی تورکیا مەشقیان تیادا دەکرد. بەتایبەتی لەدووساڵی رابردوودا گۆڕانکارییەکی زۆر روویدابوو. هێزەکانی وڵاتانی هاوپەیمانان بەسەرکردایەتی ئەمەریکا کوێتیان رزگارکردبوو. بەکۆتاییهاتنی ئەو شەڕەش کوردەکانی عێراق راپەڕیبوون و، پاشماوەی

---

[48] سەرچاوەی کوردی تورکیا، تا کۆتایی ساڵی ٩٦ کوژراوەکان بەبیست و سێ هەزار کەس دەخەمڵێنن

سوپاکەی سەدام حسێنیش دابمرکاندبوونەوە، ناچاریکردبوون بەرەو کێوەکان هەڵبێن. دواتر سووریان لەو پارێزگارییەکرد کەهێزەکانی هاوپەیمانان لەئاسمانەوە بۆی دابینکردبوون و یەکەمین هەڵبژاردنی ئازادانەی خۆیان، لەمانگی ئایاری ١٩٩٢دا بۆ دانانی ئەنجوومەنێکی هەرێمایەتی بەجێهێنا. بەڵام ئەو بۆشاییەی بەسەرهاتەکانیساڵی پار هێنابوویانە ئاراوە زیانی لێدان و سوودی بەپارتی کرێکارانی کوردستان بەخشی. ئاپۆ باکووری عێراقی کردە شوێن پێی گاریلاکانی و لەسنوورەوە هێرشیان دەبردە سەرهێزەکانی تورکیا. ئەمەش لەبەهاری ئەو ساڵەدا، ململانێیەکی لاوەکی لەنێوان ئاپۆو پێشمەرگە عێراقییەکاندا بەرپاکردو بووەهۆی کوشتنی سەدان کەس- کەزۆربەیان لە "یەکەکە"بوون-.

کوردە عێراقییەکان هەوڵی بێهوودەیان بۆ خۆلادان لەو شەڕەدا. چونکە کاروباری ناوچەیەکی وێرانیان دەبرد بەڕێوە کەگەمارۆی ئابووری دراو، کەلەسەر هەموو عێراق دانرابوو، جگە لەوەش گەمارۆیەکی ئابوری بەڕێوەبەرایەتی "سەدام حسێن"یشیان لەسەربوو، کە لەتشرینی یەکەمی ١٩٩١ەوە بەسەر باکووری عێراقیدا سەپاندبوو. بۆیە کوردە عێراقییەکان نەیاندەویست کرژی بکەوێتە پێوەندییەکانی نێوان خۆیان و تورکیا، کەلەکارەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان تەواو پەستببوو. بەڵام لەبەرامبەر ئەوەشدا سەرکردەکانیان حەزیان بەشەڕی برا کوردەکانیان نەدەکرد، بۆیە بەناراسەوە هەوڵیان لەگەڵ پارتی کرێکاراندا دەدا کە کوردستانی عێراق لەدژی تورکیا بەکارنەهێنن. بەڵام لەخۆبایی ئۆجەلان بەڕادەییەک بوو گوێ بەقسەکانی ئەوان نەدا. وای دادەنا کە کوردستان یەکەو بەش ناکرێت و، دانی بەو سنوورەی نێوان وڵاتانی ناوچەکەشدا نەدەناو، هەستیدەکرد مافی خۆیەتی هەرچییەکی بوێت بیکات. ڕاستییەکەی ئاپۆ لەڕێی خۆبەخشینی ئەو نیو ملیۆن کوردەی بەوڵاتە ئەوروپاییەکاندا بڵاوبیبوونەوە، ئەوەندەی پارەهەبوو کەئەوە بەجێبهێنێت، باوەڕی تەواویشی بەوەهەبوو کەئەوا کوردەکانی عێراقدامێننە جەماوەری هەیە، کەبەرزانی و تاڵەبانی پەرکێشی شەڕکردنی پارتی کرێکاران نەکەن. بەڵام کوردی بەسزمانی عێراق لەهێرش بردنەسەر پارتی کرێکاران و بنکەکانی بەولاوە چارێکی تریان نەبوو، چونکە تاکە دەروازەیەکی ئارامی دونیای دەرەوەیان بوو، داهاتی گومرگیشیان لەو نەوتە وەردەگرت کەبەشێوەیەکی نایاسایی بۆ ئەنقەرە دەچوو، بەوەش بەڕێوەبەرایەتییە لاوازەکەی خۆیانیان پێبەڕێوە دەبرد،بۆیە لەڕووەوە بەتەواوەتی پشتیان بەتورکیا بەستبوو.

سەرەتا تورکیا بۆماندانی کوردی عێراق تا تێن بەنە خۆیان و رادەیەک بۆ چالاکییەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان دابنێن،کەوتە بۆردومانکردنی گوندەکانی سنوور. چاودێرە سوپاییە بیانییەکان ئەوەیان تێبینی دەکرد کەفڕۆکە جەنگییەکانی تورکیا بەڕادەیەکی وابەرز دەفڕین و

هێندە بەپەلەش گوزەریاندەکرد، کەهێزەکەوانەکانیان دڵنیا نەبن لەوەی کەبۆردومانەکانیان بنکەی پارتی کرێکاران یان بنکەی کوردی عێراقیان پێکابێت. بەهەرحاڵ نامەکەی تورکیا ئاشکرابوو، بەتایبەتی کەزۆر لەمێژە تورکەکان ئەوشێوازە بەکاردەهێنن. (لەوێکە جەنگییەکانی تورکیا، لەساڵی ١٩٨٦دا بنکەکانی بەرزانیان لەباکووری خۆرئاوای عێراقدا بۆ تۆڵە سەندنەوە لەچالاکییەکانی پەکەکە بۆردومانکرد، لەناوەراستی ئابی ئەو ساڵەدا "تورگوت ئۆزال"ی سەرۆک وەزیرانی تورکیا، زۆر بەڕوونی رایگەیاند:" با ئەمە ئاگادار کردنەوەیەکی ئەوانە بێت کەمۆڵەتی یاخییەکان دەدەن). کەچی واش تا تورکەکان سنوورییان دانەخست چالاکی پەکەکە هەربەردەوامبوو. دوای ئەوە بەچەند رۆژێکی کەم کوردەکانی عێراق هەڵوێستیان بەرامبەر بەپەکەکە گۆڕی و، سوپای تورکیاش بۆ لێدانی پەکەکە، سەربازێکی زۆری بردەناو باکووری عێراقەوە تا گەمارۆی گەلیاکانی پەکەکە بدات، بەوەش ئەو قسانە بۆ ئاپۆ چوونەسەر کەپێشمەرگەکانی بەکوردنووشیەری ئەنقەرە تاوانباردەکرد. ئەم یەکەم پەلامارەی تورکیا کەبەدرێژایی ساڵانی داهاتوو زنجیرە پەلاماردانێکی دی بەدوادادەهات، واشنتۆنی شەرمەزارکرد چونکە بەخۆی هاوکاریکردنی هاوپەیمانێکی پەیمانی ناتۆیەوە "واتە ئەنقەرە" هیچی بەرامبەر بەڕووداوەکە نەکرد، ئەوەش بەرتەسکی چەواشەیی و ئارماییەکی بەپارێزگاریکردنەکەی خۆرئاوای ساڵێک پێشتری سەر باکووری عێراق دەبەخشی، کەبۆ پارێزگاریکردنی کورد لەسەدام حسێن دانرابوو.

زۆر سەرۆکەکانە پارتی کرێکارانی کوردستان پێی وابوو پشتگیریکردنەکەی خەڵکی کوردستانی عێراق بەرادەیەکی وایە، کەسەرکردەکانی پێشمەرگە، لەترسی ئەوەی ئەگەر بەوەتاوانبار بکرێن کەبۆ لێدانی برا کوردەکانی خۆیان هاوکاری لەگەڵ تورکیادا دەکەن، بەرکێشی ئەو لەگەڵ کردنیان پێناکرێت. پێدەچێ ئاپۆ یان ئەوەوارەی ئەمیرانی پێشمەرگە عێراقییەکانی نەزانیبێت یان وای بیرکردبێتەوە کەخۆی لەهەلومەرجێکی وادایە، بێئەوەی کەس بتوانێت بەرەنگاری بکات، سوود لەو بەزمە وەربگرێت کە دروستیکردووە. خۆ ئەگەر بەرزانی و تاڵەبانی رێی پارتی کرێکارانی کوردستانیان دا کوردستانی عێراق بکاتە شوێنێکی ئەمین و هەروەرێش بکاتە پێگەی دەرچوونی بۆ پەلاماردانی تورکیا؛ ئەوا قسەکەی لەبارەی "کوردستان یەکە" دەچێتەسەرو خۆشی زیاتر دەچەسپێت. ئاپۆ پشتی بەپێوەندییە تایبەتییەکەی لەگەڵ یەکێتی نیشتمانیدا ئەستووربوو، کە گوایە لەو رێیەوە دەتوانێت کوردی عێراق پەرتبکات، پێدەچێت لەوەی لەبیرکردبێت کەپارتی دیموکراتی کوردستان و پێدەچێت ئەوەی لەبیر کردبێت کەپارتی دیموکراتی کوردستان زۆربەی ناوچە سنوورییەکانی تورکیای بەدەستەوەیە. بۆیە

کەپارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان، لە تشرینی یەکەمی ۱۹۹۲دا، بەهاوکاری و پێکەوە هێرشێکی سەربازیانەی خوێناویان کردە سەر پەکەکەو، بەهاریکاری لەنێوەرە لەسنوور دووریان خستەوە؛ ئاپۆ هەر بەڕاستی سەرسامبوو. هەرلەوەش بوونی سەربازگەیەکی مەشقپێکردنی پارتی کرێکارانی کوردستانی بەسەرکردایەتی براکەی ئاپۆ لەم ناوچەیەی کەزۆر لەسنووری تورکیاوە دوورە ئاشکراکرد. تورکیاش بۆئەوەی بەری پەکەکەی بخاتەوە کەدەبێت لە سنوورەوە دووربێت، جاروبار فڕۆکەی بۆ بۆردومانکردنی ئەم سەربازگەیەش دەنارد.

بەنیازی لەنزیکەوە تێگەیشتنی باروبۆخی پەکەکەی دوای شەڕەکەی پایزی رابردووی لەگەڵ کوردە عێراقییەکاندا، کەبووەهۆی دوورخستنەوەیان بۆئەو ناوچە دوورەی بە سەدان میل لەسنووری تورکیاوە دوورە، بەو زستانە کەوتمەڕێ. بەدرێژایی شەو بەفرێکی زۆر باری و، هەر کەدونیا ڕووناکبۆوە ڕێگام گرتەبەر، تا گەر پارتی کرێکاران دەستیان نا بەڕووەمەوەو چارپێکەوتنیان لەگەڵدا ئەکردم بۆ ئێوارەکەی بگەمەوە جێگەی خۆم، چونکە پێشمەرگە پاسەوانەکان لەبازاڕی قاچاخەکە چاوەڕوانیان دەکردم. ئەم گەشتە ئاسان نەبوو، بەتایبەتی نیوەی یەکەمی ڕێگاکە چاڵ و چۆڵ و پێچاوپێچ بوو، دوای دووسەعات سەرکەوتنی چیا، من و موئەیەد یونس وەرگێڕەو کوردە عێراقییەکەی هاوەڵمان گەیشتینە گوندی "زەلی"[48]، کەگوندێکی بچووکە بە سنووری ئێرانەوە نووساوەو یەکەم خاڵی پشکنینی پارتی کرێکارانی لێیە.

گەنجێکی کوردی سوریا پەسوولەی سەردانەکەمی، وەک شێوازی ئەو خزمەتکارە جیهانییانەی لەساڵە دەوڵەمەندەکانی سەرەتای ئەم سەدەیەی سەر "شەقامی پێنجەم"[49]دا کاردەکەن، لێوەرگرتم. بەزۆری خۆم ئەوەم پێنووسی کەپێشتر چارپێکەوتنم لەگەڵ ئاپۆدا کردووە. سەعاتێک ڕابوردوهیچ؛ ئەوەندەم چاوەڕوانیکرد کەوتمە دڵەڕاوکێ و جنێودان. شۆڕشگێڕانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست خۆیان لەشارژنی بەریتانیا زیاتر بە پرۆتۆکۆڵەوە دەبەستنەوە، بەتایبەتی کەمن سەردانەکەمم بەپارتی کرێکاران ڕانەگەیاندبوو، چونکە ڕێگەیەکی وام بۆ پێوەندیکردنیان دەستنەکەوتبوو.

پێنەچوو عوسمانی برای ئاپۆ لەم سەردانەم بەئەمەنییەکەمی بەلاوە کوتوپڕ بوو بێت، بۆیە گوێی بەبانگنەهێشتنەکەم نەدا و لەسەر خوانی نیوەڕۆ پێشوازیکردم، ویستی بەوە قایلم بکات کە دواکەوتنم لەهاتنەژوورەوەو مانەوەم لەوبەر سەرمایەدا، هەڵەی ئەوەیە کە بۆ ناسینەوەم، بەزەحمەت بەبێتەل پێوەندی بەسووریاوە دەکرێت کەبراکەیی لێیە. بەڵام گومانم لەوەدەبوو

(49) شەقامێکی بەناوبانگی شاری نیویۆرکە (وەرگێڕ).

کەبۆئەو پێوەندیکردنە خۆی ماندووکردبێت یان ئاپۆ بشمناسێتەوە. لەسەرەتاوە هەستمکرد عوسمان ترسی کەمتری لێدەکرێت وەك لەبرا گەورەکەی. پێشم وایە سەردانی ڕۆژنامەنووسێکی ئەمریکایی لەم سەرماو بەستەڵەکی زستانەدا بۆ ئەوان سوودبەخشتربێت و، بەوەش کەرەنگە هەواڵی ڕووداوەکانی دونیاشی لابێت، بێزارییان کەمتربکاتەوە.

کاتی کۆنگرتنەکەم لەعوسمانی برای، هەستمکرد هەڵوێستی پارتی کرێکاران پەرەی سەندبێت، چونکە پێدەچوو دەستی لەداوا هەرەسەرەکییەکانی هەڵگرتبێت. عوسمان دڵنی بەوەدا نا کەپارتەکەیان، بەهۆی "چەند حساباتێکی چەوتی ئاپۆوە" هەندێ نوشوستی تووش هاتووە. باسەکەی سەر نانخواردنەکەمان وا دژگماویانە بوو کەمن بیرم لێدەکردەوە لەکەش و هەوایەکی زۆر لەخۆبوردوانەی هەموو ئەو کوردانەشەوە بوو کەنانیان لەگەڵماندا دەخوارد، عوسمان قسەکانی بۆچەند بیروڕایەکی نیوەو ناچڵی مارکسیانە دەبردەوە، کەڕەنگە لەوکۆمەڵە وتارەی ستالینی وەرگرتبێت کەلەژوورە گچکەکەی چاوەڕوانیم تێدادەکرد بەرچاوەکەوت. دووکێژی تێکسەڕاوی کوردستانی تورکیا، بە بەرگی سەربازیانەوە سەرو دەمانچەو نارنجۆك و فیشەکدانیان لەکەمەریان بەستبوو، کاتی نانخواردنەکە، بێنەوەی زەردەیەکیان بێتێ یان قسەیەك بکەن خزمەتیان دەکردین. بێجگە لەکوردی تورکیا، کوردی سوریا، لبنان، عێراق، ئەورووپاو تەنانەت ئوستراڵیاش لەسەربازگەکەدا مەشقیان دەکرد.

لەکاتێکدا عوسمان خۆی هەمووشتێکی خۆشگوزەرانێتی لەو خانووەدا بۆ دابینکرابوو کەدەسال پێشتر، بنکەیەکی سەرکردایەتی نهێنی جەلال تاڵەبانی بوو؛ کەچی ئەو ۱۳۰۰ کەسەی بەڕەزامەندی خۆیان هاتبوونە ڕیزەوەو زیاتر لەنیوەشیان ئافرەتبوون، دەبوا لەناو خێوەتدا بوونایەو بەو سەرماو سۆڵەیەش پێڵاوی وەرزشیان لەپێدابوایە. پێدەچوو ئەوەشیان بۆئەوە بووبێت کەلەسەر ژیانی سەخت ڕایانبهێنن؛ چونکە پەکەکە هەژار نەبوو، سەربازگەکەش لەسەر سنووری ئێراندابوو؛ هەرچەندە زۆر لەمێژە کورد پێڵاوی خوری وایان دروستدەکرد کەبۆ ناوچە شاخاورییەکانیان و زستانە سەختەکەیان بلوایە. ئەو لاوە کوردانە بەبێ هیچ، قەڵاچۆکردنەکەی هەڵەبجەیان کردبووە بنێشتەخۆشەی ژێر دانیان و هەر دەیانوت و دەیان وتەوە، ئەویش کاتێك هۆی بوون بە پەکەکەی خۆیانیان باسبکردایە. ئەو ژن و پیاوە نوێیانەی هاتبوونە ژێر سایەی ئاڵای پەکەکەوە، ببوونە گیانەوەری ئاپۆیانەی مێشك بە ئایدۆلۆژیا ئاخنراو

مولەیەدی وەرگێڕم کە کوردێکی عێراقی دونیا دیدەو، بەهێمن و لێبووردوو ناسرابوو، کاتێك چاوەڕوانی عوسمانمان دەکرد، لەبیرتەسکی سیان لەئەندامانی پەکەکە، بەتایبەتی لەڕێز نەگرتنەکەیان بەڕادەیەك پەستبوو، لەگەڵیاندا کەوتبووە دەمەتەقێیەکی بێ ئەنجامەوە. ئەو

سیانە لەو ڕێککەوتنە تووڕەی کردبوون کە چەند مانگێک پێشتر لەگەڵ پێشمەرگەدا کردبوویان و، لەخۆبەدەستەوەدانێک دەچوو. ئەو سیانە بێزیان لەو ڕێککەوتنەش دەهاتەوە کە کوردەکانی عێراق لەپێناو پارێزگاری لەو ئۆتۆنۆمییە شلۆقەدا کردبوویان. دەشیان وت ئێستاش یەکەکە پیاوی خۆی بۆناو تورکیا دەنێرێت و دەست لەمێزەکانیان دەوەشێنن، بۆ دزەکردنی گاریلاکانیشیان لەسنووری تورکیاوە بەرتیل بەپێشمەرگە دەدەن تا لەسنووری ئێرانەوە ئاودیوبین و، لەوێشەوە جارێکی دی بەرەو باکوور بێنەوەو بەرلەچوونە ناو خاکی عێراق، دیسان سنووری تورکیا ببڕنەوە. (پاشان بۆم دەرکەوت کە یەکەکە، پێشمەرگەی ئەو بازگانەی بەپارە کڕیبوو کەبۆ ئەوە دانرابوون نەهێڵن لایەنگرانی ئاپۆ گوندی "زەلێ" بەجێبهێڵن، بۆیە گەڕانەوەی سەر سنووری هاوبەشی عێراق تورکیایان مسۆگەرکردبۆوە، جارێکی دی کردبوویانەوە بە بەرەبازو هەر لەوێشەوە هێرشی دژ بەتورکیایان دەستپێکردەوە). هەرچەندە ئەو سیانە هێندەیان وت، پارتی کرێکاران هێزێکی گەورە دەتوانێت چارەسیانکردین، من تا لەدەشتێکی چۆڵ و چەپەکی ئەوچلەی زستانەدا کە نزیکەی ٨٠٠٠پێ بڵندە، کوردێکی ژیرو هێمنە گراوەی وەک مونەیەدم نەبینی زمانی کەوتە تەتەڵەو تووشی دەمارگرژی بوو، باوەڕم نەدەکرد.

دوای نیوەڕۆژە، من و مونەیەد، تا لەو ناو شاخانەدا تاریکیمان بەسەردا نەهات، بەپەلە گەڕاینەوە بۆ ئەو شوێنەی لێوەی هاتبووین. گەڕانەوەکەمان زۆر ناخۆشبوو، چونکە تیشکی خۆر بەفرەکەی تواندبۆوە، ناچمان بەناوی ئەو جۆگەلانەی کەبەیانی زوو پیایاندا هاتین هێشتا بەستبوویان، ئەمڕۆ قوڕاوی ببوون، بەهۆی نەرمبوونەوەی زەوییەکەو شلبوونەوەی بەفری لاشانی ڕێگاو بانەکەوە مەترسی هەرەسی بەفریشمان لێنیشتبوو، بۆیە زۆر وریایانە هەنگاومان دەنا، لەشوێنێکدا بەتەنیشت گوندێکی چۆڵکراودا ڕەتبووین، کۆمەڵێک ئاڵای سەوزو زەردو ڕەشی شڕوپڕ با دەیشەکاندنەوە، دیاربوو گۆڕستانی ئەو پێشمەرگە عێراقیانە بوو، کەبەدرێژایی ئەو چەند دەساڵانەی دوایی بۆ کوردستان جەنگابوون. توند شەکاندنەوەی ئاڵاکان لەبەر بای زستاندا ئارەزووە تایبەتییەکەی کوردی بەبیرهێنامەوە، کەهەندێ جار زیاتر گرنگی بەمردووەکانیان دەدەن و وەک بەزیندوو، نەمدەزانی ئەوە هەستێکی تەواو خۆبەهەڵاتانەیەو بەچارەنووسی خۆیانەوە بەندە، یان جەسارەتە بێگومانەکەی هەریەک لەو گلاوانەیە کە لەخۆ بەقوربانکەرە لەدوا نەهاتووەکەی کوردستانن.

هەر ساڵێک پێش ئەوە، ڕۆژێکی ناخۆش و گێژاوم لەگەڵ کوڕێکی لاوزی شەرمنی ١٦ ساڵان، کە لەپۆلەتدا هەر بە سیانزە چواردەساڵان دەچوو، ئەگەرچی تازەش سمێڵی بۆرکردبوو، تەیمور عەبدوڵڵای نابوو. کاتێک بەفر کڕێوەی دەکرد لەسلێمانییەوە بەرەو باشوور بەڕێکەوتین، یەک

سەعات زیاتر لەدووی گەڕام تا لە شارێکی چەپەڵی "شارەکانی سەرکەوتن" کەسەدام حسێن دروستیکردبوون، لە دەوروبەری شاری کەلاری نزیك بەسنووری ئێران دیمەوە. ئەوسا وادەزانرا کە تەیمور تاکە کەس بووبێت لەدەست گوللە بارانکەرو پیاوکوژەکانی ئەنفال رزگاری بووبێت (دواتر دەرکەوت کەچەند کەسێکی تریش دەربازبوون). لەکاتێکدا پیاوانی سەدام حسێن وبکوژەکانی سەرپەستانە بە "کوردستانی ئازاد"دا دەسووڕانەوە، یەکلاییبوو کەژیانی لە مەترسیدایە. بەڵام تەیمور بێئەوەی کەس پارێزگارییکات، لەناوچەیەکدا دەژیا کەمەر میلێك لەو هێزانەوە دووربوو کە دڕندەیی تۆڵە سەندنەوەکانیان لەهەموو خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا دەنگی دابۆوە.

پێشتر پێشمەرگە چەند جارێك تەیموری بردۆتە شاری سلێمانی تا تەلەفزیۆنە بیانییەکان چاوپێکەوتنی لەگەڵدا بکەن، لەو چاوپێکەوتنانەدا جل و بەرگی تایبەت بە پێشمەرگەو پشتوێن و سەرو جامەدانی و شەروەڵی فراوانی لەبەرکردووەو، تفەنگێکیشی بەدەستەوەبووە. سەرەتا وادەزانی توانای گێڕانەوەی بەسەرهاتەکەی بەو ڕەوانیی و هێمنییە سەیرەی، بەخۆ زۆر راهێنانەوە یان بەو پیاوەتییەوە بەندبێت کەلەناو کورددا باوە. لەماوەی چاوپێکەوتنەکەدا یەکبینە دەستی بەو سۆپا گازییە پچووکە گەرمدەکردەوە کەژوورە ساردەکەی پێ گەرم دەکرایەوە، ئەو ژوورەی تەیمور تیایدا لەسەر سەرینێك دانیشتبوو، بەئارامی و بڕوا بەخۆبوونەوەو، بەدەم یاریکردن بەپیاڵەی چاکەیەوە، وەك وانەیەکی کیمیای باش ڕەوانکراو بڵێتەوە، دەنگی لێهەڵدەبڕی. وتی سەرلەبەیانی ئەو ڕۆژەی نیسانی ١٩٨٨، وەك هەموو جارێکی تر ئەو سەربازانەی لە ناوچەکەدا شەڕیان لەگەڵ پێشمەرگەدا دەکرد، هەڵیان کوتایە سەر گوندەکەیان، بەڵام لەبری ئەوەی ماڵەکان بۆ شتومەك کەسانێك بپشکنن کەکاتی سەربازییانە، تا ناچاریان بکەن بچن بەجاش، تەیمور وتی: "دەزیان لەگەڵدا کردین". خۆی و باوکی و سێ خوشکی لەخۆی پچووکتریان لەگەڵ ئەو ٦٠٠ جوتیارەدا دانا کەبۆ سەربازگەی قورەتوویان گواستنەوەو مێندەی تریان گرتبوو سەربازگەکە جمەی دەهات. هەر هەموویان ١٠ دانە ڕۆژ لەهۆڵی گەورە گەورەی بێمیچ بەرزدا گلدرانەوەدەتەوە، تەنیا نان و ئاویشیان داونەتێ. وتی: "هەر لەسەرەتاوە دەترساین بمانکوژن. چونکە دەمانزانی ئەگەر یەکێك لە گوندەی خۆی دوور بخرێتەوە، ئەوا بێگومان ئازار دەدرێت".

ئەمجا بەرەو بنکەیەکی سەربازیانەی ناوچەی "تۆپزاوا"ی دەرەوەی کەرکوکیان گواستنەوە. لەوێ، پیاوە لەش ساغەکانیان لەژن و منداڵانی خوار هەژدەساڵان جوێکردەوەو هەرچیان لەبەردابووە، بێجگە لەدەرپێ و فانیلە، بەزۆر پێیان داکەندوون، ئەمجا کەوتنە سەرو

گوندەکانیان و دەستیشیان گۆتکردن و، بەکاروان بەرەو شوێن و چارەنووسی نادیاریان کردبوونەتەوە. بەمجۆرە باوکی تەیموور کۆمەڵە پیاوێکیان سەرەونگوومکرد. ١٠ ڕۆژ دواتر نۆرەی تەیموور خۆشی هات، بەزۆر ئەو دایکی و سێ خوشکەکەی و بەسەدان خێزانی تریان سواری نزیکەی ٣٠ لۆرییەک کردبوو، بەدرێژایی ئەو ڕۆژەو بەبیابەستان بەرەوباشووریان بردن. بەدرێژایی ڕێگاکەش خواردن و ئاویان نەدراونێ و، دەبوا هەر لەناو لۆرییەکانیشدا خۆیان خاڵی بکردایەتەوە، هەر ئەوانیش نەبوون کەبەو جۆرەیان بەسەر هێنرا. لەخۆرئاوابووندا لۆرییەکان ڕاوەستان، بەر لەوەی سەعاتە ڕێیەکی تریش بڕن، ئاوی خواردنەوەیان دابوونێ. کاتێکیش لۆرییەکان بەمەبەستی ڕاگیران دونیا بە تەواوەتی تاریکبوو. بەڵام کە دەوریانگرتن تا هەڵنەیەن و، بەر لەداگرتنیان، تەیموور بەهۆی لایتی لۆرییەکانەوە چاوی بەناوچەکەدا گێڕابوو.

هەر لۆرییەو لەلای چاڵێکی گەورەوە ڕاگیرا، چاڵەکان قووڵ نەبوون. سەربازەکان کوردەکانیان بەپاڵ بۆسەر ڕۆخی چاڵەکان برد. خامۆشییەکی تەواو باڵی کێشا، تەنانەت ئەوانەشیان کەلەناو لۆرییەکاندا دەگریان چرکەیان لێبڕا. تەیموور دەستی دایکی و خوشکەکانی گرت و دانیشت، دەیوت لەو کاتە بێجگە لەمەرگ بیری لەهیچ شتێکی تر نەکردۆتەوە. بەدەم تێپەڕینی کاتەکەوە "نەمدەتوانی بیر لەهیچ شتێکی تر بکەمەوە". دوای ئەو ماوەیەی بەلای تەیموورەوە هەر نیو سەعاتێك بووە، سەربازەکان گوللەبارانیان کردوون، "ئاماوەیەکی باش تەقەیان لەهەر شتێك دەکرد کەجووڵەی تێدابوایە". تەیموور گوللەیەك لەشانی دەدا و لەبنهەنگڵییەوە دەردەچێت، هەرچۆنێکبووە بەچاڵەکەدا هەڵدەزنێت. بەڵام ئەفسەرێك بەسەر سەربازێکدا دەنەڕێنێت و، دیسانەوە تەیموور بۆناو چاڵەکە تلدەکەنەوەو دەستڕێژی لێدەکەنەوە، گوللەیەکی دی زریکە لەخوارپشتی هەڵدەستێنێت. هەر کە سەربازەکان چووبوون بلدۆزەر بۆ داپۆشینەوەی چاڵەکە بهێنن، تەیموور ڕاستدەبێتەوەو لەدووری هەروا شەش پێیەکەوە لەناو لاشە خوێن لێچۆڕاوەکاندا چاوی بەکیژۆڵەیەکی نەپێکراوی کەمێك لەخۆی گەورەتر دەکەوێت.

"وەرە لەگەڵم" تەیموور هاواری لێدەکات، "نایەم لەسەربازەکان دەترسم" کیژە وای وەڵام دەداتەوە. بەڵام غەریزەی مانەوە لای تەیموور بەهێزبوو. چاوەڕێدەکات تا ئەو زیلەی لایتی لێدەدان و بۆ زیندوو دەگەڕا تێپەڕ دەبێت، ئەمجا خۆی بۆ دەری چاڵەکە بەکێشدەکات و لەکەلەبەرێکدا کە بلدۆزەرەکان لەنزیك چاڵەکەوە دروستیانکردبوو، خۆی حەشاردەدا. هەر کە لۆرییەك بزێشتایە تەیمووریش چاڵەکەی دەگواستەوەو بەهەمان شێوەی پێشوو خۆی تیادا حەشار دەدایەوە. کاتێك دەگاتە چوارەم چاڵ، لەوێش خۆی دەچێت. کەبەئاگادێتەوە سەربازەکان لەپڕکردنەوەی هەموو چاڵەکان بیبوونەوە، بەڵام هێشتا لەو نزیکانە مابوونەوە. ئەمجا

تەیمور دووڕیانێک دەبینێت، ئەو ڕێیەی بەنوێی زانیوە دەگرێت، دوودانە سەعات ڕێدەکات تا سەگوەڕێک دەبیستێ، پیاوێکی بیابانشین بەچرایەکەوە لەخێوەتێک دێتەدەرو، دەیباتە ناو خێوەتەکەی.

تەیمور لە گێڕانەوەی بەسەرهاتەکەی بەردەوامدەبێت و دەڵێت: "خوێنم لێدەچۆڕا، عەرەبیشم نەدەزانی و، ئەویش کوردی نەدەزانی". بەدەست ڕاوەشاندن تێیدەگەیەنێت کەبرسییەتی، بیابان نشینەکە خواردنی دەداتێ و، برینەکانی بۆ دەبەستێتەوەو عازیزییەکی عەرەبانەی خاوێنیشی لەبەردەکات. دوای سێ ڕۆژ بەئۆتۆمۆبێل دەیباتە شاری سەماوە. داڵدەدانی تەیمور، لەعێراقی سەدامدا ژیانی بیابان نشینەکەو خێزانەکەشی دەکەوێتە مەترسییەوە. ئەو خێزانە هەر بەوەوە نەوەستان، چەند کەسێکیان تا لەسەماوەدا هیچ گومانێکیان لێنەکرێت، بۆ دەرمان و جل و بەرگی تەیمور سەدان میلیان بەئۆتۆمۆبێل دەبڕی و لەبەغدا بۆیان دەکڕی، بەدرێژایی دوو دانە ساڵ و نیو تەیمور، لەترسی گرتن بەهیچ جۆرێک لەو ماڵە نەهاتە دەرەوە. بەڕادەیەکی واش فێری عەرەبی دەبێت کەخەریکبێت کوردییەکەی لەبیر بچێتەوە، کاتەکەشی بەیاریکردن لەگەڵ منداڵانی ئەو خێزانەدا بەسەر دەبرد، کەنەیانهێشت کەس بزانێ تیایدا دەژی.

کوڕێکی ئەم خێزانە لەزاخۆ، کەشارێکی کوردەو لای سنووری باکووری خۆرئاوای تورکیایە، سەرباز دەبێت، دۆستایەتییەکی بەهێز لەگەڵ سەربازێکی کوردی ناو سوپای عێراقدا پەیدا دەکات، بەڕادەیەکی وا دەبێتە شوێن بڕوای داوای لێدەکات نامەیەک بۆ مامی تەیمور بەرێت. باوکی سەربازە کوردەکە نامەکە دەگەیەنێت. جارێکی تریش خەڵکی ئاسایی کوردو عەرەب، لەپێناو ڕزگارکردنی کەسانێکدا کەهەر ناشیان ناسن، ژیانی خۆیان خستە مەترسییەوە. سەرەتا مامی تەیمور باوەڕی نەکردووە، چونکە پێی وابووەکە براکەی و هەموو ئەندامانی خێزانەکەشی کوژراون. بەڵام بەهەرحاڵ، بە بیانووی کڕینی تراکتۆرێکی بەکارهێنراوەوە، چۆتە شاری سەماوە. ئەو جارەیان تەیموری نەدۆزییەوە. بەڵام لەجاری دووەمدا و کوڕە عەرەبەکە لەگەڵ برادەرە کوردە سەربازەکەی و دوومامی تەیموردا، بەئۆتۆمۆبێل گەیشتنە سەماوەو، چوونە ماڵەکەی تەیموریان لابووە، لەنیوە شەوێکی مانگی ئەیلولی ١٩٩٠دا، واتە ماوەیەکی کەم لە دوای داگیرکردنەکەی کوێت، تەیموریان هێنایەوە بۆ کەلار. ئەوساکەو تا ئێستاش لەهەموو شارو شارۆچکەیەکدا، بیست و چوار سەعاتە لەمپەر دانراوەو، خەڵکی دەپشکنرێت و، ناسنامە سەیر دەکرێت.

تەیمور وتی: " بەبینینی مامەکانم زۆر خۆشحاڵبووم. بەڵام هێندە لەهەواڵدەران دەترساین نەمدەوێرا بچمە قوتابخانە". لەو دوا چەند مانگەی تەمەنی ڕژێمی بەعسدا، پۆلیس و هەواڵگرانی

عێراق لەهەموو شوێنێکدا بەتوندی چاودێری خەڵکەکەیاندەکرد. کاتێک خێزانەکە دەستیانکردبووە هەواڵگرانی سەدام عەودالی تەیموورن، تەیمور دەکەنە شوالی بزن و دەیبێنن بۆ چیا نزیکەکان تا حەشاریبدەن، وتیشی، چۆتە بەغدا تا لەچێشتخانەیەکدا شاگردی بکات. ئیتر تەیمور تامانگی شوباتی دواتر، دوای ڕزگارکردنی کوێت، دەگەڕێتەوە بۆ ماڵی مامی. ئەگەرچی تەیموور مامی و سێ پیاوی تریش چەکیان هەڵگرتبوو، بەڵام مامی دەیوت: "سەنگەری پێشەوەی سوپای عێراقمان ئەوەندە لێوەنزیکەو، پیاوانی سەدامیش لەهەموو شوێنێکدا هەن، بۆیە هێشتا هەر ترسمان لێیەتی". پێوەندیکردنیش بەو خێزانەی ماوەی زۆر چەپڕکی بەعس کارێکی سامناکە، چوونە قوتابخانەش، کە تەیمور زۆری حەز پێدەکات، مەترسی بۆ ژیانی تیادایە. لەپڕێکا تەیمور سەیری وێنەیەکی ڕەش و سپی باوکی و یەکێك لەمامە کوژراوەکانی کرد، وتی: "من زۆر دڵگرانم، بەڵام هەرگیز ئەو پرسیارەش لەخۆم ناکەم، کەبۆچی دەبێت هەرمن ئەو بەختەوەرەبم کەلەمەرگ ڕزگاری بێت؟ من زۆر ئازار دەچێژم و پێویستم بەپزیشك هەیە". ئەمجا ئۆتۆماتیکیانە، کراسەکەیی هەڵدایەوەو شوێن گوللەکانی لەشی نیشاندام.

کەلەچاوپێکەوتنەکەی تەیمور بوومەوە، زۆر پەشۆکابووم و لەکەمتەرخەمییەکەی سەرکردایەتی کورد سەبارەت بەچارەنووسی تەیمور تووڕەیی دایگرتم، پێدەچوو هەریۆ چاوپێکەوتنە تەلەفیزیۆنییەکان بایەخی پێبدەن، ئەویش بۆ پروپاگەندەیەکی ڕووت. لەوەشدەچوو بێزارییەکەم خەڵکی تریشی بگرتایەتەوە، چونکە وەرگێڕەکەم بەبێ بیرکردنەوە وتی: "ئەگەر بەدەست من بوایە ئەوا تەیمورم دەکردە کۆڵم و دوور دوورم دەخستەوە". بەڵام من یەخەی بەرزانی و تاڵەبانی و هەموو بەرپرسەکانی ترم دەگرت کە چاوم پێیان بکەوتایە، زۆرم لێدەکردن کە تەیمور دووربخەنەوە، چونکە تاکە کەسە لەئەنفالەکان دەربازی بووبێت و لەدۆزەخی سەدام حسێن دەربکەن و بیبێنن لەدەرەوەی وڵات چارەسەریبکەن و بخوێنێت. ڕاستییەکەی من وەك ڕۆژنامەنووسێك و بیانییەك ماڵ ئەوەم نەبوو خۆم لەکاروباری کورد هەڵقورتێنم، بەڵام لەوکاتە ساریلکانە وادەزانی سەدام حسێن و ڕژێمەکەی بەتاوانی کۆمەڵکوژی دادگایی دەکرێن، بۆیە لەوکاتەشدا سەلامەتی تەیمور هێجگار گرنگ دەبێت.

وابزانم لەو کاتە تەواو شووڵم لێهەڵکێشابوو. کە تاڵەبانی گوێی لەقسەکانم گرت، دەستی گرتم و بردمییە لاوەو لەسەرخۆ پێی وتم: "سەدان هەزاری وەك تەیمور لەکوردستاندا هەن". سەرزارەکیانە پێدەچوو قسەکەی تاڵەبانی هەڵەبێت. ئەمجۆرە بیرکردنەوەیە هەرچەندە ژیرێتیشی تیادابێت ئەوا نووکە تیژەکانی مێژوو، کە "ڕووداو"یان لێناوناون کوڵدەبن و هەموو بەرپرسیارێتییە دیارو زەقەکان وندەکەن. ئەمەش بەسەر سەدام حسێن و بەرزانی تاڵەبانی و

هەموو ئەو کەسانەشدا دەشکێتەوە کە لەدوو دەسانی رابرروودا ململانێی چەوتو، بێ لێکدانەوەی، خوێنیان بۆ دەسەڵات ڕشتووە. بەهەرحاڵ دادگاییکردنی سەدام و دامودەزگاکەی لەسەر ئەو تاوانانەی کردوویانە، بەلای کوردەوە بایەخی خۆی هەرماوەو هێشتا شایەتی تەیمور گرنگی خۆی هەیە[١٠]بەڵام تاڵەبانی لەڕێی ئەو تێبینییەوە دەیویست بەڕێگا تایبەتییەکەی خۆی وام تێبگەیەنێت، کە کوردی عێراق هەر هەموویان تاوانەکانی سەدام حسێنیان چەشتووەو پێویستیان بە ئامۆژگاری بیانی نییە، با ئیازیشیان پاك بێت تا ئەو شتانەی بگەن کە تەنانەت بەلای ئەوانەوە بەڵگە نەویستن؟. (راستییەکەی چەند ساڵێك دواتر بۆم دەرکەوت کەمام جەلال و "هێرۆ"ی هاوسەری کارەکەیان بەوە براندبوو کە، تەیموریان بردە ماڵی خۆیان و وەك یەکێکی خێزانەکە هەڵس و کەوتیان لەگەڵدا دەکرد. کەسوپای سەداد چووە ناو هەولێرەوە، تەیموور زۆری دی مەترسیان لەسەربوو لەساڵی ١٩٠٦دا دوور خرانەوە، بێشدا بۆ سەر سنووری تورکیاو دواتر بۆ دورگەی گوام و سەرئەنجام لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا گیرسابۆوە، ئێستا لەنزیك واشنتۆن دەژی)- ئەو بەشەی نارکەوانەکە نووسەر لەحوزەیرانی ٢٠٠٠دا زیادیکرد- وەرگێڕ.

دواتر زۆرم بیر لەو وانەیە کردەوە. دووساڵ دوای ئەوەو لەهاویندا سەردانێکی تری کوردستانی عێراقم کرد، کاتی گەڕاندنەوەم بۆ تورکیا، سەری بەرزانم دا تا وێرانکارییەکەی ببینم. چونکە لە سەردەمی دەسەڵاتی عوسمانییەکان و، ئەمجا بەریتانیاییەکان و، حوکمی شاهانەی عێراق و، دواتریش هەر هەموو ڕژێمە کۆمارییەکان، جار لەدوای جار بەرزانیان وێرانکردووەو، لەهاکامی مل نەدانە بەردەوامەکەیدا بە دەسەڵاتدارانی ناوەند، بەکۆمەڵ

---

[١٠] وەك دەربشکەوت جەلال تاڵەبانی و ڕێکخراوی چاودێری ماف مرۆڤ "هیومان رایتس ووچ" دەستپێشکەریانکردو تەیموریان رزگارکرد. لەپێشدا لەناو کوردستاندا و دوایی لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، کە لەگەڵ لێشاوی کوردە عێراقییەکانی دوای چوونە هەولێری سوپای عێراقی ساڵی ١٩٩٦، گەیشتە ئەو وڵاتەو ئێستا لەناوچەی واشنتۆندا دەژی ئەگەرچی هەندێ نیشی ئاسایی لێرەو لەوێ دەکات بەڵام هیچیان بەو رادەیە نەبوون کە بەشی "تامین صحی"ەکەی بکەن، بۆ چارەسەرکردنی ئەو "کابە"یەی جاروبار دەیگرێت و ئازارە هەمیشەییەکەی پشتی. خەویشی باش نییەو تا ئازاری ٢٠٠٠ ئاواتی چوونەوە قوتابخانەو تەواوکردنی خوێندنەکەی نەهاتبوەدی. لەم رۆژانەی دواییدا بەنووسەری راگەیاند کە:" هاتنەکەی ئەمەریکام هەلێیەکی گەورەبوو، تا ئێستا ناتوانم بەئینگلیزی بخوێنمەوەو بنووسم، کە ئەوەش گرفتە لەڕێی دۆزینەوەی کارێکی باشدا، پێدەچێ وام بۆ نووسرابێت کەلەژیانمدا کامەران نەبم. ئەوەندەشم کاری چەوت لێرە دیوە کەسیش نییە بەدەل یارمەتیم بدات، ئێستا حەز دەکەم بگەڕێمەوە بۆ کوردستان ئەگەرچی مەترسیشی هەبێت" (سەرنج: نووسەر ئەم پەراوێزەی لە شوباتی ٢٠٠٠دا زیادکردووە "وەرگێڕ")

سزادراون. بەڵام کەسەدام لەسزادانی کورد بۆوە، بەرزانیش، وەك هەزاران گوندی تری کاولکراو بەردی بەسەر بەردییەوە نەما. یارمەتییە خێرخوازانییەکەی ئەڵمانیا، سەد خانوویەکی لەم گوندەدا پێدروستکرایەوە، ئەویش وەك سەرەتایەك بۆ ئاوەدانکردنەوەی ئەو گوندو دێیانەی کۆمەڵگەی کوردو کلتورەکەییان بەرجەستە دەکرد.

کاتێك لەگەڵ دوو دۆستی ئەمەریکاییمدا، کە بۆ یەکەمجار سەردانی کوردستانیان دەکرد، بەناو وێرانەی گوندەکاندا دەگەڕاین، بە عەبدولسەلام بەرزانی گەیشتین، کە لەژێر درەختێکدا خۆی لەگەرمای زیاد لە ١١٥ پلەی فەرەنهایتی دەپاراست. ئەم پیاوە بەناوی باپیری کرابۆوە، کەپیاوێکی ناودار بوو، لەسەرەتای جەنگی جیهانی یەکەمدا، عوسمانییەکان بەهۆی پێوەندی نهێنییەوە لەگەڵ ڕووسەکاندا لەسێدارەیان دا. عەبدولسەلام ساڵی ١٩٢٩ لە بەرزان لەدایکبووە، پاشان بۆتە مامۆستای عەرەبی و ئینگلیزی، بەر لەگەڕانەوەی ساڵی ١٩٩١ی بۆ بەرزان ماوەیەکی زۆر لەئێران پەنابەر بووە. شوێنەواری کەنیسەی دیان و کڵێسەی جوولەکەو مزگەوتەکەی بەرزانی نیشاندایین کەبەرلەوەی بەنارنجۆك بیانتەقێننەوەو وێرانی بکەن شان بەشانی یەکتر لەوێدا هەبوون، ئەو دیان و جوولەکانەشی چاك بەبیردێت کە زۆر لەمێژە کۆچیان کردووە، عەبدولسەلام دەیوت: "واتەزانم ئەمڕۆیەکە ئیسحاق و کۆمەڵەکەی زەوییەکەی خۆیانیان بەگاجووت دەکێڵا" سەرنجیشی بۆئەوە ڕاەکێشاین کە لەکوردستاندا، جیا لەهەموو شوێنێکی تری ئەم دونیایە جوولەکە مافی هەبوو زەوی هەبێت و کاری تیادا بکات.

عەبدولسەلام لەسەر قسەکانی ڕۆیشت و دەیوت: "هەموومان پەرۆشی گەڕاندنەوەی تیەمانبوو" پێشی ڕاگەیاندین هەوت منداڵەکەی کە- هەرهەموویان خوێندەوارن-بە هەموو دونیادا بڵاوبوونەتەوە، هەر لەتارانەوە بیگرە تا دەگاتە شاری ئۆرلانۆی ولایەتی فلۆریدای ئەمەریکا. لێم پرسی: "بەڵام خۆت گەڕاویتەتەوە، وانییە؟" وەڵامی دامەوە: "بەڵام هێشتا دڵنیا نین و، ترسی دڕندەکەمان هەیە". بەوجۆرە باسی سەدام حسێن و بارە نائارامەکەی کوردستانی دەکرد، کەلەئەنجامی کۆتایی پێهێنانێکی پەسەندی شەڕەکەی عێراق، لەلایەن بوشەوە هاتبوو، ڕاستییەکەی عەبدولسەلام دانی بەوەدانا کە بەدرێژایی ژیانی نەیزانیوە ئارامی چییە.

سەرەتای سییەکان، بەهۆی مەلامستەفای بەرزانی و شێخ ئەحمەدی زۆر بەڕێزو براگەورەی، کەمەندێ هەڵسوکەوتی سەیری هەبوو[٥١] بەرزان ناوبانگی دەرکردو یەکەم شۆڕشی

---

[٥١] عەبدولسەلام بەرزانی ئەوەی بەبیرهاتەوە کە جارێکیان یەکێك لەمورىدەکان بەشێخ ئەحمەدی وتبوو، خەڵکی ڕەخنەی ئەوەی لێدەگرن کە بۆچی ڕۆژانە نوێژ ناکات و سەرێشووش نابێنت، ئەویش لەوەڵامدا وتبووی "هەر ئەوەندە دەڵێن؟" کە لەعەبدولسەلام پرسی، داخۆ شێخ ئەحمەد ئەزمێنکی پێکەنەمێناوە، وورىايانە وەڵامی

بەخۆیەوەبینی. چونکە بەو پلانەی بەریتانیا قایلنەبوون کە دەیویست ئەو تیرە دیانانەی لەچیا بەرزەکانی "هەکاری" دیوی سنووری تورکیادا دەژیان، لەبەرزان و دەوروبەرەکەیدا نیشتەجێبکات. دیانەکانی چیای هەکاری، لەجەنگی جیهانی یەکەمدا شانبەشانی هێزەکانی ڕووسیا بەگژ تورکیادا دەچوونەوەو ئەواتیش خێرا لەشوێنەکانی خۆیانیان دەرکردن، بۆیە پەنایان بۆناوچەیەکی نزیک دەریاچەی "ئورمێ"ی ئێران برد.

بەریتانیاش بەپێی سیاسەتە ئیمپریالیستییەکەی خۆی، کە کەمایەتییەکانی بۆ دابین کردنی ئاسایش و یاسا بەکاردەهێنا، ئەو جەنگاوەرە شاخاوییانەی بەناوی "لیڤی ئاشووری" پڕچەککرد. ئەوانیش لەزۆربەی شاڵاوە سەربازییەکانی سوپا نوێیەکەی عێراقی ژێر سەرکردایەتی بەریتانیادا هاوکاریانکردو، هێرشیان بۆسەر کوردە سەرشکێنەکانیش کرد.

بەریتانیاییەکان کەبەهۆی گۆڕانی بەرژەوەندییە گرنگەکانی ئیمپراتۆریەتەکەیانەوە، دەستبەرداری ئەو چەکدارانەبوون، زۆر خراپ بەسەریاندا شکایەوە. چونکە هەرکەبەریتانیا دوا بڕیاری "کۆمەڵەی نەتەوەکان"ی، ساڵی ١٩٢٦ی، کە کەرکوکی بە ئەوت دەوڵەمەندی عێراقی، بۆخستنە ژێر ڕکێفی خۆیەوە مسۆگەر کرد، هەرچەندە تورک و کورد هاواریان لێهەستاو پێی قایلنەبوون، ئیتر بۆ دامرکاندنەوەی بزووتنەوەی نەتەوەیی عەرەب، ساڵی ١٩٣٦ ئینتیدابەکەیی بەئیمچە دانپیانانێك کۆڕی و عێراقی بە دەوڵەتێکی سەربەخۆ ناساند. گواستنەوەی دەسەڵات بۆ عێراقییەکان هیچ پشتگیرییەکی بۆ ئەو چەکدارە دیانانە نەهێشتەوە کە نەعەرەب نەکوردی ئەو وڵاتە خۆشیان نەدەویستن. کوردیش هەستیکرد کە خەون و خواستی بەدیهێنانی ئۆتۆنۆمی یان وڵاتێکی سەربەخۆی نەما. بۆیە گواستنەوەی دەسەڵات و نیشتەجێکردنی چەکدارە دیانەکان لە ناوچە کوردییەکاندا، یەکەم شۆڕشی بەسەرکردایەتی هەردووبرا بەرزانییەکە بەرپاکرد.

لەو سەردەمەی گیانی لێبوردن تیایدا زۆر لەئێستا باشتربوو، دەسەڵاتداران هەردووبراکەو دەست و پێوەندەکانیان بۆ باشووری عێراق دوورخستەوەو، ئەمجا ڕێیدان کە لەسلێمانیدا جێگیربن بەڵام چاودێریبکرێن. جالەبەرئەوەی شێخ ئەحمەد سەرکردەیەکی ئایینی و دونیایی بەرزانییەکان بوو، بۆیە مەلا مستەفا لەسلێمانی هەڵات و بۆیەکەمین کەڕەت لەساڵی ١٩٤٣دا و، جارێکی تریش لە ١٩٤٥دا ئاڵای شۆڕشی هەڵکرد. بەریتانیایە ماند ...ەکانی جەنگی جیهانی

داهەوە: "دەبێت ڕاستییەك لەو قسەیەدا هەبێت" ئەمجا ئایەتێکی خوێندەوە(صلوا ...نکم ت...) چل ئێمە خۆ بە (تنکرون)ەکە، واتە "بیر لەخوالکردنەوە"کەوە دەبەستینەوە نەك لە "صلاة"ەکە هەندێك دەڵێن دەبێت ڕۆژی پێنج جار نوێژ بکەیت و، لەهەندێ ڕۆژیشدا سێ کەڕەت، بەڵام ئەگەر "ئەو" واتە خوات لەمێشکدابێت ئەوا لەکاتی نوستندا، ڕۆیشتندا، کاردا، هەرچییەك بکەیت لەویندایە

دووەم ئەم هەواڵەیان لاناخۆشبوو، هەڵمەتێکی هێنانەوە سەر ڕێیان دژ بەکورد کردو، عەبدولسەلام کە ئەوکاتە هەرزەبوو لەگەڵ مامەکانیدا لە شاخەکانەوە بەرەو ئێران بوونەوەو، بەرزانییەکان بوونە پاڵپشتێکی سەرەکی بۆ کۆمارە تەمەنکورتەکەی مەهاباد، کە پلەی ژەنەراڵی بە مەلا مستەفا دراو، یەکێتی شۆرەویش پشتگیری کۆمارەکەی دەکرد.

لەساڵی ١٩٤٧دا ژەنەراڵ بەرزانی، لەبری بەرەو عێراق بکشێتەوە تا بەتاوانی یاخیبوون دادگایی بکرێت، یان لەناو ئێراندا بەتاراوگەیی قایلبێت، کشانەوە ئەفسانەییەکەیی بەرەو یەکێتی شۆرەوی جێبەجێکرد. باوکی عەبدولسەلام لەگەڵ مەلا مستەفادا رۆیشت، بەلام عەبدولسەلام و زۆربەی بەرزانی و خێزانەکانیان، بەگەڵ شێخ ئەحمەد کەوتن و بەسنووردا گەڕانەوە بۆ عێراق و خۆیان بەدەست میرییەوەدا. سەرەتا بەرزانییەکان لەکوردستاندا گیران، ئەمجا گواستیانەوە بۆشاری "کەربەلا"ی باشووری عێراق، کەبەلای موسوڵمانە شیعەکانەوە پیرۆزە، لەوێشەوە بۆ بەندەری بەسرەو، دواتریش بۆ بەغدا. لەساڵی ١٩٥٨دا دەستەلاتدارە شۆڕشگێڕەکان کۆتاییان بەڕژێمی شایانە هێنا، شێخ ئەحمەدیان ئازادکردو ئەویش هەوڵی بۆ گێڕانەوەی ژەنەراڵ بەرزانی و یاوەرەکانی لەتاراوگەی یەکێتی شۆرەویدا. عەبدولسەلام گەڕایەوە بۆ بەرزان، بەلام باوکی بەشداری شۆڕشی ساڵی ١٩٦١ی بەرزانی کردەوەو لە ١٩٧٥یشدا هەلات بۆ ئێران و، ئەمجا هاتەوە عێراق و بۆ باشووریان دوورخستەوە.

عەبدولسەلام بەدرێژایی ژیانی تەنیا ١١ ساڵی لەبەرزاندا ژیاوە، ئەگەرچی هەستیدەکرد ڕوخاوێکی زۆری بە دەستێوەردانی بیانییەکانەوە لەکاروباری کورددا چەشتبێت، بەلام سەرکردایەتی کوردیشی بەرامبەر هەڵەکانیان و ئەوەی بەسەر گەلەکەیدا هات بە بەرپرسیار دادەنا. بەسەرەو نگومکردنی ئەو هەشت هەزار بەرزانییەی ساڵی ١٩٨٣ زۆر نیگەرانبوو، دەشیوت، ڕەخنەگرتن لەسەرکردەکان باشترە وەک لەوەی کورنوشیان بۆ ببرێت، هەموو ئەوقسانەشی ڕەتدەکردەوە کە گوایە، ئەو هاوپەیمانێتییەی کورد لەگەڵ هێزە دەرەکییەکاندا کردبوونی کارەساتەکەی بەسەرهێناون. دەشیوت:"ئێمە لەبری ئەوەی گازندە لەخەڵکی بکەین، دەبێت سەرزەنشتی خۆمان بکەین. کەهاوکاری دوژمنەکانی سەدام حسێن بکەین دەبێ چاوەڕوانی چی لەو بکەین. لەکاتێکدا گەلەکەمان لەژێر سایەی ئەودابوو، گرنگیمان بە بەرژەوەندی تایبەتی خۆمان دەدا، بێگومان گەر ئەو لەتاراندا دەستی لە من گیر نەبێت، بەلام خۆ دەتوانێت ئازارو ئەشکەنجەی ئەوانە بدات کە لەبن دەستیان بۆ نەگبەتی ناوی بەرزانیشیان پێوەبوو".

فاتمە حەمەسالْح خۆی بەیەکێك لەبەرزانییە بەختەوەرەکان دەزانی، چونکە یەکێك لەو خانووە ساکارانەی بەرکەوتبوو کە بەیارمەتییە خێرخوازانەکەی ئەڵمانیا دروستکرابوون. فاتمە بەرلەوەی بۆ عێراق بگەڕێنەوە، کە کەس و کارەکەی بۆ مەهاباد دوورخرانەوە، ساوابوو، بەڵام کە کورد هەرەسەکەی ساڵی ١٩٧٥ی بەسەردا هات، ئەو دوا سات بڕیاریدا ئەڕوات بۆ ئێران، وتی: "ئێستەرمان نەبوو، سنووری ئێرانیشمان زۆر لێوە دووربوو، بەزەحمەت بەپێ دەیگەیشتینێ". دەستەڵاتدارانی عێراق لەگەڵ هەموو خێزانەکەیدا بۆ باشووری وڵاتیان ڕاگوێزا، دەیوت: "خێزانە کوردەکانیان لەوێ بەجۆرێك دابەشکرد، تا پێوەندیمان بەیەکەوە نەبێت هەر خێزانەو لەگوندێکیان دانراین". پاش پێنج ساڵ ڕێیاندا کەخۆی و خێزانەکەی بگەڕێنەوە بۆ کوردستان و ناردیاننە شارۆچکەی قوشتەپە

کەسەدام حسێن لەسەر بەیانی ئەو ڕۆژەی تەموزی ١٩٨٢، بێنەوەی پێشەکی ئاگاداریان بکاتەوە بەرزانییەکانی گرت، مێردەکەی لای دوکتۆر دەبێت و ناگیرێت، چونکە هەر کەشاڵاوەکە دەستپێدەکات خۆی حەشاردەدا. بەڵام کوڕە پانزە ساڵانەکەی لەو ڕۆژەوە ونەو تا ئێستا بێ سەروشوێنە. فاتمە وتی: "پێیان ڕاگەیاندین کەپیاوەکان بچن بۆ کۆبوونەوەو، دوای سێ ڕۆژی دی دەگەڕێنەوە. بەڵام هەموو دەمانزانی فێڵە. ئەو ژنانەی ویستیان پیاوەکانیان دەربازبکەن بەناوی ئاژاوەنانەوە تەقەیان لێکردن و کوشتیانن. پۆلیسیان بۆ هێناین و کەوتنە گیانمان، ئاوو کارەباشیان لێبڕین. دوودانە مانگی ڕەبەق یەکبینە هەڵیان دەکوتایە سەرمان تا دڵنیابن لەوەی هیچ پیاوێك دەرباز نەبووەو، پێشیان دەوتین دەبێ هەر لێرەدا بمرن". لە ١٩٩١دا بەپەلە گەڕابۆوە بۆ بەرزان و، دوو دانە ساڵی ڕێك، بەسەرمای سەختی زستانیش لەچادردا مابۆوە. کە گەڕابۆوە، "هەموو ڕەزو بێستانەکان وێرانکرابوون، گاجووتیشمان نەبوو زەویمان پێ بکێڵایەو کشتوکاڵمان بکردایە". بەهۆی بژارکردن و هەڵکەندنی درکوداڵ و خاوێنکردنی زەوییەوە، تا دارسێو، هەنجیر، هەنار، فستق، سەوزەی تیادا بڕوێنێ، دەستەکانی قاژقاژ ببوون. قسەکانی بەمجۆرە کۆتایی پێهێنا: "کۆن بەرزانییەکان لەهەموو کوردەکانی دی زیاتریان چەشت، بەڵام لەم ڕۆژگارەدا کورد هەمووی ئازارێکی زۆری چەشت".

پەراوێزەکانی بەشی هەشتەم

عەلی کیمیاوی

*" سیمون ڤیزنتال"، چاوپێکەوتنی ڤیزنتال. ٣ی ئەیلولی ١٩٩٤. ڤیەنا.

*"قەلاچۆکردنی ئەرمەنییەکان"، بەپێی بۆچوونی Lord Bryce نزیکەی یەک ملیۆن و ٣٩٦ هەزار ئەرمەنی لەقەلاچۆکردنەکەدا کوژراوە، بڕوانە:

Howard M. Sacher, The Emergence of the Middle East, 1914 – 1924, New York, pp. 106-107

و کوردە ئەنتەرمییەکان لەو بڕوایەدان کە نزیکەی ٧٠٠٠٠٠ کوردی تورکیا بەدەستی سەربازە عوسمانییەکان، یان بەهۆی برسێتی و دوورخستنەوە مردبن. بۆ بەڵگەی زیاتری رۆڵی کورد لە قەلاچۆکردنەکەدا، بڕوانە: بالوێزەکانی وڵاتە یەکگرتووەکان

J.B. Jackson and leslie A Davis Henry Morgenthau, Ambassador Morgen لە thau s Story, Garden City, New York, 1918 pp. 263,213,276,383,386

*"هەوڵی قڕکردنی تەواو یان بەشێک..." راپۆرتێکی رێکخراوی چاودێری مافی مرۆڤی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست "هیومان رایتس ووچ"ە کە لەشوباتی ١٩٩٤دا لەنیویۆرک، بەناوی Bureaucravy of Repression: The Iraqi Government in Its Owrlds هەرچەندە "تاکە پلانێکی تەواو بۆ بنبڕکردنی کورد" تا ئێستا بەدی نەکراوە، بەڵام هێندە بەڵگەی بەهێز هەیە کە هەوڵی جینۆسایدەکەی حکومەتی عێراق پێبسەلمێنرێ. ئاشکراشە کە پەیماننامەی نەتەوە یەکگرتووەکانی تایبەت بەقەدەغەکردن و سزادانی جینۆساید، کەلە کانونی یەکەمی ١٩٤٨دا مۆرکراوەو لە ١٩٥١دا کاری پێکراو لە ١٩٥٩شدا عێراق مۆریکرد.

*"زۆر بەوردی ... لەڕاپۆرتەکانی دادگای پشکنینی ئیسپانیا." بڕوانە

Henry Morgenthau, Ambassador Morgenthau s, Story, p.266.

گومان سەبارەت بەڕاستی ئەم بۆچوونەی مۆرگنتاو چەند بۆچوونێکی تریشی پەیدابوو، بڕوانە Heath W. Lowry, The Story Behind Ambassador Morgenthau s, Stor, Instanbul, 1990. کە تیایدا وهاتووە: یادداشتەکان هەمووی پڕوپاگەندەی ئەمەریکابوون،

دوای ئەوەی لە ١٩١٧دا وڵاتە یەکگرتووەکان جەنگی لە دژی عوسمانییەکان راگەیاند، بەدواکردن و پەیژی وەزارەتی ئەرمەنی کردنی. دەڵێت پاریدەدەرەکانی سور گانتاو ج لەئەستەنبوڵ و ج کاتی رێکخستنی یادداشتەکانی دوای گەڕانەوەی بۆ وڵاتە یەکگرتووەکان هەموویان هەر ئەرمەنی بوون و بۆیە بەدامەزراندنی پێوەندییان بە دادگای پشکنینەکەوە، هەموو هۆیەکی رەشکردنەوەی ناوی عوسمانییەکان هەبووە. بەڵام پرسیار سەبارەت بەراستی Lowry خۆشی هەیە کە حکومەتی تورکیا بە. گرتنی شوێنێکی تایبەت بۆی لەپرینستون کەوەکو راوێژکارێکی بەکرێگیراو رێنمایی ئەنقەرە بکات.

*"بێرەحمانە هەرچی پیاو و ... بیالکوژن" لەنامەیەکی هایك ث. سەلامیان، کە International Herald Tribune ٢٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٩٢دایە.

*"زانیاری نهێنیشیان ... لەکۆمپیوتەر ... پاراستووە"، چاوپێکەوتنێکی "ئازاد هەونی". هەولێر ٢٢ی ئازاری ١٩٩١. ئازاد کوردێکە کاتی هێرشە ئاسمانییەکانی ئەمەریکای کانونی دووەمی ١٩٩١، دوای ئەوەی بۆردومانەکە ژوورەکانی بەندیخانەی خستبووەڕوو و سەنتەرێکی کۆمپیوتەری لەیەکێك لە بیناکانی ناوەوەی وێرانکردبوو، لەوێ هەڵاتبوو.

*""ستاژی" بڕوانە: Disappearances and Political Killings: Human Rights Crisis of the 1990s: Atlannual for Action, Amnesty International, London 1994 p.18.

*"بەسەرهاتی خێزانەکەی خۆی"، چاوپێکەوتنێکی ووشیار زێباری. سەلاحەدین. ١٢ی شوباتی ١٩٩٢.

*"هەوالگرانی عێراق" ژمەری مشك گەمەیەکی چەپەڵی سیخوڕە عێراقییەکان بوو کەزۆر کەیفیان پێی دەهات: لەچاوپێکەوتنێکی دکتۆر مەحمود عوسمان و عەدنان موفتی پاریسدا کە لە ١ی شوباتی ١٩٩١ گێڕایانەوە سەرگوزشتەی باڵاکەیان گێڕایەوە: لە ٢٤ی تشرینی دووەمی ١٩٨٧دا مەحمود عوسمانی جێگری سەرۆکی حیزبی سۆشیالیست و عەدنان موفتی پاریدە دەری و برادەرێکی تریان، ئافرەتێکی قەشەنگی کورد کەهاوسەری یەکێك لە پاسدارە سەرەکییەکانی تاڵەبانی بووەو مێردەکەی گیراوە، "تالیۆم"ی بۆ لە ماستاو کردبوون و ئەوانیش خواردبوویانەوە، بەڵام رزگار دەبن. دیارە دوکتۆر مەحمود عوسمان و برادەرەکانی ئاگادار ی د . نەبیوون کەئەو ئافرەتە لەگەڵ هەواڵگرانی عێراقیدا رێککەوتووە، بەرامبەر بەردانی مێردە. ی نیسشیان بۆ بکات. سێ کوردی تریان بەدەم ئازارێکی زۆرو ڕشانەوەوە گیانیار .دەدەن . ر (دڵەکزێ و بلقکردنی قاچ و دواتریش سەر ڕووتانەوە، دیاردەکانی تالیومن). کۆنە پزیشکێتییەکەی دوکتۆر مەحمود فریایان کەوتبوو، کارەساتەکەی دیاری دەکات، خۆی هەر لەناو عێراقدا دەمێنێتەوەو

بەڵام ئازلیانە سێ کوردەکەی دی بەگوێرەی بەسنووردا بۆ ئێران دەگوێزرێنەوە،پاشان بەئۆتۆمۆبیلی فریاگوزاری بەرەو تاران بۆچارەسەر دەبرێن. ئافەرین بۆ رێکخراوی لێبووردنی گشتی نێو دەوڵەتی کەبەزووی "ئەنتیدوتی پروسیلی بلو"ی لەئەڵمانیاوە گەیاندنێ بۆ چارەسەرکردنی گرفتەکەیان، دواییش UNHCR ناردنیانی بۆ لەندەن سازکرد، کەلەوێش رێکخراوی لێبووردنی نێو دەوڵەتی دواچارەسەریانی بەدیهێنا.

پێشمەرگەکان ئەنتیدوتەکەیان گەیاندە دوکتۆر عوسمان لەناو عێراقدا.

عێراقییەکانیش بەڵێنەکەیان بردەسەرو مێردە گیراوەکەیان بۆ بەردا، ئەویش بەو مەرجەی کە هەردووکیان کاریان بۆبکەن. لەڕاپەڕینی ١٩٩١دا ژن و مێردەکە لەسلێمانی گیران و دادگاییکران و حوکمی لەسێدارەدانیان دان، بەمجیا هەردووکیان لەسێدارە دران.

*"برندایەتی عێراقییەکان" بڕوانە: Freya Stork, Dust in the Lion s Talcott Seelye
هەروەها Paw, :London 1962 pp. 141-142 سەرنج بۆ نموونەیەکی تر رادەکێشێ؛ کە دەڵێت:"عێراقییەکان ئارەزوویان لەشەڕەفی و دڕندایەتییەکی وا هەیە کە لەگەڵ دروودەلەسەی حکومەتەکەیاندا ناگونجێت" ئەوەش بەقسەی : The Arabists: The Romance of an
American Elite, New York 1992 p. 252

*"ئەمە شێوازێکی شێوێنراوە بۆ پتەوکردنی پەیوەندی نێرینەکان" کاربەدەستێکی ئەمنی عێراقی کە بۆ سعودییە هەڵاتبوو دەڵێ: لەچەند بۆنەیەکی ساڵانی ٩٨٥و ٩٨٦ دا خۆی و چەند کاربەدەستێکی سەرەکی تری ئەمن بۆ ئاهەنگێکی سەر -ئەترثار- لەعێراق بانگکرابوون. دوای ئانخواردن و ویسکی و بیرە خواردنەوە چەکیان دابووە هەموویان، چەند جارێک فەرمانی دەستڕێژیکردنی ئەو دیلە چاو بەستراوانەیان پێدرابوو کە پێشتر چاڵیان بۆ هەڵکەنرابوو، قوربانییەکانیان دەکەوتنە ناوچاڵەکانەوەو ئەمجا بە بلدۆزەر دادەپۆشران. چاوپێکەوتنی ئەحمەد چەلەبی "کۆنگرەی نیشتمانی عێراقی" لە لەندەن ١٠ ئابی ١٩٩٦.

**"٤٢٤٠ گوندی کورد تا ئەمڕۆ تەختکراوە" گفتوگۆیەکی تەلەفۆنی لەگەڵ شۆڕش رەسوڵ لەندەن. ١٩ی تشرینی دووەمی ١٩٩٤. لە ١٩٦١دا هێزی ئاسمانی عێراقی لایەنی کەم ١٢٧٠ گوندی کاولکردووە، بڕوانە: Kaplan, The Arabists, p. 215.

*" ئەگەر کلر وابڕوات"، چاوپێکەوتنێکی مەسعود بەرزانی لەشام. ٣ی کانونی یەکەمی ١٩٨٧.

*"جەنگێکە هەموو دونیا ڕێزی لێدەگرێت"، بڕوانە: Ginoside in liaq: The Anfal
Compaingn Against the Kurds, Middle East Wath New York p. 111.

*"ئەدەرەمنیل" بڕوانە: Henry Morgenthau Ambassodor Morgenthau 's, Story, p 196 .

-"ئەگەر وانەکەین "، بڕوانە: Ginoside in Iraq, p. 347

*"من گە نمی نەوانم ناوێت" هەمان سەرچاوە لاپەڕە ٣٤٦ .

*"کێ بەرهەڵستی ئەو کارە دەکات ؟" هەمان سەرچاوە لاپەڕە ٣٤٩ .

*" بۆ دەبوا خۆشگوزەرانم بکردنایە؟" هەمان سەرچاوە لاپەڕە ٣٥٢ .

*"ئەم ژمارەی ١٨٢ هەزارەی ڕووتان پێوەناوە"، چاوپێکەوتنێکی عەدنان موفتی پاریس . ٢٨ی تشرینی یەکەمی ١٩٩١ .

" بەشەست هەزار تا ١١٠ هەزار کەسم خەملاندووە"، گفتوگۆیەکی تەلەفۆنی لەگەڵ شۆڕش ڕەسوڵدا ١٩.ی تشرینی دووەمی ١٩٩٤ .

*"بەسەدان هەزار کەس"، بڕوانە: Disappearances and Political Killings: Human Rights Crisis of the 1990 s:Atlannual for Action, Amnesty International London 1994 p. 17

دیسان لەبارەی بەزەحمەت دۆزینەوەی ژمارەی ڕاستەقینەی ئەوانەوە دەدوێت کە بەبێ دادگاییکردن لەسێدارە دراون یان گوللەبارانکراون . بەڵام پێویستە بەژمارەی سەرەو نگومکراوان بخەملێنرێن، جا کوژرابن یان لەسێدارە درابن یان دەستڕێژ کرابن، ئەگەر هەمووی کۆبکرێتەوە ئەوا دەردەکەوێت کەلە هەشتاکاندا بەسەدان هەزار کەس حوکمی کوشتنیان بەسەردا دراوە .

*"ڕادیەکی واگوشندە"، بڕوانە: National Geogrophic Vol. 182 No2 August 1992 p. 42

*"لایەنی کەم ٦٠ گوندی گازبارانکرد" Ginoside in Iraq: p. 359

*"شەڕی جینۆساید" چاوپێکەوتنێکی ولیام نیگلتون لە واشنتۆن دی سی. کانونی یەکەمی ١٩٨٦

.

*" پیاوەکانی بەرزانی لەشام"چاوپێکەوتنێکی غازی زێباری . ٦ی مایسی ١٩٨٧ شام .

*"جیگری سەرۆک، تەها سینین مەعروف"بڕوانە: Interntioal Herald Tribune, November 8-9, 1988

*"بەرماوەی گازی ... "بڕوانە: Ginoside in Iraq: p.xxix

*"گلاسپی بۆی گێڕامەوە" چاوپێکەوتنی ئەپریل گلاسپی لە واشنتۆن دی سی. ٢٢ی کانونی یەکەمی ١٩٩٤ .

*"هیچ زانیاریەکمان... نییە" بڕوانە: Bureaucravy of Repression: The Iraqi Government in Its Owrds, Humen Rights Watch/ Middle East, New York 1994

*"لەسەردانی حوزەیرانی ١٩٨٨یدا"چاوپێکەوتنی جەلال تاڵەبانی . پاریس ٢١ی ئەیلولی ١٩٨٨

*"بەغدا بەنقەتی و پەشۆکاوانە" بڕوانە: Bureauc ravy of Repression : TheIraqi Government in Its Owrds, HumenRights Watch/ Middle Eest, Ney York, 1994p. 23 کەبە دوورودرێژی لەتۆمەتی شێواندن دەدوێت، نووسەرەکان ئاماژە بۆ ئەوەدەکەن کە لەکاتێکدا هیچ "تاکە پلاتیکی سەرەکی تەواو" بەدینەکراوە، بەڵگەکان لەژمارەیەکی زۆری فایلەکاندا، بابەپەرش و بڵاویش بن، بەڵام ڕاستییەکی گونجاو هەر دەردەخەن کە گونجاوییەکەیان بەشەکانی کەمییەکی گەورەی ئاڵۆز دەنوێنن .

*"وردەکارییەکانی یاسای نێو دەوڵەتی"گفتوگۆیەک بەتەلەفۆن لەگەڵ شۆڕش ڕەسولدا . لەندەن. ١٧ی تشرینی دووەمی ١٩٩٤ .

*"دەربخست کەدەکرێت دادگای ..."بڕوانە: Istvan Deak, Misjudgemont at Nuremburg, The New York Review of Books,

*"ئەگەر واشی دابنێن کەهەندێ کەسی باش لەناو کوردا هەبن"، بڕوانە: Ginoside in Iraq:p. 353

*"کەس ناتوانێت لەکەرکوکەوە بچێت بۆ هەولێر"، سەرچاوەی پێشوو لا ٢٤

*"ئەوانە یاخییەکانن"سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ٦٨ .

*" دوونەفەری پەلەداری عێراقی دیلەوە"، گفتوگۆیەکی بەتەلەفۆن لەگەڵ شۆڕش رەسول . لەندەن . ١٩ی تشرینی دووەمی ١٩٩٤ .

*"تاڵەبانی داوای کردەوەی کەناڵێکی تایبەتی لێکردم " بڕوانە: Gionoside in IraqLp.349

*"بەلایەنی کەمەوە قوربانییەکانی هەڵەبجەی بە ٢٨٠٠کەس داناوە" گفتوگۆیەک بەتەلەفۆن لەگەڵ شۆڕش ڕەسولدا . لەندەن ١٩ی تشرینی دووەمی ١٩٩٤ .

*"سەرەڕای ئەو بەڵگەیەی کەهیچ گومانێکی نەدەهێشتەوە"، ئەم جۆرە باسە لەکتێبەکەی: Stephen C. Pelletere: The Iran-Iraq Warchaosin: in a Vacum, New York, 1992 تۆمەتەکەی کارلایل، کە ئێران گازبارانی هەڵەبجەی کردووە، لەو ڕاستییەوە هاتبوو کەهەندێک لەلاشەی کوژراوەکان لێویان شین هەڵگەڕابوو، کە ئەوە هەر لەگازی سایانیدەوە پەیدا دەبێت کە بڕوا وابوو عێراق ئەو جۆرە گازەی ئەو حاڵەتەی لێنەکەوتەوە نەبێت، بەڵام کەلە ٢٣ی مایسی ١٩٢٣دا Middle East Watch چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ دوکتۆر هاوارد هۆدا کرد کە لەئامۆژگای پزیشکی گشتی لەهارڤارد پرۆفیسۆرە، پرۆفیسۆر هاوارد هۆ ڕوونیکردەوە کەلێو

شینبوونەوە لە: Actyle holines terase in hibitors یشەوە ، کەکار لە "ئەعساب" دەکات و کۆئەندامی هەناسەدانیش ئیفلیج دەکات . (بڕوانە:Ginoside in Iraq :p.26) .

ڕاستییەکەی پاشان تویژینەوە دەریخست کە گازبارانەکەی هەڵەبجەی تیکەڵەیەکی گازی خەردەل و بابەتەکانی دژی ئەعساب و سارین و تابون و x7 کە بۆ یەکەمینجار سەدام بەکاریهێناوە . ١٠ساڵێك دوای هێرشەکە، بەڵگەی ڕەوایی بەوکەسانەی بەرکەوتبوون ونەمردبوون دەرکەوت، کەبەدەست گەلێك دەردی "بۆماوە" وەو پەتای پێست و تەنگەنەفەسی و حالاتی شێرپەنجەی خراپ و لەبارچوونی منداڵ و منداڵی شێواو لەدایکبووی وەك پەرتبوونی زمان و قڵیشی لێو ونەخۆشی دڵ و کەموکورتی سییەکانەوە، تووشی گەلێك ناڕەحەتی و زەلیلی ببوون. لەبەرنامەیەکی بەبەڵگەی تەلەفزیۆنی -گواین ڕوبەرتس-دا، کە شوباتی ١٩٩٦ لەکەناڵی چوارەوە نیشاندرا،-کریستین گوسدن- پسپۆڕی "بۆماوە"ی زانکۆی لیڤەر پوڵ ئاکامی باسەکانی خۆی لەناو هەڵەبجەدا، بۆیدەرکەوت کە گازی ژەهراوی ووروژم بۆ DNAدەبات کەکلیلی ژیانەوە کارێك دەکات کە خانەکان بەشێواوی بەشبن .

*خەڵکەکە دەترسن"، چاوپێکەوتنێکی دوکتۆر مەحمود عوسمان . شام ٢٣ی نیسانی ١٩٨٨ .

*"کورد هەمووی دەیزانی" گفتوگۆیەك بەتەلەفۆن لەگەڵ ڕەسوڵدا . لەندەن . ١٩ی تشرینی دووەمی ١٩٩٤ .

*"زۆر بەرێز براگەورەی کەهەندێ هەڵس و کەوتی سەیری هەبوو" چاوپێکەوتن لەگەڵ عەبدولسەلام بەرزنی . بەرزان/ عێراق . ٢٣ی حوزەیرانی ١٩٩٣ .

*"یەکێ لەبەرزانییە بەختەوەرەکان"، چاوپێکەوتنی فاتمە حەمە سالح . بەرزان/ عێراق . ٢٣ی حوزەیرانی ١٩٩٣ .

(٩)

بوومەلەرزە كۆمەڵایەتییەكەی توركیا

"ڕەنگە ئەنقەرە دەریاكەی پێووشكبكرێت، بەڵام ماسییەكانی پێناگیرێت"

بەشار كەمال

هیچ وڵاتێك وەك توركیا دوا دەساڵی سەدەی بیستەم خۆی ناخزێنێتە كونجێكەوە، تەنیا مەگەر كوێرانە ملكەچی ئەو بنەما سولوانە بێت كەلەسەری دامەزراوە. گاڵتە جاڕییەكەش لەوەدایە كەئەو كوردانەی پێش حەفتا ساڵ یەكەم قوربانی كۆماری توركیابوون، ئێستا پێشەوایەتی ڕووخێنەرانی ئەو ڕژێمە خزاوە دەكەن كە كەمال ئەتاتورك دایمەزراند، لەبەرامبەریشدا وڵاتی توركیا ئامادەنییە دان بە ئاساییترین خواست و داواكانی كورد، لەڕووی كلتووری و ئابوری و سیاسییەوە بنێت، ئەگەرچی توركێكی زۆر بە باشترین دەرفەتی ئەم سەدان ساڵەی دادەنێن كە بۆ وڵاتەكەیان هەڵكەوتبێت، چونكە خەونی دیموكراتییەتێكی عیلمانی و خۆ نەبەستنەوە بە ئاوەندەوە، پەرەدان بەسامان و ڕۆڵی توركیا لەترسناكترین ناوچەی دونیادا بەباچوو، حكومەتە یەكبەدوای یەكەكانیش ڕالەیەكیان بۆ ئەو شەڕە ناوخۆییە دانەنا، كە لەساڵی ١٩٨٤ەوە لەكوردستانی توركیادا بەرپابووە، تابێتیش گرانتر لەسەریان دەوەستێتەوە.

لەڕووی تیۆرییەوە، هیچ كاتێك باری توركیا لەمڕۆ باشتر نەبووە. بەتەواوبوونی جەنگی سارد و لێكهەڵوەشاندنەوەی یەكێتی شۆرەوی، كە ٢٠٠ ساڵە بۆ یەكەمین جار توركیا لەبەرڕوو وەستانەوەی ڕووسیای هاوسێی لەخۆی بەهێزتری ڕزگاریبوو. بەڵام بەهیچ جۆرێكیش وانەكەوتەوە كە توركیاو دۆستە دەرەكییەكانی دڵیان پێی خۆشبوو، چونكە خەونی بەدیهێنانی سامان و شكۆمەندی كۆماری توركیای ئاسیای ناوەڕاست، كە تازە لەژێر چەپۆكی مۆسكۆ دەرچووبوو، پووچ دەرچوو. كۆماری توركیا كە خۆی بە دیاردە دیموكراسییە عیلمانییەكان و، ڕۆڵی لەپەیمانی ناتۆو، ئەندامێتی چەند دەزگایەكی ئەوروپاییەوە دەرنەخست و، تا ملكەچێتی خۆشی بۆ چەمكە تازەگەرییەكانی ئەتاتورك كەبە "كەمالیزم" ناسراوە، بسەلمێنێت،

ئارەزوومەندێتییەکەیی خۆرئاوای یەکلاییەکردەوە. بەڵام رۆژگار زیاتر "کەمالیزم"ی بەیەکداناوەی ئایدیۆلۆژیایەکی کۆنی بیانیی، کە لەشۆڕشەکانی فەرەنساو ڕوسیا، یان لەدەوڵەتیەککرتووەکەی مۆسۆلۆنی، کەلەسالآنی دوای ١٩٢٣ی دامەزراندنی کۆماری تورکیادا کاریگەرییەکی زۆری کردبووە سەر ئەتاتورك، دادەنا، وەك لەوەی چەمکێکی تازەگەربێت.

ناڕەزایی خەڵك بەخۆهەڵواسینی لێپرسراوان بەدروشمی دەزگاکانەوە، کەڕۆژانە پووچەڵیان ئاشکراتردەبوو، وایکرد لەهەڵبژاردنەکاندا خۆدووربگرن. تورکیا بەهەموو کەموکورتییەکانی دیموکراتییەکەیەوە، کەلەماوەی نێوان هەردوو کودەتایەکی سەربازیانەدا هەڵبژاردنێکی ئازادو خاوێن‌و فرەلایەنە دەکرا، ئەگەر لەگەڵ هەریەك لە ئێران‌و عێراق‌و سوریادا بەراوردبکرێت، کەبەشێکی گەورەی دانیشتوانەکانیان کوردە، جیاوازییەکی سەرەکی هەیە. لەهەڵبژاردنەکەی کانونی یەکەمی ١٩٩٥دا، سەدی ٤٦ دەنگی ئەو کەسانەی لەتورکیادا مافی دەنگدانیان هەبوو بەفیڕۆ رۆیشت. چونکە بەشێکی زۆریان هەر دەنگیان نەدا (ئەگەرچی بەپێی یاسا دەبوا دەنگ بدەن) هەندێکیشیان پەڕەی سپییان خستە سندووقی دەنگدانەکانەوە، یان دەنگیان بۆ ئیسلامییەکان یان ئەو پارتە بچووکانەدا کەلەبەر کەمی دەنگەکانیان نەچوونە پەرلەمانەوە، چونکە مەرجێکی چوونە پەرلەمان سەدی ١٠ی دەنگی دەنگدەرانی هەموو وڵاتە. رۆژنامەی "حوڕییەت" کە لەتورکیادا زۆر بڵاوە، بەدڵگرانییەوە سەبارەت بە ئەنجامی ئەو هەڵبژاردنە نووسیبووی، بۆیەکەمین جارە گەلی تورك لەدژی ئایدۆلۆژیای ئەتاتورك‌و دەزگاکانی کۆمار بووەستێتەوە. هیوابڕاوی بەرامبەر ئەنجامی هەڵبژاردنەکە بەرلەوەیەکبوو، یەکێك لەرۆژنامەنووسەکانی سەر بەڕژێم والیبکات، بڵێت:"حکومەتی هەڵبژێردراو، تورکیا بەڕێوەنابات، بەڵکو دەوڵەت، کەهێزێکی شاراوە بەڕێوەی دەبات، لەپێناو رزگارکردنی خۆی‌و -سیستەمە ئایدۆلۆژیا رەسمییە-کەیدا کەمێك دەستەڵاتی بەو حکومەتە دەوە کە هەر بەناو حکومەتە نەك بەناوەرۆك".

سەرەتای تشرینی دووەمی ١٩٩٦ کارەساتێکی ئۆتومۆبێل لەسەر رێگایەکی سەرەکی لەدووری ١٠٠ میل لەباشووری خۆرئاوای ئەستەنبوولەوە، ڕوویدا، بەرواڵەت کارەساتێکی ئاساییبوو، بەڵام بەڵگەی راستی قسەکانی رۆژنامەنووسەکەبوو، بەجۆرێکی واش بڵاوبوونەوەی گەندەڵی دەزگا دەستەڵاتدارەکانی تورکیای سەلماند، کە نیشتمانپەروەرترین تورك نکوڵی بۆ لێنەدەکرا. لەو کارەساتەدا کۆنە خانمە شاجوانی تورکیاو، دۆستەکی‌و پارێزەرێکی، کەلەدونیای تاواندا بوو (لەسەر هەڵاتنی لە بەندیخانەیەکی سویسرا، دوای ئەوەی تاوانی بازرگانیکردنی موخەدەراتی بەسەردا سەلمێنرابوو، ئەنتەرپول لەشوێنی دەگەڕا)و، گەورە لێپرسراوێکی ئاسایش کەلە قەڵاچۆکردنە بەدناوەکەی پارتیزانی کوردستانی تورکیادا دەستی

هەبوو، کوژران. بێجگە لە "سادات بۆچاک"ی پەرلەمانتارو دەرەبەگی کورد، کەلەشکری تایبەتی بۆ یاریدەدانی میری دامەزراندبوو، میریش سەرپێچی یاسای بۆ دەکردو مانگانە تێکڕا یەک ملیۆن دۆلاری بۆ تەرخانەکرد، کەسی دی لەکارەساتەکەدا دەرنەچوو. دوکتۆرەکەی بۆچاک دەیوت، تووشی لەبیرچوونەوەیەکی کەمخایەن بووە، کەلەبەختانی بوو، چونکە هەموو شتەکانی کارەساتەکەی بەبیر نەدەهاتەوە. کەچی هەر دوای چەند ڕۆژێک "محەممەد ئاگر"ەی وەزیری ناوخۆ، کەدۆستێکی سەمیری ئەو چوار کەسەبوو، ناچارکرا وازلەکارەکەی بهێنێت. میدیای تورک بەدرێژایی سێ مانگی ئاینده ڕسواییەکانی ئاشکرا دەکرد. پەردە لەڕووی ئەو ئاسانکاریانەی بۆ "عەبدوڵڵا چاتلی" دەکران لادرا کە، چەک پێدان و، چەکی بێدەنگ و، پاسپۆرتی دیپلۆماتیانەو، مۆڵەتی ڕەسمی هەڵگرتنی چەکو، نیو دەرزەنێک پێناسەی ڕەسمیانەی بەناوی خوازراو دەگرتەوە. یەکێک لەو شتە گرنگانەی ئاشکرابوو، چاتلی بەدرێژایی ١٠ دانە ساڵی ڕەبەق پیاوی بۆ میری کوشتبوو، لەمە سەرەڕای ڕۆڵی پێشەرمانەی ساڵی ١٩٧٨ی کە ڕێی بۆ هەڵاتنی محەممەد عەلی ئەکسای، بەشکاندنی ئەو بەندیخانەیەی تیایدا بەندبوو خۆشکرد، دواتر هەوڵی کوشتنی پاپا یوحەنا پۆڵسی دووەمیشی دا. دەرکەوت گۆی هەموو ئەو ڕسواییە جۆراو جۆرانە لەوەدا خۆی دەنواند کە تاوانی ڕێکخراو کەوتبووە ناو هێزەکانی سوپاو ئاسایش و حکومەت و پەرلەمانەوە. هەموشیان هەر یەکەو بەجۆرێک، چاویان لە بازرگانێتی موخەدەرات و تیرۆرو خاڵکوژی و لەناوبردنی خەڵکی، کەپیاوکوژە جیهانییەکانی سەر بەئاسایش بەپارە دەیانکردو، لەباشووری خۆرهەڵاتی تورکیادا لەکوشتنی ٤٠٠٠ کورد بەرپرسیارن، کەئەوانەش بەبێئاگاداری دادگاو بێئەوەی هیچ لێکۆڵینەوەیەکیان لەگەڵدا کرابێت مەیسەرنراوە، کەنەدڵییەکی بێ شوماریش لەپێناو بەرژەوەندی ئەو کەمایەتییەی لەناو دەوڵەتدا دەوڵەتبوون و، هەموشیان پێکەوە گرۆکی ناسراوبە "پارتی جەنگ"یان پێکهێنابوو، چاوپرسێتییەکەی خۆیان بە نیشتمان پەروەرێتییە توندڕەوو خۆ بەکەمالیزم بەستنەوە دادەپۆشی و، ڕێگەی چارەسەرکردنی سیاسیانەی کێشەی کوردیان نەدەدا. گەورەترین ڕسوایی کۆماری تورکیا مەسعود یەڵمازی سەرۆک وەزیرانی تورکیای ناچارکرد کەبەشێکی کەمی ڕاپۆرتە ڕەسمییەکەی بۆ "دایکی هەر هەموو شەرمەزارییەکان" تەرخان بکات و بیخاتە ڕوو، هەرچەندە لەناونەهێنانی سوپادا زۆر وریابوو، ڕۆڵی خۆی زیاتر بۆناو زڕاندنی "تانسو چیلەر"ی دوژمنە سەرەکییەکەی بوو. لەسەرو ئەوانەشەوە ئەوەی کەمالییەکانی زیاتر پەستکردبوو بەرزبوونەوەی پارتی "رفاه"ە ئیسلامییەکەبوو، کە لەهەڵبژاردنەکەی ساڵی ١٩٩٦دا بەگەورەترین پارت سەری دەرکردبوو، سەدی ٢١دەنگی سەرجەم دەنگدەرانی وەدەستهێنا کە سێ ئەوەندەی دەنگەکانی هەڵبژاردنی ساڵی

١٩٨٧ی بوو. ڕەفاه ساڵی ١٩٩٤ بەهەڵبژاردن دەستی بەسەر شارەوانی شارە گەورەکانی وەك ئەنقەرە، ئەستەنبوڵ، ئەزمیردا گرت.

کوردێکی زۆربۆ تۆڵەسەندنەوە لەپارتە عیلمانییەکان، کە لەسزادانە ناڕەواکەی کورددا بەرپرسیاربوون، باوەڕیشیان بەو بەڵێنانەی ڕەفاه کردبوو کەگوایە کۆتایی بەشەڕە ناهەموارەکە دەهێنێت و، ڕێگاش بەکورد دەدات لەقوتابخانەدا بەزمانی خۆیان بخوێنن و لەڕادیۆو تەلەفیزیۆندا بەکاریبهێنن، دەنگیان بۆ ڕەفاه دابوو. دەستەڵاتدارانی تورکیا لەترسی دەنگهێنانێکی زۆری ڕەفاه، مانگێك بەر لەهەڵبژاردنەکە ڕێیان بە پارتی گەلی دیموکراتی "هادیپ"دا (هادیپ ناوێکی دروستکراوە لەچەند پیتی یەکەمی چەند وشەیەك کە "پارتی"و "دیموکراتی"و "خەڵك"ە پێکهاتووە)، کەدواپارتی کوردی ڕەنیدرلوی تورکیابوو ناوی پاڵێوراوەکانی خۆی رابگەیەنێت، ئەویش بەو هیوایەی کەدەنگەکانی ڕەفاه کەمبکاتەوە. ئەگەرچی ١٠ ساڵ بەسەر شەڕەکەدا ڕەتببوو. بەڵام هەڵمەتی هەڵبژاردنەکە لەکوردستانی تورکیادا زۆر گەرمبوو. بۆیەکەمین جار ئافرەتی کورد ولزیان لەتەنیا سەیرکردن هێناو چالاکانە خۆیان کوتایە ناو هەڵمەتی هەڵبژاردنەکەوەو، زۆر بەچڕی بەشداریان لەو میهرەجانە سیاسیانەدا کرد کە لەدیاربەکرو سەرجەم شارە کوردەکانی تردا، بۆ پێداگرتن لەسەر راگرتنی شەڕەکە سازدەکران[٥٢].

شتێکی تری تازەش سەری هەڵدابوو، بەرژەوەندی بازرگانێتی کەبەشێکی گرنگی تورکیای نوێیە خەریکبوو خۆی لەکۆتی بیرۆکراتییەتی کەمالیزم رزگاربکات و داوای ڕژێمێکی هێورتری وای لەتورکیادا دەکرد، کە ئەوەندە ئازاببێت رادەیەك بۆ شەڕی بەردەوامی کورد دابنێت، ئەوە یەکەمین جار بوو لەتورکیادا ناڕەزایی لەدژی شەڕی کورد بەرزبێتەوە. لێکۆڵینەوەیەك کەساڵی

([52]) هەرچەندە هادیپ لەدواساتدا ڕێی راگەیاندنی لیستی پاڵێوراوەکانی درا، بەڵام ڕەفاه سەدی ٢٧ی شارە کوردییەکانی هێنا، کەئەوە دووەم سەرکەوتنی ڕەفاهە لەسەرتاپای وڵاتدا، لەوێدا یەکەم یان دووەمی بەدەستهێنا، چونکە لەناوچەرگەی کوردستاندا هادیپ سەدی ٤٥ی دەنگەکانی هەکاری و، سەدی ٢٧ی دەنگەکانی دیاربەکر، کە لەدەنگدەران رابوو دەنگدان بۆ هادیپ پشتگیریکردنی کوردایەتی دەگەیەنێت بەڵام لەشارەکانی خۆرئاوای تورکیا خراپ دۆڕا، هۆی ئەوەی لەئاستی هەموو وڵاتدا سەدی ١٧ ؛ دەنگەکانی هێنابوو. دراکەوتنی ناو نووسینی زۆربەی ئەو کوردانەی لەشوێنی خۆیاندا نەمابوون بەهۆی دراکەوتنی راگەیاندنی لیستەکەوە، هەستکردن بەوەی کەدەنگیان بەفیڕۆ دەچێت چونکە زەحمەتبوو سەدی ١٠ی دەنگی هەموو وڵات بهێنێ، مەترسی لەوەی هادیپ پشتگیری پێ کەکەو چەند هاوپەیمانێکی تورکە چەپڕەوەکانی بکات بۆیە لەئەنجامدا زۆری کوردەکان، بەتایبەتی لەخۆرهەڵات و باشووری خۆرهەڵاتدا کەئەنوێنەرایەتییەکی راستەقینەی ناو پەرلەمان بێبەشکراین

١٩٩٥ لەلایەن گرنگترین کۆمەڵەی خاوەن کارەکانی تورکیاوە کرابوو، وای نیشاندەداکە کورد، بەپێچەوانەی ئەوەی دەوڵەت و پارتی کرێکارانی کوردستان دەیڵێن، سەربەخۆییان لەتورکیا ناوێت، بەڵکو مافی سیاسییانەو بەدیهێنانی یەکسانییان بەتورکەو، گەشەکردن بەشارە کوردنشینەکان، کەزۆر لەمێژە پشتگوێخراون و پەرمیان پێنەدراوە، دەوێت. ئەگەرچی هۆی بەجەرگێتی خاوەن کارە تورکەکان (یان راستتر بڵێین بۆچی بەدرێژایی ساڵانی رابردوو پڕکێشی ئەو هەڵوێستەیان نەبووە؟) تا ئێستا ئاشکرا نییە. بەڵام هەوڵدانیان بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان بگرەو بەردەیەکی سیاسیانەی لەبارەی کێشەی کوردەوە خولقاند.

دیاربوو ئەو سەرکەوتنانەی تورکیا لەساڵانی رابردوودا، لەبوارەکانی بانک و پیشەسازیدا، هەر لەچنینەوە بیگرە تا دەگاتە ئۆتۆمۆبیل و سەلاجەو هەموو پیشەسازییەکانی دی بەدەستی هێنابوو، بەهۆی دەستەپاچەیی حکومەت لەدۆزینەوەی رێگا چارەیەکی ئەو شەڕە درێژخایەنەدا، لەمەترسیدابوون. هەڵوێستی خاوەن کارەکانیش یەک نەبوو، هەر کەئەنجامی هەڵبژاردنی پەرلەمان راگەیەنرا، لەترسی ئەوەی ئەربەکان رەفاه دەسەڵات بگرێتەدەست، هەوڵی خۆیان خستە پاڵ دەزگا سەربازییەکەوە، هەردوولایان گوشاری توندیان خستە سەر پارتی "نیشتمانی دایک" کە مەسعود یەڵماز سەرۆکایەتی دەکرد، پارتی "رێگای راست" کە تانسۆچیلەر سەرۆکایەتی دەکرد (هەردووکیشیان کێبەرکێی یەکتربوون، بەڵام لەدژایەتی پارتی رەفاهدا رێکبوون)، تا حکومەتێکی فرەلایەن پێکەوە دابمەزرێنن. دوای دوومانگ بگرەو بەردەو هێنان و بردن، حکومەتێکی لاواز هاتەکایەوە، تورکێکی زۆر پێیان وابوو ئەو حکومەتە زۆر بخایەنێت یان پێنج ساڵی ماوەی پەرلەمانە نوێکە، لەسایەی ئەو رێککەوتنەی کەسەرکردەی هەردوو پارتەکە بەنۆرە سەرۆکایەتی وەزیرانبکەن، پێکەوە بەسەربەرن و رێگەچارەیەکیش بۆ کێشەی کورد یان هەموو ئەو شتانەی بەرەوڕووی تورکیا بوونەتەوە بدۆزنەوە.

هەر لەبەرئەوەش تورک و کوردێکی زۆر گومانی قوڵیان بەرامبەر ئەو بە راستییەتە هەبوو کە حکومەتە پێکەوەییەکەیان رایگەیاندبوو، گوایە دەیەوێت گۆڕانکارییەکی بنەڕەتی لەسیاسەتی خۆیدا بەرامبەر بە کورد بکات. دوای تێپەڕبوونی ماوەیەکی کەم بەسەر سەرۆکایەتییەکەی مەسعود یەڵمازدا- کەیەکەمجار ئەو سەرۆکە وەزیران بوو- لەئازاری ١٩٩٦دا گرنگی بەنەورۆزی جەژنی سەری ساڵی کورد دا، کە کەمالیزمەکان لەو ساڵانەی دواییدا بۆ ئامانجی تایبەتی خۆیان کردبوویانە جەژنێکی تورکانە، پەیمانی "نزیکبوونەوەیەکی نوێ"ی دیاری نەکراوی دا، کە کۆتایی بە ٩ ساڵی شەڕو باری نائاسایی کوردستانی تورکیا دەهێنێت. لەکۆبوونەوەیەکی گشتی پەرلەمانیشدا رایگەیاند کە "گەیشتوینەتە ئەو باوەڕەی ئەم کێشەیە بەشێوازی ئاشتیانە نەک

سەربازیانە، چارەدەکرێت". یەڵماز یەکەم سەرۆک وەزیرانی تورکیا نەبوو کەلەکاتی دەستەڵات وەرگرتنەکەیدا بەڵێنی وا بدات. خۆ ئەو بەڵێنەشی کەسەبارەت بە بەکارهێنانی زمانی کوردیو نەهێشتنی باری نائاسایی سەر کوردستانی تورکیا دای وای ئەدەگەیاند کە بۆ چارەسەری ململانێکە دانوستانیان لەگەڵدا بکات.

بەهەرحاڵ لەحوزەیرانی ئایندەدا، کەنەجمەدین ئەربەکانی سەرۆکی پارتی ڕەفاه تۆڵەی خۆی لەوانەی کەنەیانهێشت دەستەڵاتبگرێتەدەست سەندەوە، حکومەتە پێکەوەییەکە ڕووخا. ئەوەی پەلەی لەڕووخاندنی حکومەتەکەداکرد، پارتەکەی ئەربەکان، "چیلەر" (کە یەکەم ئافرەتە سەرۆکایەتی وەزیرانی تورکیا بکات)یان بەوە تاوانبارکرد کە لەهەڵبژاردنەکەی ١٩٩٥دا ٦,٥ ملیۆن دۆلار بەرتیلی وەرگرتووە.

کەچی ئەوکارە، لەسایەی بێڕەوشتی سیاسیانەی تورکیاوە، نەب.ە کۆسپ لەوەدا کە دوای ماوەیەکی کەم چیلەرو ئەربەکان ڕێکبکەونو حکومەتێکی نوێی پێکەوەیی دابمەزرێنن، کە بەپێی ئەو ڕێککەوتنە، لەوەتەی ئەتاتورک کۆماری تورکیای لەساڵی ١٩٢٣دا ڕاگەیاندووە، یەکەمینجارە سیاسەتمەدارێکی ئیسلامی سەرۆکایەتی حکومەتی ئەو دەوڵەتە عیلمانییە بکات. چیلەر لەپڕ وازی لەوەهێنا کە بەئاشکراو بێپەردە، وەک بەربەستێک لەبەردەم ئیسلامی سیاسیدا ڕابوەستێت، کەچالاکانە لەواشنتۆنو سەرجەم پایتەختەکانی تری وڵاتە خۆرئاواییەکاندا بڵاویدەکردەوە. ئەربەکانیش تا ترسو گومانی دەزگا سەربازییەکە بڕەوێنێتەوە، هەر لەسەرەتاوە ئەو توندڕەوییەی لەئاستی، کورد، دەوڵەتە عیلمانییەکەی تورکیا، کێشە سیاسییە سەرەکییەکانی دیدا پێی ناسرابوو، کەمکردەوە.

هەرچەندە ئەم وریاییەی لەشوێنی خۆیدابوو بەڵام سوودی نەبوو. ڕێک ساڵێک دواتر سوپا بەزۆر دەستەڵاتی لە ئەربەکان سەندەوە، دواییش لەکانونی یەکەم دا لەسەر توانجگرتن لەکەمالیزم، پارتی ڕەفاه قەدەغەکراو، یەڵماز بۆوە بەسەرۆک وەزیرانی حکومەتێکی فرەلایەنی لاواز. بەڵام ئەویش کەوتە ژێر گوشارێکی زۆرو ڕوو لەزیاتری هێزەچەکدارەکانو، جا چونکە یەڵمازیش دەیویست ڕێ لەپەرەدانە ئیسلامییە سیاسیانەکە بگرێت؛ بەچاوی سووک سەیرەکرا. لەمانگی حوزەیرانی ١٩٩٨دا، کە حکومەتە فرەلایەنەکەی لەبێهێزیدا بوو بەبێ هیچ بەرهەڵستییەک ناچارکرا بە هەڵبژاردنێکی پێشوەخت، لەساڵی ١٩٩٩دا، واتە ساڵێک پێش کاتەکەی خۆی.

لەسیاسەتدا هێما ڕۆڵی گرنگی خۆی هەیە، بەڵام زۆرجار ئا‌تە .ئەوەی باشو سوودبەخشیش لەبارەدابات. شۆڕشی فەرەنسا کە بەلای ئەتاتورکەوە زۆر پیرۆزبوو، تورکیای

بەلای یەعقوبییەتدا[٥٢] داشکاندو، وایلێکرد بەلای بیروڕای دەوڵەتی عیلمانی ئاوەندی توندڕەوی وادا بکەوێتەوە توانای یەکخستنی کۆمەڵە گەلێکی جیاوازی هەبێت‌و، لەسەر حسابی کلتورو، زمان‌و، ئاین‌و، تایبەتمەندێتی هەر یەکەیان، لەقەوارەی نەتەوەیەکدا بیانتوێنێتەوە. چونکە بەلای ئەتاتورکەوە یەعقوبییەت تاکە هاوکێشەیەکی پێویستبوو بۆ تورکیای دوای یەکەم جەنگی جیهان‌و مۆرکردنی پەیمانی سیڤەر، کەبە گوشاری، یۆنان، ئیتالیا، ئەرمەن، تەنانەت کوردیش دەیانویست پاشماوەی وڵاتی ئەنادۆڵ پەرت پەرتبکەن، تورکیاش پشت لەئیمپراتۆرێتە عوسمانییە بەدڕاکەی ئەردەسەبکات. لەکاتێکیشدا کەپەیمانی سیڤەرو، پێشتریش ئەو دیانانەی سەدەی نۆزدەیەم دەنێردران‌و خۆیان لەکاروباری وڵاتی عوسمانی بەراندەیەك هەڵدەقورتاند کەترسێکی زۆریان لەڕیزی تورکدا پەیداکردووە، ئەمڕۆش زۆربەیان ئەو پارێزگاریکردنەی ئەمەریکای کورد بەوە تاوانبارەدەکەن‌و بەو پیلانە کۆنەی دادەنێن کەمەبەستی داتاشینی تورکیا بێت.

ڕژێمی تورکیا بەئاشکرا وەك دەمارە خوێنبەرەکانی ڕەقبووبن، بەدرێژایی ساڵانی دوایی وێنەو پەیکەرەکانی ئەتاتورك، کە بەزۆر لەسەرتاپای تورکیادا چەقێنرابوون، هێمای دوودڵی هەر گۆڕانکاری‌و چاکسازییەکی پێویستی بنەماسیاسییەکانیان، لەپێناو مسۆگەرکردنی مانەوەی دەوڵەتەکەی ئەتاتورکدا دەگەیاند. جا چونکە تورکیا دیلی سیاسەتێکی داخراوی ماوەیەکی دووردرێژ بوو، نەیدەویست کۆمپانیا حکومەتییەکان تایبەتمەند بکات کەبەردەوام لەبری سوود زیانیاندەکرد،یان ناناوەندییەتییەوە بخاتەڕژێمە سیاسییەکەی‌و دەزگا بەڕێوەبەرایەتییەکانییەوە، هەرچەندە گەندەڵی‌و بێکارامەییش ببونە خۆرەو تێیاندابوو، کەچی بەرامبەر بەکورد توندو تیژی بەکاردەهێنا.

دوای نزیکەی نیو سەدە ملدان، کوردستانی تورکیا لە ساڵی ١٩٨٤ەوە، زنجیرە چالاکییەکی چەکدارانەی بچووکی بەخۆوە بینی، کەئەندامانی پارتی کرێکارانی کوردستان بە سەرۆکایەتی عەبدوڵلا ئۆچلان، لەبنکەکانی سوریایانەوە، بەرلەوەی بۆ عێراق‌و ئێران بگوێزرێنەوە، دەهاتن‌و دەیانکرد. سەرەتا لە سەر سنوورەکانی تورکیاو، بەڵام زۆری نەبرد، هەموو ناوچە کوردییەکانی خۆرهەلات‌و خۆرهەڵاتی باشووری گرتەوە. گەریلاکانی پارتی کرێکارانی کوردستان دڕندانە کەوتنە تیرۆرو لەکوردستانی تورکیادا کۆیان لەتۆقاندن‌و کوشتنی خاوەن زەوی‌و مامۆستاو پیاوانی تری سەر بە ڕژێم نەدەکرد، لەمە بێجگە لە کوردی ئاسایی‌و ژمارەیەکی زۆر لەژن‌و منداڵانی "جاشەکان". وەك هەموو ئەو لایەنانەی کێبڕکێی جەنگ دەبن‌و پارەی بەڕێوەبردنی

---

(٥٢) یەعقوبییەت، کۆمەڵێکی سیاسیانەی توندڕەوی ڕۆژانی شۆڕشی فەرەنسابوون‌و، بەتیرۆر ناویان دەرکردبوو

جەنگەکەیان نییە، پارتی کرێکارانیش بۆ دابینکردنی پارەی جەنگەکەیان، لەئەورووپای خۆرئاوادا کەوتە قاچاخچێتییەکی بەرفراوانی هێرۆین[٥٤] لەساڵی ١٩٨٧ەوە، سەرەتا باری نائاسایی لە ١٠ شاردا، دواتریش لە ١٣ شاری نزیك یەکتری خۆرهەڵات و باشووری خۆرهەڵات راگەیەنرا؛ کەلەماوەی نێوان ساڵانی ١٩٢٥ و ١٩٥٠ و لە ١٩٦٠ ەوە بۆ ١٩٦٣ و، ئەمجا لە ١٩٧٠ەوە بۆ ١٩٧٤ هەمان ناوچە لەباری نائاساییدابوون (ئەگەرچی لەساڵی ١٩٩٨ دا سوپا وای راگەیاند کەچەکدارەکانی کەلاخستبێت، بەڵام بارە نائاساییەکە لە ٦ شاردا هەر بەردەوامبوو). لەساڵی ١٩٩٠دا خاوەن دەسەڵاتێکی رەها بۆ کوردستانی تورکیا لەشاری دیاربەکر دانرا، دەسەڵاتی دەستبەسەرداگرتنی هەموو ئەو بڵاوکراوانەی درابە کەنەك هەرلە چاپخانەکانی کوردستاندا دەردەچوون؛ بەڵکو لەسەراپای تورکیادا، ماف گواستنەوەی فەرمانبەرە حکومەتییەکان و راگوێزانی دانیشتوانی گوندە کوردییەکانیشی پێدرا کەچۆن خۆی ویستی بیکات. رۆژنامە سەرەکییەکانی تورکیاو بێگومان شۆڕشگێڕییەکانیش، چەند شتێکی کەمی لێدەرچێت، هەرئەو شتانەیان بڵاودەکردەوە کەلەدەسەڵاتداری گشتییەوە دەردەچوون، بۆئەوەش پێویستییان بەگوشارێکی زۆر نەبووە تا چاودێرییەکی خودی لەسەر هەواڵەکانی کوردستانی تورکیا دابنێن، بەتایبەتی کە لەدەستبەسەرداگرتنی چاپخانەکانیاندا هەبوو (دیسانەوە چەند شتێکی زۆر دەگمەنی لێدەرچێت، رۆژنامە خۆرئاواییەکانیش لەرۆژنامە تورکیاییەکان باشتر نەبوون). سەرەڕای چەند گۆڕانکارییەکی کەم کەلەساڵی ١٩٩٢دا بەگوشاری وڵاتە خۆرئاواییەکان کران تا ئارایشتی سیستەمە دڵڕەقە دادوەرییەکەی تورکیا بکات؛ کەچی گۆڕانکارییەکان لەو ناوچانەدا کاریان پێنەکرا کەباری نائاساییان هەبوو. راپۆرتی بەرگریکەرانی ماف مرۆڤ لەکوردستانی تورکیا، رێکخراوی لێبوردنی گشتیی "ئەمنستی ئەنتەرناشیناڵ" و چاودێری ماف مرۆڤی

[٥٤] هەر لەکۆنەوە کوردستان بەهەشتی قاچاخچیان بووە، یوکسیکۆڤا لە تورکیاو زاخۆ لەعێراق هەردووکیان بە باشترین مەڵبەندی قاچاخچیان ناسرابوون. پێش شۆڕشی ١٩٧٩ی ئێران، بۆ ڕوخاندنی شا چەك لەباکووری عێراقەوە دەگەیەنرایە دەست ئەو کەسانەی دەیانویست شا بڕوخێنن. بەپێی کاربەدەستانی پۆلیسی خۆرئاوا، لەساڵەکانی ١٩٨٠دا و بەتایبەتی نەوەتەکاندا، هێرۆین لەئێران و وڵاتە بەرهەمهێنەرەکانی تری ئاسیاوە، لەلایەن چەند دەڵاڵێکی دیاریکراوەوە بە بەرمیل بەتورکیادا دەگەیەنرایە بازرگانەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان لەهۆڵەندا. بازرگانێتییەکەی پارتی کرێکارانی کوردستان لەدونیادا یەکەم دیاردەنەبوو هەر بۆنموونە بەریتانیا لەناوەڕاستی سەدەی نۆزدەیەمدا، لە ئاکامی ئەوەی "جەنگی ئەفیون"ی پێدەوترا "چین" کە لەو ڕووەوە زۆر کەمبوو ناچارکرد بەڕووی دەرەوەدا "بکرێتەوە"، بەسەر چینیاندا سەپاند کەزۆربەی ئەو ئەفیونەی لەهند دا دەچێنرا، لەرێی بازرگانانی موخەدەراتەوە بکڕێت. لەکاتی شەڕی هندی چینی نێوان ١٩٤٥ و ١٩٥١دا، فەرەنسا بەشی زۆری نرخەکەی بۆ پشتگیریکردنی شەڕەکە دەدا وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش لەکاتی شەڕی ڤێتنامی نێوان ١٩٦٣ و ١٩٧٤دا هەمان تۆمەتی دراوەوە پاڵ

خۆرهەڵاتی ناوەڕاست "هیومەن رایتس ووچ"و، ئەو ڕاپۆرتەی کەلە وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکاوە سەبارەت بە باری مافی مرۆڤی سەراپای دونیا دەردەچوو، پۆلیسی تورکو میلیشیاکانی سەربە دەوڵەتیان بەوە تاوانباردەکرد، کەبێ کۆ هیچ کردنێك ئازارو ئەشکەنجەی کوردی ئەو ناوچانە دەدەن و دەشیان کوژن. بە هەزاران کەسیشیان بەناوی گومان لێکردنەوە لێداون بە"دادگای ئاسایشی دەوڵەت" کە بەدڵڕەقی و جێگرەوەی "دادگاکانی سەربەخۆیی" ئەتاتورکی ساڵی ۱۹۲۵ ناسرابوو، کە دوای زاڵبوونی بەسەر شۆڕشەکەی شێخ سەعید، بۆ سزادانی کورد دایمەزراندبوو.

لەسەرەتای ساڵانی نەوەتەوە، ساڵ لەدوای ساڵ قوربانیانی شەڕی کوردستانی تورکیا چەندین قات زیادی کرد، تا لەناوەڕاستی ۱۹۹٦دا کۆی قوربانییەکان لەبیست هەزار کەس نزیك بیوونەوە، زۆربەشیان خەڵکی بێچەك و بێوەی بوون تا ساڵی ۱۹۹٤ بەهۆی کوشتنی چەند مامۆستایەکەوە کەپارتی کرێکارانی کوردستان لەسەر بڵاوکردنەوەی کولتورە ڤێزمووونەکەی تورك بەناو کورددا کوشتبوونی، یان میری نەیتوانیبوو ژمارەیەکی وایان بۆ ناوچەکە لێدابینبکات، چونکە لەترسی گیانی خۆیان ئامادەنەبوون لەکوردستاندا مامۆستایەتی بکەن، نزیکەی چوار هەزار قوتابخانەیەك داخران. لەکۆتایی ئەو ساڵەدا، کە شەڕەکەو ڕەفتاری هێزەکانی میری بەبێئارامییەکی وایان لەناو خەڵکەکەدا بڵاوکردەوە، زیاتر لە۲٦۰۰دێ و گوندی پچووك[**] چۆڵکران و، نزیکەی دوو ملیۆن کورد بەسەر شارە نزیك و دوورەکاندا دابارین، چونکە

(**) ژمارەی تەواو بەنهێنییەکی سوپا دادەنرێت و، ئاشکرا ناکرێت. کوردە چالاکەکانی مافی مرۆڤ، سیاسەتمەدارانی کوردو، ئاکادیمییە تورکەکان و، سەرچاوە خۆرئاواییەکان بەدیپلۆماتەکانیشیانەوە، خەمڵاندنی جۆراوجۆرو لێکدوور دووریان هەیە. "ناهید مینتسی" وەزیری ناوخۆ، لە ۲۷ی حوزەیرانی ۱۹۹٥دا بەپەرلەمانی ڕاگەیاند، کەنزیکە ۲۲۰۰ گوند بەتەواوەتی یان بەشێکی کاولکراوە، ۱۹۰۰۰ کەس بەسەربازیی و مەدەنییەوە کوژراون و ۲۰۰۰ کەسێکیش لەبارێکی نائاشکرادا کوژراون. بەڵام ئاماری ڕەسمی کەلەتەموزی ۱۹۹٥دا ئاشکراکراو، لەسەرەتای شەڕی کوردستانەوە تا کۆتایی ۱۹۹٤ دەگرێتەوە، دانی بە ڕاگوێزانی ۲٦٦۰ گوندی کورددا ناوە. لەمانگی شوباتی ۱۹۹٦یشدا خەمڵاندنێکی وام دەستکەوت کە لە ۲۷۰۰ تا ۲۳۰۰ گوند ڕاگوێزرابێت. هۆی ئەو جیاوازیانەش بۆ جیاوازی سەرنجدانی کۆمەڵی کوردەواری دەگەڕێتەوە، کەلەژمارەیەکی زۆر گوندۆکە واپێکهاتوون کەبەبەشێك لەگوندی گەورەتر دادەنرێن *(نووسەر لە ۲۰۰۰/٦/۱۷) دا لەم زانیاریانەی خوارەوەی بۆلەم پەراوێزە زیادکرد- وەرگێڕ). ساڵی ۲۰۰۰ سەرژمێرێکی روون و ڕەوانتر ئاشکرابوو ئەگەرچی ئامارەکە زیاتر لە هەڵکشاندایە هێشتا دوورە لەوەی یەکلابوبێتەوە. ساڵی ۱۹۹۸ کۆمیتەیەکی پەرلەمانی تورکیا دەریخست کە، ژمارەی گوندە وێرانکراوەکان یان بەزۆر چۆڵکراوەکان ۳٦٦٥ گوندە. بەڵام هەندێك لەچالاکەکانی مافی مرۆڤ لەو باوەڕەدابوون کە ژمارەی تەواو خۆی لە ٤۰۰۰ گوند دەدا. ژمارەی گشتی کوژراوەکانیش وەك لەتاوانبارکردنەکەی دادگاییەکەی ئۆجەلانی دورگەی ئامرلی حوزەیرانی ۱۹۹۹دا خرایە ڕوو، بە ۳٤٤٤٦ کەس*

شتێکی وا بۆ نیشتەجێکردنیان نەکرابوو. ئەو دەرکراوانە بوونە گەنجینەی خەڵکانێک بۆ بوونە گەنجینەیەک بۆ پەرەدان بەپارتی کرێکارانی کوردستان، چڕبوونەوەیان لەشارەکانی باشووری خۆرئاوادا توندوتیژی هێنایەکایەوە. بوونی ئەو پەنابەرانە کرژی لەگەڵ تورکەکانیشدا پەیداکردو، کوردیش نارەزایی بەرامبەر بەو جیاوازیکردن و دەمار کرژییە هەبوو کەلەکاتی گەڕان بۆ خانوو، یان کار، یان تەنانەت دابینکردنی قوتابخانەی منداڵەکانیان لەگەڵیاندا دەکرا. دەستەڵاتدارانی تورکیش ناوەناوە پرۆژەی نیشتەجێکردنی کوردیان، لەشێوەی ئەو سەربازگایانەی سەدام حسێن بەدرێژایی رێگا سەرەکییەکانی کوردستانی عێراق دروستیکردبوون و ناوی "شارانی سەرکەوتنی" لێنابوو ، کوردیان تیادا دیلکردبوو، رادەگەیاند. بەڵام بەهۆی بێپارەییەوە ئەو پرۆژەیە نەهاتە دی چە تورکیا وەک عێراق لەسەر دووەمین گەنجینەی نەوتی هەموو دونیا هەڵنەتروشکابوو

لەساڵی ١٩٩٤ەوە شەڕەکەی کوردستانی تورکیا، وەک "عەلی شەوقی ئیریک"ی وەزیری دەوڵەتی پێشووی تورکیا رایگەیاند، ساڵانە ٢و٨ بلیۆن دۆلار، واتە سەدی ٢٠ی بودجەی گشتی، یان دوو ئەوەندەی بێدەرامەتە ساڵانەییەکەی تورکیای دەخوارد. هێزەکانی تورکیا فڕۆکەو کۆپتەری جەنگی و، زرێپۆش و تۆپێکی هێندە زۆریان لەو شەڕەدا بەکاردەهێنا،

لەقەڵەم درا- لەمانە ٢٣٦٣٨ی چەکداری PKK بوو، ٥٥٥٥ کەسی هێزەکانی میری پارێز (بە پاسەوانانی گوندیشەوە)و ٥٣٠٣ مەدەنی کە (نزیکەی هەموویان قوربانیانی کورد)بوون. رۆژنامەی (تورکش دەیلی نیوز)بێئەوەی باس لەناکۆکی ژمارەکان لەگەڵ ئەوانەی پێشوتردا بکات، لە ٥ی حوزەیرانی ٢٠٠٠دا ئاماژەی بۆ جۆرە ژمارەیەکی تری کوژراوانکرد، ٢٣١١٢ چەکداری PKK بوو ٥٠١٢ی سەربەهێزەکانی ئاسایش، ٤٤٣٥ کەسی مەدەنی و ٤٣٠٢ کاربەدەستی مەدەنی. واتە ٣٦٨٦١ کوژراو. عوسمان بەی دیمری، جێگری سەرۆکی ماف مرۆڤی تورکیا، لەچاوپێکەوتنێکی نووسەردا لە ١ی حوزەیرانی ٢٠٠٠دا لەپاریس، هەر بەو باوەڕەدابوو کەژمارەی راستی کوژراوەکان خۆیە ٤٢٠٠٠ کەس دەبن. ئەم خەمڵاندنەشی لەسەر بنەمای پێوەندی رەسمی بەوانەی بەشداری شەڕەکەبوون و ئەو نووسینانەش کە لەرۆژنامەکاندا بڵاوکراونەتەوە، کردبووە. دوای ئەوەی میری بەرەنگاری موسوڵمانانی حیزبوڵا بووە، وەک عوسمان روونیکردەوە، هێزەکانی میری تەنیا لە باشووری خۆرهەڵاتدا بێ هیچ شارستەرمیەک ٤٠٠٠ کەسیان کوشتووە، ئەمە جگە لەوانەی کەبەبێ دادگاییکردن کوژران. و لەناوبراون لەکاتی لێکۆڵینەوەیاندا سەرەونگومکراون. کۆمیتەیەکی پەرلەمانیش لە خەمڵاندووە دیسان بە و .بیمیر ژمارەی ئەو کوردانەی کەدەرکراونەتەوە یان راگوێزراون بە ٣ ملیۆن کەس خەمڵاندووە بە ٠٠٠٠٠ موقەلەبالغی تەنیا لەدەرەوەی دیاربەکردا پەنابەربوون، ئەوانی تریشیان خۆیان گەیاندۆتە گەڕەکە وێرانەکانی - ئەوەو لەدەنەو لەستەنبوڵ و ئەزمیر شارەکانی تری خۆرئاوای تورکیا. شەڕ کارە توندوتیژییەکانی بوونەتە گەورەترین هۆکە بۆ ١٧٥٤٧ کوژراو کەتائێستا هۆی کوشتنیان نەزانراوە (لەوانە ١٠٨٤٢)یان هەربەتەنیا لە باشووری خۆرهەڵاتی وڵاتدا بووە، ئەمەش بەپێی خەمڵاندنی ساڵی ١٩٨٨ی بەڕێوەبەرایەتی گشتی دائیرەی سەربازیانەی تورک.

کەلەدانیشتنە تایبەتییەکانی خۆیاندا بەخەرجی جەنگی وڵاتە یەکگرتووەکانی شەڕی ڤێتنامیان بەراورد دەکرد، لەکاتێکدا ئەمان بەگوێرەی خەمڵاندنە رەسمییەکانی خۆیان، ژمارەی گەریلاکان بەلیحتیاتەکانیشیانەوە لە ٦٠٠٠ کەس زیاتر نەبوون و، لەچەکی سووکیش بەولاوە هیچی تریان شك نەدەبرد. خەرجی شەڕەکە لەوەتەی هەڵگیرساوە تا ئەمڕۆ، بەپێی ئەو خەمڵاندنانەی لەبەردەستدابوون بە ٤٠ ملیار دۆلار دادەنرا، بەڵام لەساڵی ١٩٩٢وەو بەهۆی زۆربوونی هێزی ئاسایشەوە، کەژمارەیان لەناوچەکەدا گەیشتبووە ٣٠٠٠٠٠ کەسێك، تەواو زیادیکردبوو، بەڵام هێزی سوپا لەناوچەی "ترالکیا"و بەدرێژایی کەناری دەریای ئیجە زۆر کەمکرانەوە. تورکیا چاوی لەسەدام حسێن کردو "پاسەوانانی گوند" یان "جاش"ی بۆ بەگژداچوونەوەی پارتی کرێکارانی کوردستان دامەزراند. لەساڵی ١٩٩٥دا ژمارەی جاشەکان گەیشتە ٦٠٠٠٠ کەس، کەهەریەکەیان مانگانە ٢٠٠ دۆلاری وەردەگرت ئەوەش لە کوردستانێکی هەژارو دواکەوتوودا مووچەیەکی شایانەیە، کەوتنە تۆقاندنی کوردەکانی دراوسێیان و، بێئەوەی لەئەنجامی کارەکانیان بترسن، قینی کۆنیان پێدەڕشتن و سووکەو بارێکیش بەسەر پارتی کرێکارانیاندا دەهێنا. ئەچوونە ریزی "پاسەوانانی گوند" (کە کوردی ئاسایی زۆری قین لێیان دەبۆوە، چونکە بەمەترسی جەنگی ناوخۆی کوردیان دەزانی)بە بەڵگەی پشتگیریکردنی پارتی کرێکارانی کوردستان دادەنراو، ئەوەش بیانوویەکی باشبوو بۆ ڕووخاندنی گوندو/ یان راگواستنی دانیشتوانەکەی. لەساڵانی ١٩٩٣و ١٩٩٤دا، ٣٢٠٠ کورد دیارنەماو وەك ناوی "کوشتنێکی نادیار"ی لێنرابوو، سەرەونگومکران، بەرگریکەرانی ماڵی مرۆڤ، چ لەناو تورکیاو چ لەدەرەوەشی، بێ هیچ دوودڵییەك "تیپی مەرگ"یان بەرپرسیارکرد، کە دەوڵەت پارێزگاری لێدەکردن. سیاسەتمەداران و چالاکەکانی پارتە سیاسییەکان و، بەرگریکەرانی ماڵی مرۆڤ، رۆژنامەنووسان و، مامۆستایان و، هەرهەموو ئەو کوردانەی بەفکرەوە خەریکبوون، ئینسانی سەرەکی و تیپی مەرگانە بوون. هەموو تاوانەکانیشی بەنادیار مایەوە، هیچ لێکۆڵینەوەیەکی جینائییانەیان لەبارەوە نەکراو، هیچ تاوانبارێکیشیان نەگرت و نەدایە دادگا تا سزا بدرێت. دەسەڵاتدارانی تورك هەمان تا ئەو پارێزەرانەی بەرگریان لەتاوانبارە سیاسییە کوردەکان دەکرد بتۆقێنێت، هەمان تۆمەتیان دەدانە پاڵ، وەك تۆمەتی هاندانی "پروپاگەندەی جیاخوازی"، کەهەر کەسێك ئەو تۆمەتەی هەبوایە ماوەیەکی زۆر بەند دەکرا.

تورکیاش، وەك چەندبارەبوونەوەیەکی گەمژانەی بێکەڵکی ئیسرائیل و وڵاتە عەرەبییەکان کە بەرامبەر بە چەپەکان دەیانکرد، هانی رێکخراوی ئیسلامی "حیزبوڵڵا" (ئەمانە هیچ پێوەندییەکیان بە "حیزبوڵڵا"ی ئێرانییەوە نییە)ی توندڕەوی ناوخۆی دەدلو پشتگیریدەکرد، تا

جگە لە کوردی ئاسایی هەرکەسێك گومانی سەربەپارتی کرێکارانی لێبکرایە، لەلاوە بیکوژن (ساڵی ١٩٩٤ پارێزەرانی ئاسایش وایان بەچاك زانی رادەیەك بۆ حیزبوڵا دابنێن، بۆیە سەدان ئەندامی باڵادەستیان لێگرتن‌و، سووڵەو بارێك تۆمەتی جیابوونەوەیەکی رانەگەیەنراوی هێزەکانیان خستنەپاڵ. بەڵام هەر بۆ نموونە، هیچ روونکردنەوەیەکی واشیان سەبارەت بەوشتانە دەرنەکرد، کە لەبنکەی حیزبوڵا، کەهەر ٦٠ یاردە لەمەڵبەندی پۆلیسی موشانەپێکراوەوە دووربوو، سەدان قوربانیان دیلدەکردو تا گیانیان دەردەچوو ئازارو ئەشکەنجەیان دەدان‌و، کەسیش گوێی نەدەدایە). ئەگەرچی سوپای تورك خۆی بە "پاسەوانی کۆماری عیلمانی و پارێزەریشی دادەنا"، کەچی دەزگا سەربازییەکە پشتگیری ئەم لایەنە ئیسلامیانەی دەکردو، لەسەردەمی حکومەتەکەی دوای کودەتای ١٩٨٠، سیاسەتی میری پشتگیری خوێندنی بابەتە ئاینییەکانی لەقوتابخانەو دروستکردنی سەدان مزگەوتی نوێ نیشاندا. لە ناوەڕاستی نەوەدەکانیشەوە، راپۆرتی ساڵانەی رێکخراوی لێبووردنی نێو دەوڵەتی "ئەمنستی ئەنتەرناشناڵ"و، وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکاو، رێکخراوی چاودێری مافی مرۆڤ "هیومان رایتس ووچ"و، هەموو رێکخراوەکانی ترو ئەو تورکانەش کە پارێزگاری مافی مرۆڤیان دەکرد، زانیاری زۆرو بەڵگەنامەو بڕوانامەیان سەبارەت بەو پێشێلکردنانەی مافی مرۆڤ کە لەتورکیادا پیادە دەکران، دەخستەڕوو، کەبەئازارو ئەشکەنجەو لاقەکردن لەپاش‌و پێشەوەو، شێوە لێدانە کۆنەکەی بنی پێ کە "فەلاقە"ی پێدەوترا، دیلکردنی بێ حیساب، تا دەگاتە ئەو جۆرە سزا درندانانەی بەبیری کەسدا نایەت، وەك لەساڵی ١٩٨٩دا ڕوویداو سەربازە تورکەکان سەرۆك عەشیرەتێکیان بەخواردنی تەرسی وڵاخ لە گەوڕێکدا ناچارکرد.

جالەبەرئەوەی یاسای سزادانی تورکیا لەناوچە نائاساییەکاندا پیادە نەدەکرا – دادگاکانی ئیستنافیش کەمتەرخەمیان لەو کەمە کێشانەدا دەکرد کەبەرەوڕوویان کرابوونەوە- ئیتر قوربانییە داپڵۆسێنراوەکان، لەلیژنەی مافی مرۆڤی سەربەئەنجومەنی ئەوروپای بەولاوە هیچ شوێنێکی دییان نەبوو تا کێشەکانی خۆیانیان بەرنە بەردەم. جالەبەرئەوەی تورکیا خۆی لەو ئەنجومەنەدابوو، دەبوا پابەندی بڕیارەکانی لیژنەکەی مافی مرۆڤ بوایە بەڵام لیژنەکە قایلنەدەبوو لەزۆربەی کێشەکان بکۆڵێتەوە، تەنیا چەند کێشەیەکی کێشەیەکی کەمی هێشتەوەو، بڕیاردانیشیان هەندێ جار چەند ساڵێکی دەخایاند. بەتایبەتی ئەگەر تورکیا بەبڕیاری لیژنەکە قایل نەبوایە. (هەر بۆ نموونە تەرسی ئاژەڵ دەرخوارددانەکە پێنج ساڵی وبست تابڕیاری لەبارەوە دراو، ئەوەی تاوانەکەشی بەرامبەرکرابوو تەنیا ٣٠٠٠٠٠ فرنکی فەرەنسایی درایە). کوردەکانی تورکیا خۆیان بە کوردی عێراق بەراورد دەکرد، بەوکارەسات‌و تۆڵەیەی سەدام حسێن لەبرا عێراقییەکانیانی سەندبۆوە. خوێنەگەر ژمارەی ئەو کەسانەی لەئەنجامی "ناپاڵم"ی

تورکیادا، لەقوربانیانی چەکی کیمیاوی عێراقی هەڵمەتی ئاسراو بەئەنفال مێجگار کەمتر بوبێت، بەڵام خۆ تورکیاو عێراق بەکۆمەڵو بەزۆر کوردی گوندەکانیان راگوێزاو، ماڵ مرۆڤیشیان بەکۆمەڵ پێشێلکردووە، وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا ناچاربوو دان بەهاوشێوەییەکی زۆری کردارەکانی هەردوو وڵاتدا بنێت کەدژ بە کورد دەیانکرد. لەوەڵامی پرسیارێکدا کەلە "جون کورنبلوم"ی جێگری یاریدەدەری وەزیری دەرەوە، سەبارەت بەجیاوازی ماڵە کوردێك لە تورکیاو ئەو وێرانکارییە هاوشێوانەی لە کوردستانی عێراقدا دەکرێت، کرا، وتی:"ئەگەر لە گوندێکدا بێت، ئەوا هیچ جیاوازییەکیان نییە".

لەپایزی ١٩٩٤دا پێشێلکردنی ماڵ مرۆڤ لەناوچەی "تونجیلی" بەرادەیەکی ئەوتۆبوو، کە "ئیزمێت کۆزیلو ئۆگلو"ی وەزیری دەوڵەتی تورکیا بۆ ماڵ مرۆڤ، ناچاربێت دان بەزیادەڕۆییەکانی هێزی ئاسایشی تورکیای ناوچەکەدا بنێتو قسەکانی ڕێکخراوەکانی ماڵ مرۆڤی ئەو چەند ساڵە یەکلابکاتەوە. وەزیر وتی:"پارتی کرێکاران لەناوچەکانی تردا تیرۆر دەکات، بەڵام ئەوەی لەتونجیلیدا دەکرێت لەئاستی تیرۆری دەوڵەتدایە، چونکە لەوێ دەوڵەت جوتیارەکان رادەگوێزێتو گوندەکانیان دەسووتێنێت. لەباشووری خۆرهەڵاتی وڵاتدا، دوو ملیۆن جوتیار سەرگەردانکراونو پێویستە خۆراكو شوێنی ژیانیان بۆ دابینبکرێت". بێگومان دەربەدەرەکان هیچ یارمەتییەکی وایان بۆ دابین نەکرا. لەگەڵ ئەوەشدا کە "کۆزیلۆ ئۆگلۆ" بەرامبەر بە سەرجەم ڕووداوەکانی کوردستانی تورکیاو کارە تیرۆریستییەکان، پارتی کرێکارانی بەرپرسیارکردبوو، بەڵام گرنگی قسەکانی لەوەدابوو کە شتێکی نوێی لەمێژووی تورکیادا هێنایە کایەوە. چونکە هیچ بەرپرسێکی تری باڵادەستی پێشو پاش قسەکانی "کۆزیلو ئۆگلۆ" دانی بەقسەکانی ئەودا نەنا. ڕاستییەکەی دانانی ئەو وەزارەتە کەهیچ کاتێك پارەی پێویستی لەبەردەستدا نەبووە، ساڵی ١٩٩٢ بۆ کەمکردنەوەی رەخنەکانی ئەورووپاو ئەمەریکا دامەزرێنرا، کەتائەمەت لەسەرتۆمارە پیسەکەی تورکیای بواری پێشێلکردنی ماڵ مرۆڤ زیادی دەکردو حکومەتی تورکیاش هیچ باکی پێی نەبوو.

تونجیلی کەدانیشتوانەکەی کوردی عەلەوینو بە "زازا"ییانە دەدوێن، شارێکی کوردانەی ئاسایی نەبوو. لەناوچەیەکی شاخاویی پڕ لەشیوو دۆڵی قووڵقووڵدابوو، تەنانەت کوردەکانیش بەشوێنێکی چەپەکیان دادەنا. تونجیلی -یان "دەرسیم" کەبەرلە تورککردنی ناوە کوردییەکان، ناوی وابوو-، تا ساڵانی ١٩٢٧و ١٩٣٨ نەکەوتە ژێر دەستەڵاتی دەوڵەتی تورکیاوە، تەریکی ناوچەکەش خەڵکەکەی وائێکردبوو گوێ بە دەستەڵاتی ناوەند نەدەنو، باجی پێویست نەدەن، ئەتاتورکیش هەرئەوەی کردەبیانوو تا بەسەر دوا بنکەی بەرهەڵستکارەکانیا زاڵببێت. هەرچەندە

زەحمەتە ڕووداوەکانی ئەوکاتە بزانرێت، چونکە ئەرشیفەکانی کۆماری تورکیا بەمۆرکراوی مابوونەوەو نەشمێننەوە، زۆر کەمیشی یەکلاییکراوەتەوە، بەڵام هەر ئەوەندەی ناوی "دەرسیم"ـلای کورد بهاتبایە، ئیتر ئەو پڕوپاگەندە سامناکە نەسەلمێنراوەیان دەوتەوە کەتایبەتبوو بەوەی هێزەکانی تورکیا، گازی ژەهراوی لەدژیان بەکارهێنابێ.

سەبارەت بەوکارە سەربازیانەی ئەنقەرە ناوچەی "دەرسیم"ی پێگرت‌و خستییە ژێر دەستەڵاتی خۆیەوە کەس قسەی لەسەری نییە، چونکە هێند دڕندانەو نامەردانەبووە کەمێزیکەی نیو سەدە بزووتنەوەی کوردی لەجووڵەخست. حەوت ساڵ پێشتر، عیسمەت ئینۆنۆی دەستەڕاستی ئەتاتورك‌و جێگرەوەی ڕاستەوخۆی سەرکۆمارێتییەکەی، هیچ گومانێکی لەبارەی ڕاستی نیازەکانی دەوڵەتی تورکیا نەهێشتەوە هەرچەندە ئینۆنۆ خۆی کوردبوو، کەچی کوردی وائاگادارکردەوە کە: "لەم وڵاتەدا نەتەوەی تورکی لێدەرچێت کەسی دی بۆی نییە داوای مافی نەتەوەیی ڕەگەزی بکات". ئەوبۆچوونە ئاساییەش بووە بناغەی هەموو ئامادەکارییەکانی کۆماری تورکیاو، ئینۆنۆش بۆخۆی سەرکردایەتی هەڵمەتە سەربازییەکەی سەر "دەرسیم"ی کرد.

"سەبیحە گوکچین"، کەئەتاتورك کردبوویە کچی خۆی‌و پێیگەیاندبوو، یەکەمین فڕۆکەوانی ئافرەت بوو، پەنجا ساڵ دوای بۆردومانکردنی شۆڕشگێڕەکانی "دەرسیم"، هیچ لەکارەکەی پەشیمان نەبوو هەستیشی نەدەکرد کە ویژدانی ئازاری بدات. سەبارەت بەکارەکەی دەیوت:"بۆ پاراستن‌و مانەوەی کۆمارە ساواکە دەبوا ئەوە بکرایە"، بەرگری لەخۆشی بەوە دەکرد کەئەدەبوو هیچ مشتومڕێك لەسەر بیروڕای کۆماری عیلمانی نوێی دژ بەیاخییەکانی کورد بکرایە کەهێزە تاریکە ئیسلامییەکان کاریان تێکردبوو، دەشیوت:"ئەتاتورك کەئەو ئەرکەی پێسپاردم‌و منیش بەچاکی جێبەجێمکرد". پیاو ژن‌و منداڵیان لەناو ئەشکەوتانەدا گەمارۆدەدا کە کوردەکان بۆ خۆدەربازکردن چووبوونە ناویانەوەو، بەزیندوێتی تیایاندا دەسووتێنران، بە ئەنقەستیش ئاگریان لەدارستانەکان بەردەدا تا هەرکەسێك خۆی لەناویاندا حەشاردابێت بسووتێت (سەیرەکە لەوەدایە لەساڵی ١٩٩٤یشدا، هەمان شێوازیان لەو ناوچەیەدا بەکارهێنایەوە کەبەدارستانێکی سروشتی دادەنرا). کوردەکانی دەرسیم تا فیشەکیان پێما شەڕیانکرد، بەڵام هێزەکانی تورکیا، بۆ جێبەجێکردنی داوای ئەو سەردەمەی ڕۆژنامە تورکییەکان، کەوەك چۆن "کاتۆ" - سەرکردەی بەناوبانگی ڕۆمانیا- داوای وێرانکردنی "قرتاجە"ی کرد، ئەوانیش داوای وێرانکردنی ناوچەکەیان دەکرد "دەبێت دەرسیم کاولبکرێت"، سەرجەم گوندە کوردییەکانیان کاولکردو بەهەزاران کەسیشیان لەوانە ڕاگوێزا کە لەمەرگ دەربازیانببوو

لەبەر زۆر لەو وڵاتە ئەورووپاییانەی، باوەڕیان بەوە کردبوو کەبزووتنەوەی کەمالیزم ڕەوتێکی نوێکردنەوەیە[56]. لەساڵی ١٩٤٦دا هەندێک لەبارە نائاساییەکە لابرا، ڕێیان بە ڕاگوێزراوانی دەرسیم دا کە بگەڕێنەوە. دوای دوو ساڵ ڕۆژنامە نووسێکی تورک کە سەردانی ناوچەکەی کردبوو، نووسیبووی:"ئەگەر سەبارەت بەدەوڵەت قسەت لەگەڵ خەڵکەکانی بکردایە ئەوا پێیان وابوو مەبەست باجگرو پۆلیسە"، چونکە ناوچەکانیان "قوتابخانەو پزیشکی تیادا نەبوو، ئێمە هیچ شتێکمان بۆ نەکردوون بەڵکوو هەرچییەکمان ویستبێت لێمان سەندوون. ئێمە بۆمان نییە بەمجۆرە لەگەڵیاندا بەردەوامبین".

دوای نیو سەدە، کاریگەرێتی پڕکێشکردنەکەی "کویلو ئوگلو"، زۆری نەخایاند ڕاگوێزانی کوردە گوندنشینەکان هەر بەردەوامبوو، ئەگەرچی لەساڵی ١٩٩٥ەوە، ڕاگوێزان و کوشتنی ئادیار و ئەو دڵۆپانەی بەدادگای ئاسایشی دەوڵەت دەدران، کەمتربوونەوە، ڕەنگە لەبەر کەمی قوربانییەکان بووبێت ساڵی ١٩٩٤ سوپای تورک نەیهێشت وەزیر سەردانی گوندەکانی ناوچەی "تونجلی"، کەدانیشتوانەکانیان ڕاگوێزرابوون، بکات و نەشیهێشت چیلەری سەرۆک وەزیران، کەبەتوندوتیژ ناسرابوو، بۆ خۆی چاوی بە کوردەکان بکەوێت و لەڕووداوەکانی ناوچەکە بکۆڵێتەوە. کاتێک گوندنشینەکانی کورد شەکوای حاڵیان، سەبارەت بەو زۆردارییانەی لێیانکرابوو بردەلای، پێیان ڕاگەیاندبوو کە کۆپتەرەکانی سوپای تورکیا بۆردومانی ماڵەکانیانی کردووەو بەسەر خاوەنەکانیاندا ڕوخاندونی، چیلەر نکوڵی لەوە کردو بەتەوسەوە پێیوتبوون ڕەنگە ئەو کۆپتەرانە ئەفغانی، یان ئەرمەنی، یان ڕوسیایی بووبن، بەڵام بێگومان ناکرێ کۆپتەری تورکیا بوبن. دوای هەوڵ و تەقەلای ساڵانێکی زۆر بۆ قایلکردنی لێپرسراوانی تورکیا، تا چیدی ماڵ مرۆڤ لەوڵاتەکەیاندا پێشێل نەکەن، دیپلۆماتێکی ئەمریکایی زۆر بەئاگای ئەو فایلە، دەستەوستانانە وتی:" تورکیا پیسترین دوژمنی خۆیەتی".

وەنەبێ هەر چیلەر بەووردی نکوڵی لەڕووداوەکان کردبێت، هاوپەیمانانی "ناتۆ"ی تورکیاش، سەیرکەری ڕووداو پەرەسەندنەکەی بوون و، هیچ دەستپێشخەرییەکیشیان بۆ وەستانی ململانێکە نەکردو، پڕوپاگەندەو لاف لێدانە گاڵتەجاڕییەکانی تورکیاش لەوێدا بوەستێت،

---

[56] چەند بەشێکی ئەورووپا لەگەڵ ئەوەدا نەبوون، "باسیلی نیکیتین" کە دیپلۆماتێکی ڕوسیای قەیسەری و نووسەرێکی بەناوبانگی کێشەی کوردە لەنامەیەکیدا بۆ ڕۆژنامەی The Times ی لەندەنی لەسەر مانشێتێکی ١٦ تەموزی ١٩٣٧ ی ڕۆژنامەکە، کە تیایدا ڕاوایی بەشەڕەکەی دەرسیمی کەمالیزمەکان درابوو، گوایە "سوپای تورکیا سەرکوتی بەرهەڵستکارانی خوێندن دەکات"، نیکیتین نووسیبووی:" ئەوبۆچوونە هەڵەیە کە گوایە کورد خوێندنیان ناوێت. ئەوان بەرهەنگاری بەتورککردنیان دەبنەوە".

کەگوایە سەنگەرگری پێشەوەی وڵاتە هاوپەیمانەکانەی، وڵاتانی ناتۆ پشتی پێ دەبەستن‌و، لەلایەکی سەختی ناوچەکەشە. خۆ ئەگەر جاروبارێك ئەڵمانیا، بۆماوەی کورت کورت چەکی پێنەفرۆشتایە، وەك لەساڵی ١٩٩٣دا رایگەیاند کە هێزەکانی تورکیا چەکە بەخشراوەکانی ئەڵمانیا لەشەڕی کورددا بەکاردەهێنێت، بەڵام سیاسەتی وڵاتانی ناتۆ هەر چاوپۆشیکەری ڕووداوەکانبوو. سەبارەت بە عێراق، وڵاتە خۆرئاواییەکان نەیاندەتوانی، یان نەیاندەویست گوشار بخەنە سەر دیکتاتۆرێکی بەدناو کە خراپەکاری بەرامبەر بە کورد نەکات‌و نەیان چەوسێنێتەوە، ئەویش بەهۆی کێبەرکێکەی نێوانیان لەسەر بازاڕی عێراق‌و، پێداگرتنی پاراستنی بەرژەوەندی "جیو-ستراتیژی"یان‌و، هێشتنەوەی ئێرانیش لەقاوغەکەی خۆیدا. سەبارەت بەباری تورکیا، وڵاتانی ناتۆ بەهۆی هاوپەیمانێتی نێوانیان‌و، پێداگرتنیان لەسەر بەرژەوەندییە "جیو ستراتیژی"یەکەیان، جگە لە کێبەرکێکەی نێوانیان لەسەر بازاڕی تورکیا، هیچ هەنگاوێکیان نەدەنا کەوا لە حکومەتە بەدێموکراسی هەڵبژێردراوەکە بکەن کوردەکانی تورکیا بپارێزێت.

لەحوزەیرانی ١٩٩٢دا، بەهاوەڵی دوو ڕۆژنامەنووسی لاوی ئینگلیزی سەردانی باشووری خۆرهەڵاتی تورکیام کرد، کە بۆ یەکەمجار سەرکوتکردنە بەپەلەکەی تورکیایان بینی کە ناوچەکەی گرتبۆوە. لەشاری دیاربەکرەوە بە ئۆتۆمۆبێل، بەخۆرهەڵاتدا بەرەو بنکەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان بووینەوە لەو زنجیرە گردو چیایانەی تا خۆرهەڵات درێژبوونەوە، بەشارەکانی "لیجە"و "باتمان"، (کە لەتورکیادا بەشاری نەوت دادەنرێت‌و بە "تیرۆرکردنی نادیار"یش بەناوبانگە)و "سیلڤان" و "سیرت" و "شیرناك" و "ئۆلۆدێری" (کە ساڵی ١٩٩١ کوردێکی زۆری عێراق پەنایان بۆ برد)، ڕەتبووین. ئەمجا بەدرێژایی سنووری هاوبەشی لەگەڵ عێراق‌و سوریادا بەرەو خۆرئاوا بووینەوە، ڕوومان لە شارەکانی "سیلۆپی"و"جزیرە"و "میدیات" و "ئیدل" و "نسیبین" کردو، پاشان بەرەو باکوور بۆ ماردین‌و لەوێشەوە گەڕاینەوە بۆ دیاربەکر. چەند دۆستێکی کوردم لەئەنقەرە وەرگێڕێکی لاویان بۆ پەیداکردم، کەپاشان بۆم دەرکەوت ئینگلیزییەکەی وانییە، بەڵام لایەنگرێتی پارتی کرێکاران‌و بۆچوونە مارکسییەکانی بێنەندازەبوو. هەرچەندە تێگەیشتنی سەرنجەکانی زۆرجار زەحمەتبوو، بەڵام ئەو بۆچوونەی لاچەسپاندم کە لاوانی کورد بە برِوایەکی کوێرانەوە خۆیان بەقوربانی شەڕەکان دەکەن. ساویلکەیەتییەکەی وای لێکردم هەندێ جار بەتەوسەوە سەرنجی سادیانەی لێبدەم، ئەویش منی بەپیاوێکی ئیمپریالیزمی وا تاوانبار دەکرد دەستم لێشۆرابێت، هەرچەندە لەهەرەسهێنانی یەکێتی شۆرەوییەوە وشەی "ئیمپریالیزم" لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا باوی نەمابوو بەڵام دەمەتەقێکەمان دوودڵی کەمکردەوە، چونکە زۆر لەوەدەترسام هەر کەلەگەڵ ئاسایشی تورکیادا

تووشی گرفتێك ببین، کەمێزرجار بێجیاوازی جگە لەدیپلۆمات‌و، نوێنەرانی ڕێکخراوەکانی مافی مرۆڤ، ئەو کەمە سیاسەتمەدارە کوردانەی پرکێشیان بکردایە بەناوچە نائاساییەکاندا بسووڕێنەوە، لەگەڵ ڕۆژنامەنووسانی تورك‌و بیانیشدا ڕوویانئەدا، شێتێکی لێبەسەربێت. ئێمە وەك ڕۆژنامەنووسی بیانی لەوپەڕەکەی مەترسی وەدەرنانی تورکیا، یان لێدانمان هەبوو، بەڵام ئەو وەك وەرگێڕێك، ژیانی خۆی خستبووە مەترسییەوە، چونکە هاریکاری لەگەڵ ئەو بیانییە خۆهەڵقرتێنەرانەدا ئەکرد کەئەیانویست حکومەتی تورکیا شەرمەزاربکەن. هەرچەندە زۆربەی ڕێگاکەمان خراپبوو، خاڵێکی زۆری پشکنینی لەسەربوو، بەڵام بەختمان هەبوو، بەکەیفی خۆمان هاتوچۆمان ئەکرد.

وەرگێڕەکەمان توانایەکی چاکی بۆ خۆ خۆشەویستکردن لای ئەو کوردانە هەموو کە ڕێکەوتمان ئەکردن، قابلیەکردن لەو لاڕێیانەی هاتوچۆی زۆر کەمیان بەسەرەوەیە چاوپێکەوتنیان لەگەڵدا سازبدەین، چونکە پێمان وابوو لەو شوێنانەدا چاودێری ناکرێین، واتە لەسەر چاوپێکەوتنکردنەکمیان تووشی هیچ نایەن. لەنزیك شارۆچکەی "ئیرو"، کە پارتی کرێکاران لە١٥ی ئابی ١٩٨٤دا، یەکەم چالاکی سەربازیانەی خۆی دژبە بنکەیەکی جەندرمەی تورکیا کرد، جوتیارێك گازاندەی لەدەست پارتیزانەکان‌و هێزی ئاسایش وەك یەك ئەکرد، بەتایبەتی ئەوانەیان کە "تیپی تایبەت"یان پێئەوترا‌و بە جل‌و بەرگی مەدەنیانەو گوارەی گوێیانەوە، بەناو خەڵکەکەدا ئەسووڕانەوەو، هەر هەموو خەڵکەکەش لێیان ئەترسان‌و بەدڵڕەقترین‌و دڕندەترین کەسیان ئەدەنان.

ئەوشتەی بەلای ئێمەوە لەگازاندەی جووتیارەکە بەبایەختربوو، سەرنجدان‌و خۆگێلکردنی بوو لەو پرسیارەی کە سەبارەت بەچۆنێتی گەیشتنە شارۆچکە نزیکەکە لێمانکردو خۆی وانیشانئەدا وەك لەپرسیارەکەمان نەگەیشتبێت. چەند جارێك پرسیارەکەمان لێ دووبارە کردەوە، پاشان هەستمانکرد کە کوردێکی کەم ئەو ناوانەی تورکەکان لەساڵانی ڕابردوودا بەسەر شارە کوردییەکانیاندا دابڕیوە بەکاردەهێنن (دواتر زانیم کەتورك ناوی هەموو ناوچەو شارو شارۆچکە عەرەبی‌و ئەرمەنییەکانیشیان گۆڕیوە، بەڵام ناوی ڕێگای خێرلو ویستگەی ناوی لەسەر نەخشە وەك خۆیان هێڵرابوونەوە، چونکە لایەنی پراکتیك بەسەر لایەنی ئایدۆلۆژیای ئەم دەوڵەتەیاندا زاڵبوو). بەم شێوازانەو بەڕاکێشانی کارەبار تەلەفۆن، تورك لەگۆڕینی ئادگاری کوردستاندا سەرکەوتنی بەدەستهێنابوو، بەڵام نەیتوانی ئەو کوردانە بگۆڕێت کەهەموو بایەخێکیان بۆئەوەبوو ناوچەکانیان لەکارە حکومەتییەکاندا بەشی خۆی بەربکەوێت، بەتایبەتی کە لەوە گەیشتبوون ئەگەر حکومەت بییەوێت ئەتوانێ چیان بۆ بکات. بەڵام ئەو کوردە

ئاساییانەی ئێمە قسەمان لەگەڵدا کردن، دەرکیان بەوە نەکردبوو تورکیا بۆ دەمکوتکردنێکی وا خۆی ئاوەتەوە کەزۆر لەوەی پێشتریان خراپتربێت و، سەرکوتکردنی ئەمجارەیان هێجگارەکی بێت.

مرۆڤ تا بزانێت چ قەڵاچۆکردنێک و بەکۆمەڵ راگوێزانێک لەنێوان سەفەوییەکان و عوسمانییەکاندا ڕوویانداوە، تێنشبگات لەوەی چی لەدژی کورد دەرێنسرا، دەبێت بۆ سەدەی شانزەیەم بگەڕێتەوە. دوای ساڵانێک "ئەحمەد تورك" ئەو سەرکوتکردنەی تورکی هەڵسەنگاند، وتی:"ئەو باوباپیرانەمان کە دوای شۆڕشی شێخ سەعید رزگار ببوون، لە دڵڕەقی و دڕندایەتی دەوڵەت وورریایان دەکردینەوە. بەڵام دەوڵەت هیچ رۆژێک لەمجارە دڵڕەقترو دڕندەتر نەبووە". ئەحمەد تورك وەچەی خێزانێکی عەشیرەتێکی کوردی بەناوبانگە ئێستا ئەندامێکی هەڵکەوتووی پەرلەمانە باوکی لە شۆڕشی ١٩٢٥دا بەشداریکردووەو بەرێکەوت لەو سەرکوتکردنەی کە دوای شۆڕش دژ بەبەشداره دەربازبووەکان دەکرا رزگاری بووە. ئەحمەد لەسەر قسەکانی بەردەوامبوو وتی:"پێشان، هەرئەو کەسانە سزا دەدران کە ڕاستەوخۆ پێوەندیان بە شۆڕشەوە بولیە، یان لە چەند سەرەك عەشیرەتێکیان دەدا کە بیانویستایە سەرۆکایەتییەکەیان لەکەڵك بخەن، بەڵام ئەمجارەیان خەڵکە ئاساییەکەی کە لەململانێی کوردستان نەگلابوون لەسەر نەچوونە پاڵ دەوڵەت سەرکوتدەکران. پێشان مەبەست دامرکاندنەوەی شۆڕشبوو، بەڵام ئێستا تەفرو توناکردنی هێجگارەکی گەلێکەو پێناسەی نەتەوەیی و کەسایەتییە جیاکەیەتی".

جا ئەگەر پارتی کرێکارانیکوردستان ئەو مەبەستەی بووبێت ئەوەیان خوانەیزانێت. یەکەکە لەئەنجامی ئەو سەرکەوتنانەی بەدەستی هێنابوو؛ بەڕادەیەك لەخۆی بایی ببوو کەلەساڵی ١٩٩٠دا خۆپیشاندان و مانگرتنی گشتی بەلایەنگرانی رێکبخات و، بە ئاشکرا پڕوپاگەندەی توندڕەوانە بڵاوبکاتەوە، کەمەموی دەبوونە رێخۆشکردن بۆ تۆڵەکردنەوەیەکی دڕندانەی هێزە چەکدارەکانی تورکیا. لەشاری "شیرناك"دا، کەبە مەڵبەندێکی بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد دادەنرێت، چەند هەفتەیەك پێش هێرشێکی سەرەکی هێزەکانی سوپای سەر شار، کەبورمەزی چۆڵکردنی، لەلاکۆڵانێکدا هەندێ لاوی کوردمان بینی بەترس و لەرزەوە پێیان راگەیاندین کە مێلیشیاکانی دەوڵەت چۆن کوێرانە تەقەیان لەهەموو خانووەکان کردووە خانووی دەوڵەتی لێدەرچێت (ئەوەش لاف و گەزافەکانی حکومەتی تورکیای پوچەڵکردەوە، گوایە پارتی کرێکارانی کوردستان هێرشی کردۆتە سەر شارەکەو زیانێکی زۆریشی لێداوە). لەوەدا بەختەوەربووین کە گەیشتینە ئەو شارەی میری رێی چوونەناو شارەکەی بەبیانی، بەتایبەتی رۆژنامە نووسەکانیان نەدەدا، رێکەوتی ئاهەنگێکی سەیریشمان بۆ لایەنگرتنی میری تیاداکرد، کە بێگومان لەبەردەمی پەیکەری ئەتاتورکیشدا سازدەکرا، ژن و پیاو و منداڵ بەشداریان تیایدا

هەبوو. لەو ئاهەنگەی پاسەوانانی گوندەکانی ناوچەکەو خێزانەکانیان‌و، خەڵکی دیکەی تیادابوو، هاوبەشیکەران ملدان‌و لایەنگرێتی خۆیان بۆ کۆمار رادەگەیاند. بە گەیشتنمان ئیتر هەریەدوای "والی"یەوە بووەو لێی نەبوومەوە تا بەکرژییەوە ناچار پێشوازی‌و چاوپێکەوتنی لەگەڵدا کردین. ئۆتۆمۆبیلەکەیی‌و یاوەرە چەکدارەکانی نارد لەدوومان تا بمانبەنە نووسینگەکەی. هەر کەچووینە ژوورەوە، والی لەپشت مێزەکەیەوە دانیشت‌و گوێی بۆ پرسیارەکانمان شلکرد، ئەمجا بەرلەوەی کوتوپڕ فرمانی لەشار دەرچوونمان پێڕابگەیەنێت، تا ١٠ دەقیقەیەك کەوتە قسەی هەڵەچ‌و بەڵەچ. چونکە لەسەرخۆی نەبوو ئێمەش بواری مشتومڕکردنیمان نەبوو، بۆیە بەهێمنی لەشار دەرچووین.

دوای چەند رۆژێك، لەنیوەڕۆدا بە ئۆتۆمۆبێل گەیشتینە گۆڕەپانەکەی بەرامبەر شارەوانی "نوسەیبین"، ئەو شارەی تورکیا کەلەگەڵ "قامیشلی" سوریای جمکیدا تەنیا سنوور جوێیان دەکاتەوە. دوای سەفەرێکی دووروودرێژی رۆژێکی گەرم، بۆ ساردی خواردنەوە چووینە چایخانەیەکی لای گۆڕەپانەکە کاتێك ئۆتۆمۆبیلەکەمان دادەنا گوێمان لەدەنگە دەنگی ناو چایخانەکەبوو، کەچی هەر کەئێمە چووینە ژوورەوە دانیشتوانی ناو چایخانەکە، قسەکانی خۆیان بڕی، لەناو کۆمەڵە پیاوێکی مڕو مۆچدا دانیشتین. دیاربوو زۆربەیان دەمانچەیان پێبوو، هەندێکیشیان لەناو کیفی بنهەنگڵیان نابوو. هەرچییەکمان کرد بۆئەوەی قسەیان لەگەڵدا بکەین بەباچوو، پێدەچوو بەقسە کردن لەگەڵ رۆژنامەنووسە بیانییەکاندا رانەهاتبن‌و نەشیانەوێت نەریتی خۆیان تێکدەن.

لەگۆڕەپانەکە پەڕینەوەو چووینە ناو شارەوانییەوەو، دادوەری ناوچەکە بەگەرمی پێشوازی کردین. "نوسەیبین" ناوبانگی بەو هەموو کوشتنە دەرکردبوو کەلای کەس ئاشکرا نەبوو، بەڵام هەندێ جار هی وای دەگرتەوە کە هۆی کوشتنەکەی بەئاشکرا هاواری دەکرد، وەك سیاسییە چالاکەکانی کورد، یان هەواڵنێرو دابەشکەرانی ئەو رۆژنامانەی لایەنگری کوردبوون‌و لەئەستەنبوڵ دەردەچوون، هەندێ جاریش خەڵکی ئاسایی واشی دەگرتەوە کەلەدوورونزیك هیچ پێوەندییەکی بە سیاسەتەوە نەبێت، تا چەند رۆژێکیش لاشەکانیان لەسەر شەقامەکان دەمێنێتەوە، بۆئەوەی کەس هێزی دەوڵەت لەبیر نەکات. دادوەرەکە لاوێکی سی ساڵان بوو، لێمان پرسی، بۆچی وەك دەردەکەوێت هیچ کەسێك لەوانە ناگیرێن کە سیاسییەکان دەکوژن؟و بۆچی هەتا ئێستا لێکۆڵینەوە لەو تاوانانە نەکراوە کەبەرەو ڕووی هێزەکانی ئاسایش دەکرێنەوە؟ وەك رێکخراوی لێبوردنی نێو دەوڵەتیش دەڵێت، ئازارو ئەشکەنجەدان لەسەر ئاستێکی فراوان‌و بەپرۆگرام دەکرێن. دادوەرەکە زۆر رەوشتبەرزانەو هێمنانە وەڵامی دایەوەو

وتی، هۆکەی زۆر ئاسانەو، بەندە بە کۆنە یاساکەی تورکیاوە کە سزای پێدەدرێت چونکە ئەو یاسا نوێیەی لەم دواییەدا دانراو پڕوپاگەندەیەکی زۆریشی بۆکرا، لەناوچە نائاساییەکەدا پێڕەوناکرێت. یاسای نائاساییەکەش دادگاییکردنی فەرمانبەرانی دەوڵەت بە دادوەری گشتی دیاریەکەر دەسپێرێت، ئەویش دەستەڵاتەکەی خۆی بەرەوڕووی سەرکردەیەکی سەربازی ناوچەکە دەکاتەوە کەلەوبارەیەوە هیچ شتێك ناکات. لێمان پرسی، ئەی دووبارەکردنەوەی تاوانبارکردنی؛ پۆلیس، جەندرمە، سوپا، تیپی تایبەت ئەوە ناگەیەنێت کە بەپرۆگرام و لەئاستێکی بەربڵاودا مافی مرۆڤ پێشێلدەکرێت و ناوی تورکیاش دەزڕێنێت؟ ئەویش هەردوو دەستی بەرزکردەوەو پاشان لێکی جونکردنەوە، وەك بیەوێت بڵێ کەئەو تەنیا یاسا جێبەجێدەکات، لەسایەی شەڕێکی واشدا هیچ کەسێکی سەربە ـی لەجێبەجێکردنی یاسا بەولاوە شتێکی تری پێناکرێت.

بەهەرحاڵ کەگوێم لەدادوەرەکە دەگرت، باسی خۆرئاواییەکم بەبیرهاتەوە کە ٢٠ ساڵ لەوەبەر سەردانی تورکیای کردبوو، کاربەدەستە مەدەنییە حکومەتییەکانی تورکیای واباسکردووە، کەیەکن و فرمانی بەمەدەنییەتکردنی "کوردستانێکی هێجگار دڕ"یان پێسپێردراوە. مامۆستا فێرکردنی کورنە دڕەکانیان لەئەستۆ گرتووە، سەربازەکانیش پاراستنی ئاسایش و یاسا، دادوەرانیش ئەرکە یاساییە توندەکانی تورکیایان پیادەدەکرد. ئەوان شەوانە بەدەم ئارەق خواردنەوەیەکی زۆرەوە لەو دوپشکە ژەهراویانە دەگەڕان کەلەناو پێخەفەکانیاندا خۆیان حەشاردابوو. هەربەدەم گوێگرتنی دادوەرەکەوە، یاسای ١٨٥٠م بیرکەوتەوە، کەماوەی شەش مانگ قایمکارێتی "حەسانە" یاسایانەی تەواوی بەهەر یەکێك لەوانە دابوو کەلەدامرکاندنەوەی شۆڕشەکەی ١٩٣٠ی ئاراراتدا بەشداریانکردبوو. کەشارەوانیمان جێهێشت، هەر بۆ خۆش دوێنی سەرێکی قایمقاممان دا، ئەویش جەختی لەوە دەکرد کە نوسەیبین سێ مانگێکە ئارامەو هەموو شتێك باشەڕوات.

بۆ بیرە خواردنەوە گەڕاینەوە چایخانەکە، چەکدارەکان کە ئەوسا قرتوقەپیان لەگەڵدا کردبووین، ئەگەرچی هەر گرژبوون بەڵام ئێستا دەیانویست قسەمان لەگەڵدا بکەن. پێدەچوو لەبەجێهێشتنی چایخانەکەمانەوە ئەوان هەر خەریکی ئارەق خواردنەوە بووبێتن، پێیان وتین باشتروایە پێش تاریکبوون لەشار دەرچین بەڵام ئێمە بەگوێمان نەکردن، چونکە دڵنیابووین بەڕووناکی ناگەینە شاری ماردینی نزیکترین شار لێرەوە کە ئوتێلی تیادابێت. نیازمان نەبوو بەشەو سەفەربکەین و خۆمان بخەینە مەترسییەوە. چونکە ماندوو شەکەتبووین و لەسەر شەومانەوەی نوسەیبینیش سووربووین، نانی ئێوارەمان لەچێشتخانەیەکی ئاسایی خواردو ژوورێکیشمان لەئوتێلێکی ئاساییدا گرت

کەمێك دوای سەعات ١٠ی شەو، گوێمان لەتەقینەوەیەکی گەورەو بەدوایدا تەقەی تفەنگی ئۆتۆماتیك بوو. تا بزانم تەقەکان لەکوێوەدێن بە پێپلیکانەکاندا چوومە خوارەوە، بەڵام چەند کەسێکی نیمچە ڕووتی چەك بەدەست کەلایان خستمو بەپەلە بەرەو سەر شەقامەکە رایانکرد، منیش بەرەو شوێنی تەقەکان بوومەوە، وێستگەی شەمەندەفەرێکبو کەئەڵمانەکان سەرەتای ئەم سەدەیە بۆ هێڵی نێوان بەرلین و- بەغدا

دروستیانکردبوو تا ئەمڕۆش تەواو نەبیبوو، لەگەڵ ئەو لافەی حکومەت بۆ بەرکەمالیتی ئاشتی خۆرهەڵاتی دڕندە لێیدەدا پێکڕا هەڵتەکێنرابوون. لەگەڕانەوەماندا بۆ شاری دیاربەکر زانیمان برادەرێکی خۆسەویشتی وەرگێڕەکەمان، کەپەیامنێری یەکێك لە ڕۆژنامەکانی ئەستەنبوڵبووەو پێش چەند سەعاتێك، کاتێك بۆسەر ئیشەکەی چووە، لە ناوەڕاستی شاردا کوژراوە.

پاش چوارساڵ، کە جارێکی دی سەری دیاربەکرم دایەوە، نیشانەی توندبوونی سەرکوتکردنی دێهاتەکان و (ئارامی شارەکان)بە هەموو شوێنێکەوە دیاربوو. شێوازی ڕاگوێزانی گوندنشینەکان بەڕادەیەکی وا پەرەی سەندبوو کەدانیشتوانی دیاربەکری پایتەختی ناڕەسمی کوردستانی تورکیا بێئەندازە زیادیکردبوو، لەساڵی ١٩٩٠ەوە کە دانیشتوانەکەی ٣٨٠ هەزار کەسبووە گەیشتبووە یەك ملیۆن نیو. زۆربەی ئەوانەی لە گوندەکانەوە ڕاگوێزرابوون بێکارەبوون و ئیشێکی هەمیشەییان نەبوو، بەهۆی نەبوونی هیچ خزمەت و یارمەتییەکی حکومەتەوە، بۆبەسەرکردنی ژیانیان چاویان لەو یارمەتییە بڕیبوو کەبرا کوردەکانیان دەیاندانێ. پارێزەرێك کە لەکێشەی پێشێلکردنی ماف مرۆڤی دەکۆڵییەوەو، دەزگاکانی دەوڵەتیش یەکبینە گێچەڵیان پێدەکرد، وریایانە لەگەڵ خۆیدا بەو گەڕەکە هەژارانەی دەوری شارە کۆنەکەی سەر ڕووباری دیجلە، کە بەردەوام لەپەرە سەندنابوو، دەیگێڕام. سەرەتا لای "٤٥٠ خانووەکە"ی لەبینایەکی چوار نهۆمی پێکهاتبوو، لەبنەڕەتدا بۆ گوندنشینە لێقەوماوەکانی بوومەلەرزەکەی ساڵی ١٩٧٦ لەنزیك شارەکەوە دروستکرابوو، وەستاین. دانیشتوانی ئەم خانووانە لەچاو خەڵکی دیدا بەختەوەربوون، چونکە لەگوندەکانیانەوە ڕاگوێزراون و خانوویەکی وایان دەستکەوتووە تیایدا بژین، هەرچەندە زۆربەیان بێکارەن و ڕۆژ لەسەر ڕێگایەکی خۆڵ و لیتەدا بەسەردەبەن و بێهیوایانە، وەك هەموو گوندنشینێك کە لەزەوییەکەی ڕیشەکێشکرابێت، بەبێ مەبەست بەملاولای خۆیاندا دەیانڕوانی. منداڵە چڵمنەکانیش لەنزیك ئەو کۆڵە دڕانەی خەڵکەکە بۆ سووتاندن خڕیانکردبۆوەو لەسەریەك کەڵەکەیانکردبوون، گەمەیاندەکرد تا نموونەی ژیانی گوندیش تەواوبێت، چەند گوێدرێژ

بزنێك، كەخاوەنەكانیان بەر لەدەركردنیان لەگوندو راگوێزانیان دەربازیان كردبوون‌و بەگەڵ خۆیانیان خستبوو، بەرچاوەكەوت. چاوساغەكەم بۆ ترش‌و خوێنكردنی زیاتری مەسەلەكە پێیراگەیاندم، كوردی قوربانیانی راگوێزانەكەی حكومەتی تورك شوێنی كوردی قوربانیانی داپڵۆسینەكەی دەستی حكومەتی عێراقیان گرتۆتەوە.

جالەبەرئەوەی حكومەتی توركیا، ئەو كوردانەی لەكیمیابارانی ئابی ١٩٨٨ی هێزەكانی سەدام حسێن ڕزگاریبوون‌و پەنایان بۆ توركیا هێنابوو، تا ١٩٩١ كەبۆ عێراق گەڕانەوە، "٤٥٠ خانووە" یان ئابوون.

لەگەڕاندنەوەماندا، بەدرێژایی كۆمەڵە گردێك كە خانوو و كوختی بێكەڵكیان، لە گەڕەكانێكی بێ ئاو و كارەبادا لەسەر دروستكرابوو، رێگەی بەپێچ‌و پەنای لاوەكیمان، بۆ گەیشتنە ناوەندی شارەكە گرتەبەر. لەپڕا خۆمان لە بەردەم گەڕەكێكی نوێدا دییەوە، خانووی وا گەورەی تیادا دروستكرابوو كە لەهیچ شتێكی كەم نەبێت، ئەمە جگە لەشەقامی قیرو شوێنی تایبەتی وەستانی ئۆتۆمۆبیل، بەڵام هەمووشیان چۆڵبوون. لە سەردانەكەی پێشوومدا ئەمجۆرە خانوانە نەبوون، بۆیە سەرسامی خۆم بەرامبەر ئەم پرۆژە نایابە نیشاندا، كەلەو شێوە خانووە گەورانەم لەناوەندی شارو دەورو بەرەكەیدا زۆر بینیبوو. پرسیم لەكوردستاندا كێ ئەمجۆرە خانووە گەورانە دەكرێت؟ برادەرەكەم وەڵامی دامەوە، هەمووی بۆ خێزانی ئەو، جەندرمەو، سەربازو، هەواڵگرو، كەسانەن كە لەئاسایشدا كاردەكەن و هێنراونەتە كوردستان تاهاوبەشی شەڕەكە بكەن. برادەرێكی ئەندازیار دەفتەرێكی پچووكی دەرهێناو چەند ژمارەیەكی لەسەر نووسی‌و چەند حساباتێكی كردو ئەمجا وتی: "بەنیوەی ئەو پارانەی میری ئەم چوار هەزار یەكەیەدا كە بەمجۆرە لەشاری دیاربەكردا دروستی كردوون، دووهەزارو دووسەد گوندی كورد، لەوانەی خەڵكەكانی راگوێزراون، پێنچاكدەكراو واشیلیندەكرایەوە كە كەڵكی ژیانیان هەبوایەو، هەر خێزانێكی راگوێزراویش، گایەلەو مانگایەك و دووسەر مەڕو دووسەر بزنی بدرایەتێ. ئەو راگوێزراوانەی چاوم پێیانكەوت، پەرۆشی خۆیانیان بۆ گەڕانەوەی گوندەكانیان رادەگەیاند، بەڵام دەیانزانی هێزەكانی ئاسایش رێگای گەڕانەوەیان نادەن. واش بەهۆی نزیكیانەوە لەگوندەكانیان، هەستیان بەسەبووریەكدەكرد كەهەر شەڕەكە كۆتاییهات یان دەستەڵاتدارانی تورك نەرم بوون بۆی بگەڕێنەوە. پێیان وابوو ئەوەندەیان گوشار لەسەر ـیە وەك لەسەر ئەو كوردانەیە كەبۆ تواندنەوەیان لەناو كۆمەڵگای توركیداو لەبیربردنەوەی زمان‌و داب‌و نەریتیان، بەرەو خۆرئاواو خواروی توركیا كرابوونەوە

ئەو پارێزەرەی چاوساغیتی منی دەكرد، ئەوەندەی هەڕەشە لێكرابوو، رۆژانە سەعات شەشی ئێوارە دەچووەوە ماڵەوە. بەڵام بۆ خەڵكی ئاسایی، بەهۆی هێزی ئاسایشەوە، مەترسی‌و كرژی

ژیان لەشارەکەدا لەجاران باشتربوو. بەیانیو نیوەڕۆو ئیوارەو شەو، بۆ سەیرکردنی ئەو خانووبەرانەی کە بە بەردی ڕەش دروستکرابوون، بەشەقامو کۆڵانەکانی دیاربەکردا دەسووڕامەوە، دانشتوانی شارەکەش هەمووکات بەکاریخۆیانەوە خەریکبوونو بێترس ژیانو ڕابواردنی خۆیان دەکرد. پێشتر شەقامەکان زۆر لەپێش خۆرئاوادا هامۆشۆکەریان بەسەرەوە نەدەما، بەڵام ئێستا چەندەرەو پۆلیس کەم بوونەتەوە. بڵێی دەوڵەت ژێرخانی پارتی کرێکارانی کوردستانی لێکهەڵوەشاندبێت، یان ناچاریکردبێت کەخەباتی نهێنی بکات؟ بەدرێژایی ئەو پاشنیوەڕۆیە لەدووی مۆزەخانەی "زیا گوکاڵپ" دەگەڕامو دوای هەوڵێکی زۆر لەشەقامێکی لاوەکیدا، کەزۆر لەبازاڕە سەرەکییەکەوە دوورنەبوو، دۆزیمەوە. "گوک ئاڵپ" لە ساڵی ١٨٨٦دا لەم ماڵەدا لەخێزانێکی کورد لەدایکبووە، باوکی فەرمانبەرێکی بچووکی شارەوانی شارەکەبووە. "گوکاڵپ" هەر بۆخۆی خۆی فێرکردو پێگەیاند، بەرلەوەی ببێتە یەکێك لەدیارترین تیۆرزانی بزووتنەوەی نەتەوەیی تورك، شاعیرێکی بەسۆزو زانایەکی کۆمەڵناسی لێهاتووبوو.

"ئیمایل دورکهایم"ی زانای کۆمەڵناسی فەرەنسایی و گەلێك خاوەنبیرانی تری فەرەنسایی و ئەڵمانیایی کاریان لە "گوکاڵپ" کردبوو، بەڵام تا ساڵانی بەر لەجەنگی جیهانی یەکەم و ژێر سایەی "تورکیای نوێ" ناوبانگی دەرنەکرد. لەکتێبی "بنەما سەرەتاییەکانی نەتەوەی تورك" یدا، کەلەساڵی ١٩٢٠دا بڵاویکردەوە، "گوکاڵپ" بیانووی پێویستی بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی ناوەندی علمانی و بەهێزی بۆ ئەتاتورك دابینکردبوو، کەبەهیچ جۆرێك لەگەڵ کەمایەتییەکاندا لێبووردنی نەبێتو سووربێت لەسەر بەتورککردنیان. نووسیبووی کە "نەتەوە کۆمەڵێکی ڕەگەزی، ئیتنی، جوگرافی، بەڕێوەبەری، یان سیاسی نییە، بەڵکو لە کۆمەڵە کەسێك پێکدێت کە یەك زمان، یەك ئایین، ڕەوشتو ئارەزوو کۆیانبکاتەوە، یان بەشێوەیەکی تر بڵێین، جۆری پەروەردە کردنیان یەك بێت". گوکاڵپ لەساڵی ١٩٢٤دا، بەرلەوەی ئەتاتورك بۆچوونەکانی جێبەجێبکاتو، ئەو ئاکامە سامناکانەی بۆ کورد هەبێت، مرد.

کوگاڵپیش، وەك زۆر لەو کوردانەی خزمەتی کۆماری تورکیایانکرد، لەکوێی خۆی هەڵگەڕابۆوەو خۆی بەکورد نەدەزانی. ئەم نکوڵیکردن لەبنەچەی خۆیە هەربە تەواوەتی لەگەڵ بۆچوونی عوسمانییەکاندا نەدەگونجا، کەپێویست نەبوو فەلەو جوولەکەو موسڵمانی ئیمپراتۆرە پەلهاوێژەکەیان نکوڵی لەزمانی دایكو بنەچەیان، یان تایبەتمەندێتی ڕۆشنبیریان بکەن. گوکاڵپ ئەوەی یەکلاکەکردەوە کە "تەنانەت ئەگەر بۆمدەرکەوێتو بشزانم باپیرانم لەناوچە کوردییەکانەوە یان عەرەبییەکانەوە هاتبن، هیچ دوو دڵی لەتورکێتی خۆم ناکەم، چونکە لە لێکۆڵینەوە کۆمەڵناسییەکانمەوە فێربووم کەنەتەوە تەنیا بە پەروەردەوە بەندە".

بەدرێژایی چەند ساڵێك، لەچوار ڕیانە سەرەكییەكاندا چاوم بۆ ئەو تابلۆیە دەگێڕا كە ڕێگای گەیشتنە مۆزەخانەكەی بۆ دیاریدەكردم. بەهیوابووم لەسەردانی مۆزەخانەكەوە لەو چەند كوردەی بەناوی توركچێتی گشتییەوە نكوڵیان لەبنەچە كوردییەكەی خۆیان دەكرد تێبگەم. هەر گوكاڵپ و ئینۆنۆ وایان نەكردووە، بەڵكو چەندین حاڵەتی لەوجۆرە هەبووە. دوای تەنیا یەك وەچە ژەنەراڵێكی كوردی دی "جەمال گورسیل"، كە سەركردایەتی یەكێك لەوسێ كودەتا سەربازییەی كرد كە توركیا بەخۆیەوە بینی، لەساڵی ١٩٦٠دا بووە سەرۆك كۆمار. گورسیل هیچ ڕاپۆرتێكی لەبەئاگاهێنانەوەی نەتەوەییە كوردەكاندا نەكردو، پێی ڕاگەیاندن كە "سوپا لەبۆردومانكردنی شارو شارەوانییەكاندا دوودڵی ناكات و، لێشاوێكی سامناكی خوێن هەڵدەستێت".

كەمۆزەخانەكەی "گوكاڵپ" م دییەوە ورشكبووم، چونكە خانووەكە هێجگار ئاسایی بوو، بەدەوری باخچەیەكی پچكۆلەی پشتگوێخراوی بەتاڵ و حەتاڵدا، كەلەچەند مریشكێك بەولاوە هیچ شتێكی تری تیادانەبوو، دروستكرابوو. كاتێك بەناو خانووە تازە بۆیەكراوەكەدا دەسووڕامەوە، بەرپرسی مۆزەخانەكە بەخاوو خلیچكییەكەوە پێیوتم: "خەریكی چاككردنەوەین". پەیكەرێكی ئەتاتورك، وەك هەموو شوێنە حكومەتییەكانی دی توركیا، خانووەكەی پیرۆزێنرابۆوە، كاتێك بەژوورە جیاجیاكانی مۆزەخانەكەدا دەسووڕامەوە، هیچ شتێكم نەبینی، شوێن پێشانگاكانی هەموو بەتاڵكرابوون. هەرچەندە ئەو كاتە هەستم بە بێهیواییەكی زۆركرد، بەڵام ئێستا دڵنیانیم لەوەی كەئەو وەڵامەی بۆی وێڵبووم دەستگیرم بووبێت.

لەبەرئەوەی وڵاتە یەكگرتووەكان گرنگترین ئەندامی ناتۆبوو، بۆیە ڕۆڵێكی سەرەكی و گرنگی لەتوركیادا هەبوو. هەرچەندە شەڕی سارد كۆتایی پێهات، بەڵام توركیا لەخانەی سێیەم وڵاتی لیستی یارمەتی وەرگرانی ئەمەریكادا نەهاتە خوارەوە، ئەگەرچی یارمەتییەكانی توركیا زۆر لەوانەی ئیسرائیل و میسر كەمتربوون. لەساڵی ١٩٩٤دا كە كوردستانی توركیا بەدرێژایی ئەوساڵە ناهەموارترین شاڵاوی كرایەسەر، بەڵام توركیا لەهەموو دونیادا گەورەترین كڕیاری چەك بوو، بەتایبەتی چەكی ئەمەریكایی. جبەخانە سەربازییەكەی، كە سەدی هەشتای چەكەكانی ئەمەریكایی بوون، تانكی "ئیم ٦٠" و فڕۆكەی جەنگی تەرزی "ئیف ١٦" و، كۆپتەری سەربازیانەی تەرزی "كوبرا" و "بلاك هوك" كەناوی "فیلڵزان" یان لێنابوو، بێگومان هەر هەمووشی دژ بەكورد بەكارهێنراون. ماوەیەكی كەمی لێنەرچێت بۆمبی هێشوویی دژبەمرۆڤیان بە توركیا نەدەدا. كەڕێكخراوەكانی مافی مرۆڤیش پەردەیان لەسەر بەكارهێنانی فڕۆكەی "ئیف ١٦"، بۆ بۆردومانكردنی گوندە كوردییەكان، لادا، كەقوربانییەكی زۆری مەدەنی هەبوو، واشنتۆن

بۆماوەیەکی کەم ڕوو زەردی بۆمایەوە. بەڵام پەنتاگۆن کەلەبەرێکی یاسایی بۆ ڕێگرتن لەبەڕێوەبەرایەتییەکەی کلنتۆن دۆزییەوە، تا ئەمێلێت بەپێی یاسای ئەمەریکایی و لەحاڵەتی چەک بەخراپ بەکارهێنانی وادا، ناردنی چەک بۆ تورکیا رابگرێت. چونکە پێشەنگی سیاسیانەو ستراتیژیانەی ئەمەریکا لەپێش هەموو شتێکی ترەوەیە. ئەوەتا ئەمڕۆشی لەسەربێت، بەهەزاران سەربازی ئەمەریکایی دەزگا هەواڵگریی و ئامێرە ڕوانگەییەکانی پەیمانی ناتۆ بەڕێوەدەبەن، کە بەهەموو شوێنێکی تورکیادا بڵاوبونەتەوەو، لەکاتی شەڕی سارددا بۆ ئاسایشی هاوپەیمانان گرنگبوون، بە تایبەتی کە شۆڕشی ئیسلامی ئێران لەساڵی ١٩٧٩دا، دەزگا هاوشێوە ئەمەریکاییە گرنگەکانی سەر دەریای قەزوینی داخست.

وڵاتە یەکگرتووەکان کەلەپەنجاکانەوە هێزی سەربازیان لەتورکیادا هەیە، ڕۆژنە چییە بۆ تێکەیشتنی کێشەی کورد سوودی لەو بوونەی خۆی نەدەبینی سەربازو ئەفسەرە ئەمەریکاییەکانیش فرمانی توندیان پێدرابوو کەبەهیچ جۆرێک لەگەڵ هاوەڵە تورکەکانیاندا لەسیاسەت نەدوێن، چونکە بەوە ئاسرابوون کە حەز ناکەن هیچ رەخنەیەک لەسیاسەتی وڵاتەکەیان بگیرێت. لای خۆشم هەروالەکوتەوە، لە ناوەڕاستی هەشتاکانەوە، کە هەوڵی ناوچەی کوردستانی تورکیام لەو ئەفسەرە ئەمەریکاییانەی لەدەزگا ئاسایشییەکانی ناوچەکەدا کاریان دەکرد، دەپرسی، هەموو جارێک دەحەپەسام، چونکە لەڕووداوەکانی دەوری خۆیان بێئاگابوون. رەنگە ئەوەی کەمزۆر کاری تێکردبێتم، هەستکردنەبووبێت بەوەی کەئەمانیش گەمژانە هەمان ڕەوشتی بەرپرسیارە دیپلۆماتی یان سەربازییەکانی ساڵانی حەفتای باڵوێزخانەی ئەمەریکا لەتاران دووپاتدەکەنەوە، کەئەنجامەکەی زیانێکی زۆربوو لەبەرژەوەندی نەتەوەیی ئەمەریکا. لەبەرخاتری شا، هیچ پێوەندییەکیان بە بەرهەڵستکارە ئێرانییەکانەوە نەدەکرد، یان نەیاندەویست لەپێکهاتەکەشی بگەن.

بەدرێژایی ساڵانی داهاتوو، بەڕێوەبەرایەتییە یەک لەدوای یەکەکانی ئەمەریکا، هەر بۆ ڕەوادان بە سەرکوتکردنەکانی کوردی تورکیا، گۆڕانکاری لەو بیانوانەدا دەکرد کەبۆچاولێپۆشین دەیهێنانەوە. لەپەنجاکاندا بەپەیمانی بەغدا (دوای ڕووخاندنی ڕژێمی شایانەی عێراق، لەساڵی ١٩٥٨دا گۆڕا، بۆ پەیمانی "سەنتۆ") خۆرئاواییەکان دژایەتی وڵاتانی پەیمانیان بەرامبەر بەکورد، کە بەرماوەی پەیمانی "سەعد ئاباد"ی ساڵی ١٩٣٧ بوو پێداپۆشی. بزووتنەوە نەتەوەییەکان بەگشتی و، بزووتنەوەی کەمایەتییەکان بە تایبەتی، شوێن گومانی وڵاتانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی سەربە خۆرئاوای، بەرلەدەمی پەردەی ئاسنین و ئیمپراتۆریەتی شۆرەویشبوون. لەگەڵ کزێتی جەنگی ساردو سەرهەڵدانی ئێرانی خومەینیدا، تورکیا وەک

جەندرمەی عیلمانی هێنرایە پێشەوە، تا رادەیەک بۆ وڵاتە موسوڵمانە سەرکێشەکانی ترلوسێنی دابنێت و، بەرژەوەندییەکانی خۆرئاواش لەناوچەکەدا بپارێزێت. کۆتاییە بەپشێوییەکەی جەنگی دورگەی ساڵی ١٩٩١، لەلایەکەوە ئەمریکای دیلی سیاسەتی ئەنقەرە کردو، لەلایەکی تریشەوە پابەندی بەرژەوەندییە ناکۆکەکانی خۆیی کرد. واشنتۆن بۆ بەکارهێنانی بنکەی ئاسمانی "ئەنجەرلیک"ی نزیک شاری ئەدەنە، بۆ خولی ئاسمانی تایبەت بە پارێزگاریکردنی کوردەکانی عێراق، تا ئاربانگی خۆی بەهۆی کۆتاییە گەمژانەکەی جەنگی ساڵی ١٩٩١ بپارێزێت، پێویستی بەبڕیاری پێچەوپەنای تورکیابوو، بەرامبەر بەوەش وڵاتە یەکگرتووەکان چاوی لەسەرکوتکردنەکەی کوردی تورکیا دەپۆشی.

ئەم چاودێریکردنە ئاسمانییەی کەبە "پرۆڤاید کۆمفۆرت" واتە "دابینکردنی هێمنی". ناودەبرا، هەندێ جاریش ناوی "پوێزد هامر" واتە "چەکوشی ئامادە"ی پێدەوترا، بە دڵی لایەنە سیاسییەکانی تورک نەبوو، چونکە بە پێچەوانەی هەموو زیرەنتییەکەوە، بە هەوڵێکی ئەوتۆی ئەمەریکایان دەزانی کەپارتی کرێکارانی کوردستان باکووری عێراق بکاتە پێگە بۆکارە سەربازییەکانی خۆی دژ بە تورکیا (تەنیا رێکخراوی ژەنەڕاڵە باڵا دەستەکانی تورکیا راستییەکەیان بەڕادەیەکی وا درک پێکردبوو، کە پرۆڤاید کەمفورت بەچاکتر بزانن لەوەی چەندین ملیۆن کوردی عێراق بڕژێنە ناو خاکی تورکیاوە، ئەوەشی بەسەر حکومەتە یەک لەدوای یەکەکاندا سەپاندو، واشی لێکردن رێککەوتنەکە نوێ بکەنەوە). بەدرێژایی چەند ١٠ ساڵێکی رابردوو، وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا سیاسەتی رەسمی تورکیا، کە نکوڵی لەبوونی پێناسەی جیاوازی کورد دەکردو بە "تورکی شاخاوی" دادەنان و، پارتی کرێکارانی کوردستانیشی بە رێکخراوێکی تیرۆریستی هیچ و پووچ دادەنا، پیادەکرا. لەگەڵ ئەمەشدا واشنتۆن و سەرجەم پایتەختە خۆرئاواییەکانی تریش، بەرامبەر بەسوود وەرگرتنەکەی پارتی کرێکارانی کوردستان لەو سەرکوتکردنانەی تورکیاو بەکارهێنانی بۆ گەیشتن بەئامانجە نەتەوەییەکانی خۆیان، کە بەو هۆیەوە لەناو کورددا دەسەڵاتی زیاتری پەیدا دەکرد، زۆر ڕاڕابوون.

هەرچەندە کوردێکی زۆر بەرهەڵستی سیاسەتی پارتی کرێکاران و پێشێلکردنەکانی ماف مرۆڤیاندەکردو، ترسیان لەئاکامە خراپەکانیشی هەبوو، دەشیانزانی ئەم سیاسەتە شێوازی سەرکوتکردنەکەی میری بەچیمەگەیەنێت، بەڵام دەرکیشیان بەگرنگی ئۆچلان و ئەو دەستکەوتانە دەکرد کە بەدەستی هێناوە. بەتاکی تەنیا توانی پێناسەی کورد، کە زۆر پشتگوێخرابوو زیندوبکاتەوە. کەچی وڵاتە یەکگرتووەکان، لەگەڵ ئەوەی هەموو ئەرکەسانەی پلەی یاریدەدەری وەزیری دەرەوەی ئەمەریکایان بۆ کاروباری ماف مرۆڤ پێسپێردرا، سەردانی تورکیایان کردو،

ڕەخنەیان لەپێشێلکردنەکانی مافی مرۆڤی دەوڵەت و پارتیزانەکانیش گرت، قایل نەدەبوو هیچ کارێکی دیپلۆماتیانە بکات. واشنتۆن وای بەباش دەزانی کە بەردەوام پەرداخەکەی تورکیا بە نیوەپڕی ببینێت، لەکاتێکدا تورکێکی زۆر لەباشترین حاڵەتدا دەیانزانی نیوە بەتاڵەو لێشی دەچێت. وڵاتە یەکگرتووەکان هانی ناردنی نێردراوانی بۆ تورکیا دەدا، تا کارێکی وای لەگەڵدا بکەن کاتێك لێکۆڵینەوە لەگەڵ گومان لێکراواندا دەکەن کەمتر دڵڕەق بن، بۆ دانانی بەتاوانیشدا ئازارو ئەشکەنجەی کەس نەدەن. هەرچەند بەڵگەیەکی زۆر هەبوو سەبارەت بەبەردەوامی ئازارو ئەشکەنجەدان، بەڵام لێپرسراوانی ئەمەریکا بەهیوا بوون بە مەشقپێکردنی پۆلیسی تورك و، تەکنیکی دادوەریانەو، دانانی وەزارەتی- بێهێزو هیچ لەباردا نەبووی- مافی مرۆڤ، کاری تری لەوبابەتانە ڕتووشی ڕێنەی تورکیا بکات و، ڕادەیەکیش بۆ پێشێلکردنەکانی مافی مرۆڤ دابنێن، کەتورك هەبوو ئەوەی بەفێڵ دەزانی هەندێکی تریشیان بە خۆهەڵقورتاندن لەکاروباری وڵاتیان دادەنا. هەرچەندە وڵاتە یەکگرتووەکان پێی لەوە دادەگرت، کەئەو چاکسازیانە نەك هەر تەنیا بۆ کورد باشە بەڵکو سوودی بۆ هەموو تورکیش هەیە، بەڵام ترسی شۆڤێنیێتی تورك وای لێکرد هیچ دەستپێشخەرییەك بۆ چارەسەرکردنێکی سیاسیانەی ئەو شەڕە ناوخۆ وێرانکەرە نەکات، کەخراپ بەسەر بەرژەوەندییەکانی تورکدا دەشکێتەوە.

ئەو ناکۆکیانە گرفتی زۆری خستبووە پێوەندی نێوان وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاو تورکیاوە. ئەنقەرە بەهۆی کێوگرفتی لەگەڵ پارتی کرێکارانی کوردستاندا، سیاسەتی بەرامبەر بەکورد ناکۆکبوو. ئەگەرچی کوردەکانی عێراق، لەساڵی ١٩٩٤ەوە ململانێ و شەڕی ناوخۆیان دەستپێکردەوە، بەڵام لە سیاسەتی ئەمەریکای ڕووخاندنی سەدام حسێندا (یان هەر هیچ نەبێت خۆی وا دەرخات کەدەیەوێت بیڕوخێنێت)، بە بەشێکی سەرەکی و گرنگ مانەوە. سیاسەتی تورکیاش هێند کۆك نەبوو. ئەنقەرە بێزاری خۆی لە هەڵبژاردنی پەرلەمانی هەرێم و دامەزراندنی حکومەتێك کەناوچەکانیان پێ بەڕێوەبەرن نەشاردەوەو، بەکرۆکی دامەزراندنی دەوڵەتێکی دادەنا، ترسی ئەوەی هەبوو نموونەیەکی واشبێت کە کوردەکانی خۆشی چاوی لێبکەن، بۆیە چەندین کەڕەت ڕایگەیاند کەبەهیچ جۆرێك ڕێ بەوە نادات. بەڵام ئەوەش وای لەتورکیا نەکرد کەساڵانە بایی ١٢ ملیۆن دۆلار، خواردەمەنی پێویست بۆ کوردەکانی عێراق نەنێرێت و، ڕێی هەریەك لەپارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان بگرێت کە لەئەنقەرەدا دەزگایەکی پێوەندی بکاتەوە. ئەگەرچی گەمارۆ ئابوورییەکەی بەسەر عێراقدا سەپێنرابوو، ڕێگای هیچ ئاڵوگۆڕکردنێکی نەدەدا، بەڵام تورکیا چاوی لە ڕۆیشتنی نەوتی قاچاخی عێراق دەپۆشی

کە بەخاکەکەیدا بڕوات، ئەوەش هەم گەشەی بەخۆیداو هەم کوردەکانی عێراقیش مووچەی فەرمانبەرو خەرجییەکانی دی خۆیانیان پێ دابیندەکرد

بێگوێدان بەنیازو ئامانجەکانی تورکیا، ئەم کارەی زیاتر بەوە دەچوو هەڵسوکەوت لەگەڵ نیمچە دەوڵەتێکدا بکات. بەڵام لەممانکاتیشدا ئەنقەرە، بەو هیوایەی سەدام حسێن دەست بەسەر کوردستانی عێراقدا بگرێتەوە، واتە پارتی کرێکارانی کوردستان نەتوانێت ئەو ناوچەیە بکاتە بنکەیەك بۆ دژایەتی تورکیا، دەیویست پێوەندی دیپلۆماتی و ئابووری لەگەڵ بەغدادا دەستپێبکاتەوە. تورکیا گوێی خۆی لەوە خەواندبوو کەپێشان سەدام حسێن یارمەتی پارتی کرێکارانی ئەوداو پشێوی دەخستە تورکیاوە، لەبابەخی کارەکەشی کەمدەکردەوە. بەبیانووی لێکهەڵوەشاندنی پارتی کرێکارانی کوردستانەوە، بەچەندبارە بوونەوەی داگیرکردنەکانی تورکیای باکووری عێراق، تورکیا ناکۆکییەکانی نێوان هەردوو میلیشیای دووپارتە سەرەکییەکە. کەلە بنەڕەتدا هەبوون قووڵتر کردەوەو، زیاتر کرژیشی خستە نێوانیانەوە.

واشنتۆن لەسایەی سیاسەتی ((گرتنەوە دووفاقییە))کەی بەڕێوەبەرایەتی کلنتون بەرامبەر هەردوو ڕژێمی عێراق و ئێران هەیبوو، ئەو حاڵەی بەدڵ نەبوو، چونکە لەدوای ساڵی ١٩٩٤ەوە ڕۆڵی ئێران لە عێراقدا پەرەی سەند. وەك دابەشبوونێکی نێودەوڵەتیانەش، وڵاتە ئەورووپاییەکان بێپەردە ڕەخنەیان لەداگیرکردنەکە یەك بەدوای یەکەکانی تورکیای باکووری عێراق دەگرت، واشنتۆنیش هیچ گازاندەیەکی ئاشکرای لە تورکیا نەدەکردو وەڵامی ئەو ڕەخنانەی لێشی دەگیرا بەوە دەدایەوە کە کاری ئەو دیوپەردەی پێچاکترە (بیووە بنێشتە خۆشەی ژێر دانی ئەمەریکا). چەند گەورە لێپرسراوێکی وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا، جاروبار بەشەرمەوە ڕەخنەی وایان لە تورکیا دەگرت، کەبەتەنیا سەرکوتکردن شەڕی پارتی کرێکاران ئابڕێتەوە.

بەوجۆرە واشنتۆن و ئەنقەرە کەوتنە ناو گێژاوی خواستی بەرژەوەندی خۆیان و پرۆژە ناوچەییە ئاڵۆزەکانەوە، کەپرووکەشەکەی پێنەدەچوو هیچ پێوەندییەکی بەکوردەوە هەبێت، بەڵام بێگومان یەقدانەوەی ڕاستەوخۆی بۆیان دەبێت. ئەگەر تورکیا هاوپەیمانێکی ئەورووپایی ئارام و بەهێزو توانای ئەمەریکا بوایە، ئەوا ئەم پرۆژانە بەجێبوون. بەڵام واشنتۆن بەچاکی گوێی بەو کاریگەرێتییە خراپانە نەدەوە، کە لەوانەیە ئەم سیاسەتە چەند لایەنانەدا بەسەر تورکیادا، کە هێزێکی هەرێمایەتی کاریگەری ناوچەکە نییەو وڵاتێکە بەزۆری، ئەگەر نەڵێین هەموو، لەگەڵ هەر هەشت وڵاتانی ئەگەر چاو لەشەڕی کوردیشی بپۆشین، بشکێتەوە. واش بەڕێوەبەرایەتییەکەی کلنتۆن کۆی لەوە نەدەکرد کە تورکیا بە ناوەندی سیاسەتی "گرتنەوە دووفاقییە" کەی ئێران و عێراق دابنێت. واشنتۆن گومانی لەڕۆڵی تورکیابوو لە ڕێکخستنی کۆبوونەوەکانی وەزارەتی دەرەوەی، تورکیاو، ئێران و، سووریا، کەدەوڵەتانێکن وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەمیشە

دەیویست لێك دوور ناکۆك بن، کەبەدووبارەکردنەوەی "پەیمانی سەعد ئاباد" دەچوو، ئەم دەوڵەتانە هەموو جارێك دژایەتی خۆیان بەرامبەر هەموو شتێکی کورد نیشاندەدا. (بەڵام ئەو هاوکاریکردنە دیپلۆماتیانەی کە بەشێوەیەکی رەسمی ئاشکرا دەکران، هیچ کات ئێران و، سوریاو، عێراقیان والێنەدەکرد کە زۆر بەزۆر، لەدژی تورکیا دالدەی پارتی کرێکارانی کوردستان نەدەن).

بەمجۆرە، ئەم دەوڵەتانە کوردیان وەك هەڵگری شێوازی نامەیەکی بەبیرهێنانەوە بەکاردەهێنا، "دەشیان توانی نکوڵی" لەهەموو تێوەگلانێك بکەن کە بەململانێی کوردو تورکەوە بەندبێت. دەنگەرە بەئاسانی کەوتە داوەکەوە، چونکە بەچاوی نزم پوانیبە ئەم دەوڵەتانەی پێشان ولایاتی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بوون، وایان لێکرد کە پەیوەندی دوولایەنی خۆی لەگەڵ سوریاو عێراقدا بەتەنیا بەلایەنی ئاسایشییەوە ببەستێتەوە، وەك لایەنی ئاسایشی لەلایەنەکانی دی پەیوەندییە دیپلۆماتییەکانی تورکیاو وڵاتانی بیانی تر جیابن. بێگومان ئەنجامی ئەمجۆرە سیاسەتەش کارەساتبوو. بەڵام زۆربەی لێپرسراوانی تورك بیانووی کەمتواناییان بۆ دەستپێشخەری دیپلۆماتیانەی شیاو، بەو بێزارییەیان دەربەبڕی کەلە "ناوچەیەکی سەخت و هاوسێی ناهەموارد" دەژین.

ئەنجامەکەی زۆرگران کەوت، بەتایبەتی لەسەر پرۆژەی باشووری خۆرهەڵاتی ئەنادۆل کە بەپێی یەکەمین سێ پیتی ناوە تورکییەکەیبە "گاپ- GAP " ناسراوە. لەهەشتاکاندا، تورکیا، بێئەوەی پرس بەهیچ کام لەو دوو دەوڵەتی سوود لەئاوی هەردوو ڕووباری دیجلەو فورات وەربەگرن بکات (مەبەست سوریاو عێراقە- وەرگێڕ)، کەوتە جێبەجێکردنی ئەو پرۆژە گرانبەها پرخواستەی، کەبەئامانجی بەکارهێنانی ئاوی ئەو دوو ڕووبارە، بۆ ئاودانی ناوچەی باشووری خۆرهەڵاتی ئەنادۆڵ و پەرەپێدانی دەکرا. لەبەرنەبوونی دەقێکی ڕوون و ئاشکرا، بۆ چارەسەری ناکۆکی دابەشکردنی ئاو لەیاسای نێو دەوڵەتیدا، تورکیا پێی وابوو، چونکە سەرچاوەی هەردوو ڕووبارەکە لەوێ هەڵدەقوڵێت ئیتر بێئەوەی بەرژەوەندیو رای هیچ کام لە دراوسێکانی وەربگرێت، یان وەڵامی داوا یەك بەدوایەکەکانیان، لەبارەی ڕێککەوتنی دابەشکردنی ئاوەوە بداتەوە، یا هەردووکیشیان بەردەوامیتیو جۆری ئاوی ئەو دوو ڕووبارەشیان بە تەواوەتی وەك سەرچاوەیەکی سەرەکی ئاوی خواردنەوە دانابێت، ئەم مافی بەکارهێنانی ئاوی هەردووکیانی هەیە. دەنگەرە راستی گازاندەکانی سوریاو عێراقی بەوە رەتدەکردەوە کە، هاوسێکانی بۆ یەکەمین جارە، لەسایەی ئەو ئاوبەندە نوێیانەی لەسەرهەردوو ڕووبارەکە دروستکراون بە ڕێکوپێکی بەشە ئاوی خارێنی خۆیانیان دەگاتێ. هەرچەندە هەرسێ وڵات کەپەیوەندیان بەدوو

ڕووبارەکەوە هەبوو دانوستانی پچڕپچڕیان بۆ بەشکردنی ئاوی دیجلەو فورات دەکرد، بەڵام نەگەیشتنە هیچ ڕێککەوتنێکی دیاریکراو. بۆیە خەزێنەی پارەی نێو دەوڵەتی و، بانکی نێودەوڵەتی و گەلێک لەپارە بەگەڕخەرانی نێودەوڵەتی، لەترسی کەوتنە ناو کێشەیەکی ناوچەیی زۆر ناسکدا، یارمەتی پرۆژەی "گاپ" یان نەدەدا، چونکە تورکیا پێشەکی کێشەکەی لەگەڵ عێراق و سوریادا نەبڕاندبووەوە. خۆرئاواییەکانیش هەرئەم پەلپانەیان هەبوو[٥٧]، بەتایبەتی کەپسپۆڕانی نێودەوڵەتی پێیان وابوو، سوریا تەنیا سەدی ٤٠و، عێراقیش هەر سەدی ٢٠ی بەشە ئاوەکانی خۆیان بەردەکەوێت. لەمانگی شوباتی ١٩٩٦دا، لەکاتێکدا سیاسییەکانی تورکیا بە پێکهێنانی حکومەتێکی نوێوە خەریکبوون، دەزگا سەربازییەکەی تورکیا، بێئەوەی ڕای سیاسییەکان وەربگرێت، ڕێککەوتنێکی هاریکاری سەربازیانەی لەبواری مەشقکردندا، لەگەڵ ئیسرائیلدا مۆرکرد. خۆ ئەگەر ئەم کارە بەلای تورکیاوە تۆڵە سەندنەوە بووبێت لەسوریا، کەیارمەتی پارتی کرێکارانی کوردستانی دەدا، ئەوا بەلای ئیسرائیلەوە ژیانەوەی "سیاسەتی دەورووبەر"ە کۆنەکەی دەگەیاند کەئەمجارەیان، تورکیای بەکاردەهێنا بۆ گوشار خستنە سەر سوریای کۆنە دوژمنی و، ئێرانی کۆنە هاوپەیمانی. ئەم هاوپەیمانێتییەی کەفڕینی فڕۆکەکانی هێزی ئاسمانی ئیسرائیلی بەسەر تورکیادا و، پێشخستنی فڕۆکە جەنگییە تورکییەکان و، موناوەراتی دەریایی پێکەوەیی دەگرتەوە، سوریای تووشی دوودڵی کرد، بۆیە هانی ئێرانی دا یارمەتی زیاتری پارتی کرێکارانی کوردستان بدات.

کە کێشەی کورد بووەهۆی ئاڵۆزکردنی ململانێی سیاسیانەی ناوچەکە بەڕێوەبەرایەتی کلنتۆن، لەبەر هۆکارە ناوخۆییەکان، لەجاران زیاتر پشتی بەتورکیا بەست. دوای ڕێککەوتننامەی "دایتون"ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٩٥ کە کۆتایی بەشەڕی ٤٣ مانگەی بۆسنیا هێنا، واشنتۆن بۆ چارەسەرکردنی کێشەیەکی گەورە، کە پێدەچوو کار لەهەڵبژاردنەوەی دووەمجارەی کلنتۆنی ساڵی ١٩٩٦ بکات، داوای یارمەتی لەئەنقەرە کرد. واشنتۆن مانەوەی ساڵێک زیاتری هێزەکانی لەبۆسنیدا، یان مەشقپێکردنی سوپایەکی لاوازی موسڵمان، کەزۆری دەویست تا بەرەنگاری "سرب" و "کروات" بوەستێتەوە، هەرچەندە لە ئاستی ئەو لێدوانە سیاسیانەی لەوڵاتە یەکگرتووەکاندا دەکران، لەبڕینی پێشەوەو بەسەرەکی دادەنرا، بەڵام

---

[٥٧] وابڵاوکرابۆوە کە گوایە "گاپ" بواری کارێکی زۆر بۆ کوردەکان دێنێتە کایەوە، بەڵام ڕاستییەکەی ڕوون و ئاشکرادیاربوو کە وانییە تەنانەت گاپ وەک پلانەکەی بۆی داڕێژراوە بەتەواوەتی کۆتایی بێت، گومانێکی زۆر لەوەدا هەیە کە کوردە نەخوێندەوارو ناڕۆشنبیرو ناکارامەکانی باشووری خۆرهەڵاتی تورکیا، کەناوچەیەکی هێجگار پەرێشانە بەدەست بێکاری و دواکەوتنێتییەوە بخرێنەکارەوە. چونکە زەوی و زاری ناوچەکە موڵکی خەڵکی ناوچەکەیە

مەترسییەکی سیاسییانەی گەورەی دەتوانی. بۆیە واشنتۆن بڕیاریدا، ئەگەرچی تورکیا لەناوچەی بەلقاندا پێشینەیەکی ئیمپریالیانەی سەردەمی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی هەبووە، بەڵام لە هەمان کاتدا، بەپێی جوگرافیا ئەوەندە لێوەی دوورە کەمەترسی ڕاستەقینەی بەرەو ڕوونەبێتەوە، بەدەوڵەتێکی موسڵمانی مامناوەندی لایەنگری خۆرئاواش دادەنرێت و، ئەندامی پەیمانی ناتۆشە، لەبەرهەموو ئەوانە واشنتۆن داوای مەشق پێکردنی سوپاکەی بۆسنیی لێکرد.

تورکیا بەم ڕۆڵە گرنگەی زۆر شادمانبوو، تا دوارۆژیش داوای نرخەکەی بکات. بەڵام کەس هەر هیچ نەبێت باسی ئەوەی نەکرد، کەچۆن تورکیایەک بەسڕینەوەی پێناسەی کەمایەتییەکی کوردییەوە تێوەگلاوە، داوای یارمەتیدانی موسڵمانە گەمارۆدراوەکانی بۆسنیی لێدەکرێت، ئەوانەی کەبەڕووی دەوڵەتگەرانی دامەزراندنی "کرواتیا" و "سوربیا" ی "گەورە" دا وەستابوونەوە (ئەتاتورک پشتی لەدونیای موسڵمانان کردو؛ کۆمەڵگە کەمایەتییە تورکەکانی لەناو ولایەتەکانی پێشووی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانیدا بێکەس هێشتەوە، کەچی تورکیا لەساڵەکانی هەشتادا؛ لای ئەوەی لێدەدا کە هیچ بەراوردکردنێک لەنێوان چەوساندنەوەی کوردەکانی خۆیداو، بەرگریکردن لەکەمایەتییە تورکەکانی ناو، بولگاریاو، یۆنان و، قوبروسدا نییە). گاڵتەجاڕیی بەرنامەی مەشقپێکردنی بۆسنیاییەکان لەوەدابوو، کە ئەگەر دوایی هاوپەیمانانی ناتۆ سەبارەت بەکورد، یان هەر سیاسەتێکی تری تورکیا، گوشاری بخەنە سەر ئەوا داوای نرخەکەی بکات. بەو پێیە تورکیا بۆ یەکەمین جار خۆی کردە بەشێک لەململانێ سیاسییەکەی ناوخۆی ئەمریکا، کە مەترسییەکی زۆری بۆ داڕشتنی سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا دەبێت، دیپلۆماتە ئەمریکاییەکان بەهۆی ئەزموونی ساڵانی دوورودرێژی ڕابردوویانەوە لەگەڵ لۆبی یۆنانی و ئیسرائیلییە بەهێزەکەی ناو وڵاتە یەکگرتووەکاندا، چاک لەوە گەیشتبوون.

پێوەندییەکانی ئەمریکاو تورکیا، لەچەند ساڵێکی کەمدا زۆر ئاڵۆزو تێکئالا!! بە درێژایی ساڵەکانی سەردەمی ڕیگان"، "ڕوبێرت شیتراوس هۆپی" کەلەدایکبووی ڤیەننا، مامۆستای زانستە سیاسییەکانی زانکۆی پەنسلڤانیابوو، کرایە باڵیۆزی ئەمریکا لە ئەنقەرە. پێش ١٠ ساڵ، ولاتە لەناوەڕاستی هەشتاکاندا کە چاوم پێی کەوت، تەمەنی سەرو هەشتابوو، بەپرسیارکردنم سەبارەت بەهۆی گوێ خەواندنی ئەمریکا لەو پێشێلکردنە پڕولەزیادییەی مافی مرۆڤ کەلەتورکیادا دەکرێت، بەتایبەتی لە کوردستاندا، تەنگم پێهەڵچنی. لەوکاتەوە ڕێکخراوە خۆرئاواییەکانی مافی مرۆڤ، گومانیان لەسیاسەتی وڵاتە خۆرئاواییەکان، کەچەکێکی زۆریان بەتورکیا دەداو، پێدەچوو لەشەڕە ناوخۆکەی کوردستاندا بەکاربهێنرێن، پەیداکردبوو(ئەم ڕێکخراوانە لەساڵی ١٩٩٦دا هەوڵێکی بێهوودەیان دا کەوەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا بە

جێبەجێکردنی بەندی ٢٠٥ی یاسای یارمەتیدانی دەرەوەیان ڤیلبکەن، کە تەنیا لە بارێکی تایبەتی نائاساییدا نەبوایە نەدەبوا چەک بەو وڵاتانە بدرێت کە پێشێلکەری مافی مرۆڤن. سەیرەکەش لەوەدابوو، وڵاتە یەکگرتووەکان هەمیشە ئەو بارە نائاساییەی دەکردە بیانووی چەکدان بەو وڵاتانە). هەرچەندە "روبیرت شیتراوس هۆپی" لە مەبەستەکەم دەگەیشت، بەڵام کاری سەرەکی ئەو دەبوا لەو دوا قۆناغە زۆر گرژییەی جەنگی ساردا، یەکبینە تورکەکان لەڕووی "ئیمپراتۆرییەتە شەڕ"ەکەی ڕوسیادا بەئامادەیی ڕابگرێت. بەرلەو فرتوفێڵە پیلانەیەی کە لەکاتی قسەکردندا خەون لەخۆیان دەخەن، بەچەند شتێکی بێ سەروبەری وەک، دەبێت وڵاتە ئەورووپاییەکان ئەرکی بەرگریکردنی مافی مرۆڤی ناو تورکیا لەئەستۆ بگرن، وەڵامی دامەوە، ئەمجا لە گەرمەی قسەدا خەوت و یاریدەدەرەکانیشی لەسەر نووکی پێ هاتنە ژوورەوە، منیان لەئۆفیسەکە بردە دەرەوە تا خەبەری نەبێتەوە. ئەوکاتە تورکیا سووربوو لەسەر پشتگوێخستنی کێشەی کورد، ناوی "تورکە چیاییەکان"ی لێنابوون، لەساڵی ١٩٨٧دا گۆڤاری "یەنگی گوندیم" (واتە- ڕۆژنامەی نوێ) کە گۆڤارێکی چەپی تورکیایە، زۆر ئازایانە، یەک ژمارەی بەتەواوەتی بۆ لێدوان لەبارەی کێشەی، کوردستان گرنگترین گرفتی وڵاتە، تەرخانکرد، واشی یەکلا دەکردەوە کەچارەسەری سیاسیانە نەبێت هیچ چارێکی تری نییە. جگە لە "کەندال نەزان"ی بەڕێوەبەری ئەنستوتی کورد لەپاریس، کەبۆ تووڕەکردنی دەسەڵاتدارانی تورکیا تەنیا ئاوهێنانی بەسبوو، کۆمەڵێک کەسایەتیی خانەنشینی مەدەنی و سەربازی، کەپێشتر لەباشووری خۆرهەڵاتی تورکیادا کاریانکردبوو لەو ژمارەیەدا بەشداریانکرد بێگومان دەست بەسەر ژمارەکە گیرا، بەڵام دوای شەش ڕۆژ بەسەر دابەشبوونیدا،کە بەشلگرتنی دەسەڵاتی تورکیا دانرا.

ساڵێک دواتر، لەئەنقەرە سەردانی "کایا تویەری" قسەکەری "ئۆزال"ی سەرۆکی تورکیام، لەنووسینگەکەی خۆیدا کرد. چەند ساڵێکبوو دەمناسی. هەرچەندە داواکەم دڕەنگبوو، بەڵام "تۆپەری" پیاوانە کاتێکی بۆ بینینی دادوەری گشتیی دیاربەکر، کە پیاوێکی کەللە ڕەقبوو، بۆ دیاریکردم، بەبێزارییەکی ئاشکراوە پێشوازیکردم و هیچ ڕاستییەکیشی لەوەڵامی پرسیارەکاندا نەدرکاند. ناسیارییەکەی "تۆپەری"م بەڕادەیەکی وابوو کەلەو کەللە ڕەقییەتییەی تورک بەرامبەر بەکورد هەیەتی وریای بکەمەوە، چونکە خزمەتی بەرژەوەندی تورکیا ناکات و، منداڵانەش تورکیای پێ ویران دەبێت، هەرچییەکیشم لەوخراپکاریانەی ئاسایش بینیبوو، هەمووم بۆ گێڕایەوە. بۆشم ڕوونکردەوە، کەپێموایە تورکیا شتی زۆر چاکتر ترسناکتری هەیە بیکات وەک لەگرتنی ئەو کوردانەی کەشریتی مۆسیقاو گۆرانی کوردی دەفرۆشن، تەنیا مەگەر حکومەتی تورکیا خۆی نیازی یارمەتیدانی پارتی کرێکارانی کوردستانی هەبێت، کە بێگومان ئەوەش لەگەڵ بەرژەوەندییەکانیدا ناگونجێت. کەزانیم قسەکانمی پێناخۆشە، ئیتر بەپێویستم نەزانی

ئەو شتە مێژوو‌ییانەی بۆ بگێڕمەوە کە بەچاوی خۆم لە هێزەکانی ئاسایشی تورکیام بینیبوو. ئەوەشم پێوت، کە ئەگەر ئەو زانیاریانەی لە چاوپێکەوتنی گوندنشینەکاندا کۆمکردبوونەتەوە راستبن، ئەوا بێزارکردنی کوردە مەدەنییەکان و سووتاندنی گوندەکان، کورد لەدژی تورکیا دەبزوێنێت. زۆربەی هەرە زۆری ئەو کەسانەی چاوپێکەوتنم لەگەڵیاندا کردبووە، داوای ئەو سەربەخۆییە ناکەن کەپارتی کرێکارانی کوردستان پێی لەسەر دادەگرێ، بەپێچەوانەی "ئاپۆ"شەوە مارکسیزمیان بەدڵ نەبوو. ئەوان، تەنیا داوای ئەوەیان دەکرد کە بەهاو وڵاتی پلە یەک دابنرێن و لەگەڵ تورکدا بە یەک چاو سەیربکرێن و، رێز لەکولتورە تایبەتییەکەیان بگیرێت و، حکومەت گەشە بە ناوچەکەیان بدات کە لەمێژە پشتگوێخراوەو پارەی تیادا بخاتەگەڕ. ئەگەرچی بەدرێژایی ساڵانی رابردوو لەچەندین .رووتنەوەی یاخیبوونەی دونیای سێیەم کۆڵیوەتەوە، بەڵام لەهۆی ئەوە نەگەیشتووم کەچۆن ئەندامێکی ناتۆی وەک تورکیا، کەحسابی دەوڵەتێکی خۆرئاوایی بۆ بکرێت، هەموو ئەوانە لەگەڵ قووچ بخوێنێتەوە. گومان لەوەشدا نییە کە تورک ئەوەندە ژیرە تێبگات، سەرکوتکردن تەنیا یاخییەکان بەهێز دەکات و خەڵکێکی زۆر دەهاوێتە ڕیزەکانیانەوە ئەوەندەم ڕەخنە لەسیاسەتی تورکیا گرت، هەستمکرد تورپەی ئەگەرچی کۆنە برادەریشمە، بەڵام لەوە زیاترم لێ قەبووڵ ناکات و، لەوانەیە دەستم پێوەنێت. کە بێدەنگبووم، بەچرپە وتی: "ئاگادارم، ئاگادارم، بەڵام هەمووی نیشی سوپایە، هەر ئۆزالیش دەزانێت چۆن لەگەڵیاندا هەڵسوڕێت".

تورپەی دەیویست تێمبگەیەنێت کە ئۆزال سیاسەتمەدارێکی تورکی بەبەڵاوەو، لە دوای ئەتاتورکەوە بەتواناترین کەسێکە گۆڕینی ئەو بۆچوون و بیروڕا ووشکەی لەباردابێت و، ئەو پیاوەیە کەسێیەمین کودەتای ماوەی ئەو سێ ساڵەی دوایی، ساڵی ١٩٨٠، ژەنەراڵەکانی سوپا دامەزراندنی حکومەتێکی بەناو مەدەنی پێبسپێرن و، دەسەڵاتی تەواویش لەدەستبگرێت، هەرچەندە لەساڵی ١٩٨٣دا بەشێوەیەکی دیموکراسیانەش هەڵبژێردرا. ئەگەرچی قسەکان رایان نەتەکاندم، بەڵام کاریگەربوون چونکە گەر سوپا نەبوایە ئەتاتورک رژێمی عوسمانی پێ لەناو نەدەبراو، لەساڵی ١٩٢٣ شدا کۆمارەکەیی پێ دانەدەمەزرێنرا. خۆ ئەگەر دەوڵەتانی دی بەپشتی بەڕێوەبەرایەتییەکەیان، یان چینی ناوەند، یان سیستەمی دەرەبەگایەتی دامەزرێنراین، بەڵام کۆماری تورکیا، کەبەهۆی ئەو دیانانەی چاویان لەخاکەکەی بڕیبوو مەترسی پەرتبوونی هەبوو، بەتایبەتی یۆنانییەکان کەدەیانویست بەشێکی خۆرئاوای لێدابڕن و ئەرمەنییەکانیش، بۆ دەستگرتن بەسەر کۆنە خاکەکەیانداو تۆڵە سەندنەوەی ئەو کوشتارەی عوسمانییەکان لەشەڕی یەکەمی جیهانیدا لێیانکردن، بەشێکی تری خۆرهەڵاتی لێدابڕن، لە بنەڕەتدا دەوڵەتێکی

لاوازبوو سوپای تورک هێنایە کایەوە. لەسەرە لایەنگرەکانی ئەتاتورک، بەئامانجی دوورخستنەوەی ناوچەی ئەناتۆڵ و دوورخستنەوەی لەڕەگوڕیشە ئیسلامییەکەی و نوێکردنەوەی، جا خەڵکەکەی قایلبن یان نا، تا بەیەکجارەکی و هەتا هەتایە بەرەو خۆرئاوایان بەرن، لەسەرتاپای تورکیادا پارێزگاری یاسایان دەکرد.

شۆڕشەکانی، ١٩٢٥ی کورد بەسەرۆکایەتی شێخ سەعیدی پیران، کەمبۆنێکی ئاینخوازانەی پێوەبوو؛ شۆڕشی ١٩٣٠، کە کوردو ئەرمەنی کۆنە قوربانیان بەشداریان تیاداکرد، ستەمکاری ڕژێمەکەیان خستەڕوو. شۆڕشەکەی دواییان، کە "ڕەزا پەهلەوی" شای ئەوسای ئێران، ڕێی بەهێزەکانی تورکیادا، بۆ گەمارۆدانی یاخییەکانی ناو چیا سەختەکەی ئارارات بچنە ناو خاکی ئێرانەوە، بەکارەسات شکایەوە (دوای چل و پێنج ساڵ، محەممەد ڕەزاشای پەهلەوی کوڕی ڕەزا شا، کەلەساڵی ١٩٧٥دا پشتی لەمەلا مستەفا بەرزانی کرد، هەمان ئاپاکێتی باوکی دووپاتکردەوە). ئەم دوو شۆڕشەو پەلاماردانەکەی دەرسیم، وایان لەبەرپرسانی تورکیا کردکەلەباشووری خۆرهەڵاتی وڵاتدا مەترسی نوێبوونەوەی بزووتنەوەی نەتەوەیی کوردیان هەبێت هەربۆیە ئەم ناوچەیە تا ساڵی ١٩٥٠ بەناوچەیەکی نائاسایی دادەنراو، تا ١٩٦٥یش نەیاندەهێشت بیانییە خۆهەڵقورتێنەرەکان بچنە ناوییەوە.

هێزە چەکدارەکانی تورکیا، لەپێش و، کاتی جەنگی سارددا، بەتایبەتی دواتریشدا، پەرەی کوردیان بۆ کاتی پێویست دانابوو، کاتێک کە کرژی لەگەڵ هەشت وڵاتە کەلە ڕەقەکانی دراوسێیاندا نەمێنێ؛ ئەوا بیانوویەکی باشبوو بۆ خۆسەپاندن بەسەر ژیانی گشتی وڵاتدا. ئەی کورد لەتەنیا شۆڕشێکدا نەبێت بەشداری لەهەر ١٨ شۆڕشەکەی نێوان هەردوو جەنگی جیهانیدا نەکردبوو؟ هەرچەندە دەزگا سەربازییەکە بەدەم تێپەڕبوونی ڕۆژگارەوە گومانی لەخۆگری چاوەڕوانکردنەکەی هەبوو، بەڵام ململانێکەی لەگەڵ پارتی کرێکاراندا، بەڕادەیەکی زۆر خەریکی کردو، واشیلێکرد کە لەناوجەرگەی کاری سیاسیانەی تورکیادا بێت. "ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی"ش کەبە ڕووکەش سەرۆک کۆمار سەرکردایەتی دەکات، کە لەنێوان ١٩٨٩ – ١٩٩٣دا ئۆزال بوو؛ بەڵام بەلای دەزگا سەربازییەکەوە، بۆ خۆڵەسیاسەتی حکومەت هەڵقورتاندن و کارتێکردنی، نایابترین شتبوو. لەچوارچێوەی ئەم ئەنجومەنەدا، کە سەرۆک وەزیران و وەزیرانی بەرگری و دەرەوەو ناوخۆی تیادایە، سەرۆکی ئەرکانی سوپای تورکیاو؛ سەرکردە سەربازییەکانی زەمینی و ئاسمانی و زەریایی و دەرەك، لەوانەیە ئۆزالی لێ لابەیت زۆر لەئەندامە مەدەنییەکانی دی زاڵتربوون. وای لێهات "ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی" لەهەموو دەزگاکانی تری وڵات بەدەسەڵاتتربوو، بەپێی دەستووریش سەرۆک ئەرکانی سوپا، لەوەزیری بەرگری و سەرجەم ئەندامانی تری حکومەت گرنگتربوو

ئەگەرچی هەر سوپا ئۆزالی گەیاندبووە بالاترین دەسەڵات، بەڵام پێوەندی پێیانەوە زۆر ئاڵۆزو، بگرە هەندێ جار شەرمەزاریشی بەسەر تورگدا دەهێنا، وەک چۆن جارێک لەنمایشێکدا بەشۆرتێکەوە دەرکەوت. ڕاستییەکەی ئەو ڕەوشتە سەرسوڕێنەرو چاوەڕوان نەکراوانەی هێزی دابووە بازووی کەنعان ئەوەی تەنیا بەرامبەر سوپا بوەستێتەوە، بەڵکو بەرەنگاری هەموو ئەو کەمالیزمانەش بێتەوە کەوەک پاسی کچێتی بکەن، ئامادەن لەڕێگەی پەرستنی بیروباوەڕەکەی ئەتاتورکەوە، بواری کۆمەڵگەی تورکیا نەدەن تا لەئاستی دونیادا بکرێتەوە. بڕیارە پێشەنگییەکانی ئۆزال، لەبەدەنگەوەچوونی کوردە عێراقییە هەڵاتووەکان، و لەساڵی ١٩٩١ەوە ڕێگە بە کوردی قسەکردن دان، و بەتایبەتیش هەڵس و کەوتکردنی هەمان بەهاری لەگەڵ سەرکردەکانی کوردی عێراقدا، دەریانخست کەتوانای هەیە دامێنان بخاتە ناو سیاسەتی تورکیاوە، تەنانەت ئەگەر نرخەکەی ڕووژاندنی ژەنەراڵەکانیش بێت. دیپلۆماتێکی خۆرئاوایی کە خزمەتێکی زۆری لەو بوارەدا هەیە، دەڵێت: "ئۆزال چۆن بیری لەگرفتە سەرەکییەکانی تری تورکیا دەکردەوە هەر بەو شێوەیەش بیری لە کورد دەکردەوە، کە ئەوەش کۆمەڵگای تورکیا تەنانەت توانای بیرلێکردنەوەشی نەبوو چجای هەرسکردنی.

بەپێچەوانەی زۆربەی سیاسەتمەدارە تورکەکانەوە، ئۆزال بەو ڕادەیە ترسی لە دەزگا سەربازییەکە نەبوو کەنەتوانێت هیچ بکات. "محەممەد عەلی بیراند" ڕۆژنامەنووس و هونەرمەندی تەلەفزیۆنی تورکیا، لەساڵی ١٩٨٨دا وەک یەکەم ڕۆژنامەنووسی لایەنگری میری، بەچاوپێکەوتنێکی ئۆچەلان قەیرانێکی گەورەی لەوڵاتدا نایەوە چاکەی چاوپێکەوتنەکەشی بۆ ئۆزال دەگێڕایەوە "ڕێگا بەکەسانی وەک من دەدا لە سایەیدا کار بۆ لێکۆڵینەوەی وورد لەبارەی کێشەی کوردەوە بکەم". لەبەرامبەریشدا "سولەیمان دیمیریل"ی کۆنە کێبەرکێکەری ئۆزال کەلەسەرۆکایەتی وەزیراندا و دواتریش لەسەرۆکایەتی کۆماردا جێگەی گرتەوە، هەرگیز ئەوەی لەیاد نەدەکرد کە لەچەند دە ساڵێکی ڕابردوودا سوپا دوو کەڕەت نەیهێشتووە دەسەڵات بگرێتە دەست، خەڵکی تورکیا بەزۆری لەوباوەڕەدا بوون کە دیمیریل بەڕادەیەکی وا لەکودەتایەکی تری سەربازیانە دەترسێت، کە ڕۆژنامەنووسێک بڵێت، دیمیریل پێی وایە کە "ئەگەر گوو بە دەرپێکەشیا بکات سوپا بۆنی دەکات"، سوپاش سوودی چاکیان لەو ترسەی دەبینی.

بەڵام ئۆزال لەبەرامبەر سەربازەکاندا بەو جۆرە ڕەفتاری نەدەکرد، ڕۆژگار ئەو توندییەی دەهێنێت کەلایەنگرەکانی دەیانویست. ئۆزال دوای کوشتنی نزیکەی ١٠٠ کەسێکی مەدەنی لەپێکادانێکی خوێناوی یەک لایەنیدا، کە لەئاهەنگەکانی جەژنی نەورۆزدا، لەئازاری ١٩٩٢دا

لەگەڵ هێزەکانی ئاسایشدا ڕوویدا، بەڕێوەبەرێتی ناوچە نائاساییەکەی کوردی بەتەواوەتی بەسوپا سپارد. لەتابی هەمان ساڵیشدا هێزەکانی ئاسایش، لەئەنجامی زانیارییەکی درۆدا کە گوایە چەکداری پارتی کرێکارانی کوردستان لەشاری "شەڕناک"ی نزیک سنووری عێراق هەن، هێرشیان بۆ شارەکەبردو زیانێکی زۆریان لەشارەکەدا و ٢٠٠٠٠ کەسێکیش لەترسی ژیانی خۆیان هەڵاتن.

بەرەوڕووکردنەوەی ناوچە نائاساییەکە بەسوپا ئەو ئەنجامانەی بەدینەهێنا کە مەبەستبوون. لەسەرەتای ١٩٩٢دا، کوشتن و وێرانکاری لەکوردستاندا گەیشتە ئەوپەڕی و، هیچ کەسێك، بەکەمالیزمە توند ڕەوەکانیشەوە، نکوڵیان لەوە نەدەکرد کە کێشەی کورد گرنگترین گیروگرفتە لەتورکیاداو لاوازیشی دەکات. ئەمجا لەپڕێکاو، لەدوای ساڵی ١٩٨٤ەوە تروسکە هیوایەك بەدیارکەوت. لەسەر پێداگرتنی زۆری جەلال تاڵەبانی، ئۆجەلان لە ١٧ی ئازاری ئەو ساڵەدا ڕایگەیاند کە لە ٢١ی ئازارەوە یەك لایەنە بۆماوەی مانگێك تەقەی ڕادەگرێت. ئەگەرچی پێشتر ئۆجەلان لەساڵی ١٩٩٠دا داوای ئاگربەستی لەتورکیا کردبوو، بەڵام ئەمجارەیان خۆی دەستپێشخەری کردووەو، بەڵێنیشی داوە کەچەکدارەکانی بۆ بەرگری لەخۆکردن نەبێ تەقە نەکەن. چوار ڕۆژ پێش ئاگربەستەکە، جەلال تاڵەبانی لەچاوپێکەوتنی ڕۆژنامەیەکی تورکیدا ڕایگەیاند کە، ئۆجەلان ئامادەیە واز لە چەکداری و تیرۆر بهێنێت و، دانوستان لەسەر چارەسەرێکی سیاسیانە بکات کە سەربەخۆیی کوردستانی تیادا نەبێت. تاڵەبانی درێژەی بەقسەکانی دا، کەئەگەر تورکیا ئۆجەلان بەدانوستانکەرێکی باش نەزانێت،ئەوا ئۆجەلان دانوستانەکە بەرەوڕووی ئەندامە کوردەکانی ناو پەرلەمانی تورکیا بکاتەوە، لەبری ئەو لەگەڵ حکومەتی ئەنقەرەدا دابنیشن.

لەو ماوەیەدا دیپلۆماتێکی زۆری خۆرئاواییەکان لەتورکیادا، پێیان وابوو پارتی کرێکارانی کوردستان، لەڕووی سیاسی و سەربازیشەوە لەپەرەسەندندایە. ئەوکاتە پارتی کرێکاران هێندە شای بەخۆبوو، بەلەخۆبایوونێکی زۆرەوە گەشتیارە بیانییەکانی ئاگادارئەکردەوە، کەبۆ سەردانی باشووری خۆرهەڵاتی تورکیا دەبێت ڤیزە لە نوسینگەکانی ئەورووپای ئەو وەربگرن. خەڵکی بێچەك و هێزەکانی ئاسایشی تورکیاش پرکێشیان نەدەکرد شەوانە بەشەقامی شارو شارۆچکە کوردییەکان و بەگوندەکاندا بسووڕێنەوە. بەڵام تورکە توندڕەوەکان، تا چەند مانگێکیش هەر قسەیان لەوەدەکرد کەملمڵانێ لەناو پارتی کرێکاراندا بۆتە هۆزانەو بنکۆڵیەکات و ئۆجەلانیش خەریکە دەستەڵاتی زۆر بەسەریاندا ناڕوات و، ئاگربەستەکەشیان بەبەڵگەی بەزینیان لەڕووی هێزەکانی تورکیادا دەزانی و، سووریش بوون کەهیچ دەستکەوتێکی سیاسیانەی نەبرێتێ. بەڵام کەمایەتییەکی ماقوڵ، ئاگربەستەکەی ئۆجەلانیان بەدەرفەتێکی باشی قسە لەسەرکردن و

دۆزینەوەی رێگەچارەیەکی کێشەی کورد دادەنا. ئەگەرچی ساڵی پێشوو ئۆزال پاشەکشەیەکی لەبەردەم سوپادا کردبوو، بەڵام لەم بارەی ئێستادا دەبوا پێوەندییەکەی بنبڕانەبوایە. لەناو هەموو سیاسەتمەدارە تورکەکاندا ئۆزال تاکە کەسێك بوو توانایەکی سیاسانەی وای هەبێت شتەکان بەچاکی ببینێت و، ئارەزووی ئەزموونێکی نوێی بۆ کارێکی وابەبێت کە لەتورکیادا وێنەی نەبووبێت. ئەمە جگە لە دۆزینەوەی شێوازێك کە بەجۆرێك کۆتایی بەشەڕەکە بهێنێت، هەموو لایەنەکان پەسەندی بکەن.

ئۆزال لە لوبنانەوە زانیاری لەو رۆژنامەنووسە تورکانەی پێوەندییان بەئۆچەلانەوە هەبوو کەیشتێ کە نزیك بوونەوەی ئاگربەستیان دەگەیاند. ئۆزال گومانی لەئاگربەست هەبوو، چونکە باوەڕی وابوو کە سووریای پاریەدەری سەرەکی ئۆچەلان ترسی لەدەستچوونی پارتی کرێکارانی هەبێت کەوەك ئامێرێکی گوشاری ململانێی سەر ئاوی فورات، لەگەڵ تورکیادا بەکاری دەهێنا. بەڵام هەر لەچەند رۆژێکدا ئۆزال ئامادەبوو بەڕووی ئەودا بوەستێتەوە، بگرە رۆژنامەنووسی تورك "جەنگیز چاندار" کەتازە لە سەردانێکی تایبەتی ئوچەلان گەڕابوەوە پێشتریش لە ١٩٩١دا چاوپێکەوتنی لەگەڵ کوردەکانی عێراقدا بۆ سازکردبوو، لەپرۆژەی چارەسەری کێشەی کورد ئاگادارکرد. دوای دانیشتنێکی شەوانەی چوار سەعاتی لەئەنقەرە، ئۆزال چانداری ئاگادارکرد، ئەم دەرکردنی لێبووردنێکی گشتی بۆ چەکدارو ئەندامانی پارتی کرێکاران، کەبەچەند مەنگاوێکدا بڕوات، بەچاك دەزانێت. سەرەتا لێبووردنێکی گشتی بۆ سەرجەم ئەندامانی پارتی کرێکارانی کوردستان و ئەو چەکدارانە دەربکرێت کە تاوانێکی دیاریکراویان لەسەر نییەو رێشیان بدرێت بچنەوە ناو کۆمەڵ. دوو ساڵ دواتریش لێبووردنێکی دی بۆ بەرپرسانی پارتەکەو بگرە سەرکردەکانیشیان دەربکرێت، بەمەرجێك ئوچەلان خۆی دوای پێنج ساڵ ئەوەی لەگەڵدا بکرێت.

ئەوەی ئەمەکی بەئۆزال هەڵچنیبوو، چۆنیتی پشتگیریکردنی پەرلەمان و حکومەتبوو کە توندڕەوەکان دەستیان بەسەردا گرتبوو، تا ئەو ساتەش پێیان لەسەر ئەوە دادەگرت کەدەوڵەت "هەرگیز دانوستان" لەگەڵ تیرۆرستاندا ناکات. سەرۆکی تورکیا گرێی دڵی خۆی بۆ چاندار کردەوە کە وتی "زۆر لەسوپا دووڵ نیم چونکە ئەوان لە رێزی پێشەوەی بەرەنگاربوونەوەی چەکدارەکانی پارتی کرێکاراندان و، دەزانن جەنگ چییەکەیەنێت، بەڵام لەسیاسەتمەدارە مەدەنییەکان تەواو دووڵم". ئۆزال بڕوای تەواوی بەقایلکردنی ژەنەراڵ "دوگان گوریش"ی سەرۆك ئەرکانی سوپای تورك، کەبەتوند ئاسراببوو، هەبوو، نازی بەوەشەوە دەکرد کەئەم وەك سەرۆك کۆمار دەتوانێت "گوریش" بۆ ساڵێکی تریش لەجێگاکەی خۆیدا بهێڵێتەوە. بەڵام

گەشبینیەکەی ئۆزال هەموو کوردی پێقایل نەکرا، چونکە هەندێکیان گومانیان لەوە لە هەر مەدەنییەکی تریش دەکرد، کەهێندە بەتوانابن کار لەهەڵوێستی هێزە چەکدارەکانی تورک بکەن، یان بەلای خۆیاندا رایبکێشن. "ئەحمەد تورک" کەسەر بە گرنگترین عەشیرەتی کوردەو بەکۆنترین پەرلەمانتاری کوردی ناو پەرلەمانی تورکیاش دادەنرێت، ئەوەی یەکلایەکردەوە، کەئۆزال هەر لەو ماوەیەدا پێی وتووە "تا کاریگاتە سەر گەورە ژەنەراڵەکانی سوپاو، بۆ چارەسەرێکی ئاشتیانە"ی کێشەی کورد هانیان بدات؛ سوورە لەسەر بەدەوامبوونی هەوڵەکانی. تورک ئەوکاتە گەیشتە ئەو ئەنجامەی، کەئۆزال لەبەدەستهێنانی ئامانجەکەیدا دڵنیا نەبوو؛ چونکە قسەکەی خۆی "کەمەوڵی پێوەندییەکی باش لەگەڵ هێزە چەکدارەکاندا ئەدات، وایەگمیاند کە دەستەڵاتی راستەقینەی وڵات بەرێوەبردنی نییە".

کاتێک ئۆزال مشتومڕی لەسەر ئەوشتانە دەکرد کەلەئارادابوون، پێی لەسەرئەوە دادەگرت کە دەوڵەت نابێت بۆ رێککەوتن لەگەڵ پارتی کرێکاراندا پەلەبکات، ئەگینا خۆی دەخاتە ڕیزی ئەوەوە. پێویستە دەوڵەت "دەست ولێ لەوەبهێنێت کەڕۆڵێکی مامناوەندی" لەبەرامبەر ئوچەلاندا هەبێت و، دەبێت دەستپێشخەرییەکەشی لێبستێنێتەوە. ئەوکاتە ڕەمەزان، کەمانگی ڕۆژووی موسوڵمانانە، لەتەواو بووندا بوو، ئۆزال وای پێباش بوو تا دوای پشووی جەژنی رەمەزان، کە هەفتەیەکی رێک دەخایێنێت، هیچ نەکات. رێککەوت جەژنی نەورۆزیش لەوماوەیەدا بوو؛ جەژنەکە، بەهۆی فرمانەکانی ئوچەلان بۆ ئەندامانی پارتەکەی و، ئۆزال بۆ هێزی چەکدار، بەهێمنی و بەبێ خوێنڕشتن گوزەریکرد.

چاندار کەبەڕۆکە لەو سەفەرە دوورودرێژەی زۆربەی کۆمارە شۆرەوییەکانی پێشووی ئاسیای ناوەڕاستی گرتبۆوە، گەڕایەوە بۆ ئەنقەرە، جارێکی تر لە ۱۰ نیسانی ۱۹۹۳دا لەگەڵ ئۆزالدا کۆبۆوەو پێی راگەیاند کە ئوچەلان ئامادەیە ڕۆژێک دوای کۆتاییهاتنی ماوەی ئاگربەستەکە، بەبێ هیچ مەرجێک درێژی بکاتەوە، ئۆزال هەواڵەکەی پێخۆشبوو، بەلام وتی:"بەلام دەترسم ئەو بێئەقڵانە هەموو شتێک تێکدەن".

چاندار لێی پرسی مەبەستت لەو "بێ ئەقڵانە" کێیە؟ ئۆزال بەمنجەمنجێکەوە وتی "حکومەت". باوەڕی نەدەکرد ئەندامانی حکومەت لەئامادەکردنی هیچ چارەسەرێکی کێشەی کورددا بەشداری بکەن، بۆیە وای راگەیاند کە گوێیان نەداتێ و بە رەزامەندی دادگای دەستووری لێبوردنێکی سەرۆکایەتیانە دەریکات. ئۆزال وتی:"هەرئەوەندەی بێمەوە بۆ ئەنقەرە، دەبێت بەپەلە شتێک بکەم، چونکە ئەگەر ئەم دەرفەتە لەدەستبدەین ئەوا بارودۆخەکە هێجگار ئاڵۆزدەبێت".

سەرۆکی تورکیا ڕەزامەندیتی خۆی بۆ کۆبوونەوەیەکی تری چاندار، کە دوای دوو ڕۆژی دی لەئەستەنبوڵ بکرێت، نیشاندا. بەڵام لە١٧ی نیسانی ئەو ساڵەدا بەنەخۆشی دڵ گیانی لەدەستدا. لەئێوارەی ١٦ی نیساندا دواکۆبوونەوەی لەگەڵ دیمیرێلدا کرد، کەمانگێک دواتر جێگەی گرتەوە. سیاسەتمەدارانی تورک بەڕادەیەک بەجێگرتنەوەی ئۆزالەوە خەریکبوون، گوێیان بەئاگربەست، یان داوا سووککراوەکانی ئۆچلان نەدا. بەهەرحاڵ ئەوکاتەوە ئارەزووەکەی ئۆچلان بۆ دانوستانکردنی ئەنقەرە هیچ تاقیکردنەوەیەکی ڕاستەقینەی لەگەڵدا نەکرا. تورکەکان وایان بەباشدەزانی کەهەرچی شتێک بەمەسەلەی کوردەوە بەندبێت بەهیچ جۆرێک دانوستانی لەسەر نەکرێت، جا دانوستانەکە لەبەهێزییەوە بێت یان لەبێ هێزییەوە، چەندیشیان بۆ بکرێت خۆیانی لێ بەدوور بگرن. بەڵام چەند ڕۆژنامەنووسێکی تورکی لایەنگرانی دەزگا میرییەکان کە هەردوولای شەڕیان پێکدەگەیاند، لەبوونی پێوەندییەکی نهێنی نێوان هەوڵگرانی تورکیاو ئۆچلان بەگومانبوون.

تا ئەمڕۆشی لەسەربێت ئەو هۆیانەی ئۆچەلانیان والێکرد کە بۆ ئاگربەست بەدەنگ پێشنیارەکەی تاڵەبانییەوە بچێت، روون نەبوونەتەوە. رەنگە هەستی بەزۆر لەسەرکەوتنی خەباتی چەکدارانە کردبێت کەبەردەوام لەبەرزبوونەوەیەکی خراپدابوو، چونکە لەمانگی ئازاری ١٩٩٣دا بەچاندارێ وتبوو، دەیەوێت ئاگربەستێکی یەکلایەنانە رابگەیەنێت، تا کۆتایی بە "گوند وێرانکردن و راگوێزانی خەڵکە"کەی بێت. ئەمەش واتەگەیەنێت کەئازاری ئەوشتانە بۆ پارتی کرێکاران پشتشکێنبوو، ئەگەرچی ئاوازە دەروونییە چەسپیوەکانی ئۆچلان زۆر قووڵتربوو، یەکبینە بۆ ژیری بزووتنەوە رزگاریخوازە نەتەوەییەکان دەگەڕایەوە کە پەرێشانکردنی دوژمنە بەهێزترەکەیە، دەیوت:"زۆرچاک ئەوە دەگەم کە ئێمە بەسەر سوپای تورکدا زاڵ نابین بەڵام دەتوانین کارێکی وابکەین زۆری لەسەر بکەوێت". ئەمجا بیری لەوەدەکردەوە کە خۆی ببێتە یاریکەرێکی سەرەکی لەژیانی سیاسییانەی تورکیادا، ئەویش بێئەوەی لەو وەرچەرخانە سامناکەی بەوەی دەگەیەنێت بدوێ.

دوای مانگێک، ئەحمەد تورک پاش چاوپێکەوتنی ئۆچلان، لەلوبنان گەڕایەوە، گەیشتبووە ئەو بڕوایەی کە ئۆچلان خەریکە دەرک بەوە بکات کە "ئیمپریالیزم پڵنگێکی لە کاغەز دروستکراو نییە"[58] بەڵام سەرۆکی پارتی کرێکارانی کوردستان هێشتا زۆری مابوو ببێتە پیاوێکی سیاسی کامڵ. لەو ڕۆژەوە داواکارییە ئاشکراکانی ئۆچلان مافی چارەی خۆنووسینیان تیادا نەما. کاتێک لەناوەڕاستی مانگی نیساندا درێژەی بە ئاگربەستەکەدا، ئۆچلان

---

(58) وتەیەکی ماوتسی تۆنگی سەرۆکی سینە (وەرگێڕ)

داواكارییەكانی خۆی هێنایە سەر "مسۆگەركردنی ئازادییە كولتورییەكان، مافی بەكارهێنانی زمانی كوردی لەدەزگا ڕاگەیاندنەكاندا، نەهێشتنی پاسەوانانی گوندەكان، لابردنی باری نائاسایی، داننان بەمافی سیاسییانەی ڕێكخراوە كوردییەكاندا"، كە توركە هێمنەكانیش هەر ئەوەیان داوادەكرد.

بەبڕوای ڕاستەقینەی ئۆجەلان سەبارەت بەئۆزال هەرچۆنێك بووبێت، مردنەكەی زۆر كاریتێكرد. چونكە لەساڵی ١٩٩١دا ڕایگەیاند كە "ئۆزال تەنیا كەسە چارەسەری كێشەكەمانی پێبكرێت". كەئەویش مرد ئۆجەلان بێئەوەی گوێ بەزۆر قەڵەوییەكەی و نەخۆشییە هەمیشەییەكەی دڵی بدات، پەرلەمانتارە كوردانەی كەبەدوای سەرۆكی توركیا هاتبوون لەلوبنان سەردانی بكەن، وتبووی، ئەو هیچ گومانێكی لە دەرمانخواردكردنی ئۆزال نییە، ئەویش هەربۆئەوەی نەهێڵن لەتوركیادا ئاشتی بەرپابێت. ئەو قسەیە لەگەڵ جۆری بیركردنەوە بەگومانەكەی ئۆجەلاندا تەواو دەگونجێت.

چونكە هیچ شتێكی وا لەتوركیاوە دەرنەچوو كەبایەخ بەدەستپێشخەرییەكانی ئۆجەلان بدات، ئاگربەستە یەكلایەنییەكەی كورد هەرەسی هێنا. لە٢٤ی ئایاردا، چەكدارانی پارتی-كرێكاران پاسێكیان لەنزیك شاری "بنگول"ەوە ڕاگرت و ٣٢ سەربازی بێچەك كەبەمۆڵەت دەڕۆیشتنەوە، لەگەڵ چوار كەسی مەدەنیان تیادا كوشت. لەمانگی دواتریشدا ئۆجەلان بەڕەسمی هەرەسهێنانی ئاگربەستەكەی ڕاگەیاندو، پارتی كرێكاران لەئەوروپادا، زنجیرەیەك كاری دژ بە بەرژەوەندییەكانی توركیا كردو، لەباشووری توركیاشدا دەستیان لەتاوچە پیشەسازی و گەشتوگوزارییەكان وەشاند، كەدەستكەوتی ساڵانەیان بۆ توركیا چوار بلیۆن دۆلار بوو. لەكاتێكدا شەڕەكە لەناو توركیادا زۆر لەجاران گەرمتربوو، بەتایبەتی كەمێزە چەكدارەكان بنكەكانی شاری لیجەو كولپی نزیك دیاربەكریان كردبووە نیشان و لێیاندەدا، پارتی كرێكاران لە فەرەنساو ئەڵمانیادا قەدەغەكراو ئۆفیسەكانیشی داخرا، ناچار ئەندامەكانی بەنهێنی ئیشەكانی خۆیانیان مەیسەر دەدا.

كوردو توركێكی زۆر بێ هیچ بەڵگەیەك، پێیان وابوو ئۆزال بەر لەمردنەكەی، بۆ كۆتاییهێنانی شەڕ لەكوردستاندا، خەریكی گەڵاڵەكردن و داڕشتنی هاوكێشەیەكی سیاسیانەبووە. بەڵام بەدبەختی هەمووان، ئەمڕۆ لەتوركیادا كەسێك نییە، لەدەسەڵاتدابێت یان لەدەرەوەی دەستەڵات، توانای ئەوەی هەبێت یان چاوەڕوانی ئەوەی لێبكرێت هەنگاوێك بۆ ڕاگرتنی شەڕەكە بنێت. زۆر لەو توركانەی لەنزیكەوە ئۆزالیان ناسیوە، جەختیان لەسەرئەوە دەكرد كەئەگەر ئۆزال بمایە لەوجۆرە نەبوو كە كورد بەئاسانی بەسەریدا زاڵبێت. هەربۆ نموونە "پیراند" كەزۆر چاك ئۆزالی دەناسی، دەڵێت: "ئەگەر ئۆزال بمایەو چارەسەری ئەوبارودۆخەی لەئەستۆبگرتایە، ئەوا

بەجۆرێك چاری ململانێکەی دەکرد کە زۆرکەمتری لەو داوایانە بەکورد دەدا، کە خۆیان پێیان وایە دەبێت دەستگیریان بێت".

منیش لەدوا چاوپێکەوتنی ٦ی کانونی دووەمی ١٩٩٣ی ئۆزالدا، هەر ڕێك ئەو بۆچوونەم لا گەڵاڵەبوو. چونکە پڕۆژەی چارەسەرکردنەکەی کێشەی کوردی، هیچ چارێکی سیاسیانە یان کلتوریانەی لەخۆنەگرتبوو، بەڵکو تێکەڵەیەکبوو بۆ هەوڵدانی توانەوەی کوردو، چەند ئامانجێکی ئابوریانەی دیاریکراو. جەختی لەسەر ئەوەش دەکرد کەچارەسەرکردنی ئەم کێشەیە کاتو ئارامی دەوێت و، دەیوت: "سەدی نەوەتی کورد لەخۆرهەڵاتو باشووری خۆرهەڵاتدا دەژیان، بەڵام ئێستا لەسەدا ٦٠ بۆ ٦٥یان لەوناوچانەدا دەژین کەدەکەونە خۆرهەڵاتی ئەنقەرەوە، دوای ٢٠ ساڵێکی تر هەر لەسەدا ١٥ بۆ ٢٠یانی تیادا دەمێنێتەوە". دیاربوو بەوجۆرە سەرنجی چۆنێتی چارەسەرکردنی کێشەی کوردی دەدا، یان هەر هیچ نەبێت دەیویست وای لەمن بگەیەنێت. هەرچەندە سەرژمێرە ڕەسمییەکانی تورکیا پێویستیان بەووریایی ئەولو هەیە، بەڵام تا ئێستا هیچ شێوازێکی وام بۆ سەلماندنی ڕاستی ئەو ژمارانەی ئۆزال دایمێ، بەردەست نەکەوتووە. لەبناغەوە ئۆزال وای نیشاندەدا کە، کورد لەوە زیاترە لەسەر زەوییەکی بچووکی بەراوو بەپیتی کشتوکاڵی خۆرهەڵاتو باشووری خۆرهەڵاتدا بژین.

ئۆزال وەك پسپۆڕێکی کاروبارە ئابورییەکانی بانکی نێودەوڵەتی، هەوڵی پێشخستنی باری ئابووری ناوچەکەی دەدا. لەناوەڕاستی هەشتاکاندا ووزەی کارەباو تەلەفۆنی بەبچووکترین گوندی کورد گەیاند، ئەوەشی بەبنەمای پەرەدان بەناوچەکە دانا، کە پێویستییەکی سەرەکی پارە بەگەڕخستن بوو لەو شوێنانەدا، حکومەت هەرلای خۆیەوە دەستی بەپرۆژە خوازیارە زۆر گرنگەکەی "گاپ" کرد کەبەهۆیەوە ٣٢ بلیۆن دۆلار چووەسەر میزانییەکەیو گرفتێکی زۆریشی لەگەڵ عێراق و سوریادا بەرپاکرد، کە ئەوانیش پشتگیریکەری PKK بوون. ئەمانەش هەمووی بەونیازەبوو کە لەڕووی ئابوورییەوە پەرە بەناوچەکە بدات و، لەتورکیاشدا کۆتایی بەکێشەی کورد بهێنێت. بەڵام شەڕ نەیهێشت ئەو هیوایە بێتەدی.

ئۆزال هەرچەندە ڕاستەوخۆ پێی نەوتم، بەڵام زانیم کورد بییەوێت یان نا، بە دوورخستنەوەیان بەرەو خۆرئاوای تورکیا، دەیویست بیانکاتە تورك، چونکە بەحسابی خۆی تەنیا سێ یەکی ١٢ تا ١٥ ملیۆن کوردەکەی تورکیا، لەو ناوچەیەی بەپێی مێژوو کوردستانی پێدەوترێت ماون، پێشدەچێت ئابێت ژمارەیان کەمتربێتەوە، بەوەش زۆربەیان بەئاسانی زمان و کولتورو پێناسەیان و، بەتایبەتی هەستە نەتەوەییە ناهەموارەکەشیان لەبیر دەکەن. ئۆزال وتی، ئەو کوردە عێراقیانەی ساڵی ١٩٨٨ لە دەست کیمیا بارانەکەی سەدام حسێن بەرەو تورکیا

هەڵاتبوون، زۆریان پێخۆشبوو کە پێی وتبوون ئەمنی کوردەو تورکی نازانێت. بەڵام هەر کەتورکی سەرەتام لە وتەکەی ئۆزالەوە دەرکیانکرد، ئۆزال یەکەمین سەرۆکە کۆماری هەڵکەوتووی تورکیایە کوردەی نەزانێت، بەخۆشحاڵییەوە.

ئۆزال کاری سەرەکی، واتە ئەو گۆڕانکارییەی بەسەر شێوازی ڕۆشتنی کوردی باشووری خۆرهەڵاتی تورکیادا هاتبوو، پشتگوێخست. پێشتر کوردی سەرجەم گوندەکانی ناوچەی دەتاسۆڵ بەتەرەزووی خۆیان‌و بەهۆی باری ئابوورییانەوە گوندەکانی خۆیانیان جێدەهێشتو، لەپێناو ژیاندا ڕووەو شارەکان دەبوونەوە. بەڵام ئێستا هێزە چەکدارەکان بەدەستەکەوتو بەزۆر خەڵکی گوندە کوردییەکان ڕادەگوێزن‌و بەتەواوەتی گوندەکانیان پێچۆڵدەکەن. ئۆزال ڕاوبۆچوونی کوردەکانی شەڕەکەشی خستبووەلاوە، لەبری ئەوە سەبارەت بەو پێوژانەی خۆی دەدوا، کە گوایە لە کەمترەکانی خۆرئاوای وڵاتدا کار بۆ کورد پەیدا دەکات. سەبارەت بەپێکهێنانی هاریکاری ئابووری بەوڵاتانی سەر دەریای ڕەشیشەوە باسی خەونەکانی خۆی دەکرد. ئەگەرچی قسەکانی هیچی بەسەر هیچەوە نەبوو، بەڵام هیچ لێیان جاڕس نەدەبوو. جا مادام قسە بۆ ڕۆژنامەنووسێکی ئەمریکایی دەکات، هەرچەندە حاڵی تورکیاش شێوێت، بۆچی حاڵە شەڕەکەی تورکیا بە باشترین شێوە نەخاتە ڕوو؟

دوای هەشت مانگ زانیم کە ئۆزال مانگێک دوای چاوپێکەوتنەکەی من نامەیەکی هەشت لاپەڕەیی توندی بۆ سلێمان دیمیرێلی سەرۆک وەزیرانی ناردبووە، هۆی پەرەسەندنی پارتی کرێکارانی ئاو کوردە بێهیوایانی وابەستکردووە کە دەڵێت: "ئەمرۆ کۆماری تورکیا بەرەو ڕووی مەترسییەکی ساماناکی دەبێتەوە، کەلەمێژوودا شتی وای بەخۆیەوە نەدیوە ڕەنگە ببێتە هۆی بوونەلەرزەیەکی کۆمەڵایەتی و بەشێکی لێدەبڕێت هەر هەمووشمان بەزۆر ناو پەرەوەکەی کەوین". بەڵام لەناوەڕۆکی نامەکەیدا چارەسەرێکی سەیری بۆ کێشەکە دیاریکردبوو. ئەویش کەبەئاشکرا لەڕاگوێزانی ٢٠٠٠٠٠ کوردی ئەو ناوچانە بکۆڵرێتەوە کەهێزەچەکدارەکان مەترسی لێیان هەیە، بەڕاستیش خەریکی جێبەجێکردنی بوون. گەر ئۆزال دەرکی بەمانایی ئەم کارانە کردبێت یان نا، ئەوا ڕاگوێزانی ئەو ژمارە زۆرەی کورد بەپێچەوانەی ئاواتەکانی ئەوەوە دەکەوتەوە، ئەنجامەکانی پارتی کرێکاران‌و لایەنگرەکانی، نەک هەر لە کوردستاندا دەبوون، بەهەموو شارە گەورەکانی تورکیادا پەرش‌و بڵاودەبوونەوە.

ڕەنگە لەباشترین حاڵەتدا ڕاگوێزانی کورد چارەسەرێکی کاتی گرفتە سەربازییەکانە بووبێت، بەڵام هەرگیز ئەو ئەنجامانەی نەدەپێکا کە ئۆزال باسیدەکردن، بەتایبەتی شێوەی بیرکردنەوەکەی، کە هیچ حسابێکی بۆ ڕاستی شتەکانی سەر زەوی نەدەکرد. چونکە سەرهەڵگرتنە بەکارخۆکەی پێشووی کورد، زۆر ئاسانتر کوردی پێدەترسێنەوە.

ئەو کوردانە کەزۆربەیان ناچاربوون لەپیشە بێبایەخەکاندا کاربکەن، بۆ بەرزکردنەوەی باری کۆمەڵایەتی خۆیان، منداڵەکانیان دەناردە قوتابخانە تورکییەکان. بەڵام شەڕەکە کوردە سەر لێنشێواوەکانی ڕشتەتاو شارەتورەکەو دەوروبەرە پۆخڵەکانیانەوەو، دەرگەی گوندناسای کوردانەی داخراوو داپڕاوی وایان پێکهێنا کەهیچ کۆمەڵگەییەکیان تێکەڵاو نەبێت، تا بیانتوێننێتەوە. خاوەنکارە تورکەکانیش ئیشیان بە کورد نەدەداو، جارجارەش ناشتنی سەرپازە تورکە کوژراوەکان پێکدا هەڵپڕژانی توندی لەگەڵ کوردە راگوێزراوەکاندا بەرپا دەکرد.

نیازەکانی ئۆزال هەرچییەک بووبن و چەندێکیش توانای جێبەجێکردنیانی بووبێت، کاریان نەکردبووە سەر کەمکردنەوەی وێرانکاریی هێزە چەکدارەکان. بەڵام هەرکە مرد، دیمیرێلی جێگرەوەی وازی لەهەموو بەرپرسیارییەتێکی شەڕەکەی کوردستان هێناو، بەرەوپووی هێزە چەکدارەکانی کردەوە. دیمیرێل ماوەیەکی زۆر پێش جێگرتنەوەی ئۆزال لەسەرکۆمارێتی تورکیادا، دانپێنانی بە"بوونی کورد" و ئەو بەڵێنانەی لەبیرخۆی بردبۆوە کەدیوارەکانی دواتری پۆلیسە بەدناوەکەی تورک بە جۆرێک لێبکات کە "وەک بناغەیەکی لەشووشە دروستکراو ڕوونبێت"، ئەو دوو ڕستەیەی دیمیرێل چەند هەفتەیەک بەر لەهەڵبژاردنەکەی پەرلەمانی تشرینی دووەمی ١٩٩١ وتنی، هیوایەکی زۆری بەکوردو باڵوێزخانە خۆرئاواییەکانی ناو تورکیا، سەبارەت بەچارەسەرکردنی کێشەی کورد دا. بەڵام زۆری نەبرد دیمیرێل ئەو هیوایانەی بڕی. لەسەرەتای سێیەم ولایەتی سەرۆکایەتی حکومەتیدا دەریخست کە ئامێرێکە سوپا چۆنی بوێت وای لێدەکات و، بەڵێنیدا بەر لەچاوپێداخشاندنەوەی ئەو سیاسەتەی بۆ کورد ڕەچاودەکرێت، پاشماوەی چەکدارانی پارتی کرێکارانی کوردستان ڕیشەکێش بکات. ئیتر لەوکاتەوە دیمیرێل هیچ هەڵوێستێکی جیاواز لەهەڵوێستی دەزگا سەربازییەکە نەبوو. بوونی بەسەرۆک کۆمار، هەڵوێستەکەیی پێنەگۆڕی، سەرەتا "تانسوچیلەر" کەبۆ خۆی دیاریکرد، لەسەرۆکایەتی وەزیراندا جێگەی گرتەوە، رایگەیاند کە خەریکی لێکۆڵینەوەی "نموونەی باسک"ە، مەبەست لەو ناوەیە کەتورک بۆ نموونەی "لامەرکەزی" سیاسیانەی ئیسپانیا بەکاری دەهێنێت. بەو مەبەستە، تانسۆچیلەر چاوی بە "فلیپی گونزالس"ی سەرۆک وەزیرانی ئیسپانیا کەوت و، نموونەی ئیسپانیایی بەدوورو درێژی لەگەڵدا باسکردو، سەبارەت بەڕێدان بە بەکارهێنانی زمانی کوردی لەپەخشی رادیۆو تەلەفزیۆندا دوا. بەڵام تاکە کۆبوونەوەیەک لەگەڵ دیمیرێل و سەرۆکایەتی ئەرکانی تورکیادا، رایان پێگۆڕی و بووە هەڵۆیەکی سەرگەرمی وا کەسووربێت لەسەر ئەوەی تا لەناوبردنی تیرۆر چاکسازییەکان نەکرێن. جا لەبەرئەوەی هیچ بنەمایەکی سیاسیانەی تایبەتی خۆیی نەبوو، هەستی کرد هاوپەیمانێتیکردنی لەگەڵ سوپادا، ناوبانگی

سیاسیانەی لەناو رای گشتیدا بە رادەیەکی چاك بەرزەکاتەوە، هەر ئەوەش وای لەم ژنە ئابووری ناسەی دەرچووی وڵاتە یەکگرتووەکان کرد، هەرچەندە لەبەڕێوەبردنی ئابووری تورکیادا هێجگار ژێرکەوت و، ئەنجامەکەشی کارەساتبوو، پلەو پایەکەی خۆی بپارێزێت لەسەردەمی ئەودا خەرجی سوپا دووئەوەندەی جارانی لێهات و، لەساڵی ١٩٩٤دا لەسەدا ١٢٤ هەڵاوسان ڕوویدا، کەتا ئەوسا لەتورکیادا شتی وا ڕووی نەدابوو، ئەمە لەکاتێکدا باروبۆخی ئابووریانەی وڵات پێچەوانە ببۆوە، بەرهەمی نەتەوەیی بەلەسەدا شەش کەمی کردبوو.

ڕێچکەی ژیانی چیلەر مەودای ئابووتی سیاسەتمەدارە تورکەکانی بەرجەستە دەکرد. چونکە بۆ تووڕدانی ئەو شتانەی بەلایەوە بنەما سەرەکییەکانیان دەگەیاند، هیچ ماندوێتییەکی نەدەویست. بگرە ئەو هەوڵە بەرنەوامانەی بۆ قایلکردنی سوپا دیدان، وایان لێکرد تەنانەت خراپە بەرامبەر ڕەوایی حکومەتە مەدەنییەکەش بکات و، هێند گەمژانە ڕێگای بۆ خۆتێهەڵقورتاندنی سوپا خۆشدەکرد، کەمێژە چەکدارە توندڕەوەکە ئەنجامی شەڕە خوێناوییەکەی کوردستان بەسەر ئەواندا بهێنێت، بیشیکەنە بیانووی کودەتایەکی نوێ. چیلەر ڕۆڵی "گەمژەی بەسوود"ی بۆ سوپا دەبینی، ئەگەرچی ڕاگوێزانی گوندەکان و، فڕاندنی خەڵکی و لەلاوە کوشتنی نادیار، لەماوەی دووساڵی یەکەمی دەستەڵاتیدا بەشێوەیەکی خراپ پەرەی سەند، کەچی هیچ بێزارییەکی بەرامبەر بەهیچ جۆرە سەرکوتکردنێك نیشان نەدەدا. ژمارەیەکی زۆر لەو ڕۆژنامە نووسانەی دەنگوباسی کوردستانیان دەگەیاند، سەرەونگومکران، یان لەبارێکی نادیاردا درانە دادگای ئاسایشی دەوڵەتی کەمالیستە توندڕەوەکان و، بەتۆمەتی پڕوپاگەندەی جیاخوازانەو خراپتریش[٥٩]، سەدانیان لێ تاوانبارکردن. دەرکەرانی ڕۆژنامەو ئەو ڕۆشنبیرانەش کەپرکێشی ڕەخنەلێگرتنی سیاسی تورکیا بەرامبەر بەکورد بکردایە، هەمان چارەنووسیان دەبوو. یەکێك لەدادگاکان زیاد لە ٢٠٠ ساڵ بەندیتی بەتەنگەی "ئیسماعیل بێشکچی" زانای کۆمەڵناسی بەناوبانگی تورکدا، دا- کەیەکەمجار لەساڵی ١٩٧١دا لەسەر بەرگریکردن لەماڵ کورد بەندکرا- چونکە سووربوو لەسەرئەوەی هەڵوێستی پشتگیریکردنی کورد بگرێت. هەروەها

([٥٩]) لیژنەی پارێزگاریکردنی ڕۆژنامەنووسان، کەبارەگاکەی لەنیویورکە، لەراپۆرتی ساڵانەی ١٩٩٥یدا رایگەیاند کەزۆرترین بەندکراوی ڕۆژنامەنووس لەتورکیادان و ژمارەیان ٥٢ کەسە، زۆربەیان لەسەر گەیاندنی هەواڵەکانی کوردستان، بەو شێوەیەی کەدەستەڵاتدارانی تورکیا پێیان خۆش نەبووە، گیراون "کاتی مارتونی" سەرۆکی لیژنەکە، کاتێك داوای لەتورکیا کرد کاربە "یاسای دژیەتی تیرۆر"ی ساڵی ١٩٩١ی رابگرێت. دەڵێت "تورکیا لەبەندکردنی ڕۆژنامەنووساندا، هەژار پەلی بەپشتی ڕژێمە زۆردارەکانی وەك ئەو ڕژێمانەی چین و سووریادا داوە" لەراپۆرتی ساڵی ١٩٩٧ی لیژنەکەشدا، لەپێشێلکردنی ئازادی ڕۆژنامەنووسیندا، تورکیای بەسەرقافڵەی هەموو دونیا داناوە

لەبەردەمی دادگای ئاسایشی دەوڵەتدا، دادگایی بەناوبانگترین نووسەری تورکەو پاڵێوراوی هەمیشەیی خەڵاتی نۆبڵ، "یەشار کەمال" یشکرا، کەلەبنەچەدا کوردەو بەزمانی تورکی دەنووسێت و تەمەنیشی ٧١ ساڵە، لەسەرنووسینێکی لەگۆڤاری "دێرشپیگەل"ی ئەڵمانیاییدا، کەناڕەزایی خۆی سەبارەت بەو رەفتارانەی بەردەوام بەرامبەر بەکورد دەکران نووسیبووی و، تیایدا وتبووی، سەرکوتکردنە بە بەرنامەکەی کورد "لەدامەزراندنی کۆماری تورکیاوە، بەئامانجی لەناوبردنی زمان و کولتووری کوردبووە"، کەوتە بەر شاڵاوی کەمالیزمە توندڕەوەکان و لەمانگی ئازاری ١٩٩٦دا، دوای ئەوەی دادگا بەتۆمەتی "گەل هاندان بۆ رق لەستووری و قین هەڵگرتن و، پڕوپاگەندەی جیاخوازێتی" تاوانبارکرد، ٢٢ مانگ بەندێتی درا بەتەنگەیدا، بەمەرجێك جێبەجێکردنەکەی رابگیرێت. لەوەڵامدا وتی "هیچ دیموکراتییەتێك و یاسایەك نییە".

هەر هەوڵدانێك بۆ هەڵخستنی جل و بەرگە شۆڕدراوەکانی تورك لەمەیدەنەکاندا، وەك شایەتیدان لەبەردەمی کۆمیتەکانی کۆنگرێسی ئەمریکا، یان رێکخراوی "کارنیجی" لەپێناو ئاشتیدا، یان پەرلەمانی ئەورووپا، یان ئەنجومەنی یەکێتی ئەورووپای خۆرئاوا، خاوەنەکەی دەدرایە دادگاو هەندێ جاریش دەدرا بە دادگای ئاسایشی دەوڵەت. لەناوەڕاستی ساڵی ١٩٩٤دا، چیلەر پارتی دیموکراتی کوردی هەڵوەشاندەوەو، چەندین پەرلەمانتارێکی سەربەو پارتە بەرەو ئەورووپا هەڵاتن و داوای پەنابەرێتی سیاسیانکرد، شەش پەرلەمانتاریشیان مانەوە، جا یان نەیانتوانی هەڵێن یان خۆگریبوون، بۆ ماوەیەکی زۆریش بەندکران. بەوجۆرە پەرلە بەڕووی ئەو ئەزموونە بەهاتووەوەوتەدا داخرایەوە، کە لەماوەی ٧٠ ساڵی تورکیادا بۆیەکەمین جاربوو، ئازادانە پەرلەمانتارانی کورد هەڵبژێردرێن. پێنەچوو حکومەت و پەرلەمانی تورکیا هێشتا لەو یەکەمین زەبرەی "پاسیوناریەیا"[٩٠]ی "لەیلا زانا"ی کیژە کورد، کەسوێند خواردنەکەی پەرلەمانی بەهەردوو زمانی کوردی و تورکی خوارد، بەری نەدابن. قایمکارێتی پەرلەمانیان لەویش و لەسێ پەرلەمانتاری کوردی تر سەندەوەو، هەریەکەیان بەتۆمەتی گەورەترین ناپاکێتی دانە دادگاو یەکی ١٥ ساڵیان دا بەتەنگەیاندا.

خۆئەگەر چیلەر هەر مەترسییەکیشی لەئەنجامە خراپەکانی داخستنی دەرازەنەی دەربڕینی هەڵوێستە سیاسییەکانی کورد لەکەناڵە ڕەواکانەوە هەبووبێت، ئەوا هەرگیز دەری نەدەبڕی. لەوڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا سەرۆك وەزیرانە هەمیشە قەشەنگەکەی بەردەم کامێرا

---

(٩٠) "پاسیونار" نازناوێکە بەژنە سەرکردەیەکی پارتی کۆمۆنیستی ئیسپانیایی "دولوریس ئیباروری" درا، کەلەجەنگی ناوخۆی ساڵانی ١٩٣٦ - ١٩٣٩ ئیسپانیادا، دروشمی "گوزەر ناکەن"ی بەڕووی چەکدارانی فرانکۆدا بەرزکردەوە، بۆتە هێمایەك بۆهەر ئافرەتێك کە سەرکردایەتیکردنی لێبووەشێتەوە.

خۆشەویستی تەلەفزیۆن، بەتایبەتی کەبەشێوە زمانی ئەمەریکایی ئینگلیزی زۆرچاك دەزانی، ئەمەجگە لەوەی وەك ئافرەتێکی گەنجی جوان حوکمی وڵاتێکی موسڵمانی دەکرد. کەس سەبارەت بەدڵنیایی سیاسەتەکەی لێیان نەدەپرسییەوە[٦١] بەھۆی کارامەیی لەبەڕێوەبردنی کارەکەیدا، لەسەرەتای ساڵی ١٩٩٣وە، ھێزە چەکدارەکانی تورکیا، دەستی بەسەر ناوچەیەکی بەرینی ژێر دەسەڵاتی پارتی کرێکارانی کوردستاندا گرتەوە، بێئەوەی شۆڕشەکەی بەتەواوەتی پیشەکێش کردبێت.

لەڕۆژێکی گەرمەلوولی مانگی شوباتی ١٩٩٦دا، لەشاری ئەستەنبوڵ کەپەناھەندە کوردەکانی بەرادەیەك تیادا کۆبۆتەوە، بۆتە گەورەترین شاری کورد لەدونیادا، خێزانی ئەریك بانگیانکردمە ماڵی خۆیان. ماڵەکەیان لەوپەڕی شەقامێکی قوڕولیتاوی ناوچەی "گەناریا"ی ھەژاری دەوری ئەستەنبوڵ بوو، کەھەر بیست دەقیقەیەك لەفڕۆکەخانەی شارەکەوە دوورەو ٦٥٠٠٠ کەسی رانگوێزراوی نوێی گوندەکانیشی تێڕژابوو، کەلەسێ بەش دووبەشیان کوردبوون. ئەم خێزانە گەورەیە چواربرا پێکەوە بوونو سەرجەم ئەندامانیشی ٣٠ کەس زیاترو ھەمەجۆر تەمەنیشی گرتبۆوە، کە خێزانەکە بەڕەسمی لای حکومەتی تورك ناونووس نەکرابوو. ئەوانیش وەك زۆربەی ئەو کوردانەی لەخۆرھەڵات و باشووری خۆرھەڵاتی تورکیاوە ناچارکرابوون گوندەکانیان چۆڵبکەن، گرفتی زۆریان لەگەڵ دەسەڵاتدا ھەبوو. لەو چوار برایە دووانیان، ھەرلەسەرئەوەی گوندە چیاییەکەی خۆیانی نزیك شاری شیناکی نزیك سنووری تورکیا لەگەڵ سوریاو عێراقدا، کە بەبنکەیەکی پارتی کرێکاران دادەنرا، گومانیان لێکرابوو کەیارمەتی چەکدارانی پارتی کرێکارانی کوردستانیان داوە، گیرابوونو لەلایەن ئاسایشەوە ئازارێکی زۆر درابوون.

عەبدولڕەحمانی ٤١ ساڵانی برا گەورەیان وتی، لەو رۆژەی مانگی ئابەوە کەپارتی کرێکاران یەکەمین چالاکی سەربازیانەی لەشاری ئەرواندا دژ بەھێزە سەربازییەکانی تورکیا کرد، کە ٦٠ میل لەگوندەکەی ئێمەوە دوورە، گرفتی نێوان منو حکومەت دەستیپێکرد. جەختیشی لەوەدەکرد کەھیچ پێوەندییەکی بەو چالاکییەوە نەبووە، کەچی بێ ھیچ ھۆیەك تورکەکان گومانی ئەوەیان لێکردبوو کەسەر بەپارتی کرێکارانبێتو، ١٩٣ رۆژی رەبەق ئازارو ئەشکەنجەیەکی بەندانەیان داو، وەك خۆی دەیوت، ھەرلەبەرئەوەی ئەبۆتە پاسەوانی گوند ھەرت ساڵیان

([٦١]) لەکانوونی یەکەمی ١٩٩٣دا ھەوڵی ئەوەم بووکە وابکەم سەرنووسەری رۆژنامەی "د نیویورکەر" وتارێك سەبارەت بەتورکیاو گیروگرفتەکانی بنووسێت سەرەتا پێئەچوو بەدڵبێت، بەڵام لە پڕێکدا پێی راگەیاندم کەدەیەوێت تەنیا لەسەر سەرۆك وەزیرانەکەی تورکیا بنووسێتو لەچاکەکانیشی بەولاوە خۆی لەقەرەی ھیچ شتێکی دی نەدا. بێپەردە ڕوونیکردەوە، چونکە لە سەردانەکەی واشنتۆنیدا، کەلەتەلەفزیۆندا بینیبووێتی ئیتر شەیدای جوانییەکەی بووە

حوکمدراوە. بەڵام هەر لەخۆیەوە دڵنی بەوەدا نا کەیەکێك لەکوڕەکانی ئەندامی پارتی کرێکارانە. گرتنی عەبدولڕەحمان بەبۆنەی گرتنی "خالید"ی برا بچووکیشیان، کەلەدووری شارەکانی کوردستانەوە سەربازبووە. خالیدی ٣٥ ساڵانیش بەدرێژیی مانگێکی لەو پێنج مانگەی لەسەربازگەدا گیرابوو، ئازارو ئەشکەنجە درا، دواتریش بە "ئەیان جار"ی دی، هێند گەڕاوە کە لەژماردنیاندا هەڵەی دەکرد، چونکە هەواڵگرانی تورکیا چەندێك هەوڵیان لەگەڵدابوو بیکەنە هەواڵگری خۆیان نەیکردبوو.

پۆلیس بەردەوام هەڵیان دەکوتایە سەر گوندەکەیان و، چەند خانوویەکی دیاریکراویان، بەزۆری بەگەڕو ولاخەکانیشیانەوە دەسووتاند. دواکات خێزانەکە لەپەیامەکەی حکومەت گەیشتن و، بەرەبەرە گوندەکەیان چۆڵکردو ڕوویان "کەناریا" بووەوە، کە پێشتر زاوایەکیانی بۆچوو بوو. ژن و منداڵانیان بەپاس و پیاوانیشیان بەلۆری بەلاش ڕۆیشتبوون چونکە ئەمیان هەرزانترو کەمتریش دەپشکنران. وەك زۆربەی کوردە پەرشوبڵاوەکانی دی، هیچ کەسێکیان لای شارەوانی "کەناریا" ناونووس نەکرابوون، واتە هەژدە ساڵان و گەورەترەکانیشیان مافی دەنگدانیان نەبووە. بەڵام لەو سووبرایەی زۆربەی کات قسەیان لەگەڵدا دەکردم، بەگەرمی پشتگیرییان لە "هادیپ" دەکرد، چونکە "ئەو پارتە بەرگری لەپێناسەی کورد دەکات، ئەگەرچی شایانی ئەوەین وڵاتی سەربەخۆی خۆمانمان هەبێت بەڵام هەرگیز نەمانبووە"، وەك عەبدولڕەحمان دەیوت. تا شتەماوبەشەکانی نێوان هەموو کورد بگێڕنەوە، بەوانەشیانەوە کەلەگەڵ پارتی کرێکارانی کوردستاندا نین، عەبدولڕەحمان وتی: "دەبێ بەلایەنی کەمەوە کورد ئەوماڤانەی بدرێتێ کەخەڵکی دی هەیانە، بەشێکی ڕەواش پارە لەناوچەکانیاندا بەکەربخرێت".

عەبدولڕەحمان یان هەرکەسێکی تری خێزانەکە، بەپێی یاسا، بەبێ دیکومێنتی پێویست کاریان نەدەدرایە. بۆیە ناچار هەرکارێکی ڕەشیان بۆ هەڵبکەوتایە دەیانکرد. کرێکارێتی خانوو دروستکردن و ئەو جۆرە کارانەیان دەکرد کەترخێکی کەمیان لێی دەستدەکەوت و، خاوەن کاریش پرسیاری ئەوشتانەی، داوای هیچ دیکۆمێنتێکیشیان لێنەدەکردن. جا چونکە خانووە یەك نهۆمییەکەی تیایدا دەژیان بەپێی یاسا نەدەبووە هی خۆیان، بۆیە بەرتیلیان بەم یان ئەو لێپرسراو دەدا تا پۆلیسیان لێدووربخەنەوەو نەهێڵن هەڵکوتنە سەریان. خانووەکەیان بەیارمەتیدانی لەو بەڵێندەرە دروستکرد کە دوولن لەبراکان ئیشیان لادەکردو، یارمەتیدانەکەشی لەبری ڕۆژانەکانیان بوو. ژنێکی تورکی دۆستیشی منداڵەکانی بەناوی خۆیەوە نووسی و ناردنییە قوتابخانە.

لەچاکترین شوێنی ژووری دانیشتنە فەرش لێراخراوەکەیاندا، تەلەفزیۆنێک دانرابوو، بەکارەبا دزراوەکەی شەقامەکەش ئیشیان پێدەکرد، هەموو ئێوارانێک سەرجەم ئەندامانی خێزانەکەی "ئێرک" لەدەوری خڕدەبوونەوەو سەیری بەرنامەکانی کەناڵی ئاسمانی "MED.TV" پارتی کرێکارانی کوردستانیان دەکرد. لەوەندەی ئەم ئیزگەیە، لە ساڵی ١٩٩٤ەوە بەرنامەکانی لەلەندەنەوە لەڕێی مانگە دەستکردەکانەوە پەخشدەکات، ژمارەیەکی زۆر بینەرانی بۆخۆی ڕاکێشاوە، ئەگەرچی دەسەڵاتدارانی تورکیا هەوڵێکی زۆریان بۆداخستنی دا، (بەڵام بەهۆی ئەو یاسا ئاڵۆزانەی ئیزگەکەی ئاپۆی لەپێنج وڵاتی ئەورووپایی خۆرئاوادا پێدامەزرێنرابوو، تورکیا تا هاوینی ساڵی ١٩٩٦ لەدینامیکییەتی کارە تێک ئاڵاوەکەی تێگەیشت و ئەو حکومەتانەشی پێ قایل نەکرا کە پەخشەکەی ڕابگرن. ئەوکاتەش کەوەستێنرا، کارگێڕانی ئیزگەکە کارامەییەکی وایان لە بەڕێوەبردنەکەیدا نواند، دوای ماوەیەکی کەم بەسەر داخستنەکەیدا خستیانەوەگەڕ). چوار براکە ٢٠٠ دۆلاریان بۆکڕینی ئامێرێک پێکەوەنا، تا کەناڵەکەی پێوەربگرن و بەرنامە پڕوپاگەندەیی و کولتورییەکانی کەبە؛ کرمانجی و، سۆرانی و، زازایی و، عەرەبی و، تورکی بڵاودەکرانەوە، ببینن. کارێکی واشیان کردبوو، گەر پۆلیسیش خۆی بەماڵەکەدا بکردایە، ئاریل و ئامێری وەرگرتنەکەی بەدی نەدەکرد.

لەوەڵامی پرسیاری، ئایا سەیرکردنی بەرنامەی تەلەفزیۆن بەزمانی کوردی تاکە داواکاریانە؟ هەموو بەیەک دەنگ وتیان هەمیشە خەون بەوەوە دەبینین بۆ گوندەکەیان بگەڕێنەوە. خالید، کە لەبراکاندا هەر لەو قوتابخانەی ناوەندی خوێندبوو، بەرهەڵستکاریکردنی ڕژێمی بەچاک دەزانی و، وتی: "زیاد لەسەد برادەرم لەدەستچووە، بیستیان هەر لەقوتابخانەی ناوەندیدا برادەرم بووین. بەڵێ شتەکە ئەوە دەهێنێت کەبۆی بچیتە ڕیزەکانی بەرهەڵستکارانەوە". هیچ دوودڵییەکیش لەدەنگیا دەرنەدەکەوت، کەقسەکەی خۆی دەوتەوە "بەڵێ ئەوە دەهێنێت".

"قەدری گۆرسێل" کەلاوێکی تورکەو پەیامنێری ئاژانسی "فرانس پرێس"ە، دوای بەسەربردنی ٢٦ ڕۆژ لەگەڵ جەنگاوەرانی پارتی کرێکارانی کوردستاندا، پێی وابوو کوردەکان بڕوایەکی تەواویان بەڕەوایی کێشەکەیان هەیە. گۆرسێل ئەزموونەکەی خۆیی و چۆنێتی گرتنەکەی ٢١ی ئازاری ١٩٩٥ی بۆ گێڕایەوە، ئەویش دوای ڕاگەیاندنی هەوڵی داگیرکردنی باکووری عێراق، کەسوپای تورک بەناوی "کاری پۆڵایین"ەوە کردی و ٢٧٠٠٠ سەربازی تورکیش تیایدا بەشداریانکردبوو، لە گەڕاندنەوەیدا بەئۆتۆمۆبیل، کۆمەڵێک لەجەنگاوەرانی پارتی کرێکارانی کوردستان بە کلاشینکۆفەوە، لەلای بازگایەکی کاتی سەر ڕێگا خێرا نێو دەوڵەتییەکەی نزیک شاری نسیبین گرتوویانە.

گۆرسێل و وێنەگرەکەی ئاژانسی ڕۆیتەری برادەری، تەنیا گازاندەیان لەخۆیاندەکرد و کەسی دی، چونکە هەڵپەی گەڕانەوەیان بۆ ئەنقەرە وای لێکردبوون کەبەشەو ڕێگە بگرنەبەر، ئەگەرچی مەترسی هاتوچۆی شەویشیان زانیوە. هەرچەندە چەکدارانی پارتی کرێکاران بەچاکی ڕەفتاریان لەگەڵدا کردبوون، بەڵام لەترسی ئاشکرابوونیان هەر بەشەو هاتوچۆیانکردبووە. پاش ڕزگاربوونیان لەبۆسەیەکی سوپای تورکەو، بەهاوەن بۆردومانکردنیان و، بینینی کوژیتەر بەسەر سەریانەوە، هەردوو ڕۆژنامەنووسەکە لە هێزەکانی تورک زیاتر ترسابوون وەک لەپارتی کرێکارانی کوردستان. ئافرەتە ئەخوێندەوارەکانیان. چەند ئافرەتێکی سووریایی و عێراقیان لێدەرچێت، تەنیا کوردییان دەزانی، بەڵام پیاوەکانیان تورکییان دەزانی و لەگەڵ ڕۆژنامەنووسەکاندا بەتورکی قسەیان دەکرد. هەر دووڕۆژنامە نووسەکە نوێی پێشەکەیان پێوەدیاربووە، جەنگاوەرە کوردەکان کەبەبێتەل پێوەندییان بە سەرکردایەتییانەوە کردبووە، بۆ گاڵتە ناوی "دوو گوڵە سوورە"کەیان لێنابوون.

سەرکردەکانی کورد کەلەجەنگاوەرەکانیان ڕۆشنبیرترو، حەوت هەشت ساڵێکیش لەبواری سەربازیدا مابوونەوە، باسی مارکسیزمیان دەکرد، بەڵام گەریلاکان کەئاستێکی خوێندنی ئەوتۆیان نەبوو، هەر باسی نەتەوەی کوردیان دەکرد. هەمووش جەختیان لەبوونی دەوڵەتێکی کوردیانەی سەربەخۆیەکی وادەکرد کەگشت کوردی دونیا بگرێتەوە، پشتیشیان بەوە ئەستووربوو کەلەو زیانانەی جەنگەکە لەتورکیای دەدا ناچاری دانوستانی دەکات، یەکبینە باسی ئوشوستییەکەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ڤێتنامیان دەکرد و، بەهیوابوون لەکوردستانیشدا ئەوە ڕووبدات. لەقسەکانەوە دەرکەوت، کەمیان هەیە لەساڵ یان دووساڵ کەمتریان لەشەڕی تورکیادا بەسەربردبێت، ئەوەش تا ڕادەیەک خۆگرتنیان لەبەردەم هەموو ئەوشتانەدا دەگەیەنێت کە تورکیا دەیویست پێیانی لەتاریەرێت. هیچ زیانێکی خۆشیان لەشەڕەکەدا نەدەشاردەوە. هەردوو ڕۆژنامەنووس کاتی هاموشۆکردنە بەردەوامەکەیان، قەبەیی ئەو زیانانەی بۆدەرکەوت کەساڵی پێشتر لە ٢٥ گوندی کورد درابوو، جا بەکاولکردن یان بەڕاگوێزانی دانیشتوانەکانیان بووبێت، ئەوەش وایدەگەیاند کەهێزەکانی تورکیا گۆمە دیموگرافییەکەی شۆڕشگێڕە کوردەکان مەلەیان تێدا دەکرد، ووشککردبێت، واتە سەرچاوەی پشتگیری خەڵکیان بۆ نەهێشتوونەتەوە.

ڕاستییەکەی خواردن خولیایەکی سەرەکی چەکدارە ڕەنگ زەرد داگەڕاوەکانبوو، بەپەڵەی زەردو سپی نینۆکیشیاندا کەم خوێنیان دەردەکەوت. زۆر کەڕەت بەشێوەیەکی گشتی خۆیان لە ڕووبەڕووبوونەوەی پاسەوانانی گوند دەپاراست، بەڵام ناوەناوەشاڵاویان بۆئەو ڕانە مەڕانە دەبرد کەجاش پاسی دەکردن. لەهێرشێکیاندا بۆچەند سەر مەڕێک هەشت پاسەوانیان لێکوشتن.

زۆربەی کات چەکدارەکانی پارتی کرێکاران، لەبرنج و، کێلەو، چا بەولاوە، کە بەبڕی زۆر لەئەشکەوتەکاندا دەیانشاردەوە، هیچی تریان شک نەدەبرد. جارێکیان چوونە ئەشکەوتێک کەپێشتر بنکەی سەرەکی خواردنیان بوو، پڕبوو لەقووتوی ماسی سەردین و، هێلکە و، توونا و، ساردی و، رۆن زەیتی بەتاڵ. یەکێک لەگەریلاکان بەسۆزێکی زۆرەوە بیری رۆژانی رابردووی دەکردەوە، کەخواردنیان بەسەوزەو پەنیری تەڕو زەیتوونیشەوە، بەڕێکوپێکی پێدەگەیشت، دەیوت: "لەدەوڵەت دەوڵەمەندتربووین". دووبۆژنامە نووسەکە هیچ تووڕەییەکی بەکۆمەڵی لێنەدەبینین تەنیا لەوکاتانەدا نەبێت کە شەکریان نەدەما. ئەمانە هەموو نەخۆشییەک و دیاردەیەکی لاوازبوونیان، بەبیرکردنی ماڵ و منداڵیشیانەوە بەهیچ نەدەزانی و، هەرکەسێکیش شتێکی لەو جۆرەی لێ دەربکەوتایە گاڵتەیان پێدەکرد.

کە کوردەکان گۆرسلیان بەردا، ئەو هەر لەسەر راکەی خۆی مابووەوە، بەوەی کە بڕوایەکی پتەویان هەیەو دەرفەتێکی زۆریشیان لەکیس خۆیان داوە. زۆربەی ئەندامانی ئەو یەکەیە، کەلە ٦٠ کەسێک پێکهاتبوون کوڕانی گەنج بوون و قۆناغی ناوەندیشیان تەواوکردبوو، لەدیاربەکرو شارەکانی تریشدا گەلێک بەدوای کاردا گەڕابوون و، کاتێک لەکار نۆزینەوە هیوابڕاوبوون، بۆ بەگژداچوونەوەی ئەو رژێمەی وای بەسەر هێنابوون و بەبێکاری هێشتبوونییەوە، چووبوونە ریزی پارتی کرێکارانی کوردستانەوە. گورسێل پێی وتم: "هێند بەتوانا، یان هەرنارێکی تری وەک بڕواکاییمیان لێدەمنیی، پێموایە کەسی دی وەک ئەوان لەو بارو دۆخە سەختەو بۆ ماوەیەکی وا زۆر ژیانی بۆ بەسەر نابرێت، وابزانم لەئاستی سەربازیشیاندا زۆر بەهێزن و جیوە ئاسا جێ بەخۆیان ناگرن، چونکە بەجۆرێکی جیاوازو تایبەتیش لەڕاستییەکان دەڕوانن، کۆڵنادەن". قسەکانی ئەوانو لەگەڵ ئەو قسانەی ئۆجەلان لەشام، سەبارەت بە بنەمای مەشقە سەربازییەکەیان بە خۆمی وت، یەکیان دەگرتەوە، بەوەی کە دەبێت حساب بۆ بەهێزکردنی بیروهۆش بکرێت نەک بۆ ماسولکە.

کەلەدەنگەرە لەپەرلەماندا و لە ژوورەکەی کامەران نیناندا، هەمان بۆچوونیشم لەو بیست هەبەسام. ئەم پەرلەمانتارە کوردە ناودارەی بەلایەنگری رژێم ناسرابوو، وتی، حکومەتە یەک بەدوای یەکەکان بەرپرسیاری ئەو قەیرانە توندەن کەبەرەوڕووی رژێمی کەمالیزم بۆتەوە، چونکە لەخۆرهەڵات و باشووری خۆرهەڵاتی وڵاتدا رێگاوبانی راڵەکێشاوەو پەرەی بەناوچەکە نەداوەو، زانست و کاری بۆلاوانی کورد دابین نەکردووە، بۆیە لاوەکانیش "بوونەتە سووتەمەنی ئەو شەڕەی تیرۆریستەکانی پارتی کرێکاران دەیکەن" ئەمجا پرسی: "پارتی کرێکاران کێیە؟ بریتییە لەو کۆمەڵە لاوەی قۆناغی دوا ناوەندییان تەواوکردووەو لەزانکۆکاندا وەرنەگیراون، یان بێکارەن، زانیویشیانە ناهێڵن بۆ گوندەکانیان بچنەوەو کشتوکاڵ بکەن". ئەو لاوە کوردانەی

ڕووبەڕووی دوڵپۆژێکی تاریك و پەستی بوونەتەوە و دەرکیشیان کردووە کەشارەکانی باشوورو خۆرئاوای تورکیا بە کرێکارو ڕاگوێزراوە کوردەکان لێپبوو، بۆیە بەڕای ئەو، سووتەمەنی شەڕەکەن. ئاڕاڵەیەکی زۆر شیکردنەوەیەکی وردیکرد، بەڵام بڕوام نەدەکرد ئەو هێرشە توندە بکاتەسەر سیاسەتی تورکیا کە بەرامبەر بەکورد گرتوێتی.

١٠ ساڵ زیاترەوو کە "ئینان"م دەناسی و، بەردەوام بێ ئامەم نەکردووە، بۆ من وەك "مام تۆم"[٦٢]ی کورد وابوو. پێشان پێم وابوو، دەزانم چۆن بیردەکاتەوە. بەڵام پێدەچێ وانەبووبێت، یان ئەویش لەگەڵ ڕۆژگاردا گۆڕابێت. ئینان کەتاسەر ئێستە کۆماری بوو، یاسای لەزانکۆی جنێف خوێندووە، کاری دیپلۆماتیانەو وەزیری لەچەندین وەزارەتدا کردووە، بۆ سەرۆکایەتی وڵاتیش پاڵێوراوە، زۆر لەمێژە ئەندامی پەرلەمان و ئەنجومەنی پیرانیشە. دەکرا بۆ تێگەیشتنی ئایدۆلۆژیای کەمالیزم، کە زۆر بەپەروونی ڕاڵەی دەکرد، پشتی پێببەسترێت. بەدرێژایی ساڵانێك بەردەوام لەبارەی زۆر شتەوە، بەتایبەتی پرۆژەی ((گاپ)) کەلەکاتی وەزیری ووزەو سەرچاوە سروشتییەکاندا کاریتێکردبوو، چاوپێکەوتنم لەگەڵدا کردووە.

زەحمەتە پیاوێکی تری وەك ئینان هەبێت کەئەوەندە دەمەتەقێت لابووروژێنێت. ڕەچەڵەکە کوردییەکەی لایەنێکی زۆر ناسکی بنەماڵەی ئەو خێزانە بەناوبانگەی شێخانی تەریقەتی نەقشبەندییە، دایکە ئەمەرنییەکەی لەقەڵاچۆکردنی ساڵی ١٩١٥ ڕزگاری بووە. ئینان ساڵی ١٩٢٩ لەقارگۆنی گاگەلی شەمەندەفەرێکدا لەدایکبووە کەسوکارەکەیی لەخانووەکەی ناوچەی بەتلیسی خۆرهەڵاتی تورکیاوە، بۆ ئاراوگە ناوخۆییەکەی خۆرئاوای وڵات گوازتۆتەوە. چونکە کەمالیزمەکان لەدوای هەموو شۆڕشێکی کورد، پیاوە ئاینی و سەرۆك عەشایەرو کەسایەتییە ناودارەکانی کوردیان ڕادەگوێزا، ئەویش بێئەوەی گوێ بە بەشداربوون یان نەبوونیان لە شۆڕشەکەدا بدات (ئیسکان عەزیز ئۆگلو کەلەشاری دیاربەکردا بە ئەندامێکی چالاکی پەرلەمان دەرچووبوو، ئاوەکەی یەکەمی- ئیسکان، واتە نیشتەجێ- کەلە ساڵی ١٩٣٩دا، لە کاتێکدا خێزانەکەیان لەشاری سەلوانی خۆرهەڵاتی تورکیاوە، لەنێوان ساڵانی "١٩٢٥و ١٩٤٧"دا ڕاگوێزرابوون، لەدایك ببوو). ئەو ڕاگواستنەشیان بەو مەبەستەبوو کورد لە هەموو سەرکردایەتییەکی بەتوانای وا بێبەشبکرێت کە ڕێکیانبخاتەوە. پێدەچوو دوورخراوەکان بە بەراورد لەگەڵ ئەو سەدان ڕۆشنبیرە کوردانەی کەمالیزمەکان بە پشتگیریکەرانی شۆڕشی ئاراراتی ١٩٣٠ تاوانباریکردبوون، باش دەرچووبن. ئەوانەیان خستە ناو گونییەوەو

---

(٦٢) "کوخت مام تۆم" ڕۆمانێکی بەناوبانگی "هاریێت بیچەر ستو"ی ژنە نووسەری ئەمەریکاییە، دژ بەڕەگەزپەرستی نووسیویەتی- (وەرگێڕ).

دەمەکانیان بەچاکی بەست و تووڕیان دانە ناو گۆمی "ڤان"ەوە. ئەگەرچی تاراوگەیی ناوەوە زۆر ستەمە بەڵام زۆر لەوە باشتربوو کە ئەتاتورك دەیویست بەرامبەر بەسەرجەم کوردی بکات، هەرهەموو کوردی تورکیا بۆ وڵاتانی دراوسێی راگوێزیکات، ئەویشیان بەهۆی کەم دەرامەتییەوە بۆ نەبرایەسەر[٦٣].

لەدوای ساڵی ١٩٥٠، باری ژیانی ئینانیش وەك زۆربەی خێزانە رەسەنەکانی تری کورد گەشەیکرد، هەرچەندە کەسوکارەکانیان هەر لەنەهامەتیدا دەژیان. گەلێك لەو کوردانە وەك تورکێکی زۆر، ئەو گەشەکردنەیان بەو بەڵگەیە دادەنا کەکۆمار بە یەك چاو سەیری هاوڵاتیان دەکات. بۆیە ئینان (و کوردی تریش) لەهەموو کەس زیاتر دڵسۆزی کۆماری تورکیابوو، نەك نوێنەری بەرژەوەندییەکانی کوردی ناوچەی بەتلیس بێت، جا ئیتر با لەپەرلەمانیشدا بۆ دەیان ساڵ نوێنەرایەتی ئەوانی کردبێت. ئینان خۆی لەسەرو ئەو ناخۆشیانەوە دادەنا کەلەئەنجامی ناکۆکییەکانی ئەو ملکەچیتییەی بۆ ڕژێم، لەهەمان کاتیشدا ئەمەکی بۆ بنەچەکەی دەیانهێنایە کایەوە، هەرچەندە لەپێڕەوە پرسیارم لێبکردایە خۆی لەوەڵامەکەی دەدزییەوە. بەڵام ئەمجارەیان راستەوخۆ لێمپرسی، کە ئەو خۆی بەکورد دادەنێت یان بە تورك، لەوەڵامدا وتی:"من هەرگیز ئەو پرسیارە لەخۆم ناکەم، بەڵام لەبەرئەوەی "سەیید"م، واتە وەچەی پێغەمبەرم، کەواتە پێموایە دەبێت عەرەبم".

هەرچەندە ئینان وورییانە لەوەڵامی پرسیارەکە رایکرد، بەڵام سەرنج و تێبینییەکانی لەبارەی پارتی کرێکارانەوە دەریانخست کە ئێستا زۆر لەجارانی ووردترەو پڕکێشکردنیشی زیاترە. ئینان لەسەرنجەکانیدا بایەخی بەوە نەدەدا کەپارتی کرێکاران گرفتێ لەڕێی بەرژەوەندییە تایبەتییەکانیدا، بەتایبەتی لەناوچەی "هیزان"دا کەئەو پاڵێوراوی پەرلەمانی بوو، هێندە بەهێزە کە سەروانی کەسوکارەکەشی پێنەکرێت، یان سەرپەرشتی پروپاگەندەی هەڵبژاردن بۆ خۆی بکات (بەڵام تەریقەتی نەقشبەندی لەناوچەکەدا هێند بەهێزبوو، هەرچۆنێك بوایە دەربەچوو). ئینان ڕکی لەڕژێم هەستابوو، چونکە دەوڵەت بۆ ساڵی چوارەم میزانییەی پرۆژەی

---

(٦٣) "هێنری دریس"ی قونسوڵی باڵای بەریتانیا لەبەغدا، لەتشرینی دووەمی ١٩٣٦دا سەردانی ئەنقەرەی کرد، "تۆفیق روشدی بیگ"ی وەزیری دەرەوەی تورکیا پێیڕاگەیاندبوو کە، حکومەت گەیشتۆتە ئەوبڕوایەی هەرگیز کوردی پێناتوێنرێتەوە، بۆیە پێویستە دەریکرێن. تورکیای نوێ لەسەر لاشەی کوژراوێکی زۆر دامەزراوە بۆیە دەبێت زۆرو ستەمی هەبێت. تورکیا خۆی لەئەرمەن و یونانییەکان رزگارکردووە، هەنگاوی داهاتووشی دەبێت کورد بگرێتەوە. روشدی بیگ بەو بنەمایەی کە "هیچ بۆ هۆش و بەخۆهێنانەوەیان نییە" دەرکردنی کوردی بەکارێکی ڕەوا دەدەنا، ووتبووشی، تورکیا پێویستی بەزەوی و زۆرە بەپیتەکەیانە متمانەشی پێیان نییە لەسەر سنوورەکان دایانبنێت. خۆ کە دووریشخرانەوە ئەوا ئیتر مەحاڵە تورکیا ڕێ بە گەڕانەوەیان بدات

"گاپ"، کە زۆری بە دڵی ئەمبوو، ڕاگرتبوو. ئابووری تورکیا شەڕو پەرەپێدانی لەیەک کاتدا پێهەڵنەدەسووڕێنرا. کاتێک باری ئابووری لەمە باشتربوو، جێبەجێکردنی پرۆژەکە هێند زۆری نەویست کەموکورتییەکی گەورەی نەخستە مولازمەوە. بۆیە کەمکردنەوەی پارەبەگەڕخستنی پرۆژەکە، لەکاتی زیادبوونی خەرجی شەڕی کوردستاندا هەر دەبوا بکرایە. ڕاستییەکەی بەشی یەکەمی بۆری ئاودێریکردن، کەهەر بەتەنیا بۆ کورد نەبوو، بەڵکو بۆ عەرەبەکانی دەشتایی حەڕانی نووساو بە سنووری سووریاشەوە بوو، بەهۆی بێ پارەییەوە دوا میلی بۆری کۆنکرێتی بۆ دانین نەکرا. ئینان چاوی لەگەمژەیی فەرمانبەرە حکومەتییەکانی ئەنقەرە نەدەپۆشی. جارێکیان لەکۆمەڵێک کارگێڕی پرۆژەیەکی پەرەپێدانی مەجی پرسیبوو، داخۆ سەردانی ئەورووپای خۆرئاوایان کردبێت؟ تەنیا یەک دوویەک دەستیان بڵند نەکردبۆوە. ئەمجا بەبێزارییەوە وتی:"بەڵام کەلێمپرسین کامیان ئاوچەکانی باشووری باشووری خۆرهەڵاتی وڵاتیان دیوە، تەنیا دەستێک بەرزکرایەوە". لەسەری ڕۆیشت و، وتی:"دەرکەوت هیچ لەبارەی وڵاتەکەی خۆیان و ئەو ناوچانەشەوە نازانن کە پرۆژەکانیان تیادا دەکرێن، بۆیە هیچ سەیرنییە کە هەموو پرۆژەکانی پەرەپێدان سەرکەوتوو نەبن". ئەوەشی بۆ گێڕامەوە کە چۆن ئەندازیارێکی ئیتالیایی، دوای ئەوەی لەخۆرهەڵاتی تورکیا سەیری ئەو شوێنە دەکات کە بۆ دامەزراندنی کارگەیەک دیاریکراوە (ئەمە زۆر لەپێش شەڕەکەی کوردستاندا ڕوویدابوو)، ئەندازیارە ئیتالیاییەکە زۆر ڕەوشت بەرزانە لە برادەرە تورکەکانی خۆی پرسیبوو، داخۆ ئەوانیش بۆ بینینی شوێنەکە چووبێتنە ئەو ناوچەیە؟ چونکە نەخشەو لێکۆڵینەوەکانیان هەرچی حساب بێت بۆ سەختی ئاوو هەواو زۆر شتی تری ناوچەیی و سروشتی تیادا نەکرابوو. ئینان لەم ڕووەوە وتی:"کەسیان ئامادەنەبوو سەرێک لەناوچەکە بدات و لەسروشتەکەی بگات".

ئینان پێی وابوو خراپەکارییەکی وا بەرامبەر بەکورد کراوە کەمزۆر لەوانەی بەرامبەر بەخەڵکی دی کراوە زیاترە، ئەمە هەڵوێستێکی نوێی ئینان بوو. هەرچەندە بەرپرسیارێتی گەلێک لەگیروگرفتەکانی تورکیای لەچاوی کوردان دەزانی، چونکە هەمیشە دەستیان لەدەستی دوژمنانی تورکیا دەنا، بەڵام پێدەچوو لەهەموو دڵەوە شانازیان پێوەبکات. خۆی بەو ڕۆڵە سەرەکییەی کوردەوە بادەدا کەبۆ دامەزراندنی کۆماری تورکیا یارمەتی ئەتاتورکیان داوە- ئەگەرچی دەوڵەت بەڕەسمی هەرگیز ئاماژەی بۆ شتی وا نەدەکرد-، دەیوت:"کورد کۆماری دامەزراندو بەسەرکردایەتی ئەتاتورک شەڕیان لەگەڵ فەڕەنسایی و، ئیتالیایی و یۆنانی و، ئەرمەنی و... کرد. خۆ ئەگەر بۆ وتارەکەی ساڵی ۱۹۲۳ ئەتاتورک بگەڕێینەوە، کەبەبۆنەی یادی ۱۰ ساڵەی دامەزراندنی کۆمارەوە داویەتی، ئەوا بۆتدەردەکەوێت کە زۆربەی ئەو سەرکردانەی

ناوی هێناون کوردبوون". پێدەچوو دەرزی ڕاستگۆیی لێدرابێت و، زمانی کرابێتەوەو بەئارەزووی خۆی قسەبکات، جەختی لەسەر ئەوە دەکرد کە لە ٥٥٠ پەرلەمانتار "٢٥٠ تا ٣٠٠یان بە ڕەچەڵەک کوردن، تەنانەت ئەگەر وەک نوێنەری شاری ئەستەنبوڵیش هەڵبژێردرابن". ئەو و کەسانی تری وەک ئەو، زۆر کەرەت قسەی ولیان سەبارەت بەئەنجامی تواندنەوەو گۆڕینی سەرجەم هاوڵاتیان دەهێنایەوە، کەمێ گوێدانە ڕەچەڵەکیان دەبوون بەخەڵکێکی کۆمار پەروەری باش.

ئەو ئیتانەی کۆن دەمناسی، کە توانای سستکردن و لەبیرخۆبردنەوەی هەستە کوردانەکەیی هەبوو، کەچی دوای ئەم هەموو ساڵە زۆرە کەچاوم پێی کەوتەوە گۆڕانەکەیم پێ سەیر شتێکی کوتوپڕبوو. پێشتر ئەو ژمارە قەبانەو تەنانەت نیوەی ئەوانەشم لێ نەبیستبوو. پێدەچوو بییەوێت بڵێت، کورد کارامەییەکی سیاسیانەی تایبەتی وایان هەیە، دەرچوونیان لەهەڵبژاردنەکاندا بەند نییە بەژمارەی تەواوی تورکیایانەوە. ئەو دەرفەتەم قۆستەوەو سەبارەت بەبۆچوونی هەندێک کەپێیان وایە ناوەڕاستی سەدەی ئاینده ژمارەی کوردی تورکیا لەژمارەی تورک زیاتر دەبێت، لەڕای خۆی بگەم، لێمپرسی، لەوەڵامدا وتی، بەهۆی ئەو زاوزێ زۆرەی کەلەناو کورددا هەیە شتێکی مەحاڵ نییە. ئەم وەڵامەشی پێشێلکردنێکی گەورەی یەکێک لەو حەرامکراوە گرنگانەبوو کە کەمالیزمەکان ڕێیان پێنەدەدا، نەشیان دەهێشت هیچ سەرژمێرێک سەبارەت بە ڕەگەز ئاشکرا بکرێت.

پەراوێزەکانی بەشی نۆهەم

بوومەلەرزە کۆمەڵایەتییەکەی تورکیا

** "هێزێکی شاراوە" شەرمیەکە هێزە چەکدارەکانی سوپاو ئاسایش دەگمێنێت . لەنووسینێکی "یاوز گوکمان"ی رۆژنامەی "حورییەت"ی ۲۳ی کانونی یەکەمی ۱۹۹۵ .

*خەرجی شەڕیکە" ، بڕوانە ڕۆژنامەی Turkish Daily Newsی ۲۱ی کانونی دووەمو ۲۵ی ئازارو ۱٦ی حوزەیرانی ۱۹۹٤ . لەچەند چاوپێکەوتنێکی خۆمدا کە لەگەڵ هەندێ دیپلۆماتی خۆرئاواییدا، لەشوباتی ۱۹۹٦دا کردبوومەو پێیان ڕاگەیاندم کەخەرجی ڕاستی تورکیا لەوانەیە لە ۱۰بلیۆن دۆلاری پێپەڕێنێت .

*"٠٠٠٠٠ کەسێک"، خەملاندنی مەسعود یەڵمازە کاتێک کە لەڕیزی بەرهەڵستکاراندا بوو. بڕوانە : ڕۆژنامەی حوریییەت. ۱٦ی ئابی ۱۹۹٥ .

*"۲۲۰۰ کورد دیار نەما"؛ بڕوانە ڕۆژنامەی "میلییەت"ی کانونی یەکەمی ۱۹۹٤ . ژمارەی ئەو جۆرە کوشتنەی بە ۳۲٤٠ کەس لەقەڵەمداوە، کەزۆربەی لەشارەکوردنشینەکاندا بووە .

**"ئەگەر لە گوندێکدابی"، بەرنامەی "٦٠ دەقیقە"ی CNNی ئەمریکایی. ١٤ی کانونی دووەمی ۱۹۹٦ .

**"گازی تیرۆر"، بڕوانە رۆژنامەی "جمهوریەت"ی ۱۱ی تشرینی یەکەمی ۹۹٤ .

**"دەرسیم...بەکارهێنانی گازی ژەهراوی"، ئەفسەرێکی مێژوونووسی سوپای تورکیا، لەساڵانی حەفتادا، کتێبێکی وورد ڕێکخراوی بەمەبەستی ئەوەی لە یەک بەشدا بێت، لەسەر شۆڕشەکانی کوردی نێوان هەردوو جەنگی جیهانی، دەرکرد، زۆربەیەزووبی لەبازاڕدا گرد کرایەوە، ژمارەی قوربانییەکانی بە ڕێکوپێکی تیادا نەبوو، بەڵام بالا دەستێکی فەرەنسایی دەڵێت، ٤٠٠٠٠کوردی دەرسیمی کوژراون، کە دوورنییە زۆری پێوەنرابێت، بەهەرحاڵ دەکرێ بۆ کتێبەکەی: Lueien Rambout: Les Kurdes et Le droit, Paris 1947 p. 39

**"نەتەوەی تورکی لێدەرچێت"، بڕوانە ڕۆژنامەی – میلییەت–ی ۳۱ی تەموزی ۱۹۳۰ . وەزیری داد باشتر دانی پیادا نا کە ووتی: "ئەوانەی لەباوو باپیرەوە تورک نین یەک مافیان هەیە ئەویش ئەو مافەیە کە خزمەتکارو کۆیلە بن" .

**"دەبوایە ئەوەبکرایە"، چاوپێکەوتنێکی خەر گوێتاش. ئەنقەرە. ۸ی شوباتی ۱۹۹٦ .

*"ویرانکردنی، بۆ چەند مەلتەیەك پۆژنامەکانی تورکیا هانی بەزۆر دەست بەسەرداگرتنی ئەرسیمی ئەدا کەدەنگی کاولکردنیان ئەدا، بروانە: کتێبەکەی Arshak Safrastion بەناوی Kurds and Kurdistan, London 1948, p.86 . سافر ستیان پێش جەنگی جیهانی یەکەم جێگری کۆنسوڵی بەریتانیا بوو لە بەتلیس، هەرچەندە بەبنەچە ئەرمەنی بوو سەرەڕای کوشتاری ئەرمەنییەکانی ١٩١٥، کەچی هەر بەدۆستی کورد مابۆوە .

*"ئەگەر قسەت لەگەڵ خەڵکەکانی بکردایە" لەنووسینێکی پۆژنامەنووسی تورك -عوسمان مەتی-، کەلەنیسانی ١٩٤٨دا لەرۆژنامەی "سون پوستا" دا بڵاوکراوەتەوە، کەندال ئەمزانیش لە : Gerard Chiliad, A People ithout a Country, London 1980 p.72 ئامارەی بۆ کردووە .

*"باو باپیران"، چاوپێکەوتنێکی ئەحمەد تورك . ئەنقەرە . ٨ی شوباتی ١٩٩٦

*"بۆچوونەکانی گوکئالپ" بۆ یەکەم جار لە: The Turkism, Anikara, 1920 ەوە وەرگیراوەو دووەم جار لە: Kucuk Mecmua No.28, Diyarbakir, 1923دا بڵاوکراوەتەوە، لە Principles of Pan Turkism in Turkey A study in Irredentism, by Jacob M. London up 1981 ئاماژەی بۆ کراوە .؟

*"پەیوەندییەکانی ئۆزال لەگەڵ سوپادا"، ساڵی ١٩٩١ ئۆزال بەتووڕەییەوە بە سوپاکەی ووت: "ئێوە هەر بۆ کودەتاکردن و دروستکردنی ئەپارتمان بۆ ئەفسەران زۆر باشن، ئیتر هیچی دی" بروانە: Les Cahiers de Orient, 1993 Paris p.15

*"ئۆزال بەو جۆرە بیری لە کوردەکان دەکردەوە"، چاوپێکەوتنی دیپلۆماتیکی خۆرئاوا، بەو مەرجە بەگفتوگۆ کردنەکە قایل بوو کەناوی نەهێنرێت . ئەنقەرە. ٧ی شوباتی ١٩٩٦ .

*"رێگا بەکەسانی وەك من دەدا"، چاوپێکەوتنی محەمەد عەلی بیراند . ئەستەنبوڵ. ٥ی شوباتی ١٩٩٦ .

*"ئاهەنگەکانی جەژنی نەورۆز" . بەپێی: Helsinki Watch vol. 4 No. 9ی حوزەیرانی ١٩٩٢، هێزەکانی سوپاو پۆلیسی تورکیا ڕاستەوخۆ لەهەموو ڕووداوەکانی نەورۆز بەرپرسیارن.

*"حیزبە بچوکەکەی - حیزبی گەلی دیموکراتیو کۆمەلایەتی"کەلە حکومەتە ئیئتلافەکەدا بەشداربوو، سەرزەنشتی "بەچڕی بەکارهێنانی هێزەکانی ئاسایشی "کردووە، دەڵێت کوژراو بریندارانی حکومەت ئەژمارا .

*"ئۆزال وچاندار"چاوپێکەوتنێکی جەنگیز چاندار . ئەستەنبوڵ. ١٨ی شوباتی ١٩٩٦ .

*"هەوڵی پێوەندییەکی باشی...دەدا"، چاوپێکەوتنێکی ئەحمەد تورك. ئەنقەرە ٨ی شوباتی ١٩٩٦ .

*"گەرنۆزال بمایەو چلرسەری..."چاوپێکەوتنێکی بیراند. ئەستەنبوڵ. ٥ی شوباتی ١٩٩٦.

*"نامەیەکی ئۆزال" بڕوانە: " The Independent, London, November 13, 1993

*"تورکیا لەبەندکردنی رۆژنامە نوسدا...هەزار پەلی بەپشتی " ، بڕوانە: نیویۆرک تایمس. ١٥ی ئازاری ١٩٩٦.

*"خێزانی ئەریک بانگیانکردمە ماڵی خۆیان" ، چاوپێکەوتنێکی خێزانی ئەریک ئەستەنبوڵ. ٧ی شوباتی ١٩٩٦.

*"گورسیل ئەزموونەکەی خۆی.." چاوپێکەوتنێکی قەدری گورسیل. ئەستەنبوڵ. ٥ی شوباتی ١٩٩٦.

*"هەموو نەخۆشییەکی و دیاردەیەکی"، ئەو کوردە عێراقیانەی کە لەدژی PKK شەڕیان دەکرد لەساڵی ١٩٩٢دا، ڕایگەیاندبوو کە PKK بریندارەکانی خۆیان دەکوشت نەك بەدیلبکرێن. چاوپێکەوتنی نووسەر لەهەولێر، ١٤ی کانونی دووەمی ١٩٩٣.

*"سووتەمەنی شەڕەکەن" چاوپێکەوتنێکی کامەران لەنان. ئەنقەرە ٨ی شوباتی ١٩٩٦.

*"حکومەت گەیشتۆتە ئەو بڕوایەی"، بڕوانە: بەڵگەنامەی FO 371/1157 نوسینگەی تۆمارگە گشتییەکانی بەریتانیا/ کیو/ بەریتانیا.

(١٠)

بەرچایی سەگ

ئەو مشتومڕانەی لەگەڵ ئینان و سەرگردەکانی تری تورکیادا کردمن؛ زۆربەی مانگەکانی ساڵی ١٩٩٦، بگرە هەر هەموو ساڵەکە سەرقاڵیانکردم. بەتایبە ی دوا هەفتەکانی هاوینی ئەوساڵە، گەلێك لەبەرادەرانی کوردی عێراق، لەکوردستانی عێراق و واشنتۆن و لەندەنەوە تەلەفۆنیان بۆکردم و لە نزیکبوونەوەی کارەساتێك ئاگاداریان دەکردم. هەشت ساڵ پێشتر هەندێك لەوانە پێیان ڕاگەیاندبووم؛ کەسەدام حسێن خۆی ئاسایی، دەیەوێت بەبۆنەی ئاگربەستی شەڕی ئێرانییەوە، ئاهەنگ بەکیمیابارانکردنی ناوچەی بادینان سازکات. بەڵام تەلەفۆنەکەی ئەمجارەیان لەداخی ئەو دوژمنایەتی و کۆنەقینە کەڵەکەبووەی نێوان پارتی دیموکراتی کوردستانی مەسعود بەرزانی و یەکێتی نیشتمانی کوردستانی جەلال تاڵەبانی بوو، کە پێدەچوو بەلەناوبردنی ئەو تۆزە هیوایە بشکێتەوە کە لەو دەرفەتە چاکەی سەدەی بیستەمدا بۆ بەدیهێنانی ئۆتۆنۆمییەکی تایبەت بۆ کورد ڕەخسابوو. بەڵام هیچیان پێشبینی ئەوەیان نەدەکرد کەئەو هێرشکردنە سەر یەکترییەی هەردوو میری شەڕەکەی کوردستان، چەندێك کار لەنەهێشتنی سەرمایەی ئەو هەست و سۆزەی هەندەران دەکات کەلەخۆیدا ڕوولەکزی بوو. لەچەند مانگی ئایندەدا، شەڕی گرتن و بەردان کەلەپێشدا پارتی دیموکراتی کوردستان و ئەمجا یەکێتی نیشتمانی کوردستان بۆ دەست بەسەرداگرتنی ئەو ناوچانەی کە ململانێیان لەسەری هەبوو، خەڵکە سادەکەی پەشۆکاند، کاتێکیش بەچاوی خۆیان دەیانبینی ئەوانەی کۆن بەلایانەوە پاڵەوانی نەتەوەییبوون، ئێستا خۆیانکردۆتە نینۆکی پشیلەی هێزە ناوچەییەکان، جا عێراق بوایە یان ئێران، بۆ پشتگیری هەرلایەکیشیان بوایە بەکاریان دەهێنان، ئارەقی شەرمەزارییان دەڕشت.

لەکۆتایی مانگی ئابی ئەو ساڵەدا،سەدام حسێن لەباشترین یەکەی سە   ، عێراق، لە هێزەکانی پاسدارانی کۆمار، بەدەیان هەزار سەربازو، سەدان زرێپۆش و تۆپی، لەباشووری مێڵی ٣٦، کەسنووری ناوچەی "دژەفڕین"ی باشووری عێراقبوو، و فڕۆکە جەنگییە ئەمەریکاییو،

بەریتانیایی و، فەرەنساییەکان پارێزگاریاندەکرد، خەرکردبووە. من بۆ خۆم ڕووداوەکەم بەلاوە سەیرنەبوو. چونکە لەشوباتی رابردوودا سەرم لەکوردستانی عێراق دابوو، ئەوێ پڕوپاگەندەی زۆرم سەبارەت بەوەی کەچەند مانگێکە دانوستان لەنێوان بەرزانی و سەدام حسێندا هەیە بیستبوو. ئەی لەزستانی رابردوودا بەرزانی بەدەیان دەبابەو زرێپۆشی لەبەغدا نەکڕیبوو؟ پێدەچوو بیروورەیی وای لەو برادەرانە کردبێت کە تەلەفۆنەکەیان بۆدەکردم هێشتا کەمە هیوایەکیان، بە بەڕێوەبەرایەتییەکەی سەرۆک کلنتۆن مابێت و، بەتەمابووبن فرۆکە جەنگییەکان نەهێڵن ئەوەخراپتر ڕووبدات، مەبەستیان ئەوکارە هاوبەشییەی سوپای عێراق و چەکدارەکانی بەرزانی بوو کە لەبەرە بەیانی ٣١ی ئابی ١٩٩٦دا پێکەوە جێبەجێیانکردو، پشێوی بۆ پاشماوەی بزووتنەوە نەتەوەییەکەی کوردی عێراق و ئەنجامەکانی گەردەلوولی بیابان هێنایە کایەوە.

سالی ١٩٩٨، لەدوورگەی "ڤاینیاردی مارتا"وە بەپشتگیری رۆژنامەی "واشنتۆن پۆست"، بۆ ناردنی هەواڵی سەرگەردانی ئەو کوردە عێراقیانەی لە کیمیابارانەکەی عێراق رزگاریان ببوو، بەمەڵەدوان خۆم گەیاندە سنووری نێوان تورکیاو عێراق. بەڵام بێگومان لەسالی ١٩٩٦دا سەرنووسەری رۆژنامەکە هیچ پەرۆشییەکی نەبوو، ئەوەندەشم لەگەڵدا کرد چارسبوو، چەند کەرەتێکیش ووردترین زانیاری نوێ و بەڵگەی واەدایە کە نزیکبوونەوەی کارێکی سەربازیانەی عێراقیان دەگەیاند، بایەخی بەهەواڵی کوردی عێراق نەدەدا. پێدەچوو ئەرکاتە بەڕێوەبەرایەتی کلنتۆنیش بایەخی بەو مەترسییە گەورەیەی سەرشاری هەولێری پایتەختی ناڕەسمی کوردستانی عێراق نەدابێت، کەمەر چەند دە میلێک لەلۆردووەکەی عێراقەوە دووربوو. یەکبینەش بەوە دڵنیایی دووپاتەدەکردەوە کەچاودێری باروودۆخەکە دەکات و، پێشتریش چاودێری هەڕەشەی زۆری لەم بابەتەی عێراقیان کردووەو هیچیش ڕووی نەداوە، ئێستاش هەروا چاودێری هەڵسوکەوتەکەی دەکەن[64]. پێدەچوو واشنتۆن بەتەواوەتی لەوە دڵنیابووبێت کە سەدام حسێنێکی ناو قەفەز، لەکاتێکدا سەبارەت بە رێککەوتنی "نەوت بەرامبەر بەخۆراک"[65] دانوستانی راستی لەئارادابووە، تا لەچەند هەفتەیەکدا رێگا بە عێراق بدات، هەر

(64) نزیکەی هەفتەیەک دوای تەقینەوەکەی هەولێر، تەنیا دیپلۆماتێک کە لەدەنگەرەدا بووبێت و جاروبار سەری لەکوردستانی عێراق دابێت "فرانک بیکەر"ی بەریتانیایی بوو (کەبوو بەدانوستانکەرێکی سەرەکی لە دانوستانە ڕووکەشییەکاندا)

(65) مەبەست بڕیاری ٩٨٦ی ئەنجوومەنی ئاسایشی تایبەت بەسووککردنی سزا نێو دەوڵەتییەکانە

شەش مانگ جارێك بایی دوو بلیۆن دۆلار نەوت بفرۆشێت و بەنرخەکەی خۆراك و دەرمان بکڕێت، کەئەویش لەئەنجامی دانوستانێکی ئاڵۆزو گرانەوە هاتبوو، خۆی ناخاتە ئەو گێژاوەوە.

واشنتۆن هەر نیازێکی هەبووبێت، لای خەڵکی ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست واکەوتبۆوە کە حکومەتی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بڕیاری دابوو کە لەکاتی پڕوپاگەندەی هەڵبژاردنی سەرۆکایەتیداو لەپێناو هەڵبژاردنەوەی کلنتۆندا سەرەڕۆیی بۆ هیچ شتێك نەکات. بەڵام بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکا پێی وابوو کە لەم ڕووەوە هیچ ناکرێت، چونکە دەستی زۆر لە: ئێران، سوریا، تورکیا، شۆڕشگێڕە کوردەکانی تورکیا، سەدام حسێن و هەردوولایەنە دژبەیەکەکەی کوردی عێراقیش لەگەمەکەدا هەبوو، بۆیە بۆ واشنتۆن هێندە ئاسان نەبوو کە کۆنترۆڵی ئەو بارە بکات و زۆریشی لەسەر نەکەوێت. خۆهەڵقورتاندن بۆ ڕاگرتنی هێزەکانی سەدام حسێن سوودی ولاتە یەکگرتووەکانی تیادا نەدەبوو، بەتایبەتی کەدەبوایە پشتگیری ئەو لایەنە کوردەی بکردایە کە لەدژی لایەنەکەی سەربەعێراق کەوتبووە خانەی ئێرانەوە. زۆربەی کاتی ساڵی ڕابردوو، ولاتە یەکگرتووەکان بۆ پێکهێنانەوەی بەرزانی و تاڵەبانی زنجیرە کۆبوونەوەیەکی لەکوردستانی عێراق و ئیرلەندەدا سازکرد، بەڵام ئەنجامی بۆ نەپێکرا، چونکە دوژمنایەتییە خوێناوییەکەی نێوانیان زۆر کۆنەو بۆ ساڵانی شەست دەگەڕێتەوە. بۆیە هەردوولا وورپاکردنەوەکانی واشنتۆنیان پشتگوێخست، بەوەی کەیارمەتییەکانی ئەمەریکا بەیەکگرتووی کوردەوە بەندە. (پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان ڕاستبکەن یان نا، پێیان وابوو کە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەوڵی ئاشتکردنەوەکەیانی بەڕاستی نەگرتووە، بەتایبەتی کە چەند ملیۆن دۆلارێکی بۆ ئەو هێزە بێلایەنە دابین نەکرد کەهەردوولا بۆ جوێکردنەوەیان لەسەری پێکهاتبوون).

لەم بارەدا لەهاوینی ١٩٩٦دا شەڕ دەستی پێکردەوە، لەمیاندا نزیکەی ٤٠٠٠ کورد، کە زۆریەیان مەدەنی بوون، کوژران، لەدووەمانگی دواتریشیاندا لەبەشی دووەمی شەڕەکەدا سەری هەزارانی دی تیاچوو. پشتگیریکردنەکەی ڕای گشتی جیهانیان کەوتە کزی و،حکومەتە خۆرئاواییەکانیش چیدی پێشوازی سەرکردە کوردەکانی عێراقیان نەکرد (ساڵی ١٩٩٥ دیپلۆماتێکی ئەمەریکایی، کەلەبەر بێباری کورد بێزاری لێدەباری، پێیوتم: "گەر پێشتر نەمزانیبێت بۆچی کورد دەوڵەتێکی تایبەت بەخۆیی نییە، ئەوا ئێستا بەتەواوەتی تێیگەیشتم").

ئەمە جگە لەوەی کەگرنگی و ئەوارەی بەرژەوەندییە ستراتیژییەکانی ئەمەریکاش لەکوردستانی عێراقدا لاوازبوون. ململانێکەی نێوان هەردوو سەرکردەی کورد کاریکردە سەر چالاکییەکانی بەرهەڵستکارانی کۆنگرەی نیشتمانی عێراق، کە لەکوردستاندا جێگیربوون و CIA یش

بەرووخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن و دامەزراندنی ڕژێمێکی دیموکراسیانە لەعێراقدا، پشتگیری دەکردن.

هەرچەندە وڵاتە یەکگرتووەکان دەستی لەکوردو گیروگرفتەکانیان شتبوو، بەڵام بەرژەوەندییە ناکۆکەکانی ناوچەکە، ناچاریانکرد لایەنی کەمی بوونی پێویستی خۆی لە باکووری عێراقدا بپارێزێت، بەتایبەتی کەتورکیا ببووە سەرچاوەی دڵەڕاوکێی واشنتۆن). لەنیسانی ١٩٩١ەوە، دەبوا گرنگی بەپارێزگاریکردنی کوردی عێراق بدرایە، تەنانەت لەسەرکردەکانی خۆشیان، تا دەمێڵن ئەو چەند ملیۆن کوردەی لە سەدام حسێن تۆقیبوون بەسەر سنووری تورکیا کەونەوە. خۆ پێداگرتنە زۆرەکەی تورکت ئۆزالیش نابێت لەبیربکرێت، کەسەرۆك بۆشی بۆ ولازهێنان لەو کەسترخەمی و دڵەڕاوکێیە هاندەدا تا کوردە دەربەدەرەکانی عێراقی ناو چیاکان ڕزگاربکات. وڵاتە یەکگرتووەکان، دواتر بڕیاری پڕکردنەوەی بۆشاییەکەی باکووری عێراق و، هێنانەوەی کوردی بۆسەر ماڵ و حاڵی خۆیان دا، تا ببنە بنکەیەکی پێشەوەی بەرهەڵستکارە عێراقییەکانی دژ بەسەدام حسێن. سەرەتا بەڕێوەبەرایەتییە ڕاڕاکەی بووش هاندەری سەرەکی دابینکردنی بودجەی "بەرهەڵستکارانی دیموکراتی یەکگرتووی عێراق" نەبوو، کەدواتر ناوی "کۆنگرەی نیشتمانی عێراق"ی لێنرا، بەڵکو کۆتایی ساڵی ١٩٩١ کۆنگرێسی ئەمەریکا، کەسوووربوو لەسەر لابردنی سەدام حسێن، ئەوەی کرد. بەڵام ئەم پشتگیرییەش دەبوا بەردەوام حسابی نەرەوواندنی تورکی بۆبکرایە، کە زاڵ نەبوونی بەسەر ئەو شۆڕشە کوردییەی ناو تورکیا، گومانی لەهەمووشتێك دەکرد کە بە یارمەتیدانی کوردی عێراقەوە بەندبوایە.

تورکیاو بێگومان ئێران و سوریاو عێراقیش، بەردەوام ترسیان لەوڵاتە یەکگرتووەکان هەبوو کەڕزیرەزێر بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی لەباکووری عێراقدا هانی کوردی عێراق بدات. بەشێوەیەکی تر بیڵێین، (تورکیا خواو خورماشی) دەویست، ڕەتکردنەوەی هەرشتێك کەبۆنی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی لەباکووری عێراقدا لێبهاتایە، لەو لاشەوە لەوڵاتە خۆرئاواییەکان بەگشتی و ئەمەریکا بەتایبەتی دەکرد، کە سنووری لای عێراقییەوە لەو گرفتە چارەهەڵنەکراوانەی سەدام حسێن دەیهێنانە کایەوە بۆ بپارێزن. بۆیە سیاسەتی خۆرئاوا، لەڕووی ئابوورییەوە دەستیان لەبینی کوردستانی عێراق نابوو، کەبەوە تورکیایان هێورکردبۆوە بەڵام لەهەمان کاتدا قەیرانێکی ئابووری توندو بێکارییەکی زۆرو ئازارو ئەشکەنجەیەکی ناهەمواریان لەباکووری عێراق هێنابووە ئاراوە، واتە کرژییەکەی کەلەبنەڕەتدا لەنێوان بەرزانی و تاڵەبانیدا هەبوو توندتر دەکرد. لەسایەی قەیرانی ئابوورییەکی مردووشدا هەڵگرتنی چەك ئاسانترین ڕێگەیە بۆ نان پەیداکردنە.

سیاسەتی ئەمەریکا بەرامبەر باکووری عێراق و ئەو بۆشایی هێزەی تیایدابوو بەڕادەیەکی زۆر ناڕوونبوو، کە تەنیا ئەو شتە ناکۆکە تێکئاڵاوانە: هاوسەنگکردنی هەردوولایەنە کوردییە ناکۆکەی، پشت نەکردنە تورکیاو، لەناو لایەنە بەرهەڵستکارەکانی سەدام حسێنیشدا قورسایی بخاتەسەر کۆنگرەی نیشتمانی عێراق، هەڵسوڕێنێت. بەڵام ئەوەشی بەدەست ڕەفتاری ئێران و هەندێ جاریش سووریاوە، گیرۆدە ببوو. ئەو دوودڵییەی واشنتۆن لەبەڕێوەبەرایەتییەکەی بووشەوە بۆیمابۆوە، کەساڵی ۱۹۹۱ لەبڕاو پێش کەوتنی سەدام حسێن، سوپچی ئەرکە سەربازییە گەورەکەی داخست و ڕایگرت. هەر ئەو دوودڵییەش وای لە وڵاتە یەکگرتووەکان کرد، کە لەگەرمەی بزووتنەوەیەکی سەربازیانەی ئازادا، کە CIA پلانەکەیی وا داڕێژابوو لەئازاری ۱۹۹۵دا کوردی عێراق بەخۆبکەون و لەپێناو بەرپاکردنی ڕاپەڕینێکی وای سوپا کە سەدام حسێنی پێبووخێنرێت بزووتنەوەیەکی سەربازیانە بکەن و هەر لەو کاتەشدا فڕۆکە جەنگییەکانی ئەمەریکا ئاسمانی ناوچەکە بپارێزن، کەچی بەڕێوەبەرایەتی وڵاتە یەکگرتووەکان بەڵێنەکەیی نەبردەسەر. بەڕای کەلەبنەڕەتدا ململانێیەکی توندی لەگەڵ تاڵەبانیدا هەبوو، لەشتێك بە گومانبوو، بۆیە لەدواساتدا کشایەوە، بەوەش پارتی دیموکراتی کوردستان و کۆنگرەی نیشتمانی عێراق بەتەواوەتی لێکدابڕان و ناکۆکی زیاتریش کەوتە نێوان هەردوو سەرکردەی کوردەوە. بۆیە سەیرنییە کە وڵاتە یەکگرتووەکان تەنیا بەو ئاگربەستە لەرزۆکەی هاوینی ڕابردووی ئیرلەندا، کەبەهەوڵی چەند دیپلۆماتێکی ئەمەریکایی هەردوولایەنە کوردییەکەیان بەیەکتر گەیاندبوو، قایلبێت (هۆی نەچەسپاندنی ئاگربەستەکە، لەلایەکەوە نەبوونی نیازپاکی دوو سەرکردە کوردەکەو، لەلایەکی تریشەوە دابیننەکردنی ئەو دوو ملیۆن دۆلارەبوو کە هێزێکی لەکورتە بێلایەنەکان و ئەندامانی بەرهەڵستکارانی عێراقی پێدابمەزرێنن، ئاگربەستەکە جێبەجێبکات. هەندێك پێیان وابوو دابیننەکردنی ئەو پارەیە لە کەمکردنەوەی خەرجی شەڕی نێوان سەرۆك کلنتۆن و کۆنگرێسی سەربەپارتی کۆمارییەوەیە، کەئەك هەر پارەی لەچەند پرۆژەیەکی گرنگ بڕی، بەڵکو لەسەرەتای ۱۹۹٦دا، بۆماوەیەکی کەم بەڕێوەبەرایەتی حکومەتە فیدرالییەکانیشی ئیفلیجکرد. بەڵام هەندێکی تر بەلایانەوە وابوو کەواشنتۆن ویستبێتی کورد بەپەیداکردنی نیوەی پارەکە ناچاربکات ئەمجا بڕیاری دانی نیوەکەی تری بدات).

پێنەچوولەڕووی تیۆرییەوە چارەسەرەکە مێجگار ئاسان بێت پێویست نەکات لە چۆنێتی یەکلاییکردنەوەی ململانێی کورد ڕابمێنێ. ئەویش هەر بەوەی تاڵەبانی دەست لە هەولێر هەڵبگرێت و ڕێی حکومەت و پەرلەمانی هەرێم بدات دەست بە چالاکییەکانیان بکەنەوە. لەولاشەوە، بەرزانی لەو داهاتە مۆڵەی لەبازرگانێتی نەوتە قاچاخەکەی عێراق کەبەکوردستاندا

دەروات و لەتورکیادا دەلەرزێنرێت، بەدەستی دەکەوێت، دەست بەدانەوەی بەشەکەی یەکێتی نیشتمانی کوردستان بکات، ئەوساش تاڵەبانی چونکە جوگرافیای ناوچەکە والێکەوتبۆوە کەتاکە دەروازەی سەر تورکیا بەدەست بەرزانییەوە بێت، ئەوا پشتی بەئێران بەستبوو تا دەمات زیاتریش پەرەی دەسەند، یان هەر ئەدەما یان بەرەبەرە کەم دەبۆوە، بارەکەش وەک جارانی لێدەهاتەوە.

واشنتۆن کەوتبووە دوای سیاسەتی خۆلێلادانەوە، کە دەرنەکەوێت یان زوو بۆکەمتی دەکردو هەرەسی دەهێنا. بەڕێوەبەرایەتی کلنتۆن، تا بەئاشکرا، نەکەوتە جووڵە بۆئەوەی فریای ئەو بارە ناهەموارەی نێوان دوو پارتە کوردییەکە بکەوێت، ئەویش کە لەناوەڕاستی ئابی ١٩٩٦دا پیسترین شەڕ لەنێوانیاندا ڕوویدا، دڵنی بەوەدا نەدەمنا کە بارەکەی لەدەستچووبێت. لە ٢٧ ئابدا "ڕوبرت نیع پیلیترو"ی یاریدەدەری وەزیری دەرەوەی ئەمەریکا بۆ کاروباری خۆرهەڵاتی نزیک بەتەلەفۆن قسەی لەگەڵ هەردوو سەرکردەکەدا کردو، بەپێی پرۆژەیەکی ئەمەریکا بڕیاری ئاشتبوونەوەیەکی نوێی لێوەرگرتن و ڕێککەوتن کەبۆ ئەو مەبەستە یەکەم کۆبوونەوەیان لەکۆتایی ئەوسانگەدا لە لەندەن بکەن. بەڵام زۆر دەرنەکەوت بۆ ئەو پرۆژەیە، چونکە ڕۆژی دوای کۆبوونەوەکە شەڕ هەڵگیرسایەوە، پرۆژەی پارێزگاریکردنی کورد کەلەخۆیدا لەرزۆک بوو، خەریکبوو هەرەسی دەهێنا. بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکا هێشتا نەیدەزانی ئەو دوو سەرکردە کوردە، تا چ ڕادەیەک باوەڕیان بەیەکتر نییەو چەنیشیان قین لەیەکترەو، دوژمنایەتییەکەشیان لەئاستێکی وادایە گەڕانەوەی بۆنییە.

ئابلوقە ئابوورییە چەسپێنراوەکەی بەغداو خۆرئاوای سەر ناوچە کوردییەکە، جگە لەو چوونە ناوەوانەی کەجاروبار ئێران و تورکیاو عێراق دەیانکرد، جا چ بینە قووڵاییەوە یان تێماسکەیەکیان گرتبێت، چەمکی ئەو "ناوچەی ئارام"میان شێواند کە ساڵی ١٩٩١ هاوپەیمانان بۆ باوەڕپێهێنانی ئەو کوردانە دابینیانکرد، کە لەناو چیاکاندا ئەتیسابوون، تا لەگەڵی شەیتان بێنە خوارەوەو بچنەوە سەر ماڵ و حاڵی خۆیان، کەبەوەش گوشاری وەرگرتنیان لەسەر تورکیا کەم دەبۆوە. لەم بارودۆخەدا کە کوردی عێراق بە نیازبوو زۆر بەرێز سوودی دامەزراندنی دەوڵەتێکی لێ بەدەستبهێنێ، بەپێی ئەو بارە دەگمەنەی تیایدا دەژیان ئەو قسانە دەکران، بەرزانی و تاڵەبانی دەیانزانی ناتوانن بەمجۆرە بمێننەوە، بۆیە دیسان کەوتنەوە ناو داوە کۆنەکەو، بەتەواوەتی چوونەوەپاڵ دەوڵەتە کێبەرکێکان، لەحوزەیرانی ١٩٩٦دا بەرزانی لەگەڵ سەدام حسێنداو تاڵەبانی لەگەڵ دەستەڵاتدارە ئێرانییەکاندا کەوتنە گفتوگۆ.

لەکۆتایی مانگی تەموزدا، وەك پارتی دێموکراتی کوردستان رایگەیاند، سوپای ئێران بۆماوەی سێ رۆژو بە ۲۰۰۰ پاسدارەوە هاتنەناو قووڵایی کوردستانی عێراقەوە. ئامانجی دیاری ئەم هاتنەناوەوەیان بنکەی سەرکردایەتی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێرانی نزیك شاری کۆیەبوو، کە ۸۰ میل لەسنووری ئێرانەوە دوورە. ئەم حیزبە چەندین کەرەت دەستی لێوەشێنرابوو زۆریش لەسنووری ئێران دوورکەوتبۆوەو، ئەوکاتە هەرچی مەترسییێت بۆ ئێرانی نەبووە، بۆیە وا کەلێرلن ئامانجە راستییەکەی لێدانی حیزبەکە نەبووە. بەرای بەرزانی، ئامانجی راستی هێرشەکەی ئێران بۆ ئەوەبوو کە چەکی قورس بەتاڵەبانی بدات، بەتایبەتی کەچەند مانگێکبوو یەکێتی بە ئاشکرا نزیکبوونەوەی راپەڕینێکی خەڵکی بەسەرۆکایەتی خۆی دژ بەپارتی دێموکراتی کوردستان راگەیاند. هاتنە ناوەوەکەی ئێران ئەوەشی دەگەیاند کە ئێران چەنێك لە هاموشۆکردنی ناو باکووری عێراقدا، کەببووە شوێنی چالاکی هێزەکانی تورکیا دژ بە گەریلاکانی پارتی کرێکارانی کوردستان، چەنێك ئازادن. لەهەموو ئەوانەش گرنگتر لووتبەرزییەکەی ئێران دەریخست کەئەو قسە قەڵەوانەی بەرێوەبەرایەتییەکەی ئەمەریکا سەبارەت بەسیاسەتی گرتنەوەی دووفاقی دەیکردن، بەکەلاخستنو بەدەرمالکردنی عێراقو ئێران لەدونیادا، چەنێك فشەڵبوو بۆشی دەچووەسەر. بۆیە بەرزانی داوای لە واشنتۆنکرد کە، بەپێی رێککەوتنەکەی دانوستانی ئێرلەندا، دەستدرێژیکەر دیاری بکات. بەڵام واشنتۆن خۆی لەم داوایە کەڕکرد.

بەمجۆرە شانۆکە، "کەمەر لەبنەڕەتدا لەناو گەرمەی ئابەجێدا جەی دەمات" بۆ یەکێك لەسەیرترین بڕیار لەمێژووی کورددا ئامادە دەکرا. تاڵەبانی کە لەپتەوی پشتگیریکردنەکەی ئێرانی دڵنیابوو، بەلەخۆبایبوونو لەخۆبینینێکی زۆرەوە، هەڵە کۆنەکانی دووپاتکردەوەو، گوێی بۆ ئامۆژگاری کەس رانەگرت، زۆری بە پشتگیریکردنەکەی ئێرانەوە نا. خۆ ئەو قسەیەشی کە، بەرزانی جارێکی دی هەولێر نابینێتەوە مەگەر لەعاوێنە هەوارێ سەلاحەدینەوە بەدووربین پیایدا بڕوانێت، سووکایەتیپێکردنێکی خودی بەرامبەرەکەی بوو.

لە ۱۷ ئابی ۱۹۹٦دا، کەتاڵەبانی هێرشێکی گەورەی لە ناوچە سنوورییەکانی ئێرانەوە دژ بە بەرامبەرەکەی کرد، بەووردی کاتەکەی هەڵبژاردبوو تا لەگەڵ یادی پەنجا ساڵەی دامەزراندنی پارتی دێموکراتی کوردستانو پەنجا ساڵەی لەدایکبوونی بەرزانی خۆیدا یەکبگرێتەوە. پارتی دێموکراتی کوردستان لای خۆیەوە، رۆژانە ئێرانی بەوە تاوانباردەکرد کە بەتۆپو کۆپتەرە سەربازییەکانی پشتگیری یەکێتی نیشتمانی کوردستان دەکاتو، رێی داون بەخاکەکەیدا گوزەربکەنو، داوایشی لەوڵاتە یەکگرتووەکان کرد کە تاڵەبانیو ئێران تاوانباربکات. لای کورد شاراوەنەبوو کەپێشتر ئێران، لەململانێی بەرزانیو یەکێتی نیشتمانیدا هەمان یارمەتیشی بە

بەرزانی دەڵێ، پارتی دیموکراتی کوردستان بەردەوام هاوپەیمانی خۆشەویستی بۆ ئێران بووە، لەدوا هەفتەی مانگی ئابدا، لەکاتێکدا پیلیترو لە لەندەن خۆی بۆ چاوپێکەوتنی نوێنەرایەتی هەردوولایان ئامادەکردبوو، ڕۆژنامەیەکی پارتی دیموکراتی کوردستان دیسانەوە داوای لە وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکاو، ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی و، CIA و سەرجەم بەرپرسەکانی ئەمەریکا لەواشنتۆن کردەوە، کە "وریاکردنەوەیەکی ئاشکرا" بۆ ئێران دەربکەن تا "خۆی هەڵنەقورتێنێت" لەکاروباری کوردەوە. ڕۆژنامەکە داواشی لە بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکا کردبوو کە عێراقیش لەمەڕ خۆتێهەڵقورتاندنێکی کوردستانی عێراق "وریابکاتەوە"، کەئەمیان سەرنجڕاکێشبوو، بەتایبەتی کەتاڵەبانی ماوەیەکی زۆربوو سەبارەت کەبەنزیکبوونەوەی بەرزانی و سەدام حسێن ئاگاداری بڵاودەکردەوە. ڕۆژنامەکەی پارتی هیچ گومانێکی بۆچۆنێتی ڕووداوەکە نەمێشتەوە، چونکە ئەوەی یەکلاکردەوە کە خڕبوونەوەی سوپای عێراق بەبیانووی خۆتێهەڵقورتاندنی ئێرانەوە، "بۆ لووتژەنینە کاروباری باکووری وڵات و گێڕانەوەی دەسەڵاتێتی". ڕۆژنامەکە وڵاتە یەکگرتووەکان و دەوڵەتانی هاوسێی عێراقی لەوە ئاگادار دەکردەوە، گەر شتێك لەو ڕووەوە نەکەن ئەوا عێراق، کە لیکی بەرپرسیارێتی بۆ هاوسەنگێتی دەسەڵاتی ئێران و دەستبەسەرداگرتنەوەی باکوور دەڕژێت، ئاکە هەڵبژاردەیە لەبەردەستدا. گەر ئەوەش ڕوویدا ئەوا پارتی دیموکراتی کوردستان بەڕووی عێراقییەکاندا ئاوەستێتەوە. بەرزانی خۆشی بەتەلەفۆن ڕیستی پیلیترو ڤایلبکات کە شەڕەکە "کێشەیەکی کورد نییە" گوێی پێنەدرێت، بەڵکو "دەستدرێژیکردنێکی ڕاستەوخۆی ئێرانە"و، پێشی ڕاگەیاند کە "ئەم هەموو فشارە لەتوانای مندا نییە"، لەسەر قسەکانی ڕۆیشت و "ئەگەر شتێك نەکەن ئەوا ڕەنگە داوای یارمەتی لەعێراق بکەم".

بەڵام وڵاتە یەکگرتووەکان لە ئاکۆکییەکەدا خۆی بە بێلایەن هێشتەوە. بەدەم کەوتنی بنکە یەك لەدوای یەکەکانی پارتی دیموکراتی کوردستانی سەر ڕێگا ستراتیژییەکەی هەملتون کە بەناوچە شاخاوییەکانی باکووری عێراقدا درێژبۆوە، ئەویش بەیارمەتی تۆپی ئێرانییەکانبوو، کەپشتگیری یەکێتی نیشتمانی کوردستانی دەکرد، بەرزانی گەیشتە ئەو بڕوایەی، کە ئەگەر پەیمانێکی وا، کە یەکێك لەنزیکترین یاریدەدەرەکانی بە "پەیمان لەگەڵ شەیتان"دا ناوی دەبرد، نەبەستێت، ئەوا هێزەکانی لە لەناوچووندان. بەرزانی کوشتنی سێ برایی و ٨٠٠٠ کەسی عەشیرەتەکەیی و دەیان هەزار کوردی عێراقی دەست سەدام حسێنی بەلاوە ناو، داوای یارمەتی لێکرد تا یەکێتی نیشتمانی کوردستان لەهەولێر وەدەرنێت. بەو پێیە ڕۆژنامەکەی پارتی دیموکراتی کوردستان چاوبەستی لەخەڵککرد، چونکە پارتی نەك هەر بەرەنگاری عێراقییەکان

نەبووە، بەڵکو لە ٢٢ی ئابدا، وەک دواتر عێراقییەکان خۆیان دەیانوت بەرزانی تووشی تەنگییەکی زۆر کردبوو، بەڵام دوای پشتگیریکردنی لەسوپای عێراقکرد.

هەر هیچ نەبێت تارق عەزیزی جێگری سەرۆک وەزیرانی عێراق بەسوکایەتی پێکردنێکەوە پەرەی لەسەر ئەو نامەیەی ئەوکاتەی بەرزانی لادا کەبۆ سەدام حسێنی ناردبوو تیایدا بە "فخامتکم"ناوی بردبوو، دوای لێکردبوو کە "بەرامبەر بەهەڕەشەی دەرەوە یارمەتیمان بدەن" کەلەئێرانەوە لێمانەدەکرێت. بەڵام بەرزانیو نزیکەکانی تاچەند ئاگامی ئەو بڕیارە چارەنووس سازەیان لێکدابۆوە، یان بەڕاستی کەی درابوو، ئەوە بەلای زۆربەی کوردی عێراقەوەمەگەر خوا بۆخۆی بزانێت. بەڵام دیاربوو کە پارتی دیموکراتی کوردستان بە ئاشکرا فێڵی لەپێلیتو کردو بەگەمژەشی نیشاندا؛ چونکە بەکۆبوونەوەی ٣٠ ئابی ئەنجومەن قایلبوو، بۆ کۆبوونەوەی ڕۆژی دواتریش، واتە ئەو ڕۆژەی کەبڕیاربوو نیشەکەی هەولێری تیادا بکرێت، لەگەڵیدا رێککەوت. گەر واز لەئاگادارکردنەوەکانی پارتی دیموکراتی کوردستانیش بهێنین، خۆ ئەمەریکا لەڕاستی ئەو ڕووداوانە دڵنیابوو کە لەسەر زەوی دەکران، بەتایبەتی کەفڕۆکەی ئەمەریکایی و مانگە دەستکردەکان ڕۆژانە چاودێری خڕبوونەوە سەربازییەکەی عێراقیان دەکردو،ئەیریال و سەتەلایتە شووەکانی هەواڵگرانی ئەمەریکاش وێنەو دیکۆمێنتیان دەگرت.

ئەگەر هەوڵی تێگەشتنی بڕیارەکەی پارتی دیموکراتی کوردستان بدەین، ئەوا ڕەنگە ئاسانبێت گەر بڵێین ڕقەکەی بەرزانی لەتاڵەبانی لەترسەکەی سەدام حسێنی زیاتربوو، یان هەموو ڕووداوەکە جێبەجێکردنی ئەو پەندەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستبوو کە دەڵێت "دوژمنی دوژمنم دۆستمە". بەڵام بڕیارەکەی بەرزانی زۆر لەوە گرنگتربوو، چونکە هاریکاریکردنی پیسترین دوژمنی سەدەی بیستەمی کورد پەڵەیەکی پڕ لە شەرمەزاریی ترسناکبوو. ئەوی ڕاستی بێت؛ بەسەرهاتی مێژوویی گرنگ هەیە کەناکرێت پشتگوێبخرێت یان لەبیربچێتەوە. بەرزانی هەرگیز ناپاکێتییەکەی کیسنجەری ١٩٧٥ای لەبیرناچێتەوە، ناخۆشی ئەو ساڵانەی ئاوارەکردنی باوکیو سەرجەم ئەندامانی خێزانەکەشی لەیاد ناکات، کە لەچاوی وڵاتە یەکگرتووەکانی دەناسێت. بێگومان لەو پێکداچوونانەش گەیشتبوو کەساڵی ١٩٩١ کوردیان لە لەناوچوون ڕزگارکرد. بۆیە باوەڕی بە دڵسۆزیو ئەمەکی واشنتۆن نەدەکرد، هەرچەندە بەڵێنو پەیمانی زۆریشی لەزۆر لێپرسراوی ئەمەریکاوە پێگەیشتبوو، کە وابەستەکرێت هەندێکیان تەنانەت نووسراویش بوون هەرلە "برێنت سکۆ کرۆفت" و "جێمس بێکەر"ی بەڕێوەبەرایەتی جۆرج بووشەوە بیگرە تا دەگاتە "ئال گۆر"ی جێگری سەرۆکەو، "ئەنتونی لەیک"ی ڕاوێژکاری کلنتۆنی کاروباری ئاسایشی نەتەوەیی.

بەڵام سەیرەکە لەوەدابوو کە سکۆکرۆفتی خانە نیشینی ئێستا، ئەوکاتەی لەبەرەدەم ڕۆژنامەدا دانی بەوەدانا وتی "ئێمە کەمەستمان بەوەکرد بەدیهێنانی ئامانجە چەورو ئەرمەکە، واتە ڕووخاندنی سەدام حسێن چاری گیروگرفتەکانمان ناکات، یان وەك پێویست بەرژەوەندییەکانیشمانی نەدەهێنایە دی، بۆیە بامانداییەوە سەر تاکە هەڵبژاردە ناهەموارو پشێوی خەمو .... کە لەئارادابوو، چونکە ئەگەر لەشەڕەکەدا بەردەوامبووینایەو سەدام حسێنمان بخستایە ڕەنگە بارەکە زۆر لەئێستا خراپتر بکەوتایەتەوە، ئەو بۆشاییەی بەو هۆیەوە لەدورگەی فارس پەیدادەبوو، کەلەوانەبوو ئێران پڕیبکردایەتەوە"، هێزەکانی ئەمەریکای ناچارەدەکرد بۆ ماوەیەکی دیاری نەکراو دەست بەسەر عێراقدا بگرێت. ئەوقسانەی سکۆکرۆفت گومانە کوردییەکانی لەبارەی سیاسەتی ئەمەریکاوە بەهێزکرد.

بەرزانی سووربوو لەسەرئەوەی، هەرچەندێکی لەسەر بکەوێت جارێکی دی ڕێگای ئاوارگە نەگرێتەوە. تا ئەمڕۆشی لەسەربێت، ئەو قسانەی لەهەڵاتنەکەی جەژنی یەکشەممەی ئیستری ۱۹۹۱دا بۆ براکوردەکانی دەرکردبوو داوای لێدەکردن نەترسن و هەڵنەیەن "بۆ ئاوارگە ئاوەها ئەرمەنیان لێنەیەت و نەبنە پەنابەر" لەگوێمدا دەزرنگێنەوە. جا ئەم پێداگرتانەو هەرچەندێکیشی لەسەر بکەوێت، دەبێت لەعێراقدا بمێنێتەوە، یارمەتی تێکەیشتنی خۆگرتن و مانەوەی لەدانوستانەکەی سەدام حسێندا دەدا، ئەگەرچی چاکیشی دەزانی هیچی لێهەڵناگرێنرێت، کەچی تا کانونی دووەمی ۱۹۹۲ مایەوە. ئەمجۆرە بیرکردنەوەیەی هەرگیز وەك سەرکردەیەکی نەتەوە لێی کەم ناکات، بگرە بەهێزیشی دەکات. لەکانونی دووەمی ساڵی ۱۹۹۱دا کەلەچیاکانی کوردستاندا چاوم پێیکەوت، بەر لەوەی باسی چۆنێتی شێوەی داپلۆسینەکانی وڵاتانی دراوسێ بکات، کەبەلایەنی کەمەوە تا یەك سەدەی تریش ڕێ بە هێنانەدی ئەو ئامانجەنادەن، پێیوتم، کورد مافی دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی خۆی هەیە.

لەتەموزی ۱۹۹۲دا بەرزانی سەردانی واشنتۆنی کردو، بۆماوەیەکی کەم هەڵوێستی خۆی سەبارەت بەسیاسەتەکانی ئەمەریکا خستەلاوە، بەڵێنی پشتگیریکردنی بڕیارەکانی ئەمەریکای دا، بەوەی کە کۆنگرەی نیشتمانی عێراقی بۆ ڕوخاندنی سەدام حسێن بەکاربهێنرێت. بەڵام زۆری نەبرد نارەزایی خۆی سەبارەت بەهەڵوێستی توندی ئەمەریکا لەلیژنەی سزادانەکانی سەر بەنەتەوە یەکگرتووەکان و، سووربوونی واشنتۆن لەسەر یارمەتی نەدانی کورد، کە لەژێر سزا نێو دەوڵەتییەکانی سەر عێراق لەلایەك و، گەمارۆ ئابوورییەکەی سەدام حسێنیش لەلایەکی ترەوە دەیناڵاند، دەربڕی. قەیرانە ئابوورییەکانی کوردستانی عێراقیش ناکۆکییەکانی نێوان بەرزانی و تالەبانی قووڵترکردەوە. مەسعود پێی وابوو هەر خەتای ئەوە نییە کە سەدام حسێن دەسەڵاتی

لەدەستدا ماوەتەوە، خۆ ئەگەر ئەوو تاڵەبانی لەناکۆکییەکەی نێوانیان بەرپرسیارین، کەبۆتە هۆی لاوازکردنی بەرهەڵستکارانی عێراق بەگشتی، بەڵام لەدانیشتنە تایبەتییەکانیدا ئەو پرسیارەی دەکرد، کە بڵێی واشنتۆن بەڕاستی ئەم ناکۆکیانەیانی پێناخۆشبێت یان بەدڵی بێت؟ لەگەڵ رۆژگاردا و بەدەم پەرەسەندنی بزووتنەوە ئیسلامییە ئوسولییەکانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستەوە، کەبوونە مەترسییەکی راستەقینە بۆ وڵاتی عەرەبی سعودییەو هاوپەیمانە سەرەکییەکانی تری وڵاتە یەکگرتووەکان لە کەنداو، دڵگەرمییەکەی ئەمریکا -دڵگەرمی وڵاتانی کەنداویش-ی، بۆ لابردنی سەدام حسێن کزکرد، رەنگە ئەمریکاییەکان وانەبووبن وەك نیشانیان دەدا. جا لەم بارەدا، داخۆ واشنتۆن یارییە کۆنەکەی کیسنجەر، واتە بەکارهێنانی کورد بۆ لاوازکردنی رژێمی بەغدا نەك رووخاندنی، ناکاتەوە؟ بەرزانی تاکە کورد نەبوو گومان لەڕاستی ئەو ئامانجانەی واشنتۆن بکات، کە لەڕێی سیاسەتی "گرتنەوە دووفاقی"یەکەیەوە هەوڵی بۆ دەدا. بەهەرحاڵ، بەڕای دیپلۆماتێکی گەورەی ئەمریکایی، سەدام حسێن گرفتی داینەی کوردی عێراق نابێت، بەڵکو ئەو ژەنەڕاڵە سنە عەرەبە "پیاوچاکە" دەبێت کە جێگەی سەدام حسێن دەگرێتەوە. ئەگەر کۆمەڵگای نێودەوڵەتی بڕیاری هەڵسوکەوتکردن لەگەڵ دەستەڵاتدارە نوێکەی عێراقدا بدات و بە "تۆماس جیفرسون"[٦٦][*] ی عێراقی دابنێت چیدەبێت؟ ئەی ئەگەر ئەو ژەنەڕاڵە بڕیاری دەستبەسەرا گرتنەوەی هەموو خاکی عێراقیدا چی رووبدات؟ لەسەر قسەکەی دەڕوات و دەڵێت "بێگومان ئەوساش کۆنگرێس و بەڕێوەبەرایەتی ئەمریکا ناچار دەبن بڕیاری قورس بدەن".

خۆ ئەگەر ئەمریکاییەکان و هاوپەیمانانی خۆرئاواییان و، کوردو، هەموولایەنە بەرهەڵستکارە عێراقییەکان سەریان بە هەموو ئەو لێکدانانەوە بەرەو کونجوونی باری عێراقەوە دیشابێت، ئەوا سەدام حسێن بە خەیاڵیشیا نەهاتووە. گومانی تیادانییە دواخستنی ئیش بەڕێککەوتنەکەی- نەوت بەرامبەر بەخۆراك- کە وەك دواتر دەرکەوت هەر تا کانوونی یەکەم بوو، بەتەنیا عێراقییە ئاساییەکان زیانیان لێکرد، ئەگینا ئەکاری لەسەرۆکی عێراق کردو، نە لەکەس و کارەکەیی و، نەلەپاسدارە تازەدارەکانی کۆشاری، یان ئەو دەزگا ئاسایشییە جۆر بەجۆرانەی رژێمەکەیان راگرتبوو. کاتێکیش سەدام بڕیاری دا خۆ لەملمڵانێی کورد هەڵقورتێنێت، یەك دوو سەعاتێك پێش بەرەبەیانی ٣١ی ئابی ١٩٩٦، زۆر بەوردی و سەروەربوونێکی ئاشکراوە کردی سەدام حسێن بە ئەنقەست هێزێکی گەورەی راماڵەری بەکارهێنا، که لە ٣٠٠ تۆپ و ٢٥٠ دەبابەو، سی تا

---

[*] "توماس جیفرسون" یەکێکە لە دانەرانی راگەیاندنی سەربەخۆیی ئەمریکاو، سێیەم سەرۆکیشێتی -وەرگێڕ-

چل هەزار سەرباز پێکهاتبوو کە زۆربەیان پاسدارانی کۆماری بوون، هێرشەکەی سەر هەولێری فۆمارێکی بەسوودبوو. هەرچەندە ئەم شارە دەکەوتە ناوچەی "دژەفڕینی" باکووری پانە هێڵەوە، کەچی فڕۆکەکانی هاوپەیمانان هیچیان نەکرد. لەهۆژانی دواییدا، ولیام پەری وەزیری بەرگری ئەمەریکا، ئەوەی کردەبیانوو کە "ڕووداوەکە شەڕێکی ناوخۆی کوردە"، لەکاتێکدا سەرۆک کلنتۆن، هیچ ئەکردنەکەی بەرامبەر عێراقی وادانا کەتوانای وڵاتە یەکگرتووەکان بۆ کۆنترۆڵکردنی ڕووداوەکانی ئەو وڵاتە "تا رادەیەک"ە. بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکا دڵخۆشی خۆی بەوە دەدایەوە کە لەئاکامی هەڵوێستەکەیدا هەر هیچ نەبێت خەڵاتێکی چاوەڕوان نەکراوی بەدەستهێنا: ئەویش کەمکردنەوەی ڕۆڵی ئێرانە لەباکووری عێراقدا، کەزۆری لێبێزاربوو. بەڵام زۆری پێنەچوو دەرکەوت ئەوەشی کاتییە.

پاش نیوەڕۆی ڕۆژی یەکەمی ئەرکە سەربازییەکەی هەولێر، سەدام حسێن بە شەڕێکی کەم سەرجەمی یەکەمین ئاکامەکانی بەدیهێنا، دووبارە ئاڵای عێراق لەسەر بینای پەرلەمانی کوردو، بارەگای حکومەتی خۆبەڕێوەبردن، ئیزگەو تەلەفزیۆن لەژێر سایەی تۆپ و دەبابەیەکی زۆری عێراقەوە، هەڵکرایەوە. لەژێر ئاگربارانی تۆپ و دەبابە عێراقییەکاندا، چەکدارانی پارتی دیموکراتی کوردستان هێرشیان کردە سەر هێزەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان، کەلەچەکی سووک بەولاوە هیچی تریان پێنەبوو، بۆیە بەرەنگارییەکی کەمیانکرد، ئیتر هێزەکانی سەدام حسێن و دەزگا ئاسایشییەکانی کەوتنە خۆ بۆ بەدیهێنانی ئامانجە سەرەکییەکانیان، کە گرتنی ئەو بەرهەڵستکارە عێراقیانەی CIA پشتگیریدەکردن، تێکەڵەیەک بوون لەشیعەی عەرەب و، ئاشووری و، تورکمان و، کۆمەڵانی دی کەلەهەولێرو ناو عەینکاوەی دیانەکانی نزیکی بوون. هەرچەندە CIA لەکاتی گونجاودا پیاوەکانی خۆی دەربازکرد، بەڵام کەلێنە ئامێری ئەلکترۆنی پێشکەوتوو، فایلی ئەو زانیاریانەی دەربارەی بەرهەڵستکارە عێراقییەکان کۆیکردبۆوە لەدوا بەجێما.

لەو کوردانەی لەنووسینگە ئەمەریکاییە جۆر بەجۆرەکانی هەولێردا کاریان دەکرد بەجێهێڵران، ئەگەرچی پێشتر بەڵێنی دەربازکردنیان پێدابوون و، بەڕەسمی پێیان راگەیەنرابوو کە لەکاتی پێویستدا، پیلانێکی ئەمەریکایی بۆ دەربازکردنیان هەیە، بەڵام دواتر دەرکەوت لەقسەیەکی بێ بنەما بەولاوە هیچ دی نەبوو. بەسەدان ئەندامی کۆنگرەی نیشتمانی عێراقییەوە کەچاوەڕێی هیچ لێخۆشبوونێکی سەدام حسێن نەبوون، کەزۆربەیان لەسوپا هەڵاتبوون و چووبوونە ڕیزی بەرهەڵستکارە عێراقییەکانەوە لە شەڕەکەدا کوژران، یان یەکسەر گوللەبارانکران، یان گیران، کەلەمیان تا کوشتن ئازارو ئەشکەنجەدانی دەگرتەوە. هەوڵکرە

عێراقییەکان، کەهەندێکیان بەرگی کوردیان لەبەرکردبوو، بەهۆی ئەو زانیارییە وردانەی لایانبوو نێچیرەکانی خۆیان چاك ڕاودەکردن، بە بەرنامە لەماڵ و شوێنی ئیشەکانیاندا دەریاندەهێنان و دەیانگرتن و ئەوانەشیان کە بەهەوڵی خۆیان دەربازدەبوون، بەترس و لەرزەوە خۆیان دەشاردەوە،چونکە باشیان دەزانی کەهەواڵگرە عێراقییەکان بەدوایانەوەن هەرکاتێکیش بیانگرن ئەوا دەیانکوژن. هیچ بەرپرسێکی پارتی دیموکراتی کوردستانیش، هەر لەمەسعود بەرزانی خۆیەوە بیگرە تا دەگاتە بچووکترینیان، لەو ناپاکێتییەی بەرامبەر بە هاوپەیمانانی کۆنگرەی نیشتمانیان کردیان، یەك تۆز چییە هەستیان بە تەریقی و شەرمەزارێتی نەدەکردو خۆیان لە کارەساتەکەی کۆنگرەی نیشتمانی عێراقی نەداوە. ئەوەی ((پیری))ش سەبارەت بە "شەڕی ناوخۆ"ی کورد وتی ڕاست نەبوو، چونکە وەك ٢٠٠ سەرکردەیەکی کۆنگرەی نیشتمانی کە کەلەمەولێر هەڵاتبوون لەهۆتێلێکی سەلاحەدین خڕببوونەوە پێیانڕاگەیاندم. سەرنەکەوتنی پلانەکەی CIA بەوجۆرە- کەچەند پسپۆڕێك ئەو ناپاکیانەی ئەو دەزگایە بەرامبەر بەکرێگیراوە ناوچەییەکان دەیکرد لەگەڵ سایگۆنی ساڵی ١٩٧٥و، "کەنداوی بەرازان"[١٧٣]ی ساڵی ١٩٦١یان بەراورد دەکرد –سەرجەم بەرهەڵستکارانی سەدام حسێنی وائێکرد کە بڕوا بەهیچ هەوڵێکی دواڕۆژ بۆ ڕووخاندنی یان بۆ خۆتێوەگلان لەهەرکارێکی تری خۆرهەڵاتی ناوەڕاست بەو مەبەستە، نەمێنێت.

ئەو زیانانەی سەدام حسێن دڵی هەربەوەوە نەوەستا، بگرە پشتگوێخستنەکەی ئەمەریکای ڕووداوەکەش دەریخست کە، پارێزگاریکردنی سێ ملیۆن و نیو کورد لەپانتاییەکی ١٧٠٠٠ میل چوارگۆشەییدا لەلایەن وڵاتانی خۆرئاواوە، خەیاڵ پڵاوە. خۆ ئەگەر فڕۆکەکانی هاوپەیمانان لەناوەڕاستی ١٩٩١ەوە بەسەر ناوچەی دژەفڕینی سەروو پانە هێڵی ٣٦ەوە بوون، بەڵام وڵاتە یەکگرتووەکان هەردوای سێ مانگ هەرچی هێزی پیادەی خۆی هەبوو کێشایەوە. لەدوای شەڕی ڤێتنام و شەڕی سۆماڵەوە، تاکە زلهێزەکەی دونیا بەخۆیدا ڕانەهەپەرموو کە سیاسەتێکی بەبازووی دەرەوەی وای هەبێت، گەر ناچاربوو هێزی چەکدار، کە خەرجێکی زۆری دەوێست، بۆ شەڕ بەکاربهێنێت. هەر بۆیە واشنتۆن تا ڕاستی سیاسەتەکەی باکووری عێراقی بسەلمێنێت، هەڕەشەیکرد کە لەئاسمانەوە بۆردومانی بەرژەوەندییە گرنگەکانی سەدام حسێن، واتە ئەو دەزگا ئەوتینیانەی بکات کەدوای هەوڵێکی زۆر چاککرابوونەوە. ئەوی ڕاستیبێت ئەمەریکا هەر

---

[57] ناوی ئەو داباریفە سەرنەکەوتووەیە کەبەرهەڵستکارانی ڕژێمی کاسترۆ لە "کەنداوی بەرازانی باشووری خۆرئاوای کوبا، بەیارمەتی CIA لەنیسانی ١٩٦١دا کردیان

بەوەندە پەرچی هێرشەکەی سەر هەولێری عێراقی دایەوە، کە بەمووشەکی کرووزی تایبەت، سیستمی بەرگریکردنە ئاسمانییەکەی سەدام بۆردومانبکات.

هەموو بەسەرهاتەکانی پاییزی ١٩٩٦یش ئەو کەلەبەرانەی "پرۆڤاید کومفورت"، واتە ئارامی خستنەوە کۆنەکەی ساڵی ١٩٩١یان نیشاندەدا، کەوای لێهات بە تەوسەوە "پرۆڤاید ئەلیوژن – OPERATION PROVIDE RLUSIONS" واتە خەیاڵپڵاوییان ناولێنا. ئەو بەڵێنە رەسمییەی هاوپەیمانانیش بەکوردیان دا، کە گوایە هێزی پیادە بۆ پارێزگاریکردنیان بەکاردەهێنن، بەڕاستی هیچ هەنگاوێك بۆ سنووری "ناوچەی ئارام" نەنرا، کە سێگۆشەیەکی بچووکی باکووری خۆرئاوای عێراقی نزیك سنووری تورکیایە، تەنانەت شاری دهۆکی لای باشووریش ناگرێتەوە. لەوانەش گرنگتر، بەرهەڵستکارە عێراقییەکان لەو بڕوایەدا بوون کە وڵاتە یەکگرتووەکان و هاوپەیمانانی، لەساڵی ١٩٩٥ دا بەگوشارێکی زۆری تورکیا، ناچارمان بۆ پارێزگاریکردنی حکومەتە ئاسمانییەکەی خۆرئاواییەکانی سەر باکووری عێراق بۆ کەمترین ئاست دابگرن و هێرش ئامێزیش نەبێت. بەگەڕانەوەی دەبابە عێراقییەکان بۆ باکووری پانەمێلی ٣٦، هەموو فرتوفێڵ و دیاردەکان هەرەسیان هێنا، هەموو کوردێك هەستی بەوەکرد کەسەدام حسێن بۆ دووبارەکردنەوەی ئەوکارەی پێشتری کۆ لەهیچ ناکات.

"جۆن دزیچ"ی بەڕێوەبەری CIA رایگەیاند، ئەگەرچی سەربازە عێراقییەکان لە هەولێر کشاونەتەوە، "بەڵام ئاشکرایە هەواڵگران و ئەندامانی سەرجەم دەزگاکانی تری ئاسایشی عێراق لەناوچەکەدا ماونەتەوە"و ئەو کوردانەش کەلەباشووری پانەمێلی ٣٦دا دەژین، جا لەسلێمانی بن یان لەکەلار و کفری و ئەولاترییەوە، کەهێزێك چییە فڕۆکەکانی هاوپەیمانان نەیپاراستوون، مەترسی زۆرتریان لەسەرە، دەستی خستنەسەر بڕینەکە. پێشتر کەیاسی کوردی باشووری ژێر دەسەڵاتی سەدام حسێن دەهاتەپێشەوە، دیپلۆماتە خۆرئاواییەکان بەڕەزامەندییەوە دەیانوت، دەکرێت بەبڕیاری ٦٨٨ی نێودەوڵەتی، کەلە "پەیماننامەی سیڤەر"ی بەدبەختەوە یەکەمین بەڵگەنامەی نێودەوڵەتییە ناوی کوردی هێنابێت، لەکاتی پێویستدا پارێزگاری بکرێن.

وڵاتە یەکگرتووەکان لەدوای چوونی سوپای عێراق بۆناو هەولێر، بۆ ماوەی دوور بەچەند ئەنجامێکی ڕەشبینانە گەیشتن. هەرچەندە پیلاندانەرێژەرە ستراتیژییەکانی عێراق، چاوەڕوانی تۆڵەیەکی بەپەلەی ئەمریکایان دەکرد کە لەپاسدارانی کۆماری بسێنرێت، کەتا خۆی بە لایەنگری یەکێك لەدوو لایەنە ناکۆکە کوردییەکە نیشان نەدات و ڕەنگە دوای کشانەوەی هەولێریش بیکات، کەچی هیچی نەکرد. جا چونکە بەڕێوەبەرایەتی ئەمریکا لێدانی هێزەکانی سەدام حسێنی لەناو کوردستاندا بەبێسوود دەزانی و، لەو باوەڕە دەسەلمێنراوانەشەوە کە گوایە

گێڕانەوەی دەسەڵات لەباکووری وڵاتدا، کە ڕەنگە ڕاستگۆیەتی وڵاتە هاوپەیمانەکانی خۆرئاوا لەقبکات، ئامانجی سەرەکی سەدام نییە، بەڵکو ئامانجە سەرەکییەکەی دەست بەسەرداگرتنی بیرەنەوتەکانی سەروبەیر کوێتە، بۆیە تۆڵەکەی بۆ باشووری عێراق گواستەوە. قسەکەرانی بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکا سەبارەت بەپارێزگاریکردنی عێراق هەوڵی کەمکردنەوەی بەرپرسیارێتی وڵاتە یەکگرتووەکانیان دەدا، ڕەفتارە بێنەقڵێتییەکانی ئاڵمانی و بەرزانیان ئاوانبار دەکردو، پەنجەشیان بۆ ئەوە ڕادەکێشا کەنیتر لە ڕووی ڕەوشتیشەوەبێت، بەهۆی هەڵەی سەرکردە کوردەکانەوە دەکرێت دەست لەپارێزگاریکردنی کوردە ئاساییەکانیش هەڵبگرێت.

"نیکۆلاس بیرنس"ی قسەکەری وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا، هەموو ئەوشتانەی رەتکردەوە کە وابگەیەنن وڵاتە یەکگرتووەکان، بەهۆی کەمتەرخەمیکردن و نەدانی پارەی ئەو هێزەی لێکیانی جوێنەکردنەوەو، پشتگوێخستنی ڕووداوەکانی کوردستان، قەیرانە کوردییەکەی وورووژاندبێت. بیرنز لەسەر قسەکانی ڕۆیشت: "ئەگەر بەرپرسیارێتی شەڕەکە هەبێت ئەوا لەئەستۆی دوولایەنە کوردەکەدایە کەشەڕەکەیان هەڵگیرسانەوە نەک وڵاتە یەکگرتووەکان". دەشیوت "بەدرێژایی پێنج ساڵ چی دەرفەت هەبوو بۆمان ڕەخساندن، پارێزگاری سیاسیانەمان کردن و، یارمەتی ئابووری و مرۆڤایەتیمان بۆ دابینکردن، لەباکووری عێراقدا ناوچەیەکی ئاراممان بۆ دامەزراندن تا بەچاکی خۆیان تیادا بەڕێوەبەرن، بەڵام سەرکردەکانی کورد سوودیان لەو دەرفەتە مێژووییە گەورەیە نەبینی کەبۆ گەلەکەیان ڕەخسابوو".

ڕووداوە مەیدانییەکانی دواتریش ڕاستەوخۆ قسەی ئەوکەسانەی بەدرۆ ئەخستەوە کەدەیانوت، باکووری عێراق بەلای بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکاوە شتێکی ئەوتۆنییەو، بگرە بەهێزتریشیکردن، چونکە هەر چەند سەعاتێك پێش یەکەمین شاڵاوی تۆڵەسەندنەوەی ئەمەریکا، کەلەسێی ئەیلولدا بەمووشەکی کرووز کردییەسەر دەزگا بەرگرییە ئاسمانییەکانی عێراقی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی بەغدا، "پنتاگۆن" فرمانی بۆ ئەفسەرو سەربازەکانی "بنکەی هاوئاهەنگیتی سەربازی MCC" زاخۆی ئەمدیو ڕووباری خاپووری سەر سنووری تورکیا دەرکرد، تا چۆڵیبکەن. ئەوکاتە کە گەیشتمە بنکەکە لەچەند پاسدارێکی کوردی پەشۆکاو بەولاوە کەسی تری تیادا نەمابوو. ئەم بنکەیە لە مێژبوو کارەگرنگەکەی ساڵی١٩٩١ نەمابوو، کەبەسەرکردایەتی کۆلۆنێل "ریچارد ناب"ی یەکەمین ئەفسەری ئەمەریکایی دانرابوو. ئابە یەکبینە دانوستانەکەی لەگەڵ سوپا بەزیوەکەی ئەوسای عێراقدا کردبووی، بەخۆشحاڵییەکەوە بە "ڕەفتار لەگەڵ هێتلەر کردن"دا باسدەکرد. لەوکاتەوەو هەر لەسەرەتاشەوە تورکەکان، وەك نرخێك بۆ بەکارهێنانی بنکەی ئەنجەرلیك، کە فڕۆکەکانی هاوپەیمانان بۆ چاودێریکردن بەسەر

باکووری عێراقدا ئێوەی دەفڕین، بەزۆر لەفسەرێکی خۆیان ئاخنییە ناو ئەو تیمە هاوئاهەنگییەی کە ئەفسەرانی، وڵاتە یەکگرتووەکان و، بەریتانیاو، هۆڵەندا، فەڕەنسای تیادابوو، دوایش کرایە یاریدەدەری کوماندار، چونکە تورک لەئاست هەموو بیانییەکدا ئەخۆشی گومانکردنی هەبوو، لەو بڕوایەشدابوو کە چاودێریکەرە نێودەوڵەتییەکان لەباکووری عێراقدا یارمەتی چەکدارانی پارتی کرێکارانی کوردستان دەدەن، بێگومان هەر ئەوەش ئیشی بنکەکەی ئیفلیجکرد. کە لەنیسانی ١٩٩٤دا، بەهەڵەی فڕۆکەوانێکی وڵاتە یەکگرتووەکان، دوو کۆپتەری ئەمەریکایی کەوتنە خوارەوە، کەچەند بەرپرسێکی کوردو ئەفسەرانی MCCیان دەگواستەوە، بنکەکە بەهێجگاری لەکار کەوت، کوردێکی زۆر ئەوەیان زۆر پێناخۆشبوو، چونکە دڵنیابوون کە هەرچۆنێک بوایە بوونی ئەفسەرانی بیانی لەکوردستانی عێراقدا دووبەرەکییەکەی نێوان تاڵەبانی و بەرزانی رادەگرت. پێشتر بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکا چەند داوایەکی تورکیای، لەبارەی گواستنەوەی بنکەکەوە بۆ شاری سلۆپی لەوبەری سنووور رەتکردەوە. هەرچەند هەفتەیەکیش بەر لەکارەساتەکەی هەولێر، ئەنقەرە تا کۆتایی ئەو ساڵە درێژەی بە ئەرکی فڕۆکە خۆرئاواییەکان دا. بەڵام حکومەتی تورکیا، کاریگەرێتییە شەڕ ئامێزەکەی ئەم فڕۆکانەی ئەهێشت، چونکە ڕێی نەدەدا بنکەی ئەنجەرلیک بۆ زەبری تۆڵە دژیە عێراق بەکاربهێنرێت، بەوەش ئاشکرایکرد کەلایەنگری عێراقە هەندێک لەکوردەکان گەیاندبوویانە راهەیەکی وا کەتورکیا نەهێڵێت فڕۆکەکانی هاوپەیمانان بۆمب و مووشەک هەڵگرن و، تەنانەت ڕێی هەڵگرتنی تەقەمەنیشیان بدەن.

دلخستنی MCC یەکەم نیشانەی راست و ڕەوانی وڵاتە یەکگرتووەکان بوو بۆ ئەوەی کەمێتر کوردستانی عێراق بەناوچەیەکی هێند ئارام دابنێت، دواتریش "پرنس" ناوی "خوێنڕێژانی دەزگا هەواڵگرە"کانی سەدام حسێنی لێنان (پارتی دیموکراتی کوردستان سەری سوڕمابوو بۆ یەکەمجار دانی بەوەدا نا کەدونیای دەرەوە باوەڕیان بەقسەکانی نەکردووە کەیەکبینە دووپاتی دەکردنەوە، کە گوایە هاوکاریکردنەکەی ڕژێمی عێراقی لەسنووری هەولێر دەرنەچووەو کۆتاییشی پێهاتووە).

"ئۆفیسی فریاگوزاری قوربانییانی کارەساتەکانی دەرەوە OFDA"ی سەر بە وەزارەتی دەرەوە، کە لەساڵی ١٩٩١ەوە بەبایی ٧٩٥ ملیۆن دۆلار خۆراک و یارمەتی مرۆڤایەتییان بۆ کورد دابینکردبوو، لەکوردستانی عێراقدا دلخست، لەچەند هەفتەیەکدا بەسەدان پاسەوان و فەرمانبەرانی بنکەی MCCو، فەرمانبەرانی نووسینگەی فریاگوزاری OFDA و، نزیکەی ٢٠٠٠ کەسی خێزانەکانیشیانی بۆ تورکیا، لەوێشەوە بۆ دوورگەی "گوام"ی ئۆقیانووسی ئارام

گواستەوە، تا سەرئەنجام بەهێمنی بۆ وڵاتە یەکگرتووەکانیان بگوێزنەوە، کە ئەوەش تا دوای هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی ئەمەریکای مانگی تشرینی دووەم جێبەجێ نەکرا، (لەناوەڕاستی تشرینی یەکەمدا ۷۰۰ ئەندامی کۆنگرەی نیشتمانی بەخۆیان و خێزانەکانیانەوە راگوێزران. من خۆم پێش پێنج هەفتە کەمێکتا ئەوان لە سەلاحەدین لەبارەگاکانی بەرزانی بوون مەترسیم لەکارەساتە چاوەڕواننەکراوەکەیان لێبەرزبۆوە. دوا بەدوای چاوپێکەوتنم لەگەڵ ئەو خەڵکە تۆقیوانەدا کەبووەهۆی پارەتی دەربازبوونیان بۆ گەیشتنە شاری زاخۆی سەرسنوور).

ئەم بڕیارانەی ئەمەریکا وایان لەو چەند رێکخراوە ناحکومییە خۆرئاواییانەی ترشکرد کەبۆفریاگوزاری کورد مابوونەوە، چاولەوانی دی بکەن و، ئەوانیش لە کۆتایی تشرینی دووەمدا، پێنج هەزار کوردی تر، کەلەبواری فریاگوزاریدا کاریان دەکرد، بەخۆیان و خێزانەکانیانەوە بۆ دوورگەی "گوام" گواستەوە، بۆئەوەی دواتر بیانگەیەننە وڵاتە یەکگرتووەکان؛ بەوەش ئەمەریکاییەکان لەڕووی ویژدانیانەوە ئاسوودەبوون، بەڵام کوردستانی عێراقی لەکارامەترین ژن و پیاوی خۆی بێبەشکرد. ئەم رێکخراوە ناحکومەتیانە بەشێکی سەرەکی سیاسەتی ئەمەریکابوون. جا لەبەرئەوەی عێراق بەردەوام ڤیزەی بەو کەسانە نەدەدا کەلەو رێکخراوانەدا ئیشیاندەکرد، بۆیە ئەمانیش چاک لەوە بەئاگابوون گەر بەردەستی عێراقییەکان بکەون ئەوا ماوەی زۆر لەبەندیخانەدا دەمێننەوە. ۱۰ رۆژ پاش بەزمەکەی هەولێر، بەغدا گوشاری سەر کوردەکانی کەمکردەوە. بەرلە ئاگادارکردنەوەیەکی پێشوەختی پارتی دیموکراتی کوردستان؛ کەدەستەڵاتدارانی عێراق بەهۆی ئاشکراکردنی ئەو پێوەندییەی لەگەڵیاندا هەیبوو پارتی تەواو بێتاقەتکرد، سەدام حسێن کەپێنج ساڵ بوو گەمارۆی لەسەر کوردستان دانابوو، مووچەی فەرمانبەرە کوردەکانی بڕی و، سووتەمەنی و خواردنی لە کوردستان قەدەغەکردو، بەهەمەجۆرە رێگایە ویستی چۆکیان پێدابدات، گەمارۆکەی هەڵگرت. لەگەڵ لابردنیدا، بەغدا بەڕێوەبەری ئەمنی نوێی بۆ هەرسێ شارە کوردییەکە دانا، بەڵام دواتر دەرکەوت ئەو دامەزراندنانە هەر لەبنەڕەتەوە درۆبوون. سەرەتا ئابلوقەکە، هەرچەندە زیانێکی زۆری لەئابووری باکووردا، بەڵام هەستی نەتەوایەتی کوردی خرۆشاند، خۆ ئەگەر لابردنە کوتوپڕەکەی وایکەیاندبێت کە خەڵکی لەهاتووچۆی نێوان کوردستان و شوێنەکانی تری ژێر دەستەڵاتی میریدا ئازاد دەبن، ئەوەشی تیادابوو کە ئەندامە بەدڕەوزاکانی هەواڵگرانیش دەچنەوە ناو کوردستان، کوردێکی زۆر لەومەترسیان پەیداکرد، بەتایبەتی کە لێبوردنە گشتییەکەی عێراق، بەئاشکرا ئەو کەسانەی نەدەگرتەوە کە لەڕێکخراوە فریاگوزاری و مرۆڤایەتییەکاندا کاریانکردبوو. بڕیارەکانی عێراق تەنانەت ئەو کوردانەشی ساردکردەوە کە بەکڕینی هەمەجۆر سووتەمەنی بەتایبەتی نەوت بۆ ماڵ گەرمکردنەوە، کەبەسەدی یەکی نرخی بازاڕە رەشەکەی جارانیبوو زۆر خۆشحاڵبوون.

تەنانەت لەبارەگای بەرزانی لە سەلاحەدین، هەندێ لەکۆنە براذەرەکانم بەنهێنی پێیان ڕاگەیاندم کەترسی هاتنی ئەمنی عێراقییان بۆناوچە کوردییەکان لێنیشتووە، بەپەشۆکاوییەوە لێیان دەپرسیم، داخۆ ئەمەریکاو هاوپەیمانان، بۆ ساڵی ١٩٩٧ درێژە بە دژەیەکە دەدەنەوە. ڕاستییەکەی هەرچەندە بەهۆی گوشاری زۆری تورکیای سەر وڵاتە یەکگرتووەکان و هاوپەیمانانەوە ناوەکەی بە "پرۆڤاید کۆمفۆرت" نەمایەوەو، فەرەنساش زۆر بەسووربوونەوە فڕۆکەی خۆی کێشایەوە. ئەم ڕووداوانە ڕاستی ترسەکانی کوردی عێراقیان یەکلاکردەوە.

کوردی ئاسایی بەتەواوەتی لەوەگەیشتبوون کەڕێککەوتنەکەی سەدام حسێن و بەرزانی، هاوپەیمانێتییەکەی بوشی هەڵوەشاندبۆوە، ئەو هاوپەیمانێتییەی کەلەساڵی ١٩٩٠دا زۆر بەزەحمەت هاتبووەکایەوە، فەڕەنساو ڕوسیا کەدوو بەشداری بوون و هەریەکەیان بەملیۆن دۆلار قەرزی دە ساڵەیان لەلای عێراق هەبوو، بەو هیوایەی دواڕۆژ ڕێککەوتنی بازرگانی چەوری نەوتی لەگەڵدا بکەن، لەئەنجومەنی ئاسایشدا خۆیان لەوڵاتە یەکگرتووەکان دوورخستەوە. فەڕەنساییەکان بەتوندی پرۆژەکەی ئەمەریکاو بەریتانیایان بۆ فراوانکردنی ناوچەی دژەفڕینی باشووری پانەهێڵی ٣٢و٣٣ ڕەتکردەوەو پشتگیری دانوستانێکی ڕاستەوخۆی نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و سەدام حسێنیشیان دەکرد کە واشنتۆن بەبیستنی ئەوقسانە قارسدەبوو. هاوپەیمانە سەرەکییەکانی ئەمەریکای دونیای عەرەبیش (کوێتی لێدەرچێت کەهێشتا بەدەست داگیرکردنەکەی عێراقەوە دەتلایەوە) ئەوەندەیان کەیف بە تۆڵەسەندنەوەی موشەکی کرووز ئەدەهات کەلەو شوێنانەی دووره هەولێریشی بدایە. دەنگ لەم لاولاوە بڵند دەبۆوە کەسەدام حسێن بەوەی هەوڵی گرتنەوەی باکووری عێراقی داوە هیچ یاسایەکی جیهانی پێشێل نەکردووە. وڵاتی سعودییەی عەرەبی کەلەماوەی ساڵێك کەمتردا دووکەڕەت شاڵاو بۆ سەر سەربازە ئەمەریکاییەکانی ناوی کرابوو تەنیا وڵاتێکی عەرەبی نەبوو کەترسی لەوەبێت پێوەندییە توندوتۆڵەکەی بەواشنتۆنەوە ببێتە چەکی دەست موسڵمانە بەرهەڵستکارەکانی خۆرئاوا. سعودییە ڕێی بە واشنتۆن نەدەدا کەهیچ بنکەیەکی بۆ لێدانی عێراق بەکاربهێنێت.

لەئەنقەرە نەجمەدین ئەربەکانی سەرۆك وەزیران بەشەرمەزارییەکی زۆرەوە بەتایبەتی کەتازەبۆ چارەسەری چەند گرفتێك دوو وەزیری بۆ بەغدا ناردبوو، ماوەی سێ هەفتە کڕبوو. تانسۆچیلەری وەزیری دەرەوەو ژەنەڕاڵە باڵادەستەکان سوودیان لەم کڕییەی بینی پلانێکیان ڕاگەیاند کە "قەڵەمڕەوێکی ئاسایش"یانە، لەشێوەی قەڵەمڕەوەکەی ئیسرائیلدا کەهەربۆخۆی لەباشووری لوبناندا داینا، لەباکووری عێراقدا دابنێن و، بەبیانووی مەترسیان لەپەکەکە وە سوود لەو ئاژاوەییەی باکووری عێراق وەربگرن کەهەر ڕوو لە زیادبوو. بەڵام نیشەکەیان زۆر ڕوون

ئەبوو، دیپلۆماتەکان پێیان وابوو گەر حکومەتی عێراق گەڕابێتەوە بەچاکی دەستی بەسەر سنوورەکەی خۆی لەگەڵ تورکیادا گرتەوە، ئەوا سەدام حسێن ئەو کارە دەکاتە بەڵگەیەک بۆ تۆڵە سەندنەوە لەتورکیا لەسەرئەوەی کەساڵی ١٩٩١ ڕێی بەواشنتۆن دابوو لە بنکەکانییەوە لەبەغدا بدات.

بەهەرحاڵ پیلانی ئەڵەمەرەوە ئاسایشییەکە بێدەنگی لێکراو خرایەلاوە، بەڵام لەپێنج ساڵی ڕابردوودا تورکیا چەند جارێک هێرشی بێسوودی بۆ باکووری عێراق کردووە، جا هێرشەکانی گەورەبووبێتن یان گچکە بەڵام بەندری هیچ سەرکەوتنێکی لە ڕیشەکێشکردنی پەکەکەی ناوچەکەدا نەمێناو لە سیاسەتەکەیدا کشانەوەو چەواشەیی زیاتری لێدەرکەوت، بۆیە دواڕۆژانی مانگی ئەیلول چیلەر پێشنیارێکی کرد کە لاری لە گەڕانەوەی سوپای عێراق بۆسەر سنوور نییەو واشی ڕاگەیاند کەسەدام حسێنیش لەوە ئاگادارکراوە. کاتێک وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا پەڵپی لەوەگرت، چیلەر بەشێوەیەک کە کەس بڕوای پێنەکات، پێی لەسەر ئەوە داگرت کە واشنتۆن و ئەنقەرە هیچ ناکۆکییەکی سیاسیانەیان لەنێواندا نییە.

لەناو کوردستاندا شتێکی سەیر هاتبووە ئاراوە. زۆر بەئاسانی بەناوچە کوردییەکاندا هاموشۆمدەکرد. لەەی ئەیلولدا چەند کۆنە دۆستێکی پارتی دیموکراتی کوردستان کارتێکی ولیان بۆ جێبەجێکردم کە بەسنوورەکەیاندا رەتببم و لەبنکەکەی قەڵاچوالانی ناو چیاکانی نێوان سلێمانی و ئێراندا سەر لەتاڵەبانی بدەم. لێپرسراوێکی گەورەی پارتی دیموکراتی کوردستان داوای لێبووردنی لێکردم، چونکە دەبوا بەڕێگایەکی دوورتردا بڕۆم، لەبەرئەوەی راستە ڕێگاکە بەهۆی ئەو هێرشەی سەرلەبەیانی زوویانەوە، تا ڕێ لەهەولێر و تەقەلاکانی تاڵەبانی بگرن کەبۆ گرتنەوەی هەولێر دەیدا، داخراوە. من و "هیوپوپ"ی "دی ئەندیپێندت"ی لەندەنی گەیشتینە ناوچەی یەکێتی نیشتمانی کوردستان، پێیان ڕاگەیاندین کەچەندین ئۆتۆمۆبێلی فریاگوزاری پڕ لە بریندار لەپێشمانەوە بەرەو باشووور ڕەوەو سلێمانی بوونەتەوە. لەو بنکە شاخاورییەی تاڵەبانی بۆی گەڕابۆوە خۆی و هێزی هاوسەری، کە ئەمیان بە ڕێکەوتنێکی سەیر لەبۆردومانی ماڵەکەی نزیک هەولێریان دەربازی ببوو، پێشوازیان کردین و هەروەک دوو کەسی خێزانەکەیین و هاوەیەکی زۆربێت لێیان دابڕابین.

کەلەبارەی دەستپێکردنەوەی شەڕەوە پرسیارمان لەتاڵەبانی کرد، زۆری وت بەڵام کەمی لەبارەی ڕووداوەکانەوە بوون. تاڵەبانی رەخنەی لەئەمەریکاییەکان هەبوو چونکە ئاگادارکردنەوەکانی ئەمیان پشتگوێ خستبوو کە هێزەکانی سەدام حسێنیش هێرشیان بۆسەر هەولێر کردبوو ڕایان نەگرتبوو، وتی "هەلێکی زێڕینیان بۆ لێدانی ٤ تیپی پاسدارە کۆمارییەکان لەدەست خۆیان دا، خۆ ئەگەر ئەوەیان بکردایە ئەوا سەدام حسێن کۆتایی هاتبوو". گازاندەی

ئەو ڤیتۆیەی فەڕەنساش هەبوو کەدژ بەلەناسەانەوە لێدانەکەی هاوپەیمانان بەکاری هێناو، سوێندیشی خوار کەپارەتی "لەخودی شەیتان" وەربگرێت. بەدەم جوولاندنی چرووتەکەی لەهەوادا وتی: "من هەرگیز هەوڵی خۆکوشتن نادەم"، سووربوو لەسەر ئەو بڕیارەشی کە بۆ بەردەوامبوون لەشەڕی "بەڕێز بەرزانیدا نەک وەکو کوردێک بەڵکو وەک ناپاکێک" دابووی. ئەمجا ئاڵمبانی بەوەمیوایەی لەڕێی مانگە دەستکردەکانەوە تەلەفۆن لەگەڵ "پیلیترو" یان ڕۆبەرت دۆیچ" (سەرۆکی پێوەندییەکانی دەرەوەی باکووری کەنەدا، کەدانوستانەکەی ئەرلەندەی بۆ گەیشتن بەو ڕێککەوتنەی کەلەسەرەمەرگدابوو کرد) دەرگاکەی بەکراوەیی هێشتبۆوە. ئێمە گوێمان لەم سەری گفتوگۆکەبوو، دیاربوو پێیان وت کە هەردووکیان لەکۆبوونەوەدان یان لەو ناوە نین، بۆیە قایلبوو قسە لەگەڵ یەکێکی خوارتر لەوان بکات. گفتوگۆکەی بە "چۆنی؟" یان هەر شێوە سڵاوێکی ئەو بابەتە دەستی پێکرد، لەوەڵامدا وتی "من باش نیم" بێگومان وای دەزانی ئێمە هێند لێوەی دوورین گوێمان لێی نەبێت.

ئەو قسەیەی هەڵسەنگاندنێکی زۆر وردی بارودۆخەکەبوو کە نزیکبوونەوەی هەرەسی یەکێتی نیشتمانی کوردستانی دەگەیاند. هەر سێ ڕۆژ دواتر پارتی دیموکراتی کوردستان لە خۆرهەڵاتی هەولێرەوە کەسکی لە ٥ میل داو، بەرزاییە سەختەکانی هەیبەسوڵتانی خۆرهەڵاتی کۆیسەنجەق" یان بێ هیچ بەرەنگارییەکی ئەوتۆی یەکێتی نیشتمانی کوردستان و بێ بەشداریکردنی هێزەکانی عێراق، گرت، ئەگەرچی ئاڵمبانی وای ئاوانبارەکردن کەئەمجارەشیان سەدام حسێن بەهەموو شتێک، هەر لەتۆپی قورسەوە بیگرە تا بەزرێپۆش و گازی ژەهراویش دەگات، یارمەتی پارتی دیموکراتی کوردستانی داوە. تۆمەتی چەکی کیمیاوی ئەوەندەی دی هێزەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستانی خاوکردەوەو وورەی پێنەهێشتن، بۆیە ڕۆژی یەکشەممە بەدرێژایی ڕێگاکە هیچ بەرەنگارییەکی وامان نەدەبینی و، پێدەچوو یەکێتی نیشتمانی کوردستان لەهەموو لایەکەوە بەرەو شوێنە سەختەکانی سلێمانیان کشابێتنەوە.

ڕۆژی دواتر من و "کۆرت شۆرلە"ی ڕۆیتەر لەسەر دووڕیانێکی گەورەبووین کەهەر چەند میلێک لەخۆرهەڵاتییەوە پێشمەرگەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان چاوەڕوانی فرمانبوون تا بزانن چی بکەن. هێشتا چێشتەنگاوبوو بەڵام گەرماکەی ئەوەدانەبوو. لەپڕ گوێمان لێبووکوڕێکی گەنج لە پشتی پیکابێکەوە هاواری کرد: کێ دوو شوێنی خۆڕایی بۆ سلێمانی دەوێت؟ دوو پێشمەرگە خۆیان هەڵدایە ناو پیکابەکەوە. بەمجۆرە هێزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان بەرەو بەنداوی دوکان کەبەناو ئامانجێکی ئەتەوایەتیبوو چونکە یەکێتی نیشتمانی

کوردستان لەوێستگەی کارەباکەیەوە، لەداخی هەولێر لەدەستچوونەکەی کارەبای لەهەولێر بڕیبوو.

هێزە بێ سەرو بەرەکەی پارتی دیموکراتی کوردستان، کەلە ٥٠٠٠ کەس و لەهەموو تەمەنێک پێکهاتبوو بەهەمەجۆر ئۆتۆمۆبێلی سوخرە؛ لوری، پاس، تایبەت دەڕۆیشتن. شۆرک پێش چوونە "سەرایلۆ"کەی تا هەواڵەکانی جەنگی بۆسنە بگەیەنێت، بۆ نزیکەی ساڵێک (١٩٩١-١٩٩٢) لەکوردستاندا کاری کردبوو، وەک سەربازێکی کارامەش دوودڵ بوو لەوەی کەپچوکترین ئامۆژگاری و وریایی سەربازیانە پێشێل نەکەن، خۆشم هەمان دڵەڕاوکێم هەبوو. شۆرک شتێکی وایکرد کەلەگەڵ پێشی کاروانەکەدا بین کەپێشمەرگەکان لەوێوە لەلایەن دوو سەرکردەی پارتی دیموکراتی کوردستانەوە بەردەوام هانەدەران تا هیچ گیرنەبن و دەرەوپێشەوە بڕۆن. ئەو دوو سەرکردەیەش رۆژ نوری شاوەیس و فازیل میرانی بوون کەکاتی خۆی ئۆتۆمۆبیلی دەستی دوویان لە "ئاشڤیل"[68] دەفرۆشت. یەکبینە بەپێشمەرگەکانیان دەوت "مام جەلال والەپێشتانەوە" و "ئەیسا با ئەم هەلە لەدەست نەدەین و کۆتایی پێبهێنین".

بەلای چاپخانەیەکی چۆڵکراودا ڕەتبووین کەهەرچەند ڕۆژێک پێشتر کاتێک بۆ چاوپێکەوتنی ئاڵەبانی دەچووم ئانم تیادا خواردبوو. کوتوپڕ لەخوارووی شەقامەکەوە بەلای خۆرهەڵاتدا لەچەند گردێکی بەرزەوە تەقە دەستی پێکرد. ئەوکاتە هێزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان پارێزگەرانیان بڵاوکردەوەو دۆشکایەکیان هێنا کەلەپیکابێک بەسترابوو. هەر لایەنەو پێشمەرگەیەکیان لێکۆڕلو، لاشەکانیان خستنە پشتی پیکابێکەوە. کاروانەکە بۆ بەرەوپێشەوە دەڕۆیشت. هەر نیوسەعاتێک دوای ئەوە، کەپێشمەرگەیەکی یەکێتی نیشتمانی لەڕۆخی شەقامەکەوە تاکە تاکە تەقەیدەکرد، تەقەکانی لەشۆرک و من و شۆفێرەکەو وەرگێڕە کوردەکە دەکرد، گوللەکانمان ئەوەندە لێوە نزیکبوو بەسەرماندا ویزەی دەکرد. پێشمەرگەکانی پارتی هەموو بڵاوەیان لێکردو خۆیان کەلاخست. شۆرک ناچاربوو چاوەڕوانی نەمانی تەقەبکات، بەڵام ئارامی لێبڕاو بەپەلە خۆی هەڵدایەوەناو ئۆتۆمۆبێلەکەو جوونەیەکی واشیکرد کەبەدوای کەوین، بەهەمان شێوەو وریاییەوە شۆفێرەکانی تریش دژەیانکردو بۆ دەربازبوون لەو گێژاوە زۆر بەخێرایی بەرەو دواوە گەڕانەوە. من هەستمکرد زریکە لەناوەندی پشتمەوە هەستا، بۆ ساتێک واهەدەزانی پێکراوم، لەدڵەوە زۆر لەخۆم پەستبووم چونکە کەوتبوومە شەڕێکی وا بێسەروبەرەوە.

---

[68] پایتەختی ولایەتی "تینیسی" ئەمریکاو شارێکی بچووکی ولایەتی "ئەرکەنساس"یشە

دەرکەوت زەردەوڵە پێوەیداوم و ئازارەکەشم لەوەوەیە، ڕاستییەکەشی شەڕەکە ئەوەندەی نەخایاند. مووشەک هاوێژو تفەنگی دژەفڕۆکە، کەبەسەر لۆری گەورەوە دابەسترابوون، جاروبار بۆ دەمکوتکردن یان شوێن پێچۆڵکردنی پێشمەرگەکانی یەکێتی، تەقەیان بەناو چیاکاندا دەکرد. شۆڕە هەر بۆڵەیدەهات و دەیوت "تاقە هاوەنێک ئەمانە دەمکوت دەکات" پێدەچوو یەکێک لەوانەی یەکێتیش هەمان بۆچوونی بووبێت. کاتێک لەوشوێنە بەرپەرەڵاییەدا نزیکەی دەرزەنە هاوەنێک دای بەسەر شەقامەکەدا و نێو دەرزەنێک پێشمەرگەی پارتی دیموکراتی کوردستانی بریندار کردو بەئارامییەوە چاوەڕوانبوون بۆ دواوەیان بگوێزنەوە. هەرچەندە ئەو ڕۆژە پارتی دیموکراتی کوردستان چەند کەسێکی لێکوژرا بەڵام لەپاشنیوەڕۆکەیدا بیست میلێک چووبوونە پێشەوەو دوکانیشی گرت و دەرکەوت کە ڕۆژی پێشوو یەکێتی نیشتمانی کوردستان هەرچی پرۆگرامی کۆمپیوتەری کۆنترۆڵکردنی کارەبادەرەکان هەبووە لەگەڵ خۆیاندا بردبوویان.

کەبەرزانی هات و لەگەڵ یاریدەدەرە نزیکەکانیدا لەبن سێبەری درەختێکدا دانیشت خەندەی ڕەزامەندی دەموچاوی گرتبۆوە، بڕیاربوو کەپارتی دیموکراتی کوردستان لێرە لەدوکان، گیرابێت و نایەوێت هێرشەکەی دژ بە دوژمنە بێوەرەکەی ڕابگرێت. بەرزانی بڵاویکردەوە کەڕۆژی دواتر هێزەکانی هەڵەبجەی نزیک سنووری ئێرانیان بەرەو سلێمانی دەکەونەڕێ، تا بۆ جیهانی بسەلمێنن کە ئەو تۆمەتەی تاڵەبانی دەیخستە پاڵیان بەدرۆبخەنەوە کە گوایە سوپای عێراق لەشەڕەکەدا بەشداری پارتی دەکات. من لەگەڵ سەرۆکی ئەندازیارانی بەنداوەکەدا، کە پیاوێکی زۆر بەوێڵە، وامان ڕێکخست لەو شەوە لەماڵی ئەودا بەسەربەرین. هەر کە گەیشتینە ئەوێ تەماشامانکرد ئەندامانی سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان لەسەر چیمەنە تازە بڕاوەکەی کەبەسەر گۆمی دوکاندا دەڕوانێت کەوتبوونە ریسکی فڕکردن. خانەخوێکەمان پێی لێ بە زەویدا داین و وتی دەبێت بەم بۆنەیەوە بۆماسی خواردن و نانی ئێوارە هەر بمێننەوە.

لەدەوروبەری سەعات ٩ی شەودا تەترێکە گەیشت و هەواڵی گەیاند کە سلێمانی لەدەمەدەمی ئێوارەدا گیراوە. هێزەکانی هەڵەبجە سلێمانیان بەبێ تەقە گرتبوو. لەناو چیمەنی ماڵی ئەندازیارەکەدا و لەبن ئەستێرەکاندا نووستین. کاتێک بەیانی سەعات شەش بەئاگاهاتین هێزەکانی پارتی بۆ تەواوکردنی گرتنەکەی سلێمانی کەوتبوونەڕێ، ئێمەش بەرەو سنوور بەڕێ کەوتین، لەدوا چەند میلدا بەئۆتۆمۆبیلەکە بەلای چەند کەسێکی یەکێتی نیشتمانیدا ڕەتبووین کە لەوناوەدا بڵاوببوونەوەو بەپێ ڕووەو سنوور دەڕۆیشتن، چاویشمان بەچەند کەسێکی چینی ناوەنجی کەوت کەبەر لە ٤٨ سەعات ڕووەو چیاکان کەوتبوونەڕێ و ئێستا بۆ سلێمانی دەگەڕانەوە، کەزۆربەیان لەو چاوەڕوانییەی سەر سنوور تەواو پەستبوون چونکە ئێرانییەکان

سنوورەکەیان داخستبوو نەشیان دەکردەوە. ئەمیش لەشێوەی ڕەوەکەی ١٩٩١ بەڵام بچووکتر هەمەجۆر ئۆتۆمۆبێل؛ لۆری، تراکتۆر، پاس پەنگی خواردبۆوەو چاوەڕوانی ئەوەبوون ئێران بیر بگۆڕێت.

لەشاری پێنجوێنی ناو چیاکەو لەڕۆخی ڕێگاکەدا چاومان بەسێ لاوی پۆشتەوپەرداخ کەوت دەیانویست بڕیاری کارێك بدەن بۆ خۆیان، هەرسێکیان ئینگلیزیان باش دەزانی، کوڕەکەیان لەگەڵ ڕێکخراوێکی جیهانیدا کاری مرۆڤانەی دەکردو دوو خوشکەکەشی لەزانکۆی سلێمانی مامۆستابوون. دوو ڕۆژ پێشتر کە یەکێتی نیشتمانی کوردستان خەریکی شار چۆڵکردن بووە ئەمان لەسەر سووربوونی خوشکە گەورەکەیان، کە یەکبینە دەیوت ئەمە "غەدری مەسعود"ەو ئۆتۆماتیکیانە "دیسان هاتنەوەی بەعس"ی بەدوادا دێت، تۆقیبوونو هەڵاتبوون، زۆریش لەو ڕووداوانە دەترسان کەدەبێت لەشارەکەیاندا ڕوویدات. ئەی بۆ ناچنە ئێران؟ ساڵی ١٩٩١ وامانکرد بەڵام بگرە ئێرانییەکان لەسەدام حسێنیش خراپتربوون.

دوای چارەکە سەدەیەك لەسزادانەکەی عێراقو پێنج ساڵ پشێوی ناوخۆ زۆربەی کوردە بێچارەکان بارەکەیان وا هەڵدەسەنگاند. ڕاستییەکەشی خۆگریو بەوورەیی کورد بەرامبەر هەموو ئەو کارەساتانەی بەسەریاندا هات بڕوایەکی چەسپاوی وای لێیان دەویست کە گۆڕانی بارەکە بە جۆرێك بخاتەوە بەلای بەرژەوەندی خۆیاندا وەرچەرخێت. لەسەرەتاوە هاوپەیمانە خۆرئاواییەکان ڤیتۆیان لەدژی هەموو پرۆژەیەك دادەنا کەباری ئابووری کوردستانی ببوژانایەتەوە، ئەویش -ئەگەرچی ئاشکرا نەکرابوو- هەرلەبەرئەوەی ئەوەکو تورکیا تۆمەتێکی وابخاتە پاڵ واشنتۆنو لەندەنو پاریس کە هانی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی بدەن. بێگومان سووریاو ئێرانو عێراقیش بەخراپ هێشتنەوەی باروبۆخی ئابووری کوردی عێراق شادبوون. کوردەکان بەڕەسمی ئاگادارکرابوون کە ئەگەر لەگەمارۆی ئابووری بەدەرنرێن ئەوا لەبەرژەوەندی عێراق دەکەوێتەوە چونکە ڕێ بۆ دۆستەکانی عێراق خۆشدەکات داوای هەمان شتی بۆ بکەن.

لیژنەی سزادانی گەمارۆی ئابووری نەتەوە یەکگرتووەکانی سەر عێراق ڕێگای هێنانی پارچەی سپێری بۆ ئەو چەند کارگەیە نەدەدا کە لەباکووری عێراقدا هەن، دیسان ڕێگای هێنانی مەکینەی دروستکردنی پاڵاوتەیەکی بچووکی نەوتیان نەدان تا لەپاڵاوتنی ئەو تۆزەنەوتەی ژێر دەستەڵاتی کورد خۆیدا بەکاری بهێنن. تورکیا نەیهێشت ڕێکخراوێکی مین هەڵگرەوە کەرەسەی تەکنیکی بۆ هەڵگرتنەوەی ئەو چەندین ملیۆن مینەی لەدوای شەڕی ئێران عێراق بەجێمابوون بەرێت، ئەوەکو "پەکەکە" سوودیان لێببینێت بەڵام پێداگرتن بەم رادەیە بۆ ڕێز لەبڕیارەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان، پێشێلکردنی زۆری لەسزادانە نێو دەوڵەتییەکەی سەر عێراق ڕانەگرت. بەمجۆرە ئەم بیانووە لنگەرقوچکراوانەی خۆرئاوا ڕێی دا بەکورد گەنم بەعێراق بفرۆشنو، سوود

له باجی بازرگانیتییه چەورەکەی گازۆیلی نێوان حکومەتی عێراق و تورکیا وەربگرن و، نرخی ئەو کارەبایەش بەدۆلار بدەن کە لەعێراقی دەکڕن، کەچی ئەمەوا بایی ٤٠٠٠ دۆلار پارچەی سپێری پێویست بۆ چاککردنەوەی بەستەی تەلەفزیۆنەکەی دهۆکیان بکڕن.

خۆشحاڵی کورد بەوەی کەلەدەست ڕژێمە ستەمکارەکەی سەدام حسێن ڕزگاریان بوو کاریگەری وایکرد تا چەند ساڵێک ئیشیان بڕوات. یەکەم هەڵبژاردنی ئازادانەی مایسی ١٩٩٢ی کوردی باکووری عێراق خۆشی و شانازییەکی وای پێبەخشیبوون بەهۆیانەوە دیاربوو؛ هەرئەوەش هۆکاری خۆگریانبوو لەبەرامبەر هەموو ئەوئێش و ئازارەیانەدا بێ ئەوەی گلەیی لەبەختی خۆکردنیان پێوەدیاربێت. ئەمێش و ئەڵەکانی هەڵبژاردنەکەشدا کوردم هێندە دڵخۆش نەبینیوە، بەڵام لەلایەکی تریشەوە ناکۆکی نێوان بەرزانی و تاڵەبانی قووڵتر دەکردەوە. هەڵبژاردنەکە لەبەرهۆیەکی سەرەکی هێنرایە ئاراوە، ئەوەبوو کەبەرزانی لەدانوستانە دوورو درێژەکەی بەغدایدا گەیشتبووە دوا هەنگاو، لەڕێی هەڵبژاردنەوە پێویستی بەڕەوایی هەبوو تا ڕێککەوتنەکەی کۆتایی پێبهێنێت. لە هەمان کاتیشدا تاڵەبانی بازاڕگەرمی بۆجۆرە لیبراڵییەتێکی دەکرد کەهێز پەیدا نەبوو، تا بەرزانی والێبکات داواکەی لەو ئۆتۆنۆمییە تێپەڕێنێت کەساڵی ١٩٧٠ لەنێوان باوکی و سەدام حسێندا کراو هیچ کاتێکیش بەتەواوەتی جێبەجێ نەکرا. لەدەنگدانەکەدا کە (مەرەکەبێکی تایبەتی لەئەڵمانیاوە بۆ هێنرابوو، بەڵام دەرکەوت بە پێچەوانەی ڕاگەیاندراوەکەوە دەسڕایەوە) بەرزانی و تاڵەبانی هەر یەکەیان خۆی ڕاگەیاندو تاوانی دەستێوەردانیان دەدایە پاڵ ئەوی تر پارتە بچووکەکان هیچ کامێکیان لانی کەمی ڕێژەی دیاریکراوەکەیان نەهێنا، کەسەدی ٧ کۆی دەنگەکانبوو، بۆیە دوورخرانەوە. خۆزگەئەر کورسییان دەستگیر بوایە، ئەوا وەک هەندێ کورد پێیان وایە ڕەنگە شەڕەکە هەڵنەگیرسایەو ڕۆڵێکیان لەنێوانیاندا بیوایە).

لەدوو کۆبوونەوەی گەرەلاوژتەدا کە هەریکبوو شەڕ لەنێوان هەردوو سەرکردەدا هەڵبگیرسێت، زۆر بەزەحمەت و بەچارەسەرێکی وا کەزۆر ژیرانە نەبوو، سێ ڕۆژ دوای هەڵبژاردنەکەش خرایەڕوو، مەترسییەکە دوورخرایەوە. گەلێک لەو کوردانەی کە لەبەکارهێنانی هێز زۆر بێزاربوون، دواتر پێیان وابوو کە ئەو چارەیە نەبوایە شەڕ هەر لەو کات و شوێنەدا هەڵدەگیرسا، بەڵام وەلش وورەی خەڵکی هەر بەرزبوو. خۆشی ڕزگاربوونیان لەستەمەکەی بەغدا وورەی خەڵکەکەی بەبەرزی هێشتبۆوە. ناکۆکییە کۆنەکانیان هەرچۆنێک بووبێت و هەریەکەشیان چۆن بیری لەداهاتووی کوردستان کردبێتەوە، پێشمەرگە دڵخۆشەکانی هەردوولا بازگەی

هاوبەشیان دانا، بازگەکانیشیان بەئاڵای زەردی پارتی دیموکراتی کوردستان و کەسکی یەکێتی نیشتمانی کوردستان رازاندەوە.

لەو رۆژانەدا گوشاری دەرەوە بەگشتی و واڵاتە یەکگرتووەکان بەتایبەتی، کە وەک بنەمایەک هەمیشە لایەنی هەڵبژاردنی دەگرت، بارستەی هەڵتەکێسانەوەی شەڕەکەیدا. واڵاتە یەکگرتووەکان زۆر لەوە پەشێدەبوو کاتەی رۆژی هەڵبژاردنەکەدا بەرەسمی نوێنەری هەبێت، چونکە لەوە دەترسا کەبەلایەنگری کوردە جیاخوازەکان دابنرێت. (کۆلۆنێل "تاب"ی خانەنشین کەبەنوێنەی هەڵبژاردنەکەوە بۆ سەرخوانێکی تاڵەبانی ئامادەبوو، چاوەڕوانی ئەوەبوو کە فڕۆکەکانی هاوپەیمانان بەئاسمانی ئەو ناوەدا بفڕن تا بڵێت "ئەوەتا جۆن مێجەر و جاجی بووش دەنگی خۆیاندەدەن") لەئەنجامدا پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان لەسەر بەشکردنی دەسەڵات رێککەوتن و پارتی وازی لەو کورسییە زیادەی خۆی هێنا تا هەریەکەیان ٥٠ کورسی هەبێت. بەرزانی و تاڵەبانی وەک تەکتیکێک هەڵبژاردنی رابەریان بەلاوەنا، کەتیایدا سەرۆکی پارتی دەنگی زیاتری هەبوو بەڵام لەقۆناغی یەکەمدا سەدی ٥٠ی دەنگەکانی بەدەستنەهێنابوو. بەهەرحاڵ براوەی گەورە لەم هەڵبژاردنەدا تاڵەبانی بوو کەهەمیشە پروپاگەندەکانی دژی هەر رێککەوتنێک بوو لەگەڵ سەدامدا و لایەنی فیدراڵی گرت کە هەنگاوێک لەپێش رێککەوتنە ئۆتۆنۆمییەکەی ساڵی ١٩٧٠ەوە بوو.

دوای ئەوەی حکومەت و پەرلەمانی کورد لەتەموزی ١٩٩٢دا بەگەڕکەوتن ئیتر بۆماوەیەک لایەنبازی ئەو بایەخەی نەما، بەڵام لەکانوونی دووەمی ١٩٩٣ەوە، هەندێک لە کوردەکان ئەم بەشکردنەی نێوان دوو لایەنەکەیان بەلاوە کۆسپبوو لە بەدیهێنانی دەستکەوتەکاندا، چونکە وەزیرێکی پارتی ئۆتۆماتیکیانە دەبوا جێگرێکی یەکێتی هەبوایە و بەپێچەوانەشەوە. دۆستێکم وتی: "زۆری نەبرد ئەم سیستەمە تەواو لەسەرجەم فەرمانبەرایەتییەکاندا هەموو پلەیەکی گرتەوە، هەر لەئەنزالەوە بیگرە تا بەچاپچییەکانیان دەگات". بەهۆی ئەوەی پارەکە بەهۆی سووکە ئەوەی ساڵی ١٩٩٤ی نێوان دوولایەنەکەوە زۆر روو لەخراپەبوو. لەسەردانێکی شوباتی ١٩٩٦مدا بۆ باکووری عێراق، چەند برادەرێک خۆیان بۆ ئەدەگیرا کێتووڕەیی خۆیان دەرئەبڕین. مونتیەد یونسی دۆستم پێی وتم: "کوردی ئاسایی ژێردەستەڵاتی پارتی دیموکراتی کوردستان رقیان لەمەسعود دەبێتەوە، ئەوانەی ژێردەسەڵاتی یەکێتی نیشتمانیش رقیان لەتاڵەبانی دەبێتەوە".

ڕێژەی لایەنگریی خەڵکی بۆ پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان بەرادەیەکی وا کەمبۆوە کە کەس بەدەنگی ئەو داوایانەیانەوە نەدەچوو کەلە تەلەفیزیۆنەکانیانەوە بۆ بەخشینی خوێن بەپێشمەرگە زامدارەکانیان بڵاودەکرایەوە، لە کاتێکدا

لەساڵی ١٩٩٢دا بەهەزارانیان بۆ خوێن بەخشینی ئەوکەسانە دەچوون کە بەرتەقینەوەی ئۆتۆمۆبێلێکی مینکراوی عێراقییەکان کەوتبوون. مونیەمە پێی ڕاگەیاندم، لەگەڵ ئەو گرانییە ناهەموارەو، ئەو باجە زۆرەی هەردوو لایەنەکە دایاننا، جا لەبازگەکاندابوایە یان بەشێوەی تر "هەرکەسێك ٥٠٠ دۆلاری شك بېردایە هەولێدەدا لەوڵات دەرچێت، ئەگەر خۆشی نەبوایە کوڕەکەی، تا پارە پەیدا بکات‌و بۆ خێزانەکەیی بنێرێتەوە". ژیانی خەڵکی شار لەهەموان خراپتربوو، لەپێناو بژێویدا زۆربەیان بۆ گوندە وێرانەکانیان چوونەوە کە بەیارمەتی ئەمریکاو وڵاتە خۆرئاواییەکانی دی دروستدەکرانەوە. بەسەدان پزیشك‌و ئەندازیارو پرۆفیسۆرو خاوەن پیشە، کە بۆ ژیان زۆر پێویستبوون‌و یەکێینە لایەنگری کێشە نەتەوەییەکەیان بوون، گەیشتنە ئەوەی هەرچییەکیان هەیە بیفرۆشن، کە هیچیشیان نەما سەری خۆیان بۆ دەرەوە هەڵگرت.

ئەوەی کە بەتەواوەتی خەڵکەکەی بێزارکردبوو ڕەفتاری چەکدارەکانیان بوو کەبە ئارەزووی خۆیان خەڵکیان لەماڵەکانیان دەردەکرد، کە تەنانەت سەدام حسێنیش لە شارەکاندا دەستی بەسەر خانووی کەسدا نەدەگرت‌و زیاتر کاری وای لەگەڵ ئەو گوندانەدا دەکرد کە دەستەڵاتی بەسەریاندا نەدەشکا. ڕێکخراوی لێبوردنی نێودەوڵەتی ڕاپۆرتێکی لەحوزەیرانی ١٩٩٤دا دەرکرد نوسیبووی "زۆر سوکایەتییە کەئەو کوردانەی ماوەیەکی زۆر هێزە عێراقییەکان مافیانی پێشێلدەکرد جارێکی دی بەدەستی سەرکردەکانی خۆیان وایان لەگەڵدا بکرێت".

ڕاپۆرتی شوباتی داهاتووی ڕێکخراوی لێبوردنی نێو دەوڵەتی، پارتی "دیموکراتی کوردستان‌و یەکێتی نیشتمانی کوردستانی، سەبارەت بەو پێشێلکردنانە "بەتەواوەتی بەرپرسیارکرد" کە، ئازاردان‌و، ئەشکەنجەو، دیلکردنی بێ حساب‌و، کوشتنی ئەنقەستی سیاسییە کێبەرکێکانیان‌و خۆپیشاندەرانی ئاشتیانەو بەدیلگیراونی یەکتریان دەگرتەوە. ڕێکخراوەکە دەڵێت: "پشتگوێخستنی بنەما سەرەکییەکانی مافی مرۆڤ کەبەئاشکرا سەرکردە کوردەکان لەئەستۆی خۆیانگرتبوو، داخی لەهەمووی زیاترە، چونکە هەر ئەو بنەمایانەبوون کەحکومەتی عێراق یەکبینە پشتگوێخستبوون، ئەوەش کۆتایی نەهاتنی ئازارو ئەشکەنجەی کوردی عێراقی دەگەیاند". بێگومان ئەم دەستدرێژیانە چالاکەکانی مافی مرۆڤی خۆرئاوایان پەستکردبوو. لەلایەکی تریشەوە ڕێکخراوی چاودێری مافی مرۆڤی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست "هیومان رایتس ووچ" بۆ ماوەیەك لەگەڵ چەند حکومەتێکدا خەریکبوو تا کارێك بکرێت حکومەتی عێراق لەسەر کورد قڕکردن "جینۆسساید" بەرەو ڕووی دادگای دادوەریانەی نێودەوڵەتی بکرێتەوە. بەهەرحاڵ ئەومندەی نەبرد ئەو هیوا زۆرەی بە "ساڵی دەست تێوەردان" لەکارەساتەکانی تری دونیادا هەبوو ئەو توندو تیژییەی نەماو کاڵبۆوە، وتەی "ناوچەی ئارام"

بووە قسەیەکی هیچ و پوچ. ناوچەی پارەمەتییە مرۆییەکان" کەمێژە فەرەنساییەکان لەتەموزی ١٩٩٤دا لەڕواندا دایانمەزراند درەنگ هاتەدەست و بەفریای رزگارکردنی توتسییەکان نەکەوت و بەپلەی یەکەم تەنیا پیاوکوژەکان سوودیان لێوەرگرت. لەبۆسنیاش ئەو "ناوچە ئارام"ەی نەتەوەیەکگرتووەکان دەیپاراست لەسریبرینیسادا، لەساڵی ١٩٩٥دا بەهەزاران موسڵمانان بەدەستی سەربازە بۆسنیە سربییەکان کوژران.

لەکوردستاندا پێنەدەچوو بەرزانی و تاڵەبانی لەو ڕووداوانەی دەوروپشتی خۆیان بەئاگابووبن. ڕاستییەکەی هیچیشیان هەوڵی شاردنەوەی پێشێلکردنەکانیان نەدەدا. بەرزانی لەشوباتی ١٩٩٦دا بەخۆمی وت: "شەڕو پێشێلکردنەکانی ماف مرۆڤمان زیانێکی وای بەکێشەی کورد گەیاند لەباسکردن نایەت، من لەبینینی دۆستە بیانییەکانماندا ئەوەندە شەرمەزارم لەپێشەوازی کردنەکەی ئێوەدا دوودڵبووم" من هیچ بەڵگەیەکی وام لانەبووە کە گومان لەدڵسۆزییەکەی بەرزانی بکەم، بەڵام دانپێدانان و خۆ بە بەرپرسیاردانانی ئەو هەڵە ناڵەبارانەی ساڵانی رابردوو، بەگرنگی و پڕکێشیکردنەکەیەوە لەقسەی بۆش بەولاوە شتێکی دی نەبوو. زۆر ئاسانبوو بۆهەر یەکێک لەسەرکردەکانی گازندە لەوی تر دونیای دەرەوەبکات، جیهانی دەریشەوە سەرزەنشتی ئەولان بکات. بەڵام ئەم توندوتیژییە بێ مانایە پێنەچوو کۆتایی نەیەت. بەڕای ڕەخنەلێگرانی کوردەوە، لەمێژە دەڵێن ناکۆکییە توندو تیژییەکەی نێوانیان بۆماوەتەوە، بەڵام کوردو سەرجەم عێراقییەکانیش دیارەی دەستەڵاتە نزیکە ٣٠ ساڵییەکەی بەعسیان پێوەدیارە. چەوساندنەوە، تۆقاندن، خۆسەپاندن هەموو عێراقییەکانی زاڵمترەك کردبوو بەڵام هیچیانی بەڕادەی کورد نەتۆقاندبوو.

چەندین ساڵ ئەو کۆمەڵە کەمەی لەپاڵ بەرزانی و تاڵەبانی و سەرکردە نەتەوەییەکانی دیدا شەڕیان دەکرد، لەسەختترین ناوچەی دونیادا قەتیسکرابوون. پێشمەرگە لەساڵی ١٩٩١دا بۆ یەکەمین جار دەستی بەسەر شارە کوردییەکاندا گرت، کارامەیی و لێهاتووییەکی وایان بۆ بەڕێوەبردنی بەڕێوەبەرایەتییەگشتی و دەزگا دارایییە میرییەکان نەبوو، بەتایبەتی کە کارامەیی و لێهاتووییان تەنیا لەشەڕی پارتی زانی و خۆئامادەکردنی ئایدۆلۆژیانەدا هەبوو. سەریان لەنەمانی کولتورە کوردییەکەی هەموو کاتێك پیایاندا هەڵدەدا سوورمابوو. ئەمەش بەلای ئەولانەوە کۆتایی ژیانی کۆمەڵگا گوندنشینییەکانی دەگەیاند کەسەدام حسێن بەکاولکردنی گوندو گۆڕینەوەی بەژیانی ناو "شارانی سەرکەوتن" کە لەبری ژیانە کۆمەڵایەتییە کۆنەکەیان لەم شارانەدا کارەبا و سەرپەرشتیارێتی پۆلیس و ئامادەکردنی بەعسیانەی قوتابخانەکان لەئارادابوو، لەبنچەوە هەڵیکێشابوو ئەو کوردانەی خوێندنیان لەدەرەوە تەواو کردبوو پێوەندیشیان بەبیرە هاوچەرخەکانەوە هەبوو، یان هەر نەگەڕانەوە یان جاروبار سەردانی

کوردستانیان دەکردەوە، یان دەگەڕانەوەو بەناهەموارترین شێوە هەردەمەی لەسەر پەتێك پاریاندەکرد.

لەسەردانەکەی هەولێری شوباتی ١٩٩٦مدا لەمونەیەدم پرسی، ئەم هەموو چەرتیانە لەکوێوەهاتوون؟. مونەیەد بەبیری هێنامەوە کەچەند ساڵێك پێشتر باسی چاوپێکەوتنێکی خۆمم لەگەڵ نزار حەمدوندا بۆ کردووە، ئەوکاتە لە ڕۆژانی جەنگی ئێران عێراقدا باڵوێزی عێراقبووە لە واشنتۆن و توانایەکی زۆری هەبووەو بەرلەوەی ببێتە باڵوێزی بەغدا لەنەتەوە یەکگرتووەکاندا خزمەتێکی چاکی وڵاتەکەیی کردووە. مونەیەد وتی "ئەی پێی نەوتبوویت لەماوەی ساڵێکدا کورد بەچۆکدا دێت و لەسەدام دەپاڕێنەوە کە بگەڕێتەوە بۆ باکووری عێراق؟" مونەیەد بەبیری هێنامەوە کە "ئەو چاوپێکەوتنەم لەساڵی ١٩٩٢دا بوو". ئەوکاتە زۆر بەم قسەیە پەستبووم پرسیم: ئەی ئێستا چۆن؟

بەپەشۆکاوی وەڵامی دامەوە "ماوەیەکە خەونێك دەبینم بەوەی کەسەدام دەگەڕێتەوەو چەکدارەکان دەردەکات و، ئەمجا بۆخۆشی دەچێتەوە بەغدا تا کوردانی ڕێك و پێك شەرەفمەندانە ژیان بەسەربەرن". وەڵامەکەیی قووتدایەوەو ئەمجا وتی:" خراپم تێمەگە،من شانازی دەکەم کە کوردەو حکومەتی خۆم هەبێت، بەڕاستی هیچ کوردێك نییە بیەوێت بچێتەوە باوەشی سەدام، بەڵام قسەکانی من لەوەوەیە کە کورد ئازارێکی زۆری بەدەست ئەم پەنجا بەپەنجایەو حکومەتە چەکدارەکەوە چەشتووەو هیچیشی بەهیچ نەکردووە". ئەم خەونەی مونەیەدم بەگەورە لێپرسراوانی هەردوولایەنەکە گەیاند، بەو نیازەی تووڕە بن یان بەرگرییەکی بەجێیان بۆ سوودی بەڕێوەبەرایەتییەکەیان لێ ببیستم. بەڵام هەر ڤانیان بادا تەنیا یەکێکیان نەبێت پرسیارێکی کرد: "جاچیمان پێدەکرێت؟".

هێشتا سێ هەفتەی تەواو بەسەر ڕووداوەکەی هەولێردا تێنەپەڕیبوو کە پیلیترو لەئەنقەرە چاوی بەبەرزانی کەوت و دەرکەوت ئەمەریکاش هەمان هەڵسەنگاندنی بۆ بارەکە هەیە. لەم کۆبوونەوە بێئاکامەدا دیاربوو هەردوولا دەیانویست زەرەر لەنیوەی بگەڕێتەوە، هەریەکەشیان دەیویست لەئیازی دووری ئەوی دیبان تێبگات. هەردوولایان کاتیان پێویستبوو. ئەوکاتە دوومانگ کەمتری بۆ هەڵبژاردنی سەرۆکی ئەمەریکا مابوو. بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکا دەیویست وای دەرنەخات کەهەموو شتێکی لەدەستچوویێت چارێشی نەمابێت، بەتایبەتی کەڕەخنەگرانی سیاسەتی بەڕێوەبەرایەتی لەواشنتۆن لەبەردەم کۆنگرێسدا ئەو بارەی باکووری عێراقیان بەتێکەوتنەکەی ساڵی ١٩٦١ی سەرۆك کندی "کەندلوی بەرازان" بەراورد دەکرد. لەم کاتەدا بیرنوسی قسەکەری وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا بەرزانی بەپیاوێکی "زۆر گرنگی باکووری

عێراق" دانا، بەمەش دەیویست بەرپرسیارێتی ئەمریکا بەوە قایلبکات کە بەڕێوەبردنی کوردستانی عێراق بەدەست تاکە سەرکردەیەکی کارامەو بەتواناوە بێت باشترەو هەموو شت ئاسان دەکات. لەو ڕۆژانەدا دیپلۆماتێکی خۆرئاوایی لەئەنقەرە بەتەوسەوە وتی: "بەرزانی بەیارمەتی سەدام هەموو کوردستانی هەڵلووشی و ئێستاش دەیەوێت ئێمە جارێکی دی دەستی تەوقە لەگەڵکردنەوەی بۆ درێژ بکەینەوە".

بەرزانی پێویستی بەوەبوو کوردی عێراق بەوە دڵنیا بکاتەوە کە ئەمریکاییەکان نەگەیشتوونەتە ئەو بڕوایەی ئەم بەتەواوەتی خۆی بەسەدام فرۆشتبێت. یاریدەدەرەکانی بەرزانی زانیاری وایان دەدرکاند کەئەو ئاما .یە هاریکارییـ ـی توندوتۆڵ لەگەڵ ئەمریکادا ببەستێت، بەمەرجێك چەکی قورس و جۆرە گرەنتییەکی ڕای ـاتیٚ کە تا ئێستا هیچ حکومەتێکی خۆرئاوایی بەهیچ کەسێکی نەداوە، ئەگەر نا ئەوا وەك ڕوونیانکردەوە، بەرزانی ئەو دانوستانەی ١٩٩٢ی لەگەڵ سەدامدا نوێدەکاتەوە. بەرزانی دەیویست هەنگاوی زۆریاش بەرەو پێشەوە بنێت، هەڵبژاردنی نوێی ڕاگەیاند تا شێوەیەکی یاسایی بگەیەنێت و، بەپێی ئامۆژگاریکردنی ڕاوێژکارەکانی ڕەوایی بە تێپەڕاندنی سیاسەتەکەی بدات. بەرزانی بە دەرکردنی لێبوردنێکی گشتی بۆ هەموو ناکۆکەکانی بە جەلال تاڵەبانیشەوە، بۆ ئەوەبوو کە ڕەخنەگرەکانی بەلای خۆیدا ڕابکێشێت. فوئاد مەعسومی (یەکەم سەرۆك وەزیرانی کوردی ساڵی ١٩٩٢)کە گرنگترین دیل بوو لای بەرداو، نامەیەکیشی پیادانارد بۆ ئەو سەرکردانەی یەکێتی نیشتمانی کوردستان کە پەنایان بۆ ئێران بردبوو، تیایدا داوای "ئاشتبوونەوەی لەگەڵدا کردبوون و ماڵ دابوونیٚ بەشداری هەڵبژاردنیش بکەن. پەرلەمان کۆبوونەوەی کرد کە ٦٩ ئەندام لەکۆی ١٠٥ ئەندام تیایدا ئامادەبوون و، سەرۆك وەزیرانێکی نوێش لە پارتی دیموکراتی کوردستان دانرا.

بەڵام داخۆ بەرزانی کەسوێندی خواردبوو کوردستان بکاتە قەڵایەکی دیموکراسی و فرەلایەن"، ئەگەر بیویستایە دەیتوانی هاوپەیمانێتییەکەی عێراقی بپچڕێت؟ داخۆ وڵاتە یەکگرتووەکانیش جارێکی دی MCC، کەمیشانەی نوێبوونەوەی باوەڕ بەبەرزانی بوونی دەگەیاند، دەناردەوە؟ یان بەبیانووی دەربازکردنی ئەفسەرو بەکرێگیراوانی لەترسی ئەوەی ئەوەك ببنە قوربانی سیخوڕەکانی سەدام حسێن، نەیدەکرد؟ داخۆ وڵاتە یەکگرتووەکان ئەوەندەیان بەڵگە بەدەستەوە مابوو کەچەترە ئاسمانییەکەی بۆ ساڵی ١٩٩٧ نوێبکاتەوە؟ داخۆ تورکیا لەم بارەدا هەستی بەوە دەکرد کە ئەم چەتری ئاسمانییە لەبەرژەوەندییەتی و، کەلای خۆیەوە پشتگیری پێویستی مانەوەی هەندێکی نەك هەمووی دەکرد؟ شەش هەفتە دوای ڕووداوەکەی هەولێر، کاتێك یەکێتی نیشتمانی کوردستانی تاڵەبانی بوژایەوەو لەناوچەکانی

سنووری ئێرانەوە تا نزیک پایتەختی کوردستان کەهێزە عێراقییەکان دەیانپاراست، پارتی دیموکراتی کوردستانی ڕاونا.

هەرچەندە ئێران پێشمەرگەکانی یەکێتی نیشتمانی پڕچەک کردو تەقەمەنی زۆریشی دایەو بەتۆپیش پشتگیری کردبوون، بەڵام خێرایی هەڵمەتەکەی تشرینی یەکەم هەموو ئەوانەی ڕەخنەیان لەتاڵەبانی دەگرت سەرسامکردبوو. زنجیرە هێرشە کوتوپڕەکەی یەکێتی وورەی پارتی دیموکراتی کوردستانیان بەتەواوەتی هێنایە خوارەوەو شاری سلێمانی یان بەجێهێشت، بەڵام لەچەند ڕۆژێکدا پارتی دیموکراتی کوردستان لە هەوڵدانێکی بێئەنجامدا بۆ نوێکردنەوەی ئەو لافەی کە گوایە دەستی بەسەر هەموو باکووردا گرتووە، هێرشی بەرامبەریان دەستپێکردەوە، کەچی سەرنەکەوت و بەسەدان پێشمەرگەی لێکوژرا (دەیانوت هێزەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان کە هاتوونەتەوە ئەو ناوچانەی بۆ ماوەیەکی کەم جێیانهێشتبوو تۆڵەیان لەوکەسانە کردبۆوە کە دژیانبوون و گرتبوویانن و پارتیش هەمان شتی کردبوو، کەئەوەش ڕادەی بەتوانایی دەزگا ئاسایشییەکانی کوردو ئیمە خافڵکۆزییەکەیانی دەگەیاندو، کاریگەرێتی شێوازە بەدەکانی سەدامیشبوو). لاقلیدانی پاشایەتییەکەی کوردستانی مەسعود بەرزانی بەباچوو، کوردستانی عێراقیش بۆ هیچ زەمانەتێک بەدابەشکراوەیی مایەوە، بەشە خۆرئاواییەکەی بندەستی پارتی دیموکراتی کوردستانی زیاتر پشتی بە عێراق بەستبوو، بەشەکەی خۆرهەڵاتیشی ئێران دەستی بەسەریدا دەهێشت. لەدوایڕۆژانی تشرینی یەکەمدا پیلیترو گەڕایەوە ئەنقەرە تا سەرپەرشتی دانوستانی ئاگربەستی نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان بکات کە ئەندامانی ڕیزی دووەی سەرکردایەتییەکانیان دەیانکرد. بەرپرسە ئەمریکاییەکە بەهیوابوو لەڕێی دانوستانەکەوە پارێزگاری دەستەڵاتی واتەکەی بکات. بەڵام بەهۆی ئامادەنەبوونی سەرکردەکانیانەوە دانوستانەکە پووکەڵ بوو (پیلیترو لەکانوونی دووەمی ١٩٩٧دا جارێکی دی بۆ تورکیا گەڕایەوە تا لەگەڵ کوردەکانی عێراقدا زیاتر گفتوگۆبکات، بەڵام ئەویش سەرکەوتوو نەبوو).

لەدوەڕاستی ئەیلولدا کاتێک کەشتە ڕۆژئینییە کوردییەکانی سنوورم تەواودەکرد، بەرلەجێهێشتنی عێراق و گەڕانەوەی تورکیام، نووسینێکم بینی "بەخێربێن بۆ کوردستانی عێراق". لەدڵی خۆمدا وتم داخۆ گەر لەداهاتوودا بڕیارمدا جارێکی دی بگەڕێمەوەبەڕاستی بەخێرهاتنم دەکەن، یان ڕێی گەڕانەوەم نادەن. بەدرێژایی ساڵانی ڕابردوو بەرزانی و تاڵەبانی زۆریان لێدەکردم کە پڕ بە ئۆتۆمبێلێک پێشمەرگە بۆ پارێزگاریکردنم بەکرێ بگرم تا دژ بە بەکرێگیراوە عێراقییەکان کە کوشتنی پەیامنێرێکی خۆرئاوایی ئاواتیانە، قسەوباسێکی واش لەئارادابوو کە لەبری کوشتنی هەر خۆرئاواییەک بە ٧٠٠٠ دۆلار خەڵاتدەکرێن. تورکەکانیش پەڕینەوەی ڕۆژنامەنووسە بیانییەکانیان لە سنوورەکانیانەوە بۆ عێراق زەحمەتتر کردبوو. داخۆ ئەگەر عێراق یان ئێران دەست بەسەر کوردستانی عێراقدا بگرنەوە کورد هانی دۆستە

خۆرئاواییەکانی دەدائەوە سەردانی کوردستان بکەن؟ ئەی جارێکی دی پرکێشی ئەوە دەکەم کەمەوالّی شەڕێکی تری نێوان کورد خۆیان رابگەیەنم، کەلەبری ئێران و عێراق یان تورکیا دەیکەن؟ جا بەڕاستی من دەمەوێت لەنوێ هەواڵی شەڕێکی تری وایان ڕابگەیەنم؟ پەیامنێر پێویستە بێلایەن بێت. من کەلەبارەی کوردی عێراقەوە نووسیومە زۆر هەوڵی ئەو بێلایەنییەتییەم داوە، لەکۆتاییشدا، بەچاوپۆشین لەڕاو بۆچوون و هەستی پەیامنێرەکە، شتی یەکەم بەسەرهات و ڕووداوەکانە.

بەڵێ دان بەوەدا دەنێم سەرکێشیەکەی من لەوەوە بوو کە کورد لەو هەلومەرجەی ساڵی ١٩٩١ بۆیان هەڵکەوت کارێکە بکات دەستکەوتێکی دیار بەدیبهێنێت، بەڵام لەبەر زۆر هۆ کەخۆیان لەهەمووی بەرپرسیارنەبوون نەیانکرد. واش لەوەتەی من بۆ یەکەمین جار چوومەناو ئەو بەشەی عێراقی ژێر دەستەڵاتی کوردەوە، کە کەمێک لە ٥ ساڵ زیاترە، چەند دەوڵەتێك کەزۆربەیان پێشتر بەشێکی ئیمپراتۆرییەتە ڕووخاوەکەی شۆرەوی بوون و لێی جیابوونەوەو، هەندێکیشیان تا رادەیەك لەئاسیای ناوەڕاست و قەوقاسەوە نزیکبوون، چوونەناو نەتەوە یەکگرتووەکانەوە، کەچی کورد نەك هەر خەونی هێنانەدی دەوڵەتی سەربەخۆی زەحمەتبوو بگرە خەونی ئۆتۆنۆمییەکی راستەقینەشیان لەدەستچوو. تەنانەت وەك فەلەستینییەکانیش چاودێریان لە نەتەوە یەکگرتووەکاندا نییە. ئەو سەرکردە کوردانەی لەڕابردوودا بەدلنا دادەنران، یان مردن، یان راستگۆییەکەی خۆیانیان لەدەست دا، ئەوانەی کەماونەتەوە -لەرۆژگارێکدا وادەزانی چاکیان دەناسم و زۆریشم خۆشدەویستن- بەرزانی و تاڵەبانی بوون، ئەوانیش پێدەچوو گیرۆدەی خەرمانەوە بۆماوەکەیان بوویێتن کە قەرتکردنی خۆیانەو بەگوێی لێکدانەوەو شیکردنەوەی ژیرانەی نزیکترین و دڵسۆزترین یاریدەدەری خۆشیان نەدەکرد. وای لێهات هەرچییەکم لەکوردستاندا دەبینی، بەرادەیەکی زۆر هەستیان بە ترس و بێتوانایی دەکرد. لەم ماوەیەدا خەریکە تورکیا -کەسەیرەکە لەرەدایە- دەبێتە هیوای بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد، ئەویش نەك بەهۆی چالاکی گەریلاکانی "پەکەکە"وە کە هەرچەندە ئاستی شەڕکردنیان بڕچووە، بەڵکو چونکە دەستەڵادارانی تورکیا بەوەی کەبەرامبەر کورد دەیانکرد، سەبارەت بەجیایی پێناسەکەیان هەستیان دەبزواندن کەلە مێژبوو سڕیبوو.

ئەو درەنگانێك بەرلەوەی لەشاری زاخۆی سنووری عێراقەوە دەرچم، پزیشکێکی تۆقیووی کورد کەلەگەڵ رێکخراوێکی یارمەتیدەری بیانیدا ئیشی دەکرد، لەدوکانێکی تەلەفۆنی مۆبیل فرۆشی تەنیشت ئوتێل بەغدای شارەکەوە، لێم نزیکبۆوەو کەوتە قسەکردن. زۆر دڵنیابوو لەوەی کەئەگەر بگەڕێتەوە بۆ شاری سلێمانی ئەوا هەواڵگران و پۆلیسی عێراق دەیکوژن. سەبارەت بەوەی کە داخۆ دەتوانم یارمەتی بدەم و بڵێم لەگەڵ مندا کاردەکات تا لەعێراق دەربچێت پرسیاری لێدەکردم؟ ویستم تێی بگەیەنم کەزۆر زەحمەتە ئەو ئەمریکاییانەی ئیش بۆ

ئەوکەسانەی دەبنەپەنابەر دەکەن پێز لە هیچ بەڵگەیەکی مۆرکراوی من بگرن. ئەو قسانەم سوودیان نەبوو، ویستم بەپێزەوە دلۆاکەی بدەمە دواوە، بەتایبەتی کەمێجگار ماندووبووم، رەنگە بارەکەشیم بەچاکی لێنە نەدابێتەوە. شتێکی وام لەگەڵدا باس نەکرد کە خۆی نەیزانێت پێی وابوو ئەو بیانییەکی دەستکەوتووەو رەنگە بەشێوەی قسەکردنەکەشمدا زانیبێتی من ئەمەریکاییمو ویستبێتی بەختی خۆی لەگەڵ مندا تاقی بکاتەوە. وەک هەر کوردێکی دی وەک گوناهبارێک لەبەردەم خولومەندێکی تووڕەدا وەستابوو. ئەم پزیشکە بەپێچەوانەی زۆر کوردی ترەوە کە بەدرێژایی ساڵانی رابردوو ناسیبوومن و جا یان کوژران یان خاڵکوژکران، کوردێک بوو بەپیویست بۆی.

عەبدولڕەحمان قاسملۆی براەرەم بەبیرهاتەوە کە سەرکردەیەکی کوردی ئێران بوو، رۆژی ۱۳ی تەمووزی ۱۹۸۹ لەنهۆمی پێنجەمی ئەپارتمانێکی شاری ڤییەنەدا، بەدەستی ئەو پۆلیسە نهێنیانەی ئێران کوژرا کە وەک دانوستانکەر هاتبوونەلای. پیاوێکی واچاپوک لەمیاندا ژێر نەبوو. گەیشتبووە ئەو باوەڕەی کە تاران لەدوای مردنی ئایەتوڵا رووحوڵا بەهێی بیرکردنەوەی ئەم ئاشتی لەگەڵ کوردە ئێرانییەکاندا دەکات. ئەو لەخۆپاراستندا زۆر وورد بوو، کەچی وەک تازە پیاکەوتەیەک، دوای دووربەستنەوەی ئەو پاسدارانەی تاڵەبانی بۆ ئەو دوو دانوستانەی پێشووی کانونی یەکەمی ۱۹۸۸و کانونی دووەمی ۱۹۸۹ بۆی دڵنابوو، بەرەو مەرگ بەکێشکرا. هەر دوو رۆژ پێشتر لەخانووە پاریسییەکەی خۆمدا، ئاهەنگمان بە بۆنەی وەرگرتنی یەکەم ڤیزەی وڵاتە یەکگرتووەکانەوە بۆی دەگێڕا، کە دوای چەند ساڵێک بەو بیانووەی بە ئەکری گیاوێکی ئاژاوەگێڕی مارکسیان دەزانی ڤیزەیان نەدەدایە، قاپێک ویسکی سکۆچمان تەواوکرد. بەکۆتاییهاتنی جەنگی سارد ئەو بڕیارە پێشوەختانەی بەو هۆیەوە درابوو کۆتاییان پێهێنرا. قاسملۆ یارمەتی باڵوێزخانەی ئەمەریکا لە بەغدا دابوو، سەبارەت بەو پێشێلکردنانەی بەرامبەر بەکورد دەکران، رەنگە هەر لەبەر ئەوەشبووبێت کەوەک هەموو کوردەکانی دی رەفتاری نەکردبێت.

قاسملۆ تا رۆژی خاڵکوژییەکەی سەرسامیکردبووم، چونکە تاکە کوردبوو کە توانایەکی وای هەبێت بەڕێزەوە هەڵسوکەوت لەگەڵ هەموو ئەو کەسانەی هاوکاریان لەگەڵدا دەکرد بکات. بەهۆی جۆری تێگەیشتنی کاروباری دونیایەوە، براەرێتی و پێوەندییەکی چاکی لەگەڵ رۆژنامەنووس و سیاسەتمەدارە ئەکادیمییەکانی ئەورووپاو دەرەوەشیدا هەبوو، لەوەش دوورییەکی پراگماتی وای دابوویە کە لەبەرزانی و ئۆجەلان و تاڵەبانی و پەرلەمانتارە تازە پیاکەوتە کوردەکانی تورکیادا نەبوو. چەند کوردێک ئەوە یەکلا دەکەنەوە کەئەگەر ئەو بمایە ئەوا پرۆگرامێکی سیاسیانەی بۆهەموو کوردی دونیا دادەنا، بەڵام ئەمڕۆ تەنیا شەهیدێکی کوردەو هیچی دی.

ئێستا محەممەد جەعفەری سەحرەرودی، کە ئەفسەرێکی هەواڵگرە ئێرانییەکانەو داڕێژەری پلانی کوشتنەکەی قاسملۆیەو لەکوشتنەکەشیدا بەشداربووە، خەریکە لەکوردستانی عێراقدا بەدیار دەکەوێت. بۆتە دانوستانکەرێکی سەرەکی لەگەڵ ئاڵمانیدا، کە ئاڵمانی بەدرێژایی چەندین ساڵ شانازی بە دۆستایەتی و برادەرێتی قاسملۆوە دەکرد (پاشان بەنرخترین بەڵگەی وای ئاشکرادەکرد کەوای نیشاندەدا ئاڵمانی بۆ دڵخۆشکردنی سەحرەرودی و گەورەکانی، ئەو خەڵکەی سەر بە قاسملۆی دیلدەکرد کە لەساڵی ١٩٩٤ دا بیانویستایە بۆناو ئێران بچوونایەتەوە. جا ئەگەر ئەوە راستیشبێت ئەوا بۆ کورد شتێکی نوێ نییە، چونکە مەلا مستەفای بارزانی سی ساڵ پێش ئێستا سەرکردە نەتەوەییە کوردە ئێرانییەکانی بەشا دەدایەوە). هەر کوردێک وشیار بوایە دەیزانی هەڵبژاردنەکەی سەحرەرودی بۆ چاککردنی پێوەندی ئێران و ئاڵمانی بە رێکەوت نییە، بەتایبەتی کە ئێرانییەکان بەدرێژایی مێژوویان ناویان وارۆیشتبوو کە بایەخ بە ڕووبەرکاری دەدەن.

بڵێی پەرەسەندنی پێوەندی ئێران و یەکێتی نیشتمانی کوردستان وایکردبێت کەلە ساڵی ١٩٩٦دا وێنەی پاڵەوانان و سەرکردەی شۆڕشە نەتەوەییەکانی کوردی سەدەی بیستەم دابگیرێن کە بەدیواری شەقامە سەرەکییەکەی سلێمانییەوە هەڵواسرابوون؟ لە دوا سەردانی ساڵی ١٩٩٣ی ئەم شارەمەوە، وێنەکانی سەر ئەم دیوارە گۆڕابوون و، شێوەیەکی هونەری شۆرەوی ئاسایان لەخۆگرتبوو؛ لەو وێنانە دەچوون کە لەکرێملیندا و لەسەردەمی زنژێندا هەبوون. وێنەی قاسملۆو مەلا مستەفا بارزانیان تیادا قڕی بوو. تیامابووم، بڵێی لەو کۆنە قینەی ئاڵمانییەوە هاتبێت کەبەرامبەر بە بارزانی لەدڵیابوو؛ یان لە پەرەسەندنی ئایدۆلۆژیا ئیسلامییەکەی ئێرانەوە بووبێت کەخۆم سەرنجم دابوو. ئەو وێنانەی بەم دیوارەوە مابوونەوە، وێنەی قازی محەممەدی سەرۆکی کۆمارە کەم تەمەنەکەی مەهابادبوو کەشای ئێران لەسێدارەی داو، لەگەڵ وێنەی یەکێکی ناوخۆی تردا. مانەوەی وێنەکەی قازی محەممەدم زۆر بەلاوە سەیربوو، بڵێی لەبەر لابردنی شاو نەمانی جەنگی سارد بووبێت، یان لەبەرئەوە بووبێت کەخاوەنەکەی شوێنێکی باڵای وای لەبزووتنەوەی نەتەوەیی کورددا گرتووە ناکرێت دەستی لێبدرێت؟ یان سڕینەوەی شوێنی ئەم کەسایەتییە نەتەوەییە کوردە ئاسراوەش هەر پێوەندی بەکاتەوە هەیە؟

ولیام ئیگلتۆن لەکۆتایی کتێبەکەی مێژووی-مەهابادیدا گەیشتۆتە ئەو بڕوایەی کە، هەندێک لەو کوردانەی ساڵانی شەست شەڕیان بۆ بارزانی دەکرد، لەچەند حاڵەتێکیدا بەو پەندە کوردییەوە پەندبوون کەدەڵێت "شەڕ لەبەتاڵی باشترە". ئەم پەندە کوردییە، تا رادەیەکی باش یاریدەی تێگەیشتنی ئەو زنجیرە ڕووداوانە دەدات کە ساڵانی نەوەت وایان لەمن کرد بۆ سلێمانی بچمەوە. لەم جارەیاندا، وڵاتە یەکگرتووەکان جارلەدوایی جار یاریدەدەرێکی وەزیری دەرەوەی خۆی دەنارد یارمەتی کوردەکان بدات نەک کیسنجەر ئاسا تەگەرە بخاتە کاریانەوە،

بڵێی ئەمەیان پەرەسەندنی پێوەندییەکەیان بێت؟ یان بۆ ئەوەبێت کە رادەیەک بۆ ئەو سیاسەتە سەرنەکەوتووەی خۆیان دابنێن کە سەدام حسێنی پێ لانەبرا، یان بۆ دامەزراندنی ئاشتی نێوان عەرەب و ئیسرائیلییەکان بێت، یان بەشێکی ئەو رێککەوتنە رانەگەیەندراوەبێت کەپشتگیری عەرەبی بۆ گەردەلوولی بیابان پێ مسۆگەر کرا؟

ئیگلتون لەکتێبەکەیدا دیسانەوە دەڵێت: "بەپێی ئەو زانیاریانەی لەبارەی رابردووی کوردەوە دەیانزانین، دەبێت بەوی وا لێبکەینەوە کە هەندێ جار کوردی ناو چیا دوورو پانتاییە دابڕاوەکان، ماوەیەکی کەم لەبیر دەکرێن یان پشتگوێ دەخرێن، تا دیسانەوە دەبیستینەوە کە بەسووربوون یان کەللە رەقییەوە، یان بە کارتێکردنی چەند کەسایەتییەکی بەسەرهاتەکەی مەهابادی ١٩٤٦و کەسانی تری وەچەی نوێ کەلەوەی مەهاباد بێئاگان، جووڵەیان تێبکەوێتەوە". هیوام زۆربوو کە کوردی لاو دلناتر بەجۆرێک لە جۆرەکان، رزگارکردنی چەند شتێکیان لەپاشماوەی ئەو هەڵەی پێدەچوو باشیان بۆهاتبێت، لەباردابێت. بەڵام کوردێکی زۆر ترسی ئەوەیان هەبوو کەلەم نزیکانەدا، ماوەیەکی تری چەوساندنەوەو زۆرداری دەوڵەتانی دراوسێیان بۆدێتە ئاراوە، ئەو دراوسێیانەی گەر لەهیچ شتێکدا کۆک نەبووبێتن و بەشداری یەکتریان نەکردبێت ئەوا لەرقلەبەرایەتی کوردو هەستی نەتەوەییاندا کۆکن و هەر بەنێوانیشیاندا ناچێت. رەنگە رەشبینی زیاد لەپێویست کوردی بەوە گەیاندبێت کەخۆڕاگر، ئەمڕۆش نەبێت لە داهاتوودا هەرنەست بەرداریان نەبێت.

کەلەرۆژانی تشرینی یەکەمی ١٩٩٦دا لەواشنتۆن لەژووری گەورە کاربەدەستێکی وەزارەتی دەرەوە دانیشتبووم، بیرم لەوەدەکردەوە داخۆ هەستی ئەو خەڵکە باشە چی لەسووربوونی ئەم کاربەدەستە شارەزایە بەدەستدەهێنن کە دەڵێت ئەو چەترە ئاسمانییەی لەپێناو پارێزگاری کورد دانراوە، گەر وڵاتە یەکگرتووەکان بیەوێت بەهەر خۆشی بێت دەمێنێتەوە. ئەم دۆستە دیپلۆماتە بەجۆرێک باسی عێراق و کوردی دەکرد کەهەر رێک وەک "لبنانی نەوەتەکان" بێت، بەهەموو ئەو تووبەسەریانەی کەلەشەڕی توندوتیژو چەپەڵی زۆرخایەنی وڵاتانی خۆرهەڵاتدا بەدیاردەکەوێت. بەڵام لەبەرهۆیەک کەخۆشم نەمدەزانی چییە، لەبۆچوونەکەی ئیگلتۆن سەبارەت بەسەرهەڵدانەوەیەکی تری کوردی، لەماوەی تەمەنی پیشەیی خۆمدا، گومانم هەبوو. پێشەکی لەو خۆویستییەی پەیامنێرێکی چەقەسەرکردوودا، داوای لێبوردن دەکەم، چونکە بەدڵ دەمەوێت سەرهەڵدانەوەیەکی تری کورد ببینم تا هەنگاو بەهەنگاو مێژووی خەباتیان بخەمەڕوو.

پەراوێزەکانی بەشی دەیەم

بەرچایی سەگ

*"گەر پێشتر نەمزانیبێت بۆچی"، گفتوگۆیەکی ئەحمەد چەلەبی، لەندەن، ٢٧ی ئەیلولی ١٩٩٥.

*"دوو ملیۆن دۆلار"، بەرزانی و تاڵەبانی گەیشتنە ئەوەی کە نیوەی تێچوونەکەی پێکەوەبیدەن و هەر یەک ملیۆن دۆلار بمێنێتەوە کە واشنتۆن دابینی بکات.

ووشیار زێباری، لەندەن ٢٧ی تشرینی یەکەمی ١٩٩٦.

*"بازرگانێتی نەوتە قاچاخەکەی عێراق"، سالی ١٩٩٦ چەندین سەرچاوەی کورد دەستکەوتی رۆژانەیان بە ١٥٠٠٠٠-٢٠٠٠٠٠ دۆلار دەخەملاند، لە ٣٠ی تشرینی یەکەمی ١٩٩٦دا کاربەدەستێکی باڵادەستی وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا لەواشنتۆن دی سی دەیگەیاندە ٢٥٠٠٠٠ دۆلار.

*"گوێی بۆ ئامۆژگاری کەس رانەدەگرت"، چەلەبی لەگفتوگۆیەکی ٢٧ی ئەیلولی ١٩٩٥دا پێی وتم: "بۆ چەند مانگێک تاڵەبانیم لەوە ووریادەکردەوە کە واز لە سوێن ئاژن و سوکایەتی پێکردنی مەسعود بهێنێت، بەڵام بێسوودبوو. پێشموت، خۆ ئەگەر ئیشەکەش باش نەهات، ئەوا ئێران تا ئەو کاتەی یەکێتی نیشتمانی تا سەر سنوور ڕاودەنرێت هیچ یارمەتییەکت نادات، هەربۆئەوەی بە تەواوەتی پشتیان پێبەستی.

*"رۆژنامەیەکی پارتی دیموکراتی کوردستان و گفتوگۆکەی بەرزانی و پیلیترو" چاوپێکەوتنێکی زێباری، لەندەن، ٢١ی ئەیلولی ١٩٩٦.

*"دوای پشتگیریکردنی لەسوپای عێراق کرد". ئەو دەبابەو تانکانەی دژ بە هەولێر بەکارهێنران، وەک دواتر دەرکەوت لە١٢ی ئابەوە شاری تکریتی شوێنی لەدایکبوونی سەدام حسێنیان جێهێشتبوو، وای نیشاندەدا کە کارەکەی هەولێر هەر لەو رۆژانەی تەموزەوە کەئێران هاتبووە عێراقەوە تەواو بیری لێکرابۆوەو پلانی بۆ داڕێژرابوو، وتوێژی جدی لەنێوان بەرزانی و بەغدادا لەمانگی پێشووەوە دەستی پێکردبوو. گفتوگۆیەکی بەتەلەفۆن لەگەڵ چەلەبیدا، لەواشنتۆن دی سی، ١٥ی ئابی ١٩٩٦.

*"بەڵێن‌و پەیمانەکان نووسراویش بوون". ساڵی ١٩٩٢ واشنتۆن هەوڵی‌دا هەردوو سەرکردەی PDK,PUK ڕابکێشێتە بچنە کۆنگرەی نیشتمانی عێراقەوە INC و سکۆرکۆف، لەدوای بیرخستنەوەی ناپاکییەکانی کیسنجەر بە بەرزانی وت: "ئێمە پشتتان بەرنادەین"، هەر بۆ ئەو نیازەش یەکەر بە نووسین هەمان پەیمانی دا. چاوپێکەوتنێکی زنباری. سەلاحەدین. ٥ی شوباتی ١٩٩٦. "ئەلگۆر" کە کاربەدەستێکی زۆر باڵادەستی ئەمریکایە، بەئاشکرا داوای لابردنی سەدام حسێن دەکات، "لەیک"

یش پاراستنی کوردو شیعە دووپات دەکاتەوە. شایەتییەکەی پاول وولفویتز، کەلەبەردەم کۆمیتەی پەیوەندییەکانی بەیاننامەی ئەنجومەنی پیران بۆ کاروباری خۆرهەڵاتی نزیک‌و کۆمیتەی دەرەمی باشووری ئاسیای ١٩ی ئەیلولی ١٩٩٢ دایان.

*"سکۆکرۆفتی خانەنشینی ئێستا"، بڕوانە ڕۆژنامەی یونویکی ٢٣ی ئەیلولی ١٩٩٦.

*"٢٠٠ تۆپ ... هتد". شایەتی "جۆن دۆیچ"ی بەڕێوەبەری CIA بەرامبەر کۆمیتەی تایبەتی هەواڵگرانی ئەنجومەنی پیران، لە ١٩ ی ئەیلولی ١٩٩٦دا.

*"پەیوەندییەکە شەڕێکی ناوخۆی کوردە"، بڕوانە نووسینەکەی Perry کەلە ٩ی ئەیلولی ١٩٩٦دا International Herald Tibune دا بڵاوکرابۆوە.

*"قسەیەکی بێ بنەما"، چاوپێکەوتنێکی مۆنەیەد یونس، لە ٦ی شوباتی ١٩٩٦دا پێی ڕاگەیاندم کە چەند ساڵێک بوو ئەمریکاییەکان بەڵێنی ئەوەیان دابو کە ئەو کوردانەی کاریان بۆ دەکەن لەکاتی پێویستدا دەربازیان بکەن، کەچی بەڵێنەکەیان نەبردەسەر.

*"لەو ناپاکێتییە دەستیان بەشەرمەزاری نەدەکرد". سامی عەبدولڕەحمان ڕایگەیاند کە، پارتی دیموکراتی کوردستان ئەوانەی لەناوچەکانی ئەولادا بوون‌و سەربە کۆنگرەی نیشتمانی عێراقی بوون ڕزگاریکردبوون، بەڵام لەوانە بەرپرس نەبوون کەلەناوچەکانی ئاڵەبانیدا بوون، مەبەست هەولێرو عەینکاوەیە. کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەگەری. سەلاحەدین. ١٢ی ئەیلولی ١٩٩٦.

*"دروگەی بەرازان"، شایەتی پاول وولفویتز لەبەردەم کۆمیتەی کاروباری دەرەوەی خۆرهەڵاتی نزیک و باشووری ئاسیای ئەنجومەنی پیرانی ١٩ی ئەیلولی ١٩٩٦دا دابوویان.

*"ئاشکرایە هەواڵگران..." شایەتی دۆیچ، بەرامبەر کۆمیتەی هەواڵگرانی تایبەتی ئەنجومەنی پیران.

**"ئەگەر بەرپرسیارێتی" بڕوانە: International Herald, Sept. 12,1996

*" "MCC شایانی باسە چەند سەرکردەیەکی باڵادەستی KDP ,PUK جیا بە جیا دووپاتیان دەکردەوە کە MCC گەر لێرەو لەوێ ڕۆڵێکی هەبوایەو دەرزی هەردووک -بەرزانی‌و

ئالمانی- دابدایه، دەیتوانی شەڕەکاولەکەرەکە رابگرێ. چەند چاوپێکەوتنێك لە کوردستانی عێراق. شوباتی ١٩٩٦.

*"٧٩٥ ملیۆن دۆلار"، سالی مالی ١٩٩١، لەمە نزیکەی ٥٨٣ ملیۆنی بەکار هێنراو، سال لەدوای سال کەمتر دەکرایەوە، بۆ سالی دواتر گەیشتە ٧١ ملیۆن و دواتریش لەسالی ١٩٩٦دا هێنرایە سەر ٢٢,٤ ملیۆن. بڕوانە لاپەڕە راستییەکانی (٩٦/١٠)ی وەکالەی ولاتە یەکگرتووەکان بۆ پەرەپێدانی جیهانی ٥ی ئەیلولی ١٩٩٦.

*"دامەزراندنی دۆ"، چاوپێکەوتنێکی زنجاری، لەندەن. ٩ی ئەیلولی ١٩٩٦.

*"بەشێوەیەك کە کەس بڕوای پێنەکات پێی لەسەر ئەوە دادەگرت". ئەم قسەیەی "ئانسۆچیلەر" لە The New York Times ی ٢١ی ئەیلولی ١٩٩٦ دا دەرهێنراوە.

*"زۆر سوکایەتییە"، راپۆرتی -رێکخراوی لێبوردنی نێو دەوڵەتی - (پێشێلکردنی مافی مرۆڤ لە کوردستانی عێراقی دوای سالی ١٩٩١ەوە).

*"لەسەر کورد قڕان- جینۆساید" دوای وردبوونەوە لەو بەڵگەنامانەی کەلە عێراق گیران و بۆ ولاتە یەکگرتووەکان گوێزرانەوە، رێکخراوی "چاودێری مافی مرۆڤ- هیومان رایتس ووچ" بەو هیوایەی بۆ بەدادگاییدانی عێراق لەبەردەم دادگای دادی نێو دەوڵەتی لاهایدا دەستپێشخەری تۆمەتی جینۆساید خستنەسەر عێراق بێت، پێوەندی بە چەندین حکومەتەوە کرد. بڕوانە بیرەوەرییەکانی -کینێث رۆث-ی بەڕێوەبەری جێبەجێکردن لەرێکخراوەکەن. ٢٠ی ئەیلولی ١٩٩٤.

*"شەڕو پێشێلکردنەکانی مافی مرۆڤمان"، چاوپێکەوتنی بەرزانی. سەلاحەدین. ١٣ی شوباتی ١٩٩٦.

*"بەرزانی بەیارمەتی سەدام هەموو کوردستانی هەلوشی"، بڕوانە The Daily Telegraphی ١٨ی ئەیلولی ١٩٩٦.

*"ئیگلتون... دیسانەوە دەلێت"، بڕوانە William Eagleton, Jr., The Kurdish Republic of 1946 London. Pp. 131-132.

(١١)
ئەوکارەی بەنیوە ناچڵی مایەوە

کەمتر لە ١٨ مانگ بەسەر ڕێپێدانەکەی بەڕێوەبەرایەتی کلنتۆندا ڕەتبوو تا سەدام حسێن بەبێ سزا ئیشی خۆی لەکوردستاندا بکات، پێدەچوو لەساڵی ١٩٩٨ دا سەدام شتی نارەوای دی بۆ وڵاتە یەکگرتووەکان بێنێتەکایەوە. پاش ئیشە چەپەڵەکەی هەولێر، کە کەمو کورتی سیاسەتی بەڕێوەبەرایەتییەکەی کلنتۆنی دەرخست، دەرکەوت واشنتۆن نایەوێت کارێکی سەربازیانەی شیاو بۆ ڕاستکردنەوەی بارەکە بکات، تەنیا سەدام هەر کاتێک پێویستایە شتێکی سەیری دەکرد. ئەوەو سەرجەم کارە ناهەموارەکانی تریش لەکۆتایی پێنەهێنانەکەی بووشەوە بوو، دواتریش کەوتی لە ساڵی ١٩٩١دا ٤٨ سەعات پێش کاتی خۆی شەڕەکەی ڕاگرت و سەدام حسێنی هێشتەوە، دانی بەو هەڵەیەی خۆیدا نا. گیروگرفتە ڕاستەوخۆکە سەرەتای ساڵی ١٩٩٨ بەدیارکەوت کەچاودێریکردنە ئازادەکەی چەکی کیمیاوی و جۆرە چەکە کۆکوژەکانی دی عێراقی خستەڕوو. لەزۆر شوێنی دونیادا دوور نییە لەسەر ئەوجۆرە شتانە جەنگ هەڵبگیرسێت، بەتایبەتی کەبەڵگە ترسناکەکانی ئەو ئازارو ئەشکەنجەیەی لەئاکامی کیمیابارانەکەی هەڵەبجەدا ڕوویدابوو، پاش ١٠ ساڵ سەبارەت بەزیانی سامناکی "بۆماوە-ڕەوانی" بەکۆمەڵ کرابوو.

لەدوایڕۆژانی هاویندا سەدام حسێن کەلەلاوە ڕێگای بە هەڕەشەکانی لەئاسمانەوە لێدانەکەی ئەمەریکاو بەریتانیا دەدا، خۆی لەچارەسەرە مام ناوەندییەکەی زستانی نەتەوەیەکگرتووەکان دەربازکرد، ڕێی بە چاودێرانی پشکنینی چەکدا کاری خۆیان بکەن. بەڵام زۆری نەخایاند جارێکی دی پێی بەزەوییدا دایەوەو پشکنینەکەی ڕاگرتەوە. ئاسانچی ئاشکرای بۆئەوەبوو کەنەمێنێت سەبارەت بەچەکی کۆکوژی هەمیشە دەنوکیان لەسەری بێت، تەنانەت گەر ئەو لێنەپرسینەوەیە گەمارۆ ئابوورییەکەی نەتەوەیەکگرتووەکانیشی بگرتایەتەوە کەهەر بەتەنیا زیانی بۆ خەڵکی ئاسایی هەبوو، سەروەرێتی تەواوی عێراقیشی دوادەخست. سەدام دوای دەرکردنی کورد لەیەکتری، واشنتۆن لەئەندامە خۆرئاواییەکانی هاوپەیمانانی ساڵی ١٩٩٠-
١٩٩١ی ڕوسیای لێکدابڕیبوو، دۆستە عەرەبەکانیشی کەلەو هەڵوێستەی ئەمەریکا سەبارەت بە

هێشتنەوەی سەدام حسێن، یان نەهێنانە ژێرباری دۆستە ئیسرائیلییە کەللەڕەقەکەی تەواو بێزاربیوون.

گوێ پێنەدانی سەدام بە چارەسەری نەتەوە یەکگرتووەکان و، ئەو قەیرانە سێکسییەی کلنتۆنی تێکەوتبوو، مەرجەکەی چەند مانگێک دوای قەیرانەکە بەڕێوەبەرایەتییەکەی کلنتۆن یەکبینە دەمەزۆلی بۆ دەکوتا، کەنەگەر سەدام لەدوا رۆژدا ڕێ لەپشکنینکردن بگرێتەوە ئەوا ئەمەریکا مافی خۆیەتی، گەر بەتەنیاشبووە سەربازیانە سزای عێراق بدات؛ بەڵام کلنتۆن بەهۆی قەیرانەکەیەوە لەئاست مەرجەکەیدا تەولو شەرمەزاربیوو. جا چونکە واشنتۆن پشتگیری دونیای بۆکارە سەربازیانەکەی پێکۆنەکرایەوە تا مل بە سەدام بدات، سەبارەت بەلابردنی سەدام گێڕی گۆڕی. بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکا لەوەدا گیرا کە زۆری بۆ پشکنەرەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان دەهێنا خۆ لەسەردانی شوێنە بەگومانەکانی عێراق و سەردانە کوتوپڕەکانیان دووربخەنەوە. واشنتۆن ترسی لەوە بوو بەقسە زلەکانی خۆیەوە بێت، کە گوایە زیاتر چارەسەری سەربازیانەی هەیەو بەڵێنبوو گەر هەر بەڵگەیەکی بەرنامەی چەکی قەدەغە بەردەستبکەوێت ئەوا سزای بدات. چین و فەڕەنساو ڕوسیا کەلەسەرەتای ئەو ساڵەدا بۆ بەرگریکردن لەسەدام یەکیانگرتبوو، کەللەڕەقی و پێداگرتنەکەی سەدام، با بۆ ماوەیەکی کەمیش بووبێت لەئەنجومەنی ئاسایشدا بێدەنگی کردن و، لەئاست راگرتنی واشنتۆنیشدا سەبارەت بەلابردنی کەمارۆکە دەستەپاچەبوون.

کەقەیرانەکەی ساڵی ١٩٩٨ جارێکی دی کەم بڕوایی بەسیاسیەتی گرتنەوە دووفاقییەکەی واشنتۆن، سەبارەت بەدوورگری هەردوو دەوڵەتە بەنفوزەتەکەی عێراق و ئێران هێنایە ئاراوە، بڵێی هیچ بەڵگەیەکی پێویست ئاشکرا کرابێت؟ بۆ یەکلاکردنەوەی زیاتری دەستەپاچەییەکەی ئەمەریکا ئەوەبوو کەپرسەکان لەشەستەکاندا هیچ کاتێکیان لەپەیداکردنەوەی پێوەندی راستەوخۆی کوردی باکووری عێراقەوە بەهیچ نەدا. هەڵبژاردنەکەی ساڵی ١٩٩٧ی محەممەد خاتەمی سەرۆکی ئێران و هەوڵی ژیرانەی بۆ نەهێشتنی تەریکبوونی بەووڵاتانی عەرەبەوە، کەماوەیەکی زۆریبوو لێیان دابڕابوو و بەکێشکردنی ئەمەریکا بۆ دانوستان، گرتنەوە دووفاقییەکەی پەکخست. (ئەو حوکمەی لەساڵی ١٩٩٧دا دادگایەکی ئەڵمانیا دایبووی و تیایدا پەنجەی بۆ سەرۆکی پێش خاتەمی راکێشابوو کەبەهاوکاری چەند باڵادەستێکی تری ئێرانی و بەفرمانی ئەوان، لەچێشتخانەیەکی بەرلیندا چەند سەرکردەیەکی کوردی ئێران خافڵکوژکران و، بووەهۆی ناکۆکییەکی خراپ لەگەڵ ئەورووپای یەکگرتوودا، کەچی لەماوەی ساڵێکدا باڵوێزە ئەورووپاییە کێشراوەکان گێڕرانەوە بۆ تاران.) پاش بەخۆداچوونەوەیەکی کلنتۆن، خۆی لەساڵی ١٩٩٨دا هەوڵی چاککردنەوەی پێوەندی لەگەڵ ئێراندا دا

سەرکردە کوردە دژ بەیەکەکانی عێراق، کەماوەیەک پێشتر میواندارێتی ئەو بەرهەڵستکارە عێراقیانەیان کردبوو کەوڵاتە یەکگرتووەکان وەک لایەنێکی گرنگ بەپارە پشتیوانی دەکردن، بەڵام کەلەزستانی ساڵی ١٩٩٨دا بیر لەداڕشتنی ئەرکە دیپلۆماتییەکانی ئەمەریکاو خڕکردنەوە سەربازییەکەی ناوچەی کەنداوی دەکرایەوە، لەوانە ئەو بایەخەیان نەبوو. نەبوونیان بڕوایەکی وایان لای بەرزانی هێنابووە ئاراوە کە واشنتۆن هیچ کاتێک بەڕاستی بیری لەلابردنی سەدام حسێن نەکردبێتەوە جێی سەرسوڕمانەکە ئەو شێوەی سیاسەتەی واشنتۆن کەوتە بەر ڕەخنەی زۆری کۆمارییەکانەوە، بەتایبەتی کاربەدەستەکانی بەڕێوەبەرایەتی بووشەوە، کەپێشەکی خۆیان بەرامبەر ئەو ستراتیژە پڕ سەر ئێشەیە بەرپرسیارن. جا چونکە ئێستا شەرمەزاربوون کەوتبوونە ئەوەی لەناو کۆنگرێسدا، بۆ ئەو مەبەستە ١٠ ملیۆن دۆلار کۆبکەنەوە.)

بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکا بۆ نەهێشتنی ڕەخنەکانی ساڵی هەڵبژاردن، لەمانگی ئەیلولدا بانگهێشتی بەرزانی و تاڵەبانی بۆ واشنتۆن کرد تا ڕێکیانبخاتەوەو لەهێزەکانی بەدریش وریایان بکاتەوە، کەلەکۆنە دیلەکانی جەنگ پێکهێنرابوو بنکەشیان لەو ئێراندابوو. لەم سەردانەیاندا، کەئەمە دووبارەکردنەوەیەکی سەردانەکەی پێشووی ساڵی ١٩٩٢یانبوو زیاتریش واشنتۆنی دڵخۆشدەکرد، هیچ کام لەدوو سەرلەشکرەکە باوەڕی بەوەی تریان نەبوو، دیارە ئەوەش لەدوژمنایەتییە کۆنەکەیانەوە هاتبوو، هەردوولاشیان هیچ بڕوایەکیان بەبەڕێوەبەرایەتییەکەی کلنتۆن نەبوو کە هیچ شتێکی لەبارەی هەردوولاوە لاشاراوە نەبوو.

هەردوو سەرکردەکەو بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکاش مەترسییەکی هاوبەشیان لەجۆری تۆڵە سەندنەوە بەسوێنکەی سەدام هەبوو. سەرکردەکانی کورد ڕاهاتبوون کەحساب بۆ تاڵەبارێتی زەمانەتی ئەمەریکا بکەن، بەڵام دەشیانزانی هەمووی هەر ڕواڵەتە، وەک بەرزانیش ڕوونیکردبۆوە، خۆ لەسەدام نزیککردنەوە چەند شەرمیش بێت هەر لە ئارادایە. لاوازی سەرکردە کوردەکان، کەبەشی زۆری لەدوژمنایەتییە بەردەوامەکەی نێوان خۆیانەوەبوو، لەباکووری عێراقیشدا کاریگەرێتی بەغدا بەجۆرێکبوو کەناڕەزایی لێیان ئەمەریکا ناچاربێت بۆسەردانێکی دی واشنتۆن بانگهێشتیان بکات.

بەرزانی و تاڵەبانی چونکە بەنیاز نەبوون ئاکۆکییەکانیان بەلاوەنێن، لەساڵی ١٩٩٧دا دەستیان بەشەڕ کردەوەو بەوەش خۆیان لەبارودۆخی وڵاتی دراوسێیان نا کە هیچیشیان چارمیانیان نەدەویست. تورکیا بۆ شەڕە درێژخایەنەکەی دژیە "پەکەکە" هانی دان و، وەک پیشەی خۆی سوپاکەیی بۆ قوڵایی کوردستانی عێراق ناردەوە. وڵاتە یەکگرتووەکانیش کەلەوشتانەدا خۆی دەکاتە "کەڕەی شەربەت"، بەڕواڵەت بۆئەو خوتەیەکی لەوبارەیەوە

دەردەبڕی و بێزاری دەربڕینەکەی ئەورووپای خۆرئاواش تۆزێک لەوزیاتر بوو. هێزەکانی تورکیا ساڵی ١٩٨٨ لەشکرێکی قورسی دژ بەتاڵەبانی و "پەکەکە"ی دۆستیدا، بەجۆرێکی جیا لەیارمەتییەکەی ١٩٩٦ی عێراق هاریکاری بەرزانی گەمارۆدراوی کرد. نزیکەی ١٠٠٠ کوردێک بەتۆپ و بۆردومانی تورکیا کوژران و زۆربەشیان سەر بەتاڵەبانی بوون و ١٠ - ١٢ کەس زیاتریشیان سەرکردەو باڵادەستبوون. ڕاپۆرتەکان دەڵێن تاڵەبانی خۆی لەگێژاوی ئەو هاوپەیمانێتییەی "پەکەکە" دەربازکرد.

ئۆجەلان، لەعێراق و تورکیاشدا زیانێکی سەربازیانەی کوشندەی وای لێکەوت کەبەدرێژایی مێژووی شۆڕشی ئابی ١٩٨٤ تووشی شکستی وا نەهاتبوو؛ بەڵام بەوەدا کە شۆڕشی چەکدارانەی "پەکەکە" خۆگرترین شۆڕشی سەردەمبوو و پێشی نابووە پانزەیەمین ساڵیەوە، دەیزانی تەنانەت کەمالیستە توندڕەوەکانیش وەک گەلێکی تری ناو تورکیا دان بەکێشەی کورددا دەنێن و بەگرفتێکی بێ چارەی دادەنێن. تورکیا کەلەبناغەوە بەدەست جووتە گرفتی ئیسلامی و کوردە ووشیارەکانەوە -کەهەندێ جار پێوەندی لەنێوانیشیاندا هەبوو- شەکەتببوو. واش ئەو زیانانەی کەلەپەکەکە کەوتن هێندە سەختبوون کەلەمارتی ١٩٩٨دا دوو سەرکردەی باڵادەستی ناو تورکیای چوونە پاڵ بەرزانی و دەنگی ناڕەزاییان لەئاست ئۆجەلاندا لێبەرزبۆوە، بەوەی کەلەدوورەوە سەرکردایەتی دەکات.

مانگێک دواتر یەکێکیان، سەمەدین ساکیک- کەزیاتر بە "زەکییە کۆڵ" ناسرابوو، چونکە لەبەسەرهاتێکی تەقینەوەی گوللە تۆپێکدا پەنجەیەکی قرتابوو، کۆماندۆی تورکیا لەنزیک دهۆکەوە گرتیان، پێدەچوو بەبێ ئاگاداری حکومەتی ئەنقەرەو کاربەدەستانی بەرزانیش بووبێت و، هەرخۆی گردبێتی- چەند ڕەخنەگرێک زۆر بەپەرۆشەوە- بۆچوونەکانی سوپای تورکیایان یەکلاکردەوە بەوەی، کە ئاکۆکی ناو پەکەکە بەهۆی قاچاخچێتی "موخەدەرات"و توندی پێوەندییان بەسوپای سووریاوە، پەرە لەزیادبوونە.

ژەنەراڵە تورکەکان کەلە ساڵی ١٩٩١ەوە زیاتر لەپەنجا کەرەت چووبوونە ناو عێراقەوە، وا لەخۆیان پشت ئەستوور بوون کەباری نائاسایی لەسەر ٧ پارێزگای تورکیا لابەرن، بەڵام هەر بۆ دەمکوتکردنی ئەو دەنگانەی کەداوای چارەسەرێکی سیاسیانەیان بۆ کێشە پڕ لەئازارو ئەشکەنجەکەی کورد دەکرد، بارە نائاساییەکەیان لەسەر ٦ پارێزگا هێشتبۆوە. ژەنەراڵەکان ئەو بەناو دانپیانانەی زەکییە کۆڵیان بڵاودەکردەوە تا ڕەخنەگرە بێلایەنەکانی وەک "محەممەد عەلی بیراند"و "جەنگیز شاندەر" بێدەنگ بکەن. ئۆجەلان کەزیاتر باسی لەوەدەکرد بەنیازە داوای سەربەخۆییەتییەکەی بەرامبەر بە چەند مافێکی سیاسیانەو کلتوری- نیوەناچڵ پێناسەکراو- بۆ ئاگربەست بەلاوە نێت، ژەنەراڵەکانیش وەک لێیان چاوەڕوانەدەکرا هیچ گوێیان پێنەدەدا.

سەدام لە کوردستانی عێراقدا ئەوەندەی هەبوو کەتاڵەبانی والێبکات دەست لە خۆبایەتییەکەی خۆی هەڵبگرێت و ڕێگاکەی بەرزانی بگرێت، سەرەتای ١٩٩٨ نێردراوی خۆی بۆ بەغدا نارد تا لەبەغدا بەجۆرێکی وا ڕسوایان بکەن کە عەلی کیمیاوی پێشوازیان لێبکات، ئەوەش ووریاکردنەوەیەکی تری سەدام حسێنە بۆ کوردەکان کە باشتر وایە ولز لەپشێوی نانەوە بێنن.

بەڵام تەنیا ئاژاوەی کورد لەئەورووپادا، کەلەنێوان جەژنەکانی لەدایکبوون و سەری ساڵی ١٩٩٨دا ڕوویدا، کاتێک ئەو ٢٠٠٠ کوردە هەژارەی بەسەر دوو پاپۆڕی ژەنگاوییەوە، کەقاچاخچی لەتورکیاوە بۆی بەکرێگرتبوون گەیشتنە ئیتالیا. چەند مانگێک بوو ئاوەڵاوە کۆچی کەم کەم بەرەو ئیتالیا هەبوو، کەوەک وێستگەیەکی سەر ڕێگایان لێکردبوو تا کە گەیشتن خزمانیان لەئەڵمانیاو زەوییە نزمییەکانەوە (هۆڵنداو بەلجیکاو لۆکسەمبورگ) بەکێشیان بکەن. بەڵام بەم ژمارە زۆرەو بەپاپۆڕی وا کەزیاد لەتوانای خۆیی لەسەر بارکرابێت، سەرنج و سۆزو قایلێتی کاربەدەستانی ئیتالیای ڕاکێشا. زۆربەی ئەمانە کوردی عێراق و هەندێکیشیان کوردی ئێرانبوون کەلە دەست ڕژێمەکەیان هەڵاتبوون و عێراقیش حەزی پێنەدەکردن، لەدواپێژی خۆیان و وڵاتە پەرتپەرتەکەی نێوان سەرکردە ناکۆکەکانی خۆیان، هیوا بڕاوبوون. کوردەکان بۆ پەیداکردنی بەڵگەنامەی تەولو و چاوپۆشیکردنی پۆلیس لەچوونەناو دەرچوونی تورکیایاندا، کەتانەمات پیسەر دەبوو، ئەوەندەیان پارەدابوو بەتەواوەتی شەکەتببوون، ڕێدانەکەی دەوڵەتی تورکیاش بۆ ئاسانکردنی دەربازبوونی پەنابەرەکان، بە شێوەیەک تۆڵە سەندنەوەیەکی باشبوو لەکوردەکان، چونکە ئەم پەنابەرانە گەر بۆماوەیەکیش بێت هەندێ گرفتیان بۆ ئەنقەرە پەیداکردبوو، هانی لەنوێ دەنگ بەرزکردنەوەی چارەسەرێکی دادوەرانەی کێشەی کوردیدا، بەڵام بەگوشاری ئەڵمانیا ئیتالیاش زیاتر پێی لەسەر یاسا پەنابەرییەکانی خۆی داگرت.

(١٢)[٦٩]

سەدەی بیستو یەکەمو کێشە ئاڵۆزەکەی کورد

بەسەرکەوتنی سەدەی بیستو یەکەم، کورد نە ئەوەندەی هەبوو ئاهەنگی بۆ سازبکات نەشتێکی چەسپاوی واشیان بەدەستگیرببوو کەچاوەڕوانی دواڕۆژێکی دڵخۆشکەرەی نزیکی لێوەبکرێت. باروبۆخێکی ئالەبار بۆکوردی ئێرانو عێراقو سوریا لەئارادابوو، تەنیا لەتورکیادا نەبێت کەمنیوەی هەموو کوردی تیادا دەژیو تاکە وڵاتە لەخانەخوێکانی کورددا بەڕواڵەت دیموکراتی بێت، حکومەتەکەی بەفڕاندنە سەرسوڕهێنەرەکەی عەبدوڵڵا ئوچەلانی سەرۆکی PKK ی شوباتی ساڵی ١٩٩٩ بزووتنەوەکەیانی زیاتر خستەڕوو. ئەو زانیارییە کەمەی سەبارەت بەجۆری هەڵسوڕاندنی دادگاییکردنەکەیو ئەو هەلومەرجە سیاسییە تەمومژاوییانەی بەدوایدا هاتن، بەهیچ شێوەیەکو بەهیچ بوونیو بەوپژدانەوە پەنجەیان بۆئەو زۆروستەمە ڕانەکێشا کەلەماوە دوورودرێژەدا دەرهەق بەکورد کرابوو.

لەئێراندا، هەرچەندە محەممەد خاتەمی لەهەڵبژاردنەکەی ساڵی ١٩٩٧ی سەرۆکایەتی حکومەتدا، لایەنگرەکانیشی لەهەڵبژاردنەکەی ئەنجومەنی یاسادانانی ساڵی ٢٠٠٠دا سەرکەوتنێکی گەورەیان بەدەستهێنا، بەڵام دەستڕۆیشتوانی پارێزگارخوازانی کۆماری ئیسلامی بەڵێنی چاکسازییەکان هەر بەکۆتکراوی هێشتەوە، گرنگ ئەوەیە نەشیان توانی زەمینە بۆ بەخشینی مافەکانی کورد خۆشبکەن، هەروەك تەنانەت نەشیانتوانی ئەوکارانەش ببەنەسەر کەلەلوولایی ناخیاندا جێگیرببوو[٧٠].

---

[٦٩] نووسەر لەحوزەیرانی ٢٠٠٠دا، ئەم بەشەی سەبارەت بەبەسەرهاتەکانی کوردی ئەم دواییە بۆ ئەم چاپە کوردییە نووسیوەو لەهیچ کام لەدوو چاپە ئینگلیزییەکاندا نییە (وەرگێڕ)

[٧٠] لەناو ئێراندا کوردە نەتەوەییەکانو داواکارییان بۆ خودموختاری بەردەوام لەبیرکرابوون زمانی کوردیش لەخوێندنی سەرەتاییو ناوەندیدا بەقەدەغەکراوی مابۆوە. بەڵام هەرچۆنێك بێت کۆماری ئیسلامی ڕێگەی داوە کتێبە بەبایەخەکان بەزمانی کوردی بنووسرێنو لەڕۆژنامەو ڕادیۆو تەلەفزیۆنیشدا کوردی بەکاربهێنرێت لەساڵی ٢٠٠٠یشدا لە زانکۆی کوردستانی شاری سنەدا، کە زانکۆیەکی دەوڵەتییە، بەشی زمانو ئەدەبیاتی کوردی بکرێتەوە، کە ١٤٠٠ قوتابی تیایدا دەخوێنن. بۆ یەکەمجار لەمێژووی هاوچەرخی ئێرانی ژێر دەسەڵاتی

لەسووریادا دوای نەخۆشییەکی درێژخایەنو ۳۰ ساڵ دەسەڵاتی رەها، لەحوزەیرانی ۲۰۰۰دا حافز ئەسەد سەری نایەوەو رژێمەکەی بۆ کوڕە بێ ئەزموونەکەی بەجێهێشت، تا رووبەڕووی چەند شتێك ببێتەوە کەلەکێشەی کورد بەبایەختەن، بە تایبەتی کە سووریای کلیلی گوشاری سەر دەوڵەتی جووە. سەرۆکی کۆن، بەهۆی ئەو هەوڵو تەقەلایانەی دەیدا تا کوڕەکەی جێگای بگرێتەوەو دوای چەند مانگێك پێشخولاردنەوە بەوەو بەو هەوڵە سەرنەکەوتوانەی لەدانوستانی گێڕانەوەی بەرزاییەکانی گۆلانەوە لەئیسرائیل چەشتی، کەئیسرائیل ناچاربوو لەو "ناوچە ئارامە"ی کەیەکلایەنە لەباشووری لوبناندا دروستیکردبوو، دیمەنی زەبوونی کشانەوە بێ سەروبەرەکەی خۆی ببینێت. هەرسەپێنانی بیانووەکانی ئیسرائیل کەم‌بوون‌و ئاشکرایە بەرامبەر سووربوونی چەکدارەکانی حیزبولا لەمانگی مایسی ۲۰۰۰دا دەرگای بۆ چاوپیاخشاندنەوەیەکی پچووك کردەوە، کەلەکشانەوە پەسواکەی پێش چارەکە سەدەیەکی ئەمریکای ڤێتنام دەچوو. دیارە دەشێ ئەمانەت زنجیرێکی وەك ئیسرائیلی ناوچەکە، بەچەکدارانێکی وا ببەزێنرێت کە تەنیا چەکی سووکیان هەبێت (جا با لەدەرەوەش پشتگیری بکرێن) ئەمەش گۆڕانکارییە لەڕووداوەکاندا، دەبێت کوردو خەڵکی تریش، لە هەر شوێنێك بن، لەکاتی ووردبوونەوەو چاوخشاندنەوە بەهۆی سەرنەکەوتنەکانی پێشوویاندا، پشتی پێببەستن[٢١].

ئایەتوڵادا هەڵبژاردن لەگوندو شارەوانییەکانی کوردستاندا هەروەك لەسەرتاسەری ئێراندا کرا (بەڵام رێی خۆپاڵاوتن بەکوردە نەتەوەییەکان نەدرا)، کاربەدەستە ئاینییەکانیش چوونەوەسەر پیشەکەی شاهنشاو کوردە ناودارەکانیان وەك بەرپرسیارو خوارتر لە کوردستاندا دادەنا.

(٢١) کوردی سووریا کەلەشەستەکانەوە لەژێر دەسەڵاتی بەعسدان، چاروبار سزا دراون‌و بۆ هەندێ مەبەستیش بەکارهێنراون‌و ئەمانەت چەند جارێکیش خەڵاتکراون. هەندێ جار موڵکداریتی زەوی‌و زاریشیان لێ سەندراوەتەوەو چەند جارێکیش ئەمانەت لەهاوڵاتیتی بێبەریکراون، بەتایبەتی لەناوچەی جزیرەی نزیك سنوورەکانی عێراق‌و تورکیای بەئەمرت دەوڵەمەند. سەرەتا لەشەستەکاندا هاوڵاتیی لە ١٢٠٠٠٠ کورد سەندراوەتەوە (لەم رۆژانەدا ژمارەیان بەنزیکەی ٢٥٠٠٠٠ دادەنرێت، کە ژمارەی کورد لەسووریاد بەملیۆن‌و نیوێك خەمڵێنراوە)ئەم کارە فاشیستیانە زەقە بێبەریکردنە بە پلانێکی واکراوە کە کورد لەناوچەکەدا نەبێتە زۆرینە ولش حوکمی حافز ئەسەدی کەمایەتی عەلەوییەکان، بۆ سەرکوتکردنە دڕندانەکەی "اخوان المسلمین"ە بەتاوبانگەکانی سنی، کەسەرەتای هەشتاکان بەچەك هەڕەشەیان لەڕژێم دەکرد، داوای یارمەتی لەکورد کرد لەساڵی ١٩٩٠دا کورد بەدڵنانی سێ نوێنەریان لەپەرلەماندا خەڵاتکران لەسەد کوردی سووریاش لەدژی تورکیا بەکاردەهێنا رێگاشی بە PKK دا کە بەتەواوەتی سووریا بەکاربهێنێت‌و دەشتی بقاعی لبنانیشی بەرەو پرووکردنەوەو وەك شوێنێکی ئارام بۆی دیاریکردن، ئەویش لەکاتێکدابوو کەهەموو پارتێکی سیاسی کوردی لە سووریادا بەڕەسمی قەدەغەکرابوو، بۆ نەهێشتنی هەستی نەتەوەیی کورد لەسووریادا هانی کوردەکانی خۆی دەدا

لەعێراقدا ئەو سیاسەتەی بەڕێوەبەرایەتییەکەی کلنتۆن لەسەری دەڕوات، خۆی بییەوێت یان نا، هەمیشە بەباشە بۆ سەدام حسێن گەڕاوەتەوە، ڕێگاشی بۆ بەرزانیی و تاڵەبانی خۆشکردووە کە لەسەر شتەکانی نێوانیان دژایەتی یەکتریکەن و پێوەندیشیان بە بەغداوە باشبێت، ئەوەش لەکاتێکدایە کە خۆیان لەژێر ئاسمانپارێزییەکەی ئەمەریکادا حەشاردراوە، هەردوولاش لەبەشە پەرتکراوەکەی خۆیاندا دڵنیا دەکات، بەرزانیی و تاڵەبانی ملیان بۆئەو سیاسەتە داوە کەئەمەریکا لەساڵی ١٩٩٨دا ڕێگاو شوێنی بۆ دیاریکردبوو، ئەویش هەر بەوەندەی دەستبەرداری شەڕە خۆکوژییەکەیان بن، بەڵام لەسەر دابەشکردنی داهات (کە سەرچاوە سەرەکییەکەی ئابلوقە سەرنەکەوتووەکەی نەتەوە یەکگرتووەکانە) هەر ئەویش لەسەرەتاوە هاندەرێکی شەڕەکەی پێشوویان بوو؛ ڕێک نەکەوتوون. واش بەپێچەوانەی ئەو ئەزموونیی و بێتواناییەی کە لەدابەشکردنی "نەوت لەپێناو خۆراک"دا هەیە کەبەماوبەشی لەگەڵ حکومەتی بەغدای عێراقی دەست بەسەردا بەڕێوەدەچێت، نەتەوە یەکگرتووەکان لەکوردستاندا، بەبێ هیچ گێچەڵێک سەدان ملیۆن دۆلار خەرجدەکەن.

ئەو پارەیەی کەژیانی بۆ سەدان گوندو قوتابخانەو ئەرکە تەندروستییەکان دابینکردەوە، کەمەر هەمووی لەنوێوە دەستی پێکرایەوە، کاتێک کە ئابلووقەی نەتەوە یەکگرتووەکان، ڕێگا نەدانی هێنانی پارچەی سپێرو ماشێنی دیش بۆ ئەو چەند کارگە کوردیانەی هەن کەمێک کەمبکرێتەوە باشتریش دەبێت، تەنانەت بۆ ئەو ئامێرە نەوت پاڵێوە سەرەتاییانەش کەهەیانە. لەوەتەی کوردی عێراق هەن یەکەمینجارە سەرپەرشتی نەوتی خۆیان بکەن. بەڵام ئەم بەپواڵەت دەست بەسەرداگرتنەی "حکومەتە ژێر بەژێرە دروستبووەکەی" کورد، دوای ١٠ ساڵێک بەسەر دروستبوونە چاوەڕواننەکراوەکەیدا دوایڕۆژە دیارەکەی خۆیی پێ ناشاردرێتەوە. عێراق و دراوسێکانیشی پێکەوە، بەهیچ جۆرێک سووربوونی خۆیان لەهەڵکەوتنی یەکەمین دەرفەت بۆ کۆتاپێهێنانی ئەم ئەزموونەی کورد ناشارنەوە. کورد لەعێراقدا ئەوەندەی بەرەنگاری "هاتنە کایەی" ڕژێمێکی تری عەرەبی سنی وا دەکات کەپێ لەسەر یەکبوونی عێراق دابگرێت، ئەوەندە

کەبچنە ڕیزی PKKەو بچنە ڕیزی PKKەو کوردی سووریای هەردوولا گەی کردە بارمتەی خۆی، کەئەمەش چارەنووسێك بوو لوبنانیی و فەلەستینییەکانیش بەشی خۆیانیان تیادا هەبوو PKKەو حەماسەتییە کوردەکانی سووریاش، لەوناکۆکییەی لەسەر سوود وەرگرتنی تورکیا بەتەنیا لە ئاوی فورات بۆ کوت... ستنە سەر ئەنقەرە بەکارهێنرابوون. ئەم پێوەندییە وەك زەمانەتێك بوو بەڵام کە PKK چیتر نەیدەتوانی خزمەتی ... ەکانی ئەسەد بکات سووریا دەستبەرداری ئۆچلان بوو. دوای مردنی ئەسەدیش هێشتا زۆر زووە بۆئەوەی کە یەکسەر بڵێین داخۆ کورد لەژێر سایەی دەسەڵاتی بەشار ئەسەددا، یان دەسەڵاتێکی سنی وادا کە ئەگەر ڕۆژێکی وابێتە پێشەوە کاربگرنەدەست، باریان باشتردەبێت

بەرەنگاری سەدام حسێن و خێزانە دڵڕەق و دەست پیسەکەی نابێتەوە. داخۆ ئەگەر باروودۆخێکی وا بێتە پێشەوە، ئەوساش فڕۆکە جەنگییەکانی ئەمەریکا پارێزگاری کوردی عێراق دەکەن؟

بەهەرحاڵ، چونکە سوپای تورکیا، کەنیمچە جێگرەوەی دیموکراسی بوو لە رابردوودا، ئەو دیموکراسییەی شوێن هیوایەکی گەورەی گۆڕانکاریی بوو، جا ڕوولە باشتربووبێت یان خراپتر. وەك ساڵانی ئەومەت دەریانخست تورکیا بەدەست گەندەڵییەکی تازەو بەڕێوەبەرایەتییەکی بێتواناو پەرلەمانێکی نەچەسپاوەوە دەیناڵاند، لەسەرو هەمووشییەوە هەروەك کاردانەوەیەکی ئەو لایەنە خراپانە، شەپۆلێکی خەباتی ئیسلامیانەی تیادا هاتۆتەکایەوە، کەبۆدەست تێوەردان لەلایەن میری، بەرەو یەکرتنەوە لەکاری چەکداری دەچێت – با تاڕادەیەکیش شاراوە بێت–، ساڵی ١٩٩٧ کەمالیزمە توندڕەوەکانی ناو هێزە سوپاییەکانی تورکیا، نەجمەدین ئەربەکانی سەرۆك وەزیرانی تورکیایان دوورخستەوەو ساڵێك دوای ئەوەش حیزبی ڕەفاهەکەیان داخست. زۆر لەم جۆرە کارانە کەلەڕووی یاساییەوە ناڕەوان، راستەوخۆ بەو لاوازییەوە بەستراوبوون کە ئەو شەڕە بێهێزەی کورد لەساڵی ١٩٨٤ەوە دەستییپێکرد بوو، هێنابوویە ئاراوە. لەسەرو هەمووشییەوە بەهۆی ئەو پێشێلکردنانەی ماف مرۆڤەوە بوو کەلەهەموو دونیادا دەنگی دابۆوە کوشتنی نادیاری هەزاران کەس و پاکتاوکردنی نەژادی بەکۆمەڵ، کەتا ساڵی ١٩٩٦ سوپای تورکیاو جەندرمەکانی و هەزاران جاشی کورد بەناوی پاسەوانی گوندەوە، لۆ بە پارتیزانەکان کردیان و هێزی PKK یان لەگۆڕەپانی جەنگدا دەرپەڕاند.

کاتێك پارتیزانەکانی PKK لەناو تورکیادا ڕۆژبەڕۆژ زیاتر بەرەو ئەرێکی دەچوون ئیتر حکومەتی ڕق ئەستوور کەوتە خولیای کوشتنی ئۆچالان خۆی، سەرەتای ئەوەش بە تەقینەوەیەك دەستییپێکرد کەلەبەردەم خانووە "پارێزراوەکەی" شامیدا ڕوویدا، لە ئاشکرابوونی ڕسوایییە بێتامەکەی "سوسورلوك"ەوە پەردە لەڕووی هەوڵەکانی تری تورکیا بۆلەناوبردنی ئۆچالان لادرا. لەناوەڕاستی مانگی ئەیلولی ١٩٩٨دا ژەنەڕاڵ "ئەتیلا ئاتس"ی سەرکردەی هێزە زەمینییەکانی تورکیا، کاتێك مناوەرەتی سەربازیانەی لەنزیك سنووری سوریاوە دەکرد، ووریاکردنەوەیەکی راگەیاند بەوەی کەخەریکە ئەنقەرە ئارامی لەدەستی دەستیکردنە هەمیشەییەکەی حافز ئەسەد نامێنێت و رەنگە "تۆڵەی خۆی لەسوریا بکاتەوە". ئیتر بەدوای ئەوەدا ڕۆژنامە نووسە نەتەوەپەرستە توندڕەوەکانی تورکیا نامەکەیان بۆ شام بەوە بەهێزتر دەکرد کە (ئەگەر ئیلکردن و بەدەستەوەدانی ئۆچالان لەڕووی سیاسییەوە زەحمەت بێ) دەریبکە، یان ئەوەتا سەرکێشی بەداگیرکردنی وڵاتەکەتەوە بکە. دوای چەندین ساڵ ڕێگە بەچالاکی PKK و پەیماندان بەدەستڕۆیشتنی، لەپڕا ئەسەد ملی دلو ئۆچالان بەبێدەنگ دوورخرایەوە.

زەبرەکەی لەئۆجەلان درا سوکایەتی پێکردن بوو ڕسوایی گەورەتریشی لەدووهات. دوای سەرهەڵگرتنێکی ١٥٢ ڕۆژانەی سەیرو سەممەرە، کەتیایدا بۆ شوێنێکی تر نەگەڕا ئارامی تیا بگرێت، ڕۆژ لەدوای ڕۆژ داماوتر دەبوو، ئۆجەلان چەند وڵاتێکی کرد، لە ڕوسیاوە (کەسەرۆک بۆریس یەڵسن گوێی بەداواکارییەکەی دۆمای ڕوسیا نەدا تا وەك پەنابەر وەری بگرێت) بۆ ئیتالیاو پاشان گەڕانەوە بۆ ڕوسیاو ئەمجا هەوڵێکی سەرنەکەوتووی نیشتنەوە لەهۆڵنداو پاشتریش بۆ یۆنان و لەئەنجامدا بۆ نایرۆبی، کە لەوێوە لە ٤ی شوباتی ١٩٩٤دا لەلایەن دەستەیەك خەڵك ڕفێنی خوێڕی تورکیاوە، بەیاریدەی ئەمریکا گیراو دەرمانخواردکراو دەمی بەستراو وەك قومات پەلبەستکراو فیلمیشی گیراو بەفڕۆکە بەرەو تروکیا کرایەوە لەوێش لەزیندانێکی پێ پەنجەرەدا لە جزیرەی ئامێرلی نزیك ئەستەنبۆ بەندکرا. ئەو فیلمەی کە ڕۆژانە بەرودوا لە تەلەفزیۆنی تورکیاوە نیشاندەدرا ئاژاوەیەکی لەخۆبایی د ایە ئاراوەو هەستێکی خۆ بەزلزانی نەتەوەییە تورکەکانیشی دەبڕی، لەئاستی ئەوەشدا کوردەکان لەخۆوە، لەناو تورکیاو ئەورووپای خۆرئاواو خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا نزیکەی ٢٠٠ شتیانکرد کەهەندێکیان مردنی لێکەوتەوە.

داخۆ ڕاستی بڕیارە کوتوپڕەکەی ئەسەد بەدەستبەردان لەو میوانە ماندووەی ماوەیەك لای مایەوە چی بووبێت، ئەو ڕاستییە هەر بەنادیاری دەمێنێتەوە. بە هەمەجۆر شێوە حساب بۆ چەندین فاکتەر کراو، ئەم فاکتەرانەش لەو هەڕەشە شاردراوەیەوە دەستپێدەکات کە "بەرەی دووەمی" هاوپەیمانێتییەکەی تورکیاو ئیسرائیل هێنایە کایەوە تا دەگاتە نوێبوونەوەی گوشاری ئەمریکاو سەردانە یەك لەدوا یەکەکانی حوسنی موبارەکی سەرۆکی میسر بۆ شامو بەردەوامی بایەخە ڕوو لەزیادییەکەی کەوای دادەنا مەترسی پەرەسەندنی موسڵمانە رادیکالییەکانی ناو تورکیا هەیە. لەلایەکی تریشەوە بەشار ئەسەد بەردەوام دەیویست پەڕوباڵی جەمیلی مامی، کەلەوجلانی لەناوچەکەدا دەپاراست، بکات. لەشامیشدا ئرخدان بە PKK ە ساردبیۆوە، چونکە لاوازبوونەکەی پۆڵی پەرە بەهێزەکەی دەست سوریای دەهێشتبوو. لەسەرو هەموشییەوە گەورەترین هۆی سەرسووڕمان لەهەموو دونیادا ئەو ١٠ مانگ خۆلکاندنەی ئۆجەلان بوو بەئیتالیاوە.

ئەو شارەزاو پسپۆڕانەی بەدوری کارەکانی ئۆجەلانەوە دەچوون لە مێژبوو بۆیان دەرکەوتبوو کەئەو هەرگیز ناچێتە ژێر ئەو بارەی لەبریی پێشەوەی شەڕدا سەرکردایەتی بکات، دەشیانزانی کە ساڵ بەساڵ داواکارییەکانی ڕۆژەچن، لەسەربەخۆیی و فیدراڵییەت و تەنانەت بەئۆتۆنۆمیشەوە نەوەستا هاتە سەر تەنیا مافی کلتوری و بەکارهێنانی زمانی کوردی، بەکۆتاییهاتنی جەنگی ساردیش دەستبەرداری مارکسیزم بوو. هەرچەندە ئۆجەلان چەندین ساڵ

کەسایەتی کۆمەڵەکەیی پەرەپێدا، بەڵام ئەوەش پێش دەرکردنەکەی سووریای ولنەمابوو. دیاریشبوو کەهیچ سووڵێکی لەو بەئاسانیوبێ تەگەرەییەی دەنگ بە خۆرئاوا گەیشتنی نەکردو، هەموو ویستەکەشی بووە رەخنەگرتن لەتورکیاو موحاسەبەکردنی ئەوەی کەشەڕ لەدژی کورد دەکات. ئۆچەلان لەو دووماڵنگەی ڕۆمایدا بەڕادەیەکی کەم وەك شۆڕشگێڕێکی ئاودار سەرنجی خەڵکی بەلای خۆیدا بەدەستهێنا. لەبری ئەوەی زیاتر بایەخ بەکێشەکەی بداتو ئەورووپای خۆرئاوا ڕووبەڕووی ئەو کەمتەرخەمییە بکاتەوە کەلەچارەسەرکردنی شەڕەکەی نێوان تورکیاو PKK دا نواندی هەر هەوڵی خۆنزیك خستنەوەی بوو لەتورکیاو تەنانەت وازی لەلایەنی کەمی داوا سیاسییەکانیشی هێنا. کارەکەی لەڕۆشنبیرییەتییەوە نەبوو کۆنە شۆڕشگێڕێتییەکەشی نەهێشت.

ڕاستییەکەی ئۆچەلان وا رەفتاریدەکرد کەپێدەچوو بزانێت کێشەی PKK لە شوێنێکدا دۆڕابێتو باشترین شتێکیش کەلەتوانایدابێت ڕزگارکردنی ژیانی خۆیەتی (هەرچەندە ئۆچەلان، بەتایبەتی لەدادگاییکردنەکەیدا نکوڵی لەوەکرد کەنیازی وابووبێت). ئەگەر بەرەودوا بگەڕێینەوە ئەوا دەردەکەوێت کە ئۆچەلان هەر لەئیتالیاوە شانۆکەی بۆ ئەو شایەتیدانە ئامادە دەکرد کەلەحوزەیرانی ١٩٩٩دا لەبەردەم ٣ دادوەری دادگای ئاسایشی وڵاتەکەدا لەسەر خۆی دای، هەروەك خەڵکیش بیری لێدەکردەوە قورسترین سزا درا کە کوشتنە (ئیستینافەی ئیو ساڵ دواتریشی هەر هەمان بڕیاربوو).

بەهەرحاڵ خەڵکێکی زۆری تورکیاو کوردە دووربینەکانیش لەکارە ناڕەواو سەختەکانی PKK پەستبوون. دڵنیێدانانەکەی ئۆچەلان پێدەچوو بەهەرمیەك بێت بۆی نازڵ بووبێت، دەست ئاشکراکردنە ڕسولەکەی وای دەگەیاند کە هێزێکە لەناوچووەو نابێت لەئۆناغی ئایندەدا هیچ ڕۆڵێکی هەبێت، کەئەوەش چارێکی سیاسیانەی وایە بۆ جێبەجێکردن دەلوێت. ئەم ئەگەرلووچبوونەوەیەی ئۆچەلان کوردێکی زۆری والێکرد کاتێك بیریان لەو نرخە بێئەندازەیە دەکردەوە کە سەرکێشییەکانی PKK بەسەر ژیانیا هێنابووی، پەست بن (لەویش ئەك بەکەلاخستنی ئۆچەلان لەشوێنە تایبەتییەکەی خۆی کەبنکەیەکی نەتەوایەتی کوردە، چونکە تەنانەت کورتبینترین کەسی کەمالیزمیش ناتوانێت نکوڵی لەوەبکات کە ئۆچەلانو بزووتنەوەکەی، کێشەی کورد، کەبۆ نیو سەدە بەڕەسمی لەبیرکرابوو، خستۆتەوە ناو ئیشە بەبایەخەکانی تورکیا). لەئەنجامدا گرتنەکەی ڕێگای بۆ دەنگی کەمکردنەوەی توندڕەویو زیاتر میانڕەوی کورد کردەوە، کەبێ لەوەی یەکبینە لەهەردوولاوە، واتە حکومەتو سەرکردایەتی PKK تۆمەتی ناپاکی توندوتیژێتی بخرێتەپاڵ، گوێی لێبگیرێت.

PKK بەدوای ئۆچلان[٧٢] دوای حوکمدانەکەی گورج بەرنامەیەکی کردەی بۆ دواڕۆژی خۆی دانا. جا ئەگەر PKK زۆر بەوە پچووك بوو بێتەوە، یان نەشمابێت ئەوا قسەی هەر لەسەر دەکرێت. ئاگر لەناو خۆڵەمێشەکەدا لێرەو لەوێ ماوە. ئەو ئەندامانەی PKK کەلەم بۆچوونەی حیزب لایاندابوو، بەتایبەتی لەتونجلی هەوڵی بەردەوامیتی شەڕیان ئەدا، ئەگەرچی ئیشەکەیان نەشازیشبوو. کاتێك ئۆچلان دوورکەوتبۆوە لەئامرلی جێگیربوو، هەندێك لە چالاکەکانی پارتەکە سەبارەت بە ڕەوایی وتەی سەرکردەیەك کەبەرجۆرە ملکەچی ئارەزووەکانی ئەنقەرەبێت کەوتنە پرسیار، کاتێکیش هەڕەشەی بەردەوامی شەڕیان ئەکرد بەبێ ئۆچلان، ئەرندەیی تورکیاش هانی ئەو جۆرە بەرگرییەی ئەدان. واش پارتەکە لە ٨ی ئابی ١٩٩٩دا ئەخەباتی چەکدارانەی بەشێوەیەکی ڕەسمی راگرت و بایەخی بەکاری سیاسیانەدا، لەئەنجامی ئەمەشدا رادەی ئالەبارێتی ئەو باروودۆخە زەمینییەی لەئارادابوو، تەنانەت بۆ سەرکێشترین کەس لەوانەی کەخۆییان بەدڵبوو ئاشکراکرد. ئۆچلان یەکلایەنە فرمانی ئاگربەستی راگەیاندو ئەنگی ئەمەوو ئەوانەش کرد کەمێشتا بەدڵ لەگەڵیابوون- سوپای تورکیا هەریە ٥٠٠ چەکدارێك بەرامبەر بە ١٠٠٠٠ای ١٠ سال پێشتر دایەمنان- تا شەڕ رابگرن و بەرەو بنکەکانی دەرەوەی تورکیایان بینەوە، کەپێدەچێت ناو عێراق و ئێرانی مەبەستبووبێت. لە هاوینی ١٩٩٩دا ١٦ کادیری سیاسی بالای PKK کەلەئەورووپاو عێراق جێگیربوون، بەدوای ئۆچلان خۆیان دابەدەستەوەو یەکسەر گیران. لەکانونی دووەمی ٢٠٠٠دا، حسێن کڤرك ئوغلو، ژەنەڕاڵی پایەبەرزی تورکیا، رایگەیاند کە شەڕ بەڕادەی سەدی ٩٠ کەم بۆتەوە. هەر بۆ دڵنیاکردنی کەمالیزمە توندڕەوەکان، کە بەلای ئەوانەوە نەکورد نەکوردستان بوونیان هەبوو، پارتەکە تەنانەت ووشەی "کوردستان"یشی لابرد.

واش ژەنەڕاڵی سوپاسالار بەئەولوەتی پرووشکردەوە کەبڕیارەکە بۆ لەناوبردنی دوا چەکدار دراوە نەك بۆ دانوستانکردن؛ بۆیەکەمجار نەبوو کە شەڕانگێزەکان رایبگەیێنن کەتورکیای کۆماری هەرلە دروستبوونییەوە رێگای بەنەفسەرانی سوپا داوە شۆڕشەکانی پێشوو وئێستاو ئایندەی کورد هەر هەمووی لەناوبەرن، ئەویش بۆ ئەوەی ڕۆڵی دامەزرێنەرانی بە- پراڵەت-

[٧٢] ئۆچلان بەم کارەی زمانی لەئەندامانیPKK کرایەوە کەزۆر لەمێژبوو کلیلدرابوو، تا بتوانن خۆیان لەو ناکۆکیانەی نێوانیان، لەسەربۆچوونی جۆراوجۆری رابەرەوویان لەبارەی کاری سیاسیانەوە دووربگرن، بەرێت. بڕوانە:

-Chris Kuschera: The Middle Enst, London, Mag 2000.
-Disarry Inside PKK. Alasat 30 January 2000.
-L Express, 10 February 2000, (Kurdistan: I autoite d Ocalan Conteste).

دیموکراسی وڵاتەکە بپارێزن. ئەو سیاسەتمەدارە بێ ووڕەو ماندوانەی ئەنقەرە کەبەهەموو توانایانەوە کاریان دەکرد، دەرکەوت هەرگیز ئەو دیدو پڕکێشییەیان نەبووە کەچارەسەرێکی سیاسییانە پێشبین بکەن، بۆیە زنجیرەی بەسەرهاتەکان کارەکەی خستەوە دەست توندڕەوەکان پێش دەرکردنی ئوجەلان لە سوریا، بلێند ئەجەڤید، کە هێندە خۆی بەو کارەوە نەبەستۆتەوە بەڵام هەر کەمالیزمە، دانرا بەجێگری سەرۆک وەزیران، ئەویش بۆ خۆئامادەکردنی هەڵبژاردنێکی پێشوەختی پەرلەمانبوو.

دوای گرتنەکەی ئوجەلان، ئەم خەباتگێڕە سیاسییە چەپە نەتەوەییە تەمەن ٧٢ ساڵە، بۆ خۆبەدەم شەپۆلی لێشاوی نەتەوایەتی و سەرکەوتن لەهەڵبژاردنەکەی نیسانی ١٩٩٩ی دەستەڵاتی پاسادانانددا، خۆی لەگەڵ پارتی کاری راستڕەوی نەتەوەیی توندڕەودا جووتکرد، ئەوەش سوپا بەهێزەکەی تورکیای گەلێک شادمانکرد، چونکە گرتنەکەی ئوجەلان، لەهەڵبژاردنەکەدا دەنگی ئیسلامییەکانی کزکرد، کەتاکە گەورەترین دۆڕاوبوو. پێدەچوو بەشێکی زۆری حکومەتەکەی ئەجەڤیدی ساڵی ١٩٩٩ خۆی بۆ لەسێدارەدانی ئوجەلان ئامادە بکات، ئەویش هەر بۆئەوەی بەو تۆڵەی خوێن سەندنەوەیە، رەزامەندێتی ئەو ٥٥٠٠ خێزانە بەدەستبهێنن کەڕۆڵەکانیان لەخزمەتی سەربازیدا (لەپاڵ نزیکەی ٢٥٠٠٠ چەکدارو مەدەنی کوردی کوژراودا) کوژرابوون. هەربەلای خەڵکە دووربینەکەوە ئەو لەسێدارەدانە ئوجەلانی دەکردە شەهید، پارەتی لەناوبردنی باشترین هیوای چارەسەرە دیموکراسییە ئیڤلیجەکەی تورکیاشی دەدا، دەشبووە هۆی شڵەقاندنی دەزگا ئارەندییە توندەکانی تورکیا، (زیاتر لەوەی کەتەنیا زیان بە کورتە سەربەکێچەڵەکان بگەیەنێت).

لەو هاوینەدا سروشت دەستی لەئێشەکە وەردا، ماڵگی ئاب بومە لەرزەیەکی گەورە تورکیای گرتەوەو بەهەزارانی کوشت و، بووشەهۆی ئاڕەزایی دەربڕینی خەڵکەکە لەبێتوانایی و بەدەنگەوە نەچوونی پێویستی باڵادەستانی مەدەنی و سەربازی (واش لەوەزیری گەشت و گوزار، ئەرکان مەمو، بکات کەبڵێت: "سیستەمی سیاسی و بەڕێوەبەرایەتی تورکیایە کە بەژێر ئەم وێرانەیەوە بووە"). یۆنانییەکان کە زۆر لەمێژە دوژمنی ئەنقەرەن، (وەک دەیان وڵاتانی دی) چەند تیپێکی فریاگوزاری ئارد، بووە هەنگاوێکی دڵپاکی و)، کە لەدوا پۆژانی هاوینددا کاتێک بومەلەرزە لەیۆنانی دا، تورکەکان بەرامبەر بەوکارەی ئەوان تیپی فریاگوزار بۆ یۆنان بنێرنەوە. تورکی ئاسایی کە هەرچەند ماڵگێک لەوەوبەر تووڕەیی خۆیان بەرامبەر بەئیتالیا بەتایبەتی و، خۆرئاوایییەکان بەگشتی دەربڕی، چونکە بە گەیشتنی ئوجەلان بۆ رۆما قایل نەبوون یەکسەر بیگرن و بیدەنەوە بەتورکیا، بۆیان دەرکەوت کەدڵایەتی دونیا بەرامبەر تورکیا بێ هۆ نییە، بۆیە

بەرەبەرە ئەو گوشارەی کەپێشتر بۆ لەسێدارەدانی ئۆجەلان پوو لە زیادی بوو، خستیانەلاوە (سەرەتای سالی دووهەزار حکومەت فەرمانی لە سێدارەدانەکەی نارد بۆ دادگای مافی مرۆڤی ئەورووپا، کە رەنگە پیاداچوونەوەکەی ئەویش ٢ سالێك بخایەنێت).

بۆ ئەگبەتی ئەو شتەی بۆ ئۆجەلان باش بوو بۆ کوردی تورکیا وەك پێویست باش نەبوو. بوومەلەرزەکە بووە بیانوویەکی ئایاب بۆ حکومەتەکەی ئەجەڤید کە پەیمانی لێبووردنی گشتی لەجەنگاوەرەکانی PKK و بەگەڕخستنی پارەی زۆر لەناوچە کوردییەکانی خۆرهەلات و باشووری خۆرهەلات، کەئەمیان ئەگەڕایەوە بۆکاتی شۆڕشەکەی شێخ سەعیدو هەر لەوساشەوە لەبیربرابۆوە، لەبیرخۆی بەرێتەوە، چونکە هەرچییەك هەبوو لەخۆرئاوای تورکیادا بۆ لێکەوماوانی بوومەلەرزەکە تەرخانکرا. حکومەت، دوای ئەوەی رائەیەك بۆ شەڕ دانرا، جوتیارە دوورخراوەکانیشی بۆسەر جێگای خۆیان نەبردەوە. (دوا رۆژانی مایسی ٢٠٠٠ سوپا سالار رایگەیاند کەژمارەی ئەو چالاکیانەی کەناوی "تیرۆر"یان لێنابوو لە ٣٣٠٠ی سالی ١٩٩٤ەوەو ١٤٣٦ای سالی ١٩٩٥ەوە، لەسالی ١٩٩٩دا کەمبۆتەوە بۆ ٤٨٨و، لەیەکەمین پێنج مانگی هەزارەی نوێدا بۆتە ١٨). ئەندامە کوردەکانی پەرلەمان یەکبینە ئابدلی خۆیان بەرامبەر بەخۆگێلکردنی حکومەت نیشاندەدا چونکە پارەی بۆ ئاوەدانکردنەوەی دابین نەدەکرد. کاربەدەستە تورکەکانیش کەلەناوچە ئاناساییەکاندا مابوونەوە، لەوکارەدا هیچ پەلەیەکیان نەبوو. جاچونکە یارمەتی زۆری حکومەت بەسەر ناوچەکەدا دانەبارێنرا پارە بەگەڕخستنەکەی خەلکەکەش مێندەنەبوو، ئاوەدانکردنەوەی ٣٠٠٠ گوندی کاولکراو کەدەبوا سوپا بیکردایە، چاککردنی زەوی و زاری ناوچەکەو قەرەبووی مێگەلە مەڕو مالات و ئاژەلی دی هیچی نەبرایەسەر. بەلام داخۆ دانەوەی ئەو زیانانەی شەڕ نەك هەر پشتگوێخستنی ئاوەدانکردنەوەی ناوچەکە، تا ئەیان سالی تریش لەبەرنامەی حکومەتدا ئەبێت؟ داخۆ دەست بۆ هیچ دریغ نەکردن بەلای ئەو حکومەتەی کەمێشتا بەهیوایە ئەو چەندین ملیۆن کوردەی بەرەو خۆرئاوای ولات هەلاتبوون ئارەزووی مانەوە نەکەن، کەئەوی راستیبێت مێشتا خەلکی تریشیان بەدوو دەکەوێت، بەجێ نەبێت؟ بێگومان ئەم پشتگوێخستنانە یارێدەی ئەوان ئەدات کەبۆچوونەکەی ئۆزال بیەنەسەر، کەئەویش تواندنەوەی کوردە بەوەی بەشی زۆریان لەولاتی باروباپیریانەوە راگوێزن.

ئەگەر شتێك هەبێت لەوەبچێت ئەخشەیەك بۆ هاندانی ئەنقەرە دانرابێت، کەلە پێناو چارەسەرکردنی کێشەی کورددا دەست بەچاکسازی دەزگاکانی بکات، ئەوا بڕیارەکەی کانوونی یەکەمی سالی ١٩٩٩ی یەکێتی ئەورووپا، کە ئەگەر تورکیا واز لە سیاسەتە کۆنەکەی بهێنێت ئەوا سەرەڕای تۆمارە ناهەموارەکەی مافی مرۆڤی، جارێکی دی وەك ئەندامێکی پالێوراو

وەربگیرێتەوە. وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاش، کە دوای چاوپۆشین لەتۆمارە بەبەڵگە سەلمێنراوەکانی ڕادەی ستەمو فاشیستییەتە هێجگار ئاڵۆزەکەی ئەنقەرە، هیچ کات لە بایەخدان بەخواستەکانی تورکیا بێزار نابێت، ئەم کارەی یەکێتی ئەورووپای پێخۆشبوو (بەڕێوەبەرایەتی کلنتۆن، لەساڵی ١٩٩٧دا بە توندی گوشاری خستبووە سەر یەکێتی ئەورووپا تا چاوێك بەرەتکردنەوەی ئەندامێتی تورکیایدا بخشێنێتەوە. ئەو پاداشدانەوەیەی واشنتۆن بۆ ئەنقەرەی ئەندامی ناتۆ، لەبری ناردنی سەربازەکانی بوو بۆ بۆسنەو تەرخانکردنی بنکە ئاسمانییەکەی خۆرئاوای تورکیابوو لەشەڕی داهاتووی کۆسۆڤۆی بەهاری ١٩٩٩دا. -بێگومان- ڕێگاشی بەفڕۆکە جەنگییەکانی وڵاتە یەکگرتووەکان دا کەبنکەی ئەنجەرلیك بۆ پارێزگاریکردنی کوردی عێراق بەکاربهێنێت!!)[٧٣]

بڕیارەکەی یەکێتی ئەورووپا بەلای کوردەوە، بۆ ماوەیەکی دی چاوپۆشینی ئەو "بێباوەڕییە" بوو کە بەرامبەر بە تورکیا لەئارادابوو، وڵتە لەئاکامی تاقیکردنەوەوە، وەك هیوایەکی ئاشکرابێت و جارێکی تریش(سەرەڕای ئەوماوە دوورو درێژەی کارەناڕەواکانی تیادا مەیسەر دابوون) بدرێتە تاوانبار . بەڵام لەخۆباییەتی تورکەکان بەوەدا کەزۆریان لەیەکێتی ئەورووپا دەکرد چاو بەرەتکردنەوەکانی پێشوویاندا بخشێننەوە، هەستێکی نەتەوەیی توند ڕەوی وای

([73]) هەڵوێستی بەڕێوەبەرایەتی ئەمەریکا بۆ بەرگریکردن لەتورکیا هێند نامەردانەبوو، کەنکولی لەبوونی هیچ جۆرە ئەگونجارییەکی سیاسەتی ئەمەریکا دەکرد لەچوونە شەڕ لەگەڵ کۆسۆڤلییەکاندا، کە دوورچاری پاکتاوکردنی رەگەزیانە هاتبوون، کەچی هیچ ناڕەزاییەکی لەهەمان کاری تورکیادا کەلەگەڵ کورددا دەیکرد نیشان نەدەدا. لە٦ی نیسانی ١٩٩٩دا و لەگەرمەی بۆردومانکردنی سربیاو سوپای سربی ناو کۆسۆڤۆدا، وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا بەڕاشکاوانە هەستی بە شەرمەزاری کرد کە "جێمیس ڕۆبن"ی قسەکەری ڕەسمیانەیان بڵێت: "تورکیا وڵاتێکی دیموکراسییەو هەوڵی چارەسەرێکی ئاشتیانەی کێشەی کورد دەدات، تورکیا وەك ئەندامێکی ناتۆ بەهیچ جۆرێك ئەخزاوەتە ناو هەوڵی بەبەرنامە بۆ پاکتاوکردنی مەدەنییە دەستەپاچەکان یان وێرانکردنی بەکۆمەڵی ماڵەکانیان و خەڵکەکەشیانی راگوێزابێت، بەراوردکردنەکە سەراپا ناڕەوایە" بەبێ ئاوڕدانەوەی تۆمارگە کۆنەکانی ئەنقەرەدا دەربکەوێت کە کوردو خەڵکی نا کوردیش هەڵیانە لە "گەڕانی تورکیا بۆ چارەسەرێکی ئاشتیانەی کێشەی کورد" دوورڵێن. بەکارهێنانی "ئەخزاوەتەناو" سەرنجی شارەزایانی زمان ڕادەکێشێت، چونکە هیچ پرسیارێکی تری وای بەدوادا نەهاتووە کە "هەوڵێکی بەبەرنامە"ی ساڵانی رابردوو هێندە سەرکەوتووبێت کەهیچ هەوڵێکی دی پێویست نەبێت. جا ئەگەر ئەمانە هەمووی گەمە بەزمان کردن بێت، ئەوا بەبیرهانە کە سەرۆك کلنتۆن بۆ خۆی هەوڵی خۆبەدوورگرتنی لەپرسیارێکی پڕ لەڕسوایی، سەبارەت بەدڵدارییە نهێنییەکەی ساڵی ١٩٩٨ی لەگەڵ مۆنیکا لیونسکیدا بەوە دایەوە کە وەڵامەکەی پێشتری بۆ مانای ووشەی IS ی ئینگلیزی بەو جۆرەبێت کەلەتەوراتدا هاتووە

لایەندا کردن کە وەك هەر لایەنێکی سەرەکی تری دامەزراندنی کۆمارەکەی بەدرێژایی ٨٠ ساڵ ئاڵەمەت پتەوتر دەبوو، بۆیان دابین نەکرێت . ئەوبەمارگیرییە لەناخ چەسپاوەی تورك، کەمەندێك جار وایان پێشبین دەکرد بیانییەکان بەچاوی نەرم پێیاندا دەڕوانن و دەست لەکاروبارییانەوە وەردەدەن، دەکەوتە ڕوو، جۆرە مەترسییەکی واشیان لای سەرۆك و کاربەدەستانی ئەوروپا دێنایە ئاراوە کەپێیان وابێت، بەرلە ڕوودانی گۆڕانکارییەکی وا لەتورکیادا، تا ئەودیارە پێویستانەی کەهەبێت لەیەکەمین ئەندامێکی نادیان و فاشیدا هەبن دەربکەوێت و شایانی ئەندامێتی بێت، ماوەیەکی هێجگار زۆری بوێت. هەموو هەنگاوێکی بەرەوپێشەوە چوونی تورکیا دووهەنگاو گەڕانەوەی بەدوادا دێت .

لەداخی ئەو سەردانانەی چەند نێردراوێکی یەکێتی ئەوروپا بۆ لای چەند کوردێکی دیارو ناسراو، وەك ئەو کاربەدەستانەی لەڕێگەی هەڵبژاردنەوە گەیشتبوونە پلەو پایە کەیان، یان بەند کراوە سیاسییە باڵادەستەکانی وەك لەیلا زانا، کار بەدەستەکانی تورکیا، هەردوا بەدوای بڕیارەکەی یەکێتی ئەوروپا، سەرۆکی شارەوانی دیار بەکرو دووشاری تری کوردیان لەکاتێکدا گرت کەهێنەبەرایەتی کوردو ئەوروپاییەکان وەکو یەك بگەیەنێت. ئەم کارانە تەنانەت لای بەڕێوەبەرایەتییەکەی کلنتۆنیشەوە کاردانەوەیەکی گشتی هێنایە ئاراوە.

"هارۆڵدکۆنجو کۆ"ی وەزیری مافی مرۆڤی بەڕێوەبەرایەتییەکەی،کە تورکەکان ڕەخنەی خۆ تێهەڵقورتاندن و دەست لەکار وەردانیان لێدەگرت دەڵێت کە ئەوخۆی "لەگرتنەکان ڕامابوو کاری زۆریشیان تێکرد ". "جۆهانس سۆبۆدا "ی سەربەپەرلەمانی ئەوروپاش، زیاتر ئامانجەکەدەپێکێت و دەڵێت:"ڕاستییەکەی تورکیا بەم نیشانەی خۆپاڵاوتنەکەی بەرەو نەمان دەبات. زۆر کەس لەتورکیا هەن نایانەوێت تورکیا ببێتە ئەندام لەیەکێتی ئەوروپادا[74].

هەر لەوکاتانەشداو لەناوچە کوردییەکاندا دەزگاکانی مافی مرۆڤ بەهێجگاری کلۆم کران و ئەندامانی پارتی "هادیپ"یش لەسەر بیروڕا بەندکران. پەرلەمانتارەکانیش، کە کوتوپڕانە سەردانی بنکە پۆلیسییەکانیان کردبوو کەرەسەی ئازارو ئەشکەنجەدانی ئەو بنکانەیان راگەیاندو ئاشکراکرد. بەشێکی ڕاپۆرتی کۆمیتەیەکی پەرلەمانتارەکان، بەبەڵگەی تەواوەوە بۆ پێشێلکردنە بەربڵاوەکەی مافی مرۆڤ تەرخانکرابوو. سەری ساڵی نوێ، کە نەورۆزی پێدەوترێت، کۆماری تورکیا، بۆ ڕێگرتن لەکوردەکان تا بەجەژنی نەتەوەیی خۆیانی دانەنێن، لەساڵانی

---

(74) بەپێی نیویورك تایمس ٢٢ی شوباتی ٢٠٠٠ سەرۆکی شارەوانییەکان لەماوەی هەفتەیەکدا ئازاد کران بەڵام تۆمەتیان خرایەپاڵ و سەرلەنوێش لەشوێنەکانی خۆیاندا دامەزرێنرانەوە کەچی لەسەر ڕەوشتە کۆنەکەی "کەمالیزم"، هەنگاریك بۆ پێشەوەو دووان بۆ دواوە، چەند سەرۆك شارەوانییەکی کورد، بەچەند بیانوویەکی پڕوپووچەوە، بۆ بەشداریکردن لەسیمینارێکدا ڕێی سەفەرکردنی واشنتۆنیان پێنەدرا

ئەوەتدا کردییە پشووی ڕەسمی، لەو مانگی ئازارەدا هەر قەدەغەکرا، ئەویش بەو بیانووەی کەپیتی W ی ووشەی NOWROZ لەزمانی تورکیدا نییەو هەر NEVROZ کە بەتورکی کراوی ناوی پشووکەیە ڕێگای پێدەدرێت، خۆپیشاندانێکی تووڕەو سەرسووڕهێنەر لەناوچە کوردییەکاندا (کەلە ئێرانیشدا ڕوودەدات) کرا.

ئەگەر بۆ دەوڵەت بلوایە ئەوا پێشێلکردنەکانی دی هەرچۆنێك بوونایە دانی پێدا دەنرا. دوای یەکلاکردنەوەو ئارامبوونەوەی PKK سالی ٢٠٠٠ لەپڕێکا حکومەت بەرامبەر بەو توندوتیژییەی ئەکورد دەکرلو لەباشووری خۆرهەلاتی ولاتەکەدا بیووە هۆی کوشتنی ٢٤٠٠ - ٣٥٠٠ کەسێکیان و، لەبەر کەم توێژینەوەو بەدوادا چوونیاز هێشتا بەڕەسمی هۆی کوشتنەکانیان نەزانرابوو، "حیزبولا"ی (هیچ پێوەندییەکی ئاشک[illegible] ێوان ئەم حیزبەو ئەوەکەی لوبنان، کەهەمان ناوی هەیە بەدی نەکراوە) بە پرسیارکرد. هێزەکانی ئاسایش کەشوێنی باوەڕنین، دژی ئەو قسانەن کەلەو کوشتارە بێ دادگاییانەدا هیچ ڕۆڵێکیان هەبووبێت. ڕاستییەکەشی کۆماری تورکیا کەوتبووە پاکسازیکردنی ئیسلامییە بالادەستە توندڕەوەکان، کەلەپێناو سوودی خۆیاندا ببوونە پەردە بۆ پۆشینی تیپە پیاوکوژەکانی دەوڵەت، زۆر بەهێزتربوون. سەرۆك سلێمان دیمیرێل کە بۆ زیاتر لە ٤٠ سال قورسایی ئاشکرای بەسەر کەندەلی دەزگاکانی وولاتەوە دیاربوو، ڕێگای ئەوەی دابوو کە "ئەگەر بەرژەوەندی گەورەتر لەئارادابێت ئەوا پێویست ناکات دەوڵەت ڕێو شوێنی ئاسایی بگرێت و، خۆ ئەگەر پێویست بێت و دەوڵەتیش پەسەندی بکات، ئەوا بۆی هەیە لەڕێگای ئاسایی دەرچێت".

لەم شێوە کۆنەو قسە زلە پڕوپووچەی سیاسەتی کەمالیزمەکان، ئەوەندە لەگەل ڕەتکردنەوەکەی پەرلەماندا ئەگونجا کە بۆ جۆرە گۆڕانکارییەکی دەستوور هیواکانی دیمیرێل بهێنێتەدی، تا بەهۆیەوە ماوەیەکی یاسایی دی لەشوێنەکەیدا بمێنێتەوە. ژیانی خەلکەکە ئەوەندە ناهەمواربیوو کە پەرلەمان والێبکات لەمانگی ئایاردا دادوەرێکی کەمالیزیمی دادگا "ئەحمەد ئەجەدەت سیزیر" ناو لە جێگای ئەو هەلبژێرێت. ئەم سەرۆکی دادگا دەستوورییە کە کاتی خۆی بڕیاری قەدەغەکردنی حیزبی ڕەفاهی پەسەند کرد، ئەو توانای زۆر زانییەی سیاسەتمەدارێکی شارەزای وەك دەمیرێل و ئۆزالی نییە تا ڕوو بە ڕوو کۆشکی سەرۆك کۆمار، کە بەڕواڵەت زیاتر شوێنی بۆنەو ئەوشتانەبوو، بیگۆڕێت بۆ جێگەی دەستەلاتی ڕاستەقینە. سیزەر شارەزایی لەپەرلەماندا نییەو بێگومان شارەزایی سیاسیشی نییەو هیچ زم[illegible]نێکی بیانیش

نازانێت[٧٥] بەڵام دەنگ دلێرو قسەلەڕوو بەجەرگە، ئەمەش زۆر بەدەگمەن لەژیانی گشتی تورکیادا بەرگوێدەکەوێت. ساڵی ١٩٩٩ کە وتی:"یەکێك لە گرفتەکانی ئەم وڵاتە ئەوەیە کەهیچ کەسێك ملکەچی یاسا نییە" وتیشی:"ئەگەر ئێمە دەستوورمان هەبێت ئەوا پێویستە بەپێی یاسا ڕێزی لێبگرین"و دەبێت تورکیا "دەستوورو یاساکانی بگۆڕێت تا شان بەشانی بنەما سەرەکییەکانی دونیا بوەستێتەوە"و سووربوو لەوەی "دەبێت کۆت لەسەر ئازادی بیروڕا هەڵبگیرێت‌و پێویستە یاسا ڕەواکەشمان پاك بکرێتەوە"، بەوقسانەی هەستی خەڵکێکی بێشوماری بەلای خۆیدا ڕاکێشا.

سیزیر لەو وتەیەیدا کە بەبۆنەی دەستەڵات وەرگرتنەکەیەوە دای، وتی: تورکیا دەبێت واز لەو شتانە بهێنێت کە "لەمێشی حکومەتێکی پۆلیس ئاسا بچێت"، لەوەش توندتربوو. پێدەچێت کەمالیزمە توندڕەوەکان کە مەترسیان لەدیدە فرەلایەنییەکەی هەبوو، کە چەند ڕۆژێك دوای سوێندخواردنەکەی بەدیاربکەوێت، بەتایبەت خاڵەکانی ٨و٣١٢ی تایبەت بە سزادانی بیروڕا، لاببات. بەلای سەرجەم خەڵکی تورکیاو زۆر بە تایبەتیش بەلای کوردەوە، شێوەی دیموکراسی دەزگا خۆرئاواییەکانیش تاکە ڕێگایە کە بۆ بوونە ئەندامی لەیەکێتی ئەورووپادا پێویستە بیگرنەبەر، ئەویش ئەك جێبەجێکردنی کەڕێگایەکی سەختی دووروودرێژی پڕ لە خۆکەبەرە. لەدیاربەکر کوردێك بەڕۆژنامە نووسێکی بیانی کەسەری لەوناوە دەدا، وتبوو:"ئێمە لەوەزیاتر ناترسێنرێین، لەمە زیاتر چیم لێدەکەن؟" دەشێ وابێت، بەڵام ئەم قسە ئازایانە ئەوەندە بڕی نەکرد، کە داوایان لێکرد ناوی خۆی بڵێت"[٧٦]

---

[75] "مادلین ئۆلبرایت"ی وەزیری دەرەوەی ئەمەریکا، بەر لە هەڵبژاردنەکەی بەسەرۆك کۆمار، لەسەر خوانێکی ڕەسمی کەوتبووە تەنیشتییەوە ناچارمابوو جێگای خۆی بگۆڕێت، ئەوەش وایکرد کەدادوەر بەتووڕەییەکەوە شوێنەکە بەجێبهێڵێت.

[76] "وول ستریت جورناڵ"ی ١٥ی ئازاری ٢٠٠٠.

Adamson, *David. The Kurdish War. London*. 1964.
Alam, Asadollah.*The Shah and I: The Confidential Diary of Iran's Royal Court, 1969 - 1977*, New York, 1992.
Amnesty International, *Getting Away with Murder: Polotical Killings and `Distappearances' in the 1990s*.London, 1990.
_____. Human Rights Abuses in Iraqi Kurdistan Since 1991.`London, 1995.
_____. Iraq: Human Rights Violations Sins the Uprising.` London, 1991
_____. Iraq: The Need for Futher United Nations Action to Protect Human Rights.` L ndon 1991.
_____ Turkey: Brutal and Systematie Abuse of Human Rights.`London 1989 Bell, Gertrude. *The Desert and The Sown*. London, 1907.
Black, Ian, and Benny Morris, *Israel's Secret War: The Untold Story of Israeli Intelligence*. London, 1991.
Bois, Thomas. *The Kurds*. Beirut, 1965.
Bulloch, John, and Harvvey Morris. *No Friends but the Mountains: The Tragic History of the Kurdis*. New York, 1992.
Chaliand, Gerard. *A plople Without a Country*. London, 19890, and Brooklyn, 1993.
"Civil War in Iraq." Committee on Foreign Relations, United States Senate, Staff Report, 1991.
Cockburn, Andrew, and Leslie Cockburn. *Dangerous Liaison: The Inside Story of the U.S.-Israeli Covert Relationship*. New York 1992.
Dersimi, Nouri. *Le Dersim dans l'histoire du kurdistan*. Aleppo, 1952.
Driver, G. R. *kurds and kurdistan*. Mount Carmel, 1919.
Eagleton, William, Jr. *An Introduction to kurdish Rugs and other Weavings*. Buckhurst, Essex, Engeland, 1998.
_____. *The Kurdish Republic of 1946*. London, 1963.
Edmonds, C.J. *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and Research in Northeast Iraq, 1919-1952*. London, 1957.
Farouk-Sluglett, Marion, and Peter Sluglett. *Iraq Since1958: From Revolution to Dictatorship*. London, 1987 and 1990.
Fromkin, [illegible] *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire [illegible] the Creation of the Modern Middle East*. New York, 1989.
Galbraith Peter W. 'The United States and the Kurds.' Remarks deliver[illegible] the H. John Heinz III School of Public Policy and Mar[illegible]gement, Pittsburgh, November 5, 1992
Ghareeb, Edmund. *The Kurdish Question in Iraq*. Syracuse, 1981.

Ghassemlou, Abdul Rahman *Kurdistan and the Kurds*. London, 1980
Gordon, Michael, and Bernard E. Trainor. *The Generals' War: The Inside Story of the Conflict in the Gulf*. Boston and New York, 1995.
Gunter, Michael *The Kurds in Turkey*. Boulder, Colorado, 1990.
___ *The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope*. New York, 1992.
Hamilton, Archibald M. *Road Through Kurdistan*. London, 1937.
Hay, W. R *Two Years in Kurdistan*. London, 1921.
Hourani, Albert. *A History of the Arab Peoples*. Cambridge, Massachusetts, 1992.
Howell, Wilson N. ' The Soviet Union and the kurds: A Study of a National Minority.' Unpublished Ph.D. thesis, University of Virginia, 1965.
Human Rights Watch. ' Bureaucracy of Repression: The Iraqi Government in Its Own Words.' New York, 1994.
_____ ' Landmines: A Deadly Legacy.' New York, 1993.
' Incontournable Turquie.' *Les Cahiers de l'Orient*. Paris, 1993.
Izady, Mehrdad R. *The Kurds: A Concise Handbook*. Washington and London, 1992.
Kaplan, Robert D. *The Romance of an American Elite*. New York, 1992.
al-Khalil, Samir. *Republic of Fear*. London and New York, 1990.
Kimche, David. *The last Option-After Nasser, Arafat and Saddam Hussein: The Quest for Peace in the Middle East*. London, 1991.
Kinnane, Derk. *The Kurds and Kurdistan*. London, 1964.
Kinross, Lord. *Ataturk: The Rebirth of a Nation*. London, 1964.
Kutschera, C. *Le Mouvement national kurde*. Paris, 1979.
Laurie, Thomas. *Dr. Grant and the Mountain Nestorians*. Boston, 1853.
Lowry, Heath W. *The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story*. Istanbul, 1990.
Makiya, Kanan (Samir al-Khalil). *Cruelty and Silence: War, Tyranny, Uprising and the Arab World*. New York, 1993.
Mauries, Rene. *Le Kurdistan ou la mort*. Paris, 1967.
McDowall, David. *The Kurds: A Nation Denied*. London, 1992.
____. *A Modern History of the Kurds*. London, 1996.
Middle East Watch. ' The Anfal Campaign in Iraqi Kurdistan: The Destruction of Koreme.' 1993.
____ ' Endless Torment: The 1991 Uprising in Iraq and Its Aftermatch.' 1992

____ ' Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds ' New York, 1993.
_____. ' Hidden Death: Land Mines and Civilian Casualties in Iraqi Kurdistan.' October 1992.
_____. ' Human Rights in Iraq.' 1990.
_____. ' Kurds Massacred: Turkish Forces Kill Scores of Peaceful Demonstrators ' 1992
_____ 'Unquiet Graves: The Search for the Dissappeared in Iraqi Kurdistan.' 1992.
More, Christiane. *Les Kurds aujourd'hui: Mouvement nationale et partis politiques.* Paris, 1984.
Morgenthau, Henry. *Ambassador Morgenthau's Story.* Garden City, New York, 1918
National Security Archive. ' Iran 1977-1980.' Previously classified documents from Department of State and other goverment agencies.
Nikitine, Basile. *Les Kurdes: Etude sociologique et historique.* Paris, 1956.
Othman, Siyamand. 'Contribution historique a l'etude du Parti Demokrati Kurdistan-i- Iraq 1946-1970.' Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris, 1985.
Pelletiere, Stephen C. *The Kurds: An Unstable Element in the Gulf.* Boulder and London, 1984.
Pichon, Jean. *Les Origines orientales de la guerre: 1921, le partage du Proche Orient.* Paris, 1938.
Raviv, Dan, and Yossi Melman. *Every Spy a Prince: The Complete History of Israel's Intelligence Community.* Boston, 1991.
Reza. *Les Chants brules.* Bern, 1995
Roosevelt, Archie. *For Lust of knowing: Memoirs of an Intelligence officer.* Boston, 1988.
Roux, Georg. *Ancient Iraq.* London, 1964.
Safire, William *Safire's Washington.* New York,1980.
Safrastian, Arshka. *Kurds and Kurdistan.* London, 1948.
Schmidt, Dana Adams. *Journey Among Brave Men.* Boston, 1964.
Sciolino, Elaine. *The Outlaw State: Saddam Hussein's Quest for Power and the Gulf Crisis.* New York, 1991.
Shawcross, William. *Shah's Last Ride: The Fate of an Ally.* New York and London, 1988.
Soane, Ely Bannister. *To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise.* London, 1912. 2nd edition, 1926.

Stark, Freya. *Letters:* Vol. I, *The Furnace and the Coup, 1914-1930,* London, 1974. Vol. II, *The Open Door* , 1930-1935, London, 1975.
Sykes, Mark *The Calph's Last Heritage: The History of the Turkish Empire.* New York, 1973, rpt. of 1915 London edition.
_____. ' The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire.' *The Journal of the Royal Anthropologocal Institute of Great Britain and Ireland,* vol. XXXVIII, January 28, 1908.
Thesiger, Wilfred. *Desert, Marsh and Mountain: The World of a Nomad.* London, 1979.
Trollope, Anthony *Can You Forgive Her?* London, 1982.
Trukey Human Rights Report, 1994. Ankara, September 1995.
United Nations, Economic and Social Council, report on Human Rights in Iraq, 1992, 1993, 1994.
United Nations, General Assembly, Situation of Human Rights in Iraq, Max van der Stoel, Special Rapporteur to the Comission of Human Rights, 1991, 1992, 1993..
van Bruinessen, Martin. *Agha, Sheikh, and State.* Utrecht University,1978.
Westlake, Bruce. *The Arab Bureau: British Policy in the Middle East, 1916-1920.*
University Park, Pennsylvania, 1992.
Winstone, H.V.F. *Gertrude Bell.* New York, 1978.
Xenophon. *The Persian Expedition.* Trans. Jeremy Antrich and Stephen Usher. Exeter, Engeland, 1978.
Zaza, Nourredine. *Ma Vie de Kurde.* Geneva, 1993.

سوپاس و پێزانین

لەم کارەماندا ماوەی ساڵ و نیوێکە چەند کەسێك زۆرمان پێوە ماندوو بوون بۆیە پڕ بەدڵ سوپاسی هەر هەموویان دەکەین بەتایبەتی:

-ئەندامانی هەردوو خێزان کەدڵسۆزانە ئەو ماوەیە بەدەنگمانەوە هاتن و ئەرکی زۆریان بۆ کێشاین .

-برای بەڕێز عەبدولقادر نەقشبەندی کە بە پەیداکردنی کۆمپیوتەرو دانانی بەرنامەو هەرپێویستییەکی ترییەوە یەکبینە بەدەنگمانەوە بوو .

-کاك ئازاد مەجیدی وەرگێڕ لەڕێکخراوی یارمەتیدەری پەنابەرانی شاری دێلفت Vluchtelingen werk Delftوڕێکخراوەکە، چونکە بەرلەوەی کۆمپیتەرمان هەبێت بۆ چەند مانگێك ژووری وەرگێڕەرانی ڕێکخراوەکەو کۆمپیتەریان بۆ دابینکردین تا بەشێکی کارەکەمانی پێ تایپبکەین .

خەسرەو شاڵی و سالح محەمەد ئەمین

I was so pleased when this book was translated into Arabic, because no Longer could the Arabs ignore the Kurd's terrible fate in the 20th Century. I am now happier that it is now translated into Kurdish, so that Kurds can realise that their history interests a wider world.

Jonathan Randal
Paris 17 June, 2000

بەوەرگێڕانی ئەم کتێبە بۆ عەرەبی زۆر خۆشحالبووم، چونکە
ئەمەولا ئیتر عەرەبەکان ناتوانن چارەنووسە پڕ لە ناسۆرەکەی
سەدەی بیستەمی کورد لەیادبکەن.
ئێستاش کە کتێبەکە بۆ کوردی وەردەگێڕرێت خۆشحالترم،
تا کوردیش هەست بکات کە لەدونیایەکی فراوانتردا بایەخ
بە مێژووەکەی دەدرێت.

جۆناتان ڕاندەل
پاریس ١٧ حوزەیرانی ٢٠٠٠

[illegible] بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە - وەزارەتی ڕۆشنبیری - [illegible]
نرخی (٣٠) دینار